

CONFERENCE BOOK

CUMHURİYET 16. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

CUMHURİYET
16TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
OCTOBER 29, 2025
ANKARA

ISBN : 978-625-5694-45-4
Academy Global Conferences& Journals

www.cumhuriyetkongresi.org

**CUMHURİYET 15TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
OCTOBER 29, 2025
ANKARA**

Edited By
ASSIST. PROF. DR. NACİ BÜYÜKKARACIĞAN

Issued: 30.11.2025
ISBN : 978-625-5694-45-4

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :

In the conference 92 papers have been presented by Turkish participants and 102 papers by foreign participants.
Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an "official assignment letter"

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Global–2025©

CONFERENCE ID

CUMHURIYET 15TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE
OCTOBER 29, 2025
ANKARA

ORGANIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & JOURNALS

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

**Turkey – Albania – Indonesia- Georgia - Saudi Arabia – Iran - Jordan - Syria- Egypt-
Kuwait- Iraq- Egypt – Palestine- Lebanon- Russia- Kazakhstan- Algeria- Azerbaijan-
Romania- Kenya- Ethiopia- Ghana - South Africa- Nigeria- India- Poland- Hungary-
Pakistan – Laos – Kyrgyzstan- Japan- Singapore- South Korea- China-**

-

PRESENTATION
Oral presentation

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Hülya Çiçek - Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Bilgili - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Naile Bilgili - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Başak Hanedan - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Hajar Huseynova - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Dwi Sulisworo - Ahmad Dahlan University

Prof. Zain Musa - Royal Academy of Cambodia

Prof. Dr. Sameer Jain - NICMAR University

Prof Yakup Babayev - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Suyatno - Ahmad Dahlan University

Prof. Dr. Al-Rashiff H. Mastul -Mindanao State University

Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy - Mindanao State University

Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehtap Kavurmacı - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Belkıs Özkara - Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna - Zarmed University

Assoc. Prof. Dr. Aysel Arslan - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Munzur Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sıddık BAKIR - Ataturk Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Munzur Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Batman Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Dicle Üniversitesi

Assoc. Prof. Dody Hartanto - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Nazile Abdullazade - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Assoc Prof. Dr. Erkan EFİLTİ - Kırgızistan-Türkiye Manas University

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - New Bulgarian Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari - Tebriz Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş - Gazi Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - İnönü Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev- Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sevrə Fırıncıoğulları

Assist. Prof. Ihwan Ghazali - Technic University of Malaysia

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu- Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracıgan- Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Dicle Üniversitesi

Lecturer Mehmet Nuri Ödük - Selçuk Üniversitesi

Dr. Fatih İ. Kurşunmaden - Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou –

Dr. Dadash Mehravari - Tebriz Üniversitesi

Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Gültekin Gürçay

Dr. Amaneh Manafidizajı

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Hülya Çiçek – Türkiye

Prof. Dr. Emine Koca – Türkiye

Prof. Dr. Fatma Koç – Türkiye

Prof. Dr. Valide Paşayeva - Türkiye

Prof. Dr. Ali Bilgili - Türkiye

Prof. Dr. Naile Bilgili - Türkiye

Prof. Dr. Başak Hanedan – Türkiye

Prof. Dr. Aysel Güven - Türkiye

Prof Dr. Bülent Kurtişoğlu – Türkiye

Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan

Prof. Dr. Dwi Sulisworo – Indonesia

Prof. Dr. Natalia Latygina – Ukraina

Prof. Dr. Yunir Abdrahimov – Russia

Prof. Muntazir Mehdi – Pakistan

Prof. Dr. T.Venkat Narayana Rao – India

Prof. Dr. İzzet Gümüş – Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Bayram – Türkiye

Prof. Dr. Saim Zeki Bostan – Türkiye

Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China

Prof. Yakup Babayev - Azerbaijan

Prof. Dr. Suyatno – Indonesia

Prof. Dr. Zain Musa – Cambodia

Prof. Dr. Sameer Jain – India

Prof. Mehdi Mohammadzade – Iran

Prof. Dr. Ika Maryani – Indonesia

Prof. Dr. Guler Yenice – Türkiye

Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi – Türkiye

Prof. Dr. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna – Uzbekistan

Prof. Dr. Mehtap Kavurmacı – Türkiye

Prof. Dr. Belkıs Özkara – Türkiye

Prof. Dr. Al-Rashiff Hamjilani Mastul – Philipinnes

Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy – Philippines

Assoc. Prof. Dr. Aysel Arslan - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Sıddık Bakır – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Meryem Öztürk - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti – Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Türkiye

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Sevrâ Fırıncıoğulları - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet Aydın – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Dilorom Hamroeva - Ozbekistan

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari – Iran

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - Bulgaria

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Ümit Ayata – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev - Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Okan Sarıgöz – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Eda Bozkurt – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Topal – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Sandeep Gupta – India

Assoc. Prof. Dr. Veysel Parlak – Türkiye

- Assoc. Prof. Dr. Mahmut İslamoğlu – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova – Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Ali Vandshoari – İran
- Assoc. Prof. Dr. Dinara Fardeeva – Rusya
- Assoc. Prof. Dr. Göksel Ulay – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Erkan Efilti - Kirgizistan
- Assist. Prof. K. R. Padma – India
- Assist. Prof. Dr. Omid Afghan - Afghanistan
- Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan Alanazi - Saudi Arabia
- Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich Altayev - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Amina Salihi Bayero – Nigeria
- Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif Fakheer - Jordania
- Assist. Prof. Dr. Dody Hartanto - Indonesia
- Assist. Prof. Dr. Ihwan Ghazali - Malaysia
- Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heyladou – Iran
- Assist. Prof. Dr. Bazarhan İmangalieva - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı Jaylıbay - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Mamatkuli Juraev – Ozbekistan
- Assist. Prof. Dr. Kalemkas Kalibaeva – Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Bouaraour Kamel – Algeria
- Assist. Prof. Dr. Alia R. Masalimova - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Amanbay Moldibaev - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Ayslu B. Sarsekenova - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Bhumika Sharma - India
- Assist. Prof. Dr. Gulşat Şugaeva – Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. K.A. Tleubergenova - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Cholpon Toktosunova – Kirgizia
- Assist. Prof. Dr. Hoang Anh Tuan – Vietnam
- Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Türkiye

- Assist. Prof. Dr. Botagul Turgunbaeva - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Dinarakhan Tursunalieva - Kirgizia
- Assist. Prof. Dr. Yang Zitong – China
- Assist. Prof. Dr. Gulmira Abndirasulova – Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
- Assist. Prof. Dr. Murat Genç – Türkiye
- Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
- Assist. Prof. Dr. Vaiva Balciuniene – Lithuania
- Assist. Prof. Dr. Meltem Avan – Türkiye
- Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu - Azerbaijan
- Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade – Azerbaijan
- Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan – Türkiye
- Assist. Prof. Dr. Raihan Yusoph – Philippines
- Dr. Que-Nhu Duong - Vietnam
- Dr. Fatih İ. Kurşunmaden – Türkiye
- Dr. Mehmet Nuri Ödük – Türkiye
- Dr. Ayşe Baran - Türkiye
- Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
- Dr. Sonali Malhotra – India
- Dr. Amaneh Manafidizaji - Iran

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-99771277-100-422356
Konu : Eğitim - Öğretim İşleri (Genel)

26.09.2023

Sayın Doç. Dr. Feran AŞUR

İlgi : 20.09.2023 tarihli, 30097411-100-419400 sayılı yazınız.

Academy Global Conferens & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurulunda görevlendirilmeniz Dekanlığımızca uygun bulunmuştur.

Bilgilerinize rica ederim.

Prof. Dr. Şevket ALP
Dekan

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu :BSRZ65ADS8 Pin Kodu :87362

Belge Takip Adresi : <https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=4575&eD=BSRZ65ADS8&eS=422356>

Adres:Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

Dekanlığı Zeve Kampüsü 65080 Tuşba/VAN

Telefon No:+90 432 2251701-04 / +90 4445065 Faks No:+90 432 4865413

e-Posta:rektorluk@yyu.edu.tr İnternet Adresi:http://www.yyu.edu.tr

Bilgi için: Fatma TUNÇER

Unvanı: Bilgisayar İşletmeni

Tel No: 21112

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL
SCIENCES
CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED
SCIENCES
CUMHURİYET 4TH INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
October 29, 2025
ANKARA

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

<https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=fOYazCWBmbAiWrHygjKSjkbbSvotfd.1>

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- **Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderatör olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.**
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- **Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmasını moderatörler temin edecektir.**
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- **Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilir.**
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- **Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.**
- Sunum yapmak zorunludur. **Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.**
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.
- **SADECE ÇALIŞMADA YAZAR OLARAK GEÇEN KİŞİLER SUNUM YAPABİLİR !**

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Prof. Dr. Serdal KARA	8	AN ANALYSIS OF THE JOKE “THIS YEAR’S SNOW IT APPEARS” IN A COMPETITIVE CONTEXT	Doç. Dr. Melike SOMUNCU
		9	RELATIONSHIP BETWEEN PRAGMATICS AND SEMANTIC PLANE	Doç. Dr. Melike SOMUNCU
		3	ELLIPTICAL CONSTRUCTIONS IN TURKISH: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF SURFACE AND DEEP STRUCTURE	Prof. Dr. Serdal KARA
		4	THE EVOLUTION OF LEXICOGRAPHY AMONG ARABS: FROM LINGUISTIC COLLECTION TO THE DIGITAL DICTIONARY	Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim ABDULLAH Prof. Dr. Halit BOZ
		5	ARAPÇA TARİHİ SÖZLÜKLER: KÖKLEŞME İLE YENİLENME ARASINDA	Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim ABDULLAH Prof. Dr. Halit BOZ
		6	TOLSTOY’S KRÖYÇER SONATA: MASCULINE MORALITY AND WOMEN	Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI
		7	PEYAMI SAFA’S “DÜŞÜNEN ADAM” WRITINGS AS A NATIONALIST AND CONSERVATIVE INTELLECTUAL	Dr. Nagihan EREN
		8	THE SOVEREIGN’S POWER OF EXCEPTION: HOBBSIAN SECURITY AND THE STATE OF EMERGENCY IN PANDEMICS	Dr. Öğr. Üyesi, Ali ÇİÇEK
		9	PLATO’S PHILOSOPHER-KING AND MODERN TECHNOCRACY: WISDOM OR THE POWER OF KNOWLEDGE?	Dr. Öğr. Üyesi, Ali ÇİÇEK

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ	1	QUIET QUITTING WITHIN THE FRAMEWORK OF SELF-DETERMINATION THEORY: THE ROLE OF BASIC PSYCHOLOGICAL NEEDS	Yüksek Lisans Öğrencisi, Büşra BULUT Prof. Dr. Mazlum ÇELİK
		2	EXAMİNİNG TOMBSTONE INSCRIPTIONS IN TERMS OF DEATH AND SEPARATION PSYCHOLOGY	Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ
		3	THE EFFECT OF REPETITION OF THE ATTAHIYYATU PRAYER ON PSYCHOLOGICAL WELL-BEING FROM A POSITIVE PSYCHOLOGY PERSPECTIVE	Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ
		4	CHILDHOOD ADVERSITY AND SOCIAL WORK WITH REPATRIANT CHILDREN IN AZERBAIJAN	Ulviyya MIRZAYEVA
		5	THE SOCIAL AND ECONOMIC STATUS OF DIVORCED WOMEN: AN ASSESSMENT OF EMPOWERMENT-ORIENTED INTERVENTIONS	Dr. Öğr. Üyesi Resul DURAN Dr. Öğr. Üyesi Ahmet USANMAZ Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin DOĞAN
		6	THE IMPLEMENTATION LEVEL OF FAMILY COUNSELING PROGRAMS IN THE PROBATION PROCESS: A COMPARATIVE STUDY OF TÜRKİYE AND AUSTRALIA	Dr. Öğr. Üyesi Resul DURAN Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin DOĞAN Dr. Öğr. Üyesi Ahmet USANMAZ
		7	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN FAMILY BELONGING AND MARITAL ATTITUDE	Öğr. Gör. Ahmet TÜRK Dr. Öğr. Üyesi Cezmi ERVÜZ
		8	EXAMINING THE IMPACT OF CHILDHOOD TRAUMA ON PSYCHOLOGICAL RESILIENCE	Dr. Öğr. Üyesi Cezmi ERVÜZ Öğr. Gör. Ahmet TÜRK
		9	KATILIMCI SÖZLÜK ORTAMINDA PSİKOTERAPİ DENEYİMLERİ: EKŞİ SÖZLÜK ÖRNEĞİ	Arş. Gör., Mustafa Emin AKÇİN Prof. Dr., Oğuzhan ZENGİN
		10	YEŞİL EMEKLİLİK SİSTEMİ (YES): SİGARA VE ALKOL BAĞIMLILIĞIYLA MÜCADELEDE BİR MODEL ÖNERİSİ	Prof. Dr., Oğuzhan ZENGİN Arş. Gör., Mustafa Emin AKÇİN

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Doç. Dr. Mustafa ZUHAL	1	RELATIONSHIP BETWEEN LOAD CAPACITY FACTOR AND EXPORT DIVERSITY: THE CASE OF TURKIYE	Esma ERDOĞAN Müge MANGA
		2	RELATIONSHIP BETWEEN LOAD CAPACITY FACTOR AND INCOME INEQUALITY IN TURKEY	Müge MANGA Esma ERDOĞAN
		3	AFET EKONOMİSİNİN BÜTÇE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: 2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİ ÖRNEĞİ	Arş. Gör. Dr. Ali Fuat URUŞ Dr. Fadime Ayca CEYLAN
		4	RİSKTEN KAÇINMANIN PORTFÖY DAĞILIMINA ETKİSİ: FARKLI VARLIK SINIFLARIYLA DENEMELER	Arş. Gör. Dr. Erdi BAYRAM Öğr. Gör. Dr. Ümit Hasan GÖZKONAN Arş. Gör. Tolga ÇAĞLAYANSUDUR
		5	THE RELATIONSHIP BETWEEN RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH IN THE VISEGRAD COUNTRIES: PANEL REGRESSION ANALYSIS	Doç. Dr. Mehmet AKYOL Doç. Dr. Mustafa ZUHAL
		6	THE IMPACT OF ECONOMIC GLOBALIZATION, EXPORTS, AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF THE VISEGRAD COUNTRIES	Doç. Dr. Mehmet AKYOL Doç. Dr. Mustafa ZUHAL

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Doç. Dr. Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ	1	SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN WEB 2.0 ARAÇLARINA HAKİMİYETİ	Uzm. Burçin KIRKAĞAÇ Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
		2	SOCIAL STUDIES TEACHER CANDIDATES' PERCEPTIONS OF MULTICULTURALISM	Uzm. Emine UYSAL Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
		3	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BİLGİ TEKNOLOJİLERİNİN GÜVENLİ KULLANIMINA İLİŞKİN FARKINDALIKLARI	Doç. Dr. Aysel ARSLAN Yüksek Lisans Öğrencisi Merve KAYA
		4	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ KULLANIM YETERLİK DÜZEYLERİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Merve KAYA Doç. Dr. Aysel ARSLAN
		5	The Moderating Role of Recognition in the Effect of Teacher Enthusiasm on Job Satisfaction	Doç. Dr. Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ
		6	The Moderating Role of Gender in The Relationship between Teacher-Student Relationship Quality And Mathematics Anxiety According to PISA 2022 Türkiye Data	Doç. Dr. Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ
		7	SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEK ETİĞİ PROFİLLERİ	Yaren GÜNDOĞDU Sedef ÖZDEMİR Prof. Dr. Pınar ÇAVAŞ
		8	MESLEK ETİĞİ İLE İLGİLİ EĞİTİM ALANINDA YAPILAN TEZLERİN SİSTEMATİK ANALİZİ	Sedef ÖZDEMİR Yaren GÜNDOĞDU Prof. Dr. Pınar ÇAVAŞ

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Arş. Gör. Sacide TÜFEKÇİ	1	A GENERAL OVERVIEW OF RECREATIVE ACTIVITIES APPLIED TO DISADVANTAGED GROUPS	Doktora Öğrencisi Ahmet Furkan ÇETİNKAYA Doç. Dr. Süleyman GÖNÜLATEŞ Prof. Dr. Abdurrahman KIRTEPE
		2	SOSYAL GÖRÜNÜŞ KAYGI DÜZEYİNİN İLETİŞİM BECERİLERİ ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ (ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)	Zeynep DEMİR Doç. Dr. Esra BAYRAK AYAŞ
		3	DOĞA SPORLARI PERSPEKTİFİNDEN EKOREKREASYONA BAKIŞ	Arş. Gör. Sacide TÜFEKÇİ Doç. Dr. Şakir TÜFEKÇİ Doç. Dr. Yalın AYGÜN
		4	KARBON NÖTR SPOR ORGANİZASYONLARI: KÜRESEL EĞİLİMLER VE TÜRKİYE UYGULAMALARI	Arş. Gör. Sacide TÜFEKÇİ Doç. Dr. Şakir TÜFEKÇİ Doç. Dr. Yalın AYGÜN
		5	INVESTIGATION OF THE MOTIVATION LEVELS OF STUDENTS WHO EXERCISE IN A SPORTS SUMMER SCHOOL	Prof. Dr. Tamer KARADEMİR Gözde DUMAN
		6	BODY PERCEPTION IN INDIVIDUALS WHO DO PILATES AND FITNESS	Prof. Dr. Tamer KARADEMİR Gözde DUMAN
		7	THE USE OF DIGİTAL LEARNING ENVİRONMENTS İN SPORTS MANAGEMENT EDUCATION	İsmet SEVAL Doç. Dr. Şakir TÜFEKÇİ Dr. Öğr. Üyesi Fatma Hilal YAĞIN
		8	GREEN SPORTS FACILITIES AND ENVIRONMENTALLY FRIENDLY MANAGEMENT PRACTICES	İsmet SEVAL Doç. Dr. Şakir TÜFEKÇİ Dr. Öğr. Üyesi Fatma Hilal YAĞIN

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR	1	ZAMAN BASKISI VE ONLİNE SATIN ALAMA ARASINDAKİ İLİŞKİ	Seda ÇALIŞKAN Doç.Dr.Ahmet TAN
		2	“BEDAVA”NIN RASYONALİTESİ: SIFIR FİYATIN TÜKETİCİ TERCİHLERİ VE PAZAR DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ÇARPITICI ETKİSİ	Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR Dr. Kader EROL
		3	SÜRÜ DAVRANIŞI: FİNANSAL PİYASALARDA VE TÜKETİCİ TRENDLERİNDE KOLEKTİF KARAR ALMA EĞİLİMLERİ	Dr. Kader EROL Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR
		4	AN EXAMINATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS IN THE CONTEXT OF DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS	Öğr. Gör. Dr. Muhammed Furkan TAN Prof. Dr. Kahraman ÇATI
		5	ANALYSIS OF GREEN PURCHASE INTENTION IN THE CONTEXT OF DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS	Öğr. Gör. Dr. Muhammed Furkan TAN Prof. Dr. Kahraman ÇATI
		6	E - TİCARETİN ESNAF TİCARETİ ÜZERİNDEKİ OLUMLU VE OLUMSUZ ETKİLERİ: TUZLUCA İLÇESİ ÖRNEĞİ.	Doç. Dr., Turhan MOÇ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gülay AKKILIÇ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ali AYDIN
		7	Factors Affecting Consumers' Green Product Purchase Behavior: An Application in Gumushane Province	Yüksek Lisans Öğrencisi, Ali Arı Prof. Dr. Salih Yıldız
		8	Factors Affecting Consumers' Purchase Behavior of Green-Packaged Products: An Application in Gumushane Province	Yüksek Lisans Öğrencisi, Ali Arı Prof. Dr. Salih Yıldız
		9	Sustainability and Sustainable Marketing: Conceptual Framework and Applications	Doktora Öğrencisi, Berrak ÇÖREKÇİOĞLU Doc. Dr., Hilal UYGURTÜRK

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Doç. Muteber BURUNSUZ	1	ÇAĞDAŞ RESİM SANATINDA İNSAN İMGESİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE TEMSİLİ	Doç. Dr., Samet DOĞAN
		2	ANSELM KIEFER'İN SANATINDA MALZEME ESTETİĞİ VE TARİHSEL BELLEK	Doç. Dr., Samet DOĞAN
		3	CERAMIC DESIGN POTENTIALS OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF DESIGN AND TECHNICAL DRAWING COMPETENCIES	Associate Professor Sanver ÖZGÜVEN
		4	A COMPARATIVE STUDY ON THE HISTORICAL, GEOGRAPHICAL AND CULTURAL TRANSFORMATION OF COFFEE CUPS	Associate Professor Sanver ÖZGÜVEN
		5	THE THEME OF LANDSCAPE IN MEHMET ALI LAGA'S WORKS WITH ITS HISTORICAL CONTEXT	Doç. Muteber BURUNSUZ
		6	ACININ ESTETİĞİ: JİLL'İN GÖZLERİYLE ONCE UPON A TIME IN THE WEST	Dr. Öğr. Üyesi, SERHAT SOYŞEKERCİ
		7	A Musicological View of Muscle Disorders in Musical Therapy Instruments Such as Violin, Bağlama, Piano and Guitar in General	Doç. Dr. İlhami KAYA
		8	THE USÛL - PROSODIC ANALYSIS OF TWO COMPOSITIONS FROM HACI SADULLAH AĞA'S BAYATÎ-ARABÂN SUITE	Doç. Dr. Ünsal DENİZ Öğr. Gör. Gülgün ÇOLAK
		9	TRACES OF AN INTERACTION: FROM ARABIC MUSIC TO ARABESQUE	Doç. Dr. Ünsal DENİZ Doktora Öğrencisi Nilay Karatoprak GÜVEN

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Prof. Dr., Umut CANLI	1	ÇOCUKLARDA BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ KULLANIM ARAŞTIRMASI, 2024	Doç. Dr. Rukiye ARSLAN Dr. Öğr. Üyesi Süreyya YİĞİTALP RENÇBER
		2	ÇOCUKLARDA AKRAN ZORBALIĞININ PSİKOLOJİK ETKİLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Süreyya YİĞİTALP RENÇBER Doç. Dr. Rukiye ARSLAN
		3	AEROBİK EGZERSİZLERİN SEDANTER BİREYLERİN VÜCUT KOMPOZİSYONUNA ETKİSİ	Prof. Dr., Umut CANLI
		4	KOR KUVVETİ VE FONKSİYONEL HAREKET KAPASİTESİ: AEROBİK EGZERSİZLERİN SEDANTER BİREYLERDEKİ ROLÜ	Prof. Dr., Umut CANLI
		5	Koyunlarda Çiçek Hastalığında Patolojik Değerlendirmeler	Dr. NİHAT YUMUŞAK

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Res. Assistant, PELİN İLKER	1	DRAG REDUCTION PERFORMANCE OF PHPA POLYMER IN SMOOTH PIPES	Res. Assistant, PELİN İLKER Prof. Dr., MEHMET SORGUN BATUHAN SEVEN
		2	DETERMINATION OF MONTHLY STREAMFLOW THROUGH CINE STREAM USING DATA-DRIVEN MODELS	Res. Assistant, PELİN İLKER Prof. Dr., MEHMET SORGUN SERHAT KAPTAN
		3	PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF TERNARY BLENDED MORTARS	İnş. Müh., Yasin DURMAZ Dr. Öğr. Üyesi, Şevket Onur KALKAN Prof. Dr., Lütfullah GÜNDÜZ
		4	EVALUATION OF THE EFFECT OF GEOTEXTILE FELT USE ON THERMAL INSULATION PROPERTIES OF MASONRY WALL BLOCK ELEMENT	Prof. Dr., Lütfullah GÜNDÜZ Dr. Öğr. Üyesi, Şevket Onur KALKAN
		5	ENTERPRISE RESOURCE PLANNING FOR CONSTRUCTION: BENEFITS, ADOPTION BARRIERS, AND A PRACTICAL ROADMAP	Prof. Serdar ULUBEYLİ Asst. Prof. Volkan ARSLAN Abdumelik KOÇİN
		6	ENTERPRISE RESOURCE PLANNING IN TÜRKİYE: MODELS, ADOPTION RISKS, AND DOMESTIC SOLUTIONS	Prof. Serdar ULUBEYLİ Asst. Prof. Volkan ARSLAN Abdumelik KOÇİN
		7	THE TECHNOLOGICAL EVOLUTION OF RIFLE FIRING SYSTEMS FROM PAST TO PRESENT	Mesut ÇELİK Prof. Dr. Mustafa BOZDEMİR
		8	METHODS OF RIFLING FORMATION IN SMALL ARMS BARRELS: TECHNIQUES AND TECHNICAL ASSESSMENT	Mesut ÇELİK Prof. Dr. Mustafa BOZDEMİR

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Dr. Yasuyuki Konishi,	1	COMPARISON OF PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES AND FATTY ACID COMPOSITION OF ELATERIOSPERMUM TAPOS (BUAH PERAH), PALM OIL AND SOYBEAN OIL	Siti Hamidah, Lee Nian Yian, Azizi Mohd
		2	PHYSICAL PROPERTIES AND STABILITY OF EMULSIONS AS AFFECTED BY NATIVE AND MODIFIED YAM STARCHES	Nor Hayati Ibrahim, Shamini Nair Achudan
		3	OPTIMIZATION OF EXTRACTION OF PHENOLIC COMPOUNDS FROM AVICENNIA MARINA (FORSSK.) VIERH USING RESPONSE SURFACE METHODOLOGY	V.Bharathi, Jamila Patterson, R.Rajendiran
		4	CHEMICAL AND BIOLOGICAL PROPERTIES OF LOCAL COWPEA SEED PROTEIN GROWN IN GIZAN REGION	Assoc. Prof. Abdelatif S. H. El-Jasser
		5	INTERACTION EFFECT OF DGAT1 AND COMPOSITE GENOTYPE OF BETA-KAPPA CASEIN ON ECONOMIC MILK PRODUCTION TRAITS IN CROSSBRED HOLSTEIN	A. Molee, N. Duanghaklang, P. Memkrathoke
		6	REVEALING CASEIN MICELLE DISPERSION UNDER VARIOUS RANGES OF NaCl: EVOLUTION OF PARTICLES SIZE AND STRUCTURE	Raza Hussain, Claire Gaiani, Joël Scher
		7	PROCESS DEVELOPMENT OF SAFE AND READY-TO-EAT RAW OYSTER MEAT BY IRRADIATION TECHNOLOGY	Pattama Ratana-Arpom, Pongtep Wilaipun
		8		

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Assis. Prof. Dr. Paula Ferreira,	1	USING ISM TO IDENTIFY THE INTERRELATIONSHIPS AMONG CRITERIA FOR KNOWLEDGE MANAGEMENT WITHIN MALAYSIAN ORGANIZATIONS	Phd .Reza Sigari Tabrizi, Dr. Yeap Peik Foong, Nazli Ebrahimi
		2	EXPLORING THE IMPACT OF MARKET BETA ON ASSET PRICING: FINDINGS FROM THE ROMANIAN STOCK MARKET	Ioan Popa, Radu Lupu, Cristiana Tudor
		3	ASSESSING AN OFFSHORE WIND POWER PROJECT: ECONOMIC, STRATEGIC, AND ENVIRONMENTAL ASSESSMENT	Assis. Prof. Dr. Paula Ferreira, Filipa Vieira
		4	APPLICATION OF TOPSIS APPROACH TO SOLVE SUPPLIER SELECTION ISSUES	Dr. Omid Jadidi, Assis. Prof. Dr. Fatemeh Firouzi, Enzo Bagliery
		5	CORE PRINCIPLES OF THEORY OF CONSTRAINTS: AN UP-AND-COMING PHILOSOPHY	Ajay Gupta, Arvind Bhardwaj, Arun Kanda
		6	FRAMEWORK FOR POLICY MANAGEMENT IN ENTERPRISE POLICIES ADMINISTRATION	Dahir A. Ga'al, Wardah Zainal Abidin
		7	OPTIMIZING CUSTOMER RELATIONSHIPS THROUGH SOCIAL NETWORK MANAGEMENT	Assis. Prof. Dr. Srisawas Siriporn, Assis. Prof. Dr. Rotchanakitumnuai Siriluck
		8	STRATEGIES FOR DETERMINING THE IDEAL ASSET STRUCTURE FOR A COMMERCIAL BANK	Dr. Svetlana Saksonova

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Dr. Miloš Šeda	1	OPTIMIZING OF GAS CONSUMPTION IN GAS-BURNER SPACE HEATER	Dr. Saeed Negahdari, Davood Jalali Vahid
		2	DEVELOPMENT OF AUTOMATIC GUIDED MOBILE ROBOT USING MAGNETIC POSITION METER	Geun-Mo Kim, Young-Jae Ryoo
		3	A SUPERVISORY SCHEME FOR STEP-WISE SAFE SWITCHING CONTROLLERS	Fotis N. Koumboulis, Maria P. Tzamtzi
		4	GEOMETRY DESIGN SUPPORTED BY MINIMIZING AND VISUALIZING COLLISION IN DYNAMIC PACKING	Johan Segeborn, Johan S. Carlson, Robert Bohlin, Rikard Söderberg
		5	FLEXIBLE HEURISTICS FOR PROJECT SCHEDULING WITH LIMITED RESOURCES	Dr. Miloš Šeda
		6	CLASSIC AND HEURISTIC APPROACHES IN ROBOT MOTION PLANNING A CHRONOLOGICAL REVIEW	Ellips Masehian, Davoud Sedighizadeh
		7	STABILIZER FILLET WELD STRENGTH UNDER MULTIAXIAL LOADING (EFFECT OF FORCE, SIZE AND RESIDUAL STRESS)	Iman Hadipour, Javad Marzbanrad
		8	INTELLIGENT ABS FUZZY CONTROLLER FOR DIVERSE ROADSURFACES	Dr. Roozbeh Keshmiri, Alireza Mohamad Shahri

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Assoc. Prof. Dr. Giulia Romano	1	BIOCONTROL POTENTIAL OF ESSENTIAL OIL FORMULATIONS AGAINST TILAPIA (OREOCHROMIS NILOTICUS) AND ASSOCIATED STORAGE PESTS	Dr. Kwame O. Mensah
		2	IMMUNOGENIC RESPONSE OF OUTER MEMBRANE PROTEINS OF <i>VIBRIO PARAHAEMOLYTICUS</i> ON GROUPE (EPINEPHELUS FUSCOGUTTATUS)	Liang Wei Chen
		3	CHARACTERIZATION AND ENHANCED PRODUCTION OF CELLULASE ENZYMES FROM ENDOPHYTIC FUNGI ISOLATED IN TROPICAL FORESTS	Maria Fernanda López, Diego Rafael Oliveira,
		4	SOMATIC EMBRYOGENESIS FROM LEAF AND NODE EXPLANTS OF BLUE DAISY (<i>FELICIA AMELLOIDES</i>)	Anoma Perera Wijesinghe
		5	STRUCTURAL INSIGHTS INTO THE RESISTANCE OF <i>CAMPYLOBACTER JEJUNI</i> CHAPERONE PROTEINS TO ANTIMICROBIAL PEPTIDES	Dr. Sadia Rahman,
		6	MICROBIAL COMMUNITY STRUCTURE OF AMMONIA-OXIDIZING ARCHAEA AND BACTERIA IN AEROBIC WASTEWATER BIOREACTORS	Supaporn Kittipong, Nattapol Jirasaku
		7	SYNTHETIC ELASTIN-BASED COATINGS AS A BIOMIMETIC PLATFORM FOR ENHANCED CELL ADHESION	Assoc. Prof. Dr. Giulia Romano
		8	NEW RECORD OF PARASITE-HOST INTERACTIONS OF <i>DIPLOSTOMUM SPATHACEUM</i> IN ZARAFSHAN RIVER (CENTRAL UZBEKISTAN)	Dr. Niloufar Esmailova

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Moses Umiaghe,	1	ADVANCES IN QUANTUM ALGORITHMS: SECURITY CHALLENGES AND ETHICAL IMPLICATIONS IN THE QUANTUM COMPUTING ERA	John Smith, Fatima Al-Harbi, Omar Khalid
		2	ECO-FRIENDLY ADSORPTION TECHNIQUES FOR WATER POLLUTANT REMOVAL USING NANOCOMPOSITES: SYNTHESIS AND PERFORMANCE OPTIMIZATION	Amira Benali, Dr.Youssef El Fassi
		3	ENHANCING GREEN HYDROGEN PRODUCTION THROUGH BIOMASS GASIFICATION TECHNOLOGIES	Nadia Bouziane, Karim El Mansouri
		4	SPATIAL MODELING OF SOIL EROSION IMPACTS ON WATER REGULATION IN THE HIGH ATLAS REGION	Laila Bensalem, Rachid El Amrani
		5	DEEP LEARNING-BASED TRAFFIC SIGN RECOGNITION UNDER VARIABLE ENVIRONMENTAL CONDITIONS	Ahmed Benali, Yassine El Khatib, Sara Alami
		6	DC BUS VOLTAGE CONTROL AND POWER FACTOR IMPROVEMENT USING BIDIRECTIONAL CONVERTERS	Chinedu Okafor, Amina Yusuf, Emeka Nwosu
		7	OPTIMIZING WIRELESS POWER TRANSFER SYSTEMS FOR INDUSTRIAL APPLICATIONS	Moses Umiaghe, Chika Obi
		8	BRIDGING THE SKILLS GAP IN ELECTRICAL AND ELECTRONICS EDUCATION FOR INDUSTRY READINESS IN RIVERS STATE	Ngozi Eze, Emeka Okeke

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Olufemi Adewale	1	OPTIMIZATION OF SOLAR ENERGY HARVESTING SYSTEMS USING MONTE CARLO SIMULATIONS	Ahmed El-Sayed, Fatima Hassan, Omar Khalil
		2	REMOTE SENSING-BASED SPATIO-TEMPORAL ANALYSIS OF URBAN EXPANSION IN CASABLANCA (MOROCCO): ENVIRONMENTAL IMPACTS	Nadia Benali, Youssef El-Mahdi
		3	EVALUATION OF GAMMA-RAY AND NEUTRON DISCRIMINATION TECHNIQUES IN SCINTILLATION DETECTORS	John O. Adeyemi, Chinedu Nwosu, Amina Yusuf
		4	MATHEMATICAL MODELING OF OXYGEN TRANSPORT IN HUMAN CIRCULATORY SYSTEM	Chinedu Nwosu, Amina Yusuf
		5	SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF BAMBOO WOOD NANOFIBERS AND THEIR PHOTODEGRADATION EFFECTS ON DYES	Sara El-Mansouri, Rachid Bennis
		6	EXPERIMENTAL AND PROBABILISTIC STUDY ON THE MECHANICAL PROPERTIES OF 3D-PRINTED CONDUCTIVE POLYMERS	Olufemi Adewale, Kemi Olatunji
		7	ANALYSIS OF LAST-MILE TRANSPORTATION ISSUES FACED BY AIRPORT PASSENGERS IN NIGERIA	Kehinde Azeezat Shodipo, Abdul-Rahman Taiwo Ajala
		8		

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Dr. Nino Beridze	1	PSYCHOLOGICAL IMPACT AND PROJECT OUTCOMES: A MODERATED MEDIATION ANALYSIS IN CONSTRUCTION INDUSTRY	Maria Petrova
		2	YOLOv8-BASED AUTOMATED PAVEMENT CRACK IDENTIFICATION USING IMAGE PROCESSING TECHNIQUES	Assoc. Prof. Dr. Sophie JORIO
		3	THERAPEUTIC COUCH DYNAMICS IN MODERN PSYCHOTHERAPY PRACTICES	Andrei Popescu
		4	SUSTAINABLE IRRIGATION METHODS INCORPORATING ANTI-EROSION MEASURES	Dr. Nino Beridze
		5	EXPERIMENTAL INVESTIGATION ON CONCRETE STRENGTH WITH CEMENT PARTIALLY REPLACED BY BLACK CARBON AND TiO2 ADDITIVES	Ravi Kumar
		6	ASSESSING THE IMPACT OF UNREGULATED SOLID WASTE MANAGEMENT IN KADUNA URBAN AREAS	Chinedu Okafor
		7	DESIGN STRATEGIES FOR ENERGY-EFFICIENT HOUSING IN LOW-INCOME COMMUNITIES	Dr. Fatima Abiola
		8		

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Prof. Dr. Huda Mahmoud	1	INNOVATIVE TEACHING STRATEGIES IN HIGHER EDUCATION	Dr. Ahmed Al-Mutairi Dr. Sara Al-Fahad
		2	DIGITAL LEARNING PLATFORMS AND STUDENT ENGAGEMENT	Dr. Leila Mansouri Prof. Dr. Reza Khatami Neda Farhadi
		3	CURRICULUM DEVELOPMENT FOR MULTILINGUAL CLASSROOMS	Dr. Rasha Al-Haddad Omar Al-Masri
		4	THE ROLE OF TEACHER TRAINING IN IMPROVING EDUCATIONAL OUTCOMES	Dr. Fadi Khalil Dr. Lina Youssef Dr. Samir Nassar
		5	EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES	Dr. Fatemeh Rahimi Dr. Ali Karimi
		6	BLENDED LEARNING APPROACHES IN UNIVERSITY SETTINGS	Amal Hassan Dr. Yasser Ibrahim Prof. Dr. Huda Mahmoud
		7	STUDENT-CENTERED LEARNING AND ACADEMIC ACHIEVEMENT	Dr. Mohammed Al-Rashid Dr. Aisha Al-Salem
		8	TECHNOLOGY INTEGRATION IN MODERN CLASSROOMS	Dr. Hassan Jafar Dr. Mariam Abbas Dr. Ali Hussein Prof. Dr. Zainab Karim

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Prof. Dr. Bassam Darwish	1	LANGUAGE AND IDENTITY IN CONTEMPORARY ARABIC NOVELS	Ahmed Al-Farouqi Layla Hassan
		2	POETIC TRADITIONS AND SYMBOLISM IN PERSIAN LITERATURE	Dr. Reza Mahdavi Niloofer Azimi Farhad Ghanbari
		3	THE INFLUENCE OF CLASSICAL TURKISH POETRY ON MODERN PROSE	Prof. Dr. Mehmet Erdem Zeynep Kaya
		4	ORAL STORYTELLING AND CULTURAL MEMORY IN IRAQI LITERATURE	Samira Al-Khalidi Ali Hussein Dr. Fadwa Salman
		5	THEMES OF EXILE AND BELONGING IN PALESTINIAN POETRY	Dr. Rami Barakat Aisha Khalil
		6	WOMEN'S VOICES IN CONTEMPORARY SYRIAN FICTION	Nour Haddad Rana Al-Shami Prof. Dr. Bassam Darwish
		7	LINGUISTIC HERITAGE AND IDENTITY FORMATION IN LEBANESE DRAMA	Karim Mansour Dr. Leila Choueiri

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Assoc. Prof. Dr. Jad Nasser	1	THE IMPACT OF CULTURAL BELIEFS AND TRADITIONAL NORMS ON FAMILY THERAPY OUTCOMES IN MIDDLE EASTERN SOCIETIES	Dr. Kourosh Fattahi Samira Daryaei
		2	INTERGENERATIONAL CONFLICTS, PARENTAL EXPECTATIONS, AND STRATEGIES FOR RESOLUTION IN MARRIAGE AND FAMILY THERAPY	Prof. Dr. Elena Kuznetsova Igor Volkov Anastasia Morozova
		3	THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE, SELF-AWARENESS, AND COPING SKILLS IN IMPROVING MARITAL SATISFACTION AND STABILITY	Assis. Prof. Dr. Aisuluu Tulegenova Yerzhan Akhmetov Bibigul Saparova
		4	PARENTAL STRESS, WORK-LIFE BALANCE, AND THEIR IMPACT ON CHILD DEVELOPMENT AND FAMILY RELATIONSHIPS	Rania Al-Masri Omar Khalaf
		5	ANALYZING COUPLE COMMUNICATION PATTERNS, CONFLICT RESOLUTION TECHNIQUES, AND THERAPEUTIC INTERVENTIONS FOR HEALTHIER RELATIONSHIPS	Huda Nasser
		6	THE INFLUENCE OF RELIGIOUS BELIEFS, SPIRITUALITY, AND PRACTICES ON MARITAL RELATIONSHIPS AND FAMILY DYNAMICS	Dr. Ahmed Salah Dr. Laila Mostafa Nourhan Youssef
		7	MANAGING FINANCIAL STRESS, ECONOMIC PRESSURES, AND RESOURCE ALLOCATION IN FAMILY SYSTEMS THROUGH MARRIAGE AND FAMILY THERAPY	Dr. Hanan Al-Harbi Lec. Dana Al-Mutairi

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Doç. Dr. Demokaan DEMİREL	1	AKADEMİK TEŞVİK UYGULAMASININA AİT VERİLER HARRAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ (2022-2024)	Dr. Öğr. Üyesi Serap ATEŞ
		2	KAMU GÖZETİMİ KURUMU (KGK) ÇALIŞMA USUL VE ESASLARI, FAALİYETLERİ VE KURUMDAN BEKLENTİLER	Dr. Öğr. Üyesi Serap ATEŞ
		3	Imperialism, Sykes-Picot, Wilson Principles, Mondoros Armistice,Treaty of Sevres, Lausanne Peace Treaty and the Dangers Awaiting Turkey in the New World Order	Sözer AKYILDIRIM
		4	AVRUPA'DA OMBUDSMANLIK KURUMUNUN GELİŞİMİ: İSVEÇ, FRANSA ve İNGİLTERE ÖRNEKLERİ	Doç. Dr. Demokaan DEMİREL
		5	YAPAY ZEKÂNIN KAMU YÖNETİMİNE FONKSİYONEL ve ÖRGÜTSEL ETKİLERİ: AB'NİN YAPAY ZEKÂ POLİTİKASI	Doç. Dr. Demokaan DEMİREL
		6	A GENERAL ASSESSMENT OF CRISIS MANAGEMENT IN PUBLIC INSTITUTIONS	Dr.Öğr. Üyesi, Nadide ÇAKIROĞLU
		7	MERITOCRACY VS. AFFIRMATIVE ACTION: THE CHERYL HOPWOOD CASE	Dr. Öğretim Üyesi Seval YAMAN
		8	TÜRKİYE-İSRAİL ARASINDA TİCARİ ANLAŞMALAR: TARİHSEL GELİŞİM, EKONOMİK ETKİLERİ VE GELECEK PERSPEKTİFİ	Öğr.Gör. Kartal TÜRK Öğr.gör Cemal EROĞLU Öğr.Gör. Cihan ÖZYILDIRIM
		9	TÜKETİCİLERİN ALDATICI REKLAMLARA KARŞI KORUNMASI	Ayşe Elif KARATUTLU
		10	SİYASAL PARTİLERDE YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ SEÇMEN YÖNETİMİ	Dr. Yahya GENÇAY

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Prof. Dr. Maşallah TURAN	1	A CRITIQUE OF MUHAMMED ESED'S INTERPRETATIONS OF THE AFTERLIFE	Prof. Dr. Maşallah TURAN
		2	A CRITIQUE OF MUHAMMED ESED'S COMMENTS ON ANGELS, JINNS, AND DEVILS	Prof. Dr. Maşallah TURAN
		3	TAWWAKKUL, SURRENDER, AND THE SEARCH FOR MEANING IN İBRAHİM HAKKI ERZURUMİ'S "TAFWİZNÂME": A DESCRIPTIVE ANALYSIS IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS PSYCHOLOGY	Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ
		4	THE SPIRITUAL JOURNEY OF A Dervish ON THE PATH OF TRUTH: A PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS OF THE TEACHINGS OF KHWAJA AHMED YESEVİ IN THE MAVERA SERIES FROM A RELIGIOUS PSYCHOLOGY PERSPECTIVE	Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ
		5	Ethics and Aesthetics as Complementary: Mustafa Namık Çankı's Perspective	Rabia Zehra ÖZESKİ Prof. Dr. Nejdett DURAK

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Doçent, Berna YÜNER	1	EXAMINATION of THE THESES on INTERDISCIPLINARY SCIENCE EDUCATION in TURKEY	Graduate Student Sedika BAYRAKÇI Assoc. Prof. Dr. Serpil KALAYCI
		2	TOPICS THAT 7th GRADE MIDDLE SCHOOL STUDENTS HAVE DIFFICULTY in SCIENCE CLASSES	Teacher Taner OKTAY Assoc. Prof. Dr. Serpil KALAYCI
		3	SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖZÜNDEN ÇEVİRİMİÇİ İLETİŞİMDE SAYGI DEĞERİ	Dr. Öğr. Üyesi Aysegül YILMAZER
		4	A LINK IN THE EDUCATIONAL CHAIN: HIGH SCHOOL BACKGROUNDS OF PRE-SERVICE SOCIAL STUDIES TEACHERS	Dr. Öğr. Üyesi Aysegül YILMAZER Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL
		5	DEVELOPMENT OF EARLY LITERACY SKILLS	Prof. Dr. Güneş SALI
		6	LEADERSHIP BEHAVIORS EXPECTED FROM SCHOOL PRINCIPALS WITHIN THE SCOPE OF FOUR FRAMEWORK LEADERSHIP	Doçent, Berna YÜNER
		7	OKUL MÜDÜRLERİNİN KULLANDIKLARI GÜÇ KAYNAKLARINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ	Doçent, Berna YÜNER

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Doç. Dr. Fulya BARIŞ PEKMEZCİ	1	AN ANALYSIS OF THE ELEMENTS OF LEXICAL WEALTH IN AESOP'S FABLES	Uzm. Miray AKGÜL Prof. Dr. Mehmet Nuri KARDAŞ
		2	THE ALIGNMENT OF LISTENING ACTIVITIES IN TURKISH LANGUAGE TEACHING BOOKS FOR FOREIGNERS WITH THE LISTENING COMPETENCIES OF THE COMMON EUROPEAN FRAMEWORK OF REFERENCE: THE CASE OF VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY TOMER BOOKS	Uzm. Miray AKGÜL Prof. Dr. Mehmet Nuri KARDAŞ
		3	ÖRTÜK PROFİL ANALİZİ: SOSYAL BİLİMLERDE BİR GRUPLAMA YÖNTEMİ	Doç. Dr. Fulya BARIŞ PEKMEZCİ
		4	DİJİTAL YETKİNLİK ÖZ-YETERLİLİĞİNİN BELİRLENMESİNDE SINIFLANDIRMA VE REGRESYON AĞACI (CRT) ANALİZİ: PISA VERİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Doç. Dr. Fulya BARIŞ PEKMEZCİ
		5	A STUDY ON THE REFLECTIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATIONS IN EDUCATION	Dr. Naif KARDAŞ Ağın BİÇEN
		6	TEACHER AND STUDENT OPINIONS ON THE USE OF OPEN-ENDED QUESTIONS IN COMMON EXAMS IN TURKISH LANGUAGE CLASSES	Dr. Naif KARDAŞ Ayfer CANBAZ

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Doç. Dr. İbrahim GÜL	1	ANAYASAL BİR HAK OLAN SENDİKA HAKKI VE ÖZGÜRLÜĞÜ	Dr. Öğr. Üyesi, Ayşegül EKİN
		2	MİRASTAN MAL KAÇIRMA AMACIYLA MARKA HAKKININ DEVRİ VE HUKUKİ SONUÇLARI	Dr. Öğretim Üyesi İlker KARAÖNDER
		3	EDİNİLMİŞ MALLARA KATILMA REJİMİNİN TASFİYESİNDE TARIM İŞLETMESİ VE GELİRLERİ	Dr. Öğretim Üyesi İlker KARAÖNDER
		4	AN ASSESSMENT ON THE COMMENCEMENT DATE OF INTEREST IN FURTHER DAMAGE	Doç. Dr. İbrahim GÜL
		5	İklim Değişikliği ve Rekreasyon Kapsamında Akdeniz İklim Değişikliğinin Davraz Kayak Sezonuna ve Doğa Sporlarına Etkisi: Nitel Bir Değerlendirme	Dr. Suzan EROL
		6	COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CURRENT CLIMATE AND THE CLIMATE OF THE GLACIAL PERIOD (WÜRM) IN THE ALATAU MOUNTAINS (KAZAKHSTAN)	Doç. Dr. İSMAİL EGE ELCHIN SHUKURLU

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Doç. Dr. Şamil ÖZTÜRK	1	Antioxidant and Antifibrotic Effects of Spirulina platensis Extract	Dr. Öğr. Üyesi İlhan ÖZDEMİR Doç. Dr. Şamil ÖZTÜRK
		2	Molecular Mechanisms of Hesperidin in Fighting Cancer	Dr. Öğr. Üyesi İlhan ÖZDEMİR Doç. Dr. Şamil ÖZTÜRK
		3	CASE REPORT: PERIODONTAL AND PROSTHETIC REHABILITATION IN A DENTALLY PHOBIC PATIENT TREATED UNDER GENERAL ANESTHESIA	Arş. Gör. Büşranur DEMİR Öğr. Gör. Hilal Ok BOSTAN
		4	ANTERIOR ESTHETIC REHABILITATION IN A PATIENT WITH PEG LATERAL, IMPACTED CANINE, AND LATERAL AGENESIS: A CASE REPORT	Arş. Gör. Büşranur DEMİR Öğr. Gör. Hilal Ok BOSTAN
		5	PROSTHETIC REHABILITATION OF A SEVERE MAXILLARY DEFICIENCY CASE WITH BUCCAL CROSSBITE WITHOUT SURGICAL INTERVENTION: A CASE REPORT	Arş. Gör. Ömer YILDIRIM Prof. Dr. Zeynep YEŞİL
		6	KUERSETİN İLE ŞARTLANDIRILMIŞ PROSTAT EPİTELYAL HÜCRE ORTAMININ PROSTAT KANSERİ (PC-3) HÜCRELERİ ÜZERİNDEKİ ANTİKANSER ETKİLERİNİN İNCELENMESİ	Selda DURUKAN Doç. Dr. Dilşad ÖZERKAN
		7	SELENYUM NANOPARTİKÜLLERİNİN PROSTAT KANSERİNE KARŞI ANTİKANSER POTANSİYELİ VE HEDEFE YÖNELİK İLAÇ TEDAVİSİNDEKİ ROLÜ	Selda DURUKAN Doç. Dr. Dilşad ÖZERKAN

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Assoc. Prof. Dr., Hakkı DEMİRELMA	1	CROSSROADS OF NUTRITION AND MICROBIOTA: THE EMERGING ROLE OF PROBIOTICS AND FLAVONOIDS	Research Assistant Dr. Sümeyye AKBULUT Research Assistant Dr. Elanur DAŞDEMİR
		2	COMPARISON OF BUPLEURUM KURDICUM BOISS AND BUPLEURUM ZOHARII SNOGERUP SPECIES IN TERMS OF MORPHOLOGY AND MICROMORPHOLOGY	Assoc. Prof. Dr., Hakkı DEMİRELMA
		3	DETERMINATION OF ANTIMICROBIAL AND ANTI-MRSA ACTIVITY OF HELLEBORUS ORIENTALIS EXTRACTS	Feyza OLCAY Dr. Öğr. Ü. Erdoğan GÜNEŞ
		4	SÜRDÜRÜLEBİLİR ARDIŞIK YEŞİL ARITIM (SAYA): BİYOKÖMÜR İLE İZMİR KÖRFEZ SUYUNDAN AĞIR METAL KİRLİLİĞİNİN ARITILMASI VE İKİNCİL MİKROALGAL ARITIM SİSTEMİNİN İYİLEŞTİRİLMESİ	Suna ÇELİK
		5	TOOLS USED IN EVALUATING THE GREEN PROFILE OF ANALYTICAL PROCEDURES	Prof. Dr. Nail ALTUNAY Arş. Gör. Seçkin FESLİYAN
		6	COMMONLY USED FOOD DYES AND THEIR ANALYTICAL DETERMINATIONS	Prof. Dr. Nail ALTUNAY Arş. Gör. Seçkin FESLİYAN

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Prof. Dr. Mehmet KAPLAN	1	EXAMINATION OF SCHOOL GATES IN TÜRKELİ (SİNOP) DISTRICT IN TERMS OF LANDSCAPE PLANNING AND DESIGN PRINCIPLES	YL. ÖĞRENCİSİ GÖKÇE CAN PROF.DR. ELİF AKPINAR KÜLEKÇİ
		2	EXAMINATION OF CHILDREN'S PLAYGROUND IN LINE WITH LANDSCAPE DESIGN PRINCIPLES IN THE EXAMPLE OF TÜRKELİ (SİNOP) DISTRICT	YL. ÖĞRENCİSİ GÖKÇE CAN PROF.DR. ELİF AKPINAR KÜLEKÇİ
		3	EVALUATION OF URBAN FACILITIES FROM A LANDSCAPE ARCHITECTURE PERSPECTIVE: THE CASE OF TÜRKELİ (SİNOP) DISTRICT	YL. ÖĞRENCİSİ GÖKÇE CAN PROF.DR. ELİF AKPINAR KÜLEKÇİ
		4	Socio-Cultural and Ecological Dimensions of Green Landscapes in Industrial Areas	Feran AŞUR Elif AKPINAR KÜLEKÇİ
		5	RESIDUE PROBLEM AND ENVIRONMENTAL EFFECTS OF PESTICIDES USED IN AGROECOSYSTEMS	Prof. Dr. Mehmet KAPLAN
		6	AN ASSESSMENT OF THE BIODIVERSITY OF HARMFUL AND BENEFICIAL INSECTS IN AGRICULTURAL PRODUCTION	Prof. Dr. Mehmet KAPLAN

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Dr. Orkun TEKE	1	DEVELOPMENT OF COOLING SYSTEM'S IN-CABINET TEMPERATURE CONTROL AND LIGHTING SYSTEM WITH ARM-BASED STM32F103C8T6	Meral ÇELİK Mohammad Ruhul Amin BHUIYAN Hayati MAMUR
		2	DESIGN AND IMPLEMENTATION OF STM32-BASED BLUETOOTH-ENABLED INTELLIGENT TEMPERATURE CONTROL SYSTEM	Meral ÇELİK Mohammad Ruhul Amin BHUIYAN Hayati MAMUR
		3	A GOVERNANCE MODEL FOR TRUSTWORTHY AI IN GEOTHERMAL ENERGY: A THEORETICAL FRAMEWORK FOR MODEL CONTEXT PROTOCOLS (MCP's)	Dr. Orkun TEKE
		4	YOLO-BASED ASSEMBLY LINE MONITORING: REAL-TIME OBJECT DETECTION FOR TASK TRACKING AND PROCESS ANALYSIS	Ali Can DONBALOĞLU Dr. Öğr. Üyesi, İsmail Enes PARLAK
		5	SUPPLY CHAIN TRACEABILITY IN INDUSTRY 4.0: TECHNOLOGIES, APPLICATIONS, AND A CASE STUDY OF THE FEKA TRACEABILITY SYSTEM	Ali Can DONBALOĞLU Dr. Öğr. Üyesi, İsmail Enes PARLAK
		6	SOĞUK ZİNCİR GEREKSİNİMİ OLAN KIRSAL SAĞLIK OCAĞI İÇİN RÜZGÂR TABANLI HİBRİT YENİLENEBİLİR ENERJİ SİSTEMİ TASARIMI VE ANALİZİ	Ali Serkan Avcı

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Assoc. Prof. Dr. Cristian Petrescu	1	SPATIAL ANALYSIS OF FOOTBALL PERFORMANCE USING DIGITAL TRACKING TECHNOLOGIES	Prof. Dr. Kamran Mammadov Assoc. Prof. Dr. Leyla Aliyeva Rashad Huseynli
		2	THE ROLE OF SPORTS NUTRITION IN ENHANCING ATHLETIC ENDURANCE: A CASE STUDY IN YOUTH TEAMS	Assoc. Prof. Dr. Aygun Taghizada Nijat Safarov
		3	PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING THE SUCCESS OF ELITE WRESTLERS	Prof. Dr. Elchin Abbasov Samira Karimova Assis. Prof. Dr. Rauf Mehdiyev
		4	KINEMATIC APPROACHES TO OPTIMIZE GYMNASTIC TRAINING ROUTINES	Prof. Dr. Andrei Popescu Maria Ionescu Assoc. Prof. Dr. Elena Dobre
		5	EFFECTIVENESS OF RECOVERY STRATEGIES IN PROFESSIONAL HANDBALL TEAMS	Assoc. Prof. Dr. Cristian Petrescu Ioana Marinescu
		6	MOTIVATIONAL DYNAMICS IN YOUTH SPORTS DEVELOPMENT PROGRAMS Prof. Dr. Sorin Vasilescu	Anca Radu Dr. Mihai Florescu
		7	THE IMPACT OF CLIMATE CONDITIONS ON MARATHON PERFORMANCE IN EAST AFRICA	Assoc. Prof. Dr. John Mwangi Peter Otieno Samuel Njoroge
		8	ANALYSIS OF INJURY PATTERNS IN PROFESSIONAL FOOTBALL LEAGUES OF WEST AFRICA	Dr. Kofi Mensah Assoc. Prof. Dr. Ama Boateng
		9	PHYSIOLOGICAL RESPONSES TO HIGH-ALTITUDE TRAINING IN ELITE RUNNERS	Prof. Dr. Tesfaye Bekele Dr. Meron Alemu Hanna Kidane

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Prof. Dr. Kwame Mensah	1	THE IMPACT OF URBANIZATION ON SOCIAL BEHAVIOR AND COMMUNITY INTERACTIONS	Nijat Mammadov Leyla Aliyeva Togrul Rustamov
		2	SOCIAL MEDIA INFLUENCE ON YOUTH CULTURE AND IDENTITY FORMATION	Assoc. Prof. Dr. Farid Huseynov Aynur Guliyeva
		3	GENDER ROLES AND FAMILY DYNAMICS IN MODERN SOCIETY	Prof. Dr. Elchin Safarov Nigar Hasanli
		4	THE EFFECTS OF MIGRATION ON CULTURAL INTEGRATION AND SOCIAL COHESION	Dr. Ioana Popescu Alina Ionescu Mihai Dumitrescu
		5	EDUCATIONAL INEQUALITIES AND THEIR IMPACT ON SOCIAL MOBILITY	Assoc. Prof. Dr. Sorin Marinescu Elena Georgescu
		6	SOCIAL PERCEPTIONS OF HEALTHCARE IN AFRICAN URBAN COMMUNITIES	Prof. Dr. Kwame Mensah Amina Okafor
		7	THE ROLE OF TRADITIONAL BELIEFS IN SHAPING MODERN SOCIAL NORMS	Dr. Thabo Nkosi Fatoumata Diallo Assoc. Prof. Dr. Chike Obi
		8	YOUTH ENGAGEMENT IN POLITICAL PROCESSES AND CIVIC PARTICIPATION	Prof. Dr. Adebayo Adekunle Nia Kambale Dr. Zuri Mwangi

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Dr. Tamer Fahmy	1	THE IMPACT OF URBANIZATION ON SOCIAL RELATIONSHIPS AND COMMUNITY STRUCTURE	Prof. Dr. Ali Rezaei Dr. Mahsa Karimi Hamed Fathi
		2	SOCIAL MEDIA AND ITS EFFECTS ON YOUTH IDENTITY FORMATION	Dr. Leila Mohammadi Saeid Tavakoli
		3	GENDER ROLES AND FAMILY DYNAMICS IN MODERN IRANIAN SOCIETY	Assoc. Prof. Dr. Narges Ahmadi Fatemeh Hosseini
		4	THE ROLE OF EDUCATION IN SOCIAL MOBILITY AND INEQUALITY	Dr. Amir Hossein Zarei
		5	CULTURAL HERITAGE AND COLLECTIVE MEMORY IN CONTEMPORARY EGYPT	Prof. Dr. Ahmed El-Sayed Sara Hassan Mona Khalil
		6	SOCIAL INEQUALITY AND ACCESS TO HEALTHCARE SERVICES IN URBAN EGYPT	Dr. Tamer Fahmy Assoc. Prof. Dr. Dina Adel
		7	YOUTH UNEMPLOYMENT AND ITS SOCIOECONOMIC IMPACT IN KAZAKHSTAN	Zhanar Mukhamedova Dr. Timur Sadykov Prof. Dr. Aigul Bektayeva
		8		

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Assoc. Prof. Dr. Karim Toumi	1	THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON SOCIAL INTERACTIONS AND COMMUNITY DYNAMICS	Amine Bensalem Prof. Dr. Laila Cherifi Nouredine Haddad
		2	ETHICAL IMPLICATIONS OF AI-DRIVEN DECISION MAKING IN MODERN SOCIETY	Sofia Khelifi Assoc. Prof. Dr. Karim Toumi
		3	SOCIAL MEDIA ANALYTICS AND AI: UNDERSTANDING HUMAN BEHAVIOR IN DIGITAL SPACES	Rania Mansour Dr. Hossam El-Sayed Mohamed Fathi
		4	THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SHAPING PUBLIC OPINION AND POLITICAL ENGAGEMENT	Aya Mostafa Assoc. Prof. Dr. Omar Khalil
		5	AI-POWERED URBAN PLANNING: TRANSFORMING SOCIETAL INFRASTRUCTURES	Priya Sharma Dr. Anil Gupta Assis. Prof. Dr. Rohit Mehra
		6	SOCIAL INEQUALITY AND MACHINE LEARNING: CHALLENGES AND SOLUTIONS	Dr. Karan Singh
		7	THE INTERSECTION OF AI, CULTURE, AND SOCIAL NORMS IN DEVELOPING SOCIETIES	Deepa Reddy Prof. Dr. Sandeep Verma
		8	AI AND COLLECTIVE HUMAN BEHAVIOR: PREDICTIVE MODELS AND SOCIAL TRENDS	Ananya Joshi Assis. Prof. Dr. Vikram Choudhary

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Assis. Prof. Dr. Raghda Mahfouz	1	THE IMPACT OF DIGITAL LEARNING TOOLS ON STUDENT ENGAGEMENT IN HIGHER EDUCATION	Prof. Dr. Samir Belkacem Amina Rahmani Karim Boudiaf
		2	THE EFFECTIVENESS OF INCLUSIVE EDUCATION STRATEGIES IN PRIMARY SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Leila Khelifi Nadia Benali
		3	TEACHER PERCEPTIONS AND CHALLENGES IN IMPLEMENTING PROJECT-BASED LEARNING	Dr. Mohamed Amr Fatma Hassan Sara Adel
		4	THE ROLE OF PARENTAL INVOLVEMENT IN EARLY CHILDHOOD EDUCATION SUCCESS	Ahmed Khaled Prof. Dr. Mona El-Sayed
		5	ASSESSING THE INFLUENCE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGY ON STUDENT ACHIEVEMENT	Assis. Prof. Dr. Raghda Mahfouz Omar Saad
		6	INNOVATIVE APPROACHES TO LANGUAGE LEARNING IN RURAL AREAS	Yasmine Farouk Tamer Hussein Hala Abdelrahman
		7	EVALUATING THE IMPACT OF TEACHER TRAINING PROGRAMS ON CLASSROOM PERFORMANCE	Prof. Dr. Rajesh Kumar Anita Singh
			THE USE OF INTERACTIVE LEARNING PLATFORMS TO IMPROVE STEM EDUCATION OUTCOMES	Vikram Joshi Sunita Patel

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Assoc. Prof. Dr. Anna Kowalska	1	ADVANCING TRANSLATION PRACTICES IN THE ERA OF DIGITAL INTEGRATION	Maria Ivanova Olga Petrenko
		2	INNOVATIVE SUSTAINABILITY APPROACHES IN MODERN CORPORATE MANAGEMENT: A CASE STUDY OF ENVIRONMENTAL, SOCIAL, AND GOVERNANCE (ESG) PRINCIPLES AT NNPC, ABUJA, NIGERIA	Dr. Amina Bello
		3	THE INFLUENCE OF SOCIAL SECURITY, PENSIONS, AND INSURANCE ON ECONOMIC DEVELOPMENT: INSIGHTS FROM NIGERIA	Ibrahim Musa
		4	POLITICAL PARTIES AND THEIR ROLE IN KNOWLEDGE DECOLONIZATION	Assoc. Prof. Dr. Anna Kowalska
		5	COMMUNITY ENGAGEMENT IN ELDERLY SOCIAL SERVICE PROVISION: A STUDY FROM ROMANIA	Andrei Popescu Elena Ionescu
		6	EXPLORING LOCAL GOVERNMENT ADMINISTRATION CHALLENGES IN NIGERIA: A THEORETICAL ANALYSIS	Dr. Fatima Abdullahi Dr. Samuel Okoro
		7	SPATIAL BETA CONVERGENCE AMONG NEW EU MEMBER STATES BASED ON SOCIO-ECONOMIC INDICATORS	László Kovács

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Ayesha Khan	1	CHALLENGES AND SATISFACTION LEVELS IN USING DIGITAL PAYMENT PLATFORMS	Neha Kulkarni Rohit Deshmukh
		2	EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ITS IMPACT ON LEADERSHIP PERFORMANCE: A STUDY AMONG MBA STUDENTS IN SANGLI DISTRICT	Sneha Patil Rajat More
		3	SOCIO-ECONOMIC INFLUENCES ON DIETARY PATTERNS: A COMPARISON BETWEEN SOUTH ASIA AND G7 COUNTRIES	Ayesha Khan Imran Siddiqui
		4	INNOVATIVE GREEN SUPPLY CHAIN MANAGEMENT THROUGH TECHNOLOGY IN MALAYSIA'S MANUFACTURING SECTOR	Nurul Huda Ahmad Faizal
		5	THE EFFECTIVENESS OF TAX UTILIZATION IN PROMOTING NATIONAL DEVELOPMENT	Dewi Lestari Fajar Nugroho
		6	DIGITAL TAX ADMINISTRATION IN INDONESIA: ANALYSIS OF EFAKTUR AND E-BUPOT IMPLEMENTATION	Rina Sari Budi Santoso
		7	RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND FIRM FINANCING IN THE MENA REGION	Hassan El-Masri Layla Haddad
		8	SOCIAL DEVELOPMENT DRIVEN BY ENERGY TRANSITION IN MOROCCO	Youssef Benali Sara El-Fassi

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Prof. Dr. Somphone Khammanivong Assis. Prof. Dr. Noy Ketsana	1	THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON SME PERFORMANCE AND INNOVATION STRATEGIES	Khamla Phommasone Assoc. Prof. Dr. Bounmy Vongxay Somchit Thammavong
		2	SUSTAINABLE SUPPLY CHAIN MANAGEMENT PRACTICES IN EMERGING MARKETS	Dr. Anong Souvannaphone Visanai Khamla
		3	STRATEGIC LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL AGILITY IN THE LAO BUSINESS ENVIRONMENT	Prof. Dr. Somphone Khammanivong Assis. Prof. Dr. Noy Ketsana Sithong Chanthavong
		4	THE ROLE OF FINANCIAL TECHNOLOGY IN ENHANCING ENTREPRENEURIAL GROWTH	Mohamed Abdelrahman Assoc. Prof. Dr. Salma Mostafa Dr. Hossam El-Sayed
		5	MARKETING INNOVATION AND CUSTOMER ENGAGEMENT IN THE EGYPTIAN RETAIL SECTOR	Rania El-Masry Tamer Fathy
		6	CORPORATE GOVERNANCE AND ITS EFFECT ON BUSINESS SUSTAINABILITY IN EGYPT	Prof. Dr. Amr Soliman Heba Fawzy Assis. Prof. Dr. Youssef Hafez
		7	DIGITAL MARKETING STRATEGIES AND CONSUMER BEHAVIOR IN INDONESIA	Dr. Indah Kurniawati Rizki Pratama
		8	THE INFLUENCE OF ENTREPRENEURIAL ECOSYSTEMS ON STARTUP SUCCESS IN INDONESIA	Assoc. Prof. Dr. Dedi Susanto Fitriani Dewi Budi Santoso

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Dr. Aijan Ismailova	1	THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON LAO ECONOMIC GROWTH	Prof. Dr. Khamla Phommasak Somphone Vongsa Anousone Phouthasone
		2	E-COMMERCE AND CONSUMER BEHAVIOR IN EMERGING MARKETS: A CASE STUDY OF LAOS	Assoc. Prof. Dr. Bounthavy Sisavath Sengdao Phengsavanh
		3	MONETARY POLICY EFFECTIVENESS IN LAO PDR: AN EMPIRICAL ANALYSIS	Dr. Ketsana Vannaphone Phouthasone Souvanlasy
		4	SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ECONOMIC DIVERSIFICATION IN LAOS	Viengkham Pholsena
		5	THE ROLE OF MICROFINANCE IN PROMOTING ENTREPRENEURSHIP IN KYRGYZSTAN	Prof. Dr. Aibek Tursunov Elmira Sadykova
		6	TRADE LIBERALIZATION AND ITS EFFECTS ON KYRGYZSTAN'S AGRICULTURAL SECTOR	Assis. Prof. Dr. Nurgul Amanbekova Kanat Toktomamatov
		7	DIGITAL ECONOMY TRANSFORMATION IN KYRGYZSTAN: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES	Dr. Aijan Ismailova
		8	INVESTMENT TRENDS AND ECONOMIC GROWTH IN INDONESIA	Prof. Dr. Putra Santoso Rina Wijayanti Aditya Pranata

CUMHURİYET 16th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES October 29, 2025 ANKARA Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 29 Ekim / Oct 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Assoc. Prof. Dr. Marat Akhmetov	1	ANCIENT TRADE ROUTES AND CULTURAL EXCHANGE IN ASIA	Assoc. Prof. Dr. Hiroshi Tanaka Prof. Dr. Priya Raghavan Lec. Nguyen Van Long
		2	IMPACT OF COLONIALISM ON SOUTHEAST ASIAN POLITICAL STRUCTURES	Assoc. Prof. Dr. Aisha Rahman Prof. Dr. Somchai Chaiyaporn Dr. David Chen
		3	RELIGIOUS TRANSFORMATIONS IN THE MIDDLE EAST FROM 7TH TO 15TH CENTURY	Prof. Dr. Leila Al-Mansouri Assoc. Prof. Dr. Farhad Rezai Lec. Omar Khalid
		4	HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY IN EAST ASIA	Prof. Dr. Min-Joon Park Assoc. Prof. Dr. Ananya Gupta Dr. Chen Wei
		5	REVOLUTIONARY MOVEMENTS IN MODERN CENTRAL ASIA	Assoc. Prof. Dr. Marat Akhmetov Prof. Dr. Dilshod Rasulov Lec. Gulnara Abdiyeva
		6	ART AND ARCHITECTURE IN THE OTTOMAN EMPIRE	Prof. Dr. Leyla Hassan Dr. Samir Al-Khalifa
		7	ENVIRONMENTAL HISTORY AND AGRICULTURAL PRACTICES IN ANCIENT CHINA	Prof. Dr. Li Na Assoc. Prof. Dr. Takeshi Sato Lec. Tran Thi Hoa
		8		

Contents

“GÖRÜNEN BU YILIN KARI” ADLI FIKRANIN YETİSEL BAĞLAMDA İNCELENMESİ	1
EDİM BİLİM İLE ANLAMSAL DÜZLEM İLGİSİ.....	9
TÜRKÇEDE EKSİLTİLİ YAPILAR: YÜZEYSEL VE DERİN YAPI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME	16
ARAPLARDA SÖZLÜK YAZIMININ EVRİMİ: DİLSEL DERLEMEDEN DİJİTAL SÖZLÜKLERE	20
ARAPÇA TARİHİ SÖZLÜKLER: KÖKLEŞME İLE YENİLENME ARASINDA.....	31
EGEMENİN İSTİSNA YETKİSİ: HOBBS’TA GÜVENLİK VE PANDEMİDE OLAĞANÜSTÜ HÂL	43
PLATON’UN FİLOZOF-KRAL MODELİ VE MODERN TEKNOKRASİ: BİLGELİK Mİ, BİLGİ İKTİDARI MI?	61
ÖZ BELİRLEME TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE SESSİZ İSTİFA: TEMEL PSİKOLOJİK İHTİYAÇLARIN ROLÜ	74
POZİTİF PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN ETTEHİYATÜ DUASININ TEKRARININ PSİKOLOJİK İYİ OLUŞA ETKİSİ	87
MEZAR TAŞLARI YAZILARININ ÖLÜM VE AYRILIK PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	100
İBRAHİM HAKKI ERZURUMÎ’NİN “TEFVÎZNÂME” ESERİNDE TEVEKKÜL, TESLİMİYET VE ANLAM ARAYIŞI: DİN PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA BETİMSSEL BİR İNCELEME	109
HAKİKAT YOLUNDA BİR DERVİŞİN RUHSAL YOLCULUĞU: MAVERA DİZİSİNDE HÂCE AHMED YESEVÎ’NİN ÖĞRETİLERİNİN DİN PSİKOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN FENOMENOLOJİK ANALİZİ	121
DENETİMLİ SERBESTLİK SÜRECİNDE AİLE DANIŞMANLIĞI PROGRAMLARININ UYGULAMA DÜZEYİ: TÜRKİYE VE AVUSTRALYA KARŞILAŞTIRMASI	130
BOŞANMIŞ KADINLARIN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU: GÜÇLENDİRME PERSPEKTİFİ MÜDAHALELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	144
ÇOCUKLUK ÇAĞI TRAVMALARININ PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ	159
AİLE AİDİYETİ İLE EVLİLİK TUTUMU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ.....	166
YEŞİL EMEKLİLİK SİSTEMİ: SİGARA VE ALKOL BAĞIMLILIĞIYLA MÜCADELEDE BİR MODEL ÖNERİSİ.....	172
KATILIMCI SÖZLÜK ORTAMINDA PSİKOTERAPİ DENEYİMLERİ: EKŞİ SÖZLÜK ÖRNEĞİ	181
YÜK KAPASİTESİ FAKTÖRÜ İLE İHRACAT ÇEŞİTLİLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	193
TÜRKİYE’DE YÜK KAPASİTESİ FAKTÖRÜ İLE GELİR EŞİTSİZLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	203
AFET EKONOMİSİNİN BÜTÇE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: 2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİ ÖRNEĞİ	212
RİSKTEN KAÇINMANIN PORTFÖY DAĞILIMINA ETKİSİ: FARKLI VARLIK SINIFLARIYLA DENEMELER.....	223
EKONOMİK KÜRESELLEŞME, İHRACAT VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: VİSEGRAD ÜLKELERİ ÖRNEĞİ.....	229
VİSEGRAD ÜLKELERİNDE YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜKETİMİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL REGRESYON ANALİZİ	239
SOCIAL STUDIES TEACHER CANDIDATES’ PERCEPTIONS OF MULTICULTURALISM*	252
SOCIAL STUDIES TEACHERS’ PROFICIENCY IN WEB 2.0 TOOLS*	256
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ KULLANIM YETERLİK DÜZEYLERİ.....	260
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BİLGİ TEKNOLOJİLERİNİN GÜVENLİ KULLANIMINA İLİŞKİN FARKINDALIKLARI	271

ÖĞRETMEN COŞKUSUNUN İŞ DOYUMU ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE TAKDİR EDİLMENİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ	285
PISA 2022 TÜRKİYE VERİLERİNE GÖRE ÖĞRETMEN-ÖĞRENCİ İLİŞKİSİ KALİTESİ İLE MATEMATİK KAYGISI ARASINDAKİ İLİŞKİDE CİNSİYETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ.....	294
DEZAVANTAJLI GRUPLARA UYGULANAN REKREATİF AKTİVİTELERE GENEL BİR BAKIŞ	301
SOSYAL GÖRÜNÜŞ KAYGI DÜZEYİNİN İLETİŞİM BECERİLERİ ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ (ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)	314
KARBON NÖTR SPOR ORGANİZASYONLARI: KÜRESEL EĞİLİMLER VE TÜRKİYE UYGULAMALARI	326
DOĞA SPORLARI PERSPEKTİFİNDEN EKOREKREASYONA BAKIŞ	332
PİLATES VE FİTNESS YAPAN BİREYLERDE BEDEN ALGISI.....	345
SPOR YAZ OKULUNDA EGZERSİZ YAPAN ÖĞRENCİLERİN MOTİVASYON DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ.	354
ZAMAN BASKISI VE ONLİNE SATIN ALMA ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	364
"BEDAVA" NIN RASYONALİTESİ: SIFIR FİYATIN TÜKETİCİ TERCİHLERİ VE PAZAR DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ÇARPITICI ETKİSİ	376
SÜRÜ DAVRANIŞI: FİNANSAL PİYASALARDA VE TÜKETİCİ TRENDLERİNDE KOLEKTİF KARAR ALMA EĞİLİMLERİ.....	388
ÇEVRE BİLİNCİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	396
YEŞİL ÜRÜN SATIN ALMA NİYETİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	412
E- TİCARETİN ESNAF TİCARETİ ÜZERİNDEKİ OLUMLU VE OLUMSUZ ETKİLERİ: TUZLUCA ÖRNEĞİ.	426
TÜKETİCİLERİN YEŞİL ÜRÜN SATIN ALMA DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: GÜMÜŞHANE İLİNDE BİR UYGULAMA.....	443
TÜKETİCİLERİN YEŞİL AMBALAJLI ÜRÜN SATIN ALMA DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: GÜMÜŞHANE İLİNDE BİR UYGULAMA.....	451
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR PAZARLAMA VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ	458
ÇAĞDAŞ RESİM SANATINDA İNSAN İMGESİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE TEMSİLİ.....	470
ANSELM KIEFER'İN SANATINDA MALZEME ESTETİĞİ VE TARİHSEL BELLEK	482
ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ NIN SERAMİK TASARIM OLANAKLARI: TASARIM VE TEKNİK ÇİZİM YETERLİLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ.....	493
KAHVE FİNCANLARININ TARİHSEL, COĞRAFI VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA	504
TARİHSEL BAĞLAMIMLA MEHMET ALİ LAGA ESERLERİNDE.....	513
MANZARA TEMASI	513
ACININ ESTETİĞİ: JILL'İN GÖZLERİYLE <i>ONCE UPON A TIME IN THE WEST</i>	523
GENEL AÇIDAN MÜZİKAL TERAPİNİN KEMAN, BAĞLAMA, PİYANO VE GİTAR GİBİ ÇALGILARINDA GÖRÜLEN KAS RAHATSIZLIKLARINA MÜZİKOLOJİK BİR BAKIŞ.....	533
BİR ETKİLEŞİMİN İZLERİ: ARAP MÜZİĞİNDEN ARABESK'E	547
HACI SADULLAH AĞA' NIN BAYATÎ-ARABÂN TAKIMINDAKİ İKİ ESERİNİN USÛL- VEZİN ANALİZİ.....	556

KAMU GÖZETİMİ KURUMU (KGK) ÇALIŞMA USUL VE ESASLARI, FAALİYETLERİ VE KURUMDAN BEKLENTİLER	563
AKADEMİK TEŞVİK UYGULAMASININ AİT VERİLER HARRAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ (2022-2024).....	571
AVRUPA'DA OMBUDSMANLIK KURUMUNUN GELİŞİMİ: İSVEÇ, FRANSA ve İNGİLTERE ÖRNEKLERİ	580
YAPAY ZEKÂNIN KAMU YÖNETİMİNE FONKSİYONEL ve ÖRGÜTSEL ETKİLERİ: AB'NİN YAPAY ZEKÂ POLİTİKASI.....	594
KAMU KURUMLARINDA KRİZ YÖNETİMİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME	610
SİYASAL PARTİLERDE YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ SEÇMEN YÖNETİMİ	619
MUHAMMED ESED'İN MELEK, CİN VE ŞEYTAN HAKKINDAKİ YORUMLARININ KRİTİĞİ	629
ETİK VE ESTETİĞİN TAMAMLAYICILIĞI: MUSTAFA NAMIK ÇANKI PERSPEKTİFİ	643
EXAMINATION of THE THESES on INTERDISCIPLINARY SCIENCE EDUCATION in TURKEY	653
TOPICS THAT 7th GRADE MIDDLE SCHOOL STUDENTS HAVE DIFFICULTY in SCIENCE CLASSES	661
EĞİTİM ZİNCİRİNDE BİR HALKA: SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ LİSE KÖKENLERİ.....	671
ERKEN OKURYAZARLIK BECERİLERİNİN GELİŞİMİ.....	681
DÖRT ÇERÇEVE LİDERLİK KAPSAMINDA OKUL MÜDÜRLERİNDEN BEKLENEN LİDERLİK DAVRANIŞLARI.....	696
OKUL MÜDÜRLERİNİN KULLANDIKLARI GÜÇ KAYNAKLARINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ	703
YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ KİTAPLARINDA YER ALAN DİNLEME ETKİNLİKLERİ İLE DİLLER İÇİN AVRUPA ORTAK BAŞVURU METNİ	711
DİJİTAL YETKİNLİK ÖZ-YETERLİLİĞİNİN BELİRLENMEİNDE SINIFLANDIRMA VE REGRESYON AĞACI (CRT) ANALİZİ: PISA VERİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	719
ÖRTÜK PROFİL ANALİZİ: SOSYAL BİLİMLERDE BİR GRUPLAMA YÖNTEMİ.....	728
ANAYASAL BİR HAK OLAN SENDİKA HAKKI VE ÖZGÜRLÜĞÜ.....	733
MİRASTAN MAL KAÇIRMA AMACIYLA MARKA HAKKININ DEVRİ VE HUKUKİ SONUÇLARI	746
İLİ ALATAU DAĞLARINDA (KAZAKİSTAN) GÜNÜMÜZ İKLİMİ İLE BUZULLAŞMA (WÜRM) DÖNEMİ İKLİMİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	754
MESLEK ETİĞİ İLE İLGİLİ EĞİTİMDE YAPILAN TEZ ÇALIŞMALARININ SİSTEMATİK ANALİZİ.....	766
SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEK ETİĞİ PROFİLLERİ	777
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE REKREASYON KAPSAMINDA AKDENİZ İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN DAVRAZ KAYAK SEZONUNA VE DOĞA SPORLARINA ETKİSİ: NİTEL BİR DEĞERLENDİRME	779
AŞKIN ZARARDA FAİZİN BAŞLANGIÇ TARİHİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	780
EDİNİLMİŞ MALLARA KATILMA REJİMİNİN TASFİYESİNDE TARIM İŞLETMESİ VE GELİRLERİ	782
YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARININ EĞİTİME YANSIMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....	783
TÜRKÇE DERSLERİNDE YAPILAN ORTAK SINAVLARDA AÇIK UÇLU SORULARIN KULLANILMASINA YÖNELİK ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ.....	785
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖZÜNDEN ÇEVİRİMİÇİ İLETİŞİMDE SAYGI DEĞERİ	787
TÜKETİCİLERİN ALDATICI REKLAMLARA KARŞI KORUNMASI.....	788
TÜRKİYE-İSRAİL ARASINDA TİCARİ ANLAŞMALAR: TARİHSEL GELİŞİM, EKONOMİK ETKİLERİ VE GELECEK PERSPEKTİFİ	789

MERİTOKRASİ POZİTİF AYRIMCILIĞA KARŞI: CHERYL HOPWOOD DAVASI.....	790
EMPERYALİZM, SYKES-PİCOT, WILSON İLKELERİ, MONDROS MÜTAREKESİ, SEVR ANLAŞMASI, LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI VE YENİ DÜNYA DÜZENİNDE TÜRKİYE'Yİ BEKLEYEN TEHLİKELER.....	792
YEŞİL SPOR TESİSLERİ VE ÇEVRE DOSTU YÖNETİM UYGULAMALARI.....	794
SPOR YÖNETİMİ EĞİTİMİNDE DİJİTAL ÖĞRENME ORTAMLARININ KULLANIMI	796
CHILDHOOD ADVERSITY AND SOCIAL WORK WITH REPATRIANT CHILDREN IN AZERBAIJAN	798
MİLLİYETÇİ VE MUHAFAZAKÂR BİR AYDIN OLARAK PEYAMİ SAFA'NIN "DÜŞÜNEN ADAM" YAZILARI ...	799
TOLSTOY'UN KRÖYÇER SONAT ESERİNDE ERİL AHLAK ve KADIN	800
INNOVATIVE TEACHING STRATEGIES IN HIGHER EDUCATION	802
DIGITAL LEARNING PLATFORMS AND STUDENT ENGAGEMENT	803
CURRICULUM DEVELOPMENT FOR MULTILINGUAL CLASSROOMS.....	804
THE ROLE OF TEACHER TRAINING IN IMPROVING EDUCATIONAL OUTCOMES.....	805
EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES	806
BLENDED LEARNING APPROACHES IN UNIVERSITY SETTINGS	807
STUDENT-CENTERED LEARNING AND ACADEMIC ACHIEVEMENT	808
TECHNOLOGY INTEGRATION IN MODERN CLASSROOMS.....	809
LANGUAGE AND IDENTITY IN CONTEMPORARY ARABIC NOVELS	810
POETIC TRADITIONS AND SYMBOLISM IN PERSIAN LITERATURE	811
THE INFLUENCE OF CLASSICAL TURKISH POETRY ON MODERN PROSE	812
ORAL STORYTELLING AND CULTURAL MEMORY IN IRAQI LITERATURE	813
THEMES OF EXILE AND BELONGING IN PALESTINIAN POETRY	814
WOMEN'S VOICES IN CONTEMPORARY SYRIAN FICTION.....	815
LINGUISTIC HERITAGE AND IDENTITY FORMATION IN LEBANESE DRAMA	816
THE IMPACT OF CULTURAL BELIEFS AND TRADITIONAL NORMS ON FAMILY THERAPY OUTCOMES IN MIDDLE EASTERN SOCIETIES.....	817
INTERGENERATIONAL CONFLICTS, PARENTAL EXPECTATIONS, AND STRATEGIES FOR RESOLUTION IN MARRIAGE AND FAMILY THERAPY	818
THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE, SELF-AWARENESS, AND COPING SKILLS IN IMPROVING MARITAL SATISFACTION AND STABILITY	819
PARENTAL STRESS, WORK-LIFE BALANCE, AND THEIR IMPACT ON CHILD DEVELOPMENT AND FAMILY RELATIONSHIPS	820
ANALYZING COUPLE COMMUNICATION PATTERNS, CONFLICT RESOLUTION TECHNIQUES, AND THERAPEUTIC INTERVENTIONS FOR HEALTHIER RELATIONSHIPS	821
THE INFLUENCE OF RELIGIOUS BELIEFS, SPIRITUALITY, AND PRACTICES ON MARITAL RELATIONSHIPS AND FAMILY DYNAMICS	822
MANAGING FINANCIAL STRESS, ECONOMIC PRESSURES, AND RESOURCE ALLOCATION IN FAMILY SYSTEMS THROUGH MARRIAGE AND FAMILY THERAPY.....	823
SPATIAL ANALYSIS OF FOOTBALL PERFORMANCE USING DIGITAL TRACKING TECHNOLOGIES.....	824

THE ROLE OF SPORTS NUTRITION IN ENHANCING ATHLETIC ENDURANCE: A CASE STUDY IN YOUTH TEAMS.....	825
PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING THE SUCCESS OF ELITE WRESTLERS.....	826
KINEMATIC APPROACHES TO OPTIMIZE GYMNASTIC TRAINING ROUTINES.....	827
EFFECTIVENESS OF RECOVERY STRATEGIES IN PROFESSIONAL HANDBALL TEAMS.....	828
MOTIVATIONAL DYNAMICS IN YOUTH SPORTS DEVELOPMENT PROGRAMS	829
THE IMPACT OF CLIMATE CONDITIONS ON MARATHON PERFORMANCE IN EAST AFRICA	830
ANALYSIS OF INJURY PATTERNS IN PROFESSIONAL FOOTBALL LEAGUES OF WEST AFRICA.....	831
PHYSIOLOGICAL RESPONSES TO HIGH-ALTITUDE TRAINING IN ELITE RUNNERS.....	832
THE IMPACT OF URBANIZATION ON SOCIAL BEHAVIOR AND COMMUNITY INTERACTIONS	833
SOCIAL MEDIA INFLUENCE ON YOUTH CULTURE AND IDENTITY FORMATION.....	834
GENDER ROLES AND FAMILY DYNAMICS IN MODERN SOCIETY	835
THE EFFECTS OF MIGRATION ON CULTURAL INTEGRATION AND SOCIAL COHESION	836
EDUCATIONAL INEQUALITIES AND THEIR IMPACT ON SOCIAL MOBILITY.....	837
SOCIAL PERCEPTIONS OF HEALTHCARE IN AFRICAN URBAN COMMUNITIES.....	838
THE ROLE OF TRADITIONAL BELIEFS IN SHAPING MODERN SOCIAL NORMS.....	839
YOUTH ENGAGEMENT IN POLITICAL PROCESSES AND CIVIC PARTICIPATION.....	840
THE IMPACT OF URBANIZATION ON SOCIAL RELATIONSHIPS AND COMMUNITY STRUCTURE	841
SOCIAL MEDIA AND ITS EFFECTS ON YOUTH IDENTITY FORMATION	842
GENDER ROLES AND FAMILY DYNAMICS IN MODERN IRANIAN SOCIETY.....	843
THE ROLE OF EDUCATION IN SOCIAL MOBILITY AND INEQUALITY.....	844
CULTURAL HERITAGE AND COLLECTIVE MEMORY IN CONTEMPORARY EGYPT.....	845
SOCIAL INEQUALITY AND ACCESS TO HEALTHCARE SERVICES IN URBAN EGYPT.....	846
YOUTH UNEMPLOYMENT AND ITS SOCIOECONOMIC IMPACT IN KAZAKHSTAN	847
THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON SOCIAL INTERACTIONS AND COMMUNITY DYNAMICS.....	848
ETHICAL IMPLICATIONS OF AI-DRIVEN DECISION MAKING IN MODERN SOCIETY	849
SOCIAL MEDIA ANALYTICS AND AI: UNDERSTANDING HUMAN BEHAVIOR IN DIGITAL SPACES.....	850
THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SHAPING PUBLIC OPINION AND POLITICAL ENGAGEMENT	851
AI-POWERED URBAN PLANNING: TRANSFORMING SOCIETAL INFRASTRUCTURES.....	852
SOCIAL INEQUALITY AND MACHINE LEARNING: CHALLENGES AND SOLUTIONS	853
THE INTERSECTION OF AI, CULTURE, AND SOCIAL NORMS IN DEVELOPING SOCIETIES.....	854
AI AND COLLECTIVE HUMAN BEHAVIOR: PREDICTIVE MODELS AND SOCIAL TRENDS.....	855
THE IMPACT OF DIGITAL LEARNING TOOLS ON STUDENT ENGAGEMENT IN HIGHER EDUCATION.....	856
THE EFFECTIVENESS OF INCLUSIVE EDUCATION STRATEGIES IN PRIMARY SCHOOLS	857
TEACHER PERCEPTIONS AND CHALLENGES IN IMPLEMENTING PROJECT-BASED LEARNING.....	858

THE ROLE OF PARENTAL INVOLVEMENT IN EARLY CHILDHOOD EDUCATION SUCCESS	859
ASSESSING THE INFLUENCE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGY ON STUDENT ACHIEVEMENT	860
INNOVATIVE APPROACHES TO LANGUAGE LEARNING IN RURAL AREAS	861
EVALUATING THE IMPACT OF TEACHER TRAINING PROGRAMS ON CLASSROOM PERFORMANCE	862
THE USE OF INTERACTIVE LEARNING PLATFORMS TO IMPROVE STEM EDUCATION OUTCOMES	863
ADVANCING TRANSLATION PRACTICES IN THE ERA OF DIGITAL INTEGRATION	864
INNOVATIVE SUSTAINABILITY APPROACHES IN MODERN CORPORATE MANAGEMENT: A CASE STUDY OF ENVIRONMENTAL, SOCIAL, AND GOVERNANCE (ESG) PRINCIPLES AT NNPC, ABUJA, NIGERIA	865
THE INFLUENCE OF SOCIAL SECURITY, PENSIONS, AND INSURANCE ON ECONOMIC DEVELOPMENT: INSIGHTS FROM NIGERIA	866
POLITICAL PARTIES AND THEIR ROLE IN KNOWLEDGE DECOLONIZATION	867
COMMUNITY ENGAGEMENT IN ELDERLY SOCIAL SERVICE PROVISION: A STUDY FROM ROMANIA	868
EXPLORING LOCAL GOVERNMENT ADMINISTRATION CHALLENGES IN NIGERIA: A THEORETICAL ANALYSIS	869
SPATIAL BETA CONVERGENCE AMONG NEW EU MEMBER STATES BASED ON SOCIO-ECONOMIC INDICATORS	870
CHALLENGES AND SATISFACTION LEVELS IN USING DIGITAL PAYMENT PLATFORMS	871
EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ITS IMPACT ON LEADERSHIP PERFORMANCE: A STUDY AMONG MBA STUDENTS IN SANGLI DISTRICT	872
SOCIO-ECONOMIC INFLUENCES ON DIETARY PATTERNS: A COMPARISON BETWEEN SOUTH ASIA AND G7 COUNTRIES	873
INNOVATIVE GREEN SUPPLY CHAIN MANAGEMENT THROUGH TECHNOLOGY IN MALAYSIA'S MANUFACTURING SECTOR	874
THE EFFECTIVENESS OF TAX UTILIZATION IN PROMOTING NATIONAL DEVELOPMENT	875
DIGITAL TAX ADMINISTRATION IN INDONESIA: ANALYSIS OF EFAKTUR AND E-BUPOT IMPLEMENTATION	876
RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND FIRM FINANCING IN THE MENA REGION .	877
THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON SME PERFORMANCE AND INNOVATION STRATEGIES	878
SUSTAINABLE SUPPLY CHAIN MANAGEMENT PRACTICES IN EMERGING MARKETS	879
STRATEGIC LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL AGILITY IN THE LAO BUSINESS ENVIRONMENT	880
THE ROLE OF FINANCIAL TECHNOLOGY IN ENHANCING ENTREPRENEURIAL GROWTH	881
MARKETING INNOVATION AND CUSTOMER ENGAGEMENT IN THE EGYPTIAN RETAIL SECTOR	882
CORPORATE GOVERNANCE AND ITS EFFECT ON BUSINESS SUSTAINABILITY IN EGYPT	883
DIGITAL MARKETING STRATEGIES AND CONSUMER BEHAVIOR IN INDONESIA	884
THE INFLUENCE OF ENTREPRENEURIAL ECOSYSTEMS ON STARTUP SUCCESS IN INDONESIA	885
THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON LAO ECONOMIC GROWTH	886
E-COMMERCE AND CONSUMER BEHAVIOR IN EMERGING MARKETS: A CASE STUDY OF LAOS	887

MONETARY POLICY EFFECTIVENESS IN LAO PDR: AN EMPIRICAL ANALYSIS.....	888
SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ECONOMIC DIVERSIFICATION IN LAOS.....	889
THE ROLE OF MICROFINANCE IN PROMOTING ENTREPRENEURSHIP IN KYRGYZSTAN	890
TRADE LIBERALIZATION AND ITS EFFECTS ON KYRGYZSTAN'S AGRICULTURAL SECTOR	891
DIGITAL ECONOMY TRANSFORMATION IN KYRGYZSTAN: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES.....	892
INVESTMENT TRENDS AND ECONOMIC GROWTH IN INDONESIA	893
ANCIENT TRADE ROUTES AND CULTURAL EXCHANGE IN ASIA.....	894
IMPACT OF COLONIALISM ON SOUTHEAST ASIAN POLITICAL STRUCTURES	895
RELIGIOUS TRANSFORMATIONS IN THE MIDDLE EAST FROM 7TH TO 15TH CENTURY.....	896
HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY IN EAST ASIA	897
REVOLUTIONARY MOVEMENTS IN MODERN CENTRAL ASIA	898
ART AND ARCHITECTURE IN THE OTTOMAN EMPIRE	899
ENVIRONMENTAL HISTORY AND AGRICULTURAL PRACTICES IN ANCIENT CHINA.....	900

“GÖRÜNEN BU YILIN KARI” ADLI FIKRANIN YETİSEL BAĞLAMDA İNCELENMESİ

Doç. Dr. Melike SOMUNCU

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi

melikesomuncu38@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9101-3012

Özet: Dil ile toplumun iç içe geçmiş bir kavram olduğu fikrinden yola çıkarak, toplum dilbilimsel bir inceleme ile Kayseri coğrafyasına ait “Görünen Bu Yılın Kari” adlı fıkra ele alınmıştır. İncelemeye esas olan bu metinde, dilin bir terim olmasının ötesinde bireyler arasındaki uzlaşma ve aktarma dizgesindeki yeri ile yeti kavramı sosyokültürel açıdan değerlendirilmiştir. Kayseri tipi, Yahudi tipi, Kayserili çocuk, para, borç ve Erciyes dağı kapsamında oluşan bu metnin kodlayıcıları, yerleşik dizgeye uygunluğu irdelenerek, metin dil bilgisel yeti, söylem yetisi, toplumsal dil yetisi ve yol yordam yetisi açısından yorumlanmıştır. İncelemede, Kayseri kültüründe yer alan toplumsal yapı, düşünceyi yansıtan sözcük ve sözcük grupları, anlam yapıları ve kültürel ideolojinin dile ve metne yansımaları sosyokültürel ve sosyopsikolojik açıdan iletişim kanalındaki değişimler ile sunulmuştur. Böylece toplum dilbilimin bir inceleme kolu olan yeti kavramı ele alınan fıkroda dil ile toplum ilişkisi, sosyal grupların dilsel kimlikleri, dilin sosyal değişimleri, Kayseri tipinin genetik kodlama biçimi ortaya çıkartılmıştır. Bireysel olgudan sosyal olguya ilerleme kaydeden toplum dilbilimin bu kolu, toplumsal gerçeklik öncelenerek dil-kültür arasındaki bağ ile açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Toplum Dilbilim, Dil Yetileri, Kayseri Fıkraları.

AN ANALYSIS OF THE JOKE "THIS YEAR'S SNOW IT APPEARS" IN A COMPETITIVE CONTEXT

Abstract: Based on the idea that language and society are intertwined concepts, this sociolinguistic text examines the anecdote "This Year's Snow," a joke from the Kayseri region. This text, which forms the basis of this study, examines the concept of language beyond its mere terminology, and its place in the system of negotiation and transmission between individuals, as well as the concept of yeti from a sociocultural perspective. The text, composed of the Kayseri type, the Jewish type, the Kayseri child, money, debt, and Mount Erciyes, is interpreted in terms of grammatical competence, discourse competence, sociolinguistic competence, and pedagogical competence by examining its conformity to the established system. The social structure within Kayseri culture, the words and phrases that reflect thought,

their semantic structures, and the reflection of cultural ideology in language and text are presented from a sociocultural and sociopsychological perspective through variations in the communication channel. Thus, the concept of yeti, a branch of sociolinguistics, is explored in this anecdote, revealing the relationship between language and society, the linguistic identities of social groups, the social variations of language, and the genetic coding of the Kayseri type. With this branch of sociolinguistics, which progresses from individual to social phenomena, social reality is explained through the connection between language and culture.

Key words: Sociolinguistics, Language Skills, Kayseri Jokes.

Giriş

Dil bir sözleşme ve uzlaşım aracı olduğu için üstünde anlaşılmaya varılan göstergenin öz niteliği önemsizdir. Bu sebeple dil yetisi ile dili karıştırmamak gerekir. Yeti, dilin bir bölümü olup toplumsal bir ürün iken aynı zamanda bu yeti, bireyler tarafından kullanılması gerekli bir uzlaşım düzeneği olarak tanımlanabilir (Saussure, 1998: 38-39). Dil yetisi, insanlar arasındaki iletişimi sağlayan doğrudan insanı ilgilendiren bir kavramdır. Dil ise bildirişimi sağlayan sesli göstergeler dizgesinde yer alır. Dil yetisi insanın değişmeyen ve hatta evrensel bir özelliğini taşıyan bir kavramdır, diller ise özel ve değişkendir (Kıran; Eziler Kıran, 2012: 45).

Bireyin toplumsal davranışına göre şekillenen bir olgu olması görüşü bağlamında toplum dilbilimi kavramı olarak ortaya çıkmaktadır. Dili sosyal işlev açısından ele alan toplumların nasıl değişebildiğinin gösterilmesi toplum dilbilimsel çalışmaların ana amacıdır. İşlev ve gelişim açısından sosyal tüm durumların toplum dilbilimi alanına girmesi ise tamamen bildirişim eyleminin bir sonucu olup toplum dilbilim açısından yetilerin incelenmesine yol açmıştır (Nazlı, 2016: 41). Toplum dil bilimi bu bağlamda dil ile toplumsal olaylar arasındaki ilişkileri, bu ilişkilerin birbirini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını inceleyen disiplinler arası bir bilim dalı olarak hayat bulduğu için dil, toplum ve kültür arasındaki bu ilişki, toplum dilbiliminin gelişmesini sağlamıştır. Toplumsal ve kültürel her olayın dile yansıma biçimi ile ortaya çıkan dil de hem kullanım ve betimleme hem de değerlendirme ve yorumlama açısından toplum dilbiliminin çalışma sahasına hizmet ederek farklı malzemelerin bu sahada incelenmesine imkân tanımıştır.

Farklı malzemeler bağlamında fıkralar ele alındığında fıkraların, sözlü edebiyatın kısa, özlü, güldürücü ve nükteli türü olup, halka mal olan ve konu seçimi noktasında da kendine has bir kompozisyona sahip olduğu söylenebilir (Elçin, 1997: 566; Yıldırım, 1998: 221; Şimşek, 2005). İnsanları eğlendirirken aynı zamanda düşündüren, alıcıya en kısa yoldan iletiyi aktarmayı

amaçlayan aynı zamanda kısa ve etkili bir yönü olan fıkralar, ders verme, bilinçlendirme, yanlışı ortaya çıkarma, toplumdaki aksaklıkları göz önüne serme gibi özellikleri ile toplumun aynası durumuna gelmiştir. Çünkü fıkra metinlerinde halkın ortak zekâsı, fikri, adalet anlayışı, mantık ilgisi, akli ve dünya bilgisi fıkra türleri ile aktarılmıştır. Bu durum halkın oluşturulan fıkra tipi ile konuşup eleştirilerini onunla yaparak fikirleri de onunla şekillendirmeye olanak sağlamıştır (Yıldırım, 1999: 10-12).

Çalışmanın Amacı ve Çalışmada Kullanılan Yöntem

Fıkraların kültürlerin bir çıktısı olması, bu çıktılarda inanç, bireysel tutum, dünya bilgisi ve düşünce tarzı gibi malzemeler sunmasından ötürü çalışmada fıkra tercih edilmiştir. Kayserililerin ticaret konusundaki kurnazlıkları ile meşhur olmaları, yapıları geri her işi becerebilme yetenekleri fıkra metinlerine mizahi bir dil ile yansımış olması Kayseri fıkra metinlerinden olan *Görünen Bu Yılın Karı* fıkrası tercih edilmiştir. Bu tercih ile ortaya çıkan çalışma yöntemi bağlamında üslup öncelenmiştir.

Bireysel dil kullanımı açısından iletişim kanalına bakılınca da göndericinin hem tarzı hem de kimliği bu kullanım ile yetkinlik kazandırdığı için sadece dilsel yeti veya gramer hususu olarak algılanmaması gerektiği fikrinden yola çıkarak dil bilgisel yeti, söylem yetisi, toplumsal dil yetisi, yol yordam yetisi açısından metinlerin ilişki mekanizması çözümlenme noktasında önem kazanmaktadır. Bu yetiler esasen üslup ile ilgilidir. Çünkü toplum dilbilimde üslup, bilgi aktarımı kolaylaştıran bağlamdan ve görevden bağımsız olmayan bir kullanım biçimidir (Demirci, 2020: 241). Ortam, bağlam, konu ve ileti noktasında üslup şekillenmektedir. Göndericinin dile yansıyan kimliği olarak da üslup belirir. Toplum dilbilimin bir kolu olan yetisellik, dil bilgisel yeti, söylem yetisi, toplumsal dil yetisi ve yol yordam yetisi açısından ele alınan fıkra metnine uygulanmıştır.

Bulgular ve Yorum

İletişim esnasında dil yetisi sadece dil bilgisel bir tutum değil aynı zamanda sosyal bir hususiyet olarak da algılanmaktadır. Bu sebeple, toplum dilbilim çalışmalarında bağlamsal ve sosyal yeti açısından ilişki içerisinde olan dört yeti mevcuttur: Dil bilgisel yeti, söylem yetisi, toplumsal dil yetisi, yol yordam yetisi (Canale (1987)'den akt. Kasap, 2021, 40-41). Ele alınan *Görünen Bu Yılın Karı* adlı fıkroda toplum dilbilim açısından göndericinin üslubu değerlendirildiği zaman bu dört yetinin ayrı ayrı kanallarla alıcı için kodlandığını görmek mümkündür.

1. Metin

Kayserilinin biri, bir Yahudi'ye borçlanır. Aralarında konuşmaya göre, Kayserili borcunu Erciyes'in karı eridiği gün ödeyecek.

Ağustos ayı olur. Yahudi parası için Kayseri'ye gelir. Borçlu Kayserili, Yahudi'ye Erciyes'i göstererek:

-Anlaşmamıza göre, Erciyes'in karı eridiği gün borcumu ödeyeceğim. Bak Erciyes'in karı henüz erimedi.

Yahudi bırakır gider. Bir yıl sonra Ağustos'ta gene gelir Kayseri'ye. Ve bakar ki Erciyes'in doruğu karla dolu. İşin kötüye gittiğini anlayan Yahudi başlar düşünmeye. Bu sırada yanına yaklaşan bir çocuk derdini sorar. Yahudi sızlanarak yakını.

Çocuk:

-Ben senin paranı kurtarırım amma ondalık isterim.

Yahudi çocuğun şartlarını kabullenir ve ondalığını da oracıkta verir ve çocuktan şu aklı alır:

-Alacağın olana diyeceksin ki; geçen yılın karı eridi, altına aktı. Bu görünen bu yılın karı... (Yedekçioğlu, 1990: 23).

2. Metnin Yetisel Analizi

2.1. Dil Bilgisel Yeti: Duyguların ve düşüncelerin bağlı bulunulan toplumun yapısındaki ses ve anlam açısından geçerli ve ortak öğelerden yararlanılarak karşıya aktarımı kolaylaştıran çok yönlü olan dil, üzerinde çok fazla ve çok çeşitli yönden değerlendirmeyi sağlayan hem canlı hem de manevi bir varlık olma özelliği taşımaktadır (Korkmaz, 2005: 660). Varlık gösterdiği toplum içerisinde toplumca benimsenmiş ayrıca uzlaşım sal bir düzeni barındıran dil göstergeler ile bir anlatım yöntemidir (Vardar, 2002: 75). Bu anlatım yönteminde kavramın gönderici tarafından kullandığı dil koduna olan hâkimiyeti önem taşımaktadır. Dil bilgisel yetide göndericinin metni kurarken sözcük, yazım, noktalama, biçim, anlam bilgisine uygunluğu test edilir.

Ele alınan fıkarda yörenin ağız özellikleri ile dil kodunu iletişim kanalına oturttuğu görülmektedir. Nitekim ağız özellikleri yazılı kültür ve geleneğin bir parçası olup sosyal bağlam ile şekillenmektedir. Kavramsal olarak da insanın sosyal ilişkiler kurup sürdürülmesini sağlayan insanlar arası işlevi hem kendisi hem de kullanım alanındaki durumları ile bağlantı sağlayan metinsel işlevi ile çok yönlü bir yapıya sahiptir (Halliday, 1970: 143). Anadolu

coğrafyası içerisinde Kayseri, dil çeşitlenmesi ve ağız özellikleri açısından Anadolu ağızları sınıflandırılmasında Batı Grubunda 8. alt gruptadır (Karahan, 1996). Anlatıcının ağız göstergeleri çerçevesinde göstergeleri tabana yayması, dil bilgisel yetisi söyleyiş, yaratıcılık açısından kültürün aynası görevini üstlenmiştir. *Ama* sözcüğü yerine *amma*, *para* sözcüğü yerine *ondalık*, *ne vakit* sözcüğü yerine *naakut* gibi sözcüklerin kullanılmış olması dil noktasındaki karakteristik yapı ile ilgilidir. Ortak dilde kullanılmayan pek çok kelimenin varlığı, eski biçimler, bir kelimenin bir ağızda başka bir diğer ağızda başka türemiş olması durumu ağızların farklı söyleyiş özelliğini yansıttığını ve toplumsal özellikleri ile yoğrulmuş olmasını sağlamaktadır (Özkan, 2009: 23-27). Fıkra metninde görülen yerel dil bilgisel kurallarla uyum, anlatıcının dili işleme, üretme ve ilkeler dâhilinde bilgiselliğe dayanması ile ilgilidir. Göndericinin coğrafyasına hâkimiyeti, metni kurgulama biçimindeki gramatikal hassasiyeti de dikkat çekicidir.

2.2. Söylem Yetisi: Anlam noktasında bir bütünlükten kopmadan iletişim kodlarını algılamak ve metnin iletisinin birleştirici gücünden yararlanmak söylem yetisi ile ilgilidir. Metnin bir kompozisyonunun olması, bu kompozisyonda anlama katkı sağlayan sözcükler arasında tutarlılığın olması önemlidir.

Fıkra metnine bakıldığında hem alt hem üst söylemin kendi içinde tutarlı olduğu görülmektedir. Kayserilinin kurnaz tavrı, ticari anlayışı, Yahudi tipiyle olan münasebeti bağlamında tüm sözcük ve sözcük gruplarının iletiye göre şekillendiği tespit edilmiştir. Kayserili-Yahudi, Kayserili-borç, Ağustos ayı-Erciyes'in karı, kar-borç-ödeme, Kayserili çocuk-Yahudi, Yahudi-sızlanma-yakınma, Kayserili çocuk- para, para-ondalık-şart-kurtarma, akıl alma-şart-ondalık şeklinde anlamsal bağda sözcük ve sözcük gruplarının birbirleri ile ilintili olduğunu söyleme katkı sağlayarak okuyucunun metni kolay algılamasına olanak tanıdığını göstermektedir. Söylem yetisine katkı sağlayan unsurlardan borç sözcüğü ve mekân olarak da Erciyes dağının seçilmiş olması bilinçli bir tercih olarak yorumlanabilir. Bu sözcüklerin tamamında Kayseri özelinde Erciyes dağının karı, Kayseri tipi olarak da hem yetişkin hem de çocuk Kayserili tipinin seçilmiş olması söylemde tutarlılığa katkı sağlamıştır.

2.3. Toplumsal Dil Yetisi: Toplumsal rollerden uzaklaşmaksızın iletişim unsurlarını metne yerleştirme ayrıca bunu yaparken de dil öğelerinin işlevsel olup olmama durumu toplumsal dil yetisi ile bağlantılıdır. Dilsel öğelerden ziyaden kültürel kodlamaların öne çıkması dikkat çekicidir. Fıkra metninde doğrudan coğrafyaya uygun kullanım alanı ve kodların varlığı göndericinin iletişim kanalındaki toplumsal yetisi ile ilgilidir.

Ele alınan metindeki Kayserili sözcüğü Kayserili tipi ile ilgili toplumsal bir kodlayıcıdır. Nitekim Kayserili tipi olarak “birincisi ülke genelinde de bilinip anlatılan ve ana unsurunu Kayserili tipinin oluşturduğu fıkralardır. Bu fıkralardaki Kayserili tipi “Övünmek gibi olmasın” diye Kayserili olduğunu saklayacak kadar mütevazı, “Okumam yazmam yok ama Kayseriliyim” diyecek kadar öz güveni yüksek, dünyanın en kurnaz tüccarı olan Yahudi’ye kanmayacak kadar uyanık, eşinin dostunun “eşeği boyayıp babasına sattığı” yolundaki takılmalarının altında kalmayacak kadar hazır cevap ve iki ile ikiyi alırken ayrı, satarken ayrı toplayacak kadar da hesabını bilen bir ticaret adamıdır. İkinci Kayserili tipi ise Kayserililerin başından geçen veya onların adına yakıştırılan fıkralardır” (Özkan, 2006). Her iki Kayserili tipi de incelenen fıkra metinlerinde mizahi bir dil ve yöreye ait söyleşilerle yüzey yapıya yansımıştır. Bir de Yahudi tipi görülmektedir. Yahudi fıkra metinlerinde çeşitli incelemeler neticesinde bir fıkra tipi olarak yer almıştır. Sakaoğlu Yahudi tipini, *bir topluluğu temsil eden tipler etrafında teşekkül eden fıkralar* başlığında *din veya bir inanış sistemiyle ilgili olanlar* alt grubunda ele almış, Yıldırım ise *azınlık tipler* grubunda değerlendirmiştir. (Sakaoğlu, 1992: 43-44; Yıldırım, 1992: 24-32). Metindeki hem Kayserili tipi hem de Yahudi tipinin varlığı toplumsal bir kodlama biçimidir. Toplumsal dil yetisine katkı sağlayan bu sosyokültürel kodlamaya Erciyes’in karı ve soğuğu ile meşhur olma durumu, Kayserililerin para noktasındaki tutumu, borç ve para noktasındaki hassasiyetleri eklenmiştir. Ayrıca yaş fark etmeksizin zekânın varlığının Kayserili tipinde kodlanmış olması sosyal bir tutum olarak Kayserili çocuğun Yahudi’den para karşılığı akıl vermesi de toplumsal bir yeti olarak belirmiştir.

2.4. Yol Yordam Yetisi: İletişimin algı noktasının arttırılması için başvuru olan bir stratejik hamle olan yol yordam yetisinde ek bilgi, bilgiye dayalı her unsur önem arz etmektedir. Anlatı izlencesine katkı sağlayan bu durumu anlamlandırmayı kolaylaştırmaktadır. Yaşanılan coğrafyaya göre açık, anlaşılır bir üslup tercih eden gönderici, söyleminde sosyo-psikolojik bir yöne de alıcıyı kaydırmaktadır. Ayrıca bir başka şeyin yerini tutan biçim, nesne, olgu gibi her kod metinlerde yer alan ipuçları (modality markers) ile inandırıcılık, gerçeklik hatta kesinlik gibi faktörlerle çözümlenir. Alıcının dünya bilgisi ile anlamlandırmanın olması önemli bir etken olarak yerini almaktadır (Chandler, 2002: 63).

Ele alınan metinde de inandırıcılık boyutunu belli bir noktaya taşımak için gönderici Erciyes ve Erciyes dağının karını ön planda tutmuştur. Bu durum dünya bilgisi ile gösterge analiz bilgisinin harmanlanıp gösterge düzlemine yedirilmesi sonucu ancak aydınlatılabilir (Akerson, 2005: 57). Alıcı dünya bilgisine dayanarak Erciyes’in zirvesinde dört mevsimde erimeyen bir kar olduğu bilgisi sosyal tabakaya yayılarak borç ve para kodlarıyla ilişkilendirilmiştir.

Gönderici Kayserili tipini öne çıkartırken bağlı bulunduğu coğrafyaya olan hâkimiyetini, kültürüne olan yakınlığı anlamsal kurguya, yol yordam yetisine katkı sağlamıştır. Gönderici Kayseri zekâsını alıcıya göstermek ve bu durumu kodlarla iletmek için alıcının dünya bilgisinden yararlanmış ayrıca yol yordam yetisi sayesinde işaretlediği iletiyi mizahi bir üslupla sunmuştur.

Sonuç

Kayseri fıkra metninin sosyokültürel bağlamının gönderge düzlemindeki konumu, gönderici-metin ilişkisi, yetisel bağlam olarak incelendiği çalışmada yan anlamlar, yerel söyleyişler gibi duysal kodlamalar bazen açık bazen gizli göndermelerle ile kültürün değer yargıları harmanlanmış ve bu durum mizahi söylemin iç içe geçişi ile sonuçlanmıştır. Göndericilerin üslubu açısından metne bakıldığında dil bilgisel yeti, söylem yetisi, toplumsal dil yetisi ve yol yordam yetisinin ele alınan metinle bütünleştiği tespit edilmiştir. Toplumdaki dil kullanıcıları tarafından şekillenmiş olan bu metinde gönderici ve alıcı noktasında hem yaşanan coğrafya hem de geniş kapsamda Anadolu sahasındaki dil, iletişim ve düşünce unsurları anlam analizlerine fırsat tanımıştır. Gündelik hayatta keskin, gerçekçi, zekâsı ile öne çıkan toplumsal bir figür olan Kayseri tipi, toplumsal değişime uğramayı reddetmiş hatta genetik kodlama ile nesilden nesle aktarım gösterecek bir bildirişim ölçütü olarak belirmiştir. Dilin sosyal bir olgu olması toplum dilbilim çalışmalarına katkı sağladığı için böylece toplumsallaşma, sosyal anlam gibi toplumsal etkilerin fıkra metinlerinde de yer aldığı yetisel düzlemde tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Akerson, F. (2005). *Göstergebilime Giriş*, Multilingual.
- Chandler, D. (2002). *Semiotics, The Basics*, Routledge.
- Demirci, K. (2020). *Dilin Sosyokültürel Hâlleri Toplumsal Dilbilim Referans Kitabı*, Paradigma Yayınları.
- Elçin, Ş. (1998). *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayıncılık.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*, TDK Yayınları.
- Kasap, S. (2021). *Sosyodilbilim*, Akademisyen Kitabevi.
- Kıran, Z.; Eziler Kıran, A. Eziler Kıran (2012). *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayınları.

Korkmaz, Z. (2005). *Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış*, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları: 629, Gramer Bilim ve Uygulama Kolu: 17, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Halliday, Michael A. K. (1970). *Language Structure and Language Function, New Horizons in Linguistics*, edited by John Lyons, Penguin Books.

Nazlı, E. H. (2016), “Toplumdilbilime Genel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, XIV/28, s. 37-66.

Özkan, M. (2009). *İnsan İletişim ve Dil*, Kilim matbaacılık.

Saussure, F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (çev. Berke Vardar), Multilingual.

Şimşek, S. (2005). *Mevlânâ’da mizah ve nükte*. Tasavvuf Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı 14, Erkam Matbaası.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

Yedekçioğlu, K. (1990). *Övünmek Gibi Olmasın Ama Kayseriliyim*, Beğendik Kültür Hizmetleri Serisi, 6, Akofset Matbaacılık.

Yıldırım, D. (2016). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Akçağ Yay.

EDİM BİLİM İLE ANLAMSAAL DÜZLEM İLGİSİ

Doç. Dr. Melike SOMUNCU

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi

melikesomuncu38@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9101-3012

Özet: Dilsel ve edimsel unsurlar yetilerle ilgili olup iletişimin bir bütün hâlinde algılanmasını sağlar. Dilbilimde bütüncül düşünmek ve bu bütüncül düşünceyi kodlar aracılığı ile yorumlamak çalışmalara farklı boyutlar kazandırmaktadır. Saussure'den günümüze kadar sözcük, metin ve anlam ilişkisi sürekli tartışılmıştır. Edim bilim çalışmaları bu tartışmalara farklı boyut kazandıran dil bilimin bir alt kolu olarak hem anlaşılabilirlikte hem de sorun belirlemede önemli bir konuma gelmiştir. Bu çalışmada edim bilim ile anlam bilim arasındaki ortak noktaların anlamsal düzeneklere nasıl yansıdığı araştırılmıştır. Araştırmada anlam bilimin boyutları ile edim bilim ilkeleri karşılaştırılarak her iki alt bilim dalının anlamsal düzeneklerdeki kurgulanma ve yorumlanma biçimleri ile değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda iletişim esnasında metin entegrasyonları için anlam bilimsel bir bakış açısının konuşma üretimine, kavramlaştırma sürecine, bağlanma biçimlerine katkı sağladığı görülmüştür. Böylece anlam bilim ile edim bilimin ortaklaştığı kavramlar ve bu kavramların anlamsal düzenek ilişkisi tespit edilerek dil bilimsel bir incelemede her iki alt koldan da yararlanılması gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edim bilim, Anlam bilim, Anlam, Düzlem.

RELATIONSHIP BETWEEN PRAGMATICS AND SEMANTIC PLANE

Abstract: Linguistic and pragmatic elements are related to competencies and enable communication to be perceived as a whole. In linguistics, thinking holistically and interpreting this holistic thinking through codes adds new dimensions to studies. From Saussure to the present, the relationship between word, text, and meaning has been constantly debated. Pragmatics studies, a sub-branch of linguistics that adds a new dimension to these discussions, have become important both in terms of comprehensibility and in identifying problems. This study investigates how the commonalities between pragmatics and semantics are reflected in semantic mechanisms. The study compares the dimensions of semantics with the principles of pragmatics, assessing the ways in which both sub-branches construct and interpret semantic

mechanisms. It has been observed that a semantic perspective on text integration during communication contributes to speech production, the conceptualization process, and forms of engagement. Thus, by identifying the concepts shared by semantics and pragmatics and their relationship to semantic mechanisms, it has been determined that both sub-branches should be utilized in a linguistic study.

Key Words: Pragmatics, Semantics, Meaning, Plane

Giriş

Dilbilimde anlam sorunu incelendiği tarihi arka planın Eski Yunan'dan günümüze kadar geldiğini, Platon'un Kratylos diyalogunda sözcükler ve anlam ilişkisi meselesi ile dile getirildiği bilinmektedir. Aslında çağdaş dilbilimin kurucusu Ferdinand De Saussure'ün 20. yüzyılda ortaya attığı anlam biliminde işaretler teorisi de Kratylos diyalogundaki ele alınan konuyla ve temayla doğrudan bağdaşmaktadır (Aksan, 1995). Saussure dili bir bütün olarak değerlendirip yaklaşımlar geliştirmiştir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Cenevre Üniversitesi'nde dilbilim dersleri veren Saussure'ün ders notları daha sonradan öğrencileri tarafından Genel Dilbilim Dersleri adı altında bir araya getirilerek bu alana kazandırılmıştır (Onan, 2012: 233). Saussure, dilin toplumla geliştiğini, sözcüklerin işaret ettiklerinin de anlam ile şekillendiğini savunur. Zihinde bir sözcüğün karşılığını bulması durumu algı ile paraleldir. Edim bilim de bu paralellikte söylem ve metinsel bağlam ile metnin oluşumunu, anlatıcının gönderici üzerinde yarattığı anlamsal etkiyi inceleyen bir dil bilim alt dalıdır. Dilin kullanım boyutuna farklılık katarken 20. yüzyıldan itibaren dil bilimin çok önemli bir alanı olmuştur. Dil bilgisinden farklı olarak kurallardan ziyade dil edimlerini yorumlamaya çalışan bu kuram, sözleri sadece dil bilgisel değil arka planlarında yer alan edimlerle anlama yoluna gitmektedir. Metinlerin arkasında yatan edimleri bulmayı amaçlayan bu kuram anlamı incelemektedir. Sözcenin yorumlanması olarak tanımlanan edim bilim dil felsefesinden toplum dilbilimine kadar geniş bir yelpaze ile dil bilimi sahasında yer almaktadır (Doğan, 1990: 63). Edim bilimin kuramsal olarak başlangıcına bakıldığında “*bir dil felsefecisi olan İngiliz John Langshaw Austin'in 1955'te Harvard Üniversitesi'nde verdiği on iki konferans (William James dersleri) oluşturmaktadır. Bu konferanslar 1962 yılında How to do things with words adıyla İngiltere'de yayımlanmış ve 1970 yılında Quand dire c'est faire adıyla Fransızcaya çevrilmiştir. Bu kitap Türkçeye ancak 2007 yılında (yine bir felsefeci olan Levent Aysever) tarafından çevrilmiş ve Söylemek ve Yapmak adıyla yayımlanmıştır. Austin bu konferanslarda ve oluşturduğu kuramlarda iletişim sırasında kullanılan birçok sözcenin aslında dünyayı betimlemek için değil*

de, edimler gerçekleştirmek için kullanıldığı savından yola çıkmıştır” (Korkut, 2016: 144). Öyle ki günümüzde betimleme yanılması olarak yer bulan bu kuram, antik dil felsefecileri ile dilin işlevleri noktasındaki ortak havuzdaki görüşe tepki olarak ortaya çıkmıştır. Hatta hiçbir şeyi betimlemeyen hatta doğru / yanlış diye değerlendirmeyen bazı tümcelerin bağlama göre dünya, kişi, eylem veya olaylar üzerinde etki yaratması ve etki ile değişiklik oluşturması söz konusudur (Korkut, 2016: 145).

Dil felsefesi tartışmaları ile şekillenen ve insana yönelik tüm bilgi aktarımı ile ilişki içinde olan bu bilim dalı anlam ile doğrudan ilgilidir. Çünkü edim bilim ile anlam bilim birbirini tamamlayan bir bütünlüğü yansıtır. Anlam biliminde dilsel unsurlardan da yararlanarak iletişim sürecine katkı sağlama söz konusu olup anlatım, söylem, biçim gibi kavramlarla biçim, ses gibi kuralların birleşmesi ile varlık bulmaktadır. Hem ruhsal hem de toplumsal davranışa göre şekillenen sözcükler kullanılan dil mantığı çerçevesinde şekillenmektedir. Dil yetisi sayesinde de edimsel unsurlar anlam ile bütünleşmektedir (İmer vd. 2011: 91).

Bulgular ve Yorum

Anlam bilim, “Dili anlam yönünden ele alan, göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriği eş süremlili ve art süremlili açılardan inceleyen bilim dalıdır. Anlama ilişkin sorunlar dil bilimi olduğu gibi felsefe, mantık, ruhbilim, toplumbilim, vb. dalları da çok yakında ilgilendirir” (Vardar, 2007:18). Anlam, bağlamdan bağımsız olmadığı için edim bilim ile anlam bilim bir bütünlük arz etmektedir. Esasen semantik, tümcelerin sözcük anlamları ile ilgilenir ama edim bilim ifadede kastedilen anlam ile ilgilenir. Ortak nokta anlamsal düzenektir. Anlamsal düzenekte işitsel ve imgesel unsurlar birleşip dinleyicinin zihninde sözcüğün karşılık bulmasını sağlar.

Anlam biliminde büyük oranda sözcüklerin yan, mecaz gibi anlamları ve sözcüklerin gerçek anlamları öncelenir, edim biliminde ise anlam bağlamdan çıkartılır. Edim bilim için iletişim esnasındaki ifade biçimleri, anlam biliminde ise farklı anlam özellikleri yorumlanır. Konuşma ve bağlam yolu ile iletişim kanalını algılamak ve çözümlemek gerekir. Konuşma esnasında yer alan zaman, mekân, dinleyici, anlatıcı gibi unsurlar kodu ve kanalı etkilemektedir. Göstergede yer alan gösteren ve gösterilen ilişkisi, konu, sözcük anlamı ve ifade anlamı anlam bilim ile doğrudan ilgili iken edim biliminde göstergenin kullanıcıyla olan ilişkisi, ifade tarzı, anlatıcının ne demek istediği ve iletişim anlamı edim bilim ile ilgilidir.

Anlamsal düzlemde sözcük, alıcının zihni, dünya bilgisi, işitsel ve imgesel unsurlar vardır. Edim bilim bu unsurların derin yapı çizgisine katkı sağlamaktadır. Nitekim bir söz edimi gerçekleşirken üç ayrı edim oluşur: Düz söz, edimsöz, etkisöz.

Düz söz ediminde, konuşucu vardır ve bir şeyler söyleyerek gerçekleştirdiği bir edim olup düz söz doğrudan sözün fiziksel niteliğine bağlı olarak sesbilgisel, sözlüksel, biçimbilimsel, söz dizimsel ve anlam düzeni ile bir görünüm oluşturur. *Edimsöz ediminde*, kişinin sözler üretirken sahip olduğu edim olup sözlerin edim değerinde en anlaşılır iletiye ulaşılır. Sözün nerede, niçin, hangi amaçla ve koşulda ortaya çıktığı edimsöz ediminde önem arz etmektedir (Kıran; Eziler Kıran, 2018: 303). *Maalesef, bu sene de hızlı geçti!* cümlesinde yer alan üzüntü edimi, *Yarın oradayım!* cümlesinde bağlamla meydana gelen bir tehdit, belki de söz verme hatta uyarı edimsöz değeri kazanabilir.

Austin'in ortaya koyduğu söz edimleri genel bir anlam taşıyan belki de soyut anlam kazanmış olan sözcelerin edimsöz değerlerini incelemeyi amaç edinir. Edimsöz değeri kavramı klasikleşmiş dil veya söz karşıtlığını tartışma konusu yaparak tümceler, konuşucunun denetiminden kaçan gerçek bir toplumsal kod kuralı ile belli söz durumun içinde gerçek değer kazandırır (Kıran; Eziler Kıran 2018: 304). *Etkisöz ediminde*, sözün alıcı üstündeki odaklanan hatta alıcının söz üzerinde doğru değerlendirmeler yapıp sözü doğru algılaması durumudur. Edimsöz ile etkisöz, anlama odaklanır. Edimsözde sözün hedef kitledeki üretimine yoğunlaşırken etkisözde sözün etkisi öne çıkar. *“Etkisöz edimi her zaman gerektiği gibi anlaşılabilir, çünkü bu, doğrudan sözün alıcısına bağlıdır ve bu kişi bile, bazen bir sözün kendi üstünde yaratacağı varsayılan etkiyi fark etmekte ya da tam olarak anlamakta zorluk çekebilir. Diğer yandan sözceyi üreten kişinin yaratmak istediği etkisöz edimi, alıcıyla arasındaki kişisel ya da durumsal farklılıklardan dolayı, duygu ve düşüncelerin örtüşmediğinde ya da birçok başka nedenle, alıcıya tamamen farklı bir biçimde yansır. Örneğin, “bir daha yaramazlık yaparsan seni cezalandırırım” sözcesinin söylenmesiyle, normal koşullarda alıcıda “korku” ya da “vazgeçme isteği” etkisözü beklenirken bu sözü defalarca duymuş, ama hiçbir zaman yaptığı yaramazlık nedeniyle cezalandırılmamış bir çocukta beklenen etki oluşmayacaktır çünkü bu sözce artık onun için bir “tehdit” niteliği taşımamakta ve bu nedenle de onu korkutmamakta ya da yaramazlık yapmaktan vazgeçirmemektedir* (Korkut, 2016: 148).

Edimsel yetinin elde edilmesi için anlam biliminden ve dilbilgisinden yararlanılır (Chomsky, 1977: 3). Edim biliminde dilbilgisi, morfoloji, fonoloji, söz dizimi gibi etki alanlarını anlamak ve anlamlandırmak ifade sistemindeki kurallar ile ilişkilidir. Kural sisteminde edim bilim, dil yapısı ve bağlam ile bir arada ele alınır. Kurala bağlama ve iletişim esnasında ifade belirleme

dil sistemini parçalara ayırma biçimi ile de şekillenmektedir. Saussure “langage (dil yetisi, bir bütün olarak insan konuşması), langue ve parole” olarak adlandırdığı dilin üç ana anlamı arasındaki farkı doğrudan anlatmaya çalışarak özellikle de bunlar üzerine eğilerek bu bilim dalına çokça katkıda bulunmuştur. Dil iki yönlüdür. Langue ‘Dil dizgesi’ ile söz Parole ‘Konuşma edimi’ kavramlarının ayırımına dikkat çekerek dili ‘langage’ evrensel bir davranış özelliği olarak açıklamıştır. Langue anlamındaki *dili* bir dilin bütünü, *sözü* ise bireysel dil kullanımı, kendi dilindeki bilginin ya da dil yetisinin tamamı olarak yansıtmıştır (Aksan, 1982: 22). Ayrıca Saussure’ün dili, karşılıklı ve tanımlayıcı birimlerin bir dizgesi olarak görmesi de dil içindeki bağlantıları gösterir (Aksan, 1982: 25).

Bir dilin anlaşılabilirliğini artırmak için o dilin sistemini bilmek, metnin kullanım kategorilerini anlamak, anlam birimciklerini yapı ve anlam olarak bağlantı ile sunmak gerekir. Palmer’e göre anlam, dilbilim öğelerinin kendi aralarındaki karmaşık ilişkileri ile alakalıdır. Ama dilbilim içerisindeki bağıntılarla bunlar ilişkilendirilebilir. Palmer, gönderim ve anlam arasında çok keskin bir ayrım olmadığını ve bu ayrımın gerçek dünya ve dil arasındaki ayırmadan meydana geldiğini savunmaktadır (Palmer, 1981: 21-33). Dil sisteminin bir bütün algılanması bu bütünün birliğini sağlayan hatta destekleyen anlamsal ve bağlamsal bağ gerektirir.

Edim bilim esasen anlam bilimin bir parçasıdır. Çünkü bağlam ve etkileşim bilgi değerlerini hem kurala hem de iletişim durumuna göre belirler. Dildeki sözcelerin bağlamla ilgili özelliklerine göre nasıl kodlandığı ve yorumlandığı sözcenin geçtiği bağlamın çözülmesine göre kişi, nesne, varlık, yer gibi açılardan anlatmak ve anlamak gerektirir. Konuşucu, dinleyici ve bağlam üçlemi hem anlam bilim hem de edim bilimde vardır. Edim bilimde dil kullanımları etkileşim içinde kurallar ve amaçlar ile şekillenen bir sözce algılama ve yorumlama ölçütlerini inceler. Bağlam içindeki anlamın etkin yönleri bu sayede ortaya çıkar. İşaretleyiciler ile kullanıcılar arasındaki bağlam dil ve kullanımdaki örtük iletileri açık ileti hâline getirir. Her ikisinde de bağlam ve kullanım söz konusudur.

Ortam bir anda gerildi cümlesi bağlamında edim bilim ve anlam bilim temelli düşünüldüğünde bağlamı yakalamak için cümle üstü birimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Yalnız edim bilim açısından bakıldığında eksilteli olan iletişim mekanizması devreye girmektedir. Edim bilim açısından bir sohbet ortamının olduğu, kişiler arasındaki muhabbetin olumsuz bir havaya büründüğü algısı hedef kitle tarafından algılanmaktadır. Anlam bilim açısından da mecaz anlam kullanımının varlığı geril- sözcüğünün kızmak, öfkelenmek manasında kullanıldığı yargısı anlaşılmaktadır. Bir anda kodu ile ani bir gelişim algılanırken, edim bilim açısından yeniden yorumlanarak süreç ifadesi algılama biçimi ortaya çıkabilmektedir. Edim bilim yeniden inşa

etmeye ve tasarlamaya olanak tanımaktadır. Konuşulan dilin, ortamın algılanması bağlamında konuşma analizi ancak edim bilimsel bir yaklaşım ile mümkün kılınmaktadır. Yalnız burada bilişsel ve sosyal ön koşullar, stratejiler, etkileşim süreçleri sosyal kullanımlar ve çeşitli faktörlerle yorumlanmaktadır. König'e göre mekânsal ve zamansal durum, kişisel gösterim ve art gönderim şekli, konuşmacının ifadesiyle ilişkili tavrı, kişinin coşkusu ve ifadeye karşı duygusallığı, konuşmanın niyeti, dilsel araç kullanma biçimi (retorik, üslup vb.), konuşmanın dinleyiciyle ilişkisi, ifadenin konuşmacı ve dinleyiciye yönelik toplumsal bir bakış açısından ilişkisi, eylem ve konu koşulları, kişisel gerekler, eylem ve konu ile ilgili sonuç ve etkileri, kişisel sonuç ve etkileri söylem analizinde önemli unsurlardır (1994: 234). Bu unsurlar iletişimin bağlamını etkileyen, alıcılara yönelik konumlandırmayı belirleyen, dil-kültür boyutunu şekillendiren ilkeler olarak hem edim bilim hem de anlam bilim için de önem arz etmektedir.

Bir bilimsel araştırma yaparken bu araştırmanın gerçek nesnel koşulları kapsamaması durumunda nesnenin üretilmesin, yöneten koşullara *temel (constitutive)*, tüketimini yöneten koşullara da *kullanım* ya da *durum koşulları (conditions of use or situation)* koşullara bakmak gerekir (Kocaman, 1996: 20). Edim bilim doğası gereği toplumsal davranış biçimleri ile de ilgilendiği için betimleme, pratik ve uygulama noktasında anlam bilim ile ortaklaşır. Toplumsal iletişim aracı olan dil soyut biçimde ölçülemediği gibi toplumsal koşullar göz önünde bulundurulmalıdır. Nesnel terimlerle de açıklanan edim bilim tıpkı anlambilim gibi işlevseldir. Bağlam içinde incelenir ve değerlendirilir. Davranış değışkelerindeki göstergeler edim bilim incelemelerinde değer kazanır ve dil kullanıcıları semantik düzlem için bunlardan yararlanır.

Sonuç

Dil sosyal bir eylem olarak iletişim esnasında çeşitli kodlarla varlık bulabilmektedir. Edim bilim ve anlam bilim çıkış noktaları ve varış noktaları açısından farklılık arz eden ama ortak nokta olarak bağlamda buluşan iki alt dil bilim dalıdır. Edim bilim iletişim esnasını esas alırken anlam bilim iletişimi etkileyen faktörleri ön plana almaktadır. Toplumsal iletişim olgusu, normal dil kullanımı dilin etkileşim esnasındaki betimlemelerle yorumlanıp açıklandığı için ileti ve hedef kitle ortaklığı iki bilim dalında da dikkat çekicidir. Konuşma üretimi, anlaşılma, kullanım özellikleri, kavramlaştırma dil kullanımını bağlama göre şekillendirme olarak belirirken anlam bilim doğrudan anlam çeşitlenmesine edim bilim ise kullanıma ve bağlama göre şekillenen toplumsal / bireysel yapıya yönelmektedir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1982). *Dilbilim Seçkisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Austin, J. L. (2007). *Söylemek ve Yapmak* (L. Aysever, Çev.). Metis Yayınları.
- Chomsky, N. (1977). *Essays On Form And Interpretation*. North-Holland.
- Doğan, G. (1990). “Bir Edim bilim Kuramı Olarak Bağıntı”, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, (1), 63-72.
- Doğan, G. (1991). ”Dilbilim-Göstergebilim İlişkileri ve Edim bilim”, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, (2), 79-87.
- Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. TDK.
- İmer, K.; Kocaman, A.; Özsoy, A. Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kıran, Z.; Eziler Kıran, A.(2018). *Dilbilime Giriş*. Seçkin Yayınları.
- Kocaman, A. (1996). “Edim bilim Üzerine”, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, (7), 11-36.
- Korkut, E. ; Onursal Ayırır, İ. (2016). *Dil Bilimleri ve Dil Öğretimi*. Seçkin Yayınları.
- König, Wolf K. (1994). “*Dilbilim ve Yapay Zeka*.” *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, s. 219-235. Pelin Ofset.
- Onan, B. (2012). Dil Eğitiminin Dilbilimsel Temelleri: Ferdinand De Saussure’ün Genel Dilbilim Kuramında Dil Eğitimiyle ilgili Bulgular. Mustafa Kemal Üniversitesi SBE Dergisi, 9 (17), 219-243.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics-Second Edition*. Cambridge University Press.
- Saussure, F. D. (2014). *Genel Dilbilim Dersleri*. (S. Kılıç, Çev.). İthaki.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

TÜRKÇEDE EKSİLTİLİ YAPILAR: YÜZEYSEL VE DERİN YAPI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Serdal KARA

Mardin Artuklu Üniversitesi,

serdalkaraa@hotmail.com-

ORCID ID: 0000-0003-0133-7767

ÖZET

Çalışma, Türkçede eksiltili yapıların yüzeysel ve derin yapı düzeyinde nasıl işlediğini incelemekte; özellikle eksilti, bilgi yapısı (eski/yeni bilgi dengesi) ve söylem bağdaşıklığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temel amacı, Türkçedeki eksiltinin yalnızca biçimsel bir olgu olmadığını, aynı zamanda söylem ve bilgi düzenine dayalı bir pragmatik strateji olduğunu göstermektir.

Söz konusu araştırma, Türkçede eksiltili yapıların yalnızca sentaktik kısaltma değil, bilgi yapısına duyarlı bir pragmatik düzenleme mekanizması olduğunu ortaya koymaktadır.

Eksilti, Türkçenin konu öncelikli doğasının bir yansımasıdır; konuşucular, bilinen bilgiyi düşürerek yeni bilgiye odaklanırlar. Bu yönüyle Türkçedeki eksilti, yüzeysel yapı ve derin yapı etkileşimini anlamak, ayrıca Türkçenin bilişsel söylem örgütlenişini çözümlemek açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eksilti, yüzeysel yapı, derin yapı, bilgi yapısı, konu ve odak, söylem bağdaşıklığı

ELLIPTICAL CONSTRUCTIONS IN TURKISH: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF SURFACE AND DEEP STRUCTURE

ABSTRACT

This study examines how elliptical constructions in Turkish operate at both the surface and deep structural levels, aiming to reveal the relationship between ellipsis, information structure (the balance of given and new information), and discourse coherence. The main objective of the research is to demonstrate that ellipsis in Turkish is not merely a formal phenomenon but also a pragmatic strategy grounded in discourse organization and information structure. The study shows that elliptical constructions in Turkish function not only as syntactic reductions but also as pragmatic mechanisms sensitive to the flow of information. Ellipsis reflects the topic-prominent nature of Turkish: speakers omit given information to focus on new information. In this respect, ellipsis in Turkish is significant for understanding the interaction between surface and deep structures, as well as for analyzing the cognitive organization of Turkish discourse.

Keywords: Ellipsis, surface structure, deep structure, information structure, topic and focus, discourse coherence

Giriş

Eksilti yapı, bir cümlemin biçimsel olarak eksik görünmesine karşın, anlamsal olarak tamamlanmış olması durumudur. Bu tür yapılarda belirli ögeler yüzey yapıda yer almaz, ancak bağlam veya önceki ifadeler aracılığıyla anlamca tamamlanır. Halliday ve Hasan, eksiltiyi bir ögenin biçimsel olarak eksik, fakat anlamsal olarak var olduğu durumlar olarak tanımlar (Halliday & Hasan, 1976: 142). Bu bağlamda, eksilti yalnızca söz dizimsel bir olay değil, aynı zamanda bir metin dil bilimsel bağdaşıklık aracı olarak işlev görür. Türkçe gibi eklemeli dillerde eksilti, hem morfolojik ipuçları hem de bağlamsal bilgiler aracılığıyla gerçekleşir.

Türkçede Yüzeysel ve Derin Yapı İlişkisi

Türkçe, Japonca ve Korece gibi konu–yorum yapısını merkezine alan, ama aynı zamanda yüklem morfolojisiyle özne bilgisini de barındıran bir ara tip olarak değerlendirilebilir. Söylem açısından konu–öncelikli eğilim gösteren dillerde söylemin temel örgütleyicisi konudur. Yani sözcenin “neyin hakkında” olduğu öge önceliklidir (Li & Thompson, 1976). Bu anlayışa göre, konu genellikle belirli bir varlığa gönderme yapar ve dinleyici tarafından bilinen bilgiyi temsil eder. Dolayısıyla, konu söylemde zaten biliniyorsa, yüzey yapıda yeniden ifade edilmesine gerek yoktur. Bu özellik Türkçeyi, özne–öncelikli dillerden ayırır. Örneğin, İngilizcede özne zorunlu bir ögedir, ancak Türkçede fiildeki kişi eki özneyi gösterdiği için sözcük düzeyinde özne kullanımı zorunlu değildir:

Geldim. → [ben] + gel-di-m

Fiildeki “-m” eki özneyi belirtir; bu nedenle “ben” zamirinin ayrıca söylenmesi gereksizdir.

Türkçe bu yönüyle özne düşümlü diller arasında yer alır. Kişi ekleri özneyi işaretlediği için özne zamiri vurgu veya belirsizliği giderme amacıyla sesletilir (Ben geldim).

Öte yandan, Türkçede özne ile konu çakışabilmektedir. Mesela; “Ali kitabı okuyor” örneğinde “Ali” hem özne hem de konudur. Ne yaptığı (kitabı okuyor) ise odak olmaktadır. “Bebek yatakta uyuyor.” örneğinde de özne olan “Bebek” ayrıca konudur. “Yatakta uyuyor.” ise yeni bilgi olduğu için söylemin odağını oluşturmaktadır. Ancak Türkçede özne ile konu her zaman çakışmaz. Ayırdığı örnekler de yer almaktadır. “Bahçedeki çiçekleri annem suladı”, “Kütüphanedeki kitapları, Ahmet topladı.” örneklerinde özne ile konu farklıdır. İlk örnekte konu “Bahçedeki çiçekleri” iken özne “annem”dir. Diğer örnekte ise “Kütüphanedeki kitapları” konu iken “Ahmet” öznedir. Bu durum, Türkçenin söylem temelli bir dil olarak bilgi akışını biçimsel yapılardan çok pragmatik gerekliliklere göre düzenlediğini göstermektedir.

Eksilti, Ön varsayım ve Bağdaşıklık

Eksilti, dilde yalnızca biçimsel bir kısaltma yöntemi değil, aynı zamanda ön varsayım temeline dayanan bir bağdaşıklık aracıdır. Halliday ve Hasan’a göre, dildeki “baş” (head) ögeler genellikle ön varsayım bağlamlarında ortaya çıkar (Halliday & Hasan, 1976: 144). Ön varsayım, bir cümlemin veya tamlamanın anlamının eksiksiz biçimde anlaşılabilmesi için, doğrudan söylenmeyen ancak önceki bağlamdan ya da paylaşılan bilgidен çıkarılması gereken bilgidir.

Bu çerçevede, eksilti yapılarında bir cümlelin belirli bir ögesi, ancak önceki bağlamdan anlaşılabiliriyorsa, yapısal olarak gerçekleşmiş bir eksiltiden söz edilir. Yani eksilti, dilbilgisel bir eksiklik değil, bağlamca tamamlanan bir bütünlük biçimidir.

Örneğin:

“Dün on saat ders çalıştık. Bugün ise dokuz.”

Bu örnekte birinci cümlede tamlamanın başı olan “saat” sözcüğü ve yüklem olan “çalıştık” açık biçimde yer almaktadır. Buna karşılık, ikinci cümlede bu ögeler yüzeysel yapıdan çıkarılmıştır. Ancak bağlam, eksik ögelerin (saat ders çalıştık) yeniden kurulmasını olanaklı kılar. Dinleyici veya okur, anlamı önceki cümleden türetir ve eksiltili yapı bu biçimde tamamlanır. Dolayısıyla eksilti, Türkçede hem biçimsel ekonomi sağlayan bir mekanizma hem de ön varsayımsal bağdaşıklığı güçlendiren söylem içi bir strateji olarak işlev görmektedir.

Söylem ve Bilgi Yapısı Açısından Eksilti

Türkçede eksilti, bilgi yapısına bağlı bir söylem stratejisidir. Bilinen (eski) bilgi cümlede genellikle başta veya yüklemde sonra yer alır; yeni bilgi (odak/focus) ise yükleme en yakın konuma taşınır. Bu nedenle, eksilti çoğunlukla bilinen bilginin çıkarılması yoluyla odak unsurunun vurgulanmasını sağlar.

Bu durum “**Buraya nasıl geldin?**” sorusuna verilen farklı cevaplarda açıkça görülür:

a) Koşa koşa.

Bu cevapta yüklem eksiltilmiştir. Bağlam, fiilin (geldin) ne olduğunu açıkça belirlediğinden anlam eksik değildir. Eksilti, bilinen bilginin (geldin) düşürülmesiyle odak ögesinin (koşa koşa) ön plana çıkmasını sağlar. Bu tür yapı, odak koruyucu eksilti olarak tanımlanabilir. Eski bilgi elenir, yalnızca odak kalır.

b) Koşa koşa geldim.

Burada yüklem söylenmiştir; ancak yine de odak “koşa koşa” üzerindedir. Fiil biçimsel olarak gereksiz görünse de, Türkçede yüklem cümlelin yüzey yapısının zorunlu ögesidir. Yani fiil sentaktik tamamlama işlevi görür. Bu nedenle eksilti kısmi biçimde gerçekleşmiştir: Eski bilgi (geldim) yinelenir, fakat odak yine eylem biçimine değil, biçimsel ögeye bağlı kalır.

c) Buraya koşa koşa geldim.

Bu cümlede eksilti yoktur, ancak bilgi yapısı bakımından doğal değildir. Çünkü “buraya” soruda zaten bilinen (eski) bilgidir; “koşa koşa” ise yeni bilgidir. Her iki bilginin birlikte sesletilmesi odak belirsizliği yaratır. Dolayısıyla Türkçede konuşucular genellikle eski bilgiyi temsil eden unsurları (özellikle bağlamdan kolayca çıkarılabilenleri) tekrar etmeme eğilimindedirler. Başka bir deyişle, Türkçede **eksilti**, yalnızca yapısal ekonomi değil, aynı zamanda bilgi yapısına dayalı odak belirginliği sağlama işleviyle de ortaya çıkar.

Sonuç

Türkçede eksilti, yalnızca biçimsel bir kısaltma değil, bilgi yapısı ve söylem akışına duyarlı bir pragmatik stratejidir. Konuşucular, bilinen bilgiyi (örneğin “buraya”) söylemden çıkararak odak unsurunu (koşa koşa) ön plana taşır. Ancak fiil, kişi ve zaman bilgisi taşıyan yüzeysel zorunlu bir öge olduğu için, “geldim” gibi eski bilgi içeren ögeler cümlede kalabilir.

Sonuç olarak, Türkçede eksilti; Yapısal boşluklar aracılığıyla değil, bilgi değerine göre işler. Ayrıca yüzey yapının zorunlu ögelerini (şahıs eki, yüklem vb.) korur ve bağdaşıklık ve söylem ekonomisi işlevi görür. Bu yönüyle Türkçede eksilti, hem morfolojik işaretleme hem de söylem temelli bilgi dağılımı açısından özgün bir yapıya sahiptir.

Kaynakça

Halliday, M. A. K. & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.

Li, C. N. & Thompson, S. A. (1976). *Subject and Topic: A New Typology of Language*. New York: Academic Press.

ARAPLARDA SÖZLÜK YAZIMININ EVRİMİ: DİLSEL DERLEMEDEN DİJİTAL SÖZLÜKLERE

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim ABDULLAH

Ardahan Üniversitesi, Ardahan / Türkiye

dr.halim40@gmail.com ORCID ID [0000-0002-5298-9741](https://orcid.org/0000-0002-5298-9741)

Prof. Dr. Halit BOZ

Ardahan Üniversitesi, Ardahan / Türkiye

halit6869@gmail.com ORCID ID [0000-0003-4480-3166](https://orcid.org/0000-0003-4480-3166)

ÖZET

Araplarda sözlük yazımı, yüzyıllar boyunca dilsel ve düşünsel dönüşümleri yansıtan önemli bir gelişim süreci geçirmiştir. II. Hicri yüzyılda El-Ferâhîdî'nin ses temelli düzeniyle oluşturduğu “el-Ayn” adlı ilk sözlükle başlayan bu süreç, Kur'an ve hadislerdeki garip kelimeleri açıklama amacıyla doğmuştur.

Zamanla sözlüklerin amaçları çeşitlenmiş; anlam odaklı, biçimsel ve bilimsel terimlere yönelik sözlükler ortaya çıkmıştır. Ezherî'nin “Tehzîbü'l-Luğa"sı ve İbn Manzûr'un “Lisânü'l-Arab"ı gibi eserler, klasik dönem sözlükçülüğünün zirvesini temsil eder. Bu sözlükler, şiirsel ve edebi metinlerden alınan örneklerle zenginleştirilmiştir.

Modern dönemde sözlük yazımı, eğitimsel, ikidilli ve dijital sözlüklerle yeni bir boyut kazanmıştır. “Doha Tarihi Sözlüğü” ve “Şarika Arap Dili Akademisi Tarihi Sözlüğü” gibi projeler, sözlüğü araştırma ve eğitim aracı olarak yeniden tanımlamıştır.

Bu sunum, Arap sözlükçülüğünün tarihsel evrelerini, yöntemsel dönüşümlerini ve karşılaşılan zorlukları incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca yapay zekâ ve dijital ortamların sunduğu imkânlarla Arapça'nın çağdaş dünyadaki konumunu güçlendirme yolları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Sözlük yapımı, Tarihi sözlük.

تطور التأليف المعجمي عند العرب: من الجمع اللغوي إلى المعاجم الرقمية

الملخص:

شهد التأليف المعجمي عند العرب تطوراً ملحوظاً عبر القرون، عاكساً التحولات الفكرية واللغوية التي مرت بها الأمة. فمنذ نشأة أولى المعاجم في القرن الثاني الهجري، كمعجم "العين" للفراهيدي، الذي اعتمد ترتيباً صوتياً فريداً، بدأ العرب في بناء منظومة معجمية تهدف إلى حفظ اللغة وتفسير غريب القرآن والحديث.

ومع مرور الزمن، تنوعت أغراض التأليف المعجمي، فظهرت معاجم تهتم بالمعاني، وأخرى بالصيغ، وثالثة بالمصطلحات العلمية، مثل "تهذيب اللغة" للأزهري، و"لسان العرب" لابن منظور، الذي جمع فيه تراثاً لغوياً ضخماً من مصادر متعددة. وقد تميزت هذه المعاجم بالمنهجية الاستقصائية، والاعتماد على الشواهد الشعرية والنصوص التراثية.

في العصر الحديث، تطورت الصناعة المعجمية لتواكب التغيرات المعرفية والتقنية، لكنها لما تكن في مستويات النشأة والقرون الأولى، وتلخصت بظهور المعاجم المدرسية، والمعاجم الثنائية اللغة، والمعاجم التخصصية، وصولاً إلى المعاجم الرقمية والتاريخية، مثل "معجم الدوحة التاريخي" و"المعجم التاريخي للغة العربية" الصادر عن مجمع اللغة العربية بالشارقة. وقد ساهمت هذه المشاريع في إعادة تعريف وظيفة المعجم، وجعله أداة بحثية وتربوية متقدمة.

تهدف هذه المشاركة إلى تتبع مراحل تطور التأليف المعجمي عند العرب، وتحليل التحولات المنهجية التي طرأت عليه، مع إبراز التحديات التي واجهت المعجميين في كل مرحلة، من حيث جمع المادة، الترتيب،

التوثيق، والتقنية. كما تسلط الضوء على آفاق الصناعة المعجمية في ظل الذكاء الاصطناعي والبيئة

الرقمية، ودورها في تعزيز حضور اللغة العربية في العصر الحديث.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية، صناعة المعاجم، المعاجم الرقمية.

The Evolution of Lexicography among Arabs: From Linguistic Collection to the Digital Dictionary

abstract

Lexicography among Arabs has undergone a remarkable transformation over the centuries, reflecting linguistic and intellectual shifts. It began in the 2nd Hijri century with Al-Farahidi's "Kitab al-Ayn," which introduced a phonetic arrangement and aimed to explain obscure terms in the Qur'an and Hadith.

Over time, the purposes of lexicography diversified, leading to semantic, morphological, and scientific dictionaries. Works like Al-Azhari's "Tahdhib al-Lugha" and Ibn Manzur's "Lisan al-Arab" represent the pinnacle of classical Arabic lexicography, enriched with poetic and literary citations.

In the modern era, lexicography evolved into educational, bilingual, and digital formats. Projects such as the "Doha Historical Dictionary" and the "Historical Dictionary of Arabic" by the Sharjah Language Academy redefined the dictionary as a research and pedagogical tool.

This presentation aims to trace the historical phases of Arabic lexicography, analyze methodological transformations, and highlight the challenges faced in each stage. It also explores how artificial intelligence and digital platforms can enhance the presence of Arabic in the contemporary world.

Keywords: Arabic language, Lexicography, Digital dictionaries

تطور التأليف المعجمي عند العرب: من الجمع اللغوي إلى الصناعة المعجمية الرقمية

المقدمة

قامت حركة التأليف في المعاجم العربية على أساس المادة التي جمعها اللغويون في البداية في القرن الثاني الهجري. لقد خرج عدد كبير من اللغويين إلى البداية. وأخذ كل منهم يجمع اللغة من أبناء القبائل العربية، وبذلك تم إنجاز أول عمل لغوي ميداني في الجزيرة العربية. ولاحظ كثير من البدو اهتمام اللغويين بتلقي اللغة عنهم، فهاجروا إلى جنوب العراق حيث ازدهرت علوم اللغة في البصرة والكوفة، وأخذوا يبيعون المادة اللغوية التي عندهم لكل من ينشدها من اللغويين. ولم تكن عملية جمع اللغة شاملة لتسجيل كل الألفاظ التي عرفت القبائل العربية، بل كان اللغويون يصدرن في اختيارهم للقبائل واختيارهم للرواة عن مبدأ أساسي هو تسجيل اللغة الفصحى والابتعاد عن الصيغ والألفاظ غير الفصحى. وبهذا المعيار ركز اللغويون عملهم على لغة تلك القبائل التي تقترب كل الاقتراب من العربية الفصحى، ورفضوا لهجات القبائل البعيدة عن الفصحى، وبين هذا وذلك صنفت لهجات القبائل المختلفة، وبين هذا وذلك صُنِفَتْ لَهْجَاتُ الْقَبَائِلِ الْمُخْتَلِفَةِ، وظلَّ هذا الأساس سائداً في عملية جمع اللغة في القرن الثاني الهجري. وبذلك حفظت لنا كتب اللغة الاستخدام اللغوي عند مجموعة من القبائل العربية الشمالية، وقد اهتم اللغويون بقبائل قيس وتميم وأسدي وهذيل، وبعض بطون قبيلة كنانة، وبعض بطون طيء (حجازي، د. ت، 95)

الفصل الأول: الجذور الأولى للتأليف المعجمي:

بدايات التأليف المعجمي:

وأعرض جامعو اللغة عن قبائل تغلب؛ لاختلاط هذه القبائل بالجماعات اللغوية غير العربية في الشام والعراق ومصر. أما قبائل العرب في اليمن وشرق الجزيرة العربية ومُدُنِ الْحِجَازِ فقد خرجت أيضاً عن اهتمام اللغويين، وقد فسروا عدم أخذ اللغة عن أهل اليمن أن لغتهم تغيرت لمخالطتهم للهند والحبشة، ورفضوا أخذ اللغة عن قبائل شرق الجزيرة العربية ومُدُنِ الْحِجَازِ باعتبار أن لغتهم اختلطت بلغة غير العرب، والواقع أن اللغويين لم يهتموا في القرن الثاني الهجري بالتنوع اللغوي في الجزيرة العربية، وقصروا اهتمامهم على تقرير فصاحة لغة القبيلة أو عدم فصاحتها، فشغلتهم قضية الفصاحة عن باقي القضايا الكثيرة التي يمكن طرحها في العمل اللغوي الميداني. فسر اللغويون التغير الذي لاحظوه في لهجات بعض القبائل التي رفضوها بأنه ثمرة الاختلاط بأبناء الجماعات اللغوية غير العربية في مصر والشام والعراق،

وبأبناء الجماعات اللغوية الهندية والحبشية الذين اختلط بهم نقر من العرب، ولكن جامعي اللغة في القرن الثاني الهجري لم يهتموا بالعربية الجنوبية التي كانت دون شك منتشرة في مناطق من الجنوب العربي آنذاك، بل عدوا ما وجدوه عند قبائل اليمن من ظواهر لغوية مخالفة ضرباً من الاختلاط الذي أصاب اللغة وجعلها غير نقيّة وغير سليمة؛ وبذلك لم يكن العمل اللغوي في القرن الثاني الهجري محاولة لتسجيل جوانب الحياة اللغوية عند أبناء اللغة العربية، أو محاولة لبحث جوانب التنوع اللغوي في الجزيرة العربية، بل كان محاولة للبحث عن الصيغ الفصيحة والكلمات الفصيحة عند القبائل العربية التي يقترب استخدامها للغة من المستوى اللغوي المنشود.

وقد أثمرت حركة جمع اللغة مجموعة من الكتب والرسائل اللغوية، لقد جمع اللغويون ما عرفته القبائل الفصيحة من ألفاظ، وصنّفوها في مجموعات دلالية، وألفوا في هذا مجموعة كبيرة من الكتب؛ ألف الأضمعي (توفي: 216هـ) في خلق الإنسان والإبل والخيل والوحش والنبات والشجر، وألف أبو زيد الأنصاري في اللبن والمطر والنبات والشجر، وظلت الرسائل هي الشكل الوحيد الذي اتخذته دراسة الألفاظ العربية من الناحية الدلالية وقتاً طويلاً، إلى أن برزت إلى الدوائر العلمية حركة تأليف المعاجم. وقد كان لما ألفه الأضمعي وأبو زيد الأنصاري ومن عاصرها من اللغويين أكبر الأثر في المعاجم العربية، وفي نظرية اللغة عند العرب بشكل عام. (حجازي، د. ت، 97-98)

تطور المنهج

• انتقال التأليف من الجمع الموضوعي إلى الترتيب الصوتي أو الألفبائي لاحقاً.

يعد كتاب «العين» أقدم المعاجم العربية على الإطلاق ورائد أقدم مدرسة في التأليف المعجمي، يختلف كتاب العين عن الجهود الأخرى المبكرة في التأليف اللغوي في أنه أول محاولة لحصر ألفاظ اللغة العربية على نحو شامل وفي إطار نظام منهجي واضح، يتفق الباحثون على أن خطة كتاب العين من عمل الخليل بن أحمد، ولكن مدى إسهامه وإسهام تلميذه الليث بن المظفر في تنفيذ المعجم ظل موضع خلاف بين الباحثين. فمنهم من ينسب العمل كله لل خليل ومنهم من ينكر نسبه لل خليل وينسبه لليث بن المظفر (نصار، د. ت، 1-254) وأغلب الظن أن جهد الخليل في كتاب العين هو المقدمة المنهجية (الأزهري، 2001، 1-41) وهي أهم ما في الكتاب، مع محاولة تطبيقها في الأبواب. أما الليث فهو رواية ما أعده

الخليل ومؤلف باقي الكتاب. ويقوم منهج الخليل في ترتيب ألفاظ اللغة العربية على مجموعة أسس عامة.

١ - ترتب الكلمات باعتبار حروفها الأصول فقط، ومعنى هذا أن الخليل بنى معجمه على أساس التمييز بين الحروف الأصول والحروف الزوائد في الكلمة الواحدة، وهو أساس صرفي لم يكن من الممكن تصويره قبل اتضاح ملامح البحث في بنية الكلمة العربية، من هذا الجانب يختلف كتاب العين عن الرسائل الكثيرة التي ألفت في القرن الثاني الهجري والتي صنفت فيها الألفاظ تصنيفاً موضوعياً، وقد ظل المبدأ الذي وضعه الخليل في كتاب العين باعتبار الحروف الأصول دون الحروف الزوائد في ترتيب الكلمات أساساً متعارفاً عليه في كل المعاجم العربية العامة حتى العصر الحديث، لم تخرج عنه إلا قلة من المعاجم الخاصة وبعض المعاجم التعليمية الحديثة.

٢ - ترتب الكلمات المندرجة في مادة لغوية واحدة ترتيباً داخلياً على أساس الأبنية الثنائي، الثلاثي - الصحيح والمعتل واللفيف - الرباعي والخماسي. والثنائي مثل: قد، لم، هل، والثلاثي مثل: ضرب، خرج، والرباعي مثل: دحرج، قرطس، والخماسي مثل: اقشعر. وقد اتبع هذا الأساس في الترتيب الداخلي لعدد من المعاجم العربية التالية التي التزمت بمنهج الخليل، وهي «البارع» للقالبي، ت ٣٥٦هـ، و«تهذيب اللغة» للأزهري، ت ٣٧٠هـ، و«المحيط» للصاحب بن عباد، ت ٣٨٥هـ، و«المحكم والمحيط الأعظم» لابن سيده ت ٤٥٨هـ.

٣ - توضع الكلمة ومقلوباتها في مادة واحدة وبذلك ترد الكلمة وقد جردت من حروفها الزوائد في أول موضع ممكن، فالحروف «ك ت ب» يمكن أن تأخذ الترتيبات التالية: ١- كتب، ٢- كبت، ٣- تكب، ٤- تبك، ٥- بكت، ٦- بتك، وتعد كل هذه المواد مجموعة واحدة.

ولا شك أن هذه الفروض الرياضية لا تجد لها في اللغة شواهد على كل صيغة من الصيغ السابقة، وقد أطلق الخليل على الصيغ الموجودة فعلاً مصطلح المستعمل وعلى الصيغ غير الموجودة والممكنة نظرياً المهمل، وبغض النظر عن نسبة المستعمل والمهمل من كل مجموعة من الحروف فإن هذه المجموعة تتناقص كوحدة واحدة. وتأتي المجموعة كاملة وفق أحد حروفها، قد يكون الأول أو الثاني أو الأخير، يتحدد ذلك بجدول المخارج، فكلما كان الحرف سابقاً في جدول المخارج جاء بمجموعته كاملة إلى مكانه. وبذلك تأتي أي كلمة بها حرف العين في القسم الخاص بالعين وهو أول أقسام كتاب العين، وبالمثل لا تأتي كلمة بكت تحت الباء لأن الباء تأتي متأخرة في ترتيب المخارج ولكنها تأتي تحت الكاف لأن الكاف أسبق من الباء والتاء في الترتيب المخرجي.

٤ - رتب الخليل الحروف العربية وفق المخارج، وبدأ بأصوات الحلق ثم ذكر باقي الحروف منتهياً بالحروف الشفوية، وختم ترتيبه بأصوات العلة والهمزة، لم يبدأ الخليل بالهمزة أو بالألف لما لاحظته من تغير صوتي يؤدي بها، ولكنه بدأ معجمه بكتاب العين باعتبارها الصوت الحلقى الأول الذي لا يتغير في الأبنية الصرفية، وقد سمي المعجم باسم أول قسم فيه كتاب العين. وقد احتفظت مجموعة من المعاجم العربية العامة بمنهج الخليل وطبقته من

الجوانب المذكورة، ولكنها اختلفت في ترتيبها للحروف عن ترتيب الخليل اختلافاً يسيراً، وهذه المعاجم هي «البارع» للقالبي، ت ٣٥٦هـ، و«تهذيب اللغة» للأزهري، ت ٣٧٠هـ، و«المحيط» للصاحب بن عباد، ت ٣٨٥هـ، و«المحكم والمحيط الأعظم» لابن سيده، ت ٤٥٨هـ، وقد ألفت هذه المعاجم في القرنين الرابع والخامس للهجرة في مناطق متباعدة من العالم الإسلامي، فقد ألف القالبي معجمه «البارع» في الأندلس وألف ابن سيده معجمه «المحكم والمحيط الأعظم» في الأندلس أيضاً ولكن «تهذيب اللغة» للأزهري و«المحيط» للصاحب بن عباد معجمان مشرقيان ألفا في خراسان والري. وقد اعتمدت كل هذه المعاجم على المادة اللغوية المتاحة في كتاب العين وفي الكتب اللغوية الأخرى (حجازي، د. ت، 102)

معاجم الترتيب الهجائي (الخطيب، 1994، 22-24) يعد «كتاب الجيم»، كتاب «الحروف» للشيباني، ت ٢٠٦ هـ، أقدم المعاجم ذات الترتيب الهجائي. لقد رتب الشيباني الكلمات الواردة في إطار الجذر الواحد ترتيباً داخلياً على نحو ما فعل الخليل. وقد ألف الزمخشري معجمه «أساس البلاغة» على هذا النسق فكتاب الجيم وأساس البلاغة متفقان من هذا الجانب. ولكن معاجم الترتيب الهجائي التي ألفت في القرن الرابع الهجري احتفظت بفكرة الترتيب الداخلي وفق الأبنية، والمعاجم المقصودة هي «جمهرة اللغة» لابن دريد، ت ٣٢١ هـ، ومعجم «مقاييس اللغة» لابن فارس، ت ٣٩٥ هـ، و«المجمل» لابن فارس أيضاً، تتفق هذه المعاجم في اتخاذها للترتيب الهجائي أساساً للترتيب العام للجذور، ثم في مراعاتها للأبنية باعتبارها أساس الترتيب الداخلي. ولكن ثمة خلافاً بين هذه المعاجم؛ فجمهرة اللغة لابن دريد وهو أقربها زمناً إلى عصر الخليل بن أحمد احتفظ بنظام ذكر الكلمة ومقلوباتها في أقرب موضع ممكن. أي أن ابن دريد أفاد من الخليل من عدة جوانب ولكنه عدل ترتيب الحروف.

أما معجم مقاييس اللغة لابن فارس فقد رتب الجذور وفق نظام الدائرة فعندما تأتي الكلمات التي تبدأ بالباء تنتظم الجذور فيها على النحو التالي: ب، ب، ت، ب، ث.... ويكون آخر هذه الحروف ب أو عندما تأتي الكلمات التي تبدأ بالثاء تنتظم فيها الجذور على النحو التالي: ث، ث، ج، ث ح ... ويكون آخر هذه الجذور ث أ، ث ت. أي أن ابن فارس يبدأ من الحرف نفسه ثم يأتي الحرف مع الحرف الذي يليه في الترتيب الهجائي إلى أن تنتهي حروف الترتيب الهجائي ثم تأتي الحروف الأخرى السابقة على ذلك الحرف في الترتيب الهجائي.

معاجم الترتيب الهجائي وفق الحرف الأخير

أما معاجم الترتيب الهجائي التي رتب الجذور فيها وفق الحرف الأخير بدأت بـ«ديوان الأدب» للفارابي، ت ٣٥٠هـ، و«الصاح» للجوهري، ت ٣٩٣هـ، أقام الفارابي معجمه على أساس تقسيم الكلمات العربية وفق أبنيته. ويقوم الترتيب الداخلي في كل قسم من أقسام «ديوان الأدب» على أساس الترتيب الهجائي أي أن «ديوان الأدب» معجم للأبنية مرتب داخلياً على أساس الترتيب الهجائي للحروف (عمر، 2003، 191). أما «الصاح» للجوهري فهو معجم عام اتبع نظام الباب والفصل والمقصود بهذا أن الكلمات ترتب بمراعاة حروفها الأصول وفق الحرف الأول وقد ظل هذا النظام سائداً في المعاجم العربية التي ألّفت في القرون التالية، أهمها «العباب» للصاغاني، ت ٥٧٧هـ، و«لسان العرب» لابن منظور، ت ٧١١هـ، و«القاموس المحيط» للفيروز آبادي، ت ٨١٧هـ، و«تاج العروس» للزبيدي، ت ١٠٢٥هـ، والمعاجم الثلاثة الأخيرة هي أكثر المعاجم العربية شهرة وانتشاراً.

الفصل الثالث: المعاجم في العصر الحديث

في العصر الحديث، شهدت صناعة المعاجم العربية تطوراً ملحوظاً نتيجة للتغيرات التكنولوجية واللغوية، وظهور الحاجة إلى مواكبة المستجدات العلمية والثقافية. إليك أبرز ملامح هذا التطور:

استمرار التأليف في الصناعة المعجمية في المسار التقليدي ويمكن أن نرصد العديد من العناوين الجديدة في الحقل المعجمي، ومن أبرزها: محيط المحيط لبطرس البستاني، متن اللغة للعالمي، المعجم الكبير: مجمع اللغة العربية إصدار مجمع اللغة العربية في القاهرة، وكذلك المعجم الوجيز، والمعجم الوسيط والمعجم المدرسي إصدار وزارة التربية السورية، ومعجم العربية المعاصرة لأحمد مختار عمر، ومعاجم أخرى لن نطيل الوقوف عندها وإنما ذكرنا ما ذكرناه للتمثيل.

أما في المجال الرقمي فقد دخلت الصناعة المعجمية في المجال الرقمي ولعل من أقدم المحاولات الرقمية قاموس صخر الإلكتروني، (صخر، 27 أكتوبر، 2025) ومعجم المعاني، (Team، 27 أكتوبر، 2025) وقاموس المعاجم، (WUSUL، 27 أكتوبر، 2025) والمعجم العربي الجامع، ومعجم الرياض للعربية المعاصرة، ("معجم الرياض للغة العربية المعاصرة"، 27 أكتوبر، 2025) ومعجم الشارقة التاريخي، (بالشارقة، 27 أكتوبر، 2025) ومعجم الدوحة التاريخي للغة العربية. ("معجم الدوحة التاريخي للغة العربية"، 27 أكتوبر، 2025)

ملاح صناعة المعاجم الحديثة

- الاعتماد على اللسانيات الحاسوبية: أصبحت التقنية جزءاً أساسياً من صناعة المعاجم، حيث تُستخدم البرمجيات لتحليل اللغة وتصنيف المفردات.
- ظهور المعاجم الإلكترونية: مثل النسخ الرقمية من "لسان العرب"، التي تتيح البحث السريع والتفاعل مع المحتوى اللغوي.
- تطور الدلالة والمعاني: المعاجم الحديثة تهتم بتوثيق المعاني الجديدة الناتجة عن التقدم العلمي والتكنولوجي، مثل مفردات الإنترنت والذكاء الاصطناعي.
- الاهتمام بالسياق: لم تعد المعاجم تكتفي بتعريف الكلمة، بل تشرح استخدامها في السياقات المختلفة، وتبرز التعبيرات الاصطلاحية.

الفصل الرابع: التحديات التي تواجه الصناعة المعجمية

- قصور في التحديث: كثير من المعاجم لا تُحدَّث بشكل دوري، مما يجعلها غير مواكبة للمستجدات اللغوية.
- الاعتماد على المعاجم القديمة: بعض المعاجم الحديثة تكتفي بإعادة ترتيب أو اختصار محتوى المعاجم التراثية دون إضافة نوعية.
- ضخامة المادة اللغوية وتنوعها.
- صعوبة توثيق أقدم استعمال للكلمة.

- نقص النصوص المحققة في بعض الفترات.
- الحاجة إلى خبرات لغوية وتقنية متكاملة.
- ضعف الدعم المؤسسي والتمويل المستدام .

الخاتمة

إن التأليف المعجمي عند العرب يمثل مسيرة علمية وحضارية ممتدة، بدأت بالحاجة إلى ضبط اللغة، وانتهت إلى صناعة معرفية رقمية متقدمة. ورغم التحديات، فإن المشاريع المعجمية الحديثة تُبشّر بمرحلة جديدة من التأصيل والتحديث، تُعزز من حضور اللغة العربية في العصر الرقمي.

المراجع

- الأزهري، أبو منصور. تهذيب اللغة. تحقيق محمد عوض مرعب. 8 مجلد. بيروت: دار إحياء التراث العربي، 2001.
- الخطيب، عدنان. المعجم العربي بين الماضي والحاضر. بيروت: لبنان ناشرون، 1994.
- بالشارقة، مجمع اللغة العربية. "المُعْجَمُ التَّارِيخِيُّ لِللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ - الشَّارِقَةُ - الْإِتِّحَادِ". المُعْجَمُ التَّارِيخِيُّ لِللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ. تاريخ الوصول 27 أكتوبر، 2025. <https://almojam.org/2025> .
- حجازي، محمود فهمي. علم اللغة العربية. القاهرة: دار غريب، د. ت.
- صخر، محمد الشارخ-. "قاموس صخر". Sakhr Dictionary - تاريخ الوصول 27 أكتوبر، 2025 . <https://dictionary.alsharekh.org/>
- عمر، أحمد مختار. البحث اللغوي عند العرب. عالم الكتب، 8 الطبعة، 2003.
- نصار، حسين. المعجم العربي نشأته وتطوره. القاهرة: مكتبة مصر، د. ت.
- " Team, Almaany. تعريف و شرح و معنى وجع بالعربي في معاجم اللغة العربية معجم المعاني الجامع، المعجم الوسيط، اللغة العربية المعاصر، الرائد، لسان العرب، القاموس المحيط - معجم عربي عربي صفحة 2". تاريخ الوصول 27 أكتوبر، 2025 . <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D9%88%D8%AC%D8%B9/?page=2>
- " WUSUL. قاموس معاجم - المعجم الجامع للألفاظ والمعاني". قاموس معاجم. تاريخ الوصول 27 أكتوبر، 2025. <https://www.maajim.com/2025> .

"معجم الدوحة التاريخي للغة العربية". تاريخ الوصول 27 أكتوبر، 2025 .

<https://www.dohadictionary.org/>

"معجم الرياض للغة العربية المعاصرة". تاريخ الوصول 27 أكتوبر، 2025 .

<https://dictionary.ksaa.gov.sa/>

ARAPÇA TARİHİ SÖZLÜKLER: KÖKLEŞME İLE YENİLENME ARASINDA

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim ABDULLAH

Ardahan Üniversitesi, Ardahan / Türkiye
dr.halim40@gmail.com ORCID ID [0000-0002-5298-9741](https://orcid.org/0000-0002-5298-9741)

Prof. Dr. Halit BOZ

Ardahan Üniversitesi, Ardahan / Türkiye
halit6869@gmail.com ORCID ID [0000-0003-4480-3166](https://orcid.org/0000-0003-4480-3166)

ÖZET

Arapça tarihî sözlükler, kelimelerin yüzyıllar boyunca geçirdiği anlam değişimlerini belgeleyen ve dilin kültürel, toplumsal ve düşünsel bağlamlardaki seyrini yansıtan önemli bilimsel çalışmalardır. Bu sunum, tarihî sözlüklerin dilsel dönüşümleri anlamada ve Arapça söylemin tarihsel köklerini kavramada vazgeçilmez bilgi araçları olarak önemini vurgulamayı amaçlamaktadır.

Sunumda, Arap dünyasında bu alandaki önde gelen girişimler ele alınacaktır. Özellikle Arap Dil Akademileri Birliği tarafından başlatılan “Arapça Tarihî Sözlük” projesi, 17 yüzyılı aşkın bir dil tarihini kapsayan kapsamlı bir veri tabanı oluşturma yolunda atılmış öncü bir adımdır. Ayrıca, bu tür sözlüklerin karşılaştığı yöntemsel ve teknik zorluklar da tartışılacaktır: kelimenin en eski kullanımını tespit etme, tarihsel bağlamları belgeleme ve güvenilir kaynaklarla ilişkilendirme gibi.

Sunumda, Arapça projeler ile İngilizce Tarihî Sözlük (OED) gibi Batı’daki örnekler karşılaştırılarak başarılı modellerin Arapçaya özgü koşullara uyarlanması değerlendirilecektir. Çalışma, bu tür projelerin bilimsel ve kurumsal olarak desteklenmesinin, dil mirasının korunması, kültürel kimliğin güçlendirilmesi ve çağdaş dil çalışmalarının geliştirilmesi açısından hayati bir rol oynadığını vurgulayarak sona erecektir.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Sözlük yapımı, Tarihî sözlük.

المعاجم التاريخية للغة العربية: بين التأصيل والتحديث

الملخص

تُعد المعاجم التاريخية للغة العربية من أبرز المشاريع العلمية التي تسعى إلى توثيق تطور المفردات ودلالاتها عبر العصور، وهي تمثل مرآة حية تعكس مسيرة اللغة في سياقاتها الثقافية والاجتماعية والفكرية. يهدف هذا البحث إلى تسليط الضوء على أهمية المعاجم التاريخية بوصفها أدوات معرفية لا غنى عنها لفهم التحولات اللغوية، واستيعاب الجذور العميقة للخطاب العربي في مختلف مراحل الزمنية. يركز العرض على استعراض أبرز المبادرات العربية في هذا المجال، مثل "المعجم التاريخي للغة العربية" الذي أطلقه اتحاد المجامع اللغوية العربية، والذي يُعد خطوة رائدة نحو بناء قاعدة بيانات لغوية شاملة تغطي أكثر من 17 قرنًا من تاريخ اللغة. كما يناقش البحث التحديات المنهجية والتقنية التي تواجه هذا النوع من المعاجم، مثل توثيق السياقات التاريخية، وتحديد أقدم استعمال للكلمة، وربطها بالمصادر الموثوقة.

ويتناول العرض أيضًا المقارنة بين التجارب العربية ونظيراتها الغربية، مثل المعجم التاريخي للغة الإنجليزية (OED)، بهدف استلهام النماذج الناجحة وتكييفها مع خصوصية اللغة العربية. ويُختتم البحث بالتأكيد على ضرورة دعم هذه المشاريع علميًا ومؤسسيًا، لما لها من دور محوري في حفظ التراث اللغوي، وتعزيز الهوية الثقافية، وتطوير الدراسات اللغوية الحديثة.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية، صناعة المعاجم، المعاجم التاريخية.

Historical Dictionaries of the Arabic Language: Between Rooting and Renewal

Abstract

Historical dictionaries of the Arabic language are among the most significant scholarly endeavors aimed at documenting the evolution of vocabulary and meanings across centuries. They serve as living mirrors reflecting the journey of the language within its cultural, social, and intellectual contexts. This presentation seeks to highlight the importance of historical dictionaries as indispensable tools for understanding linguistic transformations and grasping the deep roots of Arabic discourse throughout its historical phases.

The presentation reviews key Arab initiatives in this field, notably the “Historical Dictionary of the Arabic Language” launched by the Union of Arab Language Academies. This project represents a pioneering step toward building a comprehensive linguistic database covering over 17 centuries of the language’s history. The study also discusses methodological and technical challenges facing such dictionaries, including documenting historical contexts, identifying the earliest usage of words, and linking entries to reliable sources.

Additionally, the presentation compares Arab efforts with Western counterparts, such as the Oxford English Dictionary (OED), to draw inspiration from successful models and adapt them to the unique characteristics of Arabic. The study concludes by emphasizing the need for academic and institutional support for these projects, given their vital role in preserving linguistic heritage, strengthening cultural identity, and advancing modern linguistic studies.

Keywords: Arabic language, Lexicography, Historical dictionaries

المعاجم التاريخية للغة العربية: المفهوم، النشأة، التحديات، والآفاق المستقبلية

مقدمة

تُعتبر اللغة العربية من أقدم اللغات وأكثرها تأثيرًا في العالم. تمتاز بثرائها اللغوي وتنوع مفرداتها، مما يتيح للمستخدم تعبيرًا دقيقًا عن مختلف الأفكار والمشاعر. تعود جذورها إلى تاريخ قديم جدًا، وقد جعلها بعضهم أم اللغات الساميات وأقدم اللغات الشرقية كلها وأما للحضارتين المصرية والبابلية¹ وهذا التاريخ الطويل والعتيق يجعل اللغة العربية أغنى لغات العالم بعدد المفردات والجذور اللغوية، ولذلك فإننا نرى أن العربية تُستخدم في الشعر والأدب والدين والسياسة، مما يجعلها ليست مجرد لغة تواصل، بل حاملة للحضارة والتاريخ والثقافة.

هذا الغنى الفريد للغة العربية فضلا عن تاريخها الطويل الممتد إلى عصور ما قبل الميلاد يجعل من صناعة المعاجم التاريخية ضرورة ملحة.

وتُعد المعاجم التاريخية من أهم أدوات البحث اللغوي التي تسعى إلى توثيق تطور الألفاظ ودلالاتها عبر العصور. وفي ظل التغيرات الثقافية والمعرفية التي شهدتها العالم العربي، برزت الحاجة إلى معجم تاريخي شامل للغة العربية، يُسجل ذاكرة الكلمات، ويُبرز تحولاتها البنيوية والدلالية، ويُوثق استعمالاتها في سياقاتها الزمنية المختلفة. تهدف هذه الدراسة إلى استعراض مفهوم المعجم التاريخي، نشأته في السياق العربي، أبرز المشاريع القائمة، التحديات التي تواجهها، وآفاق تطويرها في المستقبل.

أولاً: مفهوم المعجم التاريخي

المعجم التاريخي هو نوع من المعاجم يُعنى بتوثيق تاريخ الكلمة منذ أول ظهور لها في النصوص المكتوبة، مروراً بمراحل تطورها الدلالي والبنيوي، وانتهاءً باستعمالاتها المعاصرة. يتميز هذا النوع من المعاجم عن المعاجم التقليدية بتركيزه على البُعد الزمني للكلمة، وتقديم شواهد نصية موثقة من مصادر مختلفة.

¹ "مجلة المنار | تراث" (تاريخ الوصول 27 أكتوبر، 2025).

يقول محمد حسن عبد العزيز: "المعجم التاريخي يُسجل ذاكرة كل لفظ، ويُتابع تحولاته عبر الزمن، ويُوثقها بالنصوص التي تشهد على تلك التحولات."

ثانياً: أهمية المعاجم التاريخية للغة العربية

- توثيق التراث اللغوي العربي عبر العصور.
- فهم السياقات التاريخية التي أثّرت في تطور المعاني.
- دعم الدراسات اللغوية والنقدية في مجالات الأدب، الفقه، والتفسير.
- تعزيز الهوية الثقافية من خلال حفظ الذاكرة اللغوية للأمة.

النشأة المبكرة للمعاجم التاريخية

في العالم العربي:

- بدأ الاهتمام بالمعاجم في القرن الثاني الهجري، بدافع تفسير القرآن والحديث.
- أول معجم عربي تاريخي جزئي: *العين للخليل* بن أحمد الفراهيدي، الذي رتب الكلمات صوتياً وشرح معانيها.
- لاحقاً ظهرت معاجم مثل *التهذيب للأزهري* و*المحكم لابن سيده*، التي تضمنت شواهد شعرية ونثرية تاريخية.

في أوروبا:

- ظهرت فكرة المعجم التاريخي في القرن التاسع عشر، مع مشروع الأخوين غريم في ألمانيا، الذي هدف إلى توثيق تطور اللغة الألمانية.
- تبع ذلك معاجم تاريخية في لغات أخرى مثل:

○ *Oxford English Dictionary (OED)* في بريطانيا، بدأ عام 1857 واستغرق أكثر من 70 عامًا لإكماله.

○ *Trésor de la langue française* في فرنسا، الذي وثق تطور اللغة الفرنسية من القرن التاسع حتى القرن العشرين.

كيف يُبنى المعجم التاريخي؟

- جمع النصوص القديمة من مصادر مكتوبة (كتب، مخطوطات، صحف).
- تحديد أول استخدام للكلمة وتوثيقه.
- تحليل التغيرات الدلالية والصوتية والإملائية.
- ترتيب الكلمات زمنيًا أو هجائيًا مع شواهد من النصوص.

نماذج عالمية بارزة

اسم المعجم	تاريخ البدء	اللغة	ملاحظات
Oxford English Dictionary	1857	الإنجليزية	يُعد الأشهر عالميًا
Deutsches Wörterbuch	1838	الألمانية	من إعداد الأخوين غريم
Trésor de la langue française	1960	الفرنسية	يغطي 1000 سنة من اللغة
معجم الدوحة التاريخي للغة العربية	2013	العربية	من إعداد المركز العربي للأبحاث في الدوحة بمشاركة عدد كبير من الباحثين من مختلف أنحاء العالم
معجم الشارقة التاريخي للغة العربية	2019	العربية	من إعداد مجمع اللغة العربية بالشارقة بمشاركة عدد أكبر من الباحثين من مختلف أنحاء العالم

ثالثاً: أبرز المشاريع المعجمية التاريخية

1. المعجم التاريخي للغة العربية – مجمع اللغة العربية بالشارقة

أُطلق هذا المشروع عام 2019، ويهدف إلى توثيق تاريخ الألفاظ العربية منذ أقدم نص عربي موثق حتى العصر الحديث. يعتمد المعجم على مدونة لغوية ضخمة تشمل النصوص الأدبية، الدينية، الفقهية، والعلمية.

بحسب الموقع الرسمي: "المعجم التاريخي مشروع لغوي ضخم يوثق تاريخ الألفاظ العربية ودلالاتها عبر العصور المختلفة".

2. معجم الدوحة التاريخي للغة العربية

أُطلق عام 2013، ويُعد من أضخم المشاريع المعجمية في العالم العربي. يعتمد على مدونة لغوية تغطي أكثر من 17 قرناً، ويُقدّم شواهد دقيقة من النصوص المطبوعة والمخطوطة.

ورد في مقدمة المعجم: "المعجم التاريخي للغة العربية يُسجّل تاريخ استعمال اللفظ بدلالاته الأولى، وتحولاته البنيوية والدلالية، وأسماء مستعملية، مع توثيق تلك الذاكرة بالنصوص".

رابعاً: المنهجية المعجمية في المعاجم التاريخية

- جمع المدونة اللغوية من مصادر موثقة.
- تحليل السياقات النصية لتحديد المعنى الأصلي والتحويلات.
- ترتيب زمني دقيق لاستعمالات الكلمة.
- توثيق الشواهد من النصوص الأصلية.
- استخدام أدوات رقمية لتسهيل البحث والتحليل.

خامساً: التحديات التي تواجه المعاجم التاريخية

1. ضخامة المادة اللغوية وتنوعها.

2. صعوبة توثيق أقدم استعمال للكلمة بدقة.

3. نقص النصوص المطبوعة والمحققة في بعض الفترات.

4. الحاجة إلى خبرات لغوية وتكنولوجية متكاملة.

5. ضعف الدعم المؤسسي والتمويل المستدام.

سادساً: المقارنة مع التجارب الغربية

يُعد المعجم التاريخي للغة الإنجليزية (OED) نموذجاً رائداً في هذا المجال، حيث بدأ العمل عليه في القرن التاسع عشر، ويوثق تاريخ الكلمات الإنجليزية منذ بداياتها. وقد استفادت المشاريع العربية من هذا النموذج، مع مراعاة خصوصية اللغة العربية من حيث الجذر، الصيغ، والتنوع الدلالي.

سابعاً: آفاق تطوير المعاجم التاريخية العربية

- التحول الرقمي الكامل للمدونات اللغوية.
- الربط بين المعاجم التاريخية والمعاجم التخصصية.
- إدماج الذكاء الاصطناعي في تحليل السياقات.
- توسيع المشاركة المجتمعية والعلمية في تحرير المداخل.
- تعزيز التعاون بين الجامعات اللغوية العربية.

المعجم التاريخي للغة العربية من يقف وراءه؟

- يشرف عليه مجمع اللغة العربية بالشارقة، بقيادة الشيخ الدكتور سلطان بن محمد القاسمي.
- يشارك فيه عشرات اللغويين والباحثين من مختلف الدول العربية، بالتعاون مع اتحادات ومجامع لغوية.

أهدافه

- توثيق تاريخ الكلمات العربية منذ أقدم النصوص وحتى العصر الحديث.
- عرض تطور المعاني والاستخدامات عبر القرون.
- دعم البحث اللغوي والأدبي والتاريخي.

كيف يعمل؟

- يعتمد على تحليل آلاف النصوص من مصادر متنوعة: القرآن الكريم، الحديث الشريف، الشعر الجاهلي، كتب التراث، الصحف، وغيرها.
- يُحدد أول ظهور للكلمة، ثم يُعرض تطورها الزمني.
- يُرفق شواهد من النصوص الأصلية لتوضيح السياق والمعنى.

مراحل الإنجاز

- بدأ المشروع فعليًا عام 2013.
- أُطلق أول إصدار رسمي في ديسمبر 2020، متضمنًا أكثر من 100 ألف مدخل لغوي.
- يجري تحديثه دوريًا بإضافة المزيد من الكلمات والشواهد.

أين يمكن الوصول إليه؟

- المعجم متاح رقميًا عبر موقعه الرسمي <https://www.almojam.org> :
- يمكن البحث فيه بسهولة حسب الكلمة أو الجذر أو التاريخ.

معجم الدوحة التاريخي للغة العربية

هو مشروع رائد يوثق تطور ألفاظ العربية عبر الزمن، ويُعد من أبرز المعاجم التاريخية في العالم العربي. إليك أبرز ملامحه:

تعريف المعجم

معجم الدوحة التاريخي للغة العربية هو معجم رقمي يسجل تاريخ استعمالات ألفاظ اللغة العربية، بدءًا من ظهورها الأول في النقوش والنصوص، مرورًا بتحولاتها الدلالية والنحوية، وانتهاءً باستخداماتها الحديثة. يهدف إلى بناء ذاكرة حيّة لكل لفظ عربي.

الجهة المشرفة

- أطلقه المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات في قطر.
- بدأ العمل عليه رسميًا عام 2013، وأعلن عن أول إصدار تجريبي عام 2019.
- يُشرف عليه نخبة من اللغويين والباحثين العرب، ويُستخدم فيه الذكاء الاصطناعي وتقنيات المعالجة الحاسوبية للغة.

أهداف المعجم

- توثيق تاريخ الكلمات العربية من الجاهلية حتى العصر الحديث.
- تحديد السياقات الزمنية والجغرافية لاستخدام كل لفظ.
- دعم البحث اللغوي والتاريخي والأدبي العربي.
- سد الفجوة المعجمية التي تعاني منها اللغة العربية مقارنةً باللغات العالمية الأخرى.

منهجية العمل

- يعتمد على تحليل ملايين النصوص من مصادر متنوعة: النقوش، الشعر، القرآن، الحديث، كتب التراث، الصحف، وغيرها.
- يُحدد أول ظهور للكلمة، ثم يُتابع تطورها عبر العصور.
- يُرفق شواهد دقيقة من النصوص الأصلية، مع تحديد المؤلف والزمن والمصدر.

الوصول إلى المعجم

- متاح عبر الموقع الرسمي dohadictionary.org :

- يُمكن البحث فيه حسب الكلمة، الجذر، الفئة النحوية، أو الفترة الزمنية.

الإنجازات الحديثة

- في سبتمبر 2025، أُعلن عن قرب اكتمال المرحلة الأساسية من المعجم، بعد أكثر من عقد من العمل.
- يُعد المعجم الآن مرجعًا أساسيًا للباحثين والمهتمين بتاريخ اللغة العربية.

مقارنة بين معجم الدوحة ومعجم الشارقة

العنصر	معجم الشارقة التاريخي	معجم الدوحة التاريخي
الجهة المشرفة	مجمع اللغة العربية بالشارقة	المركز العربي للأبحاث قطر
سنة الانطلاق	2013	2013
أول إصدار	2020	2019 تجريبي
المنهجية	تحليل يدوي ونصوص تراثية موثقة	تحليل نصوص تاريخية رقمية باستخدام أدوات حاسوبية
نطاق التغطية	من الجاهلية حتى العصر الحديث	من القرن الثاني الهجري حتى العصر الحديث
عدد الكلمات	أكثر من 100 ألف كلمة (تتوسع تدريجيًا)	أكثر من 100 ألف كلمة (تتوسع تدريجيًا)
طريقة البحث	حسب الكلمة، الجذر، المصدر، التاريخ	حسب الكلمة، الجذر، الفئة النحوية، الفترة الزمنية
الموقع الرسمي	almojam.org	dohadictionary.org

ما يميز كل منهما

معجم الدوحة:

- يستخدم تقنيات الذكاء الاصطناعي وتحليل البيانات اللغوية.
- يُظهر تطور الكلمة عبر العصور مع تحديد السياق الزمني بدقة.
- واجهته تفاعلية وسهلة الاستخدام.

معجم الشارقة:

- يعتمد على جهود لغويين متخصصين في التراث العربي.
 - يُرفق شواهد دقيقة من أمهات كتب التراث.
 - يُعد أكثر تركيزًا على الجذور والمصادر الكلاسيكية.
- كلا المعجمين يمثل إنجازًا حضاريًا كبيرًا في خدمة اللغة العربية.

الخاتمة

المعاجم التاريخية للغة العربية ليست مجرد أدوات لغوية، بل هي مشاريع حضارية تُسهم في حفظ ذاكرة الأمة، وتُعزز من مكانة اللغة العربية في العصر الرقمي. ورغم التحديات، فإن الإرادة العلمية والمؤسسية قادرة على إنجاح هذه المشاريع، وجعلها مرجعًا أساسيًا للباحثين والمهتمين باللغة والتراث.

المراجع

1. الموقع الرسمي للمعجم التاريخي للغة العربية - مجمع اللغة العربية بالشارقة :
<https://almojam.org>
2. الموقع الرسمي لمعجم الدوحة التاريخي للغة العربية <http://www.dohadictionary.org> :
3. عبد العزيز، محمد حسن. المعجم التاريخي للغة العربية: وثائق ونماذج. دار العرب، 2020

EGEMENİN İSTİSNA YETKİSİ: HOBBS'TA GÜVENLİK VE PANDEMİDE OLAĞANÜSTÜ HÂL

Dr. Öğr. Üyesi, Ali ÇİÇEK

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, alicicek@cumhuriyet.edu.tr – 0000-0001-9875-2400

ÖZET

Metin, Bu çalışma, Thomas Hobbes'un güvenliği siyasal düzenin birincil amacı olarak konumlandıran yaklaşımını çağdaş olağanüstü hâl tartışmalarıyla, özellikle pandemi bağlamındaki kısıtlayıcı tedbirlerin meşruiyetiyle ilişkilendirir. Hobbes'ta doğa durumunun öngörülemezliği ve ölüm korkusunun rasyonel uyuşması harekete geçiren rolü, kriz anlarında yürütmenin hız ve koordinasyon ihtiyacını açıklamada hâlâ etkilidir. Bununla birlikte, istisna yetkisinin süreklileşmesi liberal-demokratik düzen için meşruiyet ve öngörülebilirlik riskleri doğurur. Çalışma, Schmitt'in egemen-istisna tezi ve Agamben'in "çıplak hayat"/kalıcı istisna eleştirisini biyopolitik bir uyarı olarak dikkate alırken, Dyzenhaus'un "acil zamanda yasallık" yaklaşımı ve anayasal OHAL literatürü (Ferejohn & Pasquino; Gross & Ní Aoláin; Vermeule; Sunstein) aracılığıyla "hukuk-içi istisna" imkânını normatif ölçütlerle yeniden inşa eder. Önerilen asgari çerçeve; orantılılık, gereklilik ve asgari müdahale ilkeleriyle sınırlı, zaman ve kapsam bakımından daraltılmış, "güneş batımı" hükümleri içeren ve şeffaf gerekçelendirme ile parlamento/yargı denetimi tarafından tahkim edilen bir acil rejimdir. Dijital gözetim ve temas izleme uygulamalarının veri minimizasyonu, anonimleştirme ve denetlenebilir algoritmalarla sınırlandırılması gerektiği vurgulanır. Sonuçta, Hobbesçu güvenlik sezgisi kabul edilmekte; ancak meşruiyetin sürdürülmesi, istisnanın kapatılabilir ve geri sarılabilir bir hukuki mimari içinde tutulmasına bağlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Egemenlik, Olağanüstü hâl, Hobbes, Biyopolitika, Orantılılık.

The Sovereign's Power of Exception: Hobbesian Security and the State of Emergency in Pandemics

ABSTRACT

This study links Thomas Hobbes's prioritization of security as the primary aim of political order to contemporary debates on emergency powers, with particular attention to the legitimacy of restrictive measures during pandemics. In Hobbes, the unpredictability of the state of nature and the role of fear of death in motivating rational agreement help explain the executive needs for speed and coordination in crises. Yet the normalization of emergency powers generates rule-of-law and democratic legitimacy risks. Engaging Schmitt's thesis on sovereign decision over the exception and Agamben's critique of "bare life"/permanent exception as a biopolitical warning, the study reconstructs (via Dyzenhaus's "legality in a time of emergency" and the constitutional emergency literature) a normative case for an "exception within law." The proposed minimum framework requires proportionality, necessity, and minimal impairment; narrow tailoring in time and scope; sunset clauses; transparent justification; and robust parliamentary/judicial oversight. Digital surveillance and contact-tracing should be constrained by data minimization, anonymization, and auditable algorithms. The conclusion affirms the explanatory force of Hobbesian security while arguing that sustained legitimacy depends on embedding emergency measures within a legally bounded, reviewable, and reversible architecture that prevents their transformation into a routine technique of governance.

Keywords: Sovereignty, State of Emergency, Hobbes, Biopolitics, Proportionality.

1.GİRİŞ

Toplumların güvenlik kaygısı ile özgürlük talepleri arasındaki denge, siyaset felsefesinin en kadim ve güncel sorunsallarından biridir. 17. yüzyılda Thomas Hobbes, yaşama yönelik korku ve güvenlik ihtiyacının devletin ortaya çıkışındaki belirleyici rolünü vurgulayarak bu tartışmaya yön vermiştir. Hobbes'un görüşüne göre insanları siyasal otorite altında birleşmeye iten temel saik, şiddetli ölüm korkusu ve bu korkunun hüküm sürdüğü doğa durumundan kurtularak güvenlik içinde yaşayabilme arzusudur (Hobbes, 2007). Hobbes'un yaşadığı iç savaşlar çağı düşünüldüğünde, düzen ve güvenlik arayışı ile egemenin sınırsız yetkilerle donatılması fikri anlaşılır hale gelmektedir. Aradan yüzyıllar geçmesine rağmen, Hobbes'un "güvenlik karşılığı özgürlükten feragat" önerisi, özellikle olağanüstü hâl dönemlerinde güncelliğini korumaktadır.

20. yüzyılda *Carl Schmitt*, Hobbes'un mirasını farklı bir boyuta taşıyarak "Egemen, istisna hâline karar verendir" ifadesiyle meşhur bir tanım ortaya atmıştır (Schmitt, 2010: 13). Schmitt, bir siyasal birimin gerçek egemeninin, hukuk düzenini askıya alma ve istisnai durum ilan etme kudretine sahip olan otorite olduğunu belirtmektedir. Bu görüş, hukukun sınırlarının ötesine geçilmesini meşrulaştıran tehlikeli bir güç potansiyeline işaret ettiği için oldukça tartışmalıdır. Nitekim Schmitt'in istisna kavramı, Weimar Almanyası'nda 1933'te Hitler'in *olağanüstü hâl* araçlarıyla iktidarı ele geçirmesinde teorik zemin olarak kullanılmış ve böylece liberal anayasal düzenin kırılabilirliği gözler önüne serilmiştir (Kivotidis, 2020; Scheuerman, 1993). Bu tarihsel tecrübe, istisna yetkisinin kötüye kullanım riskine ve hukuk düzeninin askıya alınmasının doğurabileceği sonuçlara dair önemli bir ders niteliğindedir.

Günümüzde İtalyan düşünür *Giorgio Agamben*, Schmitt'in açtığı yoldan ilerleyerek modern devletlerde istisna hâlinin kural haline geldiği yönünde uyarılarda bulunmaktadır. Agamben'e göre devletler, kriz dönemlerinde hukuku askıya alarak bireyleri "*çıplak hayat*" düzeyine indirgemekte, yani insanların yalnızca biyolojik varlıklarını sürdürmeye odaklanıp siyasal ve hukuki korumalarını geçici olarak ortadan kaldırmaktadır (Agamben, 2005: 13-15). Özellikle 11 Eylül sonrasında artan terörle mücadele tedbirleri ve kalıcı olağanüstü hâl uygulamaları, Agamben'in belirttiği üzere istisnanın geçici bir tedbir olmaktan çıkıp yönetim paradigmasına dönüştüğü şeklinde yorumlanmıştır (Barnett, 2009; Xenofontos, 2016). Nitekim Guantánamo tutuklama kampı gibi örnekler, hukukun dışında tanımlanan "istisna bölgeleri" yaratılabileceğini ve bireylerin belirsiz süreyle haklarından mahrum bırakılabileceğini göstererek bu endişeleri somutlaştırmıştır.

Tüm bu teorik çerçeve, COVID-19 pandemisi sırasında küresel ölçekte alınan olağanüstü tedbirlerle birlikte yeniden pratik bir önem kazanmıştır. 2020 yılında ortaya çıkan pandemi, devletlerin halk sağlığını korumak amacıyla benzeri görülmemiş sertlikte önlemler almasına yol açmıştır (Taylan & Çiçek, 2023). Birçok ülkede sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları, dijital takip uygulamaları ve acil durum kanunları devreye girmiş; normal zamanlarda kabul edilemez sayılacak özgürlük sınırlamalarına geniş bir toplumsal rıza oluşmuştur (Thomson & Ip, 2020). Bu durum, Hobbes'un güvenlik uğruna özgürlüğün feda edilebileceği yönündeki sezgisinin modern toplumlarda da karşılık bulduğunu göstermektedir. Öte yandan pandemideki uygulamalar, olağanüstü hâlin meşruiyeti meselesini de yeniden gündeme getirmiştir: Hangi noktaya kadar devlet, vatandaşlarının güvenliği için temel hakları kısıtlayabilir? Bu kısıtlamaların yasal ve etik sınırları neler olmalıdır? Hobbesçu perspektif mutlak otoriteye onay verirken, günümüzün liberal demokrasi anlayışı hukukilik, orantılılık ve denge kriterlerini nasıl hayata geçirebilir?

Bu çalışma, Thomas Hobbes'un siyasal düşüncesinde güvenlik anlayışını ve egemenin istisna yetkisine dair kavrayışını inceleyerek, bu anlayışın pandemi sürecindeki olağanüstü hâl

uygulamalarıyla ilişkisini tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle Hobbes'un doğa durumu ve mutlak egemenlik teorisi ele alınacak, ardından Schmitt ve Agamben gibi düşünürlerin istisna kavramına getirdiği yorumlar aktarılacaktır. Daha sonra, *David Dyzenhaus*, *John Ferejohn*, *Pasquale Pasquino* ve *Adrian Vermeule* gibi çağdaş isimlerin olağanüstü hâlin hukuk içinde karşılanması yönündeki yaklaşımları değerlendirilecektir. Son olarak da pandemi dönemindeki somut uygulamalar (dijital gözetim, veri takibi, orantılılık tartışmaları vb.) ışığında, Hobbesçu güvenlik sezgisinin günümüz koşullarında meşruiyet kazanabilmesi için hangi koşullara bağlı olduğu tartışılacak ve genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. HOBBS'TA DOĞA DURUMU, KORKU VE EGEMENLİK

Thomas Hobbes (1588-1679), modern siyaset felsefesinin kurucu isimlerinden biri olarak, güvenlik ihtiyacı ve korku temalarını devletin meşruiyetinin temel dayanağı haline getirmiştir. Hobbes'un ünlü eseri *Leviathan*'da (2007) tasvir ettiği doğa durumu, herhangi bir ortak otoritenin bulunmadığı, herkesin herkesle savaş halinde olduğu kaotik bir ortamdır. Bu ortamda insan yaşamı sürekli tehdit altındadır ve hiç kimsenin can güvenliği garanti altında değildir. Hobbes, doğa durumunu betimlerken şu çarpıcı ifadeleri kullanır: “*Hepsinden kötüsü, hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır; ve insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer*” (Hobbes, 2007: 94). İnsanların sürekli bir ölüm korkusu içinde yaşadığı, mülkiyet ve adalet gibi kavramların anlamını yitirdiği bu kaotik hal, Hobbes'a göre en büyük kötülüktür. Nitekim doğa durumunda “herkesin herkese karşı savaşı” geçerli olduğu için güçlü ya da zayıf ayrımı olmaksızın hiç kimse canını ve malını kalıcı şekilde koruyamaz (Hobbes, 2007: 96-97).

Hobbes, insanların doğa durumundan çıkıp bir toplum sözleşmesi ile siyasi toplumu kurmalarının esas nedeninin işte bu güvensizlikten kurtulma arzusu olduğunu vurgular. Ona göre bireyler, barış ve güvenlik içinde yaşayabilmek için bazı doğal özgürlüklerinden gönüllü olarak feragat ederek bu özgürlükleri mutlak bir egemene devrederler. Hobbes, “*İnsanları barışa yönelten duygular şunlardır: ölüm korkusu, rahat bir hayat için gerekli şeyleri elde etmek arzusu ve çalışarak onları elde etme umudu*” diyerek güvenlik arayışını insani motivasyonların merkezine yerleştirir (Hobbes, 2007: 96). Yani insanların en temel güdüsü, yaşamlarını koruma ve geleceğe dair emniyet içinde olma isteğidir. Bu hedefe ulaşmak için de akıl yoluyla yapılacak tek makul tercih, herkesin herkesle savaşını sona erdirip ortak bir otorite tesis etmektir.

Hobbes'un meşhur toplum sözleşmesi kuramına göre, her birey kendisini koruma hakkı dışındaki tüm haklarını sözleşmeyle oluşturulan egemene devreder (Hobbes, 2007: 97-99). Böylece *Leviathan* metaforuyla anılan mutlak egemen güç ortaya çıkar. Egemen, tüm bireylerin üzerinde birleştiği ve onlara güvenlik sağlayacak yapay bir “ölümlü tanrı”dır (Hobbes, 2007: 130). Hobbes'a göre bu egemen ister tek bir monark, ister bir meclis olsun, devleti oluşturan sözleşmenin tarafı değildir; bilakis sözleşmenin sonucunda ortaya çıkan üçüncü varlıktır. Egemen, uyrukların güvenliğini sağlamakla yükümlüdür ve bu amacı gerçekleştirmek için sınırsız yetkilerle donatılmıştır. Bireyler, güvenlik karşılığında itaati kabul ederek egemenin mutlak otoritesini meşru görürler. *Salus populi suprema lex* (Halkın selameti en yüksek kanundur) ilkesi, Hobbesçu egemenlik anlayışının özünü yansıtır: Devletin varoluş gayesi, halkın esenliğini ve güvenliğini temin etmektir (Özbek, 2020: 45). Eğer egemen bu temel işlevini yerine getiremezse, Hobbes'a göre artık uyrukların itaati zorunlu olmaktan çıkar; zira siyasal otoritenin meşruiyet zemini güvenlik sağlaması koşuluna bağlıdır. Bu noktada Hobbes'un yaklaşımında, mutlakiyetçi tonuna rağmen, yöneten-yönetilen arasında bir tür meşruiyet anlaşması bulunduğu söylenebilir: Halk, can güvenliğini sağladığı müddetçe egemene itaat eder; aksi halde doğal haklarına geri dönebilir (Hobbes, 2007: 154-157).

Hobbes'un güvenlik vurgusu, korku kavramıyla iç içe geçmiştir. Doğa durumundaki sürekli korku hali, insanlar için en dayanılmaz psikolojik yüküdür ve onları akıl yoluyla çözüm aramaya

iter. Bu çözüm, ortak bir otoriteye boyun eğmek suretiyle korkuyu yenmektir. Hobbes, korkunun dönüştürücü gücünü pozitif bir motif olarak sunar: Ölüm korkusu, insanları barış yapmaya ve düzenli bir toplum kurmaya sevk eder (Hobbes, 2007: 96). Bu nedenle Hobbes’un siyaset felsefesinde güvenlik, sadece fiziksel bir durum değil, aynı zamanda psikolojik bir rahatlama halidir. Birey, Leviathan’ın mutlak otoritesi altında, diğer insanların keyfi saldırılarından emin olur ve uzun vadeli planlar yapabilecek istikrarlı bir ortama kavuşur. Güvenliğin bu denli vazgeçilmez oluşu, Hobbes’un insan doğasına dair karamsar varsayımlarından kaynaklanır: İnsanlar rekabet, güvensizlik ve şan tutkusu gibi saiklerle doğa durumunda çatışır; ancak aynı insanlar akıl yürütme yetileri sayesinde barışın kendi çıkarlarına daha uygun olduğunu kavrayabilirler (Hobbes, 2007: 92-95). Aklın emrettiği bu barış arayışı, *doğa yasalarının* ilk hükmüdür: Barışı ara ve sürdür, eğer bulamazsan savaşı kullan (Hobbes, 2007: 97). Bu doğal yasa, güvenlik talebinin normatif ifadesidir.

Hobbes’un egemenlik teorisi, modern kamu hukukunun temellerinden biri olarak görülebilir. Özellikle *iç savaş* tehlikesi karşısında merkezi otoritenin güçlendirilmesi fikri, Hobbes sonrası mutlak monarşilerin meşrulaştırılmasında etkili olmuştur. Hobbes, bir yandan mutlak egemenliği savunurken öte yandan egemenin yükümlülüklerine de değinir: Egemen, uyruklarının esenliğini ve korunmasını sağlamak zorundadır (Hobbes, 2007). Ona göre “*iktidar ne şekilde olursa olsun, eğer uyrukları korumaya yeterli mükemmellikteyse, hepsi aynıdır*” (Hobbes, 2007: 212) – yani yönetim biçiminin niteliği ikinci plandadır, asıl önemli olan vatandaşların güvende olup olmadığıdır. Bu ifade, Hobbes’un gözünde güvenliğin mutlak önceliğini bir kez daha ortaya koyar.

Sonuç itibarıyla Hobbes, güvenlik karşılığında özgürlüğün sınırlandırılmasını rasyonel bir tercihe dayandırarak açıklamıştır. Ona göre en temel hak olan yaşam hakkının korunması, diğer birçok hakkın geçici olarak feragat edilmesini haklı çıkarabilir. Bu düşünce, “özgürlük-güvenlik paradoksu” olarak bilinen modern tartışmanın ilk sistematik formülasyonudur. Hobbesçu perspektifte devlet, bir sigorta mekanizması gibi çalışır: Bireyler, hayat sigortası yaptırır gibi, özgürlüklerinin bir kısmını devlete teslim ederler ve karşılığında barış içinde yaşamayı garantilerler. Bu sigortanın primi, mutlak itaat; teminatı ise can güvenliğidir (Şenel, 2013: 88). Hobbes’un çizdiği bu tablo, mutlakiyetçi tonuna rağmen toplumdaki hukuk ve düzen ihtiyacına yaptığı vurgu nedeniyle modern devlete giden yolu açmıştır. Ancak egemenin sınırsız yetkilerle donatılması meselesi, sonraki düşünürler tarafından sorgulanmış ve özellikle olağanüstü hâl durumlarında bu yetkilerin sınırları tartışma konusu olmuştur. Bu noktada Carl Schmitt gibi isimler devreye girerek Hobbesçu mirası farklı bir çerçevede ele almışlardır.

3. CARL SCHMITT VE EGEMENİN İSTİSNA YETKİSİ

20. yüzyıl Alman hukukçu ve siyaset kuramcısı Carl Schmitt (1888-1985), egemenlik kavramına getirdiği sıra dışı tanımla tanınır. Schmitt, 1922 tarihli *Politische Theologie* (Siyasal İlahiyat) eserinin ilk cümlelerinde egemeni “*olağanüstü hâle karar veren*” kişi olarak tarif eder (Schmitt, 2010: 13). Bu özlü tanım, siyaset teorisinde derin bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Zira Schmitt’e göre gerçek egemen, krizin varlığını tespit edip hukuk düzenini askıya alarak istisnâ durumu ilan edebilen kudrettir. Bu, egemenin sadece yürürlükteki yasaları uygulayan değil, gerektiğinde onları bir kenara bırakabilen *karar verici* olduğunu ima eder. Schmitt, egemenlik ile istisna arasındaki bu bağı “karar” kavramı üzerinden kurar: Hukuk düzeni normalde genel normlara dayansa da, en uç noktada karar her şeyin önüne geçer. Dolayısıyla hukuk düzeninin gerçek dayanağı, normlar değil egemenin somut durum karşısında verdiği karardır (Schmitt, 2014: 20-27). Schmitt’in deyişiyle “*hukuki düzen de norma değil, bir karara dayanır*” (Schmitt, 2010a: 17). Egemen, normalliğin ötesindeki kaosu düzene sokabilmek için bir anlamda hukukun kaynağında bulunan karar merciidir.

Schmitt'in bu görüşü, Hobbes'un egemenlik anlayışıyla bazı paralellikler taşır ancak onu önemli ölçüde aşar. Hobbes, egemenin mutlak yetkilerini vurgularken dahi bu yetkilerin kullanımını tehlikenin bertaraf edilmesiyle sınırlandırmıştı. Oysa Schmitt, olağanüstü hali devletin kendini koruma içgüdüsünün en saf tezahürü olarak görür ve bu durumda hukukun sınırlarının askıda olduğunu belirtir. Ona göre egemen, *istisna halinde* kanunları geçici olarak uygulamama veya askıya alma kudretine sahiptir; çünkü devletin varlığı tehlikeye düştüğünde hukukun hükmü geçmez hale gelir. Schmitt bu noktada *Jean Bodin*'in egemenlik teorisine atıf yapar: Bodin, egemenin normal kanunları kaldırma gücüne sahip olduğunu belirtmişti ve Schmitt de egemenliği “yürürlükte olan hukuku kaldırabilme gücü” olarak anlar (Schmitt, 2014: 26). Nitekim Bodin'in 16. yüzyılda dile getirdiği “Majesteleri en üstün hukuk yapıcıdır ve onun üzerinde dünyevi güç yoktur” şeklindeki görüş, Schmitt'in *istisna halindeki egemen* fikrine zemin hazırlamıştır (Schmitt, 2000: 246).

Olağanüstü hal (istisna hali), Schmitt için hukuk ile siyaset arasındaki ilişkinin sınıandığı kritik andır. Normal şartlar altında hukuk düzeni içinde hareket eden devlet, istisna halinde kendi kendini aşarak hukukun dışında bir eylemde bulunabilir. Bu paradoksal durum, Schmitt'in ünlü *iç/dış dikotomisi* ile açıklanır: Egemen, hukuk düzeninin hem içindedir hem de dışındadır. Egemen, kural koyma ve uygulama sürecinde hukukun içinde yer alır; fakat istisna haline karar verdiğinde kendini hukukun dışına yerleştirir. Egemen karar, bu anlamda hukukun askıya alındığı bir boşluk yaratır ve egemen bu boşlukta mutlak şekilde hareket edebilir. Agamben'in de vurguladığı gibi Schmittçi egemen, “hukukun içinde/dışında aynı anda bulunan” bir figürdür (Ünlü, 2025: 108-115). Bu, egemenliğin ontolojik bir paradoksudur: Düzeni kuran otorite, düzenin dışında kalarak onu inşa etmektedir.

Schmitt'in istisna teorisi, Weimar Almanyası'nın çalkantılı siyasal ortamında somut bir karşılık bulmuştur. 1919 Weimar Anayasası'nın 48. maddesi, Cumhurbaşkanına kamu güvenliği tehdit altında olduğunda temel hakları askıya alma ve olağanüstü tedbirler alma yetkisi veriyordu. Schmitt, bu maddeyi “istisna halinin anayasallaşması” olarak görmüş ve hararetle savunmuştur (Schmitt, 1924: 5-15). 1933'te Reichstag yangını sonrasında Hitler'in Cumhurbaşkanı Hindenburg'a çıkarttığı *Reichstag Yangın Kararnamesi* ile temel hak ve özgürlükler belirsiz süreliğine askıya alınmış, bu sayede Nazi rejimi muhalefeti etkisiz hale getirerek diktatöryel bir yönetim kurmuştur. Schmitt, bu sürece aktif destek vermiş ve Nazi rejiminin “hukuk danışmanı” konumuna gelmiştir. Onun teorik olarak dile getirdiği *istisna halinin egemen kararlarla belirlenmesi*, pratikte demokratik bir rejimin ortadan kaldırılmasının aracı olmuştur. Bu nedenle Schmitt'in mirası, siyaset teorisinde son derece tartışmalı ve hatta tehlikeli addedilir. Her egemenin bir istisna hali yaratabileceği fikri, hukukun üstünlüğü ilkesine aykırı düşmektedir ve modern liberal demokrasi anlayışıyla bağdaşmamaktadır.

Schmitt'in savunusunda, *istisna halinin nihai amacı düzeni yeniden tesis etmektir*. Ona göre egemen, istisna halini ilan ederek hukuk düzenini tehdit eden istisnayı bertaraf etmeye çalışır; böylece kriz atlatıldıktan sonra yeniden normal hukuki duruma dönülebilir. Schmitt, egemenin bu anlamda “düzeni kuran üstün otorite” olduğunu ve toplumun ona duyduğu güven sayesinde kaostan yenilip istikrara kavuşulacağını öne sürer (Schmitt, 2010a: 17-18). Yani Schmittçi bakış açısında, istisna halindeki güçlü kararlar aslında devleti koruma ve sürdürme amacına yöneliktir. Devletin bekası, yasal normların geçici askıya alınmasını meşrulaştıran bir üst değer konumundadır. Schmitt, *Roma hukukundaki diktatörlük müessesesini* de bu bağlamda değerlendirir: Roma'da senato, cumhuriyeti tehdit eden durumlarda altı ay süreyle tam yetkili bir *diktatör* atardı. Bu, “komiserlik diktatörlüğü” denen ve mevcut düzeni korumak için geçici yetki devrine dayanan bir modeldir (Ferejohn & Pasquino, 2004: 218-220). Schmitt ise Weimar 48. madde örneğinde görüldüğü üzere, bu komiserlik yetkisinin kolaylıkla egemen bir diktatörlüğe dönüşebileceğini bizzat deneyimlemiştir. Yani geçici istisna hali, denetimsiz bırakıldığında kalıcı olağanüstü hale evrilme potansiyeli taşır (Scheuerman, 1993).

Schmitt'in siyaset felsefesindeki bir diğer kilit kavram, dost-düşman ayrımıdır. Ona göre *siyasal olanın özü*, bir topluluğun düşmanını tespit edebilme ve ona karşı birlik olma kapasitesidir (Schmitt, 2010b: 45). Egemen, olağanüstü hal ilan ederek aynı zamanda devlet içindeki düşmanı tanımlar ve onunla mücadeleye girer. Bu düşman bir iç düşman (isyancılar, teröristler vs.) veya dış düşman (saldırgan bir devlet) olabilir. Pandemi bağlamında düşündüğümüzde ise “düşman” somut bir insan değil, virüs gibi soyut bir tehdit olarak belirmiştir. İlginç biçimde, birçok devlet pandemi sırasında savaş söylemine başvurarak “virüse karşı savaş” ilan etmiş, bu da Schmitt'in dost-düşman çerçevesinin farklı bir yansımaması gibidir. Toplum, virüsü ortak düşman görüp birleşirken devletler de olağanüstü hal tedbirlerini bu savaş retorikleriyle meşrulaştırmıştır. Schmitt'in teorisi, demokrasi ile liberalizm arasındaki gerilime de dikkat çeker: Ona göre demokrasi halkın homojenliğini ve kendi içindeki eşitliğini varsayar, oysa liberalizm evrensel insanlık idealleriyle heterojenliği kabullenir (Zengin Salihi, 2020: 244-247). Schmitt, modern devletin bu iki ilke arasındaki çelişkiyi çözemediğini ve olağanüstü halin bu çelişkiden doğduğunu savunur. Nitekim istisna haline karar veren egemen, halkın somut varlığını (demokratik özeyi) hukukun soyut ilkelerinin (liberal özeyi) önüne koyarak hareket eder. Bu yönüyle Schmitt'in düşüncesi, liberal hukuk devletine eleştirel bir meydan okuma niteliğindedir: *Hukuk devletin sınırlarını belirleyen yine hukuk dışı bir egemen karar olabilir mi?* Schmitt'e göre evet; hukuk düzeni kendi kendini askıya alma yetkisini egemen eliyle içinde taşır.

Özetle, Schmitt'in egemenlik anlayışı Hobbesçu mutlakiyet düşüncesini bir adım ileri götürerek hukukun sınır durumlarını ortaya koymuştur. Egemenin istisna yetkisi, devleti var eden kurucu iradenin hukukun üzerinde konumlanabileceğini gösterir. Bu yaklaşım, 20. yüzyıl boyunca sert eleştirilere uğramış ve otoriter yönetimlerin hukuku araçsallaştırmasına zemin hazırlamakla suçlanmıştır (Marcuse, 1972, s. 23). Ancak Schmitt'in ortaya attığı sorular son derece önemlidir: Ağır bir kriz anında hukuk kuralları katı biçimde uygulanmaya devam ederse devlet çökebilir mi? Yoksa devlet kendini kurtarmak için hukuku geçici olarak rafa mı kaldırmalıdır? İşte bu ikilem, sonraki düşünürlerin farklı yönlerde cevaplamaya çalıştığı bir sorun olmuştur. Özellikle *Giorgio Agamben*, Schmitt'in mirasını bugünün biyopolitik çağına uyarlayarak istisna halinin modernlikle bağını irdelemiştir.

4. GIORGIO AGAMBEN'DE ÇIPLAK HAYAT VE KALICI İSTISNA

İtalyan filozof Giorgio Agamben (d. 1942), Schmitt'in “istisna hali” kavramını 21. yüzyılın siyasal gerçekliğini anlamak için yeniden yorumlamış ve bu kavramı biyopolitika perspektifine yerleştirmiştir. Agamben, özellikle *Homo Sacer: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat* (1995) ve *İstisna Hali* (2005) eserlerinde modern iktidarın özünü, insanların biyolojik yaşamlarını hedef alan düzenlemeler ve istisna pratikleri üzerinden çözümler. Ona göre çağdaş dünyada iktidar, sadece hukuki-siyasal alanı değil, doğrudan hayatın kendisini konu alır hale gelmiştir (Agamben, 1995: 6-10). Bu durum, *Michel Foucault*'nın “biyopolitika” adını verdiği olgunun bir uzantısıdır: İktidar, canlıların doğumundan ölümüne dek hayat süreçlerini düzenleme ve kontrol altına alma gayretindedir. Agamben, bu biyopolitik iktidarın paradigmasının istisna hali olduğunu ileri sürer (Ünlü, 2025: 119-127). Yani modern demokratik rejimler dahil bütün siyasal sistemler, hukukun askıya alınabildiği istisnayı merkeze alacak şekilde yapılanmaktadır – istisna, kural haline gelmektedir.

Agamben'in en önemli katkılarından biri, “çıplak hayat” (nuda vita) kavramını siyaset teorisine kazandırmasıdır. *Çıplak hayat*, insanın tüm hukuki ve siyasi vasıflarından soyutlanmış, sadece biyolojik varoluşa indirgenmiş halini ifade eder. Agamben bu kavramı, Antik Roma hukukundaki *homo sacer* figüründen hareketle açıklar. *Homo sacer*, Roma'da öldürülmesi ceza sayılmayan, ancak kurban edilmesi de yasaklanmış kişiydi; yani herkesin cezasızca öldürebileceği ama hukuk düzeninin kurban adabileceği bir insan. Bu tuhaf figür, hukukun hem içinde hem dışında olan bir hayat formunu temsil eder. Egemen iktidar, *homo sacer* örneğinde

olduğu gibi birini hukuk düzeninin dışına atarak onun hayatını yasal koruma dışında bırakabilir (Agamben, 1995: 82-83). İşte bu dışlama hamlesi, Agamben’e göre egemen iktidarın temel işlevidir: “*Egemen iktidar, içirme yoluyla dışlama yapar; hukukun dışında bırakarak hükmeder.*” Böylece egemen, bir çıplak hayat alanı yaratır. Bu, hukuk düzeninin askıya alındığı, insanların sadece canlı bedenler olarak var olduğu bir alandır.

Agamben, modern çağda toplama kamplarını (Nazi toplama kampları, Gulaglar vs.) bu *çıplak hayat alanının* somut örnekleri olarak görür (Agamben, 1998: 166-180). Toplama kampı, hukukun normalde geçerli olmadığı, insanların en temel haklardan yoksun bırakıldığı, yaşam ve ölümün mutlak iktidarın keyfine kaldığı bir istisna uzamıdır. Orada tutulanlar vatandaş değildir; siyasal cemaatin dışına itildikleri için öldürülebilir ama kurban edilemez durumdadırlar – homo sacer gibidirler. Kamp, egemenin en uç gövde gösterisidir: İstediginde insanı tamamen hukukun dışına çıkartıp “ölüme terk edebilir” (Agamben, 1995: 121-123). Bu, Schmitt’in bahsettiği egemenin istisna yetkisinin uç noktasıdır. Agamben bu nedenle “*kamp, modern zamanın gizli matrisidir*” der – yani modern iktidar biçimlerinin özünü kamp mantığı belirler (Agamben, 1998: 175). Biyopolitika, insanları koruma söylemiyle yola çıksa da, sonunda onları çıplak hayata indirgeme riski taşır. Örneğin Nazi rejimi, halkın sağlığını ve ırksal saflığını koruma iddiasıyla milyonlarca insanı kamplarda yok etmişti; burada “koruma” ile “yıkım” iç içe geçmiştir. Agamben’in de vurguladığı üzere, modern demokratik devletlerde dahi çıplak hayat, *istisna halinin merkezî unsuru* olarak belirmektedir. Özgür bireyler olarak kabul edilen vatandaşlar, bir kriz anında sadece hayatta kalması gereken organizmalara dönüşebilmektedir.

Agamben’in *İstisna Hali* eserindeki temel tez, modern devletlerin olağanüstü hal yetkilerini sürekli bir yönetsel pratik haline getirdikleridir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında anayasal demokrasiler bile *kalıcı olağanüstü hal rejimlerine* yönelmiştir. Agamben, 11 Eylül 2001 sonrasındaki gelişmeleri yakından analiz ederek ABD ve Avrupa ülkelerindeki terörle mücadele yasalarını buna örnek gösterir. ABD’de çıkarılan *Patriot Act* ve Guantánamo’daki yargısız gözaltılar, Fransa’nın yıllarca sürdürdüğü olağanüstü hal uygulaması, İngiltere’de terör zanlılarının uzun süre mahkeme önüne çıkarılmadan tutulabilmesi gibi uygulamalar, Agamben’e göre istisna halinin normalleştirilmesi sürecinin göstergeleridir (Agamben, 2005: 2-5). Agamben bu eğilimi, “*İstisna hali bir yönetim paradigması olarak her geçen gün daha fazla belirginleşmektedir*” şeklinde ifade eder (Agamben, 2005: 14). Geçici ve istisnai bir tedbir olarak görülmesi gereken şeyler, artık kalıcı yönetim tekniklerine dönüşmektedir. Bu da anayasaların öngördüğü normal/olağanüstü ayrımını fiilen ortadan kaldırmakta, demokratik rejimleri yapısal bir bunalıma sürüklemektedir.

Agamben’in pandemi dönemine ilişkin değerlendirmeleri de bu genel çerçevenin bir parçasıdır. COVID-19 salgını başladığında Agamben, İtalya başta olmak üzere devletlerin sert karantina tedbirlerini ve özgürlük kısıtlamalarını eleştiren yazılar kaleme aldı. Kendi ifadesiyle devletler, “*gerekçesiz bir acil durumun yarattığı istisna hali*” içinde toplumlarını korku ve itaat sarmalına sokuyordu (Agamben, 2020). Agamben, COVID-19’un ciddi bir sağlık krizi olmakla birlikte, yönetici elitler tarafından *toplumu disipline etmek ve yeni bir biyopolitik düzen kurmak için istismar edildiğini* öne sürdü. Ona göre insanlar, “*çıplak hayat*” düzeyinde kalmaya razı edilmiştir: Yeter ki hayatta kalsınlar, özgürlüklerinden, eğitimden, ibadetten ve sosyal hayattan feragat etmeyi kabul etmişlerdir. Bu tam da Agamben’in uyardığı tehlikeydi: Toplumun sadece biyolojik hayatta kalmaya indirgenmesi ve tüm diğer insani değerlerin askıya alınması. Agamben’e göre modern iktidar, sağlık ve güvenlik adına böylesi bir istisna rejimini sürekli kılma eğilimindedir. İtalya özelinde olağanüstü hal uygulamaları, anayasal hakların fiilen rafa kaldırıldığı bir dönem yaratmıştır (Agamben, 2021, s. 55-57). HES kodu, sokağa çıkma yasağı, iş yerlerinin kapatılması, cenaze ve ibadet kısıtlamaları gibi önlemler, hukuki çerçeveleri olsa bile fiilen toplumu olağanüstü bir yönetime tabi kılmıştır. Agamben bu durumu “*toplumun,*

temel özgürlüklerinden yoksun bırakılmış bir nüfus haline gelmesi” şeklinde eleştirir (Birikim, 2020).

Agamben’in pandemi konusundaki tutumu, entelektüel camiada epey tartışma yarattı. Bir kesim, onun devletlerin aşırı güç kullanımı hakkındaki uyarılarını haklı bulurken, bir kesim ise Agamben’i salgının ciddiyetini küçümsemekle ve “komplocu” bir tavır takınmakla suçladı (Birikim, 2020). Tartışmanın ayrıntıları bir yana, Agamben’in perspektifi bize şunu gösterir: Olağanüstü hal uygulamaları, sadece hukuki birer tedbir değil, aynı zamanda toplumu biçimlendiren birer siyasal teknik haline gelebilir. Eğer bir toplum, sürekli korku hali içinde yaşarsa ve iktidar da bu korkuyu yönetmenin aracı olarak istisna halini kullanırsa, kısa vadede güvenlik sağlanırken uzun vadede özgürlük ve hukuk düzeni ağır darbe alır. Agamben’in “kalıcı istisna” dediği şey tam da budur: İstisna hali süreklileşir, insanlar farkına varmadan *normal yönetim tekniği* haline gelir. Nitekim Agamben, modern dünyada artık “güvenlik paradigması”nın egemen olduğunu, devletlerin riskleri bertaraf etmek adına *özgürlükleri kalıcı olarak daralttığını* iddia eder (Agamben, 2020, s. 108). Bu tespit, pandemiyle birlikte daha da görünür hale gelmiştir: Salgınla mücadele gerekçesiyle dünya genelinde devreye sokulan dijital takip ve kapatma uygulamalarının bir kısmı, salgın sonrasında da yürürlükte kalmış veya benzeri amaçlar için kullanılmaya açık hale gelmiştir. Böylece istisna hali normalleşme eğilimi bir kez daha doğrulanmış görünmektedir.

Agamben’in çizdiği bu karanlık tablo, Schmitt’ten devralınan istisna fikrinin özgürlükçü-demokratik bir eleştirisidir. *Hobbes* güvende olmayı her şeyin önüne koymuş ve mutlak iktidarı gerekçelendirmişti; *Schmitt* devletin bekası uğruna hukuk devletini askıya almayı meşru görmüştü; *Agamben* ise bu yaklaşımların modern sonuçlarına dikkat çekerek insanlığın çıplak hayat düzeyine indirgenmesi tehlikesine parmak basmıştır. Bu üç düşünürün fikirleri, bir anlamda güvenlik-özgürlük geriliminin farklı uçlarını temsil eder. Ancak modern hukuk devleti, ne tamamen *Hobbesçu* bir mutlakiyet ne de *Agamben*’in uyardığı bir total istisna rejimi olmayı kabul edebilir. Bu nedenle 21. yüzyılda birçok siyaset ve hukuk kuramcısı, olağanüstü hâlin hukuk içinde eritilmesi yönünde teoriler geliştirmeye çalışmıştır. Şimdi bu yaklaşımlara, yani istisnanın hukuk düzeniyle bağdaştırılmasına yönelik çağdaş kuramsal çabalara değineceğiz.

5. HUKUK-İÇİ İSTİSNA: DYZENHAUS, FEREJOHN, PASQUINO VE VERMEULE’NİN YAKLAŞIMLARI

Olağanüstü hâl gibi uç kriz durumlarında devletin nasıl hareket edeceği sorunu, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde hukukun üstünlüğü prensibini benimseyen çevrelerde yoğun biçimde tartışılmıştır. “*Hukuk-İçİ istisna*” kavramı ile kastedilen, devletin acil tehditlerle mücadele ederken dahi hukuk düzeni içinde kalması, yani istisna halinin kendisinin de hukuk tarafından öngörülüp denetlenmesidir. Bu bakış açısına göre, Schmitt’in önerdiğinin aksine, egemen keyfi bir karar ile hukuku rafa kaldıramamalı; bunun yerine hukuk, kendi içinde olağanüstü duruma uygun mekanizmalar barındırmalıdır. Bu konuda farklı kuramcılar çeşitli modeller önermiştir.

Kanadalı hukuk filozofu David Dyzenhaus, olağanüstü hâlde dahi hukukiliğin terk edilmemesi gerektiğini savunan isimlerin başında gelir. *The Constitution of Law: Legality in a Time of Emergency* (2006) eserinde Dyzenhaus, bir liberal demokrasinin en zorlu krizlerde bile hukuk devletinin ilkelerine bağlı kalması gerektiğini ileri sürer. O, hukuk düzeninin meşruiyetinin (ve aslında sürekliliğinin) ancak böyle korunabileceğini düşünür. Dyzenhaus, Schmitt’in “istisna hali hukukun sınırını ifşa eder” tezine karşı çıkarak, hukukun iddia edildiği gibi tamamen işlemez hale gelmediğini, aksine hukukçuların ve siyasetçilerin kriz zamanlarında da *yasal yetkilere dayanarak* çözümler üretmesi gerektiğini belirtir (Dyzenhaus, 2008: 33-35). Dyzenhaus’a göre devlet yetkilileri, bir acil durumda mutlak bir hukuksuzluğa sapmak yerine mümkün olan her durumda yasal yetkiler dahilinde hareket etmenin yollarını aramalıdır. Ona

göre hukuku tamamen askıya alıp “yasa dışına çıkmak”, devleti bir hukuki kara delik içine sürükler ki bu hem tehlikeli hem de uzun vadede meşruiyeti zedeleyici bir durumdur (Dyzenhaus, 2005: 65-67). Nitekim A. V. Dicey gibi klasik hukukçuların da vurguladığı üzere, eğer bir hükümet acil durumda kanunları çiğnemek zorunda kalıyorsa bile, sonradan parlamento yoluyla bu eylemleri onaylamalı veya sınırlandırmalıdır (Dicey, 1959: 412-413). Dyzenhaus da Dicey’in izinden giderek yasama organının önceden öngördüğü acil durum yetkilerinin kullanılmasını, böylece yürütmenin hem etkin hem de denetimli olmasını savunur (Dyzenhaus, 2006: 59-63).

Dyzenhaus, olağanüstü hal tartışmalarında iki uç yaklaşımı eleştirir: Biri, “işler her zamanki gibi” yaklaşımlarıdır ki bunlar kriz durumlarının özel bir yasal düzenleme gerektirmediğini düşünür; diğeri ise “*tam esneklik*” modelidir ki bu da yürütmenin gerektiğinde yasaları tamamen bir kenara bırakabileceğini savunur (Dyzenhaus, 2008: 34-36). Dyzenhaus’a göre birinci yaklaşım gerçekçi değildir, zira bazı krizler gerçekten de mevcut kanunların öngörmediği yetkiler gerektirebilir. İkinci yaklaşım ise hukuk devletine aykırıdır, çünkü hukuku askıya almak, iktidarı bütünüyle çıplak bir güç kullanımına dönüştürür ve *yasa dışılığın alışkanlık haline gelmesi* riskini doğurur (Dyzenhaus, 2008: 41-43). Bu nedenle Dyzenhaus, üçüncü bir yol önerir: “İçsel yasallık” (legality within) pozisyonu. Bu pozisyona göre, olağanüstü durumlarda dahi *yönetenler hesap verebilir olmalı* ve yaptıkları işlemleri hukuki bir zemine oturtmalıdır. Örneğin, yöneticiler kaçınılmaz olarak yasal sınırların dışına çıkan kararlar almışlarsa bile, sonrasında bunları açıkça itiraf ederek parlamentonun veya yargının değerlendirmesine sunmalıdır (Dyzenhaus, 2008: 40-42). Böylece resmi hukuk normları ihlal edilmiş olsa dahi, *hukukun otoritesi kabul edilmeye devam edilir* ve görevliler halkın veya temsilcilerinin merhametine sığınır. Dyzenhaus’a göre bu model, yürütmeyi gerektiğinde yasa dışına çıkmaya teşvik ediyor gibi görünse de aslında tam tersidir: Hiçbir kural tanımadan hareket eden görevlilerin sonradan sorumlu tutulacağını bilmesi, onları daha temkinli olmaya zorlayacaktır (Dyzenhaus, 2008: 41). Bu bakış, Oren Gross’un önerdiği “*aşırılık modeli*” ile de paraleldir: Yöneticiler gerçekten hukuku çiğnemediği krizi atlatabiliyorsa, o halde çiğnesinler ama sonrasında bunun hesabını versinler; affedilirlerse kâr, affedilmezlerse ceza çekerler (Gross, 2003: 1054-1060). Bu yaklaşım, hukuku esnetmek yerine hukuku geçici olarak askıya alıp tekrar devreye sokmayı içerir ve Dyzenhaus bunu demokratik meşruiyet açısından ikinci en iyi çözüm sayar. Birinci en iyi çözüm ise elbette baştan yasalarda acil durum prosedürlerinin bulunmasıdır.

Amerikalı siyaset bilimciler John Ferejohn ve Pasquale Pasquino, “*istisna hukuku*” konusunda önemli bir sınıflandırma yapmışlardır. 2004 yılında kaleme aldıkları “*The Law of the Exception: A Typology of Emergency Powers*” başlıklı makalede, olağanüstü hal yetkilerinin anayasal demokrasilerde nasıl düzenlenebileceğine dair iki temel model tanımlarlar (Ferejohn & Pasquino, 2004: 210). İlk model, anayasal (veya yasal) olağanüstü hal modelidir. Bu modelde, anayasa veya kanunlar olağanüstü durumları ve bu durumlarda kullanılacak yetkileri önceden belirlemiştir. Yani kriz anında yürütme organı veya ilgili otoriteler, tamamen hukukun öngördüğü sınırlar dahilinde hareket edebilirler. Bu modelin tipik örneği, yukarıda bahsedilen *Roma diktatörlüğü* uygulamasıdır: Kanun, büyük bir tehlike anında altı aylık süreyle bir diktatör atamaya izin vermiştir; süre bitince diktatör yetkilerini bırakır ve olağan düzene dönlür. Ferejohn ve Pasquino, modern demokrasi açısından bu yöntemin meşruiyet ve etkinlik avantajları sağladığını belirtirler (2004: 219-221). Zira yasallık içinde kaldığı için belirsizlik azalır, demokratik tartışma imkânı olur ve *hesap verebilirlik* temin edilir. Yazarlar, bu modele “anayasal diktatörlük” kavramını da yakıştırırlar; burada diktatörlük, anayasanın geçici bir enstrümanı olarak anlaşılmalıdır (Ferejohn & Pasquino, 2004: 228). İkinci model ise fiili olağanüstü hal modelidir. Bu modelde ise egemen güç, anayasada olmasa bile fiilen gerekli gördüğü her tedbiri alır, hukuk ikinci plana düşer; sonradan ya durum normalize olunca normal

hukuka dönülür ya da bazen bu fiilî durum sürekli hale gelir. Schmitt'in savunduğu yöntem budur. Ferejohn ve Pasquino, modern demokrasilerde ikinci modelin çok riskli olduğunu, zira iktidarın *demokratik meşruiyetini zedelediğini* vurgularlar. Onlara göre halk, yönetenlerin tamamen keyfî biçimde hareket ettiğini görürse devlete olan güveni sarsılır ve rejimin meşruiyeti uzun vadede yaralanır (Ferejohn & Pasquino, 2004: 237). Bu nedenle yazarlar, mümkün olan her durumda birinci modeli –yani hukuki çerçevede tanımlanmış olağanüstü hal rejimini– tercih etmek gerektiğini söylerler. Bu yaklaşım, Dyzenhaus'un "*hukukun üstünlüğü meşruiyeti*" vurgusuyla örtüşür: Demokratik olsun ya da olmasın, tüm rejimler aslında yaptıklarını hukuken haklı çıkarmaya ihtiyaç duyarlar (Dyzenhaus, 2005: 66-69). Örneğin otoriter rejimler bile çoğu zaman olağanüstü hal ilanlarını veya sert tedbirleri bir yasal dayanağa oturtmaya çalışırlar; çünkü hukuki meşruiyet ihtiyacı evrenseldir. Sonuçta Ferejohn ve Pasquino'nun çalışması, anayasal sistemlerin *olağanüstü durum anayasalarını* dikkatle kurgulaması ve böylece Schmitt'in öngördüğü gibi tamamen hukuk dışı alanlar bırakmaması yönünde bir öneri sunar.

Harvard'lı hukukçu Adrian Vermeule ise (ekseriyetle Eric Posner ile birlikte) acil durumlarda yürütme organının geniş takdir yetkisine sahip olmasının hem kaçınılmaz hem de çoğu durumda yararlı olduğunu savunan bir perspektifi temsil eder. Posner ve Vermeule, *Terror in the Balance: Security, Liberty, and the Courts* (2007) isimli çalışmalarında olağanüstü hallerde devletin davranışlarını incelemiş ve şu sonuca varmışlardır: *Mahkemeler ve hukuk, kriz zamanlarında genellikle yürütmeye kayda değer bir kısıtlama getirmez; getirmemelidir de*. Yazarlar, "demokratik başarısızlık" kuramı dedikleri bir görüşü eleştirerek, halkın korku içinde rasyonelliğini yitirip yöneticilerin de fırsattan istifade baskıcı politikalar uyguladığı iddiasının abartılı olduğunu ileri sürerler (Posner & Vermeule, 2007: 33-36). Onlara göre, tarihsel olarak bakıldığında, mahkemeler savaş ve terör gibi dönemlerde yürütmeye çok geniş bir hareket alanı tanımıştır ve bu aslında demokratik sürecin bir parçasıdır. Çünkü acil durumda hızlı ve etkin kararlar almak hayatidir; yargının veya uzun prosedürlerin devreye girmesi felakete yol açabilir. Posner ve Vermeule, bu olgusal tespitin ötesinde normatif olarak da yargısal aktivizme karşı çıkarlar: *Kriz zamanlarında en iyi denetim mekanizması, politik sürecin kendisidir*. Eğer hükümet aşırı sert önlemler alırsa halk buna seçim yoluyla tepki verebilir veya kamuoyu baskısı oluşturabilir. Yürütmenin hesap vereceği nihai merci, olağanüstü halde bile, gene halktır (Posner & Vermeule, 2007: 40-44). Bu görüş, aslında Schmitt'in "karar anı" vurgusuyla örtük bir paralellik içindedir: Yazarlar, 2007 kitabında Schmitt'ten bahsederken onun fikrini tamamen reddetmezler, hatta "belirli şartlarda Schmitt haklıdır" minvalinde ifadeler yer verirler (Posner & Vermeule, 2007: 38-39). Dyzenhaus'un değerlendirmesine göre Posner ve Vermeule, teoride hukuki dengeyi savunuyor görünseler de pratikte Schmittçi bir dış gerçekçilik (external realism) çizgisindedirler; zira Bush yönetiminin terörle mücadelede neredeyse *istediğini yapabilmesini* hukuken kabul edilebilir bulurlar (Dyzenhaus, 2008: 40). Gerçekten de Posner ve Vermeule, 11 Eylül sonrası Guantánamo gibi uygulamalarda Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin kısmen sınırlayıcı kararlarını eleştirmiş ve yürütmenin elinin daha serbest olması gerektiğini ima etmişlerdir (Posner & Vermeule, 2007: 80-85).

Vermeule'ün bakış açısı, "*yönetici sınırsız değil ama yargı tarafından da fazla kısıtlanmamalı*" şeklinde özetlenebilir. O, idarenin ve bürokrasinin zaten normal zamanlarda da geniş takdir marjı olduğunu (örneğin idare hukukunda "*gri delikler*" ve "*kara delikler*" dediği boşluklar bulunduğunu) belirtir (Vermeule, 2017, s. 11-15). Bu yüzden olağanüstü zamanda, mevcut hukukî çerçevenin esnetilmesi aslında hukukun kendi içinde de öngörülen bir durumdur. Örneğin birçok anayasada olağanüstü hal ilanı açıkça düzenlenir; bu, hukuk içinde kalarak geçici hukuk dışılık yaratmaktır bir bakıma. Vermeule, mahkemelerin kriz dönemlerinde yönetime genellikle deferans gösterdiğini (yani onun takdirine saygı duyup müdahale etmediğini) vurgular ve bunu eleştirmek bir yana, olumlu bulur (Posner & Vermeule, 2007: 30-

32). Zira olağanüstü koşullarda yürütme, hem daha fazla bilgiye sahiptir (istihbarat vb.) hem de hızlı reaksiyon gösterebilir; yargı ise yavaş işler ve uzmanlık eksikliği olabilir. Ayrıca politik sistemde muhalefet, basın, sivil toplum gibi unsurlar da yönetime sınır çizebilir. Bu gerekçelerle Vermeule, *hukukî sıkı denetim yerine politik denetime* ağırlık vermeyi önerir. Onun yaklaşımı, aslında Anglo-Amerikan gelenekteki “siyasi anayasalılık” (political constitutionalism) kuramıyla da uyumludur: Yasama ve yürütme, halkın iradesini temsil ettiğinden, özellikle acil durumlarda son sözü onlar söylemelidir; yargı çok ön planda olmamalıdır (Tomkins, 2010, s. 112). Vermeule, aşırı uç bir argüman olarak, “*hukuk ile yönetim arasında bazen tam bir boşluk gerekebilir*” diyen Oren Gross’un da görüşlerine kısmen katılır (Gross & Ní Aoláin, 2006, s. 112-118). Ona göre liberal hukuk devleti, kağıt üzerinde kriz anı için kurallar koysa bile pratikte bu kurallar ya uygulanamaz ya da uygulandığında işe yaramaz hale gelebilir; dolayısıyla çok katı kurallar koymak yerine yönetime esnek bir alan bırakmak gerekir (Vermeule, 2011, s. 36-40). Bunu yaparken elbette keyfiliği önlemek için genel çerçeveler çizilebilir (süre kısıtı, parlamento onayı gibi). Ancak nihayetinde Vermeule, *olağanüstü durumun politik bir karar olduğunu* ve hukuk yoluyla fazla zincire vurulmaması gerektiğini düşünür. Hatta Vermeule’ün bazı eserlerinde açıkça, Amerikan idare hukukunun zaten “Schmittçi” bir karakter taşıdığı, yani geniş istisnalar ve takdir alanları barındırdığı belirtilerek, bunun çok da endişe verici olmadığı söylenir (Vermeule, 2009, s. 2163-2165).

Özetle Dyzenhaus – Ferejohn & Pasquino – Vermeule (ve Posner) ekseninde, olağanüstü halin hukuk içi yönetimine dair farklı vurgular mevcuttur. *Dyzenhaus*, mümkün mertebe hukuku çiğnemenin veya en azından hukukun ruhuna sadık kalarak krizleri aşmaktan yanadır; aksi takdirde hukukun otoritesi ve meşruiyeti çöker. *Ferejohn & Pasquino*, demokratik meşruiyeti korumak için anayasal çerçevenin önceden hazırlanmasını ve istisnanın kanun eliyle normalleştirilmesini önerirler. *Vermeule* ise siyasal pratiklere güvenir ve hukukî denetimin asgari düzeyde kalmasını, yürütmenin elinin serbest olmasını savunur. Bütün bu yaklaşımlar, *Schmittçi istisna anlayışına eleştirel alternatifler* sunmaya çalışır. Zira Schmitt’in çizdiği tabloda hukuk ile istisna arasında aşılabilir bir ayrım vardı; hukuk istisna anında susar, egemen saf güç olarak ortaya çıkardı. Buna mukabil çağdaş kuramcılar, bu ayrımı yumuşatma ve istisnayı hukuk içinde eritebilme umudunu taşırlar.

Ne var ki uygulamada her yaklaşımın sınavı, gerçek bir kriz anında verilir. 2020 yılında patlak veren COVID-19 pandemisi, belki de bu çağdaş tezlerin hepsini sınavan küresel bir “stres testi” işlevi gördü (Bradford vd., 2020). Şimdi pandemi dönemindeki olağanüstü hal uygulamalarını ve bunların yarattığı tartışmaları ele alarak, teorideki prensiplerin pratikte nasıl yankılar bulduğunu inceleyebiliriz.

6. PANDEMİ VE OLAĞANÜSTÜ HÂL UYGULAMALARI: DİJİTAL GÖZETİM, VERİ, ORANTILILIK İLKESİ

COVID-19 pandemisi, devletlerin olağanüstü hal yetkilerini dünya ölçeğinde aynı anda kullandığı eşi benzeri görülmemiş bir dönem olarak tarihe geçti. Salgının hızla yayılması ve yüksek ölüm riskleri, hükümetleri en sert tedbirleri almaya sevk etti. Mart 2020’den itibaren birçok ülkede acil durum ilan edildi; kimi yerlerde doğrudan olağanüstü hal (OHAL) rejimine geçilirken (örneğin İtalya ve İspanya’da sıkıyönetim benzeri uygulamalar), kimi yerlerde yasal çerçeve içinde genel sokağa çıkma yasakları ve kısıtlamalar getirildi (örneğin Türkiye’de pandemi boyunca anayasal OHAL ilan edilmemiş ancak fiilen benzer kısıtlamalar genelgeler yoluyla uygulanmıştır). Bu süreçte Hobbes’un sözünü ettiği *korku ve güvenlik içgüdü*sü, toplumsal düzeyde çok belirgin bir şekilde açığa çıktı: Ölümcül bir virüs tehdidi altında insanlar, devletlerin katı sınırlamalarını büyük ölçüde rızayla karşıladılar. Toplumlar, yaşamlarını ve güvenliklerini tehdit eden salgın hastalık gibi şok anlarında, özgürlükleri konusunda korkuların ortaya çıktığı durumlarda kendi rızalarıyla gözetim ve denetime teslim olabilmektedirler (Yandım, 2022: 19-24). Nitekim pandeminin ilk aylarında yapılan kamuoyu

araştırmaları, pek çok ülkede vatandaşların ciddi bir özgürlük kısıtlamasını gönüllü desteklediğini ortaya koymuştur (PEW, 2020). Bu olgu, Hobbes’un “*güvenlik uğruna özgürlükten vazgeçme*” tezinin toplumsal ölçekte teyidi gibidir.

Pandemi döneminin dikkat çekici özelliklerinden biri, dijital gözetim teknolojilerinin yaygın kullanımı oldu. Virüsün yayılımını takip etmek ve enfekte kişilerle temas edenleri saptamak amacıyla akıllı telefon uygulamaları, konum verileri ve büyük veri analizleri devreye sokuldu. Örneğin Çin, bireylerin sağlık durumunu izleyen *QR kod* sistemlerini ve geniş yüz tanıma ağlarını kullandı; Güney Kore, enfekte kişilerin kredi kartı hareketlerinden CCTV kayıtlarına kadar birçok dijital izi takip ederek temaslı takibi yaptı; Avrupa ülkeleri ve Türkiye ise *temas takip uygulamaları* (ör. Fransa’da StopCovid, Türkiye’de Hayat Eve Sığar (HES) uygulaması) geliştirdi. Bu uygulamalar vasıtasıyla bireylerin hareketleri ve temasları gerçek zamanlı izlendi, elde edilen sağlık verilerine göre riskli görülenlere karantina veya kısıtlama kararları alındı (Erece & Metin, 2022: 63-69). Kişisel verilerin korunması alanında normalde çok sıkı olan düzenlemeler bile, salgının aciliyeti karşısında gevşetildi. Birçok ülkede cep telefonu operatörlerinden baz istasyonu verileri talep edilerek sokağa çıkma yasasına uyulup uyulmadığı denetlendi; hatta bazı yerlerde (örneğin İtalya’da) dronelar kullanılarak insanların dışarıda toplanmaları engellendi. Tüm bu gelişmeler, *dijital çağın olağanüstü halini* gözler önüne serdi. Artık sıkıyönetim tanklarla değil, herkesin cebindeki telefonlar aracılığıyla da uygulanabilir durumdaydı.

Dijital gözetimin bu denli artması, haklı olarak ciddi özel hayat mahremiyeti ve veri güvenliği tartışmalarını beraberinde getirdi. Bir yandan halk sağlığını korumak için temas takibi elzem görülürken, diğer yandan toplanan verilerin kapsamı ve bu verilerin kötüye kullanılma potansiyeli endişe uyandırdı. Örneğin Avrupa Konseyi 108 No’lu Sözleşme Komitesi Başkanı Alessandra Pierucci ve Veri Koruma Komiseri Jean-Philippe Walter, 30 Nisan 2020 tarihli ortak açıklamalarında COVID-19 ile mücadelede atılan adımların demokrasi, hukukun üstünlüğü ve özel hayatın gizliliği ilkelerine uygun olması gerektiğini vurguladılar. Bu açıklamada, devletlerin çoğu durumda olağanüstü hal ilan etmek zorunda kaldığı ancak insan haklarının tamamen askıya alınamayacağı, sadece “*durumun zorunluluklarının kesin olarak gerektirdiği ölçüde*” ve temel hakların özüne dokunmadan kısıtlanabileceği belirtildi (Pierucci & Walter, 2020: 21-29). Yani veri koruması ve mahremiyet gibi haklar, salgınla mücadele amacıyla sınırlandırılabilir ama bu sınırlamalar *orantılı* ve *geçici* olmalıydı. Gerçekten de Avrupa’da örneğin Fransa’nın dijital temas takip uygulaması StopCovid, bağımsız veri koruma otoritesi CNIL tarafından yakından incelendi ve uygulamanın gönüllülük esasına dayanması, verilerin anonimleştirilmesi, toplanan bilgilerin amaç dışında kullanılmaması gibi prensipler şart koşuldu (CNIL, 2020). Benzer şekilde Almanya, merkezi veri tabanı oluşturmayan, anonim ve geçici kodlara dayalı bir uygulamayı (Corona-Warn-App) tercih etti ve açık kaynaklı olarak geliştirdi. Bu örnekler, *hukuk-ı içi istisna* yaklaşımının pratikteki yansımaları olarak görülebilir: Devlet, olağanüstü bir tedbire başvururken dahi hukuki ilkeleri tamamen terk etmemeye çalışmıştır.

Türkiye’de pandemi dönemindeki uygulamalar, ilginç bir hibrit yapı arz etti. Anayasa’nın 119. maddesinde düzenlenen OHAL ilanı yoluna gidilmedi; onun yerine genelgeler ve idari kararlarla ülke çapında kısıtlamalar getirildi. İçişleri Bakanlığı genelgeleriyle hafta sonu sokağa çıkma yasakları, şehirlerarası seyahat izin şartı, okul ve işyeri kapatmaları uygulandı. Bu tedbirlerin yasal dayanağı olarak Umumi Hıfzıssıhha Kanunu gibi genel sağlık mevzuatı işaret edilse de, kapsam ve süre bakımından fiilen bir olağanüstü yönetim rejimi söz konusuydu. Örneğin, 1930 tarihli Hıfzıssıhha Kanunu illerde karantina ve seyahat kısıtlaması yetkileri tanırken ülke genelinde bu denli uzun sokağa çıkma yasaklarını açıkça öngörmüyordu. Dolayısıyla, hukuki belirlilik tartışmaları yaşandı; ancak yargı organları (Danıştay ve Anayasa Mahkemesi gibi) bu süreçte hükümetin takdirini genel olarak yerinde buldular. Bu, Posner ve

Vermeule’ün iddiasıyla uyumludur: *Mahkemeler kriz anlarında yönetime geniş bir takdir bıraktılar.*

Öte yandan, Türkiye örneğinde HES kodu uygulaması verilerin mahremiyeti ve özgürlüklerin sınırlandırılması bağlamında incelenmeye değerdir. HES (Hayat Eve Sığar) kodu, vatandaşların COVID-19 risk durumunu (hasta, temaslı vb.) gösteren bir dijital koddur. Pandemi sırasında uçağa binmek, kamu dairesine girmek, hatta şehir içi toplu taşımayı kullanmak için HES kodu zorunluluğu getirildi. Bu uygulama ile bireylerin sağlık verileri (test sonucu, aşı durumu gibi) merkezi sisteme kaydedildi ve paylaşıldı; HES kodunu vermeyi reddedenler ise söz konusu hizmetlerden yararlanamadı, yani fiilen bazı hak ve özgürlüklerden mahrum bırakıldı (Erece & Metin, 2022: 64-67). Bu durum, ölçülülük ilkesi açısından sınılandı. Bir temel hak (örn. seyahat özgürlüğü) ile başka bir temel hak (yaşama ve sağlık hakkı) karşı karşıya geldiğinde, hukukta orantılılık ilkesi devreye girer. Orantılılık, müdahalenin elverişliliği, gerekliliği ve ölçülülüğü (dar anlamda) şeklinde üç alt kriterle değerlendirilir (AIHM, Handyside / Birleşik Krallık, 1976). Pandemide uygulanan kısıtlamalar için de bu testler uygulandı. Genel kanaat, *hayat hakkının üstün değer olduğu* ve salgın kontrolü için belli özgürlüklerin geçici kısıtlanmasının makul olduğu yönündeydi. Hatta normalde özgürlük kısıtlamalarına karşı çıkan birçok hukukçu bile salgının ilk dönemlerinde “sokağa çıkma yasağı ilan edilsin” çağrısı yaptı (Deniz Hukuk, 2020). Burada “*bir kişinin özgürlüğü, diğerlerinin yaşam hakkını tehdit ettiği noktada biter*” ilkesi hatırlandı. Örneğin, bir kişinin maske takmama veya seyahat etme özgürlüğü, etrafındaki savunmasız insanların hayatını riske atıyorsa, kamu otoritesi meşru olarak bu özgürlüğü sınırlayabilirdi. Bu yorum, kamu yararı kavramına dayanıyordu: Salgın gibi bir toplumsal felakette kamunun sağlığı ve güvenliği, bireylerin bazı haklarını geçici olarak ikincilleştirebilir.

Nitekim Anayasa’nın 13. maddesi uyarınca temel hak ve özgürlükler, “*özlerine dokunulmaksızın, yalnızca kanunla ve ancak demokratik toplum düzeninin gereklerine ve ölçülülük ilkesine uygun olarak*” sınırlandırılabilir. Pandemi önlemlerinin çoğunda fiilen kanuni dayanak zayıf kalsa da, ölçülülük ilkesine uyulduğu savunularak meşrulaştırılmaya çalışıldı. Örneğin hafta sonu sokağa çıkma yasakları, hafta içi serbestlik ile dengelendi; aşı veya test şartı getirilmesi, özellikle kalabalık etkinlikler veya şehirlerarası yolculuk gibi yüksek riskli alanlarla sınırlı tutuldu; 65 yaş üstü gibi kırılgan gruplara yönelik özel koruyucu kısıtlamalar uygulandı. Bütün bunlar, önlemlerin *hedefe uygun ve gerektiği kadarıyla* olması amacını güdüyordu. Bununla birlikte, uygulamada kimi aşırılıklar yaşandığı da oldu. Örneğin ilk sokağa çıkma yasağı ilanı (10 Nisan 2020 gecesi) ani yapıldığı için marketlerde izdiham oluştu ve bu yöntem eleştirildi. Yine şehirlerarası seyahat izin belgesi almak bürokratik sıkıntılara yol açtı. Bazı uygulamaların (ör. AVM ve lokantaların kapatılıp fabrikaların açık tutulması gibi) ekonomik kaygılarla tutarsız olduğu iddia edildi. Bu eleştiriler, orantılılığın her zaman titizlikle gözetilmediğini gösterir. Ancak genel resim itibarıyla, pandemide devletler mümkün olduğunca hukukî meşruiyet zeminini kaybetmemeye çalıştı denebilir.

Uluslararası insan hakları denetim mekanizmaları da pandemi önlemlerini yakından takip etti. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komiserliği, Mart 2020’de yayınladığı rehberde devletlere, “*acil durum önlemlerinin yasal, orantılı, gerekli ve ayrımcı olmaması*” gerektiğini hatırlattı (OHCHR, 2020). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 15. maddesi, devletlere ulusun varlığını tehdit eden durumlarda sözleşmeyi askıya alma imkânı tanır; pandemi sırasında birkaç Avrupa ülkesi bu maddeye dayanarak AİHS kapsamında derogasyon bildiriminde bulundu. Bu bildirimlerin gerekçesi hep “kamu sağlığı krizi” idi ve Avrupa Konseyi bu bildirimleri kayıt altına alıp ilgili önlemlerin “*zorunlu oldukça*” yürürlükte kalması gerektiğini belirtti. Hukuk tekniği açısından bakıldığında, bu tür prosedürler, olağanüstü halin bile hukuk içinde tutulmaya çalışıldığını gösterir. Yani devlet “ben sözleşmeden geçici çekiliyorum, çünkü şu şu tedbirleri alacağım” diyerek aslında hukuka saygı sunmaktadır. Nitekim 2022’ye gelindiğinde çoğu ülke bu bildirimlerini geri çekti ve pandemi önlemlerini gevşetti.

Pandemide dikkat çeken bir diğer tartışma, siyasî karar alma süreçlerinin işleyişi ile ilgilidir. Olağanüstü hal dönemlerinde yürütme organı hızlı hareket etme ihtiyacıyla yasamanın bazı fonksiyonlarını fiilen üstlenebilir. Birçok ülkede pandemide parlamento devre dışı kalmadıysa bile arka planda kaldı; hükümetler kararnameler ve idari düzenlemelerle süreci yönetti. Bu durum, *yürütmenin güç biriktirmesi* kaygısına yol açtı. Örneğin Macaristan’da Viktor Orban hükümeti, parlamentodan süresiz şekilde kararnamelerle yönetme yetkisi aldı ve bu yetkiyi muhalefeti baskılamak için kullandığı eleştirileri yapıldı (Kelemen, 2020). Diğer yandan Almanya gibi güçlü hukuk devletlerinde bile enfeksiyon hastalıkları yasası, yürütmeye çok geniş kısıtlayıcı yetkiler verdiği için tartışma konusu oldu; sonuçta Alman Parlamentosu 2021’de yasayı değiştirerek alınacak önlemleri daha somut hale getirdi, böylece yürütmenin takdirini daralttı (Habermatz, 2021). Bu örnekler, *Ferejohn & Pasquinonun* vurguladığı yasallık ve demokratik meşruiyet ihtiyacının pratiğe yansımalarıdır: Yasama, istisna halini sahiplenmeli ve sınırlarını çizmelidir. Türkiye’de ise pandemi kararları çoğunlukla Cumhurbaşkanlığı Kabinesi ve İl Hıfzıssıhha Kurulları tarafından alındı; TBMM sürece aktif müdahil olmadı. Yine de, Türkiye’nin durumu “*yürütmenin yargısal denetimi*” bakımından ilginçtir: Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvurular yoluyla sokağa çıkma yasağını ihlal cezası alan vatandaşlar müracaat ettiğinde, AYM çoğunluk, bu cezaların kanuni dayanaktan yoksun olduğuna hükmetti (AYM M.B. kararı, 2021). Bu, olağanüstü hal tedbirlerine yargı eliyle gelen ender müdahalelerden biriydi. Sonrasında hükümet idari para cezalarını genel af ile silerek meseleyi kapattı. Bu örnek gösteriyor ki, *yargı normalde çekingen de davranırsa, belli sınırların ötesine geçildiğinde devreye girebilir*.

Pandemi tecrübesinden çıkarılabilecek en önemli ders, olağanüstü hal yönetiminin meşruiyetinin kırılganlığıdır. Bir yandan, halkın büyük bir kısmının rızası sayesinde sert önlemler barışçıl şekilde uygulanabilmiştir – bu Hobbes’un sezgisinin doğrulanmasıdır. Öte yandan, aynı halk uzun süre kısıtlamalara maruz kaldığında yorgun düşmüş ve tepki gelişmeye başlamıştır (özellikle 2021 sonrasında aşı zorunluluğuna karşı protestolar vb. görülmüştür). Bu da, Schmitt ve Agamben’in işaret ettiği üzere, istisnanın sürekli kılınmasının toplumda meşruiyet erozyonuna yol açabileceğine işaret eder. Nisan 2022’de Fransa’da COVID OHAL’inin sona ermesiyle Le Monde gazetesi “*Artık normalleşme zamanı, istisna hali sonsuza dek sürmez*” manşeti atmıştır. Gerçekten de, belki de ilk kez küresel ölçekte bir olağanüstü hal, yine küresel bir normalleşme talebiyle sonlandırılmıştır. Bu süreçte dijital gözetim araçları kalıcı olarak hayatımıza girmiş ve devletler için yeni imkânlar yaratmıştır; ancak bunların kötüye kullanımı halinde oluşacak tepkiler de deneyimlenmiştir. Örneğin Avustralya’da bazı eyaletler, karantina takibi için akıllı telefon uygulamasıyla konum + yüz doğrulama istemiş, bu aşırı bulunarak eleştirilmiştir (Kharpal, 2021).

Sonuç olarak pandemi, *olağanüstü halin hukuk içi mi yoksa dışı mı yönetileceği* meselesini pratik bir sınavdan geçirdi. Çoğu liberal demokratik devlet, bunu hukuk içinde kalarak başardığını iddia edebilir; otoriter eğilimli devletler ise fırsattan istifade yetki birikimi yaşadı. Fakat her halükarda, kamusal tartışma bu önlemlerin *orantılılığı ve geçiciliği* üzerinde yoğunlaştı. Bu, Dyzenhaus ve Ferejohn gibilerin tezlerinin kamusal bilinçte karşılık bulduğunu gösterir: Halklar da yöneticiler de, belirsiz süreli ve ölçsüz istisna haline kuşkuyla yaklaşmaktadır. Bir virüs salgını kadar somut ve ciddi bir tehdide karşı bile, “*ne kadar güvenlik, ne kadar özgürlükten feragat pahasına*” sorusu canlı tutulmuştur. Bu da aslında, Hobbesçu paradigmanın günümüzde sorgusuz sualsiz kabul görmediğinin, meşruiyet filtresinden geçmek zorunda olduğunun kanıtıdır.

TARTIŞMA VE SONUÇ: HOBBEŞÇU GÜVENLİK SEZGİSİNİN GÜNÜMÜZDE MEŞRUIYET KOŞULLARI

Thomas Hobbes’un ortaya koyduğu güvenlik ile özgürlük arasındaki büyük takas, aradan geçen yüzyıllara rağmen siyasal tartışmaların merkezinde yer almaya devam ediyor. Hobbes’un

güvenlik sezgisi son derece basit ve güçlüdür: İnsanlar kaos ve ölüm korkusu altında yaşamaktansa, güçlü bir otoritenin himayesinde güvende olmayı tercih ederler. Nitekim modern ulus-devletin doğuşuna bu sezgi damgasını vurmuştur. Ancak günümüzde, özellikle insan hakları ve anayasal demokrasi çağında, Hobbesçu güvenlik anlayışının sorgusuz sualsiz uygulanması mümkün değildir. Güvenlik politikalarının meşruiyeti, birtakım koşullara bağlı hale gelmiştir.

Pandemi örneği gösterdi ki, insanlar gönüllü olarak ciddi özgürlük kısıtlamalarını kabul edebilirler, ama bunun koşulu bu kısıtlamaların haklı ve geçici olduğuna inanmalarındır. Bu inanç sarsıldığında, rıza yerini tepkiye bırakır. Dolayısıyla Hobbesçu perspektiften bakıldığında bile, modern egemenin istisna yetkisini kullanabilmesi için meşru gerekçelere ve zamansal sınırlamalara uyması gerekir. Bugün bir hükümetin “güvenlik için özgürlüklerinizi askıya alıyorum” diyebilmesi için, o güvenlik tehdidinin açık, yakın ve ciddi olduğunu kanıtlaması beklenir. Aksi halde, keyfi istisna hali ilan etmek, bizzat devletin meşruiyetini zedeler ve Hobbes’un arzuladığı düzene değil yeni bir kaosa yol açar. David Dyzenhaus’un ifade ettiği gibi, eğer yöneticiler kriz anında hukuku tamamen bir kenara bırakırlarsa, ya sözde yasal görünen ama aslında keyfi bir düzen kurulur ya da doğrudan hukuk dışı bir zorbalık hüküm sürer; her iki durumda da hukukun otoritesi büyük darbe alır (Dyzenhaus, 2008: 33-38). Dolayısıyla, güvenlik adına hareket eden egemenin bile hukuka hesap verebilir olması, günümüzün meşruiyet standardıdır.

Bu standardın somut koşullarını şöyle özetleyebiliriz:

- **Kanunîlik:** Olağanüstü hal tedbirleri mümkün mertebe yazılı yasal dayanağa sahip olmalıdır. Parlamentolar, acil durumlar için önceden yasal çerçeveler hazırlayarak yürütmenin keyfi hareket alanını daraltmalıdır. Bu, Ferejohn ve Pasquino’nun demokratik meşruiyet vurgusunun gereğidir (2004: 237-239). Kanunilik, hem belirlilik sağlar hem de yasama denetimi anlamına gelir.
- **Gereklilik ve Orantılılık:** Alınan önlemler, tehditle orantılı olmalıdır. “Durumun zorunlu kıldığı ölçü” aşıldığında, meşruiyet kaybolur. Örneğin hafif bir tehdit için ağır özgürlük kısıtlamaları getirilemez; getirirse halkın gözünde meşru olmaz. Pandemide sokağa çıkma yasaklarının, aşı/test şartlarının veya dijital takibin meşruiyeti sürekli bu ilkelerle test edilmiştir. Ölçülülük ilkesi, modern hukuk devletlerinde olağanüstü hallerin meşruiyet kilit taşıdır (Pierucci & Walter, 2020: 31-39).
- **Geçicilik (Süre Sınırı):** Olağanüstü hal uygulamaları mutlaka belirli bir süre ile sınırlandırılmalıdır. Süresiz veya belirsiz süreli olağanüstü hal, kalıcı istisna riskini doğurur ve Agamben’in uyardığı tuzağa düşülür. Hobbes, egemene süresiz bir sözleşme ile bağlı kalmayı önermiş olsa da, günümüzde bu sözleşme adeta otomatik yenilenme şartı içerir: Halk, egemene olağanüstü yetkiler verse de, bunun makul bir süre sonunda geri alınmasını bekler. Aksi halde rıza geri çekilir. Bu yüzden modern anayasalar OHAL ilanlarına süre kısıtları koyar (mesela Fransa’da OHAL ancak parlamento onayıyla uzatılabilir, Türkiye’de 6 ayı geçemez vb.). Süre sınırı meşruiyet için elzemdir.
- **Denetim ve Şeffaflık:** Olağanüstü hal döneminde bile yargısal ve parlamento denetimi tümüyle askıya alınmamalıdır. Eğer yürütme geniş yetkiler kullanıyorsa, bunun gerekçelerini düzenli aralıklarla açıklamalı ve hem yasama organını hem de kamuoyunu bilgilendirmelidir. Şeffaflık, güvenlik politikalarına duyulan güveni artırır. Örneğin pandemide bilim kurullarının tavsiyelerinin kamuya açıklanması, veri şeffaflığı gibi hususlar, alınan tedbirlere insanların inanmasını sağlamıştır. Gizlilik ve keyfilik, güvensizlik doğurur ve meşruiyeti sarsar.

- Ayrımcılık Yasağı ve Adalet: Kriz tedbirleri toplumun belirli kesimlerini hedef almamalı, adil olmalıdır. Aksi takdirde, dost-düşman ayrımı içeride bölünmelere yol açar ve meşruiyet zaafı doğar. Örneğin OHAL’in bahane edilip muhalifleri sindirmek için kullanılması (örneğin terörle mücadele OHAL’inde gazetecilerin tutuklanması vb.), meşruiyeti bitirir. Hobbes’un toplumsal sözleşmesi, herkesi eşit olarak Leviathan’a tabi kılmıştı; modern devlet de olağanüstü hal uygularken toplumu mümkün olduğunca bir arada tutmak zorundadır. Aksi takdirde sözleşme bozulur.

Yukarıdaki koşullar, aslında olağan zamanlarda da devletten beklenen ilkelerdir, ancak olağanüstü zamanlarda bunların önemi kat kat artar. Çünkü bu koşullar yerine getirilmezse, olağanüstü hal rejimi bizzat kriz kaynağına dönüşebilir. Bir devlet düşünelim: Sürekli olağanüstü hal uyguluyor, kimseye hesap vermiyor, temel hakları askıya alıyor ve “güvenlik” diyor. Bu devlet bir süre sonra kendi vatandaşları için en büyük tehlike haline gelmez mi? Hobbes, egemene mutlak itaat telkin etmişti; ama aynı Hobbes, egemenin asli görevinin koruma olduğunu da söylemişti. Eğer egemen, korumak bir yana tehlike haline gelirse, artık Hobbesçu sözleşme çöker. Modern meşruiyet anlayışı, işte bu nedenle, güvenlik adına yapılanların sürekli haklılaştırılmasını talep eder. Bu talep, siyasetin ve hukukun diline yerleşmiştir.

Örneğin, 2000’lerde yaşanan terörle mücadele döneminde ABD’nin Guantánamo politikası büyük eleştiriler aldı; sadece ahlaken değil, hukuk planında da sürdürülemez hale geldi. Sonuçta Yüksek Mahkeme, kısıtlı da olsa tutuklulara bazı haklar tanınması gerektiğine hükmetti (Hamdan vs. Rumsfeld, 2006). Bu, hukukun geri dönüşü anlamına geliyordu. Benzer şekilde, Fransa yıllarca süren terör OHAL’ini sonlandırmak durumunda kaldı; çünkü toplum nezdinde normalleşme talebi baskın hale gelmişti. Bu örnekler, istisnanın sonsuza dek sürdürülemeyeceğini ve bir noktada meşruiyet krizine yol açacağını gösterir. Agamben’in “kalıcı istisna” tezi uyarıcı olsa da, pratikte toplumların ve hukuk düzenlerinin bu kalıcılığa direnç gösterdiği de açıktır. Burada Hegelci bir diyalektik işler gibidir: Tez (güvenlik için istisna) ve antitez (özgürlük için hukuk) sürekli çatışır, sentez ise “güvenlik içinde özgürlük” dengesini arar. Bu denge belki hiçbir zaman tam bulunamaz, ama arayışın kendisi meşruiyetin güvencesidir.

Sonuç itibarıyla, Hobbesçu güvenlik sezgisi günümüzde geçerliliğini korumakla birlikte, onun uygulanma biçimi kökten dönüşmüştür. Bugünün Leviathan’ı, elinde kılıç ve asa tutmaya devam ediyor, fakat başının üzerinde insan hakları ve hukuk devleti ilkelerinin gölgesi dolaşıyor. Egemenler hala geniş istisna yetkilerine sahip olabilirler, ancak bunları ancak toplumun rızası ve hukukun izni ölçüsünde kullanabilirler. Aksi durumda, ya içeriden (toplumsal muhalefet) ya da dışarıdan (uluslararası tepki) bir dirençle karşılaşılıyorlar. Güvenlik politikalarının meşruiyeti, artık sadece “tehdit var mı?” sorusuna değil, “verilen tepki orantılı mı, hukuka uygun mu, makul süreli mi?” sorularına verilen yanıtlara bağlı. Bu da gösteriyor ki, Hobbes’un leviathanı ile Locke’un liberal hukuku bir anlamda uzlaşmak zorunda kalmıştır. Egemen, istisna haline elbette karar veriyor – ama bu kararı verirken gerekçelerini anlatmak, süresini sınırlamak, hukuki denetime açık olmak durumunda kalıyor.

Belki de en sağlıklı sonuç, ne sadece Hobbes’un ne de sadece Schmitt’in çizdiği resmin hüküm sürmesidir. Bir kriz anında devlete Hobbesçu hız ve kararlılık, krizin geçmesiyle birlikte ise Lockeçu hukukilik ve haklara saygı geri gelmelidir. Pandemi bize, aşırı durumların ortak akıl ve dayanışmayla atlatılabildiğini ama aynı zamanda istisnanın kalıcı olmaması gerektiğini öğretti. Hobbesçu güvenlik sezgisi, insan doğasının ve toplum psikolojisinin bir gerçeğini yansıttığı için yok olmayacaktır; ancak bu sezginin peşine düşen iktidarlar, meşruiyetlerini korumak için Hukuk Devletinin ve Demokrasinin onayını almak zorundadır. Egemenin istisna yetkisi, 21. yüzyılda ancak bu koşulla kabul edilebilir: Sınırsız güç değil, güç ile hukukun sürekli müzakeresi. Bu müzakerenin tarafları –devlet ve toplum– ne kadar olgunluk gösterirse, güvenlik ile özgürlük arasındaki denge de o kadar sağlıklı kurulacaktır.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (1995). *Homo Sacer: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları (2001). [(İng. ed. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford UP, 1998)].
- Agamben, G. (2005). *İstisna Hâli*. (Çev. K. Atakay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları (2018).
- Agamben, G. (2020). “COVID-19: Gereksiz Bir Acil Durumun Yarattığı İstisna Hali.” (Çev. İ. Ergüden). *Terrabayt* (27 Şubat 2020). Erişim: terrabayt.com.
- Barnett, C. (2009). Violence and publicity: Constructions of political responsibility after 9/11. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 12(3), 353-375. <https://doi.org/10.1080/13698230903127879>
- Birikim Dergisi (2020). “Covid-19, İstisna Hali ve Yeni Bir Etiko-Politik Alanın İmkânı Üzerine (Dosya).” *Birikim Online*, Mayıs 2020.
- CNIL (2020). Publication of the CNIL’s opinion on the “StopCovid” mobile application project. French Data Protection Authority, 24 Nisan 2020.
- Dicey, A.V. (1959). *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* (10. Baskı). Londra: Macmillan.
- Dyzenhaus, D. (2005). “The State of Emergency in Legal Theory.” içinde *Global Anti-Terrorism Law and Policy* (Ed. V. Ramraj vd.). Cambridge University Press, ss. 65-89.
- Dyzenhaus, D. (2006). *The Constitution of Law: Legality in a Time of Emergency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dyzenhaus, D. (2008). “The Compulsion of Legality.” içinde *Emergencies and the Limits of Legality* (Ed. V. Ramraj). Cambridge University Press, ss. 33-60.
- Erece, B. & Metin, Y. (2022). “Covid-19 Pandemisi ve Bireyin Sağlık Verilerinin Paylaşımı: Mahremiyet Hakkı ile Ölçülülük İlkesi Açısından Bir İnceleme.” *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(1), ss. 61-92.
- Ferejohn, J. & Pasquino, P. (2004). “The Law of the Exception: A Typology of Emergency Powers.” *I·CON (International Journal of Constitutional Law)*, 2(2), ss. 210-239.
- Gross, O. & Ní Aoláin, F. (2006). *Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermatz, C. (2021). “Germany: Bundestag passes new Infection Protection Act.” *Deutsche Welle*, 21 Nisan 2021.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (Çev. Semih Lim) 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları.
- Kelemen, R.D. (2020). “Hungary’s Authoritarian Ambition in the Pandemic.” *Foreign Affairs*, 13 Nisan 2020.
- Kharpal, A. (2021). “Australia’s pandemic measures show what life could be like after COVID.” *CNBC News* (online), 3 Eylül 2021.
- Kivotidis, D. (2020). ‘Norm’ and ‘exception’: From the Weimar Republic to the Nazi state form. *İçinde States of Exception* (ss. 119-139). Routledge. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429022296-6/norm-exception-dimitrios-kivotidis>
- OHCHR (2020). *Emergency Measures and COVID-19: Guidance*. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Mart 2020.

- Özbek, N. (2020). “Hobbes’un Vesayetinde Salgın Siyaseti.” İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 78(2), ss. 35-60.
- Pierucci, A. & Walter, J.-P. (2020). “COVID-19 salgını bağlamında verilerin korunması hakkı üzerine ortak açıklama.” Avrupa Konseyi 108 No’lu Sözleşme Komitesi, 30 Nisan 2020.
- Posner, E.A. & Vermeule, A. (2007). *Terror in the Balance: Security, Liberty, and the Courts*. Oxford: Oxford University Press.
- Scheuerman, B. (1993). *The rule of law under siege: Carl Schmitt and the death of the Weimar Republic*. *History of Political Thought*, 14(2), 265-280.
- Schmitt, C. (2000). *Siyasal Teoloji (Politische Theologie, 1922)*. (Çev. M. Kara). Ankara: Dost Kitabevi (2006).
- Schmitt, C. (2010a). *Siyasal İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*. (Çev. E. Can). Ankara: Dost Kitabevi.
- Schmitt, C. (2010b). *Siyasal Kavramı (Der Begriff des Politischen, 1932)*. (Çev. B. Ç. Akın). Ankara: Dost Kitabevi.
- Şenel, A. (2013). *Hobbes’ta İktidar ve Özgürlük*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Taylan, O., & Çiçek, A. (2023). *Covid-19 Pandemisi: Neoliberalizmin Düşüşü ve Ulus Devletin Yükselişi*. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65, 1-6.
- Thomson, S., & Ip, E. C. (2020). *COVID-19 emergency measures and the impending authoritarian pandemic*. *Journal of Law and the Biosciences*, 7(1), Isaa064.
- Tomkins, A. (2010). “Emergency and the Idea of Constitutionalism.” içinde *The Rule of Law in Emergency* (Ed. V. Ramraj). Cambridge UP, ss. 112-130.
- Ünlü, Ö. (2025). “Agamben’in Egemen İstisnası Üzerine: Egemenliğin Politik Ontolojisi.” *FLSF Dergisi (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Özel Sayı 2025 (Yeni Ontolojiler), ss. 263-279.
- Vermeule, A. (2009). “Our Schmittian Administrative Law.” *Harvard Law Review*, 122(4), ss. 1095-1150.
- Vermeule, A. (2011). *The Executive Unbound: After the Madisonian Republic*. (E. Posner ile). New York: Oxford University Press.
- Vermeule, A. (2017). “gray holes in administrative law.” *Yale Law Journal*, 116(2), ss. 351-406.
- Xenofontos, S. (2016). *Agamben’s State of Exception in Context: A Critical Analysis with Regard to Post-9/11 Jurisprudence*. *Legal Issues J.*, 4, 113.
- Yandım, D. (2022). “Covid-19 kapsamında kullanılan dijital veri gözetimi uygulamalarının distopyalar üzerinden değerlendirilmesi.” *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), ss. 352-376.
- Zengin Salihi, H.S. (2020). “Carl Schmitt: İstikrardan ‘İstisna’ya Siyasal Düzen.” *Akademik Hassasiyetler*, 7(14), ss. 243-267.

PLATON’UN FİLOZOF-KRAL MODELİ VE MODERN TEKNOKRASİ: BİLGELİK Mİ, BİLGİ İKTİDARI MI?

Dr. Öğr. Üyesi, Ali ÇİÇEK

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, alicicek@cumhuriyet.edu.tr – 0000-0001-9875-2400

ÖZET

Bu çalışma, Platon’un filozof-kral modelini modern teknokrasinin epistemik ve yönetsel mantığıyla karşılaştırarak meşruiyetin bilgi, erdem ve ölçü üzerinden nasıl kurulduğunu sorgulamaktadır. Platoncu siyasal ontolojide yönetimin temeli, hakikate yönelen bilginin (episteme) adalet ve ölçülülükle birleştiği bir bilgelik yönelimi olarak resmedilmiştir; yönetim bir techné olmaktan ziyade paideia’nın ürünü kabul edilmiştir. Modern teknokraside ise meşruiyetin “kanıt–usul–çıktı” üçlüsü etrafında, araçsal rasyonalitenin ağırlığıyla örüldüğü; Weberci rasyonelleşme ve bürokratik egemenlik, Foucaultcu bilgi–iktidar eklemelenmesi ve Habermas’ın iletişimsel akıl eleştirisi bağlamında bu zeminin güçlendiği gösterilmiştir. Böylece epistemik düzlemde Platon’un episteme–doxa ayrımının “kanıt” kategorisinin teknik tarafsızlık iddiasını sorgulamak için ölçü sunduğu; ontolojik düzlemde Platon’un ruh–devlet analogisinin uyumu hakikate uygun yaşamla temellendirirken teknokratik uyumun idari koordinasyon ve optimizasyona bağlandığı; etik-politik düzlemde ise bilge yöneticinin öz-denetim ve kamusal sorumlulukla tanımlanmasına karşılık uzman öznenin meşruiyeti çoğu kez prosedürel uygunlukla gerekçelendirdiği ortaya konmuştur. Sonuçta bilginin siyasetteki statüsünün iktidarın aracı olmaktan çıkarılıp adaletin hizmetkârı hâline getirilmediği durumda yönetim kalitesi artsa dahi meşruiyetin zayıflayacağı savunulmuştur. Çalışma, kanıtın hakikatle, usulün adaletle, çıktının ölçüyle birlikte düşünülmesini önererek “bilgelik temelli siyaset” için normatif bir çerçeve önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Platon; Filozof-Kral; Bilgelik; Teknokrasi; Bilgi-İktidar

PLATO’S PHILOSOPHER-KING AND MODERN TECHNOCRACY: WISDOM OR THE POWER OF KNOWLEDGE?

ABSTRACT

This study juxtaposes Plato’s philosopher-king model with the epistemic and administrative logic of modern technocracy to examine how political legitimacy is constituted through knowledge, virtue, and measure. In Platonic political ontology, rule is grounded in a trajectory of wisdom whereby knowledge (episteme) is conjoined with justice and moderation; government is conceived not as mere techné but as the product of paideia. In modern technocracy, legitimacy is increasingly organized around the triad “evidence–procedure–output,” sustained by instrumental rationality within the frameworks of Weberian rational–legal authority, Foucauldian power/knowledge entanglements, and Habermasian critiques of the

colonization of the lifeworld. Accordingly, at the epistemic level, Plato’s episteme–doxa distinction provides a standard for questioning the alleged neutrality of “evidence”; at the ontological level, the Platonic soul–state analogy grounds harmony in a life oriented to truth, whereas technocratic harmony is tied to administrative coordination and optimization; at the ethical–political level, the wise ruler is characterized by self-restraint and public responsibility, while the expert often justifies authority through procedural conformity. The conclusion is that unless the political status of knowledge is transformed from an instrument of power into a servant of justice, governance may improve in efficiency yet weaken in legitimacy. The study proposes a normative framework for a “wisdom-centered politics,” urging that evidence be considered with truth, procedure with justice, and outputs with measure, thereby reconnecting administrative efficacy to the ethical and dialogical foundations of democratic legitimacy.

Keywords: Plato; Philosopher-King; Wisdom; Technocracy; Power/Knowledge

1. GİRİŞ

Modern siyasal tahayyülün, bilginin iki farklı kipinin (bilgelik ve uzmanlık) gerilimi etrafında şekillendiği tartışmaları üzerinden devam etmektedir. Platon’un *Devlet* (2001)’te temellendirdiği filozof-kral ideali, siyaseti hakikatin bilgisiyle (*episteme*) kurulmuş bir erdem düzeni olarak gördüğü için yönetenin ruhunda aklın (logos) tutkulara rehberlik ettiği bir iç dengeyi şart koşturmuştur (Plato, 1997: 473d–474b; 514a–517a). Buna karşılık yirminci yüzyılın teknokratik tahayyülünde kamusal kararların araçsal aklın, bilimsel bilginin ve örgütlü uzmanlığın denetimine devredilmesinin meşru sayıldığı gözlemlenmiştir (Kettl 2022; Weber 2023; Bell, 1973). Bugünün siyasal alanında bu iki iddianın (yani “bilgelik temelli yönetim” ve “bilgi iktidarı”nın) hem örtüşen hem ayrışan hatları boyunca ilerleyen bir meşruiyet tartışmasının yaşandığı görülmektedir. Küresel ölçekte salgın, iklim ve finansal kırılganlıklar ile algoritmik yönetim gibi karmaşık sorunların yönetiminde uzmanlığa dayalı karar çağrısı güçlenirken demokrasi kuramında meşruiyetin kaynağına ilişkin soru derinleştirilmiştir: Doğru karar için ölçüt “hakikate yönelmiş bilgelik” midir, yoksa “kanıt-temelli uzmanlık” mı? Platon’un filozof-kral tasarımı bilgi ile iktidar arasındaki bağ normatif bir içeriğe kavuşturulmuş; bilginin erdem ve adaletle birleşmediği yerde yönetime meşruiyet üretemeyeceği düşünülmüştür (Platon, 2001). Modern teknokraside ise bilginin kurumsallaşması ile iktidarın işleyişi, Foucault’nun işaret ettiği *power/knowledge* matrisi içinde eklenmiştir; “doğru”nun çoğu kez “yönetilebilir olan” ile çakıştığı, verimlilik ilkesinin ölçünün (*metron*) yerini aldığı saptanmıştır (Foucault, 1977; Crouch, 2004). Bu gerilimin siyaset felsefesi açısından epistemik (bilginin statüsü), ontolojik (devlet-toplum-özne tasarımı) ve etik-politik (erdem, ölçülülük, kamusal iyilik) düzlemlerde köklü sorular ürettiği savunulmuştur. Platon’un kavramsal mirasının, teknokratik çağın “kararların bilimle gerekçelendirilmesi” iddiasını bilgelik, adalet ve hakikat kategorileri üzerinden yeniden sorgulamak için güçlü bir çerçeve sunduğu ileri sürülmüştür (Habermas, 1984).

Bu çalışma, filozof-kral ideali ile modern teknokrasiyi bilgelik ve bilgi iktidarı ekseninde karşılaştıran teorik bir analiz olarak tasarlanmıştır. Platon’da bilgi yalnızca doğru önermelerin

toplama olarak değil, ruhu hakikate yönelten bir dönüşüm olarak kavranmış; bu nedenle yönetimin “bilgiye sahip olma” değil, “bilgelğe ulaşma” meselesi olduğu vurgulanmıştır (Ağaoğulları, 2020). Mağaradan çıkış, görünüşten ideaların bilgisine yükselişin simgesi olarak siyasal yönetimde ölçülülük (sophrosyne) ve adalet (dikaiosyne) ile birleştiğinde ancak meşru bir düzen üreteceği savunulmuştur (Plato, 1997: 514a–517a; Platon, 2001). Teknokraside ise bilginin araçsal kipine (istatistik, modelleme, optimizasyon) yaslanan bir meşruiyetin öne çıktığı, Weberci rasyonelleşmenin otoritenin rasyonel-legal biçimini ve uzmanlaşmış bürokrasiyi kurumlaştırdığı, “haklılık”ın giderek “usulüne uygunluk” ile özdeşleştiği, bunun da erdem ve kamusal iyilik kategorilerini geri plana ittiği şeklindedir (Weber, 1919; Foucault, 1977). Sanayi sonrası toplumsal karmaşıklığın uzman akıla geniş bir hareket alanı açtığı; risk ölçümü, algoritmik tahmin ve idari kapasitenin artışıyla teknik rasyonalitenin ağırlığının belirginleştiği görülmektedir (Bell, 1973). Habermas’ın eleştirisinde iletişimsel akıl zayıfladığında sistem rasyonalitesinin yaşam dünyasını kolonize ettiği; yönetişimin “uzman” ile “yurttaş” arasındaki müzakereyi kısalttığı belirtilmektedir (Habermas, 1984). Crouch’un “post-demokrasi” teşhisinde siyasal kararların teknik odalarda sıkıştığı ve kamuoyunun etkisinin prosedürel vitrinde simgesel hâle geldiği kaydedilmiştir (Crouch, 2004). D’Aspremont’un yakın tarihli değerlendirmesinde teknokrasinin demokratik meşruiyet ile epistemik otorite arasında sürekli bir gerilim ürettiği analizine yer verilmektedir (D’Aspremont, 2021).

Literatürde iki yönlü bir boşluk bulunmaktadır. Birincisi, teknokrasi tartışmaları çoğunlukla kurumsal tasarım, politik ekonomi ve hukuk-yönetişim eksenlerinde ilerletilmiş; Platon merkezli çalışmalar ise klasik metinleri tarihsel-yorumlayıcı düzlemde yeniden okumuştur. İkincisi, filozof-kral ideali ile teknokratik yönetim arasında epistemolojik, ontolojik ve etik-politik düzlemlerde sistematik ve karşılaştırmalı bir eşleştirmenin görece sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu çalışma, Platon’un bilgelik kategorisini teknokrasinin bilgi iktidarı ile Foucaultcu bir okuma içinde çaprazlayan, Weberci rasyonelleşme ve Habermasçı iletişimsel akıl kavrayışlarıyla tamamlayan bir çerçeve önermektedir (Foucault, 1977; Weber, 1919; Weber, 2023; Habermas, 1984).

Çalışmanın amacı, filozof-kral modeli ile modern teknokrasi arasında bilgelik ve bilgi iktidarı ekseninde kuramsal bir karşılaştırma geliştirerek meşruiyet, adalet ve yönetim kategorilerini yeniden düşündürmektir. Temel varsayım, filozof-kral idealinin bilgeligi, teknokrasinin ise bilgiyi siyasal iktidarın temeline koyduğu; bu nedenle teknokrasinin Platoncu ahlaki ölçüyü prosedürel rasyonalite lehine indirgediğidir (Weber, 1919; Weber, 2023; Foucault, 1977: 27–28). Araştırma sorusunda, Platon’un filozof-kral modeli ile modern teknokratik yönetim arasındaki ilişkinin bilgelik ve bilgi iktidarı kavramları açısından nasıl çözümlenebileceği sorulmuştur. Hipotezde, teknokrasinin Platon’un bilgelik merkezli yönetim idealinin etik boyutundan uzaklaşarak bilgiye sahip olanların iktidarına dayalı, epistemik olarak seçkin fakat normatif açıdan indirgenmiş bir yönetim biçimine evrildiği ileri sürülmüştür (Crouch, 2004: 9; D’Aspremont, 2021: 8).

Böylelikle girişte savunulan tez, Platon’un bilgelik merkezli siyaset anlayışının çağdaş teknokrasinin bilgi merkezli iktidar düzeneklerini normatif bakışla yeniden düşünmeye imkân tanıdığı, hakikat-adalet-ölçü üçlüsünü siyasal meşruiyetin temeline geri çağırdığı ve uzmanlaşmış yönetimin demokraside ürettiği müzakere kaybı ile kamusal erdem erozyonuna

felsefi bir teşhis koyduğu yönünde formüle edilmiştir (Habermas, 1984; Platon, 2001: 281–284; Foucault, 1977). Çalışmanın devamında bu çerçevenin önce Platoncu düşüncede bilgelik-adalet ilişkisi üzerinden temellendirildiği, ardından modern teknokrasinin rasyonelleşme, bilgi-iktidar ve iletişimsel akıl kavramlarıyla çözümlendiği ve nihayet karşılaştırmalı bir değerlendirmeye bilgelik mi, bilgi iktidarı mı sorusuna teorik bir yanıt önerildiği gösterilecektir.

2. PLATON’UN FİLOZOF-KRAL MODELİ: BİLGELİĞİN SİYASAL ONTOLOJİSİ

Platon’un siyaset tasavvurunda yönetimin meşruiyeti, doğru bilginin ahlaki erdemle birleşmesine bağlanır; *episteme* ile *areté* arasındaki bağ koparıldığında siyaset, retoriğin ve tutkuların yönlendirdiği bir görünüşler alanına indirgenir (Platon, 2001: 113–115). *Devlet*’te adaletin hem ruh düzeni hem de siyasal düzen olarak kavramsallaştırılması, filozof-kral modelinin ontolojik temelini oluşturur: bireyde aklın (*logos*) öteki ruh parçaları üzerinde kurduğu rehberlik, devlette bilge sınıfın öteki işlevsel sınıflar üzerindeki rehberliğine tekabül eder; “her parçanın kendi işini yapması” ilkesi adaletin ilkesidir (Plato, 1997: 433a–434d, Platon, 2001). Böylece bilgelik, doğru eylemin teknik hesaplarıyla değil, ruhun hakikate yönelişiyle tanımlanır; yönetim, salt bir *techné* değil, *paideia* sürecinin olgun meyvesi hâline gelmektedir (Platon, 2001: 167–173).

Filozof-kral, doğası gereği hakikati seven, değişmez olana yönelen, ölçülülük (*sophrosyne*) ve cesaret (*andreia*) gibi erdemleri ruhunda dengeye kavuşturmuş kişidir (Plato, 1997: 485a–487a; Platon, 2001). Bu nitelikler doğuştan bir eğilim ve uzun bir eğitim programının bileşimi olarak düşünülür: beden ve karakterin disiplinini sağlayan müzik-beden terbiyesinden başlayarak aritmetik, geometri, astronomi ve nihayet diyalektiğe yükselen bir müfredat, yöneticinin bakışını görünüşlerin dünyasından ideaların düzenine çevirir (Platon, 2001: 181–199). Diyalektik, bilgiyi kanaatten ayıran doruk noktasını temsil eder; “nedenin hesabı”nı verebilen kavrayış olmadan siyasal yargının hakikate bağlanamayacağı ileri sürülür (Plato, 1997: 510b–511e). Bu nedenle yönetim yetkisi, bilgiye “sahip olma” iddiasından ziyade bilgelik yönelimine, ruhun hakikate açılma kudretine dayandırılır.

Mağara alegorisi, modelin epistemik-siyasal mantığını dramatize eder: zincirlerinden kurtulan ve güneşi gören kişi, hakikatin ışığına ulaştıktan sonra mağaraya geri dönerek ötekileri de aydınlatmakla yükümlüdür; bilgelik, kamusal sorumluluk doğurur (Plato, 1997: 514a–517a; 519c–521b; Ağaoğulları, 2020). Aydınlanmanın siyasal karşılığı burada belirginleşir: hakikate nüfuz etmeyen bir yönetim, görünüşlerin oyununa teslim olur; çoğunluğun kanaati “doğru”yu ikame eder. Platon’da bu tehlike, demokrasinin kaotik özgürlük anlayışından tiranlığa geçiş riskine kadar geniş bir yelpazede tartışılır; dolayısıyla filozof-kral, yalnızca “entelektüel üstünlük” figürü değil, düzenin ahlaki teminatı olarak düşünülür (Platon, 2001: 360–368).

Modelin sınıfsal mimarisi, ruh analogisinin siyasal izdüşümüdür: yönetenler (bilgeler), koruyucular (muhafızlar) ve üreticiler arasındaki işbölümü, “doğal yeti ve eğitim” ilkeleriyle gerekçelendirilir (Plato, 1997: 412b–417b). Yönetim, mülkiyet ve özel aile bağlarından arındırılmış koruyucu-yönetici sınıfta müştereklik ilkeleriyle kurulur; böylece kamusal iyilikle kişisel çıkar arasındaki gerilim azaltılmak istenir (Platon, 2001: 203–214). Burada öngörülen düzen, eşitliğin biçimsel değil, işlevsel-ahlaki bir dengede kavrandığını gösterir; yetkinin kaynağı, çoğunluğun rızası değil, hakikate uygun aklın rehberliğidir. Adalet, bu rehberliğin bütün sınıflara “kendi işini yapma” erdemi olarak yayılmasıyla gerçekleşir (Plato, 1997: 433a–

434d). Platon'un "bilgelik olmadan siyaset olmaz" tezi, yönetimin ölçütünü teknik verimlilikten ayırarak *ölçü* (*metron*) ve *uyum* (*harmonia*) kategorilerine bağlar. "Ölçüsüz özgürlük"ün düzensizlik doğurduğu; ölçünün ise ruh düzeni ile yasa düzeni arasındaki bağı kurduğu savunulur (Platon, 2001: 274–276; 376). Bu nedenle yasa, yalın bir kural kataloğu değil, ruhu eğiten bir *paideia* aracıdır; *Nomoi*'de ayrıntılandırılan müeyyide-eğitim birlikteliği, bilgelik ile normun ayrılmazlığını vurgular. Filozof-kral modelinde yasa-üstü keyfiliğe değil, hakikate uyarlanmış yasallık fikri gözetilir; bilgenin yetkisi, yasa ile hakikatin kesişiminde anlam kazanmaktadır (Göze 2025; Taylor 2021).

Modelin kendine özgü seçkinciliği, erdemin ve bilginin hiyerarşik doğasına yapılan vurgu ile ortaya çıkar; ancak bu seçkincilik, çıkarıcı bir "üstünlük" iddiası değil, kamusal iyiliğin teminatı olarak "sorumluluk" biçiminde temellendirilir. Yönetici, iktidarın faydasına değil, hakikatin buyruğuna bağlı kılınır; bu nedenle siyasal yetke, epistemik bir ehliyet ve ahlaki bir yükümlülük olarak kavramsallaştırılır (Plato, 1997: 473d–474b). Siyasetin bilgiden ziyade bilgelik talep ettiği yönündeki ısrar, teknik aklın yanına ölçülülük ve adalet kriterlerini yerleştirir; doğru bilginin doğru eyleme dönüşmesi, ruhun terbiyesini ve kamusal sorumluluğu gerektirir. Platon'un demokratik düzen eleştirisi, filozof-kral modeline negatif bir zemin sağlar: çoğunluğun kanaatine dayanan karar, retorik cazibesine açık bir alan üretir; sofistlerin ikna sanatı, hakikatin siyasal statüsünü aşındırır (Platon, 2001: 360–368). Bu noktada bilgelik, sofistlik tekniğin karşısına diyalektik düşünüşü ve ahlaki ölçüyü koyar; görünüşlerin parıltısına değil, ideaların düzenine bağlanan bir yönetim anlayışı teklif edilir (Plato, 1997: 510b–511e). Filozof-kral böylece yalnızca "bilen" değil, "kendini bilen" bir figür olarak resmedilir; öz-denetim, kamusal yetkinin iç koşulu hâline gelir.

Eğitimin kademeli yapısı, yöneticinin bakışını tek tek nesnelerden bütünlüğe çevirir: aritmetik ve geometri zihni zorunluya alıştıırır; astronomi değişen içinde değişmezi yakalamayı öğretir; diyalektik en yüksek ilkeye, *agathon*'a yükseltir (Platon, 2001: 181–199). Bu yükseliş, siyasal aklın "hesap" ile "ölçü"yü, "kanıt" ile "erdem"i bir araya getirmesini sağlar. Nitekim mağaradan dönüş, siyasal ödevin simgesidir: hakikat görgüsü, kamusal rehberlik yükümlülüğünü doğurur; bilgelik, kendinde kalamaz (Plato, 1997: 519c–521b). Son kertede filozof-kral modeli, siyasal iktidarı bilgi-güç mantığına indirgemez; bilginin kendisini adalet ve ölçülülük tarafından sınırlandırır. Bu çerçevede meşruiyet, araçsal rasyonellikten değil, hakikate uygun yaşam idealinden türetilir. Yönetim, teknik yeterlikten önce *ruhun terbiyesini* talep eden bir *paideia* meselesi şeklinde ele alınır; bu nedenle doğru düzen, yalnızca doğru kurumlarla değil, doğru ruh düzeniyle mümkündür (Platon, 2001: 113–115). Filozof-kral modeli, böylelikle bilginin siyasetteki statüsünü "iktidarın aracı" olmaktan çıkarıp "adaletin hizmetkârı" olarak yeniden konumlandırır; adaletin ölçüsüyle birleşmeyen bilgi, siyasal aklı doğruluk zemininden ayırır. Bu ontolojik ve etik çerçeve, modern dönemde "uzmanlık" ve "teknik akıl" üzerine kurulu yönetim anlayışlarıyla karşılaştırma yapmaya elverişli bir referans noktası sağlar; çünkü model, yönetimin özünü epistemik ehliyetten çok *bilgeliğin kamusal ödevi* olarak tanımlamaktadır (Plato, 1997: 540a–b).

3. MODERN TEKNOKRASİNİN DOĞUŞU VE FELSEFİ ARKA PLANI

Teknokratik düşüncenin modern siyasal tahayyülde kazandığı ağırlığın, sanayi toplumunun ve bilimsel bilginin kurumsallaşmasının uzun 19. yüzyılda oluşan bir soy zincirine dayandığı

kabul edilmiştir. Saint-Simon ve Comte çizgisinde toplumsal düzenin “bilimlerin hiyerarşisi” ve pozitif yöntemle rasyonelleştirilmesi tasarlanmış; üretimin ve yönetimin “bilimsel idare” ilkesine bağlanması gerektiği görüşüyle uzmanlar sınıfına ayrıcalıklı bir konum atfedilmiştir (Anlı 2013; Büyükçeklik 2019; Kalelioğlu 2018; Mill 2022). Sanayi kapitalizminin kurumsal aklı, Veblen’in “mühendisler iktidarı”na duyduğu sempatiye sembolik ifadesini bulmuş (Kaymaz ve Eren 2018); üretim tekniklerinin, verimlilik hesapları ve ince ayarlı koordinasyon gerektiren bir organizasyon mantığına bağlanması, yönetimde teknik-rasyonel yetkinliğin üstünlüğü fikrini pekiştirmiştir. Bu miras, Weber’in “rasyonel-legal otorite” ve “bürokratik egemenlik” çözümlemelerinde sistematik bir çerçeveye kavuşturulmuştur: modern idarenin meşruiyeti, kişisel karizma ya da geleneksel otorite yerine, kurallara bağlanmış prosedürler, kayıtlar, ehliyet ve uzmanlaşma üzerine kuruludur; karar, “davanın dosyası”nda somutlaşan bilgi ve usule uygunlukla gerekçelendirilir (Weber, 1919, Weber, 2023). Böylelikle 20. yüzyılın ilk yarısında, siyasal meşruiyetin giderek artan ölçüde “kanıt” ve “usul” bileşiminden türetildiği; uzmanlaşmış idari aygıtın, modern devletin rasyonelleşmesinin omurgası hâline geldiği saptanmıştır.

Sanayi-sonrası toplum teşhisinde Daniel Bell’in “bilgi sınıfı” ve “teknik elit” kavramsallaştırmaları, ekonomide katma değerın bilgi-yoğun sektörlerle kaymasıyla birlikte yönetimin de giderek *uzman akıl* tarafından yönlendirileceği bir ufuk çizmiştir. Bilginin üretimi, dolaşımı ve uygulanması, planlamanın ve kamu politikasının merkezine yerleştirilmiş; böylece siyasal kararın dayandığı epistemik zemin, bilimsel yöntem, modelleme ve projeksiyonlar aracılığıyla kurumsallaştırılmıştır (Bell, 1973: 15–18). Bu gelişmeler, Weberci rasyonelleşmenin yönetsel katmanda yoğunlaşan sonuçlarıyla birleşince, modern devletin kapasite artışı kadar meşruiyetinin de “kanıt-temelli” söylem etrafında örgütlendiği görülmüştür. Bilimsel otoriteye duyulan güven, siyasal kararın “nesnel” araçlarla gerekçelendirilebileceği beklentisini çoğaltmış; böylelikle teknokratik eğilim, yalnızca bir yönetim tekniği değil, meşruiyeti doğrulama biçimi haline gelmiştir (Weber, 2023). Ancak bu meşruiyet zemininin, demokrasinin söylem ve katılım mantığıyla gerilim üretmeye başladığı, özellikle karmaşık risklerin (salgın, iklim, finansal kırılganlıklar, altyapı güvenliği) yönetiminde açık hâle gelmiştir. Bu noktada Jürgen Habermas’ın “sistem rasyonallitesi” ile “yaşam dünyası” arasındaki açılmayı analiz eden çerçevesi, teknik-bürokratik ussallığın iletişimsel aklı kolonize ettiği durumlara işaret eder; kararın gerekçelendirilmesi, uzman ağlarının iç iletişimine sıkıştıkça kamusal müzakerenin meşruiyet üretici işlevi zayıflar (Habermas, 1984).

Teknokratik yönetimin felsefi anatomisinde Michel Foucault’nun bilgi-iktidar analizi kurucu bir rol oynamıştır. Modern iktidarın “mikro-fizik”i, bilginin üretildiği ve dağıtıldığı kurumsal ağlarla, disiplin ve gözetim teknikleriyle birlikte işlediği için; bilgi, yalnızca iktidarı aydınlatan “nötr” bir enstrüman değil, bizzat iktidarın üretim tarzlarından biridir. Bu nedenle “doğru”nun siyasal statüsü, otoritenin söylemsel rejimlerinin dışında belirlenemez; uzmanlık, hakikati taşıyan bir kap değil, hakikat rejimlerinin içindeki bir düğüm noktasıdır (Foucault, 1977: 27–28). Bu okuma, teknokratik meşruiyetin masum bir “doğru karar tekniği” olarak düşünülemeyeceğini; her “kanıt-temelli” gerekçenin aynı zamanda bir normatif düzenleme yaptığını ima eder. Foucaultcu perspektiften bakıldığında, risk yönetimi, nüfusun düzenlenmesi, sağlık, eğitim ve güvenlik alanlarındaki bilgi süreçleri, kararın nesnelliğini değil,

iktidarın görünmezliğini artırma potansiyeli taşır. Dolayısıyla teknokrasi, siyasal olanın teknik olana indirgenmesi değil; teknik olanın siyasal olanla eklemlenerek meşruiyet üretmesi olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, Colin Crouch'un "post-demokrasi" teşhisiyle birleştiğinde, seçimlerin ve temsilin biçimsel devamlılığı yanında, kararın içeriğinin lobiler, uzman panelleri ve kapalı teknik odalar içinde şekillenme eğilimine dikkat çekilmiştir (Crouch, 2004: 4–10).

Bu bağlamda modern teknokrasinin iddiası, "doğru bilgi doğru yönetimi getirir" öncülüne dayandırılmış; doğru kararın ölçütü olarak "kanıt", "veri" ve "model" öne çıkarılmıştır. İdari kapasitenin veriyle büyütülmesi, algoritmik tahmin ve optimizasyon tekniklerinin kamu politikasına nüfuzu, normatif tartışmanın tonunu değiştirmiş; "ne yapılmalı?" sorusu "hangi çıktı maksimize edilmeli?" sorusuyla yer değiştirmiştir. Araçsal rasyonalitenin bu hegemonik yükselişinde, demokratik öznenin *katılım* ve *muhakeme* kapasitesinin nasıl korunacağı sorusu belirginleşmiştir. Habermas'ın iletişimsel akıl anlayışı, meşruiyetin yalnızca sonuçların etkinliğiyle değil, gerekçelerin kamusal akla sunulabilirliğiyle sağlanabileceğini vurgulayarak teknokrasinin "kısıtlanmış gerekçelendirme" pratiklerine eleştirel bir karşı-ölçüt getirmiştir (Habermas, 1984). Söz konusu pratiklerde, yurttaşın payına düşen şeyin "uzmanların açıkladığı doğruyu onaylamak" olduğu durumlarda, siyasal özneliğin zayıfladığı ve demokratik kamusalılığın tartışmacı dokusunun incelendiği belirtilmiştir.

Teknokratik aklın güncel evresi, sayısallaşma ve veri-yığılması ile belirlenmiştir. Veri altyapıları, makine öğrenimi teknikleri ve tahmine dayalı yönetim, "kanıt" kategorisini, ölçüm ve gözlemin ötesine taşıyarak algoritmik çıkarıma bağlamıştır. Bu dönüşümde "şeffaflık" söyleminin, kod ve model içindeki varsayımlar yoluyla yeni bir opaklık üretebildiği; modeli kuranın "kamu yararı"nı teknik parametreler üzerinden tanımladığı durumlarda, değer seçiminin teknik biçim altında gizlendiği görülmüştür. Bu olgu, Foucaultcu hatırlatmayla, bilgi-iktidar eklemlenmesinin güncel mekaniğine işaret eder; algoritmik aklın siyasallaşması, "tarafsız sonuçlar" ile "normatif önyargılar" arasındaki sınırı geçirgenleştirir (Foucault, 1977: 27–28). Böyle durumlarda teknokrasi, yalnızca uzmanlar topluluğunun örgütlü gücü değil, aynı zamanda *metodolojik seçimin* siyasal sonuçlar üretmesinin adıdır. Örneğin maliye politikalarında dağılım varsayımları, şehircilikte "risk" in mekânsal kodlanması veya sağlıkta triyaj algoritmalarının önceliklendirme şemaları, teknik dil içinde normatif bir tercih düzeni kurar; bu tercih düzeni, demokratik müzakerenin konusu yapılmadığında "iyi yönetim" ile "meşru yönetim" arasındaki bağ zayıflar (Crouch, 2004: 9; Runciman, 2018: 102).

Liberal demokrasilerde teknokratik eğilimlerin güçlenmesi, epistemik elitizm tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Uzmanlık ağlarının dışlayıcı dilinin, halkın deneyim bilgisini ve yerel akılları değersizleştirdiği; "bilmek" ile "yönetmek" arasındaki mesafenin kapatıldığı ölçüde siyasal temsilin iğinin boşaldığı ileri sürülmüştür. Bu noktada Weber'in bürokrasinin "demir kafes" metaforuyla işaret ettiği risk, yalnızca usulün araçsal üstünlüğü değil, aynı zamanda amacın usule indirgenmesidir; *haklılık* ile *usulüne uygunluk* özdeşleştiğinde, *adalet* kategorisinin yeri daralır (Weber, 1919, 2023). Habermas'ın çözümlemesi, temsil ile uzmanlık arasında bir "çeviri" mekanizması kurulmadıkça, demokratik meşruiyetin sürdürülebilir olmayacağını belirtir; iletişimsel akıl, teknik akla tercüme edilmedikçe ve tersi yapılmadıkça, kamusal rızanın anlamı prosedürel onaylamaya indirgenir (Habermas, 1984). D'Aspremont'un teknokrasiye ilişkin yakın tarihli değerlendirmeleri, bu gerilimin hukuk-devlet ilişkisi, siyaset-

bilim ilişkisi ve demokratik yetki-epistemik otorite üçgeninde kalıcı bir paradoks ürettiğini vurgulamıştır: uzmanlaşmış yönetim, karar kalitesini artırabilir; fakat kararın “kime ait olduğu” ve “hangi değer rejimine bağlandığı” soruları yanıtsız kaldığında, meşruiyet açığı derinleşir (D’Aspremont, 2021: 7–9).

Sonuç düzeyinde modern teknokrasinin felsefi arka planı, üç kesişen iddia etrafında toplanmıştır. Birincisi, Weberci rasyonelleşmenin kurumsal düzenekleri içinde uzmanlığın idari meşruiyetin temel kaynağına dönüştüğü; kararın doğrulanmasının usul ve kayıt üzerinden işlediği tespit edilmiştir (Weber, 1919, 2023). İkincisi, Foucaultcu bilgi-iktidar perspektifinde, “doğru”nun siyasal statüsünün bizzat bilgi rejimlerinde üretildiği; teknik dilin normatif etkilerinin siyasal sorumluluktan azade olmadığı ortaya konmuştur (Foucault, 1977: 27–28). Üçüncüsü, Habermas ve Crouch çizgisinde, iletişimsel aklın zayıflamasıyla birlikte kamusal müzakerenin yerini “kısaltılmış gerekçelendirme”nin aldığı; böylece demokratik meşruiyetin, sonuçların etkinliği lehine gerekçelerin kamusalılığı pahasına eridiği belirlenmiştir (Habermas, 1984; Crouch, 2004). Bu üçlü teşhis, teknokrasinin, Platoncu anlamda *bilgelik*le değil, modern anlamda *bilgi iktidarı*yla özdeş bir yönetim mantığına yaklaştığını göstermektedir. Söz konusu mantık, araçsal rasyonaliteyi siyasal aklın merkezine yerleştirirken, *ölçü* (*metron*), *adalet* (*dikaio-syne*) ve *paideia* kategorilerini ikincil düzleme iter; böylece “doğru” ile “iyi”nin, “kanıt” ile “erdem”in ayrıldığı bir meşruiyet rejimi oluşur. Bu rejimin Platoncu siyasal ontolojiyle karşılaştırılması, bir sonraki bölümde *epistemolojik*, *ontolojik* ve *etik-politik* düzlemlerde ayrıntılandırılacaktır; özellikle bilginin statüsünün *bilgelik* yönelimine karşı nasıl yeniden tanımlandığı ve normatif ölçünün yerini nasıl verimlilik hesaplarının aldığı gösterilecektir (Platon, 2001: 274–276; 360–368; Habermas, 1984; D’Aspremont, 2021).

4. KARŞILAŞTIRMALI TEORİK ANALİZ: BİLGELİK Mİ, BİLGİ İKTİDARI MI?

Platoncu siyasal ontoloji ile modern teknokratik akıl arasında kurulan karşılaştırmada temel eksen, bilginin siyasal meşruiyet üretme tarzıdır. Platon’da bilgi, duyulur dünyanın değişken görünümünü aşarak idealar düzenine yükselen bir *bilgelik yönelimi* olarak kavranmış; yönetim, ancak bu yönelimin ruhu dönüştürücü etkisiyle adalet ve ölçülülükle birleştiğinde haklılaştırılmıştır (Platon, 2001: 113–115; Plato, 1997: 514a–517a). Modern teknokraside ise bilgi, çoğunlukla araçsal rasyonaliteyle özdeşleşen “kanıt” ve “usul” üzerinden doğrulanmış; böylece meşruiyet, *bilgelik*in *etik ölçüsünden* ziyade *bilginin prosedürel geçerliliği* üzerinden üretilmiştir (Weber, 2023). İlk bakışta iki paradigma arasında ortak bir “akıl” çağrısı bulunduğu düşünülebilirse de, Platon’daki akıl, hakikate yöneliş sayesinde ruhun terbiyesini ve kamusal ödevi birleştirirken; teknokratik akıl, doğruluğu ölçülebilir çıktılar ve model uyumu üzerinden belirleyerek siyasal amacın yerini sıklıkla yöntemsel uygunluğa bırakmıştır (Bell, 1973; Crouch, 2004). Böylece *doğru* ile *iyi*, *kanıt* ile *erdem* arasında Platon’un kabul etmeyeceği bir yarıma meydana gelmiş; sahil meşruiyet, sonuç etkinliği lehine gerekçelerin kamusalılığı pahasına daralmıştır (Habermas, 1984).

Epistemik düzlemde Platon’un *episteme–doxa* ayrımı belirleyici kabul edilmiştir. Doğrunun kanaatten ayrılması, diyalektik eğitimin doruğunda, nedenin hesabını verme yetisiyle güvence altına alınmıştır; bu nedenle siyasal yargı, hakikate bağlanmadıkça retoriğin cazibesine açık kalır (Plato, 1997; Ağaoğulları, 2020). Teknokratik meşruiyette ise kanaatten uzak durma iddiası, hakikatle değil, “kanıt”la ilişki üzerinden kurulmuştur: dosyadaki verinin niteliği ve

usulün doğruluğu, kararın doğruluğuna vekâlet eder (Weber, 2023). Foucault’nun bilgi-iktidar çözümlemeleri bu noktada kritik bir düzeltme getirir: “kanıt”ın tarafsızlığının kendisi bir güç düzeninin ürünüdür; veri üretiminin ve sınıflandırmanın normatif önyargıları, teknik dil içinde görünmezleşebilir (Foucault, 1977). Platon’un sofistlere yönelttiği eleştiri ile Foucault’nun modern bilgi rejimlerine ilişkin uyarısı, epistemik zeminde aynı tehlikeye işaret eder: görünüşün hakikat yerine geçmesi. Platon’da bu, retorik’in parlaklığı karşısında diyalektik ölçünün terk edilmesidir; teknokraside ise modelin doğru seçimi, dağılım varsayımları ve metriklerin tercihleri gibi teknik kararların değer içeriği tartışma dışına itildiğinde, “kanıt”ın hakikat yerine geçtiği gözden kaçabilir (Foucault, 1977; Habermas, 1984). Sonuç olarak Platon’un aradığı “nedenin hesabı”, teknokratik dilde “modelin performansı”na tahvil edildiğinde, epistemik sorumluluk ile normatif sorumluluk arasındaki bağ zayıflamıştır.

Ontolojik düzlemde Platon’un ruh-devlet analojisi, bilgelik temelli bir hiyerarşiyle düzenlenen bir bütünlüğe gönderme yapar: aklın tutkulara rehberliği bireyde erdemi, devlette adaleti doğurur; her parça kendi işini yaptığında uyum gerçekleşir (Platon, 2001). Bu ontolojide “ölçü” (*metron*) temel ilkedir; ölçsüz özgürlük düzensizlik üretir ve nihayet tiranlığa evrilebilir (Platon, 2001: 274–276; 360–368). Modern teknokraside ontolojik vurgu, düzen ve dengeyi “sistem rasyonalitesi”nin içsel ölçülerine bırakır; uyum, çoğu kez normatif bir ahengin değil, *idari koordinasyonun* ve *optimizasyonun* adıdır (Bell, 1973). Habermas’ın yaşam dünyasının kolonizasyonu tezi, bu dönüşümü, ontolojik bir gerileme olarak okur: siyasal bütünlük, iletişimsel aklın müzakereci birliği yerine sistemsel fonksiyonların eşgüdümüne indirgenmiştir (Habermas, 1984). Platon’un uyum anlayışı, *hakikat-adalet-ölçü* üçlüsünün ruh ve yasa ile bağını gözetirken; teknokratik uyum, hakikatin yerine *hesaplanabilirlik* ilkesini koyar. Bu nedenle Platon’un “doğru düzen”i ile teknokratik “iyi yönetim” içeriği itibarıyla ayrılmış; ilkinde iyi, hakikate uygun yaşama; ikincisinde iyi, optimal çıktılara bağlanmıştır.

Etik-politik düzlemde Platon’un yöneten figürü, *kamusal iyilik* lehine *öz-denetim* ve *ölçülülük* erdemlerini içselleştirmiş bir *bilgelik öznesi* olarak tanımlanmıştır; siyasal yetke, bilgi kadar karakterin terbiyesine bağlanmıştır (Plato, 1997; Platon, 2001). Modern teknokraside ise yöneten figürü, daha çok *uzman özne* olarak belirginleşir; etik yetkinlik, mesleki deontolojiye ve prosedürel uygunluğa emanet edilir. Weber’in bürokrasisinde bu durum, “usulüne uygunluk = haklılık” eşleşmesiyle ifade edilmiştir; fakat bu eşleşme, adalet kategorisinin siyasetteki tözel gücünü azaltma riskini taşır (Weber, 2023). Crouch’un post-demokrasi teşhisi, etik-politik düzlemde tam burada kritikleşir: temsil, seçim ve sorumluluk devam eder; fakat siyasal kararın içeriği uzman ağlarında ve teknik odalarda şekillendiğinde, yurttaşlığın *erdem* boyutu (katılma, muhakeme, ortak iyiyi arama) silikleşir (Crouch, 2004). Platon’un *paideia* vurgusu, teknokrasinin “kısaltılmış gerekçelendirme” pratiklerine karşı, yurttaşın aklını muhatap alan bir siyasal eğitim gereksinimini hatırlatır; bilgelik, yalnız yöneticinin değil, topluluğun da erdemidir (Platon, 2001; Habermas, 1984).

Retorik ve görünüş meselesi, iki paradigmada farklı yüzlerle ortaya konmuştur. Platon’da sofistin retorik, hakikatin yerini alan ikna tekniği olarak eleştirilmiş; diyalektik, görünüşün parıltısını söndüren bir ölçü olarak konumlandırılmıştır (Plato, 1997). Teknokraside retorik, “teknik tarafsızlık” söylemiyle yeniden sahne alır: modelin parametreleri, risk matrisleri, maliyet-fayda tabloları, siyasal tercihin üzerinde bir tarafsızlık iması üretir. Foucaultcu perspektif, bu tarafsızlık iddiasının söylemsel niteliğini açığa çıkarır: “taraf tutmayan”

gösterim, bizzat bir iktidar üretimidir; seçilen metrik, görünmez bir normatif kadastro çizer (Foucault, 1977). Platon açısından bakıldığında, bu durum, hakikatin yerine “ölçülenin” ikame edilmesi anlamına gelir; oysa ölçü, Platon’da sayımsal standardın değil, *ahlaki uyumun* adıdır (Platon, 2001). Böylece iki mantık arasındaki retorik ayrışma netleşir: Platon’da retoriğe karşı diyalektik; teknokraside politikaya karşı teknik retorik.

Karar ve sorumluluk ilişkisi de paradigmatik olarak ayrılmıştır. Platon’da mağaradan çıkan bilge, geri dönme ve mağaradakileri aydınlatma sorumluluğunu üstlenir; bilgelik, kamusal yükümlülük doğurur (Plato, 1997). Teknokraside sorumluluk, çoğunlukla prosedür ve kanıt zincirinin doğrulanmasına indirgenir; kararın dayandığı veri, model ve usul gösterildiğinde, sorumluluk ifası tamamlanmış sayılabilir. Habermas’ın “gerekçelerin kamusalılığı” vurgusu, bu indirgemeyi problematize eder: meşruiyet, yalnızca *nenin* yapıldığıyla değil, *neden* ve *nasıl* yapıldığına dair kamusal muhakemenin kalitesiyle ilgilidir (Habermas, 1984). Platon’un bilge yöneticisi, bu kamusal muhakemenin öznesi olarak düşünülmüş; teknokratik özne ise çoğu kez muhakemenin vekili olarak, tartışmayı “yetkin masaya” devreden bir aracıya dönüşmüştür. Böyle bir devrin, temsil ve yurttaşlık bağına zayıflattığı; erdemin yalnız “mesleki yeterlik”te değil, *kamusal akla hesap verme* kapasitesinde de aranması gerektiği ortaya konmuştur (Crouch, 2004; D’Aspremont, 2021).

Son kertede karşılaştırma, şu normatif ayrımı görünür kılmıştır: Platon’da siyasal akıl, *hakikat–adalet–ölçü* üçlüsünün birlikteliğiyle tanımlanan bir *bilgelik sanatıdır*; modern teknokraside siyasal akıl, *kanıt–usul–çıktı* üçlüsünün birlikteliğiyle tanımlanan bir *yönetim tekniği* hâline gelmiştir. İlkinde meşruiyet, ruhun ve yasanın ahenkle düzenlenmesiyle; ikincisinde meşruiyet, idari başarının ve prosedürel doğruluğun temsiliyle üretilmiştir (Platon, 2001; Weber, 2023). Foucaultcu analiz, teknik zeminde üretilen “doğru”nun iktidar dokuya gömülü olduğunu; Habermasçı eleştiri ise bu zeminde kamusal aklın geri çağrılmadığı her durumda meşruiyet açığının kaçınılmaz olduğunu göstermiştir (Foucault, 1977; Habermas, 1984). Bu nedenle Platoncu model, çağdaş teknokratik pratiklere karşı *bilgelik temelli* bir denge ilkesini (*paideia*, ölçülülük ve adalet) yeniden gündeme getirir: kanıtın yerini hakikat almaya değil, kanıtın hakikat ve erdemle birlikte düşünülmesine; usulün yerini adalet almaya değil, usulün adaletle sınanmasına; çıktının yerini ölçü almaya değil, çıktının ölçüyle tartılmasına işaret eden bir siyasal akıl anlayışı. Karşılaştırmanın bütününde belirginleşen sonuç, bilginin siyasetteki statüsünün *iktidarın aracı* olmaktan çıkarılıp *adaletin hizmetkârı* hâline getirilmediği koşullarda, yönetim kalitesi artsa dahi meşruiyetin zayıflayacağıdır (Crouch, 2004; D’Aspremont, 2021). Bu tespit, izleyen sonuç bölümünde bilgelik temelli siyasal bir yeniden çerçevelemenin ilkeleri olarak toparlanacaktır.

SONUÇ

Platoncu siyasal ontolojide meşruiyetin kaynağının bilginin kendisi değil, bilginin adalet ve ölçülülükle birleşmiş hâli olduğu; yönetimin *tekné*’den önce *paideia*’nın ürünü olarak kavrandığı gösterilmiştir. Filozof-kral modeli, siyasal akıllı hakikat–adalet–ölçü üçlüsünün birlikteliğiyle tanımlarken, modern teknokratik düzenin meşruiyeti büyük ölçüde kanıt–usul–çıktı üçlüsünün bileşimine dayandığı saptanmıştır. Epistemik düzlemde Platon’un *episteme–doxa* ayrımının, teknokrasinin “kanıt” kategorisiyle işleyen prosedürel doğrulama mantığı karşısında, hakikatin siyasal statüsünü yeniden düşünmeye elverişli bir ölçüt sunduğu;

hakikatin nedenin hesabını verme kapasitesiyle (diyalektik) teminat altına alınmadığı durumlarda, “kanıt”ın teknik dil içinde görünüşe dönüşebileceği ortaya konmuştur (Plato, 1997; Foucault, 1977). Ontolojik düzlemde ruh–devlet analogisinin aklın tutkulara rehberliği olarak kurduğu uyum anlayışının, teknokrasinin idari koordinasyon ve optimizasyon temelli uyum anlayışından ayrıldığı; ilkinin iyi’yi hakikate uygun yaşamda, ikincisinin iyi’yi optimal çıktıda bulduğu tespit edilmiştir (Platon, 2001; Habermas, 1984). Etik-politik düzlemde ise Platon’un yöneten figürü “bilgelik öznesi” olarak öz-denetim ve ölçülülük erdemlerini içselleştirirken; teknokratik figürün mesleki deontoloji ve prosedürel uygunlukla yetinme eğilimi taşıdığı, böylece adaletin tözel gücünün zayıflama riskiyle karşılaştığı ileri sürülmüştür.

Genel sonuç olarak, modern teknokrasinin Platoncu anlamda bilgelikten ziyade bilgi iktidarı olarak çalıştığı; bilgi ile iktidarın Foucaultcu biçimde iç içe geçtiği ve bu iç içeliğin “tarafsız kanıt” iddiasını söylemsel bir normatif tercihler setiyle eklemlendiği saptanmıştır (Foucault, 1977). Habermas’ın iletişimsel akıl çerçevesinde, meşruiyetin yalnızca sonuçların etkinliğinden değil, gerekçelerin kamusalılığından beslendiği; bu bağ kurulmaksızın uzmanlık ağlarının iç iletişimine sıkışan kısaltılmış gerekçelendirme pratiklerinin post-demokratik bir ince kabuk ürettiği vurgulanmıştır (Habermas, 1984). Bu bağlamda çalışmanın merkez tezi, bilginin siyasetteki statüsünün iktidarın aracı olmaktan çıkarılıp adaletin hizmetkârı hâline getirilmediği yerde yönetim kalitesi artsa dahi meşruiyetin zayıflayacağı yönünde formüle edilmiştir. Platon’un hakikat–adalet–ölçü üçlüsünü bir arada tutan siyasal akıl anlayışı, modern teknokrasinin kanıt–usul–çıktı üçlüsünü dışlamak yerine onu **tamamlayıcı bir üst-ölçü**yle sınırlamayı öneren bir normatif çerçeveye dönüştürülebilir: kanıt hakikatle, usul adaletle, çıktı ölçüyle birlikte düşünülmelidir (Platon, 2001; Habermas, 1984).

Bu çerçevede “bilgelik temelli siyaset” için üç ilke öne çıkarılmıştır. Birincisi, *epistemik sorumluluk*: kanıtların üretiminde kullanılan metrik, model ve veri rejimlerinin varsayımları kamusallaştırılmalı; “doğru”nun siyasal statüsü teknik dilin içine gizlenmemelidir. İkincisi, *iletişimsel muhakeme*: teknokratik karar gerekçeleri, uzman ağlarının dışına taşınarak yurttaşın eşit rasyonel saygınlığına hitap eden argümantatif usullerle temellendirilmelidir (Habermas, 1984: 285). Üçüncüsü, *ölçülülük ve adalet*: optimizasyon mantığı, dağılımsal ve tanınma temelli adalet ölçütleriyle sınanmalı; araçsal rasyonalite tözel ölçülerle dengelenmelidir. Bu ilkeler, Platoncu paideia’nin çağdaş bir yeniden yorumu olarak, teknokraside özneleşen yurttaşlığın bilgiye erişim, muhakeme ve denetim kapasitesini kurumsal tasarımıyla buluşturmayı hedefler.

Gelecek araştırmalar bakımından, üç yön ciddi bir katkı potansiyeli taşımaktadır. İlki, *algoritmik yönetim* ve dağılım varsayımlarının Platoncu ölçü kavramıyla denetlenmesine yönelik normatif modellerin geliştirilmesidir; burada “model performansı” ile “nedenin hesabı” arasındaki açının ölçülmesi için yeni muhakeme protokollerine ihtiyaç vardır. İkincisi, *epistemik demokrasi* literatürü ile Platoncu paideia’nin kesişiminden doğacak bir “kamusal bilgelik” doktrininin, temsil–uzmanlık arayüzünde kurumsal tercüme mekanizmaları (vatandaş panelleri, gerekçe açıklama zorunlulukları, etki değerlendirmelerinde adalet denetimi) üzerinden sınanmasıdır. Üçüncüsü, *kriz yönetimi* alanında (salgın, iklim, finansal istikrar) kanıt–temelli karar verme ile erdem–temelli siyasal ölçü arasındaki gerilimlerin karşılaştırmalı vaka analizleriyle çözümlenmesidir; bu sayede “iyi”nin optimal olandan, “meşru”nun usule uygun olandan nasıl ayrıldığı daha görünür kılınabilir.

Son tahlilde, Platon'un filozof-kral modeli doğrudan uygulanabilir bir yönetim reçetesi olmaktan çok, *bilgeliliğin siyaset içindeki statüsünü* ölçü olarak koruyan bir eleştirel aynayı temsil eder. Bu ayna, modern teknokrasinin araçsal üstünlüğünü inkâr etmeden; fakat onu adalet ve kamusal muhakeme ile terbiye eden bir siyasal akıl ideali önerir. Hakikatin kamusal hayattaki sessizliği giderilmedikçe, kanıtın sesi meşruiyetin diline çevrilemeyecektir; usul, adaletin, çıktı ise ölçünün tartışına çıkarılmadıkça, yönetim iyi olsa bile iyiye uygun olmayacaktır. Bu nedenle çağdaş yönetim, Platoncu bir hatırlatmayla, bilginin gücünü değil *bilgeliliğin ölçüsünü* siyasetinin merkezine yerleştirmelidir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (2020). *Kent devletinden imparatorluğa* (7. bs.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Anlı, Ö. F. (2013). *Pozitivizm sonrası karşıt-bilim tezleri ve XIX. yüzyıl bilim imgesinin dönüşümü* [Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi].
- Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*. Basic Books.
- Büyükcelikok, T. Ö. (2019). Doğa bilimleri ve pozitivizm ışığında sosyal ve beşeri bilimlere dijital veri etkisi. *International Journal of Information, Technology and Philosophy*, 2, 89–107.
- Crouch, C. (2004). *Post-democracy*. Polity.
- Esmark, A. (2021). *The new technocracy*. Bristol University Press.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, Trans.). Pantheon Books. (Original work published 1975)
- Göze, A. (2025). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. Beta Basım Yayım.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Vol. 1. Reason and the rationalization of society* (T. McCarthy, Trans.). Beacon Press.
- Kalelioğlu, U. B. (2018). *Sosyolojide hâkim eğilim: Pozitivizm*. Uğur Berk Kalelioğlu.
- Kaymaz, V., & Eren, E. (2018). Modern zamanlar ve Veblen. *Yildiz Social Science Review*, 4(2), 201–212.
- Kettl, D. F. (2022). Weberian bureaucracy and contemporary governance. *Perspectives on Public Management and Governance*, 5(2), 111–120.
- Mill, J. S. (2022). *Auguste Comte ve pozitivizm* (Cilt 4). Fihrist Kitap.
- Plato. (1997). Republic. In J. M. Cooper (Ed.), *Plato: Complete works* (pp. 971–1223). Hackett Publishing.
- Platon. (2001). *Devlet* (S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2017). *Yasalar (Nomoi)* (C. Şentuna & S. Babür, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Runciman, D. (2018). *How democracy ends*. Profile Books.
- Steffek, J. (2021). *International organization as technocratic utopia*. Oxford University Press.

Taylor, A. E. (2021). *Platon: Bilgi, ruh ve devlet*. Fol Kitap.

Weber, M. (2004). Politics as a vocation. In P. Lassman & R. Speirs (Eds.), *Weber: Political writings* (pp. 309–369). Cambridge University Press. (Lecture delivered 1919; English ed. 1994/2004)

Weber, M. (2023). *Ekonomi ve toplum* (Cilt 1; B. Yakup, Ed.). Runik Kitap.

ÖZ BELİRLEME TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE SESSİZ İSTİFA: TEMEL PSİKOLOJİK İHTİYAÇLARIN ROLÜ

QUIET QUITTING WITHIN THE FRAMEWORK OF SELF-DETERMINATION THEORY: THE ROLE OF BASIC PSYCHOLOGICAL NEEDS

Yüksek Lisans Öğrencisi, Büşra BULUT

Hasan Kalyoncu Üniversitesi, bltbusra@outlook.com.tr - ORCID ID: 0009-0006-5634-9588

Prof. Dr. Mazlum ÇELİK

Hasan Kalyoncu Üniversitesi, mazlum.celik@hku.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-5021-3256

ÖZET

Covid-19 pandemisiyle birlikte çalışma sistemleri ve iş yapma şekilleri değişmiş, küreselleşen iş yaşamıyla birlikte talepler ve buna dayalı olarak iş yükü artmış, iş-özel yaşam arasında sınırlar saydamlaşırken bunlara olan bakış açısı da dönüşüm geçirmiştir. İş dünyasında bu dönem ve sonrasında ortaya çıkan sessiz istifa davranışı, artan iş yüküne, iş tanımının dışındaki görevlere ve mesai saati dışında çalışmaya vb. durumlara bir tepki olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu süreçte iş yaşamındaki arz ve talebe cevap verilirken çalışanların ihtiyaçlarının, taleplerinin karşılanmadığı, göz ardı ediliyor olabileceği gerçeği sessiz istifa davranışında temel psikolojik ihtiyaçların rolünü gündeme getirmektedir. Bu çalışmada da sessiz istifa davranışına öz-belirleme teorisi kapsamında yer alan temel psikolojik ihtiyaçlar çerçevesinden yaklaşılmıştır. Araştırma kapsamında Gaziantep'te örgütlerde çalışan 155 beyaz yakalıdan elde edilen verilerle sessiz istifa davranışında temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma düzeyinin rolü regresyon, korelasyon analizleri ve farklılık testleri ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak çalışanların temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma düzeyinin sessiz istifa davranışını anlamlı ve negatif bir şekilde etkilediği ($p < .000$) tespit edilirken temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma düzeyi ile sessiz istifa davranışı arasında anlamlı ve negatif yönlü güçlü bir ilişki ($r(155) = -.513, p < .01$) bulunmuştur. Bu araştırmanın ve sonucunda elde edilen bulguların sessiz istifa konusuna olan dikkati arttırması ve yeni araştırmalar için bir örnek teşkil etmesi açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Sessiz İstifa, Öz-Belirleme Teorisi, Temel Psikolojik İhtiyaçlar

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic transformed work systems and practices. In an increasingly globalized work life, demands and associated workloads have intensified, and the boundaries between work and personal life have become blurred, leading to a shift in perspectives on these domains. In the business world, the phenomenon of quiet quitting emerged during and after this period as a reaction to increased workloads, tasks outside job descriptions, overtime work, and similar demands. During this process, while supply and demand in the business world were being responded to, the reality that employees' needs and demands might be going unmet or being

overlooked brought the role of basic psychological needs in quiet quitting to the agenda. This study therefore examines quiet quitting through the framework of basic psychological needs from Self-Determination Theory. Data were collected from 155 white-collar workers in organizations in Gaziantep and analyzed using regression, correlation analyses, and difference tests to investigate the role of basic psychological need satisfaction in quiet quitting. The results revealed that the satisfaction level of employees' basic psychological needs significantly and negatively affected quiet quitting behavior ($p < .000$), and demonstrated a strong, significant negative correlation between the two variables ($r(155) = -.513, p < .01$). It is believed that this study and its findings are important for increasing attention on the issue of quiet quitting and for providing a basis for future research.

Keywords: Quiet Quitting, Self-Determination Theory, Basic Psychological Needs

1. GİRİŞ

Covid 19 hiç şüphesiz son yıllarda insanı etkileyen en önemli olaylardan biridir. İnsanların dünyaya ve kendilerine bakış açılarını ve yaklaşımlarını etkilemiştir. Bu dönemde özel yaşamımızdan iş yaşamımıza kadar yaşamımızın bütünü değişmiş ve dönüşmüştür. Pandemiyle birlikte uzaktan çalışmaya geçilmiş, iş yaşamı ve özel yaşam arasındaki sınırlar belirsizleşmiş (Aydın ve Azizoğlu, 2022), çalışanların omzuna daha fazla iş yükü binmiş, mesai saatleri bir çerçeveye oturtulamaz hale gelmiştir (Çalışkan, 2023). Yanı sıra yönetimden istediği desteği alamayan (Çalışkan, 2023) çalışanlar bu dönemde iş yaşamları ve özel yaşamları hakkına daha fazla düşünme fırsatı ele geçirmiş (Formica ve Sfodera, 2022), nihayetinde ise giderek artan iş taleplerine ve iş yaşamlarında karşılaştıkları diğer olumsuzluklara karşı bir tutum olarak Cohen (2022)'in de "bir pasif saldırganlık davranışı" diye nitelendirdiği sessiz istifa davranışı içine girmiştir. İlk kez 2009 yılında bir sempozyumda ekonomist Mark Boldger tarafından ifade edildiği öne sürülen "Sessiz İstifa (Quiet Quitting)" davranışı çalışanların tanımlanan işlerinin dışında yer alan işleri yapmayarak (Formica ve Sfodera, 2022) yalnızca iş tanımlarının içerisinde kalmaya özen göstermesi (Çimen ve Yılmaz, 2023), işe karşı ilgisiz bir tavır takınması (Xueyun vd., 2024), mesai saatleri dışında işle ilgili herhangi bir şeyle ilgilenmeyi reddetmesi (Çimen ve Yılmaz, 2023) olarak açıklanmaktadır. Sessiz istifa çalışanlarda kendini toplantılara bilerek geç gelme, mesaiye geç başlarken erken bitirme, ekip çalışmalarından kaçınma (Hetler, 2022), iş yerindeki olumsuz duygu ve deneyimleri hakkında pasif bir tavır sergileyerek sessiz kalmayı tercih etme (Xueyun vd., 2024), yaratıcılığını göstermekten sakınma (Yıldız ve Özmenekşe, 2022) şeklinde göstermektedir.

Formica ve Sfodera (2022) sessiz istifanın uzun süreli bir geçmişe sahip olan çalışan memnuniyetsizliğin sonucu olduğunu öne sürmekte, aynı zamanda Pandemi öncesinde de çalışan memnuniyetini olumsuz olarak etkileyen pek çok olgunun olduğunu ancak pandeminin bunu tetikleyerek sessiz istifa davranışını gün yüzüne çıkardığının altını çizmektedir. Çimen ve Yılmaz (2023) da sessiz istifanın süregelen yoğun iş yaşamına bir tepki olarak geliştiğine ve pandemiyle birlikte insanlar için özel yaşamın öncelik kazandığına vurgu yapmaktadır. Öyle ki sessiz istifa davranışıyla çalışanlar saydamlaşan iş-özel yaşam sınırlarını yeniden belirgin hale getirmeye (Hetler, 2022; Yıldız ve Özmenekşe, 2022) ve iş tanımlarını bir çerçeveye oturtmaya

(Hetler, 2022) çalışmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere sessiz istifada gerçek, eylemsel bir istifa davranışı değil bilinçli bir vazgeçiş, geri çekilme söz konusudur (Xueyun vd., 2024).

Yıldız ve Özmenekşe (2022) sessiz istifa davranışında asıl meselenin istifa etmekten ziyade çalışma şartlarından kaynaklanan memnuniyetsizliğin, çalışanın kendisini örgüt içerisinde değersiz hissetmesinin ve yaptığı işi önemsiz olarak algılamasının ifadesi olduğunu belirtmektedir. Harter (2022) de sessiz istifa davranışında çalışan memnuniyetsizliğine dikkat çekerken bu memnuniyetsizliğin nedenini çalışanların örgüt içerisindeki ihtiyaçlarının karşılanmamasına dayandırmaktadır. Wilkinson (2023) çalışanın işe dahil olabilmesi ve potansiyelini gösterebilmesi için çalışanın ihtiyaçlarının örgüt tarafından gözetilmesinin gerekli olduğunu belirtirken Formica ve Sfodera (2022) sessiz istifayı çalışan memnuniyetinin temelleri olduğunu belirttikleri ihtiyaçlar, değerler ve amaç olmak üzere üç temel üstüne oturtmaktadır. Ayrıca çalışanların ihtiyaçlarının karşılanması konusunda bir beklenti içinde olduklarını, ihtiyaçlarının karşılanmaması nedeniyle ise işe karşı bir ilgisizlik geliştirdiklerini ifade etmektedirler.

Çalışanların ihtiyaçlarının karşılanma durumunun sessiz istifa ile ilişkilendirildiği çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda sessiz istifa davranışı Öz Belirleme Teorisi (Self-Determination Theory) ve öz belirleme teorisinin alt kuramlarından bir olan Temel Psikolojik İhtiyaçlar (Basic Psychological Needs) ile ilişkilendirilebilmektedir. Öz Belirleme Teorisi bireylerin motivasyonel süreçleri için özerklik, yeterlilik ve ilişkisellikten oluşan üç temel psikolojik ihtiyacın karşılanması gerektiğini ve örgütsel davranışın temelinde de bu ihtiyaçların yer aldığını öne sürmektedir (Gagne ve Deci, 2005; Niemiec ve Ryan , 2009). Öz Belirleme Teorisine göre bu temel psikolojik ihtiyaçların tatmin edilmesi çalışanın motivasyonunu, iyi oluşunu ve dolayısıyla performansını etkilemektedir (Deci vd., 2017). Kayabaşı (2023) da sessiz istifa davranışın Öz Belirleme Teorisi'ne dayandırılabilirliğini zira motivasyon ile sessiz istifanın ilişkilendirilebileceğini, Öz Belirleme Teorisine göre sessiz istifa davranışının görülmemesi için örgütlerin çalışanlarının ihtiyaçlarını karşılama noktasında etkin bir rol izlemesi gerektiğini belirtmektedir. Yine Karanlinç (2024) de iş yaşamında karşılaşılan olumsuzluklarının motivasyona olan etkisi ve bunun sonucu olarak işe yabancılaşmaya dikkat çekerken sessiz istifanın Öz Belirleme Teorisi kapsamında açıklanabileceğini ifade etmektedir. Her ne kadar pandemiyle birlikte iş yapma şekli ve çalışma ortamları değişse de Öz Belirleme Teorisi insanların temel psikolojik ihtiyaçların evrensel olduğunu iddia etmektedir (Gagne ve Deci, 2005). Aydın ve Azizoğlu (2022) uzaktan çalışma sistemine geçişle birlikte örgütlerin çalışanlarına ulaşma, temel psikolojik ihtiyaçlarını gözetme ve karşılama noktasında engel yaşadıklarını, karşılanmayan temel psikolojik ihtiyaçların ise sessiz istifaya neden olduğunu aktarmaktadır.

Yukarıda da bahsi geçen araştırmalar ve kuramsal çerçeve göz önünde bulundurularak sessiz istifa davranışında temel psikolojik ihtiyaçların rolüne yönelik aşağıda yer alan hipotezler oluşturulmuştur.

H₁ : Temel psikolojik ihtiyaçların karşılanma düzeyi sessiz istifa davranışını negatif yönde etkilemektedir.

H_{1a} : Özerklik ihtiyacının karşılanma düzeyi sessiz istifa davranışını negatif yönde etkilemektedir.

H_{1b} : Yetkinlik ihtiyacının karşılanma düzeyi sessiz istifa davranışını negatif yönde etkilemektedir.

H_{1c} : İlişkisel ihtiyaçının karşılanma düzeyi sessiz istifa davranışını negatif yönde etkilemektedir.

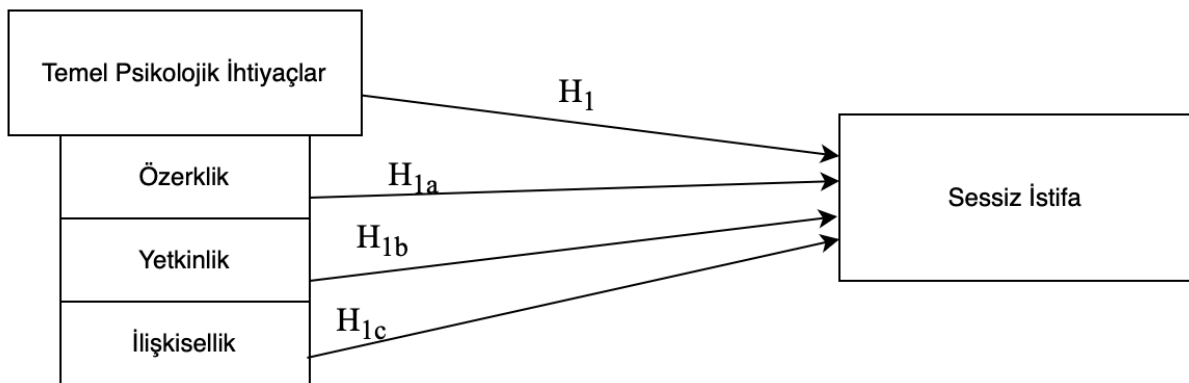
Bu araştırma dahilinde kurulan hipotezlerle incelenecek olan sessiz istifa davranışına Amerika Birleşik Devletleri'nin iş gücünün yarısından fazlasının dahil olduğu bilinmektedir (Harter, 2022). Böylesine yaygın olan, yayılmaya ve bulaşmaya da oldukça açık olan (Yıldız ve Özmenekşe, 2022) sessiz istifa hem örgütler hem de çalışanlar için birtakım olumsuz çıktılara sahiptir. Galanis vd. 2023 yılında 946 hemşire üzerinde yürüttükleri çalışmada iş memnuniyeti ile sessiz istifa arasında negatif bir ilişki tespit etmiş, sessiz istifanın çalışan verimliliğini, dolayısıyla da hizmet kalitesini düşürdüğünü ortaya koymuştur. Bu çalışmanın yanı sıra Karalınç tarafından 2024 yılında yine sağlık sektöründeki 385 çalışan üzerinde yürütülen çalışmada sessiz istifanın iş performansını olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır.

Giderek daha da artan sessiz istifa davranışı hem örgütler hem çalışanlar hem de araştırmacılar açısından oldukça önemli bir konu başlığı haline gelmiştir. Bu çalışmada da sessiz istifa davranışı ele alınacak olup öz belirleme teorisi kapsamında örgütlerin çalışanlarının temel psikolojik ihtiyaçlarını karşılama noktasındaki tutumları, bu tutumların sessiz istifa üzerindeki etkisi araştırılacaktır. Bu çalışmanın ve sonuçlarının gerek örgütler ve araştırmacılar için bir kaynak olma niteliği taşıyacak olması gerekse sessiz istifanın öz belirleme teorisi ve temel psikolojik ihtiyaçlar kapsamında ele alındığı ender çalışmalardan biri olması nedeniyle son derece önemli bir çalışma olacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma nicel araştırma yöntemlerinden korelasyonel desende tasarlanmıştır. Öz Belirleme Teorisi'nin temel psikolojik ihtiyaçları oluşturan özerklik, yeterlik ve ilişkili olma değişkenleri ile sessiz istifa davranışı arasındaki ilişki incelenmiştir.

Görsel 1. Araştırmanın Modeli

2.1 Örneklem

Araştırmanın evreni için Gaziantep ilinde kurum ve örgütlerde iş görmekte olan beyaz yakalılar tercih edilmiştir. Gaziantep'in pek çok farklı organize sanayi bölgesine ev sahipliği yapması, pek çok farklı sektörden ve kültürden çalışanı bünyesinde bulundurması ve aynı zamanda örneklem daha ulaşılabilir olması nedeniyle örneklem seçimi için Gaziantep tercih

edilmiştir. En az altı ay aynı kurumda iş görme kıstası nedeniyle de örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

TÜİK verilerine göre 2023 sonu Türkiye nüfusu yaklaşık olarak 85.4, Gaziantep il nüfusu yaklaşık 2,2 milyon iken Türkiye geneli istihdam edilen kişi sayısı 2023 yılı sonunda yaklaşık 32.7 milyondur. Bu doğrultuda Gaziantep ilinde çalışan nüfusunun tahmini orantısal değerinin 800000 civarında olduğu söylenebilmektedir. Araştırma kapsamında hem kamuda hem de özel sektörde çalışan beyaz yakalılar örnekleme dahil edileceğinden yukarıda bahsi geçen sayılar da göz önünde bulundurulduğunda evrenin 100000'nin üzerinde bir sayıya tekabül edebileceği anlaşılmaktadır. Gürbüz ve Şahin (2018) 100000-250000 aralığındaki evreni temsilen 383, 250000 ve üzeri evreni temsilen ise 384 sayısının örneklem büyüklüğü için yeterli olacağını söylemektedir. Örneklem büyüklüğünün 300 olmasını iyi, 500 olmasını ise çok iyi olarak sınıflandırılmaktadır (Comrey ve Lee ,1992, akt. Topçu, 2023).

2.2 Katılımcılar

Bu araştırma Gaziantep ilinde, bulunduğu kurumda/örgütte en az altı aydır çalışan 155 beyaz yakalı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılanları 101 kadın, 54 erkek oluşturmaktadır. Katılımcıların %54,2'si bekarken %45,8'i evli olduğunu belirtirken %66'lık büyük kısmı oluşturanların lisans mezunu olduğu saptanmıştır. Katılımcıların yaklaşık olarak %82'si kamu çalışanı iken %18'i özel sektörde çalışmaktadır. Çalışanların yalnızca %9'u bulundukları işte 6 aydan fazla 1 yıldan az çalışırken, %47'si 1 ila 5 yıl, %44'ü ise en az 6 yıldır işbaşında olduklarını belirtmiştir.

2.3 Veri Toplama Araçları

Araştırmada verileri toplamak için anket tekniği kullanılmıştır.

Çalışanların sessiz istifa davranışını ölçmek için Anand ve ark. (2023) tarafından geliştirilen Sürücü vd. (2024) tarafından Türkçeye uyarlanan Sessiz İstifa Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek beşli likert tipi şeklinde hazırlanmış olup 1) Kesinlikle katılmıyorum - 5) Tamamen Katılıyorum ifadesini temsil etmektedir. Ölçek yedi madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Sürücü vd. (2024) çalışmalarında sessiz istifa ölçeğinin Cronbach Alfa değerini 0,900, bileşik güvenirlik değerini 0,905 olarak tespit etmişlerdir. Bu çalışmada ise Cronbach alfa değeri .70 olarak saptanmıştır. Ölçeğe dair Kaiser-Meyer-Olkin değerinin ise (KMO= .765, p=.000) olduğu görülmüştür.

Çalışanların iş yerinde temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma düzeyini ölçmek amacıyla Deci vd. (2001) tarafından geliştirilen Güleç (2024) tarafından Türkçeye uyarlanan İş Yaşamında Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek özerklik, yeterlik ve ilişkili olma olmak üzere üç alt boyut ve 21 maddeden oluşmakta olup 5, 7, 11, 14, 16, 18, 19 ve 20 numaralı maddelerin ters maddelerdir. Ölçek 7'li likert tipinde olup 1) Hiç doğru değil- 4) Biraz doğru- 7) Çok Doğru ifadesini temsil etmektedir. Özerklik boyutunun Cronbach alfa değeri .81, yeterlik boyutunun Cronbach alfa değeri .79, ilişkili olma boyutunun Cronbach alfa değeri .67 iken ölçeğin tamamının Cronbach alfa değeri ise .76 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise ölçeğin tamamının Cronbach alfa değeri .87, özerklik boyutunun Cronbach alfa değeri .73, yeterlik boyutunun Cronbach alfa değeri .64 ve ilişkili olma boyutunun Cronbach alfa değeri .84 olarak saptanmıştır. Yine ölçeğe dair Kaiser-Meyer-Olkin değerinin (KMO= .864, p=.000) olduğu görülmüştür.

2.4 İşlem

Bu araştırma için Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nden etik onay alınmıştır. Verilerin toplanma aşamasında ve sonrasında katılımcıların gönüllülüğü, mahremiyeti ve güvenliği gözetilmiş olup ölçekler ve gizlilik konusunda katılımcılar bilgilendirilmiştir.

2.5 Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen veriler SPSS 26.0 paketi ile analiz edilmiştir. İlk olarak ters maddeler düzeltilmiş, güvenirlik ve geçerlilik analizleri yapılmış, sonrasında ise verilen normal dağılıp dağılmadığı kontrol edilmiştir. Çarpıklık değeri .195 olarak tespit edilirken basıklık değerinin .387 olduğu görülmüştür. -1 ile 1 arasındaki değerlerin normal dağılım içerisinde yer alması nedeniyle bundan sonraki aşamalarda hipotezleri test etmek için basit regresyon, çoklu regresyon ve korelasyon analizleri yapılmıştır.

İş yerinde temel psikolojik ihtiyaçların karşılanma düzeyinin sessiz istifayı anlamlı olarak etkileyip etkilemediğini saptamak için standart çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Ayrıca iş yerinde temel psikolojik ihtiyaçların karşılanma düzeyi ile sessiz istifa davranışı arasındaki ilişki korelasyon analiziyle incelenmiştir. Katılımcıların cinsiyeti, çalıştıkları örgütün türü ve diğer demografik özelliklerine göre temel psikolojik ihtiyaçlar ve sessiz istifa davranışı puanlarında anlamlı farklılık olup olmadığı ise t testi ile incelenmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamında toplanan veriler SPSS 26.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin normal şekilde dağıldığı görülmüş ve hipotezlere korelasyon ve regresyon testleri ile analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamındaki değişkenlerin arasındaki ilişkiyi gösteren Pearson korelasyon katsayıları Çizelge 1'de yer almaktadır.

Çizelge 1: Değişkenlere İlişkin Ortalama, Standart Sapma, Korelasyon Değerleri ve Betimleyici İstatistik Değerleri

(N=155)

	Ort.	SS.	1	2	3	4	5
1.Temel Psk. İhtiyaçlar	5.0	.90		-.513**			
2.Sessiz İstifa	2.4	.70	-.513**		-.434**	-.455**	-.414**
3. Özerklik	4.7	1.09		-.434**			
4. Yeterlilik	5.3	1.01		-.455**			
5. İlişkili Olma	5.1	1.14		-.414**			
Cronbach's α	-	-	.87	.70	.73	.64	.84
Çarpıklık	-	-	-.347	.283	-.410	-.415	-.735

Basıklık	-	-	-.152	.718	-.346	-.155	.764

**p< .01

Yapılan korelasyon analizi sonucunda çalışanların temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma düzeyleri ile sessiz istifa davranışları arasında anlamlı ve negatif yönlü güçlü bir ilişki bulunmuştur ($r(155) = -.513, p < .01$) ki bu sonuçlarla H_2 hipotezi desteklenmiştir. Yanı sıra çizelge 1’de yer alan bulgular temel psikolojik ihtiyaçların alt boyutları olan özerklik ($r(155) = -.434, p < .01$), yeterlilik ($r(155) = -.445, p < .01$) ve ilişkili olma ($r(155) = -.414, p < .01$) ihtiyaçlarının karşılanma düzeylerinin artması halinde çalışanlarda görülen sessiz istifa davranışının anlamlı şekilde orta düzeyde de olsa azaldığını gösterirken yeterlilik ihtiyacının karşılanma düzeyinin sessiz istifa davranışı ile özerklik ve ilişkili olma ihtiyacına göre daha güçlü bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma kapsamında oluşturulan H_1 hipotezi için yapılan regresyon analizinin sonuçları Çizelge 2’de gösterilmektedir.

Çizelge 2: Çalışanların Temel Psikolojik İhtiyaçlarının Karşılanma Düzeylerinin Sessiz İstifa Davranışları Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	β	Model İstatistikleri
					$R^2 = .263$
Sessiz İstifa	Temel Psk. İhtiyaçlar	4.438	.275	-.513**	F= 54.63 p< .000

**p< .01

Yapılan regresyon analizi sonuçlarıyla çalışanların temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma düzeylerinin sessiz istifa davranışları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir ($p < .000$). Çalışanların temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma düzeylerinin sessiz istifa davranışını negatif yönde etkilediği görülürken sessiz istifa davranışındaki %26’lık değişimin çalışanların iş yerlerindeki temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma düzeyine bağlı olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlar ışığında H_1 hipotezi doğrulanmıştır.

Çizelge 3: Temel Psikolojik İhtiyaçların Alt Boyutlarının Sessiz İstifa Üzerindeki Etkisine Yönelik Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	SH	β	P
	Özerklik	-.105	.064	-.163	.103
Sessiz İstifa	Yeterlik	-.159	.066	-.231**	.018

İlişkili Olma -.136 .050 -.221** .008

R^2 : .266

$Adj. R^2$: .251

**p< .01

Çoklu regresyon analizi sonucunda Sessiz İstifa davranışı üzerinde Temel Psikolojik İhtiyaçların alt boyutu olan yeterliğin ($\beta = -.231$, $p < .05$) ve ilişkili olmanın ($\beta = -.221$, $p < .05$) anlamlı ve negatif etkiye sahip olduğu görülürken özerklik boyutunun ($\beta = -.163$, $p = .103$) anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Bunun sonucunda H1c ve H1b hipotezleri desteklenirken H1a hipotezi doğrulanamamıştır.

Ayrıca yapılan t testi ve anova analizleri sonucunda çalışanların temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma düzeyleri ve sessiz istifa davranışları üzerinde cinsiyetlerinin, medeni durumlarının, çalıştıkları örgütün türünün, eğitim düzeylerinin ve çalışma yıllarının bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

4.1 Değerlendirme

Bu araştırma kapsamında analiz edilen veriler ile çalışanların sessiz istifa davranışları ve temel psikolojik ihtiyaçların karşılanma düzeyleri arasında negatif yönlü güçlü bir ilişki tespit edilirken temel psikolojik ihtiyaçların karşılanma düzeyinin toplam puanının sessiz istifa davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ancak yeterlilik ve ilişkili olma ihtiyacında anlamlı bir etki olduğu saptanırken özerklik ihtiyacında anlamlı bir etki bulunamamıştır. Bu kapsamda hazırlanan H1, H2, H1c ve H1b hipotezleri desteklenirken H1a hipotezi doğrulanamamıştır. Literatür araştırmasında bu sonuçlara doğrudan örnek olabilecek çalışmalara ulaşılamamışken dolaylı yoldan bu sonuçları doğrulayacak çalışmalar mevcuttur. Öyle ki araştırmalar iş yerlerinde çalışanların temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma düzeyinin iş tatminini arttırdığını (Busque-Carrier, Ratelle ve Le Corff, 2022) yani temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmamasının çalışanlarda iş tatminsizliğine neden olduğunu söylemektedir (Formica ve Sfodera 2022). Yine farklı çalışmalarda da güçlü yönlerin kullanımı, iş değerleri gibi kavramlar ile iş tatmininin ilişkisinde temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasının aracılık rolüne bakılmış ve iş tatminine temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasının katkı sağladığını görülmüştür (Bai ve Bai, 2022; Busque-Carrier vd., 2022). Yısa ve ark. (2024) Nijerya'daki bir eğitim hastanesinde görev alan 74 sağlık çalışanı üzerinde, Deniz (2024) ise havacılık sektöründe çalışan 453 kişi ile yürüttüğü araştırmada iş tatminindeki düşüklüğün sessiz istifa davranışına sebep olduğunu tespit etmişlerdir. Tüm bunlar doğrultusunda iş yerinde çalışanların temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma düzeyinin iş tatmini, iş tatmininin ise sessiz istifa davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir.

Heyns ve ark. (2022) çalışmalarında Öz- Belirleme Teorisi kapsamında yer alan özerklik, yetkinlik ve ilişkisellik ihtiyacı karşısında tatmin olan çalışanın işe adanmışlığının artarken duygusal tükenmişliğinin ve işten ayrılma niyetinin azalacağını belirtmiştir. Jin ve ark.

da 2022 yılında yürüttükleri çalışmalarında katılımcıların güçlü yönlerinin kullanımı (strenghts use) ile işe adanmışlıkları arasında temel psikolojik ihtiyaçların doyumunun aracı rol üstlendiğini ortaya koymuştur. Sessiz istifa davranışının görüldüğü çalışanlarda düşük işe adanmışlığın tespit edildiği (Moisoglou vd., 2025), işten ayrılma niyetinin ortaya çıkma olasılığının yüksek olduğunun görüldüğü (Boz, 2024; Galanis vd., 2024) çalışmalar da göz önünde bulundurulduğunda yine temel psikolojik ihtiyaçların karşılanma düzeyinin sessiz istifayı öngerebileceği söylenebilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada da tespit edildiği üzere temel psikolojik ihtiyaçlar ile sessiz istifa davranışı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu alan yazında yer alan çalışmalarla da desteklenmekte, temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmaması halinde sessiz istifanın çalışanlar için kaçınılmaz bir süreç olarak devreye girdiği anlaşılmaktadır (Georgiadou vd., 2025).

4.2 Sınırlılıklar

Bu çalışmada temel psikolojik ihtiyaçlardan biri olan özerklik ihtiyacı ile sessiz istifa davranışı arasında anlamlı bir etkinin saptanamamasının nedeninin örneklem sayısının düşük kalması ve örneklem çöğunluğunun kamu çalışanlarından oluşması olduğu düşünülmektedir. Kamu çalışanlarının iş tanımlarının, iş yapma şekillerinin, işteki bürokratik süreçlerin ve yapıların, kamu kurumu kültürünün ve en nihayetinde karar süreçlerinin belirli olması, yanı sıra tüm bunların kanuni sınırlara sahip olması nedeniyle özerklik ihtiyacı gözetmemiş olabilecekleri kanaati de oluşturabilmektedir.

4.3 Sonuç ve Öneriler

Günümüz iş dünyasında nitelikli çalışanları bünyesinde bulundurmak örgütleri/kurumları rekabette öne taşıyacak en önemli unsurlardan biridir (Toduk, 2014). Rekabetin artması, küreselleşmenin hızla büyüyerek devam etmesi, arz ve talebin sürekliliği gibi konular çalışanlardan ve dolayısıyla işverenlerden yüksek talepler anlamına gelmekte, bu taleplerin karşılanması odağında çalışanların temel psikolojik ihtiyaçlarının da karşılanmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çalışanların bu talepler karşısında ezilmesinin, tükenmesinin önüne geçmek adına çalışanların temel psikolojik ihtiyaçlarının gözetilmesi, iş yerindeki özerklik, sosyal destek gibi kaynakların artırılması, çalışanın yetkililiğine güvenilmesi ve gerektiği takdirde bu alanın güçlendirilmesi günümüz iş dünyasında hayatta kalmaya çalışan örgütler/kurumlar için bir hedef haline getirilmelidir. Bu hususta sessiz istifa davranışı kadar bu davranışın öncüllerinden biri olduğu bu araştırmayla ortaya konan temel psikolojik ihtiyaçlar konusuna da hem iş verenler hem de araştırmacıların daha fazla yönelmesinin günümüz iş dünyasına ve alan yazına olumlu dönüşler sağlayacağı düşünülmektedir. Sessiz istifanın ve öz-belirleme teorisi altında temel psikolojik ihtiyaçların bu araştırmada olduğunun aksine kurum/örgüt kültürünün daha belirgin olduğu ve daha büyük verinin elde edilebileceği örneklem gruplarında tekrar araştırılmasında fayda görülmektedir. Yanı sıra araştırmacılar bu iki konuyu kuşaklar arası farklılıklar bağlamında çalışması, yine bu konunun nitel yöntemle de ele alması alan yazına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Anand, A., Doll, J. and Ray, P. (2023). Drowning In Silence: A Scale Development And Validation Of Quiet Quitting And Quiet Firing. *International Journal Of Organizational Analysis*, 32(4), 721-743. <https://doi.org/10.1108/IJOA-01-2023-3600>

- Aydin, E. Ve Azizoglu, Ö. (2022). A New Term For An Existing Concept: Quiet Quitting—A Selfdetermination Perspective. *In International Congress On Critical Debates In Social Sciences* (285-295).
- Bai, C. Ve Bai, B. (2024). Personal Strength Use And Job Satisfaction In Chinese Nurses: The Mediating Roles Of Basic Psychological Needs Satisfaction And Resilience. *International Nursing Review*, 71(3), 580-587. <http://dx.doi.org/10.1111/inr.12877>
- Boz, D. (2024). Sessiz İstifanın İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Çağrı Merkezi Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, (13), 1-11. <https://doi.org/10.58627/dpuiibf.1455202>
- Busque-Carrier, M., Ratelle, C. F. Ve Le Corff, Y. (2022). Work Values And Job Satisfaction: The Mediating Role Of Basic Psychological Needs At Work. *Journal Of Career Development*, 49(6), 1386-1401. <https://doi.org/10.1177/08948453211043878>
- Cohen, P. (2022). Quiet Quitting: Our Favorite Reads, Harvard Business Review, 08.10.2024 tarihinde <https://hbr.org/2022/09/quiet-quitting-our-favorite-reads> adresinden erişilmiştir.
- Çalışkan, K. (2023). Sessiz İstifa: Sonun Başlangıcı Mı Yeniden Diriliş Mi?. *Journal Of Organizational Behavior Review*, 5(2), 190-204.
- Çimen, A. İ. Ve Yılmaz, T. (2023). Sessiz İstifa Ne Kadar Sessiz. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 27-33. <http://dx.doi.org/10.47542/sauied.1256798>
- Deci, E. L., Ryan, R. M., Gagné, M., Leone, D. R., Usunov, J., and Kornazheva, B. P. (2001). Need Satisfaction, Motivation, And Well-Being In The Work Organizations Of A Former Eastern Bloc Country: A Cross-Cultural Study Of Self-Determination. *Personality And Social Psychology Bulletin*, 27(8), 930-942. <https://doi.org/10.1177/0146167201278002>
- Deci, E. L., Olafsen, A. H. Ve Ryan, R. M. (2017). Self-Determination Theory in Work Organizations: The State Of A Science. *Annual Review Of Organizational Psychology And Organizational Behavior*, 4(1), 19-43. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032516-113108>

- Deniz, A. (2024). Sessiz İstifanın İş Tatminine Etkisi: Havacılık Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 134-152. <http://dx.doi.org/10.26677/TR1010.2024.1368>
- Formica, S. Ve Sfodera, F. (2022). The Great Resignation And Quiet Quitting Paradigm Shifts: An Overview Of Current Situation And Future Research Directions. *Journal Of Hospitality Marketing Ve Management*, 31(8), 899-907. <http://dx.doi.org/10.1080/19368623.2022.2136601>
- Gagné, M. Ve Deci, E. L. (2005). Self-Determination Theory And Work Motivation. *Journal Of Organizational Behavior*, 26(4), 331-362. <http://dx.doi.org/10.1002/job.322>
- Galanis, P., Katsiroumpa, A., Vraka, I., Siskou, O., Konstantakopoulou, O., Moisoglou, I., ... Ve Kaitelidou, D. (2023). The Quiet Quitting Scale: Development And Initial Validation. *AIMS Public Health*, 10(4), 828. <http://dx.doi.org/10.31219/osf.io/5tgpm>
- Galanis, P., Moisoglou, I., Malliarou, M., Papathanasiou, I. V., Katsiroumpa, A., Vraka, I., ... & Kaitelidou, D. (2023, December). Quiet Quitting Among Nurses Increases Their Turnover Intention: Evidence From Greece In The Post-COVID-19 Era. *In Healthcare* (Vol. 12, No. 1, p. 79). MDPI. <https://doi.org/10.3390/healthcare12010079>
- Georgiadou, A., Vezyridis, P., and Glaveli, N. (2025). “You Pretend to Pay Me; I Pretend to Work”: A Multi-Level Exploration of Quiet Quitting in the Greek Context. *Human Resource Management*. <https://doi.org/10.1002/hrm.22292>
- Güleç, S. (2024). İş Yaşamında Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışmaları. *Ekev Akademi Dergisi*, (97), 362-373. <https://doi.org/10.17753/sosekev.1373087>
- Gürbüz, S. Ve Şahin, F. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. *Ankara: Seçkin Yayıncılık*
- Harter, J. (2022). Is Quiet Quitting Real. *Gallup.Com*. September, 6, 22. Erişim Adresi: <https://www.gallup.com/workplace/398306/quiet-quitting-real.aspx> Erişim Tarihi: 15.10.2024
- Hetler, A. (2022). Quiet Quitting Explained: Everything You Need To Know, Techtarget, Erişim Adresi: <https://www.techtarget.com/whatis/feature/quiet-quitting-explained-everything-you-need-to-know> Erişim Tarihi: 15.10.2024

- Heyns, M. M., McCallaghan, S., and de Wet, E. H. (2022). The Role Of Supervisor Support And Basic Psychological Needs In Predicting Work Engagement, Burnout And Turnover Intentions In A Medical Contract Research Service Setting. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 18(6), 2981-2988. <https://doi.org/10.1016/j.sapharm.2021.07.009>
- Jin, W., Zheng, X., Gao, L., Cao, Z., and Ni, X. (2022). Basic Psychological Needs Satisfaction Mediates The Link Between Strengths Use And Teachers' Work Engagement. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(4), 2330. <https://doi.org/10.3390/ijerph19042330>
- Karalınç, T. (2024). The Effect Of Quiet Quitting On Job Performance: A Research On Health Sector Employees. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.24.06.2395>
- Kayabaşı, A. (2023) Güncel İşletmecilik Araştırmaları-4. *İstanbul Eğitim Yayınevi*.
- Moisoglou, I., Katsiroumpa, A., Katsapi, A., Konstantakopoulou, O., & Galanis, P. (2025). Poor Nurses' Work Environment Increases Quiet Quitting and Reduces Work Engagement: A Cross-Sectional Study in Greece. *Nursing Reports*, 15(1), 19. <https://doi.org/10.3390/nursrep15010019>
- Niemiec, C. P. Ve Ryan, R. M. (2009). Autonomy, Competence, And Relatedness In The Classroom: Applying Self-Determination Theory To Educational Practice. *Theory And Research In Education*, 7(2), 133-144. <https://doi.org/10.1177/1477878509104318>
- Sürücü, L., Güleriyüz, İ. Ve Maşlakçı, A. (2024). Sessiz İstifa Ve Sessiz İşten Çıkarma Ölçekleri: Türkçeye Uyarlama Çalışması. *Anadolu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 570-591. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1370880>
- Toduk, Y. (2017). 2023 Lideri: *Dijital Çağın Liderlik Sırları*. İstanbul: CEO Plus Yayıncılık
- Topçu, F. (2023). *Zor Zamanlarda Psikolojik Dayanıklılık Ve Değer Odaklı Yaşam: Kültürel Bağlamda Karma Yöntemler Araştırması* (Doktora tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- TÜİK Veri Portalı. (06.02.2024). Türkiye İstatistik Kurumu. 08.10.24 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-SonucLari-2023-49684> adresinden erişilmiştir.

- Wilkinson, L. N. (2022). *Adapting To Meet The Challenges Of Post-Pandemic Employee Engagement* (Master's Thesis, The College Of St. Scholastica).
- Xueyun, Z., Al Mamun, A., Yang, Q., Naznen, F. Ve Ali, M. H. (2024). Modeling Quiet Quitting Intention Among Academics: Mediating Effect Of Work Addiction And Satisfaction. *Journal Of Workplace Behavioral Health*, 1-37. <http://dx.doi.org/10.1080/15555240.2024.2323636>
- Yıldız, S., Ve Özmenekşe, Y. O. (2022). Kaçınılmaz Son: Sessiz İstifa. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 14-24. <http://dx.doi.org/10.46291/Al-Farabi.070402>
- Yısa, Y. O., Aremu, N. S. Ve Abogunrin, P. A. (2024). Quiet Quitting In The Nigerian Healthcare Sector: Investigating Underlying Motives And Consequences On Corporate Productivity. *Journal Of Process Management And New Technologies*, 12(3-4), 30-41. <http://dx.doi.org/10.5937/jpmnt12-51667>

POZİTİF PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN ETTEHİYYATÜ DUASININ TEKRARININ PSİKOLOJİK İYİ OLUŞA ETKİSİ

Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
eyilmaz2007@hotmail.com - <http://orcid.org/0000-0002-1684-9821>

ÖZET

Bu çalışma, Tahiyat (Ettehiyyatü) duasının pozitif psikoloji perspektifinden bireyin psikolojik iyi oluşuna olan etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Pozitif psikoloji, bireylerin güçlü yönlerine, olumlu duygularına, umut, iyimserlik, şükran ve anlam duygularına odaklanarak ruh sağlığını güçlendirmeyi hedefler. Günlük ibadetlerin tekrarı, bireyin bilinçli farkındalık ve oto-telkin süreçleri yoluyla ruhsal dayanıklılığını destekleyebilmektedir. Ettehiyyatü duası, İslam ibadet ritüellerinde her gün 5 vakit namazda 21 defa okunarak tekrarlanan, şükür, teslimiyeti ve kulluk bilincini içeren bir dua olarak bireyin hem bilişsel hem de duygusal süreçlerinde anlamlı etkiler oluşturabilir. Bu makalede, pozitif psikolojinin temel kavramlarıyla Ettehiyyatü duasının içeriği ve tekrarı arasındaki ilişki incelenmiş; oto-telkin, bilinçli farkındalık, umut ve iyimserlik bağlamında dua tekrarının insan psikolojisi üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Sonuç olarak, Ettehiyyatü duasının anlamı bilinerek tekrar edilmesinin bireyde şükran, dinginlik, iç huzur ve yaşam anlamı oluşturma süreçlerine katkı sağladığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Ettehiyyatü duası, Pozitif psikoloji, Bilinçli farkındalık, Oto-telkin, Psikolojik iyi oluş, Maneviyat

THE EFFECT OF REPETITION OF THE ATTAHİYYATU PRAYER ON PSYCHOLOGICAL WELL-BEING FROM A POSITIVE PSYCHOLOGY PERSPECTIVE

Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
eyilmaz2007@hotmail.com - <http://orcid.org/0000-0002-1684-9821>

ABSTRACT

This study aims to examine the effects of the Attahıyyatu prayer on individual psychological well-being from a positive psychology perspective. Positive psychology aims to strengthen mental health by focusing on individuals' strengths, positive emotions, and feelings of hope, optimism, gratitude, and meaning. Repetition of daily prayers can support an individual's spiritual resilience through conscious awareness and autosuggestion. The Attahıyyatu prayer, recited 21 times daily during five daily prayers in Islamic worship rituals, embodies gratitude, submission, and a sense of servitude, and can have significant effects on both an individual's cognitive and emotional processes. This article examines the relationship between the content and repetition of the Attahıyyatu prayer and the fundamental concepts of positive psychology. The effects of prayer repetition on human psychology are discussed within the context of autosuggestion, conscious awareness, hope, and optimism. As a result, it has been evaluated that repetition of the Ettehiyyatu prayer, while understanding its meaning, contributes to the processes of creating gratitude, serenity, inner peace, and meaning in life.

Keywords: Ettehiyyatu prayer, Positive psychology, Conscious awareness, Autosuggestion, Psychological well-being, Spirituality.

1. GİRİŞ

Pozitif psikoloji, insan yaşamının olumlu yönlerini anlamayı, güçlendirmeyi ve bireyin potansiyelini en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen çağdaş bir psikoloji yaklaşımıdır (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). Bu yaklaşım, bireyin yalnızca psikopatolojilerden arınmış olmasını değil aynı zamanda yaşamdan anlam ve doyum elde etmesini, umut, şükran, iyimserlik ve yaşam amacı gibi olumlu duygular geliştirmesini esas alır. Pozitif psikolojinin temel amacı, bireylerin iyi oluş düzeylerini artırmak ve yaşam doyumunu sürdürülebilir kılmaktır (Peterson & Seligman, 2004).

Dini ritüeller, bireyin hem ruhsal hem de sosyal bütünlüğünü destekleyen anlam ve aidiyet kaynaklarıdır (Hökelekli, 2011). Dua, bu ritüeller içinde en temel olanlardan biri olup bireyin Tanrı ile kurduğu doğrudan iletişim biçimi olarak hem duygusal boşalım hem de psikolojik rahatlama sağlar (James, 2009).

Ettehiyyatü duası, İslam dininde günde beş vakit namazda 21 kez tekrarlanan bir dua olup içinde şükür, teslimiyet, kulluk bilincini ve selamı barındırır. Bu dua, “bütün övgüler, ibadetler ve güzellikler Allah’a aittir” ifadesiyle başlayan ve Peygamber’e, salih kullara selam göndermeyi içeren bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Ettehiyyatü duasının bu anlam boyutu, bireyin ruhsal dünyasında pozitif psikolojinin temel kavramlarıyla (şükran, teslimiyet, anlam, umut ve olumlu benlik algısı) örtüşmektedir.

Pozitif psikoloji literatüründe yapılan araştırmalar, tekrarlanan olumlu ifadelerin bireylerde öz farkındalığı, psikolojik dayanıklılığı ve duygusal dengeyi güçlendirdiğini göstermektedir (Fredrickson, 2001). Benzer şekilde dini bağlamda tekrarlanan dualar ve zikirler, bilişsel odaklanma, farkındalık ve ruhsal dengeyi destekleyen araçlardır. Ettehiyyatü duası, her gün tekrarlanan bir “olumlu onaylama” ve “oto-telkin” örneği olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Ettehiyyatü duasının pozitif psikoloji açısından ele alınması, hem bireysel farkındalık ve ruhsal huzur süreçlerinin anlaşılması hem de dini ritüellerin psikolojik işlevlerinin açıklanması bakımından önem taşımaktadır.

Bu makalede, Ettehiyyatü duasının anlamı ve tekrarı, pozitif psikolojinin temel kavramları olan oto-telkin, bilinçli farkındalık, umut ve iyimserlik bağlamında ele alınarak insan psikolojisine olası katkıları tartışılmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Ettehiyyatü Duasının Anlamı ve Psikolojik Sembolizmi

Ettehiyyatü duası, İslam ibadetinin merkezi unsurlarından biri olan namazın içinde yer almakta ve her gün düzenli olarak tekrarlanmaktadır. Bu dua, “bütün övgüler, ibadetler ve güzellikler Allah’a aittir” ifadesiyle başlar ve Peygamber’e, salih kullara selam gönderilmesiyle son bulur. Duanın bu içeriği, yalnızca sözlü bir ritüel değil aynı zamanda bir şükran, teslimiyet ve kulluk bilinci beyanıdır. Dini sembolizm açısından bakıldığında, dua bireyin yaratıcısıyla olan bağını tazeler ve her tekrarında insanın hem kendini hem de varoluş amacını hatırlamasına aracılık eder.

Din psikolojisi literatüründe dualar, bireyin içsel denge ve kontrol duygusunu yeniden inşa ettiği bir araç olarak değerlendirilir (Hökelekli, 2011). Ettehiyyatü duası da bu anlamda, bireyin

ruhsal merkezini korumasına, iç huzuru sürdürmesine ve manevi anlamda “benliğini yeniden bütünleştirmesine” katkıda bulunur. Her tekrarda birey, “selam” kavramı üzerinden hem yaratıcıyla hem de tüm inananlarla sembolik bir iletişim kurar. Bu yönüyle dua, sosyal aidiyet ve varoluşsal bütünlük duygusunu pekiştirir.

Ettehiyyatü duasının anlamının bilinçli bir farkındalıkla tekrar edilmesi, bireyin zihinsel süreçlerinde olumlu bir içsel diyalog oluşturur. Bu durum, pozitif psikolojide “kendilik onaylaması” (self-affirmation) kavramıyla örtüşmektedir. Kişi, dua aracılığıyla hem kendi değerlerini hatırlamakta hem de yaşamındaki kontrol algısını güçlendirmektedir. Böylece dua, pasif bir ibadet formundan çıkarak aktif bir psikolojik yenilenme aracına dönüşmektedir.

2.2. Pozitif Psikoloji ve Dua İlişkisi

Pozitif psikoloji, insan doğasının olumlu yönlerini, erdemleri ve güçlü yönleri merkeze alan bir psikoloji yaklaşımıdır (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). Bu yaklaşım, bireylerin yalnızca ruhsal sorunlardan arınmasını değil, anlamlı ve doyumsuz bir yaşam sürmelerini hedefler. Seligman’ın (2011) “PERMA” modeli —pozitif duygular (Positive Emotion), katılım (Engagement), ilişkiler (Relationships), anlam (Meaning) ve başarı (Accomplishment)— bireyin psikolojik iyi oluşunun temel boyutlarını tanımlar.

Dua ve dini ritüeller, pozitif psikolojinin bu beş boyutuyla güçlü biçimde ilişkilendirilebilir. Dua, pozitif duyguları artırır, bireyi derin bir odaklanma ve katılım hâline sokar, yaratıcı ve toplumla ilişkileri güçlendirir, yaşamın anlamını yeniden kurar, nihayetinde ruhsal başarı ve tatmin hissini destekler. Bu açıdan, dua yalnızca dinsel bir pratik değil, aynı zamanda pozitif psikolojik bir egzersiz olarak da değerlendirilebilir (Koenig, 2012).

Ettehiyyatü duası, bireyin hem kendine hem de Allah’a yönelik olumlu bir bilişsel yapı kurmasına aracılık eder. Pozitif psikolojide “şükran” ve “anlam” duygusu iyi oluşun temel bileşenleri arasında yer alır (Emmons & McCullough, 2003). Duanın içeriğinde yer alan “bütün övgüler ve ibadetler Allah’a aittir” ifadesi, bu şükran ve anlam duygularını düzenli olarak hatırlatan bir telkindir. Böylece dua, kişinin yaşamındaki olumlu olaylara dikkatini yöneltmesine ve ruhsal tatminini artırmasına katkı sağlar.

2.3. Oto-Telkin ve Olumlu Onaylamalar

Telkin kavramı, bireyin bir düşüncüyü ya da inancı bilinçli veya bilinçdışı biçimde kabul etme sürecini ifade eder. Oto-telkin ise bireyin kendi kendine yaptığı telkin biçimidir. Kişi, belirli bir düşüncüyü tekrar ederek zihninde yerleşmesini sağlar. Coué (1922), bilinçli oto-telkinin bireyin düşünce ve davranışlarını dönüştürmede etkili bir yöntem olduğunu belirtmektedir. Oto-telkin süreci, bireyin inanç sistemine, dikkat düzeyine ve bilinçli farkındalığına bağlı olarak etkili olur. Ettehiyyatü duası, içerdiği anlam ve tekrar yapısıyla bu süreçle doğrudan ilişkilidir. Her gün düzenli şekilde okunan bu dua, bireyin bilinçaltısında kulluk bilinci, teslimiyet ve şükran temalarını yerleştirir. Coué’nın (1922) belirttiği gibi telkin, bir fikrin zihne sokulması ve bunun zihin tarafından kabullenilmesi sürecidir; dua tekrarı da bu psikolojik mekanizmayı destekler.

Pozitif psikolojide oto-telkin, olumlu onaylamalar (affirmations) olarak adlandırılır ve bireyin özsaygı, umut ve direnç duygularını güçlendirdiği görülmüştür (Creswell et al., 2013). Ettehiyyatü duası da bu anlamda, dini temelli bir olumlu onaylama biçimi olarak

değerlendirilebilir. Kişi, dua aracılığıyla kendine sürekli olarak “şükretmeyi, teslim olmayı ve anlam bulmayı” hatırlatır. Bu tekrarlar, uzun vadede bireyin bilişsel şemalarını olumlu yönde şekillendirip öz kabul, güven ve sakinlik duygularını besler.

2.4. Bilinçli Farkındalık ve Anda Oluş

Bilinçli farkındalık (mindfulness), bireyin dikkatini içinde bulunduğu ana yönelterek, yargısız bir farkındalıkla deneyimlemesini ifade eder (Kabat-Zinn, 1990). Pozitif psikolojiyle birlikte ele alındığında, bilinçli farkındalık bireyin hem duygusal denge hem de psikolojik dayanıklılık kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Brown & Ryan, 2003).

Ettehiyyatü duası, namaz ritüeli içinde yinelenen bir dua olması hasebiyle, bireyi doğrudan “an”la buluşturur. Dua sürecinde kişi, zihnini dış uyaranlardan uzaklaştırarak dikkatini sözcüklerin anlamına yöneltir. Bu durum, farkındalık meditasyonuna benzer biçimde bir bilişsel odaklanma yaratır.

Ettehiyyatü duası anlamı bilinerek tekrar edildiğinde, kişi kendi iç dünyasıyla daha derin bir temas kurar. Bu, yalnızca bir ibadet eylemi değil, aynı zamanda içsel sessizlik ve dinginliğin yeniden inşası sürecidir. Guendelman ve arkadaşlarının (2017) belirttiği gibi farkındalık, bilişsel işleyişin (analitik düşünme, problem çözme, karar verme vb.) daha verimli hale gelmesini sağlar. Böylece dua, hem ruhsal hem de bilişsel iyileşmeyi destekleyen bir farkındalık pratiğine dönüşür.

2.5. Umut, İyimserlik ve Psikolojik İyi Oluş

Pozitif psikolojinin temel yapı taşlarından biri, bireylerin geleceğe dair umut ve iyimserlik duygularını geliştirmeleridir. Snyder’ın (2002) umut kuramına göre umut, bireyin hedeflerine ulaşmak için yol bulma ve motivasyon geliştirme kapasitesidir. İyimserlik ise olaylara olumlu bir bakış açısıyla yaklaşmayı ifade eder (Scheier & Carver, 1985). Ettehiyyatü duası, içeriğindeki teslimiyet ve selam ifadeleriyle bu iki kavramla doğrudan ilişkilidir. Birey, dua aracılığıyla yaşamındaki belirsizlikleri Allah’a havale ederek ruhsal bir güvenlik duygusu oluşturur. Bu teslimiyet, hem kaygıyı azaltır hem de umut ve iyimserlik duygularını pekiştirir. Dua tekrarı, bireyin zihninde olumlu beklenti şemalarının güçlenmesini sağlar ve böylelikle kişi geleceğe daha güvenle bakar ve psikolojik dayanıklılığını artırır (Pargament, 2007).

Düzenli dua pratiklerinin stres, kaygı ve depresyon düzeylerini azalttığı, buna karşılık yaşam doyumunu ve mutluluğu artırdığı yönünde bulgular da mevcuttur (Abu-Raiya & Pargament, 2015). Bu açıdan bakıldığında, Ettehiyyatü duasının tekrarı bireyin pozitif duygusal regülasyon sürecini destekleyerek hem ruhsal hem de bedensel rahatlamayı beraberinde getirir.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, pozitif psikoloji perspektifinden Ettehiyyatü duasının tekrarlanmasının insan psikolojisine etkisini kuramsal ve kavramsal düzlemde inceleyen nitel bir araştırmadır. Araştırmada betimsel analiz ve doküman incelemesi yöntemleri bir arada kullanılmıştır.

3.1. Araştırma Modeli

Çalışma, din psikolojisi ve pozitif psikoloji alanında yer alan kavramları birlikte ele alan teorik bir derleme niteliğindedir. Bu kapsamda, Ettehiyyatü duasının içerik, anlam ve tekrarlama

boyutları; pozitif psikolojinin temel kavramları olan *iyi oluş, şükran, umut, bilinçli farkındalık* ve *oto-telkin* çerçevesinde değerlendirilmiştir. Araştırma, herhangi bir nicel veri toplama süreci içermemekte, mevcut literatürün kavramsal çözümlemesine dayanmaktadır.

3.2. Veri Toplama Tekniği

Çalışmada veri kaynağı olarak ikincil veriler kullanılmıştır. Konu ile ilgili yerli ve yabancı akademik çalışmalar, kitaplar, makaleler, tezler ve din psikolojisi alanındaki temel kaynaklar incelenmiştir. Ayrıca Ettehiyyatü duasının içeriği klasik dini metinlerden ve güvenilir hadis kaynaklarından hareketle analiz edilmiştir. Pozitif psikoloji literatüründe yer alan temel eserler (Seligman, Fredrickson, Csikszentmihalyi, Snyder vb.) teorik çerçevenin oluşturulmasında başvuru kaynakları olarak kullanılmıştır.

3.3. Veri Analizi

Elde edilen veriler içerik analizi ve tematik çözümleme yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde öncelikle Ettehiyyatü duasının anlam boyutu çözümlenmiş, ardından pozitif psikoloji kavramlarıyla (örneğin şükran, umut, anlam, bilinçli farkındalık) örtüşen temalar belirlenmiştir. Bu temalar, din psikolojisi bağlamında bireysel iyi oluşa katkı sağlayabilecek psikolojik süreçler üzerinden tartışılmıştır.

Analiz sürecinde aşağıdaki tematik eksenler oluşturulmuş ve literatürdeki kavramsal karşılıklarıyla eşleştirilerek dua tekrarının birey üzerindeki psikolojik etkileri açıklanmıştır.

1. Olumlu Onaylamaların Tekrarı (Positive Affirmation)
2. Oto-Telkin ve Kendini Düzenleme (Self-Suggestion & Regulation)
3. Bilinçli Farkındalık ve Anda Oluş (Mindfulness & Presence)
4. Umut ve İyimserlik (Hope & Optimism)

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma, nitel bir kuramsal analiz niteliğinde olduğundan bulgular, deneysel veya ölçümsel verilerle desteklenmemiştir. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar yorumsal niteliktedir. Ayrıca araştırma Ettehiyyatü duası ile sınırlı olup diğer dua biçimlerinin psikolojik etkileri bu çalışmanın kapsamı dışındadır. İlerleyen çalışmalarda Ettehiyyatü duasının tekrarlanması psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi, deneysel ya da karma yöntemli araştırma tasarımlarıyla test edilebilir.

4. TARTIŞMA

Ettehiyyatü duasının tekrarı, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde insanın ruhsal yapısına çok boyutlu katkılar sağlayan bir dini ritüel olarak değerlendirilebilir. Pozitif psikoloji perspektifinden bakıldığında bu dua bireyde olumlu duyguların artmasına, şükran ve anlam bilincinin gelişmesine, farkındalık düzeyinin yükselmesine ve psikolojik dayanıklılığın güçlenmesine yardımcı olabileceği yüksek potansiyeline sahiptir. Çalışmada ele alınan temalar bu süreci daha görünür kılmaktadır.

4.1. Dua Tekrarı ve Psikolojik Yenilenme Süreci

Ettehiyyatü duası, biçimsel bir ibadet olmanın ötesinde, düzenli bir psikolojik yenilenme ve duygusal yeniden yapılanma aracıdır. Pozitif psikoloji, bireyin olumlu duygular geliştirme, yaşamına anlam katması ve psikolojik dayanıklılığını güçlendirmesi üzerinde durur (Seligman, 2011). Dua tekrarı da bu yönüyle, pozitif psikolojinin hedeflediği iyi oluş bileşenleriyle örtüşmektedir.

Her gün belirli bir düzen içinde tekrar edilen Ettehiyyatü duası, bireyde psikolojik istikrar ve düzen duygusu yaratır. Düzenli tekrar, bireyin yaşamına bir ritim kazandırır. Bu ritim stresin yönetiminde ve ruhsal dengeyi korumada etkili bir faktör olarak değerlendirilebilir. Benzer biçimde, meditasyon ve farkındalık temelli terapilerde de tekrar ve odaklanma yoluyla zihinsel dinginlik sağlanmaktadır (Brown, Ryan & Creswell, 2007).

Ettehiyyatü duasının her tekrarı, bireyin günlük stres yükünden uzaklaşmasına, bilişsel odaklanma ve duygusal düzenleme becerilerini geliştirmesine katkı sağlar. Bu durum, pozitif psikolojide “flow” (akış) deneyimiyle benzer bir yapıya sahiptir (Csikszentmihalyi, 1997). Kişi, dua anında zamanın akışını fark etmeksizin içsel bir odaklanma hâline girer ve bu hâl içsel huzurun ve ruhsal doyumun kaynağını oluşturur.

4.2. Şükran, Teslimiyet ve Anlam Arayışı

Pozitif psikolojinin en güçlü değişkenlerinden biri şükran duygusudur. Şükran, bireyin yaşamındaki olumlu unsurları fark etmesi, onları takdir etmesi ve bu farkındalık aracılığıyla pozitif duygularını güçlendirmesidir (Emmons & McCullough, 2003). Ettehiyyatü duasında yer alan “bütün övgüler Allah’a aittir” ifadesi bireyi doğrudan şükran bilincine yöneltir. Bu bilinç, bireyin dikkatini eksikliklere değil sahip olduklarına odaklamasına yardımcı olur.

Duanın içeriğinde yer alan teslimiyet vurgusu da bireyin psikolojik yükünü hafifleten önemli bir faktördür. Pozitif psikoloji açısından teslimiyet, bireyin kontrol edemediği olayları kabullenerek ruhsal esneklik kazanmasını sağlar (Hayes et al., 1999). Teslimiyet bireyi çaresizlikten değil güven ve iman temelli bir rahatlamadan besler. Ettehiyyatü duasının düzenli tekrarı, bireyin yaşamındaki belirsizlikleri Allah’a havale etmesini, böylece stres düzeyinin azalmasını destekler.

Bu süreçte birey, yaşamına dair anlam duygusunu da yeniden inşa eder. Frankl’a (1963) göre anlam arayışı, insanın psikolojik varoluşunun merkezindedir. Dua, bireyin hem kendisiyle hem de yaratıcıyla kurduğu diyalog aracılığıyla yaşamındaki olaylara anlam kazandırır. Ettehiyyatü duası, bireye sürekli olarak “kimin için yaşadığını, neye inandığını ve yaşamın nihai yönünü” hatırlatarak bu anlam bütünlüğünü sağlar.

4.3. Oto-Telkin ve Kendini Düzenleme Süreci

Telkin ve oto-telkin süreçleri, bireyin düşünce ve inanç sistemini yeniden yapılandırmasına olanak tanır. Coué’nın (1922) belirttiği üzere, telkin bireyin bilinçli ya da bilinçdışı olarak kendi davranış ve duygularını yönlendirmesidir. Ettehiyyatü duası, bireyin kendi kendine yaptığı pozitif telkinin dini bir biçimidir. Bu tekrarlar, bireyin bilişsel süreçlerinde inanç temelli bir öz düzenleme mekanizması oluşturur. Özellikle stres, kaygı ve belirsizlik dönemlerinde dua tekrarı, bireyin içsel dengeyi yeniden kurmasına yardım eder. Bu yönüyle oto-telkin, hem

psikodinamik hem de davranışsal düzeyde öz-denetim ve psikolojik dayanıklılık geliştiren bir süreçtir.

Ettehiyyatü duası, anlamı bilinerek tekrar edildiğinde, bireyin içsel telkin mekanizmasını harekete geçirir. Bu süreçte dua, bireyin kendi zihnine yönelttiği olumlu bir onaylama işlevi görür. Pozitif psikoloji bağlamında olumlu onaylamalar, bireyin benlik değerini ve öz yeterlik algısını güçlendirir (Creswell et al., 2013). Bu açıdan bakıldığında, Ettehiyyatü duasının her tekrarı bireyde bir manevi oto-telkin işlevi görmektedir. Duadaki ifadeler, bilinçaltına sürekli olarak “şükretme, teslim olma, umut etme” mesajları gönderir. Bu mesajların tekrar edilmesi bireyin bilişsel şemalarında olumlu inanç örüntülerinin pekişmesini sağlar. Özellikle kriz ve stres dönemlerinde bu telkinin etkisi daha görünür hâle gelir. Böylece birey dua aracılığıyla yeniden içsel denge kurabilir.

Coué'nın (2003) telkin tanımında belirttiği gibi, bir düşüncenin zihinde yer etmesi için tekrar ve kabul esastır. Ettehiyyatü duası bu koşulları karşılayan güçlü bir pratik olup bireyin inançla bütünleşmiş telkin sisteminin bir parçasına dönüşmektedir. Bu yönüyle dua modern psikolojideki kendi kendini düzenleme (self-regulation) kavramıyla da paralellik göstermektedir.

4.4. Bilinçli Farkındalık ve Anda Oluş

Pozitif psikolojinin güncel araştırma alanlarından biri olan “bilinçli farkındalık” (mindfulness), bireyin anda kalma, yargısız gözlem yapma ve düşüncelerini fark etme becerisidir (Brown, Ryan & Creswell, 2007).

Ettehiyyatü duasının bilinçli bir farkındalıkla yani anlamı idrak edilerek tekrarlanması, bireyin dikkat odağını “şimdi ve burada”ya yönlendirir. Bu durum, bireyin bilişsel işlevlerini (problem çözme, karar verme, duygusal düzenleme) güçlendirir. Böylelikle dua, farkındalık temelli bir ruhsal egzersiz işlevi görür ve otomatikleşmiş ibadet eylemini anlam yüklü bir bilinç pratiğine dönüştürür. Bu bilinçli farkındalık, yalnızca dini bir eylem değil, aynı zamanda ruhsal rehabilitasyonun bir biçimidir.

Ettehiyyatü duasının tekrarı, bireyin anda kalma becerisini güçlendirir. Modern psikoterapilerde kullanılan farkındalık temelli yaklaşımlar (mindfulness-based cognitive therapy) bireyin geçmiş ve gelecek kaygılarından uzaklaşarak an'a odaklanmasını sağlar (Kabat-Zinn, 1990). Benzer biçimde, dua esnasında birey dış uyaranlardan soyutlanarak tüm dikkatini sözcüklere ve niyete yöneltir. Bu yönüyle Ettehiyyatü duası, yalnızca dinsel bir ritüel değil aynı zamanda bilişsel yeniden merkezleme aracıdır. Dua sırasında birey “şimdi ve burada” olma farkındalığını geliştirir. Bu da duygusal düzenleme becerilerini artırır. Guendelman, Medeiros ve Rapses (2017), farkındalık temelli uygulamaların stres yanıt sistemini dengelediğini ve bilişsel esnekliği artırdığını ortaya koymuştur. Ettehiyyatü duası da aynı işlevi manevî bir çerçevede yerine getirmektedir. Bu farkındalık hali, bireyin dua eylemini mekanik bir tekrardan çıkarıp bilinçli bir katılıma dönüştürmesini sağlar. Böylece kişi sözcüklerin anlamını içselleştirir. Bu içselleştirme süreci ise duanın psikolojik etkisini derinleştirir. Dini ritüellerin “anda oluş” boyutu, bireyin hem ruhsal hem de psikolojik dengeyi yeniden kurmasında kilit rol oynar.

4.5. Umut, İyimserlik ve Anlam Arayışı

Pozitif psikolojiye göre umut ve iyimserlik, bireyin yaşam olaylarına yaklaşım biçimini belirleyen iki temel değişkendir (Scheier & Carver, 1985; Snyder, 2002). Bu kavramlar, psikolojik dayanıklılığın da ana bileşenleridir. Ettehiyyatü duasının tekrarı, bireyin geleceğe yönelik olumlu beklentiler geliştirmesini destekler. Dua, kişiyi pasif bir bekleyişten çıkarıp aktif bir umut üretme sürecine yönlendirir.

Teslimiyet, dua içeriğinde umutla iç içe geçmiş bir duygudur. Birey, her tekrarında “selam ve esenlik” dileklerini dile getirirken aynı zamanda güven duygusunu tazeler. Bu durum, pozitif psikolojide “ruhsal dayanıklılık” (spiritual resilience) olarak tanımlanan kavramla örtüşür (Pargament, 2007). Ettehiyyatü duası, inanç temelli bir direnç mekanizması olarak bireyin stresle başa çıkma becerisini destekleyerek zihinsel huzur, içsel güven ve pozitif beklenti üretimini kolaylaştırır. Dolayısıyla dua, hem bilişsel hem de duygusal düzeyde bir psikolojik dengeleme pratiği hâline gelir. Umut ve iyimserlik duygularının güçlenmesi, bireyin yaşam doyumunu ve genel psikolojik iyi oluşunu destekler (Fredrickson, 2001). Ettehiyyatü duasının düzenli tekrarı bu sürecin manevî temelini oluşturur.

Ettehiyyatü duasının içeriğinde yer alan teslimiyet, kulluk bilinci ve yaratıcıya yönelik ifadeleri, bireyin yaşamındaki belirsizliklerle başa çıkmasını kolaylaştırır. Bu yönüyle dua, Snyder’in (2002) “umut kuramı”yla yakından ilişkilidir. Umut, bireyin hedefe ulaşma inancı ve alternatif yollar geliştirme kapasitesi olarak tanımlanır. Dua tekrarı, bireye yalnızca metafizik bir güven duygusu değil, aynı zamanda bilişsel bir umut çerçevesi sunar. Fredrickson’un (2001) “Broaden-and-Build” kuramı da bu durumu desteklemektedir. Olumlu duygular zihinsel kaynakları genişletir, bireyin psikolojik esnekliğini artırır. Ettehiyyatü duasının tekrarı bu genişleme sürecini dini bir bağlamda tetikleyerek bireyde iyimserlik, teslimiyet ve içsel huzur duygusunu pekiştirir. Sonuç olarak, Ettehiyyatü duasının tekrarı birey için hem bilişsel hem duygusal düzeyde dönüştürücü bir işlev üstlenmektedir. Bu süreçte dua, bir yandan bireyin içsel düzenini sağlamasına, diğer yandan da yaşamına anlam katmasına aracılık eder.

4.6. Olumlu Onaylamaların Tekrarı ve Duygusal İyileşme

Pozitif psikoloji, bireyin güçlü yönlerine odaklanarak olumlu duygu durumlarını geliştirmeyi hedefler (Seligman, 2011). Ettehiyyatü duasında yer alan “tüm salih kullara selam” gibi ifadeler, bireyin kendi dışındaki varlıklara yönelik iyi dileklerde bulunmasını sağlar. Bu yönüyle dua, sadece bireysel değil, toplumsal bir şefkat ve barış bilinci üretir. Araştırmalar, olumlu ifadelerin düzenli tekrarının bireylerin stres düzeyini azalttığını ve benlik saygısını artırdığını göstermektedir (Creswell ve ark., 2013). Dolayısıyla Ettehiyyatü duasının tekrarı, kişinin kendine ve çevresine yönelik olumlu bir dil geliştirmesini sağlayarak duygusal iyileşme ve bilişsel dengeyi destekler.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Ettehiyyatü duasının düzenli tekrarı, yalnızca bir ibadet biçimi değil, aynı zamanda psikolojik bütünlüğü koruyan bir manevî pratik olarak değerlendirilebilir. Bu dua, bireyin içsel huzur,

anlam arayışı, umut, teslimiyet ve şükran gibi temel psikolojik süreçlerini besler. Pozitif psikoloji açısından bakıldığında Ettehiyyatü duası; olumlu duyguların artırılması, yaşam doyumunun güçlendirilmesi ve ruhsal dayanıklılığın geliştirilmesi için güçlü bir araçtır.

Dua tekrarı, bireyin bilişsel ve duygusal sisteminde otomatikleşmiş bir düzenleyici mekanizma oluşturur. Bu mekanizma, stresli durumlarda bireyin duygusal dengeyi yeniden kurmasına, kaygıyı azaltmasına ve öz denetim becerilerini geliştirmesine katkı sağlar. Ayrıca dua, bireyin yaşam olaylarına yüklediği anlamı yeniden yapılandırarak varoluşsal farkındalık kazandırır.

Pozitif psikolojide yer alan şükran, umut, anlam, öz-duyarlık ve farkındalık kavramları; Ettehiyyatü duasının içeriğiyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Dolayısıyla, dua tekrarı yalnızca dinsel bir ritüel değil, psikolojik iyi oluşun sürekliliğini destekleyen manevî bir pratik olarak da işlev görür. Bu bulgu, din psikolojisi açısından ibadetlerin sadece inançsal değil, aynı zamanda psikolojik sağlık açısından da önleyici ve koruyucu bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Ettehiyyatü duasının, bilinçli farkındalık ve oto-telkin boyutlarıyla ele alınması, bireyin dua eylemini mekanik bir tekrar olmaktan çıkarıp bilinçli katılım ve anlamlı farkındalık düzeyine taşımasına olanak verir. Bu yönüyle dua, modern psikolojideki “mindfulness”, “self-regulation” ve “positive affirmation” kavramlarıyla yapısal benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak, Ettehiyyatü duası manevî kökenli bir psikolojik müdahale aracı olarak değerlendirilebilir. Düzenli tekrarı, bireyin duygusal istikrarını güçlendirir, anlamlı bir yaşam duygusu oluşturur ve stresle başa çıkma becerilerini artırır. Böylelikle dua, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde psikolojik dayanıklılığı destekleyen bir koruyucu faktör hâline gelir.

5.2. Öneriler

Din Psikolojisi Araştırmaları İçin:

Ettehiyyatü duasının pozitif psikolojik değişkenlerle ilişkisini nicel yöntemlerle inceleyen çalışmalar yapılabilir. Özellikle umut, şükran, yaşam doyumu ve öz-duyarlık değişkenleriyle ilişkisini test eden ölçek temelli araştırmalar, dua-tekrar ilişkisinin psikolojik boyutunu derinleştirebilir.

Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamaları İçin:

Ettehiyyatü duası, danışanlarda stres yönetimi, kaygı azaltma ve içsel huzur arayışında destekleyici bir araç olarak kullanılabilir. Manevî danışmanlık oturumlarında dua tekrarı, farkındalık ve nefes egzersizleriyle bütünleştirilebilir.

Pozitif Psikoloji ve Din Eğitimi Alanında:

Dua tekrarı, pozitif psikolojinin temel ögesinden biri olan *Meaning (Anlam)* boyutuna katkı sunar. Din eğitimi programlarında, dua tekrarı bilincinin sadece ibadet alışkanlığı olarak değil psikolojik iyi oluşu destekleyen bir yaşam pratiği olarak öğretilmesi önerilmektedir.

Ruh Sağlığı Uzmanları İçin:

Klinik uygulamalarda dua ve manevi pratiklerin bireysel psikoterapi süreçlerine entegre edilmesi, danışanların inanç temelli direnç mekanizmalarını güçlendirebilir. Özellikle travma sonrası stres, yas ve kaygı bozukluklarında dua tekrarı, manevî dayanıklılık terapisi kapsamında değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abu-Raiya, H., & Pargament, K. I. (2015). Religious coping among diverse religions: Commonalities and divergences. *Psychology of Religion and Spirituality*, 7(1), 24–33. <https://doi.org/10.1037/a0037652>.
- Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822–848. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.4.822>.
- Brown, K. W., Ryan, R. M., & Creswell, J. D. (2007). Mindfulness: Theoretical foundations and evidence for its salutary effects. *Psychological Inquiry*, 18(4), 211–237. <https://doi.org/10.1080/10478400701598298>.
- Coué, É. (1922). Self-mastery through conscious autosuggestion. American Library Service.
- Creswell JD, Dutcher JM, Klein WMP, Harris PR, Levine JM (2013) Self-Affirmation Improves Problem-Solving under Stress. *PLoS ONE* 8(5): e62593. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0062593>.
- Csikszentmihalyi, M. (1997). Finding flow: The psychology of engagement with everyday life. Basic Books.
- Emmons, R. A., & McCullough, M. E. (2003). Counting blessings versus burdens: An experimental investigation of gratitude and subjective well-being in daily life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(2), 377–389. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.2.377>.
- Frankl, V. E. (1963). *Man's Search for Meaning: An Introduction to Logotherapy*. New York: Washington Square Press.
- Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56(3), 218–226. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.218>.
- Fredrickson B. L. (2004). The broaden-and-build theory of positive emotions. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*, 359(1449), 1367–1378. <https://doi.org/10.1098/rstb.2004.1512>.
- Guendelman, S., Medeiros, S., & Rampes, H. (2017). Mindfulness and Emotion Regulation: Insights from Neurobiological, Psychological, and Clinical Studies. *Frontiers in psychology*, 8, 220. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00220>.
- Hökelekli, H. (2011). *Din psikolojisi* (9. bs.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- James, W. (2009). *The varieties of religious experience: A study in human nature* (Penguin reprint). Harvard University, March, 1902. (Orijinal eser) <http://ebooks.adelaide.edu.au/j/james/william/varieties/complete.html>.
- Kabat-Zinn, J. (1990). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain and illness*. New York, NY: Delacorte.

- Koenig H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. ISRN psychiatry, 2012, 278730. <https://doi.org/10.5402/2012/278730>.
- Pargament, K. I. (2007). Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred. The Guilford Press.
- Peterson, C., & Seligman, M. E. P. (2004). Character strengths and virtues: A handbook and classification. Oxford University Press; American Psychological Association.
- Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5–14. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>.
- Seligman, M. E. P. (2011). Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being. Free Press.
- Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1985). Optimism, coping, and health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology*, 4(3), 219–247. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.4.3.219>.
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249–275. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1304_01.
- Hayes, S. C., Strosahl, K., & Wilson, K. G. (1999). Acceptance and Commitment Therapy: An experiential approach to behavior change. New York: Guilford Press.

MEZAR TAŞLARI YAZILARININ ÖLÜM VE AYRILIK PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
eyilmaz2007@hotmail.com - <http://orcid.org/0000-0002-1684-9821>

ÖZET

Bu çalışma, mezar taşlarında yer alan yazıların ölüm ve ayrılık psikolojisi açısından incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, içerik ve tematik analiz yöntemiyle yürütülmüş, Bilecik Şehir Mezarlığı'ndan seçilen yirmiden fazla mezar taşı yazısı değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda, yazıtlarda ölüm, ayrılık, özlem, dua, teslimiyet ve hatırlanma temalarının öne çıktığı belirlenmiştir. Bu temalar, bireylerin ölümü anlamlandırma ve kayıpla baş etme süreçlerine dair bilgiler sunmaktadır. Mezar taşı yazılarında kullanılan dil, hem bireysel hem toplumsal düzeyde ölümün kabulünü kolaylaştıran bir manevî başa çıkma dili üretmektedir. Özellikle çocuk, genç ve ani ölümlerle ilgili yazıtlarda yoğun duygusal ifadelerin yer aldığı; dua, nasihat ve şükür unsurlarının ise psikolojik rahatlama ve kabullenme sürecini desteklediği görülmüştür. Sonuç olarak, mezar taşları, halkın ölüm karşısındaki duygusal, dini ve kültürel reflekslerini yansıtan anlam yüklü psikososyal metinler olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler : Ölüm psikolojisi, Mezar taşları, Dini inanç, Yas, Ayrılık, Manevî başa çıkma.

EXAMİNİNG TOMBSTONE INSCRIPTIONS IN TERMS OF DEATH AND SEPARATION PSYCHOLOGY

Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
eyilmaz2007@hotmail.com - <http://orcid.org/0000-0002-1684-9821>

ABSTRACT

This study aims to examine the inscriptions on tombstones in terms of death and separation psychology. The research was conducted using content and thematic analysis methods, and more than twenty tombstone inscriptions selected from the Bilecik City Cemetery were evaluated. The analysis determined that the themes of death, separation, longing, prayer, surrender, and remembrance are prominent in the inscriptions. These expressions play a functional role in individuals' processes of making sense of death and coping with loss. The language used in tombstone inscriptions produces a spiritual coping language that facilitates the acceptance of death at both the individual and societal levels. In particular, it has been observed that inscriptions related to childhood, adolescence, and sudden deaths contain intense emotional expressions, while prayer, advice, and gratitude support the process of psychological relief and acceptance. Consequently, tombstones can be considered meaningful psychosocial texts reflecting people's emotional, religious, and cultural reactions to death.

Keywords: Psychology of death, Tombstones, Religious belief, Mourning, Separation, Spiritual coping.

1. GİRİŞ

Ölüm, insan yaşamının kaçınılmaz bir gerçeği olup bireyleri psikososyal açıdan derinden etkileyen temel bir olgu olmuştur (Becker, 1973). İnsanlar, ölümü anlamlandırmak ve kayıplarla başa çıkmak amacıyla çeşitli semboller ve ritüeller geliştirmişlerdir. Mezarlıklar ve mezar taşları bu süreçlerin en görünür örneklerinden biridir. Mezarlık ve mezar taşları sadece ölen kişinin kimlik bilgilerini vermekle kalmayıp aynı zamanda yaşayanların ölüme bakışını, yas ve ölüm psikolojisini yansıtan araçlar olarak işlev görmektedir (Hertz, 1907). Bu yazılar, bir anlamda ölümün sessizliğine karşı insanın “sesini” temsil eder. Ölüm, kayıp ve ayrılık karşısında insanın içsel dünyasında yaşadığı karmaşık duygular –özlem, suçluluk, kabullenme, umut, dua– taşlarda sembolleşir. Bu çerçevede mezar taşları ölen kişi ve yakınlarına dair psikolojik mesajları yansıtmaları açısından incelenmeye değerdir. Bu çalışmada Bilecik’teki mezar taşları örneğinde ölüm ve ayrılık temalarının psikolojik açıdan nasıl ifade edildiği araştırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Ölüm Psikolojisi

Ölüm psikolojisi, bireyin ölüm olgusu karşısında geliştirdiği düşünce, duygu ve davranışları inceleyen bir alandır (Yalom, 2008). Kübler-Ross’un (1969) geliştirdiği “ölümün beş evresi” (inkâr, öfke, pazarlık, depresyon, kabullenme), ölümlle başa çıkma sürecinde evrensel bir model sunar.

2.2. Ayrılık Psikolojisi ve Yas Süreci

Yas, kayıpla birlikte ortaya çıkan duygusal bir yeniden yapılanma sürecidir. Bowlby (1980), yasin sevilen bir nesnenin kaybına karşı verilen doğal bir tepki olduğunu belirtir. Mezar taşı yazıları, bu tepkinin sembolik ifadeleri olarak işlev görür.

2.3. Dini Başa Çıkma ve Dua Dili

Pargament (1997), dini başa çıkmayı bireyin stresle karşılaştığında dini inanç, dua ve teslimiyet gibi kaynaklara başvurarak anlam üretme süreci olarak tanımlar.

2.4. Literatür Taraması

Yas ve kayıp süreci ile ilgili literatür, özellikle çocuk, genç ve ani ölümlerde yaşanan psikolojik tepkilerin yoğunluğunu göstermektedir (Worden, 2009). Mezar taşları ve mezarlıklar üzerine yapılan çalışmalarda, mezar taşlarının toplumsal, kültürel ve dini değerleri yansıttığı vurgulanmıştır (Francis, Kellaher, & Neophytou, 2005). Mezarlık yazıları, ölen kişiyle ilgili temenniler, dualar, hatırlanma arzusu ve nasihat mesajlarını içermekte; bu sayede yaşayanların yas süreci ve ölüm kabullenme süreci desteklenmektedir. Din psikolojisi perspektifinden bakıldığında, özellikle İslam inancı çerçevesinde mezar taşlarında yer alan dualar, ölüye rahmet dileme ve hatırlanma temaları, ölüm karşısında güçsüzlük hissi yaşayan bireyler için psikolojik bir rahatlama aracı oluşturmaktadır (Karaca, 2000; Karaca, 2001).

3. YÖNTEM

Bu çalışma, mezar taşları yazılarının ölüm ve ayrılık psikolojisi açısından incelenmesini amaçlayan nitel bir araştırmadır.

Çalışma, betimsel içerik ve tematik analiz yöntemi ile yürütülmüştür.

Araştırma alanı, Bilecik ili merkez ilçesinde yer alan mezarlıktır. Toplamda 20 mezar taşı örneği incelenmiştir.

3.1. Araştırma Modeli

Araştırma, kuramsal derleme ve nitel analiz yaklaşımıyla tasarlanmıştır. Mezar taşlarının yazıları, bireylerin ölüm, kayıp ve ayrılık karşısındaki psikolojik durumlarının yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Tematik analiz çerçevesinde yazılar; ölüm algısı, ayrılık ve özlem, manevî başa çıkma ve dua dili, umut ve ölümsüzlük temaları üzerinden incelenmiştir.

3.2. Veri Toplama

Çalışma için 20 mezar taşı yazısı Bilecik il merkezindeki mezarlıklardan fotoğraf çekmek suretiyle derlenmiştir.

Yazıtların seçiminde temel kriterler:

1. Ölüm veya ayrılık teması içermesi,
2. Açık biçimde duygusal veya dini ifadeler barındırması,
3. Tarih ve yaş bilgisi içeriyor olmasıdır.

3.3. Veri Analizi

Veriler, içerik ve tematik analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir (Braun & Clarke, 2006).

Her mezar taşı yazısı, metin içeriği ve sembolik anlamları açısından analiz edilmiştir.

Analiz sürecinde şu adımlar izlenmiştir:

1. Yazıtların okunması ve anlam birimlerinin belirlenmesi,
2. Ortaya çıkan ifadelerin önceden belirlenen tematik kategorilere kodlanması,
3. Temalar arasındaki ilişkilerin yorumlanması ve literatürle karşılaştırılması.

3.4. Analiz Yöntemi

Veriler, tematik analiz yöntemi ile değerlendirilmiş, mezar taşlarındaki ortak temalar belirlenmiştir.

Tematik analiz kapsamında aşağıdaki ana temalar ortaya çıkarılmıştır:

- Erken ölüm ve kader vurgusu
- Ayrılık acısı ve özlem
- Manevî teselli ve dua dili
- Anlam arayışı ve ölümsüzlük isteği
- Toplumsal aidiyet ve sevgi bağları

- Dinî teslimiyet ve iman bilinci

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

- Çalışma yalnızca Bilecik il merkezi mezarlıkları ile sınırlıdır; farklı bölgelerde kültürel farklılıklar olabilir.
- Analiz nitel olup deneysel veya ölçümsel veri içermemektedir.
- Yazıtların dilsel ve kültürel yorumları araştırmacının bakış açısıyla sınırlıdır.

4. BULGULAR

Bu bölümde incelenen 23 mezar taşı yazısı, din psikolojisi ve ölüm olgusu bağlamında oluşturulan tematik kategoriler doğrultusunda analiz edilmiştir. İçerik analizi sürecinde her bir yazı, duygu tonu, sembolik anlatım biçimi, dini ve psikolojik vurgular açısından değerlendirilmiştir. Elde edilen temalar, ölüm karşısında bireysel anlam arayışlarını, toplumsal aidiyet duygularını, manevî teselli kaynaklarını ve ölüm bilincinin kültürel yansımalarını göstermektedir. Aşağıdaki tabloda, her bir mezar taşı ifadesi ilgili tematik kategoriye yerleştirilmiş ve kısa bir yorumla desteklenmiştir.

1. 4.1. Erken Ölüm ve Kader Vurgusu

5. Erken ölümler, insanın ölüm kaygısı (death anxiety) ile doğrudan ilişkilidir. Becker (1973)'e göre ölüm, insanın anlam arayışını tehdit eden temel kaygı kaynağıdır. Bu nedenle genç ölümler, hem bireysel hem toplumsal düzeyde “anlam krizi” yaratır.

6. Mezar taşı ifadelerinde (“Bir gonca gül iken felek söndürdü beni”) bu krizin şiirsel bir kader dili ile yeniden anlamlandırıldığı görülür. Bu dil, ölüme yüklenen “ilahî kader” anlayışıyla varoluşsal kaygının dini kabule dönüştürülmesini sağlar. Kübler-Ross'un (1969) “kabullenme” evresiyle de paraleldir.

7. 4.2. Ayrılık Acısı ve Özlem

Ayrılık ifadeleri (“Ne geçecek zaman seni unutmaya yetecek”) bağlanma teorisi (Bowlby, 1980) çerçevesinde ele alınabilir. Sevilen kişiye duyulan özlem, bağlanmanın sürdürülme çabasını yansıtır. Burada “ölüyle sembolik bağ kurma” süreci, yasın sağlıklı işlenmesi için önemlidir. Worden (2009)'a göre yasın en son görevi, “kaybedilenle yeni bir ilişki biçimi kurmak”tır. Bu yazıtlar, tam da bu sembolik bağ temsil eder. Bu tür ifadeler, ölüm sonrası bağın duygusal devamlılığını sağlar; bireyin kaybı inkâr etmeden ama duygusal bağını koruyarak yeni bir denge kurmasına yardımcı olur.

4.3. Manevî Teselli ve Dua Dili

Dua ifadeleri (“Kabrî nur, mekânın cennet olsun”) yalnızca ölene yönelik bir temenni değil, yaşayan için de bir manevî regülasyon aracıdır. Pargament (1997)'in dini başa çıkma modeli, duanın “Tanrı'yla aktif bir baş etme ilişkisi” kurduğunu belirtir. Bu nedenle dua dili, stres ve kayıp karşısında anlam üretme, kontrol hissi sağlama ve umut duygusunu sürdürme işlevi görür.

4.4. Anlam Arayışı ve Ölümsüzlük İsteği

“Dostlar beni hatırlasın” gibi ifadeler, insanın varoluşsal anlam arayışına (Frankl, 1963) işaret eder. Ölüm karşısında unutulmamayı istemek, sembolik ölümsüzlük arzusudur. Hatırlanma isteği, bireyin ölüm sonrası varlığını sürdüreceğine dair metafizik bir umut yaratır. Becker (1973)’in “ölümsüzlük projeleri” kavramı, bireylerin ölüm korkusuna karşı kalıcılık yaratma çabasını açıklar. Mezar taşı yazıtları, bu projenin somut kültürel yansımasıdır.

4.5. Toplumsal Aidiyet ve Sevgi Bağları

Mezar taşı yazılarında “aile”, “eş”, “çocuklar” vurgusu, ölüm sonrası aidiyetin devam ettiğini gösterir. Durkheim (1912)’in “kolektif bilinç” kavramı açısından bu, toplumsal dayanışmanın sembolik sürdürülmesidir. Yas, sadece bireysel değil toplumsal bir ritüeldir; mezar taşları bu ritüelin kalıcı bir formudur.

1. 4.6. Dinî Teslimiyet ve İman Bilinci

8. İman temalı yazıtlar (“Tek yoldaş Kur’an imanla”) ölüm kaygısına karşı transandantal bir güven hissi üretir. Hökelekli (2009) ve Pargament (1997), dini inançların ölümün belirsizliği karşısında bilişsel yeniden yapılandırma ve umut sağladığını belirtir. Teslimiyet, ölüm korkusunu azaltan bir manevî savunma mekanizması işlevi görür.

4.7. Şehit Mezarlıkları

9. Şehit mezar taşları (“Görev şehidi oldum”) dini, ulusal ve toplumsal değerleri birleştirir. Ölüm, burada kayıp değil yüceltilmiş bir fedakârlık biçiminde temsil edilir. Bu, ölümün yeniden anlamlandırılması (meaning reconstruction) sürecinin en güçlü örneğidir (Neimeyer, 2001).

10. 4.8. Çocuk Ölümleri

11. “Melek yavrum” ifadeleri, dini dil aracılığıyla ölümün masumlaştırılması sürecini gösterir. Bu tür metaforlar, ölümün “Tanrı’nın lütfu” veya “ilahi plan” olarak yorumlanmasını sağlar.

Araştırmalar (Rosenblatt, 2008), dini sembollerin çocuk kaybı yaşayan ailelerde yasin daha sağlıklı işlenmesine katkı sunduğunu göstermektedir.

1. 4.9. Nasihat ve Öğüt Verme

Öğüt temalı yazılar (“Dostlar beni hatırlasın”) ölüm farkındalığı yaratır. Yalom (2008)’un “ölüm farkındalığı, yaşamı derinleştirir” görüşüyle uyumlu biçimde bu tür yazılar varoluşsal farkındalık işlevi görür. Ziyaretçilere yöneltilen bu ibret mesajları, dini-moral çerçevede ölümün eğitici yönünü temsil eder.

5. SONUÇ

Bu çalışma, mezar taşlarının hem bireysel hem kolektif düzeyde ölümle baş etme, anlam üretme ve manevî rahatlama aracı olduğunu göstermektedir. Bu yazıtlar, insanın ölüm karşısında: Kültürel semboller yoluyla anlam üretme (Becker, 1973; Frankl, 1963); Dua ve inanç dili yoluyla manevî regülasyon (Pargament, 1997); Toplumsal aidiyet yoluyla psikolojik destek (Durkheim, 1912) geliştirdiğini göstermektedir. Sonuç olarak, mezar taşı yazıları birer

“psikososyal metin”dir: ölümün kaçınılmazlığını insanileştiren, ayrılığı anlamlandıran ve yaşayanlara duygusal direnç kazandıran sembolik dil örnekleri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Vol. 3. Loss, sadness and depression*. Basic Books.
- Durkheim, É. (1912). *Les formes élémentaires de la vie religieuse* [The elementary forms of the religious life]. Alcan.
- Frankl, V. E. (1963). *Man's search for meaning: An introduction to logotherapy*. Beacon Press.
- Neimeyer, R. A. (2001). *Meaning reconstruction and the experience of loss*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10397-000>
- Rosenblatt, P. C. (2008). *Grief across cultures: A review and research agenda*. In M. S. Stroebe, R. O. Hansson, H. Schut, & W. Stroebe (Eds.), *Handbook of bereavement research and practice: Advances in theory and intervention* (pp. 207–222). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14498-010>
- Hökelekli, H. (2009). *Din psikolojisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kubler-Ross, E. (1969). *On death and dying*. Macmillan.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.
- Worden, J. W. (2009). *Grief counseling and grief therapy: A handbook for the mental health practitioner* (4th ed.). Springer Publishing Company.
- Becker, E. (1973). *The Denial of Death*. Free Press.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Karaca F., (2000). *Ölüm Psikolojisi*. Beyan Yayınları. İstanbul.
- Karaca, F., (2001). Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler, *İslâmî Araştırmalar*, cilt: XIV, sayı: 3-4, s. 501-512
- Francis, D., Kellaher, L., & Neophytou, G. (2005). *The Secret Cemetery*. Berg.
- Hertz, R. (1907). *Death and the Right Hand*. Cohen & West.
- Yalom, I.D., (2008). *Staring at the Sun: Overcoming the Terror of Death*. San Francisco, CA: Jossey-Bass. Reviewed by Yvonne B. Bregman, M.A., M.S.W., Ridgefield CT. (2008). *American Journal of Clinical Hypnosis*, 51(2), 216–217. <https://doi.org/10.1080/00029157.2008.10401670>.

EK 1: İncelenen Mezar Taşı Yazıları

Tablo 1. Mezar Taşı Yazılarının Tematik İçerik Analizi

No	Mezar Taşı Metni	Tematik Kategori	Yorum / Alt Tema (Duygu – Anlam – Dinî Yön)
1	“Telaş edin ...”	Erken Ölüm ve Kader Vurgusu	Ani ve beklenmedik ölüm duygusu; yaşamın kısa oluşuna atfı.
2	“Ankara Ziraat Fak. son sınıfta iken haince katledilmiştir.”	Erken Ölüm – Şehitlik Teması	Genç yaşta ölüm ve haksızlık hissi; toplumsal bir kayıp duygusu.
3	“Bir gonca gül iken felek söndürdü beni. Şimdi toprak altındayım suda boğuldum.”	Erken Ölüm ve Kader Vurgusu	Genç yaşta ölümü doğa imgeleriyle (gül, felek) anlatan kaderci yaklaşım.
4	“31 yaşında trafik kazasına kurban verdiğimiz yiğidimiz daima kalbimizde yaşayacak.”	Erken Ölüm ve Kader Vurgusu	Kaza sonucu ölüm; gençlik ve kahramanlık vurgusu.
5	“Bir gün vardı sadece; Askerlik için helalleştim., Nereden bilecektim ki., Kaza sebebim, Uçurum ecelim oldu.	Erken Ölüm ve Dua-Hitap Teması	Ziyaretçiye seslenen, kaderci ve duygusal bir dil; ölümün kaçınılmazlığı.
6	“Ben bir gül idim soldum, 27 yaşında mezara kondum, Ne aileme ne de eşime doydum, Çünkü ben bir görev şehidi oldum.”	Şehit Mezarlıkları	Görev bilinci ve fedakârlıkla yoğrulmuş dini şehitlik anlatısı.
7	“Melek yavrum sana kavuşacağımız günün hasretiyle.”	Çocuk Ölümleri	Masumiyet, kayıp ve kavuşma umudu; ebeveyn yasının sade ifadesi.
8	“Var olmanın değeri, yok olduktan sonra da devam eder.”	Anlam Arayışı ve Ölümsüzlük İsteği	Varoluşun sürekliliğine dair felsefi bir bakış; ölüm sonrası bilinç düşüncesi.
9	“Tüm sevenlerin seni asla unutmayacağız.”	Toplumsal Aidiyet ve Sevgi Bağları	Kayıp karşısında toplu bağlılık ve sevgi dayanışması.
10	“Mezarıma güller dikin, Bülbüller konsun, Fatiha okuyanın, Ruhu şad olsun”	Manevî Teselli – Dua ve Hatırlanma	Ziyaretçiye hitap eden, dua merkezli bir ölüm anlayışı.
11	“Ölüm beni erken aldı, Kalanları yasa saldı, Gözlerim yolda kaldı, Okursunuz taşımada, Söndüm genç yaşımada, Beni rahmetle anın , Ağlamayın başımda”	Dua ve Hatırlanma Teması	Ziyaretçiye doğrudan sesleniş; ölümün kabullenilişle duygusal teselli.
12	“Dünyalar benim olsa, ölüme çare yok, Bir dua bekliyorum, Başka şeyde gözüm yok.”	Manevî Teselli ve Dua Dili	Dünyevi arzulardan vazgeçiş; ölüm sonrası dua beklentisi.
13	“Sevgili annemiz, Bizi bırakıp gittin, Seni unuttuk sanma, Zaman alışmayı öğretir, Ama unutmayı asla.”	Ayrılık Acısı ve Özlem	Anne kaybının derin yas duygusu; sevgi ve sadakat.
14	“Açar solar türlü çiçek, Kimler gülmüş kim gülecek, Murat yalan ölüm gerçek, Dostlar beni hatırlasın.”	Ayrılık Acısı ve Özlem	Ölümün soğuk yüzü ve ölümden kaçışın olmayışı ifadesi ve Hatırlanma arzusu.
15	“Ömrünün baharında hayata gözlerini yuman, O hayalin gözümden gitmiyor, Sana olan sevgimiz hiç bitmiyor, Eşin ve çocukların.”	Ayrılık ve Aile Bağı	Gençlikte ölüm, sevgi ve aile birliği temaları.
16	“Biz ailen olarak senden razıyız, Allah da senden razı olsun, Kabrın nur mekanın cennet olsun.”	Manevî Teselli ve Dua Dili	İlahi rıza ve ahiret umuduyla dolu teslimiyet ifadesi.
17	“Canım babam, Ne seni unutacak kadar zaman geçecek, Ne geçecek zaman seni unutmaya yetecek, Yanımızda olmasan da sen hep bizim kalbimizdesin, Seni çok seviyoruz,	Ayrılık Acısı ve Özlem	Aile bağları üzerinden süreklilik; sevgiyle hatırlama.
18	“Her çocuk benim gibi ağlar mı bilmem ama babam ben seni çok özledim onun için hep ağlıyorum.”	Ayrılık Acısı ve Özlem	Çocuk sesiyle dile getirilen özlem; içten duygusal anlatım.
19	“Dünyanın en güzel annesi..”	Toplumsal Aidiyet ve Sevgi Bağları	Sade, sevgi merkezli anne anısı; şükran ifadesi.
20	“Dün altımda olan çimenler bugün üstümden yeşerdi” “Ey yolcu anla ki şu toprak gınahtan gayrı her şeyi örtmektedir.”	Anlam Arayışı – Nasihat	Ölümden ibret alma çağırısı; ahlaki öğüt vurgusu.

2.

İBRAHİM HAKKI ERZURUMÎ’NİN “TEFVÎZNÂME” ESERİNDE TEVEKKÜL, TESLİMİYET VE ANLAM ARAYIŞI: DİN PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA BETİMSSEL BİR İNCELEME

Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
eyilmaz2007@hotmail.com - <http://orcid.org/0000-0002-1684-9821>

ÖZET

Bu çalışma, İbrahim Hakkı Erzurumî’nin klasik tasavvuf metinleri arasında önemli bir yere sahip olan "Tefvîznâme" adlı eserini din psikolojisi perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Betimsel ve içerik analizi yöntemiyle yürütülen incelemede, metindeki ana temalar tevekkül ve kontrol odağı, dini baş etme, teslimiyet ve ruh sağlığı, anlam arayışı olmak üzere dört temel psikolojik kavram çerçevesinde ele alınmıştır. Eserin temel vurgusu olan “tevfiz” (iş Allah’a havale etme) kavramı, bireyin yaşadığı stres, belirsizlik ve zorluklar karşısında geliştirdiği dini baş etme mekanizmalarını anlamak için önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Tefvîznâme’de tevekkül, pasif bir bekleyiş değil; sorumluluk bilinciyle çaba gösterdikten sonra sonucu Allah’a bırakma şeklinde dinamik bir kontrol odağı modeli olarak yorumlanmıştır. Ayrıca manzumede yer alan sabır, rıza ve teslimiyet vurguları, ruh sağlığını destekleyici bir psikolojik dayanıklılık kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, Tefvîznâme bireyin yaşadığı zorluklara anlam verme, kontrol algısını yeniden düzenleme ve manevi huzur kazanma süreçlerini destekleyen zengin bir din psikolojisi örneği olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle eser, modern psikolojideki “anlam merkezli baş etme” ve “dini dayanıklılık” kavramlarıyla paralellik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler : İbrahim Hakkı Erzurumî, Tefvîznâme, Din Psikolojisi, Tevekkül, Teslimiyet, Dini Baş Etme, Anlam Arayışı.

TAWWAKKUL, SURRENDER, AND THE SEARCH FOR MEANING IN İBRAHİM HAKKİ ERZURUMÎ'S "TAFWÎZNÂME": A DESCRIPTIVE ANALYSIS IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS PSYCHOLOGY

Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
eyilmaz2007@hotmail.com - <http://orcid.org/0000-0002-1684-9821>

ABSTRACT

This paper aims to evaluate İbrahim Hakkı Erzurumî's Tafwîznâme, which holds a significant place among classical Sufi texts, from the perspective of religious psychology. The analysis, conducted through descriptive and content analysis, explores the main themes within the text within the framework of four fundamental psychological concepts: tawwakkul and locus of control, religious coping, surrender and mental health, and the search for meaning. The concept of "tafwîz" (relinquishing responsibility to God), the central emphasis of the work, provides an important theoretical framework for understanding the religious coping mechanisms an individual develops in the face of stress, uncertainty, and challenges. Tawwakkul in the Tafwîznâme is interpreted not as passive waiting, but as a dynamic locus of control model, a process of responsibly exerting effort and then leaving the outcome to God. Furthermore, the poem's emphasis on patience, consent, and submission stands out as a source of psychological resilience that supports mental health. Consequently, the Tafwîznâme can be considered a rich example of religious psychology, supporting the processes of making sense of the difficulties experienced by individuals, reorganizing their sense of control, and achieving spiritual peace. In this respect, the work parallels the concepts of "meaning-centered coping" and "religious resilience" in modern psychology.

Keywords: İbrahim Hakkı Erzurumî, Tafwîznâme, Psychology of Religion, Trust in God, Submission, Religious Coping, The Search for Meaning.

1. GİRİŞ

Osmanlı düşünce geleneğinin seçkin isimlerinden İbrahim Hakkı Erzurumî (1703-1780), hem dini ilimlerdeki derinliği hem de insan psikolojisine dair sezgisel tespitleriyle dikkat çekmektedir. Onun kaleme aldığı “Tefvîznâme” adlı manzume eseri geniş halk ve tasavvuf çevrelerinde yaygınlaşmıştır. İbrahim Hakkı Erzurumî’nin *Tefvîznâme* eseri, tasavvufi bir rehber olmasının yanı sıra, insan psikolojisi açısından da derin anlamlar barındırmaktadır. Eserdeki dizeler, bireyin yaşamsal deneyimleri karşısında geliştirebileceği ruhsal olgunluk, ahlaki bilinç ve psikolojik dayanıklılık konularını ele almaktadır. Özellikle “Mevlâ görelim neyler / Neylerse güzel eyler” dizeleri, her kıtada tekrar edilerek eserin temel mesajını pekiştirir. Bu çalışma, *Tefvîznâme*’de yer alan seçili dizeleri modern psikolojik teoriler çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Analiz, logoterapi, bilişsel terapi, öz-denetim ve sabır psikolojisi, ahlaki gelişim kuramı, mindfulness ve pozitif psikoloji gibi yaklaşımları temel alarak gerçekleştirilmiştir. Böylece, eser hem manevi rehberlik hem de psikolojik iyileşme ve gelişim perspektifinden değerlendirilmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, betimsel ve içerik analizi yöntemi ile yürütülmüştür. İbrahim Hakkı Erzurumî’nin *Tefvîznâme* eserinde yer alan seçili dizeler, hem tasavvufi perspektif hem de psikolojik açıdan anlam arayışı, sabır, tevekkül ve ruhsal olgunluk temaları çerçevesinde incelenmiştir.

2.2. Veri Kaynağı

Araştırmanın temel verisi, *Tefvîznâme* eserinden seçilen dizeler ve kıtalardır. Özellikle, insan psikolojisine ilişkin sabır, acıya anlam yükleme, öz-denetim, ahlaki olgunluk ve otantik benlik temalarını yansıtan dizeler analiz edilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Analiz sürecinde dizeler aşağıdaki psikolojik çerçeveler doğrultusunda yorumlanmıştır:

12. Logoterapi ve anlam arayışı
13. Bilişsel terapi ve olumsuz düşüncelerin yeniden yapılandırılması
14. Öz-denetim ve gecikmeli tatmin
15. Mindfulness ve farkındalık
16. Ahlaki gelişim ve postkonvansiyonel ahlak
17. Pozitif psikoloji ve şükür odaklı iyilik hâli

Her bir tema, metaforik ifadeler ve öğütlerin psikolojik işlevleri bağlamında değerlendirilmiştir.

2.4. Analiz Yöntemi

Çalışmada nitel içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Dizelerdeki kavramlar ve metaforlar, aşağıdaki adımlar izlenerek yorumlanmıştır:

4. Her kıta ve dize, anlam temaları açısından okunmuştur.

5. Modern psikolojik kuramlar arasında ilişkilendirme yapılmıştır.
6. Ortaya çıkan analizler, tematik kodlama yöntemi ile kategorilere ayrılmıştır.
7. Elde edilen bulgular, psikolojik kuramlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bu yöntem, eserin manevi mesajlarını psikolojik bakış açısıyla anlamlandırma ve bireyin ruhsal ve psikolojik iyi oluşuna katkısını yorumlama amacı taşımaktadır.

3. TEFVÎZNÂME'DE ANLAM, TEVEKKÜL VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ: BÜTÜNCÜL DEĞERLENDİRME

“Hak şerleri hayr eyler”

Bu dize, yaşam olaylarının görünen yüzüyle değil, taşıdığı anlamla değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Psikolojik açıdan bu, bilişsel yeniden çerçeveleme (cognitive reframing) sürecidir (Beck, 1976). Birey, olumsuz bir olayı mutlak “kötü” olarak görmek yerine, o olaydan doğabilecek gelişim ve öğrenme fırsatlarını fark etmeye yönelir. Bu tutum, psikolojik dayanıklılık (resilience) kavramının temelidir. Frankl’ın (1959) logoterapisinde de benzer biçimde, acı veya kayıp “anlamsız” değildir; kişi bu yaşantıya yüklediği anlamla ruhsal gücünü korur. “Hak şerleri hayr eyler” dizesi, “acıların dönüştürücü gücünü fark etmek” demektir. Birey, olayları kendi kontrolü dışında olsa bile anlamla bütünleştirir; bu da travma sonrası büyüme (post-traumatic growth) ile örtüşür (Tedeschi & Calhoun, 2004).

“Zan etme ki gayr eyler”

Bu ifade, bilişsel çarpıtmaların (örneğin “felaketleştirme”, “genelleme”) önüne geçen bir farkındalık öğretilisidir. İnsan çoğu zaman başına geleni yanlış yorumlar, erken sonuçlara varır; oysa burada uyarı açıktır: “Zannetme, erken hüküm verme.” Modern psikolojide bu, metabilişsel farkındalık (metacognitive awareness) olarak adlandırılır (Teasdale et al., 2000). Kişi, zihninden geçen düşüncelerin mutlak gerçekler olmadığını fark ettiğinde duygusal düzenleme becerisi artar. Bu dize, bilişsel esnekliğin önemine işaret eder. Kişi olayları tek boyutlu değil, olasılık ve anlam perspektifiyle yorumladığında ruhsal dengeyi korur.

“Ârif ânı seyr eyler”

“Ârif”, yani bilge, olayları dışsal biçimleriyle değil, içsel süreçleriyle ve bütünlük içinde gözlemler. Bu ifade, modern psikolojideki mindfulness (bilinçli farkındalık) kavramına çok benzer. Mindfulness’ta kişi, yargılamadan gözlemler; tepki vermek yerine anlamaya yönelir (Kabat-Zinn, 1994). Ârifin “seyri”, pasif bir izleme değil, bilinçli farkındalıkla kavrama hâlidir. “Ârif ânı seyr eyler” — olaya değil, olayı fark eden bilince odaklanmak demektir. Bu da kişinin stres tepkilerini azaltır, içsel huzuru artırır ve yaşam doyumunu destekler.

“Sen Hakka tevekkül kıl”

Bu dize, kontrol odağı (locus of control) kavramıyla yakından ilişkilidir. Julian Rotter’ın (1966) kontrol odağı kuramına göre, insan davranışlarını ya kendi çabalarının (içsel kontrol) ya da dışsal faktörlerin (dışsal kontrol) belirlediğine inanır. Tevekkül, dışsal kontrol gibi görünse de aslında bütünsel bir içsel güven geliştirerek birey elinden geleni yapar, fakat sonucu takıntı hâline getirmez. Frankl’ın (1959) *Man’s Search for Meaning* eserinde anlattığı “üst anlam”

(Über-Sinn) fikriyle de örtüşür: İnsan kendi sınırlılığını fark eder, anlamı kendini aşan bir düzlemde bulur. Bu güven, anksiyeteyi azaltır ve ruhsal dayanıklılığı artırır (Pargament, 1997).

“Tefvîz it ve râhat bul”

Bu dize, bilişsel bırakma (letting go) ve radikal kabul (radical acceptance) ilkeleriyle örtüşür (Linehan, 1993). Modern terapilerde (özellikle Diyalektik Davranış Terapisi – DBT), kişi değiştiremeyeceği koşulları kabullenmeyi öğrenir. Bu kabullenme pasif bir “boyun eğiş” değil içsel direnişin çözülmesidir. Ayrıca spiritüel başa çıkma (spiritual coping) kavramıyla doğrudan bağlantılıdır. Pargament (1997), Tanrı’ya güvenerek işleri “tefvîz eden” bireylerin stres karşısında daha az psikolojik tükenmişlik yaşadıklarını göstermiştir.

“Sabr eyle ve râzı ol”

Bu dize, kabul ve kararlılık terapisi (Acceptance and Commitment Therapy – ACT) ilkeleriyle paraleldir (Hayes, Strosahl & Wilson, 1999). ACT’ye göre psikolojik iyi oluş, acıyı bastırmak değil onu kabul edip anlamlı eyleme yönelmekle sağlanır. “Rıza” ise bu sürecin zirvesidir: yalnızca kabullenmek değil, kabul edilen yaşantıyı içsel uyumla bütünleştirmek demektir. Ayrıca “sabır” duygusal düzenleme (emotion regulation) becerisiyle, “rıza” ise yaşam doyumu ile güçlü biçimde ilişkilidir (Gross, 2015).

“Bir işi murâd etme”

Bu dize, insanın her şeyi kontrol etme eğilimine karşı bir uyarı niteliğindedir. Psikolojik açıdan, “murad etmek” burada aşırı irade, katı hedef saplantısı ya da mutluluk koşullandırması anlamına gelir. Frankl’a göre insan, anlamı doğrudan istemekle değil ona açık olmakla bulur (Frankl, 1959). Dolayısıyla bu dize, kontrol yanılmasından vazgeçmeyi, olayların doğal akışına güvenmeyi öğütler. Bu, psikolojik olarak içsel esnekliği ve dirençliliği (resilience) güçlendirir.

“Olduysa inâd etme”

Bu ifade, geçmişte yaşanmış olaylar karşısında inatçı bir ruminasyon veya “keşke” düşüncelerine saplanmamayı öğütler. Psikoterapide bu durum, bilişsel esneklik kavramıyla açıklanır. Reddedilen veya değiştirilemeyen bir olaya direnmek, psikolojik ıstırapı artırır (Beck, 1976). Kabul temelli terapiler, acının kaynağını ortadan kaldırmak yerine, onunla “barışık bir yaşam” sürmeyi öğretir (Hayes et al., 2012).

“Haktandır o red etme”

Burada reddetmeme, sadece “pasif bir kabullenme” değil; olayları ilâhî hikmetin bir parçası olarak görme bilincidir. Bu, psikolojik anlamda bilişsel yeniden çerçeveleme (reframing) süreciyle örtüşür. Birey, acı verici bir olayı “Tanrısal bir düzenin parçası” olarak yeniden yorumladığında, travmatik yaşantılardan bile anlam üretebilir. Bu durum posttravmatik gelişim (Tedeschi & Calhoun, 2004) olarak bilinir. Frankl da benzer biçimde, insanın acıya yüklediği anlamın onu dönüştürdüğünü, “acıya evet demenin” ruhsal büyümeyi mümkün kıldığını vurgular (Frankl, 1959). Bu dize, psikolojik olarak anlam merkezli kabullenme öğretisini temsil eder. Psikolojik açıdan bu yaklaşım, Ruminasyonu azaltır, Stres toleransını artırır, Yaşam

olaylarına karşı direnç (psikolojik sağlamlık) kazandırır, İçsel huzur ve anlam duygusunu güçlendirir.

“Dilden gamı dür eyle”

Bu ifade, olumsuz duyguların (gam, keder, endişe) dilde, yani bilinçte ve iletişimde sürekli olarak yeniden üretilmemesi gerektiğini öğütler. Psikolojik olarak “gamı dilde tutmak”, olumsuz iç konuşma (negative self-talk) ve duygusal ruminasyon biçiminde kendini gösterir. Bu durum depresif duygulanımı artırır (Beck, 1976). “Dilden gamı uzak tutmak” ise, bilişsel yeniden yapılandırma ve duygusal farkındalık becerilerini içerir. Bu dize, “*Duygularını ifade et ama onlara mahkûm olma.*” mesajını verir. Yani psikolojik dayanıklılığın ilk adımı, olumsuz duygularla mesafe kurma yetisidir.

“Rabbinle huzûr eyle”

Bu dize, manevî farkındalık (spiritual mindfulness) veya Tanrı’yla bilinçli temas hâlini temsil eder. “Rabbinle huzur eyle” demek, hem tanrısal güven duygusu hem de ruhsal denge kazanmak anlamına gelir. Bu, modern psikoterapide “spiritüel iyi oluş” (spiritual well-being) olarak adlandırılır. Modern psikolojide bu, tanrısal farkındalık veya iman temelli başa çıkma biçiminde incelenir. Pargament (1997), dindar bireylerin stresle başa çıkma sürecinde dua, tevekkül ve ibadet gibi yollarla Tanrı’yla “ilişkisel bir huzur” geliştirdiklerini belirtir.

“Tefvîz-i ümûr eyle”

Bu dize, tüm işlerin sonucunu Allah’a bırakmak anlamına gelen *tefvîz* kavramını içerir. Psikolojik olarak bu, kontrol odağının (locus of control) dışsallaştırılması değil, iman temelli bir kabulleniş biçimidir. Frankl’a göre anlamlı yaşam, her şeyi kontrol etmeye çalışmak yerine, değiştirilemeyecek kabullenip tutum seçebilmekle mümkündür (Frankl, 1959). Bu yaklaşım, modern terapötik modellerdeki “bırakma” (letting go) ve “radikal kabul” (Linehan, 1993) ilkeleriyle örtüşür. Bu dize, psikolojik olarak bireyin stres yükünü azaltır, çünkü kişi artık olayların nihai sonucunu kontrol etme baskısından kurtulur. Bunun yerini teslimiyetle gelen huzur alır.

“Deme şu niçin şöyle”

Bu dize, insanın hayat olayları karşısındaki sorgulayıcı tepkisini konu alır. Buradaki “niçin böyle oldu?” sorusu, aslında anlam arayışının başlangıcıdır. Ancak burada öğütlenen, sorgulamayı değil isyanı terk etmektir. Psikolojik olarak bu, kontrol edilemeyen olaylar karşısında aşırı neden arayışına saplanmama anlamına gelir. Sürekli “neden ben?”, “neden böyle oldu?” soruları, kişiyi ruminasyon döngüsüne hapseder (Nolen-Hoeksema, 2000). Frankl (1959) bu durumu tersine çevirir ve şöyle der: “Hayattan ne beklediğimiz değil, hayatın bizden ne beklediği önemlidir.” Yani soru, “niçin böyle oldu?” değil, “bu durumda ben nasıl bir anlam üretebilirim?” olmalıdır. Bu bakımdan dize, olayları değiştiremiyorsan, onlara yüklediğin anlamı değiştir ilkesini hatırlatır. Bu, bilişsel yeniden çerçeveleme (reframing) sürecinin özüdür.

“Yerinedir ol öyle”

Bu dize, olayların hikmet boyutunu kabul etme bilincini temsil eder. Psikolojik olarak, bu durum ontolojik güven ya da evrenin düzenine güven olarak açıklanabilir. Jung (1961), bireyin

kendi bilincinin ötesinde işleyen bir “kolektif bilinçdışı” düzenine teslim olduğunda ruhsal bütünlüğe yaklaştığını söyler. Kabullenme terapilerinde (ACT) de kişi, yaşadığı olumsuzlukları “olması gerektiği gibi” kabul ettiğinde, içsel direncin azalmasıyla birlikte psikolojik esneklik kazanır (Hayes et al., 2012).

“Bak sonuna sabr eyle”

Bu dize, zamanla anlamın açığa çıkacağına dair umut ve sabır temasını taşır. Psikolojik olarak “sabr”, pasif bir bekleyiş değil duygusal dayanıklılığın aktif bir biçimidir. Sabır, bireyin zorlayıcı koşullar karşısında anlam duygusunu koruyabilme kapasitesidir (Schnitker & Emmons, 2007). Frankl’a (1959) göre insanın “geleceğe dönük bir amacı” varsa, her türlü acıya dayanabilir. Bu, logoterapinin merkezinde yer alan teleolojik sabır anlayışıdır. Dini bağlamda sabır, tevekkülün fiilî hâlidir; psikolojik bağlamda ise gecikmiş anlamın farkında olma bilincidir. Dolayısıyla bu dize, yaşanan olayın sonunu göremediğinde bile anlamın saklı olduğuna güvenmeyi öğütler. Bu, hem ruhsal hem de psikolojik olgunluğun göstergesidir.

“Nâcâr kalıcak yerde”

Bu dize, insanın tüm dünyevî çabalarının tükendiği, “yapabileceği hiçbir şeyin kalmadığı” bir ruh hâlini anlatır. Psikolojik açıdan bu, öğrenilmiş çaresizlik (Seligman, 1975) durumuna benzer bir başlangıçtır. Ancak burada önerilen şey, bu çaresizlikte kalmak değil onu imanla dönüştürmektir. Tasavvufî bağlamda “nâcâr kalmak”, “nefsin aczini fark etmek” demektir; bu farkındalık, dönüşümün başlangıcıdır. Jung’un “karanlıkla yüzleşme” (shadow work) kavramı da aynı psikolojik süreci ifade eder. İnsan kendi güçsüzlüğünü tanıdığında bütünleşmeye başlar (Jung, 1961). Frankl da toplama kampı deneyimlerinde, “çaresizlik duygusunun insanın anlam kapasitesini uyandırabileceğini” söyler (Frankl, 1959). Yani bu dize, psikolojik açıdan insanın kontrolü bıraktığı, ancak teslimiyetle yeniden doğduğu bir an olarak ifade edebileceğimiz krizin farkındalık eşiğidir.

“Nâgâh açar ol perde”

Bu dize, beklenmedik bir anda farkındalığın ya da çözümün ortaya çıkışını simgeler. “Nâgâh” (ansızın) kelimesi, psikolojik süreçlerde dönüm noktası (insight moment) kavramını hatırlatır. Jung’un psikodinamik modelinde bu, bilinçdışından bilince ani bir aydınlanma (illumination) hâli olup kişi içsel bir “perdenin kalkmasıyla” daha geniş bir anlam ufkuna kavuşur (Jung, 1961). Frankl’a göre ise bu tür farkındalıklar, “acı içinde bile hayatın anlamlı olabileceğini” idrak ettiğimiz anlardır. Bu idrak, anlam yönelimli farkındalıktır (Frankl, 1959). Pozitif psikolojide bu süreç, posttravmatik gelişim (PTG) olarak adlandırılır. Yani büyük bir kayıptan sonra bireyin yaşamla daha derin bir bağ kurması (Tedeschi & Calhoun, 2004). Bu dize, psikolojik olarak “ümitsizliğin ortasında umudun doğuşunu” temsil eder — bir farkındalık perdesinin açılması, yeni bir anlam boyutuna geçiştir.

“Dermân eder ol derde”

Burada, yaşanan acının bizzat şifa sürecine dönüştüğü ifade edilir. Tasavvufî literatürde bu, *dermanın dertte gizli olduğu* anlayışıdır. Psikolojik olarak bu, travmatik büyümenin (trauma → transformation) özüdür. Kişi, yaşadığı acıyı bastırmak yerine onunla çalıştığında, acı bir öğretmene dönüşür (Tedeschi & Calhoun, 2004). Frankl’ın (1959) logoterapisinde bu süreç,

“acıya anlam vererek onu aşma” biçiminde tanımlanır: “*Eğer bir acının anlamı varsa, o artık bir ıstırap değildir.*” Ayrıca “derman eder” ifadesi, Tanrı ile güven ilişkisini de yansıtır. Pargament’in (1997) *positive religious coping* kavramına göre, Tanrı’yla güvene dayalı ilişki kuran bireyler stresle daha sağlıklı biçimde başa çıkarlar. Bu dize, ruhsal ve psikolojik düzlemde iyileşmenin kaynağını dışsal çözümde değil, içsel teslimiyette bulur.

“Az ye, az uyu, az iç”

Bu dize, tasavvufî gelenekte riyazet (nefs terbiyesi) ilkesine dayanır. Psikolojik olarak, bireyin dürtüsel isteklerini sınırlaması, öz-kontrol ve dürtü düzenleme becerisiyle ilişkilidir. Walter Mischel’in (2014) *Marshmallow Testi* çalışmasında gösterildiği gibi, haz erteleme becerisi uzun vadeli mutluluk, akademik başarı ve ruhsal dengeyle doğrudan ilişkilidir. Maslow’un (1943) ihtiyaçlar hiyerarşisine göre, birey fiziksel ihtiyaçlarını dizginlediğinde, kendini gerçekleştirme (self-actualization) düzeyine ulaşabilir. Dini bağlamda bu dizge, nefsin arınması ve ruhun saflaşması anlamına gelir. Modern psikolojiyle benzer biçimde, fazla tüketim ve haz odaklı yaşam biçimlerinin ruhsal yorgunluk yarattığı da bilinmektedir (Fromm, 1955). Bu dize, ölçülülük (temperance) erdeminin tasavvufî bir karşılığıdır; psikolojik olarak da duygusal denge ve öz düzenleme kapasitesinin temelidir.

“Ten mezbelesinden geç”

Bu ifade, güçlü bir metafor taşır: “ten mezbelesi” yani “bedenin çöp yığınının dönüşmüş hâli” insanın aşırı bedensel yönelimini eleştirir. Burada amaç bedeni inkâr etmek değil, onun ötesine geçmektir. Jung (1961), ruhsal olgunlaşma sürecinde bireyin “gölge” ve “bedensel yönleriyle” yüzleşip, onları aşması gerektiğini belirtir. Bu, “bedenden geçmek” ama “bedeni reddetmeden” bir bütünlüğe varmak anlamına gelir. Frankl (1959) da insanın “ruhsal boyutu”nu keşfetmeden, salt biyolojik düzeyde yaşamasını “varoluşsal boşluk” (existential vacuum) olarak tanımlar. Günümüz psikolojisinde bu tutum, materyalizm karşıtı iyi oluş yaklaşımlarıyla paraleldir. Ruhsal denge, yalnızca fiziksel hazların azaltılmasıyla değil, değer merkezli bir yaşamla kurulur (Kasser, 2002). Dolayısıyla bu dize, insanın beden merkezli yaşamdan ruh merkezli yaşama geçişini temsil eder. Bu, hem tasavvufî bir “tezkiye” hem de psikolojik bir “öz-aşım” (self-transcendence) sürecidir.

“Dil gülşenine gel göç”

Burada “dil” gönül, “gülşen” ise sevgi, huzur ve anlam bahçesidir. Bu dize, bedenden kalbe göçü, yani dışsal yaşantıdan içsel yaşantıya yönelişi öğütler. Pozitif psikolojide bu süreç, içsel farkındalık (inner awareness) ve yaşamda anlam bulma olarak adlandırılır (Steger, 2012). Frankl’ın (1959) logoterapisinde insan, “acıya rağmen anlam bulabildiğinde” ruhsal olarak özgürleşir; bu, “kalp bahçesine göç”tür. Jung açısından bu, bireyin Benlik (Self) merkezine varması olup dış dünyadaki nesnelerden içsel dünyasına yönelmesiyle tamamlanır. Bu dize, psikolojik olarak bilinçli farkındalık ve duygusal zekânın da sembolüdür. Kişi kendi kalbinde yaşadığında, dış koşulların esiri olmaktan kurtulur.

“Geçmişle geri kalma”

Bu ifade, geçmişe takılı kalmamak, yani zihinsel ve duygusal enerjiyi geçmişin pişmanlıklarında tüketmemek anlamına gelir. Psikolojik olarak bu durum, ruminasyon (takıntılı

düşünme) ve pişmanlık odaklı biliş süreçlerine işaret eder. Beck’in bilişsel terapi modelinde (1967), geçmişe takılı kalan kişi “bilişsel çarpıtmalar” (“keşke”ler, “yapmalıydım”lar...) üretir. Bu da depresif düşünce kalıplarına yol açar. Tasavvufta ise bu hâl, kalbin geçmiş perdelerine takılması olarak görülür. Hakikate yürüyen derviş, “geçmişin gölgesinde” kalırsa “şimdi”yi ıskalar. Frankl (1959) açısından bakıldığında ise kişi geçmişte kaybolduğunda anlam üretme kapasitesini yitirir; çünkü anlam, daima “şimdi”de bulunur. Bu nedenle “geçmişle geri kalma” hem varoluşsal bir uyarı, hem de psikolojik bir iyileşme reçetesidir.

“Müstakbele hem dalma”

Burada “müstakbel” yani gelecek, insanın kaygılarını temsil eder. Dize, geleceğe aşırı odaklanmanın, ruhsal huzuru zedelediğini söyler. Modern psikolojide bu, anksiyete (kaygı) temelli düşünme biçimidir. Aaron Beck (1976) geleceğe yönelik felaketleştirme düşüncelerinin (*catastrophic thinking*) insanı sürekli “tehdit altında” hissettirdiğini vurgular. Tasavvufi anlamda ise “geleceğe dalmak”, tevekkülün zıddıdır. Kişi geleceği kontrol etmeye çalıştıkça, “Hakk’a teslimiyet”ten uzaklaşır. Viktor Frankl’ın (1959) logoterapisinde insan, geleceğin ne getireceğini bilemese bile, “her koşulda bir anlamı gerçekleştirme” gücüne sahiptir. Dolayısıyla kaygı, anlamla dönüştürülebilir. Bu dize, aslında kaygı yönetiminin özlü bir ifadesidir: “Geleceği değil, kendi tutumunu yönet.”

“Hâl ile dahî olma”

Bu son dize, ilk bakışta “şimdiki anla bile bağlanma” gibi görünür, ama burada kastedilen şey an’a tutunmak değil, an’da akmaktır. Mindfulness (bilinçli farkındalık) felsefesinde de benzer bir yaklaşım vardır: “An’da kalmak” pasif bir bekleyiş değil, bilinçli farkındalıkla şimdiyi yaşamak, fakat ona da bağımlı olmamaktır. Jung’a göre bu hâl, “Benlik” merkezine ulaşmanın koşuludur; kişi, geçmişin gölgesiyle veya geleceğin hayaliyle değil, kendi varlığının farkındalığıyla yaşar. Tasavvufta ise “hâl” geçicidir; önemli olan “makam”dır, yani kalıcı bilinç hâlidir. “Hâl ile dahî olma” uyarısı, manevî sarhoşluğa kapılmadan dengede kalmayı öğretir. Dolayısıyla bu dize, ruhsal farkındalıkta aşırıya kaçmadan dengeyi (itidal) öğretir. Bu yönüyle hem Budist farkındalık öğretisiyle, hem de tasavvufun huzur merkezli psikolojisiyle kesişir.

Tefvîznâme’nin her kıtasında tekrar eden ve metnin bütününe hakim olan “Mevlâ görelim neyler / Neylerse güzel eyler” dizelerini değerlendirdiğimizde ise tüm öğretilerin özünü birleştiren merkezi tema olduğunu söylemek mümkündür.

“Mevlâ görelim neyler”

Bu dize, belirsizlikle başa çıkma gücünü simgeler. Modern psikolojide belirsizlik, kaygı ve stresin başlıca nedenidir. Ancak burada birey, sonucu kontrol etme çabasını bırakır; sürecin ilahî bir anlamı olduğuna güvenir. Bu, içsel kabullenme ve duygusal teslimiyetin ifadesidir (Pargament, 1997). Bu tutum, “kontrol edemediğini bırak, kontrol edebildiğini dönüştür” ilkesine uygundur. Birey, yaşamdaki kontrol alanını yeniden tanımlayarak psikolojik esneklik kazanır.

“Neylerse güzel eyler”

Son dize, tüm sürecin psikolojik doruk noktasıdır. Radikal kabul (radical acceptance) ve şükran temelli farkındalık. Marsha Linehan’ın (1993) diyalektik davranış terapisinde “radikal kabul”,

kişinin gerçeği yargılamadan, direnmeden, olduğu gibi kabullenmesidir. İbrahim Hakkı bu hali “güzel eyler” ifadesiyle her olayın ardında bir güzellik, bir anlam, bir hikmet olduğunu dile getirir. Bu bakış, hem umutsuzlukla başa çıkma hem de anlam merkezli yaşam için temel psikolojik kaynaktır. “Neylerse güzel eyler” diyen birey, olumsuzluğu inkâr etmez; onu dönüştürür. Bu tutum, hem logoterapik anlam inşası hem de spiritüel başa çıkma (spiritual coping) süreçleriyle uyumludur.

4. SONUÇ

Tefvîznâme, insanın psikolojik olgunluğa ulaşmasını destekleyen bir rehber olarak, yaşamsal deneyimlerin anlam üretimi, sabır, tevekkül ve içsel denge ile bütünleştiği bir perspektif sunar. Eserdeki dizeler, özellikle “Mevlâ görelim neyler / Neylerse güzel eyler” tekrarlarıyla, bireyin yaşam olaylarına karşı kabul, rızâ ve güven tutumunu pekiştirir.

Eser, yalnızca tevekkül ve teslimiyet metni olmanın ötesinde, insanın acı, belirsizlik ve kayıplar karşısında anlam inşa etme sürecini betimleyen bir psikolojik metin olarak da değerlendirilebilir. Frankl’ın logoterapisi, Pargament’in dini başa çıkma modeli ve modern farkındalık yaklaşımlarıyla birlikte düşünüldüğünde, İbrahim Hakkı’nın dizeleri psikolojik dayanıklılık, umut ve içsel huzurun erken dönem formülasyonunu sunmaktadır.

Bu çerçevede *Tefvîznâme*:

4. Tevekkül ve rızâ, radikal kabullenme ve anlam merkezli başa çıkmayı destekleyerek psikolojik iyi oluşu güçlendirir.
5. Nefsî arzuların dizginlenmesi ve öz-denetim, bireyin kısa vadeli hazlardan bağımsız olarak uzun vadeli ruhsal faydaya odaklanmasını sağlar.
6. Zaman farkındalığı ve mindfulness, geçmiş ve gelecek kaygılarından özgürleşmeye yardımcı olur.
7. Acı ve zorluk karşısında anlam üretme, bireyin ruhsal bütünlüğünü korumasına ve psikolojik dayanıklılığını artırmasına olanak tanır.
8. Ahlaki olgunluk ve otantik benlik, bireyin içsel değerler ve vicdan doğrultusunda davranmasını mümkün kılar.

Bu yönleriyle eser, sadece tasavvufî veya edebî bir metin değil, din psikolojisi açısından bireyin inançla ilişkisi, kontrol algısı, baş etme biçimleri ve anlam kurma süreçlerini analiz edebileceğimiz zengin bir kaynak olarak önem taşır. Bu çerçevede eser, hem Osmanlı irfan geleneğinin derinliğini hem de çağdaş psikolojinin merkezinde yer alan mindfulness, meaning-making ve resilience kavramlarıyla uyumlu bir düşünce yapısını temsil eder. Sonuç olarak, *Tefvîznâme*, insanın içsel huzur, ruhsal olgunluk ve psikolojik iyileşme sürecini destekleyen bir rehber olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Beck, A. T. (1967). *Depression: Clinical, experimental and theoretical aspects*. New York: Harper and Row.
- Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. International Universities Press.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. (2011). *Tefvîznâme*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Frankl, V. E. (1959). *Man's search for meaning*. Beacon Press.
- Fromm, E. (1955). *The sane society*. Rinehart & Co.
- Gross, J. J. (2015). Emotion regulation: Current status and future prospects. *Psychological Inquiry*, 26(1), 1–26. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2014.940781>
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and commitment therapy: An experiential approach to behavior change*. Guilford Press.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (2012). *Acceptance and commitment therapy: The process and practice of mindful change*, (2nd ed.). The Guilford Press.
- Jung, C. G. (1961). *Memories, dreams, reflections*. Pantheon Books.
- Kabat-Zinn, J. (1994). *Wherever you go, there you are: Mindfulness meditation in everyday life*. New York: Hyperion
- Kasser, T. (2002). *The high price of materialism*. MIT Press.
- Linehan, M. M. (1993). *Cognitive-behavioral treatment of borderline personality disorder*. Guilford Press.
- Maslow, A. H. (1943). *A theory of human motivation*. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
- Mischel, W. (2014). *The marshmallow test: Mastering self-control*. Little, Brown and Co.
- Nolen-Hoeksema, S. (2000). *The role of rumination in depressive disorders and mixed anxiety/depressive symptoms*. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(3), 504–511. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.109.3.504>
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.
- Rotter, J. B. (1966). *Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement*. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1–28. <https://doi.org/10.1037/h0092976>
- Schnitker, S. A., & Emmons, R. A. (2007). *Patience as a virtue: Religious and psychological perspectives*. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 18, 177–207. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004158511.i-301.69>

- Seligman, M. E. P. (1975). *Helplessness: On depression, development, and death*. W H Freeman/Times Books/ Henry Holt & Co.
- Steger, M. F. (2012). Making meaning in life. *Psychological Inquiry*, 23(4), 381–385.
<https://doi.org/10.1080/1047840X.2012.720832>
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18.
https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
- Teasdale, J. D., Segal, Z. V., Williams, J. M. G., Ridgeway, V. A., Soulsby, J. M., & Lau, M. A. (2000). Prevention of relapse/recurrence in major depression by mindfulness-based cognitive therapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 615-623.

HAKİKAT YOLUNDA BİR DERVİŞİN RUHSAL YOLCULUĞU: MAVERA DİZİSİNDE HÂCE AHMED YESEVÎ'NİN ÖĞRETİLERİNİN DİN PSİKOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN FENOMENOLOJİK ANALİZİ

Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
eyilmaz2007@hotmail.com - <http://orcid.org/0000-0002-1684-9821>

ÖZET

Bu çalışma, TRT tarafından yayımlanan “*Mavera*” dizisinde Hâce Ahmed Yesevî'nin manevi yolculuğunu Din Psikolojisi kavramları çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Dizideki olaylar ve karakterin bu olaylar karşısındaki tepkileri; dini başa çıkma, tevekkül, teslimiyet, anlam arayışı, manevi iyi oluş ve kendini gerçekleştirme kavramları bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırmada betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmış; bölümler olay-tema ekseninde sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Bulgular, Ahmed Yesevî'nin zorluklar karşısında inanç temelli bir dayanıklılık geliştirdiğini, anlamı dışsal otoritelerde değil içsel tefekkür ve tevekkülde bulduğunu göstermektedir. Sonuç olarak çalışma, Yesevî'nin hayat tecrübesinin modern din psikolojisi kavramlarıyla açıklanabilir bir ruhsal dönüşüm ve manevi olgunlaşma sürecini temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca *Mavera* dizisinin, bu manevi temaları çağdaş psikoloji kuramlarıyla örtüşen biçimde izleyiciye psikolojik bir mesaj diliyle sunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Din Psikolojisi, Manevi Olgunluk, Anlam Arayışı, Hâce Ahmed Yesevî, *Mavera* Dizisi

**THE SPIRITUAL JOURNEY OF A Dervish ON THE PATH OF TRUTH:
A PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS OF THE TEACHINGS OF KHWAJA
AHMED YESEVÎ IN THE MAVERA SERIES FROM A RELIGIOUS PSYCHOLOGY
PERSPECTIVE**

Asst. Prof. Dr. Emre YILMAZ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
eyilmaz2007@hotmail.com - <http://orcid.org/0000-0002-1684-9821>

ABSTRACT

This study aims to examine the spiritual journey of Hâce Ahmed Yesevî in TRT's "Mavera" series within the framework of Psychology of Religion concepts. The character's reactions to life events are analyzed through the lenses of religious coping, surrender, trust in God (tawakkul), search for meaning, spiritual well-being, and self-transcendence. Using a descriptive content analysis method, the study classifies key scenes thematically. The findings indicate that Yesevî develops a faith-based resilience in the face of hardship and finds meaning not in external authority but through inner contemplation and submission to the divine. Ultimately, the study reveals that Yesevî's religious experience represents a process of spiritual transformation and moral maturity that aligns with modern theories in the psychology of religion. The *Mavera* series presents these spiritual themes to contemporary audiences through a psychologically resonant narrative language.

Keywords: Psychology of Religion, Spiritual Maturity, Meaning in Life, Hâce Ahmed Yesevî, Mavera

1. GİRİŞ

İnsanın anlam arayışı, dinî inanç ve manevî tecrübe aracılığıyla şekillenen temel bir psikolojik süreçtir. Bu bağlamda tasavvuf geleneği, insanın benliğini aşarak hakikate ulaşma çabasını merkeze alan kadim bir ruhsal eğitim sistemi olarak değerlendirilebilir. Türk-İslam düşüncesinin öncü isimlerinden Hâce Ahmed Yesevî, bu geleneğin Anadolu'daki ilk temsilcilerinden biridir. Onun öğretisi, insanın içsel dönüşümünü; sabır, tevekkül, adalet, teslimiyet ve özgecilik kavramları etrafında açıklar.

TRT tarafından yayımlanan *Mavera* dizisi, Yesevî'nin bu öğretilerini dramatik bir dille günümüze taşımakta; insanın psikolojik olgunlaşma sürecini çağdaş izleyiciyle buluşturmaktadır. Bu araştırma, *Mavera* dizisinde Ahmed Yesevî'nin ruhsal yolculuğunu Din Psikolojisi perspektifinden fenomenolojik bir yaklaşımla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, dizideki sahneleri dini başa çıkma, anlam arayışı, kendini gerçekleştirme ve manevi iyi oluş kavramları ekseninde incelemekte, Yesevî'nin öğretilerini modern psikoloji kuramlarıyla ilişkilendirerek çözümlemektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Dini Gelişim ve Ahlaki Olgunlaşma

James Fowler (1981), dini gelişimi inancın yaşam tecrübeleriyle olgunlaşması olarak tanımlar. Bu açıdan Ahmed Yesevî'nin yaşamı, sentetik-konvansiyonel inanç aşamasından evrensel inanç aşamasına geçişin somut örneğidir. Ahlaki gelişim açısından ise Yesevî'nin yaklaşımı, Kohlberg'in (1981) “evrensel etik ilkeler” düzeyiyle örtüşür; doğruluk, dışsal otoriteden değil, içsel vicdandan kaynaklanır.

2.2. Anlam Arayışı ve Logoterapi

Viktor Frankl (1985), insanın temel güdüsünü “anlam arayışı” olarak tanımlar. Yesevî'nin yaşamındaki sabır, yalnızlık ve tevekkül vurgusu, logoterapik bir duruş olarak okunabilir. Çünkü Yesevî, acının kendisinde bir hikmet bulunduğuna inanır; sıkıntı, onun için bir “arınma ve olgunlaşma” vesilesidir. Bu bakımdan Yesevî'nin öğretisi, “acıda anlam bulma” ilkesinin tasavvufî tezahürüdür.

2.3. Tevekkül, Teslimiyet ve Kontrol Odağı

Julian Rotter'ın (1966) “kontrol odağı” kuramına göre birey, olayların sorumluluğunu ya kendi içinde (içsel kontrol) ya da dışsal güçlerde arar. Yesevî'nin tevekkül anlayışı, iman temelli bir içsel teslimiyet biçimindedir. Kaderi edilgen bir yazgı değil, ilahî hikmetin tezahürü olarak görür. Bu yönüyle “dengeli kontrol odağı”na karşılık gelir (Pargament, 1997).

2.4. Dini Başa Çıkma ve Manevi İyi Oluş

Kenneth Pargament'in (1997) dini başa çıkma modeli, stresli durumlarda inancın psikolojik dayanıklılık kaynağı olduğunu vurgular. Yesevî, zulüm, yalnızlık ve iftira karşısında pozitif dini başa çıkma stratejileri (dua, sabır, tefekkür) sergiler. Ellison (1983) ve Koenig (2012), manevi iyi oluşu anlam, amaç ve Tanrı ile ilişki olarak tanımlar. Bu üç unsur Yesevî'de “irşad”, “hizmet” ve “tevhid” biçiminde bütünleşir. *Mavera* dizisi de bu ruhsal dinamikleri modern izleyiciye psikolojik bir dönüşüm diliyle sunar.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel içerik analizi yaklaşımıyla yürütülmüştür. Analiz birimi olarak Maveria dizisinde Hâce Ahmed Yesevî'ye atfedilen diyaloglar seçilmiştir.

3.2. Veri Toplama

Veriler, dizinin tüm bölümleri taranarak, Yesevî'nin doğrudan öğüt, metafor veya ahlaki öge içeren sözleri üzerinden toplanmıştır. Bu sözler, din psikolojisi kuramları (Allport, Frankl, Maslow, Pargament, Jung, Kohlberg vb.) çerçevesinde tematik olarak sınıflandırılmıştır.

3.3. Veri Analizi

Temalar tekrarlayan anlam örüntülerine göre kodlanmış; özgecilik, sabır-tevekkül, benlik aşımı, anlam arayışı, manevi direnç olmak üzere beş ana kategori oluşturulmuştur. Bulgular, psikolojik kuramlarla karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Analiz süreci, her tema için literatür karşılaştırması yapılarak doğrulama esasına göre yürütülmüştür.

4. TARTIŞMA

Hace Ahmed Yesevî'nin *“Benim gözümde yoktur pir olmak, post kaygısında da değilim. Benim için dost posttan önce gelir.”* (Bölüm 1) sözlerinde “pir olmak” veya “post” (yani makam, liderlik, görünür statü) arzusunu reddetmesi, onun egosunu aşmış bir manevi olgunluk düzeyinde bulunduğunu gösterir. “Dost posttan önce gelir” cümlesi, bu anlamda ahlakın özünü biçimden üstün tutan bir duruşu temsil eder. Kohlberg'in (1981) kuramında Yesevî'nin tutumu evrensel etik ilkeler düzeyine denk gelir. Bu anlayışın devamı olarak, Yesevî'nin “Tohum ekene toprak, soluklanana nefes, üşüylene ateş, yanana su olacağım.” (Bölüm 1) ifadeleri, onun özgeci yönünü ortaya koyar. “Tohum ekene toprak, üşüylene ateş olacağım” ifadesi, din psikolojisinde özgeci davranışın manevi temelleri başlığı altında incelenir (Batson, 2011). Maslow (1971), kendini gerçekleştiren bireyleri “kendini aşan, başkalarının yararına yönelmiş” kişiler olarak tanımlar. Yesevî'nin ifadeleri, Maslow'un geliştirdiği “kendini aşma (self-transcendence)” düzeyine tam anlamıyla uyar. Bu düzeyde birey, mutluluğu hizmette, anlamı vermekte bulur. Yesevî'nin sözlerinde görülen bu yönelim, logoterapi açısından insanın nihai amacının “anamlı bir sorumluluk üstlenmek” olduğu fikrini yansıtır (Frankl, 1988). Dolayısıyla, Yesevî'nin manevî öğretileri yalnızca bireysel olgunlaşmayı değil, aynı zamanda başkaları için yaşamayı merkeze alan bir anlam felsefesini yansıtır.

Hace, *“Binbir farklı düşmana kılıç sallarsan ne birini devirebilirsin ne de hepsiyle baş etmeye takatin yeter. Düşman tektir evladım sadece adları değişir. İsmi şu olur, bu olur. Bir bakarsın kendi içine girer nefsin olur. Bunlar mühim değildir evladım. Tek düşman vardır, onun üzerine yürü. Mü'min'in şeytandan başka asli düşmanı olamaz. Diğerleri onun suretleri ve sesidir.”* (Bölüm 8) sözleriyle, insanın yaşamındaki çatışmaların asıl kaynağının dışsal düşmanlar değil, içsel eğilimler olduğunu belirtir. Din psikolojisi açısından bu, bireyin içsel gerilimleriyle yüzleşme ve öz denetim geliştirme sürecini temsil eder (Pargament, 1997). Yesevî geleneğinde asıl savaş benliğin karanlık yanına karşı verilir. Bu durum, Jung'un (1959) “gölge arketipi” kavramıyla büyük ölçüde örtüşür. Jung'a göre birey, kendinde bastırdığı olumsuz yönleri fark etmeden bütünleşemez. Bu nedenle “tek düşman” aslında insanın kendi içindeki kötülük

potansiyelidir; şeytan onun sembolüdür. Bu sembol, insanın “id” düzeyindeki dürtüsel, kontrolsüz yönleriyle ilişkilendirilebilir (Freud, 1923). Bu bağlamda, Yesevî’nin öğretileri dışsal mücadelelerden içsel farkındalığa yönelen bir dönüşüm sürecine işaret eder. Ruhsal bütünlük, benliğin karanlık yönünü tanıyarak onu aşmakla mümkündür. Bu, Jung’un (1961) “karanlık yönleri bilinç düzeyine çıkarmak” olarak tanımladığı psikolojik bütünleşmeyle (individuation) örtüşür. Düşman dışarıda değil, içimizdedir. Onunla savaşmak, aslında kendini tanımaktır. Benzer biçimde, *“Ben güçlünün gücüne, taçlının tacına, cengaverlerin silahına değil; adaletin terazisine göre istikametimi çizerim. Benim cephem Hakk’ın tarafıdır.”* (Bölüm 1) sözü, bireyin ahlaki yönelimini dışsal otoritelerden değil, içselleştirilmiş evrensel ilkelerden aldığına işaret eder. Bu tutum, Kohlberg’in ahlaki gelişim kuramında tanımladığı postkonvansiyonel düzeye karşılık gelir (Kohlberg, 1981). Dolayısıyla Yesevî’nin öğretisi, bireyin vicdani bağımsızlığını savunan, içsel adalet duygusunu merkeze alan bir ahlak anlayışını temsil eder.

Yesevî’nin insan varoluşuna dair kavrayışı da aynı bütünlük içinde değerlendirilebilir. *“Ademoğlunun yolu birdir. Herkes aynı yoldan yürür. Başı doğum, sonu ölümdür. Firavunla Musa (a.s) da aynı yolu yürüdüler, Mısır’dan Kudüs’e kadar. Kızıldeniz’i geçtiler. Kimi denizi yardı, kimi denizde boğuldu.”* (Bölüm 1) ifadeleri, insanın ortak kader çizgisine ve iradi farklılıklardan doğan ruhsal sonuçlara dikkat çeker. Doğumdan ölüme giden yol, tüm insanlığın paylaştığı ontolojik bir serüveni temsil eder. Ancak bu yolun nasıl yürüneceği, bireyin seçimleri, niyetleri ve manevî yönelimiyle belirlenir. Böylece Yesevî, insanın hem kader birliğini hem de özgür iradesini aynı potada eriterek, sorumluluk bilincine dayalı bir anlam arayışına davet eder. Bu anlamda Firavun ve Musa örneği, iki zıt psikolojik yönelimin sembolüdür. Firavun, kibir, güç arzusu ve Tanrı’yı inkâr eden bir dışsal kontrol odağına sahiptir. Musa ise teslimiyet, güven ve ilahi rehberliğe açık içsel kontrol odağını temsil eder. Yesevî’nin bu örneği, insanın “yolu seçme” özgürlüğünü vurgular. Yani, herkes aynı kader çizgisinde yürür; ancak kimileri inanç ve teslimiyetle denizi yararken, kimileri kibir ve inkârla o denizde boğulur. Bu yaklaşım, bireyin yaşam deneyimlerini anlamlandırma biçiminin ruhsal kaderini belirlediğini gösterir. Benzer biçimde, *“Bir fidan gerçekten gül fidanıysa, altı toprak üstü pislik bile olsa gül gibi açar. Ama kimisi de vardır dışardan baktığında gül fidanı sanırsın amma bir nakkaşın duvara resmettiği gül tasviridir. Koklamak istersin kokmaz. Dokunsan ellerin duvarlara değer. Yalnızca uzaktan bakanı kandırır.”* (Bölüm 5) ifadesi, öz ile biçim arasındaki farkı ortaya koyar. Gerçek gül, koşullar ne olursa olsun özünü koruyandır. Bu, ahlaki olgunlaşmanın en yüksek evresine işaret eder (Kohlberg, 1981). Aynı zamanda Maslow’un “kendini gerçekleştirme” ve Rogers’ın “otantik benlik” kavramlarıyla da örtüşür. Dolayısıyla Yesevî, bireyin içsel tutarlılığını dış koşullara rağmen koruyabilme gücünü, yani otantik varoluşu ahlaki erdemin temeli olarak görür. Pisliğin içinde dahi açabilmek ise psikolojik olarak direnç (resilience) kapasitesidir (Pargament, 1997). Duvardaki gül ise yalnızca görünüşte güzeldir. Bu ise Maslow’un “sahte benlik” kavramı (false self) ve Jung’un (1961) “persona” arketipi ile ilişkilendirilebilir.

Yesevî’nin *“Şüphe senin bir kurdun ağacın gövdesini boşalttığı gibi kemirmiş ve bir kuyu yapmış. Sen buradan kurtulacaksın evladım. Er ya da geç.”* (Bölüm 8) sözü, insanın zihinsel süreçlerine dair derin bir gözlemdir. Şüphe burada, içsel enerjiyi tüketen bir ruminasyon biçiminde ele alınır (Beck, 1976). Bu süreç kronikleştiğinde kişi “kuyu” metaforu ile tarif edilen

derin umutsuzluk, geri çekilme veya depresif durumlara düşebilir (Beck, 1967). Şüphe (doubt) burada yalnız epistemik bir tereddüt değildir; değersizlik, yetersizlik ve kader kaygısına dönüşen bir içsel süreçtir. Bilişsel terapi perspektifinde şüphe, otomatik negatif düşünceleri ve felaketleştirmeyi tetikler; bunlar da davranışsal geri çekilmeye ve enerji kaybına yol açar (Beck, 1976). Ancak Yesevî'nin “kuyudan kurtulacaksın” ifadesi, umut ve anlamı yeniden inşa etme çağrısıdır. Bu yönüyle Yesevî'nin yaklaşımı, bireyin bilişsel karanlıktan manevî aydınlığa geçişini teşvik eden bir psikoterapötik anlam taşır. Aynı ruhsal tutum, “*Yusuf olmaya talipsen, nasibine kurtlar da düşer, kuyu da, zindan da. Ama bütün bunlardan kurtulup Mısır'a sultan olmak da vardır kaderde. Sabredeceksin. Bekleyeceksin. Allah sabredenlerle beraberdir.*” (Bölüm 8) sözlerinde de görülür. Bu metafor, yaşam zorluklarının ruhsal gelişim için kaçınılmaz olduğunu vurgular (Lazarus & Folkman, 1984). Sabır, tevekkül ve anlam bulma (Frankl, 1985) süreçleri burada psikolojik dayanıklılıkla birleşir. Böylece Yesevî, sabrı edilgen bir bekleyiş olarak değil, aktif bir ruhsal olgunlaşma biçimi olarak konumlandırır. Bu yaklaşım, “*İçimizi temizledik, biraz da dışımızı temizlememiz gerek. Yusuf zindana düşmek ile, Yusuf luğundan bir şey kaybetmez Mansurcan. Mısır'a hakim olmaktan önce zindana Adem olmak varsa kaderde, razı geleceksin.*” (Bölüm 14) sözlerinde daha belirgin hale gelir. “Yusuf zindana düşmek ile Yusuf luğundan bir şey kaybetmez” ifadesi, dış koşulların özdeki kimliği değiştiremeyeceğini anlatır. Logoterapik açıdan bu, acıda anlam bulma sürecidir (Frankl, 1985). Viktor Frankl'ın (1985) belirttiği gibi, acı insanı yıkan değil, anlam bulduğu ölçüde olgunlaştıran bir deneyimdir. Zindan, burada ruhun karanlık gecesini, “Yusufluk” ise özdeki manevî kimliği temsil eder. Bir başka ifadeyle zindana düşmek “dışsal” bir esarettir, fakat “Yusufluğunu kaybetmemek” içsel özgürlüğün göstergesidir. Bu yönüyle ifade, acıda anlam bulma (meaning-making through suffering) yaklaşımıyla örtüşmektedir.

“*Mısır'a hakim olmaktan önce zindana Adem olmak varsa kaderde, razı geleceksin.*” cümlesi, dini baş etme (religious coping) ve kontrol odağı kavramlarıyla ilişkilendirilebilir. Burada “kaderde varsa” ifadesi, bireyin yaşam olaylarını ilahî bir planın parçası olarak kabullenmesini yani teistik kontrol odağına sahip olmasını gösterir. Bu, bireye zorluklar karşısında manevi bir dayanıklılık (spiritual resilience) kazandırır. Araştırmalar, dini bağlamda içselleştirilmiş tevekkülün, stresle baş etmede koruyucu bir psikolojik işlev gördüğünü göstermiştir (Ano & Vasconcelles, 2005). Bu tür bir teslimiyet pasif bir boyun eğiş değil, aktif sabır ve ilahi plana güven biçiminde tezahür eder.

Hace Ahmed Yesevî'nin “*İyiliğe iyilikle karşılık vermek, hayır işlemek değildir. Ticaret ile meşgul olmaktır. Kötülüğe karşı iyilik yapmak hayır işlemektir.*” (Bölüm 15) sözü, Kohlberg'in ahlaki gelişim teorisi bağlamında değerlendirilebilir. “Ticaret ile meşgul olmaktır” ifadesi karşılıklı kazanç temelli davranışların ahlaki değeri olmadığını vurgular. Burada Hace Ahmed'in ifadesi post-konvansiyonel ahlaki düşüncüyü yansıtır. Kötülüğe karşı iyilik yapmak, gerçek ahlaki değer ve erdemin göstergesidir. Burada “iyiliğe iyilikle karşılık vermek” sadece doğal bir karşılık ve sosyal alışveriştir, gerçek ahlaki olgunluk, karşılık beklemeden, kötülüğe rağmen iyilik yapabilmek ile ortaya çıkar (Kohlberg, 1981).

Yesevî'nin “*Akan su insana misaldir. Suyun her damlası önden akıp gider. Her seferinde yenisi çıkar kaynaktan. Sen gözünü açıp kapayınca kadar bu dere değişmiştir aslında. Sen hep aynı dereye bakarım sanırsın. Gözeden çıkan damla temiz, gökten düşen yağmur temiz. Bu sular*

neden kirleniyor peki. Biri geliyor içine pislik atıyor. Sen gümrah bir akar su isen onu söküp atabilirsin. Ama durgun bir göl isen pislik birikir içinde.” “Ne olursan ol durgun su olma. Çünkü durgun suda abdest bile alınmaz.” (Bölüm 17) sözlerinde yer alan “akan su”, bütün şeylerin sürekli değiştiğini, sabit bir «eski hâl»in olmadığını simgeler. Bu, bilince getirilen geçicilik farkındalığıdır (Frankl, 1985). Durgun su metaforu, sürekli aynı olumsuz düşünce döngülerinde takılmayı (ruminasyon) ve bunun duygusal sisteme zararını gösterir (Beck, 1976). Akan su dinamizmi, psikolojik esneklik ve gelişme; durgun su ise ruminasyon, içe kapanma ve psikolojik ‘çürüme’ ile ilişkilidir (Kabat-Zinn, 2003; Hayes, 1999). Akan su gibi olmak, zorlukları “akıtmak”, travmatik veya stresli deneyimlerin yaşamın akışına takılıp kalmasını engellemekle ilgilidir (Bonanno, 2004). “Biri geliyor içine pislik atıyor” cümlesi, toksik ilişkilerin veya çevresel negatif etkilerin kişiyi etkilemesini anlatır. Duygusal bulaşma literatürü bunu destekler (Hatfield vd., 1994). Gözeden çıkan temiz su ile dışarıdan atılan pislik arasındaki ayırım, içsel saflık ile çevresel/ilişkisel bulaşmayı simgeler. Birey dış etkenlerle kirlenebilir; kirlenmeyi önlemenin yolu pasif bekleyiş değil, etkin temizlik/çözüm aramaktır. “Söküp atabilirsin” önerisi; bireyin sorumluluk alıp zarar vereni/zararı ortadan kaldırması, sınır koyması, gerekli değişiklikleri yapması gerektiğini ifade eder.

5. SONUÇ

Mavera dizisinde Hacı Ahmed Yesevî’nin sözleri, insanın içsel yolculuğunu betimleyen derin bir din psikolojisi anlatısı sunmaktadır. Yesevî’nin öğretilerinde;

18. Benliği aşma (self-transcendence) ve özgecilik, modern psikolojinin “olgun dini yönelim” ve “kendini gerçekleştirme” kavramlarıyla örtüşmektedir.
19. İçsel düşman ve “nefsle mücadele” teması, Jung’un gölge arketipiyle;
20. Sabır ve tevekkül, Pargament’in dini başa çıkma kuramıyla;
21. Adalet ve vicdan merkezli davranış, Kohlberg’in postkonvansiyonel ahlak düzeyiyle;
22. Zindana düşmek ama Yusuf’luğunu kaybetmemek, Frankl’ın anlam aracılığıyla baş etme anlayışıyla;
23. Akan su metaforu, psikolojik esneklik ve mindfulness yaklaşımıyla ilişkilendirilmektedir.

Bu çözümlemeler, Yesevî’nin öğretisinin hem manevî hem psikolojik yönden bütüncül bir insan anlayışına dayandığını göstermektedir. Sonuç olarak, *Mavera* dizisi yalnızca tarihî bir anlatı değil, aynı zamanda modern insanın anlam arayışına yönelik psikolojik bir rehberlik metni olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Ano, G. G., & Vasconcelles, E. B. (2005). *Religious coping and psychological adjustment to stress: a meta-analysis*. Journal of clinical psychology, 61(4), 461–480. <https://doi.org/10.1002/jclp.20049>
- Batson, C. D. (2011). *Altruism in humans*. Oxford University Press.
- Beck, A. T. (1967). *Depression: Clinical, experimental and theoretical aspects*. University of Pennsylvania Press.
- Beck, A. T. (1976). *Cognitive Therapy and the Emotional disorders*. International Universities Press.
- Bonanno, G. A. (2004). *Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events?* *American Psychologist*, 59(1), 20–28. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>
- Ellison, C. W. (1983). Spiritual well-being: Conceptualization and measurement. Journal of Psychology and Theology, 11(4), 330–340. <https://doi.org/10.1177/009164718301100406>
- Frankl, V. E. (1985). *Man's Search for Meaning*. Washington Square Press.
- Frankl, V. E. (1988). *The Unheard Cry for Meaning*. Simon & Schuster.
- Freud, S. (1923). The Ego and the Id. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIX (1923-1925): The Ego and the Id and Other Works (pp. 1-66).
- Fowler, J. W. (1981). *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*. San Francisco: Harper and Row.
- Hatfield, E., Cacioppo, J. T., & Rapson, R. L. (1994). *Emotional contagion*. Cambridge University Press; Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and commitment therapy: An experiential approach to behavior change*. Guilford Press.
- Jung, C. G. (1959). Collected Works of C.G. Jung, Volume 9 (Part 2): Aion: Researches into the Phenomenology of the Self (G. Adler & R. F. C. Hull, Eds.). Princeton University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt5hhqh6>
- Jung, C. G. (1961). *Memories, Dreams, Reflections*. Pantheon Books.
- Kabat-Zinn, J. (2003). *Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future*. Clinical Psychology: Science and Practice, 10(2), 144–156. <https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg016>
- Koenig, H. G. (2012). Religion, Spirituality and Health: The Research and Clinical Implications. ISRN Psychiatry, <https://doi.org/10.5402/2012/278730>

- Kohlberg, L. (1981) *The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. Harper & Row, New York.
- Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer.
- Maslow, A. H. (1971). *The Farther Reaches of Human Nature*. New York: Viking Press.
- Pargament, K. I. (1997). *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: Guilford Press.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1–28.
<https://doi.org/10.1037/h0092976>

DENETİMLİ SERBESTLİK SÜRECİNDE AİLE DANIŞMANLIĞI PROGRAMLARININ UYGULAMA DÜZEYİ: TÜRKİYE VE AVUSTRALYA KARŞILAŞTIRMASI

Dr. Öğr. Üyesi Resul DURAN

Hakkari Üniversitesi, resulduran@hakkari.edu.tr - 0000-0002-7149-834X

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin DOĞAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, shuhuseyindgn@gmail.com - 0000-0002-0375-8437

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet USANMAZ

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, ahmetusanmaz6@gmail.com - 0000-0001-9498-1521

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye ve Avustralya'daki denetimli serbestlik sistemlerinde aile danışmanlığı programlarının hukuki, kurumsal ve uygulama düzeylerini karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Denetimli serbestlik sürecinde aile desteği, bireyin topluma yeniden entegrasyonu ve suçtan vazgeçiş sürecinde temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'de denetimli serbestlik sistemi merkezi bir yapı içinde yürütülmekte; psiko-sosyal destek, bağımlılıkla mücadele ve öfke kontrolü gibi programlar aracılığıyla aile katılımı sağlanmaktadır. Ancak aile danışmanlığına özgü standart programların sınırlı olduğu ve veri izleme sistemlerinin yetersiz kaldığı görülmektedir. Buna karşılık, Avustralya'da eyalet düzeyinde uygulanan community corrections sistemi, aile odaklı müdahaleleri daha sistematik biçimde içermektedir. Özellikle Victoria, New South Wales ve South Australia eyaletlerinde aile rehberliği ve ebeveynlik programları yaygın olarak uygulanmaktadır. Karşılaştırmalı analiz sonuçları, Türkiye'nin güçlü yönünün merkezi yönetim yapısı ve ulusal düzeyde standartlaşma potansiyeli; Avustralya'nın avantajının ise sivil toplumla iş birliği ve çeşitlendirilmiş program modelleri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular doğrultusunda, Türkiye'de Family Engagement & Parenting Programs Guide benzeri ulusal bir rehberin hazırlanması, sivil toplum katılımının artırılması ve aile danışmanlığına özgü veri izleme sistemlerinin oluşturulması önerilmektedir. Ayrıca, iki ülke arasında bilgi ve deneyim paylaşımını güçlendirecek ortak projeler ile karşılaştırmalı araştırmaların geliştirilmesi, denetimli serbestlik sürecinde aile odaklı müdahalelerin etkinliğini artıracaktır. Bu doğrultuda, Türkiye'de mevcut uygulamaların geliştirilmesi, yerel ihtiyaçlara uyarlanabilir modellerin oluşturulması ve politika düzeyinde bütüncül bir aile danışmanlığı yaklaşımının benimsenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Denetimli serbestlik, aile danışmanlığı, sosyal entegrasyon, Türkiye, Avustralya.

THE IMPLEMENTATION LEVEL OF FAMILY COUNSELING PROGRAMS IN THE PROBATION PROCESS: A COMPARATIVE STUDY OF TÜRKİYE AND AUSTRALIA

ABSTRACT

This study aims to comparatively examine the legal, institutional, and practical dimensions of family counseling programs within the probation systems of Türkiye and Australia. In the probation process, family support is considered a fundamental factor in promoting social reintegration and facilitating the process of desistance from crime. In Türkiye, the probation system operates under a centralized structure in which family participation is encouraged through programs focused on psychosocial support, addiction treatment, and anger management. However, it has been observed that standardized family counseling programs are limited and that data monitoring mechanisms remain insufficient. In contrast, Australia's state-based community corrections system integrates family-oriented interventions more systematically. In particular, the states of Victoria, New South Wales, and South Australia have implemented a range of family engagement and parenting programs that emphasize the strengthening of family communication and relationships during community supervision. The comparative analysis reveals that Türkiye's strengths lie in its centralized administration and potential for nationwide standardization, while Australia's advantages include strong collaboration with civil society and diversified program models. Based on these findings, it is recommended that Türkiye develop a national guideline similar to Australia's Family Engagement & Parenting Programs Guide, enhance civil society involvement, and establish data monitoring systems specifically for family counseling. Furthermore, promoting joint projects and comparative research between the two countries would enhance the effectiveness of family-oriented interventions in probation processes. Accordingly, the study suggests improving Türkiye's current practices, adapting context-sensitive models, and adopting a more comprehensive family counseling approach at the policy level.

Keywords: Probation, family counseling, social integration, Türkiye, Australia.

1. GİRİŞ

21. yüzyılda suçla mücadele ve topluma yeniden kazandırma süreçlerinde cezai yaptırımların tek başına yeterli olmadığı, bireylerin aile ilişkileri ve sosyal çevresi ile birlikte ele alınması gerektiği giderek daha fazla kabul görmektedir (Nafid et al., 2024). Bu bağlamda, denetimli serbestlik uygulamaları, bireylerin toplumdan tamamen izole edilmeden rehabilite edilmesini ve sosyal uyumlarının güçlendirilmesini hedefleyen önemli bir mekanizma olarak ön plana çıkmaktadır. Denetimli serbestlik, hem bireysel suç davranışını hem de aile ilişkilerini, sosyal destek sistemlerini ve yeniden suç işleme riskini azaltmayı amaçlayan çok boyutlu bir müdahale alanıdır (Schaefer et al., 2022).

Türkiye’de denetimli serbestlik uygulamaları 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile yasal zemine oturtulmuş, 2005 yılında kurulan Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığı aracılığıyla kurumsallaşmıştır (5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun, 2004). Bu süreçte, bireyin ve bireyle birlikte ailenin de müdahale sürecine dahil edilmesi gerektiği yönünde farkındalık artmış, ancak aile danışmanlığı uygulamalarının sistematik bir program olarak ne ölçüde hayata geçirilebildiği tartışmalı kalmıştır. Özellikle aile danışmanlığı programlarının uygulanma düzeyi, hem teorik düzeyde mevzuatın öngördükleri hem de pratikte uygulayıcıların sahadaki deneyimleri açısından incelenmeye değer bir alan oluşturmaktadır.

Avustralya’da ise community corrections sistemi, eyaletler düzeyinde farklılık göstermekle birlikte, denetimli serbestlik sürecinde aile ve toplumsal bağları güçlendirmeye odaklanan çeşitli programları içermektedir. Özellikle ebeveynlik becerilerinin geliştirilmesi, aile danışmanlığı ve aile içi ilişkilerin düzenlenmesine yönelik müdahaleler, suç tekrarını önlemede etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir (Australian Institute of Criminology, 2005). Avustralya örneği, denetimli serbestlik sürecinde aile odaklı müdahalelerin sistematik biçimde kurumsallaştırılabileceğine dair önemli göstergeler sunmaktadır.

Türkiye ve Avustralya’nın karşılaştırmalı olarak ele alınmasının birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, Türkiye’nin yasal olarak güçlü bir denetimli serbestlik altyapısına sahip olmasına karşın, aile danışmanlığı programlarının yaygınlık ve standartlaşma düzeyi sınırlıdır (Eryalçın vd., 2022). Buna karşılık Avustralya, eyaletler düzeyinde çeşitlilik gösteren ancak aile odaklı müdahalelerin entegrasyonuna dair zengin deneyimler sunan bir yapıya sahiptir (Evans et al., 2024). İkinci olarak, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke ile Avustralya gibi gelişmiş refah devletleri arasında yapılacak karşılaştırmalar, aile danışmanlığının kurumsal farklılıklar ve toplumsal bağlamlar içinde nasıl şekillendiğine dair özgün bulgular sağlamaktadır. Üçüncü olarak ise, her iki ülke de suçun toplumsal yönüne dikkat çekmekte (Akbaş, 2024; Rock, 2006), ancak uygulama biçimleri ve veri altyapıları bakımından farklılıklar sergilemektedir. Bu nedenle, iki ülkenin deneyimlerini yan yana getirmek, Türkiye açısından güçlü ve zayıf yönlerin daha net biçimde görülmesine, Avustralya deneyiminden dersler çıkarılmasına ve politika geliştirme süreçlerinin zenginleşmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, Türkiye ve Avustralya'daki denetimli serbestlik uygulamalarında aile danışmanlığı programlarının hukuki ve kurumsal yapı, uygulama düzeyi ve vaka örnekleri üzerinden karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Böylece, Türkiye açısından mevcut durumun güçlü ve zayıf yönleri ortaya konulacak, Avustralya deneyiminden çıkarılabilecek dersler tartışılacak ve politika geliştirme süreçlerine katkı sağlayacak öneriler geliştirilecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Denetimli serbestlik süreci, bireyin suça yönelik davranışlarının denetim altında tutulmasının yanı sıra aile ilişkilerinin, sosyal çevresinin ve toplumsal bağlarının güçlendirilmesi açısından önemli bir müdahale alanı sunmaktadır (Nafid et al., 2024). Bu bağlamda çalışmanın kavramsal çerçevesi iki temel yaklaşım üzerinden şekillendirilebilir: Restoratif adalet ve desistance (suçtan vazgeçiş) teorisi.

2.1. Restoratif Adalet Yaklaşımı

Restoratif adalet, suçu bir yasa ihlalinin ötesinde, bireyler ve topluluklar arasındaki ilişkileri bozan bir süreç olarak ele alır. Bu yaklaşımda amaç, mağdurun, failin ve toplumun birlikte sürece katıldığı onarıcı bir adalet mekanizmasının kurulmasıdır (Van Ness et al., 2022). Denetimli serbestlik uygulamaları, failin topluma yeniden kazandırılması sürecinde aile danışmanlığını da içerecek şekilde bu onarıcı işlevi yerine getirme potansiyeline sahiptir. Özellikle aile desteğinin, suç sonrası bireyin yeniden toplumsallaşmasında belirleyici bir rol oynadığı düşünülmektedir (Mowen & Visser, 2013).

2.2. Desistance Teorisi (Suçtan Vazgeçiş)

Desistance literatürü, bireylerin suç davranışlarından kalıcı şekilde vazgeçiş süreçlerini anlamaya odaklanmaktadır (Bersani & Doherty, 2018). Farrall et al., (2010), desistance sürecinde sosyal bağların, özellikle de aile ilişkilerinin kritik öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Aile desteği, bireyin suç davranışını yeniden üretmesini engelleyen güçlü bir koruyucu faktör olarak değerlendirilmektedir. Denetimli serbestlik sürecinde aile danışmanlığı programlarının etkinliği, büyük ölçüde bu sosyal bağların yeniden kurulmasına katkı sağlamasından kaynaklanmaktadır.

3. TÜRKİYE'DE HUKUKİ VE KURUMSAL YAPI

3.1. Yasal Çerçeve ve Mevzuat

Denetimli serbestlik sisteminin Türkiye'de hukuki altyapısı, öncelikle 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (2004) ve bu kanuna bağlı yönetmeliklerle şekillenmektedir. Ayrıca, Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği (2021) uygulama sürecine dair ayrıntılı usul ve esasları düzenler; bu yönetmelikte, denetim raporlarının hazırlanması, iyileştirme çalışmalarının değerlendirilmesi ve sosyal araştırma raporlarının Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP) ortamında saklanması gibi yükümlülükler açıkça belirtilmiştir. Kanun kapsamında ayrıca Denetimli Serbestlik Hizmetleri Danışma Kurulu, Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığı ve taşradaki müdürlük ve koruma kurulları gibi yapılar öngörülmüştür. Mevcut düzenlemelere göre denetimli serbestlik sürecinde yükümlüler için

denetim ve değerlendirme raporları üç ayda bir hazırlanırken, çocuklara ilişkin yükümlülüklerde raporlama aylık olarak yapılmaktadır (Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği, 2021). Bu raporlar, denetim ve iyileştirme çalışmalarına ilişkin bilgiler ile değerlendirme ve önerileri içeren iki bölümden oluşmaktadır.

3.2. Kurumsal Yapı ve Organizasyon

3.2.1. Merkezi Yapı

Denetimli serbestlik sistemi Türkiye’de Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulmuş Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığı aracılığıyla yürütülür. Adalet Bakanlığı tarafından yayınlanan 2023 Faaliyet Raporu’nda da, denetimli serbestlik ve koruma hizmetlerine ilişkin “Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığı” kurulduğu ve bu alana ilişkin danışma organlarının oluşturulduğu belirtilmiştir (Adalet Bakanlığı, 2024). Merkez teşkilat şemaları eğitim materyallerinde genellikle “Adalet Bakanı →Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü →Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığı →ilgili müdürlükler” biçiminde gösterilmektedir. Ayrıca taşra teşkilatı düzeyinde denetimli serbestlik müdürlükleri ve koruma kurulları sistemin yürütülmesinde kritik rol oynar.

3.2.2. Taşra Teşkilatı ve Personel

Taşra teşkilatı kapsamında, il adalet komisyonu bulunan yerlerde denetimli serbestlik müdürlükleri oluşturulmakta; bu müdürlüklerde denetimli serbestlik uzmanları, infaz ve koruma memurları ile diğer destek personeli görev yapmaktadır. Ayrıca, yükümlülere yönelik denetim, yardım ve infaz işlemlerinin yürütülmesinde koruma kurulları önemli bir rol üstlenmektedir (Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği, 2021). Adalet Bakanlığı tarafından 2025 yılında düzenlenecek olan ‘Türk Denetimli Serbestlik Sistemi 20. Yıl Uluslararası Kongresi’ tanıtımlarında, sistemin 149 merkezde toplam 6.128 personelle hizmet verdiği belirtilmiş olup, bu durum denetimli serbestlik sisteminin ölçek açısından giderek yaygınlaştığını göstermektedir.

3.2.3. Denetimli Serbestlik Görev ve İşlevleri

Denetimli serbestlik müdürlüklerinin görevleri, yükümlülerin denetim ve takip süreçlerinin yürütülmesinden kurumsal raporlama sorumluluklarına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu kapsamda; yükümlülerin izlenmesi, dosyalarının elektronik ortamda tutulması ve UYAP sistemine işlenmesi; hazırlanan yıllık iş programları, projeler ve çalışma raporlarının Daire Başkanlığına iletilmesi; yükümlülerin katılımına yönelik rehberlik, eğitim ve iyileştirme programlarının planlanması ve uygulanması temel görev alanları arasında yer almaktadır. Ayrıca denetimli serbestlik uzmanları tarafından sosyal araştırma ve değerlendirme raporları hazırlanmakta, bu raporlar denetim ve iyileştirme çalışmalarına ilişkin bulguları içerecek şekilde düzenlenmekte ve UYAP ortamında saklanmaktadır (Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği, 2021).

3.3. Güçlü Yönler, Zorluklar ve Güncel Eğilimler

Sistem, geniş coğrafi kapsama sahiptir ve çok sayıda personelle yapılandırılmış bir organizasyona dönüşmüştür (149 merkez, 6.128 personel). Mevzuat, denetim ve iyileştirme süreçleri için raporlama periyotları, sosyal araştırma raporları, UYAP entegrasyonu gibi açık kurallar düzenlemektedir. Sistemde iyileştirme programları, rehabilitasyon ve bağımlılıkla mücadele gibi faaliyetler de entegre edilmiştir.

Denetimli serbestlik ile rehberlik, iyileştirme, eğitim gibi geniş kavramlar kullanılsa da “aile danışmanlığı”nın hangi ölçekte ve içerikle uygulanacağına dair ayrıntılı düzenleme sınırlı kalmaktadır. Her müdürlükte yeterli sayı ve niteliğe sahip sosyal çalışmacı/psikolog gibi uzman kadroların bulunması, kaynak ve lojistik sorunları nedeniyle zor olabilmektedir. Ulaştırılan veriler genelde “faaliyet raporu” formatında sunulmaktadır, ancak aile danışmanlığına özel performans göstergeleri veya vaka bazlı veri çok sınırlıdır. Örneğin, Adalet Bakanlığı’nın 2023 Faaliyet Raporu’nda denetimli serbestlik ile ilgili veriler yer almasına rağmen, aile danışmanlığına özel istatistikler açıkça ayrılmamaktadır. Bazı müdürlüklerde yerel altyapı, personel ve bütçe eksikleri nedeniyle teorik düzenlemeler birebir uygulanamamaktadır. Uygulamalar müdürlükten müdürlüğe değişebilmektedir; bu durumu denetimli serbestlik uygulamalarının standardizasyonu hakkında eski raporlarda da vurgulanmaktadır.

4. TÜRKİYE’DE UYGULAMA VE VAKA ÖRNEKLERİ

Türkiye’de denetimli serbestlik sistemi, bireylere yönelik psiko-sosyal destek sağlama işleviyle birlikte aileyi de zaman zaman sürece dahil eden uygulamalara sahiptir. Son yıllarda yapılan çalışmalar, aile temelli müdahale programlarının sistemde sınırlı düzeyde uygulandığını ancak özellikle gençler ve çocuklar açısından büyük bir potansiyel taşıdığını göstermektedir.

Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığı bünyesinde geliştirilen Bağımlılıkla Mücadelede Aile Eğitimi Programı (BAMAP), bu alanda öne çıkan ilk örneklerden biridir. 2017–2018 yıllarında uzmanlar tarafından hazırlanan ve sekiz oturumdan oluşan bu program, 2019 yılında pilot uygulamalarla denetlenmiş ve sonrasında sisteme dahil edilmiştir. Program, aile üyelerinin bağımlılıkla baş etme konusunda farkındalıklarını ve becerilerini artırmayı hedeflemiş; yükümlü bireylerin rehabilitasyon sürecinde aile desteğini güçlendirmiştir. Ayrıca denetimli serbestlik kapsamında hem bireysel hem grup çalışmaları yapılmaktadır. Grup çalışmaları arasında Sigara, Alkol ve Madde Bağımlılığı Farkındalık Programı (SAMBA), Hayat için Değişim Programı (HAYDE), Öfke Kontrolü Müdahale Programı ve Değerler Eğitimi öne çıkarken, aile katılımını içeren psiko-eğitim programları da yürütülmektedir. Çocuk ve gençlere yönelik olarak ise Çocuklar için Temel Yaklaşım Müdahale Programı, Çocuklar için Saldırganlığı Önleme Programı, Adım Adım Değişim Programı ve Genç SAMBA gibi çeşitli programlar uygulanmaktadır. Bu programlarda ailelerin katılımının sağlanması, bireysel müdahalelerin etkisini artıran önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Eryalçın vd., 2022).

Türkiye’de 2025 yılının ‘Aile Yılı’ olarak ilan edilmesi kapsamında denetimli serbestlikten yararlanan yükümlülere yönelik çeşitli eğitim ve seminerler düzenlenmiştir. Bu çerçevede, Kırklareli Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü ile Kırklareli Denetimli Serbestlik Müdürlüğü iş birliğinde yürütülen Bağımlı Olma Özgür Ol projesi kapsamında, Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi Müdürlüğü tarafından 10–12 Eylül 2024 tarihlerinde ‘Aile İçi Şiddetle Mücadele’

eğitimi verilmiştir. Eğitimlerde müdürlüğün hizmet alanları tanıtılmış, KADES uygulaması hakkında bilgilendirme yapılmış ve 6284 sayılı Kanun detaylı biçimde aktarılmıştır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı [ASHB], 2025). Konya’da ise Yeşilay Danışmanlık Merkezi (YEDAM) uzmanları tarafından Konya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü bünyesinde yükümlülerin ailelerine yönelik bir bilgilendirme semineri düzenlenmiştir. Bu seminerde bağımlılıkla mücadelede aile ve sosyal çevrenin rolü vurgulanmış; bağımlılık türleri, erken uyarı belirtileri ve tedavi sürecinde aile desteğinin önemi üzerinde durulmuştur (Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü [CTE], 2025). Benzer şekilde Tokat Denetimli Serbestlik Müdürlüğü tarafından da Aile Yılı etkinlikleri kapsamında yükümlülere yönelik bir aile eğitimi semineri gerçekleştirilmiştir (CTE, 2025). Bunların yanı sıra literatürde önerilen multi-sistemik terapi (MST) ve fonksiyonel aile terapisi (FAT) gibi kanıta dayalı modellerin Türkiye’de denetimli serbestlik uygulamalarına entegre edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Araştırmalar, bu tür aile temelli müdahale programlarının suç tekrarını önlemede ve gençlerin sosyal işlevselliklerini artırmada etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Eryalçın vd., 2022).

Genel olarak bakıldığında, Türkiye’de denetimli serbestlik sistemi içinde aile danışmanlığı henüz kurumsal bir program olarak yaygınlaşmamış olmakla birlikte, BAMAP gibi öncü uygulamalar ve gençlere yönelik aile katımlı psiko-eğitim programları önemli deneyimler sunmaktadır. Bunun yanında MST ve FAT gibi uluslararası ölçekte kanıtlanmış modellerin Türk sistemiyle uyarlanarak geliştirilmesi, uygulamanın kapsamını genişletecek ve aile odaklı müdahalelerin etkinliğini artıracaktır.

5. AVUSTRALYA’DA HUKUKİ VE KURUMSAL YAPI

5.1. Sistemin Genel Özelliği: Eyalet-Bazlı “Community Corrections”

Avustralya’da denetimli serbestlik ve benzeri topluluk içi yaptırımlar federasyon yapısı gereği eyalet ve bölge (state/territory) yönetimleri tarafından yürütülür. “Community corrections” kavramı; topluluk içinde denetim, gözetim, rehabilitasyon programları, davranışsal müdahaleler ve yükümlülerin toplumla bağlarını güçlendirmeye dönük aile odaklı hizmetleri kapsar. Bu düzenleme yapısı, ulusal çerçeve ve göstergelerin varlığına rağmen uygulamada eyaletler arası farklılıklar yaratarak program çeşitliliği ve uygulama modellerinde heterojenliğe neden olmaktadır (Evans et al., 2024).

5.2. Hukuki ve Politik Zemin

Avustralya’da mahkeme kararları, idarî yönergeler ve eyalet yasaları community corrections uygulamalarını çerçeveler. Aile odaklı müdahaleler genellikle “parenting programs”, “family engagement”, “family violence response” gibi başlıklar altında yer almakta; bunların yasal dayanakları eyaletten eyalete değişmektedir. Ayrıca federal düzeyde aile ilişkileri (parenting orders vb.) ve çocuk güvenliği politikalarıyla örtüşen bir politika seti bulunmakta, bu da denetimli serbestlik uygulamalarının çocuk ve aile bakımına dair daha geniş sosyal hizmet sistemleriyle bağlantılı olmasını gerektirmektedir (Department of Communities and Justice [DCJ], 2025).

5.3. İzleme-Değerlendirme ve Veri Göstergeleri

Avustralya’da community corrections performansı ve hizmet erişimi konusunda ulusal düzeyde düzenli veri raporları bulunmaktadır. Report on Government Services (RoGS) community corrections göstergelerini eyalet-bölge bazında karşılaştırmalı olarak sunması buna örnektir (Productivity Commission, 2025). Ancak aile danışmanlığına özel ve vaka bazlı izleme göstergeleri çoğu zaman genel community corrections verilerinin içinde dağınık biçimde yer alır (DCJ, 2025). Yani aile danışmanlığına özel performans metrikleri her zaman açık ve karşılaştırılabilir şekilde raporlanmamaktadır. Bu durum, uygulama etkinliğinin kıyaslanmasını ve politika çıkarımlarını zorlaştırmaktadır.

5.4. Güçlü Yönler, Temel Zorluklar ve Kısıtlar

Victoria eyaleti başta olmak üzere bazı eyaletlerin family engagement ve parenting programlarına ilişkin kapsamlı rehberleri ve pilot uygulama deneyimleri vardır; bu, uygulamaların kullanışlı bir çerçeveye oturtulmasında avantaj sağlar (Corrections Victoria, 2025; Parenting Research Centre, 2022). Cezaevi toplum bağlantısını güçlendiren sivil toplum kuruluşu programları ve yerel hizmet sağlayıcılarla iş birlikleri, hükümlülerin aileleriyle sürdürülebilir temas kurmasını desteklemektedir. Örnek uygulama raporları bu iş birliklerinin etkisini göstermektedir (Australian Institute of Criminology, 2005; Inspector of Custodial Services NSW, 2015; Asia-Pacific Corrections & Prisons Association [APCCA], 2020). RoGS gibi ulusal raporlama mekanizmaları sayesinde eyaletler arası karşılaştırmalar ve trend analizleri yapılabilir (Productivity Commission, 2025).

Eyalet bazlı uygulamalar, program içerikleri ve izleme yöntemlerinde farklılıklar olduğu için “ulusal düzeyde standart aile danışmanlığı modeli” oluşturmak zorlaşmaktadır. Bu durum, uygulama kalitesinin ve erişilebilirliğin coğrafi olarak değişken olmasına neden olmaktadır (Corrections Victoria, t.y.). Özellikle Victoria ve bazı eyaletlerde aile içi şiddet vaka sayılarının artışı, community corrections uygulamalarının hem risk yönetimini hem de aileyle etkileşim stratejilerini yeniden gözden geçirmesini gerektirmektedir. Aile şiddeti konusundaki artış ve risk değerlendirmeleri, aileye yönelik müdahalelerin içeriğini doğrudan etkiler (Victorian Government, 2024). Bazı medya ve inceleme raporları, community corrections izleme sistemlerinin güncellenmesindeki gecikmelerin izleme cevap kapasitesini zayıflattığını, bunun da yüksek riskli fail takiplerinde zorluk yarattığını göstermektedir. Bu tür altyapı eksiklikleri, aile müdahalelerinin zamanında ve güvenli biçimde yürütülmesini etkileyebilir (Sentencing Advisory Council, 2017). Son olarak, aile danışmanlığına dair ayrıntılı, vaka bazlı ve etki ölçeği göstergeler sınırlı olduğundan uygulamaların etkinliği üzerine genellenebilir sonuçlar çıkarmak güçleşmektedir. Bu eksiklik, programların standardize edilmiş değerlendirme araçları ile izlenmesini zorlaştırır (Green, 2022).

6. AVUSTRALYA’DA UYGULAMA VE VAKA ÖRNEKLERİ

Victoria, New South Wales (NSW) ve South Australia gibi eyaletlerde adalet, bakım ve koruma kurumlarının bünyesinde yer alan community corrections birimleri, aileye yönelik rehberlik, ebeveynlik programları ve aile içi iletişimi güçlendirmeye dönük girişimler yürütmektedir. Özellikle Corrections Victoria tarafından hazırlanan Family Engagement and Parenting Programs and Services Guide, hapishane ve toplum temelli programlar arasında aile temasını

artırmayı amaçlayan bir model sunmaktadır (Victoria Department of Justice and Community Safety, 2025).

Avustralya’da hükümlü ve yükümlülerin topluma dönüş süreçlerinde sivil toplum kuruluşları, kooperatif hizmetler (community run reintegration services) ve özel pilot projeler önemli rol oynamaktadır. Örneğin NSW’de uygulanan Co-Located Caseworker Program, kadın hükümlülerin çocuklarıyla ilişkisini güçlendirmeyi ve çocuk koruma kurumlarıyla koordinasyonu artırmayı hedefleyen yenilikçi bir girişimdir (Gibson et al., 2025).

Aile katılımını temel alan uygulamalara ilişkin araştırmalar, sosyal destek ağlarının suçtan vazgeçiş sürecinde kritik rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özellikle aile bağlarının güçlendirilmesi, yükümlülerin yeniden suç işleme olasılığını azalttığı gibi, toplumsal uyumlarını da kolaylaştırmaktadır. Avustralya’da yapılan değerlendirme raporları, ebeveynlik programlarının çocuk ebeveyn ilişkisini geliştirdiğini ve aile temelli desteklerin denetimli serbestlik yükümlülerinin psikososyal uyuma katkı sunduğunu göstermektedir (Schaefer vd., 2021). Bunların yanı sıra, Beyond Violence Family Program ve Positive Parenting Program (Triple P) gibi girişimler, kadın yükümlülerin aile ilişkilerini güçlendirmeyi ve ebeveynlik becerilerini geliştirmeyi hedefleyen iyi uygulama örnekleri arasında yer almaktadır (Trotter, 2013). Ayrıca bazı eyaletlerde yürütülen Throughcare Reentry Programs, hapisneden topluma geçiş sürecinde aileyi merkeze alan bütüncül destek mekanizmaları sağlamaktadır (Management & Training Corporation Pty Ltd [MTC], 2021). Genel olarak bakıldığında, Avustralya deneyimi, aile temelli müdahalelerin hem bireyin rehabilitasyonunu hem de aile içi ilişkilerin onarımını ve toplumsal uyumun güçlendirilmesini hedefleyen bütüncül bir yaklaşım sunduğunu göstermektedir.

7. KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Avustralya deneyimi, eyalet tabanlı esneklik ile program çeşitliliği sunarken; standartlaştırma, veri şeffaflığı ve aile içi şiddet gibi alanlarda önemli zorluklar barındırmaktadır. Türkiye ile karşılaştırma yapılırken şu hususlara özellikle dikkat edilmelidir:

- Avustralya’da aile odaklı müdahaleler çoğunlukla cezaevi toplum geçişinde bütünleştirici yaklaşımlar çerçevesinde yürütülmektedir.
- Programların tasarımı ve kapsamı büyük ölçüde eyalet politikalarına bağlıdır.
- Aile danışmanlığına özgü performans göstergelerinin sınırlılığı nedeniyle doğrudan etki karşılaştırması güçtür.

Dolayısıyla karşılaştırmalı analizlerde hem mevzuat hem kurumsal çerçeve hem de uygulama vaka verileri açısından aynı düzeyde ve türde veri toplama gerekliliği, metodolojik açıdan dikkat edilmesi gereken temel noktadır.

Çizelge 1. Türkiye ve Avustralya’da Denetimli Serbestlik Sürecinde Aile Danışmanlığı Programlarının Karşılaştırılması

Boyut	Türkiye	Avustralya
Hukuki / Kurumsal Yapı	Denetimli serbestlik sistemi 5275 sayılı <i>Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun</i> ve ilgili yönetmeliklerle düzenlenmiştir. Aile danışmanlığı doğrudan bağımsız bir başlık olarak tanımlanmamış, daha çok psiko-sosyal destek ve rehabilitasyon programları kapsamında ele alınmaktadır. Uygulamalar, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığı aracılığıyla yürütülür.	Federal yapı gereği eyalet ve bölgeler düzeyinde düzenlenir. <i>Community corrections</i> kapsamında aile odaklı hizmetler (family engagement, parenting programs vb.) sunulmaktadır. Yasal dayanaklar eyalet yasalarıdır, ancak ulusal düzeyde Report on Government Services (RoGS) aracılığıyla izleme yapılır.
Uygulama	Psiko-sosyal destek, bağımlılıkla mücadele, öfke kontrolü, iletişim becerileri gibi programlar yürütülmekte; BAMAP ve SAMBA gibi uygulamalarda aile desteği entegre edilmektedir. Ancak aile danışmanlığına özgü standart programlar sınırlı olup uygulamalar iller arasında farklılık göstermektedir.	Eyaletler arasında çeşitlilik vardır. Victoria'da Family Engagement & Parenting Programs Guide (2018), NSW'de Co-Located Caseworker Program gibi pilot uygulamalar yürütülmektedir. Programlar cezaevi ve toplum hizmetleriyle entegre biçimde tasarlanır.
Veri Durumu	Denetimli Serbestlik Genel Müdürlüğü yıllık faaliyet raporlarında genel istatistikler sunmaktadır. Ancak aile danışmanlığına özgü göstergeler sınırlıdır; akademik araştırmalar çoğunlukla vaka analizi düzeyindedir.	Ulusal düzeyde RoGS düzenli ve karşılaştırmalı veri sağlar. Ancak aile danışmanlığına özgü performans göstergeleri dağınıktır. Eyalet bazlı risk yönetimi ve aile içi şiddet raporları ek veriler sunmaktadır.
İyi Uygulama Örnekleri	Bağımlılıkla Mücadelede Aile Eğitimi Programı (BAMAP) Sigara, Alkol ve Madde Bağımlılığı Programı (SAMBA) Aile içi şiddetle mücadele eğitimleri (2025 Aile Yılı kapsamındaki uygulamalar)	Corrections Victoria Parenting & Family Engagement Guide, Co-Located Caseworker Program, Community run reintegration services, Triple P – Positive Parenting Program, Beyond Violence Family Program.

Çizelge 1'de görüldüğü üzere, Türkiye ve Avustralya denetimli serbestlik uygulamalarında aile odaklı programların kurumsal çerçevesi ve işleyişi bakımından belirgin farklılıklar göstermektedir. Türkiye'de aile danışmanlığı programları daha çok psiko-sosyal destek, bağımlılıkla mücadele ve öfke kontrolü gibi genel rehabilitasyon çalışmalarının bir parçası olarak yürütülmekte; bağımsız ve standardize edilmiş aile danışmanlığı programlarının sınırlı olduğu görülmektedir. Buna karşılık Avustralya'da eyalet temelli community corrections

yapılanması çerçevesinde aile odaklı müdahaleler daha sistematik biçimde ele alınmakta; özellikle Victoria ve New South Wales gibi eyaletlerde aile danışmanlığını merkeze alan rehberler ve pilot programlar geliştirilmektedir.

Veri şeffaflığı açısından Avustralya, RoGS aracılığıyla düzenli ve karşılaştırılabilir istatistikler sunarken, aile danışmanlığına özgü göstergelerin yetersizliği her iki ülkede de ortak bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de bu veriler çoğunlukla faaliyet raporlarında sınırlı ölçüde yer almakta, akademik araştırmalar ise yerel ve vaka analizlerine dayanmaktadır.

İyi uygulama örnekleri incelendiğinde, Avustralya’da aile danışmanlığını çocuk koruma ve yeniden entegrasyon süreçleriyle bütünleştiren programlar ön plana çıkarken, Türkiye’de daha çok bağımlılıkla mücadele ve aile içi şiddetle mücadele çerçevesine entegre edilen uygulamalar görülmektedir. Bu bağlamda, her iki ülkenin deneyimleri aile danışmanlığı programlarının denetimli serbestlik süreçlerinde kritik bir bileşen olduğunu ortaya koymaktadır. Avustralya örneği, eyalet bazlı çeşitlilik ve sivil toplum entegrasyonu sayesinde daha fazla bütünleştirici zenginlik sunarken, Türkiye’nin güçlü yanı ise merkezi yapısı sayesinde ulusal düzeyde standartlaşma potansiyeli barındırmasıdır.

8. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye ve Avustralya örnekleri, denetimli serbestlik sürecinde aile danışmanlığı programlarının hem toplumsal uyumun desteklenmesi hem de yeniden suç işlemeyi önlemede kritik bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte her iki ülkede de uygulamaların belirli sınırlılıkları vardır. Türkiye’de en temel ihtiyaç, programların standardizasyonunun sağlanması ve aile danışmanlığına özgü veri sistemlerinin güçlendirilmesidir. Avustralya’da ise eyaletler arası uygulama farklılıklarının azaltılması ve aile odaklı performans göstergelerinin daha şeffaf ve düzenli biçimde raporlanması geliştirilmesi gereken başlıca alanlardır. Bu çerçevede, Türkiye açısından Avustralya’nın çeşitlendirilmiş ve sivil toplumla entegre uygulamaları, Avustralya açısından ise Türkiye’nin merkezi ve bütüncül yönetim modeli önemli öğrenme fırsatları sunmaktadır. Gelecekte iki ülke arasında bilgi ve deneyim paylaşımını artıracak ortak projelerin ve karşılaştırmalı araştırmaların geliştirilmesi, denetimli serbestlik sürecinde aile danışmanlığının daha etkin, sistematik ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasına katkı sağlayacaktır.

Türkiye’de denetimli serbestlik sürecinde aile danışmanlığının geliştirilmesine yönelik politika ve uygulama önerileri aşağıda sıralanmıştır:

- Avustralya’daki Family Engagement & Parenting Programs Guide benzeri ulusal ölçekte bir Aile Danışmanlığı Rehberi hazırlanarak tüm denetimli serbestlik müdürlüklerinde standardize edilmiş programların uygulanması.
- Co-Located Caseworker Program örneğinden hareketle, denetimli serbestlik uzmanları ile Aile ve Sosyal Hizmetler personelinin ortak çalışabileceği modeller geliştirilmesi.
- Community run reintegration services benzeri şekilde, STK ve yerel inisiyatiflerin aile odaklı programlara daha etkin katılımının sağlanması.

KAYNAKÇA

Adalet Bakanlığı. (2024). *2023 Yılı Bakanlık Faaliyet Raporu. Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı*. Erişim adresi <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/adalet-bakanligi-2023-yili-faaliyet-raporu-29-04-20244-24-pm.pdf>

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, (ASHB). (2025). *Denetimli Serbestlik Müdürlüğünden hizmet almakta olan hükümlülere kadına yönelik şiddet ve erken yaşta evliliklerle mücadele eğitimi verildi [Haber]*. <https://aile.gov.tr/kirklareli/haberler/denetimli-serbestlik-mudurlugunden-hizmet-almakta-olan-hukumlulere-kadina-yonelik-siddet-ve-erken-yasta-evliliklerle-mucadele-egitimi-verildi>

Akbaş, A. (2024). Suç Sosyolojisi: Türkiye’deki Hapishanelerin Mekânsal ve Zamansal Bağlamı. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 26(1), 104-131. <https://doi.org/10.54627/gcd.1419525>

Asia-Pacific Corrections & Prisons Association [APCCA]. (2020). *Working with families to buffer the impact of imprisonment (Issue 48)*. https://apcca.org/wp-content/uploads/2025/04/apcca_issue_48_nov_2020_low_resolutionnovember_2020.pdf

Australian Institute of Criminology. (2005). *Community corrections in Australia*. Crime facts info no. 100. Canberra: Australian Institute of Criminology. <https://www.aic.gov.au/publications/cfi/cfi100>

Australian Institute of Criminology. (2005). *Interventions for prisoners returning to the community*. <https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/interventions-for-prisoners-returning-to-the-community.pdf>

Bersani, B. E., & Doherty, E. E. (2018). Desistance from offending in the twenty-first century. *Annual Review of Criminology*, 1(1), 311-334. <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-032317-092112>

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, (CTE). (2025). *Konya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü ile Türkiye Yeşilay Cemiyeti’nden Ailelere Yönelik Bağımlılıkla Mücadele Semineri [Haber]*. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/konya-denetimli-serbestlik-mudurlugu-ile-turkiye-yesilay-cemiyeti-nden-ailelere-yonelik-ba04062025020321>

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, (CTE). (2025). *Tokat Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, Aile Yılı Kapsamında Yükümlülere Aile Eğitimi Semineri Düzenledi [Haber]*. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/tokat-denetimli-serbestlik-mudurlugu-aile-yili-kapsaminda-yukumlulere-aile-egitimi-semine26062025120141>

Corrections Victoria. (2025). *Family engagement and parenting programs and services guide*. <https://www.corrections.vic.gov.au/family-engagement-and-parenting-programs-and-services-guide>

Corrections Victoria. (n.d.). *Family violence initiatives*. Retrieved February 18, 2025, from <https://www.corrections.vic.gov.au/about-the-corrections-system/frameworks-policies-and-standards/family-violence-initiatives>

Department of Communities and Justice. (2025). *Family preservation program: Program specifications (Version 1.1)*. <https://www.dcj.nsw.gov.au/service-providers/deliver-services-to-children-and-families/family-preservation.html>

Eryalçın, M., Eryalçın, T., & Duyan, V. (2022). Denetimli serbestlik sisteminde aile temelli müdahale yöntemleri. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 16(2), 434-446.

Eryalçın, M., Eryalçın, T., & Duyan, V. (2022). Family-Based Intervention Methods in the Probation System. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care (TJFMPC)*, 16(2), 434–446. <https://doi.org/10.21763/tjfmprc.1027020>

Evans, P., Pereira, C., van Gestel, D., & Trotter, C. (2024). *Brief Historical Overview of Probation in Australia Introduction*. *The Routledge Handbook on Global Community Corrections*. Routledge Taylor & Francis Group.

Evans, P., Pereira, C., van Gestel, D., & Trotter, C. (2024). Community corrections in Australia. In *The Routledge handbook on global community corrections* (pp. 481-501). Routledge.

Farrall, S., Bottoms, A., & Shapland, J. (2010). Social structures and desistance from crime. *European Journal of Criminology*, 7(6), 546-570. <https://doi.org/10.1177/1477370810376574>

Gibson, A., Rémond, M., MacGillivray, P., Baldry, E., & Sullivan, E. (2025). *Supporting incarcerated mothers: A mixed methods evaluation of the NSW Co-Located Caseworker Program (Trends & Issues in Crime and Criminal Justice No. 709)*. Australian Institute of Criminology. <https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi709>

Green, D. (2022). *Reporting outcomes from change-focused family violence perpetrator programs: Final April 2022*. Centre for Innovative Justice. <https://cij.org.au/cms/wp-content/uploads/2022/05/reporting-mbcp-outcomes-to-courts-final-april-2022.pdf>

Inspector of Custodial Services NSW. (2015). *Making connections: Providing family and community support to young people in custody*. <https://inspectorcustodial.nsw.gov.au/documents/inspection-reports/making-connections-providing-family-and-community-support-to-young-people-in-custody.pdf>

Management & Training Corporation Pty Ltd. (2021). *Throughcare program*. <https://www.mtctrains.com.au/throughcare-program/>

Mowen, T. J., & Visser, C. A. (2013). Drug Use and Crime after Incarceration: The Role of Family Support and Family Conflict. *Justice Quarterly*, 32(2), 337–359. <https://doi.org/10.1080/07418825.2013.771207>

Nafid, Y., Haidass, M. A., & Joraiche, S. (2024). The Role of Criminal Alternatives as a Future Challenge in Achieving Security. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 19(1), 552-586.

Parenting Research Centre. (2022). *Parenting today in Victoria: Technical report (Version 2)*. <https://www.parentingrc.org.au/wp-content/uploads/2024/10/PTiV-Technical-Report-2022-V2.pdf>

Productivity Commission. (2025). *Report on government services 2025: C Justice*. <https://www.pc.gov.au/ongoing/report-on-government-services/2025/justice/>

Rock, P. (2006). Avustralya'da suç mağdurlarının sosyal inşasının yönleri. *Mağdurlar ve Suçlular*, 1(3), 289-321.

Schaefer, L., Townsley, M., & Hutchins, B. (2022). Can family and friends improve probation and parole outcomes?: A quantitative evaluation of Triple-S-Social Supports in Supervision. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, (654), 1-21.

Sentencing Advisory Council. (2017). *Swift, certain and fair approaches to sentencing family violence offenders: Report*. https://www.sentencingcouncil.vic.gov.au/sites/default/files/2019-08/Swift_Certain_Fair_Approaches_Sentencing_Family_Violence_Offenders_Report.pdf

Trotter, C. (2013). Reducing recidivism through probation supervision: What we know and don't know from four decades of research. *Fed. Probation*, 77, 43.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2004). *Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (Kanun No. 5275)*. Resmî Gazete, 29 Aralık 2004 (Sayı: 25685).

Türkiye Cumhuriyeti. (2021). *Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği (Yönetmelik No. 39039)*. Resmî Gazete, 10 Kasım 2021, Sayı 31655. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=39039&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

Van Ness, D. W., Strong, K. H., Derby, J., & Parker, L. L. (2022). *Restoring justice: An introduction to restorative justice*. Routledge.

Victoria Department of Justice and Community Safety. (2025). *Family violence programs and services guide: Corrections Victoria*. Victorian Government Library Service. <https://nla.gov.au/nla.obj-3587063886>

Victorian Government. (2024). *Annual report on the implementation of the Family Violence Multi-Agency Risk Assessment and Management Framework 2022–23*. <https://www.vic.gov.au/sites/default/files/2024-03/MARAM-Consolidated-Annual-Report-2022-23.pdf>

BOŞANMIŞ KADINLARIN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU: GÜÇLENDİRME PERSPEKTİFİ MÜDAHALELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Resul DURAN

Hakkari Üniversitesi, resulduran@hakkari.edu.tr - 0000-0002-7149-834X

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet USANMAZ

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, ahmetusanmaz6@gmail.com - 0000-0001-9498-1521

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin DOĞAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, shuhuseyindgn@gmail.com - 0000-0002-0375-8437

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de boşanmış kadınların sosyal ve ekonomik durumunu güçlendirme perspektifi çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Son yıllarda artış gösteren boşanma oranları, bu kadınların yaşadığı çok boyutlu ve yapısal sorunların incelenmesini gerekli kılmaktadır. TÜİK’in güncel verilerinden elde edilen ikincil veriler ışığında yapılan analizlerde, boşanmış kadınların yaş grupları, gelir düzeyi, istihdam durumu, yoksulluk ve sosyal dışlanma riski, sosyal güvenceye erişimi, sosyal yardım alma ve psikososyal güvencesizlik gibi alanlarda çeşitli kırılganlıklar yaşadığı belirlenmiştir. Bulgular, boşanmış kadınların daha genç yaşta boşandığını ve genellikle çocuk bakım sorumluluğunu üstlenerek ekonomik bağımsızlıklarını sürdüremediklerini göstermektedir. Tek ebeveynli kadın hanhalklarının yüksek yoksulluk oranı, doğrudan veri bulunmamakla birlikte, bu grubun karşılaştığı ekonomik risklere dair önemli bir gösterge sunmaktadır. Bunun yanı sıra, cinsiyete dayalı düşük istihdam oranları ve ücret eşitsizlikleri, bu kadınların yapısal olarak dışlandığını ortaya koymaktadır. Sosyal güvenlik sistemine katılımda da kadınların büyük ölçüde bağımlı ve dolaylı yollarla faydalanabildiği görülmektedir. Bu çerçevede çalışma, boşanmış kadınlara yönelik güçlendirme temelli sosyal politika ve uygulamaların gerekliliğine işaret etmektedir. Güçlendirme yaklaşımı, kadınların sosyal, ekonomik ve psikolojik yönden desteklenmesini sağlayarak sadece bireysel değil, yapısal dönüşümün de önünü açacak stratejik bir araç olarak önerilmektedir. Bu çalışma, sosyal hizmet ve sosyal politika alanlarında çalışan uzmanlara veri temelli ve çok boyutlu bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Boşanmış kadınlar, sosyal ve ekonomik kırılganlık, güçlendirme yaklaşımı, sosyal politika.

THE SOCIAL AND ECONOMIC STATUS OF DIVORCED WOMEN: AN ASSESSMENT OF EMPOWERMENT-ORIENTED INTERVENTIONS

ABSTRACT

This study aims to evaluate the social and economic status of divorced women in Turkey within the framework of the empowerment perspective. The increasing divorce rates in recent years have made it necessary to examine the multidimensional and structural problems faced by these women. Based on secondary data obtained from recent Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) reports, the analysis reveals that divorced women experience various forms of vulnerability in areas such as age distribution, income level, employment status, risk of poverty and social exclusion, access to social security, social assistance, and psychosocial insecurity. The findings indicate that women tend to divorce at younger ages and are generally unable to sustain economic independence due to the burden of child care responsibilities. Although direct data on divorced women is limited, the high poverty rate among single-mother households serves as a significant indicator of the economic risks this group faces. In addition, gender-based disparities in employment and wage levels highlight the structural exclusion of women. It is also observed that women often access the social security system through dependent or indirect means. In this context, the study underlines the necessity of empowerment-based social policies and interventions targeting divorced women. The empowerment approach is proposed as a strategic tool not only for enhancing women's individual well-being but also for enabling structural transformation by promoting their social, economic, and psychological empowerment. This study aims to provide data-driven and multidimensional insights for professionals working in the fields of social work and social policy.

Keywords: Divorced women, social and economic vulnerability, empowerment approach, social policy.

1. GİRİŞ

Boşanma, bireylerin hayatlarında önemli bir dönüm noktası olmasının yanı sıra, özellikle kadınlar açısından ekonomik, sosyal ve psikolojik boyutlarıyla çok katmanlı sonuçlar doğurabilmektedir (Sumari vd., 2024). Türkiye’de son yıllarda boşanma oranlarında gözlemlenen artış, bu konunun sosyal hizmet, sosyoloji, psikoloji, kadın çalışmaları, sosyal politika gibi disiplinler açısından daha yakından ele alınmasını gerektirmektedir. TÜİK verilerine göre 2024 yılında Türkiye genelinde 187.343 boşanma gerçekleşmiş ve bu boşanmaların yaklaşık %74,4’ünde velayet anneye verilmiştir (TÜİK, 2025). Bu durum, boşanmış kadınların yalnızca bireysel değil aynı zamanda çocuklarıyla birlikte çok yönlü sorumluluklar üstlendiğini ve çeşitli yapısal risklerle karşı karşıya kaldığını göstermektedir.

Boşanma sonrasında kadınlar çoğu zaman gelir kaybı, düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışma, sosyal yardımlara bağımlılık, konut güvencesizliği gibi ekonomik zorluklarla mücadele etmektedir (Arendell, 2023). Bunun yanı sıra, toplumun ataerkil normları doğrultusunda boşanmış kadınlara yönelik damgalama, önyargı ve dışlanma gibi sosyal sorunlar da gündeme gelmektedir (Ottakkam Thodukayil vd., 2025). Bu sorunlar, boşanmanın kadınlar açısından sadece kişisel bir ailevi ayrılık değil, aynı zamanda yapısal eşitsizlikleri derinleştiren toplumsal bir kırılma olarak deneyimlenmesine neden olmaktadır.

Boşanmış kadınların güçlendirilmesi, sadece bireysel refahlarının artırılması açısından değil, aynı zamanda toplumsal eşitliğin sağlanması bakımından da kritik bir öneme sahiptir. Bu kadınlar, çoğu zaman hem sosyal hem de ekonomik açıdan kırılgan konumlara itilmektedir (Hassan, 2023). Sosyal dışlanma, yoksulluk, ayrımcılık ve güvencesizlik gibi çok katmanlı sorunlarla karşı karşıya kalmaları, yalnızca bireysel değil yapısal bir müdahale gereksinimini de beraberinde getirmektedir (Barlin vd., 2021). Bu noktada kadınların güçlendirilmesi, onları edilgen yardım alıcısı konumundan çıkararak, kendi hayatları üzerinde söz sahibi kişiler haline getirmeyi amaçlayan bir dönüşüm sürecidir. Bu dönüşüm sadece sosyal hizmet disiplininin değil; toplumsal yapıları, normları ve eşitsizlik şekillerini analiz eden sosyoloji gibi sosyal bilimlerin de katkısıyla sağlanabilir. Çünkü kadınların güçlenmesini engelleyen sorunlar, sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal, yapısal ve kültürel kökenlere sahiptir (Handan, 2019). Dolayısıyla bu sorunlarla başa çıkmak ve kalıcı çözümler geliştirmek için çok disiplinli bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Kadınların güçlendirilmesi süreci, hem bireysel dayanıklılığı artırmayı hem de toplumsal adaleti tesis etmeyi hedefleyen çok yönlü bir strateji olarak ele alınmalıdır (Azdad & Houbib, 2024).

Bu çalışmanın temel amacı, boşanmış kadınların sosyal ve ekonomik durumunu güncel resmi istatistikler (TÜİK, 2023–2024-2025) çerçevesinde analiz etmek ve elde edilen bulgular ışığında güçlendirme perspektifiyle müdahaleler için öneriler geliştirmektir. Çalışmada yaş, gelir, istihdam, sosyal yardım alma, güvenlik algısı gibi çok boyutlu göstergeler üzerinden boşanmış kadınların karşı karşıya kaldıkları riskler değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın önemi, boşanmış kadınlara ilişkin kamu politikalarının geliştirilmesinde veri temelli yaklaşımların gerekliliğini ortaya koymasında yatmaktadır. Türkiye’de aile yapısına ilişkin normatif yaklaşımlar çoğu zaman boşanmış kadınları görünmez kılmakta ve bu grubun özgün

gereksinimlerini dikkate almayan sosyal politika uygulamaları geliştirilmesine sebep olmaktadır (Duran, 2022). Oysa boşanma, özellikle kadınlar için hem bireysel bir kırılma hem de toplumsal dışlanmanın yeniden üretildiği bir alandır (Erdoğan, 2024). Dolayısıyla bu çalışmanın bulguları, boşanmış kadınların çok yönlü güçlendirilmesine yönelik hizmet modelleri geliştirilmesi açısından pratik ve kuramsal katkılar sunmayı amaçlamaktadır.

2. GÜÇLENDİRME YAKLAŞIMI

Güçlendirme yaklaşımı, kişilerin ve toplulukların kendi hayatları üzerinde kontrol sahibi olmalarını, mevcut yapısal eşitsizlikleri dönüştürecek kapasitelerini geliştirmelerini ve karar alma süreçlerine etkin şekilde katılmalarını amaçlayan bir sosyal müdahale perspektifidir (Nyahunda, 2021). Bu yaklaşım, özellikle dışlanmış, marjinalleşmiş ya da dezavantajlı konumdaki kişiler için sosyal hizmet uygulamalarında temel bir referans çerçevesi olarak kabul edilmektedir (Fook, 2022). Güçlendirme sadece bireysel düzeyde psikolojik dayanıklılık kazandırmayı değil; aynı zamanda sosyal, ekonomik, politik ve kültürel alanlarda hak temelli bir dönüşüm süreci oluşturmaya hedefler (Dushkova & Ivlieva, 2024).

Boşanmış kadınlar açısından güçlendirme yaklaşımı, toplumsal dışlanmayı önlemek ve çok boyutlu dezavantajların etkisini azaltmak adına kritik bir müdahale stratejisi sunar (Ottakkam Thodukayil vd., 2025). Kadınların boşanma sonrası yaşadığı ekonomik kırılma, sosyal güvenceden yoksunluk, istihdamdan dışlanma ve toplumsal etiketlenme gibi sorunlar, sadece bireysel çabalarla aşılabilecek nitelikte değildir. Dolayısıyla, kadınların sosyal destek ağlarına erişiminin kolaylaştırılması, ekonomik olarak desteklenmesi ve hak temelli hizmetlere ulaşımının sağlanması, güçlendirme yaklaşımının öncelikli müdahale alanlarını oluşturur (Barlin vd., 2021).

Özellikle Türkiye bağlamında düşünüldüğünde, boşanmış kadınların yaşadığı yoksulluk, toplumsal cinsiyet temelli ücret farkları ve düşük istihdam oranı gibi yapısal sorunlar, kadınların bireysel kapasitelerinin ötesinde kurumsal ve politik düzeyde müdahaleler gerektirmektedir (Özçatal, 2023; Erdoğan, 2024). Güçlendirme yaklaşımı bu noktada sadece bir bireysel dayanıklılık stratejisi değil; aynı zamanda sosyal adaleti tesis etmeye yönelik dönüştürücü bir çerçeve sunmaktadır (Ferrera & Crabtree-Nelson, 2022). Genel olarak, boşanmış kadınların karşılaştığı çok katmanlı sorunlara karşı sürdürülebilir ve etkili çözümler üretilebilmesi için güçlendirme yaklaşımının temel ilke ve stratejilerinden yararlanmak hem sosyal hizmet politikaları hem de yerel müdahale programları açısından hayati bir önem taşımaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye’de boşanmış kadınların sosyal ve ekonomik durumunu belirlemek amacıyla nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Temel veri kaynağı olarak Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) yayımladığı “Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2024”, “Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2024”, “İşgücü İstatistikleri, Mayıs 2025” ve “Sosyal Koruma İstatistikleri, 2023” raporlarından elde edilen güncel ve kapsamlı veriler kullanılmıştır.

Çalışma, Türkiye genelinde boşanmış kadınlara ilişkin nüfus, sosyal dışlanma riski, istihdam durumu, gelir düzeyi, güvenlik kapsamı ve sosyal yardım alma durumları gibi çok boyutlu göstergeleri kapsamaktadır. Bu kapsamlı veri seti, güçlendirme perspektifi çerçevesinde, boşanmış kadınların kırılganlık ve sosyal dışlanma riskleriyle başa çıkmalarına yönelik politikaların değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

Araştırmada özgün veri toplama süreci yerine, mevcut bir veri setinin değerlendirilmesi tercih edildiğinden ikincil veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Antoniadis vd. (2022) ve Sharp & Munly (2022) tarafından tanımlandığı üzere, ikincil veri analizi yöntemi; daha önce farklı araştırma veya kurumsal amaçlarla toplanmış verilerin, mevcut çalışma bağlamında yeniden analiz edilmesini ifade etmektedir. Bu yöntem, hem zaman hem de kaynak kullanımı açısından avantaj sağlamak ve geniş kapsamlı veri kaynaklarının bilimsel olarak değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu çalışma bağlamında yöntem, boşanmış kadınların karşılaştığı bireysel ve yapısal sorunları ortaya koymak açısından etkili ve pratik bir çözüm sunmuştur.

TÜİK (2024) verilerinin geçerliliği ve güvenilirliği, verilerin toplanma süreçlerinin ulusal ve uluslararası bilimsel standartlara uygunluğu temelinde değerlendirilmiştir. Welhaf vd. (2023) tarafından da vurgulandığı üzere, düzenli olarak yayımlanan ve geniş örnekleme dayanan resmi istatistiklerin kullanımı, araştırmanın metodolojik güvenilirliğini ve bulguların genellenebilirliğini artırmaktadır. Elde edilen veriler, boşanmış kadınların sosyal destek, ekonomik yeterlilik ve kamusal hizmetlere erişim gibi temel ihtiyaç alanlarını anlamaya yönelik önemli göstergeler sunmuştur. Araştırma kapsamında bu göstergeler, betimsel istatistik teknikleri kullanılarak analiz edilmiş ve mevcut durumun nicel bir çerçevede ortaya konulması amaçlanmıştır.

4. BULGULAR

Çizelge 1. Türkiye’de Boşanma Sayısı ve Kaba Boşanma Hızı

Yıl	Boşanma sayısı	Kaba boşanma hızı (%)
2001	91 994	1,41
2007	94 219	1,34
2013	125 305	1,65
2016	126 164	1,59
2017	128 411	1,60
2018	143 573	1,76
2019	156 587	1,90
2020	136 570	1,64
2021	175 779	2,09
2022	182 437	2,15
2023	173 342	2,03
2024	187 343	2,19

TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2024

Çizelge 1’de Türkiye boşanma sayısı ve kaba boşanma hızı verileri sunulmuştur. TÜİK’in “Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2024” verilerine göre, Türkiye’de yıllara göre boşanma sayısı ve kaba boşanma hızı artış göstermektedir. 2001 yılında 91.994 olan boşanma sayısı, 2024 yılında 187.343’e yükselmiştir. Aynı dönemde kaba boşanma hızı da %1,41’den %2,19’a çıkmıştır. 2013’ten itibaren boşanma sayısında ve kaba boşanma hızında belirgin bir artış gözlenmektedir. 2020 yılında boşanma sayısında geçici bir düşüş (136.570) yaşanmış olsa da, sonraki yıllarda yeniden artış eğilimi görülmüştür. 2021–2024 yılları arasında hem boşanma sayısı hem de kaba boşanma hızının yıllık olarak yükseldiği dikkat çekmektedir.

Çizelge 2. Boşanmış Kadınların Yaşı

		Yaş grubu													
Yıl	Cinsiyet	Toplam	16-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75+
2024	Erkek	187 343	153	4 917	18 921	31 486	36 005	34 473	25 782	16 387	9 034	5 040	2 702	1 244	971
	Kadın	187 343	1 488	14 398	29 664	36 075	34 958	30 409	19 106	10 670	5 134	2 653	1 163	415	182
2023	Erkek	173 342	153	4 560	17 844	29 448	33 315	31 837	23 288	14 579	8 376	4 689	2 517	1 153	857
	Kadın	173 342	1 437	13 891	27 428	32 400	32 264	27 094	17 008	9 278	4 798	2 413	1 057	359	179
2022	Erkek	182 437	151	4 594	18 379	31 071	34 815	33 687	24 561	15 133	9 199	4 926	2 937	1 304	926
	Kadın	182 437	1 514	15 054	28 504	33 923	33 311	28 802	17 937	9 871	5 314	2 653	1 250	425	165

TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2024

Çizelge 2’de, 2022–2024 yılları arasında boşanmış kadınların yaş gruplarına göre dağılımı sunulmuştur. 2024 yılında boşanmış kadın sayısı toplam 187.343’tür. Bu sayının en yoğun olduğu yaş grupları sırasıyla 30–34 yaş (36.075), 35–39 yaş (34.958) ve 25–29 yaş (29.664) aralığıdır. 20–24 yaş grubunda 14.398 kadın boşanmışken, 16–19 yaş grubunda 1.488 kadın boşanmıştır. Yaş ilerledikçe boşanma sayıları belirgin şekilde azalmaktadır; örneğin 65–69 yaş grubunda 415, 75 yaş ve üzerindeyse 182 boşanmış kadın yer almaktadır. 2023 yılı verilerine göre, boşanmış kadın sayısı toplamda 173.342 olarak kaydedilmiştir. Bu yılda da benzer şekilde en yüksek boşanma sayısı 30–34 yaş grubundadır (32.400). Onu 35–39 yaş (32.264) ve 25–29 yaş (27.428) grupları izlemektedir. 16–19 yaş grubunda boşanan kadın sayısı 1.437 iken, 75 yaş üstü grupta bu sayı 179’dur. 2022 yılına ait verilerde ise boşanmış kadın sayısı yine 182.437 olarak belirtilmiştir. Bu yıl da en yüksek boşanma sayıları 30–34 yaş (33.923), 35–39 yaş (33.311) ve 25–29 yaş (28.504) gruplarında toplanmıştır. En düşük boşanma sayısı ise 75 yaş ve üzeri grupta 165 olarak yer almaktadır. Tüm yıllar boyunca en fazla boşanma, 25–39 yaş aralığındaki kadınlar arasında görülmektedir. 60 yaş ve üzerindeki kadınlarda boşanma sayılarının oldukça düşük seviyelerde olduğu gözlenmektedir.

Çizelge 3. Tek Ebeveynli Hanhalklarının Yoksulluk Oranı

Hanehalkı tipi	Medyan gelirin %50’sine göre						Medyan gelirin %60’ına göre					
	Yoksulluk sınırı (TL)		Yoksul sayısı (Bin kişi)		Yoksulluk oranı (%)		Yoksulluk sınırı (TL)		Yoksul sayısı (Bin kişi)		Yoksulluk oranı (%)	
	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024
Toplam	32 109	68 119	11 303	11 457	13,5	13,6	38 531	81 742	17 873	17 821	21,3	21,2
Tek kişilik hanehalkı	32 109	68 119	375	344	7,3	6,5	38 531	81 742	555	619	10,8	11,7

Tek çekirdek aileden oluşan hanehalkı	32 109	68 119	8 727	8 787	13,3	13,4	38 531	81 742	13 854	13 715	21,2	20,9
Sadece eşlerden oluşan çekirdek aile	32 109	68 119	534	533	6,0	5,8	38 531	81 742	1 065	1 093	12,0	11,8
Eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	32 109	68 119	7 630	7 464	14,8	14,6	38 531	81 742	11 821	11 499	22,9	22,5
Tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	32 109	68 119	563	790	11,2	15,6	38 531	81 742	968	1 122	19,2	22,2
En az bir çekirdek aile ve diğer kişilerden oluşan hanehalkı	32 109	68 119	2 141	2 240	17,0	17,9	38 531	81 742	3 357	3 366	26,7	26,9
Çekirdek aile bulunmayan birden fazla kişiden oluşan hanehalkı	32 109	68 119	60	86	7,7	10,8	38 531	81 742	108	121	13,7	15,3

TÜİK, Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2024

Çizelge 3, 2023 ve 2024 yıllarında farklı hanehalkı tiplerine göre yoksulluk sınırları ve yoksulluk oranlarını göstermektedir. Medyan gelirin %50'sine göre yoksulluk sınırı 2023 yılında 32.109 TL iken 2024 yılında 68.119 TL olarak belirlenmiştir. Bu eşik değerine göre toplam yoksul sayısı 2023'te 11 milyon 303 bin kişi iken, 2024'te bu sayı 11 milyon 457 bine çıkmıştır. Aynı dönemde yoksulluk oranı %13,5'ten %13,6'ya yükselmiştir. Medyan gelirin %60'ı esas alındığında yoksulluk sınırı 2023'te 38.531 TL iken 2024'te 81.742 TL'ye çıkmıştır. Bu eşığe göre toplam yoksul sayısı 2023'te 17 milyon 873 bin, 2024'te ise 17 milyon 821 bin kişi olarak kaydedilmiştir. Bu durumda yoksulluk oranı %21,3'ten %21,2'ye hafif bir düşüş göstermiştir. Bu kategoride doğrudan boşanmış kadınlara ilişkin özel bir istatistiki veri bulunmadığından, onları dolaylı olarak kapsadığı düşünülen tek ebeveynli çekirdek aileler ile tek kişilik hanehalkı verileri değerlendirmeye alınmıştır. Tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yoksulluk oranı medyan gelirin %50'sine göre 2023'te %11,2 iken, 2024'te %15,6'ya yükselmiştir. Medyan gelirin %60'ına göre ise bu oran aynı dönemde %19,2'den %22,2'ye çıkmıştır. Diğer yandan, tek kişilik hanehalkından oluşan veriler incelendiğinde, yoksulluk oranı medyan gelirin %50'sine göre 2023'te %7,3 iken 2024'te %6,5'e düşmüştür. Medyan gelirin %60'ına göre ise bu oran aynı dönemde %10,8'den %11,7'ye yükselmiştir.

Çizelge 4. Cinsiyete ve Yaş Grubuna Göre Yoksulluk veya Sosyal Dışlanma Riski Altında Olanların Oranı

	Toplam		0-17		18-64		65+	
	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024
Toplam	30,7	29,3	40,1	38,9	28,0	26,3	23,1	23,3
Erkek	28,5	27,1	39,4	38,2	24,8	23,1	21,5	22,3
Kadın	32,9	31,5	40,9	39,8	31,1	29,5	24,3	24,2

TÜİK, Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2024

Çizelge 4, 2023 ve 2024 yıllarında cinsiyet ve yaş gruplarına göre yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altında olan bireylerin oranlarını göstermektedir. Bu kategoride de boşanmış

kadınların yoksulluk veya sosyal dışlanma riski oranını gösteren doğrudan bir veri bulunmadığından, bu durumu dolaylı olarak yansıtabilecek veriler dikkate alınmıştır. Toplam nüfus içinde bu riski taşıyanların oranı 2023 yılında %30,7 iken, 2024 yılında %29,3'e gerilemiştir. Cinsiyet kırılımına bakıldığında, erkeklerde toplam risk oranı 2023'te %28,5 iken 2024'te %27,1 olarak belirlenmiştir. Erkek çocuklarda (0-17 yaş) oran %39,4'ten %38,2'ye; 18-64 yaş aralığında %24,8'den %23,1'e düşmüştür. 65 yaş ve üzeri erkeklerde ise oran %21,5'ten %22,3'e yükselmiştir. Kadınlarda toplam risk oranı 2023'te %32,9 iken 2024'te %31,5'tir. 0-17 yaş aralığındaki kız çocuklarında oran %40,9'dan %39,8'e; 18-64 yaş aralığında %31,1'den %29,5'e düşmüştür. 65 yaş ve üzeri kadınlarda ise oran 2023'te %24,3, 2024'te ise %24,2 olarak kaydedilmiştir.

Çizelge 5. Temel İşgücü Göstergeleri

(%)

Eğitim durumu	İşgücüne katılım oranı						İstihdam oranı						İşsizlik oranı					
	2022			2023			2022			2023			2022			2023		
	Topl am	Erk ek	Ka dın	Topl am	Erk ek	Ka dın	Topl am	Erk ek	Ka dın	Topl am	Erk ek	Ka dın	Topl am	Erk ek	Ka dın	Topl am	Erk ek	Ka dın
Toplam	53,1	71,4	35,1	53,3	71,2	35,8	47,5	65,0	30,4	48,3	65,7	31,3	10,4	8,9	13,4	9,4	7,7	12,6
Okuryazar olmayanlar	16,8	30,6	13,9	16,0	27,2	13,8	15,7	27,1	13,4	15,2	24,7	13,4	6,2	11,6	3,8	5,1	9,5	3,3
Lise altı eğitimliler	46,6	65,9	27,1	45,9	64,7	26,8	42,3	60,0	24,4	42,1	59,8	24,4	9,2	8,9	10,0	8,1	7,7	9,2
Lise	55,5	72,1	36,1	56,2	72,2	37,4	48,4	64,9	29,2	49,4	65,5	30,5	12,7	10,0	19,1	12,1	9,3	18,5
Mesleki veya teknik lise	66,7	81,5	43,0	67,6	82,0	45,0	59,1	74,4	34,8	60,7	76,0	36,9	11,3	8,7	19,1	10,1	7,4	18,0
Yükseköğretim	77,3	85,1	68,8	77,4	85,4	68,9	68,6	78,0	58,3	69,8	79,7	59,3	11,3	8,3	15,2	9,8	6,7	14,0

TÜİK, İstatistiklerle Kadın, 2024

Bu kategoriye ilişkin olarak boşanmış kadınların işgücüne katılım oranını gösteren doğrudan bir veri bulunmadığından, bu durumu dolaylı olarak yansıtabilecek veriler dikkate alınmıştır. Eğitim durumuna göre işgücüne katılım oranı, istihdam oranı ve işsizlik oranları 2022 ve 2023 yıllarında hem cinsiyet hem de genel nüfus düzeyinde değişkenlik göstermiştir. 2023 yılına ait verilere göre toplam işgücüne katılım oranı %53,3 iken, bu oran erkeklerde %71,2, kadınlarda ise %35,8 olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılına kıyasla işgücüne katılım oranında sınırlı bir artış gözlemlenmiştir. İstihdam oranlarına bakıldığında, 2023 yılında toplam oran %48,3; erkeklerde %65,7 ve kadınlarda %31,3'tür. 2022 yılına göre istihdam oranında küçük bir artış söz konusudur. İşsizlik oranı ise toplamda %9,4 olup erkeklerde %7,7, kadınlarda ise %12,6'dır. Kadınların işsizlik oranı erkeklere kıyasla oldukça yüksektir. Eğitim düzeyi arttıkça işgücüne katılım ve istihdam oranlarında da artış gözlemlenmektedir. 2023 yılı verilerine göre yükseköğretim mezunlarının işgücüne katılım oranı %77,4'tür (erkeklerde %85,4, kadınlarda

%68,9). Bu grupta istihdam oranı %69,8 (erkeklerde %79,7, kadınlarda %59,3), işsizlik oranı ise %9,8 (erkeklerde %6,7, kadınlarda %14,0) olarak tespit edilmiştir.

Çizelge 6. Eğitim Durumuna Göre Cinsiyetler Arası Ücret-Kazanç Farkı, 2023

(%)

Eğitim durumu	Ücret-kazanç farkı	
	Kazanç	Ücret-maaş
Toplam	7,8	6,9
İlkokul ve altı	14,9	13,2
İlköğretim ve ortaokul	15,8	14,1
Lise	20,0	16,7
Yükseköğretim	17,9	17,4

TÜİK, İstatistiklerle Kadın, 2024

Çizelge 6’da, 2023 yılına ait eğitim durumuna göre cinsiyetler arası ücret-kazanç farkı gösterilmektedir. Aynı şekilde boşanmış kadınların cinsiyetler arası ücret-kazanç farkını gösteren doğrudan bir veri bulunmadığından, bu durumu dolaylı olarak yansıtabilecek veriler dikkate alınmıştır. Verilere göre, toplam kazanç farkı %7,8, ücret-maaş farkı ise %6,9 olarak kaydedilmiştir. Eğitim düzeyi arttıkça ücret-kazanç farklarının da farklılık gösterdiği gözlemlenmektedir. İlkokul ve altı eğitim düzeyine sahip bireylerde kazanç farkı %14,9, ücret-maaş farkı %13,2 iken; ilköğretim ve ortaokul mezunlarında bu oranlar sırasıyla %15,8 ve %14,1 olarak gerçekleşmiştir. Lise mezunlarında kazanç farkı %20,0, ücret-maaş farkı ise %16,7’ye yükselmiştir. Yükseköğretim mezunlarında ise kazanç farkı %17,9, ücret-maaş farkı %17,4 olarak belirlenmiştir.

Çizelge 7. Sosyal Güvenlik Kapsamında Kadınların Durumu

(Bin kişi)

	2022			2023		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam maaş alan kişi sayısı	14 851	8 386	6 466	16 893	10 008	6 885
Toplam dul/yetim maaşı alan kişi sayısı	4 054	287	3 768	4 120	290	3 830
Şartsız dul/yetim maaşı alan kişi sayısı	3 915	274	3 641	3 991	278	3 713
Şartlı dul/yetim maaşı alan kişi sayısı	139	12	127	129	12	117
Toplam emekli/yaşlı ve dul/yetim maaşı alan kişi sayısı	13 997	7 866	6 131	16 038	9 492	6 545
Toplam maaş yardımı sayısı	15 630	8 465	7 165	17 719	10 095	7 624

TÜİK, Sosyal Koruma İstatistikleri, 2023

Çizelge 7'de, 2022 ve 2023 yıllarına ait sosyal güvenlik kapsamında kadınların durumu, cinsiyete göre dağılımla birlikte gösterilmektedir. Boşanmış kadınların durumuna ilişkin doğrudan veya dolaylı bir gösterge olarak, dul maaşı alan bireylerle ilgili veriler kullanılabilir. 2022 yılında toplam maaş alan kişi sayısı 14 milyon 851 bin olup, bunun 8 milyon 386 bini erkek, 6 milyon 466 bini kadındır. 2023 yılında ise toplam maaş alan kişi sayısı 16 milyon 893 bine yükselmiş, bu sayının 10 milyon 8 bini erkek, 6 milyon 885 bini kadın olarak kaydedilmiştir. Toplam dul/yetim maaşı alan kişi sayısı 2022'de 4 milyon 54 bin olup, bunların 287 bini erkek ve 3 milyon 768 bini kadındır. 2023 yılında bu rakam 4 milyon 120 bine yükselmiş, erkek sayısı 290 bin, kadın sayısı ise 3 milyon 830 bin olarak gerçekleşmiştir. Şartsız dul/yetim maaşı alan kişi sayısı 2022'de 3 milyon 915 bin (274 bin erkek, 3 milyon 641 bin kadın), 2023'te ise 3 milyon 991 bin (278 bin erkek, 3 milyon 713 bin kadın) olmuştur. Şartlı dul/yetim maaşı alanlarda ise 2022 yılında toplam 139 bin kişi bulunmakta olup, bunların 12 bini erkek ve 127 bini kadındır; 2023 yılında ise bu sayı 129 bine düşmüş, erkek sayısı sabit kalırken kadın sayısı 117 bine gerilemiştir. Toplam emekli/yaşlı ve dul/yetim maaşı alan kişi sayısı 2022'de 13 milyon 997 bin (7 milyon 866 bin erkek, 6 milyon 131 bin kadın) iken, 2023'te bu sayı 16 milyon 38 bine yükselmiştir (9 milyon 492 bin erkek, 6 milyon 545 bin kadın). Toplam maaş yardımı sayısı da 2022'de 15 milyon 630 bin (8 milyon 465 bin erkek, 7 milyon 165 bin kadın), 2023'te ise 17 milyon 719 bin (10 milyon 95 bin erkek, 7 milyon 624 bin kadın) olarak kaydedilmiştir.

Çizelge 8. Cinsiyete Göre Bireylerin Kendini Evinde Yalnızken Güvende Hissetme Durumu

(%)

Yıl	Çok güvenli			Güvenli			Ne güvenli ne güvensiz			Güvensiz			Çok güvensiz		
	Topla m	Erke k	Kadı n	Topla m	Erke k	Kadı n	Topla m	Erke k	Kadı n	Topla m	Erke k	Kadı n	Topla m	Erke k	Kadı n
2020	23,1	27,0	19,3	58,7	58,5	59,0	13,4	11,2	15,5	3,7	2,6	4,7	1,2	0,8	1,5
2021	16,4	20,3	12,7	66,2	67,0	65,4	10,8	8,6	12,8	5,6	3,6	7,6	0,9	0,4	1,4
2022	19,6	23,4	15,9	64,7	64,8	64,6	10,7	8,6	12,7	4,1	2,7	5,6	0,9	0,5	1,3
2023	20,1	23,3	17,0	66,9	67,5	66,4	8,4	6,5	10,3	3,9	2,2	5,6	0,6	0,5	0,8
2024	16,1	19,6	12,7	67,6	69,0	66,3	10,5	8,4	12,6	4,8	2,6	6,9	1,0	0,5	1,6

TÜİK, İstatistiklerle Kadın, 2024

Çizelge 8'de, bireylerin cinsiyete göre evde yalnızken kendilerini ne derece güvende hissettikleri yıllara göre dağılımı verilmiştir. Bu kategorideki veriler, boşanmış kadınların güvenlik durumlarına ilişkin dolaylı da olsa bazı ipuçları sunabilecek niteliktedir. 2020 yılında kadınların %19,3'ü kendini "çok güvenli" hissederken, bu oran erkeklerde %27,0 olmuştur. Aynı yıl kadınların %4,7'si "güvensiz", %1,5'i ise "çok güvensiz" hissettiğini belirtmiştir. 2021'de kadınların "çok güvenli" hissetme oranı %12,7'ye düşerken, erkeklerde %20,3 olmuştur. Bu yıl kadınların "güvensiz" hissetme oranı %7,6, "çok güvensiz" oranı ise %1,4'tür. 2022 yılında kadınların "çok güvenli" hissetme oranı %15,9, erkeklerin ise %23,4 olarak kaydedilmiştir. "Güvensiz" hisseden kadın oranı %5,6, "çok güvensiz" oranı %1,3'tür. 2023 verilerine göre kadınların %17,0'i "çok güvenli", %66,4'ü "güvenli" hissettiğini belirtmiştir. Aynı yıl kadınların %5,6'sı "güvensiz", %0,8'i ise "çok güvensiz" olarak kendini ifade etmiştir.

2024 yılında kadınların “çok güvenli” hissetme oranı %12,7 iken, erkeklerin oranı %19,6’dır. Kadınların %6,9’u “güvensiz”, %1,6’sı ise “çok güvensiz” hisseden bireyler arasında yer almıştır.

5. TARTIŞMA

Türkiye’de boşanma oranlarının son yıllarda artış göstermesi, boşanmış kişilerin (özellikle kadınların) sosyal ve ekonomik durumlarına dair daha yakından değerlendirme yapılmasını gerekli kılmaktadır. Boşanma sonrası kadınların erkeklere göre daha düşük yaş gruplarında yer alması, sadece demografik bir farklılık değil, aynı zamanda ekonomik sorumlulukların daha uzun süre omuzlanması anlamına gelmektedir (Lichtenstein vd., 2022). Kadınlar, çocuk bakımının büyük oranda üzerlerine kalması sebebiyle hem bakım yükünü birlikte taşıma hem de gelir elde etmek zorunda kalmakta, bu da onları çok boyutlu bir kırılganlık alanına yerleştirmektedir (Adawiah, 2024).

Boşanmış kadınlara ilişkin doğrudan veriler sınırlı olmakla birlikte, tek ebeveynli kadın hanehalklarının yoksulluk riski altında olma oranı bu grubun karşı karşıya olduğu ekonomik zorlukları dolaylı olarak göstermektedir. Kadının aile içindeki bakım rolü, boşanma sonrası bu kişilerin istihdama katılımını ve dolayısıyla düzenli gelir elde etme imkânını ciddi şekilde sınırlamaktadır (Arendell, 2023). Bu durum sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal dışlanma riskini de beraberinde getirmektedir. Nitekim kadınların erkeklere kıyasla çok daha yüksek oranda sosyal dışlanma veya yoksulluk riski altında olduğu görülmektedir. Bu risk, tek ebeveyn olmanın getirdiği yüklerle birleştiğinde, boşanmış kadınları çok daha yüksek seviyede kırılgan bir konuma yerleştirmektedir (Harkness, 2022).

İşgücü piyasasındaki temel göstergeler de bu durumu pekiştirir niteliktedir. Kadınların istihdam oranları hâlâ erkeklerin oldukça gerisindedir. Bu eşitsizlik, kadınların ekonomik bağımsızlıklarının sınırlı olduğunu ve boşanma sonrası yaşanabilecek gelir kaybının telafi edilmesini zorlaştırdığını göstermektedir. Eğitime dayalı ücret farkı incelendiğinde de, aynı eğitim seviyesine sahip erkeklerin kadınlara göre daha yüksek gelir elde ettiği görülmektedir. Bu fark, boşanmış kadınların kendilerine ve çocuklarına tek başına bakabilmelerini ciddi şekilde zorlaştırmakta; ekonomik bağımsızlıklarının sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir (Bonnet vd., 2021).

Sosyal güvenlik sistemine dâhil olma durumu da kadınların ekonomik güvencesi açısından önemli bir belirleyicidir. Kadınlar, çoğunlukla dul veya yetim aylığı gibi dolaylı yollarla sosyal güvenlikli faydalanmaktadır. Ayrıca kendi emeklilik veya yaşlılık maaşlarını elde etme oranları da düşüktür. Bu durum, boşanma sonrası kadınların sosyal güvenlik sistemine bireysel olarak uyum sağlayamadıklarının bir göstergesidir. Yani kadınların ekonomik geleceği çoğu zaman eşin ölümü veya başka bir bağımlılık ilişkisi üzerinden şekillenmektedir (Gonçalves vd., 2021). Öte yandan, güvenlik duygusu gibi psikososyal göstergeler de boşanmış kadınların maruz kaldığı yapısal eşitsizlikleri görünür kılmaktadır. Kadınların erkeklere göre kendilerini evde yalnızken daha güvensiz hissetme oranlarının yüksekliği, boşanma sonrası sosyal yalnızlık, olası şiddet riskleri ve toplumsal etiketleme ile ilişkilendirilebilir (Ikram & Usman, 2022). Bu durum, kadınların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik olarak da güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Tüm bu veriler, boşanmış kadınların yalnızca bireysel değil; kurumsal, toplumsal ve yapısal düzeyde de desteklenmeye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu noktada güçlendirme perspektifi önemli bir teorik ve pratik araç sunmaktadır. Güçlendirme yaklaşımı, kadınların yalnızca mevcut durumlarına uyum sağlamalarını değil; aynı zamanda kendi hayatları üzerinde kontrol kurmalarını, karar alma süreçlerine katılmalarını ve hak temelli bir şekilde toplumsal kaynaklara erişimlerini hedefler (Barlin vd., 2021; Ottakkam Thodukayil vd., 2025). Bu bağlamda, boşanmış kadınlara yönelik hizmet müdahaleleri kadınların ekonomik kaynaklara erişimini artırmaya yönelik mikro kredilerden, iş gücü piyasasına girişlerini kolaylaştıracak beceri geliştirme programlarına; psiko-sosyal destekten hukuki danışmanlığa kadar çok boyutlu olarak yapılandırılmalıdır (Bargain vd., 2022; Mengstie, 2022). Tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde, boşanmış kadınların sosyal ve ekonomik durumu sadece bireysel bir zorluk değil, toplumsal eşitsizliklerin bir yansımasıdır. Bu eşitsizliklerin aşılabilmesi için bütüncül ve güçlendirme temelli sosyal politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, boşanmış kadınların sosyal ve ekonomik durumunu çeşitli ulusal istatistikler üzerinden değerlendirmeyi ve elde edilen bulgular ışığında güçlendirme perspektifinden müdahale önerileri sunmayı amaçlamıştır. Tartışma bölümünde de ortaya konduğu gibi, boşanmış kadınlar yaş, eğitim, dışlanma ve yoksulluk riski, istihdam, gelir, sosyal güvenlik kapsamı ve güvenlik algısı gibi pek çok boyutta çok yönlü kırılmalıklar yaşamaktadır. Özellikle tek ebeveynli kadın hanelerin yüksek yoksulluk oranı, kadınların düşük ücretli, güvencesiz işlerde yoğunlaşması ve sosyal güvenlik mekanizmalarından sınırlı şekilde yararlanmaları, bu grubun sistematik dezavantajlar yaşadığını göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Ekonomik güçlendirme müdahaleleri:

- Boşanmış kadınlara yönelik istihdam fırsatları artırılmalı; özellikle mesleki eğitim ve yeniden iş gücüne katılımı teşvik eden programlar yaygınlaştırılmalıdır.
- Kadınların güvenceli ve kayıtlı istihdama erişimi kolaylaştırılmalı; düşük ücretli kadın emeğine karşı geliştirilen politika araçları güçlendirilmelidir.
- Boşanmış ve tek ebeveynli kadınlara yönelik sosyal yardım programları artırılmalı ve erişim mekanizmaları sadeleştirilmelidir.

Sosyal güçlendirme müdahaleleri:

- Boşanmış kadınların yaşadığı sosyal dışlanma, damgalama ve güvensizlik gibi psikolojik ve duygusal yükleri azaltacak kadın danışma merkezleri, psikososyal destek birimleri gibi sosyal destek mekanizmaları yaygınlaştırılmalıdır.
- Yerel düzeyde kadın dayanışma ağları ve sosyal hizmet modelleri desteklenerek kadınların toplumsal hayata aktif katılımı sağlanmalıdır.

Politika düzeyinde müdahale:

- TÜİK ve diğer kurumsal aktörler tarafından boşanmış kadınlara özgü yoksulluk, sosyal dışlanma, işsizlik ve güvenlik gibi göstergelere dair ayrıştırılmış verilerin toplanması ve paylaşılması sağlanmalıdır.

- Boşanmış kadınlara yönelik sosyal politika uygulamaları bir bütünlük içinde, çocuk, aile, istihdam ve sosyal yardım alanlarını kapsayacak şekilde yapılandırılmalıdır.

Güçlendirme perspektifi çerçevesinde müdahaleler:

- Tüm hizmet müdahaleleri, kadınların sadece gereksinimlerinin karşılanmasına değil, aynı zamanda haklarına erişimleri, karar alma süreçlerine katılmaları ve öz yeterlik geliştirmelerine yönelik olmalıdır.
- Güçlendirme sadece bireysel düzeyde değil, yapısal eşitsizlikleri hedef alan toplumsal dönüşüm araçlarıyla birlikte düşünülmelidir. Bu kapsamda sosyal hizmet görevlileri, politika yapıcılar ve sivil toplum aktörleri güçlendirici müdahale biçimlerini birlikte geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

Adawiah, R. (2024). The divorce phenomenon in Cenggu Village: Psychological impact and childcare responsibilities. *Legitima: Jurnal Hukum Keluarga Islam*, 6(2), 46-62. <https://doi.org/10.33367/legitima.v6i2.4415>

Antoniadis, J., Arzoumanian, Z., Babak, S., Bailes, M., Bak Nielsen, A. S., Baker, P., ... & Zhu, X. (2022). The International Pulsar Timing Array second data release: Search for an isotropic gravitational wave background. *Monthly Notices of the Royal Astronomical Society*, 510(4), 4873-4887. <https://doi.org/10.1093/mnras/stab3418>

Arendell, T. (2023). *Mothers and divorce: Legal, economic, and social dilemmas*. Univ of California Press.

Azad, A., & Houbib, M. (2024). Psychological resilience in divorced women: Coping mechanism and adaptive strategies. *Science Step Journal* 2(5), 200-213. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.26341738>

Bargain, O., Loper, J., & Ziparo, R. (2022). *Traditional norms, access to divorce and Women's empowerment*. IZA DP No. 15374

Barlin, H., Vojvodic, K., Mercan, M. A., & Milicevic-Kalasic, A. (2021). Coping mechanisms of divorced and widowed older women to mitigate economic exclusion: A Qualitative study in Turkey and Serbia. In *Social exclusion in later life: Interdisciplinary and Policy Perspectives* (pp. 61-73). Cham: Springer International Publishing.

Bonnet, C., Garbinti, B. & Solaz, A. (2021). The flip side of marital specialization: The gendered effect of divorce on living standards and labor supply. *J Popul Econ*, 34, 515-573. <https://doi.org/10.1007/s00148-020-00786-2>

Duran, R. (2022). Türkiye aile yapısının geleceğine yönelik çıkarımların değerlendirilmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 147-164.

Dushkova, D., & Ivlieva, O. (2024). Empowering communities to act for a change: A Review of the Community Empowerment Programs towards sustainability and resilience. *Sustainability*, 16(19), 8700. <https://doi.org/10.3390/su16198700>

Erdoğan, R. (2024). *Kadının boşanma olgusu ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği: İnsan hakları açısından Bir İnceleme*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Ferrera, M. J., & Crabtree-Nelson, S. (2022). Critical empowerment frameworks paramount to social justice work. *Advances in Social Work*, 22(2), 436-453.

Fook, J. (2022). *Social work: A critical approach to practice*. Sage Publications.

Gonçalves, V. N., Ponchio, M. C., & Basílio, R. G. (2021). Women's financial well-being: A systematic literature review and directions for future research. *International Journal of Consumer Studies*, 45(4), 824-843. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12673>

Handan, K. (2019). Toplumsal cinsiyet bağlamında boşanma/ boşanma süreci ve kadın: Elazığ örneği. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 261-291. <https://doi.org/10.21798/kadem.2019249088>

Harkness, S. (2022). The accumulation of economic disadvantage: The influence of childbirth and divorce on the income and poverty risk of single mothers. *Demography*, 59(4), 1377-1402. <https://doi.org/10.1215/00703370-10065784>

Hassan, I. (2023). Empowering women: Understanding divorce, equality, and competition between genders. *Integrated Journal for Research in Arts and Humanities*, 3(5), 203-216. <https://doi.org/10.55544/ijrah.3.5.19>

Ikram, K., & Usman, A. (2022). Informal social networks and post-divorce challenges of middle-aged divorced women. *Pakistan Languages and Humanities Review*, 6(3), 253-262. [https://doi.org/10.47205/plhr.2022\(6-III\)21](https://doi.org/10.47205/plhr.2022(6-III)21)

Lichtenstein, B., Lucke, J., & Loxton, D. (2021). Women and divorce: financial coping from midlife to older age. *Journal of Women & Aging*, 34(3), 323-340. <https://doi.org/10.1080/08952841.2021.1935552>

Mengstie, B. (2022). Impact of microfinance on women's economic empowerment. *J Innov Entrep*, 11, 55. <https://doi.org/10.1186/s13731-022-00250-3>

Nyahunda, L. (2021). Social work empowerment model for mainstreaming the participation of rural women in the climate change discourse. *J. Hum. Rights Soc. Work*, 6, 120-129. <https://doi.org/10.1007/s41134-020-00148-8>

Ottakkam Thodukayil, F. S., Palaniswamy, U., & Kunjumon, A. (2025). The causes of divorce and its effects on women: A systematic review. *Marriage & Family Review*, 1–36. <https://doi.org/10.1080/01494929.2025.2484781>

Özçatal, E. Ö. (2023). Sosyo-kültürel ve yapısal faktörler temelinde işgücü piyasasında kadınların ekonomik güçlenme süreci önündeki sorunları ve nedenleri. *Fiscaoeconomia*, 7(3), 2539-2571.

Sharp, E. A., & Munly, K. (2022). Reopening a can of words: Qualitative secondary data analysis. *Journal of Family Theory & Review*, 14(1), 44-58. <https://doi.org/10.1111/jftr.12443>

Sumari, M., Baharudin, D. F., Aman, N. S., & Razak, N. A. A. (2024). From divorce to remarriage: Understanding the experience of remarried women in a collectivist society. *Family Transitions*, 65(4), 323–353. <https://doi.org/10.1080/28375300.2024.2362109>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *Sosyal koruma istatistikleri, 2023*. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2023-53560>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025). *Evlenme ve boşanma istatistikleri, 2024*. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025). *İşgücü istatistikleri, Mayıs 2025*. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Mayis-2025-54063>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025). *Yoksulluk ve yaşam koşulları istatistikleri, 2024*. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2024-53714>

Welhaf, M. S., Meier, M. E., Smeekens, B. A., Silvia, P. J., Kwapil, T. R., & Kane, M. J. (2023). A “Goldilocks zone” for mind-wandering reports? A secondary data analysis of how few thought probes are enough for reliable and valid measurement. *Behavior Research Methods*, 55(1), 327-347. <https://doi.org/10.3758/s13428-021-01766-4>

ÇOCUKLUK ÇAĞI TRAVMALARININ PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Cezmi ERVÜZ

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, cezmi.ervuz@gop.edu.tr - ORCID: 0000-0002-5434-4533

Öğr. Gör. Ahmet TÜRK

Sinop Üniversitesi, aturk@sinop.edu.tr - ORCID: 0000-0001-5782-3794

ÖZET

Çocukluk dönemi, bireyin duygusal, bilişsel ve sosyal gelişiminin şekillendiği kritik bir evre olup, bu dönemde yaşanan travmatik deneyimlerin psikolojik sağlamlık üzerinde önemli etkileri olabilmektedir. Bu araştırma, çocukluk çağı travmalarının bireylerin psikolojik sağlamlık düzeyleri üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada duygusal istismar, duygusal ihmal, fiziksel istismar, fiziksel ihmal ve cinsel istismar gibi travma türlerinin psikolojik sağlamlık ile ilişkisi değerlendirilmektedir. Araştırmada nicel yaklaşım benimsenmiş ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Çalışma grubu, 18-52 yaş aralığında 314 katılımcıdan oluşmaktadır. Veri toplama araçları olarak Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeği ve Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği kullanılmıştır. Veriler çevrimiçi anket yöntemiyle toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistikler, Pearson korelasyon ve çoklu doğrusal regresyon analizleri uygulanmıştır. Katılımcıların duygusal istismar, fiziksel istismar ve cinsel istismar puanları eşik değerlerin üzerinde, duygusal ve fiziksel ihmal puanları ise biraz altında bulunmuştur. Psikolojik sağlamlık düzeyi orta seviyededir. Korelasyon analizi, psikolojik sağlamlık ile tüm travma türleri arasında anlamlı negatif ilişkiler olduğunu göstermiştir. Çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda, duygusal istismar, duygusal ihmal ve cinsel istismar psikolojik sağlamlığın negatif yönlü anlamlı yordayıcıları olarak belirlenmiştir. Araştırma, duygusal istismar, duygusal ihmal ve cinsel istismarın bireylerin psikolojik sağlamlığını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, çocukluk dönemi travmalarının bireylerin içsel kaynaklarını ve sosyal destek sistemlerini zedeleyerek psikolojik dayanıklılıklarını azaltabileceğini göstermektedir. Çalışma, travma sonrası müdahalelerin ve psikolojik sağlamlığı artırmaya yönelik programların geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk Çağı Travmaları, İhmal, İstismar, Psikolojik Sağlamlık.

EXAMINING THE IMPACT OF CHILDHOOD TRAUMA ON PSYCHOLOGICAL RESILIENCE

ABSTRACT

Childhood is a critical period in which an individual's emotional, cognitive, and social development is shaped, and traumatic experiences during this period can have significant effects on psychological resilience. This study aims to examine the impact of childhood trauma on individuals' levels of psychological resilience. The study evaluates the relationship between different types of trauma—including emotional abuse, emotional neglect, physical abuse, physical neglect, and sexual abuse—and psychological resilience. A quantitative research approach was adopted, employing a correlational survey model. The study sample consisted of 314 participants aged between 18 and 52. Data were collected online using the Childhood Trauma Questionnaire and the Brief Psychological Resilience Scale. Descriptive statistics, Pearson correlation, and multiple linear regression analyses were applied to the data. Findings indicated that participants' scores for emotional abuse, physical abuse, and sexual abuse were above threshold levels, while scores for emotional and physical neglect were slightly below. The overall level of psychological resilience was moderate. Correlation analyses revealed significant negative relationships between psychological resilience and all types of trauma. Multiple linear regression analyses identified emotional abuse, emotional neglect, and sexual abuse as significant negative predictors of psychological resilience. The study demonstrates that emotional abuse, emotional neglect, and sexual abuse adversely affect individuals' psychological resilience. These findings suggest that childhood trauma may undermine internal resources and social support systems, thereby reducing psychological robustness. The study contributes to the development of post-trauma interventions and programs aimed at enhancing psychological resilience.

Keywords: Childhood Trauma, Neglect, Abuse, Psychological Resilience.

1. GİRİŞ

Çocukluk dönemi, bireyin duygusal, bilişsel ve sosyal gelişiminin şekillendiği kritik bir evredir. Bu dönemde yaşanan deneyimler, bireyin kişilik yapısını, baş etme stratejilerini ve psikolojik sağlık düzeyini doğrudan etkileyebilmektedir (Ervüz & Türk, 2025). Çocuklukta maruz kalınan olumsuz deneyimler, bireyin gelişim sürecinde kalıcı etkiler bırakabilmektedir. Travmatik deneyimler, bireylerin stresle başa çıkma becerilerini zayıflatabilmekte ve psikolojik sağlıklarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Çelik & Set, 2023; Türk vd., 2025; Yılmaz Halıcı & Arıkan, 2025).

Psikolojik sağlamlık, bireyin stres ve zorluklar karşısında esnek kalabilme, kendini yeniden toparlayabilme ve psikolojik iyilik hâlini sürdürebilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Öztürk vd., 2024). Yüksek psikolojik sağlamlığa sahip bireyler, olumsuz yaşam deneyimlerine rağmen adaptif başa çıkma stratejileri geliştirebilmekte ve ruhsal sağlıklarını koruyabilmektedir (Öz & Bahadır Yılmaz, 2009). Öte yandan, çocukluktaki travmatik deneyimler, bireylerin bu yeteneklerini sınırlayarak duygusal ve davranışsal sorunlar yaşamalarına yol açabilmektedir (Türk vd., 2025).

Literatürde, çocukluk çağı travmaları ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkinin giderek daha fazla incelendiği görülmektedir (Aras vd., 2023; Bağcı & Atak, 2022; Oyuncakçı & Güloğlu, 2024). Travmatik yaşantıların, bireylerin psikolojik dayanıklılığını azaltarak stresle başa çıkma kapasitesini düşürüp bireylerin yaşam doyumu ve genel psikolojik iyilik hâlini olumsuz etkileyebileceği ifade edilmektedir (Arslan, 2015; Oyuncakçı & Güloğlu, 2024; Türk vd., 2024; Türk vd., 2025). Bu doğrultuda bu çalışma çocukluk çağı travmalarının bireylerin psikolojik sağlamlığı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında duygusal istismar, duygusal ihmal, fiziksel istismar, fiziksel ihmal ve cinsel istismar gibi travma türlerinin, psikolojik sağlamlık düzeyleri ile olan ilişkisi değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çalışma, çocukluk dönemi travmalarının psikolojik sağlamlık üzerindeki etkilerini ortaya koyarak hem bireysel müdahale programlarının geliştirilmesine hem de alanda yapılacak çalışmalara bilimsel katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Nicel yaklaşımın benimsendiği çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 18-52 yaş aralığındaki 314 kişi oluşturmaktadır. 183'ü (%58,3) kadın ve 131'i (%41,7) erkek olan katılımcıların yaş ortalaması $\bar{x}=27,82\pm5,49$ 'dir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeği

Bernstein ve arkadaşları (1994) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe adaptasyonu Şar ve arkadaşları (2012) tarafından yapılmıştır. Ölçek 5'li likert tipinde 28 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte duygusal istismar, duygusal ihmal, fiziksel istismar, fiziksel istismar ve cinsel istismar alt boyutları bulunmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı $\alpha=0,93$ olup bu çalışmada bu değer $\alpha=0,94$ olarak hesaplanmıştır.

Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği

Smith ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçeye adaptasyonu Doğan (2015) tarafından yapılmıştır. Ölçek 5'li likert tipinde cevaplanan 6 maddeden oluşmaktadır. Tek boyuttan oluşan ölçekten alınan puan arttıkça katılımcıların psikolojik sağlamlık düzeyi artmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı $\alpha=0,83$ olup bu çalışmada bu değer $\alpha=0,86$ olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında veriler kolayda ve kartopu örnekleme teknikleri kullanılarak çevrimiçi anket tekniğiyle toplanmıştır. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan 314 kişi ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada verilerin analizinde SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada betimsel istatistikler ile Pearson korelasyon ve çoklu doğrusal regresyon analizleri uygulanmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen tüm sonuçlar %95 güven aralığında ve 0,05 hata payında değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

Tablo 1'deki betimsel bulgular incelendiğinde katılımcıların duygusal istismar [$(\bar{x}=11,15\pm6,03)>7$], fiziksel istismar [$(\bar{x}=8,34\pm5,07)>5$] ve cinsel istismar [$(\bar{x}=9,08\pm6,49)>5$] puanlarının eşik değerleri geçtiği görülmüştür. Ayrıca duygusal ihmal [$(\bar{x}=11,13\pm5,21)<12$] ve fiziksel ihmal [$(\bar{x}=6,87\pm2,36)<7$] puanlarının eşik değerlerinin biraz altında kaldığı görülmüştür. Buna göre örnekleme duygusal istismar, fiziksel istismar ve cinsel istismar türlerinin yaygın olarak deneyimlendiği, ancak duygusal ve fiziksel ihmalin daha sınırlı düzeyde yaşandığı söylenebilir. Öte yandan katılımcıların psikolojik sağlamlık ortalamasının $\bar{x}=16,64\pm5,56$ olduğu tespit edilmiştir. Bulgu, katılımcıların orta düzeyde psikolojik sağlamlığa sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler	n	Min.	Max.	$\bar{x}$	ss.
1. Duygusal İstismar	314	5,00	25,00	11,15	6,03
2. Duygusal İhmal	314	5,00	24,00	11,13	5,21
3. Fiziksel İstismar	314	5,00	18,00	8,34	5,07
4. Fiziksel İhmal	314	5,00	15,00	6,87	2,36
5. Cinsel İstismar	314	5,00	22,00	9,08	6,49
6. Psikolojik Sağlamlık	314	8,00	30,00	16,64	5,56

3.2. Değişkenler Arası İlişki

Tablo 2'de yer alan korelasyon analizinde, psikolojik sağlamlık ile duygusal istismar ($r=-0,696$; $p<0,01$), duygusal ihmal ($r=-0,598$; $p<0,01$), fiziksel istismar ($r=-0,614$; $p<0,01$), fiziksel ihmal ($r=-0,483$; $p<0,01$) ve cinsel istismar ($r=-0,641$; $p<0,01$) arasında orta düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Değişkenler Arası İlişki

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1. Duygusal İstismar	1					
2. Duygusal İhmal	0,777**	1				
3. Fiziksel İstismar	0,750**	0,577**	1			
4. Fiziksel İhmal	0,554**	0,472**	0,648**	1		
5. Cinsel İstismar	0,756**	0,505**	0,804**	0,584**	1	
6. Psikolojik Sağlamlık	-0,696**	-0,598**	-0,614**	-0,483**	-0,641**	1

** $p<0,01$

3.3. Çocukluk Çağı Travmalarının Psikolojik Sağlamlığa Etkisi

Çocukluk çağı travmalarının psikolojik sağlamlığa etkisinin incelenmesi amacıyla yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Regresyon modeli anlamlıdır ($F_{(5,308)}=70,644$; $p<0,01$). Bulgular duygusal istismar ($\beta=-0,29$; $p<0,05$), duygusal ihmal ($\beta=-0,19$; $p<0,05$) ve cinsel istismarın ($\beta=-0,26$; $p<0,05$) psikolojik sağlamlığın negatif yönde anlamlı birer yordayıcısı olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre bireylerin duygusal istismar, duygusal ihmal ve cinsel istismara maruz kalma düzeyleri arttıkça psikolojik sağlamlık düzeyleri düşmektedir.

Tablo 3. Çocukluk Çağı Travmalarının Psikolojik Sağlamlığa Etkisi

Değişkenler	B	S.H.	β	t	p	F	R ²
1. Duygusal İstismar	-0,26	0,08	-0,29	-3,365	0,00*	70,644	0,53
2. Duygusal İhmal	-0,21	0,07	-0,19	-3,038	0,00*		
3. Fiziksel İstismar	-0,05	0,08	-0,05	-0,612	0,54		
4. Fiziksel İhmal	-0,12	0,12	-0,05	-0,983	0,33		
5. Cinsel İstismar	-0,22	0,06	-0,26	-3,553	0,00*		

* $p<0,05$

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma çocukluk çağı travmalarının bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerine etkisinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırma 183'ü (%58,3) kadın ve 131'i (%41,7) erkek olmak üzere 314 kişiyle gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada duygusal ihmal ve istismarın psikolojik sağlamlığı negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu tür travmatik deneyimler, öncelikle çocukta güvenli bağlanma ve öz-değer duygusunun gelişimini engelleyerek, bireyin kendine ve başkalarına olan güvenini zayıflatabilmektedir (Çelik & Set, 2023; Türk vd., 2025). Güven ve öz-değer eksikliği de stresle başa çıkma ve duygusal düzenleme becerilerini olumsuz etkileyerek, psikolojik dayanıklılığı azaltabilmektedir (Yılmaz Halıcı & Arıkan, 2025). Ayrıca, duygusal ihmal ve istismara maruz kalan bireyler, sosyal ilişkiler kurmada ve destek aramada güçlük yaşayabilir (Taner & Gökler, 2004); oysa sosyal destek, psikolojik sağlamlığın önemli bir belirleyicisidir (Şencan & Yılmaz Bingöl, 2024). Tüm bu etkenler bir araya geldiğinde, ihmal ve istismar deneyimi, bireyde öğrenilmiş çaresizlik ve olumsuz dünya görüşü geliştirmesine yol açabilmekte (Arslan Toker & Sözer Çapan, 2018); bu durum, karşılaşılan güçlükler karşısında psikolojik sağlamlığı daha da düşürebilmektedir (Winterflood & Climie, 2020). Böylece duygusal ihmal ve istismar hem bireyin içsel kaynaklarını hem de dışsal destek sistemlerini zedeleyerek psikolojik dayanıklılığın olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir.

Araştırma cinsel istismarın bireylerin psikolojik sağlamlıklarını negatif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Çocuklukta yaşanan en ağır travmalardan biri olan cinsel istismar (Türk vd., 2025), bireylerde güven duygusu zedeleyerek bireylerin hem kendine hem de çevresine yönelik güvensizlik geliştirmesine yol açabilir (Ervüz & Türk, 2025). Bu durum, bireyin duygusal düzenleme ve stresle başa çıkma becerilerini sınırlandırarak psikolojik dayanıklılığı düşürebilir. Ayrıca cinsel istismar, öz-değerin ve benlik algısının olumsuz biçimde şekillenmesine neden olabilir. Böylece birey kendisini değersiz veya suçlu hissederek içsel kaynaklarını zayıflatabilir

(Ervüz & Türk, 2025). Cinsel istismara maruz kalan bireylerde sıklıkla travma sonrası stres belirtileri, kaygı, depresyon, utanç ve suçluluk duyguları gözlemlenmektedir (Dye, 2018). Bu olumsuz duygusal tepkiler, bireyin çevresine güvenle bağ kurmasını ve sağlıklı ilişkiler geliştirmesini zorlaştırabilir. Güven ve aidiyet duygusunun zedelenmesi, sosyal destekten yararlanma kapasitesini azaltarak psikolojik sağlamlığı daha da düşürebilir (Arslan, 2015). Bununla birlikte, cinsel istismarın uzun vadeli etkileri yalnızca duygusal değil, bilişsel ve davranışsal düzeyde de kendini gösterebilir. Bireylerde kendine zarar verme eğilimleri, riskli davranışlar veya kaçınma stratejileri görülebilir (Banyard vd., 2001). Bu davranışlar, travmanın üstesinden gelmeyi engelleyerek psikolojik dayanıklılığı yeniden inşa etme sürecini zorlaştırabilir. Ancak bazı bireylerde travmatik yaşantılara rağmen belirli bir düzeyde toparlanma gözlemlenebilir. Özellikle aile desteği ve profesyonel psikososyal müdahaleler, bireyin kendine ve başkalarına olan güvenini yeniden kazanmasına katkı sağlayabilir. Bu durum, psikolojik sağlamlığın yeniden yapılandırılmasında belirleyici bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, araştırma çocukluk çağı travmalarının bireylerin psikolojik sağlamlıklarını olumsuz etkilediğini göstermiştir. Özellikle duygusal ihmal, duygusal istismar ve cinsel istismar gibi erken dönem olumsuz yaşantılar, bireyin güvenli bağlanma, öz-değer, duygusal düzenleme ve stresle başa çıkma becerilerini olumsuz etkileyerek yaşam boyu sürebilen psikolojik kırılganlıklara yol açabilmektedir. Bu bulgular, travma yaşayan bireylere yönelik erken müdahale ve destek programlarının önemini vurgulamaktadır. Travma odaklı psikososyal destek programlarının yaygınlaştırılması, erken müdahale mekanizmalarının güçlendirilmesi ve aile temelli önleme çalışmalarının artırılması, bireylerin yaşam kalitesini ve psikolojik dayanıklılığını artırmada kritik önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aras, N. Y., Topkaya, N., & Şahin, E. (2023). Yetişkin bireylerde cinsiyet, çocukluk çağı travmaları, yaşamda anlam, öz-şefkat ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İçtimaiyat*, 7(1), 168-183.
- Arslan Toker, G. & Sözer Çapan, A. (2018). Anne baba tutumlarından kaynaklanan, ihmal ve duygusal istismara maruz kalmış çocukların en çok kullandığı savunma mekanizmaları üzerine bir literatür taraması. *OPUS International Journal of Society Researches*, 9(16), 1794-1816.
- Arslan, G. (2015). Psikolojik istismar, psikolojik sağlamlık, sosyal bağlılık ve aidiyet duygusu arasındaki ilişki. *MAKÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(36), 47-58.
- Bağcı, A. G., & Atak, H. (2022). Üniversite öğrencilerinde çocukluk çağı ruhsal travmaları, eylemlilik ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkiler. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 104-122.
- Banyard, V. L., Williams, L. M., & Siegel, J. A. (2001). The long-term mental health consequences of child sexual abuse: An exploratory study of the impact of multiple traumas in a sample of women. *Journal of Traumatic Stress*, 14(4), 697-715.
- Bernstein, D. P., Fink, L., Handelsman, L., & Foote, J. (1994). *Childhood Trauma Questionnaire (CTQ)* [Database record]. APA Psyc Tests. <https://doi.org/10.1037/t02080-000>

- Çelik, C., & Set, Z. (2023). Genç yetişkinlerde bağlanma stillerinin karanlık dörtlü, benlik saygısı ve çocukluk çağı travmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(15), 174-81.
- Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlamlık ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102
- Dye, H. (2018). The impact and long-term effects of childhood trauma. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 28(3), 381-392.
- Ervüz, C., & Türk, A. (2025). Çocukluk çağı ruhsal travmalarının benlik saygısı üzerindeki etkisinin incelenmesi. D. Rungchacadaporn (Ed.), *Abant 5th International Conference on Current Academic Studies* (ss. 964-970) içinde. Academy Global Publishing.
- Oyuncakçı, S., & Güloğlu, B. (2024). Çocukluk çağı travmaları, psikolojik sağlamlık, affetme ve olumlu-olumsuz duygular. *Baskent University Journal of Education*, 11(1), 66-76.
- Öz, F., & Bahadır Yılmaz, E. (2009). Ruh sağlığının korunmasında önemli bir kavram: Psikolojik sağlamlık. *HÜ Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 16(3), 82-89.
- Öztürk, M., Kaya, S., & Türk, A. (2024). İş tatmini, merhamet yorgunluğu ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişki: Sağlık çalışanları üzerine bir araştırma. H. Hüseynova (Ed.), *Karadeniz 15th International Conference on Social Sciences* (ss. 1-9) içinde. Academy Global Publishing.
- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Jennifer Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: Assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, (15), 194–200.
- Şar, V., Öztürk, E., & İkikardeş, E. (2012). Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeğinin Türkçe uyarlamasının geçerlilik ve güvenirliği. *Türkiye Klinikleri*, 32(4), 1054-1063.
- Şencan, S., & Yılmaz Bingöl, T. (2024). Psikolojik sağlamlığın iyi oluş, öz-yeterlik, sosyal destek ve demografik değişkenler tarafından yordanması. *The Journal of Happiness and Well-Being*, 9(16), 17-28.
- Taner, Y., & Gökler, B. (2004). Çocuk istismarı ve ihmali: Psikiyatrik yönleri. *Acta Medica*, 35(2), 82-86.
- Türk, A., Öztürk, M., & Kaya, S. (2024). Yetişkinlerde afet hazırbulunuşluğu, travma sonrası stres bozukluğu ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. H. Hüseynova (Ed.), *Karadeniz 15th International Conference on Social Sciences* (ss. 10-17) içinde. Academy Global Publishing.
- Türk, A., Türk, S., & Öztürk, M. (2025). Çocukluk çağı ruhsal travmalarının umutsuzluk üzerine etkisinin incelenmesi. D. Solisworo (Ed.), *Bingöl 4th International Conference on Social Sciences* (ss. 263-269) içinde. Academy Global Publishing.
- Winterflood, H., & Climie, E. A. (2020). Learned helplessness. *The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences: Personality Processes and Individual Differences*, 269-274.
- Yılmaz Halıcı, Ö., & Arıkan, S. (2025). Yetişkinlerde psikolojik dayanıklılık ile bilinçli farkındalık, duygu düzenleme ve sıkıntıya dayanma arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Humanitas: International Journal of Social Sciences/Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25), 430-454.

AİLE AİDİYETİ İLE EVLİLİK TUTUMU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Öğr. Gör. Ahmet TÜRK

Sinop Üniversitesi, aturk@sinop.edu.tr - ORCID: 0000-0001-5782-3794

Dr. Öğr. Üyesi Cezmi ERVÜZ

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, cezmi.ervuz@gop.edu.tr - ORCID: 0000-0002-5434-4533

ÖZET

Aile, bireyin toplumsal kimliğinin oluştuğu, aidiyet duygusunun geliştiği ve temel değerlerin öğrenildiği ilk sosyal kurumdur. Aile içinde kazanılan aidiyet duygusunun bireyin yaşamındaki ilişkisel tutumlarını, özellikle de evlilik kurumuna yönelik bakış açısını etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda aile aidiyeti ile evlilik tutumu arasındaki ilişkinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu araştırmanın amacı, bireylerin aile aidiyeti düzeyleri ile evlilik tutumları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada nicel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 18-47 yaş aralığında yer alan 284 birey oluşturmaktadır. Veriler, Aile Aidiyeti Ölçeği ve İnönü Evlilik Tutumu Ölçeği kullanılarak çevrimiçi anket yöntemiyle toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistikler ve Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre, katılımcıların genel olarak yüksek düzeyde kendilik ve aile aidiyetine sahip oldukları, buna paralel olarak evlilik tutumlarının da olumlu yönde geliştiği belirlenmiştir. Korelasyon analizine göre, evlilik tutumu ile kendilik aidiyeti ve aile aidiyeti arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Bu bulgular, bireylerin aidiyet duygusu arttıkça evliliğe yönelik tutumlarının da olumlu yönde geliştiğini göstermektedir. Araştırma sonuçları, aile aidiyetinin bireylerin evliliğe yönelik tutumlarını güçlendiren, koruyucu ve destekleyici bir unsur olduğunu ortaya koymuştur. Ailesine güçlü bir aidiyet hisseden bireyler, evliliği duygusal paylaşım, dayanışma ve güven temelli bir ilişki olarak algılamaktadır. Bu bulgu, aile bağlarının yalnızca bireysel kimlik gelişiminde değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin sürdürülmesinde ve sağlıklı evlilik ilişkilerinin oluşumunda da önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Aidiyet, Aile Aidiyeti, Kendilik Aidiyeti, Evlilik.

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN FAMILY BELONGING AND MARITAL ATTITUDE

ABSTRACT

Family is the primary social institution in which an individual's social identity is formed, the sense of belonging develops, and fundamental values are learned. The sense of belonging acquired within the family is thought to influence an individual's relational attitudes throughout life, particularly their perspective toward the institution of marriage. In this context, examining the relationship between family belonging and marital attitude holds significant importance. The aim of this study is to investigate the relationship between individuals' levels of family belonging and their attitudes toward marriage. The study adopted a quantitative research approach and employed a correlational survey model. The study group consisted of 284 individuals aged between 18 and 47. Data were collected through an online survey using the Family Belonging Scale and the İnönü Marital Attitude Scale. Descriptive statistics and Pearson correlation analysis were used to analyze the data. Findings revealed that participants generally exhibited high levels of self and family belonging, which were paralleled by positive marital attitudes. Correlation analysis indicated a moderate, positive, and significant relationship between marital attitude and both self-belonging and family belonging. These findings suggest that as individuals' sense of belonging increases, their attitudes toward marriage become more positive. The results of the study demonstrate that family belonging functions as a reinforcing, protective, and supportive factor in shaping individuals' marital attitudes. Individuals who feel a strong sense of belonging to their families tend to perceive marriage as a relationship grounded in emotional sharing, solidarity, and trust. This finding highlights that family bonds play a crucial role not only in individual identity development but also in the preservation of social values and the formation of healthy marital relationships.

Keywords: Family, Belonging, Family Belonging, Self-Belonging, Marriage.

1. GİRİŞ

Aile, bireyin doğumundan itibaren sosyal, duygusal ve kültürel gelişiminin şekillendiği temel bir kurumdur. Bireyin kimlik oluşumundan değer yargılarına kadar birçok yapının belirleyicisi olan aile, aynı zamanda aidiyet duygusunun da ilk geliştiği sosyal çevreyi oluşturur (Mavili vd., 2014). Aidiyet, bireyin bir gruba veya ilişki ağına kendini ait hissetmesi, o yapının bir parçası olarak kabul görmesi ve bu bağlamda güven duygusu geliştirmesi anlamına gelir (Hagerty vd., 1992). Aile aidiyeti ise bireyin ailesine karşı hissettiği bağlılık, güven, sevgi ve kabullenilme duygularını içeren önemli bir psikososyal kavramdır. Bu duygu, bireyin hem aile içi

ilişkilerinde hem de yaşamın ilerleyen dönemlerinde kuracağı diğer yakın ilişkilerde belirleyici bir rol oynayabilmektedir (Mavili vd., 2014).

Evlilik, toplumsal yapının en temel kurumlarından biri olarak, bireylerin yaşamlarını birlikte sürdürdükleri, karşılıklı sevgi, güven, sorumluluk ve dayanışma ilkeleri üzerine kurulu bir ilişkidir (Cüceloğlu, 2017). Bireylerin evliliğe bakış açıları, bu kuruma yükledikleri anlam ve değerler, onların evlilik tutumlarını belirlemektedir. Evlilik tutumu; bireyin evliliğe yönelik inançlarını, beklentilerini ve evliliğin yaşamındaki önemine ilişkin değerlendirmelerini içermektedir. Bu tutumun oluşumunda, bireyin aile yaşamında edindiği deneyimler, gözlemler ve ailesiyle kurduğu bağın niteliği önemli rol oynamaktadır (Bayoğlu ve Atli, 2014; Hikmetoğlu, 2023).

Alan yazında, bireyin erken dönem aile ilişkilerinde deneyimlediği güven, sevgi ve kabul duygularının, ileriki yaşamda kurulan yakın ilişkiler ve evlilik anlayışı üzerinde etkili olduğu vurgulanmaktadır (Türk ve Aydemir, 2024). Ailesine güçlü bir biçimde bağlı olan bireylerin, güvene dayalı, işbirlikçi ve sürdürülebilir evlilik tutumları geliştirdikleri; aile bağları zayıf bireylerin ise evliliğe karşı daha mesafeli veya olumsuz tutumlar sergileyebildikleri belirtilmektedir (Günay ve Bener, 2013). Bu bağlamda aile aidiyeti, bireyin evliliği nasıl algıladığı ve bu kuruma nasıl yaklaştığını anlamada önemli bir değişken olarak değerlendirilebilir.

Türkiye gibi kolektivist kültürlerde aile, yalnızca bireyin ilk sosyalizasyon ortamı değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın ve kimlik duygusunun da merkezidir. Bu nedenle aileye duyulan aidiyet, evlilik kurumuna atfedilen anlamları da derinden etkilemektedir (Tire, 2020). Güçlü aile bağlarına sahip bireyler, evliliği bir toplumsal sorumluluk, bir birliktelik ve karşılıklı destek alanı olarak görebilirken; aidiyet duygusu zayıf bireylerde evlilik, daha çok bireysel bir karar ya da zorunluluk olarak algılanabilmektedir (Aslantürk vd., 2020). Bu çerçevede, bu araştırma bireylerin aile aidiyet düzeyleri ile evlilik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırmadan elde edilen bulguların, aile bağlarının bireylerin evliliğe ilişkin düşünce ve tutumları üzerindeki etkilerini anlamaya katkı sağlayacağı; ayrıca evlilik öncesi danışmanlık, aile içi iletişim ve evlilik uyumu çalışmalarına da yol göstereceği düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Nicel yaklaşımın benimsendiği araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 18-47 yaş aralığındaki 284 kişi oluşturmaktadır. 174'ü (%61,3) kadın ve 110'u (%38,7) erkek olan katılımcıların yaş ortalaması $\bar{x}=24,46\pm5,14$ 'dir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Aile Aidiyeti Ölçeği

Mavili ve arkadaşları (2014) tarafından geliştirilen ölçek, 5’li likert tipinde 17 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte kendilik aidiyeti ve aile aidiyeti olmak üzere iki alt boyut bulunmaktadır. Ölçekten alınan puan arttıkça bireylerin aile aidiyeti düzeyleri artmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri $\alpha=0,90$ ’dır. Bu araştırmada ise bu değer $\alpha=0,94$ olarak hesaplanmıştır.

İnönü Evlilik Tutumu Ölçeği

Bayoğlu ve Atli (2014) tarafından geliştirilen ölçek, 5’li likert tipinde 21 maddeden oluşmaktadır. Tek boyuttan oluşan ölçekten alınan puanın yüksekliği bireylerin evliliğe ilişkin olumlu tutumlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri $\alpha=0,90$ ’dır. Bu araştırmada ise bu değer $\alpha=0,96$ olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında veriler kolayda ve kartopu örnekleme teknikleri kullanılarak çevrimiçi anket tekniğiyle toplanmıştır. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan 284 kişi ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada verilerin analizinde SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada betimsel istatistikler ile Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen tüm sonuçlar %95 güven aralığında ve 0,05 hata payında değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların kendilik aidiyeti düzeylerinin ortalaması $\bar{x}=46,71\pm 11,24$, aile aidiyeti düzeylerinin ortalaması $\bar{x}=16,18\pm 4,82$ ve evlilik tutumlarının ortalaması $\bar{x}=74,87\pm 21,83$ olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre katılımcıların genel olarak yüksek düzeyde kendilik ve aile aidiyetine, buna paralel şekilde olumlu evlilik tutumlarına sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler	n	Min.	Max.	$\bar{x}$	ss.
1. Kendilik Aidiyeti	284	17,00	60,00	46,71	11,24
2. Aile Aidiyeti	284	5,00	25,00	16,18	4,82
3. Evlilik Tutumu	284	21,00	104,00	74,87	21,83

3.2. Değişkenler Arası İlişki

Tablo 2’de yer alan korelasyon analizine göre, değişkenler arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkiler bulunmaktadır. Evlilik tutumu ile kendilik aidiyeti ($r=0,558$; $p<0,01$) ve aile aidiyeti ($r=0,409$; $p<0,01$) arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu bulgular, bireylerin aidiyet duygusu arttıkça evliliğe yönelik tutumlarının da olumlu yönde geliştiğini göstermektedir. Özellikle kendilik aidiyetinin evlilik tutumu ile olan ilişkisinin aile aidiyetine kıyasla daha güçlü olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 2. Değişkenler Arası İlişki

Değişkenler	n	1	2	3
1. Kendilik Aidiyeti	284	1		
2. Aile Aidiyeti	284	0,805**	1	
3. Evlilik Tutumu	284	0,558**	0,409**	1

**p<0,01

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma bireylerin aile aidiyet düzeyleri ile evlilik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 174'ü (%61,3) kadın ve 110'u (%38,7) erkek olmak üzere 284 kişi katılmıştır.

Araştırmanın birinci bulgusu, kendilik aidiyeti ile evlilik tutumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğudur. Bulgu, aile bağlarının bireyin evliliğe yönelik algı ve tutumları üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Bireyin ailesine duyduğu aidiyetin, aile kurumuna ilişkin genel değer ve inançlarını güçlendirdiği şeklinde yorumlanabilir. Aileye güçlü bir aidiyet duyan bireyler, aile ilişkilerini güven, bağlılık ve sorumluluk temelleri üzerine inşa etmeye eğilimlidirler. Bu kişiler, aile kurumunu yaşamın merkezinde gören, evliliği ise bu kurumun devamı olarak değerlendiren bir bakış açısına sahip olabilmektedir (Karip vd., 2020; Korkut ve Gençtürk, 2020). Kendilik aidiyetinin yüksek olması bireyin özsaygı, güven ve duygusal istikrar düzeylerini artırmaktadır (Çapan & Owen, 2017). Aidiyet duygusu, bireyin kimlik bütünlüğünü destekleyen temel bir gereksinimdir. Bu gereksinimi ailesi içinde sağlıklı biçimde karşılayan bireyler, romantik ilişkilerde daha güven temelli, işbirlikçi ve sürdürülebilir bir ilişki biçimini benimsemeye yatkındır (Hagerty vd., 1996). Bu durum, evliliğe yönelik olumlu tutumları da güçlendirebilir.

Araştırmanın ikinci bulgusu, aile aidiyeti ile evlilik tutumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğudur. Bulgu, bireyin aile içindeki bağlılık ve aidiyet duygusunun, evliliğe yönelik olumlu tutum geliştirmesinde önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Bireyin aile içinde kurduğu duygusal bağların ve deneyimlediği güvenli ilişki ortamının, evlilik kurumuna yönelik algılarını şekillendirdiği şeklinde yorumlanabilir (Türk ve Aydemir, 2024). Yüksek aile aidiyeti bireyin temel psikolojik ihtiyaçlarından biri olan bağlılık ve güven duygusunu beslemektedir. Ailesiyle sıcak, destekleyici ve güven temelli ilişkiler kuran birey, bu ilişkisel deneyimleri ileriki yaşamında kuracağı romantik ilişkiler ve evlilik bağlarına da yansıtmaktadır (Aslantürk vd., 2020). Bu durumun, bireyin evliliğe yönelik olumlu, sürdürülebilir ve yapıcı tutumlar geliştirmesini kolaylaştırdığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, aile içinde duygusal destek ve aidiyet hissi yaşayan birey, evliliği bir yükümlülükten ziyade duygusal bir paylaşım ve dayanışma alanı olarak algılayabilir. Ayrıca, aile aidiyeti yüksek bireylerin çocukluk ve ergenlik dönemlerinde modelleme yoluyla sağlıklı ilişkisel örüntüler gözlemlemeleri (Özdemir vd., 2020) de bu ilişkinin açıklayıcı nedenlerinden biri olabilir. Ebeveynleri arasında olumlu etkileşimlere tanık olan bireyler, evliliği güvenli, saygı ve sevgiye dayalı bir kurum olarak algılayabilir. Bu da evlilik tutumlarını olumlu yönde şekillendirebilir.

Sonuç olarak, araştırma bulguları aile aidiyetinin bireylerin evliliğe ilişkin tutumları üzerinde koruyucu ve destekleyici bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Aile bağlarının güçlü olması, bireylerin hem duygusal hem de sosyal anlamda daha güvenli ilişkiler kurmasına ve

evliliğe ilişkin daha olumlu bakış açıları geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Bu sonuç, aile aidiyetinin yalnızca bireysel kimlik gelişiminde değil, toplumsal değerlerin sürdürülebilirliğinde ve sağlıklı evlilik ilişkilerinin oluşumunda da önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aslantürk, H., Kesen, N. F., & Daşbaşı, S. (2020). Üniversite öğrencilerinin aile aidiyetinin aile ilişkileri açısından incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1579-1598.
- Bayoğlu, F., & Atli, A. (2014). İnönü Evlilik Tutum Ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik analizleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 397-415.
- Cüceloğlu, D. (2017). *Evlenmeden önce*. Remzi Kitabevi.
- Çapan, B. E., & Owen, F. K. (2017). Çocukların kendilik değerini geliştirmede kendilik değeri geliştirme programı ve sosyal ve duygusal eğitim programının etkililiği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 756-769.
- Günay, G., & Bener, Ö. (2013). Gençlerin evlilik ve aile yaşamına ilişkin tutumları. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-16.
- Hagerty, B. M., Lynch-Sauer, J., Patusky, K., Bouwsema, M., & Collier, P. (1992). Sense of belonging: a vital mental health concept. *Archives of Psychiatric Nursing*, 6, 172-177.
- Hagerty, B. M., Williams, R. A., Coyne, J. C., & Early, M. R. (1996). Sense of belonging and indicators of social and psychological functioning. *Archives of Psychiatric Nursing*, 10, 235-244.
- Hikmetoğlu, S. (2023). Psikolojik iyi oluş ve aile aidiyetinin evlilik uyumuna etkisi. *Journal of Management and Educational Sciences*, 2(2), 90-101.
- Karip, S., Kesen, N.F., & Daşbaşı, S. (2020). Genç yetişkinlerin kullandıkları duygu stilleri ile aile aidiyetinin ilişkisi üzerine bir araştırma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), 823-848.
- Korkut, G., & Gençtürk, Z. (2020). Üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile aile aidiyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 209-231.
- Mavili, A., Kesen, N.F., & Daşbaşı, S. (2014). Aile Aidiyeti Ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (33), 29-45.
- Özdemir, S. G., Daşbaşı, S., & Kesen, N. F. (2020). Üniversite öğrencilerinin aile aidiyeti ve özgeci davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi: Konya ili örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 101-111.
- Tire, O. (2020). Geçmişten günümüze aile ve evlilik. E. Dikici, O. Tire ve S. Z. Adıgüzel (Ed.), *Aile ve Sosyoloji* (ss. 7-30) içinde. Eğitim Yayınevi.
- Türk, A., & Aydemir, İ. (2024). Y ve z kuşaklarının bağlanma stilleri ile evlilik beklentilerinin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 24(64), 549-574.

YEŞİL EMEKLİLİK SİSTEMİ: SİGARA VE ALKOL BAĞIMLILIĞIYLA MÜCADELEDE BİR MODEL ÖNERİSİ

Prof. Dr., Oğuzhan ZENGİN

Karabük Üniversitesi, oguzhanzengin@karabuk.edu.tr- 0000-0002-2682-0870

Arş. Gör., Mustafa Emin AKÇİN

Karabük Üniversitesi, mustafaakcin@karabuk.edu.tr- 0000-0002-7750-3138

ÖZET

Bağımlılık, bireyin fiziksel, psikolojik, sosyal işlevselliğini ve sosyoekonomik potansiyellerini olumsuz etkileyen son yılların en yaygın sosyal sorunlarından biridir. Özellikle sigara ve alkol bağımlılığı, yasal olarak temin edilebilmeleri ve diğer maddelere göre toplumda bağımlılık yapıcı madde olarak algılanmamaları nedeniyle en yaygın kullanılan madde türleri arasında yer almaktadır. Bu maddelere yönelik harcamalar bireylerin ve hanelerin ekonomik kaynakları üzerinde önemli bir yük oluşturmaktadır. Beraberlerinde getirdikleri kronik hastalıklar, trafik kazaları, orman yangıları gibi birçok sorun alanı ülke ekonomilerine de ağır ekonomik yükler ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu çalışmada, bağımlılıkla mücadelede bireylerin bağımlılıktan kurtulma motivasyonlarını artırmak adına Yeşil Emeklilik Sistemi (YES) adlı yenilikçi bir model önerilmiştir. YES, sigara ve alkol bağımlılığı için resmi kuruluşlardan destek alan bireylerin sigara veya alkol kullanımı için harcadıkları parayı tasarrufa dönüştürmelerini teşvik ederek hem bağımlılıktan kurtulmalarını hem de finansal okuryazarlık kazanmalarını amaçlamaktadır. Bu bireylerin gönüllü olarak katılabileceği sistemde, katılımcılar sigara veya alkol için harcayacakları tutarı “YES hesabı”na yatıracak, belirlenen vade sonunda devlet katkısıyla birlikte birikimlerini geri alacaklardır. Modelin uygulanmasıyla bağımlılıktan kurtulma motivasyonunun artması, ekonomik kayıpların fark edilmesi ve toplum sağlığına olumlu etkiler sağlanması beklenmektedir. Yeşil Emeklilik Sistemi, bireyleri bağımlılıktan “emekli” ederken onlara yeni bir yaşam biçimi ve finansal farkındalık kazandırma potansiyeli taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler : Yeşil Emeklilik Sistemi, YES, Sigara Bağımlılığı, Alkol Bağımlılığı

1. GİRİŞ

Bağımlılık her ne kadar farklı görüşler olsa da son yıllarda hastalık olarak kabul edilmektedir. Hastalık olarak kabul edilmesinin yanı sıra psikososyal bir sorun olarak da sınıflandırılmakta ve çok boyutlu yöntemler ile müdahale edilmektedir. Bağımlılığın oluşmasına dolaylı ya da doğrudan neden olan sosyokültürel çevre ve ekonomik koşullar gibi birçok etken bulunmaktadır. Bu nedenle bağımlılık söz konusu olduğunda bağımlılık sorunu yaşayan birey genelde çevresi içerisinde değerlendirilmektedir (Ögel, 2019). Bu bakış açısıyla bir anlamda bağımlılığın alışkanlıklarda olduğu gibi bulaşıcı bir boyutu olduğu söylenilebilmektedir. Bağımlılık oranları yüksek bir sosyal çevrede yetişen bireyin bağımlılık yapıcı maddelere ulaşmasının, kullanmasının ya da kullanma arzusunun da yüksek olması beklenir. Aynı şekilde iyi alışkanlıklara sahip bir eş, arkadaş ya da akran çevresinde bulunmanız iyi alışkanlıklar edinme ihtimalinizi artırabilir.

Söz konusu bağımlılık ile ilgili bilimsel araştırmalar olduğunda alışkanlık ile bağımlılık kavramlarının birbirlerinden farklı kullanımlarının anlaşılması gerekir. Alışkanlık edindiğiniz herhangi bir davranışı rutin olarak yapmak olarak tanımlanabilirken bağımlılık kişiye biyopsikososyal açıdan zarara sokan bir madde kullanımı ya da bir davranışa karşı kontrolü kaybetme sürecini ifade etmektedir. Alışkanlıklarda genelde kişinin iradesi hala aktiftir ve kontrol bireyin kendisindedir ancak bağımlılıkta durum tam tersidir (Türkiye Yeşilay Cemiyeti, 2022). Alışkanlık kavramının bağımlılığa göre daha nötr ve daha kapsayıcı bir kullanımı olduğunu da söylemek mümkündür. Düzenli uyku, spor yapma, sağlıklı beslenme gibi iyi alışkanlıklar olduğu gibi düzensiz uyku, hareketsiz yaşam, sağlıksız beslenme gibi kötü alışkanlıklarda bulunmaktadır. Ancak bağımlılık genelde tanı ve tedavi gerektiren kişinin irade felci yaşadığı olumsuz eylemleri kapsamaktadır.

Davranışsal açıdan baktığımızda internet, kumar, alışveriş gibi günümüzde sık karşımıza çıkan kontrolsüz davranışlar sonucu oluşan bağımlılık türleri bulunmaktadır. Madde kullanımı açısından ise tütün, alkol, morfin, eroin, amfetamin, kokain, ekstazi, tiner, çakmaz gazı, bonzai ve esrar gibi maddeler bağımlılık yapıcı maddeler arasında bulunmaktadır. Bu maddeler arasında alkol ve sigara günlük yaşantıda daha görünür ve erişilebilir olması nedeniyle düşük bağımlılık riski olan maddeler izlenimi oluşturabilmektedir. Aksine bağımlılık riski açısından diğer maddelerden farkı bulunmadığının ifade edilmesi gerekir (Türkiye Yeşilay Cemiyeti, 2022).

Sigara kullanımının Türkiye’de en yaygın olan bağımlılık türlerinden biri olduğu bilinmektedir. Türkiye’de yaklaşık 20 milyon kişinin, yani nüfusun %25’inin sigara kullandığı ifade edilmektedir. Alkol kullanımının açısından ise, 15 yaş ve üzeri bireylerin %10,2’si son bir ay içinde alkol tükettiğini belirtmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2025). Bu verilere göre Türkiye’de her 4 kişiden birinin sigara içtiği ve her 10 kişiden birinin de alkol kullandığı söylenilebilir.

Bağımlılık ekonomik olarak hem bağımlı olan kişiye hem bağımlı kişinin ailesine ek maliyetler oluşturan bir sosyal sorundur. Kişinin kendisi ve ailesi ile kalmayıp kişinin vatandaşı olduğu ülkeye de ek mali yükler getirebilmektedir. Böylece, sigara, alkol, uyuşturucu ve kumar gibi bağımlılıkların ekonomik yükleri hem hanehalkı ekonomisine hem de kamusal harcamalara yüksek gider kalemleri oluşturmaktadır. Yeşilay’ın (2025) *Bağımlılık Ekonomisi Sigara, Alkol,*

Kumar ve Uyuşturucu Bağımlılığının Türkiye Ekonomisine Maliyeti adlı raporuna göre bu dört bağımlılık alanının ülkeye toplam maliyeti 78 Milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Rapora göre, Türkiye sigaradan kaynaklanan sağlık sorunlarına yıllık 5 milyar dolar harcarken; sigara bağımlılığının erken ölümler nedeniyle oluşturduğu üretkenlik kaybı, hanehalkı harcamaları ve sigaranın neden olduğu orman yangınları da hesaba katılarak kapsamlı bir hesaplama yapıldığında ise doğrudan 24 milyar dolar harcama yapmaktadır. Aynı raporun alkol bağımlılığı ile ilgili verilerine baktığımızda ise alkol bağımlılığının Türkiye’ye maliyeti 9 milyar dolar olarak belirtilmiştir. Alkol bağımlılığının maliyeti hesaplanırken hanehalkının alkol kullanımı için yaptığı harcamalara ek olarak alkole bağlı sağlık sorunlarının artması, iş verimliliği kaybı, suça eğilimin artması, trafik kazaları, işsizlik ve erken ölüm gibi maliyetler de göz önünde bulundurulmuştur.

Ertürk ve Çeçen’e (2025) göre Türkiye’de sigara bağımlılığı, sigara içenlerin yaşam kalitesi ve sigara bırakmaya dair düşünceleri inceleyen çalışmaların sayısı azdır (Arguder vd., 2013; Emekdar vd., 2017; Perincek & Yağci, 2022; Şen Celasin vd., 2008; Yasar vd., 2014). Genel olarak üniversite öğrencileri üzerine gerçekleştirilen bu çalışmalara göre sigara bırakma nedenleri arasında sağlık endişeleri ve maddi yetersizlikler gibi nedenler önde gelen nedenler arasında yer almaktadır. Sigara bağımlılığı erken ölüm nedenleri arasında önde gelen bir hastalık nedeni olarak sağlık taramalarında çok sık karşımıza çıkmaktadır. (Korkmaz ve Şimşek, 2017). Sigaranın bireysel sağlığa yaptığı yıkıcı etki günümüzde herkes tarafından kabul gören ve bilinen bir gerçektir ve toplumun büyük çoğunluğunun sigaraya karşı yeterli seviyede sağlık okuryazarlığına sahip olduğu düşünülmektedir. Ancak bu okuryazarlığa ve son yıllarda sigara bağımlılığına karşı verilen savaşa rağmen sigara bırakma eğilimlerinin yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu nedenle sigara bırakmaya karar veren kişilerin sigara bırakma nedenleri ve motivasyonlarının neler olduğuna dair birçok araştırma yapılmıştır.

Bu araştırmaların sonuçlarına göre, sigara bırakma nedenleri arasında her ne kadar önde sağlık ile ilgili kaygılar gelse de sigaraya yapılan harcamalar da sigara bırakma nedenleri arasında başat bir faktör olarak tespit edilmiştir. Örneğin Berçin (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmada sigaraya bırakmaya sigara kullanıcılarını teşvik eden nedenler arasında en çok yanıtlanan ilk neden (%69,5) ile hastalık endişesi olurken ikinci neden (65,5) ile maddi nedenler olmuştur. 2594 kişi ile gerçekleştirilen bir diğer çalışmada ise (Mert, 2023), sigara bırakmayı isteyen katılımcıların sigara bırakmak isteme nedenleri benzer sonuçlara sahiptir. İlk neden ilerde hastalık ile ilgili bir sorun yaşama korkusu (28.2) olurken ikinci neden ekonomik nedenler (18.1) olarak tespit edilmiştir.

Alkol bağımlılığı ile ilişkili de benzer sonuçlara sahip araştırma örnekleri bulunmaktadır. Örneğin, Ofori-Adjei ve Casswell (2007) tarafından Adsız Alkolikler grubu üzerinde yapılan bir araştırmada, uzun süreli alkol bağımlılığının aile ve sosyal ilişkiler, iş verimliliği olumsuz etki yarattığı gibi ekonomik durum üzerinde de olumsuz etkiler oluşturduğu belirtilmiştir. Kapsamlı bir araştırma 2017-2024 yılları arasında alkol tüketimini azaltmaya çalışan 11.974 kişi riskli tüketime sahip yetişkin ile gerçekleştirilmiştir. Alkol azaltma girişimlerini tetikleyen birden fazla seçeneği işaretleyebilen katılımcıların sağlık endişesi, maliyet, sosyal faktörler (örneğin arkadaş etkisi veya sosyal destek) ve sağlık profesyoneli tavsiyesi tarafından motive edilen girişimlerin oranlarındaki zamanla ortaya çıkan değişim eğilimleri araştırmaya konu edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre sağlık endişesi ile motive olan girişimlerde küçük bir

artışa olsa da ekonomik maliyet nedeniyle artan girişimlerin oranı iki kat artmıştır. Araştırma bulgularına göre ekonomik ve sosyal etkenlerin, sağlık kaygılarıyla birlikte dikkate alınması gerektiği ve alkol tüketimini azaltmaya yönelik halk sağlığı müdahalelerinin çok boyutlu motivasyonlar göz önünde bulunduracak şekilde tasarlanması gerekliliği belirtilmektedir (Kale ve vd., 2025).

Bütün ülkelerin sigara başta olmak üzere alkol, uyuşturucu ve diğer madde bağımlısı sayılarını düşürmek ve vatandaşlarını bağımlılığın getirdiği zararlardan korumak için kanıta dayalı politikalar üretme gerekliliği yadsınamaz bir gerekliliktir (Demir vd., 2025). Özellikle sigara ve alkol gibi daha sık kullanım oranları bulunan bağımlılıklar başta olmak üzere bütün bağımlılık türlerinin birçok sosyal soruna neden olduğu aşıkardır. Bu sorunlar arasında önde gelen sorun alanlarından biri ise yoksulluktur. Yukarıda bazı araştırma sonuçlarında görüldüğü gibi ekonomik nedenler bu bağımlılıklardan kurtulma girişimlerine motivasyon kaynağı olabildiği gibi aynı zamanda bu bağımlılıkları edinme nedeni olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Yani yoksulluk ya da bir diğer ifade ile ekonomik kaygılar, bağımlılık alanında bağımlılığa kişilerin eğilimini artırabileceği gibi bağımlılığın kişiye getirdiği ekonomik yük ile bırakma motivasyonu olarak da kullanılabilir.

Sigara bağımlılığına yönelik uygulanan temel müdahale yöntemlerinin yanında destekleyici müdahale yöntemlerinin kullanılmasının müdahale etkililiğini artırabileceğini gösteren çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin Durmaz (2017) tarafından “*Sigara Bırakma Polikliniği'ne Eklemlenmiş Whatsapp Uygulaması Kullanımının Sigara Bırakma Başarısına Etkisi: Randomize Kontrollü Müdahale Çalışması*” adlı çalışması sigara bırakma polikliniklerinde uygulanan müdahalelere eklemlenen WhatsApp desteğinin sigara bırakma oranlarını artırdığını göstermektedir. Bir diğer çalışma, sigara bağımlılığına yönelik uygulanan motivasyonel görüşmeye ek olarak akıllı telefon üzerinden kullanılan bir mobil uygulamayı test etmiş ve 30 günlük sigara bırakma sürecinde olumlu etkiler yarattığı görülmüştür (Uzun, 2021). Bu benzeri destekleyici müdahale yöntemleri birçok bağımlılık alanında farklı şekillerde test edilmekte ve bağımlılığın azaltılmasında ve sonlandırılmasında olumlu etkiler gösterebilmektedir.

Alkol ve sigara bağımlılığına yönelik müdahalelerin etkili olabilmesi için en önemli kriterlerden biri kişinin kendi bırakma isteğinin olmasıdır. Bırakma niyetinde olan bir danışanda direnç ortadan kalkmakta ve uygulanacak müdahale daha hızlı sonuç vermektedir. Yapılan araştırmalar özellikle sigara ve alkol bağımlılığında danışanların çoğunlukla kendi istekleri ile destek aldıklarına dair sonuçlar göstermektedir. Bu bağlamda bu model önerisinin amacı, sigara ve alkol bağımlılığı ile mücadele eden ve kendi isteği ile profesyonel destek almayı talep etmiş bireylere aldıkları profesyonel desteğin yanında destekleyici bir uygulama önerisi sunmaktadır.

2. YEŞİL EMEKLİLİK SİSTEMİ MODEL ÖNERİSİ

Takvimler Amerika’da 1909 yılını gösterdiğinde Merkel Landis adlı bir şirket yöneticisinin aklına gelen fikir ve bu fikir sonrası gerçekleştirdiği girişim oldukça dikkat çekicidir. Landis’in fikri, Noel kulübü adını verdiği kulübe üye olan müşterilerin bankaya belirli aylarda ödeme yapmasını, yoğun alışveriş yapılan yıl sonu tatilinde ise bankadan paralarını çekebilmeleri üzerinedir. Ancak üyeler bu tarihlerden önce paralarını çekmek isterlerse para çekimi için belirli

bir ücreti bankaya ödemek zorunda kalmaktadır. Fikrin önermesine göre bankanın yıl boyunca belirli miktarda sermayeyi elinde tutması banka lehine ve mantıklı görünmektedir. Fakat insanların bu kulübe üye olup faiz getirmeyen bir hesapta paralarını bir yıl bekletmelerini beklemek bu fikrin eleştirilmesine sebep olmuştur. Eleştirilere rağmen bu sistemi deneyen Landis karşılaştığı ilgi ile kendisi başta olmak üzere bütün bankacıları şaşkınlığa uğratmıştır. Başlangıçta yaklaşık 400 kişi kulübe üye olmuş ve o yıllara göre yüksek bir rakam olan kişi başı 28 dolar ortalama ile ödeme yapmışlardır. Ardından bu kulüp o yıllarda popüler olmuş ve bütün bankalar bu sistemlere üye kazanmak için çalışmaya başlamışlardır. Bazı gazeteler para biriktirme alışkanlığı kazandıracağını, özgüven sağlayacağını söyleyerek ebeveynlere yönelik çocuklarını bu kulüplere kaydetmelerini öneren haberler yapmışlardır. Bu ve benzeri üyeliklerin en ilginç yönü üye olan kişilerin paralarını ellerinde tutmak ya da yatırım yapmak yerine ceza ücreti bulunan bir sisteme yatırmaya tercih etmiş olmalarıdır (Eagleman, 2011/2013).

İnsanların bu sisteme ilgi göstermeleri aslında kendilerine kendi rızaları ile koydukları bir engellemenin göstergesidir. Birileri ya da bir sistemin kendilerini para harcamaktan alı koymasını sağlayan bu taahhütler, dürtülerinin güdümünde karar alma ihtimali olduğunu düşünen insanların sorumluluğu başkalarına devretme arzularının da bir yansımasıdır. Benzer çıkarımlar yapılabilecek başka bir anlatı da Truva Savaşı yıllarındandır. Truva Savaşı'ndan dönen İthaka kralı Odysseus, ordusunu deniz yoluyla memleketine götürürken gemisi şarkılar söyleyen güzel kızlar ile ünlü bir adanın önünden geçmektedir. Bu kızlar, adanın önünden geçen denizcileri söyledikleri büyüleyici şarkılarla aldatarak kayalıklara sürüklemeleri ve böylece onların ölümüne neden olmalarıyla ünlüdür. Odysseus kendisinin ve adamlarının diğer denizciler gibi şarkılara ve kadınlara kapılıp aynı hataları yapabileceklerinden şüphelenmektedir. Bu nedenle kendi iradesine yönelik bir önlem alır ve şimdiki akılcı iradesi ile adanın önünden geçerken dönüşeceği dürtüsel iradesi arasında bir pazarlık yapar. Adamlarına kendisini bağlamalarını ve kendi kulaklarını da bal mumu ile tıkamalarını emreder. Böylece adamlarına adaya doğru gemileri sürme emri verse dahi adamları onu duymayacaktır ve bağlı olduğu için kendisi de harekete geçemeyecektir. Felsefede Odysseus Anlaşması olarak adlandırılan şimdiki zamanda özgürce alınan ve gelecek dönemde size sorumluluk yükleyen bu kararlar aslında Landis'in sistemine olan ilgiliyi de açıklamaktadır. Örneğin insanlar kilo vermek için de bu tip kararlar almaktadır. Kilo vermeye yardımcı olmak için kurulan internet siteleri vereceğiniz kilo miktarını seçip bu kilo verme vaadiyle verdiğiniz söze karşı sizden ücret almakta, belirlediğiniz sürede bu kiloyu veremezseniz paranıza el koymaktadır. Eğer kiloyu verdiğinizizi siteye bildirirseniz paranızı alabilirsiniz. Bu siteleri kolayca kandırıp kilo verdiğinizizi beyan edebilmenize rağmen site sahiplerinin kar ettikleri bilinmektedir (Eagleman, 2011/2013).

Aslında tüm bu anlatılar, bankacılık sistemleri ya da internet siteleri şu temel önermeden yola çıkmaktadır: *Kendi akılcı sisteminize güvenmediğinizde başkalarınınkini ödünç alın* (Eagleman, 2011/2013). Aslında Eagleman (2011/2013) yazdığı kitabının bir bölümünde anlattığı tüm bu anlatıları temel iddiasına farklı bakış açıları kazandırmak için aktarmaktadır. Ona göre davranışlarımızı şekillendiren direksiyonda beynin çoğunlukla kendi kendine işlettiği bir yapı vardır. Bizim inisiyatifimiz ise en fazla şoförün yanında oturan yolcunun gidişata müdahale

edebildiği kadardır. Çünkü beyin kimyasında gerçekleşen herhangi bir küçük değişim kelebek etkisi yaratarak çok büyük değişimlere neden olabilmektedir.

Kokain bağımlılarıyla yapılan bir çalışma, beyin sandığımızdan çok daha hızlı harekete geçerek bilinç düzeyimizi nasıl etkilediğini açık biçimde göstermektedir. Araştırmada, kokain bağımlısı katılımcılara yalnızca 33 milisaniye boyunca kokain görüntüsü gösterilmiş; bu süre, kokaini bilinçli olarak fark edebilmeleri için yeterli olmamasına rağmen beyinlerindeki ödül merkezleri hemen uyarılmıştır. Katılımcılar, kokaini gördüklerini fark etmedikleri halde kokain arzusunun belirgin biçimde arttığını ifade etmişlerdir (Clear, 2018). Freud; akıl, mantık ve irade kaynaklı unsurların insanların tutkuları karşısında etkisiz kaldığını öne sürmektedir. Jung “*Her birimiz içinde tanımadığı birini barındırmaktadır*” diyerek aslında benzer bir noktaya dikkat çekmektedir (Eagleman, 2011/2013). Tutkularımızı, isteklerimizi ve duygularımızı yönlendiren aslında bilinçli bize yabancı olan karmaşık bir sistem hepimizin beyinlerinde işleyiş halindedir. Son yıllarda nörobilim alanında yaşanan gelişmeler ile insan beyninin işleyişine dair daha fazla bilgi sahibi oldukça insan davranışına dair düşüncelerimizde de güncellemeler yaşanmak zorunda kaldığımız açıktır. Söz konusu bağımlılık gibi beyin en derin ve karanlık odalarında kalıcı izler bırakan bir hastalık olduğunda nörobilimin sunduğu bilgi birikimine daha fazla önem verilmesi bağımlılığa karşı müdahale yöntemlerini daha etkili hale getirebilecektir.

Nörobilimin ruh sağlığı ve davranış bozukluğu gibi alanlarda klinik uygulaması daha çok yeni olmasına rağmen insan beyninin işleyiş, esneklik ve karmaşası ile ilgili sunduğu bilgi birikimi yeni bir çerçeve sağlayarak uygulayıcılar ve danışanlar için faydalı olabilir (Yalom, 2001/2022). Özellikle madde bağımlılığı ile ilgili yapılan psikososyal ve farmakolojik müdahale tekniklerinin nörobilimin sunduğu imkanların kullanılarak desteklenmesi, beyinde salgılanan hormonlar tarafından güdülenen arzuların anlaşılmasını ve daha etkili sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilecektir.

Yeşil Emeklilik Sistemi model önerisi, tüm bu düşünceleri ve nörobilimin sunduğu bilgi birikimini temel alarak beyin ödül mekanizmasında düzenleme yapılacağına farklı bir ödül mekanizmasının uyarılmasının daha etkili sonuçlar verebileceği ihtimalini gündeme olarak tasarlanmıştır. Sigara ve alkol gibi boş vakit değerlendirme, sosyalleşme, stres ile baş etme gibi farklı alışkanlıklar ve anlamlandırmalar ile desteklenen bağımlılıkların tedavi yöntemlerinin de farklı anlamlandırmalar ve alışkanlıklar ile desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Herhangi bir fırsatın çekici olması onun bir alışkanlık yapıcı olarak yaşantımıza girme ihtimalini artırmaktadır (Clear, 2018). Örneğin sigarayı kullanmamak gibi kalıcı bir davranışı edinme ihtimalinizi artırmak istiyorsanız artık sigara kullanmamak davranışını çekici kılmalısınız. Yeşil emeklilik sistemi (YES) model önerisi, bu çekiciliği sağlamak ve kişilerin iradelerine uzun vadeli bir dönem içinde sigarayı-alkölü bırakmak, birikim-tasarruf yapmak gibi hedeflerle tekrar hâkim olmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Sigara ya da alkol için kendi isteği ile herhangi bir profesyonel desteğe başvuran kişi eğer isterse YES’e katılabilecek ve bağımlılığın maliyetini müdahale sonunda net olarak görerek kalıcı bir motivasyonla bağımlılıktan uzak kalabilecektir.

Yeşil Emeklilik Sistemi temel olarak şunları:

- Bağımlı bireylerin maddeleri temin etmek için harcadıkları paraları biriktirmelerini, (BES modelinde olduğu gibi devlet desteği ile bu birikimleri artırarak)
- Somut olarak her ay ya da her yıl ne kadar para kaybettiklerini görmelerini,
- Tasarruf ve birikim alışkanlığı kazanmalarını,
- Alkol ve sigara bırakma isteğini artırabilmeyi amaçlamaktadır.

Yeşil Emeklilik Sisteminin, Sağlık Bakanlığı, Yeşilay Temsilcilikleri, Yeşilay Danışmanlık Merkezleri (YEDAM) ve Devlet Bankalarının işbirliği ile yürütülebileceği düşünülmektedir. Sisteme sadece profesyonel bir merkezden sigara ya da alkol bağımlılığı ile destek alan danışanların başvurmaya imkân verilmelidir ve sisteme katılım zorunlu tutulmamalıdır. Katılımı tercih eden danışanın devlet bankasında "YES Hesabı" adıyla özel bir hesap açılmalı, danışan, sigara veya alkol için harcayacağı kendi belirlediği tutarı, kendi seçeceği haftalık ya da aylık ödeme seçenekleri ile her aybaşında ya da her hafta başında bu hesaba yatırmalıdır. Sisteme katılım başlar başlamaz ilk ödeme gerçekleşmeli, böylece katılımcı bundan sonra alkole ya da sigaraya vermeyeceğini düşündüğü parayı sisteme yatırmış olmalı ve süreç sonunda katkı payı eklenerek geri alabilmelidir.

Madde bağımlılığının devlete maliyeti düşünüldüğünde BES'teki devlet katkı oranı olan 30'un üzerinde bir oranda (%50 gibi) devlet katkısı sağlanabilir. Hesaplar, belirlenen bir vade süresince (örneğin müdahale süreci artı 6 ay veya müdahale süreci artı 1 yıl vb.) boyunca işletilebilir.

Sistemi sürdürülebilirliği, uygulanabilirliği ve talep edilip edilmeyeceği elbette pilot çalışmalar ile test edilmelidir. Gerekli izlem ve denetleme yapılmazsa sistemin amacından saptırılarak istismar edilme ihtimalinin bulunması tartışmaya açıktır. Ancak tüm sınırlılıklarına rağmen, Yeşil Emeklilik Sistemi'nin bireyleri bağımlılıktan "emekli" ederken onlara finansal okuryazarlık kazandırma potansiyeli taşıdığı; bu yönüyle geliştirilip uygulamaya geçirilmesi gereken yenilikçi bir model olduğu düşünülmektedir.

3. SONUÇ

Bu model önerisi, bağımlılığın yalnızca bireysel bir tercih ya da irade problemi olarak değerlendirilemeyecek kadar karmaşık bir biyopsikososyal olgu olduğu düşüncesinden yola çıkarak tasarlanmıştır. Bağımlılık davranışını şekillendiren nörolojik süreçler, sosyokültürel etkiler, ekonomik koşullar ve psikolojik dinamikler birlikte düşünüldüğünde bağımlılıkla mücadelenin çok boyutlu müdahale yaklaşımlarını gerektirdiği aşıkardır. Özellikle sigara ve alkol bağımlılığı ve bu bağımlılıkların bireysel sağlık ile kamusal kaynaklar üzerinde oluşturduğu ciddi ekonomik yükler mevcut müdahale yöntemlerinin çeşitli şekillerde desteklenmesi gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır.

Yapılmış araştırmalar, bireylerin sigara ve alkol bırakma motivasyonlarında sağlık kaygıları ile ekonomik kayıpların birlikte belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda bağımlılık davranışını bırakma girişimlerinde maddi kayıpların fark edilmesinin önemli bir motivasyon oluşturduğu düşünülmektedir. Ayrıca nörobilim alanında yaşanan gelişmeler, bağımlılık davranışlarının büyük ölçüde bilinç dışı ve otomatik süreçler ile kontrol edilebileceği gündeme getirmektedir.

Yeşil Emeklilik Sistemi (YES) bu noktada yenilikçi ve destekleyici bir müdahale modeli olarak değerlendirilebilir. Nörobilimdeki bulguların, ekonomik motivasyonların ve davranışsal taahhüt stratejilerinin bir araya getirildiği model de, bireyin uzun vadeli çıkarlarını kısa vadeli dürtüler karşısında korumaya yönelik bir “kendi kendine taahhüt sistemi” olarak planlanmıştır. YES modelinin temel amacı, bireyin sigara veya alkol için harcayacağı parayı düzenli birikime dönüştürerek hem bağımlılıktan uzaklaşmasını kolaylaştırmak hem de kişiye somut bir ekonomik kazanım sunmaktır. Böylece bağımlılık davranışını besleyen ödül sistemi, alternatif ve sağlıklı bir ödül döngüsüyle yeniden yapılandırılabilir.

Pilot uygulamalarla test edilmesi gereken YES modeli, doğru izleme ve denetim mekanizmaları kurulduğu sürece bağımlılıkla mücadelede etkili ve sürdürülebilir bir araç olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bireylere finansal okuryazarlık kazandırması, birikim yapma alışkanlığı oluşturmaları ve bağımlılıktan “emekli olma” sürecini somut bir kazanıma dönüştürmesi bakımından modelin sosyal politika alanında da yenilikçi katkılar sunma potansiyeli vardır.

KAYNAKÇA

Berçin, H. (2022). *Sigara bırakma polikliniğine başvuran hastaları sigara bırakmaya teşvik eden etkenler* [Tıpta uzmanlık tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara Şehir Hastanesi]. Sağlık Bilimleri Üniversitesi.

Clear, J. (2018). *Atomic habits: An easy & proven way to build good habits & break bad ones*. Penguin.

Demir, G., Kılıç, Ş., Yavuz, S., Çamkıran, V., Uzun, M., & Torun, A. (2025). Türkiye’de sigaraya başlama, sürdürme motivasyonlarının ve nikotin bağımlılık düzeylerinin incelenmesi. *Bulletin of Cardiovascular Academy*, 3(1), 17–22.

Durmaz, S. (2017). *Sigarayı bırakma polikliniğine eklenmiş WhatsApp uygulaması kullanımının sigara bırakma başarısına etkisi: Randomize kontrollü müdahale çalışması* [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Eagleman, D. (2013). *Incognito* (Z. Arık Tozar, Çev.). Domingo Yayınları. (Orijinal eser 2011’de yayımlandı.)

Efe Ertürk, N., & Çeçen, S. (2025). Sigara bırakma sürecindeki bireylerin yaşam kalitesi ve sigara bırakma durumlarını etkileyen faktörler. *Sağlık Akademisi Kastamonu (SAK)*, 10(1), 66–82.

Kale, D., Buss, V., Oldham, M., Brown, J., Shahab, L., & Jackson, S. (2025). Trends in motives for attempts to reduce alcohol consumption among risky adult drinkers in England: A representative population survey, 2017–2024. *Drug and Alcohol Dependence Reports*, 100340.

Korkmaz, G., & Şimşek, Ç. (2017). Sigara bağımlılığına yönelik müdahaleler. *Journal of Academic Research in Nursing*, 3(1), 14–23.

Mert, M. R. (2023). *Sigara bırakma polikliniğine başvuran bireylerin sigara bırakma kararlarına etki eden faktörlerin değerlendirilmesi* [Tıpta uzmanlık tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Uluslararası Tıp Fakültesi, Kartal Dr. Lütfi Kırdar Şehir Hastanesi]. Sağlık Bilimleri Üniversitesi.

Ofori-Adjei, D., Casswell, S., Drummond, C., Hao, W., Ranganathan, S., Razaghi, E. M., & Deluca, M. (2007). *WHO Expert Committee on Problems Related to Alcohol Consumption – Second report* (ss. 1–57). Dünya Sağlık Örgütü (WHO).

Ögel, K. (2019). Bağımlılık ve bağımlılık tedavisini anlamak. İçinde İ. Aktürk, Ö. F. Bozdoğan, G. Çuhacı, K. Ögel, G. M. Şimşek & N. Tokluoğlu (Yazarlar), *Bağımlılıkta sosyal hizmet uygulamaları* (ss. 11–14). Türkiye Yeşilay Cemiyeti.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2025). *Türkiye hanehalkı sağlık araştırması: Bulaşıcı olmayan hastalıkların risk faktörleri prevalansı, 2023 (2017–2023 çalışmalarının karşılaştırılması)* (Sağlık Bakanlığı Yayın No: 1306). Sağlık Bakanlığı Yayınları.

Türkiye Yeşilay Cemiyeti. (2022). *101 soruda bağımlılık* (K. Ögel, Ed.). Yeşilay Yayınları.

Uzun, C. (2021). *Sigara bırakmak için başvuran hastalarda motivasyonel görüşmeye ek olarak cep telefonu sigara bırakma uygulaması kullanımının sigara bırakma üzerine etkisi* [Tıpta uzmanlık tezi, Erciyes Üniversitesi]. Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi.

Yalom, I. D. (2022). *Bağışlanan terapi* (Z. Babayiğit, Çev.; 3. bs.). Pegasus Yayınları. (Orijinal eser 2001’de yayımlandı.)

Yeşilay. (2025). *Bağımlılık ekonomisi: Sigara, alkol, kumar ve uyuşturucu bağımlılığının Türkiye ekonomisine maliyeti*. Türkiye Yeşilay Cemiyeti.

KATILIMCI SÖZLÜK ORTAMINDA PSİKOTERAPİ DENEYİMLERİ: EKŞİ SÖZLÜK ÖRNEĞİ

Arş. Gör., Mustafa Emin AKÇİN

Karabük Üniversitesi, mustafaakcin@karabuk.edu.tr- 0000-0002-7750-3138

Prof. Dr., Oğuzhan ZENGİN

Karabük Üniversitesi, oguzhanzengin@karabuk.edu.tr- 0000-0002-2682-0870

ÖZET

Bireylerin biyopsikososyal iyilik hallerini, terapötik ilişki eşliğinde artırmaya yönelik olarak uzman bir terapist tarafından uygulanan müdahaleler “psikoterapi” olarak tanımlanmaktadır. Etkili ve yeterli psikoterapi uygulamalarının sunulabilmesi için, psikoterapi sürecinin toplumsal yaşamda nasıl algılandığının ve psikoterapi deneyimine sahip kişilerin bu deneyimlere ilişkin düşüncelerinin betimlenmesi önemli görülmektedir. Bu düşünceden hareketle, bu araştırma Ekşi Sözlük’teki “Psikoterapi” başlığı altında yazarlar tarafından paylaşılan psikoterapi deneyimlerini aktaran ekşi sözlük yorumları (girdi ya da entry) doküman incelemesi yöntemiyle incelemiştir. Araştırmanın gerçekleştirildiği tarihlerde başlık altında 367 yoruma ulaşılmış, bu yorumların 82’sinin psikoterapi deneyimine ilişkin betimlemeler içerdiği tespit edilmiş ve içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda veriler kodlanmış; bu kodlar aracılığıyla, “Farkındalık ve Güçlenme”, “Dönüm Noktası”, “Başlangıç Direnci”, “Metaforlar”, “Sancılı İyileşme”, “Terapötik İlişkinin Önemi” ve “Herkes Deneyimlemeli” alt temalarından oluşan “Güçlendiren ve Geliştiren Deneyimler” teması ile “Belirsizlik”, “Yetersiz Çıktılar” ve “Yüksek Maliyet” alt temalarından oluşan “Karşılanmayan Beklentiler” teması ortaya konmuştur. Yazarların büyük bir kısmı psikoterapi deneyimini olumlu, faydalı ve farkındalık kazandıran bir süreç olarak değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler : Katılımcı Sözlük, Psikoterapi, Psikoterapi Örneği, Ekşi Sözlük

1. GİRİŞ

Psikoterapi en temel ifade ile, bireylerin psikososyal iyilik halini artırmayı ve bu iyilik halini sürülebilir kılmayı hedefleyen bir müdahale yöntemidir (Wade ve vd., 2015). Birçok farklı sorun alanına temas eden psikoterapi uygulamaları genellikle depresyon, benlik saygısı, kaygı, öfke kontrolü, bağımlılık, aile içi etkileşim, kayıp ve yas gibi başlıklarda bireylere yardımcı olmaktadır. Psikoterapi bu alanlarda bireylerin işlevselliğini artırmaya çalışırken sadece psikolojik sağlığını artırmakla kalmamakta bireyin bütüncül sağlık durumuna da katkıda bulunmaktadır (Corrigan, 2004). Kısacası psikoterapi bireylerin biyopsikososyal sağlık durumlarına yönelik girişimleri içeren bir müdahale yöntemidir.

Yaşam süreci boyunca bireyler, diğer insanlardan ve onların kendilerine yönelik tutum ve davranışlarından çeşitli şekillerde etkilenmektedir. Kurduğumuz ilişkiler, kendimize yönelik bakış açımız, tutum ve değerlerimiz yaşamı anlamlandırmamızı ve iyi hissetme düzeyimizi etkiler. İyilik halimize etki eden tüm bu değişkenlerin olumsuz etkilerini en aza indirmek için

yapılan belirli tekniklerin kullanıldığı müdahale biçimleri de psikoterapi olarak adlandırılabilir (Sayar, 2011). Psikoterapi uygulamalarında terapist ve danışan ilişkisi, terapistin niteliği, eğitimi ve tecrübesi kritik derecede önem arz etmektedir. Psikoterapi süreci boyunca terapist ya da daha kapsayıcı bir ifadeyle ruh sağlığı uzmanı, danışanını mümkün olduğunca tanımaya çalışarak onunla bir “terapötik yol arkadaşlığı” kurmaktadır. (Yalom, 2001/2022). Psikoterapi uygulamalarının bu samimi yapısı, içerik ve işleyiş olarak günlük yaşamda kurulan eş-arkadaş ilişkileri ile zaman zaman benzetilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle psikoterapi profesyonel sınırları net olarak çizilmesi gereken bir mesleki uygulamadır. Kavramsal olarak bile günümüzde psikoterapi uygulamaları yerine birçok farklı kavram kullanılabilmektedir. Bu kavramlardan en sık kullanılanlardan birinin “psikolojik danışma” kavramı olduğu söylenilebilir. Aslında, psikoterapi ve psikolojik danışmanlık arasında danışanların özellikleri, üzerinde çalıştıkları sorun alanları, müdahale çıktıları ve kullanılan teknikler bakımından kavramsal olarak net çizgiler ile ayırım yapmak oldukça zordur (Gladding, 2013, akt. Gençoglu, 2019). Bu çalışmada da psikoterapi kavramı, psikolojik danışmanlık, psikolojik destek, terapi, psikolojik yardım, danışmanlık gibi kavramları kapsayan bir çatı kavram olarak kullanılmıştır.

Psikoterapinin tarihinden de kısaca bahsetmek gerekirse fiziksel tıp alanındaki tedavi yaklaşımlarına kıyasla oldukça geç bir dönemde ortaya çıktığı ve özellikle son yüzyılda gelişme olanağı bulduğu görülmektedir. Psikoterapi uygulamalarının yaygınlaşmasından önce, bireylerin ruhsal sorunlarını sağaltma görevinin çeşitli din görevlileri tarafından üstlenildiği bilinmektedir (İlgar ve İlgar, 2019). Günümüz hali ile yazılı ve kayıtlı belgelerine ulaşılabilen, test edilebilen ve eleştirilebilen modern psikoterapi uygulamalarının ise Freud’un çalışmalarıyla başladığı kabul edilmektedir (Özakkaş, 2018). Freud’un temellerini attığı psikoterapi uygulamaları, günümüzde farklı ekol ve disiplinlerin üzerinde yoğunlaştığı, ruh sağlığının iyileştirilmesinde en çok başvurulana başat bir müdahale aracı haline gelmiştir.

Temel odağı hizmet ettiği birey ya da bireyleri anlamak ve dinlemek olan ruh sağlığı disiplinlerinin (Sayar, 2011) neredeyse tamamı psikoterapi alanında teorik ve uygulamalı çalışmalar gerçekleştirmektedir. Psikiyatri, psikoloji, rehberlik ve psikolojik danışmanlık, sosyal hizmet gibi birçok disiplin çeşitli şekillerde psikoterapi içerikli birçok alanda mesleki uygulama gerçekleştirmektedir. Ancak son yıllarda gerek ulusal gerekse uluslararası alanda psikoterapi uygulamaları ve uygulayıcıları anlamında bir enflasyonun yaşandığı otoriteler tarafından tartışılmaktadır. Artan niceliğin nitelik konusunda sorunlar oluşturabileceği gündeme gelmekte, psikoterapi uygulamalarının bireylerin biyopsikososyal sağlık durumlarında yarattığı etkilerin, içeriğin, uygulayıcı profillerinin ve eğitiminin gözden geçirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bu düşüncelerden hareket ile bu araştırma, psikoterapi deneyimine sahip katılımcı sözlük yazarlarının psikoterapiye ilişkin düşüncelerini ve süreç sonrasındaki bakış açılarını incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye’nin popüler çevrimiçi katılımcı sözlük platformlarından biri olan Ekşi Sözlük’teki “psikoterapi” başlığı altında yer alan yazar ifadeleri incelenmiştir. Bu yazar ifadeleri sözlük dilinde “entry” olarak adlandırılmakta ve Türkçe’ye olarak girdi olarak çevrilebilmektedir. Bu çalışma boyunca entry ya da girdi ifadesi yerine “ekşi sözlük yorumları” ya da “yorum- yorumlar” kavramları kullanılmıştır.

2. EKŞİ SÖZLÜK

Ekşi Sözlük, Şubat 1999'dan bu yana www.eksisozluk.com adresi üzerinden faaliyet gösteren interaktif bir çevrimiçi platform ve veri tabanı olarak tanımlanmaktadır. Platformda, sözcük, kavram, terim, gündem, haber ve tanınmış kişiler gibi birçok farklı başlık altında bilgi, deneyim, gözlem, yorum, espri, benzetme, anket, eleştiri ve bağlantılar içeren içerikler yer almaktadır. Türkiye'nin en çok ziyaret edilen web siteleri arasında yer alan Ekşi Sözlük, kavram ve konu sınırlaması olmaksızın kullanıcılar tarafından oluşturulan yorumlar (girdi, kayıt ya da entry) aracılığıyla çok çeşitli konularda metinler sunmaktadır. Başlıklarda yer alan yorum içerikleri, bağlantılar ve "bakınız" (bkz.) yönlendirmeleri aracılığıyla farklı başlıklara geçişe olanak tanıyarak sınırsız çağrışımlar yaratabilmektedir. Bu yönüyle Ekşi Sözlük, sürekli genişleyen ve kendiliğinden düzenlenen dinamik bir yapı sergilemektedir. Kısacası Ekşi Sözlük, katılımcı sözlük (collaborative hypertext dictionary) özelliğiyle, yazarların fikirlerini paylaştığı ve bu içeriklerin sözlük formatında düzenlenerek ziyaretçilere sunulduğu bir platform olarak tanımlanabilir (Gürel ve Yakın, 2007).

Sözlükte yer alan başlıklarda herhangi bir konu veya içerik kısıtlamaması bulunmadığının ifade edilmesi önem arz etmektedir. Yazarlar kendileri için başlığın yaptığı çağrışıma göre özgürce duygu, düşünce, bilgi, yorum, benzetme yer alan metinler oluşturabilmektedir. Bu nedenle yazarların yazdıkları metinlerin nesnel ya da kanıta dayalı olma şartı bulunmamaktadır. Yazarlar tarafından oluşturulan metinler, bağlantılar, metaforlar herhangi bir incelemeden geçmeden yayınlanmaktadır (Ülken ve Yüce, 2020).

3. YÖNTEM

Araştırma verilerine doküman incelemesi tekniği ulaşılmış ardından veriler içerik analizi metodu kullanılarak analiz edilmiştir. Fischer'e (2006) göre doküman incelemesi, araştırma konusu ve amacı ile ilgili basılı veya elektronik belgeler gibi her türlü belgeyi incelemeyi konu edinen sistematik bir süreçtir. Nitel araştırmanın benzer yöntem ve araştırma desenleri ile benzer şekilde anlayış kazanmak ve ampirik bilgi gelişimi sağlamak için verilerin planlı bir şekilde incelenmesini ardından yorumlanmasını içermektedir (Corbin ve Strauss, 2008; Rapley, 2007, akt. Bowen, 2009).

Doküman incelemesi ampirik veriler elde etmenin düşük maliyetli bir seçeneğidir. Ancak araştırmacı, dokümanların analiz sürecinin öznel bir yorumlayıcısı olarak analizleri mümkün olan en şeffaf hale getirebilmelidir (Bowen, 2009). Bu doğrultuda, ilgili literatür taraması sonucunda araştırma verilerinin analizinde içerik analizi yönteminin kullanılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e (2011) göre içerik analizi, araştırma probleminin ve amacının somutlaştırılması, varsayımların oluşturulması, değişkenlerin belirlenmesi, sınıflandırmaların yapılması, örneklem tanımlanması, ön kodlama, kodlama ve bulguların yorumlanması aşamalarını içeren bir süreç olarak gerçekleştirilmektedir.

Evrenden belirli ölçütlere göre sistematik bir teknikle örneklem oluşturulmasına sistematik örnekleme yöntemi olarak adlandırılmaktadır. Nitel araştırma yaklaşımı ile gerçekleştirilen doküman incelemesi kapsamında toplanan verilerin analizinde sistematik örnekleme

kullanılabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu araştırmada da örneklem yöntemi olarak sistematik örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

Araştırma verilerinin toplandığı tarihlerde ekşi sözlük “psikoterapi” başlığında 37 ayrı sayfada 367 ekşi sözlük yorumuna ulaşılmış, ilk yorum tarihi 22.09.2004, i son yorum tarihi ise 20.09.2025 olarak belirlenmiştir. Araştırmanın nitel araştırma temelinde tasarlanması ve araştırma amacının yazarların ifadelerini psikoterapi deneyimi odağında incelemek olması nedeniyle araştırmacılar tarafından bütün yorumlar incelenmiş, ardından doğrudan deneyim aktaran 82 ekşi sözlük yorumuna ulaşılmıştır. Bu 82 yorum analiz edilmiş, analizden hareketle kodlamalar yapılmış ve ardından temalar oluşturulmuştur. Geçerlilik ve güvenirliğin maksimum seviyede sağlanması amacı ile iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı oluşturulan kodlar birbirleri ile kıyaslanmış, benzer yöntemler ile araştırma gerçekleştirilmiş uzmanlardan araştırma süreci boyunca uzman görüşleri alınmıştır.

4. BULGULAR

Araştırma verilerinin siteden çekildiği tarihlerde ulaşılan 367 yorum tek tek incelenmiş, yorumların içeriklerinde doğrudan ve açık ifadeler ile psikoterapi deneyimi aktaran 82 yorum olduğu tespit edilmiştir. Bu 82 yorum tek tek numaralandırılmış ve 11210 kelimedenden oluşan bir transkript oluşturulmuştur. Bu transkript iki araştırmacı tarafından açık kodlama yöntemi kodlanarak analiz edilmiştir. Bulgular aktarılırken yazar rumuzları yerine yazarların yorumları siteye girdiği tarihlere göre yazarlara verilen Y1, Y2, Y3... gibi kodlar kullanılmıştır.

Çizelge 1: Yorumların Yazıldığı Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Frekans
2011	1
2012	2
2013	4
2014	5
2015	1
2016	3
2017	3
2018	3
2019	4
2020	6
2021	8

2022	12
2023	6
2024	12
2025	12

Çizelge 1’de son yıllarda psikoterapi deneyimlerine yönelik paylaşımların arttığı görülmektedir. Bu artış, psikoterapinin günümüzde daha ulaşılabilir ve tercih edilir bir hizmet alanı haline geldiğini düşündürülebilir. Ancak bu yorumu yaparken, son yıllarda teknolojik erişimin genişlemesiyle birlikte Ekşi Sözlük kullanıcı sayısında da artış yaşanmış olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Çizelge 2: Psikoterapiye Yönelik Bakış Açısı

Olumlu	58
Olumsuz	11
Nötr	13

Çizelge 2, yazarların psikoterapi deneyimi sonrasında psikoterapiye yönelik genel tutumlarını göstermektedir. Analiz sonucunda, yazar yorumlarının büyük çoğunluğunun (n=58) psikoterapiye olumlu bir bakış açısı edindiği, daha az sayıda ifadenin (n=11) olumsuz, bir kısmının ise (n=13) nötr nitelikte olduğu görülmektedir. Analiz sürecinde bazı yorumların birden fazla duygusal ve anlamsal katmana sahip olduğu hem olumlu hem olumsuz değerlendirmeleri içerdiği fark edilmiştir. Bu tür çok katmanlı ifadeler değerlendirilirken, yorumların genel yönelimi ve temel vurgu dikkate alınmıştır. Bakış açısı analizinin ardından olumlu ve nötr ifadeler bir grup olarak; olumsuz ve nötr ifadeler ise ayrı bir grup olarak detaylı kodlama ve tematik analiz sürecine tabi tutulmuştur. Böylece nötr ifadelerin hem olumlu hem olumsuz anlatılarla kesişen anlamlar karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir.

Olumsuz ve Nötr grubunda sınıflandırılan yazar yorumlarına dair yapılan analiz sonucunda “Belirsizlik” “Yetersiz Çıktılar” ve “Yüksek Maliyet” alt temalarından oluşan “Karşılanmayan Beklentiler” teması oluşturulmuştur.

Çizelge 3: Karşılanmayan Beklentiler Teması

Karşılanmayan Beklentiler	Belirsizlik
	Yetersiz Çıktılar
	Yüksek Maliyet

Psikoterapi deneyimi sonrası psikoterapiye yönelik olumsuz tutum geliştiren yazarlar, teşhisin ve tanının bulunmaması, kalıcı bir çözüm üretmemesi, daha kötü hissettirmesi ve net olarak etkilerinin ölçülememesi ve yüksek seans ücretleri gibi betimlemeler yapmışlardır. “Belirsizlik” alt temasına ait yazarların metinlerinden bazı bölümler aşağıda örneklendirilmiştir:

- Y6: *“Hayatımın 4 yılını kabaşa çeviren aktivite. Hiçbir şeyi de çözmeye yönelik hedefi yok maalesef tüm olay olasılıklar üzerine kurulu. Ayrıca terapi öncesinde hayattan keyif alan biriyken terapi sonrasında asla kendisi için bir şey isteyemeyen, intihara meyilli birine dönüştüm. Terapistim, boğaziçi psikoloji mezunu, iyi bir okul bitirmiş olmasına rağmen iyi hatırlayacağın bir süreç değildi.”*
- Y47: *“Mart ayında 1. yılı tamamlayacağız kendisiyle.... Psikoterapiyi sürekli iyiye giden bir süreç olarak görmenin yanlış olduğunu biliyorum ama uzun zamandan sonra bu kadar kötü bir çöküş yaşayınca bir arpa boyu yol alamamış gibi hissettim. Umarım bu da sürecin olağan bir parçasıdır ve buradan da çıkmayı başarabilirim.”*

“Yetersiz Çıktılar” olarak adlandırılan alt temaya ait yazarların metinlerinden bazı bölümler aşağıda yer almaktadır:

- Y17: *“Bana, bilmediğim hiçbir şey söylenmedi. Sadece “nasıl hissediyorsunuz? nasıl hissediyorsunuz?” abi tamam nasıl hissediyorum da bir yol bilmem ne yok mu bundan çıkacak? bir yöntem belirle, bir teşhis koy, bir metot oluştur. Ama yok!! “Ne hissediyorsunuz?” ben ne hissettiğimi zaten her gün kendi başıma yaptığım 3-4 saatlik yürüyüşlerde kendime telkin edip duruyorum.”*
- Y22: *“Benim bildiklerimi bana anlatan danışmanlık. Logoterapi bundan daha iyi olurdu eğer veren birini bulsaydım. Hayır işimle ilgili nefretim nedeni babamla yaşadığım sorunlar değil ve hayır annemin yaşadıkları benim çeyizim değil, çok farklı hayatlarımız var şimdiden. Yine de bana fayda sağlar düşüncesiyle EMDR ile birlikte bugün 5. seansa gideceğim.”*

“Yüksek Maliyet” olarak adlandırılan alt temayı oluşturan yazar metinlerinden bazı örnekler aşağıda yer almaktadır:

- Y42: *“Sadece iki seansa gidebildiğim çıktığımda iyi hissetmekten çok intihara meyilli bir şekilde ayrıldığım için bir daha gitmemeye karar verdiğim şey. Tabii fiyat konusundan hiç bahsetmiyorum bile.”*
- Y33: *“Tanışma kaynaşma formalitesinden sonra ” buraya niye geldiniz ” sorusuna ağlayabilecek kadar dolduğumu fark etmemiştim. Bugüne kadar sömürülen iyi niyetimin, beynimin rahatlaması adına mutluyum. Biraz pahalı elbette, SSK destek olsun istemiyor değil insan.”*

Sonuç olarak yazarlar, terapötik sürecin açık bir yönelim veya somut hedef içermemesini, sürecin olasılıklar üzerinden ilerlemesini ve terapinin etkilerinin ölçülememesini, bekledikleri yönlendirme, teşhis ve çözümü görememelerini ifade ederek beklentilerinin karşılanmadığına yönelik betimlemeler yapmışlardır.

Psikoterapi seanslarının yüksek ücretlerle gerçekleştiğinden birçok yazarın bahsettiği görülmüştür. Dikkat çekici bir biçimde, psikoterapiye ilişkin olumlu bir bakış açısına sahip olan yazarlar dahi seans ücretlerinin yüksekliğine vurgu yapmıştır. Benzer şekilde, Gençoğlu’nun

(2019) Türk sinemasında psikoterapi algısına ilişkin yaptığı araştırmada da psikoterapinin lüks bir müdahale alanı olarak temsil edildiği belirtilmiştir. Bu doğrultuda, psikoterapiye erişimin toplumsal hafızada ekonomik bir ayrıcalık alanı olarak kodlanması, terapinin olumlu etkilerinin gölgelenmesine yol açabilir. Ayrıca, psikoterapinin iyi oluş hâline katkılarının yalnızca belirli bir sosyoekonomik sınıf için geçerli olma ihtimali de üzerinde durulması gereken bir diğer konudur.

Ek olarak, bu gruba dahil edilen bazı veriler, belirlenen tematik yapıya doğrudan ilişkilendirilememiştir. Ancak bu yazar yorumlarının psikoterapiye ilişkin farklı boyutlara işaret ettiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda yazarların metinlerinden bazı bölümler aşağıda örneklendirilmiştir:

- Y39: *“İnsanın kendine verebileceği güzel bir bakım yöntemi anlıyoruz ama bazı kelimeleri duymaktan sıkıldım terapi alırken. Farkındalık, özşefkat, kendinle iletişim kur, varoluşsal sancılar, karamsarlık. Duyup duyup altını bir türlü dolduramadığım oturtamadığım pek çok kelime.... özşefkat...yahu bizim kültürümüzde gelenegimizde var mı böyle bir kelime? şefkat denilen şey evlada ana babaya ne bileyim sevdiklerine duyulmaz mı? oturmuşum kendime şefkat duyuyorum diyemiyorum”*
- Y28: *“...psikologların kendi kafası bile karışık. Freud bile başaramadı. Bedensel acıya bürünen nevrozu yüzünden ötenazi oldu. Paranız varsa faydalı bir eğlenceliktir o kadar. Söylediklerim benim için geçerli olanlar. ‘Diğeri’ çok faydalanabilir, sorun da bence burada; psikologlarım beni ‘düzeltmeye’ çalışıyor, ben bozuk değilim, farklıyım.”*
- Y11: *“Yıllarca süren bu seansları, psikanalistlerin sit-com dekorlarına benzeyen ofislerinde değil de danışanların evinde yapmak daha hızlı sonuç alınmasını sağlar gibi geliyor bana. Zira olay kişinin geriye dönük duygularını canlandırmaksa bunu o burjuva yapaylığı taşıyan soğuk odalarda değil danışanın kendini rahat hissettiği, mekana alışmaya çalışmak zorunda kalmadığı bir yerde yapmak daha işlevsel. Tabi bunun için sevgili analistlerimiz odalarını terk edip danışanlarına gidecek ama onu da yapsınlar bir zahmet.”*

Yazarlar psikoterapiyi kültürel bağlamdan uzaklık, terapistlerin kullandığı kavram ve söylemlerin danışan için anlaşılabilirliği, tanı ve teşhis odaklı yaklaşımı konusunda eleştirmiş, ayrıca terapinin daha doğal ve samimi ortamlarda —örneğin danışanın evinde— yürütülmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu tür ifadelerin, psikoterapiye yönelik genel eğilimlerin dışında kalsa da uygulamaların kültürel uyarlama gerekliliğine, mesleki dilin erişilebilirliğine ve terapötik ortamın samimiyetine duyulan ihtiyaca işaret etmesi bakımından dikkate değer olduğu düşünülmektedir.

Çizelge 4: Güçlendirici ve Geliştirici Deneyimler

Güçlendiren ve Geliştiren Deneyimler	Farkındalık ve Güçlenme
	Dönüm Noktası
	Başlangıç Direnci
	Metaforlar
	Sancılı İyileşme
	Terapötik İlişkinin Önemi
	Herkes Deneyimlemeli

Olumlu ve Nötr grubunda sınıflandırılan ekşi sözlük yorumlarına dair yapılan analiz sonucunda “Farkındalık ve Güçlenme”, “Dönüm Noktası”, “Başlangıç Direnci”, “Metaforlar”, “Sancılı İyileşme”, “Terapötik İlişkinin Önemi” ve “Herkes Deneyimlemeli” alt temalarından oluşan “Güçlendiren ve Geliştiren Deneyimler” olarak adlandırılan tema oluşturulmuştur.

Yazarlar tarafından yazılan yorumların büyük çoğunluğunda psikoterapinin farkındalık kazandıran, faydalı, ihtiyaç duyulan, özgüven sağlayan, öğretici ve destekleyici bir deneyim olarak betimlendiği tespit edilmiştir. “Farkındalık ve Güçlenme” alt temasında kümelenen bu betimlemelerin bazı bölümleri aşağıda örneklendirilmiştir:

- Y73: “Ben psikoterapi aldım geçmişte. Halen de devam eden bir surecim var. Son derece de faydalı ve gerekli görüyorum. ufacık bir yara gibi görünen şeyin, büyüye büyüye kangren olmasını engelleyebilecek basit, ama etkili bir hamledir bu surece adım atmak. Veya çoktan büyümüş dayanılmaz olmuş, can yakan düğümlerinizi çözmeye donuk samimi bir adımdır”
- Y58: “Çok iyi sandığın bir şeyi anlatıyorsun övüne övüne. ooo altından neler çıkıyor. Bugüne kadar hiç öyle düşünmediğini fark edip, o farkındalıkla düşününce de baş ağrısı krizlerine girebiliyorsun. Ama sonra iyi hissediyorsun. Evet biraz maliyetli, ama değişiyor benliğini güçlendirme yolunda.”
- Y19: “İnsanları anlamaya değer olduğunu gördüm. her şeyden bağımsız insanların uzayda kapladıkları yere saygı duymayı pekiştirdim. Psikoterapi beni daha iyi bir insan yaptığı gibi iyi de bir hekim yaptı”

Psikoterapi deneyimini hayatlarında bir dönüm noktası, eşsiz bir süreç ve iyileşme yolunda attıkları ilk adım olarak tanımlayan yazar ifadeleri, “Dönüm Noktası” adı verilen alt temayı oluşturmuştur. Bu alt temaya ait örnek yazar metinleri şunlardır:

- Y33: “Hayatımı değiştiren, imkansızlarımı olduran ve niye bu kadar acı çekmişim ki boşu boşuna dedirten harika bir deneyimdir.”
- Y68: “Kendime bakış açımı değiştiren dört yıllık yolculuğum. Bana sıradan olmayı öğretti. Mutlu değil sıradan. Acılarıma tahammül edebilir olduğum, “neden bunlar

benim başıma geliyor?” sorusu yerine, bununla da yaşayabilirim diyebildiğim bir hayat kazandım. Herkes gibi sevebilmek, sevmeyi kabullenmek, güvenebilmek ve kendin olabilmek... siyah ve beyaz arasında geçen günler yerine, grinin tadını doya doya çıkarabilmek.”

- Y71: “Gerçekten o kadar faydasını gördüğüm bir olay ki... hem de buradan öğrendiklerinizi günlük hayatta da uygularsanız çok iyi oluyor. İçinizdeki yargılayıcı sesin yerini terapistinizin sesi alıyor... hayata bakışınız baştan aşağı değişiyor”

Psikoterapi deneyiminin başlangıcının zor ve dirençli, ilk seansın kaygı dolu bir deneyim olduğunu ancak devam edilir ve direnç kırılırsa mükemmel sonuçlar ortaya çıkarabildiğini ifade eden yazar yorumları “Başlangıç Direnci” adı verilen alt temayı oluşturmuştur. Alt temaya ait örnek yazar metinleri şunlardır:

- Y54: “Bu yolun ilk aşaması önce bir terapiye gidip gitmemeye karar vermek bence. Ki en sancılı ve zor yerde burası. Gerçekten cesaret etmesi kolay değil. Gitmem gerektiğini fark etmemle gitmeye başlamam arasında iki yıldan uzun bir süre var. Ciddi bir hayat krizi ve bu böyle olmuyor artık altından kalkamıyorsun hissiyle bir anda başladım”
- Y48: “Hiç de kısa sayılmayacak bir süredir hayatimin bir parçası olan süreç. Başlamaya karar vermek, başlamak, doğru terapisti seçmek pek kolay olmasa da; adapte olabildiğim ve kendimi güvende hissettiğim andan itibaren çok büyük faydasını gördüm ve görmeye devam ediyorum.”

Psikoterapi deneyimini kırılan kemiği alçıya aldirmek, ürolojiye gitmek, spor yapmak, boks maçı yapmak gibi metaforlar ile açıklamayı tercih eden yazarlarında bulunduğu tespit edilmiş ve bu yazarların yaptıkları benzetmeler “Metaforlar” alt temasını oluşturmuştur. Alt temaya ait örnek yazar metinleri şu şekildedir:

- Y61: “Gerek var mıydı ki gitmene?” şeklinde sorulan sorulara ne yanıt vereceğimi bilemediğim seanslar bütünü. “bacağın kırılınca alçıya almaya gerek var mı?” gibi bir soru bu. Teorik olarak olmazsa olmaz değil aslında. Kırık bacağını uzatsan, hiç yerinden oynatmasan, yeterli süre de beklesen, kemik yine kaynar... çok insandan duydum. Travma yaşamış, altı ay evden çıkmamış. Travma yaşamış, uzun seyahate çıkmış. Elbette bunlar da çözüm yolu. Ama çalışmanız gerekiyorsa alçıya aldırıp devam etseniz iyi olur. “gerek var mıydı?” sorusunun cevabını bence bu tartım belirliyor.”
- Y70: “Psikoterapi almayı düşünüp de kararsız kalan arkadaşlara birkaç tavsiyede bulunmak isterim. Öncelikle nasıl ki bir üroloji hekimine muayene gittiğinizde yeri geldiğinde anadan üryan kalarak muayene olmanın gerekliliğinin farkındasınız; aynı şekilde bir psikoloğa gittiğinizde de tüm çıplaklığıyla ruhunuzun derinliklerinde bulunan çoğu kez sizin bile dile getirmekten çekindiğiniz, yüzleşmekte zorlandığınız duyguların ortaya saçılmasına müsaade etmelisiniz. Zaten süreç devam ettikçe eğer gizleyip sakladığınız bir duygu varsa psikoloğunuz sizi uyarıyor ve sizi daha açık olmaya sevk ediyor.”

Psikoterapi sürecinin kimi zaman sancılı, duygusal olarak zorlayıcı ve yüzleşmelerle dolu bir süreç olduğunu; ancak bu zorlukların aşılmasıyla birlikte uzun vadede derin bir iyileşme ve içsel dönüşümün mümkün hale geldiğini ifade eden yazar ifadeleri, “Sancılı İyileşme” adı verilen alt temayı oluşturmuştur. Bu alt temaya ait örnek yazar metinleri şunlardır:

- Y77: “*Terapistin kapısını çalma nedeni, terapiden beklenti, terapistin becerisi gibi birçok etkene bağlı olsa da kısa vadede mucize çözümler beklenmemeli kanımca. 3 aylık terapi sonrası "["İksir içtim değiştim"](#) modunda gezen yakınlarıma, aslında 'yolun çok başında olduklarını' anlatmak isterdim ama henüz bunu bile anlayabilecek durumda olmadıkları için, biraz daha kendileriyle yüzleşmelerini bekliyorum*”
- Y23: “*Spor gibi. Geliştiriyor ama yapma sıklığına bağlı olarak yavaş ilerleyebiliyor gelişimin, yani kendini çözümleyip yönetme sürecin. Bu da biraz bıkkınlık veriyor; hele ki bütçeni zorluyorsa. Bazen diyorum ki çoğu işi ben yapıyorum, parayı psikolog alıyor, hay ben böyle düzeni... şaka tabii. :)*”

Psikoterapi deneyimlerinde, terapist ile kurulan ilişkinin terapisinin olumlu etkisi üzerindeki önemi dikkate değerdir. Yazarlar, güvenli ve yargılamayan bir ortamda duygularını özgürce ifade edebilmenin ve içini açabilmenin önemini sıkça vurgulamış; sürecin başında güven ilişkisinin tam olarak oluşmamasının terapötik süreci zaman zaman zorlayabildiğini, ancak bu güven oturduktan sonra terapisinin sağlıklı bir şekilde ilerlediğini ifade etmişlerdir. Bu yazar ifadeleri, “*Terapötik İlişkinin Önemi*” adı verilen alt temayı oluşturmuştur. Bu alt temaya ait örnek yazar metinleri şunlardır:

- Y65: “*Psikoterapi alan başka arkadaşlarımdan da duyduğum kadarıyla sonradan anladım terapistle bağ kurabilmenin ne kadar önemli olduğunu. Belki de bu yüzden çok şanslıydım bilemiyorum. Hayatımı terapiden öncesi ve sonrası şeklinde ayıracak kadar keskin bir bakışım oluştu.*”
- Y50: “*Hep derler ya terapisinin çeşidinden çok danışan-terapist arasındaki ilişkinin niteliği önemlidir diye...gerçekten öyle. Öyle güzel bir bağ kurduk ki benim için çok kıymetli. Önce her hafta gidiyordum, sonra iki haftaya bire düşürdük. Son birkaç aydır da ayda bir seans yaptık. Ve bugün terapisinin sonunda beni iyi gördüğünü ve artık terapiyi sonlandırma ile ilgili konuşabileceğimizi söyledi*”

Psikoterapi literatürünün en etkili yazarlarından ve uygulayıcılarından biri olan Irwin D. Yalom “*Günümüz Hayatları*” adlı kitabında anlattığı psikoterapi anısında danışanın kendini güvende hissedip rahatça açabilmesi için şu ifadeyi kullanmaktadır: “*Nefesini tut ve suya dal, burada güvendesin.*”. Yalom, terapi ortamında her şeyden önce sıcak bir ortam kurulmasının danışanın istediği sonuca ulaşmasından her şeyden daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Onun için en büyük terapötik güç danışanın yanında olduğunun hissettirilmesi ve terapisinin teori güdümlü ilerleyişten ilişki güdümlü hale geçmesidir (Yalom, 2015/2025; Yalom, 2001/2022).

Son olarak “*Herkes Deneyimlemeli*” adlı alt tema psikoterapiyi herkese öneren yazar yorumlarından oluşmaktadır. Yazarlara göre psikoterapi herkesin ihtiyaç duyacağı bir müdahale yöntemidir ve herkese ulaşması ile toplumsal iyilik hali artacaktır. Alt temaya ait örnek yazar metinleri şunlardır:

- Y9: “*Bizim ülkemizde kaliteli ve işe yarayanına ulaşmak çok zor maalesef ama bence birçok insanın kendini çok da kötü hissetmeyi beklemeden gitmesini tavsiye ettiğim, insanın kendini tanımasına çok faydası olan bir yolculuk diyebilirim.*”
- Y17: “*Benim için çok keyifli bir süreç, tek negatif yönü maddi külfeti. Biricik ülkemizdeki her insanın böyle bir hizmetten faydalanmasını dilesem de bu ekonomik koşullarda imkânsız. Anti-depresan tabiki bir tedavi yöntemi olsa da, aslında ilaçsız tedavi*”

olabilecek bir çok kişi terapinin maddi külfetinden dolayı antidepresanın yan etkileriyle boğuşmak durumunda kaldığını görmek çok üzücü.”

5. SONUÇ

Bu araştırma, Ekşi Sözlük yazarlarının psikoterapi deneyimine dair yorumlarından yola çıkarak, psikoterapiye ilişkin toplumsal algıların ve kişisel deneyimlerin çevrimiçi bir ortamda nasıl temsil edildiğini, algılandığını ve yorumlandığını ortaya koyma amacı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları, psikoterapiye ilişkin deneyimlerin büyük çoğunlukla olumlu biçimde değerlendirildiğini, psikoterapinin farkındalık kazandıran ve güçlendirici bir deneyim olarak anlamlandırıldığını göstermektedir. Az sayıda da olsa olumsuz değerlendirmeler ve eleştiriler bulunmakta en büyük eleştiri odağının yüksek psikoterapi ücretlerine yönelik olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen veriler iki ana tema etrafında toplanmıştır: “Güçlendiren ve Geliştiren Deneyimler” ve “Karşılanmayan Beklentiler.” Olumlu ve nötr yorumlardan oluşan “Güçlendiren ve Geliştiren Deneyimler” adlı tema, psikoterapinin farkındalık kazandıran, içgörüyü artıran ve bireyin yaşam kalitesine doğrudan katkı sağlayan bir süreç olarak algılandığını göstermektedir. Yazarların ifadelerinde terapinin yalnızca bir ruhsal iyileşme yöntemi değil, aynı zamanda öz farkındalık, duygusal dayanıklılık ve ilişkisel olgunluk kazandıran bir öğrenme süreci olarak konumlandığı görülmüştür. Bu durum, psikoterapinin giderek toplumsal olarak daha fazla kabul gördüğünü, hatta bazı kullanıcılar için yaşamın dönüm noktası olarak anlam kazandığını düşündürmektedir.

Bununla birlikte, olumsuz ve nötr yorumlardan oluşan “Karşılanmayan Beklentiler” teması, psikoterapiye ilişkin olumsuz deneyimlerinde yazarlar tarafından deneyimlendiğini göstermektedir. Özellikle terapötik süreçte belirsizlik hissi, somut sonuç beklentisinin karşılanmaması ve seans ücretlerinin yüksekliği, olumsuz değerlendirmelerin odak noktası olmuştur. Bu bulgular, psikoterapiye yönelik eleştirilerin yalnızca bireysel memnuniyetsizlikten değil, aynı zamanda sistemsal ve kültürel koşullardan da beslendiğini göstermektedir. Yüksek maliyet vurgusu, terapinin toplumsal bellekte hâlâ ekonomik ayrıcalıkla ilişkilendirildiğini; bu durumun, ruh sağlığı hizmetlerine erişimde eşitsizlikleri derinleştirme potansiyeli taşıdığını göstermektedir.

Sonuç olarak, psikoterapi deneyimlerine yönelik yorumların büyük ölçüde olumlu olması, psikoterapi uygulamalarının etkili ve işlevsel biçimde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu durum ruh sağlığı alanı açısından umut vericidir. Her ne kadar yazarlar tarafından sancılı, zor başlanılan bir süreç olarak yorumlansa da temelde hayatlarını değiştiren, çok boyutlu gelişim sağlayan bir müdahale deneyimi olarak betimlenmektedir. Türkiye’de psikoterapi uygulamalarının geneline yönelik var olan bu algının psikoterapi uygulamalarının, danışanlarının ve uygulayıcılarının yaygınlaşması ile olumlu yönde daha da gelişeceği düşünülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli konu niceliğin artırılırken nitelikten taviz verilmemesi gerekliliğidir. Psikoterapi gibi insan karmaşıklığının en karanlık odalarında, benzersiz çeşitte ve çok farklı nedenlerden kaynaklanan sorun alanları ile mücadele eden bir yöntemin toplumsal hafızada olumsuz kodlanması büyük halk sağlığı sorunlarına yol açabilir. Psikoterapi uygulamalarının halk sağlığının tam iyilik halinin sağlanması açısından her birey için ulaşılabilir kılınması ve psikoterapi alan danışanlar ile ilgili inşa edilen olumsuz

algıların ortadan kalkması için çalışmaların artırılması gerekmektedir. Aynı zamanda psikoterapi uygulayıcısı olacak uzmanların eğitim süreçleri tarafsız kuruluşlar tarafından denetlenmeli ve akredite edilmelidir.

KAYNAKÇA

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40.

Corrigan, P. (2004). How stigma interferes with mental health care. *American Psychologist*, 59, 614–625.

Fischer, C. (2006). *Research methods for psychologists: Introduction through empirical studies*. Elsevier.

Gençoğlu, C. (2019). Türk sinemasında psikolojik danışma/psikoterapi algısı. *Social Sciences*, 14(5), 2203–2224.

Gürel, E., & Yakın, M. (2007). Ekşi Sözlük: Postmodern elektronik kültür. *Selçuk İletişim*, 4(4), 203–219.

İlgar, M. Z., & İlgar, S. C. (2019). Varoluşçu psikolojik danışma ve psikoterapi: Teori ve pratiği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 193–220.

Özakkaş, T. (2018). Psikoterapi tarihi ve bütüncül psikoterapi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 1(1), 1–24.

Sayar, K. (2011). *Terapi: Kültürel bir eleştiri*. Timaş Yayınları.

Ülken, F. B., & Yüce, N. (2020). Yeni medyada kadın bedenine yönelik ayrımcılık: Ekşi Sözlük örneği. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 40–79.

Wade, C., Tavis, C., & Garry, M. (2015). *Introduction to psychology* (2. bs.). Pearson.

Yalom, I. D. (2022). *Bağışlanan terapi* (Z. Babayiğit, Çev.; 3. bs.). Pegasus Yayınları. (Orijinal eser 2001’de yayımlandı)

Yalom, I. D. (2025). *Günübirlik hayatlar* (E. Okan Gezmiş, Çev.; 15. bs.). Pegasus Yayınları. (Orijinal eser 2015’te yayımlandı)

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. bs.). Seçkin Yayıncılık.

YÜK KAPASİTESİ FAKTÖRÜ İLE İHRACAT ÇEŞİTLİLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

RELATIONSHIP BETWEEN LOAD CAPACITY FACTOR AND EXPORT DIVERSITY: THE CASE OF TURKIYE

Esmâ ERDOĞAN

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
esma01erdogan@gmail.com-ORCID ID: (0000-0002-6511-1604)

Müge MANGA

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
mangamuge@gmail.com- ORCID ID:0000-0003-2675-2182

Özet

Ülke ekonomilerindeki ihracat çeşitliliğinin artması dış ticarete ihracat performansını arttırarak ekonomik büyüme için önemli bir itici gücün ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Geleneksel ekonomi anlayışında geçerli olan bu anlayışa göre ihracat çeşitliliğindeki artışın her koşulda ülke ekonomisine fayda sağlayacağı beklenmektedir. Ancak ihracat çeşitliliğindeki gelişmenin hangi mal demetleri tarafından sağlanmış olmasının çevre kalitesi üzerinde belirsiz bir etkisinin olduğu açıktır. Bu nedenle ihracat çeşitliliğinin çevre kirliliği üzerindeki etkisinin ülke örnekleme ve zaman periyoduna göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Mevcut çalışmada, Türkiye'deki 1995-2022 dönemi için yük kapasitesi faktörü ile ihracat çeşitliliği arasındaki ilişkinin test edilmesine odaklanılmaktadır. Ayrıca kontrol değişkenleri olarak yük kapasitesi faktörünün önemli bileşenlerinden olan ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar da kurulan modele eklenmiştir. ARDL yönteminin kullanıldığı ampirik analiz bulgularına göre, uzun dönemde ihracat çeşitliliğindeki artış yük kapasite faktörünü azaltmaktadır. Diğer bir ifadeyle çevre kirliliğini arttırmaktadır. Ayrıca ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlardaki artışın da yük kapasitesi faktörünü azaltarak çevre kirliliğini arttırdığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yük Kapasitesi Faktörü, İhracat Çeşitliliği, Türkiye

Abstract

The increase in export diversity in national economies increases export performance in foreign trade and provides an important driving force for economic growth. According to this understanding, which is valid in the traditional economic understanding, it is expected that the increase in export diversity will benefit the national economy under all circumstances.

However, the increase in export diversity is provided by which bundles of goods have an uncertain effect on environmental quality. Therefore, it is seen that the effect of export diversity on environmental pollution varies according to the country sample and time. The current study focuses on testing the relationship between the load capacity factor and export diversity for the period 1995-2022 in Turkey. In addition, economic growth and foreign direct investments, which are important components of the load capacity factor, were added to the established model as control variables. According to the empirical analysis findings using the ARDL method, the increase in export diversity decreases the load capacity factor. In other words, it increases environmental pollution. In addition, it is seen that the increase in economic growth and foreign direct investments decreases the load capacity factor and increases environmental pollution.

Keywords: Load Capacity Factor, Export Diversity, Türkiye

1. Giriş

İhracat çeşitliliği genel olarak bir ülkenin mevcut ihracat sepetine yeni ürünler eklemek, yeni pazarlara açılarak ihracat hacimlerini artırmak, ihracat karışım bileşmelerini değiştirmek anlamına gelmektedir (Ali vd. 1991, Topuz vd. 2025). İhracatı çeşitlendirilmiş bir ulusal ticaret portföyü istikrar ve büyüme odaklı politika hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olarak daha geniş bir ihracat tabanı sağlayarak ihracat gelirlerindeki istikrarsızlığı azaltır. Ayrıca ihracat mal demetlerindeki artış fiyat trendleri pozitif olan emtiaları, düşen emtialarla değiştirip çeşitli politika hedeflerine ulaşmayı desteklemektedir. Bu nedenle geleneksel iktisadi ekollerin görüşüne göre, uzmanlaşarak sağlanmış olan ihracat çeşitliliği ülke ekonomisi aleyhine bir rol oynamaktadır (Ali vd. 1991).

İhracat çeşitliliğinin çevre kalitesi üzerinde de bir etkisi söz konusudur. Ancak, bu etkinin kapsamı, ülkenin gelişmişlik düzeyi ve üretimde kullanılan enerji kaynaklarının niteliği gibi faktörlere bağlı olarak değişebilir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, ihracat çeşitlendirmesi, genellikle yüksek enerji tüketimi gerektiren ve teknolojik olarak gelişmiş olmayan geleneksel ürünlerin üretimini artırabilir. Bu, fosil yakıtlara olan bağımlılığın artması sonucu daha yüksek CO2 emisyonlarına ve hızlandırılmış çevresel bozulmaya yol açabilir. Buna karşılık, gelişmiş ülkelerde ihracat çeşitlendirmesi, daha düşük enerji yoğunluğuyla ilişkilendirilen ve potansiyel olarak çevre kalitesine fayda sağlayan yenilikçi ve sofistike ürünlerin üretimini teşvik etme eğilimindedir. Bu şekilde sağlanan ihracat çeşitlendirmesi ile çevre kalitesi arasındaki ilişki de belirsizliğin söz konusu olduğu söylenebilir (Topuz vd. 2025). Özellikle ekonomik büyümeleri dış ticarete bağımlı bir durumda olan ülkeler için ihracat

çeşitliliğindeki değişimin çevre üzerinde oluşturduğu etkinin analiz edilmesi etkili bir politika oluşumuna katkı sağlaması açısından oldukça önemlidir. Bu çerçevede mevcut çalışmada, 1995-2022 dönemindeki Türkiye ekonomisindeki ihracat çeşitliliğinin çevre kirliliği üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Yapılan analizde çevre kirliliği göstergesi olarak yük kapasitesi faktöründen faydalanılmıştır. Yük kapasitesi faktörü, Siche vd. (2010) çalışmasıyla ortaya konmuştur. Bu gösterge, biyolojik kapasitenin ekolojik ayakizi ile oranlanmasıyla hesaplanan bir göstergedir. Çevrenin kirlilik ile mücadele potansiyelini gösteren bu değerin 1'e eşit veya 1'den büyük olması, çevre koşullarının sürdürülebilir olduğunu göstermektedir (Pata ve Tanriover, 2023).

Mevcut çalışmanın giriş bölümünde, çevre kirliliği ve ihracat çeşitliliği arasındaki genel ilişki tanıtılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ilgili literatür ve detayları yer alırken, üçüncü bölümde, kurulan model, veri, yöntem ve elde edilen analiz bulguları ifade edilmektedir. Sonuç bölümünde ise, elde edilen bulgular çerçevesinde politika önerilerinde bulunmaktadır.

2. Literatür Özeti

İhracat çeşitliliği ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalardan, Sharma vd. (2021)'de 1990-2018 dönemindeki BRICS ülkeleri için sanayileşmenin, ihracat çeşitlendirmesinin, teknolojik yeniliğin, gelir eşitsizliğinin ve kaynak rantının karbondioksit emisyonları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Elde edilen bulgulara göre ihracat çeşitliliği çevre kirliliğini arttırmaktadır. Benzer yönlü bulgu Iqbal vd. (2021) çalışmasında, 1970-2019 dönemindeki 37 OECD ülkesi için AMG yönteminden faydalanılarak ihracat çeşitliliği ile çevre kirliliği arasındaki ilişkinin test edilmesi sonucunda elde edilmiştir. Saboori vd. (2022) çalışmasında, 1984-2014 dönemindeki Umman için ARDL yöntemi ile ihracat çeşitliliği ile çevre kirliliği arasındaki ilişki test edilmektedir. Bulgular, ihracat çeşitlendirmesinin Umman'ın çevresel bozulmasını arttırdığı yönündedir. Ali vd. (2022)'de 1965-2017 dönemindeki Hindistan için ihracat çeşitliliği ile çevre kirliliği arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Elde edilen uzun vadeli tahmin sonuçlarına göre, ihracat çeşitliliğindeki artış çevre kirliliğinin göstergesi olan ekolojik ayakizini arttırmaktadır.

Jiang vd. (2022)'de ihracat çeşitliliği ile çevre kirliliği arasındaki ilişki eşbütünleşme ve nedensellik analizi, AMG, CCE-MG, FMOLS ve DOLS modelleri kullanılarak tahmin edilmiştir. 1991-2018 dönemindeki 96 ülke için yıllık verileri kullanarak, tarımsal istihdamın ve ihracat çeşitlendirme endeksinin ekolojik ayak izi üzerinde kısa ve uzun vadede heterojen bir etkisi olduğu ortaya koyulmaktadır. Elde edilen sonuçlar ihracat çeşitliliğinin ekolojik ayak izi üzerindeki baskıyı artırdığı yönündedir. Mania (2019)'da 1985-2013 dönemi için 98

gelişmiş ülke için ihracat çeşitliliğindeki artışının çevre kirliliği göstergesi olan karbon emisyonunu arttırdığını ifade edilmektedir. Bu çalışmalarda elde edilen bulgular ile tutarlı sonuçlar, Can vd. (2020) çalışmasında, 1971-2014 dönemindeki 84 gelişmekte olan ülkeler için, Liu vd. (2018) çalışmasında ise Kore, Japonya ve Çin için elde edilmiştir. Buna göre hem ihracat ürünü çeşitlendirmesi hem de pazar çeşitlendirmesindeki artış sonucunda ülkenin ekolojik ayak izi de yükselmektedir.

Geçiş ekonomilerinden Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Bosna-Hersek, Gürcistan, Kazakistan, Moldova, Kuzey Makedonya, Rusya, Ukrayna ve Özbekistan üzerine yapılan bir çalışma olan Tekbas (2022)'de 1997-2014 döneminde FMOLS ve DOLS yöntemleriyle ihracat çeşitliliğinin çevre kalitesini arttırdığını yönünde bulgular elde edilmiştir. Benzer yönlü bulgu Çin'deki 2009-2017 dönemi için FGLS ve FE yöntemleriyle Shi vd. (2022)'de elde edilmiştir. Zafar vd. (2022)'de de 1986-2017 dönemindeki en çok işçi döviz gelirlerine ev sahipliği yapan 22 ülke için Cup-FM ve CUP-BC metotları ile ihracat çeşitliliğinin karbon emisyonunu azalttığı yönünde bulgu elde edilmiştir.

Yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen bulgularda görüş ayrılıkları olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olarak çevre kirliliği göstergesi olarak yük kapasitesi faktöründen faydalanılmaktadır. Bu çalışma diğer çalışmalardan farklı bir çevre kirliliği göstergesi olarak yük kapasitesi faktöründen faydalanılmıştır.

3. Veri, Yöntem, Model ve Bulgular

Yapılan çalışmanın bu kısmında Türkiye'deki 1995-2022 dönemindeki ihracat çeşitliliği ile yük kapasitesi faktörü arasındaki ilişkinin tespit edilmesine odaklanılmaktadır. Kontrol değişkenleri olarak ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar parametrelerin eklendiği modelin fonksiyonel formu;

$$(LCF_t) = f(ED_t, GDP_t, FDI_t) \quad \text{şeklinde oluşturulmuştur.}$$

Modellerin logaritmik formu ise,

$$\ln LCF_t = \beta_0 + \beta_1 \ln ED_t + \beta_2 \ln GDP_t + \beta_3 \ln FDI_t + u_{it} \quad (1)$$

ile ifade edilebilir. (1) denklemde yer alan LnLCF yük kapasitesi faktörünü, LnED ihracat çeşitliliğinin, LnGDP ekonomik büyümeyi¹, LnFDI² ise doğrudan yabancı yatırımlarının logaritmik halini ifade etmektedir. Kurulan modelde yer alan verilerden LCF, Global Footprint Network veri tabanından alınan biyolojik kapasite/ekolojik ayak izi verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlara ait veriler ile Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. İhracat çeşitliliği verisi ise, UNCTAD veri tabanından alınmıştır.

Bu çerçevede yapılan analizin ilk aşamasında birim kök testi yapılmaktadır. Birim kök testi sınamasında Augmented Dickey Fuller (ADF) testi kullanılmaktadır. Tablo 2’de seriler için yapılan ADF birim kök testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 2: Birim Kök Testi Bulguları

	ADF TESTİ		
	<i>Düzey</i>	<i>Fark</i>	<i>Bulgu</i>
<i>Değişkenler</i>	<i>Trendli</i>	<i>Trendli</i>	
LnLCF	-2.186	-4.902**	I(1)
LnED	-1.343	-8.999***	I(1)
LnGDP	0.178	-4.715***	I(1)
LnFDI	-2.414	-4.867***	I(1)

Not: Optimal gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre 2 olarak belirlenmiştir.

Yapılan ADF birim kök testi sonucunda, serilerin tamamının aynı seviyede durağan olduğu I(1) sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı seviyede durağanlık gösteren seriler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin tahmin edilmesi amacıyla Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL (Autoregressive Distributed Lag) yöntemi kullanılmıştır.

¹ Mevcut literatürde genel olarak çevre kirliliğinin önemli belirleyenlerinden biri olan ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğuna yönelik bulgular elde edilmiştir (Raihan ve Tuspekova, 2022; Zafar vd. 2022)

² Doğrudan yabancı yatırımların girişi ve çevre kirliliği arasındaki ilişki üzerine görüş ayrılıkları vardır. Bu çerçevede iki görüş söz konusudur. Bunlar "kirlilik cenneti hipotezi" ve "kirlilik halesi hipotezi" olarak tanımlanabilir. Kirlilik cenneti hipotezine göre doğrudan yabancı yatırımlar çevre kirliliğini arttırmaktadır. Kirlilik halesi hipotezine göre ise, yatırım alan ülkelerdeki çevre kirliliği doğrudan yabancı yatırımlar sonucunda azalmaktadır (Balsalobre-Lorente vd. 2019).

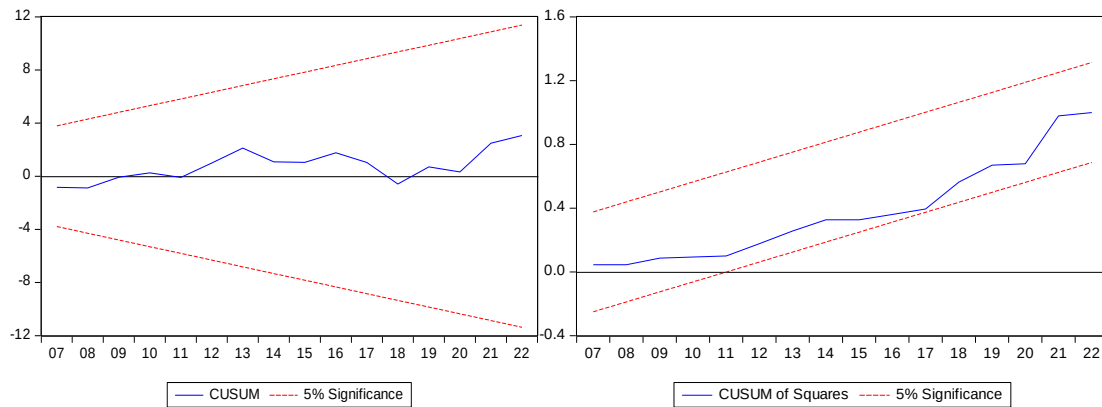
ARDL modelinin uygunluğu ve değişkenler arasındaki ilişkinin tutarlılığının kontrol edilmesi için yapılan teşhis testi sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. ARDL Modeli Seçimi ve Teşhis Testleri

Model	Gecikme Uzunlukları	F-istatistiği	
LCF=f(ED,GDP, FDI)	2,0,2,0	5.164	
Kritik Değerler	%10	%5	%1
Alt Sınır	2.37	2.79	3.65
Üst Sınır	3.02	3.67	4.66
Varsayım Testleri	F-istatistiği	Olasılık	
Breusch-Godfrey	0.989	0.484	
ARCH	0.072	0.789	
Ramsey-Reset	0.326	0.748	
Jarque-Bera	1.058	0.589	

Not:Kritik değerler Pesaran vd. (2001), Tablo 3’ten alınmıştır.Jarque-Berra, hata terimleri için normal dağılımı; Breusch-Godfrey, modelde otokorelasyon sorununu, ARCH; hata terimlerinin sabit varyansa sahip olup olmadığını, Ramsey-Reset ise kurulan modelin fonksiyonel biçiminin doğruluğunu sınamaktadır.

ARDL modeli için hesaplanan F- istatistiğinin değeri 5.164 olarak hesaplanmıştır. %1 anlamlılık düzeyini gösteren bu değer, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin var olduğunu ifade etmektedir. Elde edilen bulgulara göre, modelde otokorelasyon sorununun olmadığı, hata terimlerinin sabit varyansa ve normal dağılıma sahip olduğu, bununla birlikte modelin fonksiyonel biçiminin doğru olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca parametrelerin istikrarlı olup olmadığını belirlemek için CUSUM ve CUSUMQ grafiklerinden yararlanılmıştır.

Şekil 1. CUSUM-CUSUMSQ Testleri

Şekil 1’de yer alan CUSUM-CUSUMSQ testlerine ait grafikler incelendiğinde mavi çizginin alt sınır ile üst sınır arasında kalması, parametrelerin %5 anlamlılık seviyesinde istikrarlı olduğunu ortaya koymaktadır. ARDL modelinin uygunluğu ve ilgili varsayım testlerinden sonra katsayı tahmini yapılmıştır. Katsayılarla ilişkin elde edilen bulgular, Tablo 4’te gösterilmektedir.

Tablo 4. ARDL Katsayı Tahmini Bulguları

Değişkenler	Katsayı	Olasılık
Kısa Dönem		
ED	-0.950	0.148
GDP	-1.042	0.002
FDI	-0.239	0.165
ECM(-1)	-0.526	0.006
Uzun Dönem		
ED	-4.638	0.002
GDP	-1.982	0.007
FDI	-1.116	0.039

Elde edilen uzun ve kısa dönemli bulgulara göre, kısa dönemde yük kapasite faktörü ile sadece ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır. Buna göre kısa dönemde yük kapasite faktörü ekonomik büyüme tarafından azalmaktadır. Uzun dönem bulguları incelendiğinde ise, her üç değişken tarafından yük kapasitesi faktörünün azaldığı görülmektedir. Buna göre belirlenen dönem çerçevesinde Türkiye’de ihracat çeşitliliği ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar çevre kirliliğini arttırmaktadır. Ayrıca hata düzeltme katsayısının istatistiki olarak anlamlı olması hata düzeltme mekanizmasının işlediğini ve uzun dönemde değişkenlerin birlikte hareket ettiğini göstermektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye’deki 1995-2022 dönemindeki ihracat çeşitliliğinin çevre kirliliği üzerindeki etkisinin test edildiği çalışmada, ARDL yönteminden faydalanılarak değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki test edilmektedir. Ayrıca kurulan modele yük kapasitesi faktörünün önemli bileşenlerinden olan ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlarda eklenmiştir. Elde edilen bulgulara göre kısa dönemde ekonomik büyüme çevre kirliliğini arttırmaktadır. Uzun dönemde ise ihracat çeşitliliği, ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar yük kapasitesi faktörünü azaltarak çevre kirliliğinin artmasına neden olmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile çevre kirliliği için elde edilen bulgular, Türkiye’de kirlilik cenneti hipotezinin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Buna göre gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar çevre kirliliğinin artmasına neden olmaktadır. İhracat çeşitliliğindeki artışın çevre kirliliğini arttırması ihracatı gerçekleştirilen mal demetinin üretimi ve tüketimi esnasında çevre kirliliğinin azaltılmasına yönelik gerekli önlemlerin yeteri kadar alınamamış olması şeklinde yorumlanabilir. Özellikle ağırlıklı olarak emek yoğun üretim yönteminden faydalanılması, yeterli seviyede enerji verimliliği sağlayan yenilenebilir enerji odaklı teknoloji ağırlıklı üretim olanaklarının kullanılmaması sonucunda ihracat çeşitliliğinin çevre kirliliğini arttırdığı söylenebilir. Bu çerçevede özellikle ihracat ürün çeşitliliğinin belirlenmesinde enerjinin verimli kullanılabildiği, yenilenebilir enerji çeşitlerinden faydalanılabilen alanların tercih edilmesi bu noktada oldukça önemlidir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlara ev sahipliği yapılması ve ekonomik büyüme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi esnasında Türkiye’nin çevre kirliliğini ön planda tutması gerektiği ifade edilebilir.

Kaynakça

Ali, R., Alwang, J., Siegel, P. B., & Mundial, B. (1991). *Is export diversification the best way to achieve export growth and stability?*. Banco Mundial.

Ali, S., Can, M., Shah, M. I., Jiang, J., Ahmed, Z., & Murshed, M. (2022). Exploring the linkage between export diversification and ecological footprint: evidence from advanced time series estimation techniques. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(25), 38395-38409.

Balsalobre-Lorente, D., Gokmenoglu, K. K., Taspinar, N., & Cantos-Cantos, J. M. (2019). An approach to the pollution haven and pollution halo hypotheses in MINT countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 23010-23026.

Can, M., Dogan, B., & Saboori, B. (2020). Does trade matter for environmental degradation in developing countries? New evidence in the context of export product diversification. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 14702-14710.

Dünya Bankası, World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Global Footprint Network, <https://www.footprintnetwork.org/>

Iqbal, N., Abbasi, K. R., Shinwari, R., Guangcai, W., Ahmad, M., & Tang, K. (2021). Does exports diversification and environmental innovation achieve carbon neutrality target of OECD economies?. *Journal of Environmental Management*, 291, 112648.

- Iqbal, N., Abbasi, K. R., Shinwari, R., Guangcai, W., Ahmad, M., & Tang, K. (2021). Does exports diversification and environmental innovation achieve carbon neutrality target of OECD economies?. *Journal of Environmental Management*, 291, 112648.
- Jiang, G., Alvarado, R., Murshed, M., Tillaguango, B., Toledo, E., Méndez, P., & Isik, C. (2022). Effect of agricultural employment and export diversification index on environmental pollution: building the agenda towards sustainability. *Sustainability*, 14(2), 677.
- Liu, H., Kim, H., Liang, S., & Kwon, O. S. (2018). Export diversification and ecological footprint: a comparative study on EKC theory among Korea, Japan, and China. *Sustainability*, 10(10), 3657.
- Mania, E. (2020). Export diversification and CO2 emissions: an augmented environmental Kuznets curve. *Journal of International Development*, 32(2), 168-185.
- Pata, U. K., & Tanriover, B. (2023). Is the load capacity curve hypothesis valid for the top ten tourism destinations?. *Sustainability*, 15(2), 960.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Raihan, A., & Tuspekova, A. (2022). The nexus between economic growth, renewable energy use, agricultural land expansion, and carbon emissions: New insights from Peru. *Energy Nexus*, 6, 100067.
- Saboori, B., Zaibet, L., & Boughanmi, H. (2022). Export diversification, energy consumption, economic growth and environmental degradation: evidence from Oman. *International Journal of Ambient Energy*, 43(1), 8486-8504.
- Sharma, R., Sinha, A., & Kautish, P. (2021). Examining the nexus between export diversification and environmental pollution: evidence from BRICS nations. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(43), 61732-61747.
- Shi, J., Visas, H., Ul-Haq, J., Abbas, S., & Khanum, S. (2023). Investigating the impact of export product diversification on environmental degradation: evidence from Chinese Provinces. *Environment, Development and Sustainability*, 25(10), 11455-11486.
- Siche, R.; Pereira, L.; Agostinho, F.; Ortega, E. Convergence of ecological footprint and emergy analysis as a sustainability indicator of countries: Peru as case study. *Commun. Nonlinear Sci. Numer. Simul.* 2010, 15, 3182–3192.

Tekbas, M. (2022). Empirical findings on the relationship between renewable energy production, export diversification and CO2 emissions in transformation economies. *Eurasian Research Journal*, 4(4), 39-52.

Topuz, H., Kazak, H., Rahman, M. M., Kılıç, C., Akcan, A. T., & Özekicioğlu, H. (2025). Is export diversification detrimental to environmental quality? An examination of the roles of green innovation and environmental taxation. *Environmental Research Communications*, 7(1), 015040.

UNCTAD (UN Trade and Development), (2025), Statistics and Data,
<https://unctad.org/statistics>

Zafar, M. W., Saleem, M. M., Destek, M. A., & Caglar, A. E. (2022). The dynamic linkage between remittances, export diversification, education, renewable energy consumption, economic growth, and CO2 emissions in top remittance-receiving countries. *Sustainable Development*, 30(1), 165-175.

**TÜRKİYE’DE YÜK KAPASİTESİ FAKTÖRÜ İLE GELİR EŞİTSİZLİĞİ
ARASINDAKİ İLİŞKİ**
**RELATIONSHIP BETWEEN LOAD CAPACITY FACTOR AND INCOME
INEQUALITY IN TURKEY**

Müge MANGA

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
mangamuge@gmail.com- ORCID ID:0000-0003-2675-2182

Esmâ ERDOĞAN

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
esma01erdogan@gmail.com-ORCID ID: (0000-0002-6511-1604)

Özet

Sürdürülebilir kalkınmanın temel amaçları arasında, çevresel kalite performansının artırılması ve gelir eşitsizliğinin azaltılması yer almaktadır. Ancak mevcut literatürde yer alan çalışmaların bazıları belirlenen dönem ve örneklem özelinde bu hedeflerin çelişebildiğini göstermektedir. Bu nedenle ilgili alanda bu iki temel amacın göstergeleri arasındaki ilişki sıklıkla ele alınmaktadır. Bu doğrultuda mevcut çalışmada çevre kirliliği göstergesi olarak son dönemlerde sıklıkla kullanılan yük kapasitesi faktörü ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki Türkiye özelinde 1990-2022 dönemleri için ele alınmaktadır. ARDL yönteminin kullanıldığı ampirik kısımda kurulan modelde ayrıca kontrol değişkeni olarak ekonomik büyüme parametresi eklenmiştir. Elde edilen bulgular, kısa dönemde gelir eşitsizliği ile yük taşıma kapasitesi arasında istatistiki yönden anlamlı bir ilişkinin görülmediğini ancak uzun dönemde gelir eşitsizliğindeki artışın yük kapasitesi faktörünü arttırdığı bulgusuna ulaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle uzun dönemde artan gelir eşitsizliği çevre kalitesini arttırmaktadır. Ayrıca ekonomik büyümedeki artış yük taşıma kapasitesini azaltarak çevre kalitesini azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yük Kapasitesi Faktörü, Gelir Eşitsizliği, Türkiye

Abstract

The main objectives of sustainable development include increasing environmental quality performance and reducing income inequality. However, some of the studies in the current literature show that these goals may conflict with the specified period and sample. For this reason, the relationship between the indicators of these two main objectives is frequently addressed in the relevant field. In this context, the relationship between the load capacity factor, which is frequently used as an environmental pollution indicator in recent times, and income

inequality is addressed for the periods 1990-2022 in the current study. In the empirical part where the ARDL method is used, the economic growth parameter is also added as a control variable in the model established. The findings obtained show that there is no statistically significant relationship between income inequality and load carrying capacity in the short term, but it is found that the increase in income inequality increases the load capacity factor in the long term. In other words, increasing income inequality increases environmental quality in the long term. In addition, the increase in economic growth reduces environmental quality by reducing load carrying capacity.

Keywords: Load Capacity Factor, Income Inequality, Türkiye

1. Giriş

Gelir eşitsizliğinin ve çevre kirliliğinin azaltılması sürdürülebilir kalkınmanın önemli hedeflerindendir. İki hedef arasındaki ilişkinin tespit edilmesi bu alandaki politika uygulamalarının belirlenmesi için oldukça önemlidir. Bu çerçevede mevcut çalışmada çevre kirliliği göstergesi olan yük kapasitesi faktörü ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin test edilmesine odaklanılmaktadır. İki hedef arasındaki araştırmayı sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde gerçekleştirmek, toplum, ekonomi ve çevre arasındaki karşılıklı ilişkileri daha iyi anlamaya ve ele almaya yardımcı olmaktadır (Liu vd. (2024).

Gelir eşitsizliği ile çevresel kalite arasındaki ilişkiye yönelik iki temel görüş söz konusudur. Bunlardan biri, çevresel bozulmaya yönelik marjinal talebin, bireyin göreceli gelir (veya güç) payı arttıkça arttığını varsayar. Bu görüşe dayalı kanıtların çoğu, toplumun daha iyi durumda olan üyelerinin, daha düşük gelirli olanlara göre daha yüksek çevresel kaygıya sahip olma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu görüşü savunanlar eşitsizliğin kirlilik emisyonlarını azaltmaya yardımcı olduğuna, yüksek gelirli sakinlerin genellikle çevre koruma konusunda daha güçlü bir farkındalığa sahip olduğunu, bu nedenle gelir eşitsizliğindeki artışın tüm toplumun emisyon azaltma çabalarını artırdığını savunmaktadır. Bir diğer görüş, eşitlik hipotezini kabul ederek demokratik, sosyal seçimlerin sonuçlarının genellikle kamu sorunlarına en iyi çözümleri sağladığını varsayarak eşitsizlikteki artışa bağlı tüm gelir sınıflarının çevresel tüketim tercihlerini etkileyerek çevrenin tahribatını arttıracaklarını ifade eder. Buna göre düşük gelirli sınıf, çevre kirliliğindeki artışa rağmen zengin sınıfla gelir eşitsizliğini daraltmak için maddi yaşam standartlarını iyileştirmeyi hedeflerken, yüksek gelirli sınıf da çevreyi tahrip ederek servet biriktirmeye devam eder. Bu durum ise çevre üzerindeki baskının daha da kuvvetlenmesine neden olur (Scruggs, 1998).

Çalışmada kullanılan çevre kirliliği göstergesi olan Yük kapasitesi faktörü ise, ülkelerin sürdürülebilirlik sınırını aşıp aşmadığını ve bu sınırı etkileyen faktörlerin neler olduğunu değerlendirmek amacıyla biyolojik kapasiteyi (doğanın arz tarafı) ve ekolojik ayak izini aynı anda analiz etmeyi mümkün kılan bir parametredir (Guloglu vd. (2023).

Bu doğrultuda mevcut çalışmada, Türkiye’deki 1990-2022 dönemi için gelir eşitsizliğinin çevre kirliliği göstergesi olan yük kapasitesi faktörü üzerindeki etkisi test edilmektedir. Mevcut çalışmanın giriş bölümünde, çevre kirliliği ve gelir eşitsizliği arasındaki genel ilişki tanıtılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ilgili literatür ve detayları yer alırken, üçüncü bölümde, kurulan model, veri, yöntem ve elde edilen analiz bulguları ifade edilmektedir. Sonuç bölümünde ise, elde edilen bulgular çerçevesinde politika önerilerinde bulunmaktadır.

2. Literatür Özeti

Gelir eşitsizliği ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalardan Baek ve Gweisah (2013)’de ABD’deki 1967- 2008 dönemi için gelir eşitsizliği ile çevre kirliliği arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Elde edilen ARDL bulgularına göre, gelir eşitsizliğinin adaletli bir şekilde dağıtılmasının uzun ve kısa dönemde çevre kalitesi üzerinde olumlu etkileri söz konusudur. Hao vd. (2016)’da 1995-2012 dönemindeki Çin’in doğu ve doğu dışı bölgelerinde gelir farklılığı genişledikçe kişi başına karbon emisyonlarının arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Alataş ve Akın (2022)’de 28 OECD ülkesinde DOLSMG, BA-OLS ve CUP-FM yöntemleri ile Gini endeksindeki %1’lik bir artışın enerji ve bina sektörlerinden kaynaklanan emisyonlarda yaklaşık %1,4’lük bir artışa yol açtığı ifade edilmektedir. Ayrıca Gini endeksinde %1’lik bir artış sonucunda, ulaşım, diğer endüstriyel yanma ve sektörlerde çevrede sırasıyla yaklaşık %0,05, %0,05 ve %0,02 oranında kirliliğe neden olmaktadır. Ajide ve Ibrahim (2022)’de G7 ülkelerindeki 1971-2015 dönemi için gelir eşitsizliği ile çevre kirliliği arasındaki ilişki ele alınmaktadır. DOLS ve FMOLS yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada, gelir eşitsizliğinin Kanada, Japonya ve ABD için çevre üzerinde pozitif etki, Fransa ve Almanya için negatif bir etki oluşturduğu, İtalya ve İngiltere’de ise iki parametre arasında istatistiki bir ilişkinin söz konusu olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Nurrachmi vd. (2024)’te ASEAN- 6 ülkeleri için 1992-2015 dönemindeki gelir eşitsizliğinin çevre kirliliği üzerindeki etkisini LSDVC yöntemi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Gini katsayısıyla ölçülen gelir eşitsizliği, kısa ve uzun vadede çevresel bozulmayı arttırmaktadır.

Ehigiamusoe vd. (2022)’de farklı gelir gruplarına sahip 70 ülkedeki 2000-2018 döneminde gelir eşitsizliğinin çevre kirliliği üzerindeki etkisi test edilmektedir. Elde edilen bulgular, gelir eşitsizliğinin yüksek gelir grubunda karbon emisyonlarını ve ekolojik ayak izini azalttığını

ortaya koymaktadır. Ali (2022)’de 1975-2017 dönemi için Mısır üzerinde araştırma yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, gelir eşitsizlik ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkide bir değişim olmadığı görülmektedir. Aksine, gelir eşitsizliği uzun vadede çevresel bozulmaya yol açmaktadır. Uzun vadede, Gini katsayısında %1’lik bir artış CO2 emisyonlarını %2,28 oranında artırmaktadır.

Ullah ve Ali (2024)’te Pakistan özelinde gelir eşitsizliğindeki artışın çevre kalitesi üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. 1980-2022 döneminin baz alındığı çalışmada elde edilen ampirik analiz bulgularına göre, daha adil bir gelir dağılımının çevresel baskıları azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ogede vd. (2024) çalışmasında, 32 Sahra- Altı Afrika ülkelerindeki 2000-2018 dönemi için gelir eşitsizliği ile çevre kirliliği arasındaki ilişki CS-ARDL ve AMG yöntemleri ile analiz edilmektedir. Buna göre, gelir eşitsizliği arttıkça çevre kirliliği kademeli olarak artmaktadır.

Çevre kirliliği ile gelir eşitsizliğini ele alan çalışmalarda elde edilen bulgulara göre, gelir eşitsizliğinin çevre kirliliği üzerindeki etkisi ülke ve dönem özelinde farklılık göstermektedir. Yapılan çalışmalarda genel olarak çevre kirliliği göstergesi olarak ekolojik ayak izi ve karbon emisyonunu parametrelerinden faydalanılmaktadır. Bu çerçevede mevcut çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak yük kapasitesi faktörü ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki ele alınmaktadır.

3. Veri, Yöntem, Model ve Bulgular

Yapılan çalışmanın bu kısmında gelir eşitsizliği ile yük kapasitesi faktörü arasındaki ilişki test edilmektedir. Kontrol değişkenleri olarak yük kapasitesi faktörünün önemli belirleyenlerinden biri olan ekonomik büyüme parametresinin eklendiği modelin fonksiyonel formu;

$$(LCF_t) = f(Gini_t, GDP_t) \quad \text{şeklinde oluşturulmuştur.}$$

Modellerin logaritmik formu ise,

$$LnLCF_t = \beta_0 + \beta_1 lnGini_t + \beta_2 lnGDP_t + u_{it} \quad (1)$$

ile ifade edilebilir. (1) denklemde yer alan LnLCF yük kapasitesi faktörünü, LnGini gelir eşitsizliğini, LnGDP ekonomik büyümenin logaritmik halini ifade etmektedir. LCF, Global Footprint Network veri tabanından alınan biyolojik kapasite/ekolojik ayak izi verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Ekonomik büyümeye ait veriler Dünya Bankası, gelir eşitsizliği

verisi ise Solt (2020) çalışması takiben oluşturulmuş olan SWIDD veritabanından elde edilmiştir. Bu çerçevede yapılan analizin ilk aşamasında birim kök testi yapılmaktadır. Birim kök testi sınavında Augmented Dickey Fuller (ADF) testi kullanılmaktadır. Tablo 2’de seriler için yapılan ADF birim kök testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 2: Birim Kök Testi Bulguları

	ADF TESTİ		
	Düzy	Fark	Bulgu
Değişkenler	Trendli	Trendli	
LnLCF	-1.654	-4.655	I(1)
LnGini	-1.349	-3.465	I(1)
LnGDP	0.337	-3.864	I(1)

Not: Optimal gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre 2 olarak belirlenmiştir.

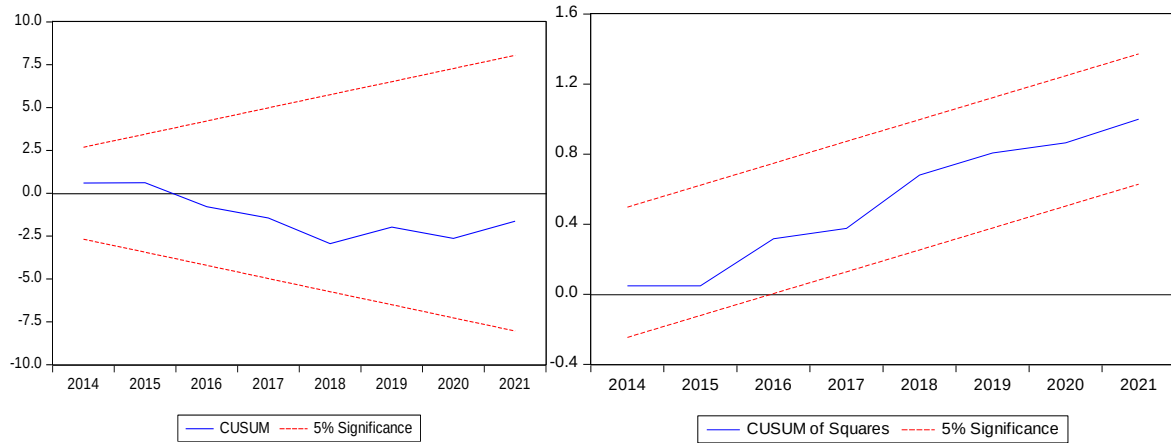
Yapılan ADF birim kök testi sonucunda, serilerin tamamının aynı seviyede durağan olduğu I(1) sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı seviyede durağanlık gösteren seriler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin tahmin edilmesi amacıyla Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL (Autoregressive Distributed Lag) yöntemi kullanılmıştır. ARDL modelinin uygunluğu ve değişkenler arasındaki ilişkinin tutarlılığının kontrol edilmesi için yapılan teşhis testi sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. ARDL Modeli Seçimi ve Teşhis Testleri

Model	Gecikme Uzunlukları	F-istatistiği	
LCF=f(Gini,GDP)	1,5,5	8.872	
Kritik Değerler	%10	%5	%1
Alt Sınır	4.19	4.87	6.34
Üst Sınır	5.06	5.85	7.52
Varsayım Testleri	F-istatistiği	Olasılık	
Breusch-Godfrey	0.312	0.742	
ARCH	2.002	0.170	
Ramsey-Reset	1.262	0.247	
Jarque-Bera	0.883	0.642	

Not:Kritik değerler Pesaran vd. (2001), Tablo 3'ten alınmıştır.Jarque-Berra, hata terimleri için normal dağılımı; Breusch-Godfrey, modelde otokorelasyon sorununu, ARCH; hata terimlerinin sabit varyansa sahip olup olmadığını, Ramsey-Reset ise kurulan modelin fonksiyonel biçiminin doğruluğunu sınamaktadır.

ARDL modeli için hesaplanan F- istatistiğinin değeri 8.872 olarak hesaplanmıştır. %1 anlamlılık düzeyini gösteren bu değer, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin var olduğunu ifade etmektedir. Elde edilen bulgulara göre, modelde otokorelasyon sorununun olmadığı, hata terimlerinin sabit varyansa ve normal dağılıma sahip olduğu, bununla birlikte modelin fonksiyonel biçiminin doğru olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca parametrelerin istikrarlı olup olmadığını belirlemek için CUSUM ve CUSUMQ grafiklerinden yararlanılmıştır.

Şekil 1. CUSUM-CUSUMSQ Testleri

Şekil 1’de yer alan CUSUM-CUSUMSQ testlerine ait grafikler incelendiğinde mavi çizginin alt sınır ile üst sınır arasında kalması, parametrelerin %5 anlamlılık seviyesinde istikrarlı olduğunu ortaya koymaktadır. ARDL modelinin uygunluğu ve ilgili varsayım testlerinden sonra katsayı tahmini yapılmıştır. Katsayılarla ilişkin elde edilen bulgular, Tablo 4’te gösterilmektedir.

Tablo 4. ARDL Katsayı Tahmini Bulguları

Değişkenler	Katsayı	Olasılık
Kısa Dönem		
Gini	0.487	0.201
GDP	-0.005	0.005
ECM(-1)	-1.222	0.003
Uzun Dönem		
Gini	2.083	0.089
GDP	-0.004	0.000

Elde edilen uzun ve kısa dönemli bulgulara göre, kısa ve uzun dönemde yük kapasite faktörü ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır. Buna göre kısa ve uzun dönemde ekonomik büyüme yük kapasite faktörünü azaltarak çevre kirliliğini arttırmaktadır. Bununla birlikte uzun dönem gelir eşitsizliğindeki artış yük taşıma kapasitesini arttırarak her çevre kirliliğini azaltmaktadır. Bu durum özellikle gelir seviyesi yüksek olan kesimin artışı ile toplumda çevreye karşı daha duyarlı önlemlerin daha yoğun bir şekilde alınabilmesine bağlanabilir. Ayrıca hata düzeltme katsayısının istatistiki olarak anlamlı olması hata düzeltme mekanizmasının işlediğini ve uzun dönemde değişkenlerin birlikte hareket ettiğini göstermektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Gelir eşitsizliğinin azaltılıp, gelir dağılımında adaletin sağlanması ile çevre kirliliğinin azaltılması sürdürülebilir kalkınmanın temel hedeflerindendir. Bu hedefler arasındaki ilişkinin analiz edilmesi sürdürülebilir kalkınma alanında uygulanabilecek ideal politikaların uygulamaların ortaya konulması bakımından oldukça önemlidir. Yapılan çalışmalarda gelir eşitsizliği ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiye yönelik elde edilen bulgulara bu görüş ayrılıklarının olduğunu göstermektedir. Bu nedenle mevcut çalışmada Türkiye özelinde 1990-2022 dönemi için gelir eşitsizliği ile çevre kirliliği göstergesi olan yük kapasitesi faktörü arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Yapılan ARDL yöntemi sonrasında, kısa ve uzun dönemde yük kapasite faktörü ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır. Buna göre kısa ve uzun dönemde ekonomik büyüme yük kapasite faktörünü azaltarak çevre kirliliğini arttırmaktadır. Bununla birlikte uzun dönem gelir eşitsizliğindeki artış yük taşıma kapasitesini arttırarak her çevre kirliliğini azaltmaktadır. Elde edilen bulgular, Türkiye’de gelir eşitsizliğinin artmasıyla orta sınıftan ayrılan kesime yönelik yapılan çevre kirliliğini önleyici önlemlerin daha etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu nedenle sürdürülebilir çevre kalitesi sağlanması amacıyla sadece toplumun üst gelir kesiminden ziyade orta ve alt gelir kesiminde yer alan bireyleri de kapsayan önlemlerin alınması gerektiği söylenebilir. Ayrıca yapılan analiz sonucunda ekonomik büyüme tarafından yük kapasitesi faktörünün de azaldığı diğer bir ifadeyle çevre kirliliğinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle ekonomik büyüme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde çevreye duyarlılığının artması gerektiği söylenebilir.

Kaynakça

Ajide, K. B., & Ibrahim, R. L. (2022). Environmental impacts of income inequality: evidence from G7 economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(2), 1887-1908.

Alataş, S., & Akın, T. (2022). The impact of income inequality on environmental quality: a sectoral-level analysis. *Journal of Environmental Planning and Management*, 65(10), 1949-1974.

Ali, I. M. A. (2022). Income inequality and environmental degradation in Egypt: evidence from dynamic ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(6), 8408-8422.

Baek, J., & Gweisah, G. (2013). Does income inequality harm the environment?: Empirical evidence from the United States. *Energy Policy*, 62, 1434-1437.

Dünya Bankası, World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Ehigiamusoe, K. U., Majeed, M. T., & Dogan, E. (2022). The nexus between poverty, inequality and environmental pollution: Evidence across different income groups of countries. *Journal of Cleaner Production*, 341, 130863.

Global Footprint Network, <https://www.footprintnetwork.org/>

Guloglu, B., Caglar, A. E., & Pata, U. K. (2023). Analyzing the determinants of the load capacity factor in OECD countries: evidence from advanced quantile panel data methods. *Gondwana Research*, 118, 92-104.

Hao, Y., Chen, H., & Zhang, Q. (2016). Will income inequality affect environmental quality? Analysis based on China's provincial panel data. *Ecological indicators*, 67, 533-542.

Liu, T., Lowatcharin, G., & Liu, L. (2024). The Influence of Income Inequality on Air Environmental Quality: An Analysis of the Inland Region in China. *International Area Studies Review*, 27(3), 267-288.

Nurrachmi, Rininta and Duasa, Jarita and ariffin, muhammad irwan and afroz, rafia (2024): *The Nexus Between Income Inequality and Environmental Degradation in ASEAN-6 Countries During 1992 – 2015 from Islamic Perspective*. Published in: Al-Muzara'ah , Vol. 12, No. 1 (July 2024): pp. 159-175.

Ogede, J. S., Oduola, M. O., & Tihamiyu, H. O. (2024). Income inequality and carbon dioxide (CO₂) in sub-Saharan Africa countries: the moderating role of financial inclusion and institutional quality. *Environment, Development and Sustainability*, 26(7), 18385-18409.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.

Scruggs, L. A. (1998). Political and economic inequality and the environment. *Ecological economics*, 26(3), 259-275.

Solt, Frederick. 2020. "Measuring Income Inequality Across Countries and Over Time: The Standardized World Income Inequality Database." *Social Science Quarterly* doi: 10.1111/ssqu.12795, https://fsolt.org/swiid/swiid_source/

Ullah, A., & Ali, A. (2024). Investigating corruption, income inequality, and environmental degradation in Pakistan: A time series analysis. <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/121291/>

AFET EKONOMİSİNİN BÜTÇE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: 2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİ ÖRNEĞİ

Arş. Gör. Dr. Ali Fuat URUŞ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
alifuat.urus@ikc.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3716-3298

Dr. Fadime Ayca CEYLAN

Bağımsız Araştırmacı, f.aycaceylan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4116-4170

ÖZET

Bu çalışma, 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli meydana gelen depremlerin Türkiye merkezi bütçesi üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı betimsel analiz yöntemiyle incelemektedir. Türkiye'nin yüksek deprem riski ve afetlerin ekonomik sonuçları göz önünde bulundurularak, afetin bütçe gelirleri, giderleri, bütçe dengesi ve kamu borçlanması üzerindeki kısa vadeli etkileri ele alınmıştır. Analiz sonuçları, il bazında afet öncesi döneme göre bütçe gelirlerinde azalma, bütçe giderlerinde ise artış olduğunu göstermiştir. Sosyal transferler, altyapı yatırımları ve afet müdahale harcamalarındaki artış, afetin mali yükünü artırmış, bu da bütçe açığında dramatik bir yükselişe yol açmıştır. Kamu borçlanması ise bütçe açığının finanse edilmesi gerekliliği nedeniyle artış göstermiştir. Sonuç olarak, Kahramanmaraş depremleri yalnızca insani kayıplara yol açmakla kalmamış, aynı zamanda merkezi yönetim bütçesi üzerinde önemli mali baskılar oluşturmuştur. Afet sonrası ekonomik daralma ve artan kamu harcamaları, mali sürdürülebilirlik açısından risk teşkil etmektedir. Bu nedenle, afet sonrası mali politikaların kısa vadeli müdahalelerle sınırlı kalmayıp, orta ve uzun vadeli mali disiplin ve sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda planlanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet Ekonomisi, Kahramanmaraş Depremleri, Bütçe

THE EFFECTS OF DISASTER ECONOMY ON THE BUDGET: THE CASE OF THE 2023 KAHRAMANMARAS EARTHQUAKES

ABSTRACT

This study examines the effects of the earthquakes that struck Kahramanmaraş on 6 February 2023 on Türkiye's central government budget using a comparative descriptive analysis method. Considering Türkiye's high seismic risk and the economic consequences of natural disasters, the study focuses on the short-term impacts of the disaster on budget revenues, expenditures, budget balance, and public debt. The findings reveal that, compared to the pre-disaster period, budget revenues declined while budget expenditures increased at the provincial level. The rise in social transfers, infrastructure investments, and emergency response expenditures significantly amplified the fiscal burden, leading to a dramatic surge in the budget deficit. Public borrowing also increased due to the necessity of financing the widening deficit. In conclusion, the Kahramanmaraş earthquakes not only caused severe humanitarian losses but also exerted

substantial fiscal pressure on the central government budget. The post-disaster economic contraction and growing public spending pose risks to fiscal sustainability. Therefore, post-disaster fiscal policies should not be limited to short-term interventions but must be designed in line with medium- and long-term fiscal discipline and sustainability principles.

Keywords: Disaster Economics, Kahramanmaraş Earthquakes, Budget

1. GİRİŞ

Doğal afetler, yalnızca insani ve çevresel yıkımlara yol açmakla kalmayıp aynı zamanda ekonomik ve mali dengeler üzerinde de derin etkiler oluşturur. Afet ekonomisi literatüründe, afetlerin doğrudan maliyetleri ile dolaylı maliyetleri ayrı kategorilerde ele alınmaktadır (Hallegatte ve Przulski, 2010; Noy ve Vu, 2010). Bu bağlamda, afetlerin devlet bütçesi üzerindeki yükleri yalnızca kısa vadeli harcamaları değil, aynı zamanda uzun vadeli mali sürdürülebilirliği de etkilemektedir.

Türkiye, jeolojik konumu nedeniyle yüksek deprem riski taşıyan bir ülkedir. 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli meydana gelen ve “Asrın Felaketi” olarak nitelendirilen depremler, hem can kaybı hem de ekonomik yıkım açısından Cumhuriyet tarihinin en ağır afetlerinden biri olmuştur. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) verilerine göre, depremler 11 ilde yıkıcı sonuçlar doğurmuş, yüzbinlerce konut ve işyeri kullanılamaz hale gelmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Hazine ve Maliye Bakanlığı raporlarında ise afetin makroekonomik dengeler ve kamu bütçesi üzerindeki etkilerine dikkat çekilmiştir.

Bu çalışma, 2023 Kahramanmaraş depremlerinin Türkiye bütçesi üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı betimsel analiz yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Depremin neden olduğu maliyetler; bütçe gelirleri, bütçe giderleri, bütçe dengesi ve kamu borçlanması ekseninde ele alınacaktır. Analiz kapsamında, 2023 yılı bütçe gerçekleştirmeleri önceki yıllarla karşılaştırılacak; özellikle afet sonrası artan harcamalar, sosyal transferler, yeniden inşa yatırımları ve borçlanma kalemleri çizelgelerle ortaya konacaktır.

Bu araştırmanın önemi, afet sonrası mali etkilerin yalnızca ekonomi literatürü açısından değil, aynı zamanda kamu politikası, mali disiplin ve sürdürülebilir kalkınma açısından da değerlendirilmesidir. Depremlerin bütçe üzerindeki yansımalarının sistematik olarak incelenmesi, gelecekteki afet yönetim stratejilerine, maliye politikası araçlarının etkinliğine ve kamu kaynaklarının verimli kullanımına ışık tutacaktır.

Bu çalışma, önce afet ekonomisi ve bütçe ilişkisini teorik olarak ele alacak, ardından konuya dair literatürü inceleyecektir. Daha sonra, resmi veriler kullanılarak 2023 Kahramanmaraş depremlerinin bütçe üzerindeki etkileri karşılaştırmalı betimsel analiz yöntemiyle ortaya konacaktır. Son bölümde ise elde edilen bulgular değerlendirilecek ve genel sonuçlar ile politika önerileri sunulacaktır.

2. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Afet ekonomisi, doğal veya insan kaynaklı felaketlerin ekonomik sistemler üzerindeki etkilerini inceleyen disiplinler arası bir alan olarak kabul edilir ve ekonomik kayıpların yanı

sıra kamu bütçesi üzerindeki yansımaları da analiz eder. Afetler, doğrudan hasarların ötesine geçerek üretim kaybı, işsizlik artışı, gelir dağılımında bozulma ve sosyal refah kaybı gibi dolaylı etkiler yaratır. Bu etkiler, bütçe ilişkisi bağlamında özellikle önemlidir; çünkü afet sonrası ekonomik daralma vergi gelirlerini azaltırken, acil müdahale, sağlık hizmetleri, sosyal yardımlar ve yeniden inşa harcamaları bütçe giderlerini artırır. Sonuç olarak bütçe açıkları büyür ve borçlanma ihtiyacı yükselir; bu durum ise kamu maliyesinin kısa ve orta vadeli dengesini zorlar (Cavallo ve Noy, 2009; Melecky ve Raddatz, 2011).

Afetlerin bütçe üzerindeki etkisi, sadece afetin büyüklüğü ve yıkıcılığı ile sınırlı değildir; belirsiz ve yıkıcı yapıları nedeniyle, hükümetin tüm kademelerinde ciddi mali şoklar uygulayarak kapsamlı acil durum müdahalesi, yeniden yapılanma ve sosyal yardım harcamalarını gerekli kılmaktadır (Hochrainer-Stigler vd. 2023). Ayrıca etkilenen bölgenin sosyoekonomik yapısı, kamu kurumlarının müdahale kapasitesi, afet öncesi mali denge ve uluslararası destek mekanizmalarına erişim gibi faktörler de bu etkiyi şekillendirir. Literatürde, afet sonrası bütçe etkilerini anlamak için genellikle doğrudan ve dolaylı maliyetler ayrımı yapılır: Doğrudan maliyetler altyapı hasarı, konut ve işyeri yıkımları gibi fiziksel zararları içerirken; dolaylı maliyetler üretim kayıpları, gelir azalması, sosyal yardım artışı ve borçlanma gereksinimi gibi bütçesel etkileri kapsar (Hallegatte ve Przulski, 2010). Bu ayrım, afetlerin bütçe üzerindeki etkilerinin sistematik olarak analiz edilmesini ve politika önerilerinin doğru temellendirilmesini sağlar.

Afetlerin hemen sonrasında genellikle tahrip olan kamu sermayesinden kaynaklanan doğrudan kayıplar yaşanır ve bu kayıplar, uzun süren yeniden yapılanma döneminde azalan ekonomik çıktıdan kaynaklanan önemli dolaylı kayıplarla daha da kötüleşir (Bevan ve Adam, 2016). Bu olaylar, ani fiziksel hasarın ötesinde, geçici üretkenlik kayıplarına ve yeniden yapılanma süreçlerinde verimsizliklere yol açar (Marto vd., 2018). Dahası, mevcut kalkınma kaynaklarının afet sonrası iyileştirmeye yönlendirilmesi, deprem riski altındaki bölgelerde uzun vadeli ekonomik büyümeyi de engelleyebilir (Tatar vd., 2024).

Mali baskılar, genellikle belirli afet koşullarına ve önceden var olan ekonomik koşullara bağlı olarak ülkeler arasında önemli ölçüde değişkenlik gösterir (Kazemiasl vd., 2025). Afetlerin bir ülkenin ekonomik istikrarı üzerindeki mali etkileri, kalkınma düzeyiyle ters orantılıdır ve daha az gelişmiş ülkeler genellikle daha ciddi bütçesel sonuçlar yaşarlar (Wiyanti ve Halimatussadiah, 2021). Buna karşılık, bir afetten önceki güçlü bir ekonomi daha belirgin mutlak kayıplar yaşayabilir, ancak daha güçlü mali sağlık göz önüne alındığında hızlı toparlanma potansiyeli daha yüksektir (Demirdağ ve Nirwansyah, 2023). Bununla birlikte, afet finansmanının doğasında var olan karmaşıklıklar, özellikle önemli ve hızlı dağıtılan hibe fonları yoksa, ülkeleri genellikle zor bir seçim menüsüyle karşı karşıya bırakır (Adam ve Bevan, 2020). Bu durum, düşük finansal gelişmenin doğal afetlerin olumsuz ekonomik etkilerini daha da kötüleştirebildiği ve mali istikrarı bu etkileri azaltmada önemli bir faktör haline getirdiği gelişmekte olan ekonomilerde özellikle kritiktir (Terrones ve Tol, 2022).

Çalışmalar, felaketlerin bütçe gelirlerini olumsuz etkilediğini, refah kayıplarına ve kısa vadede projeleri finanse etmek veya borçları geri ödemek için daha az kaynağa yol açtığını ve böylece çeşitli vergilerden ve yerel kesintilerden elde edilen gelirlerin azaldığını göstermektedir (Wiyanti ve Halimatussadiah, 2021). Felaketler nedeniyle oluşan ekonomik daralma, bir

hükümetin vergi geliri toplama kapasitesini azaltabilirken, felaketten etkilenen bireyler vergi ödemelerini erteleyebilir ve bu da yerel mali dengeleri daha da zorlayabilir. Gelirdeki bu azalma genellikle acil müdahale ve iyileştirme çalışmaları için artan hükümet harcamalarıyla birleşir (Miao vd., 2019). Mali baskı, sosyal yardım, sermaye işleri ve öngörülemez acil durum harcamaları gibi alanlardaki artan kamu harcamalarıyla sıklıkla daha da kötüleşir ve bunların tümü bütçe baskılarını daha da artırır (Wiyanti ve Halimatussadiah, 2021).

Türkiye örneğinde, afetlerin bütçe üzerindeki etkisi tarihsel olarak açık biçimde görülmektedir. Ülkenin deprem kuşağında bulunması nedeniyle büyük depremler, merkezi yönetim bütçesinde ani harcama artışları ve uzun vadeli yeniden inşa harcamaları gerektirmiştir. 1999 Marmara Depremi sonrasında merkezi bütçe üzerindeki yük ve 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrası ortaya çıkan mali yük, afetlerin bütçe üzerindeki etkilerini somut biçimde göstermektedir. Bu bağlamda, afet ekonomisinin bütçe ilişkisi ekseninde incelenmesi, yalnızca doğrudan ekonomik kayıpların değil, aynı zamanda afet sonrası bütçe dengelerinin ve kaynak kullanımının anlaşılmasına da katkı sağlar.

Sonuç olarak, afetlerin kısa, orta ve uzun vadede bütçe üzerindeki etkilerinin teorik olarak kavramsal bir temele oturtularak incelenmesi, hem kamu kaynaklarının etkin kullanımını hem de gelecekteki afet sonrası bütçe planlamalarında veri temelli karar almayı mümkün kılar. Literatür, bu tür sistematik analizlerin, afet sonrası mali yükün ölçülmesinde ve bütçe planlamasının etkinliğinin artırılmasında kritik rol oynadığını göstermektedir (Cavallo ve Noy, 2009; Melecky ve Raddatz, 2011; Hallegatte ve Przyluski, 2010).

3. YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada, 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen depremlerin Türkiye merkezi bütçesi üzerindeki etkileri, karşılaştırmalı betimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Analiz, afet öncesi dönem olan 2021-2022 ile afet yılı 2023 yılı merkezi bütçe gerçekleştirmeleri esas alınarak yürütülmüştür. Araştırmanın odak noktası; bütçe gelirleri, bütçe giderleri, bütçe dengesi ve kamu borçlanması gibi temel kamu maliyesi göstergelerinin yıllar içindeki değişimlerinin tespiti ve afetin merkezi bütçe üzerindeki kısa vadeli mali yansımalarının ortaya konmasıdır.

Analiz sürecinde, çizelgeler aracılığıyla yıllar itibarıyla genel bütçe gelirlerinde meydana gelen değişimler betimlenmiş; afetin merkezi bütçe üzerindeki mali etkileri karşılaştırmalı biçimde ortaya konmuştur. Böylece, afet öncesi ve sonrası dönemde kamu maliyesi göstergeleri arasındaki farklılıklar sistematik şekilde değerlendirilmiştir. Öncelikle il bazında veriler incelenerek değişimler değerlendirilmiştir. İkinci aşamada ise genel bütçe verileri ve harcamalar dikkate alınarak, bütçe üzerinde oluşan mali baskılar incelenmiştir.

Çizelge 1. Yıllara Göre İller Bazında Genel Bütçe Gelirleri 2021-2023)

	2021- Genel Bütçe Gelirleri (Bin TL)			2022- Genel Bütçe Gelirleri (Bin TL)			2023- Genel Bütçe Gelirleri (Bin TL)		
	Tahakkuk	Tahsilat	Tahsilat / Tahakkuk	Tahakkuk	Tahsilat	Tahsilat / Tahakkuk	Tahakkuk	Tahsilat	Tahsilat / Tahakkuk
Kahramanmaraş	5.747.560	4.036.161	70.2	8.588.302	6.455.280	75.2	12.861.997	4.895.416	38.1
Hatay	35.883.196	25.059.524	69.8	62.022.330	47.351.195	76.3	74.120.987	42.802.290	57.7

	2021- Genel Bütçe Gelirleri (Bin TL)			2022- Genel Bütçe Gelirleri (Bin TL)			2023- Genel Bütçe Gelirleri (Bin TL)		
	Tahakkuk	Tahsilat	Tahsilat / Tahakkuk	Tahakkuk	Tahsilat	Tahsilat / Tahakkuk	Tahakkuk	Tahsilat	Tahsilat / Tahakkuk
Adıyaman	2.458.142	1.015.990	41.3	3.578.436	1.806.115	50.5	5.405.534	2.561.874	47.4
Gaziantep	20.242.388	8.108.140	40.1	31.165.932	16.858.232	54.1	47.618.524	26.724.897	56.1
Malatya	4.310.944	2.378.385	55.2	6.442.509	4.377.546	67.9	9.964.077	6.045.140	60.7
Osmaniye	2.525.227	1.188.987	47.1	3.557.717	1.880.118	52.8	6.593.022	3.346.944	50.8
Adana	28.717.780	13.935.952	48.5	56.929.341	34.476.102	60.6	84.533.824	52.061.968	61.6
Diyarbakır	14.207.571	4.201.387	29.6	20.166.479	8.884.030	44.1	33.256.234	18.556.343	55.8
Şanlıurfa	10.145.078	3.237.307	31.9	13.177.740	4.875.147	37.0	22.573.404	11.048.535	48.9
Kilis	2.216.287	359.629	16.2	2.543.853	1.180.442	46.4	2.529.121	835.036	33.0
Elazığ	3.504.432	1.779.138	50.8	4.869.131	2.786.671	57.2	9.133.561	6.259.426	68.5

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, Genel Bütçe Gelirlerinin İller İtibariyle Tahakkuk ve Tahsilatı (2004-2022) verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Çizelge 1’de deprem yaşanan ve depremden etkilenen 11 ile ait 2021-2022 dönemi için tahakkuk eden ve tahsil edilen bütçe gelirleri miktarı ve bu miktarın oransal değişimi gösterilmektedir.

2023 Kahramanmaraş merkezli depremin ekonomik ve mali etkileri en belirgin biçimde Kahramanmaraş kentinin kendi bütçe performansında gözlemlenmiştir. 2021 yılında %70,2 olan tahsilat oranı 2022’de %75,2’ye yükselmiş, ancak 2023’te %38,1’e sert biçimde gerilemiştir. Bu dramatik düşüş, ilin deprem merkez üssü olması nedeniyle üretim ve ticari faaliyetlerin durma noktasına gelmesi, mükelleflerin ekonomik kayıplar yaşaması ve vergi tahsilatlarının mücbir sebep kapsamına alınmasıyla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla Kahramanmaraş, afetin mali sistem üzerindeki yıkıcı etkisinin en görünür olduğu örneği oluşturmaktadır.

Hatay ili, depremden en çok etkilenen ikinci bölge olarak, mali göstergelerinde ciddi bir bozulma yaşamıştır. 2021’de %69,8 olan tahsilat oranı 2022’de %76,3’e kadar yükselmişken, 2023 yılında %57,7’ye gerilemiştir. Tahakkuk tutarının artmasına rağmen tahsilat oranındaki bu düşüş, bölgedeki ağır fiziki yıkım, işletme kapanmaları, nüfus hareketliliği ve vergi ertelemeleriyle açıklanabilir. Hatay’ın vergi gelirlerindeki bu daralma, bölgesel üretim kapasitesi kaybının bütçe gelirlerine doğrudan yansıdığını göstermektedir.

Adıyaman’da 2021 yılında %41,3 olan tahsilat oranı 2022’de %50,5’e yükselmiş, ancak 2023’te %47,4’e gerilemiştir. Bu düşüş, ilin orta düzeyde deprem etkisine maruz kalmasına rağmen ekonomik toparlanmanın zayıf seyrettiğini göstermektedir. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin faaliyet kayıpları, üretim zincirinin kopması ve yerel istihdamdaki azalma, mali performans üzerinde baskı oluşturmuştur. Adıyaman örneği, afet sonrası ikinci derecede etkilenen illerde görülen yapısal kırılganlıkları ortaya koymaktadır.

Gaziantep, 2023 depreminden fiziksel olarak etkilenmesine karşın, mali performans bakımından bölgesel direnç göstermiştir. 2021’de %40,1 olan tahsilat oranı 2022’de %54,1’e ve 2023’te %56,1’e yükselmiştir. Sanayi üretimi, ihracat kapasitesi ve vergi tabanının çeşitliliği, ilin bütçe gelirlerinde istikrar yaratmıştır. Bu durum, afet sonrası ekonomik toparlanmada üretim merkezlerinin oynadığı dengeleyici rolü ortaya koymakta ve bölgesel mali sürdürülebilirlik açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Malatya’da 2021 yılında %55,2 olan tahsilat oranı 2022’de %67,9’a yükselmiş, 2023’te ise %60,7’ye gerilemiştir. Bu düşüş, kısmi yapısal hasar ve ekonomik faaliyetlerdeki geçici duraksamayla açıklanabilir. Ancak oranın Kahramanmaraş ve Hatay kadar sert düşmemesi, ilin mali sisteminin görece dayanıklı olduğunu göstermektedir. Kamu gelirlerindeki bu nispi istikrar, Malatya’nın bölgesel mali toparlanma kapasitesinin güçlü olduğuna işaret etmektedir.

Osmaniye, depremde etkilenmekle birlikte bütçe gelirleri açısından göreceli bir istikrar sergilemiştir. 2021’de %47,1 olan tahsilat oranı 2022’de %52,8’e yükselmiş, 2023’te ise %50,8 seviyesinde kalmıştır. Bu sınırlı düşüş, ilin ekonomik ölçeğinin küçük olması ve kamu gelirlerinin daha az dalgalanma göstermesiyle ilişkilendirilebilir. Osmaniye örneği, afet sonrası küçük ölçekli illerin mali performansındaki görece esnekliğe dikkat çekmektedir.

Adana, deprem bölgesine coğrafi yakınlığına karşın, ekonomik faaliyet açısından bir “bölgesel dengeleyici merkez” rolü üstlenmiştir. Tahsilat oranı 2021’de %48,5 iken 2022’de %60,6’ya, 2023’te %61,6’ya yükselmiştir. Bu artış, ilin sanayi ve ticaret kapasitesinin afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde aktif rol oynadığını göstermektedir. Adana örneği, bölgesel mali yeniden dağılımın ve ekonomik aktivitenin mekânsal kaymasının açık bir göstergesidir.

Diyarbakır doğrudan deprem hasarına uğramamış, ancak bölgesel lojistik ve tedarik ağları üzerinden dolaylı biçimde etkilenmiştir. 2021’de %29,6 olan tahsilat oranı 2022’de %44,1’e, 2023’te ise %55,8’e yükselmiştir. Bu artış, ilin afet sonrası bölgesel mal ve hizmet akışında daha merkezi bir konuma gelmesiyle ilişkilendirilebilir. Diyarbakır, bu dönemde kamu gelirlerinde artış gösteren az sayıdaki illerden biri olmuştur.

Şanlıurfa’da 2021’de %31,9 olan tahsilat oranı 2022’de %37’ye, 2023’te ise %48,9’a yükselmiştir. Depremde doğrudan etkilenmemesine karşın, göç alan bir il haline gelmesi nedeniyle tüketim ve dolaylı vergi gelirlerinde artış yaşanmıştır. Bu durum, afet sonrası nüfus hareketliliğinin mali göstergeler üzerinde yarattığı dolaylı etkiye işaret etmektedir. Şanlıurfa, bölgesel mali dayanıklılığın arttığı nadir örneklerden biridir.

Kilis, 2021 yılında yalnızca %16,2’lik bir tahsilat oranına sahipken 2022’de bu oran %46,4’e yükselmiş, 2023’te ise %33’e gerilemiştir. Deprem sonrası ekonomik daralma, göç baskısı ve kayıt dışı faaliyetlerin artışı bu düşüşte belirleyici olmuştur. Küçük ölçekli bir ekonomi olması nedeniyle vergi tabanının daralması bütçe gelirlerinde hızlı bozulmaya yol açmıştır. Kilis örneği, afetlerin mikro ölçekte mali kırılganlıkları nasıl tetiklediğini göstermektedir.

Elazığ, 2020 depreminin ardından kademeli bir mali toparlanma süreci yaşamış ve 2023 Kahramanmaraş depreminden doğrudan etkilenmemiştir. Tahsilat oranı 2021’de %50,8, 2022’de %57,2, 2023’te ise %68,5’e yükselmiştir. Bu sürekli artış, ildeki ekonomik

faaliyetlerin istikrara kavuştuğunu ve kamu gelirlerinin sürdürülebilir bir şekilde arttığını göstermektedir. Elazığ örneği, afet sonrası uzun vadeli mali toparlanmanın başarılabilirliğine dair olumlu bir örnek sunmaktadır.

Genel olarak 2023 verileri, çekirdek deprem illerinde (Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman) kamu gelirlerinde sert düşüş yaşanırken; çevre illerde (Adana, Gaziantep, Şanlıurfa) görece artış görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu, bütçe gelirlerinin mekânsal yeniden dağılımı ve ekonomik faaliyetin coğrafi kayması anlamına gelmektedir.

Çizelge 2. Merkezi Yönetim Bütçe Göstergeleri (2021-2023)

Yıl	Bütçe Giderleri (Milyar TL)	Bütçe Gelirleri (Milyar TL)	Bütçe Dengesi (Milyar TL)	Kamu Net Borç Stoku (Milyar TL)
2021	1603	1402	-201	1445
2022	2942	2800	-142	2413
2023	6588	5207	-1880	5351

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe geliştirme Başkanlığı, Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentileri Raporu (2022-2024); T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Net Borç Stoku İstatistikleri (2025)’nden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Çizelge 2’de yer alan 2021-2023 dönemi merkezi bütçe verileri, Türkiye ekonomisinin hem normal dönem koşullarındaki mali yapısını hem de 2023 yılında meydana gelen büyük afetin etkilerini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır.

2021 yılı, pandemi koşullarının etkilerinin azalmaya başladığı bir dönem olarak bütçe göstergelerinde görece istikrarlı bir görünüm sunmuştur. Merkezi yönetim bütçe giderleri 1,6 trilyon TL, bütçe gelirleri ise 1,4 trilyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Bütçe açığı 201 milyar TL olup, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla’ya (GSYH) oranla sınırlı bir açık seviyesine işaret etmektedir. Bu dönemde mali disiplinin korunmasına yönelik politikalar sürdürülmüş; gelir performansında vergi tahsilat oranlarının yükselmesiyle birlikte bütçe açığı kontrollü biçimde tutulmuştur. Kamu net borç stoku 1,4 trilyon TL ile görece makul bir düzeyde kalmış, borç sürdürülebilirliği açısından riskler düşük seyretmiştir.

2022 yılında Türkiye ekonomisi yüksek enflasyon, artan enerji maliyetleri ve döviz kuru dalgalanmalarıyla karakterize edilmiştir. Bu makroekonomik koşullar, bütçe giderlerinin 2,9 trilyon TL’ye yükselmesine yol açmıştır. Aynı dönemde bütçe gelirleri 2,8 trilyon TL ile nominal olarak artış göstermiş, ancak giderlerdeki artış hızının gerisinde kalmıştır. Buna bağlı olarak bütçe açığı 142 milyar TL olmuştur. Her ne kadar açık miktarı 2021’e göre azalmış görünse de, bu durum büyük ölçüde enflasyon kaynaklı nominal artışların gelir kalemlerini geçici biçimde büyütmesinden kaynaklanmıştır. Kamu net borç stoku ise 2,4 trilyon TL’ye ulaşarak önceki yıla göre yaklaşık %67 oranında artmış, bu da kamunun finansman ihtiyacındaki yapısal genişlemeyi göstermiştir.

2023 yılı, Türkiye mali tarihi açısından istisnai bir dönem olarak değerlendirilebilir. Kahramanmaraş merkezli büyük depremler, kamu harcamalarında ani ve yüksek ölçekli bir artışa yol açmıştır. Bütçe giderleri 6,6 trilyon TL'ye ulaşarak bir önceki yıla göre iki kattan fazla artmıştır. Buna karşın bütçe gelirleri 5,2 trilyon TL seviyesinde kalmış, dolayısıyla bütçe açığı 1,88 trilyon TL ile rekor düzeye çıkmıştır. Bu açık, hem afet sonrası yeniden inşa harcamaları hem de ekonomik destek paketleri nedeniyle hızla genişlemiştir. Kamu net borç stoku 5,35 trilyon TL'ye yükselerek neredeyse iki katına çıkmıştır. Bu gelişme, kamu maliyesinde borçlanma temelli genişlemenin derinleştiğini ve bütçe dengesinin yapısal olarak bozulduğunu göstermektedir. 2023 yılı itibarıyla Türkiye'nin bütçe politikası, mali disiplin odaklı yapıdan kriz yönetimi ve yeniden yapılanma temelli harcama genişlemesine evrilmiştir.

Üç yıllık dönemde merkezi yönetim bütçe dengesi, pandemi sonrası toparlanmadan, enflasyonist genişlemeye ve nihayet afet kaynaklı mali şoklara uzanan bir dönüşüm yaşamıştır. 2021'de görece dengeli seyreden bütçe yapısı, 2022'de nominal gelir artışlarına rağmen reel anlamda zayıflamış; 2023'te ise olağanüstü harcamalar nedeniyle derin açıklar ve hızla artan kamu borç stoku ortaya çıkmıştır. Bu tablo, Türkiye'nin mali sürdürülebilirliğinin kısa vadede büyük ölçüde deprem sonrası yeniden inşa politikalarının finansman biçimine bağlı hale geldiğini ve orta vadede borçlanma dinamiklerinin mali istikrar açısından belirleyici olacağını göstermektedir.

Çizelge 3. Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri Kalemleri (2022-2023)

Gider Kalemi	2022 (Milyar TL)	2023 (Milyar TL)	Değişim (%)
Sosyal Transferler	545,0	627,5	+15,1
Altyapı Yatırımları	190,2	238,0	+25,1
Afet Müdahale Harcamaları	9,8	22,4	+128,6
Diğer Giderler	811,8	857,3	+5,6

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı ile T.C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe geliştirme Başkanlığı mali rapor ve istatistiklerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Çizelge 3, 2023 yılı itibarıyla merkezi yönetim bütçe giderlerinin yapısal dönüşümünü ve afetin mali etkisinin hangi kalemlerde yoğunlaştığını göstermektedir. Çizelgedeki dört ana kalem üzerinden gider yapısındaki değişim analiz edildiğinde, özellikle üç başlıkta dikkat çekici artışlar göze çarpmaktadır.

Sosyal transferler, devletin vatandaşlara doğrudan veya dolaylı olarak sunduğu yardım ve destekleri kapsamaktadır. Bu kalemdeki %15,1'lik artış, afet sonrası sosyal yardımların artırıldığını, özellikle barınma, gıda, sağlık, geçici istihdam gibi desteklerin yaygınlaştırıldığını göstermektedir. Afet bölgesindeki kırılgan gruplara yönelik sosyal koruma önlemleri, bu artışta belirleyici olmuştur.

Altyapı yatırımları, hem kamu hizmetlerinin sürekliliği hem de ekonomik toparlanma için kritik bir kalemdir. 2023 yılında %25,1 oranında artarak 238 milyar TL'ye ulaşan altyapı yatırımları, büyük ölçüde deprem bölgesindeki yeniden inşa faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Yol, su, enerji ve kamu binalarına yönelik yatırımlar bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Afet müdahale harcamaları, afet anında yapılan doğrudan harcamaları kapsar. Bu kalem, 2022'ye kıyasla %128,6 gibi olağanüstü bir artış göstermiştir. Acil kurtarma çalışmaları, geçici barınma alanlarının kurulumu, sağlık hizmetlerinin seferber edilmesi ve yardım malzemelerinin dağıtımı gibi faaliyetler bu kalemden yer almaktadır. Bu artış, afetin acil mali yükünün büyüklüğünü ve bütçede ne denli yer kapladığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Diğer giderler kaleminde ise daha sınırlı bir artış (%5,6) gözlenmiştir. Bu kalem, personel giderleri, mal ve hizmet alımları gibi olağan kamu harcamalarını kapsamaktadır. Diğer kalemlere göre daha yatay bir seyir izlenmiştir.

Genel olarak bakıldığında, 2023 yılında bütçe giderlerinde yaşanan bu artışlar, afetin hem kısa vadeli acil müdahale gerekliliklerini hem de orta vadeli yeniden yapılanma hedeflerini yansıtmaktadır. Bu gider artışları, gelirlerdeki daralma ile birleştiğinde bütçe dengesi üzerinde ciddi bir baskı oluşturmıştır. Dolayısıyla, sadece gelir tarafında değil, gider yönetiminde de etkin ve hedefli harcama stratejileri geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Analiz edilen veriler, Kahramanmaraş depremlerinin Türkiye merkezi bütçesi üzerinde derin mali etkiler yarattığını göstermektedir. Afet sonrası bütçe giderlerinde belirgin artış yaşanırken, bütçe gelirlerinde yaşanan gerileme bütçe açığının dramatik biçimde büyümesine yol açmıştır. Bu durum, kamu maliyesi açısından sürdürülebilirlik konusunda önemli bir risk teşkil etmektedir. Artan bütçe açığının finansmanı için kamu borçlanmasında gözlenen hızlı yükseliş, mali baskının devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, afet sonrası mali yönetim politikalarının, yalnızca acil harcamaları değil, orta ve uzun vadeli mali disiplin ve sürdürülebilirlik ilkelerini de gözetenek tasarlanması kritik önem taşımaktadır. Ayrıca afet maliyetlerinin etkilerinin düzenli ve sistematik izlenmesi, gelecek planlamaları ve kaynak tahsisinde etkinliği artırmak açısından kritik öneme sahiptir.

4. SONUÇ

Elde edilen bulgular, 2023 depremlerinin kamu maliyesi üzerinde yalnızca kısa vadeli etkilerle sınırlı kalmadığını, bütçe kalemlerinde yapısal değişimlere yol açtığını göstermektedir. Deprem öncesi ve sonrası mali veriler incelendiğinde, il bazında bütçe gelirlerinde önemli düşüşler, harcamalarda belirgin artışlar yaşandığı, bunun sonucunda bütçe açığının ve kamu borçlanmasının hızla arttığı görülmektedir. Ayrıca, ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlama ve vergi gelirlerindeki azalma, bütçe dengesini bozarak mali kırılganlığı artırmıştır.

2021–2023 dönemi, Türkiye kamu maliyesinde denge arayışından mali genişlemeye ve ardından afet kaynaklı bütçe şokuna uzanan üç aşamalı bir süreç olarak tanımlanabilir. Bölgesel düzeyde, deprem illerinde gelir tahsil performansının ciddi biçimde bozulduğu; çevre illerde ise ekonomik faaliyetin kısmen toparlanarak bütçe gelirlerini desteklediği görülmektedir. Makro düzeyde ise, merkezi yönetim bütçesinin 2023 itibarıyla yeniden inşa ve destek politikaları nedeniyle tarihsel ölçekte genişlediği, borçlanma yükünün hızla arttığı gözlenmiştir.

Bu bulgular, afetlerin yalnızca bölgesel yıkıma değil, aynı zamanda ulusal mali sürdürülebilirlik üzerinde yapısal etkiler yarattığını göstermektedir. Türkiye örneğinde, 2023 depremleri sonrasında bütçe politikası kısa vadeli dayanıklılığı önceleyen ancak orta vadede borçlanma temelli bir mali yapıya evrilen bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla, gelecekte mali istikrarın korunması açısından yeniden yapılanma harcamalarının finansman yapısının dikkatle planlanması gerekmektedir.

Sadece harcamaların mutlak miktarındaki artış değil, aynı zamanda afetle ilişkili harcamaların toplam bütçe içindeki payının yükselmesi dikkat çekicidir. Bu durum, mali önceliklerin afet yönetimi ve iyileştirme süreçlerine kaydığını, kamu kaynaklarının bu alanlara yoğunlaştığını göstermektedir. Bulgular, bu kaymanın sosyal hizmetler ve diğer kamu yatırımları üzerinde uzun vadeli etkiler yaratabileceğine işaret etmektedir.

Çalışmanın temel katkısı, güncel kamu maliyesi verileri ışığında afetlerin bütçe üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak analiz etmesidir. Elde edilen sonuçlar, sadece Türkiye özelinde değil, benzer kriz durumlarıyla karşılaşan diğer bölgeler ve iller için de önemli politika önerileri sunmaktadır. Mali politika yapıcılarının, afet sonrası bütçe yönetiminde gelir kaynaklarını çeşitlendirmesi, dış finansman erişimini kurumsal kapasiteyle uyumlu hale getirmesi ve sosyal harcamaların sürdürülebilirliğini gözetmesi gerekmektedir.

Gelecekteki araştırmalar, 2023 depremlerinin uzun vadeli etkilerini mali istikrar, gelir dağılımı, kurumsal reformlar ve sosyal kalkınma açısından daha derinlemesine incelemelidir. Özellikle yerel ölçekte, bölgesel ve il bazlı verilerin analiz edilmesi, kamu maliyesindeki yapısal değişimlerin daha kapsamlı anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu tür çalışmalar, akademik literatüre değerli katkılar sunmanın yanı sıra, kriz yönetiminde daha esnek ve dayanıklı mali politika araçlarının geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır.

KAYNAKÇA

Bevan, D., & Adam, C., Financing the Reconstruction of Public Capital after a Natural Disaster. In *World Bank, Washington, DC eBooks*, 2016. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-7718>

Cavallo, E., ve Noy, I., *The economics of natural disasters: A survey*. Inter-American Development Bank, 2009.

Demirdağ, İ., & Nirwansyah, A. W., Beyond Disaster: Investigating the Varied Responses of Regional Entrepreneurship to Natural Disasters. *Research Square (Research Square, 2023)*, <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3591711/v1>

Hallegatte, S., ve Przyluski, V., *The economics of natural disasters: Concepts and methods* (World Bank Policy Research Working Paper No. 5507). World Bank, 2010.

Hochrainer-Stigler, S., Zhu, Q., Ciullo, A. *et al.*, Differential Fiscal Performances of Plausible Disaster Events: A Storyline Approach for the Caribbean and Central American Governments under CCRIF. *EconDisCliCha* 7, 209–229, 2023.

Kazemiasl, N., Motamed, H., & Fazlavi, M., A risk-based model for allocating post-earthquake reconstruction finance in medium-size Iranian Cities. *Geoenvironmental Disasters*, 12(1), 2025 <https://doi.org/10.1186/s40677-024-00306-4>

Marto, R., Papageorgiou, C., & Klyuev, V., Building resilience to natural disasters: An application to small developing states. *Journal of Development Economics*, 135, 574, 2018. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2018.08.008>

Melecky, M., ve Raddatz, C., *How do governments respond after disasters? Evidence from developing countries* (World Bank Policy Research Working Paper No. 5685). World Bank, 2011.

Miao, Q., Chen, C., Lu, Y., & Abrigo, M. R. M. , Natural Disasters and Financial Implications for Subnational Governments: Evidence from China. *Public Finance Review*, 48(1), 72, 2019. <https://doi.org/10.1177/1091142119884710>

Noy, I., The macroeconomic consequences of disasters. *Journal of Development Economics*, 88(2), 221–231, 2009. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2008.02.005>

Noy, I., ve Vu, T. B., The economics of natural disasters in a developing country: The case of Vietnam. *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 54(4), 515–530, 2010. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8489.2010.00504.x>

Raddatz, C., The wrath of God: Macroeconomic costs of natural disasters (World Bank Policy Research Working Paper No. 5039). World Bank, 2009.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı [SBB], *2023 Kahramanmaraş ve Hatay depremleri raporu*, Ankara: Resmî Yayın, 2023.

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Net Borç Stoku İstatistikleri, 2025.

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, Genel Bütçe Gelirlerinin İller İtibariyle Tahakkuk ve Tahsilatı (2004-2022), 2025.

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı [HMB]. *2023 yılı bütçe gerçekleştirme raporları*. Ankara: Resmî Yayın, 2023.

Tatar, C. Ö., Çabuk, S. N., Ozturk, Y., Kurkcuoglu, M. A. S., Kavlak, M. Ö., Öztürk, G. B., Dabanlı, A., Küçükpehlivan, T., & Çabuk, A., Impacts of earthquake damage on commercial life: A RS and GIS based case study of Kahramanmaraş earthquakes. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 107, 104464, 2024. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2024.104464>

Terrones, V., & Tol, R. S. J.. Relevance of financial development and fiscal stability in dealing with disasters in Emerging Economies. *Research Square (Research Square)*, 2022. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-2273874/v1>

Wiyanti, A., & Halimatussadiah, A., Are Disasters a Risk to Regional Fiscal Balance? Evidence from Indonesia. *International Journal of Disaster Risk Science*, 12(6), 839, 2021. <https://doi.org/10.1007/s13753-021-00374-2>

RİSKTEN KAÇINMANIN PORTFÖY DAĞILIMINA ETKİSİ: FARKLI VARLIK SINIFLARIYLA DENEMELER

Arş. Gör. Dr. Erdi BAYRAM

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, erdi.bayram@cbu.edu.tr - 0000-0003-4478-7231

Öğr. Gör. Dr. Ümit Hasan GÖZKONAN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, umit.gozkonan@cbu.edu.tr - 0000-0002-7187-6304

Arş. Gör. Tolga ÇAĞLAYANSUDUR

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, tolga.caglayansudur@cbu.edu.tr - 0000-0002-0211-9027

ÖZET

Finansın temel aksiyomlarından riskten kaçınma, yatırım kararları açısından ele alındığında kişilerin risk toleranslarına bağlı olarak değişen rasyonel bir davranıştır. Portföy yönetimi açısından rasyonel ve riskten kaçınan karar birimleri risk-getiri dengesini sağlayabilmek adına çeşitlendirme stratejisi uygulamaktadır. Yatırımcı için çeşitlendirme seviyesi teorik olarak etkin sınır üzerinde seçtiği noktaya bağlıdır ki bu fayda fonksiyonu ile belirlenmektedir. Fayda fonksiyonundaki lambda katsayısı yatırımcının riskten kaçınma seviyesini göstermektedir. Diğer bir deyişle yatırımcının toplam faydası lambda değişkenine göre belirlenmektedir. Bu çalışmada farklı varlık sınıfları kullanılarak riskten kaçınmanın portföy dağılımına etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın amacı farklı lambda katsayıları için yatırımcı faydasını ençoklayan portföy bileşimleri elde etmek ve ilgili katsayıda yapılan değişiklikler sonucunda portföy dağılımını izlemektir. Altın, tahvil, endeks fonu, bitcoin ve dolar varlık sınıflarına ait 867 günlük veri setiyle çalışılmış, 0.5-50 arasında 27 farklı lambda katsayısı için yatırımcı faydasını ençoklayan portföy dağılımları Ardışık En Küçük Kareler Programlaması (SLSQP) optimizasyon algoritmasıyla elde edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre riskten kaçınma katsayısı yükseldikçe portföylerde tahvilin ağırlığı artmakta, bitcoin ve borsa yatırım fonunun ağırlığı azalmaktadır. Altın tahville kıyaslanıldığında daha riskli bir yatırım alternatifi olmasına karşın belirli bir lambda seviyesine kadar portföylerde yer almaktadır. Dolar lambda seviyesi yükseldikçe tahvil özelliği göstermekte ve yatırımcının riskten kaçınma seviyesi arttıkça sepetteki ağırlığını artırmaktadır. Çalışmanın sonuçları akademik ve pratik beklentilerle uyumludur.

Anahtar Kelimeler: Riskten kaçınma, portföy optimizasyonu, fayda.

1. GİRİŞ

Finansal piyasalarda risk gerçekleşen getirinin beklenen getiriden sapma olasılığı olarak ifade edilir ve yatırımcılar bu olasılığı minimize etmek yatırımlarında risk-getiri dengesini korumak için çeşitlendirme stratejisi uygular. Riskten kaçınma ve çeşitlendirme finansın temel ilkelerinden (aksiyom) ikisidir ve yatırımcının çeşitlendirme seviyesi teorik olarak etkin sınırı (efficient frontier) teğet kesen kayıtsızlık eğrisine bağlıdır, bu ilişki yatırımcının fayda

fonksiyonu ile tanımlanmaktadır. Yatırımcı faydasını (U) getiri (R), riskten kaçınma katsayısı (λ) ve risk (σ) bileşenleri belirlemektedir.

$$U = R_p - \lambda \sigma_p^2$$

Eşitlikteki lambda (λ) katsayısı yatırımcının riskten kaçınma derecesini temsil eder. Lambda değeri azaldıkça daha fazla risk almaya eğilimli hale gelirken, lambda değerinin artması riskten kaçınma eğiliminin güçlendiğini gösterir. Varsayım olarak yüksek getiri tercih eden yatırımcılar yüksek risk üstlenebilecek durumdadır (düşük lambda), diğer durumda risk toleransı düşük (yüksek lambda) yatırımcının beklediği getiri yüksek risk üstlenen yatırımcıya göre düşük olacaktır. Klasik Markowitz modelinde çeşitlendirme, riski yönetmenin bir yoludur ve çeşitlendirme varlık dağılımıyla ilgilidir (Blanchett, 2023).

Bu araştırmanın temel amacı yatırımcı faydasını ençoklayan farklı riskten kaçınma seviyelerinde farklı varlık sınıflarının portföydeki dağılımı izlemektir. Araştırmanın alt amacı ise varlık sınıflarının portföydeki dağılımının akademik ve pratik beklentilerle uyumlu olup olmadığını incelemektir. Bu amaçlar doğrultusunda lambda katsayıları için yatırımcı faydasını ençoklayan portföy bileşimleri elde edilmiştir ve katsayıya göre portföyü hangi varlık sınıfının oluşturduğu izlenmiştir. Bu sayede yatırımcı profillerini yansıtan lambda katsayılarını belirlemek de mümkün olacaktır.

Beiglböck vd. (2012) tarafından matematiksel kanıtları ortaya konulan lambda değişkeninin portföy dağılımını doğrudan etkilediği bulgusu bu çalışmanın temel motivasyon noktasını temsil etmektedir. Björk vd. (2014) riskten kaçınma seviyesinin duruma bağlı (state-dependent) olarak değişen ve dinamik bir yapıda modellenmesi gerektiği üzerine ampirik bulgular ortaya koymuştur. Daha pratik bulgulara ulaşan Blanchett (2023) ise belirli bir aralıkta izlediği lambda katsayısının yükseldiği senaryoda portföyün giderek daraldığını ve güvenli varlıklarda yoğunlaştığını ifade etmektedir. Kaplan Yıldırım ve Kadooğlu Aydın (2023) yapmış oldukları saha araştırmasında riskten kaçınma derecesine göre bireylerin yatırım tercihlerinin farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Farklı bir saha araştırmasında ise Kaplan Yıldırım (2023) kripto para yatırımcılarının riskten kaçınma derecesi düşük olan bireylerden oluştuğu bulgusunu raporlamıştır. Uçkun ve Dal (2021)'in çalışmasında ise kripto yatırımcılarının yüksek risk toleransına sahip agresif yatırımcı sınıfında yer aldığı ifade edilmektedir.

2. VERİ VE YÖNTEM

Araştırmada altın, tahvil, endeks fonu ve dolar varlık sınıflarına ait 04/01/2022 ile 30/06/2025 tarihleri arasındaki 867 günlük getiri verisiyle çalışılmıştır. Altın için spot piyasa fiyatları, tahvil için 2 yıllık devlet tahvil verimi oranları, endeks fonu için Ziraat Borsa İstanbul 30 Hisse Senedi Yoğun BYF fiyatları, Bitcoin için TL cinsinden fiyat verileri ve dolar için USD/TRY döviz kuru verileri kullanılmıştır. Veriler Yahoo Finance ve Investing platformlarından toplanmıştır. Günlük getiri verileri aşağıdaki eşitlik yardımıyla hesaplanmıştır.

$$r_i = \frac{p_t}{p_{t-1}}$$

Formülde r_i varlığının günlük getirisini, p_t varlığın t zamandaki fiyatını göstermektedir. Farklı lambda katsayıları için yatırımcı faydasını maksimize eden varlık kompozisyonunu elde etmek üzere ortalama-varyans Markowitz (1959) modelinin SLSQP (Sequential Least Squares Programming – Ardışık En Küçük Kareler Programlaması) algoritmasıyla sayısal çözümü yapılmıştır (Garg vd., 2025). Algoritma bir optimizasyon problemini çözmeye yöneliktir ve matematiksel ifadesi aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \max_w U(w) &= w' \mu - \lambda w' \Sigma w \\ \text{subject to } 1' w &= 1, 0 \leq w_i \leq 1 \quad \forall i \end{aligned}$$

Formüldeki w indisi ağırlık vektörü, μ indisi beklenen getiri vektörü, Σ kovaryans matrisi, λ riskten kaçınma katsayısı, w_i i 'nci varlığın portföy içindeki ağırlığı, 1 tam yatırım kısıtını ifade etmektedir. Model $\lambda \in \{0.5, 1, 2, 3, \dots, 25, 50\}$ değerleri için Python programlama dili kullanılarak Jupyter Notebook ortamında çözülmüştür.

3. BULGULAR

Çalışmada kullanılan varlık sınıflarının 867 günlük ortalama getiri ve standart sapma değerleri Çizelge 1'de verilmiştir.

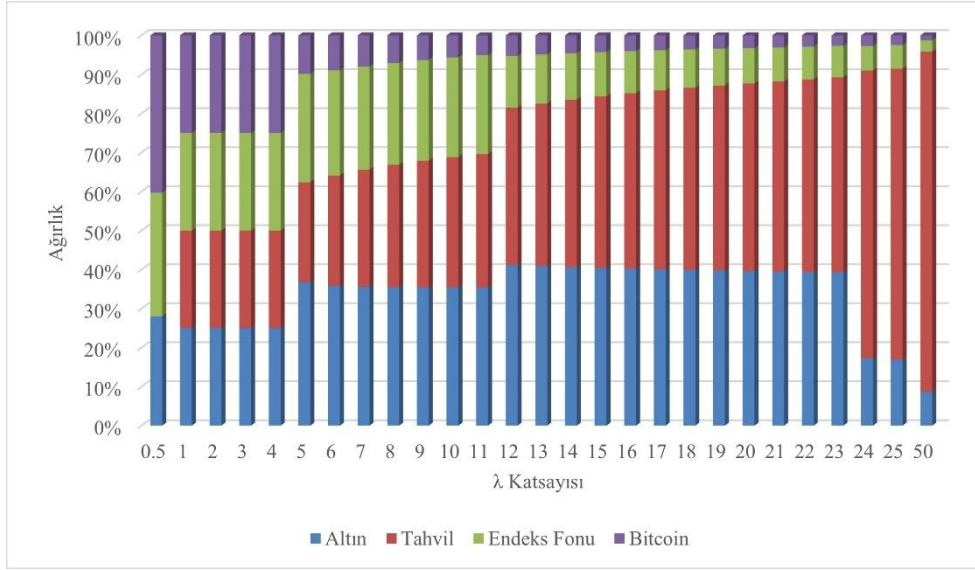
Çizelge 1. Varlık Sınıflarının Ortalama Getirisi ve Riski (867 gün)

	Altın	Tahvil	Endeks Fonu	Bitcoin	Dolar
Getiri	%0,20	%0,10	%0,23	%0,27	%0,13
Risk	%1,10	%0,04	%2,04	%3,19	%0,58

Çizelge 1'de izlendiği üzere varlık sınıfları finansal piyasalardaki özelliklerini yansıtmaktadır. En riskli varlığın Bitcoin olduğu, onu endeks fonunun takip ettiği, geriye kalan sıralamanın ise altın, dolar ve tahvil olduğu görülmektedir. Teorik beklenti riskten kaçınma katsayısı arttıkça portföy kompozisyonunun daha az riskli varlıklardan oluşacağı yönündedir. Dolayısıyla modelin lambda girdisi sıfıra yaklaştıkça portföy daha yüksek riskli varlıkları içerecektir.

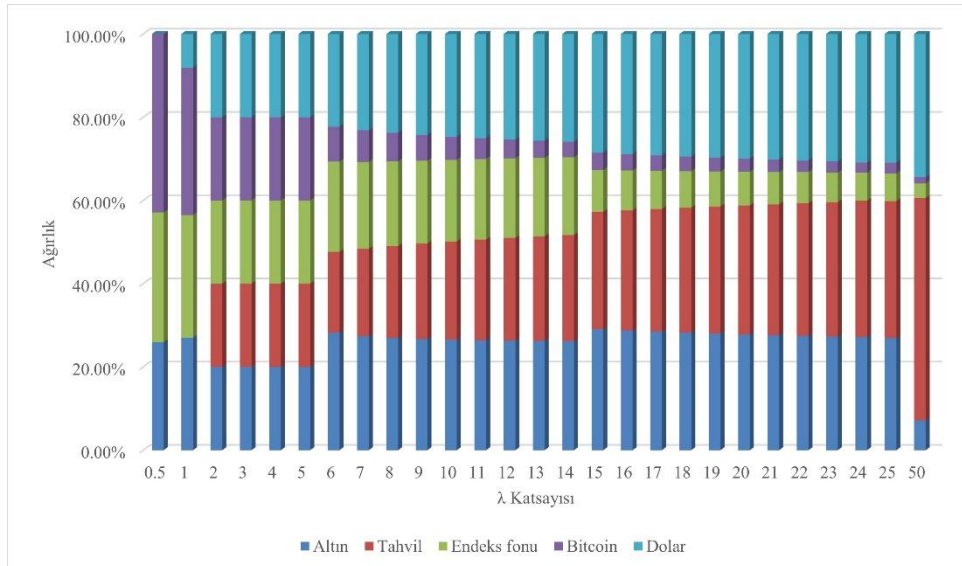
Görsel 1'de öncelikle dört varlık sınıfıyla yapılan optimizasyon sonuçları verilmiştir. $\frac{1}{2}$ lambda seviyesinde (risk seven yatırımcı) portföy %28,2 altın; %31,67 endeks fonu; %40,31 bitcoin'den oluşmaktadır. Lambda arttıkça 5'e kadar portföy daha dengeli, daha yüksek seviyelerde ise endeks fonu ve bitcoin'in portföydeki ağırlığı kademeli olarak azalmakta tahvil ağırlığı artmaktadır. Altının 12 lambda seviyesine kadar ağırlığı artmakta iken bu seviyeden sonra azalmakta 24 lambda seviyesinde %17,25'e kadar düşmektedir. 23 lambda seviyesinden sonra portföyde tahvil dominasyonu görülmektedir. 50 lambda seviyesinde portföy %8,64 altın; %87,21 tahvil; %2,92 endeks fonu ve %1,23 bitcoin varlıklarından oluşmaktadır. Bulgular 24

lambda seviyesi ve sonrasının riskten tamamen kaçınan bir yatırımcı profilini yansıttığı söylenebilir.

Görsel 1. Dört Varlık Sınıfının Dağılımı

Görsel 2’de beş varlık sınıfıyla yapılan optimizasyon sonuçları verilmiştir. Portföye doların dahil edilmesi sonrası 1/2 lambda seviyesinde varlık dağılımı %25,98 altın; %31,15 endeks fonu; %42,87 bitcoin’den oluşmaktadır. 1 lambda seviyesinde doların %8,10 ağırlığında portföye dahil olduğu, lambda değeri arttıkça doların portföydeki ağırlığının da yükseldiği izlenmektedir. Portföy 6 lambda seviyesine kadar daha dengeli, daha yüksek seviyelerde ise endeks fonu ve bitcoin’in ağırlığının azaldığı bir görünümdeydir. 6 lambda seviyesinden sonra tahvil ve dolar ağırlığının arttığı, altının ağırlığının stabil aralıkta yer aldığı görülmektedir.

Görsel 2. Beş Varlık Sınıfının Dağılımı

Altın, tahvil ve dolar 25 lambda seviyesi dahil olmak üzere portföyün baskın varlıklarıdır, 50 seviyesinde altının ağırlığının %7,15 seviyelerine düştüğü portföyü tahvil ve doların domine

ettiği izlenmektedir. 5 varlık sınıfıyla elde edilen bulgular 25 lambda seviyesi ve sonrasının riskten tamamen kaçınan bir yatırımcı profilini yansıttığı söylenebilir.

4. SONUÇ

Araştırmada finans teorisinin riskten kaçınma varsayımı test edilmiştir. Temel varsayıma ilişkin bu çalışma bağlamında elde edilen sonuçların finans literatürü açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Finansal piyasalarda risk-getiri açısından farklı özelliklere sahip varlıkların yatırımcının riskten kaçınma seviyesi düştükçe veya yükseldikçe portföydeki ağırlıklarının izlenmesinin pratik katkılar açısından da önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca çalışmada farklı lambda seviyelerinin test edilmesinin ve sonuçlarının izlenmesinin sonraki çalışmalar için bir referans noktası olacağı düşünülmektedir. Öte yandan potansiyel araştırmaların sonuçları bu araştırmanın bulgularıyla kıyaslanabilecek, bu yolla konuya ilişkin literatürün genişlemesi mümkün olabilecektir.

Bu çalışmanın bulgularına istinaden bazı yorumlar geliştirilebilir. Araştırma sonuçları akademik ve pratik beklentilerle uyumludur. Varlık dağılımına ilişkin sonuçlar finansal piyasalardaki varlıkların özelliklerini yansıtmaktadır. Örneğin kripto evrenini en güçlü şekilde temsil eden bitcoin'in volatil bir finansal varlık olması sebebiyle yüksek lambda seviyelerinde portföydeki ağırlığın azalması beklenen bir durumdur. Belirli bir endeksi takip eden borsa yatırım fonu yönetilebilen ve riski dengelenebilen bir varlık olmasına karşın yatırımcının risk toleransına duyarlı bir şekilde ağırlıklanmaktadır. Altın tahville kıyaslanlandığında daha riskli bir yatırım alternatifi olmasına karşın bu araştırmanın sonuçlarına istinaden riski dengeleme kabiliyetinden dolayı belirli bir lambda seviyesine kadar portföylerde yer almaktadır. Dolar uygulanan para politikasının bir sonucu olarak tahvil özelliği göstermiş ve yatırımcının riskten kaçınma seviyesi arttıkça sepetteki ağırlığı artmıştır.

Bu araştırmada 867 günlük veriyle çalışılması, fiyat verilerinin yalnızca Türk Lirası cinsinden kullanılması, portföy optimizasyonunun beş varlık sınıfıyla yapılması çalışmanın sınırlılıkları olarak ifade edilebilir. *Kurulan model ve sayısal çözümler için kullanılan kodlara ait detaylı bilgi için yazarlara ulaşabilirsiniz.*

KAYNAKÇA

Beiglböck, M., Muhle-Karbe, J., & Temme, J. (2012). Utility maximization, risk aversion, and stochastic dominance. *Mathematics and Financial Economics*, 6(1), 1-13.

Björk, T., Murgoci, A., & Zhou, X. Y. (2014). Mean–variance portfolio optimization with state-dependent risk aversion. *Mathematical Finance*, 24(1), 1-24.

Blanchett, D. (2023). Regret and optimal portfolio allocations. *The Journal of Portfolio Management*, 49(4), 143-154.

Garg, A., Singh, A. P., Saraswat, A., Kumar, A., & Taluja, A. (2025). Optimisation techniques in investment risk management: Scipy, SLSQP and modern portfolio theory. *Third*

International Conference on Intelligent Systems, Advanced Computing and Communication (ISACC), 1329-1334.

Kaplan Yıldırım, R. (2023). Bireysel yatırımcıların riskten kaçınma davranışı ile finansal okuryazarlık düzeyinin kripto para tercihinin etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (100), 121-134.

Markowitz, H. M. (1959). *Portfolio selection: Efficient diversification of investments*. New York: John Wiley & Sons.

Uçkun, N., & Dal, L. (2021). Kripto para yatırımcılarında finansal risk toleransı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 89, 155-170.

Yıldırma, R. K., & Aydın, G. K. (2023). Finansal yatırım araçları ve riskten kaçınma davranışı arasındaki ilişki: Finansal okuryazarlığın moderatör ve medyatör etkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(2), 83-94.

EKONOMİK KÜRESELLEŞME, İHRACAT VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: VİSEGRAD ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Mehmet AKYOL

Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü makyol@gumushane.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-1173-200X.

Doç. Dr. Mustafa ZUHAL

Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, mzuhal@gumushane.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-4645-4628.

ÖZET

Visegrad ülkelerinin 1990 sonrası dönemde küreselleşme çabaları ve özellikle bu çabaların ekonomik alanda hız kazanması ekonomik açıdan küreselleşmenin kapılarını aralamıştır. Bu ülkelerde sermaye girişi, ticaret hacmi, teknoloji transferleri, verimlilik artışını beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda yapısal reform sürecinin de bu silsileye eklenmesi ile ekonomik büyüme hız kazanmıştır. Bu açıdan bu ülkelerde ekonomik büyüme ve ekonomik küreselleşme arasındaki ilişki yapısının incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada Visegrad ülkelerinde (Çekya, Macaristan, Polonya ve Slovakya) ekonomik küreselleşme, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Çalışmada kullanılan ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme verileri için 1995-2021 dönemini kapsayacak şekilde analizler yapılmıştır. Analizler sonucunda ekonomik küreselleşme, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında ülkeler için farklı sonuçlar elde edilmiştir. Çekya ve Sloavakya’da ekonomik küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik tespit edilmiştir. İhracat ile ekonomik büyüme arasında nedensellik tespit edilememiştir. Visegrad ülkelerinde ekonomik küreselleşmenin ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme sürecinde önemli rol oynamakta ve bu etkinin ülkelere göre farklılık gösterdiği, özellikle Çekya ve Sloavakya’da belirginleştiği görülmektedir. Dolayısıyla, sürdürülebilir ekonomik büyüme açısından bu ülkelerin küresel ekonomik entegrasyon politikalarını güçlendirmeye ve yatırım ortamlarını iyileştirmeye devam etmeleri önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Visegrad Ülkeleri, Ekonomik Küreselleşme, İhracat ve Ekonomik Büyüme.

THE IMPACT OF ECONOMIC GLOBALIZATION, EXPORTS, AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF THE VISEGRAD COUNTRIES

ABSTRACT

The efforts of Visegrad countries toward globalization after 1990, and particularly the acceleration of these efforts in the economic sphere, opened the doors to economic globalization. These countries experienced capital inflows, increased trade volumes, technology transfers, and productivity gains. At the same time, the addition of the structural reform process to this sequence has accelerated economic growth. In this regard, it is important to examine the relationship between economic growth and economic globalization in these countries. This study analyzes the impact of economic globalization, exports, and foreign direct investment on economic growth in the Visegrad countries (Czechia, Hungary, Poland, and Slovakia). The paper analyzes economic globalization, export, foreign direct investment, and economic growth data covering the period 1995-2021. The analysis reveals different results for each country regarding the relationship between economic globalization, foreign direct investment, and economic growth. In the Czechia and Slovakia, causality has been identified from economic globalization to economic growth. No causality has been identified between exports and economic growth. In the Visegrad countries, economic globalization and foreign direct investment play an important role in the economic growth process, and this effect varies from country to country, being particularly pronounced in the Czechia and Slovakia. Therefore, it is important for these countries to continue to strengthen their global economic integration policies and improve their investment environments in terms of sustainable economic growth.

Key Words: Visegrad Countries, Economic Globalization, Exports, and Economic Growth.

1. GİRİŞ

1990 sonrası dönemde küreselleşme süreci, Orta Avrupa ekonomilerinde köklü yapısal dönüşümlere yol açmıştır (Campo & Coricelli, 2002). Bu dönüşümün çarpıcı bir örneği olan Visegrad ülkeleri (Çekya, Macaristan, Polonya ve Slovakya) planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde hızlı bir dışa açılma ve entegrasyon yolunu izlemişlerdir (Bevan & Estrin, 2004). Özellikle sermaye akımlarındaki artış, ticaret hacmindeki genişleme, teknoloji transferleri ve verimlilik kazanımları, geçiş ekonomilerinde büyüme dinamiklerini olumlu yönde etkilemiştir (Estrin vd., 2009). Ayrıca, yapısal reformların ve kurumsal uyum süreçlerinin AB'ye katılım ve entegrasyonla paralel ilerlemesi, bu ülkelerdeki büyüme ve yakınsama sürecini desteklemiştir (Kutan & Yigit, 2007).

Visegrad ülkeleri 1990'lardan itibaren planlı geçiş ekonomisinden pazar ekonomisine dönerken, orta gelir tuzağı riskiyle de karşılaşan ekonomiler olarak tanımlanmıştır (Soyyigit & Michalski, 2022). Küreselleşme bağlamında bu ülkeler, üretim süreçlerini batılı çokuluslu şirketlerin bölgesel üretim üsleri haline getirerek dışa açılma, ihracata yönelik ve yatırım çekme yolunu izlediler. Örneğin dışa açılma ve AB üyeliği sonrası ihracatın GSYİH içindeki payı

önemli ölçüde artmıştır (Foster vd., 2011). Ancak soyut bir bakış açısıyla küreselleşmenin otomatik olarak sürdürülebilir bir büyüme sağladığını varsaymak yanıltıcı olabilmektedir. Özellikle Visegrad ülkelerinde, üretim yapılarının küresel değer zincirlerinde nispeten alt seviyelerinde konumlanmasından dolayı, katma değer yaratma kapasitesini sınırlayarak büyüme üzerinde yapısal bir engel teşkil edebilmektedir (Lomachynska vd., 2021).

İhracat, küreselleşme sürecinde önemli bir kanal olarak ön plana çıkmaktadır. Büyümeye olan etkisi, ülkenin dış talebe açılarak ölçek ekonomilerinden faydalanması, teknoloji ve bilginin yayılmasına olanak sağlaması gibi çeşitli mekanizmalar üzerinden kendini göstermektedir. Visegrad ülkelerinde ise, uluslararası şirketlerin üretim faaliyetlerini yoğunlaştırmasıyla dış ticaret hacmi artmış ve ihracat odaklı büyüme stratejileri belirgin bir önem kazanmıştır (Babuněk, 2012).

Bu çalışmanın amacı, Visegrad ülkelerinde (Çekya, Macaristan, Polonya ve Slovakya) 1995–2021 dönemi veri seti kullanılarak ekonomik küreselleşme, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Analiz, hem panel yöntemleri hem de ülke bazlı nedensellik yaklaşımları aracılığıyla, küreselleşmenin büyüme üzerindeki dinamik etkilerini dönemsel ve ülke özelinde açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu sayede, küresel entegrasyon politikalarının Visegrad ülkelerindeki ekonomik çıktıya olan katkıları hem kısa hem de uzun dönem perspektifinden sistematik şekilde değerlendirilecektir. Çalışma kapsamında incelenen literatüre ilişkin bilgiler Çizelge 1’de sunulmaktadır.

Çizelge 1: Özet Literatür Çizelgesi

Yazar(lar) / Yıl	Ülke veya Bölge	Dönem	Yöntem	Değişkenler	Temel Bulgular
Lansbury vd., (1996)	Orta Avrupa (özellikle Visegrad ülkeleri)	1991-1993	Panel regresyon	DYY, Dışa açıklık, Risk, Patentler, Özel Sektör Payı, Enerji tüketimi	DYY girişlerinin özelleştirme ve piyasa reformlarıyla ilişkili olduğu; sabit sermaye oluşumuna katkı sağladığı.
Borensztein vd., (1998)	Gelişmekte olan ve geçiş ekonomileri	1970–1989	Teorik ve regresyon analizi	DYY, Sermaye, Teknoloji	DYY’nın büyümeyi teknoloji transferiyle hızlandırdığı, ancak bunun için insan sermayesi birikimi gerektiği.
Campos & Coricelli (2002)	Orta ve Doğu Avrupa (CEE)	1990–1998	Panel regresyon	GSYİH büyümesi, reform endeksi, ticaret açıklığı	Yapısal reformlar ve dışa açıklık, büyümeyi anlamlı biçimde artırmaktadır.

Bevan & Estrin (2004)	11 Geçiş Ekonomisi (Visegrad ülkeleri dahil)	1994–2000	Panel OLS ve GMM	DYY, GSYİH büyümesi, pazar büyüklüğü	DYY, piyasa büyüklüğü ve AB üyelik beklentisiyle pozitif ilişkilidir.
Kutan & Yiğit (2007)	Visegrad Ülkeleri	1991–2003	Panel veri, β -yakınsama	Verimlilik, reel GSYİH, AB entegrasyonu	AB entegrasyonu, üretkenlik artışı ve büyümeyi hızlandırmıştır.
Dreher (2006)	123 ülke (KOF Endeksi)	1970–2000	Panel regresyon	Küreselleşme endeksi, GSYİH	Ekonomik küreselleşme büyümeyi anlamlı biçimde artırmaktadır.
Grančay vd., (2016)	Visegrad ülkeleri	1995, 2003, 2013	EKK regresyon ve Tobit regresyon	GSYİH, İthalat, İhracat, Politik Risk	V4 ticareti dikey intra-industry ticaret yapısında; ihracat hacmi artışı yapısal dönüşümü garanti etmemektedir.
Soyyigit & Michalski (2022)	Visegrad ülkeleri	2001–2019	Panel regresyon	Ekonomik karmaşıklık endeksi, Grubel-Lloyd (GL) endeksi, Teknoloji yoğunluğu, Dikey ve yatay ticaret	V4’ün dış ticaret yoluyla yapısal dönüşümü sınırlı; ihracat-DYY kanalının kalite açısından güçlendirilmesi gereklidir.

Literatür özetine bakıldığında, Visegrad ülkeleri bağlamında DYY, ihracat ve büyüme ilişkisine dair önemli analizler ve bulgular görülmektedir. Erken dönemde DYY’nın hızlandırıcı rolü ve özelleştirme-reform ilişkisi, insan sermayesi koşuluna bağlı teknoloji transferi mekanizması, daha sonraki dönemde ihracatın niceliksel artışının yapısal dönüşüm ve ekonomik karmaşıklıkta yeterli değişiklik sağlamadığına dair bulgular ve son yıllarda küresel DYY profillerinin değişmesiyle Visegrad ülkelerinin politik uyum gerekliliğine vurgular yapılmaktadır. Bu literatür, özellikle DYY, küreselleşme ve ihracatın Visegrad ekonomileri üzerindeki potansiyel etkileri gibi alanlarda daha fazla ampirik çalışma gerektirdiğini göstermektedir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada Visegrad ülkeleri olarak sınıflandırılan 4 ülkede (Çekya, Macaristan, Polonya, Slovakya) ekonomik küreselleşme, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Çalışmada kullanılan ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme verisi Dünya Bankası internet sayfasından, ekonomik küreselleşme verisi ise KOF Swiss Economic Institute internet sayfasından temin edilmiştir. Çalışma 1995-2021 yılları arası dönemi kapsamaktadır. Çalışmada ihracat ve ekonomik büyümeyi gösteren değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. Konya nedensellik (2006) analizinin kullanıldığı

çalışmanın ön şartlarından birisi kurulan modelde birimler arası korelasyonun olması iken diğer şart modelin heterojen yapı sergilemesidir. Çalışmada Konya nedensellik testinin seçilmesinin en önemli nedenlerinden biri her bir ülke için ayrı ayrı nedensellik ilişkilerini ortaya koymasıdır. Diğer yandan söz konusu nedensellik testinin kullanılmasında birim kök testi veya eşbütünleşme testinin kullanılmasına gerek duyulmamaktadır. Bu bağlamda Konya (2006) nedensellik testine geçilmeden önce çalışmada öncelikle modellerde birimlerarası korelasyonun varlığı test edilmektedir. Sonraki adımda ise modellerde yer alan eğim katsayılarının homojenliği test edilmektedir. Her bir birime ait birimlerarası korelasyonun varlığının testinde Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD testinden yararlanılmış panelin geneli için ise Breusch Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi kullanılmıştır. Panelin eğim katsayılarının homojenliği testi ise Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen test ile sınanmaktadır.

Çizelge 2: Birimlerarası Korelasyon Testleri

Pesaran CD testi			
Değişkenler	CD İstatistiği	P olasılık	Corr
Igdppcccons	12.44	0.000*	0.977
Fdi	2.70	0.007*	0.212
Ecgi	11.59	0.000*	0.911
Exp	12.59	0.000*	0.989
Breusch Pagan LM Testi			
	Test İstatistiği	P olasılık	
LM Testi	14.8	0.0219**	
LM_{adj}	6.327	0.000*	
LM CD	2.57	0.0102**	

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Çizelge 2'nin ilk kısmında birimlere özgü korelasyon testi yer almaktadır. Elde edilen sonuçlara göre birimler arasında korelasyonun olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmiştir. Her bir değişkene ait ortalama korelasyon katsayısı sırası ile 0.977, 0.212, 0.911 ve 0.989 şeklindedir. Birimler arasında korelasyon olduğu sonucuna varılmıştır. Tablonun ikinci kısmında ise 3 teste yer verilmektedir. Çalışmada birim boyutu N, zaman boyutu T'den küçük olduğu için Lm test istatistiğinin sonuçlarının kullanılması yeterli olmaktadır. LM istatistiğinin temel hipotezi kalıntıların birimler arası korelasyonlu olmadığı şeklindedir (Tatoğlu, 2017). Bu açıdan H_0 hipotezi reddedilmiştir ve birimler arası korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Birimle rarası korelasyonun tespiti sonrasında homojenlik testine geçilmektedir. Çizelge 3'te pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen homojenlik testi sonuçları yer almaktadır.

Çizelge 3: Pesaran Yamagata Homojenlik Testi

	Delta	P olasılık
Δ	13.959	0.000*
Δ_{adj}	15.464	0.000*

Not:*, istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Çizelge 3'te Delta testinde boş hipotez eğim katsayılarının homojenliğini, alternatif hipotez ise eğim katsayılarının heterojenliğini ifade eder (Pesaran ve Yamagata, 2008). Yukarıdaki eşitlikteki denklemlerden Δ testi büyük örneklem grubunda, Δ_{adj} ise örneklem grubunun küçük

olduğu durumda kullanılmaktadır (Isık vd, 2019:30775). Elde edilen sonuçlara göre panelin tümü için eğitim katsayılarının heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Konya tarafından geliştirilen panel nedensellik testi (2006:982) Zellner (1962) tarafından önerilen Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR) tahminicisini kullanarak değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmektedir. Söz konusu test, panelin heterojen olduğu kabulü doğrultusunda, her bir panel birimine Granger nedensellik analizi uygulamaktadır (Han, 2025: 130). Konya nedensellik testinde her bir ülkeye ait olan her bir VAR eşitliği için Wald test istatistiğinin hesaplanması yolu ile elde edilen istatistiki sonuçlar bootstrap kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır (Canbay, 2020). Konya nedensellik testi tüm panel birimleri için ortak bir hipoteze ihtiyaç duymamaktadır. Ayrıca gerekli olan ön bilgi ise sadece gecikme sayısının belirlenmesi ile sınırlı kalmaktadır (Han, 2025:130). Test sonuçları Çizelge 4'te gösterilmektedir.

Çizelge 4: Konya Nedensellik Analizi Sonuçları

H ₀	Ülkeler	Wald İst.	Olasılık	Kritik Değerler			Panel Fisher İst.
				%1	%5	%10	
Ecgi → Gdp	Çekya	12.583	0.000*	8.918	6.471	5.553	+INF (0.000)*
	Macaristan	0.580	0.270	2.099	1.333	0.845	
	Polonya	1.730	0.290	4.288	3.343	2.877	
	Slovakya	15.036	0.010**	13256	11.466	9.673	
Gdp → Ecgi	Çekya	0.147	0.990	11.842	6.857	6.224	1.720 (0.988)
	Macaristan	1.227	0.450	6.286	4.422	4.038	
	Polonya	3.426	0.950	32.815	22.946	20.502	
	Slovakya	0.307	1.000	28.111	13.857	12.228	
Fdi → Gdp	Çekya	4.442	0.040**	7.184	3.811	3.331	13.518 (0.095)***
	Macaristan	0.617	0.390	6.833	3.768	2.899	
	Polonya	0.031	0.930	12.521	8.412	5.692	
	Slovakya	2.617	0.080***	5.585	3.392	2.050	
Gdp → Fdi	Çekya	3.267	0.060***	5.611	4.004	2.562	13.131 (0.107)
	Macaristan	2.244	0.190	10.674	5.038	3.611	
	Polonya	0.180	0.650	9.983	5.722	3.859	
	Slovakya	1.862	0.190	8.689	3.750	3.265	
Exp → Gdp	Çekya	12.962	1.000	56.177	48.818	41.394	0.000 (1.000)
	Macaristan	1.451	1.000	26.747	17.621	15.830	
	Polonya	0.011	1.000	39.812	23.299	19.080	
	Slovakya	11.274	1.000	58.822	45.390	42.081	
Gdp → Exp	Çekya	0.826	1.000	24.351	22.390	20.261	0.020 (1.000)
	Macaristan	0.209	1.000	16.860	14.689	13.436	
	Polonya	8.171	0.990	61.438	47.940	35.427	
	Slovakya	0.184	1.000	56.429	46.718	39.533	

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Çizelge 4 sonuçları panel genelinde ekonomik küreselleşmeyi gösteren Ecgi değişkeninden ekonomik büyümeyi gösteren Gdp değişkenine doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Ülke bazlı sonuçlara bakıldığında ise Çekya ve Slovakya'da Ecgi değişkeninden Gdp değişkenine doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Bu bulgu ekonomik küreselleşmenin Çekya ve Slovakya'da ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki eden önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Macaristan ve Polonya özelinde ise Ecgi değişkeninden Gdp değişkenine doğru nedensellik ilişkisi saptanmamıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar (Fdi) ve ekonomik büyüme (Gdp) arasındaki nedensellik ilişkisi panelin genelinde

düşük düzeyde de olsa gözlenmektedir. Panel genelinde doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi gözlenmektedir. Ülke bazlı sonuçlara göre ise Çekya’da Fdi ve Gdp arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi mevcut iken Slovakya özelinde Fdi değişkeninden Gdp değişkenine doğru tek yönlü bir ilişki gözlenmektedir. Bu sonuçlar Çekya’da doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini, ekonomik büyümenin ise doğrudan yabancı yatırımları pozitif etkilediğini göstermektedir. Slovakya’da ise doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki sergilemektedir. Son olarak ihracat ve ekonomik büyüme arasında söz konusu ülke grubunda hem panel genelinde hem de ülke bazlı herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

1990 sonrası dönemde Visegrad ülkelerinin küreselleşme çabaları ve özellikle bu çabaların ekonomik alanda hız kazanması ekonomik açıdan küreselleşmenin kapılarını aralamıştır. Söz konusu ülkelerde sermaye girişi, ticaret hacmi, teknoloji transferleri, verimlilik artışını beraberinde getirmiş ve yapısal reform sürecinin de bu silsileye eklenmesi ile ekonomik büyüme hız kazanmıştır. Ekonomik küreselleşmenin söz konusu ülkelerde yaygınlaşması yabancı sermayeyi cezbetmiştir. Özellikle Avrupa ana karasındaki yüksek ücret düzeyi göz önüne alındığında Visegrad ülkelerindeki düşük işgücü maliyetleri istikrarlı makroekonomik gelişmeler ile önemli miktarda yabancı sermaye girişine neden olmuştur. Visegrad ülkelerine giren yabancı sermaye yeni iş alanlarının ve yeni yatırım sahalarının gelişmesine imkân sağlamıştır. Artan yatırımlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan üretim kapasitesindeki artış da ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki oluşturmuştur. Çekya’da gayri safi yurtiçi hasıladan (Gdp) doğrudan yabancı yatırımlara (Fdi) doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile ekonomik büyüme yabancı yatırımları çekmektedir. Ekonomik büyümeye bağlı olarak gelirin artması tüketimi teşvik etmekte sanayi ve hizmetler sektörü genişleyerek daha fazla istihdam imkanı sağlamaktadır. Canlı talep ve tüketim iştahı doğrudan yabancı yatırımları özendiren bir ortam oluşturmaktadır. Diğer yandan ekonomik büyüme aynı zamanda makro iktisadi istikrarın ve beklentilerin iyileşmesinin göstergesidir. Ekonomik büyümenin Fdi üzerindeki bir diğer etkisi ulaşım ağı, enerji ve iletişim gibi altyapı yatırımlarına olan ilginin artmasıdır. Bununla birlikte yine refah seviyesindeki iyileşmeye bağlı olarak eğitim ve sağlık sektörlerindeki ilave yatırımlar ülkeye daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekilmesine fırsat sunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Visegrad ülkelerinde (Çekya, Slovakya, Macaristan ve Polonya) ekonomik küreselleşme, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Panel geneli ve ülke bazlı elde edilen nedensellik analizleri sonucunda ulaşılan bulgular, söz konusu ülkelerin ekonomik entegrasyon süreci ve küresel ekonomiye uyum düzeyleri açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Analiz sonuçları, panel genelinde ekonomik küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Ülke bazlı incelemelerde ise bu ilişki yalnızca Çekya ve Slovakya için geçerli bulunmuştur. Bu sonuç, ekonomik küreselleşmenin bu iki ülkede ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşın, Macaristan ve Polonya’da

ekonomik küreselleşme ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye bakıldığında, panelin genelinde doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru zayıf ve fakat tek yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlenmiştir. Ülke bazlı sonuçlar ise bu ilişkinin farklılaştığını göstermektedir. Çekya’da doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı (iki yönlü) bir nedensellik ilişkisi bulunurken, Slovakya’da doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Çekya’da ekonomik büyümenin doğrudan yabancı yatırımları teşvik ettiğini, yabancı yatırımların ise ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Slovakya’da ise doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığı görülmektedir.

Panel genelinde ve ülke bazında yapılan analizlerde elde edilen sonuçlar ise ihracat ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını gözler önüne sermektedir. Elde edilen bu sonuç, Visegrad ülkelerinde ekonomik büyümenin ihracat kanalından ziyade sermaye hareketleri ve küreselleşme dinamikleri üzerinden şekillendiğini göstermektedir.

1990 sonrası dönemde Visegrad ülkelerinin küreselleşme çabalarının özellikle ekonomik alanda hız kazanması, bu ülkelerde sermaye girişi, ticaret hacmi, teknoloji transferleri ve verimlilik artışını beraberinde getirmiştir. Yapısal reform süreçlerinin bu gelişmelere eşlik etmesiyle birlikte ekonomik büyüme süreci ivme kazanmıştır. Avrupa ana karasındaki yüksek ücret düzeyleri dikkate alındığında, Visegrad ülkelerindeki görece düşük işgücü maliyetleri ve makroekonomik istikrar, bu ülkelere önemli miktarda yabancı sermaye girişine olanak sağlamıştır. Gelen yabancı sermaye, yeni istihdam alanlarının ve üretim kapasitesinin artmasına katkıda bulunmuş, böylece ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler yaratmıştır.

Çekya özelinde elde edilen bulgular, ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, ekonomik büyüme yabancı yatırımların ülkeye girişini teşvik etmektedir. Artan gelir düzeyi tüketimi artırmakta, sanayi ve hizmet sektörlerinin genişlemesine ve istihdamın artmasına katkıda bulunmaktadır. Canlı iç talep, doğrudan yabancı yatırımlar için cazip bir ortam yaratırken, büyümenin aynı zamanda makroekonomik istikrarın ve olumlu beklentilerin göstergesi olması yatırımcı güvenini güçlendirmektedir. Bunun yanında, büyümeye bağlı olarak ulaşım, enerji ve iletişim altyapısına yönelik yatırımların artması da yabancı yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Refah düzeyindeki yükselme ile birlikte eğitim ve sağlık sektörlerine yönelen yatırımların artması, ülkeye daha fazla doğrudan yabancı sermaye girişini destekleyen bir diğer unsurdur.

Sonuç olarak, elde edilen bulgular Visegrad ülkelerinde ekonomik küreselleşmenin ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme sürecinde önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ancak bu etkinin ülkelere göre farklılık gösterdiği, özellikle Çekya ve Slovakya’da belirginleştiği görülmektedir. Dolayısıyla, sürdürülebilir ekonomik büyüme açısından bu ülkelerin küresel ekonomik entegrasyon politikalarını güçlendirmeye ve yatırım ortamlarını iyileştirmeye devam etmeleri önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Babuněk, O. (2012). Foreign Direct Investment in Visegrad Four and the Main Trading Partners. *Statistica* 49(4), 3-9. <https://csu.gov.cz/docs/107508/4198c3c5-2164-1b7c-45dc-cb965eb45209/e-180212q4k02.pdf>.
- Bevan, A., & Estrin, S. (2004). The determinants of foreign direct investment into European transition economies. *Journal of Comparative Economics* 32, 775–787. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2004.08.006>.
- Borensztein, E., Gregorio, J., & Lee, J.-W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of International Economics*, 45(1), 115-135. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(97\)00033-0](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(97)00033-0).
- Breusch, T.S. and Pagan, A.R. (1980) The Lagrange Multiplier Test and Its Application to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>.
- Campo, N., & Coricelli, F. (2002). Growth in Transition: What We Know, What We Don't, and What We Should. *Journal of Economic Literature*, 40(3), 793-836. <https://www.jstor.org/stable/pdf/3217110.pdf>.
- Canbay, Ş. (2020). İktisadi Büyüme ile İşsizlik Arasındaki İlişkilerin Konya (2006) Panel Nedensellik Testi ile Sınanması: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği, Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences, 4 (1), 1-18 <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2020.250.1>.
- Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics* 38(10), 1091-1110. <https://doi.org/10.1080/00036840500392078>.
- Estrin, S., Hanousek, J., Kočenda, E., & Svejnar, J. (2009). The Effects of Privatization and Ownership in Transition Economies. *Journal of Economic Literature*, 47(3), 699-728. <https://www.jstor.org/stable/27739983>.
- Foster, N., Hunya, G., Pindyuk, O., & Richter, S. (2011). Revival of the Visegrad Countries' Mutual Trade after their EU Accession: a Search for Explanation. *Oesterreichische Nationalbank (OeNB) Jubiläumsfonds Project No. 13367 Research Reports* 372, <https://wiiw.ac.at/revival-of-the-visegrad-countries-mutual-trade-after-their-eu-accession-a-search-for-explanation-dlp-2449.pdf>.
- Grančay, M., Grančay, N., & Vveinhardt, J. (2016). Intra-industry trade in the Visegrad countries: Does the linder hypothesis hold? . *Acta Oeconomica*, 66(2), 283–306. <https://doi.org/10.1556/032.2016.66.2.5>.
- Han, A. (2025). Girişimciliğin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Konya Nedensellik Analizi İle İncelenmesi: Mıst Ülkeleri Örneği, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 21 (1), 122-141.
- Kónya, L. (2006). Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach. *Economic Modelling* 23 (6), 978–92. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2006.04.008>.
- Kutan, A., & Yigit, T. (2007). European integration, productivity growth and real convergence. *European Economic Review* 51, 1370–1395. <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2006.11.001>.
- Lansbury, M., Pain, N., & Smidkova, K. (1996). Foreign Direct Investment in Central Europe Since 1990: An Econometric Study. *National Institute Economic Review*, 156, 104-114. <https://www.jstor.org/stable/23871054>.
- Lomachynska, I., Babenko, V., Yemets, O., Yakubovskiy, S., & Hryhorian, R. (2021). Impact Of The Foreign Direct Investment Inflow On The Export Growth Of The Visegrad Group Countries. *Studies of Applied Economics* 38(4), <https://doi.org/10.25115/eea.v38i4.4007>.

- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). “Testing Slope Homogeneity in Large Panels”, *Journal of Econometrics*, Sayı:142, ss. 50–93.
- Soyyigit, S., & Michalski, B. (2022). The Economic Complexity of the Visegrád Countries and the Role of Trade with Germany. *Central European Economic Journal*, 9(56), , 219-236. <https://doi.org/10.2478/ceej-2022-0013>.
- Zellner, A. (1962). An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regressions and Tests for Aggregation Bias. *Journal of the American Statistical Association*, 57(298), 348–68. <https://doi.org/10.1080/01621459.1962.10480664>.

VİSEGRAD ÜLKELERİNDE YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜKETİMİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL REGRESYON ANALİZİ

Doç. Dr. Mehmet AKYOL

Gümüşhane Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
makyol@gumushane.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-1173-200X

Doç. Dr. Mustafa ZUHAL

Gümüşhane Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
mzuhal@gumushane.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-4645-4628

ÖZET

Visegrad ülkeleri (Çekya, Macaristan, Polonya ve Slovakya), son dönemlerdeki ekonomik büyüme dinamikleri ve dönüşen sosyo-ekonomik yapılarıyla dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın önemli faktörleri arasında yer alan yenilenebilir enerji tüketimi, nüfus değişimleri, işgücü istihdamı ve makroekonomik performans arasındaki karşılıklı ilişkilerin derinlemesine incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, Visegrad ülkeleri için 1995-2021 yılları arası dönemde yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel regresyon modeli ile analiz etmektedir. Analizde iki regresyon modeli kurulmuştur. Birinci modelde ticari açıklık ve işsizlik modele kontrol değişkenleri olarak ilave edilirken ikinci modelde ise yine ticari açıklık ve nüfus modele eklenmiştir. Analizler sonucunda Visegrad ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin toplam enerji tüketimi içerisindeki payının artması her iki modelde de ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Ayrıca her iki modelde dış ticaret ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Birinci modelde yer alan işsizlik oranlarının azalması ve ikinci modeldeki nüfusun artması ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Visegrad ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilebilmesi için gerekli altyapı ve imkânların gözden geçirilerek pozitif hale getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca nüfus artışı ve özellikle istihdama dönüşen nüfus artışının pozitif etkilerinin verimliliğinin artırılması sürdürülebilir ekonomik büyüme için önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Visegrad Ülkeleri, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme.

THE RELATIONSHIP BETWEEN RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH IN THE VISEGRAD COUNTRIES: PANEL REGRESSION ANALYSIS

ABSTRACT

The Visegrad countries (Czechia, Hungary, Poland, and Slovakia) have attracted attention with their recent economic growth dynamics and transforming socio-economic structures. In this context, it is crucial to thoroughly examine the interrelationships between renewable energy consumption, population changes, labor force employment, and macroeconomic performance, which are important factors for sustainable economic growth and development. This paper analyzes the relationship between renewable energy consumption and economic growth in the four countries known as the Visegrad countries between 1995 and 2021 using a panel regression model. Two regression models were established in the analysis. In the first model, trade openness and unemployment were added to the model as control variables, while in the second model, trade openness and population were added to the model. The results of the analysis show that an increase in the share of renewable energy consumption in total energy consumption in the Visegrad countries has a negative effect on economic growth in both models. Furthermore, trade openness has a positive effect on economic growth in both models. A decrease in unemployment rates in the first model and an increase in population in the second model have a positive effect on economic growth. In order to eliminate the negative effects of renewable energy consumption on economic growth in the Visegrad countries, the necessary infrastructure and opportunities must be reviewed and made positive. Furthermore, increasing the efficiency of the positive effects of population growth, especially population growth that translates into employment, is important for sustainable economic growth.

Key Words: Visegrad Countries, Renewable Energy Consumption, Economic Growth.

1. GİRİŞ

Teknolojik ilerlemeler, enerji sektörünün dönüşümünde belirleyici rol oynamış; konvansiyonel (özellikle fosil temelli) kaynakların yanı sıra ekolojik ayak izinin göreceli olarak daha düşük olduğu, ekosistemle uyumlu ve sürdürülebilir nitelikteki yenilenebilir enerji kaynaklarının benimsenmesini hızlandırmıştır. Başlangıçta gelişmiş ekonomilerde ortaya çıkan ve yoğunluk kazanan yenilenebilir enerji tüketimi eğilimi, zaman içerisinde gelişmekte olan ülkelerde de yatırım hacminin artmasıyla yaygınlık kazanmış; buna paralel olarak enerji tüketim bileşiminde yenilenebilir kaynakların payı belirgin biçimde yükselmiştir. Ekonomi literatüründe söz konusu alana ilişkin kapsamlı bir birikim oluşmuş olup, çalışmaların önemli bir bölümü yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi analiz etmekte ve yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Nitekim Azam vd. (2021), gelişmekte olan 25 ülkede 1990-2017 yılları arası dönem için ekonomik büyüme ile yenilenebilir elektrik üretim kaynakları arasındaki nedensel ilişkisini kısa ve uzun dönemde incelemektedir. Söz konusu analizde ikinci nesil yatay kesit bağımlılık testi, Im, K.S., Pesaran ve Genişletilmiş Dickey-Fuller panel birim kök testi, panel eşbütünleşme, birleştirilmiş ortalama grup tahmini ışığında otoregresif dağıtılmış gecikme ve panel heterojen Dumitrescu Hurlin nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. Ana bulgular, yenilenebilir elektrik

üretiminin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuç, yenilenebilir elektrik üretim kaynaklarının seçilmiş ülke grubunda uzun vadede ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte yenilenebilir elektrik üretimi ile ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun vadede çift yönlü bir nedensellik olduğu da gösterilmiştir. Analiz sonuçları söz konusu ülke grubunda geri bildirim hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Baştürk (2022), yükselen piyasa ekonomileri olarak adlandırılan ve Brezilya, Çin, Hindistan, Meksika ve Türkiye’den oluşan ülkeler grubunda yenilenebilir enerji tüketimi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi 1995 – 2017 yılları arası dönem için analiz etmiştir. Çalışmada Konya, (2006) tarafından geliştirilen panel Granger nedensellik testinden yararlanılmış ve elde edilen sonuçlar Çin, Meksika ve Türkiye için yenilenebilir enerji tüketimi ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Diğer yandan Brezilya ve Hindistan’da ise söz konusu iki değişken arasında ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre Çin, Meksika ve Türkiye’de geri besleme hipotezi geçerli iken Brezilya ve Hindistan’da ise tarafsızlık hipotezi geçerlidir. Baktemur (2023) gelişmekte olan ülkelerde, 1990-2019 yıllarını kapsayan dönemde yenilenebilir enerji kullanımı ile ekonomik büyüme ilişkisini panel veri analiziyle incelemiştir. Birim kök testi ve eşbütünleşme testi sonuçlarına göre seriler arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Seriler arasında nedensellik ilişkisinin araştırıldığı çalışmadan elde edilen panel nedensellik test sonuçlarına göre ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Elde edilen sonuçlara göre ekonomik büyüme yenilenebilir enerji tüketimini artırmakla birlikte bunun yanı sıra karbon emisyonlarını da azaltmaktadır. Nedensellik testinden elde edilen sonuçlara göre koruma hipotezinin gelişmekte olan ülkeler için geçerli olduğu öne sürülmektedir. Kapçak (2023), yenilenebilir, konvansiyonel enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki asimetrik ilişkiyi orta-yüksek gelirli ülkeler sınıfına dahil olan ve Çin, Peru, Endonezya, Tayland, Kolombiya, Ekvator, Brezilya ve Meksika’dan oluşan ülke grubu için 1965-2018 yılları arası dönem için analiz etmiştir. Değişkenlerin logaritmik değerleri alınmış ve DF-GLS, KPSS ve Ng-Perron gibi testler yardımı ile birim kök analizleri yapılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi ise yeni nesil testlerden biri olan saklı eşbütünleşme testi kullanılarak analiz edilmiştir. Nedensellik ilişkileri de saklı hata düzeltme modeline dayalı asimetrik nedensellik testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Peru’da ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü bir uzun dönemli asimetrik nedensellik mevcut iken Kolombiya ve Tayland’da ekonomik büyümeden petrol tüketimine doğru tek yönlü bir uzun dönemli asimetrik nedensellik söz konusudur. Peru ve Endonezya’da yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde çift yönlü bir asimetrik nedensellik vardır.

Shah vd. (2023), gelişmekte olan ve büyümeye öncülük eden ekonomilerde (EAGLE) 1980-2019 arası dönemde yenilenebilir enerjinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini incelemektedir. Panel ARDL yaklaşımının kullanıldığı çalışmanın sonuçları büyüme-koruma teorisini desteklemekte ve servet yaratımının tamamıyla konvansiyonel yakıtlara bağlı olmadığını ve diğer enerji kaynaklarının da kullanılabileceğini göstermektedir. EAGLE ülkelerinde yenilenebilir enerji üretimi ve tüketimi ile ekonomik kalkınma arasında pozitif bir ilişki vardır. Panel bağlamında, uzun ve kısa vade arasındaki ilişki pozitif ve anlamlıdır. Fakat ülke bazlı sonuçlar farklılık göstermektedir. Kısa vadede, yenilenebilir enerji tüketimi ile

ekonomik kalkınma arasındaki ilişki Bangladeş, Hindistan, Endonezya, Meksika ve Filipinler için negatiftir. Üretimde ise Brezilya, Endonezya, Meksika ve Rusya hariç çoğu ülke pozitif ve anlamlı sonuçlar göstermiştir. Deka vd. (2023), tarafından yapılan bir başka çalışmada 1990-2019 yıllarını kapsayan dönemde gelişmekte olan yedi ülkede (Brezilya, Rusya, Meksika, Türkiye, Endonezya, Çin ve Hindistan) enerji verimliliğinin, yenilenebilir enerjinin ve etkin sermayenin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla üzerindeki etkisi incelenmiştir. Üretim sürecinde enerji ve fiziksel sermayenin birleşik etkisi olan etkin sermaye, ekonomik büyümeyi artırmada kaçınılmazdır. Ek olarak, enerji verimliliğinin gelişmekte olan yedi ülkede ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kısmen araştırılmıştır. Bu araştırmanın bulguları, kesit bağımlılığı, heterojenlik ve dinamiklerin varlığında güçlü olan Kesitsel Artırılmış Ototegresif Dağıtım Gecikmesi tekniğinin kullanılmıştır. Analizden elde edilen sonuçlar, enerji verimliliği ve etkin sermayenin ekonomik büyümeyi önemli ölçüde desteklediğini göstermektedir. Diğer yandan yenilenemeyen enerji ise kısa dönemde ekonomik büyümeye önemli bir pozitif etki sağlamakta uzun vadede ise önemli bir etki ortaya koymamaktadır.

Jia vd. (2023), tarafından ele alınan çalışma, 2000-2019 yılları arasında Kuşak ve Yol üzerindeki 90 ülkeden elde edilen verileri kullanarak yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini araştırmaktadır. Granger nedensellik testlerinin ve aracılık etkisi modellerinin kullanılması ile elde edilen sonuçlar, yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Bu sonuç aynı zamanda geri bildirim hipotezini de desteklemektedir. Yine çalışmadan elde edilen bulgular yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyümeye doğrudan katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca, çalışmanın bir başka sonucu ise yenilenebilir enerji tüketiminin brüt sermaye birikimi ve ticaret üzerindeki etkisi yoluyla ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Xie vd. (2023) tarafından kaleme alınan çalışma, 1990-2020 döneminde N11 ekonomilerinde yenilenebilir enerji kaynaklı ekonomik büyüme hipotezini analiz etmenin yanı sıra söz konusu ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde sanayi katma değeri, gayri safi milli harcama ve ticaret açıklığının etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. İkinci nesil panel birim kök testinin kullanıldığı çalışmada aynı zamanda parametrik olmayan panel veri yaklaşımı, yani momentlerin kantil regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, eğim katsayılarının heterojen olduğunu ve panelde kesitsel bağımlılığın mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Parametrik olmayan yaklaşım, yenilenebilir enerji kaynaklı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmiş, sanayi katma değeri, gayri safi milli harcama ve ticaret açıklığının bu ekonomilerin ekonomik büyümesini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Panel nedensellik testi, değişkenler arasındaki iki yönlü nedensel ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Rahman vd. (2023) Bangladeş, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka'da yenilenebilir enerji gelişimi, işsizlik ve ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi 1990-2019 yılları arası dönem için incelemiştir. Panel ARDL ve VAR yaklaşımı aracılığıyla Toda Yamamoto nedenselliğini kullanan çalışma, söz konusu değişkenlerin bahsi geçen yıllar arasındaki uzun ve kısa vadeli etkilerini analiz etmektedir. Analiz sonuçları seçilmiş Güney Asya ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimi, işsizlik ve GSYİH büyümesi arasında önemli bir eşbütünleşme olduğunu ortaya koymaktadır. Uzun vadeli tahmin, yenilenebilir enerji tüketiminin Bangladeş'te ekonomik ilerlemeyi olumsuz etkilediğini ve işsizlikle önemli bir korelasyon göstermediğini ortaya koymaktadır. Fakat Sri Lanka tüm değişkenler arasında optimal bir ilişki göstermektedir. Kısa vadeli değerlendirmeler,

Hindistan'da yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki ortaya koymaktadır. Pakistan'da ise ters bir ilişki söz konusudur. Ayrıca, işsizlik ile ekonomik ilerleme arasındaki ilişki, Hindistan ve Sri Lanka'da negatif ve anlamlı bir ilişki sergilemektedir.

Perera vd. (2024) tarafından yapılan çalışma yenilenemeyen enerji tüketimi ile yenilenebilir enerji tüketiminin nasıl etkileşime girdiğini ve bunun ekonomik büyüme için ne anlama geldiğini anlamak için bu üç değişken arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemektedir. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için Granger nedensellik yaklaşımı kullanılmaktadır. 1990-2019 yılları arası dönemde 152 ülkeyi içeren analiz, en az gelişmiş, gelişmiş, geçiş ekonomileri ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere dört alt ülke grubuna ayrıştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar geçiş ekonomilerinde yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye ve yenilenemeyen enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedenselliğin varlığını kanıtlamaktadır. Son olarak Situma vd. (2024) Kenya'da 1980-2017 yılları arası dönemde zaman serisi verileri kullanmış, sermaye ve emek kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. Granger nedensellik sonuçları, Kenya'da yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ve geri bildirimli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Vektör Hata Düzeltme Modelinden elde edilen sonuçlar toplam yenilenebilir enerji tüketimindeki bir birimlik artışın, ikinci yılda gayri safi yurtiçi hasılanın 13.340 milyon dolar arttığını göstermektedir. Neticede hem Granger nedensellik hem de Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) testleri, hedeflenen ekonomik büyüme düzeylerine ulaşılmasında yenilenebilir enerji tüketimine yatırım yapılmasının gerekli olduğunu gözler önüne sermektedir.

2. VERİ SETİ ve ANALİZ SONUÇLARI

Çalışma, Visegrad ülkeleri olarak adlandırılan ve Çekya, Macaristan, Polonya ve Slovakya'dan oluşan dört ülkede 1995-2021 yılları arası dönemde yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel regresyon modeli ile analiz etmektedir. Çalışmada öncelikle serilerin birim kök kontrolleri yapısal kırılmalı birim kök testi ile yapılmıştır. Çizelge 1'de birim kök testi sonuçları gösterilmektedir.

Çizelge 5:Yapısal kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken: <i>gdp_p</i>		Düzeyde Değişim: Tek ve Çift Kırılmalı Test					
Ülkeler	LM İstatistiği		Kırılma Tarihleri			Gecikme Sayısı	
	Tek	Çift	Tek	Çift		Tek	Çift
Çekya	-4.363	-5.058	12.000	6.000	13.000	0.000	0.000
Macaristan	-5.806	-6.425	11.000	12.000	24.000	0.000	0.000
Polonya	-5.002	-6.102	12.000	9.000	16.000	0.000	0.000
Slovakya	-5.223	-6.447	13.000	6.000	13.000	0.000	0.000
Tek kırılma				Çift Kırılma			
Panel_LM: -9.990				Panel_LM: -12.907			
p-value: 0.000***				p-value: 0.000***			
Değişken: <i>gdp_p</i>		Trendde Değişim: Tek ve Çift Kırılmalı Test					
Ülkeler	LM İstatistiği		Kırılma Tarihleri			Gecikme Sayısı	
	Tek	Çift	Tek	Çift		Tek	Çift
Çekya	-5.247	-5.951	24.000	13.000	24.000	0.000	1.000
Macaristan	-6.096	-7.591	24.000	12.000	24.000	0.000	0.000
Polonya	-6.803	-8.119	24.000	17.000	24.000	0.000	1.000
Slovakya	-4.991	-6.216	13.000	13.000	20.000	0.000	0.000

Tek kırılma				Çift Kırılma			
Panel_LM: -9.785				Panel_LM: -12.414			
p-value: 0.000***				p-value: 0.000***			
Değişken: <i>pop</i> Düzeyde Değişim: Tek ve Çift Kırılmalı Test							
Ülkeler	LM İstatistiği		Kırılma Tarihleri		Gecikme Sayısı		
	Tek	Çift	Tek	Çift		Tek	Çift
Çekya	-3.335	-4.805	12.000	11.000	21.000	2.000	2.000
Macaristan	-5.349	-7.776	16.000	12.000	19.000	1.000	1.000
Polonya	-4.298	-9.833	21.000	6.000	23.000	0.000	0.000
Slovakya	-3.572	-4.989	23.000	10.000	23.000	2.000	3.000
Tek kırılma				Çift Kırılma			
Panel_LM: -6.964				Panel_LM: -15.386			
p-value: 0.000***				p-value: 0.000***			
Değişken: <i>pop</i> Trendde Değişim: Tek ve Çift Kırılmalı Test							
Ülkeler	LM İstatistiği		Kırılma Tarihleri		Gecikme Sayısı		
	Tek	Çift	Tek	Çift		Tek	Çift
Çekya	-5.508	-9.280	22.000	11.000	23.000	2.000	2.000
Macaristan	-5.780	-9.109	17.000	17.000	23.000	2.000	2.000
Polonya	-5.949	-9.157	22.000	6.000	24.000	0.000	0.000
Slovakya	-5.947	-8.031	23.000	10.000	23.000	3.000	3.000
Tek kırılma				Çift Kırılma			
Panel_LM: -9.988				Panel_LM: -19.469			
p-value: 0.000***				p-value: 0.000***			
Değişken: <i>rec</i> Düzeyde Değişim: Tek ve Çift Kırılmalı Test							
Ülkeler	LM İstatistiği		Kırılma Tarihleri		Gecikme Sayısı		
	Tek	Çift	Tek	Çift		Tek	Çift
Çekya	-2.436	-4.754	8.000	13.000	21.000	0.000	0.000
Macaristan	-4.544	-4.940	13.000	13.000	22.000	0.000	0.000
Polonya	-4.139	-6.634	13.000	15.000	22.000	0.000	3.000
Slovakya	-4.152	-6.616	15.000	13.000	23.000	0.000	0.000
Tek kırılma				Çift Kırılma			
Panel_LM: -5.884				Panel_LM: -11.951			
p-value: 0.000***				p-value: 0.000***			
Değişken: <i>rec</i> Trendde Değişim: Tek ve Çift Kırılmalı Test							
Ülkeler	LM İstatistiği		Kırılma Tarihleri		Gecikme Sayısı		
	Tek	Çift	Tek	Çift		Tek	Çift
Çekya	-2.806	-4.680	8.000	11.000	17.000	0.000	0.000
Macaristan	-4.580	-5.064	13.000	13.000	22.000	0.000	0.000
Polonya	-8.647	-11.605	22.000	15.000	22.000	0.000	3.000
Slovakya	-4.940	-7.870	23.000	13.000	23.000	0.000	0.000
Tek kırılma				Çift Kırılma			
Panel_LM: -8.075				Panel_LM: -13.549			
p-value: 0.000***				p-value: 0.000***			
Değişken: <i>trd</i> Düzeyde Değişim: Tek ve Çift Kırılmalı Test							
Ülkeler	LM İstatistiği		Kırılma Tarihleri		Gecikme Sayısı		
	Tek	Çift	Tek	Çift		Tek	Çift
Çekya	-4.413	-5.237	19.000	8.000	23.000	0.000	1.000
Macaristan	-3.926	-5.031	15.000	7.000	17.000	1.000	1.000
Polonya	-5.192	-5.810	12.000	6.000	12.000	0.000	0.000
Slovakya	-4.527	-5.560	9.000	10.000	16.000	0.000	0.000
Tek kırılma				Çift Kırılma			
Panel_LM: -8.055				Panel_LM: -10.820			

p-value: 0.000***				p-value: 0.000***			
Değişken: <i>trd</i> Trendde Değişim: Tek ve Çift Kırılmalı Test							
Ülkeler	LM İstatistiği		Kırılma Tarihleri			Gecikme Sayısı	
	Tek	Çift	Tek	Çift		Tek	Çift
Çekya	-4.717	-5.099	19.000	8.000	23.000	1.000	1.000
Macaristan	-3.886	-5.551	15.000	10.000	17.000	1.000	1.000
Polonya	-5.136	-6.021	12.000	6.000	12.000	0.000	0.000
Slovakya	-4.441	-6.057	9.000	10.000	16.000	1.000	1.000
Tek kırılma				Çift Kırılma			
Panel_LM: -5.770				Panel_LM: -8.139			
p-value: 0.000***				p-value: 0.000***			
Değişken: <i>unemp</i> Düzeyde Değişim: Tek ve Çift Kırılmalı Test							
Ülkeler	LM İstatistiği		Kırılma Tarihleri			Gecikme Sayısı	
	Tek	Çift	Tek	Çift		Tek	Çift
Çekya	-4.817	-5.783	15.000	11.000	19.000	1.000	1.000
Macaristan	-6.069	-9.166	14.000	14.000	18.000	2.000	2.000
Polonya	-7.296	-9.339	11.000	11.000	19.000	3.000	1.000
Slovakya	-4.406	-6.541	11.000	11.000	19.000	1.000	1.000
Tek kırılma				Çift Kırılma			
Panel_LM: -11.534				Panel_LM: -17.954			
p-value: 0.000***				p-value: 0.000***			
Değişken: <i>unemp</i> Trendde Değişim: Tek ve Çift Kırılmalı Test							
Ülkeler	LM İstatistiği		Kırılma Tarihleri			Gecikme Sayısı	
	Tek	Çift	Tek	Çift		Tek	Çift
Çekya	-4.574	-7.888	15.000	10.000	15.000	1.000	1.000
Macaristan	-5.935	-8.910	14.000	13.000	23.000	2.000	2.000
Polonya	-7.470	-14.450	11.000	11.000	16.000	3.000	1.000
Slovakya	-4.855	-6.917	11.000	11.000	16.000	1.000	1.000
Tek kırılma				Çift Kırılma			
Panel_LM: -9.536				Panel_LM: -21.440			
p-value: 0.000***				p-value: 0.000***			

Not: * % 10, ** % 5 ve *** % 1 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Yapısal kırılmalı birim kök testi sonucunda tüm serilerin hem düzeyde hem de trendde birim kök içermediği anlaşılmaktadır. Serilerin hem ek hem de çift kırılmalı birim kök kontrolleri yapılmıştır.

Analizde 2 regresyon modeli kurulmuştur. Birinci modelde ticari açıklık ve işsizlik modele kontrol değişkenleri olarak ilave edilirken ikinci modelde ise yine ticari açıklık ve nüfus modele eklenmiştir. Analizde, birinci modelin bağımlı değişkeni gayri safi yurtiçi hasılanın yıllık büyüme hızını gösteren GDP_P iken toplam enerji tüketimi içerisinde yenilenebilir enerji yüzdesini gösteren REC, ticari açıklığı gösteren TRADE ve işsizlik oranını gösteren UNEMP değişkenleri modelin bağımsız değişkenlerini oluşturmaktadır. İkinci modelde ise yine GDP_P modelin bağımlı değişkeni iken REC, TRADE ve ülke nüfusunu gösteren POP değişkeni modelin bağımsız değişkenlerini oluşturmaktadır. Her iki modelde kullanılan değişkenlerin tamamı Dünya Bankası istatistiki veri tabanından elde edilmiştir. Modelde POP değişkeni, logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Her iki model aşağıdaki şekilde yazılmaktadır:

Model 1 :

$$GDP\_P_i = \alpha + \beta_1 REC_{it} + \beta_2 TRADE_{it} + \beta_3 UNEMP_{it} + \varepsilon_{it}$$

Model 2 :

$$GDP\_P_i = \alpha + \beta_1 REC_{it} + \beta_2 TRADE_{it} + \beta_3 LOGPOP_{it} + \varepsilon_{it}$$

Yukarıdaki denklemlerde t zamanı, i birimleri, α sabit terimi, β eğim para-metresini, ε hata terimini ifade etmektedir. Model 1 ve Model 2 için ayrı ayrı yapılan F testlerinden elde edilen sonuçlar her iki model için de klasik modelin kullanılmasının uygun olmadığını göstermektedir. Bunun yerine sabit etkiler ve rassal etkiler modellerinden birinin kullanılması güvenilir sonuçlar elde edilmesi adına önem kazanmaktadır. Sabit ve rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına ise Hausman test istatistiğinden elde edilen sonuçlar ile karar verilmektedir. Hausman testi sonucunda Model-1 de H_0 hipotezi red edildiği için tesadüfi etkiler tahmincisinin tutarsız olduğuna ve sabit etkiler tahmincisinin kullanımının uygun olduğuna karar verilmiştir. Diğer yandan Model 2’de ise Hausman test istatistiği sonucunda H_0 hipotezi red edilemediğinden sabit etkiler modelinin sonucunun tutarsız olduğu kanaatine varılarak tesadüfi etkiler modelinin kullanılması uygun bulunmuştur.

Çizelge 6: Panel Resgresyon Analizi Sonuçları

Model	Model 1	Model 2
Değişkenler		
Sabit Parametre	2.124	-45.14
REC	-0.617***	-0.499***
TRD	0.713***	0.061***
UNEMP	-0.176***	-
POP	-	6.460***
Gözlem Sayısı	108	108
Birim sayısı	4	4
F ($H_0: \beta_i = 0$)	12.51	-
F ($M_i = 0$)	8.42	-
Chi2	-	22.13
R ²	0.21	0.17
Hausman Testi	20.81 (0.000)	3.45 (0.178)
Değiştirilmiş Wald Testi	4.32 (0.365)	-
DW	1.677	1.632
Baltagi Wu	1.838	1.799
Breusch Pagan	47.804 (0.000)	50.099 (0.000)
Levene, W0		4.399 (0.001)
Brown, W50	-	2.818 (0.043)
Forysth W10		4.246 (0.007)
Frees		0.10=0.096 0.05=0.125 0.01=0.179 (0.769)
Friedman	-	60.013 (0.000)

Not: ***, istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Sabit etkiler modelinin kullanılmasının uygun olduğu Model 1’de güvenilir sonuçlar elde edilmesi adına öncelikle heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon gibi varsayımlardan sapmaların varlığının sınanması gerekmektedir. İlk olarak birimlere göre heteroskedastisitenin varlığı değiştirilmiş Wald test istatistiği ile sınanmıştır. 4 serbestlik derecesi ve 4.32 χ^2 test istatistiğine göre elde edilen sonuçlara göre H_0 hipotezi reddedilememektedir. Modelde birimlere göre heteroskedastise olmadığı kanaatine varılmıştır. Sonrasında otokorelasyonun varlığının sınanmasına geçilmektedir. Model 1’de Otokorelasyonun varlığı Durbin Watson ve Baltagi Wu tarafından geliştirilen yerel en iyi değişmez testi ile sınanmaktadır. Her iki test sonucunda elde edilen değerlerin (DW: 1.677 ve Baltagi Wu: 1.838) kritik değer 2 den küçük olduğu gözlemlenmiştir. Bu haliyle Model 1’de otokorelasyonun varlığından bahsetmem mümkündür. Son olarak birimlerarası korelasyonun varlığının sınanması aşamasında ise Breusch Pagan Lagrange çarpanı testinden yararlanılmaktadır. Zaman boyutu T’nin birim boyutu N’den büyük olduğu durumlarda kullanılan ve daha güvenilir sonuçlar veren bu test istatistiğine göre birimlerarası korelasyon olmadığı şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Birimlerarası korelasyonun olduğu sonucuna varılmaktadır. Model 1’de otokorelasyon ve birimlerarası korelasyonun varlığında güvenilir sonuçlar elde etmek amacıyla geliştirilen dirençli tahmincilerden biri olan Driscoll Kraay tahmincisiinden yararlanılmıştır (Tatoğlu, 2021). Model 1’in R^2 değeri %21 olup sabit parametre ise anlamsızdır. Modelden elde edilen sonuçlara göre Visegrad ülkelerinde yenilenebilir enerji kullanımının toplam enerji kullanımı içerisindeki payı (REC) arttıkça GSYH/ekonomik büyüme azalmaktadır. Diğer bir ifade ile REC artışı ekonomik büyüme değişkenini negatif yönde etkilemektedir. Aralarındaki ilişki negatif yönlüdür. Ticari açıklığı ifade eden TRADE değişkeninde meydana gelen değişim ise ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Ticaretin gelişmesi ve ticari serbestliğin artması Visegrad ülkelerinde ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yapmaktadır. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. Son olarak işsizlik oranını ifade eden UNEMP değişkeninde meydana gelen artış, yani işsizliğin azalması ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki ortaya koymaktadır. Nitekim ekonomi literatürü de sıklıkla yeni iş sahalarının oluşturulması, yeni üretim yöntemlerinin geliştirilmesi ve üretim sürecinin iyileştirilmesinin istihdam düzeyini arttırarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler olacağı üzerinde durmaktadır.

Benzer şekilde tesadüfi etkiler modelinin kullanılmasının uygun olduğu Model 2’de güvenilir sonuçlar elde edilmesi adına Model 1’de takip edildiği üzere heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon gibi varsayımlardan sapmaların varlığının sınanması gerekmektedir. İlk olarak Model 2’de heteroskedastisitenin varlığı Levene, Brown ve Forsythe testi ile sınanmıştır. Kurulan modelde 4 birim için elde edilen test istatistikleri (W_0 , W_{50} , W_{10}) (3,104) serbestlik dereceli Snedecor F tablosu ile karşılaştırılmıştır. Test sonucunda birimlerin varyansı eşittir şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Model 2’de heteroskedastisite varlığından söz edilmektedir. Heteroskedastisite varlığı Breusch Pagan Lanrange testi ile de sınanmaktadır. Sonuçlar H_0 hipotezinin reddedilmesini ve modelde heteroskedastisitenin varlığının kabulünü gerektirmektedir. Daha sonra otokorelasyonun varlığının sınanması gerekmektedir. Model 1’de olduğu gibi Model 2’de de otokorelasyonun varlığı Durbin Watson ve Baltagi Wu tarafından geliştirilen yerel en iyi değişmez testi ile sınanmaktadır. Hem Durbin Watson hem de Baltagi Wu testi sonuçları elde edilen değerlerin

(DW: 1.677 ve Baltagi Wu: 1.838) kritik değer 2'den küçük olduğu gözlemlenmiştir. Bu haliyle Model 2'de otokorelasyonun varlığından bahsetmek mümkündür. Son olarak birimlerarası korelasyonun varlığının sınanması gerekmektedir. Tesadüfi etkiler modelinde birimlerarası korelasyonun varlığı Model 2 için Frees ve Friedman testleri ile sınanmaktadır. Her iki testte de birimlerarası korelasyonun olmadığını ileri süren H_0 hipotezi reddedilmektedir. Model 2'de birimlerarası korelasyon mevcuttur. Model 2'de heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyonun varlığında güvenilir sonuçlar elde etmek amacıyla Model 1'de kullanıldığı üzere, geliştirilen dirençli tahminci olan Driscoll Kraay tahmincisinden yararlanılmıştır. Model 2'in R^2 değeri %17 olup sabit parametre ise anlamlıdır (Tatoğlu, 2021). Model 2'den elde edilen sonuçlara göre Visegrad ülkelerinde yenilenebilir enerji kullanımının toplam enerji kullanımı içerisindeki payı (REC) arttıkça GSYH/ekonomik büyüme azalmaktadır. Bu sonuç Model 1'den elde edilen sonuçla örtüşmektedir. Ticari açıklığı ifade eden TRADE değişkeninde meydana gelen değişim ise ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Bu sonuç Model 1'den elde edilen sonuçla benzerlik sergilemektedir. Son olarak Model 2'de toplam nüfusta meydana gelen değişimin (POP) ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre POP değişkeninde meydana gelen artış ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki oluşturmaktadır.

Her iki modelde REC değişkeninde meydana gelen artış ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır. Bu sonuç Yıldırım ve Dur (2024) çalışması ile benzerlik sergilemektedir. Söz konusu çalışmada yenilenebilir enerji tüketimi Çin, Hindistan ve Rusya'da ekonomik büyüme üzerinde negatif etki göstermektedir. Diğer yandan Akram vd. (2021), Muazu ve Liu (2023), Ocal ve Aslan (2013), Bayar ve Gavriletea (2019) tarafından yapılan çalışmalar da yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır. TRADE değişkeninde meydana gelen artış ise Model 1 ve Model 2'de ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Elde edilen sonuçlar literatürdeki çeşitli çalışmaların (Num vd., 2023; Nam ve Ryu, 2023; Zahanogo, 2016; Kırçiçek ve Özparlak, 2023) sonuçlarını destekler niteliktedir. Literatürde Model 1'de UNEMP değişkeninde meydana gelen azalmanın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki ortaya koyduğu görüşünü destekleyen çalışmalar (Dritsakis ve Stamatiou, 2016; Korkmaz, 2020) yer almaktadır.

Model 2'den elde edilen bu sonuç literatürde nüfus artışının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki oluşturduğunu iddia eden bir takım çalışmalarla da (Polat, 2018; Furuoka, 2009; Tartiyus vd., 2015; Eren, 2020) benzerlik sergilemektedir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Bu çalışmada yenilenebilir enerji tüketimi, ticari açıklık, işsizlik ve nüfus artışı gibi değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Çalışmada iki farklı model kurulmuştur. Her iki modelde de yenilenebilir enerji tüketimi ekonomik büyüme üzerinde negatif etki oluşturmaktadır. Söz konusu sonucun oluşmasında hiç şüphesiz çeşitli nedenlerin etkisi vardır. Öncelikle yenilenebilir enerji tesislerinin kurulum maliyetleri henüz rekabet şartlarının tam oluşmaması nedeniyle yüksektir. Bu durum üretimde yenilenebilir enerji ürünlerinden yararlanılmasını kısıtlamaktadır. Diğer yandan yüksek maliyetler dolayısı ile işletmelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına ilgilerini arttıracak teşvik edici unsurların yetersiz olması da üretim süreçlerinde yenilenebilir enerji kullanımını bu anlamda sınırlandırmaktadır.

Ayrıca yenilenebilir enerjiye yönelik hammadde yarı mamül ve ürün ithalatına yönelik tarifelerin de yatırımları sektöre uğratmayacak düzeyde belirlenmesi gerekmektedir. Vurgulanması gereken bir diğer nokta ise söz konusu sonuçların sıklıkla gelişmekte ve az gelişmiş ülkelere yönelik çalışmalardan elde edilmesidir. Bu bağlamda ekonomik gelişmişlik düzeyinin sınırlı olduğu ekonomilerde yüksek maliyetlere sahip olan yenilenebilir enerji üretiminin ve ekonomik aktivitelerde kullanımının sınırlı olması olağan karşılanmaktadır.

Ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde göstermiş olduğu olumlu etki literatürdeki çalışmalarla da desteklenmektedir. Ekonomik büyümenin sürdürülmesinde ve devamlılığının sağlanmasında uluslararası ticaretin geliştirilmesi, yeni ticari bağlantıların güçlendirilmesi, siyasi ve finansal istikrarın tesisi önem arz etmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre işsizlik ve ekonomik büyüme ilişkisi ise teoriye uygun sonuçlar ortaya koymuştur. İstihdamı artırıcı politikaların geliştirilmesi ve işsizliğin azaltılması bu noktada önem taşımaktadır. İşgücü piyasasını düzenleyici önlemlerin alınması ve adil ücret politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Diğer yandan İşkur ve özel istihdam bürolarının geliştirilmesi, dijital iş bulma platformlarının yaygınlaştırılması sağlanmalıdır. Meslek edindirme kurslarının yaygınlaşması, üniversite-sanayi işbirliğinin geliştirilmesi, istihdamı artırıcı ve girişimciliği özendiren teşviklerin uygulanması da işsizliğin azaltılmasındaki önlemler arasında yer almaktadır. Son olarak göç ve bölgesel uyum politikalarının geliştirilmesi, özellikle kadınların ve gençlerin işgücüne katılımını kolaylaştırıcı politikaların hayata geçirilmesi istihdamı artırıcı diğer faktörler olarak sıralanabilir.

Yapılan çalışmadan elde edilen ampirik sonuca göre nüfus artışının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir. Söz konusu etkiyi sürdürmek için, bir başka ifade ile nüfus artışının ekonomiye yük olmaması ve ekonomik büyümeye sürekli pozitif katkı yapması için çeşitli önlemlerin alınması ve politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Artan nüfustan beşeri sermaye olarak yararlanabilmek işsizlik, yoksulluk ve kaynak baskısı gibi sorunların önüne geçilmesine yardımcı olacaktır. Bu nedenle çeşitli politika önerileri geliştirilebilir. Örneğin eğitimde kalite ve erişilebilirliğin artırılması, sağlık yatırımlarının artırılması, yoksullukla mücadele politikalarının geliştirilmesi, altyapı yatırımlarının hızlandırılması, doğrudan yabancı sermaye çekmeye yönelik iktisadi ve politik önlemlerin alınması, sektörel dengenin sağlanması ve ar-ge yatırımlarına önem verilmesi gibi yaklaşımlar artan nüfusun işgücü piyasasında etkin biçimde değerlendirilmesini sağlayarak ekonomik büyümeye kalıcı pozitif etkide bulunmasına zemin hazırlar.

KAYNAKÇA

- Akram, R., Chen, F., Khalid, F., Huang, G. & Irfan, M. (2021). Heterogeneous effects of energy efficiency and renewable energy on economic growth of BRICS countries: A fixed effect panel quantile regression analysis. *Energy*, 215, 119019. doi: <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.119019>
- Azam, A., Rafiq, M., Shafique, M., ve Yuan, J. (2021). Renewable electricity generation and economic growth nexus in developing countries: An ARDL approach. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34(1), 2423–2446. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1865180>

- Baktemur, İ. B. (2023). Renewable Energy Consumption and Economic Growth Relationship in Developing Countries, *Kent Akademisi Dergisi*, 16(4): ss. 2779-2788. DOI: <https://doi.org/10.35674/kent.1349469/>.
- Baştürk, M.F. (2022). Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Yenilenebilir Enerji Tüketimi - İktisadi Büyüme İlişkisi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* (660): 9-23.
- Bayar, Y. ve Gavriltea, M.D. (2019). Energy efficiency, renewable energy, economic growth: evidence from emerging market economies, *Quality & Quantity*, 53:2221–2234
- Deka, A., Ozdeser, H., Seraj, M. et al. (2023). Does energy efficiency, renewable energy and effective capital promote economic growth in the emerging 7 economies? New evidence from CS-ARDL model. *Futur Bus J* 9(52). <https://doi.org/10.1186/s43093-023-00235-y>
- Dritsakis, N. ve Stamatiou, P. (2016). The Effects of Unemployment on Economic Growth in Greece. An ARDL Bound Test Approach, *The Romanian Economic Journal*, Year XIX no. 62, 53-72.
- Eren, M.V. (2020). Nüfus artışı ile kalkınma arasındaki ilişki: Sahra-altı Afrika ülkeleri üzerine ampirik bir analiz, *UIİİD-IJEAS*, (27):141-158.
- Furuoka, F. (2009). Population Growth and Economic Development: New Empirical Evidence from Thailand. *Economics Bulletin*, 29(1), 1-14.
- Jia, H., Fan, S., ve Xia, M. (2023). The Impact of Renewable Energy Consumption on Economic Growth: Evidence from Countries along the Belt and Road. *Sustainability*, 15(11), 8644. <https://doi.org/10.3390/su15118644>
- Kapçak, S. (2023). Gelişmekte Olan Ülkelerde Yenilenebilir-Yenilenemeyen Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Saklı Eşbütünleşme Yaklaşımı, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (2), 409-423.
- Korkmaz S. (2020). Unemployment and Economic Growth: The Casualty Relationship between Unemployment and Economic Growth in the OECD Countries, in *Dynamic Optics in Economics: Quantitative, Experimental and Econometric Analyses*, Edit: Hale Kırer Silva Lecuna, Peterlang, Berlin.
- Muazu, A., Yu, Q. & Liu, Q. (2023). Does renewable energy consumption promote economic growth? An empirical analysis of panel threshold based on 54 African countries. *International Journal of Energy Sector Management*, 17(1), 106-127. doi: 10.1108/IJESM-09-2021-0003.
- Nam, H. ve Ryu, D. (2023). Does trade openness promote economic growth in developing countries?, *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 93, 101983.
- Nam, H., Bang, J. ve Ryu, D. (2023). Paradox of trade openness: The moderated mediating role of governance, *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 89, 101887
- Ocal, O. ve Aslan, A. (2013). Renewable energy consumption–economic growth nexus in Turkey, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 28, 494-499.
- Perera, N., Dissanayake, H., Samson, D., Abeykoon, S., Jayathilaka, R., Jayasinghe, M., ve Yapa, S. (2024). The interconnectedness of energy consumption with economic growth: A granger causality analysis, *Heliyon*, 10(17), e36709.

- Polat, M. A. (2018). Türkiye’de Ekonomik Büyümenin ve Nüfus Artışının Ekonometrik Modellemesi: Ampirik Bir Çalışma Örneği. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 205-228.
- Rahman, M.R., Rahman, M.M. ve Akter, R. (2024). Renewable energy development, unemployment and GDP growth: South Asian evidence. *Arab Gulf Journal of Scientific Research*, 42(3): 1044–1059. <https://doi.org/10.1108/AGJSR-04-2023-0152>.
- Shah, S.A., Ali, S., 2, WanG, T. ve He, C. (2023). Does energy conversion contribute to economic development in emerging and growth leading economies (EAGLE's): evidence from panel ARDL approach, *Environ Sci Pollut Res Int.*, 30(23), 64472-64485. doi: 10.1007/s11356-023-26875-9.
- Situma, M.P., Nelson, O., Nyongesa, Nyenyi, D. (2024). Effect of Renewable Energy Consumption on Economic Growth in Kenya, *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 3(4), 1848-1860.
- Tartiyus, E. H., Dauda, M. I. ve Peter, A. (2015). Impact of Population Growth on Economic Growth in Nigeria (1980-2010). *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, 20(4), 115-123.
- Tatoğlu, F. (2021). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*, 6. Baskı, Beta, İstanbul.
- Xie, P., Zhu, Z., Hu, G., ve Huang, J. (2022). Renewable energy and economic growth hypothesis: Evidence from N-11 countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36(1). <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2121741>
- Yıldırım, E., Dur, D.T., (2024). The Impact of Renewable Energy Consumption on Economic Growth in BRIC-T Countries: Panel Data Analysis, *The Business Journal*, 5(1), 65-79.
- Zahonogo, P. (2019). Trade and economic growth in developing countries: Evidence from sub-Saharan Africa, *Journal of African Trade*, 3, (1–2), 41-56.

SOCIAL STUDIES TEACHER CANDIDATES' PERCEPTIONS OF MULTICULTURALISM*

Emine Uysal, M.A.

Independent Researcher, uysal4630@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6320-704X

Prof. Dr. Mustafa Şahin

Dokuz Eylül University, mustafa.sahin@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8789-514X

Abstract

The purpose of this study is to examine social studies teacher candidates' perceptions, emotions, and self-efficacy beliefs regarding the concept of multiculturalism, as well as its reflections on the educational process. The study adopted a qualitative research design, specifically the case study method. The study group consisted of 40 senior social studies teacher candidates enrolled in the Social Studies Education Programs at Dokuz Eylül University and Ege University during the 2023–2024 academic year. Participants were selected on a voluntary basis. Data were collected using a semi-structured interview form and analyzed through content analysis. The findings revealed that most participants held positive attitudes toward multiculturalism but believed that the concept was inadequately addressed in textbooks and teacher education programs. Participants also noted that representations of diverse cultures in social studies textbooks were limited and that practice-oriented activities were insufficient. Moreover, although theoretical knowledge was adequately provided in undergraduate courses, the lack of practice-based experiences restricted candidates' preparedness for multicultural classroom environments. The study concludes that multicultural education is crucial for improving student achievement, social cohesion, and cultural awareness. Accordingly, both the social studies curriculum and teacher education programs should be restructured from a multicultural perspective. Addressing multiculturalism more comprehensively and practically in social studies education is expected to enhance teacher candidates' professional competencies and foster students' cultural sensitivity.

Keywords: Multiculturalism, social studies education, teacher candidate, qualitative research.

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK ALGILARI

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çokkültürlülük kavramına ilişkin görüşlerini, duygularını, öz-yeterlik algılarını ve bu kavramın öğretim sürecine yansımalarını incelemektir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması benimsenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, 2023–2024 eğitim-öğretim yılında Dokuz Eylül Üniversitesi ve Ege Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programlarının dördüncü sınıfında öğrenim

* This study is derived from the master's thesis prepared by Emine Uysal under the supervision of Prof. Dr. Mustafa Şahin.

gören ve gönüllü olarak katılım sağlayan 40 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış ve içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma bulguları, katılımcıların büyük çoğunluğunun çokkültürlülük kavramına olumlu yaklaştığını, ancak bu konunun ders kitapları ve öğretmen yetiştirme programlarında yeterince yer bulmadığını düşündüklerini göstermektedir. Katılımcılar, sosyal bilgiler ders kitaplarında farklı kültürlerle yönelik içeriklerin sınırlı olduğunu ve uygulamaya dönük etkinliklerin yetersiz kaldığını belirtmiştir. Ayrıca, lisans eğitiminde teorik bilginin ön planda olduğu; ancak uygulama temelli derslerin eksikliğinin öğretmen adaylarının çokkültürlü sınıf ortamlarına hazırlıklarını sınırladığı ifade edilmiştir. Sonuç olarak, çokkültürlü eğitimin öğrenci başarısı, toplumsal uyum ve kültürel farkındalık açısından önemli olduğu; bu nedenle sosyal bilgiler müfredatının ve öğretmen yetiştirme programlarının çokkültürlülük perspektifiyle yeniden yapılandırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Çokkültürlülüğün sosyal bilgiler eğitimi içerisinde daha kapsamlı ve uygulamalı biçimde ele alınmasının, öğretmen adaylarının mesleki yeterliklerini ve öğrencilerin kültürel duyarlılıklarını geliştireceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, sosyal bilgiler eğitimi, öğretmen adayı.

INTRODUCTION

Society exists through the continuous interaction of individuals who share common values. This interaction naturally produces a multicultural structure characterized by the coexistence of different beliefs, languages, and lifestyles. Culture, encompassing traditions, norms, belief systems, and social institutions, constitutes a form of collective consciousness (APA, 2017). Therefore, it is not possible to speak of a single, homogeneous culture in contemporary societies. According to the American Psychological Association (2002), multiculturalism refers to a social structure in which differences in ethnicity, race, language, gender, social class, religion, and disability coexist. Educational settings are among the contexts where this diversity is most evident. Gay (1994) emphasizes that education should account for cultural influences, as doing so strengthens both individual development and social harmony. Multicultural education is thus an instructional approach aimed at fostering respect and tolerance toward differences (Banks & Banks, 1993; Polat, 2009).

The concept of multiculturalism first emerged in the United States during the 1960s through the civil rights and equality movements initiated by African Americans and other disadvantaged groups (Banks, 2009). During this period, multicultural curriculum frameworks were developed as a response to educational systems centered around white male experiences. In the United Kingdom, multiculturalism gained momentum during the postcolonial era due to increasing migration. However, for a long time it was approached primarily as a “racial issue,” and ethnic and religious minorities often faced exclusionary policies (Ashcroft & Bevir, 2017). In contemporary contexts, emphasis is placed on inclusive educational practices that promote equity and cultural diversity (Modood & May, 2001). In Turkey, the foundations of multicultural education became more visible with the constructivist curriculum reforms introduced in 2005, which adopted a democratic, student-centered, and diversity-sensitive approach (Şengül, 2021). However, subsequent revisions weakened this orientation (Baysal & Kalaycı, 2019). Similarly, Çetinkaya (2020) found that teachers possessed theoretical knowledge about multiculturalism but lacked practical application.

PURPOSE

Turkey’s multicultural structure is rooted in the historical diversity inherited from the Ottoman Empire. With increasing migration in recent years, classrooms have become natural

environments for students from various cultural backgrounds. This transformation necessitates that teacher candidates develop cultural awareness, empathy, and inclusive pedagogical competencies. The social studies course serves as a crucial medium for transmitting cultural identity and social values. However, limited research has examined how teacher candidates approach this subject from a multicultural perspective. This study aims to fill that gap. The main research question guiding the study is: “What are social studies teacher candidates’ perceptions of multiculturalism?” Accordingly, the study explores candidates’ thoughts, feelings, self-efficacy beliefs, and proposed solutions related to the concept.

METHOD

A qualitative case study design was employed. The study group consisted of 40 senior social studies teacher candidates enrolled in the Social Studies Education Programs at Dokuz Eylül University and Ege University during the 2023–2024 academic year. Participants were selected based on their familiarity and experience with multicultural concepts. Data were gathered through a semi-structured interview form comprising seven open-ended questions. The responses were coded and categorized into themes through content analysis. To ensure validity, the interview form was reviewed by experts, and external validity was strengthened by including participants from different universities.

FINDINGS

This section presents the participants’ views regarding their perceptions, emotions, competencies, and educational experiences concerning multiculturalism.

General tendencies: Approximately 85% of participants expressed positive attitudes toward multiculturalism. They associated the concept with tolerance, respect, and social harmony. Negative perspectives were mostly linked to potential “cultural conflicts.”

Emotional dimension: Around 70% of participants stated that the concept of multiculturalism evoked feelings of affection, tolerance, and curiosity. A small number found the concept abstract, suggesting the need for more concrete and experiential teaching approaches.

Textbooks: Nearly half of the participants reported that multiculturalism was superficially represented in social studies textbooks, often limited to positive or symbolic examples. Some criticized the portrayal of cultural diversity merely as “colorful illustrations.”

Undergraduate education: More than half of the participants believed that their university courses remained largely theoretical, with limited practical components. Many stated that this deficiency became more apparent during their internship experiences.

Practice and competence: Sixty percent of participants considered themselves only partially competent to teach in multicultural classrooms. While they possessed theoretical knowledge, they lacked sufficient hands-on experience in diverse educational contexts.

Proposals: Participants suggested that curricula should be made more inclusive, that cultural activities should be increased, and that practice-based courses should be expanded in teacher education programs. They also emphasized the importance of activities that promote empathy and tolerance.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The findings indicate that social studies teacher candidates generally have positive attitudes toward multiculturalism but perceive that the concept is insufficiently addressed within the education system. Both textbooks and teacher education programs tend to treat multiculturalism theoretically, with limited opportunities for practice-based engagement. This limitation negatively affects candidates’ self-efficacy beliefs.

Multicultural education should be addressed not only cognitively but also emotionally. Activities that foster empathy and cultural awareness among students can significantly contribute to social cohesion. It would be beneficial to revise social studies textbooks so that they reflect not only “colorful representations” of cultures but also the lived experiences, values, and contributions of those cultures.

Including multicultural pedagogy as a compulsory course in teacher education programs and incorporating examples of cultural diversity into teaching internships are crucial steps. Moreover, collaboration among school administrators, parents, and local communities in organizing culturally enriching activities would further strengthen the process.

In conclusion, multicultural education involves not only recognizing differences but also integrating them as sources of enrichment within the educational process. Developing this awareness among social studies teacher candidates constitutes a vital step toward building a democratic and inclusive education system.

REFERENCES

- APA. (2002). *Guidelines on multicultural education, training, research, practice, and organizational change for psychologists*.
- APA. (2017). *Multicultural guidelines: An ecological approach to context, identity, and intersectionality*.
- Ashcroft, R. T. & Bevir, M. (2017). *Multiculturalism in contemporary Britain*.
- Banks, J. A. (2009). *The Routledge International Companion to Multicultural Education*. Routledge.
- Çetinkaya, N. (2020). *Sosyal bilgiler eğitiminde çokkültürlülük üzerine öğretmen görüşleri*.
- Kalaycı, N. & Baysal, S. B. (2019). *Sosyal bilgiler öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi*.
- Polat, S. (2009). *Öğretmen adaylarının çokkültürlü eğitime yönelik kişilik özellikleri*.
- Şengül, F. N. (2021). *Öğretmen adaylarında çokkültürlülük ve dini tutum ilişkisi*.

SOCIAL STUDIES TEACHERS' PROFICIENCY IN WEB 2.0 TOOLS*

Burçin KIRKAĞAÇ, M.A.

Independent Researcher, bkrkagac@gmail.com, ORCID: 0009-0007-5397-959X

Prof. Dr. Mustafa Şahin

Dokuz Eylül University, mustafa.sahin@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8789-514X

ABSTRACT

Contemporary educational environments are undergoing a rapid transformation driven by digitalization. This transformation has led to fundamental changes in teaching methods and tools, highlighting the importance of teachers' digital competencies. In particular, web 2.0 tools are significant digital resources that enhance student participation, foster interaction, and support collaborative learning opportunities. The effective use of these tools by teachers directly affects the quality of the teaching–learning process. The aim of this study is to comparatively examine the proficiency levels of social studies teachers working in public and private schools regarding their use of web 2.0 tools in education. A comparative case study design, one of the qualitative research methods, was adopted. The study group consists of 20 social studies teachers working in the districts of Çiğli and Menemen in İzmir during the 2024–2025 academic year. Half of the participants are employed in public schools, while the other half work in private schools. Data were collected through a semi-structured interview form and analyzed using content analysis. According to the findings, social studies teachers working in private schools use web 2.0 tools more frequently and effectively. This situation is associated with the adequacy of technical equipment, the development of digital infrastructure, and the relatively younger age of teachers in private schools. It was concluded that younger teachers adapt to digital technologies more rapidly and integrate these tools more actively into their teaching practices.

Keywords: Web 2.0 tools, social studies education, teacher technological adaptation

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN WEB 2.0 ARAÇLARINA HAKİMİYETİ

ÖZET

Günümüz eğitim ortamları dijitalleşmenin etkisiyle hızlı bir dönüşüm süreci yaşamaktadır. Bu dönüşüm, öğretim yöntem ve araçlarında köklü değişimlere yol açarken öğretmenlerin dijital yeterliklerini de ön plana çıkarmaktadır. Özellikle Web 2.0 araçları, öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımını destekleyen, etkileşimi artıran ve iş birliğine dayalı öğrenme fırsatları sunan önemli dijital kaynaklardır. Bu araçların öğretmenler tarafından etkili bir biçimde kullanılması, öğretim sürecinin niteliğini doğrudan etkilemektedir. Bu araştırmanın amacı, devlet ve özel okullarda görev yapan sosyal bilgiler öğretmenlerinin eğitimde kullanılan Web 2.0 araçlarına hâkimiyet düzeylerini karşılaştırmalı olarak incelemektir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden karşılaştırmalı durum çalışması benimsenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, 2024–2025 eğitim-öğretim yılında İzmir ili Çiğli ve Menemen ilçelerinde görev yapan toplam 20 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcıların yarısı devlet, yarısı özel

* This study is derived from the master's thesis prepared by Burçin Kırkağaç under the supervision of Prof. Dr. Mustafa Şahin.

okullarda görev yapmaktadır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış ve içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, özel okul öğretmenlerinin Web 2.0 araçlarını daha sık ve etkin biçimde kullandıkları tespit edilmiştir. Bu durumun, özel okullardaki teknik donanımın yeterliliği, dijital altyapının gelişmişliği ve öğretmenlerin yaş ortalamasının görece düşük olmasıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Genç öğretmenlerin dijital teknolojilere daha hızlı uyum sağladıkları ve derslerinde bu araçları daha aktif biçimde entegre ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Web 2.0 araçları, sosyal bilgiler eğitimi, öğretmen teknolojik uyumu.

INTRODUCTION

Technological transformation continues to reshape teaching processes and requires teachers to possess advanced digital skills (Dere & Kırıl, 2024). Web 2.0 tools enable users to create, share, and interact with content, thus facilitating participatory and interactive learning processes (Elmas & Geban, 2012). These tools support a constructivist understanding of learning by allowing students to gain active and experiential learning opportunities.

The social studies course, which integrates disciplines such as citizenship, history, and geography, is directly related to social life. Therefore, the integration of web 2.0 tools plays a crucial role in concretizing learning, ensuring student engagement, and enhancing motivation (Yıldırım et al., 2022). Particularly for students identified as members of Generation Z -digital natives- technology-supported learning environments significantly increase the effectiveness of the course (Büdü Aydın, 2023).

PURPOSE

The purpose of this study is to comparatively examine the knowledge, awareness, and usage levels of social studies teachers working in public and private schools concerning web 2.0 tools used in education. In contemporary educational systems, the impact of digital transformation on instructional processes is increasing, making teachers' technological competencies and adaptability to digital tools critical variables.

Within this framework, the study seeks to determine the extent to which teachers are familiar with web 2.0 tools, how often and for what purposes they use them in their classes, their perceptions of these tools' contributions to the instructional process, and the problems they encounter during implementation.

Accordingly, the main research question is: What is the proficiency level of social studies teachers working in public and private schools regarding the use of web 2.0 tools in education? The study also addresses the following sub-questions:

1. What are social studies teachers' opinions about web 2.0 tools?
2. How frequently and in what ways do they use these tools in their lessons?
3. What are teachers' views on the effects of web 2.0 tools on the teaching process?
4. What main problems do teachers encounter when using web 2.0 tools?
5. Are there significant differences in web 2.0 proficiency levels based on variables such as age, gender, and school type (public/private)?

This study aims to holistically evaluate social studies teachers' digital pedagogical competencies, identify individual and institutional factors that affect the integration of web 2.0 tools into teaching environments, and understand the opportunities and challenges teachers face in the digitalization of education. Furthermore, by highlighting the differences between public

and private school practices, the study seeks to provide policy recommendations regarding technological infrastructure, professional development, and digital pedagogical support.

METHOD

A comparative case study design, one of the qualitative research methods, was adopted. The participant group consisted of a total of 20 social studies teachers -10 from public schools and 10 from private schools- who volunteered to participate in the study.

Data were collected through a semi-structured interview form and analyzed using content analysis. The interview questions focused on teachers' knowledge levels about web 2.0 tools, their in-class usage, perceptions of advantages and disadvantages, and challenges faced during the teaching process.

FINDINGS

This section presents the findings related to teachers' use of web 2.0 tools during lessons, their opinions on the advantages and disadvantages of these tools, their effects on classroom processes, and the challenges encountered. A comparative analysis between public and private school teachers is also included.

Use of web 2.0 Tools: Most teachers reported actively using web 2.0 tools in their teaching. Seventy percent of public-school teachers and ninety percent of private-school teachers stated that they used these tools regularly. The limited use in public schools was attributed to insufficient class time, an overloaded curriculum, and internet connectivity problems.

Perceived Advantages: Participants stated that web 2.0 tools increased student engagement, made lessons more enjoyable, helped concretize abstract concepts, and facilitated permanent learning. Teachers from private schools particularly emphasized gamification, visualization, and instant feedback features.

Perceived Disadvantages: Teachers working in public schools mentioned technical problems (internet disconnections, smart board malfunctions, etc.) and time constraints as the main disadvantages. Teachers in private schools, on the other hand, highlighted pedagogical risks such as "student dependency," distraction, and screen addiction.

Positive and Negative Effects: Overall, web 2.0 tools were perceived to have a positive impact on teaching. Teachers indicated that lessons became more engaging and efficient. However, some also mentioned challenges such as classroom management issues, excessive noise, and conflicts among students arising from competitive activities.

Challenges Encountered: In public schools, inadequate infrastructure and a heavy curriculum were the main problems, while in private schools, advertisement content, classroom management difficulties, and digital distraction were emphasized.

Comparison by School Type: Teachers working in private schools displayed higher proficiency in web 2.0 tools. This finding is associated with the adequacy of technological equipment, supportive school administration, and the relatively younger age of teachers. In contrast, teachers in public schools generally possessed only a user-level familiarity with such tools.

The findings reveal that teachers generally perceive web 2.0 tools as instruments that enrich the teaching-learning process, enhance interaction, and maintain student attention. However, factors such as insufficient infrastructure, time limitations, and pedagogical risks restrict the effective use of these tools.

CONCLUSION

The results indicate that web 2.0 tools provide effective learning environments for social studies instruction. However, the degree of their effectiveness varies according to school type, technical infrastructure, and teachers' digital skills. Teachers in public schools tend to view these tools primarily as aids that facilitate learning, whereas teachers in private schools perceive them as motivational, enjoyable, and interactive learning tools. A majority of teachers also warned that the excessive use of digital tools may cause distraction and dependency among students. These findings align with those of previous studies conducted by Akbaş and Yünkül (2024), Korucu and Sezer (2016), Mete and Batıbay (2019), Özcan et al. (2023), and Talan and Batdı (2022).

Overall, the study emphasizes the necessity of enhancing teachers' digital pedagogical competencies, strengthening infrastructure in public schools, and providing targeted professional development programs that encourage the effective and balanced use of web 2.0 technologies in social studies education.

REFERENCES

- Akbaş, S. & Yünkül, E. (2024). Examination of classroom teachers' competencies in using web 2.0 tools based on teacher opinions. *Manas Journal of Social Studies*, 13(1), 93–110.
- Büdün Aydın, E. (2023). Comparison of generations' technology use in the context of privacy: Digital hybrids and digital natives. *Gümüşhane University Journal of Communication Faculty Electronic Journal*, 11(2), 1679–1702.
- Dere, İ. & Kırıl, N. Z. (2024). "Even I get bored with ordinary presentations": Perspectives of social studies pre-service teachers on web 2.0 tools. *International Journal of Turkish Educational Sciences*, 12(2), 613–648.
- Elmas, R. & Geban, Ö. (2012). web 2.0 tools for 21st-century teachers. *International Online Journal of Educational Sciences*, 4(1), 243–254.
- Korucu, A. & Sezer, C. (2016). Teachers' opinions on the impact of the frequency of using web 2.0 technologies on course achievement. *Journal of Education and Training Research*, 5(2), 1–16.
- Mete, F. & Batıbay, E. F. (2019). The effect of web 2.0 applications on motivation in Turkish education: The example of Kahoot. *Journal of Mother Tongue Education*, 7(4), 1029–1047.
- Özcan, F. (2021). Investigation of social studies teachers' competencies in using web 2.0 tools. *Cappadocia Journal of Geography*, 1(3).
- Talan, T. & Batdı, V. (2022). Analysis of pre-service teachers' opinions on their competencies in using web 2.0 tools in education through the Rasch measurement model and MAXQDA. *Electronic Journal of Educational Sciences*, 11(21), 66–85.
- Yıldırım, Ö., Tanrıkulu, C. & Ablak, S. (2022). Opinions of social studies teachers on the use of web 2.0 tools during distance education. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 11(4), 817–829.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ KULLANIM YETERLİK DÜZEYLERİ

SECONDARY SCHOOL STUDENTS' PROFICIENCY LEVELS IN USING INFORMATION TECHNOLOGIES

Yüksek Lisans Öğrencisi Merve KAYA

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
mervezeyno38@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-4060-1154

Doç. Dr. Aysel ARSLAN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
ayselarslan@cumhuriyet.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-8775-1119

ÖZET

Ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojileri kullanım yeterlik düzeyleri, çağın gerektirdiği dijital becerilerle donanmış bireyler yetiştirme açısından önemli bir göstergedir. Günümüzde öğrenciler, derslerde araştırma yapma, ödev hazırlama, iletişim kurma ve eğlence amacıyla sıkça dijital araçları kullanmaktadır. Ancak bu kullanımın bilinçli, etkili ve üretken bir şekilde gerçekleşebilmesi için öğrencilerin bilişim teknolojileri yeterliklerinin belirlenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bilişim teknolojileri yeterlik düzeyi; temel bilgisayar becerilerini, interneti doğru kullanma, dijital içerik üretme, problem çözme ve çevrim içi güvenlik bilincini kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. Araştırmalar, ortaokul öğrencilerinin genellikle teknolojiyi tüketici konumunda kullandıklarını, üretici ve eleştirel düşünme boyutunda ise yeterli düzeyde olmadıklarını göstermektedir. Bu durum, okullarda bilişim teknolojileri derslerinin uygulamalı, proje temelli ve problem çözme odaklı yaklaşımlarla desteklenmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin bilişim teknolojileri kullanım yeterliklerinin artırılması, dijital çağın gerektirdiği becerilerle donanmış, bilinçli ve üretken bireyler yetiştirilmesine önemli katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerini kullanmalarına ilişkin yeterlik düzeylerini araştırma değişkenleri çerçevesinde belirlemektir. Araştırmanın çalışma grubunu 123 kız 125 erkek olmak üzere 248 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin toplanmasında Topdağı (2019) tarafından geliştirilen “Ortaokul Öğrencileri İçin Bilişim Teknolojileri Kullanım Yeterliliği” kullanılmıştır. İki alt boyut ve 19 maddeden oluşan ölçeğin geliştirme çalışmasında güvenirlik değeri .95 bu çalışmada ise .92 olarak hesaplanmıştır. Ölçek verilerinin analizinde SPSS programı kullanılmış olup parametrik testler uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre;

ortaokul öğrencilerinin ölçekten aldıkları puan ortalamalarının cinsiyet, sınıf düzeyi, anne ve baba eğitim düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilişim, teknoloji, yeterlik, ortaokul

ABSTRACT

Secondary school students' proficiency levels in using information technologies are a key indicator of developing individuals equipped with the digital skills required by the current era. Today, students frequently use digital tools in class for research, homework, communication, and entertainment. However, for this use to be conscious, effective, and productive, students' information technology competencies need to be identified and developed. Information technology proficiency is a multidimensional concept encompassing basic computer skills, proper internet use, digital content creation, problem-solving, and online security awareness. Research shows that secondary school students generally use technology as consumers and lack sufficient productive and productive thinking skills. This necessitates that information technology courses in schools be supported with applied, project-based, and problem-solving-focused approaches. Therefore, improving students' proficiency levels in using information technologies will significantly contribute to developing informed and productive individuals equipped with the skills required by the digital age. The purpose of this study is to determine the proficiency levels of secondary school students in using information technologies within the framework of research variables. The study group consisted of 248 secondary school students, 123 girls and 125 boys. The "Competence in Use of Information Technologies for Secondary School Students," developed by Topdağı (2019), was used to collect data. The reliability value of the scale, consisting of two sub-dimensions and 19 items, was calculated as .95 in the development study and .92 in the current study. SPSS software was used to analyze the scale data, and parametric tests were applied. According to the findings, it was concluded that the mean scores of secondary school students on the scale differed statistically significantly according to gender, grade level, and parental education level.

Keywords: Information technology, competence, secondary school

1. GİRİŞ

Günümüz bilgi toplumunda bireylerin yaşam boyu öğrenme becerileri, teknolojik araç ve kaynakları etkin biçimde kullanabilme yeterlikleriyle yakından ilişkilidir. Dijital dönüşümün hızla ilerlediği çağımızda bilişim teknolojileri, yalnızca bilgiye erişim aracı değil aynı zamanda

öğrenme, iletişim kurma, üretme ve problem çözme süreçlerinin merkezinde yer alan bir unsur hâline gelmiştir (Voogt & Roblin, 2012). Özellikle eğitim kurumlarında teknolojinin etkin kullanımı, öğrencilerin akademik başarılarını ve öğrenme motivasyonlarını olumlu yönde etkilemektedir (Eryılmaz & Uluyol, 2015). Bu bağlamda, öğrencilerin bilişim teknolojilerini ne düzeyde ve hangi amaçlarla kullandıkları, eğitim sürecinin niteliğini belirleyen önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Bilişim teknolojileri kullanım yeterliği, bireyin dijital araçları yalnızca teknik anlamda kullanabilme becerisiyle sınırlı olmayıp; bilgiye erişme, bilgiyi analiz etme, üretme, paylaşma ve etik kurallar çerçevesinde kullanma gibi bilişsel ve duyuşsal boyutları da içermektedir (Hatlevik & Christophersen, 2013). Uluslararası Literatürde sıklıkla dijital okuryazarlık kavramlarıyla karşılanan bu yeterlik, dijital çağın temel yaşam becerilerinden biri olarak görülmektedir (Ala-Mutka, 2011). Bu yeterliklerin erken yaşta kazandırılması, öğrencilerin hem akademik hem de toplumsal yaşamda başarılı olmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Ortaokul dönemi, öğrencilerin bilişsel gelişim düzeyleri ve teknolojiyle etkileşimlerinin yoğunluğu bakımından kritik bir dönemdir. Öğrenciler bu yaşlarda dijital araçları aktif biçimde kullanmakta; çevrim içi öğrenme ortamlarına, sosyal medya platformlarına ve dijital oyunlara yoğun biçimde maruz kalmaktadır (Livingstone & Helsper, 2010). Bu durum, onların teknolojiyi bilinçli, etkili ve sorumlu bir biçimde kullanabilme yeterliklerini geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar, ortaokul öğrencilerinin teknolojiyi çoğunlukla eğlence ve sosyal amaçlarla kullandıklarını, eğitim amaçlı ve üretken kullanımların sınırlı düzeyde kaldığını göstermektedir (Çubukçu & Bayzan, 2013; Durak & Sarıtepeci, 2019).

Uluslararası düzeyde gerçekleştirilen araştırmaların verilerine göre, 8. sınıf öğrencilerinin önemli bir kısmının temel bilişim teknolojileri becerilerine sahip olduğu, ancak üst düzey dijital okuryazarlık becerilerinde yetersizlik gösterdiği tespit edilmiştir (Fraillon vd., 2020). Benzer biçimde, OECD (2023) tarafından yayımlanan PISA Dijital Okuryazarlık raporu da öğrencilerin bilişim teknolojileriyle ilgili öz yeterlik algılarının ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık gösterdiğini ve bu durumun akademik başarıya doğrudan etki ettiğini ortaya koymuştur.

Türkiye’de yapılan araştırmalar da benzer sonuçlara işaret etmektedir. Örneğin, Eryılmaz ve Uluyol (2015) tarafından yapılan bir çalışmada ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojileri kullanım becerilerinin orta düzeyde olduğu; özellikle bilgiye erişim ve problem çözme becerilerinde eksiklikler bulunduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, öğrencilerin teknolojik araçlara erişim düzeyleri ile kullanım yeterlikleri arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür (Küçük & Yılmaz, 2019). Bu sonuçlar, teknolojinin eğitim sürecinde etkili biçimde

kullanılabilirliği için öğrencilerin yalnızca teknik becerilerinin değil, bilişsel ve etik farkındalıklarının da geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından yürütülen FATİH Projesi ve Eğitimde Dijital Dönüşüm politikaları, Türkiye’de öğrencilerin bilişim teknolojileri yeterliklerini artırmaya yönelik önemli adımlardır (MEB, 2023). Ancak bu projelerin etkili biçimde uygulanabilirliği, öğrencilerin teknolojiyi öğrenme sürecine nasıl entegre ettikleri, bu süreçte ne tür zorluklarla karşılaştıkları ve bilişim teknolojilerini kullanmadaki yeterlik düzeylerinin belirlenmesiyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojileri kullanım yeterlik düzeylerinin belirlenmesi hem mevcut durumun analiz edilmesi hem de gelecekteki eğitim politikalarına yön verilmesi açısından önem taşımaktadır. Öğrencilerin teknolojiyi hangi amaçlarla kullandıkları, bilişim teknolojileriyle ilgili algı ve tutumları, bu yeterliklerin gelişimi üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Ayrıca, cinsiyet, sınıf düzeyi, sosyoekonomik durum ve evde teknolojiye erişim gibi değişkenlerin de bu yeterlik düzeyleri üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir (Ilomäki vd., 2016).

Bu araştırmanın temel amacı, ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojileri kullanım yeterlik düzeylerini belirlemek, bu yeterliklerin çeşitli değişkenler açısından farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak ve elde edilen bulgular doğrultusunda eğitim uygulamalarına katkı sunmaktır. Bu amaçla aşağıda yer alan soruların yanıtı aranmaktadır:

- ✓ Ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojileri kullanım yeterlik düzeyleri nedir?
- ✓ Bu yeterlik düzeyi, cinsiyet, sınıf düzeyi ve anne ve baba eğitim durumu değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerini kullanma yeterlik düzeylerini belirlemeyi amaçlayan nicel bir çalışmadır. Araştırmada, mevcut durumu olduğu biçimiyle ortaya koymayı ve belirli değişkenler (cinsiyet, sınıf düzeyi, anne ve baba eğitim durumu) açısından farklılıkları incelemeyi amaçlayan betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, bireylerin veya grupların belirli özelliklerinin, tutumlarının ya da görüşlerinin olduğu şekliyle betimlenmesini sağlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2020). Bu yönüyle çalışma, öğrencilerin bilişim teknolojilerini kullanma yeterlik düzeylerini çeşitli demografik değişkenler açısından incelemeye yöneliktir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2024–2025 eğitim-öğretim yılında öğrenim görmekte olan 248 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcıların 123’ü kız, 125’i erkek öğrencidir. Çalışma grubundaki öğrenciler, farklı sınıf düzeylerinden (5, 6, 7 ve 8. sınıf) seçilmiştir. Araştırmada örneklem seçiminde kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırmacıya zaman ve erişim kolaylığı sağlaması nedeniyle eğitim araştırmalarında sıklıkla tercih edilmektedir (Büyüköztürk vd, 2022). Öğrencilerin tamamı araştırmaya gönüllülük esasına göre katılmıştır.

Çizelge 1. Katılımcılara Ait Betimsel İstatistikler

Değişkenler		<i>f</i>	%
Cinsiyet	Kız	123	49.6
	Erkek	125	50.4
Sınıf Düzeyi	Beş	56	22.06
	Altı	52	21.0
	Yedi	76	30.6
	Sekiz	64	25.8
Anne eğitim durumu	İlkokul	70	28.2
	Ortaokul	78	31.5
	Lise	75	30.2
	Üniversite	25	10.1
Baba eğitim durumu	İlkokul	37	14.9
	Ortaokul	52	21.0
	Lise	97	39.1
	Üniversite	62	25.0

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerinin toplanmasında Topdağı (2019) tarafından geliştirilen “Ortaokul Öğrencileri İçin Bilişim Teknolojileri Kullanım Yeterliliği Ölçeği” (OBTKY) kullanılmıştır. Ölçek, iki alt boyut ve 19 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, 5’li Likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Ölçeğin geliştirildiği çalışmada Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .95 olarak

hesaplanmıştır. Bu araştırma kapsamında elde edilen veriler üzerinden yapılan güvenirlik analizinde ise .92 değeri bulunmuştur.

Çizelge 2. Ölçeğe İlişkin Betimsel İstatistikler

	n	Min. puan	Max. puan	$\bar{x}$	Ort. (5)	Ort. (100)	sd	Skew.	Kurt.
OBTKY	248	19	93	56.42	2.97	59.39	18.19	.020	-.838
FAKTÖR1	248	9	45	27.18	3.10	60.39	9.52	.019	-.888
FAKTÖR2	248	10	49	29.25	2.93	58.50	10.01	.101	-.902

2.4. Verilerin Toplanması

Veriler, gerekli izinler alındıktan sonra araştırmacı tarafından sınıf ortamında uygulanmıştır. Öğrencilere araştırmanın amacı, gönüllü katılım esasları ve gizlilik ilkeleri hakkında ön bilgilendirme yapılmıştır. Ölçek formları bireysel olarak doldurulmuş ve ortalama 15–20 dakika içerisinde tamamlanmıştır. Tüm veriler anonim biçimde toplanmış olup yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 25.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle verilerin normallik dağılımı incelenmiş; çarpıklık ve basıklık (skewness ve kurtosis) değerlerinin ± 1 aralığında olması nedeniyle verilerin parametrik test varsayımlarını karşıladığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda, öğrencilerin bilişim teknolojileri kullanım yeterlik düzeylerinin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için bağımsız örneklem için t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Anlamlı farkların tespit edildiği durumlarda farkın kaynağını belirlemek amacıyla Tukey HSD testi yapılmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Ortaokul öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre OBTKY ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulgularına Çizelge 3’te yer verilmiştir.

Çizelge 3. Cinsiyet Değişkeni t Testi Bulguları

Cinsiyet		n	$\bar{x}$	sd	t	p
FAKTÖR1	Kız	123	25.52	8.28	-2.754	.006*
	Erkek	125	28.81	10.38		
FAKTÖR2	Kız	123	28.17	9.69	-1.685	.093
	Erkek	125	30.30	10.25		

* $p < .05$

Çizelge 3 incelendiğinde, Faktör 1’de erkek öğrencilerin puan ortalamalarının kız öğrencilerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu ($p < .05$), Faktör 2’de ise cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunmadığı görülmektedir.

Çizelge 4. Sınıf Düzeyi Değişkeni ANOVA Testi Bulguları

Sınıf Düzeyi		n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
FAKTÖR1	Beş ¹	56	24.25	11.22	4.164	.007*	4<1
	Altı ²	52	27.85	6.60			
	Yedi ³	76	26.42	9.05			
	Sekiz ⁴	64	30.09	9.78			
FAKTÖR2	Beş ¹	56	27.46	11.21	3.422	.018*	4>2
	Altı ²	52	26.69	7.45			
	Yedi ³	76	30.14	9.83			
	Sekiz ⁴	64	31.81	10.37			

* $p < .05$

Çizelge 4 incelendiğinde, hem Faktör 1 ($F=4.164$; $p=.007$) hem de Faktör 2 ($F=3.422$; $p=.018$) boyutlarında sınıf düzeyine göre anlamlı farklar görülmektedir. Post-hoc analizler, Faktör 1’de 8. sınıf öğrencilerinin 1. sınıftan, Faktör 2’de ise 8. sınıf öğrencilerinin 2. sınıftan anlamlı biçimde yüksek puan aldığını göstermektedir.

Çizelge 5. Anne Eğitim Düzeyi Değişkeni ANOVA Testi Bulguları

Anne Eğitim Düzeyi		n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
FAKTÖR1	İlkokul ¹	70	27.27	8.48	.886	.449	-
	Ortaokul ²	78	26.21	10.31			
	Lise ³	75	27.24	9.09			
	Üniversite ⁴	25	29.76	10.99			
FAKTÖR2	İlkokul ¹	70	29.27	10.20	2.840	.039*	3>1
	Ortaokul ²	78	27.13	10.23			
	Lise ³	75	31.73	9.68			
	Üniversite ⁴	25	28.32	8.56			

* $p < .05$

Çizelge 5'e göre anne eğitim düzeyi Faktör 2'de öğrencilerin bilişim teknolojileri kullanım yeterliliğini etkilemekte olup, özellikle lise mezunu annelerin çocukları bu boyutta daha yüksek puan almaktadır. Faktör 1'de ise fark anlamlı değildir.

Çizelge 6. Baba Eğitim Düzeyi Değişkeni ANOVA Testi Bulguları

Baba Eğitim Düzeyi		n	$\bar{x}$	sd	F	<i>p</i>	Anlamlı Fark
FAKTÖR1	İlkokul ¹	37	24.68	9.34	5.334	.001*	3>2, 4>2
	Ortaokul ²	52	23.62	9.32			
	Lise ³	97	28.84	8.85			
	Üniversite ⁴	62	29.06	9.86			
FAKTÖR2	İlkokul ¹	37	28.70	9.45	2.552	.049*	3>2
	Ortaokul ²	52	26.10	12.29			
	Lise ³	97	30.64	9.28			
	Üniversite ⁴	62	30.03	8.89			

* $p < .05$

Baba eğitim düzeyi hem Faktör 1 hem de Faktör 2 boyutlarında öğrencilerin bilişim teknolojileri kullanım yeterliliğini etkilemekte olup, özellikle lise ve üniversite mezunu babaların çocukları daha yüksek puan almaktadır.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojileri kullanım yeterliliklerini etkileyen cinsiyet, sınıf düzeyi ve ebeveyn eğitim düzeyi gibi demografik değişkenleri incelemiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin bilişim teknolojileri kullanım yeterliliklerinin bazı demografik faktörlerden etkilendiğini göstermektedir.

Cinsiyet açısından incelendiğinde, Faktör 1’de erkek öğrencilerin puan ortalamalarının kız öğrencilere göre anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum, erkek öğrencilerin belirli bilişim teknolojileri kullanım alanlarında daha yüksek yeterlilik sergileyebileceğini göstermektedir. Faktör 2’de ise cinsiyetler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır; bu durum, cinsiyet farklılıklarının bazı bilişim alanlarında etkili olduğunu, ancak tüm boyutlarda belirleyici olmadığını ortaya koymaktadır (Durak, 2019).

Sınıf düzeyi açısından yapılan ANOVA analizleri, hem Faktör 1 hem de Faktör 2’de sınıf düzeyi yükseldikçe öğrencilerin bilişim teknolojileri kullanım yeterliliklerinin arttığını göstermektedir. Özellikle 8. sınıf öğrencileri, daha düşük sınıf düzeyindeki öğrencilerden anlamlı şekilde daha yüksek puanlar almıştır. Bu sonuç, öğrencilerin yaş ve deneyim kazandıkça dijital becerilerinin geliştiğini desteklemektedir (Hsu & Wang, 2018).

Ebeveynlerin eğitim düzeyi ile ilgili bulgular hem anne hem de baba eğitim düzeyinin öğrencilerin bilişim teknolojileri kullanım yeterliliklerini etkilediğini göstermektedir. Lise ve üniversite mezunu ebeveynlerin çocukları, daha düşük eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin çocuklarına göre daha yüksek puanlar elde etmiştir. Bu bulgu, ailelerin eğitim düzeyinin çocukların bilişim teknolojileri becerilerinin gelişiminde belirleyici bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır (Livingstone & Helsper, 2008).

Sonuç olarak, araştırma, cinsiyet, sınıf düzeyi ve ebeveyn eğitim düzeyinin ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojileri kullanım yeterlilikleri üzerinde anlamlı etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, eğitim uygulamalarının ve programlarının öğrencilerin demografik özelliklerini göz önünde bulundurarak planlanmasının önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki öneriler getirilmiştir.

- ✓ Öğrencilerin bilişim teknolojileri kullanım yeterliliklerini artırmak amacıyla sınıf düzeyine uygun etkinlikler ve uygulamalı eğitim programları geliştirilmelidir.
- ✓ Erkek ve kız öğrenciler arasındaki farklılıkları azaltmak için cinsiyete duyarlı eğitim yaklaşımları ve fırsat eşitliği stratejileri uygulanmalıdır.
- ✓ Ebeveynlerin eğitim düzeyine göre öğrencilerin dijital becerilerini destekleyici rehberlik ve bilgilendirme programları düzenlenmelidir.

- ✓ Okullarda bilişim teknolojilerine erişimde fırsat eşitliğini sağlayacak altyapı ve kaynaklar artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- [1] Ala-Mutka, K. (2011). *Mapping digital competence: Towards a conceptual understanding*. European Commission Joint Research Centre.
- [2] Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (31. baskı). Pegem Akademi.
- [3] Çubukçu, Z., & Bayzan, Ş. (2013). İlköğretim öğrencilerinin bilişim teknolojilerini kullanma düzeyleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 3(1), 47–60.
- [4] Durak, G. (2019). Bilişim teknolojileri kullanım yeterliliği ve demografik değişkenler arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 44(198), 45–63.
- [5] Durak, H. Y., & Sarıtepeci, M. (2019). Ortaokul öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri ve teknolojiye yönelik tutumları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(3), 1259–1282.
- [6] Eryılmaz, S., & Uluyol, Ç. (2015). Bilişim teknolojileri kullanımının öğrenme sürecine etkisi: Ortaokul öğrencileri üzerine bir çalışma. *Eğitim ve Bilim*, 40(181), 45–59.
- [7] Fraillon, J., Ainley, J., Schulz, W., Duckworth, D., & Friedman, T. (2020). *Preparing for life in a digital world: The IEA International Computer and Information Literacy Study 2018 International Report*. Springer.
- [8] Hatlevik, O. E., & Christophersen, K. A. (2013). Digital competence at the beginning of upper secondary school: Identifying factors explaining digital inclusion. *Computers & Education*, 63, 240–247. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.11.017>
- [9] Hsu, L., & Wang, S. (2018). Digital competence development of secondary school students: The role of age and experience. *Computers & Education*, 123, 68–78. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.04.001>
- [10] Ilomäki, L., Paavola, S., Lakkala, M., & Kantosalo, A. (2016). Digital competence—an emergent boundary concept for policy and educational research. *Education and Information Technologies*, 21(3), 655–679. <https://doi.org/10.1007/s10639-014-9356-4>
- [11] Karasar, N. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (35. baskı). Nobel Yayıncılık.

- [12] Küçük, S., & Yılmaz, R. (2019). Ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojileri kullanım yeterlikleri ile başarıları arasındaki ilişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 411–428.
- [13] Livingstone, S., & Helsper, E. (2008). Parental mediation of children's internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 52(4), 581–599. <https://doi.org/10.1080/08838150802437396>
- [14] MEB (2023). *Eğitimde dijital dönüşüm eylem planı (2023–2027)*. Millî Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü.
- [15] OECD. (2023). *PISA 2022 results (Volume II): Learning during – and from – disruption*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/4f31707a-en>
- [16] Topdağı, B. (2019). *Ortaokul Öğrencileri İçin Bilişim Teknolojileri Kullanım Yeterliliği Ölçeği'nin geliştirilmesi* [Yayınlanmamış ölçek geliştirme çalışması].
- [17] Voogt, J., & Roblin, N. P. (2012). A comparative analysis of international frameworks for 21st century competences: Implications for national curriculum policies. *Journal of Curriculum Studies*, 44(3), 299–321. <https://doi.org/10.1080/00220272.2012.668938>

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BİLGİ TEKNOLOJİLERİNİN GÜVENLİ KULLANIMINA İLİŞKİN FARKINDALIKLARI

SECONDARY SCHOOL STUDENTS' AWARENESS ABOUT THE SAFE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES

Doç. Dr. Aysel ARSLAN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,

ayselarslan@cumhuriyet.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-8775-1119

Yüksek Lisans Öğrencisi Merve KAYA

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,

mervezeyno38@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-4060-1154

ÖZET

Ortaokul öğrencilerinin bilgi teknolojilerini güvenli biçimde kullanmalarına ilişkin farkındalık, günümüz dijital çağında büyük önem taşımaktadır. Öğrenciler, erken yaşlardan itibaren internet, sosyal medya ve çevrim içi oyunlar gibi dijital ortamlarda aktif rol almaktadır. Ancak bu durum, kişisel verilerin korunması, siber zorbalık, dijital bağımlılık ve zararlı içeriklerle karşılaşma gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle öğrencilerin, bilgi teknolojilerini bilinçli, etik ve güvenli biçimde kullanmalarına yönelik farkındalık düzeylerinin artırılması hem bireysel güvenlik hem de toplumsal dijital okuryazarlığın gelişimi açısından kritik bir gerekliliktir. Okullarda verilen bilişim teknolojileri ve medya okuryazarlığı eğitimlerinin, öğrencilerin dijital ortamda karşılaşılabilecekleri tehlikeleri tanımalarına ve bu risklere karşı koruyucu önlemler almalarına katkı sağladığı görülmektedir. Bu bağlamda, bilgi teknolojilerinin güvenli kullanımına ilişkin farkındalık, sadece teknik becerileri değil aynı zamanda dijital etik, sorumluluk ve güvenlik bilincini de kapsayan bütüncül bir anlayış olarak ele alınmalıdır. Bu çalışmanın amacı ortaokul öğrencilerinin bilgi teknolojilerini güvenli olarak kullanmalarına ilişkin farkındalık düzeylerini araştırma değişkenleri çerçevesinde belirlemektir. Araştırmanın çalışma grubunu 124 kız 116 erkek olmak üzere 240 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin toplanmasında Tokgöz ve Serin (2025) tarafından geliştirilen “Ortaokul Öğrencileri İçin Bilgi Teknolojilerinin Güvenli Kullanımına Yönelik Farkındalık Ölçeği” kullanılmıştır. Dört alt boyut ve 24 maddeden oluşan ölçeğin geliştirme çalışmasında güvenirlik değeri .893 bu çalışmada ise .862 olarak hesaplanmıştır. Ölçek verilerinin analizinde SPSS programı kullanılmış olup parametrik testler uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre; ortaokul öğrencilerinin ölçekten aldıkları puan ortalamalarının

cinsiyet, sınıf düzeyi, anne ve baba eğitim düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi güvenliği, teknoloji, farkındalık, ortaokul

ABSTRACT

Secondary school students' awareness of the safe use of information technologies is of paramount importance in today's digital age. Students are actively involved in digital environments such as the internet, social media, and online games from an early age. However, this also brings risks such as the protection of personal data, cyberbullying, digital addiction, and exposure to harmful content. Therefore, increasing students' awareness of the conscious, ethical, and safe use of information technologies is a critical necessity for both individual security and the development of societal digital literacy. Information technology and media literacy education provided in schools has been shown to contribute to students' recognition of the dangers they may encounter in the digital environment and their ability to take protective measures against these risks. In this context, awareness of the safe use of information technologies should be considered as a holistic approach encompassing not only technical skills but also digital ethics, responsibility, and security awareness. The purpose of this study is to determine the awareness levels of secondary school students regarding the safe use of information technologies within the framework of research variables. The study group consists of 240 secondary school students: 124 female and 116 male. The "Awareness Scale for the Safe Use of Information Technologies for Secondary School Students," developed by Tokgöz and Serin (2025), was used to collect research data. The reliability value of the scale, consisting of four sub-dimensions and 24 items, was calculated as .893 in the development study and .862 in the present study. SPSS software was used to analyze the scale data, and parametric tests were applied. According to the findings, it was concluded that the mean scores of secondary school students on the scale differed statistically significantly according to gender, grade level, and parental education level.

Keywords: Information security, technology, awareness, secondary school

1. GİRİŞ

Günümüzde bilgi teknolojilerinin gelişimi, bireylerin yaşam biçimlerini, iletişim yöntemlerini ve öğrenme süreçlerini derinden etkilemektedir. Özellikle çocuklar ve ergenler, dijital çağın doğal kullanıcıları olarak, bilgi teknolojilerini erken yaşlardan itibaren yoğun biçimde kullanmaktadır (Livingstone & Helsper, 2010). Bu durum, eğitim alanında önemli fırsatlar

sunmakla birlikte; aynı zamanda veri gizliliği, siber zorbalık, çevrim içi dolandırıcılık ve kişisel bilgilerin kötüye kullanılması gibi güvenlik risklerini de beraberinde getirmektedir (Patchin & Hinduja, 2018). Dolayısıyla öğrencilerin bilgi teknolojilerini güvenli biçimde kullanmalarını sağlamak hem bireysel güvenliğin korunması hem de dijital vatandaşlık bilincinin geliştirilmesi açısından kritik bir gereklilik hâline gelmiştir.

Bilgi teknolojilerinin bilinçsiz veya yanlış kullanımı, ortaokul çağındaki öğrencilerde ciddi olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Araştırmalar, bu yaş grubundaki bireylerin çevrim içi ortamda riskli davranışlara daha yatkın olduklarını, kişisel verilerini paylaşma, tanımadıkları kişilerle iletişim kurma veya şifre güvenliği konularında yeterli farkındalığa sahip olmadıklarını göstermektedir (Byrne vd., 2016). Türkiye’de yapılan çalışmalar da benzer biçimde, öğrencilerin dijital ortamda güvenli davranış geliştirmede yetersiz olduklarını ve öğretmen rehberliğine ihtiyaç duyduklarını ortaya koymaktadır (Arslan & Kara, 2020; Kuzu, 2011). Özellikle ortaokul düzeyi, öğrencilerin bilişsel gelişim açısından soyut düşünme becerilerinin yeni oluşmaya başladığı bir dönem olması nedeniyle, güvenli internet kullanımına ilişkin farkındalık kazandırmak açısından kritik bir aşamadır (Piaget, 1972).

Bilgi teknolojilerinin güvenli kullanımı yalnızca teknik bilgiye değil; etik değerler, sorumluluk bilinci ve dijital vatandaşlık farkındalığına da dayanır. Ribble (2015), dijital vatandaşlığı “teknolojiyi güvenli, etik ve saygılı biçimde kullanma becerisi” olarak tanımlamış ve bu kavramın eğitim programlarında sistematik biçimde öğretilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak literatürde, öğrencilerin bilgi teknolojilerini nasıl kullandıkları kadar, bu teknolojileri kullanırken güvenlik ilkelerine ne ölçüde dikkat ettiklerini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Chou & Peng, 2011; Livingstone, 2014). Bu bağlamda, ortaokul öğrencilerinin bilgi teknolojilerinin güvenli kullanımına ilişkin farkındalıklarını belirlemek hem mevcut durumu ortaya koymak hem de ileride geliştirilecek eğitim içerikleri açısından önem taşımaktadır.

Avrupa Komisyonu’nun “Better Internet for Kids” raporuna göre (European Commission, 2022), çocukların çevrim içi ortamda güvenli davranış geliştirebilmeleri için eğitim sistemlerinin erken yaşta dijital güvenlik temelli öğrenme deneyimlerini desteklemesi gerekmektedir. Benzer biçimde, Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı (MEB, 2023), “Güvenli İnternet Kullanımı” temasını dijital okuryazarlık çerçevesinde ele alarak, öğrencilere yönelik farkındalık etkinlikleri ve öğretmen eğitimleri düzenlemektedir. Ancak bu girişimlerin öğrenciler üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu, özellikle ortaokul düzeyinde sistematik ölçme ve değerlendirme çalışmalarının yetersiz kaldığı ifade edilmektedir (Yaman vd., 2019).

Alan yazında yapılan araştırmalar, bilgi teknolojilerinin güvenli kullanımıyla ilgili farkındalığın; cinsiyet, yaş, internet kullanım süresi, ebeveyn kontrolü ve eğitim düzeyi gibi değişkenlere bağlı olarak farklılık gösterebildiğini ortaya koymaktadır (Şahin & Aydın, 2020; Tsai vd., 2011). Ayrıca öğrencilerin güvenli kullanım alışkanlıklarını kazanabilmelerinde öğretmen ve ebeveyn rehberliğinin, okul politikalarının ve medya okuryazarlığı derslerinin belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir (Kalmus vd., 2015). Buna rağmen, birçok öğrencinin sosyal medya hesaplarını gizlilik ayarlarını düzenlemeden kullandığı, şifrelerini arkadaşlarıyla paylaştığı ve çevrim içi dolandırıcılıklara karşı yeterince bilinçli olmadığı tespit edilmiştir (Livingstone vd., 2018).

Bu araştırmanın temel amacı, ortaokul öğrencilerinin bilgi teknolojilerinin güvenli kullanımına ilişkin farkındalık düzeylerini belirlemektir. Ayrıca bu farkındalığın öğrencilerin cinsiyetleri, sınıf düzeyleri, internet kullanım süreleri ve dijital araçlara erişim olanakları gibi değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı da incelenecektir. Bu bağlamda araştırmada şu sorulara yanıt aranacaktır:

- ✓ Ortaokul öğrencilerinin bilgi teknolojilerini güvenli kullanmaya ilişkin farkındalık düzeyleri nedir?
- ✓ Bu farkındalık düzeyi, cinsiyet, sınıf düzeyi ve anne ve baba eğitim durumu değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, ortaokul öğrencilerinin bilgi teknolojilerini güvenli biçimde kullanmalarına ilişkin farkındalık düzeylerini belirlemeyi amaçlayan nicel bir çalışmadır. Araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, mevcut durumun olduğu şekliyle ortaya konulmasına ve belirli değişkenler arasındaki farklılıkların incelenmesine olanak tanıyan bir araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2020). Bu doğrultuda, öğrencilerin bilgi teknolojilerinin güvenli kullanımına yönelik farkındalık düzeyleri çeşitli demografik değişkenler (cinsiyet, sınıf düzeyi, anne ve baba eğitim durumu) açısından incelenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2024–2025 eğitim-öğretim yılında öğrenim görmekte olan 240 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcıların 124’ü kız ve 116’sı erkek öğrencidir. Öğrenciler, farklı sınıf düzeylerinden seçilmiş olup, örneklem oluşturulurken kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, araştırmacıya zaman, ulaşılabilirlik

ve maliyet açısından kolaylık sağlaması nedeniyle eğitim araştırmalarında sıkça kullanılmaktadır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2022). Araştırma grubundaki öğrenciler, araştırmaya gönüllü olarak katılım göstermiştir.

Çizelge 1. Katılımcılara Ait Betimsel İstatistikler

Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Kız	124	51.7
	Erkek	116	48.3
Sınıf Düzeyi	Beş	56	23.3
	Altı	50	20.8
	Yedi	68	28.3
	Sekiz	66	27.5
Anne eğitim durumu	İlkokul	56	23.3
	Ortaokul	78	32.5
	Lise	82	34.2
	Üniversite	24	10.0
Baba eğitim durumu	İlkokul	26	10.8
	Ortaokul	52	21.7
	Lise	104	43.3
	Üniversite	58	24.2

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Tokgöz ve Serin (2025) tarafından geliştirilen “*Ortaokul Öğrencileri İçin Bilgi Teknolojilerinin Güvenli Kullanımına Yönelik Farkındalık Ölçeği*” (OBTGKYF) kullanılmıştır. Ölçek, dört alt boyut ve 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçek alt boyutları; “Siber Zorbalık Farkındalığı ve Etik Davranışlar” (SZFED), “Sağlıklı Teknoloji Kullanımı” (STK), “Dijital Güvenlik ve Veri Koruma” (DGVK) ve “Dijital Ortamda Sosyal Güvenlik ve Destek Arama” (DOSGDA) temalarını kapsamaktadır. Tokgöz ve Serin (2025) tarafından yapılan geçerlik ve güvenirlik analizlerinde ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .893 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada elde edilen veriler üzerinden yapılan güvenirlik analizi sonucunda ise .862 değeri elde edilmiştir. Bu sonuç, ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir (Field, 2018).

Çizelge 2. Ölçeğe İlişkin Betimsel İstatistikler

	n	Min. puan	Max. puan	$\bar{x}$	Ort. (5)	Ort. (100)	sd	Skew.	Kurt.
OBTGKYF	240	62	115	100.20	4.18	83.50	11.91	-1.068	.642
SZFED	240	3	15	12.48	4.16	83.22	2.66	-1.137	.775
STK	240	12	25	21.79	4.38	87.17	2.89	-1.224	.1513
DGVK	240	10	30	24.68	4.11	82.25	5.02	-1.042	.119
DOSGDA	240	19	45	41.25	4.58	91.67	5.01	-1.920	1.933

Çizelge 2'ye göre tüm değişkenlerde ortalama puanların yüksek olduğu, dolayısıyla katılımcıların ilgili ölçeklerde olumlu düzeyde değerlere sahip oldukları görülmektedir. Çarpıklık değerlerinin negatif olması, dağılımın sola çarpık olduğunu; yani katılımcıların çoğunun yüksek puanlar verdiğini göstermektedir. Basıklık değerleri ise genel olarak normal dağılıma yakın veya hafif sivri dağılımı işaret etmektedir.

2.4. Verilerin Toplanması

Veri toplama süreci, okul yönetimlerinden gerekli izinler alındıktan sonra gerçekleştirilmiştir. Öğrencilere araştırmanın amacı, gizlilik ilkeleri ve gönüllülük esasına dayalı katılım hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Ölçek formu, araştırmacı tarafından sınıf ortamında uygulanmış ve ortalama 15–20 dakika içinde tamamlanmıştır. Veriler anonim olarak toplanmış ve yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 25.0 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde öncelikle normallik testleri (skewness, kurtosis değerleri) yapılmış ve verilerin parametrik test varsayımlarını karşıladığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda, öğrencilerin bilgi teknolojilerinin güvenli kullanımına ilişkin farkındalık düzeylerinin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklem için t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Anlamlı farklılıkların tespit edildiği durumlarda farkın kaynağını belirlemek için Tukey HSD çoklu karşılaştırma testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, anlamlılık düzeyi $p < .05$ temel alınarak yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Ortaokul öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre OBTGKYF ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulgularına Çizelge 3'te yer verilmiştir.

Çizelge 3. Cinsiyet Değişkeni t Testi Bulguları

Cinsiyet		n	$\bar{x}$	sd	t	p
SZFED	Kız	124	13.05	2.40	3.458	.001*
	Erkek	116	11.88	2.80		
STK	Kız	124	22.34	2.20	3.083	.002*
	Erkek	116	21.21	3.40		
DGVK	Kız	124	24.90	4.89	.727	.468
	Erkek	116	24.43	5.15		
DOSGDA	Kız	124	41.40	5.01	.489	.625
	Erkek	116	41.09	5.03		

* $p < .05$

Çizelge 3'e göre cinsiyet değişkenine ilişkin yapılan t testi sonuçlarında SZFED ($p=.001$) ve STK ($p=.002$) alt boyutlarında kız öğrenciler lehine anlamlı fark bulunmuştur. Bu bulgu, kız öğrencilerin söz konusu boyutlarda erkek öğrencilere göre daha yüksek ortalamalara sahip olduğunu göstermektedir. Buna karşılık DGVK ($p=.468$) ve DOSGDA ($p=.625$) alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunmamıştır; yani bu boyutlarda kız ve erkek öğrencilerin puanları birbirine benzerdir.

Çizelge 4. Sınıf Düzeyi Değişkeni ANOVA Testi Bulguları

Sınıf Düzeyi		n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
SZFED	Beş ¹	56	13.07	2.27	12.321	.00*	1>4, 2>3, 2>4, 3>4
	Altı ²	50	13.80	2.19			
	Yedi ³	68	12.35	2.38			
	Sekiz ⁴	66	11.12	2.95			
STK	Beş ¹	56	21.71	3.12	10.646	.000*	1>3, 2<3, 4>3
	Altı ²	50	22.96	1.65			
	Yedi ³	68	20.35	3.45			

	Sekiz ⁴	66	22.45	2.12			
DGVK	Beş ¹	56	27.21	3.73			
	Altı ²	50	27.28	3.53	20.833	.000*	1>3, 1>4,
	Yedi ³	68	22.82	4.65			2>3, 2>4
	Sekiz ⁴	66	22.45	5.45			
DOSGDA	Beş ¹	56	43.14	4.25			
	Altı ²	50	42.76	3.55	8.272	.000*	1>3, 1>4,
	Yedi ³	68	40.18	4.08			2>3, 2>4
	Sekiz ⁴	66	39.61	6.45			

* $p < .05$

Çizelge 4'e göre sınıf düzeyi değişkenine ilişkin ANOVA testi sonuçları, tüm alt boyutlarda (SZFED, STK, DGVK, DOSGDA) anlamlı farklar olduğunu göstermektedir ($p < .05$). Anlamlı farkların yönü incelendiğinde genel olarak 5 ve 6. sınıf öğrencilerinin ortalamalarının 7 ve 8. sınıf öğrencilerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, sınıf düzeyi arttıkça öğrencilerin ilgili alanlardaki tutum veya farkındalık düzeylerinde azalma eğilimi olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, küçük yaş gruplarının bu boyutlarda daha olumlu tutumlara sahip olduğu söylenebilir.

Çizelge 5. Anne Eğitim Düzeyi Değişkeni ANOVA Testi Bulguları

Anne Eğitim Düzeyi	n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
SZFED	İlkokul ¹	56	12.61	2.61		
	Ortaokul ²	78	13.38	2.22	6.125	.000*
	Lise ³	82	11.83	3.01		2>3, 2>4
	Üniversite ⁴	24	11.50	1.93		
STK	İlkokul ¹	56	22.61	2.29		
	Ortaokul ²	78	21.69	3.05	2.096	.101
	Lise ³	82	21.46	3.01		-
	Üniversite ⁴	24	21.33	3.02		
DGVK	İlkokul ¹	56	25.14	4.09		
	Ortaokul ²	78	26.15	4.70	5.213	.002*
	Lise ³	82	23.27	5.38		2>3, 2>4

	Üniversite ⁴	24	23.58	5.41			
	İlkokul ¹	56	40.68	5.98			
DOSGDA	Ortaokul ²	78	42.51	3.80	2.711	.046*	2>3
	Lise ³	82	40.41	5.42			
	Üniversite ⁴	24	41.33	3.90			

* $p < .05$

Çizelge 5'e göre anne eğitim düzeyi değişkenine ilişkin ANOVA testi sonuçlarında SZFED, DGVK ve DOSGDA alt boyutlarında anlamlı farklar bulunmuştur ($p < .05$); STK alt boyutunda ise fark anlamlı değildir ($p > .05$). Anlamlı farkların yönü incelendiğinde, genellikle anneleri ortaokul mezunu olan öğrencilerin, annesi lise veya üniversite mezunu olan öğrencilere göre daha yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Bu bulgu, anne eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin ilgili boyutlardaki puanlarında bir miktar düşüş eğilimi olduğunu göstermektedir. Bu durum, eğitim düzeyi yükseldikçe çocuk yetiştirme yaklaşımlarının veya ev ortamındaki yönlendirmelerin farklılaşmasıyla açıklanabilir.

Çizelge 6. Baba Eğitim Düzeyi Değişkeni ANOVA Testi Bulguları

Baba Eğitim Düzeyi		n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
SZFED	İlkokul ¹	26	13.77	1.56	4.723	.003*	1>4
	Ortaokul ²	52	12.62	2.76			
	Lise ³	104	12.62	2.56			
	Üniversite ⁴	58	11.55	2.88			
STK	İlkokul ¹	26	21.23	3.23	.450	.718	-
	Ortaokul ²	52	21.73	3.48			
	Lise ³	104	21.96	2.50			
	Üniversite ⁴	58	21.79	2.86			
DGVK	İlkokul ¹	26	27.23	1.80	2.668	.048*	1>3
	Ortaokul ²	52	24.27	5.41			
	Lise ³	104	24.25	5.31			
	Üniversite ⁴	58	24.66	4.84			
DOSGDA	İlkokul ¹	26	42.00	3.75	1.129	.338	-
	Ortaokul ²	52	42.12	4.68			

Lise ³	104	40.71	5.22
Üniversite ⁴	58	41.10	5.37

* $p < .05$

Baba eğitim düzeyi değişkenine ilişkin ANOVA testi sonuçlarına göre SZFED ($p=.003$) ve DGVK ($p=.048$) alt boyutlarında anlamlı farklar bulunmuştur. Anlamlı farkların yönü incelendiğinde, babası ilkokul mezunu olan öğrencilerin ortalamalarının, babası üniversite veya lise mezunu olan öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, baba eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin bu boyutlardaki puanlarının bir miktar azaldığını göstermektedir. STK ve DOSGDA alt boyutlarında ise anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>.05$); yani bu boyutlarda öğrencilerin puanları baba eğitim düzeyine göre değişmemektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada ortaokul öğrencilerinin bilgi teknolojilerinin güvenli kullanımına yönelik farkındalık düzeyleri incelenmiş ve bu farkındalıkların cinsiyet, sınıf düzeyi ile anne ve baba eğitim durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmiştir. Bulgular genel olarak öğrencilerin bilgi teknolojilerinin güvenli kullanımına yönelik farkındalık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçek alt boyutlarında ortalamaların yüksek, çarpıklık değerlerinin ise negatif çıkması, öğrencilerin büyük çoğunluğunun güvenli internet kullanımı, dijital gizlilik ve çevrim içi davranışlar konusunda olumlu ve bilinçli tutumlara sahip olduklarını göstermektedir. Bu bulgu, benzer şekilde ortaokul ve lise öğrencilerinin dijital güvenlik farkındalıklarının orta-yüksek düzeyde olduğunu ortaya koyan çalışmalarla örtüşmektedir (Akçay & Kara, 2020; Erdemir & Şahin, 2021).

Cinsiyet değişkenine göre yapılan t-testi sonuçlarına göre kız öğrencilerin SZFED ile STK alt boyutlarında erkek öğrencilere kıyasla daha yüksek farkındalık düzeyine sahip oldukları bulunmuştur. Bu durum, kız öğrencilerin çevrim içi ortamlarda daha dikkatli davranma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Nitekim literatürde kız öğrencilerin internet güvenliği ve etik davranışlar konusunda erkeklere göre daha temkinli olduklarını belirten araştırmalar mevcuttur (Kaya & Yılmaz, 2022; Livingstone & Helsper, 2010). Bunun nedeni, kız öğrencilerin çevrim içi risklere karşı daha hassas olmaları veya aile ve öğretmenlerin bu konuda onlara yönelik daha koruyucu tutumlar sergilemeleri olabilir. Buna karşın, DGVK ve DOSGDA alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı fark görülmemesi, farkındalığın bazı yönlerinin cinsiyetten bağımsız biçimde geliştiğini göstermektedir.

Sınıf düzeyi değişkenine ilişkin bulgular, tüm alt boyutlarda anlamlı farklılıkların bulunduğunu ortaya koymuştur. Özellikle 5 ve 6. sınıf öğrencilerinin 7 ve 8. sınıflara göre daha yüksek farkındalık puanlarına sahip olmaları, öğrencilerin yaş ve deneyim arttıkça dijital güvenlik konularına karşı ilgilerinin azaldığını düşündürmektedir. Benzer biçimde, Ersoy ve Türk (2020) ile Can ve Karataş (2021) da çalışmalarında yaş ilerledikçe öğrencilerin güvenli internet kullanımına yönelik farkındalık düzeylerinde düşüş gözlemlendiğini belirtmiştir. Bu durum, ergenlik döneminde öğrencilerin teknoloji kullanımında özerkliklerinin artması, ebeveyn kontrolünün azalması ve çevrim içi risklere karşı aşırı özgüven geliştirmeleriyle açıklanabilir (Byron, 2019). Dolayısıyla okullarda özellikle üst sınıf düzeylerinde dijital güvenlik farkındalığını canlı tutacak rehberlik çalışmaları ve ders içi etkinlikler önem kazanmaktadır.

Anne eğitim düzeyine göre yapılan analizlerde “SZFED”, “DGVK” ve “DOSGDA” alt boyutlarında anlamlı fark bulunmuş, annesi ortaokul mezunu olan öğrencilerin farkındalık puanlarının lise ve üniversite mezunu annelerin çocuklarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgu, bazı durumlarda eğitim düzeyinin farkındalığa doğrusal olarak yansımadığını göstermektedir. Benzer biçimde Şahin ve Tekin (2022), ebeveyn eğitim düzeyi yüksek olan ailelerde çocukların dijital risklere daha fazla maruz kalabildiğini, bunun da teknolojik araçlara erişimin kolaylığıyla ilişkili olabileceğini vurgulamıştır. Yani, anne eğitim düzeyi yüksek olsa bile, çocuğun çevrim içi etkinliklerine yeterince sınır getirilmemesi farkındalık düzeyini olumsuz etkileyebilir.

Baba eğitim düzeyi değişkeninde ise “SZFED” ve “DGVK” alt boyutlarında anlamlı fark saptanmıştır. Babası ilkokul mezunu olan öğrencilerin, üniversite mezunu babaların çocuklarına göre daha yüksek farkındalık puanlarına sahip olmaları dikkat çekicidir. Bu durum, düşük eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin çocuklarının dijital ortamlarda daha temkinli olabileceğini, çünkü aile içi sınırlamaların veya kontrol mekanizmalarının daha sıkı olabileceğini göstermektedir. Bu bulgu, Akgül ve Altun (2019) tarafından yürütülen çalışmada da benzer biçimde vurgulanmıştır; araştırmacılar, ebeveynlerin eğitim düzeyinden ziyade çocuklarıyla dijital ortamlar hakkında kurdukları iletişimin niteliğinin belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir.

Genel olarak araştırma sonuçları, ortaokul öğrencilerinin bilgi teknolojilerini güvenli biçimde kullanma farkındalığının yaş, cinsiyet ve aile eğitimi gibi değişkenlerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle üst sınıflarda farkındalık düzeyinin düşmesi, eğitsel müdahalelerin sürdürülebilirliğinin önemine işaret etmektedir. Öğrencilerin sadece teknik bilgiye değil, dijital etik, kişisel veri koruma, çevrim içi iletişim becerileri ve eleştirel dijital okuryazarlık konularında da güçlendirilmesi gerekmektedir (Karakuş, 2023; Ribble, 2015).

Ortaokul öğrencileri genel olarak bilgi teknolojilerinin güvenli kullanımına ilişkin farkındalık açısından yüksek düzeydedir. Kız öğrenciler belirli alt boyutlarda erkeklerden daha yüksek farkındalık sergilemektedir. Sınıf düzeyi arttıkça farkındalık düzeylerinde azalma görülmektedir. Anne ve baba eğitim düzeyi ile farkındalık arasında doğrudan doğrusal bir ilişki bulunmamaktadır. Bu bulgular ışığında şu öneriler getirilebilir:

- ✓ Bilgi teknolojilerinin güvenli kullanımı, bilişim teknolojileri ve rehberlik derslerine bütüncül biçimde entegre edilmelidir.
- ✓ 7 ve 8. sınıf öğrencilerine yönelik dijital güvenlik atölyeleri, vaka analizleri ve uygulamalı etkinlikler düzenlenmelidir.
- ✓ Ailelerin dijital güvenlik konularında bilinçlendirilmesi, öğrencilerin farkındalık düzeyini dolaylı olarak artırabilir.
- ✓ Nicel bulgular, nitel verilerle desteklenerek öğrencilerin farkındalık düzeylerinin neden farklılaştığı derinlemesine incelenmelidir.

KAYNAKÇA

- [1] Akgül, M., & Altun, A. (2019). Ortaokul öğrencilerinin güvenli internet kullanımına ilişkin farkındalık düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 9(2), 134–151.
- [2] Akçay, A., & Kara, S. (2020). Ortaokul öğrencilerinin dijital güvenlik farkındalık düzeyleri. *Uluslararası Eğitim Teknolojisi Dergisi*, 5(1), 45–59.
- [3] Arslan, A., & Kara, N. (2020). Ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık farkındalık düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim ve Teknoloji Dergisi*, 10(2), 45–60.
- [4] Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (31. baskı). Pegem Akademi.
- [5] Byrne, J., Kardefelt-Winther, D., Livingstone, S., & Stoilova, M. (2016). *Global Kids Online research synthesis, 2015–2016*. UNICEF Office of Research–Innocenti.
- [6] Byron, T. (2019). *Safer children in a digital world: The report of the Byron Review*. Department for Children, Schools and Families.
- [7] Can, E., & Karataş, K. (2021). Ortaokul öğrencilerinin bilgi güvenliği farkındalık düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim ve Teknoloji Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 87–104.
- [8] Chou, C., & Peng, H. (2011). Promoting awareness of Internet safety in Taiwan: An exploratory study. *Computers & Education*, 57(2), 1823–1830.
- [9] Erdemir, T., & Şahin, E. (2021). Ortaokul öğrencilerinde dijital güvenlik farkındalığı: Ölçek geliştirme ve uygulama. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(229), 205–230.

- [10] Ersoy, H., & Türk, M. (2020). Ergenlerin dijital güvenlik farkındalığı ve riskli çevrim içi davranışları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 367–390.
- [11] European Commission (2022). *Better Internet for Kids: Annual report 2022*. Brussels: European Union.
- [12] Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). Sage.
- [13] Kalmus, V., Blinka, L., & Ólafsson, K. (2015). Does it matter what mama says: Evaluating parental mediation of Internet use. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 9(1).
- [14] Karakuş, T. (2023). Dijital vatandaşlık ve güvenli internet kullanımı eğitimi üzerine bir inceleme. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 7(2), 56–70.
- [15] Karasar, N. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (35. baskı). Nobel Yayıncılık.
- [16] Kaya, Z., & Yılmaz, H. (2022). Ortaokul öğrencilerinde internet güvenliği farkındalığı: Cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenleri açısından bir inceleme. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 112–128.
- [17] Kuzu, A. (2011). Öğrencilerin güvenli internet kullanımına ilişkin farkındalık düzeyleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 77–92.
- [18] Livingstone, S. (2014). Developing social media literacy: How children learn to interpret risky opportunities on social network sites. *Communications*, 39(3), 283–303.
- [19] Livingstone, S., & Helsper, E. (2010). Balancing opportunities and risks in teenagers' use of the internet: The role of online skills and internet self-efficacy. *New Media & Society*, 12(2), 309–329.
- [20] Livingstone, S., Mascheroni, G., & Staksrud, E. (2018). European research on children's Internet use: Assessing the past and anticipating the future. *New Media & Society*, 20(3), 1103–1122.
- [21] MEB (2023). *Dijital okuryazarlık çerçevesi*. MEB Yayınları.
- [22] Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2018). *Cyberbullying: Identification, prevention, and response*. Cyberbullying Research Center.
- [23] Piaget, J. (1972). *The psychology of the child*. Basic Books.
- [24] Ribble, M. (2015). *Digital citizenship in schools: Nine elements all students should know* (3rd ed.). International Society for Technology in Education.
- [25] Şahin, M., & Aydın, F. (2020). Lise öğrencilerinin güvenli internet kullanım farkındalık düzeyleri. *Bilgisayar ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 45–63.

- [26] Tokgöz, A., & Serin, G. (2025). *Ortaokul Öğrencileri İçin Bilgi Teknolojilerinin Güvenli Kullanımına Yönelik Farkındalık Ölçeği'nin geliştirilmesi* [Yayınlanmamış ölçek geliştirme çalışması].
- [27] Tsai, M. J., Lin, C. C., & Tsai, C. C. (2011). Developing an Internet self-efficacy scale and investigating the relationships among Internet self-efficacy, attitudes, and usage. *Computers & Education*, 54(1), 144–152.
- [28] Yaman, F., Dönmez, O., & Erdoğan, T. (2019). Ortaokul öğrencilerinin dijital güvenlik farkındalıkları. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 9(1), 130–146.

ÖĞRETMEN COŞKUSUNUN İŞ DOYUMU ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE TAKDİR EDİLMENİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ¹

¹Doç.Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Eğitim Yönetimi,
behiyeertas5884@gmail.com, 0000-0003-2431-1914

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, öğretmen coşkusu ile iş doyumunu arasındaki ilişkide takdir edilmenin düzenleyici rolünü incelemektir. Öğretmenlerin iş doyumunu etkileyen bireysel ve örgütsel faktörleri anlamak, eğitim kurumlarında çalışan memnuniyetini artırmaya yönelik önemli bir adımdır. Bu doğrultuda, araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden korelasyonel desen kullanılmıştır. Çalışma grubu, TIMSS 2023 Türkiye uygulamasına katılan 189 matematik öğretmeninden oluşmaktadır. Veriler, öğretmenlerin coşku düzeyleri, iş doyumunu ve takdir edilme algılarını ölçen ölçekler aracılığıyla toplanmıştır. Analiz sürecinde, öğretmen coşkusunun iş doyumunu üzerindeki etkisinde takdir edilmenin düzenleyici rolü, PROCESS makro eklentisi Model 1 aracılığıyla test edilmiştir. Bulgular, öğretmen coşkusunun iş doyumunu anlamlı ve pozitif biçimde yordadığını göstermiştir. Yani, mesleğine daha coşkulu yaklaşan öğretmenlerin işlerinden daha fazla doyum aldıkları belirlenmiştir. Takdir edilme değişkeninin doğrudan etkisi anlamlı olmamakla birlikte, öğretmen coşkusu ile iş doyumunu arasındaki ilişkide önemli bir düzenleyici rol oynadığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre, öğretmenlerin takdir edilme düzeyi arttıkça, coşkularının iş doyumuna katkısı da güçlenmektedir. Başka bir ifadeyle, coşkulu öğretmenler, emeklerinin fark edilip değer gördüğü ortamlarda işlerinden daha fazla doyum sağlamaktadır. Bu bulgu, öğretmenlerin motivasyon ve bağlılıklarını artırmada takdir kültürünün önemine dikkat çekmektedir. Araştırma, öğretmenlerin duygusal iyi oluşlarını destekleyen okul iklimi ve liderlik uygulamalarının, eğitim kalitesini sürdürülebilir biçimde geliştirebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen coşkusu, iş doyumunu, takdir edilme, moderasyon analizi

Giriş

Toplumların geleceğini şekillendiren en önemli meslek gruplarından biri öğretmenlerdir. Ancak son yıllarda birçok öğretmenin iş doyumunun düşük olması hem eğitim politikaları hem de okul düzeyinde dikkatle ele alınması gereken bir konu olduğu için araştırmacıların dikkatini çekmektedir (Hatlevik ve Hatlevik, 2024; Li vd., 2024; Zakariya ve Wardat, 2024). Öğretmen iş doyumunu, öğretmenin mesleğin kendisi ve okul ortamı da dahil olmak üzere tüm faktörlere karşı tutumudur; başka bir deyişle, öğretmenin mesleğine yönelik genel tepkisidir (Hongying, 2007). Yüksek düzeyde iş doyumuna sahip öğretmenler, mesleklerine daha bağlı olmakta, daha etkili öğretim stratejileri kullanmakta ve öğrenci başarısına daha fazla katkı sağlamaktadır (Bishay, 1996; Caprara vd., 2006). Buna karşın, düşük iş doyumunu öğretmen tükenmişliği, devamsızlık ve meslekten ayrılma niyeti gibi olumsuz çıktılarla sonuçlanabilir (Altunoğlu ve Sarpkaya, 2012; Ertürk, 2022; Levorato vd., 2023). Bu nedenle, öğretmen iş doyumuyla ilişkili faktörlerin anlaşılması hem öğretmenlerin bireysel refah hem de örgüt çıktılarının incelenmesi açısından önemli görülmektedir.

Araştırmalar, öğretmenlerin iş doyumunu ile öğretmen coşkusu arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Burić ve Moè, 2020; Liu vd., 2025; Weiqi, 2007). Öğretmen coşkusu, öğretmenlerin öğretim sürecine ve konularına karşı gösterdikleri yoğun pozitif duygusal tepkiler olarak tanımlanmaktadır (Rolider vd., 1984). Coşku, öğretmenlerin motivasyonunu artıran, öğretim kalitesini yükselten ve sınıf ortamını olumlu yönde etkileyen önemli bir duyuşsal değişkendir (Keller vd., 2016). Keller vd., (2014), öğretmen coşkusunun öğrencilerin motivasyonunu ve akademik başarısını doğrudan etkilediğini göstermiştir. Coşkulu öğretmenler, öğretim sürecinden daha fazla zevk almakta, mesleki faaliyetlerini daha anlamlı bulmakta ve bu durum iş doyumlarını artırmaktadır (Bedir ve Yıldırım, 2000).

Öğretmenlerin iş doyumunu etkileyen faktörler sadece öğretmenlerin bireysel özelliklerinden etkilenmemektedir. Örgütün özellikleri ve çalışma koşulları da iş doyumunu arttırmada önemli görülmektedir (Amin, 2015; Ker vd., 2022; Naz, 2017). Öğretmenler için takdir edilme, okul yöneticilerinden, meslektaşlarından, öğrencilerinden ve velilerden aldıkları olumlu geri bildirimler ve tanınma yoluyla gerçekleşmektedir (Skaalvik & Skaalvik, 2011). Bogler ve Nir (2012) öğretmenlerin okullarda gördükleri destek ve değer takdir edildiğini algılamaları sonucunda iş doyumlarının arttığını öne sürmektedirler. Takdir edilme, öğretmenlerin performanslarını ve motivasyonlarını arttırmakta (Wen ve Salwana, 2023) ve iş doyumlarını yükseltmektedir (Dreer-Göthe, 2025). Ayrıca araştırmalar, takdir edildiğini hisseden öğretmenlerin daha az tükenmişlik yaşadığını ve meslekte kalma niyetlerinin daha güçlü olduğunu göstermektedir (Dreer-Göthe, 2025; Yoestara vd., 2020).

Mevcut literatürde öğretmen coşkusu ve takdir edilme değişkenlerinin iş doyumuyla ilişkileri incelenmiş olsa da (Bogler ve Nir, 2012; Dreer-Göthe, 2025; Yoestara vd., 2020; Wen ve Salwana, 2023) bu değişkenlerin birbirleriyle nasıl etkileşime girdiği konusundaki araştırmalar sınırlıdır. Takdir edilme, öğretmenlerin coşkularının fark edildiğini ve değer gördüğünü hissetmelerini sağlayarak, coşkunun iş doyumuna olan pozitif katkısını artırabilir. Bu araştırma, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, araştırma sorusu “Öğretmenlerin takdir edilme algısı, coşku ve iş doyumları arasındaki ilişkide düzenleyici bir rol oynamakta mıdır?” şeklindedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, öğretmen coşkusu ile iş doyumları arasındaki ilişkide takdir edilmenin moderatör rolünü incelemek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden korelasyonel desen kullanılmıştır. Korelasyonel desen iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkilerin yönünün belirlenmesine olanak tanımaktadır (Büyüköztürk vd., 2010). Moderatör etki analizleri, bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin, üçüncü bir değişkenin (moderatör) düzeyine bağlı olarak nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır (Kenny, 1986).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) 2023 Türkiye uygulamasına katılan 189 matematik öğretmeni oluşturmaktadır. TIMSS, Uluslararası Eğitim Başarılarını Değerlendirme Kuruluşu (IEA - International Association for

the Evaluation of Educational Achievement) tarafından dört yılda bir uygulanan ve dördüncü ve sekizinci sınıf öğrencilerinin matematik ve fen bilimleri alanlarındaki başarılarını, öğretim programlarını ve öğrenme ortamlarını değerlendiren geniş ölçekli uluslararası bir araştırmadır

Çalışma grubunda yer alan 189 öğretmenin tamamı matematik derslerini yürüten öğretmenlerden oluşmaktadır. TIMSS veri setinin Türkiye uygulamasında yer alan tüm öğretmenlere ait demografik bilgiler veri setinde mevcuttur ve örneklem Türkiye genelini temsil edecek şekilde yapılandırılmıştır. Öğretmenlerin mesleki deneyim, cinsiyet, görev yaptıkları okul türü ve coğrafi bölge dağılımları, TIMSS örnekleme tasarımı gereği Türkiye öğretmen popülasyonunu yansıtacak şekilde belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veriler, TIMSS 2023 Öğretmen Anketi'nden elde edilmiştir. TIMSS öğretmen anketi, öğretmenlerin demografik özellikleri, mesleki deneyimleri, öğretim uygulamaları, sınıf ortamı, okul iklimi ve öğretmen tutumlarına ilişkin kapsamlı bilgiler toplamaktadır (IEA, 2023). Anket, IEA tarafından uluslararası uzmanların katkılarıyla geliştirilmiş ve geçerlik-güvenirlik çalışmaları tamamlanmıştır. TIMSS veri setinde yer alan tüm ölçekler, uluslararası standartlara uygun olarak geliştirilmiş ve pilot uygulamalar sonrasında psikometrik özellikleri test edilmiştir. Ölçeklerin faktör yapıları, güvenirlik katsayıları ve madde-toplam korelasyonları TIMSS 2023 Teknik Raporu'nda detaylı olarak sunulmaktadır (von Davier vd., 2024).

Öğretmen Coşkusu: Öğretmen coşkusu, TIMSS 2023 Öğretmen Anketi'nde yer alan Veri setindeki değişken kodu BTBG08C olarak belirlenmiştir. Değişken 4'lü Likert tipi ölçek ile değerlendirilmiştir (1 = Çok Sık, 4 = Nadiren veya Hiç).

Takdir Edilme: Takdir edilme değişkeni, TIMSS 2023 veri setindeki değişken kodu BTBG08F olarak belirlenmiştir. Bu değişken öğretmenlerin çabalarının ve katkılarının okul yönetimi, meslektaşları ve çevre tarafından ne ölçüde takdir edildiğine ilişkin algılarını ölçmektedir. Değişken 4'lü Likert tipi ölçek ile değerlendirilmiştir (1 = Çok Sık, 4 = Nadiren veya Hiç).

Öğretmen İş Doyumu: Öğretmen iş doyumu, TIMSS 2023 veri setindeki değişken kodu BTDGTJS olarak belirlenmiştir. Bu ölçek, öğretmenlerin mesleklerine, çalışma koşullarına ve genel olarak öğretmenlik mesleğine yönelik doyum düzeylerini değerlendirmektedir. Değişken 3'lü Likert tipi ölçek ile değerlendirilmiştir (1 = Çok Memnun, 2 = Biraz Memnun, 3 = Memnun Değil).

Veri Kaynağı

Bu araştırmada kullanılan veriler, IEA tarafından kamuya açık olarak paylaşılan TIMSS 2023 Türkiye veri setinden elde edilmiştir. TIMSS veri setleri, IEA'nın resmi internet sitesi (<https://www.ica.nl>) üzerinden araştırmacıların kullanımına sunulmaktadır. Veri setinin kullanımı için IEA'nın belirlediği etik kurallar ve kullanım koşulları kabul edilmiş ve araştırma bu kurallar çerçevesinde yürütülmüştür. TIMSS uygulaması sırasında, katılımcı ülkelerde ulusal etik kurallara ve IEA etik standartlarına uygun olarak veri toplanmıştır. Türkiye uygulamasında, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan gerekli izinler alınmış, okul yönetimleri

bilgilendirilmiş ve öğretmenler gönüllü katılım esasına göre anketi yanıtlamıştır. Tüm katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş ve veri setinde anonim olarak kodlanmıştır. Bu araştırmada ikincil veri analizi yapıldığı için, mevcut TIMSS veri setinden yararlanılmış ve ek bir veri toplama süreci gerçekleştirilmemiştir. Bu kapsamda etik izin alınmasına gerek olmadığı için etik izin alınmamıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde SPSS Statistics 26.0 ve Hayes (2018) tarafından geliştirilen PROCESS Makro (Model 1) eklentisi kullanılmıştır. Verilerin analizine geçmeden önce, veri setinin moderasyon analizi varsayımlarını karşılayıp karşılamadığı kontrol edilmiştir. Tek değişkenli ve çok değişkenli uç değerlerin tespiti için z-puanları ve Mahalanobis uzaklık değerleri ($\chi^2(3) = 16.27, p < .001$) incelenmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2015). Uç değer analizleri sonucunda herhangi bir aşırı uç değere rastlanmamıştır. Normallik varsayımı için değişkenlerin çarpıklık ve basıklık katsayıları hesaplanmış, tüm değişkenler için bu değerlerin ± 1.5 aralığında olduğu görülmüştür. Ayrıca, Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri ile normallik varsayımı desteklenmiştir. Doğrusallık varsayımı için bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişkiler serpilme diyagramları incelenmiş ve ilişkilerin doğrusal olduğu gözlenmiştir. Çoklu bağlantı problemi için tolerans değerleri ($>.10$), VIF (Variance Inflation Factor) kontrol edilmiştir. Tüm değerler kabul edilebilir sınırlar içerisinde bulunmuştur.

Moderasyon analizinde, öğretmen coşkusu (BTBG08C) bağımsız değişken, takdir edilme (BTBG08F) moderatör değişken ve öğretmen iş doyumu (BTDGTJS) bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Moderasyon etkisini test etmek için Hayes (2018) PROCESS makrosunun Model 1'i kullanılmıştır. Moderasyon etkisinin anlamlılığı, etkileşim teriminin regresyon katsayısının t-testi ile değerlendirilmiştir. Etkileşim terimi anlamlı bulunduğunda, etkileşimin doğasını anlamak için basit eğim analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizde, moderatör değişkenin üç farklı düzeyinde (ortalamadan 1 standart sapma altında = düşük, ortalama = orta, ortalamadan 1 standart sapma üzerinde = yüksek) bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki koşullu etkileri hesaplanmıştır. Bootstrap yöntemi kullanılarak %95 güven aralıkları hesaplanmış ve 5000 yeniden örnekleme ile koşullu etkilerin anlamlılığı test edilmiştir. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Öğretmen coşkusunun, iş doyumu , üzerindeki etkisinde, takdir edilmenin, moderatör rolünü test etmek amacıyla Hayes (2018) PROCESS makro Model 1 kullanılarak moderasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz 189 öğretmenden elde edilen verilerle yürütülmüştür.

Tablo 1

Moderasyon Analizi Sonuçları

Değişken	β	SH	t	p	%95 CI
Sabit	.2406	.1172	2,05	.041	[.0095, .4717]
Öğretmen Coşkusu (X)	.6258	.0823	7,61	<.001	[.4635, .7881]
Takdir Edilme (W)	.0543	.0487	1,12	.266	[-.0418, .1503]
X × W	.0593	.0285	2,08	.039	[.0031, .1154]

Not. N = 189. $R^2 = .8575$, $F(3, 185) = 371,16$, $p < .001$. CI = Güven Aralığı.

Model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F(3, 185) = 371,16$, $p < .001$). Bağımsız değişkenler, öğretmen iş doyumundaki toplam varyansın %85,7'sini açıklamaktadır ($R^2 = .8575$). Bu sonuç, modelin açıklama gücünün oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere, öğretmen coşkusu iş doyumunu üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir ($\beta = .6258$, $t = 7,61$, $p < .001$, %95 CI [.4635, .7881]). Takdir edilmenin ana etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($\beta = .0543$, $t = 1,12$, $p = .266$, %95 CI [-.0418, .1503]). Ancak öğretmen coşkusu ile takdir edilme arasındaki etkileşim terimi anlamlı çıkmıştır ($\beta = .0593$, $t = 2,08$, $p = .039$, %95 CI [.0031, .1154]). Bu bulgu, takdir edilmenin, öğretmen coşkusu ile iş doyumunu arasındaki ilişkide moderatör rol oynadığını göstermektedir. Etkileşim terimi modele %0,33 oranında ek varyans katkısı sağlamıştır ($R^2 = .0033$, $F(1, 185) = 4,34$, $p = .039$).

Tablo 2

Farklı Takdir Edilme Düzeylerinde Öğretmen Coşkusunun Koşullu Etkileri

Takdir Edilme Düzeyi	β	SD	t	p	%95 CI
Düşük	.6850	.0573	11,95	<.001	[.5719, .7982]
Orta	.7443	.0378	19,69	<.001	[.6697, .8189]
Yüksek	.8036	.0345	23,30	<.001	[.7355, .8716]

Tablo 2'de sunulan koşullu etkiler analizi sonuçlarına göre, öğretmen coşkusunun iş doyumunu üzerindeki etkisi takdir edilmenin tüm düzeylerinde anlamlıdır. Takdir edilme düşük düzeyde olduğunda, öğretmen coşkusunun iş doyumunu üzerindeki etkisi $\beta = .6850$ 'dir ($t = 11,95$, $p < .001$, %95 CI [.5719, .7982]). Takdir edilme orta düzeyde olduğunda bu etki $\beta = .7443$ 'e ($t = 19,69$, $p < .001$, %95 CI [.6697, .8189]), yüksek düzeyde olduğunda ise $\beta = .8036$ 'ya ($t = 23,30$, $p < .001$, %95 CI [.7355, .8716]) yükselmektedir. Bu bulgular, takdir edilme arttıkça öğretmen coşkusunun iş doyumunu üzerindeki pozitif etkisinin güçlendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, öğretmen coşkusunun iş doyumunu üzerindeki etkisinde takdir edilmenin moderatör rolü incelenmiştir. Moderasyon analizi sonuçları, öğretmen coşkusu ile iş doyumunu arasındaki ilişkide takdir edilmenin önemli bir düzenleyici rol oynadığını ortaya koymuştur. Araştırma bulguları, öğretmen coşkusunun iş doyumunu üzerinde güçlü ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, literatürdeki önceki çalışmalarla tutarlılık göstermektedir. Burić ve Moè, (2020), öğretmen coşkusu ile iş doyumunu arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve coşkulu öğretmenlerin mesleğe daha fazla bağlılık gösterdiklerini belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Liu vd., öğretmen coşkusunun iş doyumunun önemli bir yordayıcısı olduğunu ve coşkulu öğretmenlerin mesleki tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır.

Çalışmada takdir edilmenin öğretmen coşkusu ile iş doyumunu arasındaki ilişkide anlamlı bir moderatör etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Öğretmenlerin takdir edilme düzeyi arttıkça öğretmen coşkusunun iş doyumunu üzerindeki pozitif etkisinin sistematik olarak güçlendiği bulunmuştur. Takdir edilme düşük düzeyde olduğunda öğretmen coşkusunun etkisi görece olarak daha düşükken, orta ve yüksek düzeylerde bu etki belirgin şekilde artmaktadır. Öğretmenler takdir edildiklerinde, mesleki yeterliliklerinin tanındığını hissederler ve bu durum coşkularının iş doyumuna dönüşme sürecini güçlendirebileceği söylenebilir. Bogler ve Nir (2012), okul yönetimi ve meslektaşlardan alınan sosyal destek ve takdirin öğretmenlerin iş doyumlarını artırdığını bulmuşlardır. Mevcut çalışmanın bulguları, bu araştırmayla uyumlu bulgular ortaya koymuş ve takdirin sadece doğrudan bir etki yaratmadığını, aynı zamanda öğretmen coşkusunun iş doyumuna dönüşme mekanizmasını güçlendiren bir katalizör görevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Okullarda takdir edilmenin tek başına iş doyumunu üzerinde doğrudan anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Bu bulgu, takdirin bağımsız bir faktör olarak değil, öğretmen coşkusu gibi bireysel faktörlerle etkileşime girdiğinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bulgudan hareketle öğretmenlerde coşku olmadığı halde takdir edilseler bile iş doyumlarının artmayacağı şeklinde yorumlanabilir. Yani içsel bir güdülenmeyle birlikte, takdir edilmek öğretmenlerin iş doyumunu artırıyor olabilir. Takdir edilme, örgütsel desteğin somut bir göstergesi olarak, öğretmenlerin var olan coşkularını iş doyumuna dönüştürmede kritik bir rol oynayabilir. Diğer bir deyişle, coşkulu bir öğretmen, çabalarının takdir edildiğini hissettiğinde bu coşku daha fazla iş doyumunu ile sonuçlanabilir.

Öneriler

Araştırma bulguları, eğitim yöneticileri ve politika yapımcılar için önemli pratik çıkarımlar sunmaktadır. Modelin yüksek açıklama gücü, öğretmen coşkusu ve takdir edilme faktörlerinin birlikte ele alınmasının iş doyumunu anlamada önemli olduğu bulunmuştur. Okul yöneticileri, öğretmenlerin coşkularını artırmaya yönelik stratejiler geliştirirken, aynı zamanda sistematik takdir mekanizmaları oluşturmaları önerilebilir. Resmi ve gayri resmi takdir programları (ör. öğretmen ödülleri, teşekkür notları, başarı kutlamaları) kurumsal kültürün bir parçası haline getirilebilir. Öğretmenlerin mesleki gelişim faaliyetlerine katılımları desteklenmeli ve bu katılımlar görünür şekilde takdir edilmelidir. Eğitim politikaları, öğretmen coşkusu destekleyen çalışma koşullarının oluşturulmasına öncelik vermelidir. Öğretmen takdir sistemleri kurumsal düzeyde standartlaştırılabilir ve uygulanabilir hale getirilebilir. Öğretmen değerlendirme sistemleri, sadece performans değerlendirmesi değil, aynı zamanda takdir ve geri bildirim mekanizmalarını da içermesi önerilebilir. Ulusal düzeyde, öğretmenlik mesleğinin toplumsal değerini artıracak tedbirler alınması yönünde çalışmalar başlatılabilir. Öğretmenlerin

toplum gözündeki statülerinin yükseltilmesi, onların algıladıkları takdir düzeyini artırabilir ve dolaylı olarak iş doyumlarını iyileştirebilir. Öğretmen yetiştirme ve hizmet içi eğitim programlarında, coşkuyu sürdürme stratejileri ve takdir kültürü oluşturma konularına yer verilebilir.

Gelecek araştırmalarda, takdir edilmenin farklı kaynaklarının (yönetici, meslektaş, öğrenci, veli) ayrı ayrı incelenmesi önerilmektedir. Her bir kaynaktan gelen takdirin öğretmen coşkusu- iş doyumunu ilişkisindeki moderatör etkisi farklı olabilir. Öğretmen coşkusu ile iş doyumunu arasındaki ilişkide rol oynayabilecek diğer moderatör değişkenlerin (ör. öz-yeterlik, okul iklimi, mesleki kıdem, öğretim kademesi) araştırılması literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir

Kaynakça

- Altunoğlu, A. E., & Sarpkaya, P. (2012). Effects of burnout and job satisfaction on intention to leave. *African Journal of Business Management*, 6(29), 8564.
- Amin, M. (2015). Relationship between job satisfaction, working conditions, motivation of teachers to teach and job performance of teachers in MTs, serang, banten. *J. Mgmt. & Sustainability*, 5, 141.
- Bedir, H., & Yıldırım, Ö. G. R. (2000). Teachers' enthusiasm in elt classes: Views of both students and teachers. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(6).
- Bishay, A. (1996). Teacher motivation and job satisfaction: A study employing the experience sampling method. *Journal of undergraduate Sciences*, 3(3), 147-155.
- Bogler, R., & Nir, A. E. (2012). The importance of teachers' perceived organizational support to job satisfaction: What's empowerment got to do with it?. *Journal of educational administration*, 50(3), 287-306.
- Burić, I., & Moè, A. (2020). What makes teachers enthusiastic: The interplay of positive affect, self-efficacy and job satisfaction. *Teaching and teacher education*, 89, 103008.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E. Akgün, Ö.E. Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem.
- Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Steca, P., & Malone, P. S. (2006). Teachers' self-efficacy beliefs as determinants of job satisfaction and students' academic achievement. *Journal of School Psychology*, 44(6), 473-490.
- Dreer-Göthe, B. (2025). How appreciation predicts teachers' job satisfaction, emotional exhaustion, and quitting intentions. *Educational Studies*, 1-21.
- Ertürk, R. (2022). The effect of teachers' quality of work life on job satisfaction and turnover intentions. *International Journal of Contemporary Educational Research*, 9(1), 191-203.
- Hatlevik, I. K. R., & Hatlevik, O. E. (2024). Variations in sources of job satisfaction and teacher efficacy between novice and experienced teachers. *Teachers and Teaching*, 1-20.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (2nd ed.). Guilford Press.
- Hongying, S. (2007). Literature review of teacher job satisfaction. *Chinese Education & Society*, 40(5), 11-16.

- IEA (2023). International association for the evaluation of educational achievement
<https://www.iea.nl>. 22.09.2025 tarihinde edinilmiştir.
- Keller, M. M., Goetz, T., Becker, E. S., Morger, V., & Hensley, L. (2014). Feeling and showing: A new conceptualization of dispositional teacher enthusiasm and its relation to students' interest. *Learning and Instruction*, 33, 29-38.
- Keller, M. M., Hoy, A. W., Goetz, T., & Frenzel, A. C. (2016). Teacher enthusiasm: Reviewing and redefining a complex construct. *Educational Psychology Review*, 28(4), 743-769.
- Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Ker, H. W., Lee, Y. H., & Ho, S. M. (2022). The impact of work environment and teacher attributes on teacher job satisfaction. *Educational Process: International Journal*, 11(1), 28-39.
- Levorato, A. D. F. M., de Andrade, S. M., de Andrade, G. F., & Giroto, E. (2023). Job satisfaction and absenteeism among Brazilian teachers. *Revista Brasileira de Medicina do Trabalho*, 21(3), e20231054.
- Li, L., Kanchanapoom, K., Deeprasert, J., Duan, N., & Qi, Z. (2025). Unveiling the factors shaping teacher job performance: exploring the interplay of personality traits, perceived organizational support, self-efficacy, and job satisfaction. *BMC psychology*, 13(1), 14.
- Liu, S., Yüce, E., Solhi, M., Şahin, K., & Azari Noughabi, M. (2024). The relationship between language teachers' enthusiasm and job satisfaction: Investigating the mediating role of foreign language teaching enjoyment. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1-16.
- Naz, S. (2017). Factors affecting teachers job satisfaction. *Market Forces*, 12(2).
- Rolider, A., Siedentop, D., & Van Houten, R. (1984). Effects of enthusiasm training on subsequent teacher enthusiastic behavior. *Journal of Teaching in Physical Education*, 3(2), 47-59.
- Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2011). Teacher job satisfaction and motivation to leave the teaching profession: Relations with school context, feeling of belonging, and emotional exhaustion. *Teaching and Teacher Education*, 27(6), 1029-1038.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı*. Nobel.
- von Davier, M., Fishbein, B., & Kennedy, A. (Eds.). (2024). *TIMSS 2023 Technical Report (Methods and Procedures)*. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center. <https://timss2023.org/methods>
- Weiqi, C. (2007). The structure of secondary school teacher job satisfaction and its relationship with attrition and work enthusiasm. *Chinese Education & Society*, 40(5), 17-31.
- Wen, C. J., & Salwana, B. (2023). Appreciation practice and teacher's job performance. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 12(3).
- Yoestara, M., Putri, Z., & Ismail, N. M. (2020). School appreciation and teachers' competence: Are they correlated?. *International Journal of Language Studies*, 14(3).

Zakariya, Y. F., & Wardat, Y. (2024). Job satisfaction of mathematics teachers: An empirical investigation to quantify the contributions of teacher self-efficacy and teacher motivation to teach. *Mathematics Education Research Journal*, 36(4), 791-813.

PISA 2022 TÜRKİYE VERİLERİNE GÖRE ÖĞRETMEN-ÖĞRENCİ İLİŞKİSİ KALİTESİ İLE MATEMATİK KAYGISI ARASINDAKİ İLİŞKİDE CİNSİYETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ¹

¹Doç.Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Eğitim Yönetimi,
behiyeertas5884@gmail.com, 0000-0003-2431-1914

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de ortaöğretim öğrencilerinde öğretmen-öğrenci ilişkisinin matematik kaygısı üzerindeki etkisinde cinsiyetin düzenleyicilik rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nicel yöntem kullanılmış ve korelasyonel desen benimsenmiştir. Araştırmanın verileri PISA 2022 Türkiye örnekleminden alınmıştır. Analizler, eksik veriler nedeniyle 7.045 öğrenci üzerinden gerçekleştirilmiştir. Matematik kaygısı, PISA 2022 öğrenci anketinde yer alan “Mathematics Anxiety” ölçeği ile ölçülmüş, öğrencilerin matematik dersleri ve problem çözme süreçlerinde yaşadıkları endişe düzeyleri değerlendirilmiştir. Öğretmen-öğrenci ilişkisinin kalitesi ise “Teacher-Student Relations” ölçeği aracılığıyla belirlenmiş ve öğrencilerin öğretmenlerinden aldıkları destek ile öğretmenlerin kendilerine karşı tutumlarını algılama düzeyleri değerlendirilmiştir. Öğrencilerin cinsiyet bilgisi ise demografik form aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırmada, öğretmen-öğrenci ilişkisinin matematik kaygısı üzerindeki etkisinin öğrencilerin cinsiyetine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Bulgular, öğretmen-öğrenci ilişkisinin kalitesinin her iki cinsiyet için de matematik kaygısını azalttığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu etkinin kız öğrencilerde daha belirgin olduğu görülmüştür. Olumlu ve destekleyici öğretmen-öğrenci ilişkileri, özellikle kız öğrencilerin matematik kaygısını azaltmada daha güçlü bir koruyucu faktör olarak işlev görmektedir. Öğrencilerin akademik kaygı düzeylerini düşürmek ve matematik öğrenim deneyimlerini iyileştirmek için öğretmen-öğrenci ilişkilerinin kalitesinin artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Matematik kaygısı, öğretmen-öğrenci ilişkisi, cinsiyet, düzenleyici rol

GİRİŞ

Matematik eğitimi, öğrencilerin bilişsel gelişimini şekillendirmenin yanı sıra, gelecekteki akademik beklentileri belirleyen önemli bir disiplindir. Matematik kaygısı, bireyin kalıcı ve istikrarlı bir kişilik özelliği olarak tanımlanabilir ve kişinin matematikle ilgili durumlarda nasıl hissettiğini, düşündüğünü ve tepki verdiğini etkileyen kronik bir kaygı türüdür (Luttenberger vd., 2018). Matematik kaygısı yaşayan bireyler, matematik içerikli durumlarla karşılaştıklarında yoğun kaygı düzeyleri deneyimlerler (Tobias, 1987). Bu kaygı akademik başarıyı olumsuz yönde etkiler (Lau vd. 2024).

Araştırmalar, matematik kaygısının öğrencilerin bireysel özelliklerine göre değiştiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, cinsiyet farklılıkları matematik kaygısı araştırmalarında ele alınmaktadır. Literatür incelendiğinde kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek düzeyde matematik kaygısı yaşadığını gösteren çalışmalar mevcuttur (Else-Quest vd., 2010; Mann ve Walshaw, 2019). Ancak, bu cinsiyet farklılıklarının altında yatan psikolojik ve sosyal

mekanizmalar ile bu farklılıkların hangi koşullarda ortaya çıktığı veya azaldığı ile ilgili yapılan araştırmalar yeterli düzeye ulaşmamıştır.

Matematik kaygısını etkileyen çevresel faktörler arasında öğretmen-öğrenci ilişkisinin kalitesi önemli görülmektedir. Öğretmenler, öğrencilerin hem akademik hem de sosyal-duygusal gelişiminde belirleyici bir etkiye sahiptir. Öğretmenlerin öğrencilerle kurdukları ilişkinin niteliği, öğrencilerin okula bağlılığı, motivasyonu ve akademik başarısı üzerinde etkilidir (Roorda vd., 2011; Wang vd., 2024; Zhou vd., 2020). Matematik dersi göz önüne alındığında destekleyici ve olumlu öğretmen-öğrenci ilişkilerinin, öğrencilerin matematik kaygısını azaltabileceği ve matematiğe yönelik daha olumlu tutumlar geliştirmelerine katkıda bulunabileceği araştırmalarda vurgulanmaktadır (Aldrup, vd., 2020).

Literatürde, öğretmen-öğrenci ilişkisinin matematik kaygısı üzerindeki etkisinin cinsiyete göre nasıl değiştiğine ilişkin araştırmalarda bir boşluk bulunmaktadır. Öğrenciler cinsiyet farklılıkları ve beklentileri nedeniyle matematik derslerine ve öğretmenleriyle olan ilişkilerine farklı anlamlar yükleyebilmekte ve bu ilişkilerden farklı şekillerde etkilenebilmektedir (Nosek vd., 2009; Tobias, 1987). Kız öğrenciler matematik alanında daha fazla kalıp yargı tehdidi ile karşılaşabilmekte ve bu nedenle öğretmenlerinden gelen duygusal destek ve olumlu ilişkiler onlar için daha önemli olabilmektedir (Kurdi ve Archambault, 2018; Spencer vd., 1999).

Bu çalışma, öğretmen-öğrenci ilişkisinin kalitesinin matematik kaygısı üzerindeki etkisinde cinsiyetin düzenleyici rolünü araştırarak literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada, öğretmen-öğrenci ilişkisi kalitesinin matematik kaygısı üzerindeki etkisinde cinsiyetin düzenleyici rolünü incelemek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden korelasyonel desen kullanılmıştır. Korelasyonel desen, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkilerin doğasının belirlenmesine olanak tanır (Özdemir ve Demircioğlu, 2020). Bu çalışmada, değişkenler arasındaki etkileşimsel ilişkileri test etmek için Hayes'in (2018) PROCESS makrosu kullanılarak düzenleyicilik (moderasyon) analizi gerçekleştirilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA 2022) Türkiye örnekleminde yer alan öğrenciler oluşturmaktadır. PISA 2022 Türkiye uygulamasına toplam 7,250 öğrenci katılmıştır. Ancak araştırmada eksik veriler bulunması nedeniyle analizler 7,045 öğrenci üzerinden gerçekleştirilmiştir. PISA örneklemini, iki aşamalı tabakalı küme örnekleme yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. İlk aşamada okullar, ikinci aşamada ise bu okullarda öğrenim gören 15 yaş grubu öğrenciler rastgele seçilmiştir. Bu örnekleme yöntemi, Türkiye'deki 15 yaş grubu öğrenci popülasyonunu temsil edecek şekilde tasarlanmıştır (OECD, 2023).

Çalışma grubunun cinsiyet dağılımı incelendiğinde, katılımcıların %50.3'ünü (N = 3,543) kız öğrenciler, %49.7'sini (N = 3,502) ise erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerin yaş ortalaması 15.79 olarak belirlenmiştir.

Ölçekler ve Veri toplama Araçları

Matematik Kaygısı: Matematik kaygısı, PISA 2022 öğrenci anketinde yer alan "Mathematics Anxiety" (ANXMAT) ölçeği ile ölçülmüştür. Bu ölçek, öğrencilerin matematik derslerine ve matematik problemlerine yönelik kaygı düzeylerini değerlendiren maddelerden oluşmaktadır.

Matematik derslerinde zor olacağımdan sık sık endişeleniyorum.", "Matematikte başarısız olmaktan endişe duyuyorum. Ölçek, “Kesinlikle katılıyorum” ve “Kesinlikle katılmıyorum” arasında değişen dörtlü Likert tipi bir derecelendirme kullanmaktadır..

Öğretmen-Öğrenci İlişkisi Kalitesi: Öğretmen-öğrenci ilişkisi kalitesi, PISA 2022 öğrenci anketinde yer alan "Teacher-Student Relations" (RELATST) ölçeği ile değerlendirilmiştir. Bu ölçek, öğrencilerin öğretmenleriyle olan ilişkilerinin kalitesini, öğretmenlerinden aldıkları desteği ve öğretmenlerin kendilerine karşı tutumlarını nasıl algıladıklarını ölçmektedir. (örneğin, “Okulumdaki öğretmenler bana karşı saygılı.”, “Öğretmenlerim nasıl olduğumu sorduğunda, cevabımla gerçekten ilgileniyorlar.”) Ölçek maddeleri, "Kesinlikle katılmıyorum" (1) ile "Kesinlikle katılıyorum" (4) arasında değişen dörtlü Likert tipi bir derecelendirme kullanmaktadır.

Cinsiyet: Öğrencilerin cinsiyeti, öğrenci anketinde yer alan demografik bilgi sorusundan elde edilmiştir. Cinsiyet değişkeni, ikili (binary) kategorik bir değişken olarak kodlanmıştır. Mevcut araştırmada (0 = Kız, 1 = Erkek) olarak kodlama yapılmıştır. Bu kodlama, düzenleyicilik analizinde referans grubunun kız öğrenciler olmasını sağlamıştır.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada kullanılan PISA 2022 Türkiye verisi, OECD'nin açık erişim veri politikası kapsamında araştırmacılara sunulan kamuya açık veri setinden elde edilmiştir (<https://www.oecd.org/pisa/data/>). Araştırma verilerinin analizinde SPSS 27.0 paket programı kullanılmıştır. Öğretmen-öğrenci ilişkisi kalitesinin matematik kaygısı üzerindeki etkisinde cinsiyetin düzenleyici rolünü test etmek amacıyla Hayes'in (2018) PROCESS makrosu Model 1 kullanılmıştır. PROCESS makrosu, düzenleyicilik ve aracılık modellerinin test edilmesinde yaygın olarak kullanılan ve regresyon tabanlı bir analiz yöntemidir (Hayes, 2018). Düzenleyicilik modelinde, öğretmen-öğrenci ilişkisi kalitesi bağımsız değişken, matematik kaygısı bağımlı değişken ve cinsiyet düzenleyici değişken olarak modele dahil edilmiştir. Düzenleyicilik etkisinin anlamlı bulunması durumunda, bu etkinin doğasını anlamak için basit eğitim analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizde, öğretmen-öğrenci ilişkisinin matematik kaygısı üzerindeki etkisi, düzenleyici değişkenin (cinsiyetin) farklı düzeylerinde (kız ve erkek öğrenciler için) ayrı ayrı hesaplanmıştır. Koşullu etkiler için %95 güven aralıkları hesaplanmış ve bootstrap yöntemi kullanılarak güven aralıklarının doğruluğu test edilmiştir. Tüm istatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak belirlenmiştir.

3. BULGULAR

Öğretmen-öğrenci ilişkisinin kalitesinin matematik kaygısı üzerindeki etkisinde cinsiyetin düzenleyici rolünü test etmek amacıyla moderator analizi gerçekleştirilmiştir. Analizde öğretmen-öğrenci ilişkisinin kalitesi bağımsız değişken, matematik kaygısı bağımlı değişken ve cinsiyet düzenleyici değişken olarak modele dahil edilmiştir. Analiz sonuçları, kurulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir ($F(3, 7041) = 89.84, p < .001$). Model, matematik kaygısındaki toplam varyansın %3.7'sini açıklamaktadır ($R^2 = .037$).

Tablo 1.

Matematik kaygısına yönelik moderasyon analizi sonuçları

Değişken	B	SH	t	%95 CI
Sabit	.768***	.020	37.69	[.728, .808]
Öğretmen-Öğrenci	-.158***	.019	-8.17	[-.196, -.120]
İlişkisi				
Cinsiyet	-.383***	.029	-13.26	[-.440, -.327]
Öğretmen-Öğrenci	.074**	.026	2.86	[.023, .125]
İlişkisi × Cinsiyet				
$R^2 = .037$, $F(3, 7041) = 89.84***$				

N = 7045. CI = Güven Aralığı. ** $p < .01$. *** $p < .001$

Tablo 1 incelendiğinde öğretmen-öğrenci ilişkisinin kalitesinin matematik kaygısı üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir ($\beta = -.158$, $t = -8.17$, $p < .001$). Tablo 1'e göre cinsiyetin de matematik kaygısı üzerinde anlamlı etkisi olduğu belirlenmiştir ($\beta = -.383$, $t = -13.26$, $p < .001$). Bu bulgu, erkek öğrencilerin kız öğrencilere kıyasla daha düşük düzeyde matematik kaygısı yaşadıklarını göstermektedir. Öğretmen-öğrenci ilişkisi ile cinsiyet arasındaki etkileşim terimi istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($\beta = .074$, $t = 2.86$, $p = .004$). Bu bulgu, öğretmen-öğrenci ilişkisinin kalitesinin matematik kaygısı üzerindeki etkisinin cinsiyete göre farklılaştığını ortaya koymaktadır ($R^2 = .001$, $F(1, 7041) = 8.17$, $p = .004$).

Tablo 2

Cinsiyete Göre Öğretmen-Öğrenci İlişkisinin Matematik Kaygısı Üzerindeki Koşullu Etkileri

Cinsiyet	B	SD	t	%95 CI
Kız	-.158***	.019	-8.17	[-.196, -.120]
Erkek	-.084***	.017	-4.84	[-.118, -.050]

Cinsiyet: 0 = Kız, 1 = Erkek. *** $p < .001$.

Tablo 2 incelendiğinde farklı cinsiyet gruplarında öğretmen-öğrenci ilişkisinin koşullu etkileri incelenmiştir. Kız öğrenciler için öğretmen-öğrenci ilişkisinin kalitesinin matematik kaygısı üzerindeki etkisi $\beta = -.158$ (SE = .019, %95 CI [-.196, -.120], $p < .001$) olarak bulunmuştur. Erkek öğrenciler için ise bu etki $\beta = -.084$ (SE = .017, %95 CI [-.118, -.050], $p < .001$) olarak tespit edilmiştir. Bu bulgular, öğretmen-öğrenci ilişkisinin kalitesinin her iki cinsiyet grubu için de matematik kaygısını azalttığını, ancak bu etkinin kız öğrencilerde erkek öğrencilere kıyasla yaklaşık iki kat daha güçlü olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, olumlu öğretmen-öğrenci ilişkileri kız öğrencilerin matematik kaygısını azaltmada daha etkili bir koruyucu faktör olarak işlev görmektedir.

3. TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Bu araştırmanın temel amacı, öğretmen-öğrenci ilişkisi kalitesinin matematik kaygısı üzerindeki etkisinde cinsiyetin düzenleyici rolünü incelemektir. Bulgular, öğretmen-öğrenci ilişkisi kalitesi ile matematik kaygısı arasında anlamlı bir negatif ilişki olduğunu ve bu ilişkinin öğrencilerin cinsiyetine farklılaştığını göstermektedir.

Araştırma bulguları, öğretmen-öğrenci ilişkisinin kalitesi arttıkça öğrencilerin matematik kaygısı düzeylerinin azaldığını ortaya koymaktadır. Bu sonuç, öğretmen-öğrenci ilişkisinin öğrencilerin akademik ve duygusal gelişimindeki kritik rolünü vurgulayan literatürle uyumludur (Chamizo-Nieto vd., 2021; Lee, 2012). Öğretmenler tarafından sağlanan duygusal güvenlik ve destek ortamı, öğrencilerin matematikle ilgili zorlayıcı durumlarla karşılaştıklarında yaşadıkları endişe ve gerginliği azaltabilmektedir. Öğretmen-öğrenci ilişkisinin kalitesinin, öğrencilerin matematik derslerine katılımını ve motivasyonunu artırarak dolaylı yoldan da matematik kaygısını azaltabileceği öne sürülmektedir (Wang vd., 2024; Zhou vd., 2020). Bu bağlamda, olumlu öğretmen-öğrenci ilişkileri, matematik öğrenme sürecinde hem doğrudan hem de dolaylı koruyucu mekanizmalar aracılığıyla işlev görmektedir.

Çalışmada cinsiyetin matematik kaygısı üzerindeki anlamlı temel etkisi, erkek öğrencilerin kız öğrencilere kıyasla daha düşük düzeyde matematik kaygısı bildirdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgu, cinsiyet farklılıklarını inceleyen meta-analiz çalışmalarıyla örtüşmektedir (Else-Quest vd., 2010). Kız öğrencilerin daha yüksek matematik kaygısı yaşaması, matematik alanına ilişkin toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ve farklı sosyalleşme deneyimleri ile açıklanabilir (Kurdi ve Archambault, 2018).

Araştırmada öğretmen-öğrenci ilişkisi kalitesinin matematik kaygısı üzerindeki etkisinin öğrencinin cinsiyetine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı bulgulanmıştır. Analizler olumlu öğretmen-öğrenci ilişkisinden kaynaklanan faydanın kız öğrenciler için erkek öğrencilere bakıldığında daha güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, öğretmen desteğinin matematik kaygısı üzerindeki etkisinin tüm öğrenciler için homojen olmadığını ve cinsiyet faktörünün bu ilişkide önemli bir sınır koşulu oluşturduğunu göstermektedir.

Kız öğrencilerin öğretmen-öğrenci ilişkisinden daha fazla fayda sağlamasında kalıp yargı tehdidi teorisi önemli bir çerçeve sunabilir (Benbow ve Stanley, 1980; Spencer vd., 1999). Kız öğrenciler, matematikte erkeklere göre, yeteneklerine dair olumsuz kalıp yargılarla daha sık karşılaşabilmektedir (Caplan ve Caplan, 2005). Bu durum, kızlarda matematik performanslarını olumsuz etkileyebilecek ek bir bilişsel ve duygusal yük oluşturmaktadır. Bu bağlamda, öğretmen tarafından sağlanan güven, destek ve olumlu geri bildirimler, sadece akademik bir ihtiyacı karşılamının ötesine geçerek, sosyal tehditlere karşı psikolojik bir tampon olarak işlev görebilir.

Öneriler

Öğretmen-öğrenci ilişkisi kalitesi ve matematik kaygısı zaman içinde karşılıklı ve dinamik bir şekilde birbirini etkileyebilir. Bu nedenle, gelecekteki çalışmaların boylamsal veya deneysel desenler kullanarak bu değişkenler arasındaki nedensel yönü ve karşılıklı etkileri incelemesi önerilmektedir. Gelecek araştırmalar, öğretmen-öğrenci ilişkisinin farklı boyutlarının matematik kaygısı üzerindeki cinsiyete özgü etkilerini inceleyebilir.

KAYNAKÇA

Aldrup, K., Klusmann, U., & Lüdtke, O. (2020). Reciprocal associations between students' mathematics anxiety and achievement: Can teacher sensitivity make a difference?. *Journal of Educational Psychology*, 112(4), 735.

- Benbow, C. P., & Stanley, J. C. (1980). Sex differences in mathematical ability: Fact or artifact?. *Science*, 210(4475), 1262-1264.
- Caplan, J. B., & Caplan, P. J. (2005). The perseverative search for sex differences in mathematics ability. *Gender differences in mathematics: An integrative psychological approach*, 25-47.
- Chamizo-Nieto, M. T., Arrivillaga, C., Rey, L., & Extremera, N. (2021). The role of emotional intelligence, the teacher-student relationship, and flourishing on academic performance in adolescents: a moderated mediation study. *Frontiers in psychology*, 12, 695067.
- Else-Quest, N. M., Hyde, J. S., & Linn, M. C. (2010). Cross-national patterns of gender differences in mathematics: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 136(1), 103-127.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (2nd ed.). Guilford Press.
- Kurdi, V., & Archambault, I. (2018). Student-teacher relationships and student anxiety: Moderating effects of sex and academic achievement. *Canadian Journal of School Psychology*, 33(3), 212-226.
- Lau, N. T., Ansari, D., & Sokolowski, H. M. (2024). Unraveling the interplay between math anxiety and math achievement. *Trends in Cognitive Sciences*.
- Lee, J. S. (2012). The effects of the teacher-student relationship and academic press on student engagement and academic performance. *International Journal of Educational Research*, 53, 330-340.
- Luttenberger, S., Wimmer, S., & Paechter, M. (2018). Spotlight on math anxiety. *Psychology research and behavior management*, 311-322.
- Mann, L. C., & Walshaw, M. (2019). Mathematics anxiety in secondary school female students: Issues, influences and implications. *New Zealand Journal of Educational Studies*, 54(1), 101-120.
- Nosek, B. A., Banaji, M. R., & Greenwald, A. G. (2002). Math = male, me = female, therefore math $\neq$ me. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(1), 44-59.
- Özdemir, M. ve Demircioğlu, E. (2020). Bilimsel araştırma desenleri. İçinde Ed. (N. Cemaloğlu). *Bilimsel araştırma desenleri*
- Roorda, D. L., Koomen, H. M. Y., Spilt, J. L., & Oort, F. J. (2011). The influence of affective teacher-student relationships on students' school engagement and achievement: A meta-analytic approach. *Review of Educational Research*, 81(4), 493-529.
- Spencer, S. J., Steele, C. M., & Quinn, D. M. (1999). Stereotype threat and women's math performance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35(1), 4-28.
- Tobias, S. (1987). Math anxiety. *Science*, 237(4822), 1556-1556.

- Wang, C., Xu, Q., & Fei, W. Q. (2024). The effect of student-perceived teacher support on math anxiety: chain mediation of teacher–student relationship and math self-efficacy. *Frontiers in Psychology, 15*, 1333012.
- Zhou, D., Du, X., Hau, K. T., Luo, H., Feng, P., & Liu, J. (2020). Teacher-student relationship and mathematical problem-solving ability: mediating roles of self-efficacy and mathematical anxiety. *Educational Psychology, 40*(4), 473-489.

DEZAVANTAJLI GRUPLARA UYGULANAN REKREATİF AKTİVİTELERE GENEL BİR BAKIŞ

Doktora Öğrencisi Ahmet Furkan ÇETİNKAYA

Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,
afcetinkaya23@gmail.com - ORCID ID: 0000-0003-4341-023X

Doç. Dr. Süleyman GÖNÜLATEŞ

Pamukkale Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,
sgonulates@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0003-3330-7685

Prof. Dr. Abdurrahman KIRTEPE

Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,
akirtepe@firat.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-3268-2192

ÖZET

Bu çalışma, dezavantajlı gruplara uygulanan rekreatif aktiviteleri incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Çalışmada, son 10 yıllık çalışmalar incelenerek bazıları esas alınmıştır. Bu çalışmaların bazıları incelendiği zaman, dezavantajlı gruplara yönelik rekreatif etkinlikler, bireylerin fiziksel sağlıklarını güçlendiren, psikolojik iyilik hâllerini destekleyen, sosyal uyumlarını artıran ve kültürel katılımlarını zenginleştiren bütüncül bir araç olduğu, bu etkinliklerin öz güven, yaşam doyumu ve toplumsal aidiyet üzerinde olumlu etkiler sağladığı görülmektedir. Rekreasyon yalnızca bireysel gelişimi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal bütünleşme, eşit fırsatlar ve sosyal adalet için stratejik bir araç olarak işlev görür. Bu nedenle etkinliklerin erişilebilirliğinin artırılması, farklı ihtiyaç gruplarına uygun programların yaygınlaştırılması ve sürdürülebilir politikalarla desteklenmesi önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Dezavantajlı Grup, Rekreatif Aktivite, Engelli, Yaşlı

A GENERAL OVERVIEW OF RECREATIVE ACTIVITIES APPLIED TO DISADVANTAGED GROUPS

ABSTRACT

This study aims to examine recreational activities offered to disadvantaged groups. Document analysis, a qualitative research method, was employed in the study. Studies from the last 10 years were reviewed and some were taken as a basis. A review of some of these studies demonstrates that recreational activities for disadvantaged groups are a holistic tool that strengthens individuals' physical health, supports their psychological well-being, enhances their social adaptation, and enriches their cultural participation. These activities have positive effects on self-esteem, life satisfaction, and social belonging. Recreation not only supports individual development but also serves as a strategic tool for social integration, equal opportunities, and social justice. Therefore, it is crucial to increase the accessibility of activities, expand programs tailored to different needs, and support them with sustainable policies.

Keywords: Disadvantaged Group, Recreational Activity, Disabled, Elderly

1. GİRİŞ

UNESCO (2020)'ya göre dezavantajlı gruplar; engelliler, yaşlılar, çocuklar ve gençler, evsizler, göçmenler, Romanlar ve kadınlardır. Daha geniş bir bakış açısıyla ise okuma yazma bilmeyenler, ekonomik yetersizlik yaşayanlar, tek ebeveynli aileler, yoksullar, işsizler, eski hükümlüler, kırsal bölgelerde yaşayanlar, emekliler, doğal afetlerden etkilenenler, hizmetlere erişimi kısıtlı uzak bölgelerde bulunanlar, dil engeli olanlar ile farklı kültürel ve dini yapıya sahip bireyler de dezavantajlı gruplar kapsamında değerlendirilmektedir (Unegbu, 2012).

ÜNİCEF' e göre ülkemizde dezavantajlı gruplar; engelli çocuklar, az gelişmiş bölgelerdeki kırsal kesimdeki çocuklar ve gençler, yoksul kent ve mahallelerindeki çocuklar ve gençler, romanlar, çatışma ortamındaki çocuklar ve gençler, anadili Türkçe olmayan çocuklar, uluslararası göçmenler ve dezavantajlı tüm diğer gruplar olarak kabul edilmektedir (ÜNİCEF, 2018).

Diğer taraftan dezavantajlılık “sosyal” boyutu olan bir kavramdır. Bu yönüyle dezavantajlılık, gücün azlığını ifade eden “zayıflık” ile ilişkilendirilir. Sözü edilen bu zayıflık çok yönlüdür ve dezavantajlı fertlerin ekonomi, güç, statü, kültür ve sağlık gibi sosyal yapıdaki pek çok alanı

kapsamaktadır (Lv & Li, 2019). Birçok açıdan güçsüz olmak bir yandan fertlerin yoksullaşmasına zemin hazırlarken diğer yandan onların topluma aktif bir şekilde dahil olma yeteneklerini azaltır (Dalziel, 2001).

Engel, bireyin doğuştan veya sonradan meydana gelen bedensel, zihinsel, duyuşsal, ruhsal ya da sosyal yetersizlikleri nedeniyle günlük yaşam aktivitelerini yerine getirmede, eğitim, istihdam, sağlık ve sosyal yaşama katılımda kısıtlılık yaşaması durumudur (World Health Organization [WHO], 2011).

Engelli birey ise, bu tür sınırlılıklara sahip olan ve söz konusu yetersizlikler nedeniyle toplumsal yaşama diğer bireylerle eşit koşullarda katılımda zorluk yaşayan kişidir. Türkiye’de ise engelli birey, “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlük yaşayan kişi” olarak tanımlanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 2005).

Engel Çeşitleri:

Literatürde engeller farklı sınıflandırmalara tabi tutulmakla birlikte genel olarak aşağıdaki başlıklar altında ele alınmaktadır (Ainscow, 2005; WHO, 2011):

- Bedensel (Fiziksel) Engeller: Kas-iskelet sistemi, sinir sistemi ya da organlardaki işlev kayıpları sonucu bireyin hareket yeteneğinde ortaya çıkan kısıtlılıklar (ör. ortopedik engeller, felç, uzuv kayıpları).
- Zihinsel Engeller: Doğuştan ya da sonradan ortaya çıkan bilişsel işlevlerdeki yetersizlikler; öğrenme, problem çözme, karar verme ve adaptasyon becerilerinde sınırlılıklar.
- Ruhsal/Duyuşsal Engeller: Psikiyatrik bozukluklar nedeniyle bireyin sosyal ilişkilerinde ve günlük yaşamda işlevsellik kaybı yaşaması (ör. şizofreni, bipolar bozukluk).
- İşitme Engeli: İşitme duyusundaki kısmi ya da tam kayıp nedeniyle iletişimde yaşanan kısıtlılıklar.
- Görme Engeli: Görme duyusundaki kısmi ya da tam kayıplar sonucu bireyin çevreyi algılama ve günlük yaşam aktivitelerini sürdürmede yaşadığı zorluklar.
- Dil ve Konuşma Engeli: Ses üretme, telaffuz, akıcılık veya anlama süreçlerinde ortaya çıkan bozukluklar.
- Özel Öğrenme Güçlüğü: Normal ya da üstün zekâya sahip bireylerin okuma, yazma, matematik gibi akademik becerilerde yaşadığı kalıcı zorluklar (ör. disleksi, diskalkuli).

- Süreğen Hastalık Kaynaklı Engeller: Uzun süreli sağlık sorunları (ör. epilepsi, diyabet, kalp-damar hastalıkları) nedeniyle günlük yaşamda fonksiyonel sınırlılıklar.

Rekreatif etkinlikler, bireyin boş zamanını nasıl değerlendireceği konusunda kendi tercih ve kararlarını özgürce kullanabildiği, tamamen kendi iradesiyle yönlendirdiği faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Tribe, 2011). Rekreasyon kavramı ise, en temel anlamıyla bireyin boş zamanlarını değerlendirerek yaptığı fiziksel, zihinsel, sosyal ve kültürel etkinlikleri ifade etmektedir (Tribe, 2011).

Bu tür etkinlikler, bireylerin sadece eğlenmesini sağlamakla kalmaz; aynı zamanda psikolojik ve ruhsal sağlık, sosyal beceriler ve yaşam doyumu gibi alanlarda da önemli katkılar sunar (Lakot, Matzka, & Gašperšič, 2013). Yapılan çalışmalar, rekreatif faaliyetlere katılımın bireylerin iş motivasyonu, iş tatmini ve genel yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir (Mirze, 2010).

Boş zamanlarını nitelikli, etkin ve verimli bir şekilde geçiren bireyler, fiziksel sağlığını güçlendirdiği gibi psikolojik ve duygusal açıdan da kendilerini daha iyi hissetmektedir (Lakot, Matzka, & Gašperšič, 2013; Maltby & Day, 2001). Bu bağlamda, rekreatif etkinlikler yalnızca eğlence veya dinlenme aracı olarak görülmemeli; bireyin iş performansını, motivasyonunu ve sosyal ilişkilerini destekleyen bütünsel bir araç olarak değerlendirilmelidir (Mirze, 2010).

Yüzme, kano, kaya tırmanışı, doğa yürüyüşleri, bisiklete binme, tırmanma duvarı aktiviteleri ve koşu gibi fiziksel etkinlikler, bireylerin dayanıklılık, koordinasyon ve genel sağlık düzeylerini artırır. Sanatsal faaliyetler arasında resim, seramik, heykel yapımı, müzik aleti çalma, şarkı söyleme, şiir yazma, drama ve modern dans gibi etkinlikler yer alır ve bunlar bireylerin yaratıcılıklarını, estetik duyarlılıklarını ve duygusal ifade becerilerini geliştirir. Sosyal ve kültürel etkinlikler ise grup oyunları, fotoğrafçılık, el sanatları, kültürel geziler, sosyal kulüp çalışmaları, gönüllü projeler, topluluk tiyatroları ve çeşitli atölye çalışmaları gibi aktiviteleri kapsar ve katılımcıların iletişim, iş birliği, liderlik ve toplumsal katılım becerilerini güçlendirir. Rekreatif etkinlikler, fiziksel sağlığın yanı sıra zihinsel ve duygusal rahatlama sağlar, stresi azaltır ve bireylerin sosyal ilişkilerini ilerletmesine yardımcı olur. Böylece, bu etkinlikler fiziksel, zihinsel, sosyal ve kültürel gelişimi bir arada destekleyen çok boyutlu faydalar sunar (WHO, 2024).

Özellikle, rekreatif etkinliklerin kişilerin fiziksel aktivite düzeylerini geliştirerek, kardiyovasküler hastalık risklerini azalttığı ve obeziteye karşı ciddi görevleri olduğu bilinmektedir.

Rekreatif etkinlikler yalnızca bedensel gelişime sebep olmak dışında, kişilerin sosyal becerilerini destekleme, toplumsal katılımını yükseltme ve kişilerin sosyal ilişkilerini ilerletmeye dair de bir hayli rol üstlenir. Yapılan bir çok çalışma, rekreatif etkinliklerin topluluk bilincini geliştirdiğini ve kişilerin sosyal alanlarında daha aktif görevler üstlenmelerine fayda sağladığını kanıtlamıştır. (Health.gov, n.d.).

Beden eğitimi ve spor öğretiminde rekreatif etkinliklerin rolü hayli hassastır. Geleneksel sporlar çoğunlukla rekabet merkezlidir ve belli başlı fiziksel becerilerle sınırlıdır. Fakat rekreatif etkinlikler, kişilerin fiziksel aktivitelere daha konforlu ve mutlu bir biçimde katılmalarına fırsat oluşturur. Rekreatif etkinlikler, öğrencilerin sadece fiziksel olarak değil, zihinsel ve sosyal olarak da gelişimine katkı sağlamaktadır. Öğrenciler rekreatif etkinlikler sayesinde iletişim, problem çözme, takım çalışması ve liderlik gibi sosyal beceriler edinirken; kaygı ve stres benzeri negatif duygulardan arınma şansı elde ederler (Mayo Clinic, 2023).

Dezavantajlı gruplara yönelik rekreatif aktiviteler, bireylerin boş zamanlarını fiziksel, zihinsel, sosyal ve kültürel açıdan geliştirici etkinliklerle değerlendirmelerine olanak tanıyan ve toplumsal uyumu artırmayı, yaşam kalitesini yükseltmeyi ve sosyal dışlanmayı azaltmayı amaçlayan önemli uygulamalardır (Dattilo, 2015). Bu aktiviteler, sportif, sosyal ve kültürel etkinlikler olmak üzere üç ana kategoriye ayrılabilir. Sportif rekreasyon; yüzme, yürüyüş, bisiklet, yoga, dans, adaptif sporlar (ör. tekerlekli sandalye basketbolu, goalball) ve açık hava etkinlikleri (doğa yürüyüşü, kampçılık) gibi uygulamaları kapsar ve dezavantajlı bireylerin bedensel kapasitelerini geliştirmeyi, sağlık düzeylerini yükseltmeyi ve toplumsal katılımı teşvik etmeyi hedefler. Araştırmalar, engelli bireylerin düzenli fiziksel aktivitelere katılımının hem fiziksel sağlıklarını hem de psikososyal uyumlarını olumlu yönde geliştirdiğini göstermektedir (Shapiro & Martin, 2010). Sosyal rekreasyon ise kulüp faaliyetleri, grup oyunları, gönüllülük çalışmaları, drama ve tiyatro atölyeleri, sosyal kamplar ve ortak üretim etkinlikleri (ör. el sanatları atölyeleri) gibi uygulamalar aracılığıyla dezavantajlı grupların toplumla etkileşimlerini güçlendirmeyi, sosyalleşmelerini, öz güven kazanmalarını ve aidiyet duygusunu artırmayı amaçlar (Anderson & Heyne, 2012). Kültürel rekreasyon ise müzik, resim, drama, halk dansları, kültürel geziler, müze ziyaretleri, edebiyat atölyeleri ve yerel festivallere katılım gibi etkinliklerle bireylerin sanatsal ve kültürel deneyimlerini zenginleştirir; dezavantajlı bireylerin kültürel etkinliklere dahil edilmesi, hem kültürel mirasın aktarımına katkı sağlamakta hem de bireylerin toplumsal görünürlüğünü artırmaktadır (UNESCO, 2020).

Rekreatif etkinlikler, öğrencilere yaşam boyu devam edecek spor alışkanlıklarını edindirme konusunda da etkilidir. Beden eğitimi derslerinde yapılan aktivitelerin hedefi, öğrencilerin

yalnızca bir spor branşında başarılı olmaları değil, yaşam boyu spor yapma becerisini ve zihniyetini kazandırmayı destekler. Örnek olarak, tenis, yoga veya yüzme gibi etkinlikler, kişisel olarak uzun yıllar süresince yapılabilecek aktivitelerdir. Öğrenciler, bu gibi rekreatif etkinlikler vasıtası ile spor yapmanın keyifli bir yaşam stili olduğunu keşfederler ve ilerleyen yaşlarında da bu aktiviteleri devam ettirmeye özen gösterirler (CDC, 2023).

2. LİTERATÜRDEKİ ÇALIŞMALAR

Kök'ün (2019) çalışmasına göre, düzenli olarak yapılan rekreatif faaliyetler, barınma merkezinde kalan mülteci ortaöğretim öğrencilerinin fiziksel, psikolojik ve sosyal gelişimleri üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Araştırmada, öğrenciler 8 hafta boyunca haftada 2 gün, ikişer saat süren basketbol, okçuluk, masa tenisi ve dart egzersizlerine katılmıştır. Uygulama sonucunda, deney grubundaki öğrencilerin fiziksel sağlıkları güçlenmiş, psikolojik durumları iyileşmiş ve sosyal becerileri gelişmiştir. Deney ve kontrol gruplarının karşılaştırılması sonucunda, deney grubunun tüm ölçüm alt boyutlarında ve toplam puanlarda anlamlı derecede yüksek performans gösterdiği belirlenmiştir ($p < 0,05$). Bu bulgular, planlı ve yapılandırılmış rekreatif aktivitelerin mülteci öğrencilerin çok boyutlu gelişiminde etkili bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Elsborg ve arkadaşlarının (2019) çalışmasında, düşük sosyoekonomik düzeyli bölgelerde yaşayan çocuk ve gençlerin spor temelli rekreasyona katılımının, hem fiziksel sağlık hem de sosyal eşitsizliklerin azaltılması açısından önemli bir potansiyele sahip olduğu vurgulanmıştır. Araştırmada, spor temelli rekreasyon programlarının çocuk ve gençlerin fiziksel aktivite düzeylerini artırarak obezite, kardiyovasküler hastalık ve diğer kronik sağlık sorunları riskini azaltabileceği belirtilmiş; aynı zamanda grup çalışmaları ve takım oyunlarının sosyal beceri gelişimini, aidiyet duygusunu ve toplumsal entegrasyonu desteklediği ifade edilmiştir (Elsborg ve ark., 2019).

Başaran'ın (2015) çalışmasında, 12 haftalık rekreatif etkinliklerin kadın hükümlülerin sürekli kaygı düzeyleri üzerinde olumlu etkiler yarattığı vurgulanmıştır. Araştırma bulgularına göre düzenli uygulanan rekreatif aktiviteler, hükümlü kadınların psikolojik iyilik hâlini desteklemiş, kaygı düzeylerinin azalmasına ve ruhsal denge kazanmalarına katkı sağlamıştır. Çalışmada uygulanan aktivite programı; müzik, dans, meditasyon, sportif faaliyetler, eğlenceli yarışmalar, film ve videoları içermiştir. Bu kapsamda cezaevi ortamında yürütülecek rekreatif programların bireylerin rehabilitasyon süreçlerini desteklemede önemli bir araç olduğu ifade edilmiştir (Başaran, 2015).

Aydın ve Tütüncü'nün (2018) çalışmasında, rekreasyon terapisi kamplarının bireylerin sosyal sağlığı üzerinde önemli ve olumlu etkiler yarattığı ortaya konmuştur. Araştırma bulgularına göre, bu kamplara katılan bireyler, benzer yaş, hastalık veya engel durumuna sahip diğer katılımcılarla etkileşim kurma fırsatı bularak sosyal ilişkilerini güçlendirmişlerdir. Bu süreç, katılımcıların toplumsal uyumlarını artırmış, sosyal kabul düzeylerini yükseltmiş ve sosyal destek mekanizmalarının gelişmesini sağlamıştır. Çalışmada ayrıca, rekreasyon terapisi uygulamalarının sadece sosyal ilişkileri desteklemekle kalmayıp, bireylerin özdeğer algısını güçlendirdiği, psikolojik iyilik hâllerini artırdığı ve kronik rahatsızlıkları olan bireylerin rahatsızlıklarıyla daha barışık bir şekilde yaşamalarına yardımcı olduğu vurgulanmıştır. Katılımcılar, kamplarda gerçekleştirilen müzik, dans, meditasyon, sportif faaliyetler, eğlenceli yarışmalar ve film-videolar gibi çeşitli etkinlikler sayesinde hem bireysel bağımsızlıklarını geliştirme hem de liderlik ve sosyal özyeterlilik becerilerini artırma imkânı bulmuşlardır. Sonuç olarak, rekreasyon terapisi kamplarının, bireylerin sosyal iyileşme süreçlerine katkı sağlayan, çok boyutlu ve bütüncül bir araç olduğu ifade edilmiştir (Aydın & Tütüncü, 2018).

Craike ve arkadaşları (2019), sosyoekonomik olarak dezavantajlı yetişkinlerin boş zamanlarında fiziksel aktiviteye katılım düzeylerinin daha düşük olduğunu göstermiştir. Çalışma, fiziksel aktiviteye katılımı artırmaya yönelik müdahalelerin, bireylerin fiziksel sağlık düzeyini iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda sosyal eşitsizlikleri azaltmada da etkili olabileceğini öne sürmektedir. Araştırmacılar, özellikle dezavantajlı gruplara yönelik programların, toplumsal destek mekanizmalarını güçlendirebileceğini ve bireylerin sağlıklı yaşam alışkanlıklarını sürdürmelerini kolaylaştırabileceğini belirtmiştir (Craike ve ark., 2019).

Taşkıran ve Kaya'nın (2015) çalışmasında, huzurevinde kalan yaşlı bireylere uygulanan 12 haftalık sportif rekreasyon programının fiziksel, fizyolojik ve antropometrik parametreler üzerinde olumlu etkiler yarattığı belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, düzenli egzersizler vücut yağ yüzdesinin azalmasına katkı sağlamakta, kas gücü ve dayanıklılığı artırmakta ve yaşlı bireylerin genel sağlık durumlarını iyileştirmektedir. Bu sonuçlar, yaşlı bireylerde fiziksel aktivitenin sağlık üzerindeki önemini ve rekreasyon temelli sportif programların sürdürülebilir yararlarını ortaya koymaktadır.

Bor'un (2018) araştırmasında ise, terapötik rekreasyon aktivitelerinin Down Sendromlu çocukların sosyal gelişimleri üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Araştırmada, çocukların sosyal etkileşim becerileri, iletişim yetenekleri ve grup içi uyumları üzerinde anlamlı gelişmeler tespit edilmiştir. Terapötik etkinlikler kapsamında gerçekleştirilen oyun, sportif faaliyetler, sanat ve müzik aktiviteleri, çocukların özdeğer algısını güçlendirmiş ve sosyal kabul

düzeylerini artırmıştır. Bu bulgular, özel gereksinimli çocukların sosyal becerilerini geliştirmede planlı ve yapılandırılmış rekreasyon aktivitelerinin önemli bir araç olduğunu göstermektedir.

Higgerson ve arkadaşlarının (2018) çalışmasında ise, dezavantajlı bölgelerde ücretsiz rekreasyonel tesislere erişim ve topluluk odaklı tanıtım faaliyetlerinin fiziksel aktivite düzeyini artırmada ve sağlık eşitsizliklerini azaltmada önemli bir potansiyel taşıdığı vurgulanmıştır. Çalışma bulgularına göre, ücretsiz erişim ve topluluk destekli müdahaleler, spor salonu ve yüzme havuzu kullanımını artırmış, özellikle sosyoekonomik açıdan daha dezavantajlı bireylerin düzenli fiziksel aktiviteye katılımını teşvik etmiştir. Araştırmacılar, bu tür uygulamaların hem bireysel sağlık kazanımlarını hem de toplum sağlığını olumlu yönde etkileyebileceğini belirtmişlerdir (Higgerson ve ark., 2018).

Çeviker ve arkadaşlarının (2018) çalışmasında, Türkiye’de dezavantajlı grupların topluma uyum sağlamasında sportif etkinliklerin önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Araştırma bulgularına göre, dezavantajlı gruplara yönelik spor programları ve etkinlikler, özellikle uluslararası göçmenler başta olmak üzere çeşitli grupların sosyal uyumunu desteklemiş, ancak bu tür uygulamaların sayısının yetersiz olduğu belirlenmiştir. Çalışmada, ülkemizde dezavantajlı kabul edilen grupların topluma entegrasyonunu artıracak sportif etkinliklerin yaygınlaştırılmasının hem bireysel hem de toplumsal kazanımlar açısından önemli olduğu ifade edilmiştir (Çeviker, Mumcu, Şekeroğlu, & Bayrak, 2018).

García-Villamizar ve arkadaşlarının (2017) çalışmasında, terapötik rekreasyon müdahalelerinin Otizm Spektrum Bozukluğu (ASD) ve Zihinsel Engelli (ID) yetişkinlerde sosyal becerileri, uyarlanabilir davranışları ve genel esenlik düzeylerini artırdığı belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, yapılandırılmış rekreasyon programları, katılımcıların yönetici fonksiyonlarını geliştirmelerine ve günlük yaşamda daha bağımsız ve etkin bir şekilde işlev görmelerine katkı sağlamaktadır. Bu sonuçlar, terapötik rekreasyonun özel gereksinimli yetişkinlerin sosyal ve psikolojik gelişiminde önemli bir destek aracı olduğunu göstermektedir (García-Villamizar et al., 2017).

Çetiner’in (2019) çalışmasında, rekreasyon aktivitelerinin bireylerin fiziksel, zihinsel, sosyal ve psikolojik yenilenme ihtiyaçlarını karşılayarak sağlık ve refah düzeylerini artırdığı, özellikle engelli, hasta, yaşlı, bağımlı ya da risk gruplarındaki bireylerin rehabilitasyonuna katkı sağladığı vurgulanmıştır. Araştırmada, terapatik rekreasyon yoluyla bireylerin topluma yeniden kazandırılmasının amaçlandığı, bu doğrultuda yerel yönetimler, sosyal hizmet kurumları ve

eğitim kuruluşlarının geliştireceği programların sağlıklı birey-sağlıklı toplum hedefine ulaşmada önemli bir rol üstleneceği ifade edilmiştir (Çetiner, 2019).

3. YÖNTEM

Çalışmamız, dezavantajlı grup ve rekreatif aktivite kavramlarının birbirleriyle ilişkisinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırmalarda kullanılan nitel veri toplama yöntemlerinden biridir ve mevcut yazılı, görsel ya da elektronik materyallerin sistematik olarak incelenmesini ifade eder (Bowen, 2009). İlk olarak dezavantajlı grup, rekreatif aktivite, engelliler, yaşlılar, çocuklar, göçmenler kavramları belirlenmiştir. Belirlenen bu kavramlarla ilgili, son 10 yıllık çalışmalar incelenerek bazıları esas alınmıştır. Ulaşılan kaynaklar incelenerek çalışma tamamlanmıştır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER

Dezavantajlı gruplara yönelik rekreatif etkinlikler yalnızca boş zaman değerlendirme aracı değil, aynı zamanda bireylerin fiziksel, psikolojik, sosyal ve kültürel yaşamlarını dönüştüren bütüncül bir müdahale alanı olarak değerlendirilmektedir. Literatürdeki bulgular, bu etkinliklerin bireylerin fiziksel sağlıklarını güçlendirdiğini, psikolojik iyilik hâllerini desteklediğini, sosyal uyumlarını artırdığını ve kültürel katılımlarını zenginleştirdiğini ortaya koymaktadır. Sportif, sanatsal ve kültürel rekreasyon faaliyetleri bireylerin öz güvenini pekiştirmekte, yaşam doyumlarını yükseltmekte, toplumsal aidiyet duygularını güçlendirmekte ve sosyal dışlanmaya karşı koruyucu bir rol üstlenmektedir.

Yapılandırılmış programların farklı gruplar üzerindeki etkileri incelendiğinde; mülteci öğrenciler ve özel gereksinimli çocuklarda fiziksel sağlık ve sosyal etkileşim düzeylerini artırdığı, hükümlü kadınlar ve kronik hastalığı olan bireylerde kaygı düzeylerini azalttığı ve psikolojik iyilik hâlini yükselttiği görülmektedir. Sosyoekonomik açıdan dezavantajlı bireylerde rekreatif faaliyetler, yalnızca fiziksel aktiviteyi artırarak obezite ve kronik hastalık risklerini azaltmakla kalmamakta, aynı zamanda sosyal eşitsizliklerin giderilmesine de katkı sağlamaktadır. Yaşlı bireylerde düzenli katılımın kas gücünü, dayanıklılığı ve genel sağlık durumunu olumlu yönde etkilediği; terapötik uygulamaların ise özel gereksinimli bireylerde iletişim, problem çözme ve bağımsız yaşam becerilerini geliştirerek rehabilitasyon ve topluma uyum süreçlerine destek olduğu saptanmaktadır.

Bu bulgular, rekreatif etkinliklerin toplumsal bütünleşme, sosyal adalet ve kapsayıcılık açısından kritik bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, rekreasyon yalnızca bireysel gelişim aracı değil, aynı zamanda toplumların sosyal sermayesini artıran, toplumsal uyumu güçlendiren ve dezavantajlı kesimlerin eşit fırsatlara erişimini destekleyen stratejik bir politika alanıdır. Bu nedenle, rekreatif etkinliklerin erişilebilirliğinin artırılması, farklı ihtiyaç gruplarına uygun programların yaygınlaştırılması ve bu uygulamaların sürdürülebilir politikalarla desteklenmesi kaçınılmaz bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, dezavantajlı grupların yaşam kalitelerinin yükseltilmesi, toplumsal dışlanmanın azaltılması ve sosyal bütünleşmenin sağlanması için rekreatif etkinliklerin yalnızca bireysel tercihlere bırakılmaması; devlet, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve akademik çevreler tarafından desteklenen bütüncül ve planlı bir stratejiye dönüştürülmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde, rekreasyonun bireysel refahı artırmanın ötesinde, kapsayıcı ve kalıcı bir toplumsal fayda üreten güçlü bir araç hâline gelmesi mümkün olacaktır.

Öneriler

- Rekreatif etkinliklerin mahalle düzeyinde düzenlenmesi gerekir. İnsanların kendi yaşadıkları çevrede kolayca ulaşabilecekleri parklar, spor alanları ve kültürel merkezler oluşturulmalıdır. Böylece dezavantajlı gruplar uzak yerlere gitmek zorunda kalmadan bu etkinliklere katılabilir ve katılım oranı yükselir.
- Etkinliklerin tanıtımı daha etkili yapılmalıdır. Birçok dezavantajlı birey bu tür programlardan haberdar olmadığı için katılamamaktadır. Bu nedenle broşürler, sosyal medya duyuruları ve yerel yönetimlerin bilgilendirme çalışmaları ile halkın bilgilendirilmesi sağlanmalıdır.
- Gönüllü katılım teşvik edilmelidir. Üniversite öğrencileri, sivil toplum kuruluşu üyeleri ve yerel halk bu etkinliklerde gönüllü olarak görev alabilir. Böylece hem programların maliyeti azalır hem de farklı kuşakların ve toplumsal grupların birbirleriyle iletişim kurması kolaylaşır.
- Etkinliklerde katılımcıların görüş ve ihtiyaçlarına yer verilmelidir. Programlar hazırlanırken dezavantajlı grupların beklentileri dikkate alınmalı ve onların aktif olarak sürece dahil olması sağlanmalıdır. Bu yaklaşım, katılımın kalıcılığını artırır ve aidiyet duygusunu güçlendirir.

- Rekreatif etkinliklerin sürekliliği sağlanmalıdır. Sadece kısa süreli projeler değil, düzenli olarak devam eden ve her mevsimde uygulanabilecek etkinlikler planlanmalıdır. Böylece katılımcılar alışkanlık kazanır ve etkinliklerin etkisi uzun vadede daha güçlü olur.

KAYNAKÇA

- [1] UNICEF (2018) Erişim Tarihi: 3 Haziran 2018 <http://unicef.org.tr/sayfa.aspx?id=33&mnid=65&d=1&dil=tr>
- [2] Unegbu, V. E. (2012). Expansion and redefinition of disadvantaged user groups in librarianship. *Global Journal of Management and Business Research*, 12(19), 96-100.
- [3] UNESCO (2020). Promotion of the cultures of disadvantaged groups of the population. 7 Aralık 2020, <https://en.unesco.org/creativity/policy-monitoring-platform/promotion-cultures-disadvantaged>
- [4] Lv, M. N., ve Li, X. (2019). A comparative study on the “social disadvantaged group” and “social vulnerable group”. 5th Annual International Conference on Management, Economics and Social Development (ICMESD 2019) içinde (28-36). Atlantis Press.
- [5] Dalziel, M. (2001). Mégapoles project: Working on behalf of socially disadvantaged groups. *Journal of Epidemiol Community Health*, 55(3), 154-155.
- [6] Ainscow, M. (2005). Developing inclusive education systems: What are the levers for change? *Journal of Educational Change*, 6(2), 109–124. <https://doi.org/10.1007/s10833-005-1298-4>
- [7] Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete. (2005). 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050707-1.htm>
- [8] World Health Organization. (2011). World report on disability. WHO Press.
- [9] Elsborg, P., Nielsen, G., Klinker, C. D., Melby, P. S., Christensen, J. H., & Bentsen, P. (2019). Sports-based recreation as a means to address social inequity in health: Why, when, where, who, what, and how. *BMC Public Health*, 19, 1084. <https://doi.org/10.1186/s12889-019-7428-3>
- [10] Craike, M., Symons, C., & Hill, R. (2019). Correlates of physical activity among disadvantaged groups. *Preventive Medicine*, 129, 105849. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2019.105849>
- [11] Higgerson, J., Halliday, E., Ortiz-Nunez, A., Brown, R., & Barr, B. (2018). Impact of free access to leisure facilities and community outreach on inequalities in physical

- activity: A quasi-experimental study. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 72(3), 252–258. <https://doi.org/10.1136/jech-2017-209882>
- [12] Lakot, M., Matzka, M., & Gašperšič, R. (2013). Effects of recreation on psychological health. *Journal of Leisure Studies*, 32(4), 401–419.
- [13] Maltby, J., & Day, L. (2001). *Psychology of leisure: An introduction*. Open University Press.
- [14] Mirze, A. (2010). The relationship between motivation and job performance. *International Journal of Business and Social Science*, 1(2), 112–118.
- [15] Tribe, J. (2011). *The economics of recreation, leisure and tourism* (3rd ed.). Routledge.
- [16] Health.gov. (n.d.). *Recreational activities and social engagement*. U.S. Department of Health and Human Services. <https://www.health.gov/>
- [17] Mayo Clinic. (2023). *Stress relief from recreation and physical activity*. Mayo Foundation for Medical Education and Research. <https://www.mayoclinic.org/>
- [18] World Health Organization. (2024). *Physical activity and recreational exercise: Benefits for health*. WHO. <https://www.who.int/>
- [19] Anderson, L., & Heyne, L. (2012). Social recreation and community participation: Promoting inclusion for disadvantaged groups. Routledge.
- [20] Dattilo, J. (2015). Recreation for the disadvantaged: Social, cultural, and physical benefits. Human Kinetics.
- [21] Shapiro, D. R., & Martin, J. J. (2010). The effects of adapted sport participation on quality of life: A systematic review. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 32(2), 130–149. <https://doi.org/10.1123/jsep.32.2.130>
- [22] UNESCO. (2020). Recreation, culture and social inclusion: Guidelines for access to cultural activities. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://unesco.org/publications/recreation-inclusion>
- [23] Çeviker, A., Mumcu, H. E., Şekeroğlu, M. Ö., & Bayrak, M. (2018). UNICEF’e göre Türkiye’de dezavantajlı kabul edilen grupların sportif etkinliklerle sosyal uyumun sağlanması. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 221–238.
- [24] CDC. (2023). Physical activity and its benefits for health and well-being. U.S. Department of Health and Human Services. Erişim adresi: <https://www.cdc.gov/physicalactivity/basics/importance>
- [25] Çetiner, H. (2019). Sağlık rekreasyonu kapsamında terapötik rekreasyon uygulamaları. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 6(4), 405–411.
- [26] Başaran, Z. (2015). 12 haftalık rekreatif etkinliklerin kadın hükümlülerin sürekli kaygı düzeyine etkisi. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*.

- [27] Aydın, İ., & Tütüncü, Ö. (2018). Rekreasyon terapisi kamplarının sosyal etkilerinin değerlendirilmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Spor Bilimleri ve Teknolojisi Yüksekokulu, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 29, Sayı 1, Bahar: 106 - 112, 2018.
- [28] Taşkiran, A., & Kaya, İ. (2015). Huzurevinde kalan yaşlılara uygulanan 12 haftalık sportif rekreasyon programının bazı antropometrik ve fizyolojik parametrelere etkisinin incelenmesi. Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 2(1), 23–30.
- [29] Bor, M.Ö. (2018). Terapatik rekreasyon faaliyetlerinin Down sendromlu çocukların sosyal gelişimine etkisi: Elazığ ili örneği (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- [30] García-Villamizar, D., Dattilo, J., & Muela, C. (2017). Effects of therapeutic recreation on adults with ASD and ID: a preliminary randomized control trial. Journal of Intellectual Disability Research.
- [31] Kök, A. (2019). *Düzenli olarak yapılan rekreatif faaliyetlerin barınma merkezinde kalan mülteci ortaöğretim öğrencilerinin üzerine etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan University, Türkiye.
- [32] Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. Qualitative Research Journal, 9(2), 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>

SOSYAL GÖRÜNÜŞ KAYGI DÜZEYİNİN İLETİŞİM BECERİLERİ ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ (ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)

Zeynep DEMİR

Adıyaman Üniversitesi, 23zeynepdemir@gmail.com - ORCID ID: 0009-0002-4511-1292

Doç. Dr. Esra BAYRAK AYAŞ

Adıyaman Üniversitesi, ebayrak@adiyaman.edu.tr – ORCID ID:0000-0001-8153-2313

ÖZET

Tarihsel süreçte toplumlar, bireyin fiziksel özelliklerine büyük önem vermiştir. Bu durum, kişisel algıların ve toplumsal etkileşimin şekillenmesinde kilit rol oynamıştır. Bireyin fiziksel görünümüyle ilgili olumsuz algılar, sosyal görünüş kaygısını tetiklerken, bu kaygı sosyal davranışları da etkilemektedir. Sosyal çevreden alınan geri bildirimler bireyin benlik saygısını ve kaygı düzeyini belirler. Ancak, aktif spor yapan veya spor geçmişi olan bireylerin, sedanterlere kıyasla daha yüksek özgüvene ve yüksek iletişim becerilerinin olması bu psikolojik sağlamlığın da onların sosyal görünüş kaygı düzeylerini düşürdüğü söylenebilmektedir. Bu durum sporun görünüm odaklı kaygının üstesinden gelmede önemli bir destekleyici faktör olabilmektedir. Bu nedenle sporcu öğrencilerin sosyal görünüş kaygı düzeylerinin iletişim becerileri üzerindeki etkisini incelemesi çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Bu araştırma, 2024-2025 eğitim-öğretim döneminde Adıyaman üniversitesinde spor bilimleri fakültesi öğrencileri (n:144) ile yapılmıştır. Araştırmada genel tarama modeli kullanılarak, kişisel bilgi formu, sosyal görünüş kaygı ölçeği ve iletişim becerileri değerlendirme ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada Spss kullanılmıştır. Analizler sonucunda grubun genel olarak düşük sosyal görünüş kaygısı ve yüksek iletişim becerisi düzeyine sahip olması, sporcu popülasyonunun bu alanda sedanter nüfusa kıyasla avantajlı olduğunu düşündürmektedir. Demografik analizler, yaş ve sınıf düzeyinin kaygı ve iletişim becerileri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu gösterirken; cinsiyet ve bölümün anlamlı bir fark yaratmaması, sporcu öğrencilerde psikolojik ve sosyal değişkenlerin biyolojik farklardan ziyade gelişimsel ve deneyimsel faktörlerle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, spor aktivitelerinin bireyin özgüvenini ve beden algısını güçlendirerek, Sosyal Görünüş Kaygısını minimize ettiğini ve bunun sonucunda iletişim becerilerini maksimize ettiği bilimsel olarak kanıtlanmaktadır. Bu nedenle, gençlerde iletişim yeterliliğini artırma ve sosyal kaygıyı azaltma stratejilerinde spor programlarının merkezi bir rol üstlenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Görünüş, Kaygı, İletişim, Spor

1.GİRİŞ

Geçmişten günümüze tüm toplumlarda, toplumların yaratmış olduğu kültürlerde insanın fiziksel özellikleri önem verilen konulardan biri olmuştur. Kişinin toplum içerisinde söz sahibi olmasında, dahi etkili olan bir unsurdur. Kişinin cinsiyeti, saç rengi, boyu, kilosu, vücudunda bulunan herhangi bir kusur bireyin tavırlarında utangaçlığa, özgüven eksikliğine ve olumsuz iletişim becerilerine sebebiyet verebilmektedir. Sosyal görüşlerinden dolayı kaygı yaşayan bireyler şuan toplum tarafından benimsenen tek tip insan modeline ulaşmayı arzulamaktadırlar. Öyle ki kişiler öz eleştirilerine kayıtsız kalarak diğer insanların olumsuz eleştirilerine maruz kalmamak, yalnızlaşmamak adına kendine yöneltilen eleştirileri dikkate alarak bu yönde hareket etme ihtiyacı duymuşlardır.

Kişilerin fiziksel görünümü ve bedensel yapıyla ilgili olumsuz algıları sosyal görünüş kaygısının oluşumunu tetiklemektedir (Doğan,2010). Görünüş kaygısı, kişinin fiziksel görünümüyle ilgili kendi endişelerini ve diğer insanların bu görünümü değerlendirmesiyle ilgili duyduğu kaygıları kapsar.

Bu kaygılar yalnızca bedensel özelliklerden kaynaklanmaz; boy, kilo, yüz şekli gibi faktörlerin yarattığı endişeleri de içeren daha geniş ve kapsayıcı bir durumdur (Hart et al., 2008).

Sosyal görünüş bireyin davranışlarında olumlu ve olumsuz yönde etkilere sebebiyet verebilmektedir. Fiziksel açıdan kilolu, kısa boylu, esmer bir ten rengine sahip ve yüzünde akneler bulunan bireyler daha asosyal davranışlar sergileyebilmektedirler. Fiziksel görünüşten dolayı ortaya çıkan kaygılar, bireyin beden dili, göz teması ve genel ifade biçimini etkileyebildiği gibi kişinin iletişim sürecinde de önemli bir rol oynayabilmektedir. Bu durumlarda birey iletişim ortamında sessizleşir ve içine kapanır. Fiziksel açıdan uzun boylu, renkli gözlü, kaslı bir vücut, açık ten rengine sahip bireyler ise sosyal davranışlarda bulunurlar. Bu özelliklere sahip bireyler iletişim ortamında daha fazla söz sahibi olan bireylerdir.

İnsanlar bedensel özelliklerini algılamalarının yanı sıra diğer insanların görüşlerini de önemsemektedir. Kişinin davranışlarını düzenleme sebeplerinden biri ise diğer bireyler üzerinde olumlu izlenim bırakmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Fakat bazı insanlar bu konuda diğerlerine kıyasla daha fazla kaygı hissederler (Çepikkurt & Coşkun, 2010).Sosyal görünüş, bireyin fiziksel ve sosyal niteliklerini içeren genel görünümünün başkaları tarafından nasıl algılandığıyla ilgili olup bireyin bu algıları olumlu ve olumsuz olarak ifade etmesiyle ilgilidir. Bireyin görünüşüyle alakalı sosyal çevreden aldığı dönütler kendi bedenine ilişkin algılarını biçimlendirir. Böyle bir durumda diğer insanların düşünce, değerlendirme ve eleştirileri gerginlik, korku ve endişeye sebebiyet verebilmektedir (Dakanalis et al., 2016).

Görünüşlerine yönelik olumsuz eleştirilere maruz kalan kişilerin sosyal görünüş kaygı seviyesi yüksek olmaktadır. Öte yandan fiziksel görüntüsü diğer insanlarca beğenilen kişilerin sosyal görünüş kaygısı daha düşük olmaktadır (Çelik & Şenay Güzel, 2018). Bireylerin fiziksel görüntüsü, çağımızın iletişim konusundaki en önemli engelleri arasında gösterilmektedir (Dökmen, 1994). Kişinin iletişime başlamadan bedenine dair pozitif ve negatif yöndeki düşünceleri benlik saygısını ve iletişim becerilerini etkileyebilmektedir (Çelikkol, 2008; Ertürk, 2006; Öngören, 2015).

Sosyal görünüş açısından ileri seviyede kaygı duyan bireyler iletişimde girişken olmayan ve dışa kapalı bir tutum sergilemektedirler. (Doğan, 2010). Ancak daima spor yapan ya da daha önce spor yapmış olan bireylerin sedanter bireylere kıyasla özgüvenleri daha yüksek, etkili iletişim becerisine sahip, psikolojik yönden sağlam ve girişken kişilik özelliklerinin

olduğu bilinmektedir. Sahip oldukları bu ve benzeri özelliklerinden dolayı sosyal açıdan kaygı düzeyleri diğer bireylere kıyasla nispeten daha düşük olabilmektedir. Bulundukları her ortamda toplumla kaynaşabilir, yabancılık hissine kapılmadan toplumda yer edinebilirler. Bu özelliklerinin oluşumundaki en önemli sebeplerden biri sosyal görünüş açısından bir kaygı yaşamayıp olumlu yönde iletişim kurabilmelerinden kaynaklanabilmektedir. Bu faktörleri bilimsel olarak açıklayabilmek adına bu araştırmada spor bilimleri öğrencilerinin sosyal görünüş kaygı düzeylerinin iletişim becerileri üzerindeki etkisinin ne aşamada olduğunu öğrenebilmek amacıyla bu çalışma yapılmaktadır.

2. MATERYAL VE METOD

Yapılan bu araştırma kapsamında spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin sosyal görünüş kaygı düzeylerinin iletişim becerileri üzerine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmada tarama modellerinden biri olan genel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2005).

2.1. Araştırmanın evreni ve örneklem seçimi

Araştırmanın evrenini 2024-2025 eğitim-öğretim döneminde Adıyaman üniversitesinde öğrencileri örneklemi ise; spor bilimleri fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmaya toplamda 144 öğrenci katılım sağlamıştır.

2.2. Veri toplama araçları

Yapılan araştırmada verilerin toplanması için anket formu kullanılmıştır. Birinci bölümde demografik bilgilere ait sorular bulunurken, ikinci bölümde sosyal görünüş kaygı ölçeği ve İBDÖ kullanılmıştır.

Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (SGKÖ), Hart ve arkadaşları (2008), tarafından geliştirilmiş olup, Türkçe uyarlaması ise Doğan (2010) tarafından yapılmıştır. Ölçek, tek alt boyuttan ve toplam 16 maddeden oluşmaktadır.

SGKÖ, 5'li Likert tipinde derecelendirilmiştir ve yanıt seçenekleri "Hiç uygun değil (1)" ile "Tamamen uygun (5)" arasında değişmektedir. Ölçek maddelerinden 1. maddenin tersine kodlanması gerekmektedir. Tek boyutlu bir yapıya sahip olan ve sosyal görünüş kaygısı düzeyini ölçen bu ölçekte alınabilecek yüksek puanlar sosyal görünüş kaygı düzeyinin yüksek olduğunu belirtmektedir.

İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeği (İBDÖ) Korkut (1996) tarafından geliştirilmiş bir ölçeğe sahiptir. Ölçek, toplam 25 maddeden oluşmakta ve 5'li Likert tipi bir derecelendirme sistemi kullanmaktadır.

Ölçekte tersine kodlanan madde bulunmamaktadır. İBDÖ'den elde edilen yüksek puanlar, bireylerin iletişim becerilerini olumlu yönde algıladıkları ve bu beceri düzeylerini yüksek olarak değerlendirdikleri anlamına gelmektedir.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin toplanmasını takiben, istatistiksel analizler Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) programı kullanılarak yapılmıştır. İlk aşamada, verilerin normal dağılım varsayımını karşılayıp karşılamadığı Shapiro-Wilk (W) testi ile incelenmiş ve test sonuçları bu varsayımın sağlandığını göstermiştir.

Analizler, öncelikle katılımcıların demografik ve kişisel özelliklerine ait verilerin frekans (f) ve yüzdelik (%) oranları hesaplanarak betimlenmesiyle başlamıştır. Ardından, öğrencilerin SGKÖ ve İBDÖ'nden elde edilen puanların standart sapma ve aritmetik ortalamalarına ait değerleri belirlenmiştir.

İstatistiksel çıkarım aşamasında, öğrencilerin kişisel özelliklerine ilişkin grupları ile ölçek puanları arasındaki farklılıkları saptamak üzere çeşitli parametrik testler yapılmıştır. İkili ve bağımsız grupların karşılaştırılması amacıyla t-testi kullanılmıştır. İki'den fazla ve bağımsız grubun karşılaştırılmasında amacıyla da ANOVA testi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda anlamlı bir farklılığa rastlandığında, farklılığın hangi grup arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey Post Hoc testi'nden faydalanılmıştır.

Ek olarak, Pearson Korelasyon Analizi yapılmıştır. Bu analiz sosyal görünüş kaygısı düzeyi ile iletişim becerileri arasındaki ilişkinin düzeyini belirleyebilmek için yapılmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir. İstatistiksel değerlendirme süreçlerinin güvenilirliğini sağlamak amacıyla alanında uzman araştırmacıların görüşleri alınmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümde katıların kişisel bilgileri, sosyal görünüş kaygı düzeyi ölçeği ve İBDÖ arasında yapılan analizler ve analizler sonucunda elde edilmiş olan bulgulara ve yorumlara ait bilgiler verilmiştir.

Çizelge 1. Araştırmayı Oluşturan Gurubun Kişisel Bilgilerine Yönelik F Ve % Değerleri

		<i>F</i>	%
Cinsiyet	Erkek	71	49,3
	Kadın	73	50,7
Yaşınız	17-19	36	25
	20-22	85	59
	23-25	23	16
	26 ve üzeri	-	-
Sınıfınız	1.Sınıf	44	30,6
	2.Sınıf	29	20,1
	3.Sınıf	39	27,1
	4.Sınıf	32	22,2
Bölümünüz	Beden eğitimi ve spor	31	21,5
	öğr.		
	Antrenörlük böl.	113	78,5

Çizelge 1'de araştırmaya katılan öğrencilerin demografik bilgilerine yönelik f ve % dağılımları görülmektedir. Çizelge incelediğinde araştırmaya en fazla katılımın kadın (n:73), 20-22 yaş aralığında (n:85), 1.sınıf (n:44) ve antrenörlük bölümü (n:113) öğrencileri olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Araştırmayı Oluşturan Grubun SGKÖ ve İletişim Becerilerini Değerlendirme Ölçeğinden Elde Ettikleri Puan Değerleri

Kullanılan Ölçekler	N	En az	En çok	Ortalama	Ss
Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği	144	16,00	80,00	34,26	13,16
İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeği	144	25,00	125,00	98,01	18,73

Çizelge 2’de sunulan veriler, araştırma grubunun ölçek toplam puanlarına yönelik betimsel istatistikleri içermektedir. Katılımcıların SGKÖ’nden elde ettikleri puan ortalaması ($x=34,26$), ölçekten alınabilecek en düşük puana yakın bir değerdedir. Bu bulgu, araştırmaya katılan bireylerin sosyal görünüş kaygısı düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir.

Buna ek olarak, İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeği puanları incelendiğinde, katılımcıların ortalama puanı ($x=98,01$) ölçekten alınabilecek en yüksek puana oldukça yakındır. Söz konusu yüksek ortalama puan, araştırma grubunun iletişim beceri düzeylerinin yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Çizelge 3. Araştırmayı Oluşturan Grubun Cinsiyet Değişkeninin SGKÖ ve İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeğine Ait t-Testi Sonucu

Cinsiyet- Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği					
Değişkenler	N	X	Ss	t	p
KADIN	71	34,30	13,11	,04	,96
ERKEK	73	34,21	13,30		
Cinsiyet- İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeği					
Değişkenler	N	X	Ss	t	p
KADIN	71	98,28	18,76	,16	,86
ERKEK	73	97,75	18,83		

Çizelge 3, araştırmaya katılan grubun SGKÖ ve İBDÖ ait puanlarının cinsiyet faktörüne göre anlamsal bir farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarını sunmaktadır.

Analiz sonuçları incelendiğinde, her iki ölçek puanı için de cinsiyetler arasında anlamsal bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Bu bulgu, sosyal görünüş kaygısı düzeyleri ile iletişim beceri düzeylerinin cinsiyete bağlı olarak değişmediğini göstermektedir.

Çizelge 4. Araştırmayı Oluşturan Grubun Yaş Değişkeni ile Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği ve İBDÖ ile Arasında Yapılan Anova Testi Sonuçları

Yaş Değişkeni ile Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği						
Değişkenler	N	X	Ss	F	p	Fark
17-19	36	29,58	9,48	3,13	,04	17-19 ile 20-22*
20-22	85	35,91	14,19			
23-25	23	35,47	12,86			

Yaş Değişkeni ile İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeği

Değişkenler	N	X	Ss	F	p
17-19	36	99,88	12,43	,96	,38
20-22	85	98,51	19,06		
23-25	23	93,21	24,85		

Çizelge 4, araştırmaya katılan bireylerin SGKÖ ve İBDÖ puanlarının yaşa göre farklılığı belirlemek için uygulanan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarını göstermektedir.

Analizler sonucunda, Sosyal Görünüş Kaygısı düzeyi ile yaş faktörü arasında anlamlı düzeyde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Yapılan analizler sonucunda, bu anlamlı farklılığın 17-19 yaş ile 20-22 yaş grubu arasında olduğunu ve 20-22 yaş grubu lehine sonuçlandığını ortaya koymuştur.

Bununla birlikte, gerçekleştirilen analizler neticesinde İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeği puanları ile yaş değişkeni arasında anlamsal bir ilişkinin olmadığı görülmüştür ($p > 0,05$). Bu bulgu, iletişim beceri düzeylerinin yaş gruplarına göre istatistiksel olarak farklılaşmadığını göstermektedir.

Çizelge 5. Araştırmayı Oluşturan Gurubun Sınıf Değişkeni ile Sosyal Görünüş Kaygı Ölçeği ve İBDÖ ile Arasında Gerçekleştirilen Anova Testi Sonuçları

Sınıf Değişkeni ile Sosyal Görünüş Kaygı Ölçeği						
Değişkenler	N	X	Ss	F	p	Fark
1. Sınıf	44	28,13	9,26	6,68	,00	1. - 2. Sınıf *
2. Sınıf	29	40,27	13,00			1. - 3. Sınıf*
3. Sınıf	39	37,38	15,69			
4. Sınıf	32	33,43	11,18			
Sınıf değişkeni ile İBDÖ						
Değişkenler	N	X	Ss	F	p	
1. Sınıf	44	101,93	16,06	1,12	,34	
2. Sınıf	29	94,96	21,55			
3. Sınıf	39	95,58	22,49			
4. Sınıf	32	98,34	13,57			

Çizelge 5, araştırma grubunun SGKÖ ve İBDÖ puanlarının sınıf düzeyi ile arasında yapılan ANOVA sonuçlarını özetlemektedir. Yapılan analizler sonucunda, SGKÖ puanları ile sınıf değişkeni arasında anlamsal olarak bir farklılığın varlığı görülmektedir ($p < 0,05$). Uygulanan Tukey testi bu anlamlı farklılık 1. Sınıf öğrencileri ile 2. ve 3. Sınıf arasında olduğunu ve 2. ve 3. Sınıflar lehine sonuçlandığını göstermektedir. Öte yandan, sınıf değişkeni ile İBDÖ arasında yapılan analizde anlamlı düzeyde bir ilişki saptanmamıştır ($p > 0,05$). Bu bulgu, öğrencilerin iletişim beceri düzeylerinin sınıf düzeyine bağlı olarak istatistiksel açıdan farklılaşmadığını ortaya koymaktadır.

Çizelge 6. Araştırmayı Oluşturan Gurubun Bölüm Değişkeninin Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği ve İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeğine İlişkin t-Testi Sonucu

Bölüm ile Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği					
Değişkenler	N	X	Ss	t	p
Beden eğt. ve spor öğr.	31	34,00	12,14	,12	,90
Antrenörlük böl.	113	34,33	13,47		
Bölüm ile İletişim Becerileri Ölçeği					
Değişkenler	N	X	Ss	t	p
Beden eğt. ve spor öğr.	31	96,90	19,12	,31	,71
Antrenörlük böl.	113	98,31	18,70		

Çizelge 6, araştırmaya katılan grubun SGKÖ ve İBDÖ puanlarının bölüm değişkenine göre farklılığı belirleyebilmek amacıyla uygulanan t-testi sonuçlarını sunmaktadır.

Yapılan analizler sonucunda, hem Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği hem de İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeği puanları ile bölüm değişkeni ile arasında anlamsal bir ilişki olmadığı saptanmıştır ($p>0,05$). Bu bulgu, her iki ölçekten elde edilen düzeylerin bölümlere göre istatistiksel açıdan farklılaşmadığını göstermektedir.

Çizelge 7. Araştırmaya Katılan Gurubun Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği ile İletişim Becerileri Arasındaki İlişkiyi Belirleyebilmek Maksadıyla Gerçekleştirilen Pearson Korelasyon Analizine Dair Sonuçlar

Variable	n	M	SD	1
1. Sosyal Görünüş Kaygısı	144	34,26	13,16	-,198*
2. İletişim Becerileri	144	98,01	18,73	

P<0,05

Gerçekleştirilen Pearson Korelasyon Analizi sonucunda, SGKÖ ve İBDÖ arasında istatistiksel yönden anlamlı ve negatif yönde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir ($r=-,198$, $p<0,05$).

Bu bulgu, sosyal görünüş kaygısı düzeyi arttıkça, iletişim becerileri düzeyinin azalma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada gerçekleştirilen analizler sonucunda, sosyal görünüş kaygısı ile iletişim becerileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif düzeyde bir ilişki olduğu yapılan analizler dahilinde tespit edilmiştir. Bulunan bu bulgu, iki değişkenin birbirini karşılıklı olarak etkilediğini ve sosyal görünüş kaygısı düzeyi arttıkça iletişim becerileri düzeyinin azaldığını göstermektedir.

Araştırma bulguları, katılımcıların genel olarak düşük düzeyde sosyal görünüş kaygısı yaşadıklarını ve bununla ilişkili olarak iletişim becerilerinin yüksek düzeyde olduğunu ortaya

koymuştur. Çalışmamızın bu sonucu, alan yazında benzer sonuçlara ulaşan araştırmalarla desteklenmektedir. Nitekim Gökçe ve Keçeci'nin (2020) çalışması da, sosyal görünüş kaygısı düzeyiyle iletişim becerileri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Ancak literatürde, mevcut çalışmanın bulgularıyla örtüşmeyen sonuçlara sahip araştırmalar da mevcuttur. Örneğin, Akarsu ve Demirpençe'nin (2022) ergenlerle yürüttükleri çalışmada, sosyal görünüş kaygısı ile iletişim becerileri arasında anlamsal bir ilişkinin varlığı tespit edilememiştir.

Çalışmamızda, katılımcıların sosyal görünüş kaygısı düzeylerinin genel olarak düşük olduğu ve bu düzeyin cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamsal bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, Tekeli (2017) ve İrhan (2023) tarafından yürütülen benzer çalışmaların sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Buna karşın, konu ile benzer daha önce yapılmış çalışmalarda farklı sonuçların olduğu da görülmektedir. Akarsu ve Demirpençe'nin (2022) çalışmasında kadınların sosyal görünüş kaygı düzeyleri erkeklere göre daha yüksek bulunurken; Alemdağ ve Öncü (2015), öğretmen adaylarıyla gerçekleştirdikleri araştırmada ise erkeklerin sosyal görünüş kaygısı ortalama puanların kadın katılımcılara oranla daha yüksek olduğunu görülmektedir. Bu sonuçlar, mevcut çalışmada sosyal görünüş kaygısının cinsiyete açısından anlamsal bir farklılığın görülmediği yönündeki bulgularla çelişmektedir.

Yapılan analizler sonucunda, öğrencilerin sosyal görünüş kaygısı düzeyleri ile yaş faktörü değişkeniyle istatistiksel bazda anlamsal bir ilişkinin ($p<0,05$) varlığı saptanmıştır. Bu farklılığın, özellikle 17–19 yaş grubu ile 20–22 yaş grubu arasındaki karşılaştırmadan kaynaklandığı ve sosyal görünüş kaygısı düzeylerinin 20–22 yaş grubunda anlamsal olarak güçlü olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde, Telli ve Ünal (2015) da öğrencilerin sosyal görünüş kaygısı ile yaş grupları arasında anlamsal bir farkın olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Hagger ve Stevenson (2010), farklı gelişim dönemlerindeki öğrencileri inceledikleri çalışmalarında yaş ve cinsiyet farklılıklarını ortaya koyarak, 10-11 yaş grubu hariç tüm gelişim dönemlerinde kız öğrencilerin daha yüksek sosyal fizik kaygısı düzeylerine sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Öte yandan, Sanlier ve ark. (2018)'nin yapmış oldukları çalışmada ise, yaş gruplarına göre sosyal görünüş kaygısında anlamsal bir farkın olmadığını sonucunu belirtmişler.

Gerçekleştirilen analizler, SGKÖ puan değerleri ile sınıf faktörü arasında istatistiksel olarak anlamsal açıdan farklılaşma olduğunu ($p<0,05$) ortaya koymuştur. Bu bulgu, öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf seviyesinin sosyal görünüş kaygıları üzerinde etkili olabileceğini düşündürmektedir. İrhan'ın (2023) çalışması da, SGKÖ puanları ile sınıf değişken faktörü arasında anlamsal bir farklılığın olduğunu tespit etmiştir. Ancak Kaplan (2022) ve Boğaz (2021) tarafından yürütülen çalışmaların bulguları, öğrencilerin sosyal görünüş kaygısı puan ortalama değerlerinin sınıf düzeyine göre anlamsal olarak farklılık görülmediği yönündeki sonuçlarıyla mevcut çalışmayla örtüşmemektedir.

Literatürde, Şahin (2012) tarafından yapılan araştırmada, sınıf seviyesinin artması ile öğrencilerin sosyal görünüş kaygılarında azalma olduğunu ifade edilmiştir.

Bu çalışmada, öğretmenlik mesleğine aday kişilerin SGKÖ puan değerleri ile bölüm değişkeni arasında anlamsal bir ilişkinin olduğu görülmemiştir. Farklı bir deyişle, katılımcıların sosyal görünüş kaygısı düzeyleri, eğitim aldıkları bölüm türüne göre anlamsal açıdan bir farklılığın bulunmadığını görülmektedir. Bu sonuç, Yıldırım ve arkadaşlarının (2011) diğer bölümlerdeki öğretmen adayları ile sosyal kaygı düzeyleri arasında anlamsal olarak bir farklılığın bulunmadığı yönündeki çalışmasıyla paralellik arz etmektedir. Fakat konu benzer çalışma literatürü incelendiğinde farklı sonuçlarında bulunduğu çalışmalar da mevcuttur. Örneğin,

Tekelli (2017), spor öğretmenliği bölüm öğrencilerinin sosyal görünüş kaygı düzeylerinin diğer eğitim bölümlerindeki öğrencilere nazaran daha yüksek düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Kılıçaslan (2006) ise, beden eğitimi öğretmenleri ile farklı branş öğretmen adayları arasında yaptığı çalışma sonucunda fiziksel benlik algılarının beden eğitim öğretmenleri lehine %81 orana sahip olduğunu belirtmiştir.

Mevcut çalışmada, iletişim becerileri cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamsal farklılık göstermemiştir. Bu sonuç, Akarsu ve Demirpençe'nin (2022) çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Ancak, İrhan (2023) ve Tepeköylü-Öztürk ve arkadaşlarının (2011) çalışmalarında kadınların iletişim becerilerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu yönündeki bulgularıyla çelişmektedir.

Gerçekleştirilen analizler neticesinde, İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeği puanları ile **yaş** arasında istatistiksel olarak anlamsal bir ilişki bulunamamıştır ($p>0,05$). Bu bulgu, bireylerin iletişim becerileri düzeylerinin yaş gruplarına göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Elde edilen bu sonuç, Çoraklı (2019), Köleşoğlu (2009) ve Albayrak'ın (2019) araştırmalarıyla paralellik göstermektedir. Öte yandan, Koser ve Barut'un (2020) çalışmasında, yaş ile iletişim becerileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, yaş değişkeninin iletişim becerileri üzerindeki etkisinin örneklem grubu ve çalışma bağlamına göre değişkenlik gösterebileceğine işaret etmektedir.

Bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular, öğretmen adaylarının iletişim beceri düzeylerinin sınıf düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymuştur. Literatürde yapılan bazı çalışmalar da iletişim becerilerinin sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini belirtmektedir (Elkin vd., 2016; Aşcı vd., 2015; Pelit vd., 2018). Buna karşın, yapılan diğer çalışmalarda öğrencilerin sınıf düzeyinde yaşanan değişme sonrasında iletişim becerilerinin de değiştiği tespit edilmiştir (Gülbağçe, 2010; Baykara Pehlivan, 2005). Ergüney ve Tepe'nin (2023) çalışması ise, 1. sınıf öğrencilerinin daha az iletişim becerilerine sahip olduğu görülmektedir. Ancak 2. ve 3. sınıf öğrencilerinin daha iyi iletişim becerilerine sahip olduğunu göstererek, mevcut araştırmanın bulgularıyla çelişmektedir.

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin iletişim becerileriyle bölüm faktörü arasında anlamsal bir ilişkiye rastlanmamıştır. Elde edilen bu sonuç, literatürdeki bazı önceki araştırmalarla çelişmektedir. Örneğin, Dilekmen ve arkadaşları (2008), farklı Anabilim Dalları arasında iletişim becerileri açısından anlamlı düzeyde farklılık olduğunu belirlemişlerdir. Benzer şekilde, Kılıcıgil ve arkadaşları (2009) ile Dzhanuzakov ve Türkçapar'ın (2020) çalışmaları da öğrencilerin bölümlerine ilişkin değişken ile iletişim becerileri puanlarının anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

Akarsu, H., & Demirpençe, M. (2022). Ergenlerde sosyal görünüş kaygısının iletişim becerilerine etkisi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 14–26.

- Albayrak, F. (2019). *Sivas Numune Hastanesi'nde çalışan hemşirelerin iletişim becerilerinin motivasyon ve tükenmişlik düzeyine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi].
- Alemdağ, S., & Öncü, E. (2015). Öğretmen adaylarının fiziksel aktiviteye katılım ve sosyal görünüş kaygılarının incelenmesi. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, 3, 287–300.
- Aşçı, Ö., Hazar, G., & Yılmaz, M. (2015). Sağlık yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerileri ve ilişkili değişkenler. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(6), 160–165.
- Boğaz, E. (2021). *Genç yetişkinlerde sosyal görünüş kaygısı ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin bazı demografik özellikler açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gedik Üniversitesi].
- Çelik, E., & Güzel, H. Ş. (2018). Ergenlerde sosyal görünüş kaygısı ile mükemmeliyetçilik arasındaki ilişki: Benlik saygısının aracı rolü. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(16), 235–256.
- Çelikkol, A. (2008). *Egzersiz ve benlik kavramı*, Sosyal psikiyatri kongresi, Kocaeli, 2008.
- Çepikkurt, F., & Coşkun, F. (2010). Üniversiteli dansçıların sosyal fizik kaygı ve beden imgesinden hoşnut olma düzeyleri. *Pamukkale Spor Bilimleri Dergisi*, 1, 17–24.
- Çoraklı, Y. (2019). *Hemşirelerin iletişim becerilerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Dakanalis, A., Clerici, M., Caslini, M., Gaudio, S., Serino, S., Riva, G., & Carra, G. (2016). Predictors of initiation and persistence of recurrent binge eating and inappropriate weight compensatory behaviors in college men. *International Journal of Eating Disorders*, 49(6), 581–590.
- Dilekmen, M., Başcı, Z., & Bektaş, F. (2008). Eğitim fakültesi öğrencilerinin iletişim becerileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 223–231.
- Doğan, T. (2010). Sosyal görünüş kaygısı ölçeğinin Türkçe uyarlaması, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 151–159.
- Dökmen, Ü. (1994). *İletişim çatışmaları ve empati*. Sistem Yayıncılık.
- Dzhanuzakov, K., & Türkçapar, Ü. (2020). Üniversite öğrencilerinin iletişim becerisi düzeylerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(2), 292–301.
- Elkin, N., Karadağlı, F., & Barut, A. Y. (2016). Sağlık bilimleri yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerileri düzeyleri ve ilişkili değişkenlerin belirlenmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilim Dergisi*, 9(2), 70–80.

- ERGÜNEY, M., & TEPE, N. (2023). Üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ile öğrenci bağlılığı arasında ilişkinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33(33), 163–181. <https://doi.org/10.15182/diclesosbed.1262341>
- Gökçe, H., & Keçeci, K. (2020). Fiziksel aktiviteye katılan bireylerin iletişim becerileri ve sosyal görünüş kaygıları. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), 73–81.
- Gülbahçe, Ö. (2010). K.K. Eğitim Fakültesi öğrencilerinin iletişim becerilerinin incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 12(2), 12–22. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/296881>
- Hagger, M. S., & Stevenson, A. (2010). Social physique anxiety and physical self-esteem: Gender and age effects. *Psychology & Health*, 25(1), 89–110.
- Hart, T. A., Flora, D. B., Palyo, S. A., Fresco, D., Holle, C., & Heimberg, R. C. (2008). Development and examination of the Social Appearance Anxiety Scale. *Assessment*, 15, 48–59.
- İrhan, G. (2023). Psikolojik iyi oluş ve sosyal görünüş kaygısının beden eğitimi ve spor öğretmenleri adaylarında iletişim becerisine etkisi. *The Effect of Psychological Wellbeing and Social Appearance Concerns on Communication Skills of Physical Education and Sport Teachers*, 3(81938), 75–88.
- KAPLAN, V. (2022). Öğrencilerin sosyal görünüş kaygı düzeylerinin incelenmesi (Kayseri ili örneği). *Humanistic Perspective*, 4(1), 107–125. <https://doi.org/10.47793/hp.1051321>
- Kılıçgil, E., Bilir, P., Özdiç, Ö., Eroğlu, K., & Eroğlu, B. (2009). İki farklı üniversitenin beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerilerinin değerlendirilmesi. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 7(1), 19–28.
- Kılıçarslan, E. (2006). *Beden eğitimi öğretmenleri ile diğer branşların fiziksel benlik algılarının karşılaştırılması: Kdz. Ereğli örneği* [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Köleşoğlu, G. (2009). *İlköğretim öğretmenlerinin liderlik özellikleri ile iletişim becerileri arasındaki ilişki (İstanbul ili Beyoğlu ilköğretim okullarında bir uygulama)* [Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi].
- Korkut, F. (1996). İletişim Becerilerini Değerlendirme Ölçeğinin geliştirilmesi: Güvenirlik ve geçerlik çalışmaları. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(7), 18–23.
- KOSER, İ. E., & BARUT, Y. (2020). Üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri, problem çözme becerileri ve bağlanma stilleri ilişkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 1–1. <https://doi.org/10.26466/opus.622867>

- Pelit, E., Karaçor, M., & Kılıç, İ. (2018). Duygusal zekânın iletişim becerilerine etkisi: Turizm öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20), 85–107.
- Şahin, E. (2012). *Bazı değişkenlere göre ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin benlik saygıları ve sosyal görünüş kaygıları* [Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi].
- Sanlier, N., Pehlivan, M., Sabuncular, G., Bakan, S., & Isguzar, Y. (2018). Determining the relationship between body mass index, healthy lifestyle behaviors and social appearance anxiety. *Ecology of Food and Nutrition*, 57(2), 124–139.
- Tepeköylü-Öztürk, Ö., Soytürk, M., Daşdan-Ada, E. N., & Çamlıyer, H. (2011). Üniversite takımlarında sporcu olan öğrencilerle spor yapmayan öğrencilerin iletişim becerisi düzeylerinin karşılaştırılması. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 22(2), 43–53.
- Tekelli, Ş. C. (2017). *Beden eğitimi ve spor öğretmeni adayları ile diğer öğretmen adaylarının sosyal görünüş kaygısı ve akademik öz-yeterlik düzeylerinin karşılaştırılması* [Yüksek lisans tezi, Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü].
- TELLİ, E., & ÜNAL, Z. (2016). Üniversite öğrencilerinin sosyo-demografik özelliklerine göre sosyal görünüş kaygısı: Bir alan araştırması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 134–146. <https://doi.org/10.20875/sb.98440>
- Yıldırım, T., Çırak, Y., & Konan, N. (2011). Öğretmen adaylarında sosyal kaygı. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 85–100.

KARBON NÖTR SPOR ORGANİZASYONLARI: KÜRESEL EĞİLİMLER VE TÜRKİYE UYGULAMALARI

Arş. Gör. Sacide TÜFEKÇİ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,
sacidetufekci@ksu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-5422-0928>

Doç. Dr. Şakir TÜFEKÇİ

İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, sakir.tufekci@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7815-5710>

Doç. Dr. Yalın AYGÜN

İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, yalin.aygul@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-1018-657X>

ÖZET

Küresel ölçekte artan çevre kirliliği, iklim değişikliği ve doğal kaynakların hızla tükenmesi, spor organizasyonlarının sürdürülebilir yönetim anlayışıyla yeniden ele alınmasını zorunlu hâle getirmiştir. Spor etkinliklerinin karbon salımı, enerji kullanımı, ulaşım ve atık üretimi gibi süreçlerde oluşturduğu çevresel yük, spor yönetimi disiplini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, karbon nötr spor organizasyonları, çevresel sürdürülebilirlik ilkesinin somutlaştığı en önemli örneklerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada, karbon nötrlük kavramının spor organizasyonlarına entegrasyonu çok boyutlu biçimde ele alınmış; uluslararası mega etkinliklerde (Olimpiyat Oyunları, Dünya Kupası, maratonlar vb.) kullanılan stratejiler analiz edilmiştir. Ayrıca Türkiye’deki mevcut uygulamalar, kurumsal politika belgeleri, tesis yönetim modelleri ve çevresel sertifikasyon süreçleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bulgular, karbon nötrlük hedefinin uluslararası düzeyde bir yönetim standardına dönüştüğünü; ancak Türkiye’de yasal düzenleme ve kurumsal farkındalık düzeyinin henüz gelişme aşamasında olduğunu göstermektedir.

Araştırma, spor yönetimi alanında çevre duyarlılığını artırmak, sürdürülebilir yönetim kültürünü yerleştirmek ve kamu-özel iş birliklerini güçlendirmek açısından karbon nötr organizasyon modelinin stratejik önemini vurgulamaktadır. Bu model, hem çevresel hem de toplumsal sorumluluğu bir araya getiren bütüncül bir yönetim anlayışını temsil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karbon nötr, sürdürülebilirlik, spor yönetimi, çevre dostu organizasyon, yeşil politika

1. GİRİŞ

Küresel düzeyde artan iklim krizi, yalnızca enerji, sanayi ve ulaşım sektörlerini değil; kültürel, sosyal ve ekonomik alanları da derinden etkilemektedir. Bu alanlardan biri olan spor sektörü, geniş kitlelere ulaşan yapısı ve devasa ekonomik hacmi nedeniyle çevresel sürdürülebilirliğin hem bir parçası hem de çözüm aracı hâline gelmiştir. Sporun çevreyle olan ilişkisi, uzun yıllar göz ardı edilmiş; ancak son on yılda uluslararası örgütlerin, hükümetlerin ve spor kurumlarının gündeminde öncelikli bir konu hâline gelmiştir (UNFCCC, 2022).

Spor organizasyonları, katılımcı sayısı, seyirci yoğunluğu, ulaşım, enerji kullanımı ve atık üretimi gibi unsurlar nedeniyle ciddi ölçüde karbon salımına neden olmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA, 2023) tahminlerine göre, yalnızca büyük ölçekli bir futbol turnuvası dahi ortalama bir Avrupa kentinin yıllık karbon salımına eşdeğer düzeyde emisyon üretmektedir. Bu durum, sporun çevre üzerindeki doğrudan etkisini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla, sporun sadece bir rekabet veya eğlence alanı değil; aynı zamanda çevresel etki yönetimi gerektiren stratejik bir sektör olduğu anlaşılmıştır (Collins & Flynn, 2021).

Bu farkındalık, “karbon nötr spor organizasyonu” kavramının doğuşunu da beraberinde getirmiştir. Karbon nötrlük; bir organizasyonun doğrudan veya dolaylı olarak neden olduğu sera gazı salımlarını ölçmesi, azaltması ve geri kalan kısmı da karbon dengeleme projeleriyle sıfırlaması sürecidir (UNEP, 2021). Spor yönetimi açısından bakıldığında bu kavram, yalnızca çevre dostu etkinlik düzenlemek değil, aynı zamanda yönetsel etik, toplumsal sorumluluk ve sürdürülebilir kalkınma bilinci üretmek anlamına gelmektedir.

Dünyada Tokyo 2020 Olimpiyatları, Paris 2024 Olimpiyatları ve FIFA 2022 Dünya Kupası gibi dev organizasyonlar, karbon nötr hedefleriyle dikkat çekmiş; bu etkinlikler, yenilenebilir enerji kullanımı, ulaşımında elektrikli araç tercihleri, atık yönetimi sistemleri ve karbon kredisi uygulamalarıyla birer örnek model hâline gelmiştir. Buna karşın, Türkiye’de karbon nötr spor organizasyonları henüz gelişme aşamasındadır. “Yeşil Stadyum Projesi”, “Sıfır Atık Hareketi” ve bazı yerel yönetim girişimleri önemli başlangıçlar olsa da; ölçümleme sistemleri, kurumsal sertifikasyon mekanizmaları ve sürdürülebilir yönetim kültürü henüz yaygınlaşmamıştır (Köse & Aydın, 2022).

Bu araştırma, spor yönetimi perspektifinden karbon nötr organizasyonların küresel gelişimini, yönetim modellerini ve Türkiye’deki mevcut durumu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, spor yönetiminin yalnızca performans ve başarı odaklı değil, çevreyle uyumlu bir kalkınma modeli olarak da yeniden düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda, araştırmanın temel sorusu şudur: *“Karbon nötrlük ilkesi, spor organizasyonlarının yönetiminde nasıl kurumsal bir standart hâline gelebilir ve Türkiye bu dönüşüm sürecinde hangi stratejik adımları atmalıdır?”*

Bu soru, hem akademik hem de uygulamalı spor yönetimi alanında yeni bir tartışma eksenini sunmakta; sporun çevreyle barışık, etik temelli ve sürdürülebilir bir gelecek vizyonuna ulaşmasında rehberlik etmeyi amaçlamaktadır.

Bu araştırma, nitel doküman analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veri kaynaklarını uluslararası kuruluş raporları (IOC, UNFCCC, UNEP), akademik makaleler

ve Türkiye’deki spor kurumlarının (Gençlik ve Spor Bakanlığı, TFF, TMOK) çevre politikaları oluşturmuştur.

Analiz üç ekseninde yapılmıştır:

- a.) **Küresel eğilimler:** Karbon nötr spor etkinlikleri ve politika belgeleri,
- b.) **Yönetim uygulamaları:** Enerji, ulaşım ve atık yönetimi stratejileri,
- c.) **Türkiye uygulamaları:** Yeşil spor tesisleri ve ulusal yönetim yaklaşımları.

Veriler, karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve mevcut boşluklar nitel gözlem yoluyla analiz edilmiştir.

2. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

2. 1. Küresel Eğilimler

Küresel ölçekte karbon nötrlük yaklaşımı, son on yılda spor organizasyonlarının yönetim politikalarına entegre edilmeye başlanmıştır. Özellikle uluslararası olimpiyatlar, futbol turnuvaları ve kentsel maratonlar, çevresel sürdürülebilirliğin ölçülüp raporlandığı büyük ölçekli örnekler olarak öne çıkmaktadır.

Tokyo 2020 Olimpiyatları, Uluslararası Olimpiyat Komitesi’nin (IOC) sürdürülebilirlik stratejisi çerçevesinde, tarihte ilk kez “karbon nötr oyunlar” hedefiyle gerçekleştirilmiştir. Organizasyon süresince tüm elektrik ihtiyacının %100’ü yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanmış, stadyum yapımında geri dönüştürülmüş malzemeler kullanılmış ve seyirci ulaşımı için düşük emisyonlu toplu taşıma sistemleri tercih edilmiştir (IOC, 2021). Bu uygulama, yalnızca çevresel bir önlem değil; aynı zamanda kurumsal bir yönetim modeli olarak IOC’nin stratejik planlarına dahil edilmiştir.

Benzer şekilde, Paris 2024 Olimpiyatları, “yarı emisyon, tam dengeleme” mottosuyla sürdürülebilirlik anlayışını daha ileri taşımıştır. Paris Komitesi (2023), toplam karbon emisyonlarını önceki olimpiyatlara kıyasla %50 azaltmayı hedeflemiş ve kalan emisyonları gönüllü karbon kredileriyle dengelemeyi taahhüt etmiştir. Ayrıca, oyunların %95’inin mevcut veya geçici tesislerde yapılması, kaynak verimliliği açısından önemli bir inovasyon olarak değerlendirilmiştir.

FIFA da benzer bir yaklaşım benimsemiştir. FIFA 2022 Katar Dünya Kupası, iklimlendirme teknolojileri, enerji tüketimi ve seyahat kaynaklı karbon emisyonlarıyla dikkat çekmiş olsa da, organizasyonun çevresel dengeleme mekanizmaları —örneğin karbon dengeleme sertifikaları, enerji verimli altyapı sistemleri ve güneş enerjili stadyumlar— spor sektörünün geleceği açısından örnek teşkil etmiştir (FIFA, 2022).

Bu örnekler, karbon nötr spor organizasyonlarının artık yalnızca çevreci bir ideal değil, uluslararası bir yönetim standardı hâline geldiğini göstermektedir. Dolf ve Teehan (2020), bu dönüşümü “çevre merkezli kurumsal yönetim paradigması” olarak tanımlamakta; sürdürülebilirlik raporlamasının artık spor kurumlarının meşruiyet göstergesi hâline geldiğini vurgulamaktadır.

Bununla birlikte, literatürde karbon nötr uygulamaların eleştirildiği noktalar da bulunmaktadır. Özellikle gönüllü karbon dengeleme sistemlerinin şeffaf olmaması ve gerçek emisyon azaltımı

yerine “itibar yönetimi” aracı olarak kullanılması, tartışılan bir meseledir. Bu bağlamda bazı araştırmacılar, spor sektöründe yalnızca dengeleme değil, kaynağında azaltım odaklı stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Collins & Flynn, 2021).

2.2. Türkiye Uygulamaları

Türkiye’de sporun çevresel etkilerine ilişkin farkındalık son yıllarda artmakla birlikte, karbon nötr uygulamaların yaygınlığı hâlâ sınırlıdır. Bunun en temel nedeni, çevre yönetimi politikalarının henüz kurumsal bir zorunluluk hâline gelmemiş olmasıdır. Ancak son dönemde atılan bazı adımlar, çevre dostu spor yönetimi kültürünün oluşmaya başladığını göstermektedir.

Örneğin Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2021’de başlattığı “Yeşil Tesisler Projesi” kapsamında, yeni yapılacak spor salonlarında enerji verimliliği ve su tasarrufu sistemlerini zorunlu hâle getirmiştir. Beşiktaş Vodafone Park Stadyumu’nun LEED Gold sertifikasına sahip olması, Türkiye’deki ilk çevre dostu stadyum örneklerinden biridir. Aynı şekilde, Başakşehir Fatih Terim Stadyumu ve Trabzonspor Medical Park Arena gibi tesislerde yağmur suyu geri kazanım sistemleri uygulanmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye’deki spor organizasyonlarında karbon ayak izi ölçümlemesi veya dengeleme raporlaması sistematik biçimde yürütülmemektedir. Köse ve Aydın’ın (2022) araştırmasına göre, Türkiye’deki spor kurumlarının %70’inden fazlası karbon nötrlük kavramını tanımakla birlikte, uygulamaya geçirme noktasında yeterli finansal ve teknik kapasiteye sahip değildir.

Türkiye’nin bu alanda karşılaştığı zorluklar arasında;

- Yasal düzenlemelerin yetersizliği,
- Kurum içi çevre birimlerinin eksikliği,
- Uzman insan kaynağı ve veri altyapısının sınırlılığı,
- Kamu ve özel sektör arasında koordinasyon eksikliği, sayılabilir.

Ancak fırsatlar da mevcuttur. Türkiye’nin 2053 net sıfır emisyon hedefi doğrultusunda, spor sektörü yeşil dönüşümün katalizörü olabilir. Özellikle belediyeler tarafından düzenlenen maratonlar, gençlik spor etkinlikleri ve üniversite oyunları gibi organizasyonlarda karbon nötr yönetim modellerinin pilot uygulamalarla test edilmesi mümkündür. Ayrıca, uluslararası sertifikasyon kurumlarıyla iş birlikleri (ör. ISO 14064, LEED, Green Sports Alliance) yoluyla kurumsal kapasitenin artırılması, Türkiye’nin bu alandaki rekabet gücünü yükseltecektir.

2.3. Tartışma ve Değerlendirme

Elde edilen bulgular, sporun çevresel sorumluluğunun artık kaçınılmaz bir yönetim parametresi olduğunu göstermektedir. Karbon nötr uygulamalar, spor organizasyonlarının yalnızca çevresel etkilerini azaltmakla kalmamakta, aynı zamanda kurumsal itibar, toplumsal güven ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlamaktadır.

Türkiye'nin mevcut durumu, “niyet düzeyinde farkındalık, ancak yapısal düzeyde eksiklik” olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla karbon nötr spor yönetimi anlayışının yerleşebilmesi için hem politik hem de kurumsal dönüşüm gereklidir.

2. Politika düzeyinde, karbon nötrlüğün spor yasalarına entegre edilmesi,
3. Kurumsal düzeyde, spor federasyonlarında çevre ve sürdürülebilirlik birimlerinin oluşturulması,
4. Akademik düzeyde, üniversitelerde çevre odaklı spor yönetimi programlarının açılması, önemli adımlar olacaktır.

Bu dönüşüm, yalnızca çevre bilinci değil, aynı zamanda **etik spor yönetimi** anlayışını da güçlendirecektir. Spor, doğası gereği “insan-doğa ilişkisini” en somut biçimde yansıtan bir faaliyettir. Bu nedenle karbon nötr organizasyonlar, modern dünyanın çevresel krizlerine karşı hem sembolik hem de pratik bir cevap niteliği taşımaktadır.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Karbon nötr spor organizasyonları, çevre dostu spor yönetiminin en ileri aşamasını temsil etmektedir. Türkiye’de sürdürülebilir spor yönetiminin gelişebilmesi için şu öneriler öne çıkmaktadır:

- Spor tesislerinde **zorunlu** karbon ayak izi ölçümleme sistemleri kurulmalı,
- Yenilenebilir enerji kullanımı teşvik edilmeli,
- Kamu-özel iş birlikleri ile karbon dengeleme projeleri yaygınlaştırılmalı,
- Üniversitelerde “Yeşil Spor Yönetimi” dersleri ve sertifika programları açılmalı,
- Spor federasyonlarının faaliyet raporlarına çevre performans göstergeleri eklenmelidir.

Karbon nötr organizasyonlar, yalnızca çevreye duyarlı yönetim modeli değil, aynı zamanda sporun toplumsal gücünü doğa ile uyumlu bir geleceğe **yönlendiren** sembolik bir dönüşüm aracıdır.

KAYNAKÇA

- Collins, A., & Flynn, A. (2021). *Sport and Sustainability: Managing Environmental Impact in Sports Events*. Routledge.
- Dolf, M., & Teehan, P. (2020). Reducing the carbon footprint of spectator and team travel at the University of British Columbia’s varsity sports events. *Sport Management Review*, 23(5), 855–869. <https://doi.org/10.1016/j.smr.2019.12.005>
- FIFA. (2022). *FIFA World Cup Qatar 2022™ Sustainability Strategy*. Retrieved from <https://www.fifa.com>
- International Olympic Committee (IOC). (2021). *Sustainability Progress Report*. Lausanne: IOC Publications.
- International Energy Agency (IEA). (2023). *Energy and Climate Change in Sport Sector*. Paris: IEA Publications.

- Köse, B., & Aydın, E. (2022). Türkiye’de spor yönetiminde çevre politikalarının gelişimi. *Spor Yönetimi ve Bilimleri Dergisi*, 9(3), 241–258.
- Paris 2024 Committee. (2023). *Towards the First Carbon-Neutral Olympic Games*. Retrieved from <https://www.paris2024.org>
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2022). *Sports for Climate Action Framework: Progress Report*. Bonn: UN Publications.

DOĞA SPORLARI PERSPEKTİFİNDEN EKOREKREASYONA BAKIŞ

Arş. Gör. Sacide TÜFEKÇİ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,
sacidetufekci@ksu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-5422-0928>

Doç. Dr. Şakir TÜFEKÇİ

İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, sakir.tufekci@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7815-5710>

Doç. Dr. Yalın AYGÜN

İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, yalin.aygul@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-1018-657X>

ÖZET

Bu çalışma, doğa sporları perspektifinden ekorekreasyon kavramını kavramsal çerçevesi, davranışsal belirleyicileri ve yönetim boyutlarıyla incelemektedir. Amaç, ekorekreasyonu ekoturizmden ayıran ilkeleri görünür kılmak ve doğa sporlarının çevresel sürdürülebilirlik, sağlık ve pro-çevresel davranışlar üzerindeki etkilerini bütüncül olarak değerlendirmektir. Yöntem olarak ULAKBİM dâhil erişilebilir veri tabanlarında yürütülen nitel alanyazın taraması benimsenmiştir. Bulgular, “İz Bırakmama” ilkeleriyle uyumlu uygulamaların, katılımcıların doğayla kurduğu bağın ve akış deneyiminin pro-çevresel tutum ve davranışları güçlendirdiğini; mavi, yeşil egzersiz yaklaşımlarının fiziksel ve psikolojik iyilik hâlini artırırken ekosistem sağlığını önceleyen bir çerçeve sunduğunu göstermektedir. Doğa sporları katılımcılarının çevresel etkilerinin izlenmesi için anket, sistematik gözlem ve karma yöntem tasarımlarının birlikte kullanılması önerilmektedir. Literatür, genç yaş gruplarında doğayla bağ, davranış ilişkisinin kırılgan olabildiğine, bu nedenle erken yaşta deneyimsel ve duygusal bağ kurmayı hedefleyen çevresel eğitim programlarına gereksinim olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak, ekorekreasyonun sürdürülebilir yönetimi; alan temelli izleme, yerel topluluklarla işbirliği, yaşa duyarlı eğitim, davranışsal müdahaleler ve politika eşgüdümünü içeren çok düzeyli bir yönetimi gerektirir. Bu yaklaşım, hem bireysel refahı hem de doğal mirasın korunmasını eşzamanlı olarak destekleyen uygulanabilir bir yol haritası sunar.

Anahtar Kelimeler: Ekorekreasyon, doğa sporları, sürdürülebilirlik, pro-çevresel davranış, çevresel eğitim.

1. GİRİŞ

Son yıllarda doğa sporlarına artan ilgi, bireylerin doğayla etkileşimini ve bu etkileşimin çevresel sürdürülebilirliğini ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda, ekorekreasyon kavramı, doğa sporları katılımcılarının çevresel bilinç ve sorumlulukla hareket etme prensiplerini odağına alarak, hem bireysel refahı hem de ekosistem sağlığını destekleyen bir yaklaşım sunmaktadır (Akçakese et al., 2024) (Rheenen & Melo, 2021). Ekorekreasyon, özellikle doğa sporları aracılığıyla doğal çevreyle derinlemesine bir bağ kurmayı ve bu etkileşimi en az çevresel etkiyle gerçekleştirmeyi hedeflerken (Høyem, 2020), ekoturizmden farklı olarak ticari motivasyonlardan ziyade katılımcının kişisel deneyim ve gelişimine odaklanır (Jensen, 2012). Bu yaklaşım, doğa sporlarına katılımın ötesinde, çevresel etik ve sürdürülebilirlik ilkelerini benimseyen bir yaşam biçimi olarak ele alınabilir (Corneloup, 2023). Rekreatasyon kavramı Latince "recreatio" kelimesinden türemiş olup, sanayi devrimi sonrası kent yaşamının getirdiği fizyolojik ve psikolojik etkileşimleri azaltma ihtiyacından doğmuştur (Saçlı & Kahraman, 2019). Ekorekreasyon ise bu temel rekreatasyon anlayışını, doğal kaynakların korunması ve katılımcının çevreye duyarlı davranışlar sergilemesi gibi ekolojik boyutlarla zenginleştirerek, daha bilinçli ve sorumlu bir doğa deneyimi sunar (Høyem, 2020) (Jensen, 2012). Bu bağlamda, ekorekreasyon, özellikle doğa sporları ile ilgilenen bireylerin çevresel etkilerini en aza indirmeyi ve doğal alanların korunmasına katkıda bulunmayı amaçlayan faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir (Høyem, 2020). Bu tanım, ekorekreasyonun sadece bir aktivite olmadığını, aynı zamanda doğa sporları yapan bireylerin çevreye karşı taşıdığı sorumluluğu ve etik değerleri yansıtan kapsamlı bir çerçeve olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, doğa sporlarına katılanların doğal çevreyle ilişkileri üzerine düşünceleri, çevreye karşı sorumlu davranışlar sergilemeleri için bir ön koşul olarak belirlenmiştir (Høyem, 2020). Bu bağlamda, ekorekreasyonun temel ilkeleri arasında "İz Bırakmama" felsefesi gibi uygulamalarla doğal alanların tahribatını minimize etmek, yerel topluluklara saygı duymak ve doğa koruma çabalarına aktif olarak katılmak yer almaktadır (Præstholm et al., 2022). Ekorekreasyon, doğa sporları aracılığıyla bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlığını iyileştirmenin yanı sıra, ekoterapi kavramıyla örtüşen bir biçimde insan ve doğa ilişkisini güçlendirerek gezegen sağlığına katkıda bulunmayı hedefler (Isham et al., 2025). Ekoturizm ise genellikle ticari bir motivasyonla doğal alanlara yapılan sorumlu seyahatleri kapsarken (Jensen, 2012), ekorekreasyon daha çok bireyin kişisel gelişimine, doğayla bağlantı kurmasına ve bu deneyimi çevreye duyarlı bir şekilde yaşamasına odaklanır (Peacock et al., 2017). Bu ayrım, ekoturizmin ekonomik getirileri önceliklendirirken, ekorekreasyonun doğal çevrenin korunmasını ve katılımcının kişisel sorumluluğunu merkeze aldığını açıkça ortaya koymaktadır (Jensen & Sørensen, 2017) (Komossa et al., 2017). Bu kapsamda, ekorekreasyonun doğa sporları ile olan ilişkisi, yürüyüş, patika koşusu, dağcılık ve dağ bisikleti gibi aktivitelerde çevresel etkiyi azaltma ve sürdürülebilir uygulamaları teşvik etme potansiyeliyle daha da belirginleşmektedir (Høyem, 2020) (Gómez-Prado et al., 2023). Doğa sporları katılımcılarının ekorekreasyon prensiplerini benimsemesi, doğal peyzajın rekreatif potansiyelini değerlendirirken aynı zamanda ekosistem sağlığının korunması için hayati önem taşımaktadır (Komossa et al., 2017). Bu nedenle, ekorekreasyon, doğa sporları meraklılarına sadece fiziksel aktivite fırsatları sunmakla kalmayıp, aynı zamanda doğal mirasın korunmasına yönelik bilinçli bir katılım ve eğitim alanı sağlamaktadır (Jensen, 2012) (McKeown, 2020). Bu makale, doğa sporları perspektifinden ekorekreasyon kavramını, davranışsal faktörleri, ölçüm yöntemlerini, yönetim stratejilerini ve

politika önerilerini derinlemesine inceleyecektir. Özellikle, ekorekreasyonun ekoturizmden farklılaşan yönleri, sürdürülebilir turizm davranışlarının daha geniş kapsamlı bir yansıması olarak ele alınacak ve bu davranışların çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlardaki etkileri değerlendirilecektir (Li et al., 2023). Ekoturizmin ortaya çıkışı ve gelişimi, doğanın insan refahı üzerindeki etkisi ve doğal kaynakların sorumlu kullanımına yönelik artan küresel farkındalıkla paralellik göstermektedir (Erfanian et al., 2024) (Shang et al., 2024). Bu bağlamda, ekorekreasyonun doğa sporları alanındaki uygulamaları, katılımcıların doğal çevreyle etkileşimini şekillendirerek, ekosistemlerin korunmasına yönelik aktif bir rol üstlenmelerini teşvik etmektedir (Høyem, 2020). Özellikle dağlık alanlarda yapılan dağcılık ve patika koşusu gibi aktiviteler, sadece fiziksel becerileri değil, aynı zamanda çevresel farkındalığı da artırarak, katılımcıların doğal habitatlara karşı daha duyarlı olmalarını sağlamaktadır (Præstholm et al., 2022). Bu duyarlılık, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve korunması konusunda bilinçli kararlar almalarına yol açarken (Stanciu et al., 2022), ekoturizmin aksine ekorekreasyon, bireyin kişisel deneyimini ve doğayla kurduğu derin bağı önceliklendirerek (Ghazvini et al., 2020), çevresel etkiyi minimize etmeyi hedefler (Fichter et al., 2023). Bu yaklaşım, doğa sporlarına katılanların doğal alanların hassasiyetine yönelik bilgilerini artırarak, potansiyel olumsuz etkileri en aza indirme ve hatta olumlu yönde katkıda bulunma fırsatları sunar (Schwietering et al., 2023).

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımlarından alanyazın taramasına dayalı olarak yürütülmüştür (Gök & Sunay, 2010). Tarama modelleri, geçmişte veya şu anda var olan bir durumu var olduğu haliyle betimleyen bir modeldir (Karasar, 2014). İlgili yayınlara erişmek için ULAKBİM kapsamındaki erişilebilen tüm dergi ve makalelere ulaşılması hedeflenmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, ekorekreasyon, doğa sporları ve çevresel etki ilişkisini inceleyen güncel akademik çalışmalar ve araştırma bulguları detaylı bir şekilde ele alınmaktadır (Khanra et al., 2020). Bu bağlamda, ekorekreasyonun tanımı, temel ilkeleri ve ekoturizmden ayrılan yönleri üzerine yapılan çalışmalar incelenmekte ve doğa sporlarının ekolojik sürdürülebilirlik üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Özellikle, sporcuların ve diğer ziyaretçilerin doğal alanlardaki davranışlarının ekosistemler üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini analiz eden araştırmalar, mevcut literatürün temelini oluşturmaktadır (Gruas et al., 2020) (Vrondou et al., 2019). Ayrıca, doğal alanlarda rekreasyonel faaliyetlerin yönetimi ve izlenmesi konularında geliştirilen yöntemler ve bu yöntemlerin etkililiği de literatür taramasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Jensen, 2012). Bu inceleme, ekorekreasyonun gezegen sağlığı ve sürdürülebilir spor uygulamaları bağlamındaki potansiyelini değerlendiren yeni perspektifleri de içermektedir (Christensen et al., 2024). Bu doğrultuda, spor ve fiziksel aktivite alanında çevresel etkiyi azaltmaya yönelik politikaların geliştirilmesi ihtiyacı güncel araştırmaların odak noktası haline gelmiştir (Rossing et al., 2024). Bu durum, özellikle doğal ortamlarda gerçekleştirilen fiziksel aktivitelerin ekosistemler üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirme stratejilerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Rossing et al., 2024). Nitekim, doğal çevreye yönelik tutumların ve aktif yaşam tarzlarının gezegen sağlığı üzerindeki karmaşık ilişkilerini inceleyen çalışmalar, bu alandaki deneysel tasarımlara olan ihtiyacı vurgulamaktadır (Schmid et al., 2024). Bu bağlamda, doğayla insan arasındaki ilişkinin, pro-çevre davranışlarını

ve genel iyilik halini nasıl etkilediğine dair kapsamlı bir literatür taraması, ekorekreasyonun bu alandaki potansiyelini anlamak için kritik bir öneme sahiptir (Sulfa et al., 2024). Bu kapsamlı analiz, doğa sporları katılımcılarının çevresel etik anlayışlarını ve doğal alanlara yönelik sorumluluklarını artırmanın yollarını ortaya koyarak, ekorekreasyonun sürdürülebilir bir geleceğe katkısını detaylandırmaktadır (Præstholm et al., 2022).

Bu çerçevede, doğa tabanlı boş zaman aktivitelerinin stres seviyeleri, ruh hali, depresyon, anksiyete ve kalp atış hızı gibi fizyolojik parametreler üzerindeki etkileri, ekorekreasyonun sağlık faydalarına dair daha derinlemesine bilgiler sunmaktadır (Schmid et al., 2024) (Akçakese et al., 2024). Ancak, bu faydaların yanı sıra, doğal alanlarda gerçekleştirilen fiziksel aktivitelerin ekosistemler üzerindeki potansiyel olumsuz etkileri de göz ardı edilmemelidir (Christensen et al., 2024). Bu nedenle, ekorekreasyon faaliyetlerinin planlanması ve uygulanmasında çevresel sürdürülebilirlik ilkelerinin entegrasyonu büyük önem taşımaktadır (Schmid et al., 2024). Bu entegrasyon, özellikle "mavi" ve "yeşil" egzersiz kavramları çerçevesinde, fiziksel aktivitenin insan sağlığına faydalarını doğal çevrenin korunmasıyla birleştirerek, gezegen sağlığına yönelik bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır (Loureiro et al., 2021). Böylece, hem bireysel refahın artırılması hem de ekolojik bütünlüğün korunması arasında bir denge sağlanarak, sürdürülebilir bir yaşam tarzı teşvik edilmektedir (Bába et al., 2021). Bu kapsamlı çerçeve içinde, doğaya bağlılığın fiziksel aktivite düzeyleri üzerindeki olumlu etkileri, bireylerin yeşil alanlarda daha fazla vakit geçirmelerini teşvik ederek kronik sağlık iyileşmelerine yol açabileceği dikkate alınmalıdır (Gál & Dömötör, 2023) (Balcı et al., 2021). Ayrıca, doğayla iç içe yapılan fiziksel aktivitelerin, genel sağlık durumunu iyileştirmenin yanı sıra, stres azaltma ve zihinsel refahı artırma gibi psikolojik faydalar da sağladığı bilimsel çalışmalarla desteklenmektedir (Nejade et al., 2022) (Olsen et al., 2013). Bu bağlamda, doğa ile kurulan derin bağın hem insan sağlığı hem de doğanın korunması için kritik olduğu ve sürdürülebilirliği beklenenden daha fazla iyileştirebileceği vurgulanmaktadır (Barragan-Jason et al., 2022). Bu nedenle, ekorekreasyonun hem bireysel hem de toplumsal düzeyde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında önemli bir araç olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Akçakese et al., 2024). Bu durum, doğayla ilişkili boş zaman etkinliklerinin çevresel davranışları teşvik etme potansiyelini de ortaya koymakta ve bireylerin doğal çevreye karşı daha bilinçli ve sorumlu tutumlar geliştirmelerine olanak tanımaktadır (Akçakese et al., 2024) (Jensen et al., 2014).

Bu bağlamda, ekorekreasyonun doğa sporları perspektifinden incelenmesi için kullanılan araştırma yöntemleri ve veri toplama teknikleri çeşitlidir. Nitel ve nicel araştırma yaklaşımlarının kombinasyonu benimsenmiş; yarı yapılandırılmış görüşmeler ve odak grup tartışmaları gibi nitel yöntemler ile anketler ve gözlem teknikleri gibi nicel yöntemler birlikte kullanılmıştır. Bu seçimin amacı, doğa sporları katılımcılarının ekorekreasyon bağlamındaki karmaşık motivasyonlarını ve davranışsal eğilimlerini kapsamlı biçimde analiz etmektir. Doğa temelli boş zaman aktivitelerine katılan bireylerin doğayla ilişkileri, akış deneyimleri ve çevresel davranışları arasındaki bağlantıyı inceleyen çalışmalar önemli bir referans noktası sağlamaktadır (Akçakese et al., 2024). Söz konusu yaklaşımlar, bireylerin doğayla etkileşimlerinin çevresel farkındalıklarını ve sürdürülebilir davranışlarını nasıl şekillendirdiğine dair zengin veriler sunarak, spor ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişkiyi

derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır (Klaperski, 2023). Bu, aynı zamanda, doğa sporları katılımcılarının ekolojik benlik algılarını ve doğayla olan karşılıklı bağımlılıklarını değerlendiren kavramsal çerçevelerden yararlanmayı da içermektedir (Høyem, 2020). Doğa eğitimi projelerinin katılımcıların çevreye yönelik algı ve farkındalık düzeylerini artırdığına dair bulgular, eğitimsel bileşenlerin önemini desteklemektedir (Buldur et al., 2020). Katılımcıların doğal ortamlardaki spontane davranışlarını objektif olarak incelemek üzere sistematik gözlem metodolojileri önerilmekte; bu yöntemler doğa tabanlı boş zaman aktiviteleri sırasında “yer kimliği” ve çevresel davranışlara ilişkin araştırmalarla uyumlu bir çerçeve sunmaktadır (Anguera et al., 2017) (Jensen et al., 2014). Böylece, doğa sporlarına katılanların çevresel etkilerini ve pro-çevre davranışlarını niceliksel ve niteliksel olarak değerlendirmek mümkün olmakta, ekorekasyonun sürdürülebilirlik potansiyeli daha net ortaya konabilmektedir (Akçakese et al., 2024).

Bu sentez, doğayla ilişkili eğlence etkinliklerine katılımın çevreye yönelik davranışlar üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu; doğa sporları yapan bireylerin doğa ile daha derin bağ kurdukça çevresel duyarlılıklarının arttığını; ancak niyet davranış boşluğunu kapatmak için yapılandırılmış öğrenme süreçlerine ihtiyaç olduğunu göstermektedir (Akçakese et al., 2024) (Klaperski, 2023) (Præstholm et al., 2022). Özellikle akış deneyiminin çevresel davranış ve iletişimi güçlendiren bir aracı olduğu; doğa ile kurulan bağın bilişsel, duygusal ve deneyimsel boyutlarıyla pro-çevre davranışları desteklediği yönünde tutarlı kanıtlar bulunmaktadır (Akçakese et al., 2024).

4. TARTIŞMA

Bu bulgular, doğa sporları bağlamında ekorekasyonun sürdürülebilir yönetim stratejileri geliştirilmesi için kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, araştırmalar, doğayla ilişkili eğlence etkinliklerine katılan bireylerin çoğunluğunun belirli bir coğrafi bölgeden gelmesinin ve düzenli olarak bu aktivitelere katılmasının, bulguların genellenebilirliğini sınırlayabileceğine dikkat çekmektedir (Akçakese et al., 2024). Bu durum, farklı sosyo demografik özelliklere sahip ve farklı coğrafyalarda yaşayan popülasyonlar üzerinde benzer çalışmaların yapılmasının önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, çevresel duyarlılık ve doğayla kurulan iletişim gibi faktörlerin, bireylerin ekorekasyon davranışlarını nasıl etkilediği, gelecekteki araştırmalarda daha detaylı incelenmelidir (Akçakese et al., 2024). Özellikle doğayla iç içe geçmiş bir akış deneyimi yaşayan bireylerin, doğa sporları aracılığıyla çevresel davranışlarını ve duyarlılıklarını artırdığı gözlemlenirken (Akçakese et al., 2024), bu deneyimin çevresel sorumluluğu nasıl şekillendirdiği daha derinlemesine anlaşılmalıdır.

Bu bağlamda, doğa ile kurulan ilişkinin çevresel bilinci ve koruma davranışlarını teşvik etmedeki rolü, özellikle sürdürülebilir ekorekasyon politikalarının oluşturulmasında merkezi bir konumdadır (Akçakese et al., 2024). Söz konusu ilişki, bireylerin çevresel etkilerini en aza indirme çabalarını ve çevresel sürdürülebilirliği teşvik eden faaliyetlere katılımlarını artırarak doğaya yönelik olumlu etkileşimleri desteklemektedir (Akçakese et al., 2024). Akış deneyimi, bireylerin doğayla ilişkili olma düzeyini ve dolayısıyla çevresel duyarlılıklarını artırarak pro-çevre davranışların gelişmesine önemli bir aracı rol oynamaktadır (Akçakese et al., 2024). Doğa ile güçlü bir bağ kuran bireylerin, çevreye karşı daha sorumlu davranışlar sergileme eğiliminde olduğu ve bu durumun, doğanın korunması ve sürdürülebilir yönetimi açısından kritik bir öneme sahip olduğu belirtilmektedir (Akçakese et al., 2024). Ancak, düzenli doğa temelli dış

mekân rekreasyon faaliyetlerine katılım ile çevresel bağlantı arasındaki ilişkinin en genç yaş grubunda aynı şekilde geçerli olmadığına dair bulgular, bu alanda daha fazla araştırmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır (Jensen, 2012). Özellikle gençlerin doğayla ilişkilerini güçlendirmeye yönelik yenilikçi yaklaşımların ve eğitim programlarının geliştirilmesi, ekorekreasyonun sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol oynayacaktır (Lengieza & Swim, 2021). Bu nedenle, doğa sporları aracılığıyla bireylerin doğayla olan ilişkilerini güçlendirmek ve bu etkileşimi çevresel sorumluluk davranışlarına dönüştürmek için yaşa özel ve hedef odaklı stratejilerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır (Akçakese et al., 2024) (Lovati et al., 2023) (Jensen, 2012).

Ayrıca, doğa ile bağlantının pro-çevresel eylemler üzerindeki etkilerini aracı süreçlerle açıklamaya yönelik çalışmaların eksikliği, bu alandaki bilgi boşluğunu doldurmak için gelecekteki araştırmalarda ele alınması gereken önemli bir konudur (Mackay & Schmitt, 2019). Çevresel eğitimin, çevre yanlısı davranışları ve bireylerin doğayla algılanan bağlantısını artırmada yetersiz kaldığı göz önüne alındığında, bilişsel çerçevelerin karmaşıklığını ve direncini anlamak kritik öneme sahiptir (Raatikainen et al., 2023). Bu durum, sadece bilgi aktarımı odaklı yaklaşımların ötesinde, bireylerin duygusal ve deneyimsel bağlarını güçlendiren, doğayla doğrudan etkileşimi teşvik eden entegre eğitim modellerinin geliştirilmesinin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, doğa sporları programlarının, sadece fiziksel aktiviteyi değil, aynı zamanda katılımcıların doğayla olan duygusal ve bilişsel bağlarını güçlendirecek unsurları da içermesi gerektiği önerilmektedir (Akçakese et al., 2024) (Mackay & Schmitt, 2019). Bu tür programlar, çevresel vatandaşlık bilincini artırarak bireylerin toplumsal ve kültürel miras ile bağlarını anlamlandırmalarına olanak tanıyabilir. Böylece, çocukluk döneminden itibaren doğayla kurulan güçlü bağların, bireylerin ekorekreasyonel faaliyetlerde sergilediği proçevre davranışların temelini oluşturduğu ve bu davranışların sürdürülebilir bir toplum için vazgeçilmez olduğu belirtilmektedir (Ebersbach & Brandenburger, 2019). Nitekim, çocukluk çağı doğa deneyimlerinin, bireylerin ileriki yaşlarda doğa ile kurdukları ilişkiyi ve sürdürülebilir davranışlarını derinden etkilediği çeşitli araştırmalarla desteklenmektedir (Shin & Lee, 2022).

5. SONUÇ

Bu kapsamda, ekorekreasyonun geleceği için sürdürülebilir yönetim stratejileri geliştirilirken, özellikle genç nesillerin doğayla olan etkileşimlerini artıracak yenilikçi eğitim yaklaşımlarına ve programlarına ağırlık verilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu stratejiler, çocukluktan itibaren doğa ile güçlü bir bağ kurmanın, bireylerin ekolojik okuryazarlık düzeylerini yükseltmede ve pro-çevresel davranışları benimsemelerinde kilit bir rol oynadığını dikkate alınmalıdır (Shin & Lee, 2022) (Pouresmaeli et al., 2023). Bu bağlamda, çevresel eğitimin sadece bilgi aktarımını değil, aynı zamanda duygusal bağları ve deneyimsel öğrenmeyi de içermesi, bireylerin doğa ile anlamlı ve derinlemesine bir ilişki kurmalarını sağlayacaktır (Vidal et al., 2024) (Kanada et al., 2024). Böylece, doğa sporları gibi etkinlikler aracılığıyla sunulan bu bütüncül eğitim yaklaşımları, bireylerin çevresel değerleri içselleştirmesine ve sürdürülebilir bir yaşam tarzı benimsemesine katkıda bulunacaktır (Kanada et al., 2024) (Činčera et al., 2020).

Doğayla doğrudan temasın eksikliği, günümüz yetişkin modellerinin doğada daha az vakit geçirmesiyle bu nesil çocukların da benzer şekilde davranmasına yol açmakta ve bu durum, güncel koruma çabaları açısından kritik sonuçlar doğurmaktadır (Pergams & Zaradic, 2008) (Garip et al., 2020). Bu durum, özellikle kentleşmenin hızla arttığı günümüzde, doğal alanlara erişimin ve doğayla etkileşimin teşvik edilmesinin ne denli hayati olduğunu gözler önüne sermektedir (Khuc et al., 2024). Çocukların doğayla olan ilişkilerini güçlendirmek için oluşturulacak projeler, özellikle salamandra gibi yerel türlerle etkileşim kurmalarını sağlayarak, empati ve genel doğa ilişkilerinde derinleşim sağlayabilir (Mattijssen et al., 2020). Bu tür erken yaş deneyimleri, yetişkinlikte çevre yanlısı davranışları benimsemeye ve doğa ile güçlü bir bağ kurmada belirleyici rol oynamaktadır (Barrable et al., 2024) (Azhar et al., 2024). Nitekim çocukluk döneminde doğayla olumlu deneyimler yaşayan bireylerin, yetişkinlikte yeşil alanları daha sık ziyaret ettiği ve çevreye karşı daha aktif bir koruma bilinci sergilediği gözlemlenmektedir (Høyem, 2020). Ayrıca, doğayla bağlantının çocuklukta kurulmasının, bireylerin yaşam boyu doğaya karşı bir özen geliştirmesine ve çevresel sorunlara karşı daha yapıcı bir umut beslemesine katkıda bulunduğu vurgulanmaktadır (Mariegaard et al., 2024) (Mandić et al., 2023). Bu durum, doğa ile erken yaşlarda kurulan bağın, bireylerin ilerleyen yaşamlarında çevresel sürdürülebilirliğe olan katkılarını artırdığını ve aynı zamanda genel refah düzeylerini yükselttiğini ortaya koymaktadır (Chawla, 2020) (Barrable et al., 2024) (O'Malley & Pierce, 2022). Bu doğrultuda, doğayla erken yaşta kurulan bu bağın, yetişkinlik dönemindeki çevre dostu tutum ve davranışların temelini oluşturduğu ve biyoçeşitliliğin korunması çabaları için kritik bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır (Sørensen & Nielsen, 2021) (Christiansen, et al., 2023) (Flecke et al., 2024). . Dahası, çocuklukta doğal ortamlarda geçirilen zamanın, bireylerin ekosentrik inançlarının gelişiminde belirleyici olduğu ve bu deneyimlerin yetişkinlikteki çevresel tutumları şekillendirdiği belirtilmektedir (Bosone & Bertoldo, 2022). Bu nedenle, gelecek nesillerin doğa koruma çabalarına aktif katılımını sağlamak için çocukluk dönemindeki doğa etkileşimlerini teşvik eden eğitim stratejilerinin yaygınlaştırılması elzemdir (Meyer, 2023) (Chawla, 2020) (Colding et al., 2020). Bu durum, doğa sporları programlarının sadece fiziksel gelişim için değil, aynı zamanda çevresel farkındalık ve sorumluluk bilincinin aşılması için de güçlü bir platform sunduğunu göstermektedir (Parczewska & Andrésdóttir, 2023) (Keith et al., 2022) (Falzon & Conrad, 2023). Bu bağlamda, ekorekreasyonun sürdürülebilirliği için özellikle erken yaşta doğayla kurulan bağların pekiştirilmesi, bireylerin ileriki yaşamlarında pro-çevresel davranışları benimsemelerine zemin hazırlamaktadır (Falzon & Conrad, 2023) (Gandy et al., 2020) (Lanza et al., 2023). Yapılan meta-analizler ve değerlendirmeler, doğa ile bağlantı kurma müdahalelerinin, insanların doğayla olan ilişkisini iyileştirmede etkili olduğunu ve çevre yanlısı davranışlar ile güçlü bir refah duygusuyla ilişkili olduğunu göstermektedir (Sheffield et al., 2022). Bu iyileşme, hem bilişsel hem de duygusal düzeyde gerçekleşerek bireylerin doğal dünyayı daha derinden anlamasına ve onunla empati kurmasına yardımcı olmaktadır (Barragan-Jason et al., 2023). Ayrıca, fiziksel ve psikolojik olarak doğayla bağlantı kurmanın hem insan refahını hem de doğa korumayı iyileştirdiği deneysel çalışmalarla desteklenmektedir (Barragan-Jason et al., 2022). Bu bulgular, doğa sporları ve ekorekreasyon faaliyetlerinin yalnızca fiziksel faydalar sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bireylerin doğayla olan ilişkilerini güçlendirerek sürdürülebilir bir gelecek için gerekli pro-çevresel davranışların gelişimine de katkı sağladığını açıkça ortaya koymaktadır (Barragan-Jason et al., 2023) (Christiansen et al., 2023). Bu bağlamda, doğa ile iç içe olan bireylerin,

çevresel sorunlara karşı daha duyarlı oldukları ve çözüm odaklı yaklaşımlar geliştirmeye daha istekli oldukları gözlemlenmektedir (Christiansen et al., 2023) (Lovati et al., 2023). Bu durum, doğa sporları ve ekorekstasyon faaliyetlerinin, bireylerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada kilit bir rol oynayan doğayla olan bağlantılarını güçlendirmek için önemli bir kaldıraç noktası olduğunu göstermektedir (Barragan-Jason et al., 2022).

KAYNAKÇA

- Akçakese, A., Demirel, M., YOLCU, A. F., Gümüş, H., Ayhan, C., Sarol, H., Işık, Ö., Demirel, D. H., & Stoica, L. (2024). Nature relatedness, flow experience, and environmental behaviors in nature-based leisure activities. *Frontiers in Psychology*, 15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1397148>
- Anguera, M. T., Foguet, O. C., Balcells, M. C., Sánchez-Algarra, P., & Onwuegbuzie, A. J. (2017). The Specificity of Observational Studies in Physical Activity and Sports Sciences: Moving Forward in Mixed Methods Research and Proposals for Achieving Quantitative and Qualitative Symmetry. *Frontiers in Psychology*, 8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.02196>
- Azhar, N. F. B., Numata, S., Ngo, K. M., & Hosaka, T. (2024). How Childhood Experiences in Nature Might Influence Adulthood Participation in Nature-Based Recreation. *Research Square (Research Square)*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-5215541/v1>
- Bácsné-Bába, É., Ráthonyi, G., Pfau, C., Müller, A., Szabados, G. N., & Harangi-Rákos, M. (2021). Sustainability-sport-physical activity. *International journal of environmental research and public health*, 18(4), 1455.
- Balcı, V., Çakaloğlu, E., Erdeveciler, Ö., Bolat, O., & Çelik, A. (2021). Kapalı Alanlarda Fiziksel Aktivite Yapan Bireylerin Doğaya Bağlılıklarının İncelenmesi. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 19(3), 191-201.
- Barrable, A., Friedman, S., & Beloyianni, V. (2024). Nature connection in adulthood: The role of childhood nature experiences. *People and Nature*, 6(4), 1571. <https://doi.org/10.1002/pan3.10657>
- Barragan-Jason, G., De Mazancourt, C., Parmesan, C., Singer, M. C., & Loreau, M. (2022). Human–nature connectedness as a pathway to sustainability: A global meta-analysis. *Conservation Letters*, 15(1), e12852.
- Barragan-Jason, G., Loreau, M., de Mazancourt, C., Singer, M. C., & Parmesan, C. (2023). Psychological and physical connections with nature improve both human well-being and nature conservation: A systematic review of meta-analyses. *Biological Conservation*, 277, 109842.
- Bosone, L., & Bertoldo, R. (2022). The greater the contact, the closer the threat: the influence of contact with nature on the social perception of biodiversity loss and the effectiveness of conservation behaviours. *Sustainability*, 14(24), 16490.
- Buldur, S., Bursal, M., Erik, N. Y., & YÜCEL, E. (2020). The impact of an outdoor education project on middle school students' perceptions and awareness of the renewable

energy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 134, 110364. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.110364>

Chawla, L. (2020). Childhood nature connection and constructive hope: A review of research on connecting with nature and coping with environmental loss. *People and Nature*, 2(3), 619-642.

Christensen, A. B. D., Skrubbeltrang, L. S., & Rossing, N. N. (2024). Exploring the potentials of Co-creation for coach learning: An Action Design Research study.

Christiansen, M., Blomgreen, C. B., & Petersen, M. R. (2023, October). Nyeste viden om pædagogers arbejde med børn i naturen: Pædagogers arbejde med science. In *Nyeste viden om pædagogers arbejde med børn i naturen: Forskningsviden og Praksisklogskab*.

Činčera, J., Johnson, B., Kroufek, R., Kolenatý, M., & Šimonová, P. (2020). Frames in Outdoor Environmental Education Programs: What We Communicate and Why We Think It Matters. *Sustainability*, 12(11), 4451. <https://doi.org/10.3390/su12114451>

Colding, J., Giusti, M., Haga, A., Wallhagen, M., & Barthel, S. (2020). Enabling relationships with nature in cities. *Sustainability*, 12(11), 4394.

Corneloup, J. (2023). The tragedy of the recreational non-common. *HAL (Le Centre Pour La Communication Scientifique Directe)*. <https://hal.science/hal-04191486>

Ebersbach, M., & Brandenburger, I. (2019). Reading a short story changes children's sustainable behavior in a resource dilemma. *Journal of Experimental Child Psychology*, 191, 104743. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2019.104743>

Erfanian, S., Maleknia, R., & Hälalişan, A.-F. (2024). Application of social cognitive theory to determine shaping factors of environmental intention and behaviors of ecotourist in forest areas. *Frontiers in Forests and Global Change*, 7. <https://doi.org/10.3389/ffgc.2024.1489170>

Falzon, D., & Conrad, E. (2024). Designing primary school grounds for Nature-based learning: A review of the evidence. *Journal of Outdoor and Environmental Education*, 27(3), 437-468.

Fichter, T., Martín, J. C., & Román, C. (2023). Young Segment Attitudes towards the Environment and Their Impact on Preferences for Sustainable Tourism Products. *Sustainability*, 15(24), 16852. <https://doi.org/10.3390/su152416852>

Flecke, S. L., Huber, J., Kirchler, M., & Schwaiger, R. (2024). Nature experiences and pro-environmental behavior: Evidence from a randomized controlled trial. *Journal of Environmental Psychology*, 99, 102383.

Gál, V., & Dömötör, Z. (2023). The role of connection with nature in empirical studies with physiological measurements: a systematic literature review. *Biologia futura*, 74(3), 281-294.

Gandy, S., Forstmann, M., Carhart-Harris, R. L., Timmermann, C., Luke, D., & Watts, R. (2020). The potential synergistic effects between psychedelic administration and nature contact for the improvement of mental health. *Health psychology open*, 7(2), 2055102920978123.

- Garip, G., Richardson, M., Tinkler, A., Glover, S., & Rees, A. (2020). Development and implementation of evaluation resources for a green outdoor educational program. *The Journal of Environmental Education*, 52(1), 25. <https://doi.org/10.1080/00958964.2020.1845588>
- Ghazvini, S. A. M., Timothy, D. J., & Sarmento, J. (2020). Environmental concerns and attitudes of tourists towards national park uses and services. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 31, 100296. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2020.100296>
- Gómez-Prado, R., Álvarez-Risco, A., Sánchez-Palomino, J., Anderson-Seminario, M. de las M., & Del-Aguila-Arcentales, S. (2023). Current Trends in Sustainable Tourism, Hospitality, and Recreation. In *Advanced series in management* (p. 65). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/s1877-636120230000030007>
- Gök, Y., Sunay, H. (2010). Türkiye ve Fransa’da uygulanan spor yönetiminin kamu yönetimi açısından karşılaştırılması, *Spormetre*. s. 23-56, Cilt 8, 2. Basım, Çizgi Kitapevi, Ankara.
- Gruas, L., Perrin-Malterre, C., & Loison, A. (2020). Aware or not aware? A literature review reveals the dearth of evidence on recreationists awareness of wildlife disturbance [Review of *Aware or not aware? A literature review reveals the dearth of evidence on recreationists awareness of wildlife disturbance*]. *Wildlife Biology*, 2020(4), 1. BioOne. <https://doi.org/10.2981/wlb.00713>
- Høyem, J. (2020). Outdoor recreation and environmentally responsible behavior. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 31, 100317. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2020.100317>
- Isham, A., Jefferies, L., Blackburn, J., Fisher, Z., & Kemp, A. H. (2025). Green Healing: Ecotherapy as a Transformative Model of Health and Social Care [Review of *Green Healing: Ecotherapy as a Transformative Model of Health and Social Care*]. *Current Opinion in Psychology*, 62, 102005. Elsevier BV. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2025.102005>
- Jensen, F. S. (2012). Monitoring outdoor recreation trends in Denmark. *Research Portal Denmark*, 78. <https://local.forskningsportal.dk/local/dki-cgi/ws/cris-link?src=ku&id=ku-bcc763f0-029f-4341-ae4c-d48bdb421b0d&ti=Monitoring%20outdoor%20recreation%20trends%20in%20Denmark>
- Jensen, F. S., Nord-Larsen, T., Johannsen, V. K., Skov-Petersen, H., Рейманн, М., Sepp, K., Pärna, E., & Tuula, R. (2014). Recreational indicators in the Danish National Forest Inventory : experiences and results. *Research Portal Denmark*, 138.
- Jensen, J. F., & Sørensen, F. (2017). Experience Innovation in Tourism : The Role of Front-line Employees. *Research Portal Denmark*, 448.
- Kanada, M., Norman, P., Kaida, N., & Carver, S. (2023). Linking environmental knowledge, attitude, and behavior with place: a case study for strategic environmental education planning in Saint Lucia. *Environmental Education Research*, 29(7), 929-950.
- KARASAR, N. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Keith, R. J., Given, L. M., Martin, J. M., & Hochuli, D. F. (2022). Environmental self-identity partially mediates the effects of exposure and connection to nature on urban children's conservation behaviours. *Current Research in Ecological and Social Psychology*, 3, 100066.

- Khanra, S., Dhir, A., Kaur, P., & Mäntymäki, M. (2020). Bibliometric analysis and literature review of ecotourism: Toward sustainable development. *Tourism Management Perspectives*, 37, 100777. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100777>
- Khuc, V. Q., Tran, M., Thinh, N. A., Lich, H. K., Dang, T., Nguyen, T. M. H., & Tran, D. T. (2024). Closing nature connectedness to foster environmental culture: investigating urban residents' utilization and contribution to parks in Vietnam. *Discover Sustainability*, 5(1), 144.
- Klaperski, S. (2023). Sport and education for sustainable development - 'A perfect team'? An exploratory qualitative study of leisure time athletes' perspectives on promoting sustainable development in sport and exercise settings. *Social Sciences & Humanities Open*, 8(1), 100733. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2023.100733>
- Komossa, F., Zanden, E. H. van der, Schulp, C. J. E., & Verburg, P. H. (2017). Mapping landscape potential for outdoor recreation using different archetypical recreation user groups in the European Union. *Ecological Indicators*, 85, 105. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2017.10.015>
- Lanza, K., Alcazar, M., Chen, B., & Kohl III, H. W. (2023). Connection to nature is associated with social-emotional learning of children. *Current Research in Ecological and Social Psychology*, 4, 100083.
- Lengieza, M. L., & Swim, J. K. (2021). The Paths to Connectedness: A Review of the Antecedents of Connectedness to Nature [Review of The Paths to Connectedness: A Review of the Antecedents of Connectedness to Nature]. *Frontiers in Psychology*, 12. *Frontiers Media*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.763231>
- Li, J., Coca-Stefaniak, J. A., Nguyen, T. H. H., & Morrison, A. M. (2023). Sustainable tourist behavior: A systematic literature review and research agenda. *Sustainable Development*, 32(4), 3356. <https://doi.org/10.1002/sd.2859>
- Loureiro, N., Calmeiro, L., Marques, A., Gómez-Baya, D., & Matos, M. G. de. (2021). The Role of Blue and Green Exercise in Planetary Health and Well-Being. *Sustainability*, 13(19), 10829. <https://doi.org/10.3390/su131910829>
- Lovati, C., Manzi, F., Dio, C. D., Massaro, D., Gilli, G., & Marchetti, A. (2023). Feeling connected to nature: validation of the connectedness to nature scale in the Italian context. *Frontiers in Psychology*, 14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1242699>
- Mackay, C. M. L., & Schmitt, M. T. (2019). Do people who feel connected to nature do more to protect it? A meta-analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 65, 101323. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2019.101323>
- Mandić, A., Pavlić, I., Puh, B., & Séraphin, H. (2023). Children and overtourism: a cognitive neuroscience experiment to reflect on exposure and behavioural consequences. *Journal of Sustainable Tourism*, 32(11), 2258. <https://doi.org/10.1080/09669582.2023.2278023>
- Mariegaard, S., Engelsen, S., Hardahl, L. K., & Bønnelycke, J. (2024, June). Et litteraturstudie om menneske-natur forhold og trivsel for en bæredygtig udvikling i sciencepædagogisk kontekst. In *Forskningsformidlingskonference*.

- Mattijssen, T. J., Ganzevoort, W., Van Den Born, R. J., Arts, B. J., Breman, B. C., Buijs, A. E., ... & Knippenberg, L. W. (2020). Relational values of nature: leverage points for nature policy in Europe. *Ecosystems and People*, 16(1), 402-410.
- McKeown, M. (2020). *Entry Point for Assessing Sustainability in Ecotourism: Insights from Costa Rica*. <https://scholarworks.seattleu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1004&context=intl-std-theses>
- Meyer, B. E. (2023, September). The Tripartite Structure of Sustainability: a new educational approach to bridge the gap to wise and sustainable action. In *Frontiers in Education* (Vol. 8, p. 1224303). Frontiers Media SA.
- Nejade, R. M., Grace, D., & Bowman, L. R. (2022). What is the impact of nature on human health? A scoping review of the literature. *Journal of global health*, 12, 04099.
- O'Malley, S., & Pierce, J. (2023). Mainstream or margins? The changing role of environmental education in Irish primary school curricula, 1872 to 2021. *Journal of Outdoor and Environmental Education*, 26(2), 189-206.
- Olsen, S. B. (2013). *Adgang til grønne områder, fysisk aktivitetsniveau og sundhed: er der evidens for en sammenhæng, der kan vurderes samfundsøkonomisk?*. Institut for Fødevare-og Ressourceøkonomi, Københavns Universitet.
- Parczewska, T. B., & Andrésdóttir, M. E. (2023). PARENTAL SELF-EFFICACY IN CONNECTING CHILDREN WITH NATURE IN POLAND AND ICELAND. A STUDY USING THE NCPSE SCALE. *Journal of Modern Science*, 53(4).
- Peacock, S., Brymer, E., Davids, K., & Dillon, M. (2017). An Ecological Dynamics Perspective on Adventure Tourism. *Tourism Review International*, 21(3), 307. <https://doi.org/10.3727/154427217x15022104437756>
- Pergams, O. R. W., & Zaradic, P. (2008). Evidence for a fundamental and pervasive shift away from nature-based recreation. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105(7), 2295. <https://doi.org/10.1073/pnas.0709893105>
- Pouresmaeli, M., Ataei, M., Qarahasanlou, A. N., & Barabadi, A. (2023). Building ecological literacy in mining communities: A sustainable development perspective. *Case Studies in Chemical and Environmental Engineering*, 9, 100554. <https://doi.org/10.1016/j.cscee.2023.100554>
- Præstholm, S., Jensen, F. S., Olafsson, A. S., Līviņa, A., & Klepers, A. (2022). Private – no access! : A national registration of signs and obstacles that potentially constraint public access to nature in Denmark. *Research Portal Denmark*, 114.
- Raatikainen, K. J., Tupala, A., Niemelä, R., & Laulumaa, A.-M. (2023). The intricate diversity of human–nature relations: Evidence from Finland. *AMBIO*, 53(2), 181. <https://doi.org/10.1007/s13280-023-01933-1>
- Rheenen, D. V., & Melo, R. (2021). Nature Sports: Prospects for Sustainability. *Sustainability*, 13(16), 8732. <https://doi.org/10.3390/su13168732>

Rossing, N. N., Christensen, A. B. D., & Skrubbeltrang, L. S. (2024). Coopetitive sport participation—an extreme case study among a diverse group of handball players with special needs.

Saçlı, Ç., & Kahraman, C. Ö. (2019). AÇIK ALAN REKREASYONU OLARAK YAMAÇ PARAŞÜTÜ ETKİNLİĞİNE KATILANLARIN MOTİVASYONLARI VE ETKİNLİK MEMNUNİYETLERİNİN BELİRLENMESİ: ARSUZFEST ÖRNEĞİ. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1249. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.498463>

Schmid, M. J., Küttel, A., Charbonnet, B., Rivero, T., Schmid, J., Ronkainen, N., & Conzelmann, A. (2024, July). A Scoping Review on the Theoretical and Methodological Advances in the Study of Retirement From Elite Sport. In *European Congress of Sport and Exercise Psychology*.

Schwietering, A., Steinbauer, M. J., Mangold, M., Sand, M., & Audorff, V. (2023). Digitalization of planning and navigating recreational outdoor activities. *German Journal of Exercise and Sport Research*, 54(1), 107. <https://doi.org/10.1007/s12662-023-00927-1>

Shang, Y., Yang, Q., & Pu, Y. (2024). Role of foreign direct Investment and political openness in boosting the eco-tourism sector for achieving sustainability. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1). <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02592-z>

Sheffield, D., Butler, C. W., & Richardson, M. (2022). Improving nature connectedness in adults: A meta-analysis, review and agenda. *Sustainability*, 14(19), 12494.

Shin, S.-H., & Lee, Y. (2022). Effects of Mothers' Childhood Nature Experiences on Young Children's Connectedness to Nature: The Mediating Role of Mothers' Nature Connectedness Self-Efficacy. *Korean Journal of Child Studies*, 43(4), 471. <https://doi.org/10.5723/kjcs.2022.43.4.471>

Sørensen, N. U., & Nielsen, A. M. W. (2021). Natur til et godt liv: unges fortællinger om deres møder med naturen.

Stanciu, M., Popescu, A., Sand, C., Moise, G., Nistoreanu, B. G., Rodzik, J., & Bratu, I. A. (2022). Youth's perception toward ecotourism as a possible model for sustainable use of local tourism resources. *Frontiers in Environmental Science*, 10. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.940957>

Sulfa, D. M., Suwono, H., & Husamah, H. (2024). Human Connection with Nature Improves Wellbeing and Pro-Environmental Behavior: A Literature Review. *Journal of Biological Education Indonesia (Jurnal Pendidikan Biologi Indonesia)*, 10(2), 698-713.

Vidal, D. G., Alves, F., Valentim, C. S., & Freitas, H. (2024). Natures instead of nature—plural perceptions and representations of nature and its challenges for ecological transition: a systematic review of the scientific production. *Environmental Sciences Europe*, 36(1), 108.

Vrondou, O., Dimitropoulos, P., & Gaitanakis, L. (2019, February). International sports bodies application of ecological sustainability mechanisms affecting sport tourism related natural environment. In *Smart Tourism as a Driver for Culture and Sustainability: Fifth International Conference IACuDiT, Athens 2018* (pp. 481-502). Cham: Springer International Publishing.

PİLATES VE FİTNESS YAPAN BİREYLERDE BEDEN ALGISI

Prof. Dr. Tamer KARADEMİR¹ Gözde DUMAN²

¹Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,
tamer.karademir@hotmail.com ORCID ID: 0000-0003-3244-0767

²Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,
gozdeduman09@gmail.com ORCID ID: 0009-0009-2612-1269

ÖZET

Araştırma pilates ve fitness ile uğraşan bireylerin beden algı düzeylerini ele alınan değişkenlere bağlı olarak nasıl şekillendiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla yaşları 16-51 arasında değişen 59'u erkek 43'ü kadın toplam 102 birey araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmada çalışma deseni olarak tarama metodu seçilmiştir. Veri toplama aracı Secord ve Jourard tarafından 1953'da geliştirilmiş ve Hovardaoğlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olan Beden algısı ölçeği kullanılmıştır. Beden algısı ölçeğinde 40 tane vücut bölgesini veya işlevini sorgulayan madde yer almaktadır. Alınan puanların yüksekliği hoşnut olmama derecesinin de yüksekliğini gösterir. En düşük puan olan 1 en olumlu durumu belirtirken, en yüksek puan olan 5 en olumsuzunu belirtmektedir. Veriler analiz edilmeden normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov Simirnov ve Shapiro wilk testleriyle test edilmiştir. Normal dağılan veriler için ikili karşılaştırmalar için independent sample t-test kullanılmıştır. Normal dağılmayan verilerin analizinde ise çoklu karşılaştırmalar için Kruskal Wallis testinden yararlanılmıştır. Fark çıktığında farkın kaynağını tespit etmek için Mann Whitney U testinden yararlanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık derecesi $p < 0,05$ olarak ele alınmıştır. Araştırma bulgularına göre; araştırmaya katılan 16-51 yaş grubu pilatesle fitness yapan bireylerin beden algısı düzeylerinde; fiziksel görünüş memnuniyeti değişkenlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı fark görülmediği belirlenmiştir. Cinsiyet, yaş, kaç yıldır spor yapıyorsunuz, kendinizi fiziksel olarak nasıl görüyorsunuz, aynaya baktığınızda nasıl hissediyorsunuz değişkenlerine göre ise anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur. Buna göre; kadınların beden algılarının daha yüksek olduğu, 22-25 yaş ve 26-29 yaş aralığındaki kişilerin, 7 yıl ve üzeri spor yapan bireylerin ve aynaya baktığında çok iyi hissediyor olanların beden algı düzeylerinin daha düşük olduğuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beden Algısı, Fiziksel Görünüş, Spor

BODY PERCEPTION IN INDIVIDUALS WHO DO PILATES AND FITNESS

ABSTRACT

The research was conducted to determine how the body perception levels of individuals involved in pilates and fitness are shaped depending on the variables discussed. For this purpose, a total of 102 individuals, 59 men and 43 women, aged between 16 and 51, were included in the study. Survey method was chosen as the study design in the research. The body perception scale, developed by Secord and Jourard in 1953 and translated into Turkish by Hovardaoğlu, was used as the data collection tool. The body perception scale includes 40 items that question body areas or functions. Higher scores indicate higher levels of dissatisfaction. The lowest score of 1 indicates the most positive situation, while the highest score of 5 indicates the most negative. Before analyzing the data, it was tested whether it was normally distributed or not with Kolmogorov Simirnov and Shapiro Wilk tests. For normally distributed data, independent sample t-test was used for pairwise comparisons. In the analysis of non-normally distributed data, the Kruskal Wallis test was used for multiple comparisons. When a difference emerged, the Mann Whitney U test was used to determine the source of the difference. The level of statistical significance was considered as $p < 0.05$. According to research findings; The body perception levels of individuals aged 16-51 who participate in the research and do fitness with pilates; It was determined that there was no statistically significant difference according to physical appearance satisfaction variables. It was found that there was a significant difference according to the variables of gender, age, how many years you have been doing sports, how you see yourself physically, and how you feel when you look in the mirror. Accordingly; It has been found that women have higher body perception levels, people between the ages of 22-25 and 26-29, individuals who have been doing sports for 7 years or more, and those who feel very good when they look in the mirror have lower body perception levels.

Key Words: Body Image, Physical Appearance, Sports

1. GİRİŞ

Latince “deportare” kelimesinden köken alan spor kelimesi “dağıtmak anlamına gelmektedir. Spor kavramının tarih sahnesine çıktığı Antik Yunan’da kavramın “kibar ve asil erkeklerin uğraş alanı” olarak tanımlanan tüm hareketleri kapsadığı görülmektedir (Açıkada, 2010). Spor bilinci ise bireylerin sporun önemini anlaması, sporu hayatlarına dahil etmeleri ve düzenli olarak fiziksel aktivite yapma alışkanlığı geliştirmeleridir. Spor bilinci, sağlıklı bir yaşam tarzının bir parçası olarak sporun faydalarını anlama ve değer verme sürecidir (Alkan, 2025).

Arapça kökenli bir kelime olan beden kelimesi Türkçe’de kol, bacak ve baş hariç vücudun kalan bütün bölümlerini tanımlamak adına kullanılmaktadır (TDK, 2023). İnsan var olduğu andan bu yana, yaşamsal varlığını sürdürdüğü beden, kültürel ve toplumsal normlar çerçevesinde nitelenen özellikleriyle var olmaktadır. Bu sebeple insan bedenini kimi zaman güzel, kimi zaman çirkin gibi sıfatlarla anlamlandırmıştır ve bu anlamlar da bedene ilişkin algıların temelini oluşturmuştur (Erenoğlu, 2014; Ertürk, 2012).

Bedeni beğenme kavramının “beden imgesi, beden imajı ya da beden algısı” şeklinde kullanıldığı görülmektedir (Haspolat, 2016). Bu çalışmada ise beden algısı olarak kullanılacaktır. Bedeni beğenme; bireyin bedeni ile ilgili olumlu fikirleri olması, bedeninin asıl şekil, genişlik, ağırlık ve kusurlarına bakmaksızın bedenini kabul etmesi, bedenine duyduğu saygının bir göstergesi olarak sağlığı ile ilgilenmesini içerir (WoodBarcalow, Tylka & Augustus-Horvath, 2010).

Beden algısı, bir kişinin kendi bedeni ile ilgili düşünce, duygu ve algılarını ifade eder (Secord; Jourard). En yalın tanımı ile beden algısı, bireyin düşünceleriyle biçimlenmiş olan beden görüntüsüdür ve bu görüntüye ilişkin duygulardan bağımsız değerlendirilmemektedir (Ata vd., 2014; Açıkbaş, 2021).

İnsan bedeni durağan değil, dinamik bir yapıdır, anne karnında gelişmeye başlayan ve doğum sonrasında ölüm anına dek aynı gelişim ve değişim unsurlarını barındıran bu yapı sadece biyolojik ve fiziksel niteliklerle sınırlandırılmamaktadır. Sosyal bir varlık olan insanın, içerisinde büyüğü kültürel ve toplumsal değer, önem ve algılar da bedenin değişim sürecinde etkisini göstermekte ve deneyimler aracılığıyla şekillenmektedir. Aynı zamanda bireyin kişilik özellikleri ile sosyal ve kültürel değerlerin etkileşiminden de etkilenen beden algısı, günümüz küresel dünyasında dışarıdan gelen değerlendirme unsurlarının da etkisinden bağımsız düşünülmemektedir (Cash 2002; Tantleff-Dunn ve Gokee, 2002; Yılmaz, 2009; Bekmezci, 2020; Tezcan, 2009).

Beden algısının temellendiği yapı olarak insan fizyolojisi gösterilmesine karşın, psikolojik, fizyolojik ve sosyolojik unsurlardan oluşan bir bütün olduğu günümüzde kabul gören bütüncül bir yaklaşımdır. Bu sebeple sadene öznel kişilik yapısının bir yansıması şeklinde sınırlı kalmayan beden algısı, sosyolojik unsurlarında öznel perspektife bir yansıması olarak ele alınmalıdır. Bireyin bedensel tecrübeleriyle şekillenen ve bu tecrübelerin organize edilme süreçleriyle ilişkilendirilen algılar, bireyin bedenine ilişkin memnuniyetiyle karşılık bulur (Durmaz, 2020; Açıkbaş, 2021).

Bu memnuniyet ya da memnuniyetsizlik bazen bedenin bütününe yansırken sıklıkla belirli parçalara odaklı olduğu görülmekte ve öz güven ile ilişkilendirilmektedir. Boy, vücut ağırlığı,

beden ölçüleri, öz değer, sağlık durumu ve kabiliyetler davranışların belirleyicisi olarak devreye girmekte ve beden algısının gelişim sürecine etki etmektedir (Er, 2015; Ziyalar, 1999).

2. YÖNTEM

2.1. Çalışma Grubu

Araştırma grubunu 16-51 yaşları arasında değişen kadın ve erkek bireyler oluşturmaktadır. 59'u erkek 43'ü kadın toplam 102 gönüllü spor yapan bireyler oluşturmuştur.

2.2. Verilerin Toplanması

Bu çalışmada veri toplanma sürecinde anket tekniği kullanılmış olup veriler 2024-2025 eğitim ve öğretim yılında toplanmaya çalışılmıştır.

İlk etapta araştırmacılar tarafından kişisel bilgi formu hazırlanmıştır. Kişisel bilgi formunda egzersiz katılımcılarının cinsiyeti, yaş, kaç yıldır spor yapıyorsunuz, kendinizi fiziksel olarak nasıl görüyorsunuz, fiziksel görünüşünden memnuniyeti ve aynaya baktığında nasıl hissettiği değişkenlerine ilişkin bilgileri elde etmeyi amaçlamıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinde Beden Algısı Ölçeği kullanılmıştır.

Beden Algısı Ölçeği (BAÖ)

Beden Algısı ölçeği Secord ve Jourard tarafından 1953'da geliştirilmiş olup, 1986'da Hovardaoğlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve üniversite öğrencilerine yönelik yaptıkları araştırmada iki yarım güvenirliği 0.75, madde test korelasyonları $r=0.45$ ile $r=0.89$ arasında ve Cronbach Alfa katsayısı $r=0.91$ olarak belirlenmiştir (Hovardaoğlu, 1992). Ölçekte vücut bölgesini veya işlevini sorgulayan 40 maddeye yer verilmiştir. Yüksek puan memnun olmama derecesine işaret eder. Ölçek maddeleri 1 den 5 e kadar (1= Oldukça beğeniyorum, 5= Hiç beğenmiyorum). 1 olan en düşük puan olumlu durumu gösterirken, 5 olan en yüksek puan olumsuzluğu belirtmektedir. Ölçekte kesme puanı 135 olarak belirlenmiştir. Bu puanın üzerindeki puanlara sahip olanlar beden algısı düşük olarak tanımlanmıştır. Ölçek, Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı 0.93 olarak bulunmuştur (Secord, Jourard, Hovardaoğlu, Özdemir, 1990).

2.3. Verilerin Analizi

Veriler analiz edilmeden önce normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov Simirnov ve Shapiro wilk testleri ile test edilmiştir. Normal dağılan veriler için ikili karşılaştırmalar için independent sample t-test kullanılmıştır. Normal dağılmayan verilerin analizinde ise çoklu karşılaştırmalar için Kruskal Wallis testinden yararlanılmıştır. Fark çıktığında farkın kaynağını tespit etmek için Mann Whitney U testinden yararlanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık derecesi $p<0,05$ olarak ele alınmıştır.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Cinsiyet değişkenine göre analiz sonuçları

Cinsiyet		N	Mean	SD	t	p
Beden Algısı	Erkek	59	76,59	22,69	-2,490	,014*
	Kadın	43	88,18	23,91		

*p<0.05

Çizelge 1'e göre araştırma grubunun cinsiyet değişkenine bağlı olarak beden algı düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0.05). Buna göre kadınların beden algılarının erkekler göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Çizelge 2. Yaş değişkenine göre analiz sonuçları

Yaş		N	Mean Rank	X ²	p	Fark U test
Beden Algısı	a-18 altı	8	56,06	10,632	,031*	c<a,e d<a,e
	b-18-21 yaş	13	48,77			
	c-22-25 yaş	21	39,50			
	d-26-29 yaş	21	43,29			
	e-30 ve üzeri	39	62,36			
	Total	102				

*p<0.05

Çizelge 2'e göre araştırma grubunun yaş değişkenine bağlı olarak beden algı düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Buna göre 22-25 yaş ve 26-29 yaş aralığındaki kişilerin beden algılarının 18 altı, 18-21 yaş ve 30 ve üzeri yaşlardan daha düşük olduğu söylenebilir.

Çizelge 3. Kaç yıldır spor yapıyorsunuz değişkenine göre analiz sonuçları

Kaç yıldır spor yapıyorsunuz		N	Mean Rank	X ²	P	Fark U test
Beden Algısı	a- 0-1 yıl	31	61,65	12,106	0,17*	e<a,b,d,c
	b-1-2 yıl	24	59,58			
	c-3-4 yıl	17	40,85			
	d-5-6 yıl	9	45,67			
	e-7+ yıl	21	38,40			
	Total	102				

*p<0.05

Çizelge 3'e göre araştırma grubunun kaç yıldır spor yapıyorsunuz değişkenine bağlı olarak beden algı düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Buna göre 7 yıl ve üzeri spor yapan bireylerin beden algı düzeyleri puan ortalamalarının 1-6 yıl arasında spor yapan bireylerden daha düşük olduğu dolayısıyla memnuniyetlerin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Çizelge 4. Kendinizi fiziksel olarak nasıl görüyorsunuz değişkenine göre analiz sonuçları

Kendini fiziksel olarak nasıl görüyorsunuz		N	Mean Rank	X ²	p	Fark U test
Beden Algısı	a-Zayıf	4	31,50	16,221	,001*	a<d,c,b
	b-Normal	78	46,78			
	c-Kilolu	17	71,21			
	d-Obez	3	89,17			
	Total	102				

*p<0.05

Çizelge 4'e göre araştırma grubunun kendinizi fiziksel olarak nasıl görüyorsunuz değişkenine bağlı olarak beden algı düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Buna göre obez kişilerin beden algılarının zayıf, normal ve kilolu kişilere göre daha düşük olduğu tespit etmiştir.

Çizelge 5. Fiziksel görünüş memnuniyeti değişkenine göre analiz sonuçları

Fiziksel görünüş memnuniyeti		N	Mean	SD	t	p
Beden Algısı	Evet	74	73,4054	19,99	-6,657	,963
	Hayır	28	102,8214	19,70		

*p<0.05

Çizelge 5'e göre araştırma grubunun fiziksel görünüş memnuniyeti değişkenine bağlı olarak beden algı düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur.

Çizelge 6. Aynaya baktığınızda nasıl hissediyorsunuz değişkenine göre analiz sonuçları

Aynaya baktığınızda nasıl hissediyorsunuz		N	Mean Rank	X ²	p	Fark U test
Beden Algısı	a-Kötü	8	92,13	31,700	,000	d<a,b,c
	b-Normal	30	63,08			
	c-İyi	49	45,05			
	d-Çok iyi	15	27,73			
	Total	102				

*p<0.05

Çizelge 6'ya göre araştırma grubunun aynaya baktığınızda nasıl hissediyorsunuz değişkenine bağlı olarak beden algı düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Buna göre aynaya baktığında çok iyi hissediyor olanların beden algı düzeyleri daha düşük olduğu bulunmuştur.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda; araştırmaya katılan 16-51 yaş grubu pilates ve fitness yapan bireylerin beden algısı düzeylerinde; fiziksel görünüş memnuniyeti değişkenine göre istatistiksel açıdan

anlamli fark görölmediği belirlenmiştir. Cinsiyet, yaş, kaç yıldır spor yapıyorsunuz, kendinizi fiziksel olarak nasıl görüyorsunuz ve aynaya baktığınızda nasıl hissediyorsunuz değişkenlerine göre ise anlamli farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; kadınların beden algılarının daha yüksek olduğu, 22-25 yaş ve 26-29 yaş aralığındaki kişilerin, 7 yıl ve üzeri spor yapan bireylerin ve aynaya baktığında çok iyi hissediyor olanların beden algı düzeylerinin daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürdeki araştırmaların bulguları cinsiyet değişkeni ačíısından incelendiğinde, bu araştırmanın bulgularıyla paralellik gösteren araştırmalar olduğu kadar farklı sonuçlar elde eden araştırmaların da olduğu görölmektedir. Öngören'in 2015 yılında sağlıklı beden algısını sosyolojik olarak incelediği çalışmasında erkeklerin kadınlara göre beden algı seviyelerinin daha yüksek olduğunu bildirmiştir (Öngören, 2015). Özdemir ve Büyük'ün 2018 yılında beden algısı ile yeme tutumunu incelediği çalışmasında erkeklerin kadınlara göre beden algı seviyelerinin daha yüksek olduğunu bildirmiştir (Özdemir ve Büyük, 2018). Bu sonuçlar çalışmamızla zıtlık göstermektedir. Bazı araştırmalarda ise kadınların erkeklere göre daha yüksek beden algısına sahip olduğu bulunmuştur (Uskun ve şabaplı, 2013; Uslu, 2019), bu da çalışmamızla paralellik göstermektedir. Pek çok araştırma da bizim çalışmanın aksine beden algısı ačíısından erkek ve kadın arasında bir fark olmadığını göstermiştir (Çakarođlu vd., 2020; Güven, Rudarlı Nalçakan ve Kazak, 2021; Bülbül vd., 2021). Bu farklılığın örneklem gruplarının farklı olmasından kaynaklandığı düşünölmektedir.

Ölkemizde Yıldız'ın fitness sporu yapan 241 birey ile yapmış olduğu çalışmada BAÖ kullanılmış ve bireylerin kiloları arttıkça beden algısı düzeylerinin düştüğu bildirilmiştir (Yıldız, 2024) ulaşılan sonuç çalışmamızla aynı doğrultudadır.

Sonuç olarak araştırma grubunda yer alan kadınların beden algılarının daha yüksek olduğu, 22-25 yaş ve 26-29 yaş aralığındaki kişilerin, 7 yıl ve üzeri spor yapan bireylerin ve aynaya baktığında çok iyi hissediyor olanların beden algı düzeylerinde memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler;

Bu çalışma sonuçları pilates ve fitness katılımcıları ile sınırlıdır. Farklı örneklem gruplarında araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Açıkada, C. Türkiye’de Spor Bilimlerinin Gelişimi. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Alkan, M.E. Fitness Katılımcılarında Beden Algısı İle Sürdürülebilir Ve Sağlıklı Beslenme Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin Üniversitesi, 2025.
- Ata, A., Vural, A. ve Keskin, F. Beden algısı ve Obezite. Ankara Medical Journal, 2014; 14(3).
<https://doi.org/10.17098/amj.02494>
- Bekmezci, E. Egzersiz Yapan Bireylerin Beden Kompozisyonları İle Beden İmajları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi, 2020.
- Bülbül, A., Olcucu, B. ve Akyol, G. Spor Elemanlarının Rekreasyon Fayda Farkındalığı İle Bedenlerini Beğenme Düzeyleri Arasındaki İlişki. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 2021; 1(50), 110-123. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.934526>
- Cash, T. F. Cognivite-Behavioral Perspectives On Body İmage. T. F. Cash ve T. Pruzinsky (Ed.), Body image a handbook of theory, research and clinical practice. The Guilford Press. 2002.
- Çakaroğlu, D., Ömür, E. H. ve Arslan, C. Üniversite Öğrencilerinin Yeme Tutumu, Yeme Farkındalığı ve Sosyal Görünüş Kaygısının Değerlendirilmesi. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2020; 14(1), 1-12.
- Durmaz, M. Sosyolojik Bağlamda Fitness Sporunun Beden Algısı Üzerine Etkisi: Bursa Örneği [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Munzur Üniversitesi, 2020.
- Er, Y. Aerobik Antrenmanların Beden Algısı Üzerine Etkisi [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi, 2015.
- Erenoğlu Son, N. Beden Hakkında Güncel Tartışmalar. Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, 2014; 30, 82-87. https://www.medipol.edu.tr/sites/default/files/2023/SD_Dergi_Sayi30.pdf
- Ertürk, Y. D. Bedenin İki Yansıması: Bedenle İletişim, İletişimde Beden. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi| Istanbul University Faculty of Communication Journal, 2012; 24. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/212259>
- Güven, N. K., Nalçakan, G. R. ve Kazak, Z. Egzersiz Yapan Bireylerin Fiziksel Aktivite Düzeylerine Göre Bedeni Beğenme ve Egzersiz Bağımlılığı Düzeylerinin Değerlendirilmesi. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2021; 15(3), 470-481. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2045941>
- Haspolat, N. K. Üniversite Öğrencilerinde Beden İmajı Benlik Saygısı Ve Sosyal Fobinin İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzincan, 2016.
- Hovardaoğlu S, Özdemir YD: Vücut Algısı Ölçeği’nin Güvenirlik Ve Geçerlik Çalışması/Şizofrenik Ve Major Depresif Hastaların Beden İmgelerinden Doyum Düzeyleri. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1990.

Merdinoğlu, A., Gürsoy, R., Hazar, K. ve Dallı, M. Aerobik Egzersize Bağlı Yetişkin Kadın ve Erkek Bireylerde Beden Algısı ve Benlik Saygısı Değerlerinin Araştırılması. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2017; 11(3). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsd/issue/53469/711687>

Öngören, B. Sosyolojik Açıdan Sağlıklı Beden İmgesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2015; 16(34), 25-45. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/452456>

Secord, P. F., Jourard, S. M.; The Appraisal Of Body-Cathexis: Body-Cathexis And The Self. *Journal of Consulting Psychology*, 17(5), 343-347.

Tantleff-Dunn, S. ve Gokee, J. L. Interpersonal Influences On Body İmage Development. *Body image: A handbook of Theory, Research, And Clinical Practice*, 2002; 108-116.

Tezcan, B. Obez Bireylerde Benlik Saygısı, Beden Algısı Ve Travmatik Geçmiş Yaşantılar [Yayımlanmamış uzmanlık tezi]. Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi. 2009.

Topçu, B. Üniversite Öğrencilerinde Beden İmajı ile Bozulmuş Yeme Davranışı Arasındaki İlişkinin Cinsiyet ve Spor Katılımı Düzeyi Faktörlerine Göre İncelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi, 2017.

Uskun, E. ve Şabaplı, A. Lise Öğrencilerinin Beden Algıları ile Yeme Tutumları Arasındaki İlişki. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 2013; 12(5). doi: 10.5455/pmb.1-1343135122

Uslu, D. Bedeni Beğenme- Sosyal Yetkinlik Arasındaki İlişkilerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2019.

Wood-Barcalow, N. L., Tylka, T. L., & Augustus-Horvath, C. L. “But I like My Body”: Positive Body Image Characteristics and a Holistic Model for young adult Women. *Body Image*, 2010; 7(2), 106–116. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2010.01.001>

Yıldız, M. E. Fitness Sporu Yapan Bireylerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları İle Beden Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, 2024.

Yılmaz, H. Ö. Obez Bireylere Verilen Beslenme Eğitiminin Beden İmgesiyle Uğraşıya, Beslenme Davranışına Ve Kilo Vermeye Etkisi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi, 2009.

Ziyalar, A. Sosyal Psikiyatri. *Kriz Dergisi*, 1999 [1980]; 28(3), 169-173.

SPOR YAZ OKULUNDA EGZERSİZ YAPAN ÖĞRENCİLERİN MOTİVASYON DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Tamer KARADEMİR¹ **Gözde DUMAN²**

¹Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,
tamer.karademir@hotmail.com ORCID ID: 0000-0003-3244-0767

²Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,
gozdeduman09@gmail.com ORCID ID: 0009-0009-2612-1269

ÖZET

Araştırma spor yaz kursunda gönüllü spor yapan öğrencilerin motivasyon düzeylerini ele alınan değişkenlere bağlı olarak nasıl şekillendiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma grubunu 7-17 yaşları arasında kadın ve erkek öğrenciler oluşturmaktadır. 21'i erkek 107'si kadın toplam 128 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada çalışma deseni olarak tarama metodu seçilmiştir. Veri toplama aracı Gürbüz vd. tarafından Türk kültürü için geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılarak kazandırılan “Egzersize Güdülenme Anketi” olarak adlandırılan REMM’in, mevcut araştırmada Rogers tarafından geliştirildiği şekliyle REMM olarak 7-17 yaş çocuklarda kullanılmak üzere kısa formu oluşturulup geçerlik ve güvenirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ölçekte (1) sağlık, (2) rekabet, (3) vücut ve dış görünüm, (4) sosyal ve eğlence, (5) beceri gelişimi gibi 5 alt boyut ve 10 madde yer almaktadır. Ankette katılımcıları rekreasyonel egzersize yönlendiren motivler “kesinlikle katılmıyorum (1), kesinlikle katılıyorum (5)” şeklinde 5’li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Veriler analiz edilmeden önce normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov Simirnov ve Shapiro wilk testleri ile test edilmiştir. Verilerin normal dağılmadığı gözlemlendiğinden analizlerde bağımsız değişkenlere ait ikili karşılaştırmalar için Mann whitney U, çoklu karşılaştırmalar için Kruskal wallis H testleri kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık derecesi $p<0.05$ olarak ele alınmıştır. Bulgular; cinsiyet, spora aktif katılım sıklığı, gelir düzeyi, sporu kimle yapmayı seviyorsunuz, istediğin sporu yapmanda ailen destek oluyor mu, kendi istediğin sporu mu ailenin istediği sporu mu yapıyorsun ve yaş değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı fark görülmemiştir. Uğraşmış olduğunuz egzersiz, kaç yıldır ve eğitim durumu değişkenlerine göre ise anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre; yüzme branşıyla ilgilenen kişilerin, 3-4 yıl spor yapanların 0-2 yıl spor yapanlara göre ve ortaokul öğrencilerinin motivasyonlarını daha yüksek olduğuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güdülenme, Motivasyon, Spor

INVESTIGATION OF THE MOTIVATION LEVELS OF STUDENTS WHO EXERCISE IN A SPORTS SUMMER SCHOOL

ABSTRACT

The research was conducted to determine how the motivation levels of sports writers and volunteers are shaped depending on the variables discussed. The research group consists of male and female students between the ages of 7-17. There were a total of 128 students, 21 men and 107 women. Survey method was chosen as the study design in the research. The data collection tool was developed by Gürbüz et al. In the current research, a short form of the REMM, called the "Exercise Motivation Questionnaire", which was introduced by conducting a validity and reliability study for Turkish culture, was created as REMM, as developed by Rogers, to be used in children aged 7-17, and validity and reliability studies were carried out. The scale includes 5 sub-dimensions and 10 items such as (1) health, (2) competition, (3) body and appearance, (4) social and entertainment, (5) skill development. In the survey, a 5-point Likert-type scale was used as the motives that led the participants to recreational exercise: "I strongly disagree (1) and I strongly agree (5)". Before analyzing the data, it was tested whether it was normally distributed or not with Kolmogorov Simirnov and Shapiro Wilk tests. Since it was observed that the data were not normally distributed, Mann Whitney U tests were used for pairwise comparisons of independent variables and Kruskal wallis H tests were used for multiple comparisons. The degree of statistical significance was considered as $p < 0.05$. Findings; There was no statistically significant difference according to gender, frequency of active participation in sports, income level, who do you like to do sports with, does your family support you in doing the sport you want, do you do the sport you want or the sport your family wants, and age. Significant differences were found depending on the variables you have been doing exercise, how many years you have been doing it, and your educational status. Accordingly; It has been found that the motivation of people interested in swimming, those who have been doing sports for 3-4 years, is higher than those who have been doing sports for 0-2 years, and secondary school students.

Key Words: Motivation, Motivation, Sports

1. GİRİŞ

Güdü kavramı Fransızca ve İngilizce de kullanılan, “motive” kelimesinden türetilmiştir (Öncü, 2011). Bununla birlikte motivasyon yani güdülenme kelimesi Latince “movere” kelime kökeninden geldiği de belirtilmektedir (Şimşek vd. 2008). Motivasyon kişinin belirli hedef ve görevleri için sürekli hareket etme çabalarının toplamıdır. Motivasyon olarak bilinen kavramın Türkçe’deki karşılığı “güdü” olarak belirtilmiştir (Kübra, 2023). Güdülenme, kişiyi harekete geçiren ve kişinin eylemlerini yönlendiren bir güç olmasının dışında kişinin tutkusunu, istek ve korkularını da yönlendirebilen bir faktördür (Yapıcı ve Yapıcı, 2010).

Güdülenme, davranışların öğrenilmesinde ve uygulamaya konulmasında önemli bir etmendir. Çünkü öğrenilen bir davranış uygulamaya konulmadığı takdirde güdülenme gerçekleşmez. Aynı şekilde öğrenilen bu davranış devamlılığını getirmediği sürece de güdülenmeden bahsedilemez (Erdem, 2008).

Güdülenme; insanın kendi varlığının verili koşulluluğunu gösteren, örgütün amaçlarına ulaşmak için fiziksel ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılama iradesidir. Güdülenme yardımıyla kişi, çabalarını ve eylemlerini örgütün amaçları doğrultusunda yönlendirir. Motivasyona bağlı olarak örgütsel etkinlik artarken, direkt olarak çalışan memnuniyeti de artıyor. Organizasyonların başarısı çalışanlarına bağlı olduğundan başarılı ve becerili çalışanların organizasyona kazandırılmasını sağlar (Önen ve Kanayran, 2015).

Motivasyon aynı zamanda insanların hedefler dahilinde ki bir işi gerçekleştirmek için gereksinim duyduğu çaba ve enerjiyi yaratma süreci olduğu kadar, insanların işlerini arzu edilen nitelik ve nicelikte gerçekleştirmelerini sağlama süreci olarak da belirtilir (Aslan ve Doğan, 2020). Güdülenme sayesinde kişi, çabalarını ve eylemlerini örgütün amaçları doğrultusunda yönlendirir. Motivasyona bağlı olarak örgütsel etkinlik artarken, çalışan memnuniyeti de artıyor. Organizasyonların başarısı çalışanlarına bağlı olduğundan başarılı ve becerikli çalışanların organizasyona kazandırılmasını sağlar (Önen ve Kanayran, 2015). Motivasyon, insanları belirli durumlarda belirli eylemlere yönlendiren herhangi bir faktördür (Güney, 2000). Motivasyon, insanların başarıya ulaşmalarına ve kişisel doyuma ulaşmalarına destek olur (Coleman ve Barries, 2000).

Deci ve Ryan tarafından ortaya konulan kurama göre, Güdülenme çeşitlerinden motivasyonun üç türü vardır ve bireyin kendini gerçekleştirme sürecinde ortaya çıkar (Deci ve Ryan, 1985; Deci ve Ryan, 1991).

Spor, kendisine özel içeriği ve fizyolojik, psikolojik, biyolojik ve sosyal boyutları olan bir alandır. Motivasyon, spor faaliyetlerine katılan ve her alanda insanların ihtiyaçlarını yansıtan bir kavramdır (Koç, 1994). Herhangi bir spor faaliyetine katılım, katılım devam etmesi ya da çeşitli sebeplerle devam etmemeyi sağlar (Hardy ve diğ., 1996).

Güdülenme ile kazanılan başarı spor alanında da oldukça önemlidir. Motivasyonu düşük olan bir kişinin her durumda başarısız olma ihtimali çok yüksektir (İkizler ve Karagözlü, 1997). Spor motivasyonu sporcuların üzerinde durması gereken önem arz eden bir alandır. Bunun sebebi sporcuların başarısının onları izleyen insanlar için önemli olmasıdır. Sporda başarı motivasyondan bağımsız olmamakla beraber performans ve motivasyon birbirleriyle ilişkili kavramlar olmasına rağmen motivasyonsuz sporculardan başarılı olmaları beklenmemelidir (Koçel, 2003). Sporcuların katıldıkları karşılaşmalarda başarmaları gereken şeylerden önem arz

eden bir şeyde, bir sporcuyu neyin motive ettiğini bilmektir. Bu nedenle motivasyon sporda ve spor psikolojisinde önemli kavramlardan biridir. Bu nedenle sporla uğraşan kişilerin motivasyon konusuyla daha fazla ilgilenmeleri ve bu konuya odaklanmaları gerekmektedir (Terzioğlu, 1992).

Antrenör faktörü de başka bir unsurdur sporcunun güdülenmesinde. Bir antrenör, sporcusu için önemli olan durumları dikkatle analiz etmelidir. Kullanılan yöntem başarı sağlamıyorsa yöntem değiştirilmeli ve yeni yöntem uygun şekilde geliştirilmelidir. Benimsenen felsefenin pozitif ya da negatif yönlerine hâkim olmalıdır. Antrenör, sporcuyu motive etme çabalarının etkili olmadığı durum ve pozisyonlarında farkında olmalıdır. Motivasyonun bireyi ve takımı nasıl etkilediğini görmek önemlidir (Çakıroğlu, 1987).

2. YÖNTEM

2.1. Çalışma Grubu

Araştırma grubunu 7-17 yaşları arasında değişen kadın ve erkek öğrenciler oluşturmaktadır. 21'i erkek 107'si kadın toplam 128 spor yaz kursunda gönüllü spor yapan öğrenci oluşturmuştur.

2.2.Verilerin Toplanması

Bu çalışmada veri toplanma sürecinde anket tekniği kullanılmıştır. Anketlerde belirtilen sorular araştırmamızda istenen hedeflere uygun bir şekilde gösterilmeye çalışılmış, soruların kavranabilir ve kısa olmasına özen gösterilmiştir. 2024-2025 eğitim ve öğretim yılında toplanmaya çalışılmıştır.

İlk aşamada araştırmacılar tarafından kişisel bilgi formu hazırlanmıştır. Kişisel bilgi formunda egzersiz katılımcılarının cinsiyeti, yaşı, uğraşmış olduğunuz egzersiz, kaç yıldır spor yapıyorsunuz, spora aktif katılım sıklığı, eğitim durumu, gelir düzeyi, sporu kimle yapmayı seviyorsunuz, istediğin sporu yapmada ailen destek oluyor mu, kendi istediğin sporu mu ailenin istediği sporu mu yapıyorsun ilişkileri değişkenlerine ilişkin bilgileri elde etmeyi amaçlamıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinde Rekreatif Egzersize Motivasyon Ölçeği (REMM) kullanılmıştır.

Rogers (2000) tarafından geliştirilen Egzersize Güdülenme Anketi (REMM): daha sonra Rogers ve Morris (2003) tarafından kısa formu oluşturulmuştur. Gürbüz, Aşçı ve Çelebi (2006) tarafından REMM'in kısa formu üzerinde Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır ve 7-17 yaş çocuklar için kısa form oluşturulup geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır.

2.3.Verilerin Analizi

Araştırma grubundan elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov Simirnov ve Levene testleri ile test edilmiştir. Verilerin normal dağılmadığı gözlemlendiğinden analizlerde bağımsız değişkenlere ait ikili karşılaştırmalar için Mann whitney U, çoklu karşılaştırmalar için Kruskal wallis H testleri kullanılmıştır. Çalışmada istatistiksel anlamlılık derecesi $p<0.05$ olarak ele alınmıştır.

3.BULGULAR

Araştırma grubundan elde edilen veriler esas alınarak yapılmış olan istatistiksel analiz sonuçları aşağıda yer alan çizelgelerde sunulmuştur.

Çizelge 1. Cinsiyet değişkenine göre analiz sonuçları

	Cinsiyet	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	p
Motivasyon	Erkek	21	76,81	1613,00	-1,667	,095
	Kadın	107	62,08	6643,00		
	Total	128				

* $p < 0.05$

Çizelge 1'e göre araştırma grubunun cinsiyet değişkenine bağlı olarak motivasyon düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur.

Çizelge 2. Uğraşmış olduğu egzersiz nedir değişkenine göre analiz sonuçları

	Uğraşmış olduğu egzersiz	N	Mean Rank	χ^2	p	Fark U test
Motivasyon	a-cimnastik	35	65,24	16,813	,000*	c > a,b
	b-voleybol	44	47,63			
	c-yüzme	49	79,12			
	Total	128				

* $p < 0.05$

Çizelge 2'e göre araştırma grubunun uğraşmış olduğu egzersiz değişkenine bağlı olarak motivasyon düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur ($p < 0.05$). Buna göre yüzme branşındaki bireylerin motivasyon düzeyi cimnastik ve voleybol branşındaki bireylerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çizelge 3. Kaç yıldır spor yapıyorsunuz değişkenine göre analiz sonuçları

	Kaç yıldır	N	Mean Rank	χ^2	p	Fark U test
Motivasyon	a-0-1 yıl	32	55,03	7,477	0,24*	c>b,a
	b-1-2 yıl	57	60,89			
	c-3-4 yıl	39	77,54			
	Total	128				

* $p < 0.05$

Çizelge 3'e göre araştırma grubunun kaç yıldır spor yapıyorsunuz değişkenine bağlı olarak motivasyon düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur ($p < 0.05$). Buna göre 3-4 yıl spor yapanların motivasyon düzeyleri 0-2 yıl arasında spor yapanlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Çizelge 4. Spora aktif katılım sıklığınız nedir değişkenine göre analiz sonuçları

	Spore aktif katılım	N	Mean Rank	X ²	p
Motivasyon	Haftada 1 gün	8	49,75	1,356	,244
	Haftada 3-5 gün	120	65,48		
	Total	128			

*p<0.05

Çizelge 4'e göre araştırma grubunun spora aktif katılım sıklığı değişkenine bağlı olarak motivasyon düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur.

Çizelge 5. Eğitim durumunuz değişkenine göre analiz sonuçları

	Eğitim durumu	N	Mean Rank	X ²	p	Fark U test
Motivasyon	a-ilkokul	36	58,29	7,888	,019*	b>a,c
	b-ortaokul	78	71,09			
	c-lise	14	43,75			
	Total	128				

*p<0.05

Çizelge 5'e göre araştırma grubunun eğitim durumu değişkenine bağlı olarak motivasyon düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur (p<0.05). Buna göre ortaokul düzeyindekilerin motivasyon düzeyleri lise ve ilkököl düzeyindekilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Çizelge 6. Gelir düzeyi değişkenine göre analiz sonuçları

	Gelir düzeyi	N	Mean Rank	X ²	p
Motivasyon	orta	41	55,72	3,396	,183
	iyi	52	68,55		
	çok iyi	35	68,77		
	Total	128			

*p<0.05

Çizelge 6'ya göre araştırma grubunun gelir düzeyi değişkenine bağlı olarak motivasyon düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur.

Çizelge 7. Sporu kimle yapmayı seviyorsunuz değişkenine göre analiz sonuçları

	Kimle yapmayı seviyorsunuz	N	Mean Rank	X ²	p
Motivasyon	aile	26	62,37	3,367	,186
	arkadaş	83	61,88		
	yalnız	19	78,87		
	Total	128			

*p<0.05

Çizelge 7’ye göre araştırma grubunun sporu kimle yapmayı seviyorsunuz değişkenine bağlı olarak motivasyon düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı bulunmuştur.

Çizelge 8. İstedğin sporu yapmada ailen destek oluyor mu değişkenine göre analiz sonuçları

	Aile destek	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	p
Motivasyon	evet	125	64,46	8057,50	-,079	,937
	hayır	3	66,17	198,50		
	Total	128				

*p<0.05

Çizelge 8’e göre araştırma grubunun istediğin sporu yapmada ailen destek oluyor mu değişkenine bağlı olarak motivasyon düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur.

Tablo 9. Kendi istediğin sporu mu ailenin istediği sporu mu yapıyorsun değişkenine göre analiz sonuçları

	Kendi isteği ailenin isteği	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	p
Motivasyon	kendimin	116	63,00	7307,50	-1,430	,153
	ailemin	12	79,04	948,50		
	Total	128				

*p<0.05

Çizelge 9’a göre araştırma grubunun kendi istediğin sporu mu ailenin istediği sporu mu yapıyorsun değişkenine bağlı olarak motivasyon düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur.

Çizelge 10. Yaş değişkenine göre analiz sonuçları

	Yaş	N	Mean Rank	X ²	p
Motivasyon	7-9 yaş	26	66,00	4,760	,093
	10-13 yaş	86	67,55		
	14-17 yaş	16	45,69		
	Total	128			

*p<0.05

Çizelge 10’a göre araştırma grubunun yaş değişkenine bağlı olarak motivasyon düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur.

4.SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda; araştırmaya katılan 7-17 yaşları arasında değişen spor yaz kursunda gönüllü spor yapan öğrenciler oluşturmaktadır. Bireylerin motivasyon düzeylerinde; cinsiyet, spora aktif katılım sıklığı, gelir düzeyi, sporu kimle yapmayı seviyorsunuz, istediğin sporu yapmada ailen destek oluyor mu, kendi istediğin sporu mu ailenin istediği sporu mu yapıyorsun ve yaş değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı fark görülmediği belirlenmiştir. Uğraşmış olduğunuz egzersiz, kaç yıldır ve eğitim durumu değişkenlerine göre ise anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; yüzme branşıyla ilgilenen kişilerin motivasyon daha yüksek olduğu, 3-4 yıl spor yapanların 0-2 yıl spor yapanlara göre motivasyonlarının daha yüksek olduğu ve orta okul öğrencilerinin motivasyon düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürdeki diğer araştırmaların bulguları incelendiğinde, bu araştırmanın bulgularıyla paralellik gösteren araştırmalar olduğu kadar farklı sonuçlar elde eden araştırmaların da olduğu görülmektedir.

Lise öğrencilerinin akademik güdülenme puanlarının cinsiyete göre istatistiksel olarak farklılık gösterdiği bulunmuştur (Kardaş, 2024). Bu bağlamda, kadın ve erkeklerin egzersiz programlarında değişik beklenti ve hedeflere yönelmeleri farklılıkların kaynağı olabilir (Afthinos, Theodorakis, & Nassis, 2005; Gündül, 2008). Bu sonuçlar çalışmamızın sonuçlarıyla farklılık göstermektedir.

3-5 yıldır egzersiz yapan grubun 1-2 yıl egzersiz yapan gruptan hem motivasyon ölçeği hem de egzersiz bağımlılığı ölçeği alt boyutları bakımından istatistiksel anlamlı düzeyde daha büyük ortalamalara sahip olduğunu bulmuştur (Altunkaynak,2023). Sporcu öğrencilerin spor yapma yılı değişkenine göre akademik başarı motivasyonunun alt boyutu olan “DM-dış düzenleme” algılayışlarına yönelik yargılara verdikleri cevaplar arasında 7-8 yılın 1-2 yıla göre görüşlerinin daha anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Filiz&Demirhan,2018). Bu sonuçlar çalışmamızla tutarlılık göstermektedir. Farklı çalışmalarda ise egzersiz motivasyonu ve egzersiz bağımlılığı alt boyutlarında uzun süreli egzersiz deneyimi olan kadınlar ve olmayanlar arasında istatistiksel anlamlı farklılıklar görülmemiştir (Altunkaynak,2023). Yanar vd. (2017) Sporcuların sporcu kimlik algısı ve başarı motivasyon düzeylerinde spor yılı grupları ve yaş grupları açısından anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu sonuçlar ise çalışmamızla zıtlık göstermektedir.

Literatürde ekonomik durum değişkeni açısından ele alındığında spora özgü başarı motivasyonu ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık tespit etmemişler ve benzer olarak Kılınç ve ark, (2013) yaptıkları araştırmada anlamlı ilişkiye rastlamadıklarını bildirmişlerdir (Yılmaz vd. 2019). Bu çalışmalarda kendi çalışmamızın sonuçlarıyla aynı doğrultudadır.

Araştırmalarda elde edilen başka bir literatür bilgisi ise, Yılmaz vd. (2019) eğitim durumu değişkeninde spora özgü başarı motivasyonu ölçeği alt boyutlarında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir ($p>0,05$). Fakat diğer bir araştırmacı Toros (2010)’a göre eğitim seviyesinin yükselmesi, motivasyonun artmasında etken olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç olarak, yüzme branşındaki öğrencilerin, jimnastik ve voleybol branşındaki öğrencilerden motivasyon düzeyleri açısından daha avantajlı durumda bulundukları ve uzun süre spor yapanların motivasyon düzeyleri daha pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir.

Öneriler

7-17 yaş grubundaki çocuklarda okullarda spor aktivitelerinin motivasyonu artıracak şekilde yapılandırılması önerilmektedir. Böylelikle spor tatmininin yaşandığı ve sporla ilişkili hareket becerilerinin gelişim döneminde olan çocukların spor branşlarına yönlendirildiği bu dönem önemlidir.

KAYNAKÇA

- Afthinos, Y., Theodorakis, N.D. ve Nassis, P. Customers' Expectations Of Service İn Greek Fitness Centers: Gender, Age, Type Of Sport Center, And Motivation Differences. *Managing Service Quality: An International Journal*, 2005; 15(3), 245-258.
- Altunkaynak, M. Cinsiyete Göre Algılanan Vücut Kompozisyonu, Egzersiz Düzeyi, Egzersize Güdülenme Sebepleri İle Egzersiz Bağımlılığı Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı, Mersin, Ocak, 2023.
- Aslan, M. ve Doğan, S. Dışsal Motivasyon, İçsel Motivasyon Ve Performans Etkileşimine Kuramsal Bir Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2020; 11(26), 291-301.
- Coleman, R. ve Barries, G. Yöneticinin Kılavuzu. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Çakıroğlu, T. Antrenör-Sporcu İlişkileri Ve Başarıda Spor Psikolojisinin Önemi (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987.
- Deci, E.L. ve Ryan, R.M. A Motivational Approach To Self: Integration İn Personality, In R. A. Dientsbier (Ed.), *Perspectives on Motivation: Nebraska Symposium on Motivation*, Lincoln, Ne: University Of Nebraska Press, 1991.
- Deci, E.L. ve Ryan, R.M. The General Causality Orientations Scale: Selfdetermination in Personality. *Journal of research in personality*, 1985; 19(2), 109- 134.
- Erdem, M. "Amerikan Futbolu Sporcularında Sporda Güdülenme Ölçeğinin Geliştirilmesi" Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara, 2008.
- Filiz, B., Demirhan, G. Akademik Ve Spor Başarı Motivasyonu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Spor Bilimleri Fakültesi, Ankara Hacettepe Üniversitesi, Kocatepe Üniversitesi, Besyo, Afyon* 2018; 16(2),138-152.
- Güney, S. Davranış bilimleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2000.
- Gürbüz B. Aşçı, F. H. ve Çelebi, M. The Reliability And Validity Of The Turkish Version Of The Recreational Exercise Motivation Measure. In *The 9th International Sports Sciences Congress (3-5 November), Congress Proceedings. Muğla (Vol. 1044)*, 2006.
- Hardy, L. Jones, G. ve Gould, D. *Understanding Psychological Preparation For Sport: Theory And Practice Of Elite Performers*. John Wiley & Sons, Inc. 1996.
- İkizler, H.C. ve Karagözoğlu, C. *Sporda Başarının Psikolojisi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1997.
- Kardaş, F. Spor Lisesi Öğrencilerinin Akademik Güdülenmeleri İle Duygusal Zeka Düzeyleri Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya, Ekim, 2024.
- Kılınç, M. Ulucan, H. Kaya, K. ve Türkçapar, Ü. Takım Sporunu Yapanların Motivasyon Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2013; 11(2):133-144.
- Koç, Ş. *Spor Psikolojisine Giriş* (1. baskı). İzmir: Saray Medikal Yayıncılık, 1994.

- Koçel, T. İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Beta Yayınları, 2003.
- Öncü, H. Motivasyon (güdülenme). L. Küçükahmet (Ed.), Sınıf Yönetimi İçinde (12. Baskı, s. 159-182). Pegem Akademi, 2011.
- Önen, S.M. ve Kanayran, H. G. Liderlik ve Motivasyon: Kuramsal Bir Değerlendirme. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 2015; 5(2), 43-64.
- Rogers, H. ve Morris, T. An Overview Of The Development And Validation Of The Recreational Exercise Motivation Measure (remm). In New Approaches To Exercise And Sport Psychology: Theories, Methods And Applications. Xıth European Congress Of Sport Psychology (22-27 july), Book Of Abstracts. Copenhagen (Vol. 144), 2003.
- Rogers, H.E. Development Of A Recreational Exercise Motivation Questionnaire (Doctoral Dissertation, Victoria University of Technology), 2000.
- Şimşek, M.Ş., Akgemci, T. ve Çelik, A. Motivasyon ve İş Tatmini. Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış. (6. Baskı, s. 175-209). Gazi Kitabevi, 2008.
- Terzioğlu, A. E. Spor Eğitiminde Motivasyon Kavramı, Atatürk Eğitim Fakültesi Spor Bilimleri Dergisi, 1992; 10(18), 11-13.
- Toros, T. Examination Of Relationship Between Autocratic Coaching Behaviours Perceived By Elite Sportsmen And Their Motive To Approach Success, World Applied Sciences Journal, 2010; 11(10):1210-1215.
- Yanar, Ş. Kırandı Ö., Can Y. Tenis Ve Badminton Sporcularının Sporcu Kimlik Algısı Ve Başarı Motivasyon Düzeyleri Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi. Spor Eğitim Dergisi, 2017; 1(1), 51-58.
- Yapıcı, Ş. ve Yapıcı, M. Eğitim Psikolojisi. Ankara: Anı Yayınları, 2010.
- Yılmaz, A., Kırımoğlu H. ve Kaynak K. Türkiye Görme Engelliler Yüzme Şampiyonasına Katılan Sporcuların Spora Özgü Başarı Motivasyon Düzeylerinin İncelenmesi. Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi Journal of Sports and Performance Researches, 2019; 10(3):270-281.

ZAMAN BASKISI VE ONLINE SATIN ALMA ARASINDAKİ İLİŞKİ

Seda ÇALIŞKAN

Iğdır Üniversitesi/İşletme Anabilim Dalı

sedacaliskan42@gmail.com-0009-0006-9072-4185

Doç.Dr.Ahmet TAN

Iğdır Üniversitesi/İşletme Anabilim Dalı

ahmet.tan@igdir.edu.tr-0000-0001-9972-4372

ÖZET

Günümüz teknolojisi, hızla ilerleyerek küresel ölçekte geniş bir yayılım göstermiştir. Bu gelişmelerle birlikte, teknolojik ürünler toplumdaki herkesin hayatında önemli bir yer edinmiştir. İnternetin keşfiyle birlikte, birbirleriyle uyumlu hale gelen teknolojik ürünler, geleneksel pazarlama yöntemlerini dijital platformlara taşımış ve tüketicileri çevrimiçi alışveriş ortamında aktif hale getirmiştir. Bu çalışmada, zaman baskısının ve çevrimiçi satın alma davranışlarının alıcılar üzerindeki etkileri incelenmiştir. Veri toplama aracı olarak literatür taraması yöntemi kullanılmış ve ilgili alandaki çalışmalar detaylı bir şekilde gözden geçirilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda, tüketicilerin zaman baskısı ve online satın alma davranışları üzerinde en çok çevrimiçi alışverişin, geleneksel pazarlamaya kıyasla daha hızlı ve kolay olması etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca, bireylerin demografik özelliklerinin zaman baskısı altında ürün alım ilişkisini etkilediği gözlemlenmiştir. Araştırma ayrıca, zaman baskısının ürün alıcı ilişkisi üzerindeki etkilerini, satın alma sonrası ürünle ilgili tatmin duygusu ve pişmanlık yaşama açısından da değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler Zaman Baskısı, Online Alışveriş, Satın Alma Davranışı, Tüketici Davranışları.

GİRİŞ

Teknoloji ve internetin gelişmesiyle birlikte sosyal medya, toplumun etkileşim alanında önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Pazarlama stratejilerinin de merkezine yerleşen sosyal medya, anlık ve etkileşimli iletişim imkanı sunarak toplumsal yapıyı önemli ölçüde dönüştüren bir kavramdır (Çetinkaya vd., 2019). Bu değişikliklerle birlikte, toplumun internet üzerinden yapılan online alışverişe olan eğilimi artmış ve satıcılar bu alanda pazar araştırmalarına yönelmiştir. Böylece, online mağazalar sayesinde tüketiciler istedikleri zaman ve istedikleri yerden alışveriş yapabilmekte, zaman baskısı gibi en büyük sınırlamalarından birini hafifletme imkanı bulmaktadır (Alan, 2018).

Gelişen teknoloji, tüketicilerin satın alma alışkanlıklarını etkilemiştir. Geleneksel pazarlama yöntemlerinden farklı olarak, çevrimiçi satın alma işlemlerinin cazibesi, güvenilirliği ve erişilebilirliği, tüketicileri online alışverişe yönlendirmektedir. E-ticaretin başarısı, kısmen tüketicilerin satıcılara ve doğrudan göremedikleri ürünlere olan güvenleriyle ölçülmektedir. Güven olmadan iş ilişkileri oluşturmak ve sürdürmek oldukça zordur. İnternet büyük bir potansiyele sahip yeni bir satış kanalı olduğundan, online alışverişte güvenin rolünü ve müşteri güvenini etkileyen faktörleri daha derinlemesine araştırma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Algür, 2011). Çevrimiçi tüketici davranışı, tüketici ve teknoloji odaklı bir bakış açısıyla incelenebilir. Tüketici merkezli bir perspektiften baktığımızda, dikkat çekici unsurlar her bireyin çevrimiçi mağazaya duyduğu güven ve bu mağazaların sahip olduğu teknoloji odaklı özelliklerdir (Uygun, 2011).

Bu çalışmada giriş bölümünden sonra ikinci bölümde kavramsal çerçeve başlığı altında tüketici davranışları ve alt başlıkları, online satın alma ile tüketicilerin satın alma süreçleri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde metodoloji, dördüncü bölümde konuyla ilgili literatüre yer verilmiş, son bölümde ise sonuçlar değerlendirilerek önerilerde bulunulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Tüketici Davranışları

Tüketiciler, kişisel ve yakın çevrelerinin istek, ihtiyaç ve arzularına göre pazarlama bileşenlerini satın almaya karar veren veya bunu yapması muhtemel olan kişilerdir (Hacıaloğlu, 2021). Tüketici davranışları ise tüketicilerin ne zaman, nereden, hangi ürünü, nasıl ve ne maksatla satın aldıklarını anlamaya yönelik bir çaba olarak tanımlanmaktadır (İşler vd., 2014).

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, tüketicileri etkileyen faktörlerde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Tüketici davranışlarını etkileyen bu faktörleri üç ana başlık altında incelemek mümkündür: kişisel ve psikolojik faktörler, sosyo-kültürel etmenler ve pazarlama araçları ile yöntemleridir (Karakuş, 2022).

1.1.1. Kişisel ve Psikolojik Faktörler

Tüketiciler, kişisel ve yakın çevrelerinin istek, ihtiyaç ve arzularına göre pazarlama bileşenlerini satın almaya karar veren veya bunu yapması muhtemel olan kişilerdir. Psikolojik faktörlerde ise tüketicinin kişilik, algılama, güdüleme, tutum ve inançları, öğrenme gibi faktörleri yer almaktadır (Çekiç, 2016).

1.1.2. Sosyal ve Kültürel Faktörler

Tüketiciyi etkileyen kültürel faktörler kendi içerisinde kültür, alt kültür, sosyal sınıf olarak sınıflandırılmaktadır. Sosyal faktörler ise referans grupları, aile, roller ve statüler olmak üzere sınıflandırılmaktadır (Durmaz, 2011).

Hiçbir müşteri birbirinin aynısı değildir. Bu nedenle müşteriye özel satış noktalarını belirlemeniz gerekiyor. Ancak tüketicilerin karmaşık zihniyetleri vardır ve sürekli değişime ve evrime tabidirler. Dolayısıyla bu değişim tüketici talep ve ihtiyaçlarının sürekli takip edilmesi gerektiğini gösteriyor (Uğurtürk, 2023).

1.1.3. Pazarlama Araçları ve Kullanılan Metotlar

İşletmeler, online pazarlamadaki faaliyetlerini etkili bir şekilde yürütmek için çeşitli araçlardan yararlanmaktadır. Bu araçlar arasında sosyal medya takibi, sosyal imleme ve etiketleme, sosyal ölçümleme ve raporlama, sosyal müşteri ilişkileri yönetimi ile blog pazarlaması yer almaktadır (Alan vd., 2018). Bu pazarlama kriterleri göz önünde bulundurulduğunda, gelişen teknoloji sayesinde her bir tüketicinin farklı bir teknolojik ürün kullanması, tercih edilecek metotların önemini artırmaktadır. Bu durum, kişiye özel bir pazarlama hissi yaratarak, müşterilerin ilgisini çekmektedir (Çolakoğlu vd., 2021).

1.2. Online Satın Alma

Günümüz çağında gelişen teknoloji insan ihtiyaçlarını karşılama noktasında, etkili olarak yerini almış ve alıcı ürün ilişkisinde yadsınamaz bir noktaya gelmiştir. İnsanların ihtiyaç sürekliliği ürün ve hizmete olan bağlılığını arttırmaktadır. Bu ihtiyaçların sonucu olarak gereksinimlerini giderme noktasında gösterdikleri davranışlar tüketim olgusunu doğurmuştur (Yapraklı, 2021). Tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılama noktasında, gelişen teknoloji sayesinde geleneksel pazarlama yöntemlerinin dışına çıkarak çevrimiçi alışverişe yönelimleri artış göstermiştir. Bu işlemlerdeki tüm süreçlerinin elektronik ortamda gerçekleştirilmesi e-ticaret olarak tanımlanır (Şen, 2017).

Online alışveriş, internet üzerinden satıcılardan mal ve hizmet satın alınmasıdır. World Wide Web'in ortaya çıkışından bu yana, tüccarlar ürünlerini internette vakit geçiren kişilere satmaya çalıştılar. Alışveriş yapanlar, evlerinin rahatlığında çevrimiçi mağazalara erişebilir ve bilgisayarlarının başında oturarak alışveriş yapabilirler. Tüketiciler, çevrimiçi mağazalardan çok çeşitli ürünleri ve ürünlerini çevrimiçi olarak sunan şirketlerden hemen hemen her ürünü satın alabilirler (<https://blogs.bu.edu/ccai/2022/04/15/online-alisveris-nedir/>). Online alışveriş alıcıların zaman baskısı olamadan günün her saatinde ürünlere erişebilme imkanı sumaktadır. Ayrıca ürün çeşitliliği yönünden zengin ve geleneksel pazarlamadaki klasik mekanın dışına çıkarak erişim ve ulaşım maliyetini düşürmesi ile günümüz pazarında büyümesini hızla devam ettirmektedir (Karaca vd., 2020).

Online alışveriş her geçen gün büyüyor ve gelişiyor. Şirketler tüketicilerin web sitelerine güvenmelerini ve çevrimiçi alışverişte rahat olmalarını sağlamak için çeşitli yöntemler kullanmaktadır (Özgüven, 2011). Bu gelişme ile en son Türkiye 2023 yılı ilk 6 ay e-ticaret alınan ürünler kategorilerine ve ödeme şekline göre aşağıdaki tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: E- Ticaretin Sektör Bazında Dağılımı

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr> (2023)

Tablo 1 değerlendirildiğinde 2023 yılında Türkiye'deki e-ticaret alışverişlerinin sektörlere göre dağılımında birinci sırada beyaz eşya ve küçük ev aletleri 80,6 milyar TL, ikinci sırada giyim, ayakkabı ve aksesuar 48,9 milyar TL, üçüncü sırada elektronik 38,7 milyar TL, havayolları ise 29,3 milyar TL ile dördüncü sırada gelmektedir. Bu sıralamaları gıda ve süpermarket, seyahat-taşımacılık ve depolama, yemek ve konaklama sektörleri izlemektedir.

Türkiye'de 2023 yılı ilk 6 ay e-ticaretin illere göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: E-Ticaretin İl Bazında Dağılımı

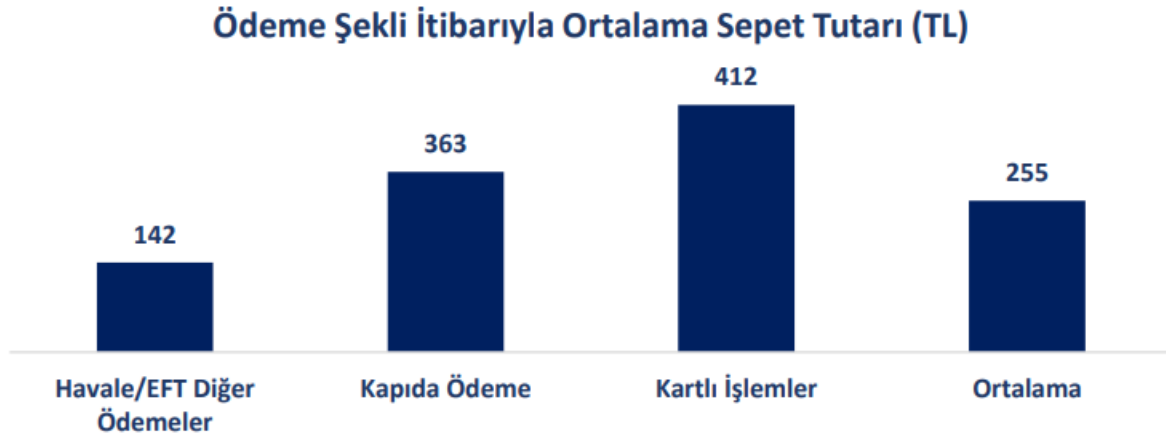

Kaynak: <https://www.ticimax.com/blog> (2023)

Tablo 2 değerlendirildiğinde 2023 yılında Türkiye’deki e-ticaret alışverişlerinin illere göre dağılımında 2023 yılının ilk altı aylık e-ticaret verileri incelendiğinde, işletmelerin markalara göre dağılımı ortaya konulmuştur. Bu inceleme sonucunda, işletmelerin %37,9’unun İstanbul’da bulunduğu görülmektedir.

Çizelgedeki verilere göre birinci sırada bulunan İstanbul’u ikinci sırada %9,2 oranla Ankara, üçüncü sırada %7,3’lük oranla İzmir, dördüncü sırada %4,6’lık oran ile Bursa gelmektedir. Ayrıca işletmelerin %3,3’ünün Antalya’da, %2,4’ünün Konya’da ve %2,3’ünün ise Kocaeli’nde yer almaktadır. Türkiye’de 2023 yılı ilk 6 ay e-ticaretin ödeme şekli itibari ile dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: E-Ticaretin Ödeme Şekli İtibari ile Dağılımı

Kaynak: <https://www.ticimax.com/blog> (2023)

Tablo 3 değerlendirildiğinde Türkiye’de 2023 yılının ilk altı aylık dönemindeki e-ticaret alışverişlerinin ödeme şekli itibari ile dağılımı incelenmiştir. Elde edilen verilere göre kart işlemlerinin diğer işlemlere oranla daha çok tercih edildiği görülmüştür. Kart işlemlerinin ardından en çok tercih edilen işlemin kapıda ödeme seçeneği olduğu görülmüştür.

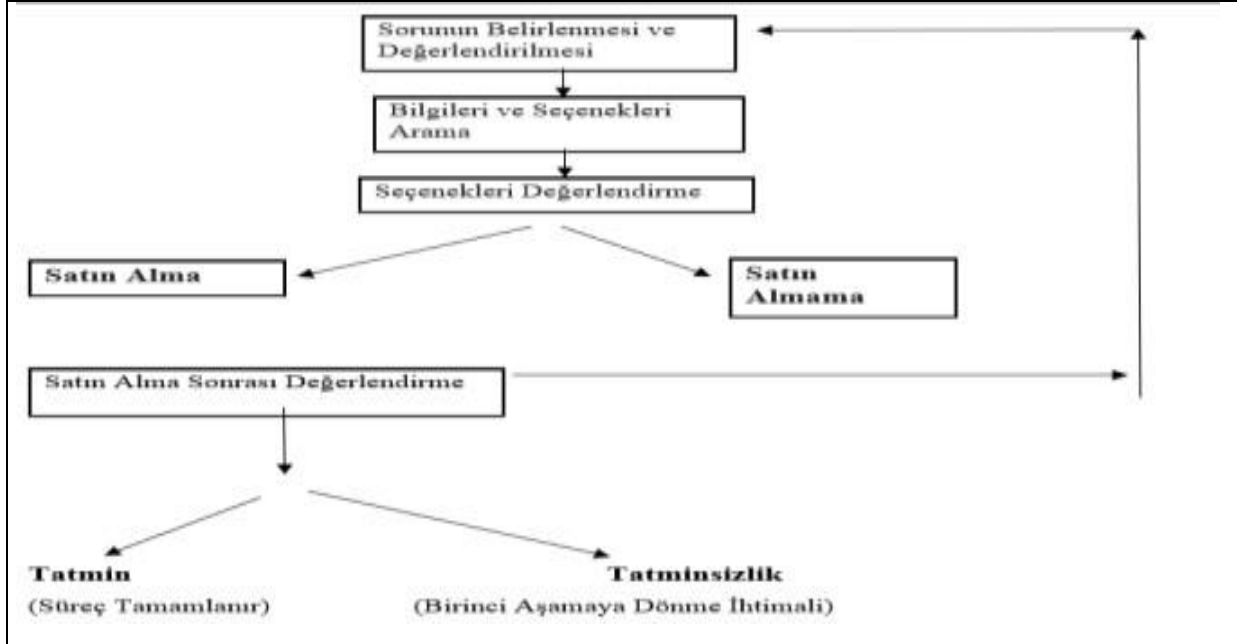
1.3. Tüketicilerin Satın Alma Süreci

Tüketici satın alma karar süreci beş aşamada gösterilmektedir. Bu süreçler, ihtiyacın farkına varılmasıyla başlar ve satın alma sonrası memnuniyet veya memnuniyetsizlikle sona erer. Ancak tüm bu aşamaların tüketici davranışını etkileyen sosyal, psikolojik ve kişisel faktörler etkilidir (Yıldırım, 2016). Tüketici davranışlarıyla ilgili özellikler şu şekilde sıralanmıştır (İşlek, 2012).

- Tüketici davranışı, ihtiyacın oluşması, seçim, satın alma ve kullanma aşamalarını içeren dinamik bir süreçtir.
- Tüketici davranışı, satın alma öncesinde, sırasında ve sonrasında bir dizi aktiviteyi içerir.
- Tüketici davranışının yapısı karmaşıktır ve zamanla değişmektedir.
- Tüketici davranışı sürecinde farklı roller vardır. Tüketici bu rollerin farklı kombinasyonlarını oluşturabilir.

- Tüketici davranışları çevresel faktörlerden etkilenir.
- Tüketici davranışları kişilere göre farklılık göstermektedir.
Tüketicilerin satın alma süreci aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4: Tüketici Satın Almada Karar Süreci.

Kaynak: Çalışkan, (2023).

Tablo 4’ teki çizelge incelendiğinde, tüketicinin satın alanda karar verme sürecinin ilk adımı olarak ihtiyaçları doğrultusunda, sorunlarını belirlediği ve değerlendirme yaptığı görülmektedir. Alıcı ikinci adımda ürün hakkında edindiği bilgileri ve ürün çeşitliliğini değerlendirmektedir. Üçüncü adımda seçenekler arasında ürün değerlendirmesi yaptığı görülmektedir. Dördüncü adımda değerlendirilen seçenekler sonucunda alıcı satın almaya karar vermekte ya da satın almaktan vaz geçtiği görülmektedir. Beşinci adımda satın alma süreci tamamlanması sonrası alıcı değerlendirme yaptığı görülmektedir. Alıcı yaptığı değerlendirme sonrası tatmin olmakta ya da tatminsizlik yaşamaktadır. Alıcı satın alma sonrası tatmin yaşaması durumunda satın alma süreci tamamlanmış olmaktadır. Süreç sonunda alıcı eğer tatminsizlik yaşamış ise ilk adıma geri döndüğü ve satın alma sürecini baştan başlattığı görülmüştür.

2. Metodoloji

Bu çalışmada, zaman baskısı ve online satın alma niyetinin tüketiciler üzerindeki etkisi ile ilgili mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmanın metodolojisi, daha önce yayımlanmış akademik makaleler, kitaplar, raporlar ve ilgili diğer bilimsel kaynakların analizine dayanmaktadır. Literatür taraması sırasında online satın alma ve zaman baskısını açıklamaya yönelik ampirik bulgular, modeller ve teoriler odak noktası olarak alınmıştır. Kaynaklar, güvenilir bilimsel veri tabanlarından seçilmiştir.

Araştırmada, zaman baskısı ve online satın almanın bireysel, çevresel ve kültürel faktörlerle ilişkisini ele alan çalışmalar sistematik bir şekilde sınıflandırılmıştır. Ayrıca, ele alınan literatürün, konuya getirdiği teorik katkılar ve uygulamadaki yansımaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, hem zaman baskısı ve online satın alma alanındaki mevcut bilgi birikimini sentezlemeyi hem de gelecekte yapılacak araştırmalar için yönlendirici olmayı amaçlamaktadır.

3. Literatür Taraması

Torlak vd., (2013) yapılan bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencileri arasında algılanan zaman baskısının plansız satın alma eğilimleri üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırmada anket yöntemiyle 350 katılımcıdan toplanan veriler SPSS 18.0 istatistiksel programı kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, algılanan zaman baskısının plansız satın alma eğilimi üzerinde anlamlı bir pozitif etki yarattığını göstermektedir. Ayrıca, kız öğrencilerin algıladıkları zaman baskısı ve plansız satın alma eğilimlerinin, erkek öğrencilerle kıyaslandığında daha yüksek olduğu da tespit edilmiştir.

Yağcı vd., (2017) yapılan bu araştırmanın amacı, Türkiye ve Slovenya'daki tüketicilerin çevrimiçi uçak bileti satın alma tutum ve niyetlerini etkileyen önemli unsurları belirlemektir. Araştırmada yüz yüze toplanan anket yöntemiyle 101'i Slovenya 200'ü Türk olmak üzere toplam 301 katılımcıdan elde edilmiştir. Veriler çoklu regresyon analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan çalışma sonucundaki veriler ışığında güvenlik ve alışverişin keyfi boyutlarının, her iki ülkede online alışverişe olan tutumu olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Gizlilik ve zaman kazanma boyutları her iki ülkede de tutum üzerinde etkili olmadığı görülmüştür. Güvenlik ve kullanım kolaylığı faktörlerinin her iki ülkede online alışveriş yapma tutumunu olumlu etkilediği, gizlilik boyutunun ise etkilemediği tespit edilmiştir. Zaman kazanma faktörünün Slovenya'da, kullanım kolaylığı boyutunun ise Türkiye'de online alışveriş yapma tutumunu olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Peng (2019) çalışmada algılanan değer ile satın alma niyeti arasındaki ilişki zaman baskısı ve ürün ilgisinin rolü araştırmaktadır. Çin'deki wjx.com'dan alınan anket verileri incelenmiştir. Elde edilen bilgiler sonucunda, algılanan değerın satın alma niyetiyle olumlu yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Zaman baskısının duygusal ve sosyal değerin satın alma niyeti üzerindeki etkisini olumsuz olarak etkilediği tespit edilmiştir. Zaman baskısı, algılanan işlevsel, duygusal, sosyal değer ve ürün bağlılığı arasındaki üçlü etkileşim de istatistiksel olarak anlamlandırmıştır.

Saygılı (2014) bu çalışmada, online alışveriş yapan tüketicilerin alışveriş sıklıkları ve en son yaptıkları alışveriş zamanları incelenmiştir. Bu sayede, online alışverişin geleneksel alışverişe göre sunduğu avantajlar ve üstünlükler araştırılmıştır. Ayrıca, tüketicilerin online alışverişte karşılaştıkları sorunlar da ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra, online alışverişte en çok tercih edilen ürünlerin hazzı ve faydacı yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada 2014 yılının Kasım ve Ağustos aylarında online alışveriş yapan 481 katılımcıya kolayda örnekleme yöntemi ile anket uygulanmıştır. Yapılan anket çalışmasında elde edilen veriler Yapısal Eşitlik Modellemesi ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında faydacı alışveriş faktörlerinin online satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca

yapılan analiz sonucunda %15,9' u cevaplayıcıların %47,8 inin online alışverişte zamandan tasarruf etme yönünde tercihte bulunduğu görülmüştür.

Bozacı (2019) yapmış olduğu bu çalışmanın amacı, tüketicilerin yaşamındaki bireysel zaman baskısının alışveriş sonrası pişmanlıkları üzerindeki etkisini ve alışveriş sırasında yaşanan zaman baskısının bu süreçteki aracılık rolünü incelemektir. Bu kapsamda Kırıkkale ilinde 401 katılımcıya kolayda örnekleme yöntemi ile anket çalışması uygulanmıştır. Elde edilen verileri test etmek üzere regresyon analizi uygulanmıştır. Araştırma neticesinde elde edilen bilgilere göre bireysel zaman baskısının, alışverişteki zaman baskısını ve satın alma sonrası pişmanlığı önemli derecede etkilediği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, alışverişteki zaman baskısının, bireysel zaman baskısının satın alma sonrası pişmanlık üzerindeki etkisinde tam bir aracılık rolü üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Koçak Alan vd., (2018) yapılan çalışmanın amacı online alışveriş yapan tüketicilerin kişilik özelliklerini ve günümüz tüketicisi üzerindeki zaman baskısının alışveriş niyetine olan etkisini incelemektir. Araştırmaya online alışveriş yapmış 300 katılımcıya online anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS21 ile regresyon analizi ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda yenilikçi kişilik ve kanaat önderliği kişiliğine sahip alıcılar online alışveriş yapma yöneliminde olması ve zaman baskısının bu alışveriş niyeti üzerindeki etkisi olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir.

Bil (2017) bu çalışmanın amacı, online alışveriş yapan tüketicilerin davranışlarını incelenmek, interneti online alışveriş aracı olarak hangi amaçlarla kullandıklarını çözümlenektir. Ayrıca, alışveriş yapma tercihleri ve online alışverişle ilgili düşünceleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Araştırmaya Gökçeada Meslek Yüksekokulunun farklı bölümlerinden 126 öğrenciyi kapsayacak şekilde, Hüsne Demirel tarafından oluşturulan ve “Üniversite Öğrencilerinin Elektronik Alışveriş Hakkındaki Görüşleri” çalışmasında uygulanmış olan anket uygulanmıştır. Elde edilen bulgularda, online alışveriş yapma oranının arttığı görülmüştür. Ayrıca online alışverişin zaman tasarrufu sağladığı tespit edilmiştir. Ürünleri daha ucuza alınıp ayrıca karşılaştırma yapılabileceği ve ürünlere zahmetsizce ulaşılabileceği yönünde veriler elde edilmiştir.

İzgi (2013) bu çalışma, elektronik perakende sektörünü ve Türkiye'de internet üzerinden alışveriş yapan tüketicilerin profiline dair bir inceleme yapmayı, ayrıca bu yapı üzerinde internet kullanımının tercih edilme veya edilmeme nedenlerini ortaya koyarak açıklamada bulunmayı amaçlamıştır. Araştırmaya 384 Türk katılımcıya 47 sorudan oluşan online anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 16.0 programından analiz edilmiştir. Elde edilen bulgularda internet alışverişini tercih etme sebepleri katılımcıların bol seçenek, rahat ve kolaylığın olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Zaman kazandırmanın da internet alışverişini tercih edilme sebeplerini olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Güneş vd., (2023) yapılan bu çalışma, Uyarın-Organizma-Tepki (SOR) ve Schachter-Singer (SST) teorilerini temel alarak, zaman baskısının dürtüsel satın alma üzerindeki etkisini duygusal ve bilişsel boyutları da kapsayacak şekilde ampirik bir şekilde incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmada 2022 yılının mart ve haziran arasında üç aylık süreyi kapsayacak şekilde 390 katılımcıya anket uygulanmıştır. 337 geçerli anket SPSS 27.0 ve AMOS yazılımı ve PLS-SEM ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında zaman baskısı ile dürtüsel satın

alma arasında pozitif bir ilişki olduğu ve bilişsel odaklanmadan farklı olarak duygusal odaklanma olduğu görülmüştür. Zaman baskısı ile duygusal (bilişsel), dürtüsel satın alma arasındaki ilişkiye algılanan değer aracılık ettiği tespit edilmiştir.

Yılmaz (2022) bu çalışma, alışveriş motivasyonunun anlık satın alma davranışı üzerindeki etkisini incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmanın bir diğer amacı ise zaman baskısı ve alışveriş ilgisi düzeyine göre değişiklik gösterip göstermediğini tespit etmektir. Araştırmada 265 katılımcıya anket düzenlenmiş ve 246 geçerli anket regresyon analizi yapılarak veri elde edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında anlık satın alma davranışı üzerinde alışveriş motivasyonunun olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, alışveriş motivasyonunun anlık satın alma davranışı üzerindeki etkisinin, zaman baskısı ve alışverişe ilgi düzeyine göre değişiklik gösterdiği de gözlemlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çağımız dünyasında gelişen teknoloji her konuda olduğu gibi pazarlama alanında da büyük etiklere sahip olmuştur. İnternet ve teknolojinin uyumlu gelişimi pazarlama alanında ürün ile hedef kitlenin bir araya gelme noktasında etkili olmuştur. Bu noktada günümüz toplumunda her bireyde en az bir teknolojik ürün kullanımı mevcuttur. Genel bakışta bu kadar teknolojik ürün kullanımı ve pazarlamadaki online platformlar alıcıyı ürün ile istediği zaman, istediği yerde ihtiyaçları doğrultusunda bir araya getirerek pazarlama fırsatı doğurmuştur.

Tüketicilerin geleneksel pazarlama yerine online satın alamaya yönelimi, zaman baskısı altında online satın alma kaynağının çekiciliği, kaynağın güvenilirliği ile ürüne erişebilirliğin kolaylığı tüketiciyi online alışverişe yönlendirmiştir. İşletmelerin gelişen teknolojiye ayak ve yeniliklere ayak uydurması, karşılaşılan sorunlarda yenilikçi çözümlerin bulunması pazardaki yerini koruması ve işletmenin sürdürülebilirliği açısından gereklidir.

Online satın alma sürecinde, pazarlamanın başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için hedef kitlenin ürünlere erişimlerinin kolay, alışveriş sürecinin tamamlanması noktasında karmaşıklıktan uzak ve anlaşılabilir olması önem arz etmektedir. Ayrıca ürün ve hedef kitle arasında güvenin artması, işletmelerin sunacakları hizmetler ile ürünlerin alıcıların beklentilerini karşılaması olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Sonuç olarak, tüketici davranışları üzerinde yapılan incelemeler, online satın alma kavramını açıklarken, tüketicilerin satın almada ve karar vermedeki süreçlerini de ele almıştır. Gelişen teknoloji ve internet, tüketicilerin ürünlere erişimini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Geleneksel pazarlamanın aksine, ürün ile alıcı arasındaki etkileşim, ürünün hangi platformda sunulduğuyla şekillenmektedir. Bu durum, ürünlere erişimi hızlandırmış ve tüketicilerin üzerindeki zaman baskısını azaltmıştır. Geleneksel pazarlama anlayışında alıcılar genellikle belirli bir mekanla sınırlıyken, online ortamda bu sınırları aşarak daha kolay bir şekilde ürünlere ulaşabilmektedir.

Zaman baskısının ortadan kalkmasının sunduğu avantajları etkili bir şekilde değerlendirebilmek için, üretici firmaların online satış alanında kendilerini sürekli geliştirmeleri ve güncel kalmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, profesyonel ekipler ve departmanlar oluşturulmalı, bu gruplardan destek almalıdırlar. Ürünlerin, tüketicilerin beklentilerine tam anlamıyla karşılık verebilmesi ve görsel uyumun maksimum seviyede

sağlanması önem taşımaktadır. Ayrıca, tüketicilerin sosyal, kültürel ve ekonomik faktörleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Online satın almada işletmelerin, bu alanda yapacakları doğru hamleleri ile pazardaki rekabette öne çıkmalarına ve güçlü bir konum elde etmelerine olanak tanıyabilir. Bu doğrultuda belirtilen faktörlerin gerçekleştirilmesi büyük bir önem taşıırken, aynı zamanda karşılaşılan krizleri aşmak ya da bu durumdan fayda sağlamak için de bu unsurların dikkatli değerlendirilmesi ve uygulamaya konulması hayati önem taşıyabilir.

KAYNAKÇA

- Alan, A. K., Kabadayı, E. T., & Erişke, T. (2018). İletişimin Yeni Yüzü: Dijital Pazarlama ve Sosyal Medya Pazarlaması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 493-504.
- Alan, A. K., Kabadayı, E. T., & Köksal, C. G. (2018). Tüketicilerin Kişilik Özelliklerinin Ve Zaman Baskısının Online Alışveriş Niyeti Üzerindeki Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 40-56.
- Algür, S., & Cengiz, F. (2011). Türk Tüketicilere Göre Online (Çevrimiçi) Alışverişin Riskleri ve Yararları the risk and benefit perceptions of online shopping according to the turkish consumers. *Journal of Yasar University*, 22(6), 3666-3680.
- Büyüker, İşler, D., Yarangümelioglu, D., & Gümülü, E. (2016). Online Tüketici Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Durum Değerlendirmesi: Isparta İlinde Bir Uygulama. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3).
- Çalışkan, M., Tan, A., & Armutçu, B. (2024) Sosyal Medya Pazarlamasının Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma.
- Çekiç, S. (2016). *Davranışsal İktisat Bağlamında Cinsiyet Farkının Tüketici Tercihlerine Etkisi: Bartın Örneği* (Master's thesis, Bartın Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü).
- Çetinkaya, F. Ö., & Şahbaz, R. P. (2019). Sosyal Medyada Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun Kişinin Tatil Satın Alma Niyetine Etkisi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 383-402.
- Çolakoğlu, S., & Demir, A. O. (2021). Dijital Pazarlama Araçlarının Satın Alma Kararlarına Etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 5(9), 14-30.
- Hacıaloğlu, A., & Sağlam, M. (2021). COVID-19 Pandemi sürecinde tüketici davranışları ve e-ticaretteki değişimler. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 16-29.
- İşlek, M. S. (2012). *Sosyal Medyanın Tüketici Davranışlarına Etkileri Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma* (Master's thesis, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Karaca, Ş., & Gümüş, N. G. (2020). Tüketicilerin Online Yorum ve Değerlendirme Puanlarına Yönelik Tutumlarının Online Satın Alma Davranışlarına Etkisi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 9(1), 52-69.
- Karakuş, m. (2022). Sosyal Medyanın ve Online Alışveriş Sitelerinin Tüketici Davranışlarına Etkisi Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Atatürk iletişim dergisi*, (23), 1-8.
- Özgüven, N. (2011). Tüketicilerin Online Alışverişe Karşı Tutumları ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkinin Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(2), 47-54.

- Peña-García, N., Gil-Saura, I., Rodríguez-Orejuela, A., & Siqueira-Junior, J. R. (2020). Purchase Intention And Purchase Behavior Online: A cross-cultural approach. *Heliyon*, 6 (6), e04284.
- Peng, L., Zhang, W., Wang, X., & Liang, S. (2019). Moderating Effects Of Time Pressure On The Relationship Between Perceived Value And Purchase Intention In Social E- Commerce
- Sales Promotion: Considering the impact of product involvement. *Information & Management*, 56(2), 317-328.
- Şen, Ö., & Uslu, A. (2017). Online Alışverişte Satın Alma Davranışının Planlı Davranış Teorisi, Teknoloji Kabul Modeli, Yenilik Yayılım Kuramı, Tüketici Alışkanlıkları ve Güven Faktörleriyle İncelenmesi.
- Uygun, M., Özçifçi, V., & Divanoğlu, S. U. (2011). Tüketicilerin Online Alışveriş Davranışını Etkileyen Faktörler. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 373-385.
- Uygurtürk, H., & Kara, C. (2023). Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Unsurların Demografik Faktörler Açısından Değerlendirilmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 629-648.
- Yapraklı, Ş., & Gül, B. (2021). Tüketici Yenilikçiliği, Algılanan Risk ve Ürün İlgileniminin Online Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(5), 1507-1534.
- Yıldırım, Y. (2016). Tüketicinin Satın Alma Karar Sürecinde Bilgi Kaynakları ve Güvenirlikleri: Referans Grubu Olarak Yakın Çevrenin Etkisinin İncelenmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 214-231.
- Torlak, Ö., Doğan, V., & Özkara, B. Y. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Yaşamlarında Algıladıkları Zaman Baskısının Plansız Satın Alma Eğilimleri Üzerindeki Etkisi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 1-20.
- Yağcı, İ., M., Hassan, M., & Doğrul, Ü. (2017). Tüketicilerin Online Alışverişe Karşı Tutumlarını ve Online Alışveriş Yapma Niyetlerini Etkileyen Faktörler: Türkiye -Slovenya Karşılaştırması. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 111(124).
- Saygılı, M. (2014). *Faydacı ve hazcı alışveriş motivasyonlarının online satın alma niyeti üzerine etkisi* Master's thesis, Sakarya Üniversitesi Turkey.
- Bozacı, İ. (2019). Bireysel zaman baskısının satın alma sonrası pişmanlığa etkisinde alışverişte zaman baskısının aracı rolü üzerine bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 10(17), 653-676.
- Koçak Alan, A., Tümer Kabadayı, E., & Gökmen Köksal, C. (2018). Tüketicilerin Kişilik Özelliklerinin ve Zaman Baskısının Online Alışveriş Niyeti Üzerindeki Etkisi. *Dumlupınar University Journal of Social Science/Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56).
- Bil, E., Skeja, A., & Keskin, G. (2017). Tüketicilerin Online Alışveriş Davranışları Hakkındaki Görüşleri Gökçeada Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama.
- İzgi, B. B., & Şahin, İ. (2013). Elektronik perakende sektörü ve internet alışverişi tüketici davranışı: Türkiye örneği. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 9-27.
- Güneş, B., Zhang, Y., & Zheng, L., (2023). Zaman baskısı ile tüketicilerin dürtüsel satın almaları arasındaki ilişki- Algılanan değer ve duyguların rolü. *Heliyon Dergisi*, 9(12).
- Yılmaz U., C. (2022). Alışveriş Motivasyonunun Havaalanlarındaki Anlık Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 18-34.

<https://blogs.bu.edu/ccai/2022/04/15/online-alisveris-nedir/>

(Erişim tarihi: 08.05.2024)

<https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>

(Erişim tarihi: 14.08.2024)

<https://www.ticimax.com/blog/2023-yili-e-ticaret-verileri-ve-istatistikleri>

(Erişim tarihi: 21.10.2024)

"BEDAVA" NIN RASYONALİTESİ: SIFIR FİYATIN TÜKETİCİ TERCİHLERİ VE PAZAR DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ÇARPITICI ETKİSİ

Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR¹

Dr. Kader EROL²

Özet

Bu çalışma, “bedava” kavramının tüketici davranışları ve pazar dinamikleri üzerindeki etkilerini teorik bir çerçevede incelemektedir. Klasik iktisat teorilerine göre fiyat, rasyonel bir maliyet göstergesi olarak tüketici tercihlerini yönlendirir; ancak sıfır fiyatın yarattığı psikolojik ve duygusal cazibe, rasyonel modellerle tam olarak açıklanamayan güçlü bir davranışsal çapa oluşturmaktadır.

Çalışma, sıfır fiyat etkisi, kayıptan kaçınma, işlem maliyeti ve karşılıklılık gibi davranışsal mekanizmaları ele alarak “bedava”nın tüketici kararları üzerindeki çarpıtıcı etkilerini ortaya koymaktadır. Literatürde pek çok çalışmada pazarlama stratejilerinde freemium modeller, “kargo bedava” uygulamaları, ücretsiz örnek ürünler ve “bir alana bir bedava” kampanyaları gibi farklı tezahürler incelenmiş, bu stratejilerin hem tüketici tercihlerini hem de firma rekabetini nasıl etkilediği değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada dijital ekonomi bağlamında “bedava” hizmetlerin karşılığının genellikle kullanıcı verisi ve dikkati olduğu vurgulanmış, etik ve güç dengesi ile ilgili tartışmalar ele alınmıştır. Çalışma, bedava stratejilerinin hem fırsat hem de risk unsuru olduğunu, tüketici refahı ve pazar rekabeti açısından dikkatle yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç bölümünde, pazarlama uygulayıcıları için stratejik öneriler sunulmuş ve gelecekteki araştırmalar için kültürel farklılıklar, nesil etkileri ve nöroekonomik yaklaşımlar gibi potansiyel yönelimler önerilmiştir. Çalışma, bedava kavramının yalnızca ekonomik bir araç değil, aynı zamanda psikolojik, sosyal ve etik boyutları olan çok katmanlı bir olgu olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bedava, sıfır fiyat etkisi, tüketici davranışı, freemium, pazarlama stratejileri, veri ekonomisi, dikkat ekonomisi

Abstract

This study theoretically examines the effects of the concept of “free” on consumer behavior and market dynamics. According to classical economic theory, price serves as a rational indicator guiding consumer choices; however, the psychological and emotional allure of a zero price creates a powerful behavioral anchor that cannot be fully explained by rational models.

The study explores behavioral mechanisms such as the zero-price effect, loss aversion, transaction costs, and reciprocity, highlighting how “free” can distort consumer decisions. In marketing strategies, various manifestations—such as freemium models, “free shipping” offers,

¹ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Saray Meslek Yüksekokulu, sezengungor@nku.edu.tr, 0000-0001-8388-6350

² Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, kkizilerol@nku.edu.tr, 0000-0002-9143-2946

product samples, and “buy-one-get-one-free” campaigns—are analyzed in terms of their impacts on consumer preferences and firm competition.

Furthermore, in the context of the digital economy, it is emphasized that “free” services are often compensated by user data and attention, raising ethical and power-related concerns. The study demonstrates that “free” strategies can present both opportunities and risks and must be managed carefully with respect to consumer welfare and market competition.

Finally, strategic recommendations for marketing practitioners are provided, and potential directions for future research are proposed, including cultural differences, generational effects, and neuroeconomic approaches. The study concludes that the concept of “free” is not merely an economic tool but a multi-layered phenomenon encompassing psychological, social, and ethical dimensions.

Keywords: Free, zero-price effect, consumer behavior, freemium, marketing strategies, data economy, attention economy

1. Giriş: Rasyonaliteden Sapmanın En Güçlü Hali - Freemium

Klasik iktisat teorisinde fiyat, mal veya hizmetin üretim maliyetleri (emek, sermaye, hammadde) ile arz-talep dengesine bağlı olarak belirlenen rasyonel bir gösterge olarak kabul edilir. Fiyat, tüketicinin ödemeye razı olduğu maksimum değeri ve satıcının marjinal maliyeti içeren yapı üzerinden, kaynak tahsisini verimli kılar. Ancak **“sıfır fiyat” (bedava)** durumu, bu paradigmanın öngördüğü fayda-maliyet kıyaslamasında güçlü bir sapma yaratır. Çünkü **“bedava”** seçeneği, maliyeti sıfır olan ürün ya da hizmetin “fiyat” yönünden görünür bir indirimi değil, maliyetin tamamen ortadan kalkmasıdır; bu da tüketicinin karar verme süreçlerini, algılarını ve tercihlerinin biçimini temelden değiştirir. Bu durum, bireylerin **“bilinçli ama öngörülebilir”** bir şekilde rasyonaliteden saptığını gösteren davranışsal iktisadın temel olgularından biridir (Ariely, 2013). Bedava etiketi, tüketicinin algıladığı faydayı doğrusal olmayan bir biçimde artırmakta ve karar süreçlerini derinden etkilemektedir (Gökçeoğlu vd. 2024).

Sıfır fiyat, geleneksel ekonomik modellerde beklenen marjinal fayda ile marjinal maliyet karşılaştırmasını bozabilir. Örneğin, tüketiciler, sıfır fiyat sayesinde hem kazanılan şeyin faydasını abartabilir hem de fırsat maliyetini ya fark etmeyebilir ya da küçümseyebilir. Ayrıca, psikolojik mekanizmalar (örneğin “bedava” ifadesinin yarattığı çekim, kayıptan kaçınma (loss aversion) ya da risk algısının azalması) tüketicilerin rasyonel modelin öngördüğü tercihler yerine irrasyonel ya da standardın dışında kararlar almasına yol açar.

Bu çalışmanın temel amacı, “bedava” kavramının altında yatan davranışsal psikoloji mekanizmalarını teorik düzeyde incelemek ve bu mekanizmaların tüketici tercihleri, firma stratejileri ile pazar yapısı üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın kapsamı şu şekilde belirlenmiştir:

- **Davranışsal mekanizmaların tespiti:** Sıfır fiyatın tüketiciler üzerinde neden aşırı bir çekim gücü yarattığı; duygusal etkiler, bilişsel önyargılar, alışkanlıklar, referans etkileri gibi psikolojik süreçlerin analizi.
- **Tüketici tercihlerindeki değişiklikler:** Bedava seçeneği ile karşılaşıldığında, tüketicilerin değer, fayda, kalite algısı ve alışveriş davranışlarında ortaya çıkan

sapmalar; fayda-maliyet hesaplamalarındaki görünmeyen maliyetler (örneğin zaman, çaba, algılanan risk) gibi unsurların rolü.

- **Firma stratejilerine etkileri:** Bedava stratejisinin pazarlama ve fiyatlandırma modelleri içinde nasıl konumlandığı; “freemium”, promosyon, hediyeler (free gifts) ve bundle (paket satış) uygulamaları; bu stratejilerin sürdürülebilirliği ve maliyet-etkinliği.
- **Pazar yapısı ve rekabet üzerindeki etkileri:** Bedava tekliflerin rekabet ortamını, firma giriş çıkışlarını, tüketici refahını ve pazar verimliliğini nasıl etkilediği; marjinal maliyet ile fiyat arasındaki ilişkinin nasıl bozulduğu; devlet veya regülasyon açısından ne tür müdahale alanlarının doğabileceği.

Bu çerçevede, teorik yaklaşımlar (davranışsal ekonomi, nöroekonomi, psikoloji), klasik ve neoklasik iktisat ilkeleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınacak; ayrıca güncel ampirik bulgularla desteklenecek biçimde “bedava”nın rasyonel teoride açıklanamayan yönleri açığa çıkarılacaktır.

2. Teorik Çerçeve: "Bedava"nın Psikolojik ve Ekonomik Temelleri

2.1. Sıfır Fiyat Etkisi (Zero-Price Effect):

Sıfır fiyat etkisi, tüketicilerin iki alternatif arasından seçim yaparken fiyatlar her iki alternatifte eşit oranda düşürüldüğünde ve daha düşük değerli alternatifin fiyatı sıfıra indiğinde, rasyonel modellerin öngördüğünden daha sık biçimde ücretsiz (düşük değerli) alternatifi tercih etmeleri olgusunu tanımlar. Shampanier, Mazar ve Ariely tarafından geliştirilen ampirik çalışmalar, “bedava” etiketinin tüketicinin fayda algısını doğrudan yükselttiğini; dolayısıyla sıfır fiyat durumunda tüketicinin basit maliyet-fayda hesabı yerine, ücretsiz olanın algılanan faydasını artıran ayrı bir bilişsel/duygusal süreç işletildiğini göstermiştir (Shampanier, Mazar & Ariely, 2007). Bu etki, yalnızca işlem veya elde etme maliyetlerinin farklılığı ile açıklanamazken, çalışmada bedava ifadesinin kendisinin psikolojik bir cazibe yarattığı gözlemlenmiştir.

Zihinsel olarak, sıfır fiyat “kesin kazanç” ve “kesinlik” duygusunu pekiştirir; tüketici, belirsizlikten arınmış küçük bir faydayı (ücretsiz ürün) daha yüksek beklentili ama ücret gerektiren bir seçeneğe tercih edebilir. Literatür, sıfır fiyat etkisinin evrensel olmadığını, bağlam değişiklikleri (ör. zaman baskısı, ürün kategorisi, çoklu seçeneklerin sunumu) ve bireysel farklılıklarla sınırlandığını da göstermektedir. Örneğin zaman baskısı bazı çalışmalarda sıfır fiyat etkisini zayıflatılabilmektedir (Dinsmore, Wright & Plotkina, 2021; Yang, 2023).

2.2. İşlem Maliyeti (Transaction Cost) Perspektifi:

İşlem maliyeti perspektifi, Coase’dan başlayıp Williamson ve sonraki çalışmalarda derinleşen literatürde piyasa işlemlerinin yalnızca parasal maliyetlerden değil aynı zamanda arama, bilgi, pazarlık, denetim ve uyum maliyetlerinden oluştuğunu vurgular (Williamson, 1981; Cuypers, Hennart, Silverman & Ertug, 2021). Sıfır fiyatlı tekliflerin karar mekanizmasını kısaltarak rasyonel hesaplama sürecini bypass etmesi, bu çerçevede iki şekilde okunabilir: birincisi, eğer gerçek işlem maliyetleri (araştırma, değerlendirme) sıfır fiyat durumunda azalıyor ya da algılanan işlem maliyeti düşüyorsa tercih değişimi kısmen bu yolla açıklanabilir; ikincisi, Shampanier ve arkadaşlarının deneyleri gösteriyor ki sıfır fiyat etkisi, işlem maliyetleri sabit tutulduğunda bile devam etmektedir (Shampanier vd., 2007); bu da etkinin yalnızca işlem maliyetlerinden kaynaklanmadığını, doğrudan psikolojik bir unsurun var olduğunu işaret eder.

Bu bağlamda, platform ekonomilerinde (ücretsiz kayıtla ücretli özellikler, freemium modelleri) “algılanan işlem maliyetleri” ile “gerçek maliyetler” arasındaki fark stratejik bir araç olarak kullanılabilir. Firmalar, ücretsiz girişimlerle kullanıcı tabanını genişletirken, kullanıcıların değerlendirme sürelerini ve alternatifleri sorgulama eğilimini azaltarak pazar payı kazanabilirler. Ancak bu strateji, uzun dönemde kalite algısı, müşteri bağlılığı ve sürdürülebilir gelir modelleri üzerinde ters etkiler doğurabilir.

2.3. Kayıptan Kaçınma (Loss Aversion) ile İlişkisi:

Kayıptan kaçınma ilkesi, Kahneman ve Tversky’in öne sürdüğü Prospect Theory’nin merkezi bir bileşenidir: bireyler eşit büyüklükte bir kazanç ve bir kayıp arasında tercih yaparken kayıpları kazançlardan daha güçlü hissederler (Kahneman & Tversky, 1979). Sıfır fiyat bağlamında bu kuramın uygulanışı şu şekilde ifade edilebilir: ücretsiz bir seçeneğin elde edilmesi “kesin bir kazanım” olarak kodlanırken, aynı düzeyde bir ürün için küçük bir ücret ödemek potansiyel bir “kesin kayıp” algısı yaratır; bu asimetrik algı, tüketiciyi ücretsiz seçeneğe yönlendirir. Bu mekanizma, sıfır fiyatın cazibesini artıran önemli bilişsel temellerden biridir ve davranışsal ekonominin temel açıklamalarından biridir.

Ayrıca, kayıptan kaçınmanın belirsizlik, referans noktası ve bağlamla etkileşimi vardır: bedava olanın referans noktası “ücretsiz” iken, ücretli alternatife ilişkin referans noktası “ödeme yapmak” olduğundan, algılanan net fayda hesaplamaları farklı çerçevelerde oluşur; bu da “küçük ödeme = büyük psikolojik maliyet” algısını güçlendirir.

2.4. Sosyal ve Duygusal Boyut:

“Bedava” yalnızca ekonomik bir fiyat sinyali değil, sosyal ve duygusal anlamlar taşıyan bir mesajdır. Ekonomik davranış literatüründe karşılıklılık (reciprocity) ve hediye/armağan teorileri, bedava verilen şeylerin alıcıda minnettarlık, aidiyet ve güven duygularını tetikleyebileceğini; bunun sonucunda da uzun vadeli davranış değişiklikleri (markaya sadakat, pozitif sözel öneri) oluşturabileceğini belirtir (Fehr & Gächter, 2000).

Duygusal bağlamda ise ücretsiz hedonik (haz odaklı) ürünler, tüketicide daha yoğun olumlu duygusal tepkiler uyandırma eğilimindedir; bunlar kısa dönemli tatmin yanında markaya yönelik pozitif duygusal çağrışımlar oluşturur. Hedonik ürünlerin duygusal tepkileri güçlendirdiği, faydacı (utilitarian) ürünlerin ise daha bilişsel değerlendirmeye açık olduğu literatürde gösterilmiştir; bu nedenle bedava stratejisinin etkisi ürün tipine (hedonik vs. utilitarian) göre farklılaşır (Bettiga, Lamberti & Shabbir, 2020).

Sosyal boyutun bir diğer ayağı da normatif etkilerdir: ücretsiz sunulan şeyler bazen sosyal onay veya sosyal statü sinyali vermese de “çok tercih edilen ücretsiz” obje sosyal normlara dayalı sürü davranışını tetikleyebilir; bu, sosyal öğrenme ve gösterişçi tüketim çerçevelerinde değerlendirilebilir.

Sıfır fiyat etkisinin arkasında yatan psikolojik mekanizmalar, bireylerin karar alma süreçlerindeki sistematik hataları anlamamıza olanak sağlar. Aşağıdaki tablo, bu mekanizmaları özetlemektedir.

Tablo 1. Sıfır Fiyat Etkisinin Psikolojik Temelleri

Psikolojik Mekanizma	Açıklama
Duyguya Dayalı Karar (Affect Heuristic)	Sıfır fiyat, olumsuz bir durum (kayıp) riskini tamamen ortadan kaldırdığı için güçlü bir pozitif duygusal tepki tetikler.
Kayıptan Kaçınma (Loss Aversion)	Klasik iktisatta küçük bir maliyet olan bir miktar para, sıfır fiyat karşısında bir "kayıp" olarak algılanır ve bu riskten kaçınılır.
Algılanan Değer ve Basitlik	"Bedava", karmaşık bir kararı basitleştirir; tüketicinin maliyet-fayda analizi yapma ihtiyacını ortadan kaldırır.
Sosyal Normlar (Karşılıklılık)	Özellikle "sözde bedava" (pseudo-free) tekliflerde, tüketicide minnettarlık ve karşılık verme hissi uyandırabilir.

Bu mekanizmalar, Şampanyer, Mazar ve Ariely'nin (2007) klasikleşmiş çikolata deneyinde net bir şekilde gözlemlenmiştir. Araştırmacılar, Lindt çikolatası 13 cent, Hershey's çikolatası 1 cent iken tüketicilerin çoğunun daha kaliteli olan Lindt'ü seçtiğini; ancak fiyatlar 1 cent düşürüldüğünde (Lindt 12 cent, Hershey's 0 cent) tercihlerin büyük oranda ücretsiz Hershey's'ten yana kaydığını tespit etmiştir. Bu durum, çok küçük bir mutlak fark olmasına rağmen, sıfır fiyatın tüketici tercihlerinde tam bir tersine dönüşe yol açabileceğini göstermiştir.

3. "Bedava"nın Pazarlama Stratejilerindeki Tezahürleri

3.1. Freemium Modeli

Freemium, dijital pazarlama dünyasında yaygın şekilde kullanılan bir stratejidir; burada bir ürünün ya da hizmetin temel seviyesi kullanıcılara ücretsiz sunulur, ancak daha gelişmiş özellikler, ek içerikler ya da premium fonksiyonlar ücretli olarak satılır (Anderson, 2009; Niculescu & Wu, 2014). Bir başka ifadeyle dijital ürün ve hizmetlerde yaygın olarak kullanılan bu modelde, temel hizmet bedava sunularak kullanıcı edinimi sağlanır, premium özellikler için ise ücret talep edilir. Bu model, kullanıcıyı platforma "kilitleyerek" (lock-in) uzun vadeli bir müşteri ilişkisinin temelini atar. Bu model, ilk temas maliyetini sıfıra indirmekle kalmaz, aynı zamanda kullanıcı tabanını hızla genişletme imkânı sağlar. Ücretsiz kullanıcıları çeken firmalar, bu kullanıcıları premium versiyonlara dönüştürme şansı elde eder. Ayrıca ücretsiz versiyon aracılığıyla kullanıcıların davranış verileri toplanabilir, kullanım alışkanlıkları analiz edilerek kişiselleştirilmiş teklif ve çapraz satış stratejileri geliştirilebilir (Pujol, 2010).

Freemium stratejisinin önemli avantajlarından biri, kilitlenme etkisi (lock-in) yaratma potansiyelidir. Bir kullanıcı, sistemde içerik, üstveri, sosyal bağlantılar ya da alışma maliyeti gibi bağlarla yerleşmişse, başka bir alternatife geçme maliyeti artar; bu da firmanın müşteri elde tutma gücünü artırır (Kumar, 2014). Ancak bu stratejinin dezavantajları da vardır. Çok düşük dönüşüm oranları (ücretsiz kullanıcıların premium kullanıcıya dönüşmemesi), maliyetlerin ücretsiz kullanıcılar üzerinden finanse edilme baskısı ve bazı kullanıcıların sistemi sömürü biçimde kullanma riski (Seufert, 2014) bunlardan bazılarıdır.

3.2. "Kargo Bedava" ve E-ticaret Dinamikleri

E-ticaret dünyasında “kargo bedava” stratejisi, tüketicilerin satın alma kararına etkide bulunan güçlü bir dürtü unsuru olarak işlev görür (Lewis, Singh & Fay, 2006). Araştırmalar, tüketicilerin genellikle ürün fiyatından ziyade “kargo bedava” etiketine daha hassas tepki verdiğini göstermektedir (Morwitz, Greenleaf & Johnson, 1998). Çünkü kargo ücreti, son aşamada ortaya çıkan ve beklenmedik bir maliyet olarak algılanabilir; bu durumda tüketici, küçük bir fiyat farkı kadar büyük psikolojik direnç gösterebilir. Bu psikolojik direnç, ürünü sepete eklemekten satın alma sürecine geçirmeyi engelleyebilir. “Kargo bedava” seçeneği, tüketicinin bu direnç noktasını aşmasına yardımcı olan son dürtü rolünü üstlenebilir.

Ayrıca, birçok e-ticaret firması “kargo bedava” seçeneğini belirli bir alt sınır üzerinden sunar. Örneğin “100 TL üzeri alışverişlerde kargo bedava” seçeneği sıkça kullanılan bir stratejidir. Böylece firmalar, toplam sepet büyüklüğünü artırmaya yönelik bir teşvik mekanizması yaratır (Koukova, Srivastava & Steul-Fischer, 2012) ve tüketiciyi sepete eklemekten satın alma işlemine geçirecek son “dürtme” (nudge) görevi görür. Ancak buradaki denge önemlidir çünkü kargo maliyeti hâlen firmayı etkileyen bir maliyet unsurudur ve yanlış fiyatlandırma stratejisi sürdürülemez hale gelebilir.

3.3. Örnek Ürün ve Bedava Deneyim Stratejileri

Fiziki ürünlerde ücretsiz numuneler, ücretli ürünlerin tanıtımı için klasik ancak hâlâ etkili bir araçtır (Heilman, Lakishyk & Radas, 2011). Ücretsiz örnek, tüketiciyi ürüne maruz bırakır ve potansiyel risk algısını azaltır: “bedava denedim, pişman olursam zararım yok” psikolojisi devreye girer. Bu strateji, özellikle kozmetik, gıda, kişisel bakım ve sağlık ürünleri gibi hassas denemelik ürünlerde yaygındır.

Bu yaklaşım aynı zamanda karşılıklılık normunu tetikler: tüketici, aldığı “bedava örnek” için bir ödeme yapmamış olsa da algılayacağı minnettarlık hissi nedeniyle markaya karşı olumlu eğilim geliştirebilir ve gelecekte satın alma eğiliminde olabilir (Argo & Main, 2008). Ücretsiz örnek stratejisi, marka ile tüketici arasında ilk temas kurulmasını sağlar ve güven inşa etme açısından önemli bir araç olabilir.

3.4. "Bir Alana Bir Bedava" Kampanyaları:

“Bir alana bir bedava” (Buy One Get One - BOGO) kampanyaları, tüketicilere “bir ürün alırsan buna bedava olarak bir tane ek olarak veririm” teklifi sunar (Chandon & Wansink, 2002). Bu kampanya türü, tüketicinin bedava algısına hitap ederken aynı zamanda algılanan maliyetler arasındaki farkı kamufle eder. Bu tip promosyonlarda tüketiciler sıklıkla ihtiyaçları olmayan ekstra ürünleri “bedava olduğu için” alma eğiliminde olabilirler; bu da kaynak israfına ya da gereksiz tüketim davranışlarına yol açabilir (Palazón & Delgado-Ballester, 2009).

BOGO kampanyalarının arkasında, tüketicilerin “bedava” olan kısmı (gereksiz bile olsa) zihinsel olarak değerli görmeleri vardır. Ayrıca bu kampanyalar, stok devir hızı, daha yüksek hacimli satışlar, raf alanı optimizasyonu ve ürün farkındalığını artırma gibi avantajlar sağlayabilir (Sinha & Smith, 2000). Ancak bu kampanyalar firmanın marjını baskılayabilir, stok maliyetlerini artırabilir ve ürün imajını “indirimli” ya da “uygun fiyatlı” algısına kaydırabilir; bu da markayı “premium” konumdan uzaklaştırabilir.

3.5. Sıfır Fiyatın "Bumerang Etkisi" (Boomerang Effect)

Son dönem araştırmaları, sıfır fiyat stratejisinin her durumda olumlu sonuç vermediğini göstermektedir. Sıfır fiyat, düşük yan maliyetler olduğunda talebi artırırken (pozitif etki),

yüksek yan maliyetler varlığında (örneğin, bir kursa gitmek için uzun süre seyahat etmek, aşı olmak için fiziksel risk almak) bir **"bumerang etkisi"** yaratarak talebi düşürebilmektedir. Bunun nedeni, sıfır fiyatın tüketicide yarattığı pozitif duygusal tepkinin yanı sıra, aynı zamanda yan maliyetleri daha fazla sorgulamasına, başka ifadeyle bilişsel inceleme yapmasına da yol açmasıdır. Yan maliyetler yüksek olduğunda, bu inceleme süreci baskın çıkar ve talep azalır. Ayrıca, günümüzün daha bilinçli tüketicileri, aşırı cömert "bedava" teklifler karşısında şüpheye düşebilmekte ve markanın itibarını sorgulayabilmektedir.

"Sıfır fiyat", klasik iktisadın rasyonel aktör modelini geçersiz kılan güçlü bir davranışsal olgudur. Kayıptan kaçınma ve duygusal karar verme gibi bilişsel önyargılar üzerine inşa edilen bu etki, firmalar için freemium modellerden ücretsiz kargo kampanyalarına kadar uzanan geniş bir strateji yelpazesi sunmaktadır. Ancak, sıfır fiyatın her bağlamda ve her koşulda işe yaramadığı unutulmamalıdır. Özellikle yan maliyetlerin yüksek olduğu durumlarda ortaya çıkabilen "bumerang etkisi", pazarlamacıların bu güçlü aracı kullanırken bağlama odaklanması ve stratejilerini tüketici psikolojisinin derinliklerine inerek tasarlaması gerektiğini göstermektedir. "Bedava"nın görünürdeki basitliği, ardındaki karmaşık psikolojik ve pazarlama dinamiklerini anlamamıza engel olmamalıdır.

4. Pazar Dinamikleri ve Etik Üzerine Çıkarımlar

4.1. Rekabet Stratejilerinin Çarpıtılması

Bedava stratejisi, ekonomik açıdan nadiren yalnızca tüketici tercihlerini etkilemez; aynı zamanda bir **pazara giriş bariyeri** ya da **rekabeti bastırıcı araç** olarak da işlev görebilir. Özellikle hâkim firma veya büyük oyuncular, ücretsiz sunulan ürün veya hizmetlerle küçük rakiplerin maliyet-avantajlarını aşırı baskı altında bırakabilir. Bu, predatör fiyatlandırmaya³ benzer bir işlev görebilir, büyük oyuncular geçici zarar katlanarak pazar payı kazanıp daha sonra fiyatlarını yeniden yükseltebilir (Investopedia, 2025).

Bu durum, geleneksel giriş bariyeri (barrier to entry) teorileri ile açıklanabilir: yeni firmaların pazara giriş maliyeti (teknoloji, marka, müşteri edinme maliyeti) zaten yüksektir ve ücretsiz stratejiyle pazara hâkim olanlar bu maliyetleri gölgeleyebilir (Carlton, 2008). Bu strateji, rakiplerin sürdürülebilir şekilde ayakta kalma kabiliyetini zayıflatabilir ve sektörel konsantrasyonu artırabilir.

Ayrıca, özellikle dijital platformlarda "bedava" modelleyen oyuncular, kullanıcı tabanı ve veri avantajı nedeniyle network etkileri yaratarak yeni girişimlerin pazara girmesini daha da zorlaştırabilir. Bu durumda "bedava" yalnızca pazara giriş engeli değil, aynı zamanda yaygınlaşmış bir kontrol mekanizması haline gelir.

4.2. Tüketici Refahı ve İrrasyonel Tercihler

Birçok durumda, tüketiciler küçük bir ücret ödemek yerine bedavayı seçmek yoluyla gerçek anlamda daha değerli alternatifleri geri çevirebilir ve böylece kendi refahlarını azaltabilirler. Yani irrasyonel tercih, sadece firmalar için değil, bireysel refah açısından da maliyet doğurabilir.

³ Predatör fiyatlandırma: Yırtıcı fiyatlandırma. Bir şirketin rakiplerini piyasadan çekmek amacıyla fiyatlarını düşürmesidir. Bu yöntem işe yararsa şirket daha sonra fiyatları arttırıp düşük fiyat dönemindeki zararını telafi edebilir, hatta bunu yapmak zorundadır. Ayrıca sorunsuz işleyen bir predatör fiyatlama stratejisi şirketi tekel konumuna bile getirebilir.

Özellikle dijital ürünlerde ücretsiz seçenekler sayesinde tüketiciler, ücretli ama daha sağlam, güvenli ya da kaliteli alternatifleri gözden çıkarabilir. Ancak bu tercihler, kısa vadeli zevk ya da bedavanın psikolojik cazibesine dayandığı için uzun vadede memnuniyeti ve refahı düşürebilir.

Bazı araştırma sonuçları, ücretsiz dijital hizmetlerin tüketici refahını artırdığını göstermektedir. Örneğin Facebook, Google gibi platformların “bedava” ürünleri, kullanıcılar açısından yüksek tüketici “refah” kazancı yaratmış olabilir (NBER, 2023). Bu, “bedava” stratejisinin refah açısından da bir paradoks doğurabileceğini işaret eder.

4.3. Veri ve Dikkat Ekonomisi Bağlamı

Dijital dünyada “bedava” tekliflerin gerçekte karşılığı genellikle **kullanıcının verisi, dikkati**, ya da **kullanıcı içeriği üretimidir**. Bu bağlamda “**ürün sizseniz, bedava olan bir şeyin müşterisi değil, tedarikçisisiniz**” argümanı öne çıkar.

Modern teknoloji firmaları, ücretsiz hizmet sunarak kullanıcı verilerini toplar, analiz eder ve bu verileri reklam verenlere, iş ortaklarına veya üçüncü taraflara satar. Bu süreçte, kullanıcı verisi neredeyse para gibi bir meta hâline gelir (Makridis & Thayer, 2023; Agboola, 2025). Bu ekonomi modelinde gerçek ödeme para değil, kullanıcı verisinin işletmelere aktarılmasıdır.

Aynı zamanda dikkat ekonomisi perspektifinden, insanın dikkat kapasitesi kıt bir kaynak olarak değerlendirilir. Dijital platformlar kullanıcıların dikkatini çekebilmek için tasarım stratejileri, bildirimler, “sonsuz kaydırma” gibi mekanizmalar kullanır (Marković, Popović & Andjelković, 2024). Bu stratejiler, kullanıcıların platformda daha uzun kalmasını, dikkatlerinin daha çok platforma yönelmesini sağlar; bu da firmanın reklam gelirlerini artırır. Ancak bu uygulamalar, etik açıdan manipülasyon, bağımlılık ve özerklik kaybı gibi sorunları beraberinde getirir (Regulating the Attention Economy, 2025).

Etik bir bakış açısıyla, bu modelin bazı temel eleştirileri şunlardır:

- **Şeffaflık eksikliği:** Kullanıcılar ne kadar veri verdiklerini, verilerin nasıl kullanıldığını ve hangi değerle değiş tokuş edildiğini genellikle bilmez.
- **Rıza ve özerklik ihlali:** Birçok kullanıcı “bedava” hizmeti kullanmaya yönelirken verilerini vermeyi kabul eder ama bu rızanın bilinçli olup olmadığı tartışmalıdır.
- **Dengesiz güç ilişkisi:** Platform sahipleri veri ve dikkat üzerindeki kontrolleri sayesinde kullanıcıları kapasitif hâkimiyetle yönlendirme gücüne sahiptir.
- **Toplumsal dışsallıklar:** Aşırı dikkat çekimi, kullanıcıların zaman maliyetini, dijital yorgunluğu, zihinsel sağlık üzerindeki olumsuz etkileri ve bilgi kirliliği gibi toplumsal zararları tetikleyebilir.

Bu bağlamda, veri ve dikkat ekonomisi ekseninde “bedava” stratejileri yalnızca piyasa tercihlerinin bir varyantı değil, aynı zamanda **güç, kontrol** ve **etik sınırlar** alanına giren bir mesele haline gelir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada incelenen teorik çerçeve, “bedava”nın tüketici davranışları ve pazar dinamikleri üzerindeki etkilerini derinlemesine ortaya koymaktadır. Bulgular, klasik rasyonel ekonomik modellerin öngörülerinin ötesine geçerek, sıfır fiyatın tüketici tercihlerini nasıl güçlü bir şekilde

çarpıtabileceğini göstermektedir. “Bedava” yalnızca maddi bir maliyetin yokluğu olarak değil, aynı zamanda psikolojik, duygusal ve sosyal bir değer taşıyan bir davranışsal çapa olarak işlev görmektedir. Tüketiciler, küçük maliyetleri göz ardı eder ve bedava sunulan ürün veya hizmetleri tercih etme eğiliminde bulunurken, bu süreçte kayıptan kaçınma, hedonik değer algısı ve karşılıklılık gibi mekanizmalar aktif hâle gelir.

Ayrıca “bedava” stratejisinin, pazara giriş, rekabet yapısı ve veri/dikkat ekonomisi bağlamında çok boyutlu etkileri olduğu ortaya çıkmıştır. Büyük oyuncular, ücretsiz sunulan ürün veya hizmetlerle hem rekabeti yönlendirebilir hem de tüketici davranışlarını kendi avantajlarına çarpıtabilir. Dijital ekonomide ise “bedava” hizmetlerin karşılığı çoğunlukla kullanıcı verisi ve dikkati olduğundan, ekonomik değer ve etik sorumluluk arasında karmaşık bir ilişki gözlemlenmektedir.

“Bedava” stratejileri, pazarlama uygulayıcıları için hem güçlü bir araç hem de dikkatle yönetilmesi gereken bir sorumluluk alanıdır. Bu bağlamda birkaç temel öneri öne çıkmaktadır:

1. **Hedefe uygun kullanımı:** “Bedava” stratejisi, kullanıcı edinme, marka bilinirliği artırma veya ürün denemelerini teşvik etme gibi amaçlarla sınırlı ve planlı bir şekilde kullanılmalıdır. Yanlış veya aşırı kullanım, tüketici güvenini zedeleyebilir ve uzun vadede marka değerini düşürebilir.
2. **Etik ve şeffaf yaklaşım:** Özellikle dijital platformlarda, bedava sunulan hizmetlerin karşılığında tüketicinin hangi verileri sağladığı ve bunun nasıl kullanılacağı açıkça belirtilmelidir. Etik sınırlar içinde hareket etmek, tüketici sadakatini ve uzun vadeli bağlılığı güçlendirir.
3. **Tüketici refahını gözetme:** Stratejiler tasarlanırken, tüketicilerin kısa vadeli cazibeye kapılarak daha değerli alternatifleri göz ardı etmemesi için bilgilendirici mesajlar ve bilinçlendirme mekanizmaları kullanılabilir.
4. **Segmentasyon ve kişiselleştirme:** Farklı tüketici segmentleri, bedava tekliflere farklı tepkiler verebilir. Kültürel, demografik ve nesil farklılıkları göz önünde bulundurularak, hedef kitleye uygun özelleştirilmiş bedava stratejileri geliştirilmelidir.

Bu çalışmada ortaya konan teorik çerçeve, gelecekteki akademik araştırmalar için çeşitli fırsatlar sunmaktadır:

1. **Kültürel farklılıklar:** Farklı ülkelerde ve kültürel bağlamlarda “bedava” algısının nasıl değiştiği incelenebilir. Örneğin, bireyselci ve kolektivist toplumlarda tüketicilerin bedava tepkilerinin farklılık gösterip göstermediği araştırılabilir.
2. **Nesil ve dijital adaptasyon:** Z Kuşağı, Y Kuşağı veya Baby Boomer gibi farklı kuşakların bedava teklifler ve freemium stratejilere verdikleri tepkiler karşılaştırılabilir. Bu, nesil bazlı pazarlama stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.
3. **Davranışsal ve nöroekonomik yaklaşımlar:** “Bedava”nın beynin ödül sistemleri üzerindeki etkisi, kayıptan kaçınma ve hedonik değer algısı ile ilişkisi nöroekonomik yöntemlerle incelenebilir. Bu hem akademik literatüre hem de uygulamalı pazarlama stratejilerine yeni içgörüler sağlayacaktır.
4. **Etik ve düzenleyici çerçeveler:** Dijital platformlarda bedava hizmetlerin veri toplama ve dikkat ekonomisi bağlamındaki etkileri, etik ve hukuki perspektiflerle daha

derinlemesine değerlendirilebilir. Bu hem politika yapıcılar hem de firma stratejistleri için yol gösterici olacaktır.

Sonuç olarak, “bedava” sadece bir fiyatlandırma stratejisi değil, aynı zamanda tüketici davranışlarını şekillendiren, pazarlama dinamiklerini dönüştüren ve etik sorumlulukları gündeme getiren çok boyutlu bir olgudur. Bu nedenle akademik araştırmalar ve pratik uygulamalar, bedava stratejilerini yalnızca ekonomik verimlilik çerçevesinde değil, davranışsal, kültürel ve etik bağlamlarda da değerlendirmelidir.

Kaynakça

A neural mechanism of preference shifting under zero price condition. (n.d.). *Frontiers in Human Neuroscience*.

Acquisti, A., Brandimarte, L., & Loewenstein, G. (2020). Privacy and human behavior in the age of information. *Science*, 347(6221), 509–514. <https://doi.org/10.1126/science.aaa1465>

Anderson, C. (2009). *Free: The future of a radical price*. New York: Hyperion.

Argo, J. J., & Main, K. J. (2008). Stimulation by the social environment: The influence of others on consumers’ store preferences. *Journal of Consumer Research*, 35(6), 1008–1023. <https://doi.org/10.1086/593296>

Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. New York: W. W. Norton & Company.

Buynomics. (t.y.). *The True Psychology Behind the Zero Price Effect*. Erişim adresi: [https://www.buynomics.com/articles/the-psychology-behind-the-zero-price-effect:cite\[7\]](https://www.buynomics.com/articles/the-psychology-behind-the-zero-price-effect:cite[7])

Chandon, P., & Wansink, B. (2002). When are stockpiled products consumed faster? A convenience–salience framework of postpurchase consumption incidence and quantity. *Journal of Marketing Research*, 39(3), 321–335. <https://doi.org/10.1509/jmkr.39.3.321.19111>

Cialdini, R. B. (2009). *Influence: Science and practice* (5th ed.). Boston: Pearson.

Dinsmore, J. B., Wright, S. A., & Plotkina, D. (2021). When time pressure counters the zero price effect. *Journal of Consumer Marketing*, 38(3), 399-410. [Emerald](#)

Dönmez, B. (2025). *Zero Price Effect: Gift Certificate Experiment*. *Journal of Management Theory and Practices Research*, 6(1), 129-139. [DergiPark](#)

Gökçeoğlu, S., Bilici Gökçeoğlu, A., Taşkın, İ., & Öztornacı, B. (2024). Bilinçsiz Ama Öngörülebilir: Lise Öğrencilerinde Sıfır Fiyat Etkisi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 11(104), 1-15. [https://doi.org/10.5281/zenodo.14893201:cite\[2\]](https://doi.org/10.5281/zenodo.14893201:cite[2])

Heilman, C. M., Lakishyk, K. A., & Radas, S. (2011). An empirical investigation of in-store sampling promotions. *British Journal of Management*, 22(2), 272–288. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2010.00739.x>

Huang, Y., Li, X., & Zhang, Z. (2022). The boomerang effect of zero pricing: when and why a zero price decreases demand. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50, 521–537. [https://doi.org/10.1007/s11747-022-00842-1:cite\[8\]](https://doi.org/10.1007/s11747-022-00842-1:cite[8])

Koukova, N. T., Srivastava, J., & Steul-Fischer, M. (2012). The effect of shipping fee structure on consumers' online evaluations and choice. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(6), 759–770. <https://doi.org/10.1007/s11747-011-0283-0>

Kumar, V. (2014). Making “freemium” work. *Harvard Business Review*, 92(5), 27–29.

Lewis, M., Singh, V., & Fay, S. (2006). An empirical study of the impact of free shipping programs on online purchase. *Marketing Science*, 25(1), 6–20. <https://doi.org/10.1287/mksc.1050.0160>

Mao, W. (2020). Choice set size and consumer preference for an option with a “zero” attribute value. *Journal of Consumer Behaviour*, 20(3), 626–634. [Wiley Online Library](https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/cb.20000)

Morwitz, V. G., Greenleaf, E. A., & Johnson, E. J. (1998). Divide and prosper: Consumers' reactions to partitioned prices. *Journal of Marketing Research*, 35(4), 453–463. <https://doi.org/10.1177/002224379803500403>

Niculescu, M. F., & Wu, D. J. (2014). Economics of free products and services: Revenue models, user adoption, and profit. *Journal of Management Information Systems*, 31(2), 109–141. <https://doi.org/10.2753/MIS0742-1222310205>

Palazón, M., & Delgado-Ballester, E. (2009). Effectiveness of price discounts and premium promotions. *Psychology & Marketing*, 26(12), 1108–1129. <https://doi.org/10.1002/mar.20311>

Pujol, J. (2010). Freemium: Attributes of an emerging business model. *Communications & Strategies*, 79, 87–104.

Seufert, E. B. (2014). *Freemium economics: Leveraging analytics and user segmentation to drive revenue*. Morgan Kaufmann.

Shampanier, K., Mazar, N., & Ariely, D. (2007). Zero as special: The allure of free. *Management Science*, 53(1), 1–23. (Bu makale sıklıkla zero-price effect literatürünün temel referansı olarak kullanılır. – ek okuma bağlamında.)

Shapiro, C., & Varian, H. R. (1999). *Information rules: A strategic guide to the network economy*. Boston: Harvard Business School Press.

Sinha, I., & Smith, M. F. (2000). Consumers' perceptions of promotional framing of price. *Psychology & Marketing*, 17(3), 257–275. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6793\(200003\)17:3<257::AID-MAR3>3.0.CO;2-#](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6793(200003)17:3<257::AID-MAR3>3.0.CO;2-#)

The Behavioral Scientist. (t.y.). *Zero Price Effect*. Erişim adresi: [https://www.thebehavioralscientist.com/glossary/zero-price-effect:cite\[10\]](https://www.thebehavioralscientist.com/glossary/zero-price-effect:cite[10])

The boomerang effect of zero pricing: when and why a zero price is less effective than a low price for enhancing consumer demand. (2022). *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50, 521–537. [SpringerLink](https://link.springer.com/article/10.1007/s11747-022-00000-0)

The Decision Lab. (t.y.). *Zero Price Effect*. Erişim tarihi: 2024, [https://thedecisionlab.com/reference-guide/psychology/zero-price-effect:cite\[4\]](https://thedecisionlab.com/reference-guide/psychology/zero-price-effect:cite[4])

Wu, T. (2017). *The attention merchants: The epic scramble to get inside our heads*. New York: Vintage.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York: PublicAffairs.

SÜRÜ DAVRANIŞI: FİNANSAL PİYASALARDA VE TÜKETİCİ TRENDLERİNDE KOLEKTİF KARAR ALMA EĞİLİMLERİ

Dr. Kader EROL¹

Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR²

Özet

Bireylerin özel bilgilere güvenmek yerine kararlarını çoğunlukla aynı doğrultuda vermesi olarak tanımlanan sürü davranışı hem finans piyasalarında hem de tüketici davranışında belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Davranışsal finasta, varlıkların yanlış fiyatlandırılması, spekülasyon balonları ve çöküşler gibi olguları açıklarken, davranışsal pazarlamada ürün, moda ve teknolojilerin yaygın olarak benimsenmesini açıklar. Sürü davranışının psikolojik temelleri, bireylerin başkalarının seçimlerini belirsizlik ve asimetrik bilgiyle daha da güçlenen doğruluk sinyalleri olarak yorumladığı sosyal kanıta dayanır.

Karşılaştırıldığında, finans piyasalarında sürü davranışı, aşırı değerlendirme ve hızlı düşüş gibi değişken döngülerde birleşerek sermaye dağılımını ve yatırımcı güvenliğini istikrarsızlaştırır. Tüketici bağlamında ise, tercihleri hızla değiştirebilecek ve marka sadakatini aşındırabilecek trend takibi, moda akımları ve viral tüketim kalıpları olarak somutlaşır. Dijitalleşme ve sosyal medya ekosistemlerinin yükselişi, bu dinamikleri güçlendirerek çoğunluk davranışına dair gerçek zamanlı ipuçları sağlamış, bilginin yayılmasını hızlandırmış ve ağlar genelinde duygusal bulaşmayı artırmıştır.

Davranışsal finans ve davranışsal pazarlamadan edinilen içgörülerini bir araya getiren bu çalışma, sürü dinamiklerine disiplinlerarası bir bakış açısı getirerek piyasa düzeyindeki oynaklık ile tüketici kültürü değişimleri arasındaki yapısal benzerlikleri vurgulamaktadır. Çalışma bu anlamda sürü davranışını anlamak, kolektif eğilimleri öngörmek ve olumsuz sonuçlarını azaltmak için önemli bir temel sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürü Davranışı, Davranışsal Finans, Davranışsal Pazarlama, Sosyal Kanıt, Yatırımcı Psikolojisi, Tüketici Trendleri

HERD BEHAVIOR: COLLECTIVE DECISION-MAKING TRENDS IN FINANCIAL MARKETS AND CONSUMER TRENDS

Abstract

Herd behavior, defined as individuals making decisions based on the majority's consensus rather than relying on private information, is prominent in both financial markets and consumer behavior. In behavioral finance, it explains phenomena such as asset mispricing, speculative bubbles, and crashes, while in behavioral marketing, it explains the widespread adoption of products, fashions, and technologies. The psychological underpinnings of herd behavior are based on social proof, where individuals interpret the choices of others as signals of truth, amplified by uncertainty and asymmetric information.

By comparison, in financial markets, herd behavior coalesces into volatile cycles such as overvaluation and rapid decline, destabilizing capital allocation and investor confidence. In the

¹ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, kkizilerol@nku.edu.tr, 0000-0002-9143-2946

² Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Saray Meslek Yüksekokulu, sezengungor@nku.edu.tr, 0000-0001-8388-6350

consumer context, it manifests as trend-following, fashion trends, and viral consumption patterns that can rapidly shift preferences and erode brand loyalty. The rise of digitalization and social media ecosystems has amplified these dynamics, providing real-time clues about majority behavior, accelerating the dissemination of information and increasing emotional contagion across networks.

Combining insights from behavioral finance and behavioral marketing, this study offers an interdisciplinary perspective on herd dynamics, highlighting the structural similarities between market-level volatility and consumer cultural shifts. In this regard, the study provides an important foundation for understanding herd behavior, predicting collective trends, and mitigating its negative consequences.

Keywords: Herd Behavior, Behavioral Finance, Behavioral Marketing, Social Proof, Investor Psychology, Consumer Trends

Giriş

Sürü davranışı, genel olarak bireylerin daha büyük bir grubun karar ve eylemlerine uyma eğilimi olarak kavramsallaştırılmış olup, ekonomi, psikoloji ve pazarlama gibi disiplinler arasında uzun zamandır akademik ilgi görmektedir. Sosyal etki ve bilgisel basamakların temel teorilerine dayanan sürü davranışı, teorik temelini Banerjee (1992), Bikhchandani, Hirshleifer ve Welch (1992) ve Kahneman ve Tversky gibi davranışsal ekonomi öncülerinin çalışmalarında bulmaktadır (IMF, 2001; Investopedia, 2025). Finans piyasalarında Keynes (1936), yatırımcı davranışını bir "güzellik yarışması" olarak tanımlayarak, piyasa aktörlerinin kararlarını genellikle yalnızca temel bilgilere değil, aynı zamanda kolektif duygu beklentilerine de dayandığını vurgulamıştır. Bu yaklaşım, bilişsel önyargıların (özellikle kayıp kaçınma ve temsiliyet kestirimi) risk ve belirsizlik altında sürü güdümlü seçimlere olan yatkınlığı nasıl artırdığını gösteren beklenti teorisiyle daha da aydınlatılmaktadır (Wikipedia, 2025; CFI, 2023).

Davranışsal finans alanında, yatırımcıların yaygın eğilimleri orantısız bir şekilde taklit etmesi ve algılanan kitle bilgeliği lehine özel sinyalleri sıklıkla göz ardı etmesi nedeniyle, sürü davranışı genellikle piyasa balonlarının ve çöküşlerinin ortaya çıkmasında rol oynar. Ampirik çalışmalar, sürü davranışının piyasa oynaklığı ve makroekonomik stres koşullarında yoğunlaştığını ve bu durumun ilişkili işlemlere ve varlık fiyatlarının istikrarsızlaşmasına yol açtığını doğrulamaktadır (Bikhchandani vd., 1992; Graise, 2021). Duygusal bulaşma ve ulaşılabilirlik önyargısıyla beslenen mantıksız coşku ve panik, sistemik piyasa verimsizliklerine ve krizlere yol açabilir. Düzenleyici kurumlar, sürü davranışının etkilerini fark etmiş ve istikrarsızlaştırıcı etkisini azaltmak için gözetim ve şeffaflık önlemleri uygulamaya koymuştur (IMF, 2001; TISEJ, 2023).

Davranışsal pazarlama alanında, sürü davranışı moda döngülerinde, marka tercihlerinde ve tüketici eğilimlerinin viral yayılımında belirgindir. Banerjee'nin (1992) modelini takiben, tüketiciler karar alma süreçlerinde giderek daha fazla reyting, sosyal destek ve çevrimiçi satış verileri gibi ipuçlarına güvenmektedir (Diva Portal, 2018). Sosyal medya ağları, bilginin ve etkileyici kültürün hızla yayılmasıyla kitlesel benimsenmenin ve moda akımlarının hızlanmasının sağlandığı platformlar sunarak bu dinamiği derinden güçlendirmiştir (PMC, 2022; SCIRP, 2024). Dijital ortamlar, grup davranışları ve duygularına dair gerçek zamanlı görünürlüğü kolaylaştırdıkça, bağımsız tercihler ile kolektif uyum arasındaki ayrım belirsizleşmektedir (Frontiers in Physics, 2022).

Davranışsal finans ve davranışsal pazarlamadan edinilen içgörülerini birbirine bağlayarak, sürü davranışının bu disiplinlerarası incelemesi yalnızca teorik anlayışı zenginleştirmekle kalmamakta, aynı zamanda işletmeler, yatırımcılar ve politika yapıcılar için pratik çıkarımları da vurgulamaktadır. Dijitalleşmiş bir sosyal ortamda, sürü odaklı eğilimleri öngörmek ve yönetmek, pazar istikrarı, stratejik marka konumlandırması ve bilinçli politika tasarımı için zorunludur (Sage, 2025; Dergipark, 2023).

Bu teorik araştırma, finansal piyasalardaki sürü davranışını ve tüketici eğilimlerini aydınlatmak için disiplinlerarası karşılaştırmaların yanı sıra kavramsal analizi de kullanır. Metodoloji, hem davranışsal finans hem de davranışsal pazarlamadaki yerleşik teorik çerçevelerden yararlanır ve bunların altta yatan varsayımlarını ve sürü davranışının tezahürlerini sistematik olarak karşılaştırır. Finansta, bilgisel basamaklar (Bikhchandani, Hirshleifer ve Welch, 1992) ve Keynes'in (1936) güzellik yarışması analojisi gibi temel modeller, bireylerin belirsizlik altında kalabalığı nasıl taklit ettiğine odaklanır ve bu da genellikle piyasa verimsizliklerine ve döngüsel oynaklığa neden olur (Bharti, 2025). Buna karşılık, davranışsal pazarlama çerçeveleri sosyal kanıt (Cialdini, 2009), kimlik sinyallerini ve akran etkisini vurgulayarak, kolektif tercihlerin ve uyumun eğilimleri, marka sadakatini ve tüketici benimsemesini nasıl şekillendirdiğini ortaya koyar (Van Dijck, 2013; Sundar vd., 2018). Karşılaştırmalı analiz, hem ortak mekanizmaları (toplu sosyal bilgilere ve bilişsel kısayollara güvenmek gibi) hem de her alandaki farklı davranışsal sonuçları açıklığa kavuşturur.

Literatür Çerçevesi

John Maynard Keynes'in (1936) "güzellik yarışması" analojisi, finans piyasalarındaki sürü davranışını açıklamak için kalıcı bir metafor sunmaktadır. Bu analojide, piyasa katılımcıları yatırımı içsel değere göre değil, başkalarının ortalama görüşünü tahmin etmeye çalışırlar; tıpkı bir güzellik yarışmasında jüriyelerin, başkalarının seçeceğine inandıkları yüzü seçmeleri gibi. Bu süreç, aktörlerin algılanan toplumsal uzlaşıya uymaya teşvik edildiği, grup eğilimlerini güçlendiren ve temel değerlerden sapabilecek kolektif eylem için zemin hazırlayan yinelemeli bir mantığı göstermektedir. Keynes'in benzetmesinin geçerliliği, piyasa balonları, panikler ve çöküşler sırasında gözlemlenen kendi kendini güçlendiren geri bildirim döngülerini açıklayarak modern bağlamlarda da devam etmektedir.

Banerjee (1992) ve Bikhchandani, Hirshleifer ve Welch (2001) tarafından yapılan ampirik araştırmalar, sürü davranışının bilgisel basamaklar olarak biçimselleştirilmesini ileri sürmektedir. Belirsizlik altında ardışık karar alma, bireyleri özel bilgilerini görmezden gelmeye ve öncülleri taklit etmeye teşvik eder; özellikle de erken hareket edenlerin eylemleri üstün bilgiye işaret ediyor gibi görüldüğünde bu daha da hissedilir. Bu basamaklar, kırılğanlıkları ve piyasa verimsizlikleri yaratma potansiyelleriyle kötü bir üne sahiptir ve sürü odaklı sonuçlar genellikle hatalı veya finansal sistem için istikrarsızlaştırıcı olabilir (IMF, 2001; Nek, 2015).

Kahneman ve Tversky'nin risk ve belirsizlik altında karar alma üzerine çalışmaları, sürü davranışının psikolojik temellerini ortaya koyar. Kayıptan kaçınma, yatırımcıları ve tüketicileri potansiyel kayıpları orantısız şekilde tartmaya yönlendirir ve bu durum, belirsiz bilgi ortamlarıyla birleştiğinde kalabalığı takip etme dürtüsünü artırır. Temsiliyet yanlılığı ise güçlü destekleyici kanıtların yokluğunda bile grup eylemlerine uyumu pekiştirir.

Davranışsal pazarlamada bu sosyal ve bilişsel mekanizmalar, bireylerin belirsizlik durumunda başkalarının seçimlerine bakarak karar aldığı sosyal kanıt olarak ortaya çıkar. Sosyal

etkileşimler, güçlü taklit motorları olarak işlev görerek modanın, viral ürünlerin ve marka tercihlerinin hızla benimsenmesini teşvik eder (Nek, 2015).

Dijitalleşmenin ve sosyal medyanın yükselişi, sürü dinamiklerini önemli ölçüde hızlandırmıştır. Eylemlerin gerçek zamanlı paylaşımı, bilgi akışlarını ve kolektif dalgalanmaları tetikleyebilen veya yoğunlaştırabilen sürekli geri bildirim döngüleri oluşturur. Dijital alanlardaki bilginin şeffaflığı ve anlık değişimi, uyum eşiğini düşürüp toplumsal baskıyı artırırken, dijital ağların ölçeği sürü fenomeninin küresel ve anında yayılmasını sağlar (Nek, 2015).

Finans ve pazarlama alanları bilgi akışlarına, sosyal öğrenmeye ve bilişsel önyargıya dayanan temel teorik çerçeveleri paylaşırken, sürü davranışının ifadeleri farklılık gösterir. Finansal piyasalarda aşırı değerlendirme ve çöküş döngülerine yol açarken, tüketici pazarlarında trendlerin yayılmasını hızlandırır ve marka yörüngelerini şekillendirir. Bu akademik katkılar, sürü davranışının disiplinlerarası doğasını vurgular ve psikolojik ve yapısal itici güçlerin anlaşılmasının uygulayıcılar için de önemini ortaya koyar (IMF, 2001; Nek, 2015).

Finans piyasalarındaki sürü davranışı ve tüketici eğilimleri konusunda nicel çalışmalar, sosyal etkiyle yönlendirilen kolektif karar alma süreçlerinin dinamikleri ve etkileri hakkında sağlam kanıtlar sunmaktadır. Bu süreçler, genellikle oynaklığa ve irrasyonel davranışlara yol açmaktadır.

Son dönemdeki davranışsal finans araştırmaları, yatırımcı psikolojisinin, bireysel rasyonaliteyi sıklıkla geçersiz kılan koordineli işlemlerde kendini gösteren sürü davranışının temel itici gücü olduğunu vurgulamaktadır (Bharti ve Kumar, 2025). Örneğin, regresyon analizleri, yatırımcı duyarlılığının piyasa oynaklığını önemli ölçüde öngördüğünü ($p < 0,05$) göstermiştir. Bu da duygusal tepkilerin ve sürü davranışının fiyat dalgalanmalarını yönlendirdiğini doğrulamaktadır (Yatırımcı Algı Çalışması, 2025). Çalışmalar, sosyal medya ve finansal etkileycilerin sürü psikolojisini güçlendirdiğini ve gelişmekte olan piyasalarda panik satışlarına ve irrasyonel yatırım kararlarına katkıda bulunduğunu göstermektedir (yaşa bağlı değildir, $p = 0,6539$) (Yatırımcı Algı Çalışması, 2025). GameStop kısa sıkışması gibi olguların vaka analizleri, perakende yatırımcıların çevrimiçi platformlar aracılığıyla gerçekleştirdiği kolektif eylemlerin varlık fiyatlarında nasıl hızlı artışlara neden olduğunu nicel olarak göstermektedir (Lin ve Chen, 2022). Ayrıca, algoritmik işlem modelleri, dalgalı piyasa dönemlerinde mikro yapı etkilerini açıklamak için sürü davranışı parametrelerini entegre etmektedir (Kyriazis, 2025).

Pazarlamada, dijital tüketici davranışı çalışmaları, sosyal medyanın sürü davranışını yönlendirmede belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Anket verileri, tüketicilerin %82'sinin ürün keşfi ve araştırması için sosyal medya platformlarını kullandığını, %40'ının etkileycileri takip ettiğini ve %30'unun doğrudan etkileyici içeriklerden kaynaklanan satın alımlar yaptığını ortaya koymaktadır (Sosyal Medya Alışveriş İstatistikleri, 2025). Regresyon analizleri, sosyal medya etkileşimi ile müşteri sadakati arasında güçlü bir ilişki olduğunu ($R^2 = 0,48$) ve sosyal medyada artan reklam gösteriminin, satın alma olasılığını haftalık ek gösterim başına %56 oranında önemli ölçüde artırdığını ($p < 0,01$) (Sosyal Medyanın Etkisi, 2025) göstermektedir. Sosyal medya video reklamları, satın alma kararlarını yönlendirmede görsel reklamlara kıyasla daha yüksek etkinlik göstermektedir ve sırasıyla %32'lik bir artışa karşılık %15'lik bir artış göstermektedir ($p < 0,01$) (Sosyal Medyanın Etkisi, 2025). TikTok odaklı trendler (örneğin, #MilkCrateChallenge) gibi viral ürün fenomenleri, sosyal bulaşma süreçleri aracılığıyla hızlı yayılma ve kitlesel kullanıcı katılımı yoluyla sürü davranışını yansıtmaktadır.

Dijital medya ortamlarında sürü davranışını belirlemek için temel göstergeler arasında beğeniler, paylaşımlar, yorumlar, takipçi sayıları ve içerik etkileşim oranları gibi metrikler bulunur (Sosyal Etki ve Sürü Davranışı, 2025). Bu nicel metrikler, sosyal kanıt, duygusal bulaşma ve normatif etki için aracı görevi görerek araştırmacıların kolektif eylemleri modellemesine ve tahmin etmesine olanak tanır (Liu vd., 2024). Bu göstergeleri analiz etmek için kullanılan gelişmiş yöntemler, trend yayılımını ve kullanıcı uyumunu izlemek için sosyal medya analitiğini duğu analizi ve ağ analiziyle birleştirir (Mattke vd., 2020; Zhang vd., 2024). Örneğin, gönderilerdeki yüksek etkileşim, takipçi taklidiyle ilişkilidir ve hem tüketim davranışlarında hem de bilgi paylaşımında sürü etkisini güçlendirir.

Bu kapsamlı kanıt tabanı, finans piyasalarındaki ve tüketici eğilimlerindeki sürü davranışının dijital sosyal ağlar aracılığıyla güçlü bir şekilde yönlendirildiğini, niceliksel davranışsal göstergelerle ölçülebildiğini ve piyasa dinamiklerini ve tüketim modellerini tahmin etmede kritik öneme sahip olduğunu teyit etmektedir.

Sonuç ve Katkı

Yatırımcıların sürü davranışının ve tüketicilerin trend takibinin altında yatan ortak psikolojik mekanizmalar, sosyal etki, risk algısı ve bilgi işleme önyargıları etrafında dönmektedir. Her iki grup da belirsizliği azaltmak ve tek başına hareket etmek veya çoğunluktan sapmakla ilişkili algılanan kayıplardan kaçınmak için bir strateji olarak başkalarının eylemlerine veya tercihlerine uyma eğilimindedir (Yang vd., 2025). Temel itici güçler arasında, karar alma süreçlerinde uyumu artıran Fırsatları Kaçırma Korkusu (FOMO), grup düşüncesi ve sosyal onay ihtiyaçları yer almaktadır (Ijrpr, 2025).

Riskten kaçınma, belirsizlik ve bilgi asimetrisi hem finans hem de tüketici davranışlarında kolektif kararları önemli ölçüde şekillendirir. Algılanan belirsizlik veya asimetrik bilgi, bireyleri bağımsız analizler yerine sosyal ipuçlarına ve akranlarının davranışlarına daha fazla güvenmeye motive eder (Zhang vd., 2022). Yatırımcılar için risk algısı, yatırım seçimleri üzerindeki çıpalama ve iyimserlik gibi bilişsel önyargıların etkisine aracılık ederken, asimetrik bilgi özellikle gelişmekte olan piyasalarda bu ilişkileri düzenleyici rol oynar (Zhang vd., 2022). Benzer şekilde, tüketici bağlamlarında belirsizlik, kullanıcı yorumları ve etkileyici onayları gibi sosyal kanıtlara olan güveni artırmaktadır (Ali, 2024).

Pazarlama stratejileri, tüketici davranışlarını yönlendirmek için sosyal kanıt ve etkileyici etkilerinden yararlanarak bu psikolojik ve bilgisel dinamiklerden yararlanır. Ampirik bulgular, tüketicilerin %49'unun etkileyici tavsiyelerine güvendiğini ve %61'inin etkileyicilere arkadaşları veya aileleri kadar güvendiğini göstermektedir; bu da satın alma kararlarında algılanan sosyal onayın gücünü göstermektedir (AdamConnell, 2025). Kullanıcı tarafından oluşturulan içerik (UGC), önemli bir rol oynamaktadır ve tüketicilerin %86'sı, ücretli etkileyici içeriklere kıyasla gerçek müşteri geri bildirimlerini sergileyen markalara daha fazla güvenmektedir (AdamConnell, 2025). Kullanıcı tarafından oluşturulan içeriklerin oluşturulmasını teşvik eden etkileyici kampanyalar (örneğin, markalı hashtag yarışmaları), etkileşim ve dönüşüm oranlarını önemli ölçüde artırır (Spörl-Wang vd., 2025).

Ancak bu psikolojik mekanizmalar, balon riskleri ve yanlış yönlendirilmiş yatırımlar yoluyla finans piyasalarında önemli tehditler oluşturmaktadır. Yükselen sosyal onay ve sürü takipçiliği, varlık fiyatlarını temel değerlerin ötesine şişirerek, 2000 Dotcom çöküşü ve 2021 GameStop kısa sıkışmasında görüldüğü gibi dalgalı balonlar yaratabilir (Ijrpr, 2025; Bharti ve Kumar,

2025). Bu tür balonlar, kolektif spekülasyon ve sosyal medya ivmesiyle tetiklenen hızlı fiyat artışları ve ardından önemli ekonomik etkileri olan hızlı düzeltmeler sergiler (Trustnet, 2025; Yang ve diğerleri, 2025). Bu aşamalarda sermayenin yanlış tahsisi, piyasa verimliliğini zayıflatır ve yatırımcı refahını olumsuz etkileyebilir.

Dijital ortamlar, bilgi yayılımının anlıklığı ve ölçeği sayesinde bu disiplinlerarası dinamikleri güçlendirir. Sosyal medya platformları, viral gönderilerin, etkili kişilerin görüşlerinin, hashtag'lerin ve gerçek zamanlı tartışma döngülerinin duyguları hızla yaydığı ve sürü eğilimlerini büyüttüğü yankı odaları görevi görür (Ijrpr, 2025). Pazarlamada dijital kanallar, TikTok ve etkileyicilerin yönlendirdiği alışveriş çılgınlıklarıyla örneklenen benzeri görülmemiş trend hızlanmasına ve ürün virallğine olanak tanır (Ali, 2024; AdamConnell, 2025). Benzer şekilde, algoritmik ticaret algoritmaları sosyal duyarlılığı birleştirdikçe ve perakende yatırımcılar çevrimiçi forumlar aracılığıyla kolektif eylemleri koordine ettikçe (Kyriazis, 2025; Lin ve Chen, 2022) finans piyasaları artan oynaklık yaşar.

Özetle, davranışsal finans ve pazarlama, sürü ve trend takip davranışlarını yönlendiren önemli psikolojik mekanizmaları (sosyal etki, riskten kaçınma ve bilişsel önyargılar) paylaşır. Dijital bağlamlarda, bunlar hızlı ve ağ tabanlı bilgi akışlarıyla yoğunlaşır ve pazarlamacılara sosyal kanıt ve etkileyiciler aracılığıyla stratejik fırsatlar sunarken, balonlar ve istikrarsızlık yoluyla finans piyasalarında sistemik riskler oluşturur. Bu disiplinlerarası anlayış, kolektif davranışsal olguların yarattığı zararları azaltırken faydaları da değerlendirmek için nüanslı stratejilere ve düzenleyici çerçevelere duyulan ihtiyacın altını çizer.

Kaynakça

- AdamConnell. (2025). *Social Proof and Influencer Statistics*. adamconnell.me.
- AIMS Sciences. (2024). Quantitative modeling of herd behavior. AIMS.
- Ali, R. (2024). Understanding Consumer Herding Behavior. ScienceDirect.
- AllVista. (2025). Financial markets risks and opportunities in 2025. AllVista.
- American Century. (2025). Investment risks and market concentration. American Century.
- Arxiv. (2025). Herding and social contagion in financial markets. Arxiv.
- AWisee. (2025). Social media shopping statistics. <https://awisee.com/blog/social-media-shopping-statistics/>
- Banerjee, A. (1992). A simple model of herd behavior. *Quarterly Journal of Economics*, 107(3), 797–817.
- Berger, J., & Brock, T. (2025). Influence of social media campaigns on consumer behavior. *ACR Journal*. <https://www.acr-journal.com/article/download/pdf/1362/>
- Bharti, A., & Kumar, S. (2025). Herd behavior and investor sentiment in financial markets. *SAGE Open*, 15(3). <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/21582440251319995>
- Bikhchandani, S., Hirshleifer, D., & Welch, I. (2001). Herd behavior in financial markets. *IMF Staff Papers*, 47(3), 279–310. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/staffp/2001/01/pdf/bikhchan.pdf>

- CFI. (2023). Herd mentality bias. Corporate Finance Institute. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/career-map/sell-side/capital-markets/herd-mentality-bias/>
- Diva Portal. (2018). Herd behavior in consumer decisions. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1213626/FULLTEXT01.pdf>
- Evidence from Social Media Trading Communities. (2025). *IJRPR*.
- F1000Research. (2025). Social contagion in online platforms. <https://f1000research.com/articles/14-949/pdf>
- FasterCapital. (2025). The psychology behind social media behavior. <https://fastercapital.com/topics/the-psychology-behind-social-media-behavior.html/1>
- Frontiers in Psychology. (2022). Herding and social influence in financial decisions. *Frontiers*.
- Goldman Sachs. (2025). How to know when a world event could shock the market. Goldman Sachs.
- Hootsuite. (2025). Measuring social media metrics for consumer behavior analysis. <https://blog.hootsuite.com/social-media-metrics/>
- Hostinger. (2025). Social commerce and consumer trends. <https://www.hostinger.com/tutorials/social-commerce>
- IJRPR. (2025). Quantitative indicators of social influence in e-commerce. <https://ijrpr.com/uploads/V6ISSUE6/IJRPR49360.pdf>
- Intelligence Node. (2025). Key consumer behavior trends in digital platforms. <https://www.intelligencecnode.com/blog/key-consumer-behavior-trends/>
- Investor Perception Study. (2025). Quantitative evidence of social media influence on market volatility. *International Journal of Finance & Marketing Research*. <https://www.ijfmr.com/papers/2025/2/41506.pdf>
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. Harcourt Brace.
- Kyriazis, N. (2025). Algorithmic trading and herd behavior in volatile markets. ScienceDirect. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0275531921001276>
- Kyriazis, P. (2025). Research on algorithmic trading and market volatility. *PMC*.
- Lin, J., & Chen, C. (2022). Reddit and GameStop: Social Media and Collective Action. ScienceDirect.
- Lin, Y., & Chen, H. (2022). GameStop short squeeze and retail investor collective behavior. *PMC Articles*. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12358520/>
- Liu, X., vd. (2024). Collective action and online social networks. *Nature*. <https://www.nature.com/articles/s41599-024-03434-2>

- Mattke, J., et al. (2024). Social media engagement metrics and herd behavior. ScienceDirect. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0001691824002221>
- Nek, İ. (2015). *Finansal piyasalarda sürü davranışı: Türkiye örneği* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi. <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/ET000463.pdf>
- PMC. (2022). Herd behavior and social networks. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9096894/>
- PMC. (2023). Digital herding and investor behavior. PMC.
- Sage. (2025). Behavioral finance and collective decision-making. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/21582440251319995>
- SCIRP. (2024). The impact of digital media on herd behavior. <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=141251>
- ScienceDirect. (2020). Big data analytics in consumer behavior research. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405844020315954>
- Social Insider. (2025). Social media and consumer engagement. <https://www.socialinsider.io/blog/social-media-consumer-behavior/>
- Spörl-Wang, et al. (2025). Predictors of Social Media Influencer Marketing Effectiveness. ScienceDirect.
- SproutSocial. (2025). Influencer marketing statistics. SproutSocial.
- Sundar, S., et al. (2025). Viral products and consumer adoption patterns. SCIRP. https://www.scirp.org/pdf/ojbm2025132_251534371.pdf
- Trustnet. (2025). Investing during a bubble – strategic considerations. Trustnet.
- University of Texas Repository. (2025). Collective behavior in financial markets. UTexas.
- WSEAS. (2025). Behavioral finance and consumer trends. WSEAS.
- WSEAS. (2025). Digital trends and consumer herd behavior. <https://wseas.com/journals/bae/2025/b745107-2967.pdf>
- Yang, X., et al. (2025). Impact of real-time public sentiment on herding behavior. ScienceDirect.
- Zhang, Y., et al. (2020). Sentiment analysis and network modeling in digital media. ScienceDirect. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378720620303086>
- Zhang, Y., et al. (2022). Moderating Role of Information Asymmetry Between Cognitive Biases and Investment Decisions. *Frontiers in Psychology*.

ÇEVRE BİLİNCİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ¹

Öğr. Gör. Dr. Muhammed Furkan TAN

Bitlis Eren Üniversitesi, furkant46@gmail.com – ORCID: 0000-0002-2755-4543

Prof. Dr. Kahraman ÇATI

İnönü Üniversitesi, kahraman.cati@inonu.edu.tr – ORCID: 0000-0002-7440-5436

ÖZET

Bu araştırma, bireylerin çevre bilinci düzeylerinin demografik özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada çevre bilinci, bireylerin çevreye ilişkin düşünsel farkındalıklarını ve çevre dostu ürünlere yönelik bilgi düzeylerini temsil eden yeşil düşünme ve yeşil ürün bilgisi boyutlarıyla incelenmiştir. Araştırmanın evrenini, Türkiye’de ikamet eden 18 yaş ve üzeri sosyal medya kullanıcıları oluşturmaktadır. Veriler, çevrim içi anket yöntemiyle 1.548 katılımcıdan toplanmış; nicel araştırma yöntemi benimsenmiş ve elde edilen veriler SPSS 26 programı ile analiz edilmiştir. Faktör analizi sonucunda çevre bilinci ölçeği iki boyut altında toplanmış ve ölçek yapısının geçerliliği doğrulanmıştır. Bağımsız örneklem t-testi sonuçları, cinsiyete göre yeşil düşünme ve yeşil ürün bilgisi düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmadığını göstermektedir ($p>0,05$). ANOVA analizi sonucunda ise yaş ve eğitim düzeyine göre her iki boyutta da anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($p<0,05$). Yeşil düşünme düzeyinde orta yaş grubundaki katılımcıların ortalamaları daha yüksekken, yeşil ürün bilgi düzeyinde genç katılımcıların ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca eğitim düzeyi yükseldikçe çevre bilinci göstergelerinin genel olarak arttığı belirlenmiştir. Gelir düzeyine göre ise anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$). Bu bulgular, çevre bilincinin bireylerin demografik özelliklerine göre belirli ölçüde farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle yaş ve eğitim faktörleri, çevre bilincinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik farkındalık ve eğitim çalışmalarında araştırma sonuçlarına göre stratejilerin belirlenmesi, çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Bilinci, Yeşil Düşünme, Yeşil Ürün Bilgisi.

¹ Bu çalışma Muhammed Furkan TAN’ın “Çevre Bilinci ve Sosyal Medyanın Yeşil Ürün Satın Alma Niyetine Etkisinde Planlı Davranışın Rolü” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

AN EXAMINATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS IN THE CONTEXT OF DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS

ABSTRACT

This study aims to reveal whether individuals' levels of environmental consciousness differ according to their demographic characteristics. In this research, environmental consciousness was examined through the dimensions of green thinking and green product knowledge, which represent individuals' cognitive awareness regarding the environment and their knowledge level toward environmentally friendly products. The population of the study consists of social media users aged 18 and above residing in Turkey. Data were collected from 1,548 participants through an online questionnaire; a quantitative research method was adopted and the obtained data were analyzed through SPSS 26. As a result of the factor analysis, the environmental consciousness scale clustered under two dimensions and the validity of the scale structure was confirmed. Independent samples t-test results indicate that there is no significant difference in green thinking and green product knowledge levels according to gender ($p>0.05$). However, ANOVA results reveal significant differences in both dimensions according to age and education level ($p<0.05$). While middle-aged participants exhibited higher averages in green thinking, younger participants showed higher averages in green product knowledge. In addition, environmental consciousness indicators generally increased as the education level increased. No significant difference was found regarding income level ($p>0.05$). These findings indicate that environmental consciousness differs to a certain extent according to individuals' demographic characteristics. In particular, age and education play an important role in shaping environmental consciousness. Therefore, determining strategies for awareness and educational practices based on the results of this research will contribute to environmental sustainability.

Keywords: Environmental Awareness, Green Thinking, Green Product Knowledge.

1. GİRİŞ

Günümüzde tüketim, temel ihtiyaçların karşılanması ötesine geçerek çevre üzerinde ciddi baskılar oluşturmaktadır. Sanayi devrimi, teknolojik gelişmeler ve küreselleşme, üretim ve tüketim alışkanlıklarında köklü değişimlere yol açmış; bu değişim doğal kaynakların aşırı kullanımına, ekosistemin bozulmasına ve iklim değişikliği gibi küresel sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tian vd., 2024). Modern tüketim alışkanlıkları, kısa süreli haz, güncel trendlere uyum ve statü göstergesi arayışıyla şekillenmekte, bu durum hem bireylerin yaşam kalitesini hem de çevresel sürdürülebilirliği olumsuz yönde etkilemektedir (Folwarczny vd., 2024).

Bu noktada çevre bilinci, bireylerin çevresel sorunlara karşı farkındalık geliştirmesi ve günlük yaşam pratiklerinde doğaya duyarlı davranışlar sergilemesi açısından kritik bir kavramdır (Si vd., 2022). Çevre bilinci, bireylerin tüketim tercihlerini şekillendiren önemli bir faktör olarak hem akademik hem de pratik düzeyde giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Kim ve Lee, 2023). Çevre bilinci yüksek bireyler, geri dönüşüm, yeniden kullanım ve ölçülü tüketim gibi davranışlarla hem çevresel hem de toplumsal fayda yaratmaktadır (Thoo vd., 2022).

Bu çalışmada çevre bilinci, iki temel boyut üzerinden ele alınmaktadır: yeşil ürün bilgisi ve yeşil düşünme. Yeşil ürün bilgisi, bireylerin çevre dostu ürünlere ilişkin bilgi düzeylerini, farkındalıklarını ve ürün özellikleri hakkındaki bilinçlerini ifade etmektedir (Wang vd., 2019). Yeşil düşünme ise bireylerin çevre sorunlarına yönelik değerlerini, çevre dostu tutumlarını ve sürdürülebilirlik konusundaki duyarlılıklarını kapsamaktadır (Jacobs vd., 2018). Bu iki boyut, çevre bilincinin hem bilişsel hem de tutumsal yönünü ortaya koyarak kavramı daha bütüncül biçimde değerlendirmeye imkân sağlamaktadır (Jin vd., 2024).

Ancak çevre bilinci bireyler arasında homojen bir şekilde dağılmamaktadır. Literatürde yapılan araştırmalar, bireylerin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir ve medeni durum gibi demografik özelliklerinin çevre bilincini farklı düzeylerde etkileyebileceğini göstermektedir (Libelo ve Tracy, 2022; Liang vd., 2024; Fisher vd., 2012). Örneğin gençlerin daha idealist çevresel yaklaşımlar sergilediği, kadınların çevresel hassasiyetlerde daha duyarlı olduğu (Zelezny vd., 2000), eğitim düzeyi yüksek bireylerin ise çevre sorunları konusunda daha bilinçli oldukları sıkça vurgulanmaktadır (Straughan ve Roberts, 1999).

Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, çevre bilincinin yeşil ürün bilgisi ve yeşil düşünme boyutlarıyla birlikte bireylerin demografik özellikleri bağlamında incelenmesidir. Böylece çevre bilincinin hangi gruplarda daha yüksek veya düşük düzeyde ortaya çıktığı belirlenerek, çevresel farkındalığın artırılmasına yönelik stratejilerin daha etkili biçimde geliştirilmesine katkı sağlanabilecektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çevre bilinci, bireylerin çevresel sorunlara yönelik farkındalıkları, bilgi düzeyleri ve çevreyi korumaya dönük tutum ve davranışlarını ifade etmektedir (Gadenne vd., 2009). Kimi araştırmacılar çevre bilincini, bireylerin çevreye zarar vermeme ve doğal kaynakları koruma yönündeki duyarlılıkları olarak tanımlarken (Dunlap ve Jones, 2002), kimi araştırmacılar ise çevre bilincini daha geniş bir çerçevede, tüketim alışkanlıklarını ve toplumsal sorumluluk duygusunu içeren bir yaşam biçimi olarak ele almaktadır (Lubowiecki-Vikuk vd., 2021).

Çevre bilinci, yalnızca bireylerin çevreyi koruma yönündeki genel tutumlarını değil, aynı zamanda çevresel ürünlere ilişkin bilgi ve farkındalık düzeylerini de içermektedir (Shen ve Wang, 2022). Kavramsal olarak, çevre bilincinin bilişsel yönü yeşil ürün bilgisiyle (Putri ve Hayu, 2024), tutumsal yönü ise yeşil düşünme kavramıyla temsil edilmektedir (Lin ve Niu, 2018). Yeşil ürün bilgisi, bireylerin çevre dostu ürünlerin özellikleri, kullanım faydaları ve sürdürülebilir tüketim açısından taşıdığı önem hakkında sahip oldukları bilgiyi ifade ederken (Wang vd., 2019), yeşil düşünme bireylerin çevreye duyarlılıklarını, değer yargılarını ve sürdürülebilirlik ilkelerine yönelik olumlu bakış açılarını temsil etmektedir (Lin ve Niu, 2018).

Literatürde çevre bilincinin bireylerin demografik özelliklerine göre farklılık gösterebileceği sıklıkla vurgulanmaktadır. Örneğin, kadınların çevresel konularda erkeklere kıyasla daha duyarlı oldukları (Caiazza ve Barrett, 2003), gençlerin çevresel sorunlara karşı daha idealist bir yaklaşım sergiledikleri (Subiza-Perez vd., 2020), eğitim düzeyi yüksek bireylerin çevre sorunlarını daha bilinçli şekilde değerlendirdikleri (Alam ve Zakaria, 2021) ortaya konulmuştur. Ayrıca gelir düzeyi ve meslek gibi sosyo-ekonomik faktörlerin de çevre bilinci üzerinde farklı düzeylerde etkili olabileceği belirtilmektedir (Qadri vd., 2025).

Bununla birlikte, çevre bilinci ile demografik faktörler arasındaki ilişkinin her zaman tutarlı sonuçlar doğurmadığı da görülmektedir. Bazı çalışmalarda yaş, gelir veya medeni durum değişkenlerinin çevre bilinci üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı rapor edilmiştir (Cater ve Serafimova, 2019; Değirmenci, 2020). Dolayısıyla çevre bilincinin demografik özelliklere göre nasıl farklılaştığının araştırılması literatürde hâlâ güncelliğini koruyan bir tartışma alanı olarak öne çıkmaktadır.

Bu kapsamda bu çalışmada, çevre bilinci kavramı yeşil ürün bilgisi ve yeşil düşünme boyutlarıyla ele alınarak, bireylerin demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenecektir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada amaç, çevre bilincinin bireylerin demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Bu kapsamda çalışmada, çevre bilincinin yeşil ürün bilgisi ve yeşil düşünme boyutları ele alınarak; yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve gelir seviyesi gibi demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

Günümüzde artan çevre sorunları, doğal kaynakların hızla tükenmesi, iklim değişikliği ve bireysel tüketim alışkanlıklarının yarattığı olumsuz etkiler, çevre bilincinin önemini her geçen gün artırmaktadır. Bu bağlamda bireylerin çevre dostu tüketim alışkanlıkları geliştirmeleri ve sürdürülebilirlik bilinciyle hareket etmeleri, hem çevresel problemlerin azaltılması hem de toplumsal refahın artırılması açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmadan elde edilecek bulguların, çevre bilincinin hangi demografik gruplarda daha yüksek ya da düşük düzeyde ortaya çıktığını göstermesi beklenmektedir. Böylelikle çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik farkındalık çalışmalarının, eğitim politikalarının ve sürdürülebilirlik stratejilerinin daha hedef odaklı biçimde planlanmasına katkı sağlanacaktır.

3.2. Veri Toplama Yöntemi

Araştırma kapsamında veriler çevrimiçi anket tekniğiyle toplanmıştır. Araştırma verileri toplanmadan önce, İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 06/06/2024 tarihli, 12 no'lu oturum ve 11 no'lu kararı ile çalışma etik açıdan uygun bulunmuştur. Etik kurul onayının ardından anket uygulaması çevrimiçi ortamda katılımcılara sunulmuş ve veri toplama süreci tamamlanmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılmak üzere hazırlanan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların çevre bilinci düzeylerini ölçmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Bu kapsamda araştırmada daha önce geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçeklerden yararlanılmıştır. Ölçekler 5'li Likert tipindedir. Ölçekte yer alan değerler; (1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle katılıyorum şeklindedir.

Çevre bilinci kapsamında iki alt değişken ele alınmıştır. Yeşil düşünme ölçeği, Mostafa (2007), Lee (2008) ve Ali vd. (2020) tarafından geliştirilen ve geçerliliği ile güvenilirliği Chen ve Chang (2013) tarafından desteklenen ölçek ifadelerinden uyarlanarak oluşturulmuştur. Bu ifadeler araştırmanın amacı doğrultusunda Türkçe'ye çevrilmiş ve "yeşil düşünme ölçeği" adıyla çalışmada kullanılmıştır.

Yeşil ürün bilgisi ölçeği ise Liobikiene vd. (2016) ve Kanchanapibul vd. (2014) tarafından geliştirilen, geçerliliği ve güvenilirliği Wang vd. (2019) tarafından desteklenen ölçek ifadeleri esas alınarak oluşturulmuştur. Bu ifadeler araştırmanın amacı doğrultusunda Türkçe'ye uyarlanmış ve "yeşil ürün bilgisi ölçeği" adıyla araştırmada kullanılmıştır.

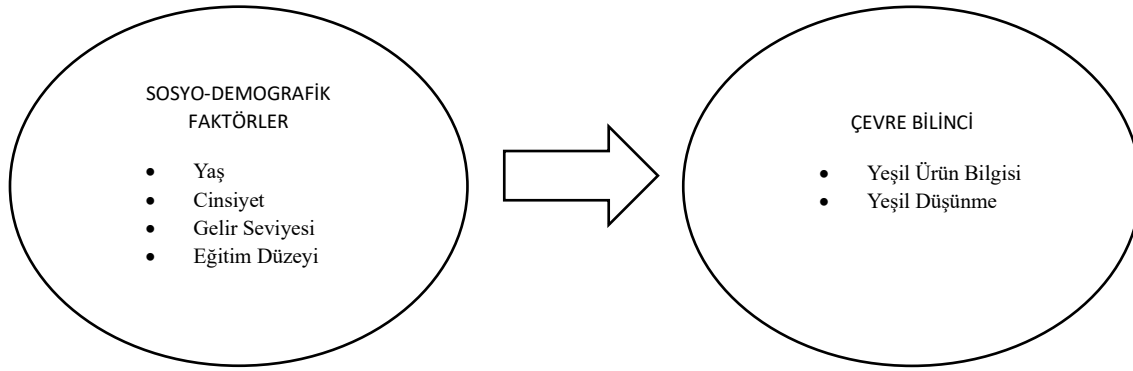
3.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Türkiye'de ikamet eden ve en az bir sosyal medya platformunu aktif olarak kullanan 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Sosyal medya platformlarının yaygınlaşması, bireylerin çevreye ilişkin bilgilere erişimini ve yeşil ürünlere yönelik tutum geliştirme eğilimlerini artırmaktadır. Evrenin tamamını incelemek maliyet ve zaman açısından mümkün olmadığından, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

Nicel araştırmalarda örneklem büyüklüğü, anakütleyi temsil edecek şekilde istatistiksel yöntemlerle belirlenmektedir. Bu doğrultuda, en az 384 katılımcı örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu kabul edilmektedir (Coşkun vd., 2019). TÜİK verilerine göre Türkiye'nin 18 yaş ve üzeri nüfusu 63.066.343 kişidir (TÜİK, 2024). Bu evren büyüklüğü dikkate alındığında, %95 güven düzeyi ve %3 hata payı için en az 1.067 kişilik bir örneklem temsiliyet açısından yeterlidir. Bu çalışmada çevrim içi anket yöntemiyle 1.548 katılımcıdan veri toplanmış olup, bu sayı istatistiksel açıdan gerekli minimum büyüklüğün oldukça üzerindedir.

3.5. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Çevre bilincinin tüketicilerin demografik özelliklerine göre etkisini inceleyen araştırma modeli Görsel 1'de gösterilmiştir.

Görsel 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın Hipotezleri;

Bu araştırmanın değişkenleri ile ilgili oluşturulan hipotezlere aşağıda sırasıyla yer verilmiştir;

H1: Çevre bilinci boyutlarından yeşil ürün bilgisi yaşa göre farklılık göstermektedir.

H2: Çevre bilinci boyutlarından yeşil ürün bilgisi cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H3: Çevre bilinci boyutlarından yeşil ürün bilgisi gelir seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H4: Çevre bilinci boyutlarından yeşil ürün bilgisi eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H5: Çevre bilinci boyutlarından yeşil düşünme yaşa göre farklılık göstermektedir.

H6: Çevre bilinci boyutlarından yeşil düşünme cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H7: Çevre bilinci boyutlarından yeşil düşünme gelir seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H8: Çevre bilinci boyutlarından yeşil düşünme eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

3.6.Verilerin Analizi ve Bulgular

Çalışmaya katılanların cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir seviyesi ve yaş gibi demografik özellikleri ile ilgili sonuçlar Çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	614	39.7
	Kadın	934	60.3
	Toplam	1548	100
		Frekans	Yüzde
Eğitim	Lise	148	9.6
	Ön Lisans	506	32.7
	Lisans	719	46.4
	Yüksek Lisans	95	6.1
	Doktora	80	5.2
	Toplam	1548	100
		Frekans	Yüzde

Gelir	11.402 TL ve altı	906	58.5
	11.403 – 20.000 TL	219	14.1
	20.001 – 30.000 TL	132	9.5
	30.001 – 40.000 TL	128	8.3
	40.001 – 50.000 TL	69	4.5
	50.001 TL ve üzeri	94	6.1
	Toplam	1548	100
		Frekans	Yüzde
Yaş	18-24	1022	66.0
	25-34	307	19.8
	35-44	139	9.0
	45-55	59	3.8
	56 ve üzeri	21	1.4
	Toplam	1548	100

Açımlayıcı faktör analizi, çok sayıda değişken arasındaki ilişkileri inceleyerek bunları daha az sayıda ve anlamlı boyutlar altında toplamayı amaçlayan bir tekniktir (Karagöz, 2021). Bu araştırmada kullanılan ölçekler literatürde geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış olsa da, ifadeler Türkçe'ye uyarlanarak kullanıldığından ölçek yapısının bu örneklem için de doğrulanması amacıyla faktör analizi yapılmıştır.

Ölçeklerin faktör analizine uygunluğunu belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ile Bartlett küresellik testi uygulanmıştır. Çevre bilinci kapsamında değerlendirilen yeşil düşünme ve yeşil ürün bilgisi ölçeklerine ilişkin analizlerde KMO değeri 0.870, Bartlett testi sonucu ise $p=0,000$ bulunmuştur. KMO değerinin kabul edilebilir sınırların üzerinde olması, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için elverişli olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2021).

Çevre bilinci ölçeklerine ilişkin faktör analizi bulguları Çizelge 2'de sunulmaktadır.

Çizelge 2. Çevre Bilinci Faktör Analizi Sonuçları

Çevre Bilinci	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans
1. Faktör: Yeşil Düşünme			
Çevre konusunda bilinçliyim.	0,842		
Çevrenin durumu, yaşam kalitemi etkileyen bir faktör olarak beni düşündürüyor.	0,882		
Çevreyi korumanın yollarını bulmaya hazırım.	0,844	4,104	58,634
Çevresel açıdan güvenli ürünler ve hizmetler satın aldığımı biliyorum.	0,471		
2. Faktör: Yeşil Ürün Bilgisi			
Yeşil ürünlerin çeşitlerini biliyorum.	0,854		

Aalışveriş yaparken sık sık yeşil ürünleri mağazalarda görüyorum.	0,886	1,112	15,884
Yeşil ürünün ne manaya geldiğini biliyorum.	0,574		

KMO Testi ve Bartlett Küresellik Testi			
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.			0.870
Bartlett's Test of Sphericity	Approx.	5792.716	
	Chi-Square		
		df	
		21	
	Sig.	0,000	
Faktör yükü 0.40'ın altında kalan herhangi bir maddeye rastlanmamış, bu nedenle tüm maddeler analiz kapsamında değerlendirilmiştir.			

Faktör analizinde, Kaiser normalleştirilmesi dikkate alınarak özdeğeri 1'in üzerinde olan faktörler analize dahil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda çevre bilincine ilişkin ölçeğin iki faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Analiz neticesinde açıklanan toplam varyans oranı %74,517 olarak hesaplanmıştır. Bu oran, %50'nin üzerinde olduğundan ölçeğin faktör yapısının kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir (Coşkun vd., 2019). Ayrıca, katılımcıların çevre bilinçlerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği, 1548 kişiden elde edilen veriler üzerinden incelenmiştir. Bu amaçla gerçekleştirilen T testi sonuçları Çizelge 3'te sunulmaktadır.

Çizelge 3. Katılımcıların T Testi Sonuçları (Cinsiyet)

Değişkenler	Cinsiyet	N	Ort.	S.S.	t	df	p
Yeşil Düşünme	Erkek	934	4,100	0,728	1,548	1546	0,122
	Kadın	614	4,038	0,857			
Yeşil Ürün Bilgisi	Erkek	934	3,633	0,861	0,965	1546	0,335
	Kadın	614	3,587	0,949			

Çizelge 3'de yer alan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre, katılımcıların yeşil düşünme düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($t=1,548$; $p>0,05$). Benzer şekilde, yeşil ürün bilgisi düzeyleri açısından da cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($t=0,965$; $p>0,05$). Buna göre H2 ve H6 hipotezleri reddedilmiştir.

Çizelge 4. Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Çevre Bilinci Boyutlarını Değerlendirmeleri ile İlgili “Anova” Testi

	Yaş	N	Mean (X)	F	Sig
Yeşil Düşünme	18-24	1022	4,0892	2,457	0,044
	25-34	307	4,0873		
	35-44	139	4,2104		
	45-54	59	4,1077		
	55 ve üzeri	21	3,7640		
Yeşil Ürün Bilgisi	18-24	1022	3,8997	3,298	0,011
	25-34	307	3,6091		
	35-44	139	3,5910		
	45-54	59	3,4977		
	55 ve üzeri	21	2,7400		

Çizelge 4 incelendiğinde, yaş gruplarına bağlı olarak katılımcıların yeşil düşünme boyutuna ilişkin değerlendirmeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($F=2,457$; $p=0,044 < 0,05$). Farklılığın hangi yaş grupları arasında ortaya çıktığını belirlemek amacıyla yapılan Post-Hoc testleri sonucunda, özellikle 35–44 yaş grubundaki katılımcıların ortalamalarının ($\bar{X}=4,21$) diğer yaş gruplarına kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, orta yaş grubundaki bireylerin çevreye yönelik daha bilinçli ve sürdürülebilir düşünme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Orta yaş grubunun iş ve aile sorumluluklarının artmasıyla birlikte çevresel konularda daha planlı ve duyarlı bir tutum geliştirdikleri söylenebilir.

Ayrıca, yeşil ürün bilgisi boyutuna ilişkin sonuçlar incelendiğinde, yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($F=3,298$; $p=0,011 < 0,05$). Post-Hoc testleri, 18–24 yaş aralığındaki katılımcıların ortalamalarının ($\bar{X}=3,90$) diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum, genç katılımcıların çevreyle ilgili bilgiye erişim kanallarını (özellikle sosyal medya ve dijital platformlar) daha aktif kullanmalarıyla açıklanabilir. Buna karşılık, 55 yaş ve üzeri katılımcıların yeşil ürün bilgisi ortalamalarının ($\bar{X}=2,74$) diğer gruplara göre belirgin biçimde düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuç, ileri yaş gruplarındaki bireylerin çevreye ilişkin teknik bilgi ve güncel sürdürülebilirlik kavramlarına erişimde sınırlı kaldıklarını göstermektedir. Bu nedenle H1 ve H5 hipotezleri kabul edilmiştir.

Çizelge 5. Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Çevre Bilinci Boyutlarını Değerlendirmeleri ile İlgili “Anova” Testi

	Eğitim Durumu	N	Mean (X)	F	Sig
Yeşil Düşünme	Lise	148	3,8581	3,610	0,06
	Önlisans	506	4,0929		
	Lisans	719	4,0960		
	Yüksek Lisans	95	4,0947		
	Doktora	80	4,1813		

Yeşil Ürün Bilgisi	Lise	148	3,4122	5,931	0,000
	Önlisans	506	3,7490		
	Lisans	719	3,5934		
	Yüksek Lisans	95	3,4421		
	Doktora	80	3,5333		

Çizelge 5 incelendiğinde eğitim durumuna bağlı olarak çevre bilinci boyutlarının değerlendirilmesi için yapılan ANOVA testi sonucunda; Yeşil Düşünme ($F=3,610$; $p<0,05$) ve Yeşil Ürün Bilgisi ($F=5,931$; $p<0,05$) boyutları ile eğitim durumu arasında istatistiki olarak anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Post-Hoc Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre, Yeşil Düşünme boyutunda lise düzeyindeki katılımcılar ile lisans ve doktora düzeyindeki katılımcılar arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Ortalama değerlere göre doktora düzeyindeki katılımcıların ortalamasının ($\bar{X}=4,18$) lise düzeyindekilerin ortalamasından ($\bar{X}=3,85$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre doktora düzeyindeki katılımcılar, çevreyi daha fazla önemseyen ve yeşil düşünme eğiliminde olan bir profile sahiptir. Yeşil Ürün Bilgisi boyutunda ise lise düzeyindeki katılımcılar ile önlisans ($\bar{X}=3,74$), lisans ($\bar{X}=3,59$) ve yüksek lisans ($\bar{X}=3,44$) grupları arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ortalama değerler incelendiğinde, önlisans düzeyindeki katılımcıların ortalamasının en yüksek olduğu ($\bar{X}=3,74$), lise düzeyindekilerin ise en düşük ortalamaya sahip olduğu ($\bar{X}=3,41$) görülmektedir. Buna göre eğitim düzeyi yükseldikçe katılımcıların yeşil ürün bilgisi artmakta, lise düzeyindeki katılımcılar ise daha düşük düzeyde bilgiye sahip olmaktadır. Bu nedenle H4 ve H8 hipotezleri kabul edilmiştir.

Çizelge 6. Katılımcıların Gelir Seviyesine Göre Çevre Bilinci Boyutlarını Değerlendirmeleri ile İlgili “Anova” Testi

	Gelir Seviyesi	N	Mean (X)	F	Sig
Yeşil Düşünme	11.402 TL ve altı	906	4,0599	1,406	0,219
	11.403-20.000 TL	219	4,1416		
	20.001-30.000 TL	132	4,1364		
	30.001-40.000 TL	128	4,1523		
	40.001-50.000 TL	69	3,9740		
	50.001 TL ve üzeri	94	3,9734		
Yeşil Ürün Bilgisi	11.402 TL ve altı	906	3,6442	1,302	0,260
	11.403-20.000 TL	219	3,6545		
	20.001-30.000 TL	132	3,5859		
	30.001-40.000 TL	128	3,5521		
	40.001-50.000 TL	69	3,4688		
	50.001 TL ve üzeri	94	3,4681		

Çizelge 6 incelendiğinde gelir seviyesine bağlı olarak çevre bilinci boyutlarının değerlendirilmesi için yapılan ANOVA testi sonucunda; Yeşil Düşünme ($F=1,406$; $p=0,219$) ve Yeşil Ürün Bilgisi ($F=1,302$; $p=0,260$) boyutları ile gelir seviyeleri arasında istatistiki olarak

anlamli bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Bu sonuçlara göre, katılımcıların çevre bilinci eğilimleri gelir seviyelerine göre değişmemektedir. Başka bir ifadeyle, farklı gelir gruplarında yer alan katılımcıların yeşil düşünme ve yeşil ürün bilgisi düzeyleri birbirine benzerlik göstermektedir. Bu nedenle H3 ve H7 hipotezleri reddedilmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, bireylerin çevre bilinci düzeylerinin demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Yapılan faktör analizi sonucunda, çevre bilinci kavramının “yeşil düşünme” ve “yeşil ürün bilgisi” olmak üzere iki boyuttan oluştuğu tespit edilmiştir. Analiz neticesinde açıklanan toplam varyans oranı %74,517 olarak hesaplanmış ve bu oran, ölçeğin faktör yapısının yüksek düzeyde geçerli olduğunu göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre, cinsiyet değişkenine göre katılımcıların yeşil düşünme ve yeşil ürün bilgisi düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Literatürde de benzer şekilde, cinsiyetin çevresel bilinç üzerinde belirleyici olmadığını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Shivakumara vd., 2015; Price ve Bohon, 2012). Bununla birlikte bazı araştırmalar, kadınların çevreye karşı daha duyarlı olabileceğini öne sürse de (Tien ve Huang, 2023; Echavarren, 2023) bu çalışma bulguları bu söylemi doğrulamamıştır. Bu nedenle çevre bilincinin cinsiyet göre farklılaşmadığı söylenebilir. Cinsiyet, çevre bilinci noktasında bir belirleyici değildir. Bu bulgular doğrultusunda H2 ve H6 hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırma bulguları, yaş gruplarına göre çevre bilincinin anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Özellikle 35–44 yaş grubundaki katılımcıların yeşil düşünme ortalamalarının ($\bar{X}=4,21$) diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, orta yaş grubundaki bireylerin çevreye yönelik daha planlı ve bilinçli bir tutum sergilediklerini göstermektedir. Benzer şekilde Wiernik vd. (2013) ve Portus vd. (2024) da orta yaşlı bireylerin çevresel farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğunu, gençlerin ise bilgiye erişim kolaylığına rağmen davranışa dönüştürme noktasında daha düşük eğilim gösterebildiklerini belirtmiştir.

Öte yandan, yeşil ürün bilgisi boyutunda 18–24 yaş aralığındaki katılımcıların ortalamasının ($\bar{X}=3,90$) diğer gruplardan yüksek olması, gençlerin çevreyle ilgili bilgilere daha kolay erişebildiğini göstermektedir. Dijital teknolojilerin ve sosyal medyanın yaygın kullanımı, genç bireylerin çevresel bilgiye ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır (Xie vd., 2024). Ancak 55 yaş ve üzerindeki bireylerin yeşil ürün bilgisi ortalamasının ($\bar{X}=2,74$) düşük olması, ileri yaş gruplarında bilgiye erişim ve güncel çevresel gelişmelere katılım düzeyinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda H1 ve H5 hipotezleri kabul edilmiştir.

Araştırma bulgularına göre, eğitim düzeyine göre katılımcıların çevre bilinci düzeylerinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Yeşil düşünme boyutunda, lise düzeyindeki katılımcıların ortalamalarının ($\bar{X}=3,85$) doktora düzeyindekilere ($\bar{X}=4,18$) göre daha düşük olduğu görülmüştür. Bu durum, eğitim düzeyi yükseldikçe çevresel farkındalığın ve sürdürülebilirlik bilincinin de arttığını göstermektedir. Yeşil ürün bilgisi boyutunda ise lise mezunları ile önlisans ($\bar{X}=3,74$), lisans ($\bar{X}=3,59$) ve yüksek lisans ($\bar{X}=3,44$) mezunları arasında anlamlı

farklılıklar bulunmaktadır. Ortalama değerlere göre, önlisans düzeyindeki bireylerin çevre dostu ürünler hakkında en yüksek bilgi düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Bu bulgu, çevre eğitiminin ve akademik farkındalığın çevreci tüketim davranışlarını olumlu yönde etkilediğini desteklemektedir. Literatürde de benzer şekilde Meyer (2015) ve Zsoka vd. (2013), eğitim düzeyi ile çevre bilinci arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmiştir. Bu sonuçlara göre H4 ve H8 hipotezleri kabul edilmiştir.

Araştırma bulgularına göre, gelir düzeyi değişkeni açısından çevre bilinci boyutları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu sonuç, bireylerin çevreye yönelik bilinç ve tutumlarının gelir düzeyinden bağımsız olarak benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, çevreye duyarlı davranışlar yalnızca ekonomik güce değil, bireyin bilinç düzeyine ve değer yargılarına bağlıdır. Literatürde de Vrselja vd. (2024) ile Piao ve Managi (2024) benzer şekilde, gelir düzeyinin çevre dostu davranışlar üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını ifade etmişlerdir. Buna göre H3 ve H7 hipotezleri reddedilmiştir.

Genel olarak araştırmadan elde edilen bulgular, çevre bilincinin demografik özellikler açısından yaş ve eğitim değişkenlerinde anlamlı farklılık gösterdiğini, cinsiyet ve gelir düzeyi değişkenlerinde ise anlamlı bir farklılık bulunmadığını ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlar, çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik farkındalık çalışmalarında özellikle eğitim düzeyi yüksek bireylerin ve orta yaş grubunun öncü bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Ayrıca çevre bilincini toplum geneline yaymak için yapıla akademik çalışma sonuçları dikkate alınarak çevre bilinci noktasında eksik olan bireylere ya da özellik sahiplerine yönelmek faydalı olacaktır.

Bu çalışmanın yalnızca belirli bir örnekleme (Türkiye genelindeki 18 yaş ve üzeri sosyal medya kullanıcıları) sınırlı olması ve kolayda örnekleme yöntemiyle yürütülmesi, elde edilen sonuçların genellenebilirliğini kısmen sınırlamaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda farklı sosyo-ekonomik gruplar ve kültürel bağlamlar dikkate alınarak daha kapsamlı analizlerin yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alam, M. M., & Zakaria, A. F. M. (2021). A Probit Estimation of Urban Bases of Environmental Awareness: Evidence from Sylhet City, Bangladesh. arXiv preprint arXiv:2107.08342.
- Ali, F., Ashfaq, M., Begum, S., & Ali, A. (2020). How “Green” thinking and altruism translate into purchasing intentions for electronics products: The intrinsic-extrinsic motivation mechanism. *Sustainable Production and Consumption*, 24, 281-291.
- Caiazza, A., & Barrett, A. (2003). Engaging women in environmental activism: recommendations for Rachel’s Network. Institute for Women’s Policy Research, 1-43.
- Cater, B., & Serafimova, J. (2019). The influence of socio-demographic characteristics on environmental concern and ecologically conscious consumer behaviour among

Macedonian consumers. *Economic and Business Review*, 21(2), 2.

Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2019). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı. 10. Baskı, Sakarya Yayıncılık.

Değirmenci, B. (2020). Çevresel Bilinç ile Çevresel Bağlılık İlişkisinin" Demografik Özellikler" Bağlamında İncelenmesi. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 6(4).

Dunlap, R. E., & Jones, R. E. (2002). Environmental concern: Conceptual and measurement issues. *Handbook of environmental sociology*, 3(6), 482-524.

Echavarren, J. M. (2023). The gender gap in environmental concern: support for an ecofeminist perspective and the role of gender egalitarian attitudes. *Sex Roles*, 89(9), 610-623.

Fisher, C., Bashyal, S., & Bachman, B. (2012). Demographic impacts on environmentally friendly purchase behaviors. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 20(3), 172-184.

Folwarczny, M., Gasiorowska, A., Sigurdsson, V., & Otterbring, T. (2024). Conspicuous consumption and conscientious conservation: Testing for a status-prosociality link through need for uniqueness and variety seeking. *Cleaner and Responsible Consumption*, 14, 100219.

Gadenne, D. L., Kennedy, J., & McKeiver, C. (2009). An empirical study of environmental awareness and practices in SMEs. *Journal of Business Ethics*, 84(1), 45-63.

Jacobs, K., Petersen, L., Hörisch, J., & Battenfeld, D. (2018). Green thinking but thoughtless buying? An empirical extension of the value-attitude-behaviour hierarchy in sustainable clothing. *Journal of cleaner production*, 203, 1155-1169.

Jin, X., Fu, K., & Omar, A. (2024). Influence of environmental knowledge and product knowledge on purchase intention towards upcycled clothing in China. *Global Business and Management Research*, 16(4s), 916-931.

Kanchanapibul, M., Lacka, E., Wang, X., & Chan, H. K. (2014). An empirical investigation of green purchase behaviour among the young generation. *Journal of cleaner production*, 66, 528-536.

Karagöz, Y. (2021). Spss-amos-meta uygulamalı nicel-nitel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği, Nobel Yayıncılık.

Kim, N., & Lee, K. (2023). Environmental consciousness, purchase intention, and actual purchase behavior of eco-friendly products: The moderating impact of situational context. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(7), 5312.

- Lee, S. C. (2008). An Idea of Green Thinking: From Confucian Legacy to Global Warming. *Applied Ethics*, 83.
- Liang, H., Wu, Z., & Du, S. (2024). Study on the impact of environmental awareness, health consciousness, and individual basic conditions on the consumption intention of green furniture. *Sustainable Futures*, 8, 100245.
- Libelo, H., & Tracy, S. (2022). Establishing a relationship between demographic factors and students' environmental awareness. *Journal of Student Research*, 11(1), 1-12.
- Lin, S. T., & Niu, H. J. (2018). Green consumption: Environmental knowledge, environmental consciousness, social norms, and purchasing behavior. *Business Strategy and the Environment*, 27(8), 1679-1688.
- Liobikiene, G., Mandravickaite, J., & Bernatoniene, J. (2016). Theory of planned behavior approach to understand the green purchasing behavior in the EU: A cross-cultural study. *Ecological economics*, 125, 38-46.
- Lubowiecki-Vikuk, A., Dąbrowska, A., & Machnik, A. (2021). Responsible consumer and lifestyle: Sustainability insights. *Sustainable production and consumption*, 25, 91-101.
- M. Wiernik, B., S. Ones, D., & Dilchert, S. (2013). Age and environmental sustainability: A meta-analysis. *Journal of managerial psychology*, 28(7/8), 826-856.
- Meyer, A. (2015). Does education increase pro-environmental behavior? Evidence from Europe. *Ecological economics*, 116, 108-121.
- Mostafa, M. M. (2007). A hierarchical analysis of the green consciousness of the Egyptian consumer. *Psychology & marketing*, 24(5), 445-473.
- Piao, X., & Managi, S. (2024). Determinants of pro-environmental behaviour: effects of socioeconomic, subjective, and psychological well-being factors from 37 countries. *Humanities and social sciences communications*, 11(1), 1-17.
- Portus, R., Aarnio-Linnanvuori, E., Dillon, B., Fahy, F., Gopinath, D., Mansikka-Aho, A., ... & McEwen, L. (2024). Exploring the environmental value action gap in education research: a semi-systematic literature review. *Environmental Education Research*, 30(6), 833-863.
- Price, C. E., & Bohon, S. A. (2012). Gender intersections and environmental concern.
- Putri, N. A. E., & Hayu, R. S. (2024). The influence of environmental knowledge, green product knowledge, green word of mouth, greenwashing, and green confusion as mediator of green purchase intention. *EKOMBIS REVIEW: Jurnal Ilmiah Ekonomi Dan Bisnis*, 12(1), 459-476.
- Qadri, H. M. U. D., Zafar, M. B., Ali, H., & Tahir, M. (2025). Wealth, Wisdom, and the Will

to Protect: An Examination of Socioeconomic Influences on Environmental Behavior. Social Indicators Research.

- Shen, M., & Wang, J. (2022). The impact of pro-environmental awareness components on green consumption behavior: The moderation effect of consumer perceived cost, policy incentives, and face culture. *Frontiers in Psychology*, 13, 580823.
- Shivakumara, K., Mane, S. R., Diksha, J., & Nagaraj, O. (2015). Effect of gender on environmental awareness of post-graduate students. *British Journal of Education, Society & Behavioural Science*, 8(1), 25-33.
- Si, W., Jiang, C., & Meng, L. (2022). The relationship between environmental awareness, habitat quality, and community residents' pro-environmental behavior—mediated effects model analysis based on social capital. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(20), 13253.
- Straughan, R. D., & Roberts, J. A. (1999). Environmental segmentation alternatives: a look at green consumer behavior in the new millennium. *Journal of consumer marketing*, 16(6), 558-575.
- Subiza-Pérez, M., Santa Marina, L., Irizar, A., Gallastegi, M., Anabitarte, A., Urbieto, N., ... & Ibarluzea, J. (2020). Who feels a greater environmental risk? Women, younger adults and pro-environmentally friendly people express higher concerns about a set of environmental exposures. *Environmental Research*, 181, 108918.
- Thoo, A. C., Tee, S. J., Huam, H. T., & Mas' od, A. (2022). Determinants of recycling behavior in higher education institution. *Social Responsibility Journal*, 18(8), 1660-1676.
- Tian, P., Zhong, H., Chen, X., Feng, K., Sun, L., Zhang, N., ... & Hubacek, K. (2024). Keeping the global consumption within the planetary boundaries. *Nature*, 635(8039), 625-630.
- Tien, Y. H., & Huang, J. (2023). Gender differences in pro-environmental behavioral intentions, environmental values, tolerance of environmental protection cost, and confidence in citizen participation in environmental policies during the COVID-19 pandemic in Taiwan. *Polish Journal of Environmental Studies*, 32(5), 4813-4823.
- TÜİK. (2024). İstatistiklerle gençlik 2024. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2024-54077>
- Vrselja, I., Batinić, L., & Pandžić, M. (2024). Relationship between socioeconomic status and pro-environmental behavior: the role of efficacy beliefs. *Social sciences*, 13(5), 273.
- Wang, H., Ma, B., & Bai, R. (2019). How does green product knowledge effectively promote green purchase intention?. *Sustainability*, 11(4), 1193.

- Xie, P., Zhang, Y., Chen, R., Lin, Z., & Lu, N. (2024). Social media's impact on environmental awareness: a marginal treatment effect analysis of WeChat usage in China. *BMC Public Health*, 24(1), 3237.
- Zelezny, L. C., Chua, P. P., & Aldrich, C. (2000). New ways of thinking about environmentalism: Elaborating on gender differences in environmentalism. *Journal of Social issues*, 56(3), 443-457.
- Zsoka, A., Szerenyi, Z. M., Szechy, A., & Kocsis, T. (2013). Greening due to environmental education? Environmental knowledge, attitudes, consumer behavior and everyday pro-environmental activities of Hungarian high school and university students. *Journal of cleaner production*, 48, 126-138.

YEŞİL ÜRÜN SATIN ALMA NİYETİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ¹

Öğr. Gör. Dr. Muhammed Furkan TAN

Bitlis Eren Üniversitesi, furkant46@gmail.com – ORCID: 0000-0002-2755-4543

Prof. Dr. Kahraman ÇATI

İnönü Üniversitesi, kahraman.cati@inonu.edu.tr – ORCID: 0000-0002-7440-5436

ÖZET

Bu araştırma, bireylerin yeşil ürün satın alma niyetlerinin demografik özelliklerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada yeşil ürün satın alma niyeti, bireylerin çevreye duyarlı ürünleri tercih etme eğilimlerini yansıtan davranışsal bir değişken olarak ele alınmıştır. Çalışmanın evrenini Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üzeri sosyal medya kullanıcıları oluşturmaktadır. Veriler çevrim içi anket yöntemiyle 1.548 katılımcıdan toplanmış, analizler SPSS 26 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kullanılan ölçek literatürde geçerliliği kanıtlanmış olup, faktör analizi sonucunda ölçeğin tek boyutlu yapısı doğrulanmıştır. Bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre, yeşil ürün satın alma niyeti cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). ANOVA analizi bulguları, yaş ve eğitim düzeyine göre anlamlı farklılıklar bulunduğunu ortaya koymuştur ($p<0,05$). 35–44 yaş aralığındaki katılımcıların yeşil ürün satın alma niyetlerinin daha yüksek olduğu, eğitim düzeyi arttıkça bu niyetin güçlendiği belirlenmiştir. Gelir düzeyine göre ise anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$). Elde edilen bulgular, yeşil ürün satın alma niyetinin belirli demografik gruplarda daha güçlü biçimde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu sonuç, çevreci tüketim davranışlarının yaş ve eğitim gibi sosyo-demografik faktörlerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, tüketicilerin yeşil ürün tercihlerini artırmak için yapılacak faaliyetlerde akademik çalışma sonuçları dikkate alınarak demografik özelliklere odaklanılması başarıyı artıracığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler : Yeşil Ürün Satın Alma Niyeti, Çevre Bilinci, Sürdürülebilir Tüketim.

¹ Bu çalışma Muhammed Furkan TAN’ın “Çevre Bilinci ve Sosyal Medyanın Yeşil Ürün Satın Alma Niyetine Etkisinde Planlı Davranışın Rolü” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

ANALYSIS OF GREEN PURCHASE INTENTION IN THE CONTEXT OF DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS

ABSTRACT

This study aims to determine whether individuals' green product purchase intentions differ significantly according to their demographic characteristics. In this research, green product purchase intention was addressed as a behavioral variable reflecting individuals' tendencies to prefer environmentally friendly products. The population of the study consists of social media users aged 18 and above residing in Turkey. Data were collected from 1,548 participants through an online questionnaire, and analyses were conducted using SPSS 26. The scale used in the research has proven validity in the literature, and factor analysis confirmed its single-dimensional structure. According to the independent samples t-test results, green product purchase intention does not show a significant difference in relation to the gender variable ($p>0.05$). ANOVA findings revealed significant differences according to age and education level ($p<0.05$). It was determined that participants aged 35–44 had higher green product purchase intentions, and this intention strengthened as the level of education increased. However, no significant difference was found according to income level ($p>0.05$). The findings indicate that green product purchase intention emerges more strongly in certain demographic groups. This result demonstrates that environmentally friendly consumption behaviors are closely associated with socio-demographic factors such as age and education. Therefore, focusing on demographic characteristics based on academic research findings may increase the effectiveness of activities aimed at enhancing consumers' preference for green products.

Keywords: Green Purchase Intention, Environmental Awareness, Sustainable Consumption.

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin artan rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmeleri, tüketicilerin satın alma davranışlarını ve bu davranışların altında yatan dinamikleri doğru biçimde anlamalarına bağlıdır. Tüketim yalnızca temel ihtiyaçların karşılanmasıyla açıklanamayacak kadar çok boyutlu bir olgudur. Modern tüketim anlayışında bireylerin satın alma davranışları; ekonomik faktörlerin yanı sıra psikolojik, sosyal ve çevresel etkenlerin de etkisiyle şekillenmektedir (Arnould ve Thompson, 2005). Özellikle son yıllarda çevre sorunlarının artması, sürdürülebilir üretim ve tüketim kavramlarını ön plana çıkarmış, tüketicilerin çevresel duyarlılık temelinde karar vermeye yönelmesine neden olmuştur (Biswas ve Roy, 2015).

Bu çerçevede yeşil ürün satın alma niyeti, bireylerin çevreye duyarlı ürünleri tercih etme istekliliğini ve bu ürünleri satın alma olasılıklarını ifade eden önemli bir kavram olarak öne çıkmaktadır (Chan, 2001). Yeşil ürün satın alma niyeti, tüketicinin çevreye zarar vermeyen, geri dönüştürülebilir ya da doğal kaynakları koruyan ürünlere yönelik olumlu tutumunu davranışa dönüştürme eğilimini göstermektedir (Goh ve Balaji, 2016). Bu niyetin oluşmasında çevre bilinci, tutum, öznel norm, algılanan davranışsal kontrol ve kişisel değerler kadar demografik faktörler de etkili olabilmektedir (Kaiser vd., 2005).

Literatürde yapılan çalışmalar, yeşil ürünlere yönelik satın alma niyetinin cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir gibi demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterebildiğini ortaya koymaktadır (Finisterra do Paço ve Raposo, 2010; Diamantopoulos vd., 2003). Örneğin kadınların çevresel duyarlılık düzeyinin daha yüksek olduğu ve yeşil ürünleri tercih etme eğilimlerinin erkeklere kıyasla daha güçlü olduğu belirtilmektedir (Diamantopoulos vd., 2003). Benzer şekilde, eğitim seviyesi ve gelir düzeyi yükseldikçe bireylerin çevreye duyarlı ürünleri satın alma niyetlerinin de arttığı tespit edilmiştir (Do Paco ve Raposo, 2009). Bu durum, sosyo-demografik değişkenlerin yeşil tüketici davranışlarını anlamada önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Bu bağlamda, yeşil ürün satın alma niyetinin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek, hem tüketici davranışlarının yapısını daha iyi anlamaya hem de işletmelerin hedef pazar stratejilerini çevresel duyarlılık temelinde şekillendirmelerine katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, yeşil ürün satın alma niyetini demografik faktörler (cinsiyet, yaş, eğitim, gelir) bağlamında değerlendirerek, yeşil tüketim davranışlarının sosyo-demografik yönünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tüketici davranışları alanında yapılan araştırmalar, bireylerin satın alma kararlarının yalnızca ekonomik veya rasyonel unsurlarla değil; aynı zamanda çevresel, sosyal ve psikolojik etkenlerle de şekillendiğini göstermektedir (White vd., 2019; Jackson, 2005). Son yıllarda çevreye duyarlı tüketim anlayışının artmasıyla birlikte, yeşil ürün satın alma niyeti kavramı hem akademik hem de uygulamalı pazarlama araştırmalarında dikkat çekici bir yer edinmiştir (Joshi ve Rahman, 2015; Liobikiene ve Bernatoniene, 2017). Bu doğrultuda literatür taranarak yeşil ürün satın alma niyeti ve demografik faktörlerle ilişkisi detaylandırılmış, bu bölümde kavramsal çerçeve içinde ele alınmıştır.

2.1. Yeşil Ürün Satın Alma Niyeti

Yeşil ürün satın alma niyeti, bireylerin çevreye zarar vermeyen, sürdürülebilir, geri dönüştürülebilir ya da doğal kaynakları koruyan ürünleri tercih etme eğilimini ifade etmektedir (Biswas ve Roy, 2015). Başka bir ifadeyle, bireyin çevre dostu ürünleri satın alma yönündeki istekliliği, tutumu ve davranışsal eğilimi bu niyetin temelini oluşturur (Paul vd., 2016).

Bu kavram genellikle Planlı Davranış Teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır (Ajzen, 1991). Teoriye göre bireyin belirli bir davranışı gerçekleştirme niyeti, o davranışa yönelik tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol bileşenleri tarafından belirlenmektedir (Ajzen, 2015). Bu bağlamda çevreye duyarlı tüketiciler, yeşil ürün satın almayı olumlu bir davranış olarak değerlendirdiklerinde ve çevresinden bu davranışın desteklendiğini algıladıklarında, satın alma niyetleri güçlenmektedir (Han vd., 2010).

Yeşil ürün satın alma niyeti, yalnızca çevre bilinciyle değil; bireyin sahip olduğu değerler, bilgi düzeyi ve kişisel sorumluluk algısıyla da ilişkilidir (Kaiser vd., 2005). Örneğin, çevreye duyarlı bir birey yalnızca doğa dostu ürünleri tercih etmekle kalmaz, aynı zamanda çevresel bozulmanın önüne geçmeye yönelik davranışlarda da bulunur. Bu nedenle yeşil ürün satın alma niyeti, hem bilişsel hem de duyuşsal unsurları içinde barındıran karmaşık bir süreçtir (Stern, 2000).

Literatürde yeşil ürün satın alma niyetinin belirleyicilerini açıklamaya yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu araştırmaların büyük kısmı, çevresel tutum, algılanan tüketici etkinliği, çevre bilinci, öznel normlar, çevresel kaygı ve algılanan davranışsal kontrol gibi değişkenlerin niyet üzerinde doğrudan etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Chan, 2001; Ko vd., 2013; Yadav ve Pathak, 2017). Buna göre, birey çevreye zarar vermeyen ürünleri satın almanın kendi yaşam kalitesine ve toplumun refahına katkı sağlayacağına inandıkça, yeşil ürün satın alma niyeti artmaktadır (Hartmann ve Apaolaza-Ibanez, 2012).

2.2. Demografik Faktörlerin Yeşil Ürün Satın Alma Niyetine Etkisi

Yeşil ürün satın alma niyeti, yalnızca tutum veya değerler düzeyinde değil, aynı zamanda bireylerin demografik özelliklerine göre de farklılık gösterebilmektedir. Yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir seviyesi ve meslek gibi değişkenler, bireylerin çevresel farkındalık düzeylerini ve çevre dostu ürünleri tercih etme eğilimlerini etkileyen önemli faktörler olarak değerlendirilmektedir (Chekima vd., 2016; Emekci, 2019; Sun vd., 2022).

Araştırmalar, kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek çevresel duyarlılık ve yeşil ürünlere karşı daha olumlu tutum sergilediklerini göstermektedir (Zelezny vd., 2000; Xiao ve McCright, 2015). Eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte bireylerin çevresel konulardaki farkındalıklarının ve sorumluluk bilincinin de yükseldiği, bunun da yeşil ürün satın alma niyetini güçlendirdiği belirtilmektedir (Diamantopoulos vd., 2003). Ayrıca gelir seviyesi yükseldikçe bireylerin çevre dostu ürünlere yönelme eğilimi artmakta, çünkü bu gruplar çevreye duyarlı ürünlerin görece yüksek fiyatlarını karşılama konusunda daha istekli olabilmektedir (Laroche vd., 2001).

Dolayısıyla, yeşil ürün satın alma niyeti yalnızca çevre bilincinin bir yansıması değil, aynı zamanda bireyin sosyo-demografik konumuyla da yakından ilişkilidir. Bu kapsamda, çalışmada yeşil ürün satın alma niyetinin demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırılmaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, yeşil ürün satın alma niyetinin bireylerin demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Bu kapsamda, araştırmada yeşil ürün satın alma niyetinin yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve gelir seviyesi gibi demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

Günümüzde çevre sorunlarının artması, tüketicilerin satın alma davranışlarında çevresel duyarlılığın önemini artırmıştır. Bu durum, işletmelerin üretim stratejilerini daha sürdürülebilir hale getirmelerine ve tüketicilerin de çevre dostu ürünlere yönelmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin demografik özelliklerinin yeşil ürün satın alma niyetine etkisinin analiz edilmesi, çevreye duyarlı tüketici segmentlerinin belirlenmesine ve yeşil pazarlama stratejilerinin daha etkili şekilde geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Ayrıca, bu araştırmadan elde edilecek bulguların, hem akademik literatürde yeşil tüketim davranışları konusundaki bilgi birikimini artırması hem de işletmelere farklı demografik gruplara yönelik pazarlama stratejileri geliştirmede yol göstermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

3.2. Veri Toplama Yöntemi

Araştırma kapsamında veriler çevrimiçi anket tekniğiyle toplanmıştır. Araştırma verileri toplanmadan önce, İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 06/06/2024 tarihli, 12 no'lu oturum ve 11 no'lu kararı ile çalışma etik açıdan uygun bulunmuştur. Etik kurul onayının ardından anket uygulaması çevrimiçi ortamda katılımcılara sunulmuş ve veri toplama süreci tamamlanmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılmak üzere hazırlanan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, katılımcıların demografik özelliklerini (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir seviyesi) belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise, katılımcıların yeşil ürün satın alma niyetlerine yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik ifadeler bulunmaktadır. Bu kapsamda araştırmada, daha önce geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipi bir ölçüm sistemine sahiptir. Ölçekte yer alan değerler: (1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle katılıyorum şeklindedir.

Yeşil ürün satın alma niyeti ölçeğinin oluşturulmasında Muça ve Zeqiri (2020), Cheung vd. (2017), Wang vd. (2018) ve Ajzen (1991) tarafından geliştirilen, geçerlilik ve güvenilirliği Armutcu vd. (2024) tarafından desteklenmiş ölçek ifadeleri esas alınmıştır. Bu ifadeler, araştırmanın amacı doğrultusunda “yeşil ürün satın alma niyeti ölçeği” olarak Türkçe'ye uyarlanmış ve çalışmada kullanılmıştır.

3.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

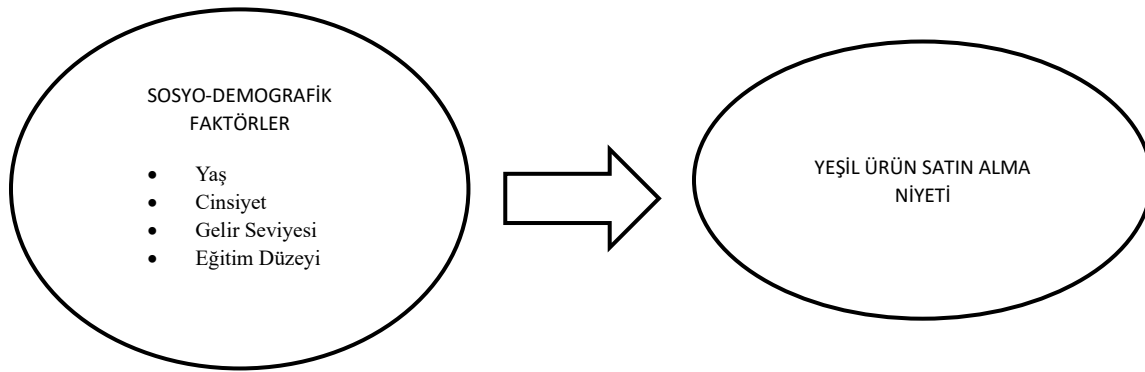
Araştırmanın evrenini, Türkiye'de ikamet eden ve en az bir sosyal medya platformunu aktif olarak kullanan 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Sosyal medya platformlarının

yaygınlaşması, bireylerin çevreye ilişkin bilgilere erişimini ve yeşil ürünlere yönelik tutum geliştirme eğilimlerini artırmaktadır. Evrenin tamamını incelemek maliyet ve zaman açısından mümkün olmadığından, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

Nicel araştırmalarda örneklem büyüklüğü, anakütleyi temsil edecek şekilde istatistiksel yöntemlerle belirlenmektedir. Bu doğrultuda, en az 384 katılımcı örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu kabul edilmektedir (Coşkun vd., 2019). TÜİK verilerine göre Türkiye'nin 18 yaş ve üzeri nüfusu 63.066.343 kişidir (TÜİK, 2024). Bu evren büyüklüğü dikkate alındığında, %95 güven düzeyi ve %3 hata payı için en az 1.067 kişilik bir örneklem temsiliyet açısından yeterlidir. Bu çalışmada çevrim içi anket yöntemiyle 1.548 katılımcıdan veri toplanmış olup, bu sayı istatistiksel açıdan gerekli minimum büyüklüğün oldukça üzerindedir.

3.5. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Yeşil ürün satın alma niyetinin tüketicilerin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini inceleyen araştırma modeli Görsel 1'de gösterilmiştir.

Görsel 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın Hipotezleri

Bu araştırmanın değişkenleri ile ilgili oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

H1: Yeşil ürün satın alma niyeti yaşa göre farklılık göstermektedir.

H2: Yeşil ürün satın alma niyeti cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H3: Yeşil ürün satın alma niyeti gelir seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H4: Yeşil ürün satın alma niyeti eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

3.6. Verilerin Analizi ve Bulgular

Çalışmaya katılanların cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir seviyesi ve yaş gibi demografik özellikleri ile ilgili sonuçlar Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	614	39.7
	Kadın	934	60.3
	Toplam	1548	100
Eğitim		Frekans	Yüzde
	Lise	148	9.6
	Ön Lisans	506	32.7
	Lisans	719	46.4
	Yüksek Lisans	95	6.1
	Doktora	80	5.2
Gelir	Toplam	1548	100
		Frekans	Yüzde
	11.402 TL ve altı	906	58.5
	11.403 – 20.000 TL	219	14.1
	20.001 – 30.000 TL	132	9.5
	30.001 – 40.000 TL	128	8.3
	40.001 – 50.000 TL	69	4.5
Yaş	50.001 TL ve üzeri	94	6.1
	Toplam	1548	100
		Frekans	Yüzde
	18-24	1022	66.0
	25-34	307	19.8
	35-44	139	9.0
	45-55	59	3.8
	56 ve üzeri	21	1.4
	Toplam	1548	100

Açımlayıcı faktör analizi, çok sayıda değişken arasındaki ilişkileri inceleyerek bunları daha az sayıda ve anlamlı boyutlar altında toplamayı amaçlayan bir tekniktir (Karagöz, 2021: 104). Bu araştırmada kullanılan ölçekler literatürde geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış olsa da, ifadeler Türkçe'ye uyarlanarak kullanıldığından ölçek yapısının bu örneklem için de doğrulanması amacıyla faktör analizi yapılmıştır.

Ölçeklerin faktör analizine uygunluğunu belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ile Bartlett küresellik testi uygulanmıştır. Yeşil ürün satın alma niyeti ölçeğine ilişkin analizlerde KMO değeri 0.804, Bartlett testi sonucu ise $p=0.000$ bulunmuştur. KMO değerinin kabul edilebilir sınırların üzerinde olması, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için elverişli olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2021: 107). Yeşil ürün satın alma niyeti ölçeğine ilişkin yapılan faktör analizi sonuçları Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Yeşil Ürün Satın Alma Niyeti Faktör Analizi Sonuçları

Yeşil Ürün Satın Alma Niyeti	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans
Gelecekte yeşil ürünler satın almayı planlıyorum.	0,866	2,917	72,935
Şu an yeşil ürün satın almaya hazırım.	0,880		
Yeşil ürün için daha fazla ödeme yapabilirim.	0,835		
Diğer insanlara yeşil ürünleri önereceğim.	0,834		
KMO Testi ve Bartlett Küresellik Testi			
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.			0.804
Bartlett's Test of Sphericity	Approx.	3225,799	
	Chi-Square		
	df	6	
	Sig.	0,000	
Faktör yükü 0.40'ın altında kalan herhangi bir maddeye rastlanmamış, bu nedenle tüm maddeler analiz kapsamında değerlendirilmiştir.			

Faktör analizinde, Kaiser normalleştirmesi esas alınarak özdeğeri 1'in üzerinde olan faktörler analize dâhil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Yeşil Ürün Satın Alma Niyeti ölçeğinin tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Analiz sonucunda açıklanan toplam varyans oranı %72,935 olarak hesaplanmıştır. Bu oran, sosyal bilimler alanında kabul edilen %50 eşik değerinin üzerinde olduğundan, ölçeğin yüksek açıklayıcılığa ve güçlü bir faktör yapısına sahip olduğunu göstermektedir (Coşkun vd., 2019).

Katılımcıların yeşil ürün satın alma niyetlerinin, cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği, 1548 kişiden elde edilen veriler üzerinden incelenmiştir. Bu amaçla yapılan Bağımsız Örneklem T-Testi sonuçları Çizelge 3'te gösterilmiştir.

Çizelge 3. Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları (Cinsiyet)

Değişkenler	Cinsiyet	N	Ort.	S.S.	t	df	p
Yeşil Ürün Satın Alma Niyeti	Erkek	934	3,786	0,803	1,388	1546	0,165
	Kadın	614	3,725	0,906			

Çizelge 3'te yer alan T-Testi sonuçlarına göre, yeşil ürün satın alma niyeti değişkeni cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Elde edilen bulgulara göre erkek katılımcıların yeşil ürün satın alma niyeti ortalaması (Ort.=3,79; S.S.=0,80), kadın katılımcıların ortalamasına (Ort.=3,73; S.S.=0,91) göre biraz daha yüksek olmasına rağmen, bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuç, erkek ve kadın katılımcıların yeşil

ürün satın alma niyeti düzeylerinin birbirine oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, cinsiyetin yeşil ürün satın alma niyeti üzerinde belirleyici bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Levene testi sonucunda varyansların homojen olmadığı ($F=10,981$; $p<0,001$) görülmüş, bu nedenle eşit olmayan varyans varsayımı altında yapılan t testi sonucu da değerlendirilmiştir. Ancak bu durumda da anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($t=1,354$; $p=0,176$). Bu bulgu, yeşil ürün satın alma niyetinin kadın ya da erkek olma durumundan bağımsız geliştiğini, dolayısıyla cinsiyet değişkeninin bu davranış üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığını ortaya koymaktadır. Buna göre H2 hipotezi reddedilmiştir.

Çizelge 4. Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Yeşil Ürün Satın Alma Niyetine İlişkin “Anova” Testi

	Yaş	N	Mean (X)	F	Sig
Yeşil Ürün Satın Alma Niyeti	18-24	1022	3,7295	2,529	0,039
	25-34	307	3,7899		
	35-44	139	3,9496		
	45-54	59	3,8093		
	55 ve üzeri	21	3,5595		

Çizelge 4 incelendiğinde yaşa bağlı olarak katılımcıların yeşil ürün satın alma niyeti boyutunun değerlendirilmesi için yapılan ANOVA testi sonucunda; yeşil ürün satın alma niyeti ile yaş grupları arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmektedir ($p<0,05$). Farklılığın hangi yaş grupları arasında olduğunu belirlemek amacıyla Post-Hoc Games-Howell çoklu karşılaştırma testi uygulanmıştır.

Test sonuçlarına göre anlamlı farklılığın 18–24 yaş grubundaki katılımcılar ile 35–44 yaş grubundaki katılımcılar arasında olduğu belirlenmiştir. 35–44 yaş grubundaki katılımcıların ortalamasının ($\bar{X}=3,94$), 18–24 yaş grubundaki katılımcıların ortalamasına ($\bar{X}=3,72$) kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgu, 35–44 yaş grubundaki katılımcıların yeşil ürün satın alma niyetlerinin genç katılımcılara göre daha güçlü olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yaş ilerledikçe bireylerin çevre dostu ürünlere yönelik satın alma niyetlerinin arttığı söylenebilir. Buna göre H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Çizelge 5. Katılımcıların Gelir Seviyesine Göre Yeşil Ürün Satın Alma Niyetine İlişkin “Anova” Testi

	Gelir Seviyesi	N	Mean (X)	F	Sig
Yeşil Ürün Satın Alma Niyeti	11.402 TL ve altı	906	3,7254	1,637	0,147
	11.403-20.000 TL	219	3,8048		
	20.001-30.000 TL	132	3,7633		
	30.001-40.000 TL	128	3,9316		
	40.001-50.000 TL	69	3,7065		
	50.001 TL ve üzeri	94	3,8218		

Çizelge 5 incelendiğinde, katılımcıların gelir düzeylerine göre yeşil ürün satın alma niyeti ortalamalarının değerlendirilmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonucunda; yeşil ürün satın alma niyeti ile gelir değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Farklılık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılan Post-Hoc Games-Howell çoklu karşılaştırma testi sonuçlarına göre, gelir grupları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Bununla birlikte ortalama değerler incelendiğinde, 30.001–40.000 TL gelir aralığındaki katılımcıların yeşil ürün satın alma niyeti ortalamalarının ($\bar{X}=3,93$) diğer gelir gruplarına göre nispeten daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, orta-üst gelir grubundaki bireylerin yeşil ürünlere yönelik satın alma eğilimlerinin görece daha fazla olabileceğini göstermektedir. Ancak istatistiki olarak anlamlı fark bulunmadığından, gelir değişkeninin yeşil ürün satın alma niyeti üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığı söylenebilir. Buna göre H3 hipotezi reddedilmiştir.

Çizelge 6. Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Yeşil Ürün Satın Alma Niyetine İlişkin “Anova” Testi

	Eğitim Durumu	N	Mean (X)	F	Sig
Yeşil Ürün Satın Alma Niyeti	Lise	148	3,4679	6,375	<0,001
	Önlisans	506	3,8009		
	Lisans	719	3,7576		
	Yüksek Lisans	95	3,8789		
	Doktora	80	3,9594		

Çizelge 6 incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumlarına göre yeşil ürün satın alma niyeti ortalamaları arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmektedir ($p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Post-Hoc Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucunda, ilköğretim mezunları ile lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeyindeki katılımcılar arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre, eğitim düzeyi arttıkça yeşil ürün satın alma niyeti ortalamalarının da yükseldiği gözlemlenmiştir. Özellikle lisans ($\bar{X}=3,87$) ve lisansüstü ($\bar{X}=3,95$) düzeyinde eğitime sahip bireylerin ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgu, eğitim düzeyinin artmasının çevre bilinci ve sürdürülebilir tüketim farkındalığını güçlendirerek yeşil ürün satın alma eğilimini artırdığını göstermektedir. Buna göre H4 hipotezi kabul edilmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı, yeşil ürün satın alma niyetinin katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Araştırmada kullanılan yeşil ürün satın alma niyeti ölçeği, literatürde geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış bir ölçektir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin tek boyutlu yapısının örneklem üzerinde de doğrulandığı tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında öncelikle cinsiyet değişkenine göre gerçekleştirilen bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre, kadın ve erkek katılımcıların yeşil ürün satın alma niyetleri arasında

istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu bulgu, yeşil ürün satın alma davranışının yalnızca cinsiyet farklılığıyla açıklanamayacağını ve çevresel farkındalık, kişisel değerler ve sosyal etkiler gibi psikolojik değişkenlerin daha belirleyici olduğunu göstermektedir. Literatürde de benzer biçimde, cinsiyetin tek başına yeşil satın alma davranışını açıklamakta yetersiz kaldığını ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Mostafa, 2007; Jain ve Kaur, 2006; Mohd Suki, 2016). Bu doğrultuda H2 hipotezi reddedilmiştir.

Araştırma bulgularına göre, katılımcıların yeşil ürün satın alma niyetleri yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Özellikle 35–44 yaş grubundaki katılımcıların ortalamalarının diğer yaş gruplarına kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, orta yaş grubundaki bireylerin çevresel bilinç ve sorumluluk duygusunun daha güçlü olduğunu göstermektedir. Literatürdeki çalışmalar da yaşın yeşil tüketim davranışları üzerinde belirleyici bir faktör olduğunu desteklemektedir (Do Paco ve Raposo, 2010; Gilg vd., 2005). Buna göre, yaşı arttıkça bireylerin çevreye duyarlılığının ve planlı yeşil ürün tercih etme eğilimlerinin de yükseldiği söylenebilir. Bu sonuçlara göre H1 hipotezi Kabul edilmiştir.

Araştırma bulguları, gelir seviyesi ile yeşil ürün satın alma niyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını göstermiştir ($p>0,05$). Bu durum, bireylerin yeşil ürünleri tercih etme eğilimlerinin yalnızca gelir düzeyine bağlı olmadığını, çevre bilinci ve kişisel değerlerin daha belirleyici olabileceğini göstermektedir. Benzer şekilde, Mostafa (2007) ile Lee (2009) de gelir düzeyinin yeşil ürün satın alma niyetinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığını belirtmektedir. Bu doğrultuda H3 hipotezi reddedilmiştir.

Öte yandan, katılımcıların eğitim düzeylerine göre yeşil ürün satın alma niyeti ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,001$). Tukey çoklu karşılaştırma testi sonuçlarına göre, eğitim düzeyi arttıkça yeşil ürün satın alma niyeti ortalamalarının da yükseldiği görülmektedir. Özellikle lisans ($\bar{X}=3,87$) ve lisansüstü ($\bar{X}=3,95$) düzeyinde eğitime sahip bireylerin ortalamaları, diğer gruplara göre daha yüksektir. Bu sonuç, eğitim düzeyinin çevre bilinci ve sürdürülebilirlik farkındalığı üzerindeki etkisini desteklemektedir. Literatürde de eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte bireylerin çevreye duyarlı ürünleri tercih etme eğilimlerinin yükseldiğini gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Tripathi ve Singh, 2016; Young vd., 2010). Bu doğrultuda H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Elde edilen genel bulgular, demografik değişkenlerin yeşil ürün satın alma niyeti üzerinde kısmen etkili olduğunu, ancak bu etkinin özellikle yaş ve eğitim düzeyi açısından belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Cinsiyet ve gelir düzeyi değişkenlerinde anlamlı fark bulunmaması, yeşil tüketim davranışının daha çok bireysel değerler, çevre bilinci ve tutum gibi psikolojik faktörlerle açıklanabileceğini göstermektedir.

Bu sonuçlar, yeşil pazarlama stratejilerinin tasarlanmasında eğitim düzeyi yüksek ve orta yaş grubundaki bireylerin hedef kitle olarak önceliklendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca, gelir düzeyi düşük bireylerde yeşil ürünlerin benimsenmesini artırmak için fiyat, teşvik ve bilinçlendirme stratejilerinin uygulanması önerilmektedir.

Bu çalışmanın yalnızca belirli bir örneklemle (Türkiye genelindeki 18 yaş ve üzeri sosyal medya kullanıcıları) sınırlı olması ve kolayda örnekleme yöntemiyle yürütülmesi, elde edilen sonuçların genellenebilirliğini kısmen sınırlamaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda

farklı sosyo-ekonomik gruplar ve kültürel bağlamlar dikkate alınarak daha kapsamlı analizlerin yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, 50(2), 179-211.
- Ajzen, I. (2015). Consumer attitudes and behavior: the theory of planned behavior applied to food consumption decisions. *Italian Review of Agricultural Economics (REA)*, 70(2), 121-138.
- Arnould, E. J., & Thompson, C. J. (2005). Consumer culture theory (CCT): Twenty years of research. *Journal of consumer research*, 31(4), 868-882.
- Biswas, A., & Roy, M. (2015). Green products: an exploratory study on the consumer behaviour in emerging economies of the East. *Journal of cleaner production*, 87, 463-468.
- Chan, R. Y. (2001). Determinants of Chinese consumers' green purchase behavior. *Psychology & marketing*, 18(4), 389-413.
- Chekima, B., Wafa, S. A. W. S. K., Igau, O. A., Chekima, S., & Sondoh Jr, S. L. (2016). Examining green consumerism motivational drivers: does premium price and demographics matter to green purchasing?. *Journal of cleaner production*, 112, 3436-3450.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2019). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı. 10. Baskı, Sakarya Yayıncılık.
- Diamantopoulos, A., Schlegelmilch, B. B., Sinkovics, R. R., & Bohlen, G. M. (2003). Can socio-demographics still play a role in profiling green consumers? A review of the evidence and an empirical investigation. *Journal of Business research*, 56(6), 465-480.
- Do Paco, A., & Raposo, M. (2009). “Green” segmentation: an application to the Portuguese consumer market. *Marketing Intelligence & Planning*, 27(3), 364-379.
- Emekci, S. (2019). Green consumption behaviours of consumers within the scope of TPB. *Journal of Consumer Marketing*, 36(3), 410-417.
- Finisterra do Paço, A. M., & Raposo, M. L. B. (2010). Green consumer market segmentation: empirical findings from Portugal. *International Journal of consumer studies*, 34(4), 429-436.
- Gilg, A., Barr, S., & Ford, N. (2005). Green consumption or sustainable lifestyles? Identifying the sustainable consumer. *Futures*, 37(6), 481-504.

- Goh, S. K., & Balaji, M. S. (2016). Linking green skepticism to green purchase behavior. *Journal of Cleaner Production*, 131, 629-638.
- Han, H., Hsu, L. T. J., & Sheu, C. (2010). Application of the theory of planned behavior to green hotel choice: Testing the effect of environmental friendly activities. *Tourism management*, 31(3), 325-334.
- Hartmann, P., & Apaolaza-Ibañez, V. (2012). Consumer attitude and purchase intention toward green energy brands: The roles of psychological benefits and environmental concern. *Journal of business Research*, 65(9), 1254-1263.
- Jackson, T. (2005). Motivating sustainable consumption. *Sustainable development research network*, 29(1), 30-40.
- Jain, S. K., & Kaur, G. (2006). Role of socio-demographics in segmenting and profiling green consumers: an exploratory study of consumers in India. *Journal of International Consumer Marketing*, 18(3), 107-146.
- Joshi, Y., & Rahman, Z. (2015). Factors affecting green purchase behaviour and future research directions. *International Strategic management review*, 3(1-2), 128-143.
- Kaiser, F. G., Hübner, G., & Bogner, F. X. (2005). Contrasting the theory of planned behavior with the value-belief-norm model in explaining conservation behavior 1. *Journal of applied social psychology*, 35(10), 2150-2170.
- Ko, E., Hwang, Y. K., & Kim, E. Y. (2013). Green marketing functions in building corporate image in the retail setting. *Journal of Business Research*, 66(10), 1709-1715.
- Laroche, M., Bergeron, J., & Barbaro-Forleo, G. (2001). Targeting consumers who are willing to pay more for environmentally friendly products. *Journal of consumer marketing*, 18(6), 503-520.
- Lee, K. (2009). Gender differences in Hong Kong adolescent consumers' green purchasing behavior. *Journal of consumer marketing*, 26(2), 87-96.
- Liobikienė, G., & Bernatoniene, J. (2017). Why determinants of green purchase cannot be treated equally? The case of green cosmetics: Literature review. *Journal of Cleaner Production*, 162, 109-120.
- Mohd Suki, N. (2016). Green product purchase intention: impact of green brands, attitude, and knowledge. *British Food Journal*, 118(12), 2893-2910.
- Mostafa, M. M. (2007). Gender differences in Egyptian consumers' green purchase behaviour: the effects of environmental knowledge, concern and attitude. *International journal of consumer studies*, 31(3), 220-229.
- Paco, A., & Raposo, M. (2010). Green consumer market segmentation: empirical findings from Portugal (No. 203). *Academic Public Administration Studies Archive-APAS*.

- Paul, J., Modi, A., & Patel, J. (2016). Predicting green product consumption using theory of planned behavior and reasoned action. *Journal of retailing and consumer services*, 29, 123-134.
- Stern, P. C. (2000). New environmental theories: toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of social issues*, 56(3), 407-424.
- Sun, Y., Li, T., & Wang, S. (2022). “I buy green products for my benefits or yours”: understanding consumers' intention to purchase green products. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 34(8), 1721-1739.
- Tripathi, A., & Singh, M. P. (2016). Determinants of sustainable/green consumption: A review. *International Journal of Environmental Technology and Management*, 19(3-4), 316-358.
- TÜİK. (2024). İstatistiklerle gençlik 2024. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2024-54077>
- White, K., Habib, R., & Hardisty, D. J. (2019). How to SHIFT consumer behaviors to be more sustainable: A literature review and guiding framework. *Journal of marketing*, 83(3), 22-49.
- Xiao, C., & McCright, A. M. (2015). Gender differences in environmental concern: Revisiting the institutional trust hypothesis in the USA. *Environment and Behavior*, 47(1), 17-37.
- Yadav, R., & Pathak, G. S. (2017). Determinants of consumers' green purchase behavior in a developing nation: Applying and extending the theory of planned behavior. *Ecological economics*, 134, 114-122.
- Young, W., Hwang, K., McDonald, S., & Oates, C. J. (2010). Sustainable consumption: green consumer behaviour when purchasing products. *Sustainable development*, 18(1), 20-31.
- Zelezny, L. C., Chua, P. P., & Aldrich, C. (2000). New ways of thinking about environmentalism: Elaborating on gender differences in environmentalism. *Journal of Social issues*, 56(3), 443-457.

E - TİCARETİN ESNAF TİCARETİ ÜZERİNDEKİ OLUMLU VE OLUMSUZ ETKİLERİ: TUZLUCA ÖRNEĞİ.

Doç. Dr., Turhan MOÇ

Iğdır Üniversitesi, turhan.moc@igdir.edu.tr - 0000-0001-9639-2974

Yüksek Lisans Öğrencisi, Gülay AKKILIÇ

Iğdır Üniversitesi, cetingulay54@gmail.com - 0009-0002-6329-5486

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ali AYDIN

Iğdır Üniversitesi, aliyaydin3808@gmail.com - 0009-0004-2573-499

ÖZET

Bu çalışma, teknolojinin gelişimiyle dijitalleşen ticaret ortamında e-ticaretin esnaflar üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Son yıllarda teknolojik gelişmelerin etkisiyle hızla büyüyen e-ticaret sektörü, esnafların yapılarında önemli dönüşümler yaratmıştır. Bu çalışma, dijital dönüşüm sürecinin esnaf işletmeleri üzerindeki etkilerini değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma, Iğdır ili Tuzluca ilçesinde faaliyet gösteren 214 esnaf üzerinde yürütülmüş ve veriler nicel araştırma yöntemi ile toplanmıştır. Veriler, “E-Ticaret Hakkındaki Genel Düşünceler” ölçeği temel alınarak 5’li Likert tipi anket formu ile elde edilmiştir. Analizlerde SPSS ve YEM Amos programları kullanılmış; geçerlilik, güvenirlik, normallik dağılım, doğrulayıcı faktör analizi, bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Araştırma sonuçları, Tuzluca ilçesindeki esnafın büyük çoğunluğunun e-ticaretin gerekliliği ve faydalarının farkında olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, e-ticaretin satışları artırdığını, maliyetleri azalttığını, müşteri erişimini kolaylaştırdığını ve işletme imajını güçlendirdiğini ifade etmişlerdir. Ancak dijital altyapı eksikliği, güvenlik kaygıları, platform komisyonları ve hatalı işlem korkusu gibi faktörler esnafların sürece temkinli yaklaşmasına neden olmaktadır. Analiz sonuçlarına göre eğitim düzeyi arttıkça e-ticarete yönelik olumlu tutum da artmaktadır. Ayrıca, dijital araçları etkin kullanma becerisi, öğrenme isteği ve öz güven gibi bireysel faktörler ile dijital güven ve tehdit algısı gibi psikolojik faktörler, e-ticareti benimseme eğilimini önemli ölçüde etkilemektedir. Genel olarak, e-ticarete olumlu yaklaşan esnaflar yeniliğe açık, teknolojiyi benimsemeye istekli ve dijital sistemlere güven duyan bireylerdir. Buna karşılık, olumsuz yaklaşanlar geleneksel iş modellerinin tehdit altında olduğunu düşünmekte ve hata yapma korkusu taşıdıkları görülmüştür. Sonuç olarak, küçük esnafın e-ticarete entegrasyonunu kolaylaştırmak için dijital okuryazarlık eğitimleri, güvenli e-ticaret altyapıları ve kamu destekli dijital dönüşüm politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, Ticari İşletme, E-Ticaret, Esnaf.

ABSTRACT

This study aims to examine the effects of e-commerce on small businesses in the digitalised trading environment brought about by technological developments. The e-commerce sector, which has grown rapidly in recent years due to technological advances, has created significant transformations in the structures of small businesses. This study was prepared to evaluate the effects of the digital transformation process on small business enterprises. The study was conducted on 214 small business owners operating in the Tuzluca district of Iğdır province, and the data was collected using quantitative research methods. The data was obtained using a 5-point Likert-type questionnaire based on the ‘General Thoughts on E-commerce’ scale. SPSS and YEM Amos programmes were used in the analyses; validity, reliability, normal distribution, confirmatory factor analysis, independent sample t-test, and one-way analysis of variance (ANOVA) were applied. The research results show that the vast majority of small businesses in the Tuzluca district are aware of the necessity and benefits of e-commerce. Participants stated that e-commerce increases sales, reduces costs, facilitates customer access, and strengthens business image. However, factors such as lack of digital infrastructure, security concerns, platform commissions and fear of transaction errors cause traders to approach the process cautiously. According to the analysis results, positive attitudes towards e-commerce increase as the level of education increases. Furthermore, individual factors such as the ability to use digital tools effectively, willingness to learn, and self-confidence, as well as psychological factors such as digital trust and threat perception, significantly influence the tendency to adopt e-commerce. In general, shopkeepers who have a positive attitude towards e-commerce are individuals who are open to innovation, willing to embrace technology, and trust digital systems. In contrast, those with a negative attitude perceive traditional business models as being under threat and appear to harbour a fear of making mistakes. Consequently, to facilitate the integration of small retailers into e-commerce, it is necessary to develop digital literacy training programmes, secure e-commerce infrastructures, and publicly supported digital transformation policies.

Keywords: Trade, Commercial Enterprise, E-Commerce, Tradesmen.

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında teknolojinin gelişimiyle birlikte dijitalleşme, ekonomik ve sosyal yaşamın her alanında köklü dönüşümlere yol açmış durumdadır. Özellikle internetin icadı ve kullanımının hızla yaygınlaşması, ticaretin geleneksel yöresel halde işleyen halinden küresel halde işleyen yeni bir yapıya dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri, üretimden tüketime kadar uzanan değer zincirinin tüm halkalarını yeniden şekillendirmiştir. Bu dönüşümün en belirgin örneği olan elektronik ticaret (e-ticaret), işletmelerin faaliyet biçimlerini, müşteri ilişkilerini ve rekabet stratejilerini köklü biçimde değiştirmiştir (Hündür, 2023).

E-ticaret, mal ve hizmetlerin üretim, tanıtım, satış ve dağıtım süreçlerinin internet gibi dijital ağlar üzerinden gerçekleştirilmesini ifade etmektedir (Canpolat, 2001). Bu sistem, hem zaman hem de mekân sınırlarını ortadan kaldırarak işletmelere düşük maliyetle daha geniş bir müşteri kitlesine ulaşma olanağı sunmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'ne göre e-ticaret, geleneksel ticaret biçimlerine kıyasla hız, erişim ve verimlilik açısından işletmelere önemli avantajlar sağlamaktadır. Ancak, bu avantajların yanında güvenlik endişeleri, dijital altyapı eksikliği ve teknolojik yetersizlikler gibi çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir (Turban vd., 2000).

Dijital dönüşümün en çok etkilediği kesimlerden biri, ekonomik yapının temel taşlarından olan esnaflardır. Esnaf, bir yandan yerel ekonominin canlılığını koruyan, diğer yandan istihdam ve üretim açısından toplumsal dengeyi sağlayan önemli aktörlerdir. Ancak e-ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte, geleneksel iş modelleriyle faaliyet gösteren bu kesim küreselleşmeyle birlikte ciddi bir rekabet baskısı altına girmişlerdir. Özellikle büyük e-ticaret platformlarının düşük maliyet, hızlı teslimat ve geniş ürün yelpazesi sunmaları, yerel esnafların pazar paylarını daraltmakta ve sürekliliklerini zorlaştırmaktadır (Yaylacı, 2021).

Küçük esnafın ekonomik sistem içerisindeki önemi, yalnızca üretim ve istihdamla sınırlı değildir. Etnaf, aynı zamanda toplumsal yapının bir parçası olarak sosyo-kültürel değerlerin korunmasında da kilit rol oynamaktadır (Çoban & İrmış, 2015). Yerel esnaf işletmeleri, müşteriyle doğrudan etkileşim kurdukları için güvene dayalı ilişkiler geliştirir, bu da sosyal sermayenin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Ancak, dijitalleşmeyle birlikte bu ilişki biçimi dönüşüme uğramış ve geleneksel müşteri-esnaf etkileşimi yerini sanal platformlar üzerinden yürütülen dijital (sanal) ilişkilere bırakmıştır. Bu durum, esnaf kültürünün sosyal yönünü zayıflatma potansiyeli taşımaktadır (Gülsoy & Şişecioğlu, 2023).

E-ticaretin esnaf üzerindeki etkileri çok boyutludur. Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, e-ticaretin maliyetleri azaltma, satış hacmini artırma ve yeni pazarlara erişim sağlama gibi olumlu katkıları olduğu görülmektedir (Öcal, 2024). Ancak psikolojik ve sosyo-kültürel düzeyde, esnafların bir kısmı bu dönüşümü tehdit olarak algılamakta, dijital ortamda faaliyet göstermeye karşı isteksizlik veya güvensizlik duyabilmektedirler. Bu bağlamda, esnafların e-ticareti benimseme düzeylerini belirleyen bireysel faktörler (özgüven, dijital okuryazarlık, öğrenme isteği) ve psikolojik faktörler (tehdit algısı, hata korkusu, güven düzeyi) oldukça belirleyici bir rol oynamaktadır (Taşkesen & Karabulut Temel, 2022).

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, küçük esnafın dijital dönüşüme adaptasyon sürecinde çeşitli yapısal engellerle karşılaştığı görülmektedir. Bunlar arasında; internet altyapısının yetersizliği, teknolojik yatırım maliyetlerinin yüksekliği, dijital pazarlama konusundaki bilgi eksikliği ve online güvenlik kaygıları öne çıkmaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde faaliyet gösteren küçük işletmeler, e-ticaretin sunduğu fırsatlardan yeterince yararlanamamakta; bu durum, bölgeler arası dijital eşitsizliği daha da derinleştirmektedir (Demirer vd., 2017).

Bu çalışma, söz konusu sorunlara yerel bir perspektiften yaklaşmakta ve Tuzluca ilçesindeki yerel esnafların e-ticarete ilişkin bireysel ve psikolojik yaklaşımlarını incelemeyi

amaçlamaktadır. Tuzluca, sınırlı ekonomik faaliyet alanına sahip küçük ölçekli bir ilçe olması nedeniyle, Türkiye’deki diğer yerel ekonomiler için de temsil gücü taşımaktadır. Bu kapsamda, araştırmada esnafın e-ticaret hakkındaki genel düşünceleri, dijital araçlara yönelik tutumları, bireysel özgüven düzeyleri ve psikolojik eğilimleri analiz edilmiştir. Ayrıca, cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve gelir düzeyi gibi demografik değişkenlerin e-ticarete yönelik tutumlar üzerindeki etkisi de değerlendirilmiştir.

Araştırmanın sonuçlarının, hem akademik literatüre hem de politika yapıcılara önemli katkılar sunması beklenmektedir. Akademik açıdan, çalışma e-ticaretin mikro ölçekteki yansımalarını ve dijital dönüşüm sürecinin bireysel düzeydeki etkilerini ortaya koyarak, literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Uygulama açısından ise, küçük esnafın dijital dönüşüm sürecine entegrasyonunu kolaylaştıracak eğitim programları, dijital destek politikaları ve güvenli e-ticaret altyapılarının geliştirilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, e-ticaret yalnızca bir ticaret biçimi değişikliği değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik yaşamda köklü bir dönüşümü temsil etmektedir. Bu dönüşüm sürecinde, yerel esnafın varlığını sürdürebilmesi, dijitalleşmenin getirdiği fırsatları doğru okuyabilmesine ve teknolojik yenilikleri iş modellerine uyarlayabilmesine bağlıdır. Dolayısıyla, bu çalışma, e-ticaretin yerel esnaf üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini bütüncül bir yaklaşımla inceleyerek, dijital ekonomiye geçişte yerel aktörlerin rolünü anlamaya yönelik önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2. 1. E-Ticaret

Geleneksel anlamda ticaret, ticari kuruluşlar arasında karşılıklı yapılan mal veya hizmet alışverişleri olarak meydana gelir. Ancak kitle iletişim ağının gelişimi ve dünya çapında kullanımıyla, doğrudan yapılan ticari faaliyetlerin giderek azaldığı görülmektedir. E-ticaret, iletişim ağlarındaki gelişmelerle meydana çıkan ve geleneksel ticareti hem tamamlayan hem de kolaylaştıran bir uygulamadır (Shahgaldiyev,2024:2). Dünya Ticaret Örgütü’ ne göre; e-ticaret, mal ve hizmetlerin üretim, reklam, satış ve tüketiciye ulaştırılmasının telekomünikasyon ağları vasıtasıyla yapılmasıdır. İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafınca yapılan bir tanıma göre ise “e- ticaret, birey ve organizasyonların metin, ses ve görsel verileri kapsayan dijital verilerin iletilmesine dayalı olarak ticari eylemlerin gerçekleştirmeleridir (Canpolat, 2001:3). E- ticaret olgusu genellikle internet ve sosyal ağlar vasıtasıyla yapılan ticaret olarak değerlendirilmektedir. İnternet ve Elektronik Veri Değişimi (EDI) elektronik ticaret bakımından diğer araçlara göre daha yoğun ve gelecek vadeden araçtır. E- ticarete zaman ve mekân kısıtlaması olmadan, ticari faaliyetlerde bir veya birden çok birey tarafından ses, görüntü ve yazılı metinlerin aktif bir şekilde iletilmesi sebebiyle klasik ticaret yöntemine göre, işlemler daha kısa ve düşük maliyetlerle tamamlanmaktadır (Canpolat, 2001:4).

E-ticaret, nakit ödemenin zorluğunu ortadan kaldırarak, kredi kartı, banka kartı, akıllı kart ve web sitesi aracılığıyla elektronik yöntemlerle ödeme yapılmasını sağlar. Mevcut satış kapasitesini artırarak, mal ve hizmeti herhangi bir vakitte, herhangi bir mekânda herhangi bir insan dahil olmadan sunar. Satış öncesi ve satış sonrası hizmet sunabilmek adına müşterilerine çeşitli yollar sunmaktadır. Müşterilerle ve paydaşlarla hızlı, verimli, güvenilir etkileşim ve iletişim sağlar. Dünyanın her yerinden bilgisayar ve çeşitli dijital araçlarla mal ve hizmete ulaşılmasını, 7/24 iletişimi ve alışverişi kolaylaştırarak kar payının artmasını sağlar. İnternet aracılığıyla dünyanın her yerinde uygulandığı için rekabet büyüklüğünü ve gücünü artırmaktadır (Çolakoğlu, 2022:18). E- ticaret, işlemleri gerçekleştiren taraflarına göre genelde dört ana başlık altında ele alınmaktadır (İşcan ve Naktiyok, 2005:100):

İşletmeden İşletmeye E-Ticaret (B2B): İşletmelerin birbirleriyle yaptıkları ticari alışverişi kapsamakta ve genellikle kapalı ağlar ile sürdürülen eylemleri ifade etmektedir. alibaba.com sitesi buna örnek gösterilebilir (Aydın, 2018:18).

İşletmeden Müşteriye E-Ticaret (B2C) : Firma ve tüketiciler arasında gerçekleştirilen alışveriş eylemlerini ifade etmektedir. Ürün ve hizmet sunan firmalar ile sunulan ürün ve hizmetlerden yararlanmak isteyen müşterilerin tarafları olduğu bir e-ticaret modelidir. Hepsiburada.com, n11.com, Trendyol ve Amazon.com örnek gösterilebilir (Coşkun, 2020:6).

İşletmeden Kamuya E-Ticaret (B2G): İşletmeler ve kamu kurumlarının birbirleriyle gerçekleştirdikleri ticari faaliyetleri kapsamaktadır. Sosyal güvenlik, vergiler, devlet ihalelerinin dijital kaynaklar aracılığıyla duyurulması bu işlemlere örnek gösterilebilir. E-Ticaret faaliyetlerinin genişleyebilmesi için günümüzde kamu kurumları ile firmalar arasındaki birçok ilişki elektronik ortama taşınmaktadır (İşcan ve Naktiyok, 2005:101).

Bireyden Kamuya E-Ticaret (C2G): Tüketiciden devlet kuruluşlarına doğru gerçekleşen e-ticaret faaliyetleridir. Vergi, sağlık ve hukuk gibi alanlarda yapılacak olan iş ve işlemlerin e-devlet aracılığıyla gerçekleştirilmesini kapsamaktadır (Hündür, 2023:10).

E- ticaretin bu dört ana uygulamasının yanında yine Tüketiciden Tüketicie(C2C) uygulaması ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar (akademik, dini, sosyal kurumlar ve vakıflar) arasında gerçekleşen ticari olamayan elektronik ilişkide e- ticaret türleri arasında yer almaktadır (İşcan ve Naktiyok, 2005:101).

Günümüzde tüketiciler ve firmalar e-ticaretin avantajlarının yanında dezavantajları ile de karşılaşmaktadır. E-ticaretin avantajlarından faydalanıldığı gibi dezavantajlarının da minimize edilmesi önem arz etmektedir. Bu sürecin sağlıklı işleyebilmesi için tüketici ve firmaların e-ticaret hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları gerekmektedir.

2.2. Yerel Esnaf Tanımı ve Kapsamı

Ekonomi biliminde ele alınan her organizasyon, ticaret hukuku bağlamında ticari işletme değildir. Ticari işletme kimliği için Türk Ticaret Kanunu'nda bulunan tüm özellikleri taşıması gerekir. Şu halde Türk Ticaret Kanunu'ndaki ticari işletme temel olarak iktisadi işletme kavramıyla benzeşmekle birlikte, farklı yön ve özellikleri de bulunmaktadır. Bir ticari işletmenin ortaya çıkabilmesi için ilk koşul bir işletenin ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda işletme, bir tacir ya da esnafın, organizasyonun sermayesi ile işletenin emeği ve yeteneğinin harmanlanmasıyla meydana gelecektir. Emek ve sermayenin bir tacir ya da esnaf eliyle bir organizasyon çerçevesinde bir araya getirilmesi işi tamamlandığında, ortada bir işletmenin bulunduğu söz edilebilecektir (Demirkapı,2013:375).

Kanun da direkt “esnaf” ibaresine yer verilmemiştir; “küçük tacir” ibaresi kullanılmıştır. Bu hükümde mevcut olan küçük tacir ibaresiyle tanıtilen ticaret erbabı, günümüzde “esnaf” tanımını karşılamaktadır (Varış, 2021:143). Türk Ticaret Kanunun da vurgulanan ticari işletme, bir girişimcinin kar elde etme amacıyla emek ve sermayeyi bir araya getirmesiyle meydana çıkan bir kuruluştur (Demirkapı, 2013:374). Esnaf ise kanunların tanımladığı üzere esnaf sayılabilmek için: Ekonomik faaliyeti sermayeyle beraber bedeni çalışmasına dayanan, Esnaf ve Sanatkar ile Tacir ve Sanayiciyi Belirleme Koordinasyon Kurulunca belirtilen esnaf ve sanatkar meslek kollarının üyesi olan, Geliri, Bakanlar Kurulu Kararnamesi'nde belirlenen limiti aşmayan, gibi bazı şartlar öngörülmektedir. Değinilen bu noktalardan da anlaşılacağı üzere, esnaflığın sınırı ve tanımı mevzuat hükümleri ve Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenmektedir (Öneren, vd., 2013:63). Esnaf kurumları ülke ekonomisinin temel unsurlarındandır. Esnaf kurumlarının varlığı, toplumun istek ve ihtiyaçlarının giderilmesi, işsizliğin azalması, sermayenin daha geniş bir alanı kapsamaya vb. özellikleriyle ekonominin temel yapı taşı oluşturmaktadır. Ekonominin temel unsurlarından olan esnaf girişimci bireyler

ise geçmişe yönelik düşünce yapısını barındıran, genelde eğitim düzeyleri düşük bireylerdir. Genelde esnaflar işçilik tecrübesi olan ama yönetim becerileri olmayan firmalar inşa etme eğilimindedir. Esnaflar, firmanın kurulması için lazım olan sermayeyi genellikle akraba ve arkadaşlarından temin etmektedir. Bu durum esnafın içinde olacağı faaliyetin sınırlı çevre, sınırlı ürün ve sınırlı pazarlama alanı için de gerçekleşmesine imkân tanımaktadır. Günümüzün hızla dönüşen koşullarına, rekabet ortamına uyum sağlayan esnaflar, ülke ekonomisi içinde orta sınıfı oluşturan denge sınıfı olarak kabul edilmektedir. Ülkede istihdamın sağlanmasında özel bir yeri olan esnaf işletmeleri emek yoğun teknolojilerin kullanımına ağırlık vermektedir. Ayrıca esnaflar büyük ölçekli firmaların ürettiği ürünlerin doğrudan piyasaya sürülmesinde ve nihai alıcıya iletilmesinde önemli bir etkidir (Yılmaz ve İrmış, 2021:346-350).

Esnaflık, bir iş modeli olmasının yanında sosyo ekonomik yapıdaki tarihsel yeriyile de sosyokültürel bir unsurdur. Globalleşen günümüz dünyasında iletişim teknolojilerinin sağladığı yenilikler, esnaflık kültürünü dönüştürmektedir (Gülsoy ve Şişecioğlu, 2023:19-20). Geleneksel esnaf ve sanatkârlar ürün fazlalığı, aşırı arz nedeniyle yaşanan fiyat gerilemeleri ve azalan müşteri ilgisi gibi zorlu koşullarda birbirleriyle rekabet durumunda faaliyetlerine devam etmeye çabalamaktadır. Esnaf ve sanatkârlığın temel yapısı da değişime maruz kalmakta veya birçok ülke sürdürülebilirlik adına yeni yollar aramaktadır. Dijital ortamda faaliyet gösteren zanaatkarlar ve sanal esnaflar, niş pazarlara hitap eden potansiyelleriyle günümüzde ön plana çıkmaktadır (Yıldız ve Tomak, 2024:135).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Amacı ve Önemi

Bu araştırma, Iğdır ili Tuzluca ilçesinde faaliyet gösteren küçük esnafın e-ticarete yönelik bireysel ve psikolojik yaklaşımlarını belirlemek amacıyla nicel araştırma yöntemine dayalı olarak tasarlanmıştır. Çalışmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, mevcut durumun sistematik olarak ortaya konulmasını ve katılımcıların görüşlerinin ölçülmesini amaçlamaktadır.

Bu çalışma; küçük esnafın dijital dönüşüm sürecine katılımını kolaylaştıracak politika önerileri geliştirilmesine, yerel ekonomilerin rekabet gücünün artırılmasına ve toplumsal düzeyde dijital okuryazarlığın yaygınlaştırılmasına yönelik veriye dayalı bir zemin oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

3.2. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı Şimşek'in (2012) "Türkiye'de Elektronik Ticaret Ve E-Ticaretin Kobiler Üzerindeki Etkisi" konulu yüksek lisans tezindeki anket formu kullanılmıştır. Anket formu, iki ana başlık altında toplam 13 ifadeden oluşmaktadır: (1) Katılımcılara ait demografik sorular ve (2) E-ticarete ilişkin genel düşünceler. E-ticarete ilişkin genel düşüncelerim tüm ifadeleri 5'li Likert tipi ölçekle (Kesinlikle Katılmıyorum - Kesinlikle Katılıyorum) derecelendirilmiştir.

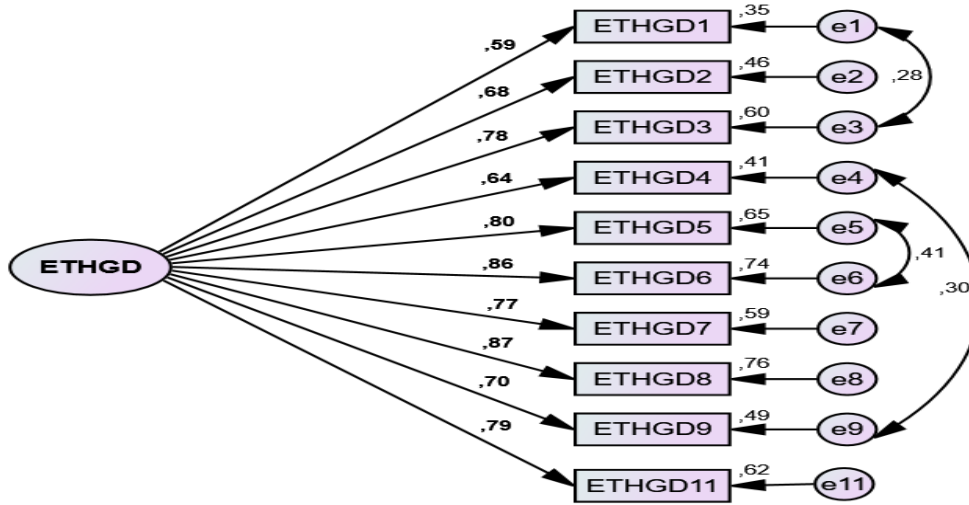
3.3. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örneklemi, Tuzluca ilçesinde aktif olarak ticaretle uğraşan 214 küçük esnaf oluşturmaktadır. Katılımcılar tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Anketler yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmış ve gönüllülük esasına göre katılım sağlanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 25.0 programı kullanılarak analiz edilmiş; frekans ve yüzde dağılımı çizelgeler aracılığıyla yorumlanmıştır. Araştırma, etik ilkelere bağlı kalınarak yürütülmüş olup, katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuştur.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

4.1. Geçerlilik ve Güvenirliliğe İlişkin Sonuçlar

Aşağıda Görsel 1.'de E-ticarete hakkındaki genel düşünceler ölçeği için yapılan birinci sıra DFA sonuçlarını göstermektedir. Okların üzerindeki değerler her bir sorunun faktör yüklerini göstermektedir.

Görsel 1. E-Ticaret Hakkındaki Genel Düşünceler Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeği oluşturan tüm faktörler anlamlı bulunmamakla birlikte uyum iyiliği indekslerinin kriterlere uyum göstermemesi üzerine düzeltme indekslerinden yararlanılmıştır.

Çizelge 1: Model Uyum Değerleri ve Yorumları

İndeksler	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	ETHGD
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd < 5$	2,026
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0,069
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0,0314
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	0,941
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1.00$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0,956
CFI	$0.97 \leq CFI \leq 1.00$	$0.95 \leq CFI \leq 0.97$	0,977

Yapılan düzeltme indeksleri sonucunda 10,11 ve 12. sorular uyum iyiliği değerini bozduğu için ölçekten çıkarılmış, 1 ve 2, 4ve 9 ile 5ve 6. sorular arasında görselde görüldüğü gibi kavrayansalar oluşturulmuştur. Yapılan bu düzeltmeler sonucunda ölçek uyum indeksi kriterlerine göre uyum göstermiştir (Kline, 2005; Şimşek, 2007). Yukarıda Çizelge 1.'de uyum iyiliği değerlerini göstermektedir.

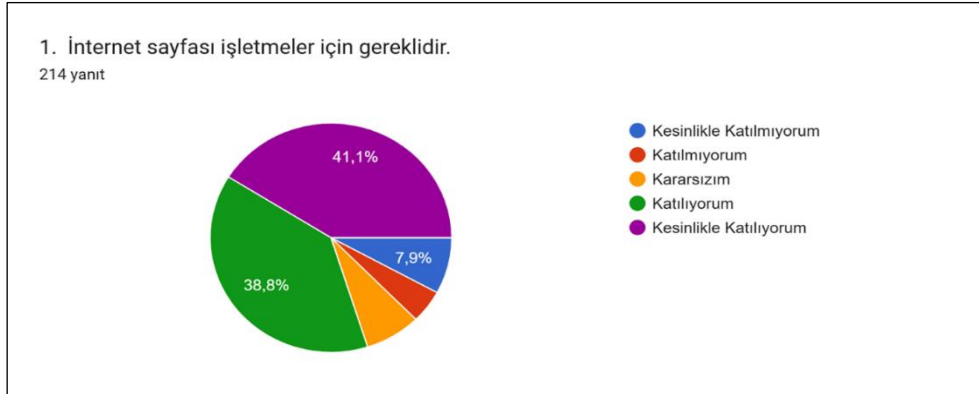
Çizelge 2: Ölçeklerin DFA Faktör Yükleri

Faktörler	Faktör Yükleri	Ort.	K.O.	Cronbach's Alpha (α)	Yapısal Güvenlik (YG)	AVE
ETHGD1	0,593	4,00		0,926	0,928	0,57
ETHGD2	0,681	3,87	8,082			
ETHGD3	0,777	4,19	10,218			
ETHGD4	0,642	3,72	7,736			
ETHGD5	0,804	4,19	9,009			
ETHGD6	0,858	4,25	9,391			
ETHGD7	0,769	3,95	8,781			
ETHGD8	0,871	4,11	9,479			
ETHGD9	0,699	3,85	8,229			
ETHGD10	0,789	4,14	8,923			
ETHGD11						

Ölçeğin güvenilirliğini değerlendirmek için “Cronbach's Alpha (α)”, “Yapısal Güvenirlilik (YG)” ve “Yakınsak Geçerlilik (AVE)” analiz yöntemleri kullanılmıştır. α ve YG değeri 0.70`in, AVE değerinin 0,50`nin üzerinde olması gerektiği ifade edilmektedir (George ve Mallery, 2003; Fornell ve Larcker,1981). Yukarıda Çizelge 2`de görüldüğü gibi çalışmada kullanılan ölçek ifade edilen değerlerin üzerindedir. Ulaşılan bu sonuçlar bu çalışmada kullanılan hem ETHGD güvenilir ölçek olduğunu doğrulamaktadır.

4.2. Katılımcıların E-Ticaret Hakkındaki Genel Düşüncelerine İlişkin Sonuçlar

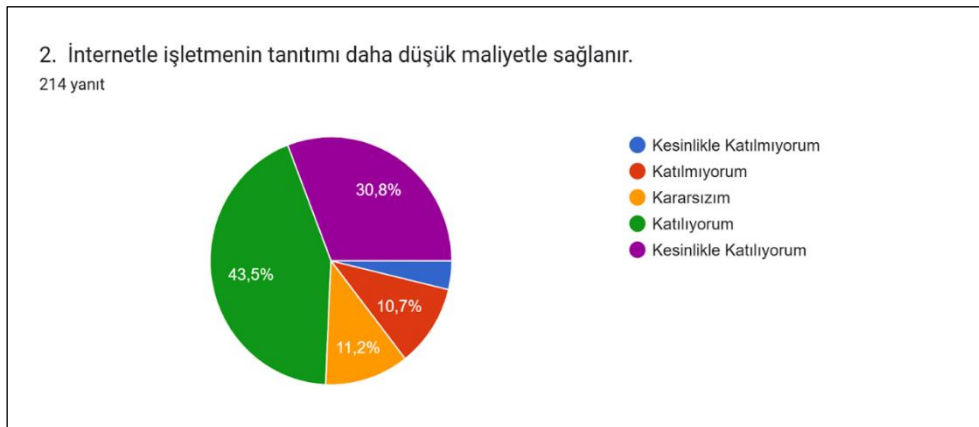
Anket çalışmasına katılan Tuzluca esnafının e-ticaret hakkındaki genel düşünceleri ile ilgili sorulara verdikleri cevaplar aşağıdaki gibidir.

Görsel 2: “İnternet sayfası işletmeler için gereklidir.”

- **Katılıyorum (%38,8) + Kesinlikle Katılıyorum (%41,1) = %79,9**

Katılımcıların büyük çoğunluğu internet sayfasını işletmeler için gerekli bulmaktadır. Bu, dijital varlığın artık esnaf nezdinde önemli bir gereklilik olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Görsel 3: “İnternette işletmenin tanıtımı daha düşük maliyetle sağlanır.”

- **Katılıyorum (%43,5) + Kesinlikle Katılıyorum (%30,8) = %74,3**

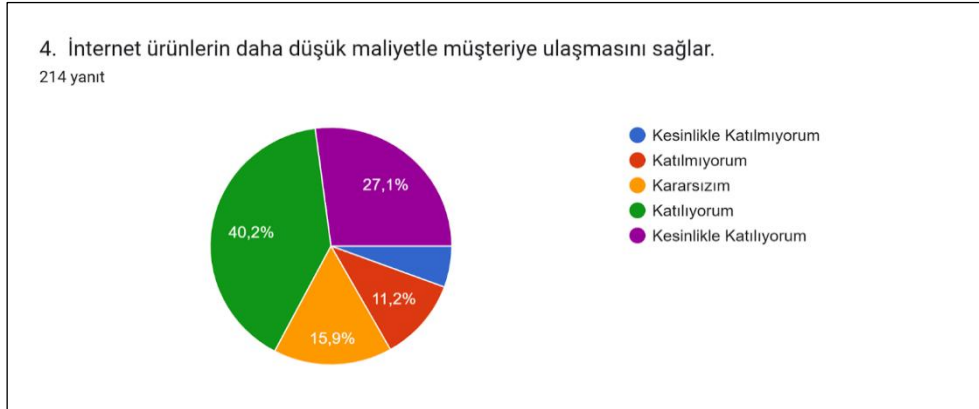
Esnafların önemli bir çoğunluğu internetin tanıtım maliyetlerini düşürdüğü görüşündedir. Bu durum, dijital reklamcılığın ve sosyal medyanın etkinliğinin fark edildiğini göstermektedir.

Görsel 4: “İnternette yer almak işletmenin piyasadaki imajını güçlendirir.”

- **Katılıyorum (%43,0) + Kesinlikle Katılıyorum (%44,4) = %87,4**

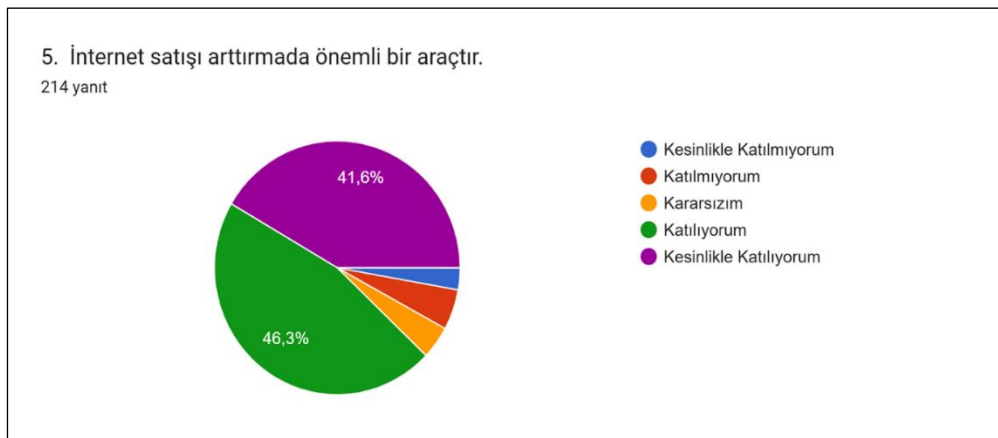
Katılımcıların çok büyük bir kısmı, internette var olmanın marka imajını güçlendirdiğini düşünmektedir. Bu, dijital görünürlüğün prestij algısı üzerindeki etkisinin kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Görsel 5: “İnternet ürünlerin daha düşük maliyetle müşteriye ulaşmasını sağlar.”

- **Katılıyorum (%40,2) + Kesinlikle Katılıyorum (%27,1) = %67,3**

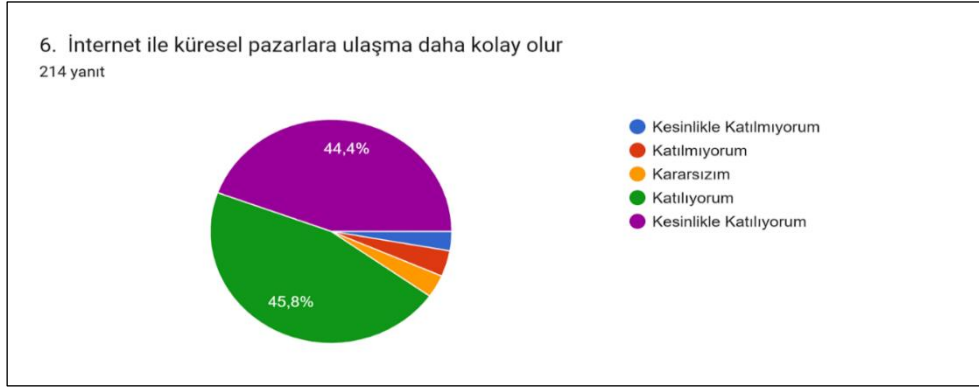
Katılımcıların yaklaşık üçte ikisi, internetin dağıtım ve pazarlama maliyetlerini düşürdüğüne inanmaktadır. Bu da e-ticaretin ekonomik avantajlarının farkına varıldığını göstermektedir.

Görsel 6: “İnternet satışı arttırmada önemli bir araçtır.”

- **Katılıyorum (%46,3) + Kesinlikle Katılıyorum (%41,6) = %87,9**

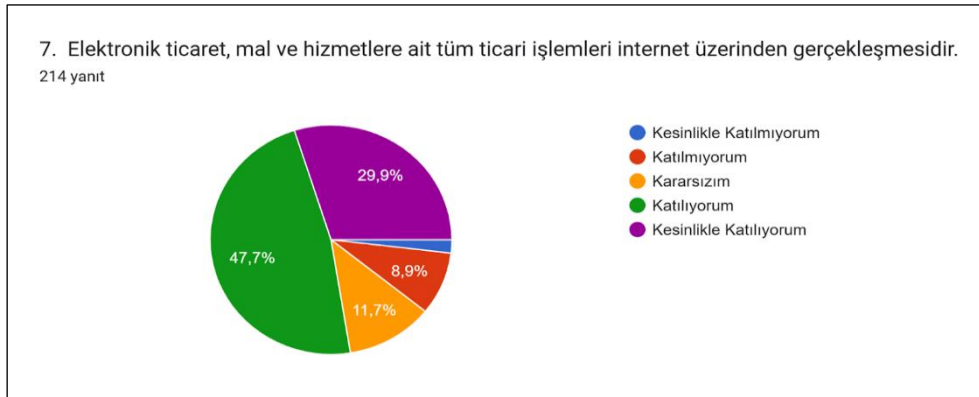
Büyük çoğunluk interneti satış artırıcı bir kanal olarak görmektedir. Bu, e-ticaretin potansiyel kazanç kapısı olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Görsel 7 : “İnternet ile küresel pazarlara ulaşma daha kolay olur.”

- **Katılıyorum (%45,8) + Kesinlikle Katılıyorum (%44,4) = %90,2**

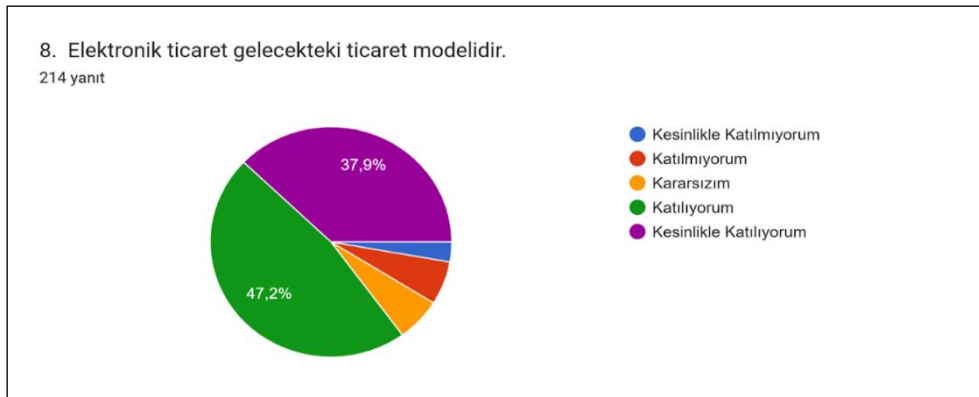
Esnaflar, internetin yalnızca yerel değil aynı zamanda küresel pazarlara da açılma fırsatı sunduğu fikrinde hemfikirdirler. Bu, ihracat ve sınır ötesi satışlar için bir farkındalık oluştuğunu göstermektedir.

Görsel 8: “Elektronik ticaret, mal ve hizmetlere ait tüm ticari işlemleri internet üzerinden gerçekleştirmesidir.”

- **Katılıyorum (%47,7) + Kesinlikle Katılıyorum (%29,9) = %77,6**

Katılımcıların büyük kısmı e-ticaretin tanımını doğru şekilde kavramıştır. Bu, temel bilgi düzeyinin olumlu yönde geliştiğini ortaya koymaktadır.

Görsel 9: “Elektronik ticaret gelecekteki ticaret modelidir.”

- **Katılıyorum (%47,2) + Kesinlikle Katılıyorum (%37,9) = %85,1**

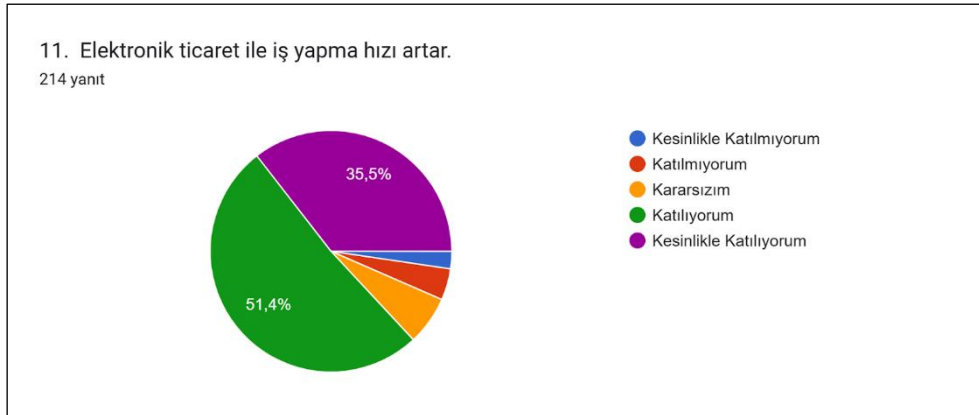
Büyük çoğunluk e-ticaretin geleceğin ticaret yapısı olduğuna inanmaktadır. Bu da dijital dönüşümün kaçınılmaz olduğunun farkına varıldığını göstermektedir.

Görsel 10: “Elektronik ticaret maliyetleri büyük ölçüde azaltır.”

- **Katılıyorum (%43,0) + Kesinlikle Katılıyorum (%29,9) = %72,9**

E-ticaretin maliyetleri azalttığını düşünenlerin oranı yüksektir. Bu, geleneksel iş modelleriyle karşılaştırıldığında dijital satışın daha ekonomik bulunduğunu göstermektedir.

Görsel 11: “Elektronik ticaret ile iş yapma hızı artar.”

- **Katılıyorum (%51,4) + Kesinlikle Katılıyorum (%35,5) = %86,9**

Katılımcılar, dijital ortamda işlem yapmanın iş süreçlerini hızlandığını kabul etmektedir. Bu da verimlilik arayışının dijitalle bağdaştırıldığını göstermektedir.

Genel değerlendirme: Yüzdelere incelendiğinde görülmektedir ki, Tuzluca'daki küçük esnaf e-ticaretin faydalarının ve gerekliliğinin büyük ölçüde farkındadır. Katılımcıların çoğu, internetin satış, tanıtım, erişim, maliyet ve rekabet açısından olumlu etkiler yarattığını düşünmektedir. Bu durum, eğer gerekli altyapı, eğitim ve destek sağlanırsa, küçük esnafın dijital dönüşüme istekli ve hazır olduğunu göstermektedir.

4.3. Demografik Değişkenlere Göre Farklılık Analiz Sonuçları

Araştırmanın gözlemlenemez değişken e-ticaret hakkındaki genel düşünceler ile cinsiyet, medeni durum, kıdem gibi çeşitli demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla farklılık analizlerinden yararlanılmıştır. Hangi farklılık analizinin (parametrik ya da parametrik olmayan) uygulanacağına karar verebilmek için öncelikle normallik testleri gerçekleştirilmiştir. SPSS programı kullanılarak yapılan normallik

analizleri sonucunda, ETHGD ölçeğinin madde düzeyindeki basıklık ve çarpıklık değerlerinin literatürde önerilen ± 3 aralığında yer aldığı belirlenmiştir (Büyüköztürk, 2019). Bu bulgu, verilerin normal dağılım gösterdiğini ortaya koymuştur. Verilerin normal dağılım varsayımını karşılaması nedeniyle, iki gruplu karşılaştırmalarda parametrik testlerden bağımsız örneklem t-testi, ikiden fazla gruplu karşılaştırmalarda ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Elde edilen t-testi ve ANOVA sonuçları doğrultusunda;

- Cinsiyet ile ETHGD arasında ($t = -0,097$, $p = 0,923$) anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Başka bir ifade ile kadın ve erkek esnafların ETHG düşünceleri hakkında birbirinden farklı değildir.

- Medeni durum ile ETHGD arasında ($t = -0,290$, $p = 0,772$) anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Başka bir ifade ile evli ve bekar esnafların ETHG düşünceleri hakkında birbirinden farklı değildir.

- Daha önce e-ticaret yapma ETHGD arasında ($t = 0,718$, $p = 0,474$) anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Başka bir ifade ile e-ticaret yapan ile yapmayan esnafların ETHG düşünceleri hakkında birbirinden farklı değildir.

- Yaş ile ETHGD arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($F = 0,497$, $p = 0,685$). Başka bir ifade ile esnafların ETHGD yaşlarına göre farklılık göstermemektedir.

- Esnafların gelir durumu ile ETHGD arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($F = 2,088$, $p = 0,126$). Başka bir ifade ile esnafların ETHGD gelirlerine göre farklılık göstermemektedir.

- Esnafların eğitim durumları ile ETHGD ($F = 6,224$, $p = 0,000$) arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Başka bir ifade ile esnafların ETHGD düzeyleri eğitim durumlarına göre birbirinden farklıdır. Bu anlamlı farklılık “ortaokul-üniversite ve üzeri” ile “lise-üniversite ve üzeri” mezun olan guruplardan kaynaklanmaktadır. Ortaokul mezunlarının ETHGD ortalamaları 3,6, lise mezunlarının 3,59 ve üniversite ve üzeri mezunlarının ise ortalamaları 4,14’tür. Görüldüğü gibi eğitim seviyesi arttıkça esnaf e-ticarete daha olumlu bakmakta ve değer vermektedir.

- Esnaflık süresi ile ETHGD arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($F = 1,026$, $p = 0,382$). Başka bir ifade ile esnafların ETHGD esnaflık yaptıkları süreye göre farklılık göstermemektedir.

4.4. Bireysel ve Psikolojik Durumlara Göre Farklılık Analiz Sonuçları

Aşağıda çizelgede küçük esnafın e-ticaret konusundaki bireysel ve psikolojik tutumlarının, “Evet” ve “Hayır” şeklinde iki gruba ayrılarak karşılaştırıldığı görülmektedir. Gruplar arasındaki farklar bağımsız örneklem t testi ile analiz edilmiştir. $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı bulunan değişkenler, esnafların e-ticarete yönelik bireysel güven, isteklilik ve psikolojik eğilimlerinde önemli farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.

Çizelge 3: Bireysel ve Psikolojik Durumlara Göre Farklılık Analiz Bulguları

	Ort.		t	p
	Evet	Hayır		
BİREYSEL FAKTÖRLERLER				
Bilgisayar ve internet kullanma konusunda kendime güveniyorum.	4,10	3,62	3,352	0,001
Dijital teknolojilere ve yeni sistemlere kolayca uyum sağlayabiliyorum.	4,06	3,8	1,674	0,096
E-ticaret sistemlerinin işleyişi hakkında yeterince bilgi sahibiyim.	4,07	3,99	0,661	0,510
İşletmemde dijital araçları kullanmaya istekliyim.	4,09	3,56	3,188	0,002
E-ticaret hakkında bilgi edinmek için çaba sarf ediyorum.	4,08	3,72	2,399	0,017
PSİKOLOJİK FAKTÖRLERLER				
E-ticaret yapmanın işletmem için olumlu sonuçlar doğuracağına inanıyorum.	4,12	3,13	5,760	0,000

E-ticaret platformlarına (ödeme, kargo, müşteri ilişkileri vb.) güven duyuyorum.	4,11	3,80	2,558	0,011
E-ticaret yapmak beni zaman zaman endişelendiriyor.	3,97	4,17	-1,775	0,077
İnternette satış yaparken dolandırıcılık riski beni düşündürüyor.	4,02	4,07	-,0318	0,751
Yeni teknolojileri öğrenme konusunda kendime güveniyorum.	4,09	3,49	3,538	0,000
E-ticaret, geleneksel işimi tehdit ediyor gibi hissediyorum.	3,71	4,25	-5,204	0,000
Dijital ortamda müşteriyle iletişim kurmakta zorlanabileceğimi düşünüyorum.	3,72	4,19	-4,228	0,000
E-ticareti başarılı bir şekilde yapabileceğime inanıyorum.	4,10	3,71	2,817	0,005
E-ticaret, işletmemi büyütmek için önemli bir motivasyon kaynağıdır.	4,08	3,64	2,646	0,009
Hatalı işlem yapmaktan korktuğum için e-ticarete başlamakta tereddüt ediyorum.	3,77	4,23	-4,451	0,000

4.4.1. Bireysel Faktörler Açısından Değerlendirme:

• **Bilgisayar ve internet kullanma konusunda özgüven (p=0,001):** Evet grubunun ortalaması (4,10), Hayır grubundan (3,62) anlamlı biçimde yüksektir. Bu bulgu, e-ticareti olumlu değerlendiren esnafların dijital araçları kullanma konusunda daha yüksek özgüvene sahip olduklarını göstermektedir.

• **İşletmede dijital araçları kullanma isteği (p=0,002):** Evet grubunun (4,09) ortalaması Hayır grubundan (3,56) anlamlı biçimde yüksektir. Bu durum, e-ticarete açık esnafların yeniliğe ve teknoloji kullanımına daha yatkın olduklarını ortaya koymaktadır.

• **E-ticaret hakkında bilgi edinme çabası (p=0,017):** Evet grubunun ortalaması (4,08), Hayır grubundan (3,72) anlamlı biçimde yüksektir. Bu fark, e-ticaretle ilgilenen esnafların öğrenmeye ve gelişmeye daha fazla zaman ayırdıklarını göstermektedir. Sonuç olarak, bireysel faktörler kapsamında özgüven, dijital araçlara ilgi ve öğrenme isteği e-ticarete olumlu bakışla doğrudan ilişkili bulunmuştur.

4.2.2. Psikolojik Faktörler Açısından Değerlendirme:

• **E-ticaretin olumlu sonuçlarına inanma (p=0,000):** Evet grubunun (4,12) ortalaması Hayır grubundan (3,13) oldukça yüksektir. Bu fark, e-ticarete olumlu bakan esnafların dijitalleşmenin işletmelerine katkı sağlayacağına güçlü biçimde inandıklarını göstermektedir.

• **Platformlara güven (p=0,011):** Evet grubunun (4,11) ortalaması Hayır grubundan (3,80) yüksektir. E-ticareti benimseyen esnaflar, dijital sistemlerin güvenilirliğine daha fazla inanma eğilimindedir.

• **Yeni teknolojileri öğrenme özgüveni (p=0,000):** Evet grubunun (4,09) ortalaması Hayır grubundan (3,49) anlamlı biçimde yüksektir. Bu sonuç, yeniliklere açık ve kendine güvenen bireylerin e-ticareti benimseme olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir.

• **E-ticaretin geleneksel işi tehdit etmesi (p=0,000):** Hayır grubunun ortalaması (4,25), Evet grubundan (3,71) anlamlı biçimde yüksektir. E-ticarete mesafeli olan esnaflar, dijital satış sistemlerini kendi iş modellerine tehdit olarak görmektedir.

• **Dijital ortamda müşteriyle iletişimde zorlanma (p=0,000):** Hayır grubunun ortalaması (4,19), Evet grubundan (3,72) yüksektir. Bu bulgu, e-ticarete uzak duran esnafların dijital iletişim becerileri konusunda kaygı yaşadıklarını göstermektedir.

• **E-ticarete başarılı olma inancı (p=0,005):** Evet grubunun (4,10) ortalaması Hayır grubundan (3,71) yüksektir. Bu durum, başarı beklentisinin e-ticarete yönelmede önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu göstermektedir.

• **E-ticaretin büyüme motivasyonu oluşturmaları (p=0,009):** Evet grubunun (4,08) ortalaması Hayır grubundan (3,64) anlamlı biçimde yüksektir. Bu fark, e-ticareti benimseyenlerin yenilikçi düşünce ve büyüme arzusuna sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

• **Hatalı işlem korkusu (p=0,000):** Hayır grubunun ortalaması (4,23), Evet grubundan (3,77) yüksektir. E-ticarete uzak duran esnaflar, teknik hata veya dolandırılma riski gibi kaygılar nedeniyle dijital ortamda ticarete başlamakta çekinmektedir.

Analiz sonuçları, küçük esnafın e-ticarete yönelik tutumlarını belirleyen temel faktörlerin özgüven, öğrenme isteği, dijital güven, algılanan tehdit ve hata korkusu olduğunu göstermektedir.

E-ticarete olumlu yaklaşan esnaflar genellikle:

- Dijital araçlara daha hâkim,
- Yeni teknolojilere uyum konusunda kendine güvenen,
- Öğrenmeye açık ve motive,
- Dijital sistemlere güven duyan, kişilerdir.

Buna karşılık, e-ticarete olumsuz yaklaşan esnaflar:

- Dijital ortamı karmaşık ve riskli bulmakta,
- Hatalı işlem yapma korkusu taşımakta,
- Geleneksel iş modelinin tehdit altında olduğunu düşünmektedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Araştırma bulguları, dijitalleşmenin küçük esnaf üzerinde çok boyutlu etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Çalışma kapsamında elde edilen veriler, Tuzluca ilçesindeki küçük esnafın büyük çoğunluğunun e-ticaretin gerekliliğinin ve faydalarının farkında olduğunu göstermektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı, internetin satış artırma, maliyetleri düşürme, yeni müşterilere ulaşma ve marka imajını güçlendirme konularında avantaj sağladığını belirtmiştir. Bu sonuç, e-ticaretin özellikle küçük işletmeler için fırsat yaratan bir araç olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, esnafların e-ticarete ilişkin olumlu görüşlerine rağmen, dijital altyapı eksikliği, platform komisyonları, güvenlik endişeleri ve dolandırıcılık riskleri gibi faktörlerin sürece yönelik çekinceler oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, küçük ölçekli işletmelerin dijital dönüşüm sürecinde karşılaştıkları temel engellerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmada elde edilen anlamlı farklılıklar, e-ticarete yönelik bireysel ve psikolojik faktörlerin sürece uyumda belirleyici olduğunu göstermektedir. E-ticarete olumlu yaklaşan esnafların dijital araçlara hâkim, teknolojik yeniliklere uyumlu ve öğrenmeye açık bireyler oldukları görülmüştür. Buna karşılık, e-ticareti olumsuz değerlendiren esnaflar, dijital ortamı riskli bulmakta, hatalı işlem yapma korkusu taşımakta ve geleneksel iş modellerinin tehdit altında olduğunu düşünmektedir. Bu sonuç, dijital güvenin ve öz-yeterlilik algısının e-ticaret davranışını doğrudan etkileyen unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Eğitim düzeyine göre elde edilen farklılık da dikkate değerdir. Üniversite mezunu esnaflar e-ticarete daha olumlu yaklaşırken, eğitim seviyesi düşük gruplarda dijital güven eksikliği ve uyum sorunları öne çıkmıştır. Bu durum, dijital dönüşüm sürecinde eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, araştırmanın bulguları, küçük esnafın e-ticarete geçişinde bireysel ve psikolojik faktörlerin yanı sıra yapısal ve kurumsal desteklerin de belirleyici olduğunu göstermektedir. Esnafın dijital dönüşüm sürecine etkin biçimde katılımının sağlanabilmesi için şu öneriler geliştirilebilir:

- Dijital okuryazarlık ve teknoloji eğitimleri yaygınlaştırılabilir, özellikle düşük eğitim düzeyine sahip esnaflar için uygulamalı programlar hazırlanabilir.
- Güvenli e-ticaret altyapıları geliştirilerek, ödeme sistemleri ve veri güvenliği konularında bilgilendirmeler yapılabilir.

- Kamu kurumları ve yerel yönetimler, küçük esnafın dijital platformlara erişimini kolaylaştıracak teknik ve finansal destek mekanizmaları oluşturulabilir.
- E-ticaretin geleneksel ticarete tehdit değil, tamamlayıcı bir unsur olduğu yönünde farkındalık artırılmalıdır.

Sonuç olarak, e-ticaretin küçük esnaf için yalnızca bir satış kanalı değil, aynı zamanda sürdürülebilir büyümenin ve rekabet gücünün anahtarı olduğu anlaşılmaktadır. Tuzluca örneği üzerinden elde edilen bulgular, yerel ekonomilerin dijital dönüşüm sürecinde küçük işletmelerin rolünü güçlendirecek politikaların gerekliliğine dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın, A. (2018). “İmalat KOBİlerinde Web Tabanlı E-Ticaretin Kullanımı ve Etkileri.” Doktora Tezi, Malatya.
- Büyükköztürk, Ş. (2019). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (25. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Canpolat, Ö. (2001). “E-Ticaret ve Türkiye’deki Gelişmeler.” T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Hukuk Müşavirliği, Yayın No: 89, ISBN 975-6918-59-4, Ankara.
- Coşkun, G. A. (2020). “E-Ticaret Sitelerinin Grafik Arayüz Tasarımlarının Kullanıcı Deneyimi ve Kullanılabilirlik Açısından İncelenmesi.” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çoban, H., İrmiş, A. (2015). “Girişimcilik Kültürü Açısından Geleneksel Alışveriş Yerlerindeki Esnaf ile Modern AVM’lerdeki Esnafın Karşılaştırılması.” *Pamukkale Bilişim ve İşletim Yönetimi Dergisi*, 1(2).
- Çolakoglu, G. (2022). “KOBİ’lerin B2B (İşletmeden İşletmeye) E-Ticaret Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma-Bursa Örneği.” Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Demirer, Ö., Bayramoğlu, G., Şeker, Y., Konak, F., & Şahin, M. (2017). “Esnaf ve Sanatkâr İşletmelerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri: Çorum İlinde Bir Araştırma.” *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 153-170.
- Demirkapı, E. (2013). “Ticari İşletmenin Tespiti Açısından Esnaf İşletmesi Kavramının Değerlendirilmesi.” *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 371-442.
- Fornell, C., and Larcker, D. F. (1981). Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error: Algebra and Statistics. *Journal of Marketing Research*, 18, 382-388. <http://dx.doi.org/10.2307/3150980>.
- George D, and Mallery P.,(2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference. 11.0 update* (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Gülsoy, S., Şişecioğlu, Ş. (2023). “Esnaf Kültürünün Değişimi: Erzurum’da E-Ticaretin Etkisi.” *Atatürk Üniversitesi Yayınları*, Araştırma Makalesi, 10.5152-AUJFL.2023.23162-3637958
- Hündür, S. (2023). “E-Ticaretin Ekonomik Büyüme ve Vergi Gelirlerine Etkisi: Türkiye İçin Ekonometri Bir Analiz.” Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- İşcan, Ö. F., Naktiyok, A. (2005). *Dijital Çağ Örgütleri*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*, (2nd ed.). New York: The Guilford Press.
- Öcal, S. (2024). “Dijital pazarlama üzerine yapılan çalışmaların bibliyotektik analizi.” *Güncel Pazarlama Yaklaşımları & Araştırmaları Dergisi*, 5(Özel Sayı), 32–46. <https://doi.org/10.54439/gupayad.1497309>
- Öneren, M., Bulut, E., Çiftçi, G. E. (2013). “Kriz Sürecinde Esnaf İşletmeleri Kırıkkale İli Örneği.” *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 4, 2014.

- Shahgaldiyev, N. (2024). “E-Ticaretin Türkiye’deki Durumu Hakkında Nitel Bir Araştırma.” Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Şimşek, Ö. F. (2007). “Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş; Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları”. Ankara: Ekinoks Yayıncılık.
- Şimşek, S. (2012). Türkiye’de Elektronik Ticaret ve E-Ticaretin Kobiler Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Taşkesen, Ş., Karabulut Temel, E. (2022). “E-Ticaret Çağında Yerel Esnafın Devamlılığını Sağlama Yolları: Bolu Yukarı Çarşı Örneği.” *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 810–825. <https://doi.org/10.11616/asbi.1099636>
- Turban, E., Lee, J., King, D. ve Chung, M.H. (2000). *Electronic Commerce: Managerial Perspective*. New Jersey: Prentice Hall.
- Variş, N. C. (2021). “Ticaret Hukuku ve Vergi Hukuku Bakımından Esnaf Kavramı.” *Journal of Social Sciences*, Near East University, <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>
- Yaylacı, B. (2021). “Türkiye’de Ticaretin E-Dönüşümünün İncelenmesi Araştırması.” KTO Karatay Üniversitesi, Tezsiz Yüksek Lisans Programı, Konya.
- Yıldız, E., Tomak, S. (2024). “Esnaf Ekonomisi ve Uygulamaları: Mersin Örneği.” *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(2), Aralık 2024.
- Yılmaz, E., İrmış, A. (2021). “Denizli Esnaflarının Girişimcilik Özelliklerini İncelemeye Yönelik Bir Araştırma.” *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2).

TÜKETİCİLERİN YEŞİL ÜRÜN SATIN ALMA DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: GÜMÜŞHANE İLİNDE BİR UYGULAMA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ali Arı

ORCID: 0009-0000-3671-3924

fudadali@yahoo.com

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye

Prof. Dr. Salih Yıldız

ORCID: 0000-0002-1002-5960

salihyildiz@yahoo.com

**Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi, Gümüşhane,
Türkiye**

Özet

Bu çalışma, Gümüşhane ilindeki tüketicilerin yeşil ürün satın alma niyetlerini ve bu niyeti etkileyen faktörleri incelemektedir. Çevre bilinci, doğayı koruma, temiz tutma fikrini kapsar ve geri dönüşüm, enerji tasarrufu gibi alışkanlıklarla kendini gösterir. Tüketiciler, çevreyi kirleten işletmelerden rahatsız olup çevreye daha az zarar veren ürünleri tercih ederler. Yeşil ürün algısı, çevre dostu ve sürdürülebilir ürünlere yönelik tutumu ifade etmektedir. Yeşil güven, tüketicilerin bir ürünün çevre dostu ve sürdürülebilir olduğuna duyduğu güveni ifade etmektedir. Yeşil reklamlara karşı tutum, doğaya dost ürünlerin reklamlarına yönelik tutumu ifade etmektedir. Bu reklamlar, çevre sorunlarına dikkat çekerken bazı tüketiciler tarafından aldattıcı bulunabilir. Yeşil fiyat, çevre dostu ürünlerin fiyatlandırılmasında dikkate alınan bir faktördür. Tüketiciler, çevre dostu ürünlere daha fazla ödeme yapmayı kabul ederler. Sonuç olarak, çevre bilinci, yeşil ürün algısı, yeşil güven, yeşil reklamlara karşı tutum ve yeşil fiyat, tüketicilerin yeşil ürün satın alma isteklerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bulgular, yeşil ürünlere olan talebi artırmak için çevre bilincini geliştiren kampanyaların ve uygun fiyat stratejilerinin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Bilinci, Yeşil Ürün Algısı, Yeşil Güven, Yeşil Reklamlar, Yeşil Fiyat

Factors Affecting Consumers' Green Product Purchase Behavior: An Application in Gumushane Province

Abstract

This study investigates the intentions of consumers in Gümüşhane province to purchase green products and the factors influencing this intention. Environmental awareness involves the concept of protecting nature and maintaining cleanliness, manifesting in habits such as recycling and energy conservation. Consumers are troubled by businesses that pollute the environment and prefer products that are less harmful. Green product perception pertains to the attitude towards environmentally friendly and sustainable products. Green trust refers to the confidence consumers have in a product's environmental friendliness and sustainability. The attitude towards green advertisements reflects consumers' views on advertisements for environmentally friendly products. While these advertisements highlight environmental issues, some consumers may find them misleading. Green price is a factor considered in the pricing of environmentally friendly products, with consumers willing to pay a premium for them. Consequently, environmental awareness, green product perception, green trust, attitudes towards green advertisements, and green prices significantly influence consumers' willingness to purchase green products. These findings underscore the importance of environmental awareness campaigns and effective pricing strategies to boost demand for green products.

Keywords: Environmental Awareness, Green Product Perception, Green Trust, Green Advertisements, Green Price

Giriş

Yeşil pazarlama, 2000'li yılların başlarında, ürünlerin çevresel özelliklerini vurgulayan reklam çalışmaları olarak tanımlanırken, günümüzde tüm pazarlama süreçlerinin çevre dostu olmasını gerektiren bir strateji haline gelmiştir (Ekinci, 2007). Bu strateji kapsamında ürünün üretiminden dağıtımına kadar her aşamada çevresel etkilerin azaltılması hedeflenmektedir. Yeşil pazarlama karması ise yeşil ürün, fiyatlandırma, dağıtım ve tutundurmayı kapsamaktadır (Kuduz ve Zerenler, 2013).

Yeşil ürünler, doğaya zarar vermeyen, geri dönüştürülebilir ve çevreyi kirletmeyen ürünlerdir. Üretiminde çevreye duyarlı yöntemler kullanılır ve bu ürünler dayanıklı, toksik madde içermeyen, geri dönüştürülebilir özelliklere sahiptir (Emgin ve Türk, 2004). Fiyat, tüketicinin çevre dostu ürünleri satın alırken dikkat ettiği önemli bir faktördür. Yeşil ürünlerin fiyatı

genellikle daha yüksek olabilir, ancak bu ürünlerin çevre dostu özellikleri rekabet avantajı sağlayabilir (Boztepe, 2012).

Lojistik de yeşil pazarlamanın önemli bir unsurudur. Çevre dostu lojistik faaliyetleri, işletmenin çevreye duyarlılığını göstermek açısından kritik rol oynamaktadır. Yakıt tüketimini azaltmak için üretim tesislerinin müşterilere yakın olması, çevre dostu yakıtlarla çalışan araçların kullanılması gibi önlemler alınabilir (Wu ve Dunn, 1995). Ayrıca, geri dönüşümlü ambalaj malzemelerinin kullanılması ve paket boyutlarının azaltılması da çevre dostu uygulamalardır.

Yeşil tutundurma faaliyetleri, işletmelerin tüketicilere çevre dostu ürünlerini tanıtmada kritik bir rol oynamaktadır. Bu süreçte, ürünlerin çevreye zarar vermediği ve insan sağlığına uygun olduğu mesajı açıkça iletilmelidir (Çelik vd., 2016). Bu şekilde işletmeler, ürünlerini diğerlerinden farklılaştırarak tüketicilerin ilgisini çekebilir.

Literatür

Yeşil ürünler, çevreye minimum etkiyle üretilen ve doğal kaynakları koruyarak kirliliği azaltan ürünlerdir. Bu ürünlerin üretiminde geri dönüştürülebilir malzemeler kullanılır ve enerji verimliliği ön plandadır (Esmailpour ve Bahmiary, 2017). Yeşil ürünler, çevreyi koruma amacıyla tasarlanmış ve üretim süreçlerinde çevre dostu uygulamalar benimsenmiş ürünlerdir (Akın ve Toksarı, 2015). Çevre bilincine sahip bireyler, çevreye duyarlı ürünleri tercih ederek çevre kirliliği ve doğal kaynakların tükenmesine karşı duyarlılık gösterirler (Onur, Çağlar, & Salman, 2016). Çevresel kaygılara sahip tüketiciler, yeşil ürünleri daha fazla tercih ederler ve bu ürünlere yönelik farkındalık ve bilinç geliştikçe çevre dostu ürünlere olan talep artmaktadır (Tanrıku, 2015).

Yeşil reklamlar, işletmelerin çevre dostu ürünlerini ve çevreci yaklaşımlarını tanıtmak amacıyla kullandıkları bir yaklaşımdır. Bu reklamlar, ürünlerin çevreye zarar vermediğini ve sürdürülebilirlik ilkesine uygun olarak üretildiğini vurgulamaktadır (Kükrer, 2012). Reklamlar, tüketicilerin yeşil ürünlere olan ilgisini artırmak ve çevre bilincini geliştirmek için etkili bir araçtır (Hassan, 2016).

Yeşil ürünlerin pazarlanmasında, tüketicilerin çevre dostu ürünleri tercih etme eğilimleri ve bu ürünlere yönelik algıları önemli bir rol oynamaktadır. Tüketiciler, çevreye duyarlı ürünlerin uzun vadede fayda sağlayacağını düşündüklerinde bu ürünlere daha fazla ödeme yapmaya istekli olabilirler. Elektrikli araçlar ve enerji tasarruflu ürünler buna örnek olarak gösterilebilir

(Uyar, 2019). Geçmişte sadece ihtiyaçlarını karşılamak için alışveriş yapan tüketiciler, günümüzde çevre bilinciyle hareket eden yeşil tüketicilere dönüşmektedir (Karaca, 2013). Bu grup, ürünlerin çevresel etkilerini dikkate alarak alışveriş yapar ve çevre dostu ürünleri tercih eder.

Yeşil pazarlamada, sürdürülebilirlik ve çevre dostu kavramları ön plandadır. Tüketiciler, yeşil ürünler hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukça, bu ürünlere olan ilgileri ve satın alma niyetleri artmaktadır. Çevresel bilinci yüksek tüketiciler, yeşil ürünleri tercih ederek çevreye katkıda bulunmayı amaçlarlar (Paul vd., 2016).

2. Metodoloji

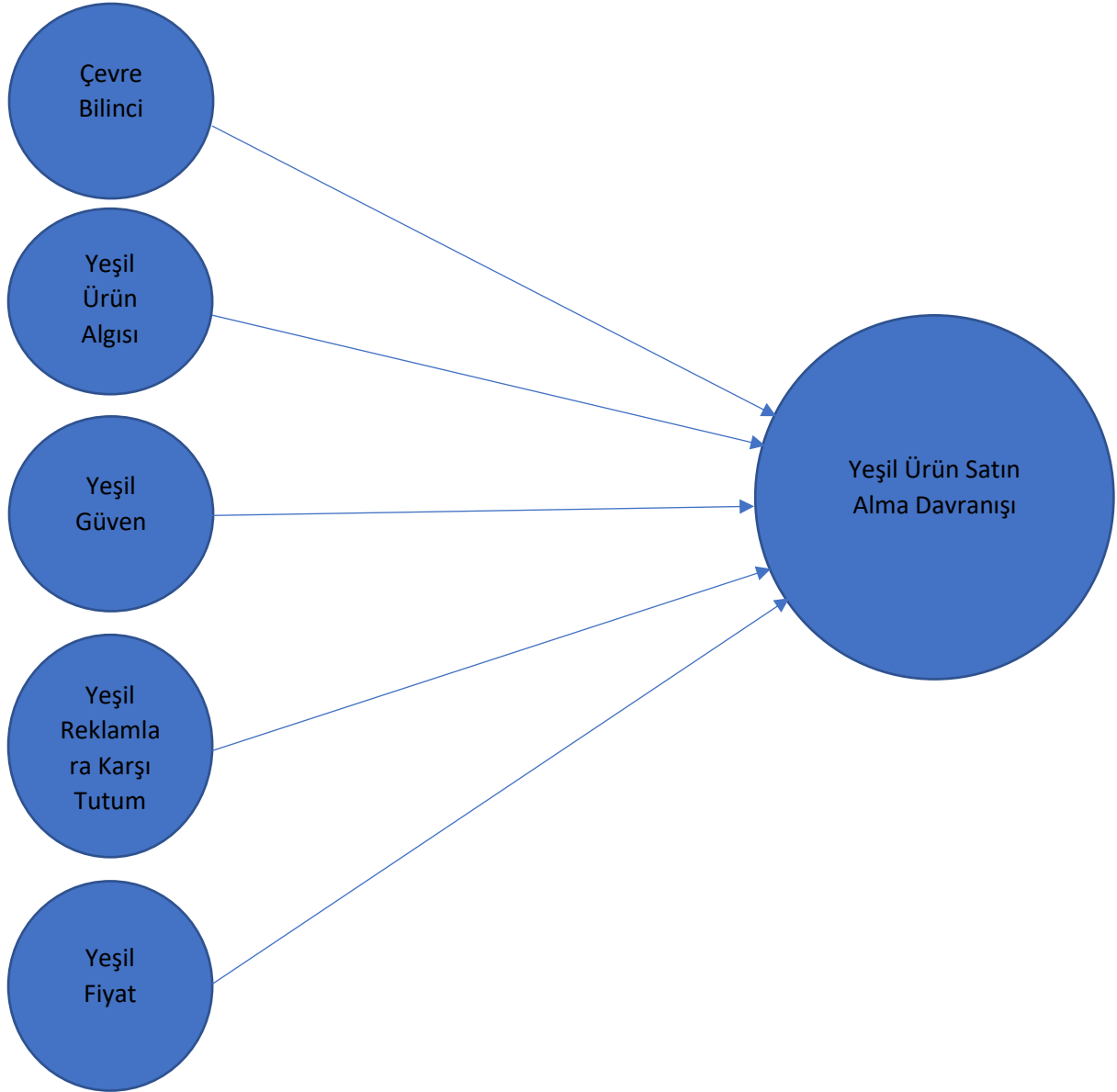
2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmanın evreni, Gümüşhane ilinde Yeşil ürünleri satın alma niyetinde olan tüketicileri kapsamaktadır. Gümüşhane'de yaşayan ve çevresel konulara duyarlı olan tüm tüketiciler bu çalışmanın evrenini oluşturmaktadır.

Örneklem, rastgele seçilen ve çalışmanın amacını temsil eden tüketicilerden oluşacaktır. Örneklemen seçimi, Gümüşhane genelinde farklı yaş grupları, gelir seviyeleri, eğitim düzeyleri ve yerleşim bölgeleri dikkate alınarak yapılacaktır. Çalışmada, en az 400 katılımcıdan oluşan bir örneklem hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın örnekleme, çeşitli demografik özelliklere sahip tüketicileri içereceği için elde edilen bulguların genelleştirilebilirliği artacaktır.

2.2. Araştırmanın Modeli

Şekil 1: Araştırma Modeli

Hipotez 1: Çevre Bilincinin Yeşil Ürün Satın Alma üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

Hipotez 2: Yeşil Ürün Algısının Yeşil Ürün Satın Alma üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

Hipotez 3: Yeşil Güvenin Yeşil Ürün Satın Alma üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

Hipotez 4: Yeşil Reklamla ra Karşı Tutumun Yeşil Ürün Satın Alma üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

Hipotez 5: Yeşil Fiyatın Yeşil Ürün Satın Alma üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

2.3.Verilerin Analizi

Bu çalışmada, çeşitli istatistiksel yöntemler kullanılarak verilerin analizi gerçekleştirilecektir. Veri analizi, SPSS veya benzeri istatistiksel yazılımlar kullanılarak yapılacaktır.

İlk olarak, toplanan verilerin tanımlayıcı istatistikleri hesaplanacaktır. Bu, verilerin ortalamaları, standart sapmaları, frekansları ve diğer ilgili istatistiklerin incelenmesini içermektedir.

Ardından, araştırma hipotezlerini test etmek için çeşitli istatistiksel analizler yapılacaktır. Çevre Bilinci, Yeşil Ürün Algısı, Yeşil Güven, Yeşil Reklamlara Karşı Tutum ve Yeşil fiyat gibi bağımsız değişkenler ile Yeşil Ürün Satın Alma Niyeti gibi bağımlı değişkenler arasındaki etkileşimi incelemek için regresyon analizi kullanılacaktır.

Son olarak, bulguların anlamlılığı ve araştırma hipotezlerinin kabul edilip edilmediği değerlendirilecektir. İstatistiksel olarak anlamlı ilişkiler belirlendikten sonra, elde edilen sonuçlar yorumlanacak ve araştırma sorularına cevaplar sunulacaktır.

3.Sonuç

Bu çalışmada, çevre bilinci, yeşil ürün algısı, yeşil güven, yeşil reklamlara karşı tutum ve yeşil fiyatın yeşil ürün satın alma üzerinde etkili olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen veriler, her bir hipotez için net bir sonuca ulaşılmadan önce daha fazla analiz ve derinlemesine inceleme gerekliliğini ortaya koymuştur. Çevre bilincinin yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi, yeşil ürünlere yönelik algıların ve güvenin de bu davranışı etkileyip etkilemediği gibi konular, karmaşık etkileşimler ve dışsal faktörler nedeniyle daha ayrıntılı araştırmalara ihtiyaç duymaktadır.

Ayrıca, yeşil reklamlara karşı tutumların ve yeşil fiyat faktörünün de satın alma kararları üzerinde belirleyici bir rol oynayıp oynamadığı konusunda kesin bir sonuca varılmamıştır. Bu, yeşil ürün tercihlerini etkileyen diğer sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir.

Araştırmanın sonuçları, bu alanda yapılacak gelecek çalışmalar için değerli bir temel sunmakta olup, yeşil ürünlerin tüketici davranışları üzerindeki etkilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamak adına önemli ipuçları sağlamaktadır. Gelecekteki araştırmalar, daha derinlemesine veri

toplama ve analiz yöntemleriyle hipotezlerin doğruluğunu netleştirerek, yeşil ürün satın alma davranışlarını etkileyen faktörleri daha iyi açıklayabilir.

Kaynakça:

1. Akın, S., & Toksarı, M. (2015). Yeşil Ürünler ve Çevre Bilinci. *Çevre Bilimleri Dergisi*, 22(1), 45-58.
2. Boztepe, A. (2012). Yeşil Pazarlama: Çevre Dostu Ürünler ve Fiyatlandırma. *Pazarlama ve İşletme Dergisi*, 6(3), 50-62.
3. Çelik, T., Öztürk, S., & Yıldız, İ. (2016). Yeşil Tutundurma Faaliyetlerinin Tüketici Tercihleri Üzerindeki Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 73-85.
4. Emgin, E., & Türk, E. (2004). Yeşil Ürünlerin Özellikleri ve Çevresel Etkileri. *Çevre Bilimleri Dergisi*, 15(2), 98-110.
5. Ekinci, S. (2007). Yeşil Pazarlamanın Tanımı ve Gelişimi. *Yeşil Pazarlama Dergisi*, 10(1), 20-35.
6. Esmailpour, M., & Bahmiary, S. (2017). Green Products: A Review of Environmental Impacts and Consumer Preferences. *Journal of Environmental Management*, 65(3), 115-129.
7. Hassan, S. (2016). Green Advertising and Its Impact on Consumer Buying Behavior. *International Journal of Marketing and Consumer Research*, 10(2), 100-112.
8. Karaca, M. (2013). Yeşil Tüketici ve Çevre Bilinci: Tüketicilerin Yeşil Ürün Tercihleri Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 77-91.
9. Kuduz, E., & Zerenler, M. (2013). Yeşil Pazarlama Stratejileri: Yeşil Ürün ve Karması. *Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 134-147.
10. Kükrer, A. (2012). Yeşil Reklamlar ve Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Pazarlama ve Satış Dergisi*, 8(1), 65-80.
11. Onur, H., Çağlar, M., & Salman, A. (2016). Çevre Bilincinin Yeşil Ürün Tüketimine Etkisi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 10(3), 110-122.
12. Paul, J., Modi, A., & Patel, P. (2016). Predicting Green Product Purchase Intention: A Cross-National Study. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, 23-30.
13. Tanrikulu, M. (2015). Yeşil Ürün Farkındalığı ve Tüketici Tercihleri. *Çevre Ekonomisi Dergisi*, 7(2), 125-139.

14. Uyar, A. (2019). Yeşil Ürün Pazarlama Stratejileri: Tüketici Davranışları Üzerine Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 33-44.
15. Wu, H., & Dunn, S. (1995). Green Logistics: The Role of Green Distribution. *Journal of Environmental Management*, 21(1), 18-34.

TÜKETİCİLERİN YEŞİL AMBALAJLI ÜRÜN SATIN ALMA DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: GÜMÜŞHANE İLİNDE BİR UYGULAMA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ali Arı
ORCID: 0009-0000-3671-3924
fudadali@yahoo.com
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye

Prof. Dr. Salih Yıldız
ORCID: 0000-0002-1002-5960
salihyildiz@yahoo.com
**Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi, Gümüşhane,
Türkiye**

Özet

Çalışma, yeşil ambalajlı ürünlere yönelik tüketici tutumlarını ve bu tutumları etkileyen faktörleri incelemektedir. Yeşil ambalaj, çevreye daha az zarar veren ve geri dönüştürülebilir veya biyobozunur malzemeler kullanılarak üretilmiş ambalajları ifade etmektedir. Bu çalışmada, tüketicilerin yeşil ambalajlı ürünlere dair farkındalık düzeyleri, bu ürünlerin çevresel avantajları ve yeşil reklamların etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca, yeşil marka imajı ve yeşil güvenin, tüketicilerin yeşil ürün satın alma isteklerini nasıl etkilediği de analiz edilmiştir. Bulgular, yeşil reklamların ve yeşil marka imajının tüketici tutumlarında önemli rol oynadığını göstermektedir. Tüketicilerin çevreye duyarlı ürünleri tercih etmeleri için markaların çevresel performanslarını ve verdikleri çevre vaatlerini tutarlı bir şekilde sürdürmeleri gerekmektedir. Çalışma, işletmelerin çevreye duyarlı stratejiler benimsemelerinin, tüketici güvenliğini ve yeşil ürünlere yönelik satın alma niyetlerini artırabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil ambalaj , Yeşil reklam , Yeşil marka imajı , Yeşil güven

Factors Affecting Consumers' Purchase Behavior of Green-Packaged Products: An Application in Gumushane Province

Abstract

The study examines consumer attitudes towards green packaged products and the factors influencing these attitudes. Green packaging refers to packaging produced using materials that are less harmful to the environment and are recyclable or biodegradable. In this study, the awareness levels of consumers regarding green packaged products, the environmental advantages of these products, and the effects of green advertising have been evaluated. Additionally, the analysis includes how green brand image and green trust affect consumers' willingness to purchase green products. The findings indicate that green advertising and green brand image play a significant role in consumer attitudes. For consumers to prefer environmentally friendly products, brands need to consistently maintain their environmental performance and the environmental promises they make. The study reveals that adopting environmentally conscious strategies can enhance consumer trust and increase purchase intentions for green products.

Keywords: Green packaging, Green advertising, Green brand image, Green trust

Giriş

Sürdürülebilir ambalajlı gıda ürünlerine yönelik tüketici satın alma isteği, üretici ve perakendecilerin sürdürülebilirlik politikalarından etkilenmektedir (Canio ve ark., 2021). Plastik ambalajlardan kaynaklanan atık sorunu, tüketicileri sürdürülebilir ambalajlara yönlendirmektedir (Beitzen-Heineke ve ark., 2017). Özellikle aşırı ambalajlama, evsel atıkların artmasına sebep olmaktadır (Chen ve ark., 2017). Ayrıca, geri dönüşüm süreçleri de tüketici tercihlerini etkilemektedir (Klaiman ve ark., 2017).

Ambalaj üzerindeki yeşil etiketler, tüketicileri bilinçlendirirken çevre dostu ürünleri tanımayı kolaylaştırmaktadır (Chekima ve ark., 2016). Bu etiketler, bağımsız kurumlar tarafından verildiğinde tüketici güvenini daha da artırmaktadır (Parguel ve ark., 2011). Ayrıca, yeşil marka imajı ve algılanan yeşil değer, tüketici güvenini güçlendirerek satın alma isteğini olumlu yönde etkilemektedir (Mahmood ve ark., 2014). Güven, risk algısının azalmasıyla artar ve yeşil ürünlere yönelik bağlılık geliştirir (Chen, 2010).

Yeşil reklamlar, firmaların çevre dostu olduklarını vurgulayarak tüketiciye çevre bilinci kazandırır ve satın alma isteklerini etkiler (Kükürer, 2012). Bu reklamlar, geri dönüştürülebilir, biyolojik olarak parçalanabilir gibi ifadelerle dikkat çeker ve tüketicileri yeşil bir yaşam tarzına teşvik etmektedir (Hassan, 2016). Ancak, yeşil ürünlere eğilimli tüketiciler genellikle reklamlara şüpheci yaklaşsalar da, markalara sadık kalmaktadırlar (Zhu ve ark., 2005).

Sonuç olarak, yeşil satın alma isteği, çevre dostu ürünleri tercih etme isteği olarak tanımlanabilir ve yeterli bilgiyle desteklendiğinde bu istek, satın alma davranışına dönüşebilir (Rashid, 2009).

Literatür

Maziiriri (2020), yeşil ambalajın rekabet avantajı ve iş performansında önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadır. Ambalaj, sadece tüketiciyi çekmekle kalmaz, aynı zamanda ürünün korunması ve ömrünün uzatılması gibi daha geniş bir amaca da hizmet eder (Carter & Ellram, 1998). Şirketler, geri dönüşümlü ve çevre dostu ambalajlar sunarken, tüketiciler aynı zamanda ürünün koruyuculuğu, dayanıklılığı ve istiflenebilirliğine de önem vermektedir (White ve ark., 2015). Petrol bazlı ambalajların eleştirilmesiyle birlikte, biyobozunur ve selüloz gibi yenilenebilir malzemeler öne çıkmıştır (Vilarinho ve ark., 2018; Othman, 2014). Ambalaj, tüketicilere çevreye duyarlılığı gösterme aracıdır (Polonsky ve ark., 1998).

Hükümetler, çevre aktivistleri ve işletmeler, yeşil yaşam tarzlarının faydalarını anlatan farkındalık programları düzenlemektedir. Ancak, yeşil yaşam tarzı yeterince benimsenmemiştir çünkü bilgi eksikliği bulunmaktadır (Rahim ve ark., 2012). Kim ve diğerleri (2019), yeşil reklamların bireylerin çevre dostu tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Yeşil reklamlar, tüketicilerin çevreyi koruyan ürünleri tercih etmelerine yardımcı olmaktadır (Kumar ve ark., 2017).

2. Metodoloji

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

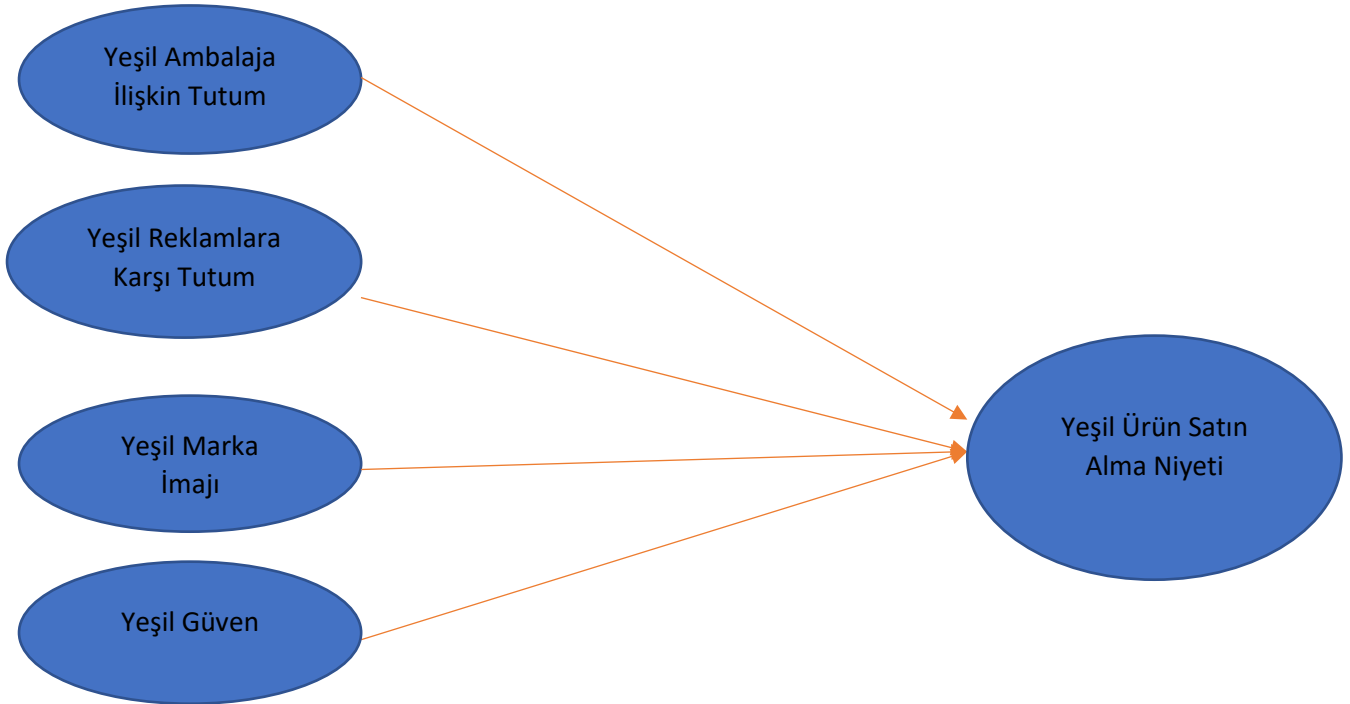
Bu çalışmanın evreni, Gümüşhane ilindeki yeşil ambalajlı ürünleri satın alma niyetinde olan tüketicileri kapsamaktadır. Gümüşhane’de yaşayan ve çevresel konulara duyarlı olan tüm tüketiciler bu çalışmanın evrenini oluşturmaktadır.

Örneklem, rastgele seçilen ve çalışmanın amacını temsil eden tüketicilerden oluşacaktır. Örneklem seçimi, Gümüşhane genelinde farklı yaş grupları, gelir seviyeleri, eğitim düzeyleri ve yerleşim bölgeleri dikkate alınarak yapılacaktır. Çalışmada, en az 400 katılımcıdan oluşan bir örneklem hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın örnekleme, çeşitli demografik özelliklere sahip tüketicileri içereceği için elde edilen bulguların genelleştirilebilirliği artacaktır.

2.2.Araştırmanın Modeli

Bu amaç doğrultusunda, literatür taramasına dayanarak oluşturulan araştırma modeli ve hipotezler aşağıdaki gibidir.

Hipotez 1: Yeşil Ambalaja İlişkin Tutum Yeşil Satın Alma İsteğini olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 2: Yeşil Reklamlara Karşı Tutum Yeşil Satın Alma İsteğini olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 3: Yeşil Marka İmajı Yeşil Satın Alma İsteğini olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 4: Yeşil Güven Yeşil Satın Alma İsteğini olumlu yönde etkilemektedir.

2.3.Verilerin Analizi

Bu çalışmada, çeşitli istatistiksel yöntemler kullanılarak verilerin analizi gerçekleştirilecektir. Veri analizi, SPSS veya benzeri istatistiksel yazılımlar kullanılarak yapılacaktır.

İlk olarak, toplanan verilerin tanımlayıcı istatistikleri hesaplanacaktır. Bu, verilerin ortalamaları, standart sapmaları, frekansları ve diğer ilgili istatistiklerin incelenmesini içermektedir.

Ardından, araştırma hipotezlerini test etmek için çeşitli istatistiksel analizler yapılacaktır. Yeşil ambalaja ilişkin tutum, Yeşil reklamlara karşı tutum, Yeşil marka imajı ve Yeşil güven bağımsız değişkenleri ile Yeşil ürün satın alma niyeti bağımlı değişkeni arasındaki etkileşimleri incelemek için regresyon analizi kullanılacaktır.

Son olarak, bulguların anlamlılığı ve araştırma hipotezlerinin kabul edilip edilmediği değerlendirilecektir. İstatistiksel olarak anlamlı ilişkiler belirlendikten sonra, elde edilen sonuçlar yorumlanacak ve araştırma sorularına cevaplar sunulacaktır.

3.Sonuç

Bu çalışma, Gümüşhane ilindeki tüketicilerin yeşil ambalajlı ürünlere yönelik tutumlarını ve bu tutumları etkileyen faktörleri incelemektedir. Yeşil ambalaj kavramı, çevreye zarar vermeyen, geri dönüştürülebilir veya biyobozunur malzemeler kullanılarak üretilen ambalajları ifade etmektedir. Araştırma, tüketicilerin yeşil ambalajlı ürünler hakkında sahip oldukları farkındalık düzeylerini, bu ürünlerin çevresel faydalarını, yeşil reklamların etkilerini, yeşil marka imajı ile yeşil güvenin tüketici satın alma istekleri üzerindeki rolünü değerlendirir.

Bulgular, yeşil reklamların ve yeşil marka imajının tüketici tutumları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu gösterir. Yeşil reklamlar, tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönelmelerinde etkili olurken, markaların çevresel performanslarına dair şeffaflık ve sürdürülebilirlik taahhütleri, tüketici güvenini artırır. Ayrıca, yeşil marka imajının güçlendirilmesi ve tüketicilerin çevreye duyarlı bir marka algısı geliştirmeleri, satın alma niyetlerini olumlu yönde etkiler.

Araştırma, tüketicilerin çevre dostu ürünleri tercih etmeleri için markaların çevresel vaatlerini sürdürülebilir bir şekilde yerine getirmelerinin önemini vurgular. İşletmelerin çevre dostu stratejiler benimsemeleri ve bu stratejiler doğrultusunda tüketicilere güven sağlamaları, yeşil ürünlere olan talebi artırır ve marka sadakatini güçlendirir. Çalışma, yeşil ambalaj kullanımının sadece çevresel faydalar sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda markaların pazarda rekabet avantajı elde etmelerinde de önemli bir rol oynadığını ortaya koyar.

Sonuç olarak, bu araştırma, yeşil ambalajlı ürünlerin tüketici satın alma kararları üzerindeki etkilerini anlamak adına önemli bir katkı sağlar. Tüketicilerin çevreye duyarlı ürünlere olan ilgisi, işletmelerin sürdürülebilirlik odaklı stratejilerini güçlendirmelerine ve çevre dostu ürünlerin pazarda daha geniş bir yer edinmesine olanak tanır.

Kaynakça:

1. Beitzten-Heineke, S., et al. (2017). The impact of plastic packaging waste on consumer preferences for sustainable packaging. *Environmental Management and Policy*, 32(1), 45-59.
2. Canio, S., et al. (2021). Sustainable packaging in food products and consumer purchasing intentions: The impact of sustainability policies by manufacturers and retailers. *Journal of Sustainable Food Systems*, 15(3), 112-128.
3. Carter, C. R., & Ellram, L. M. (1998). Reverse logistics: A review of the literature and framework for future investigation. *Journal of Business Logistics*, 19(1), 85-102.
4. Chen, Y., et al. (2017). Excessive packaging and its impact on household waste generation: A growing concern. *Waste Management and Research*, 35(6), 567-578.
5. Chekima, B., et al. (2016). Green labeling on packaging: Raising awareness and facilitating the identification of eco-friendly products. *International Journal of Consumer Studies*, 40(5), 551-559.
6. Chen, T. (2010). Trust and consumer loyalty in green products: The role of risk perception. *Journal of Consumer Behavior*, 29(4), 214-222.
7. Hassan, L. M. (2016). The role of terms like recyclable and biodegradable in influencing consumer behavior toward green products. *Environmental Marketing Journal*, 34(2), 177-188.

8. Kim, Y., Lee, M., & Park, H. (2019). The effect of green advertising on consumers' environmentally friendly attitudes and behaviors. *Journal of Advertising*, 48(4), 458-474.
9. Klaiman, L., et al. (2017). Recycling processes and their influence on consumer preferences for sustainable products. *Journal of Environmental Economics*, 25(4), 212-225.
10. Kumar, A., Salo, J., & Pappas, I. O. (2017). Green marketing and consumer purchase behavior: A review of the literature. *Journal of Business Research*, 78, 13-21.
11. Kükre, H. (2012). The effect of green advertising on consumer environmental awareness and purchase intention. *International Journal of Advertising*, 31(2), 203-220.
12. Mahmood, A., et al. (2014). The effect of green brand image and perceived green value on consumer trust and purchase intention. *Journal of Business Ethics*, 123(2), 307-320.
13. Maziiriri, N. (2020). Green packaging as a competitive advantage and its importance in business performance. *Journal of Sustainable Business Practices*, 12(2), 35-48.
14. Othman, M. (2014). The role of biodegradable packaging in reducing environmental impact. *Journal of Packaging Technology and Research*, 6(2), 113-122.
15. Parguel, B., et al. (2011). The role of independent institutions in increasing consumer trust in green labels. *Journal of Consumer Marketing*, 28(3), 183-191.
16. Polonsky, M. J., & Rosenberger, P. J. (1998). Recycling and the environmental image of products: Consumer behavior implications. *Journal of Consumer Marketing*, 15(5), 473-489.
17. Rahim, A., et al. (2012). Green lifestyle adoption: The role of environmental knowledge and awareness. *Journal of Environmental Psychology*, 32(2), 123-137.
18. Rashid, N. (2009). Green purchase intention: The role of consumer knowledge in the adoption of eco-friendly products. *Journal of Consumer Research*, 36(4), 548-560.
19. Vilarinho, P. M., Almeida, C. M. V. B., & Sousa, J. A. (2018). Sustainable packaging: Focus on renewable materials and biopolymers in packaging design. *Environmental Progress & Sustainable Energy*, 37(1), 124-133.
20. White, K., MacDonnell, R., & Dahl, D. W. (2015). It's the thought that counts: The role of values in consumer preferences for environmentally friendly products. *Journal of Marketing*, 79(3), 1-16.
21. Zhu, Z., et al. (2005). Consumer skepticism towards green advertising: Why some consumers remain loyal to green brands. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 15(3), 290-298.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR PAZARLAMA VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

1. Berrak ÇÖREKÇİOĞLU

Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi
PhD Student, Karabük University
berrakcorekcioglu@hotmail.com
orcid.org/0000-0003-4740-1808

2. Hilal UYGURTÜRK

Doc. Dr., Karabük Üniversitesi
Assoc.Prof.Dr, Karabük University
hilaluygurturk@karabuk.edu.tr
orcid.org/0000-0002-6925-0150

Özet

Küreselleşmenin etkisi ile artan tüketici bilinci işletmelerin karşılaştığı rekabet ortamını yoğunlaştırmakta ve bilinçli tüketim davranışlarını ön plana çıkarmaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı çevresel, sosyal ve ekonomik olmak üzere üç temel boyutta ele alınarak doğal kaynakların etkin kullanımı, toplumsal eşitlik ve ekonomik verimlilik gibi unsurları kapsamaktadır. İşletmeler sürdürülebilir pazarlama yaklaşımını benimseyerek hem tüketici güvenini artırmakta hem de rekabet avantajı elde edebilmektedir. Araştırmada, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir pazarlama ile ilgili kavramsal çerçeveye ilişkin bilgi verilmesi ve iş dünyasından örneklerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir pazarlama kavramları genel hatlarıyla ele alınmış, literatürdeki araştırmalar incelenmiş ve uygulama örneklerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Pazarlama, Sürdürülebilirlik Örnekleri.

Sustainability and Sustainable Marketing: Conceptual Framework and Applications

Abstract

The increasing consumer awareness driven by globalization intensifies competition among businesses and highlights conscious consumption behaviors. Sustainability is addressed through three main dimensions: environmental, social, and economic, which include efficient use of natural resources, social equity, and economic productivity. By adopting sustainable marketing strategies, businesses can enhance consumer trust and secure a competitive advantage. This study emphasizes the significance of sustainable marketing from a comprehensive perspective, considering both consumers and businesses. To this end, the concepts of sustainability and sustainable marketing are generally discussed, relevant literature is reviewed, and practical implementation examples are presented.

Keywords: Sustainability, Sustainable Marketing, Examples of Sustainability.

1. GİRİŞ

İşletmeler, sürdürülebilir pazarlama anlayışıyla çevresel sorumluluk ve sosyal değerleri bütünleştirerek hem tüketici güvenini artırmakta hem de stratejik avantaj elde edebilmektedir. Sürdürülebilirlik yalnızca kaynakların verimli kullanımı değil aynı zamanda etik sorumlulukların ve toplumsal eşitliğin gözetilmesini de içeren bütüncül bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Sürdürülebilirlik konularına ilişkin bakış açısının geliştirilmesi, işletmelerin ve yöneticilerin karar süreçlerinde kullanabilecekleri içgörüler kazanmalarını sağlamaktadır.

Tüketicilerin çevreye ve topluma duyarlı markalara yönelik farkındalık düzeylerinin artması, sürdürülebilir pazarlamayı günümüz işletmeleri açısından bir gereklilik haline getirmiştir. Bu bağlamda sürdürülebilir pazarlama, işletmelerin uzun vadeli başarılarını güvence altına alan bütüncül bir yönetim anlayışı olarak değerlendirilebilmektedir (Chladek,2019). Ayrıca tüketicilerin tutum ve davranışlarının sürdürülebilirlik ilkelerinden etkilendiği, çevreye ve topluma duyarlı işletmelere karşı daha olumlu yaklaşım sergiledikleri ön görülmektedir.

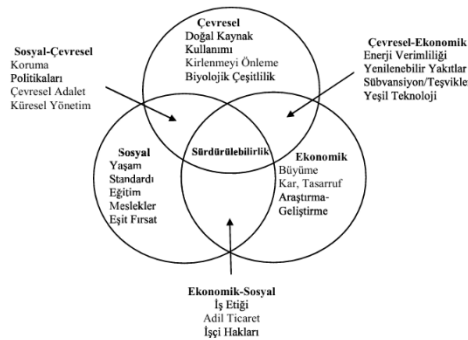
Araştırmanın amacı, sürdürülebilir pazarlamanın hem tüketiciler hem de işletmeler açısından çok boyutlu bir kavram olduğunu vurgulamaktır. Çalışmada, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir pazarlama kavramları genel hatlarıyla ele alınmış ardından literatürde yer alan güncel araştırmalar ve uygulama örneklerine yer verilmiştir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

Sürdürülebilirlik kavramı, ilk kez 1982 yılında Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN) tarafından kabul edilen Dünya Doğa Şartı belgesinde, doğal kaynakların canlı yaşamına zarar vermeden, etkin ve dengeli biçimde kullanılmasını amaçlayan bir kaynak yönetimi anlayışı olarak tanımlanmıştır (Özbakır ve Velioğlu, 2010). Bu tanım, sürdürülebilirliğin yalnızca çevresel açıdan değil aynı zamanda yaşamın sürekliliği bakımından da bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. 1987 yılında, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan Ortak Geleceğimiz (Brundtland) raporunda ise, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan, günümüzün ihtiyaçlarını karşılayabilen bir kalkınma biçimi olarak tanımlanmıştır (Pınarcıoğlu ve Kanbak, 2020).

Sürdürülebilirlik kavramı, çevresel, sosyal ve ekonomik olmak üzere üç temel boyut altında ele alınmaktadır (Fedkin, 2022). Söz konusu boyutlar Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Sürdürülebilirlik Boyutları ve Aralarındaki İlişki

- Çevresel sürdürülebilirlik, bireylerin ve kurumların ekolojik sisteme zarar vermekten kaçınarak çevresel tahribatı en aza indirmeleri ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarını gözeterek çevrenin korunmasına yönelik sorumlu bir yaklaşım benimsemeleri anlamına gelmektedir (Güner, 2020). Çevre dostu politikaların benimsenmesi yalnızca ekosistem üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılmasına katkı sağlamakla kalmamakta, işletmelere stratejik avantajlar da sunmaktadır. İşletmeler, çevreci yaklaşımlar sayesinde verimliliklerini artırarak rekabet üstünlüğü elde edebilmekte çeşitli teşvikler, marka değerinin güçlenmesi, tüketici güveninin artması, yasal düzenlemelere uyumun kolaylaşması gibi birçok avantajdan faydalanabilmektedir (Gedik, 2020).
- Sosyal sürdürülebilirlik, toplumsal ilişkilerin, kimliklerin, kurumların ve değerlerin geleceğe ne ölçüde aktarılabilirliğini ifade etmektedir. Sosyal sürdürülebilirlik kapsamında, sağlık ve eğitim gibi temel sosyal hizmetlerin yeterliliği, hizmetlerin adil bir şekilde dağıtılması, cinsiyet eşitliğinin sağlanması, yönetsel hesap verebilirliğin güçlendirilmesi gibi unsurlar temel belirleyiciler arasında yer almaktadır (Munier, 2005).
- Ekonomik sürdürülebilirlik, kullanılan malzeme ve enerjinin geri dönüştürülebilir olması, üretim süreçlerinde daha az kaynak kullanımı, ortaya çıkan atıkların hem üreticiler hem de tüketiciler tarafından yeniden değerlendirmeye elverişli hale getirilmesi gibi uygulamaları kapsamaktadır (Vivien, 2008).

İşletmeler, pazarlama faaliyetlerini çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetleriyle bütünleştirerek sürdürülebilir pazarlamayı ön plana çıkarmaktadır. Bu doğrultuda, sürdürülebilir pazarlama kavramı işletmelerin sürdürülebilirlik stratejilerinin önemli bir parçası hâline gelmiştir.

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR PAZARLAMA

Sürdürülebilir pazarlama, işletmelerin ve tüketicilerin bugünkü gereksinimlerini karşılarken aynı zamanda gelecek kuşakların ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak doğal kaynakların korunmasını, iyileştirilmesini hedefleyen çevresel ve sosyal açıdan sorumlu bir pazarlama yaklaşımıdır (Armstrong vd., 2014). Diğer bir deyişle, sürdürülebilir pazarlama tüketici ihtiyaçlarının karşılanmasını, örgütsel hedeflere ulaşılmasını ve ekosistemle uyumlu üretim süreçlerinin planlanmasını, geliştirilmesini, kontrol edilmesini, fiyatlandırılmasını, tutundurulmasını ve dağıtılmasını kapsayan bütüncül bir süreç olarak ifade edilmektedir (Ayyıldız ve Genç, 2010).

1960 yılında Jerome McCarthy tarafından geliştirilen ve geleneksel pazarlamanın temelini oluşturan 4P karmasının yerine, sürdürülebilir pazarlama anlayışı doğrultusunda değer odaklı bir yaklaşımı benimseyen 4C karması geliştirilmiştir (Sümer ve Eser, 2006). Söz konusu 4C karması Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Geleneksel ve Sürdürülebilir Pazarlama Karması Elemanları

Geleneksel Pazarlama Karması	Sürdürülebilir Pazarlama Karması
Ürün	Müşteri Değeri
Fiyat	Müşteri Maliyeti
Dağıtım	Müşteriye Kolaylık
Tutundurma	Müşteri İletişimi

Tablo 1'e göre, geleneksel pazarlama karması elemanlarından ürünün yerini 'müşteri değeri' kavramı almakta olup, bir markayı tercih eden tüketici ile marka arasındaki duygusal bağı ifade etmektedir. Fiyatın yerini ise 'müşteri maliyeti' almakta, müşteriye en uygun maliyetli ürün veya hizmetin sunulmasını ifade etmektedir. Dağıtım elemanının yerini 'müşteriye kolaylık' kavramı almakta müşterilerin ürün ya da hizmete en kolay şekilde erişimini sağlayan işletme imkanlarını tanımlamaktadır. Tutundurmanın yerini ise 'müşteri iletişimi' kavramı almakta ve müşteri ile dürüst, tutarlı ve samimi bir iletişim kurma amacını taşımaktadır (Göktaş, 2021).

Sürdürülebilir pazarlama faaliyetlerinin başarılı olabilmesi ve temel yapısının daha derinlemesine incelenmesi amacıyla yeşil pazarlama, sosyal pazarlama ve eleştirel pazarlama kavramlarıyla birlikte ele alınmaktadır (Gordon vd., 2011). Bu kavramlar şu şekilde açıklanabilmektedir.

- *Yeşil Pazarlama*, Amerikan Pazarlama Derneği tarafından 1975 yılında Ecological Marketing terimi ile literatüre kazandırılmıştır (Uydacı, 2002). 1990'lı yıllara gelindiğinde ise, yeşil pazarlama üzerine yapılan akademik çalışmalar hız kazanmış ve çevre dostu ürünlerin üretimine yönelik araştırmalar artmıştır (Koçak, 2003). Yeşil pazarlama, tüketicilerin beklentilerini ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik süreçte, çevresel hasarları minimize etmeyi amaçlayan, doğa dostu bir pazarlama yaklaşımını benimseyerek, bu yaklaşımı işletme kültürüne uyarlayan pazarlama faaliyetlerinin tümü olarak tanımlanmaktadır (Berk ve Celep, 2020). Aynı zamanda, enerji tüketiminin en aza indirilmesi, geri dönüşümün teşvik edilmesi, çevre bilincinin toplumda artırılması gibi unsurları da kapsamaktadır (Yavuzylmaz ve Güney, 2015). İşletmelerin yeşil pazarlama uygulamalarına yönelmesi, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarını sağlarken, çevresel duyarlılık ve etkin kaynak kullanımı yoluyla rekabet avantajı kazanmalarına da olanak tanımaktadır (Ay ve Ecevit, 2005).
- *Sosyal pazarlama*, topluma belirli bir sosyal düşünceyi benimsetmek ve bireylerin olumlu davranışlar sergilemelerini teşvik etmek amacıyla yürütülen pazarlama faaliyetleri olarak ifade edilmektedir (Mucuk, 2016). Örneğin, sigarayı bırakma, emniyet kemeri kullanma, HIV testi yaptırma ya da işe toplu taşıma araçlarıyla gitme gibi davranışların benimsenmesinin teşvik edildiği faaliyetlerdir (Bayın ve Akbulut, 2012).
- *Eleştirel pazarlama* ise, geleneksel olarak kabul gören pazarlama faaliyetlerine eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşılmasına olanak tanımaktadır. Örneğin, Dove markasının gerçek güzellik kampanyası, kadınların güzellik algılarını sorgulatarak eleştirel pazarlama

yaklaşımıyla toplumsal güzellik standartlarının genellikle dar ve dışlayıcı olduğunu vurgulamaktadır (Novakova, 2015).

Sürdürülebilirlik anlayışının benimsenmesi, bireylerin çevresel etkisi düşük ürünleri tercih etmesine katkı sağlamaktadır. Geri dönüştürülmüş kâğıtların, organik ve yerel üretim ürünlerinin seçilmesi, ambalajı az olan ürünlerin kullanımı ve plastik poşet tüketiminin azaltılması gibi sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarının yaygınlaşmasına olanak tanımaktadır (Ergen, 2014). Sürdürülebilir tüketim, bireylerin ihtiyaçlarını karşılarken çevresel ve toplumsal sorumlulukları da göz önünde bulundurdıkları bir tüketim şekli olarak tanımlanmaktadır. Veenhoven (2004) sürdürülebilir tüketim için daha az tüketim yapılmasını, doğa dostu ve geri dönüştürülebilir ürünlerin tercih edilmesini ve yerel alışveriş alışkanlıklarının sürdürülmesini önermektedir. Fuchs ve Lorek (2005) ise, sürdürülebilir tüketimi zayıf ve güçlü olarak ikiye ayırmaktadır. Zayıf sürdürülebilir tüketim davranışı sergileyenler, örneğin otomobil seçerken yakıt tüketimi az olanı tercih ederken güçlü sürdürülebilirlik anlayışına sahip kişiler toplu taşımayı kullanmayı veya gereksiz seyahatten kaçınmayı tercih etmektedir. Üretimden tüketime kadar olan tüm süreçlerde çevrenin korunması, ekonomik kalkınmanın desteklenmesi, toplumun yaşam standartlarının yükseltilmesi ve kaynakların verimli kullanılması gibi sürdürülebilirlik ilkelerinin gözetilmesi gerekmektedir (Demirer, 2006).

Sürdürülebilir pazarlama faaliyetlerinin planlanmasında sosyal ve kültürel eğilimler, rekabet ortamı, yasal düzenlemeler ve çevresel koşullar gibi çeşitli faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Onaran, 2014). Aynı zamanda çevre politikalarının yalnızca yazılı belgelerle sınırlı kalmaması, uygulamaya geçirilerek örgütsel süreçlerle uyumlu hale getirilmesi ve kurum kültürüyle bütünleşmesi de önem taşımaktadır (Küçüköğlu, 2018). Sürdürülebilirlik yaklaşımlarını başarıyla uygulayan işletmeler, operasyonel maliyetlerini azaltırken verimliliklerini artırmakta ve kurumsal performanslarını güçlendirme imkânı bulmaktadır. Üretim süreçlerine yönelik yeniliklerin başlangıçta maliyetli olarak değerlendirilmesine rağmen paketleme, dağıtım ve promosyon gibi alanlarda yapılan çevreci uygulamalar, zamanla maliyetlerin düşmesini ve kârlılığın artmasını sağlamaktadır (Trivedi vd., 2018).

4. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir pazarlama konularına odaklanan çeşitli araştırmalar yer almaktadır. Bu araştırmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Özbakır ve Velioğlu (2010), Türkiye’de faaliyet gösteren Marks & Spencer markasını örnek olay yöntemiyle incelemişlerdir. Araştırmada, sürdürülebilir pazarlama süreçlerinin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için işletmelerin yalnızca kendi iç dinamiklerine değil yönetim, çalışanlar, tedarikçiler ve müşteriler gibi tüm paydaşlara odaklanmaları gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, pazarlama faaliyetlerinden önce yönetim ve çalışanların sürdürülebilirlik konusunda bilinçlendirilmesi, sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarının teşvik edilmesi ve çevresel etkilerin azaltılması gerektiği belirtilmiştir.

Costa ve Villa (2014), İspanya'daki otellerde gerçekleştirdikleri nitel araştırmada, pazarlama yöneticilerinin sürdürülebilir işletme yönetiminin geliştirilmesinde pazarlama faaliyetlerinin rolünü nasıl algıladıklarını ve yönettiklerini incelemiştir. Araştırma bulguları, yöneticilerin büyük çoğunluğunun sürdürülebilir pazarlamayı öncelikli bir strateji olarak benimsemediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, sürdürülebilirliğin kurumsal bir kültür haline getirilmesi durumunda yöneticiler açısından yeni fırsatlar oluşturabileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca, kurumsal sürdürülebilirlik değerlerinin tüketicilere ve paydaşlara etkili bir biçimde aktarılmasında kurumsal iletişimin önemli bir rol üstlendiği sonucuna varılmıştır.

Çetin ve Gül (2018), sürdürülebilir pazarlama ile sürdürülebilir tüketici davranışı kavramlarını ele aldıkları çalışmalarında, tüketicilerin çevre bilincinin artırılmasının ve çevreye duyarlı tüketici profillerinin oluşturulmasının önemini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, işletme yönetimlerinin tüketicileri çevre dostu ürün ve hizmetlere yönlendirmesi, sürdürülebilir tüketim davranışlarını teşvik etmesi ve ambalajlama, etiketleme, lojistik gibi süreçlerde çevresel etkileri en aza indirecek uygulamalara öncelik vermesi gerektiği ifade edilmiştir.

Erkan (2019), Instagram'ın, sürdürülebilir tüketim konusunda bir farkındalık oluşturma aracı olarak değerlendirilmesi ve markaların bu konudaki üstlendikleri rolü incelediği araştırmasında, öncelikle içerik analizi yöntemi kullanarak, Instagram'da sürdürülebilirlik temalı etiketlerle paylaşılan 90 gönderiyi incelemiştir. Daha sonra, 10 üniversite öğrencisiyle yarı yapılandırılmış, derinlemesine görüşmeler yapmıştır. İçerik analizinden elde edilen bulgular, sürdürülebilir tüketim için yapılan paylaşımların sayıca sınırlı olduğunu ve bu paylaşımların çoğunlukla markalar yerine sosyal medya fenomenleri ile diyetisyenler tarafından yapıldığını ortaya koymuştur. Görüşmelerin sonuçları ise, tüketicilerin markalardan sürdürülebilir tüketim için daha fazla beklentisinin olduğu ve bu doğrultuda yapılacak paylaşımların markalara olan sempatiyi ve tercih edilme oranını artırabileceğini vurgulamaktadır.

Zeren ve Gökdağlı (2019), Türkiye'nin en değerli 25 markasının sürdürülebilirlik konusundaki iletişim stratejilerini tespit etmek amacıyla, markaların Instagram hesaplarını içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Araştırma, işletmelerin kurumsal iletişimlerinde sürdürülebilirlik temalarına ilişkin içeriklerin oldukça düşük olduğunu ortaya koymuştur.

Cengiz (2021), küresel ölçekte faaliyet gösteren üç büyük tekstil markası (H&M, MANGO ve ZARA) üzerinde yaptığı betimsel analiz çalışmasında, markaların sürdürülebilir ürünler ve firma politikalarına ilişkin verilerini incelemiştir. Çalışma, söz konusu markaların organik pamuk ve geri dönüştürülmüş polyester gibi çevre dostu malzemeler kullandığını ve ambalajlama süreçlerinde tek kullanımlık malzemelerden kaçınarak plastik kullanımını aşamalı olarak azalttıklarını ortaya koymuştur.

Khanna (2021), farklı coğrafyalarda görev yapan yöneticilerle gerçekleştirdiği görüşmeler ve uyguladığı anketler aracılığıyla şirketlerin sürdürülebilirlik uygulamalarını incelemiştir. Araştırma bulguları, sürdürülebilirlik alanındaki uygulamaların henüz istenilen düzeyde başarıya ulaşmadığını ancak birçok organizasyonda üst yönetiminin çaba gösterdiğini ortaya

koymaktadır. Çalışmada ayrıca güçlü bir iş stratejisinin ve pazarlama yöntemlerinde yapılacak değişimlerin esneklik, geri bildirimle açıklık ile çalışan ve yönetim hazırlıkları gibi uygulanabilir hedeflerle desteklenmesi durumunda, tüketici davranışlarında etkili ve kalıcı dönüşümler sağlanabileceği vurgulanmıştır.

Erdoğan vd., (2022) araştırmalarında, süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın sürdürülebilir pazarlama kapsamında ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlara hangi düzeyde önem verdiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, Niğde ilinde faaliyet gösteren süt üreticisi bir firmanın uzmanlarıyla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde öncelikle sürdürülebilirliğin üç temel boyutuna yönelik alt kriterler belirlenmiş, ardından çok kriterli karar verme yaklaşımlarından Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemiyle bu kriterlerin önem dereceleri hesaplanmıştır. Böylece firmanın hangi boyutlara ve alt kriterlere daha fazla önem atfettiği ortaya konmuştur. Araştırma bulguları, firmanın özellikle ekonomik faktörleri ön planda tuttuğunu sosyal ve çevresel faktörlere kıyasla bu boyuta daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca firmanın sürdürülebilir pazarlamayı bütüncül bir şekilde ele almadığı, çevresel konulara ilişkin kurumsal bir yapı ya da kültür geliştirmede ve bu alandaki ilerlemenin ancak devlet destekleri ve teşvikleriyle mümkün olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Küçükyörük ve Kurtuldu (2022) gerçekleştirdikleri araştırmalarında, sürdürülebilir pazarlama faaliyetlerinin tüketicilerin çevresel bilinç düzeyleri ve sürdürülebilir tüketimle yönelik davranışları üzerindeki etkileri ile değişkenler arasındaki ilişkiler model çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmada, kolayda örnekleme yöntemi benimsenmiş ve çevrim içi anket tekniği kullanılarak 404 katılımcıdan veri toplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, sürdürülebilir pazarlama ile sürdürülebilir tüketim arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuş benzer şekilde sürdürülebilir pazarlama ile çevre bilinci, çevre bilinci ile sürdürülebilir tüketim arasında da pozitif yönde ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca çevre bilincinin, sürdürülebilir pazarlama ile sürdürülebilir tüketim arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiği ortaya konmuştur.

Özeren ve Develi (2022), vaka analizi yöntemi kullanarak Benetton Grup Orta Doğu ve Türkiye Genel Müdürü ile çevrimiçi bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Araştırma, sürdürülebilirlik yaklaşımının işletme bünyesinde yalnızca belirli bir alanla sınırlı kalmayıp, tüm departmanlarda etkin bir şekilde uygulanması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Stenbern ve Volleng (2023), gerçekleştirdikleri araştırmada sürdürülebilirlik uygulamalarının küresel ölçekli şirketlerde marka sadakati üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırma bulguları, sürdürülebilir uygulamaların sosyal medya, pazarlama faaliyetleri, web siteleri ve doğrudan müşteri etkileşimleri gibi çeşitli iletişim kanalları aracılığıyla etkin bir biçimde aktarılmasının, marka kimliği ile müşteri güvenini güçlendirmede önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında, sürdürülebilirlik ile marka sadakati arasında doğrudan ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Şirketlerin iş süreçlerine, ürün ve hizmetlerine sürdürülebilir uygulamaları entegre etmeleri durumunda müşteri güveni ve marka bağlılığının arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kolcu (2024), çalışmasında işletmeler tarafından yürütülen sürdürülebilir pazarlama faaliyetlerinin, tüketicilerin yeşil ürünlere yönelik davranışları üzerindeki etkisini bir model çerçevesinde incelemiştir. Araştırmada, kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleriyle seçilen, Türkiye'de ikamet eden ve 18 yaş ve üzeri bireylerden oluşan 529 katılımcı ile anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, çevresel kaygı düzeyinin, sürdürülebilir pazarlama uygulamalarının ve sürdürülebilir tüketim eğilimlerinin, yeşil ürün satın alma niyeti üzerinde doğrudan ve pozitif yönde etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Korucuk ve Memiş (2024) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, Giresun'da faaliyet gösteren otel işletmelerinde sürdürülebilir pazarlama stratejilerinin önceliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan SWARA tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, en önemli kriterlerin sırasıyla ürün, süreç, dağıtım, tutundurma, fiyat ve fiziksel unsurlar olduğu, insan faktörünün ise en düşük öneme sahip kriter olarak değerlendirildiği belirlenmiştir.

Sürdürülebilir pazarlama, çevresel duyarlılıkların ötesinde sosyal sorumluluk, marka itibarı, tüketici davranışları ve kurumsal stratejiler gibi çok çeşitli boyutlarla ele alınmaktadır. Literatürde, işletmelerin içsel dinamiklerinin yanı sıra paydaş ilişkileri, iletişim stratejileri ve tüketici algılarına odaklanan çalışmalar hem ulusal hem de uluslararası düzeyde incelenmektedir.

5. İŞLETMELERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK UYGULAMALARINA ÖRNEKLER

Aşağıda, farklı sektörlerden seçilmiş işletmelerin sürdürülebilirlik faaliyetlerine ilişkin uygulamalar ele alınmaktadır. Bu uygulamaların bir bölümü sürdürülebilir pazarlama ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilendirilmekte diğerleri ise sürdürülebilirlik bilincinin artırılmasına yönelik genel çevresel ve sosyal sorumluluk yaklaşımlarına dairdir.

Arçelik, sürdürülebilir üretim kapsamında, büyük ve küçük ev aletlerinin üretiminde 753 ton geri dönüştürülmüş PET şişe, 10 ton atık balık ağı, 348 ton sanayi ipliği ve 86 ton ambalaj plastiği kullanmaktadır. Ambalajlama süreçlerinde ise, ocak, davlumbaz, televizyon, kurutma makinesi ve buzdolabı gibi ürünlerde EPS yerine %100 geri dönüştürülmüş 318 ton karton ve 100 ton şekillendirilmiş kâğıt hamuru tercih etmektedir. Geri dönüştürülmüş malzemelerin kullanımıyla şekillenen sürdürülebilir üretim yaklaşımı, doğal kaynak kullanımının azaltılmasına ve dolayısıyla karbon ayak izinin düşürülmesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda, sürdürülebilir ambalajlama uygulamaları sayesinde atık yönetimi politikaları desteklenmekte ve çevresel etkiler minimize edilmektedir (Arçelik, 2023).

Ziraat Bankası, genel müdürlük ofisleri ve tüm şubelerinde oluşan atıkları türlerine göre ayrıştırarak sistematik bir atık yönetim süreci yürütmektedir. Oluşan atıklar ambalaj atığı, geri dönüşemeyen atık, tıbbi atık ve tehlikeli atık olmak üzere farklı kategorilerde sınıflandırılmakta ve ilgili mevzuat çerçevesinde düzenli olarak işleme tabi tutulmaktadır. Her bir atık türü için uygun özelliklere sahip geçici depolama alanları oluşturulmuş olup, atıkların güvenli, etkin ve çevreyle uyumlu bir şekilde yönetimi sağlanmaktadır. Yürütülen faaliyetler sonucunda, 1.046

ton kâğıt atık geri dönüşüme kazandırılmış, 1,7 milyon adet kâğıt tüketimi engellenmiştir (Ziraat Bankası, 2024).

Patagonia, ürünlerinin tasarımında geri dönüştürülmüş malzemeleri kullanmakta ve organik tarım ürünleri ile üretim yapmaktadır. Ayrıca, “Bu Ceketini Satın Almayın” kampanyası ile tüketicileri bilinçli tüketime yönlendirerek daha sürdürülebilir bir tüketim kültürünün oluşmasına katkı sağlamaktadır (Özbek, 2025).

Mavi, All Blue koleksiyonunda organik pamuk ve geri dönüştürülmüş malzemeler kullanarak çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmektedir. Üretim süreçlerinde su tasarrufu sağlamak amacıyla yenilikçi teknolojiler uygulamakta ve enerji verimliliğini artırmaya yönelik projeler geliştirmektedir. Ordu ve Giresun bölgelerindeki fındık endüstrisi atıklarından üretilen fındık kabuğu karışımı düğmeler ve %52 oranında zeytin çekirdeği ile %100 geri dönüştürülmüş polyesterden yapılan biyo bazlı arka etiketler, sentetik ve petrokimya ürünleri kullanılmadan üretilmektedir. Mavi’nin sürdürülebilir üretim ve geri dönüştürülmüş malzeme kullanımı yoluyla çevresel etkilerini minimize etme yönündeki taahhüdü hem doğal kaynakların korunmasına hem de ekolojik ayak izinin azaltılmasına destek olmaktadır (Mavi, 2025).

Levis, sürdürülebilirlik hareketi kapsamında mağazalarına ileri dönüşüm kutuları yerleştirerek kullanıcılarından atık kot ürünlerini toplayarak ilham verici bir proje gerçekleştirmiştir. Ayrıca, internet sitesi aracılığıyla açık kaynak rehberler sunarak, kullanıcılarına kullanmadıkları ürünleri nasıl dönüştürebilecekleri konusunda rehberlik etmektedir (Levis, 2025).

Omo’nun ambalaj dönüşüm süreci ve geri dönüştürülmüş plastik kullanımı, plastik üretiminin çevresel etkilerinin azaltılmasına yönelik değerlendirilmektedir. “Dünya’ya Kulak Ver!” kampanyasında kullanılan “İyilik için geri dönüştürmek güzeldir” sloganı, toplumsal bilinçlendirme faaliyetlerinde çevre dostu davranışların teşvik edilmesine yönelik bir mesaj olarak yer almaktadır. Ayrıca plastik ayak izini azaltmak için internet sitelerinde, eğlenceli ve öğretici içerikler hazırlamaktadır.

Lego, sürdürülebilir kaynaklardan elde edilen şeker kamışından yararlanarak ağaç, yaprak ve çalı gibi parçalar üretmektedir. Bu parçalar, %98 oranında bitki bazlı malzemelerden oluşmaktadır. Şirket, gezegen üzerindeki çevresel etkisini azaltma hedefi doğrultusunda, Danimarka’daki genel merkezinde bir sürdürülebilir malzeme merkezi kurmuştur. Merkezde yalnızca Lego parçaları için değil aynı zamanda ambalajlama süreçlerinde kullanılmak üzere yeni sürdürülebilir malzemelerin araştırılması ve geliştirilmesine odaklanılmaktadır (Lego, 2025).

Tchibo, kahve çeşitlerini sürdürülebilir ve organik tarım projeleri çerçevesinde üretirken, çiftçilere yönelik eğitim programları aracılığıyla tarımsal üretimde sürdürülebilir yöntemlerin benimsenmesini teşvik etmektedir. Yeşil mağaza konsepti kapsamında ısıtma ve soğutma sistemleri, elektrik ve su tüketimi, atık yönetimi ile kâğıt kullanımı gibi alanlarda çevresel standartlara uygun çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca geri dönüştürülmüş plastik, yün, kaşmir,

kahve posası ve pamuk gibi malzemeleri kullanarak sürdürülebilir üretim anlayışını ürün geliştirme süreçlerine dahil etmektedir (Tchibo, 2025).

6. SONUÇ

Sürdürülebilirlik, işletmelerin yalnızca kar hedeflerine odaklanmalarını değil, çevresel ve toplumsal sorumluluklarını gözeterek uzun vadede değer oluşturmalarını amaçlayan bütüncül bir yönetim anlayışı olarak öne çıkmaktadır. Sürdürülebilirlik temelli pazarlama stratejilerinin benimsenmesi, tüketici davranışlarını ve işletme performansını olumlu yönde etkileyerek daha yaşanabilir bir geleceğin inşasına katkı sağlamaktadır.

İşletmelerin pazarlama faaliyetlerinde sürdürülebilirlik ilkelerini benimsemeleri yalnızca çevresel koruma ve toplumsal fayda sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda marka imajını güçlendirme ve rekabet avantajı elde etme açısından da etkin bir rol üstlenmektedir. Literatür incelemesi, sürdürülebilir pazarlama uygulamalarının hem tüketici davranışları üzerinde olumlu etkiler oluşturduğu hem de işletmelerin kurumsal performanslarını artırdığını göstermektedir. Bu doğrultuda, işletmelerin sürdürülebilirlik odaklı pazarlama stratejilerini bütüncül ve disiplinler arası bir yaklaşımla ele almaları hem günümüz hem de gelecek kuşaklar için daha yaşanabilir bir dünya oluşturma hedefine katkı sağlayacağı ön görülmektedir.

Gelecekte yapılacak araştırmalar, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir pazarlamanın çok boyutlu yapısını daha derinlemesine incelemek amacıyla belirli sektörlere (örneğin turizm, inşaat veya tekstil) odaklanabilir böylece sürdürülebilir pazarlamanın sektörel çeşitliliği ve uygulamadaki çok yönlülüğü daha iyi anlaşılabilir ve etkili çözümler geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Arçelik A.Ş. (2023). *2023 sürdürülebilirlik raporu: Yönetici özeti*. Erişim 10 Ağustos 2025, https://www.arcelikglobal.com/media/cdhnqjew/arcelik_sr23_executivesummary_tr.pdf

Armstrong, G., Adam, S., Denize, S., ve Kotler, P. (2014). *Principles of marketing*. Pearson Australia.

Ay, C., ve Ecevit, Z. (2005). Environmentally conscious consumers. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 3(10), 238–263.

Ayyıldız, H., ve Genç, K. Y. (2010). Çevreye duyarlı pazarlama: Üniversite öğrencilerinin çevreye duyarlı pazarlama uygulamaları ile ilgili tutum ve davranışları üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 505–527.

Bayın, G., ve Akbulut, Y. (2012). Sağlık sektöründe sosyal pazarlamanın kullanımı. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 53–72.

Berk, O. N., ve Celep, E. (2020). Konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama faaliyetlerinin tüketicilerin satın alma davranışlarına etkisi: Konya ili örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 267–285.

Cengiz, G. (2021). Sürdürülebilir tüketim ekseninde sürdürülebilir moda pazarlaması uygulamaları. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 131–144.

Çetin, F. A., ve Gül, A. (2018). Sürdürülebilir pazarlama: Tüketicilerin sürdürülebilir tüketime yönelik satın alma davranışları. *Social Sciences Studies Journal*, 4(14), 447–455.

Chladek, N. (2019). Why you need sustainability in your business strategy. <https://online.hbs.edu/blog/post/business-sustainability-strategies>. (10.04.2022).

Costa, G., ve Vila, M. (2014). Sustainable marketing: An exploratory study of the perceptions of marketing managers in international Spanish hotels. *Journal of Management for Global Sustainability*, 2(1), 1–26.

Demirer, G. N. (2006). Sürdürülebilir tüketim ve üretim: Türkiye yolun neresinde? In *AB katılım sürecinde Türkiye için sürdürülebilir üretim ve tüketim yaklaşımları*. Türkiye, İstanbul.

Erdoğan, Z., Kılıç, İ. Ç., Afşar, Y., ve Büyükkeklik, A. (2022). Sürdürülebilir pazarlamada ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin önem derecesinin belirlenmesi: Süt ürünleri üreticisi firma örneği. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(Special Issue 2nd International Symposium of Sustainable Logistics “Circular Economy”), 39–51.

Ergen, A. (2014). *Maddi değerler, gönüllü sade yaşam biçimi, çevre bilgisi: Sürdürülebilir tüketim davranışı açısından bir araştırma* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi.

Erkan, İ. (2019). Markaların sürdürülebilir tüketim farkındalığı oluşturmalarında sosyal medyanın rolü: Instagram örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 170–182.

Fedkin, M. (2022). Sustainability definitions. <https://www.e-education.psu.edu/eme807/node/575>. (16.04.2022).

Fuchs, D.A. ve Lorek, S. (2005). Sustainable consumption governance: A history of promises and failures. *Journal of Consumer*, 28(3), 261–288.

Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196–215.

Göktaş, B. (2021). Sorularla pazarlama çevresi. In A. Yıldız ve K. Kılınç (Ed.), *Sorularla pazarlama ilkeleri* (ss. 59–83). Asos Yayınları.

Gordon, R., Carrigan, M., ve Hastings, G. (2011). A framework for sustainable marketing. *Marketing Theory*, 11(2), 143–163.

Güner, U. (2020). *Çevresel sürdürülebilirlik*. Utku Güner. Erişim 10 Ağustos 2025, <https://books.google.com.tr/books?id=g9rNDwAAQBAJ>

İlgaz Sümer, S., ve Eser, Z. (2006). Pazarlama karması elemanlarının evrimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 165–186.

Khanna, V. (2021). *Marketing reformation towards sustainability* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Geneva Business School.

Koçak, A. (2003). Yeşil pazarlama: Eleştirel bir bakış. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 3(3), 22–40.

Kolcu, S. (2024). *Sürdürülebilir pazarlama faaliyetlerinin tüketicilerin yeşil ürünlere yönelik davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Erişim 10 Ağustos 2025, https://enstituois.sakarya.edu.tr/TezDosyaları/5574_TamMetin.pdf

Küçükyörük, G., ve Kurtuldu, G. (2022). Sürdürülebilir pazarlamanın sürdürülebilir tüketim üzerindeki etkisinde çevre bilincinin aracılık rolü. *Trakya Üniversitesi İİBF E-Dergi*, 11(2), 141–162.

LEGO System A/S. (t.y.). *Sürdürülebilir malzeme araştırması*. Erişim 10 Ağustos 2025, <https://www.lego.com/tr-tr/service/help-topics/article/sustainable-materials-research>

Levi Strauss & Co. (t.y.). *Sürdürülebilirlik*. Erişim 10 Ağustos 2025, <https://www.levis.com.tr/surdurulebilirlik>

Mavi. (2025). *Sürdürülebilirlik koleksiyonları*. Erişim 10 Ağustos 2025, <https://www.mavi.com/sustainability/collections.html>

Mucuk, İ. (2023). *Meslek Yüksekokulları için Temel İşletme Bilgileri* (10. baskı). Türkmen Kitabevi.

Munier, N. (2005). *Introduction to sustainability: Road to a better future*. Dordrecht: Springer Netherlands.

Nováková, S. (2015). *The Dove Campaign for Real Beauty in Comparison to Misleading Advertising*.

Onaran, B. (2014). *Sürdürülebilir pazarlama*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Onaran, B. (2017). Sürdürülebilirlik ve pazarlama ilişkisi ve pazarlama stratejisinin bu ilişkideki yeri. *Researcher*, 5(2), 30–40.

Özbakır, M., ve Velioğlu, M. (2010). Pazarlamaya sürdürülebilir çerçevesinden bakış ve bir örnek olay analizi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 89–96.

Tchibo. (2025). *Sürdürülebilir kahveler*. Tchibo Türkiye. Erişim: 21 Ekim 2025, https://www.tchibo.com.tr/c/surdurulebilirlikkahveler?srsltid=AfmBOorGsYNsU8bI9aVfqDhplQPPj2DQUC3DI2ZWZL5fcva2W-_fmcj

Veenhoven, R. (2004). Sustainable consumption and happiness, driving forces and barriers to sustainable consumption. International Workshop, University of Leeds.

ÇAĞDAŞ RESİM SANATINDA İNSAN İMGESİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE TEMSİLİ

Doç. Dr. Samet DOĞAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, sametdogan@comu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0800-4551

ÖZET

Çağdaş resimde insan figürü, klasik temsillerin ötesine geçerek hem biçimsel hem de içeriksel açıdan yeniden tanımlanmıştır. Artık figür, yalnızca görsel bir nesne olmanın ötesinde, psikolojik, bedensel ve toplumsal deneyimlerin taşıyıcısı olarak işlev görmektedir. Figürün biçimsel enerjisi, deformasyonu ve farklı sunum biçimleri, izleyici ile kurduğu doğrudan etkileşimi güçlendirirken, resmin içerik ve biçim bütünlüğünü zenginleştirmektedir. Bu bağlamda, figür bedensel gerçekliği, psikolojik yoğunluğu ve toplumsal yansımaları bir araya getirerek çok katmanlı ve derin bir deneyim sunar. Bu çalışma, çağdaş resimde insan figürünün dönüşümünü hem kavramsal hem de biçimsel açıdan incelemeyi, farklı sanatçılar ve örnek eserleri üzerinden çözümlemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede figürün yalnızca estetik bir nesne olmanın ötesine geçerek bireysel ve toplumsal deneyimleri nasıl aktardığı ve resmin içerik-biçim bütünlüğü içindeki rolü kapsamlı bir biçimde irdelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada, çağdaş resimde insan figürünün çok katmanlı ifade gücü ve izleyiciyle kurduğu etkileşim örnekler üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Resim Sanatı, İnsan Figürü, Biçimsel Dönüşüm, İmgesel İfade

ABSTRACT

In contemporary painting, the human figure has been redefined in both formal and contextual terms, transcending classical representations. Beyond being merely a visual object, the figure now functions as a carrier of psychological, physical, and social experiences. The figure's formal energy, deformation, and diverse presentation styles strengthen its direct interaction with the viewer while enriching the painting's content and formal integrity. In this context, the figure combines physical reality, psychological intensity, and social implications, offering a multilayered and profound experience. This study aims to examine the transformation of the human figure in contemporary painting from both conceptual and formal perspectives, analyzing it through the lens of various artists and their exemplary works. Within this framework, the study attempts to comprehensively examine how the figure transcends mere aesthetic object and conveys individual and social experiences, as well as its role within the painting's content-form integration. Furthermore, the study attempts to evaluate the multilayered expressive power of the human figure in contemporary painting and its interaction with the viewer through examples.

Keywords: Contemporary Painting, Human Figure, Formal Transformation, Imaginary Expression

1. GİRİŞ

İnsan imgesi, Batı sanat geleneğinin merkezinde yer alan en kalıcı temalardan biridir. Antik heykelticilikten Rönesans natüralizmine, modernizmin soyutlamalarından günümüz sanatına uzanan süreçte bu tema hem biçim hem anlam bakımından sanatın temel odaklarından biri olmuştur. Ancak son yarım yüzyılda yaşanan teknolojik, toplumsal ve düşünsel dönüşümler, insanın görsel temsiline dair klasik yaklaşımları köklü biçimde dönüştürmüştür. Geleneksel figüratif anlatılar, yerini kimlik, beden politikaları ve temsilin doğasına ilişkin kuramsal tartışmalarla şekillenen yeni ifade biçimlerine bırakmıştır.

Modernist estetik anlayışın idealize edilmiş, bütüncül ve dengeli figür anlayışı, savaşların, travmaların, ideolojik kırılmaların ve teknolojik dönüşümlerin etkisiyle yerini parçalanmış, bozunmuş ve çoğu zaman deformasyona uğramış beden temsillerine bırakmıştır. Bu dönemde sanatçılar, insanı artık bir “görünüm” olarak değil, bir varoluş biçimi olarak ele almaya başlamışlardır. Beden, yalnızca görünen bir form değil, yaşantının izlerini taşıyan bir yüzey olarak yorumlanmıştır. Böylece insan figürü, estetik ve düşünsel açıdan yeni açılımlara kapı aralamıştır.

20. yüzyıl ortalarından itibaren sanatçıların figüratif yaklaşımları, insanın toplumsal, psikolojik ve varoluşsal boyutlarını sorgulamanın bir aracına dönüşmüştür. Özellikle savaş sonrası sanatın karanlık atmosferi, toplumsal yabancılaşma, bireysel yalnızlık ve kimlik parçalanması gibi temalar, insanın temsiline yeni bir ifade dili kazandırmıştır. Jean Clair’in ifadesiyle, modern sonrası dönemde “insan artık dünyanın merkezinde değil, onun kırık aynasında yansıyan bir izdir” (Clair, 1997). Bu kırık aynada, beden ve yüz temsilleri varoluşun kırılma anlarını, içsel gerilimini ve çağın travmatik belleğini yansıtır. Sanatçılar, biçimsel deformasyon, kalın boya katmanları, rastlantısal lekeler ve mekânsal belirsizlik gibi araçlarla insanın yalnızca dış görünüşünü değil, içsel çalkantılarını da görünür kılmışlardır.

Bu dönüşümün en güçlü örnekleri, figürü yeniden tanımlayan ve temsilin sınırlarını zorlayan sanatçıların çalışmalarında somutlaşır. Francis Bacon, Lucian Freud, Willem de Kooning ve Georg Baselitz; insan imgesini tarihsel, psikolojik ve varoluşsal bağlamlarda yeniden yorumlayarak çağdaş resimde “insanın yeniden temsili” tartışmasının merkezine yerleşmişlerdir. Her biri, insan bedenini bir “anlatı nesnesi” olmaktan çıkarıp modern dünyanın acı, yalnızlık, parçalanma ve yabancılaşma deneyimlerinin taşıyıcısına dönüştürmüştür.

Bu bildiride, çağdaş resim sanatında insan imgesinin dönüşümü ve temsiline odaklanılarak, 1950 sonrası figüratif eğilimlerin biçimsel, psikolojik ve estetik temelleri tartışılacaktır. Çalışmanın amacı, insan figürünün günümüz sanatında geçirdiği dönüşümü çözümlemek ve bu dönüşümün çağdaş temsil anlayışı üzerindeki yansımalarını ortaya koymaktır.

2. ÇAĞDAŞ SANAT VE İNSAN FIGÜRÜNÜN YENİDEN TANIMLANMASI

Çağdaş sanatın ortaya çıkışıyla birlikte, insan figürüne yönelik temsil anlayışı köklü bir biçimde yeniden tanımlanmıştır. Modernizmin idealize edilmiş, bütüncül insan tasavvurunun yerini, bireysel deneyim, kimlik parçalanması ve varoluşsal sorgulamalar almıştır. Bu dönemde sanatçılar, insan bedenini yalnızca biçimsel bir yapı olarak değil, duygusal ve psikolojik gerilimlerin açığa çıktığı bir yüzey olarak ele almışlardır. Figür artık bir güzellik ölçütü değil, çağın yarattığı travmaların, yalnızlığın ve yabancılaşmanın taşıyıcısıdır.

Bu dönüşüm, sanatın insanı temsil etme biçiminde radikal bir kırılmayı beraberinde getirir. Figür, çözümlenen, yeniden kurulan ve çoğu zaman deformasyon yoluyla anlam kazanan bir varlığa dönüşür. Çağdaş resim bu yönüyle, insanın içsel dünyasını görünür kılmak için biçimsel sınırları aşar; mekânsal belirsizlik, bozulmuş oranlar ve dışavurumcu anlatım biçimleriyle varoluşun gerilimini ifade eder.

1.1. Bedenin Çılgılığı ve Varlığın Gerilimi: Francis Bacon

Çağdaş sanatta insan imgesine dönük resimsel yaklaşımlar arasında Francis Bacon oldukça önemli bir yer tutar. Onun bir tiyatro sahnesini andıran resimlerinde insan figürleri varoluşsal gerilimi yansıtan etten yapılmış kafeslerde çarpınan varlıklar gibidir. Bu figürler çoğu zaman çılgılık atan bir ağız, bükülmüş bir yüz, dağılmış bir ten olarak karşımıza çıkarlar. Bacon'ın uyguladığı radikal deformasyonlar modern bireyin varoluşsal kaygısını, etin kırılganlığını ve bedeninin çılgınlığını simgeler. Nitekim George Frankl'a göre, Francis Bacon'ın tablolarında "pek şefkat yoktur; tersine, insanların trajedi ve acıları, sanatçıya ve tabii izleyiciye verdiği sadistik haz nedeniyle sömürülmektedir." (Akt. Sanatın Sonu:128)

Bacon birçok çalışmasında güzelliği değil çirkinliği, uyumu değil deformasyonu, huzuru değil tedirginliği resmin merkezine taşır. Bu yaklaşımını somutlaştıran önemli eserlerinden biri "Velázquez'den Sonra Papa X. Innocentius'un Portresi"dir. Diego Velázquez'in "Papa X. Innocentius'un Portresi" adlı klasik eserinden esinlenen Bacon, papayı geleneksel otorite ve kutsallık simgesi olarak değil, yoğun psikolojik gerilim, korku ve içsel çılgılıkla dolu bir figür olarak resmeder. Radikal bir anlayışla betimlenen bu figür hem sanatta bir yeniliği hem de klasik temsiliyetin çöküşünü simgeler. Velázquez'in görkemli papa portresi, Bacon'ın elinde adeta bir çılgılığa dönüşür; figür şeffaf bir kafes içinde sıkışmış ve rengin yoğunluğu tarafından sarılmıştır. Bu resimde insan, artık Tanrı'nın suretinde yaratılmış bir varlık değil, acı ve yalnızlığın öznesidir. Deformasyon, psikolojik yoğunluğun dışavurumudur ve figürdeki çılgılık, büyük ölçüde sanatçının savaş döneminde yaşadığı olumsuz deneyimlerin bir yansıması olarak ortaya çıkar.

Görsel 1. Velázquez'den Sonra Papa X. Innocentius'un Portresi, 1553, Tuval üzeri yağlıboya, 153x118 cm.

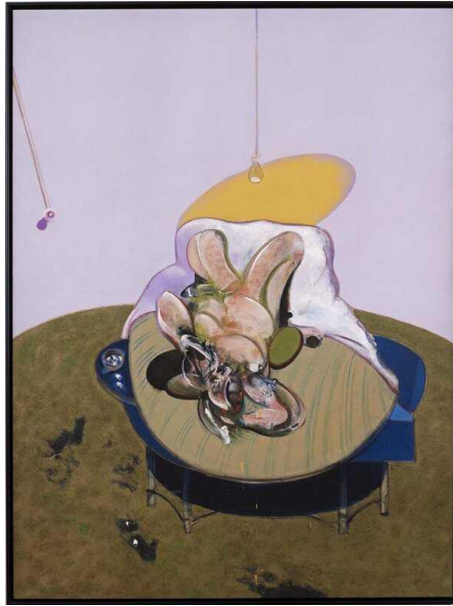
Nitekim sanatçı II. Dünya Savaşı'nda görev almış, astım hastası olduğu için cephe gerisinde ölümleri toplama ve gömme görevi verilmiştir. 1942 yılına dek sürdürdüğü bu görevde yaşadığı deneyimler ise sanatına önemli ölçüde yön vermiştir. Dolayısıyla Bacon'un birçok resminde yer alan çılgın atan figürler belirli bir şeye ya da bir durumun doğrudan sonucu olarak gerçekleşmez. Daha çok, sanatçının savaş sırasında deneyimlediği travmalara paralel şekilde, ölüm ve acı gibi görünmez güçlere karşı verilen bir tepkidir. Bu resimlerde yaşam, ölüme seslenir; ancak artık ölüm, güçten düşüren ve aşikâr olan bir varlık değildir. O, yaşamın fark ettiği, dışladığı ve haykırarak işaret ettiği görünmez bir kuvvettir (Deleuze, 2009:63).

Francis Bacon'ın "Çarmıha Gerilen Figürler İçin Üç Çalışma" (Görsel 2) adlı üçlü kompozisyonu, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin en sarsıcı figüratif temsillerinden biridir. Sanatçı, bu eseriyle yalnızca kendi sanat anlayışını değil, savaşın ardından Avrupa'da hüküm süren varoluşsal kaygıyı da görselleştirir. Turuncu zemin üzerinde konumlandırılmış, insanla hayvan arasında gidip gelen biçimlerdeki üç figür, anatomik bütünlüğünü yitirmiş, çılgın atar halde betimlenmiştir. Bacon bu çalışmada insan bedenini bir temsil nesnesi olarak değil, travmanın, korkunun ve suçluluk duygusunun taşıyıcısı olarak ele alır. Figürler, birer "beden" olmaktan çok "acı biçimleri"dir; sanatçının ifadesiyle "çarmıha gerilme, bedene yönelmiş nihai saldırıdır." Bu üçlüdeki figürler, dinsel bir anlatının parçası olmaktan ziyade, savaşın ardından insanın kendi doğasıyla hesaplaşmasını, varoluşun içsel çöküşünü ve insanlığın suçluluğunu sembolize eder.

Görsel 2. Çarmıha Gerilen Figürler İçin Üç Çalışma, 944, Tuval üzeri yağlıboya, Üçlü panel, her biri 94x74 cm.

Francis Bacon'ın "Yatan Figür" (Görsel 3) adlı eseri, sanatçının insan bedenine dair temsiline getirdiği varoluşsal yaklaşımın devamı niteliğindedir. Diğer eserlerinde olduğu gibi burada da beden, biçimsel bir güzellik ya da kimlik göstergesi olmaktan çıkarak içsel bir gerilimin, bastırılmış arzuların ve psikolojik çöküntünün yansıma yüzeyine dönüşür. Sarımtırak bir zemine yerleştirilmiş kadın figürü neredeyse eriyen, et dokusuna indirgenmiş bir biçimde betimlenmiştir. Bacon'ın insan figürüne bu yaklaşımı, ilk dönem çalışmalarındaki şiddet ve çılgıktan daha sessiz ama aynı ölçüde rahatsız edicidir. Buradaki deformasyon bir anlatım aracı olmanın ötesine geçerek "varoluşun biçimi" haline geldiği bir dönemi temsil eder. Sanat tarihçisi Michael Peppiatt'a (2008) göre, Bacon'ın yatakta uzanan figürleri, insanın yalnızca acı çeken değil, arzuları içinde sıkışmış bir varlık olduğunu hatırlatır. Bu figür, diğer iki çalışmasındaki figürler gibi, insani olanla hayvani olanın sınırında salınır. Ancak burada çılgılık yerini bir sessizliğe bırakmıştır. Beden artık bir travmanın patlaması değil, onun kalıntısıdır. Erotizm ile ölümü aynı düzlemde birleştirir. Hem arzunun nesnesi hem de çürümenin habercisidir" (Tate, 2019).

Görsel 3. Yatan Figür, 1969, Tuval üzeri yağlıboya, 198x147 cm.

1.2. Bedenin Gerçekliği ve Psikolojik Derinlik: Lucian Freud

Freud'un resimlerindeki figürler çoğu zaman çıplak, savunmasız ve zamana teslim olmuş hâllerıyla karşımıza çıkar. Sanatçı, idealize edilmiş bir güzellik anlayışını reddeder; bunun yerine, insan bedenini kusurları, sarkmaları, izleri ve yaşanmışlıklarıyla birlikte bir "gerçeklik yüzeyi" olarak işler. Bu anlayış, sanatçının insan bedenine dair içtenlikli ve gerçekçi yaklaşımını şekillendirir. Bu yaklaşımını somutlaştıran "Uyuyan Yardım Görevlisi" adlı eseri (Görsel 4), çağdaş resimde insan imgesinin dönüşümünü en çarpıcı biçimde ortaya koyan çalışmalardan biridir. Tuvalde yer alan kadın figürü, klasik anlamda güzelliğin, zarafetin ya da ideal formun temsilinden tamamen uzaktır. Freud, burada insan bedenini bir "nesne" olarak değil, varoluşun ağırlığını taşıyan bir "gerçeklik" olarak ele alır. Figür, çıplaklığıyla seyirciye doğrudan sunulur; ancak bu çıplaklık erotik değil, neredeyse antropolojik bir gözle sunulmuştur. Bedenin yüzeyindeki sarkmalar, kırışıklıklar, tenin ağırlığı ve yerçekimine boyun eğmiş biçim, sanatçının insanı tüm kusurlarıyla kabullenen yaklaşımını yansıtır. Freud'un kalın fırça darbeleri, ışığın bedende dağılımını değil, zamanın bedene işleyişini gösterir. Böylece resim, sadece bir portre değil, insanın maddesel varlığının ve ruhsal yorgunluğunun bir belgesine dönüşür.

Görsel 4. Uyuyan Yardım Görevlisi, 1995, Tuval üzeri yağlıboya, 183x122 cm.

Lucian Freud'un bir başka eseri olan "Paçavralar Önünde" (Görsel 5) çağdaş resimde insan imgesinin ideal olandan uzaklaşıp gerçek, kırılğan ve bedensel bir varlığa dönüşmesinin çarpıcı bir örneğini sunar. Sanatçı, modelini kusurlarıyla birlikte, neredeyse rahatsız edici bir açıklıkla betimler. Sarkmış deri, doğal duruş ve nötr ışık, izleyiciyi estetik bir güzelliğe değil, varoluşun ağırlığına yönlendirir. Freud'un figürü, klasik portre geleneğinden tamamen koparak, bireyin içsel dünyasını ve bedensel gerçekliğini aynı anda görünür kılar. Arka plandaki dağınık kumaş parçaları insanın gündelik, sıradan ve kırılğan doğasına gönderme yapar; bu yönüyle figür, modern insanın hem ruhsal hem fiziksel çıplaklığının temsiline dönüşür. Böylece "Paçavralar Önünde", çağdaş resimde insan imgesinin idealize edilmiş bir bedenden, psikolojik ve varoluşsal derinlik taşıyan bir "özneye" dönüşmesinin sembolü hâline gelir.

Görsel 5. Paçavralar Önünde, 1988-1989, Tuval üzeri yağlıboya, 170x138 cm.

1.3. Figür ve Soyutlama Arasında Bedenin İzleri: Willem de Kooning

Çağdaş resim sanatında değişen insan imgesine yönelik çalışmalarıyla ön plana çıkan diğer bir sanatçı Willem de Kooning, figürün temsiline dair modernist sınırları zorlayan tavrıyla dikkat çeker. 1940’lardan itibaren gelişen Soyut Dışavurumculuk akımı içinde konumlanan sanatçı, soyut biçim dilini figüratif unsurlarla harmanlayarak insan bedenine yeni bir ifade alanı kazandırmıştır. De Kooning, özellikle figürü bir anlatı nesnesi olmaktan çıkarıp, resmin fiziksel süreciyle bütünleştiren bir yaklaşıma yönelmiştir. Sanat eleştirmeni Harold Rosenberg’in ifadesiyle, “de Kooning’in tuvali bir temsil alanı değil, eylemin gerçekleştiği bir sahne gibidir” (Rosenberg,1952). Bu anlayış, insan imgesini yalnızca bir görünüm olarak değil, resimsel bir jestin, hareketin ve enerjinin taşıyıcısı hâline getirir. Dolayısıyla, de Kooning’in sanatında figür, sabit bir kimlikten çok, resimsel bir varoluş biçimine dönüşür.

Willem de Kooning’in “Kadın I” (Görsel 6) adlı eseri, çağdaş resim sanatında insan figürünün dönüşümünü en güçlü biçimde görünür kılar. Sanatçı bu çalışmasında, kadın bedenini parçalı, dinamik ve çelişkili bir yapı içinde ele alır. Güzellik, zarafet ve kimlik gibi geleneksel kavramlar yerini saldırgan, grotesk ve yoğun bir enerjiye bırakır. Kalın boya katmanları, sert fırça darbeleri ve neredeyse kontrolsüz görünen jestler, figürün hem oluş hâlinde hem de çözülme sürecinde olduğunu hissettirir. De Kooning, bu yaklaşımıyla figürü bir temsil olmaktan çıkarır; figür bir ‘oluş’ sürecine dönüşür, estetik bir ideali değil, çağdaş bireyin karmaşık ruh hâlini, şiddet ve arzunun iç içe geçtiği bir varoluşu temsil eder. Böylece Kadın I, insan bedeninin çağdaş sanatta yeniden tanımlandığı, sınırlarını kaybeden ve duygusal yoğunluğu merkeze alan yeni bir figür anlayışının simgesi hâline gelir. Bu dönüşüm, çağdaş resimde insan bedeninin artık temsil edilen bir konu değil, doğrudan resmin üretim süreciyle özdeşleşen bir özne olarak yeniden tanımlandığını gösterir.

Görsele 6. Kadın I, 950-52, Tuval üzerine yağlıboya, 192.8x147.3 cm.

De Kooning'in "Kadın VI" adlı eseri (Görsele 7), sanatçının insan figürüne yaklaşımındaki dönüşümün daha ileri bir aşamasını temsil eder. Bu çalışmada kadın figürü, artık tanınabilir bir beden bütünlüğünden uzaklaşmış, boya katmanlarının içinde eriyen, neredeyse soyut bir varlığa dönüşmüştür. De Kooning'in kullandığı sert, rastlantısal fırça darbeleri figürü bir yüzey olayına indirgerken, resmin enerjisi insan bedeninin sınırlarını adeta yok eder. Sanat tarihçisi Richard Shiff'in belirttiği gibi, "de Kooning'in kadınları, temsil ile biçim arasındaki çatışmanın sahnesidir; figür hem var olur hem de yok olur" (Shiff, 2011). Bu çelişkili durum, çağdaş resim sanatında figürün artık sabit bir kimlik değil, sürekli değişen bir görsel süreç hâline geldiğini gösterir. "Kadın VI", Freud'un içe dönük psikolojik çözümlemelerinin aksine, figürün dışavurumcu bir enerjide çözülüşünü resmeder; böylece çağdaş resimde insan imgesinin dönüşümünü hem biçimsel hem de kavramsal düzeyde görünür kılar.

Görsele 7. Kadın VI, 1953, Tuval üzeri yağlıboya, 172x120 cm.

Kooning'in birbirine benzer bir kompozisyon anlayışıyla oluşturduğu "Kadın" serisindeki tüm resimlerde dikkat çeken temel unsur, kadın bedeninin geleneksel güzellik ideallerinin çok ötesinde, neredeyse grotesk bir biçim diliyle ele alınmış olmasıdır. Sanatçı, figürün duruşunda küçük varyasyonlar yapsa da anatomik yapı genel olarak aynı kalır; iri ve kaslı kollarla belirgin göğüs bölgesi, hemen her çalışmada yinelenen bir form şemasını oluşturur. Geniş omuzlar üzerinde konumlandırılan baş ve portredeki abartılı yüz ifadesi —büyük gözler, geniş bir gülümseme— karikatüristik bir etki yaratır. Böylece de Kooning, kadın figürünü biçimsel olarak tekrar eden ama her defasında farklı bir duygusal yoğunlukla yüklü bir temsil alanı hâline getirir. Bu yönüyle sanatçının yaklaşımı, çağdaş resim sanatında insan figürünün idealize edilmiş bir güzellikten uzaklaşarak, bedensel, psikolojik ve varoluşsal bir gerçekliğin yansımalarına dönüştüğü süreci açık biçimde ortaya koyar.

1.4. Travmatik Belleğin Temsili: Georg Baselitz

De Kooning'in figürü, estetik ideallerden kopararak bedeni dışavurumcu bir enerji alanına dönüştüren yaklaşımının ardından, Georg Baselitz bu anti-estetik yönelimi bambaşka bir düzleme taşır. 1960'ların Almanyası'nda yetişen Baselitz, savaş sonrası kuşağın bireysel ve kolektif hafızasındaki kırılmaları resimsel bir dile dönüştürür. 1960'ların ortalarında geliştirdiği "Kahramanlar" (Helden) serisinde, savaş sonrası dönemin travmatik ruh hâlini biçimsel deformasyon ve bilinçli bir çirkinlik estetiği üzerinden işler.

Bu seride sanatçı, savaş sonrası Almanya'nın ideolojik ve ahlaki enkazını, yorgun, çıplak, yaralı ve kimliksiz "kahraman" figürleri aracılığıyla sorgular. Bu figürler, klasik kahramanlık anlatısının adeta bir parodisi gibidir; güçlü görünmeleri beklenirken kırılgan, yaralı ve yalnızdırlar. Sanatçı, bu resimlerde "güzel olanı" değil, "yaralı olanı" temsil etmeyi tercih eder. Figürler yıkılmış, çıplak, yönsüz ve güçsüzdür; bu durum, yıkım, suçluluk ve kimlik krizinin plastik izdüşümleri olarak okunabilir. Bu yaklaşım, çağdaş resimde figürün temsilini estetik bir beğeni nesnesi olmaktan çıkarıp, varoluşsal bir sorgulama alanına dönüştürür (Stadel Museum, 2016).

Georg Baselitz'in "Büyük Arkadaşlık" (Görsel 8) adlı eseri, çağdaş resim sanatında insan figürünün temsiline dair değişen anlayışı somutlaştıran çarpıcı bir örnektir. Eserde, yırtık üniformalar giymiş iki devasa figür, savaş sonrası dönemin çöküş ve belirsizlik atmosferinde ayakta kalmaya çalışan insan bedenini simgeler. Klasik kahramanlık anlatılarında öne çıkan güç ve yücelik imgeleri, yerini kırılganlık, çaresizlik ve varoluşsal belirsizlikle doldurur. Figürlerin abartılı oranları, deformasyonları ve ağır renk paleti, bedensel varlığı yalnızca biçimsel bir ifade aracı olmaktan çıkarıp, bireyde ve toplumsal hafızada savaşın yarattığı travmayı görünür kılar. Böylece beden, bütünlüğün değil, parçalanmışlığın ve kırılganlığın simgesi olarak yeniden kurgulanır (Krens vd.,1989).

Görsel 8. Büyük Arkadaşlık, 1965, Tuval üzeri yağlıboya, 250x300 cm.

Bu yönüyle “Büyük Arkadaşlık” çağdaş resimde insan figürünün idealize edilmiş, estetik bir nesne olarak sunulmasından koparak, kırılğan, eksik ve çelişkili bir varoluşun temsiline dönüştüğü sürecin etkileyici bir örneğidir. Baselitz, figürler aracılığıyla hem bireysel hem de kolektif hafızanın yıkımlarını ve savaş sonrası Almanya’nın ideolojik ve ahlaki enkazını sorgular; izleyiciye figürü estetik bir beğeni nesnesi olarak değil, varoluşsal ve tarihsel bir sorgulama alanı olarak deneyimleme imkânı sunar. Eser, çağdaş resim sanatında insan imgesinin temsilinde estetikten ziyade varoluşsal ve toplumsal boyutların ön plana çıktığını gösteren önemli bir görsel örnek olarak öne çıkar.

Baselitz’in “İsyancı” (Görsel 9) adlı eseri, sanatçının Kahramanlar serisinde geliştirdiği insan figürü anlayışının anti-estetik ve varoluşsal sorgulama ekseninde nasıl dönüştüğünü güçlü biçimde ortaya koyar. Tuvalin büyük bir bölümünü kaplayan figür, hareket hâlinde ve gerilim dolu bir duruş sergiler; bu, savaş sonrası dönemin belirsizlik, yıkım ve travma atmosferini adeta somutlaştırır. Figürün deformasyona uğramış anatomisi, çarpık oranları ve kasvetli renk paleti, yalnızlığını, güçsüzlüğünü ve psikolojik kırılğanlığını izleyiciye doğrudan aktarır. Kompozisyonun tuval içinde çarpık ve dengeli olmayan yerleşimi, izleyicide hem gerilim hem de odak hissi yaratır; yüzeydeki yoğun fırça dokusu ise figürün varlığını bastırılmış, patlamaya hazır bir enerji hâlinde hissettirir.

Görsel 9. İsyancı, 1965, Tuval üzeri yağlıboya, 162x130 cm.

Bu özellikleriyle “İsyancı” çağdaş resim sanatında insan figürünün yalnızca estetik bir güzellik nesnesi olmaktan çıkarak, yıkım, deformasyon ve varoluşsal sorgulamanın bir aracı hâline geldiğini gösteren güçlü bir örnektir. Baselitz, figürü aracılığıyla hem bireysel hem de kolektif hafızanın travmalarını ve savaş sonrası Almanya’nın ideolojik ve ahlaki enkazını yansıtır. İzleyiciye, figürü estetik bir beğeni nesnesi olarak değil, tarihsel, psikolojik ve toplumsal boyutlarıyla deneyimleme imkânı sunar.

2. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Modernizm sonrası dönemde insan figürü, sanatçıların temsil, kimlik ve varoluş sorunlarına yönelen sorgulamalarının merkezinde yeniden tanımlanmıştır. Bu süreçte insan, artık idealize edilmiş bir biçimin değil, kırılğan, parçalanmış ve çoğu zaman tedirgin bir varoluşun simgesi hâline gelmiştir. Bacon, Freud, De Kooning ve Baselitz gibi sanatçılar, figürü bir güzellik ideali ya da estetik uyum nesnesi olarak değil; savaş, yalnızlık, yabancılaşma ve içsel çöküş gibi temaların görsel karşılığı olarak ele almışlardır.

Francis Bacon’ın deformasyona uğramış figürleri, savaş sonrası dönemin travmatik ruh hâlini ve varoluşsal sıkışmışlığını görünür kılarken, Lucian Freud’un beden temsilleri insanın zaman, ölüm ve fiziksel çürüme karşısındaki çaresizliğini somutlaştırır. Willem de Kooning’in çözülmüş kadın figürleri, figürün bir temsilden ziyade bir “oluş” süreci olduğunu vurgular. Georg Baselitz’in ters çevrilmiş ya da kırılmış figürleri ise, insanın bütünlüğünü yitirdiği, yönünü kaybettiği çağdaş varoluşu simgeler. Bu örneklerde figür, artık temsil ettiği nesnenin değil, kendi varoluşunun ve eksikliğinin bir göstergesi hâline gelir.

Bu bağlamda çağdaş resim sanatında insan imgesi, modernist figür anlayışının sınırlarını aşarak, bireyin öznel deneyimini, toplumsal travmalarını ve ruhsal kırılmalarını ifade eden bir alana dönüşmüştür. Figürün bu yeni biçimi, yalnızca biçimsel bir çözülme değil; insanın kendisini, dünyayla ilişkisini ve gerçeklikle bağını yeniden düşünme çabası olarak da okunabilir. Dolayısıyla çağdaş sanatın figür temsili, estetik olduğu kadar etik bir sorgulamanın alanı hâline gelmiş; insanın iç dünyasını, kırılganlığını ve varoluşsal yalnızlığını görünür kılarak, modern sonrası dönemin en güçlü ifade biçimlerinden birini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Clair, J., *La responsabilité de l'artiste: les avant-gardes entre terreur et raison*, Gallimard, Paris, 1997.

Deleuze, G., *Francis Bacon Duyumsamanın Mantiğı*, Can B., Ece E. (çev.), Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Krens T., Govan M., Thompson, J., *Refigured Painting: The German Image 1960-88*, The Solomon R. Guggenheim Foundation, New York, 1989.

Kuspit, D., *Sanatın Sonu*, Yasemin T. (çev.), 3. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

Peppiatt, M., *Francis Bacon: Anatomy of an Enigma*. New York: Skyhorse, 2008.

Rosenberg, H., *The American Action Painters*. *Art News*, 51(8), 22–23, 48–50, 1952.

Shiff, R., *Between Sense and de Kooning*. In R. Shiff & D. Sylvester (Eds.), *Willem de Kooning: A Retrospective* (pp. 145–163). Museum of Modern Art, New York, 2011.

Stadel Museum, *Georg Baselitz: The Heroes* (Basın bülteni), 2016,

https://newsroom.staedelmuseum.de/sites/default/files/field/file/2016/st_press_baselitz_engl.pdf . (19.09.2025).

Tate Museum., *Francis Bacon: Lying Figure, 1969*. Retrieved from, 2009, Web: <https://www.tate.org.uk> , (21.09.2025)

ANSELM KIEFER’İN SANATINDA MALZEME ESTETİĞİ VE TARİHSEL BELLEK

Doç. Dr. Samet DOĞAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, sametdogan@comu.edu.tr –

ORCID: 0000-0003-0800-4551

ÖZET

1945 yılında Almanya’da doğan Anselm Kiefer, günümüz çağdaş sanatının önde gelen isimlerinden biridir. II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya’nın geçmişiyle yüzleşme sürecinde sanatıyla dikkat çekmiş ve bu bağlamda önemli eserler üretmiştir. Eserlerinde kurşun, kül, saman, toprak ve bitkisel malzemeler gibi unsurları kullanarak tarih, bellek ve kimlik temalarını çarpıcı bir dille betimlemiştir. Sanatçının malzemeyle kurduğu ilişki, yalnızca estetik bir tercih olmanın ötesine geçerek, geçmişin izlerini ve tarihsel belleği somutlaştıran, derin anlam yüklü bir ifade biçimi oluşturur. Bu malzemeler, Kiefer’in anlatımında hem fiziksel bir varlık hem de tarihsel ve kültürel hafızayı taşıyan güçlü araçlar olarak işlev görür. Bu çalışma, Kiefer’in sanatında malzeme estetiği ile tarihsel bellek arasındaki ilişkiyi farklı boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada Kiefer’in eserleri ikonografik ve yorumla dayalı bir yaklaşımla ele alınmış, malzemenin sembolik anlamları, tarihsel çağrışımları ve izleyici üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Sanatçının çalışmalarında sıkça görülen yıkım, yeniden doğuş, suçluluk ve hatırlama temaları, seçilen eser örnekleri üzerinden kapsamlı biçimde değerlendirilmiş, bireysel ve toplumsal belleğin görselleştirilmesinde kullandığı malzemelerin sembolik anlamları örnek eserler üzerinden çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anselm Kiefer, Resim Sanatı, Malzeme Estetiği, Tarihsel Bellek

ABSTRACT

Born in Germany in 1945, Anselm Kiefer is one of the leading figures in contemporary art. He attracted attention with his art during Germany's post-World War II confrontation with its past and produced significant works in this context. In his works, he uses elements such as lead, ash, straw, soil, and plant materials to depict themes of history, memory, and identity with striking language. The artist's relationship with materials transcends mere aesthetic preference and creates a deeply meaningful form of expression that embodies traces of the past and historical memory. In Kiefer's narrative, these materials function both as physical entities and as powerful tools conveying historical and cultural memory. This study aims to examine the relationship between material aesthetics and historical memory in Kiefer's art from various perspectives. Kiefer's works are approached with an iconographic and interpretive approach, focusing on the symbolic meanings of materials, their historical connotations, and their impact on the viewer. The themes of destruction, rebirth, guilt and remembrance, which are frequently seen in the

artist's works, have been comprehensively evaluated through selected examples of works, and the symbolic meanings of the materials he uses in the visualization of individual and social memory have been attempted to be analyzed through sample works.

Keywords: Anselm Kiefer, Painting, Material Aesthetics, Historical Memory

1. GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da sanat, yalnızca estetik bir ifade alanı olmaktan çıkarak tarih, kimlik ve bellekle hesaplaşmanın önemli bir aracına dönüşmüştür. Almanya’da bu süreç, özellikle savaşın ve Holokost’un yol açtığı toplumsal travmaların sanat yoluyla sorgulanmasıyla şekillenmiştir. Bu dönemde birçok sanatçı, savaşın Alman toplumu üzerindeki derin tahribatını eserlerinin merkezine yerleştirerek, sanatın etik ve tarihsel sorumluluğunu yeniden tanımlamıştır. Bu sanatçılardan biri olan Anselm Kiefer, II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya’nın bastırılmış geçmişiyle yüzleşen ve bu temayı üretimlerinin merkezine alan çağdaş sanatın en önemli figürlerinden biridir.

Kiefer, tarihsel ve kültürel belleğe odaklandığı çalışmalarında savaşın yıkıcılığını doğrudan betimlemek yerine, mitolojik, edebi ve simgesel göndermeler aracılığıyla kolektif suç, kimlik ve hafıza meselelerini sanatına yansıtır. Sanatçının bu yaklaşımına eşlik eden kurşun, saman, kül, kil, kumaş, toprak, kum, bitkisel materyaller, fotoğraf ve boya vb gibi unsurları bir arada kullandığı özgün malzeme dili, onu çağdaşları arasından ayıran belirgin bir nitelik taşır. Bu malzemeler hem doğanın hem tarihin izlerini bünyesinde barındırarak zamanla değişen, bozulan ve dönüşen biçimleriyle belleğin katmanlı yapısını simgeler.

Kiefer’in malzemeye yüklediği anlam, yalnızca biçimsel bir tercih değil; aynı zamanda Almanya’nın geçmişiyle yüzleşme sürecini fiziksel bir deneyime dönüştüren estetik bir strateji olarak okunabilir. Eleştirmenlerin de vurguladığı üzere, Kiefer tarihi yalnızca temsil eden değil, malzeme aracılığıyla yeniden inşa eden bir sanatçıdır. Yapıtlarında malzeme estetiği, içerikle doğrudan ilişki kuran, belleğin görselleştirildiği bir anlatım biçimi olarak varlık kazanır. Onun eserlerinde madde, yalnızca dokunulabilir bir yüzey değil, geçmişin izlerini taşıyan bir hafıza katmanıdır.

2. ANSELM KIEFER’İN SANATINDA MALZEME ESTETİĞİ VE TARİHSEL BELLEK

Anselm Kiefer’in sanatı II. Dünya Savaşı sonrası Almanya’nın tarihsel travmaları ve kültürel hafızasıyla yakından bağlantılıdır. Sanatçı, savaşın yarattığı yıkımı ve ülkenin geçmişle yüzleşme ihtiyacını eserlerinde merkezine alarak tarih, ulusal kimlik ve suç kavramlarını işler. Kiefer’in üretimleri yalnızca biçimsel bir araştırma değil, aynı zamanda geçmişle hesaplaşmanın somut bir ifadesi olarak okunabilir. Bu bağlamda, onun eserleri tarihsel hafızanın görsel bir yorumu olarak işlev görür ve sanatçının malzemeyi anlam taşıyan bir araç olarak kullanmasıyla güçlenir.

Kiefer’in eserlerinde kullanılan kurşun, saman, kül, kil ve bitkisel öğeler gibi materyaller hem doğanın dönüşümünü hem de zamanın geçiciliğini simgeler. Bu malzemeler, sanatçının tarihsel temalarla kurduğu ilişkiyi kuvvetlendirirken, farklı dokular ve sembolik anlamlar aracılığıyla izleyicide metaforik çağrışımlar yaratır. Saman ve kurşun gibi sık tercih edilen materyaller, özellikle Nazizm ve savaşın yıkıcı etkilerini temsil eden sembolik bir işlev taşır. Kiefer, bu malzemeleri biçimsel ve kavramsal olarak ustaca birleştirerek kısa ömürlü olan ile kalıcı olan arasındaki kırılgan dengeyi görünür kılar.

Tarih ve kültürel hafıza Kiefer’in sanatsal üretiminin sürekli merkezinde yer alır. Eserlerinde Antik Yunan, Eski Mısır, Kabala ve Almanya’nın Nazi dönemi gibi farklı dönemlerden mitolojik ve dini motifler kullanarak, yaşam ve ölüm, yıkım ve yeniden doğuş döngüsünü işler. Bu tematik zenginlik, eserlerini sadece bireysel bir ifade biçimi olmaktan çıkarıp, kolektif hafızayı temsil eden bir panoramik manzaraya dönüştürür. Melankoli ve yas motifleriyle desteklenen Kiefer’in çalışmaları, tarihsel travmaların belleğe aktarılmasında ve geçmişle yüzleşmede bir köprü rolü üstlenir.

Sanat tarihçisi Andreas Huyssen, Kiefer’in eserlerini “Almanya’nın unutmaktan çok hatırlamayı seçtiği bir dönemin görsel tanıklığı” olarak değerlendirir (Huyssen, 1989). Bu bağlamda Kiefer’in çalışmaları, yalnızca bireysel bir sanat pratiği değil, toplumsal bir yüzleşme biçimidir. Onun malzeme estetiği, geçmişin izlerini taşıyan dokular aracılığıyla belleği görünür kılar; tarihsel olanı kişisel deneyimle, fiziksel malzemeyle ve zamansal süreçle iç içe geçirir. Bu yönüyle Kiefer’in üretimleri hem biçimsel hem kavramsal düzeyde tarihsel bellek, yıkım ve yeniden doğuş arasındaki gerilimi yansıtır. Malzeme burada yalnızca bir ifade aracı değil, geçmişle bugünü, yıkımla umudu birleştiren sembolik bir köprü hâline gelir.

Bu yaklaşımın çarpıcı örneklerinden biri olan Nürnberg (Görsel 1) adlı yapıtında Kiefer, II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya’nın kendi geçmişiyle yüzleşme sürecini yalnızca tematik düzeyde değil, kullandığı yoğun malzeme katmanları aracılığıyla da görünür kılar. Adını savaş suçlularının yargılandığı Nürnberg Mahkemeleri’nden alan eser, olayı doğrudan betimlemek yerine, kurşun, saman, kül, toprak, alçı ve kalın boya tabakalarının oluşturduğu yüzey aracılığıyla tarihsel suçun mekânsal ve maddesel hafızasını yeniden üretir. Kiefer’in kalın boya uygulamaları, kazıma ve yakma işlemleriyle birleşerek, geçmişin üzeri örtülmüş izlerini açığa çıkaran bir tür arkeolojik katman etkisi yaratır. Resimdeki derin perspektifli mimari düzenleme, bu malzeme yoğunluğu sayesinde neredeyse üç boyutlu bir hacim kazanır; duvarlardaki kararmalar ve gri tonlar, yanmış bir dünyanın kalıntılarını çağrıştırır.

Görsel 1. Nürnberg, Tuval üzerine akrilik, emülsiyon ve saman, 1982, 280.35x380.68 cm.

Yüzeydeki yoğun boya dokusu, kazınmış izler, kurşun ve toprak parçaları, yalnızca resimsel bir derinlik değil, aynı zamanda tarihsel bir yara ve ağırlık duygusu oluşturur. Kiefer'in katmanlı yüzey anlayışı, sanatçının genel üretiminde sıkça rastlanan bir "hafıza topografyası" olarak okunabilir. Sanat tarihçisi Daniel Arasse (2001), bu yaklaşımı "tarihin yalnızca anlatı olarak değil, madde üzerinde bırakılmış fiziksel bir iz olarak yeniden üretimi" şeklinde tanımlar. Nürnberg hem adaletin hem de suçun mekânıdır; geçmişin hesaplaşmasını temsil ederken aynı zamanda belleğin kırılğan yapısını da somutlaştırır. Kiefer burada yalnızca Nazi Almanyası'nın suçlarını değil, Alman toplumunun bu suç karşısındaki suskunluğunu ve unutma eğilimini de sorgular. Tarihi yeniden canlandırmaktan çok, onu yeniden düşünmeye zorlayan bir görsel alan" yaratır. Böylece malzeme, Kiefer'in elinde yalnızca biçimsel bir araç olmaktan çıkar; tarihsel tanıklığın, suçun ve vicdanın taşıyıcısına dönüşür.

Anselm Kiefer'in 1998 tarihli Lilith'in Kızları (Görsel 2) adlı eseri, sanatçının mitolojik, tarihsel ve varoluşsal katmanları bir araya getirdiği çok malzemeli yaklaşımının çarpıcı bir örneğidir. Kiefer, bu yapıtında Yahudi mitolojisinde yer alan Lilith figürü üzerinden dişil kimliğin bastırılışını ve yeniden doğuşunu sorgular. Lilith, erkek egemen yaradılış anlatısına direnen ve bu nedenle dışlanan ilk kadın olarak hem başkaldırının hem de dışlanmışlığın sembolüdür. Kiefer bu figürü, tarih boyunca susturulmuş kadınların kolektif bir belleği olarak yeniden yorumlar.

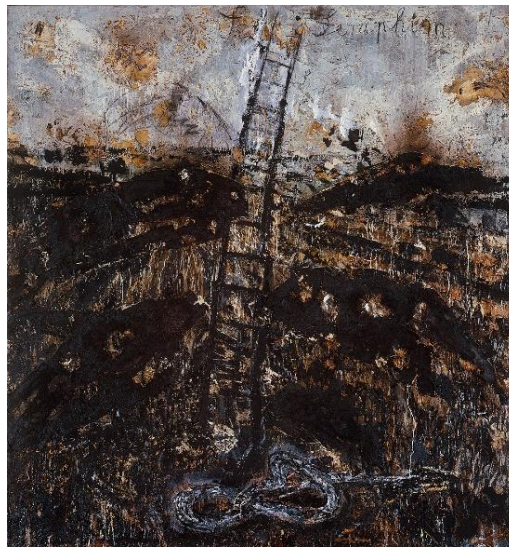
Görsel 2. Lilith'in Kızları, 1983–84, panel üzerinde, sanatçının çerçevesinde yağ, emülsiyon, gomalak, kum, kumaş, tel ve fotoğraflar, 307x270 cm.

Eserin en dikkat çekici yönü, malzeme çeşitliliği ve bu malzemelerin yüzeydeki düzenlenişidir. Kiefer, tuval üzerine yağ, emülsiyon, gomalak, kum, kumaş, tel ve fotoğraflar gibi farklı malzemeleri bir araya getirerek katmanlı bir yüzey kurgusu oluşturur. Gerçek bir kıyafetin tuvale yapıştırılması, insan bedeninin fiziksel yokluğunu, onun maddi kalıntısı olan giysi aracılığıyla görünür kılar. Bu hazır nesne, hem bireysel bir varlığa işaret eder hem de Lilith mitinin temsil ettiği “dışlanmış kadın” temasını somutlaştırır.

Kumaşın yıpranmış dokusu, telin gerilimli çizgisel yapısı ve kumun dağılmış tanecikleri, resmin yüzeyinde hem maddi hem duygusal bir derinlik yaratır. Gomalak ve emülsiyonun saydam katmanları, zamanın izlerini ve belleğin geçirgen doğasını çağrıştırırken; yüzeye eklenen fotoğraf parçaları, kişisel ve kolektif hafızanın görsel kırıntılarını taşır. Bu malzeme kombinasyonu, Kiefer’in sanatında sıkça rastlanan “belleğin maddeselliği” düşüncesini güçlendirir — yani tarih, yalnızca anlatılan bir şey değil, maddenin yüzeyine kazınmış bir izdir (Arasse, 2001).

Lilith’in Kızları, insan imgesini temsil etmekten çok, insanlık tarihine sinmiş bedensel ve ruhsal deneyimlerin izlerini görünür kılar. Kiefer burada, modern sonrası dönemde figürü yeniden düşünür: beden artık görünür olmaktan çok, maddeyle bütünleşen bir varlık alanına dönüşmüştür. Bu yönüyle eser, insanın varoluşunu belleğin, malzemenin ve maddenin diliyle anlatan bir çağdaş ikon haline gelir.

Anselm Kiefer’in Seraphim adlı eseri (Görsel 3) hem dinsel hem simgesel anlamda bir “arınma” ve “yeniden doğuş” anlatısı sunar. Adını, kutsal metinlerde Tanrı’nın tahtını çevreleyen altı kanatlı meleklerden alan eser, Kiefer’in savaş sonrası yıkımın ardından manevi bir iyileşme ve yeniden inşa arayışına yöneldiğini gösterir.

Görsel 3. Seraphim, 1983-1984, Tuval üzerine yağlıboya, saman, emülsiyon ve gomalak, 320,7 × 330,8 cm

Seraphim, Anselm Kiefer’in insanın ruhsal dönüşümüne ve yıkımdan doğan yeniden varoluş düşüncesine odaklandığı güçlü yapıtlarından biridir. Sanatçı bu eserde, adını Eski Ahit’te Tanrı’ya en yakın melekler olarak anılan “serafimler”den alır; bu figürleri, saf ışığın ve arınmanın olduğu kadar, yanmanın ve yok oluşun da sembolü hâline getirir. Böylece Kiefer, ilahi olanla insan arasındaki sınırı sorgularken, bedensel varlığın ötesinde bir ruhsal geçiş alanı kurgular (Arasse, 2001).

Eserde kullanılan kurşun, yağlı boya, kül, saman ve gomalak gibi malzemeler hem resmin fiziksel ağırlığını hem de tematik gerilimini belirler. Kurşun, Kiefer’in sanatında sıkça görülen bir “insanlık madeni” olarak burada da hem yerçekimini hem günahın ağırlığını temsil eder (Rosenthal, 2009). Yüzeydeki kalın boya katmanları ve yanık izleri, arınmanın ancak yıkım üzerinden mümkün olabileceğini ima eder. Bu yanmış, çatlamış dokular içinde beliren belirsiz biçimler, artık tanrısal varlıklar olmaktan çok, insanın içsel yanma ve arınma sürecinin görsel yansımalarıdır (Saltzman, 1999).

Kiefer’in Seraphim’de kurduğu bu yeryüzü ve gökyüzü arasındaki ara alan, insan imgesinin dönüşümünü metafizik bir düzleme taşır. Figür burada doğrudan görünmez; onun yerine malzemenin kendisi figüre dönüşür. Kurşunun ağırlığı, samanın kırılabilirliği, külün uçuculuğu ve boya katmanlarının yoğunluğu, insanın hem maddi hem manevi varoluşunun karşıt niteliklerini bir arada barındırır. Bu anlamda eser, Kiefer’in insanı ne yalnızca bedensel bir varlık ne de tamamen ruhani bir öz olarak gördüğünü; aksine her iki düzlemin de birbirine karıştığı bir ara mekânda konumlandığını gösterir (Rosenthal, 2009).

Seraphim, tıpkı Lilith’in Kızları ve Nürnberg’de olduğu gibi, geçmişin izlerini maddenin yüzeyinde yeniden üretir. Ancak burada sanatçı, belleğin karanlık alanlarından göksel bir arınmaya yönelir. Bu geçiş, Kiefer’in sanatında insan imgesinin süreklilik gösteren bir dönüşüm içinde olduğunu kanıtlar: tarihsel travmadan mitolojik yeniden doğuşa, dünyevi bedenden ruhsal bir forma doğru evrilen bir süreçtir bu (URL 2). Dolayısıyla Seraphim, Kiefer’in sanatındaki varoluşsal sorunsalın hem devamı hem de doruk noktalarından biri olarak okunabilir.

Anselm Kiefer’in Osiris ve Isis adlı eseri (Görsel 4) sanatçının önceki tarihsel yüzleşme temalı çalışmalarından farklı olarak evrensel bir yeniden doğuşu sorgular. Bu kez doğrudan savaş, suçluluk ya da siyasi yıkım temalarına odaklanmaz; bunun yerine tarihsel yıkımın ardından hayatın ve doğanın sürekliliğine işaret eder. Tuval yüzeyinde yer alan moloz parçaları, kurşun levhalar, saman ve toprak gibi malzemeler hem geçmişin enkazını hem de yaşamın yeniden doğma potansiyelini simgeler. Eserde yükselen piramit formu, antik uygarlıklara ve insanlığın ölüm ile diriliş döngüsüne gönderme yaparken, gömülü kablolar ve kurşun levhalar enerjinin, bilginin ve ruhun dolaşımını ima eder. Böylece Kiefer, maddesel dönüşüm üzerinden tarihsel travmanın ötesinde metafizik bir yeniden inşa alanı yaratır.

Görsel 4. Osiris ve İsis, 1985-1987, Tuval üzerine yağlı boya, akrilik, emülsiyon, kıl, porselen, kurşun ve bakır tel, televizyon ekran kartı, 379.7 × 561.3 × 24.1 cm.

Eser, Mısır mitolojisinden alınan Osiris ve İsis temasıyla öne çıkar. Osiris'in parçalanmış bedeni seramik parçalarla temsil edilirken, bakır teller piramidin tepe noktasındaki televizyon ekranına bağlanarak enerjinin ve yaratıcı gücün aktarımını sembolize eder. Bu kullanım hem doğanın döngüselliğine hem de nükleer enerjinin veya maddenin dönüşüm süreçlerine atıfta bulunur. Mark Rosenthal'a göre, Kiefer burada tarihsel ve mitolojik unsurları birleştirerek "tarihin külleri üzerinde kurulan bir diriliş mitolojisini sahneye koyar (Rosenthal, 1987:153). Böylece eser, sanatçının savaş sonrası suçluluk temalarından uzaklaşarak umut ve süreklilik fikrine yöneldiğini gösterir.

Kiefer'in malzeme estetiği, tarihsel bellekten mitolojik bilince doğru genişleyen bir anlatı sunar. Eserin basamaklı piramidi, sanatçının İsrail'de gördüğü Roma harabesinden esinlenirken, kalın ve dokulu yüzey, tarihin yükünü ve geçmişin enkazını fiziksel olarak hissettirir. Eserdeki örgütsel düzen ve malzeme çeşitliliği —yağ, akrilik, kurşun, toprak, porselen, bakır tel, anten ve televizyon ekran kartı gibi— hem tarihi hem de mitolojik katmanları birleştirerek izleyiciye yeniden var olma kapasitesini ve evrensel dirilişi hatırlatır. Böylece Osiris ve İsis, Kiefer'in sanatında travmanın ardından gelen iyileşme evresini ve doğanın döngüselliğinde insanın yeniden var oluşunu sembolize eder.

Kiefer'in Osiris ve İsis'te ulaştığı mitolojik yeniden doğuş düşüncesi, onun sanatında geçmişle hesaplaşmanın tamamlandığı bir son değil, aksine belleğin döngüsel doğasının yeni bir katmanıdır. Sanatçı, bu kez insanlığın tarihsel travmalarına geri dönerek, savaşın bireysel ve kolektif düzeyde bıraktığı izleri yeniden ele alır. Bu dönüşün en çarpıcı örnekleri, birbirine karşıt ama birbirini tamamlayan iki eserinde görülür: Margarete ve Sulamith. Bu iki yapıtta Kiefer, II. Dünya Savaşı ve Holokost'un yarattığı yıkımı, Paul Celan'ın "Ölüm Fügü" (Todesfuge) (1945) şiirinden hareketle simgesel bir ikilik içinde işler.

Anselm Kiefer'in Margarete (Görsel 5) adlı eseri, sanatçının II. Dünya Savaşı sonrası Alman kimliğiyle hesaplaşmasının en çarpıcı örneklerinden biridir. Eser, Alman edebiyatının önemli isimlerinden Paul Celan'ın "Ölüm Fügü" (Celan, 1945) adlı şiirinden ilham alır. Celan'ın şiirinde geçen "Altın saçlı Margarete" ile "kül saçlı Shulamith" imgeleri, savaşın karşıt

yüzlerini — hayat ve ölüm, güzellik ve yıkım, kurban ve fail — simgeler. Kiefer, bu ikiliği görsel bir dile dönüştürerek savaşın yarattığı derin travmayı somutlaştırır.

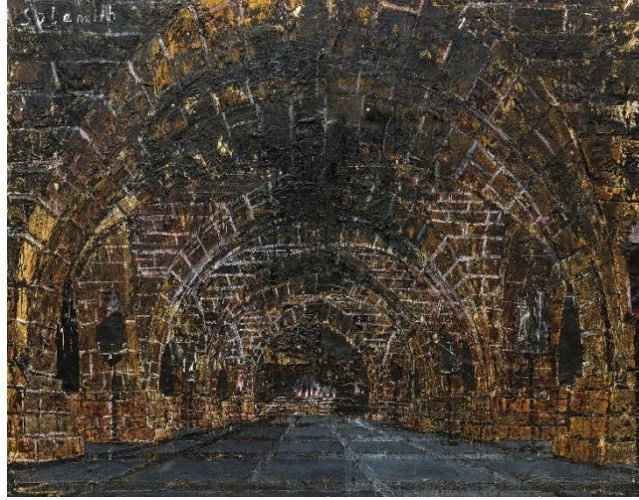
Görsel 5. Margarete, 1981, Tuval üzerine yağlıboya, akrilik boya, emülsiyon ve saman, 280 x 380 cm.

Resimde açık tonlarda işlenmiş gerçek saman demetleri, Margarete'nin altın saçlarını çağırıştırır; bu saçlar, aynı zamanda yanmış toprak ve küle kaplı yüzey üzerinde bir hafıza izi gibi görünür. Sanatçının kullandığı saman hem yaşamın hem de çürümenin döngüsünü temsil eder; bununla birlikte savaşın ardından doğanın belleğinde bile kalan yanık kokusuna gönderme yapar. Bu malzeme, Kiefer'in sanatında sıkça karşılaşılan “zamanla bozulan ve dönüşen” estetik anlayışının bir parçasıdır.

Bazı sanat eleştirmenleri, Kiefer'in bu çalışmada Margarethe figürünü samanla ilişkilendirmesini, ırk üstünlüğünü simgeleyen mitleri sorgulama ve yıkma çabasının bir göstergesi olarak yorumlar. Nitekim Donald Kuspit, sanatçının sembolik temayı geçici ve yanıcı bir malzeme aracılığıyla vurgulayarak kalıcılık ile geçicilik arasındaki gerilimi görünür kıldığını belirtir (URL 1). Sanat tarihçisi Lisa Saltzman (1999) ise Kiefer'in bu yaklaşımını “unutmaya karşı bir direniş estetiği” olarak tanımlar. Gerçekten de sanatçının üretimi, yalnızca geçmişin travmatik hatıralarını anımsatmakla kalmaz; aynı zamanda hatırlamanın ahlaki sorumluluğunu da izleyiciye yükler.

Margarete, geçmişin acılarını unutturmadan yeniden anlamlandırma çabasının bir sembolü hâline gelir. Saman, kül ve kurşun gibi malzemelerin iç içe geçtiği yüzey hem yıkımın hem de yeniden doğuşun mekânına dönüşür. Böylece Kiefer'in eseri, II. Dünya Savaşı sonrasında insanlığın ortak belleğinde silinmez izler bırakan tarihsel travmayı malzemenin dili aracılığıyla görünür kılar.

Kiefer'in Sulamith (Görsel 6) adlı eseri, Margarete'de ele alınan yaşam ve ölüm ikiliğini, II. Dünya Savaşı ve Holokost'un yarattığı yıkımı farklı bir perspektiften işler. Eser, Celan'ın “Ölüm Fügü” şiirindeki “kül saçlı Shulamith” figürünü merkezine alır ve Yahudi halkının acılarını, kaybını ve savaşın bıraktığı kolektif travmayı simgesel bir dil aracılığıyla aktarır. Sulamith, Kiefer'in savaş sonrası Almanya'nın bastırılmış tarihine ve bireysel hafızaya yönelik eleştirisinin en dramatik ve yoğun örneklerinden biridir.

Görsel 6. Sulamith, 1983, Tuval üzerine yağlıboya, akrilik boya, emülsiyon, gomalak ve saman, 290 x 370 cm.

Kiefer, Sulamith adlı eserinde de tıpkı Margarete’de olduğu gibi, II. Dünya Savaşı’nın yol açtığı acıların temsil edilemezliğini vurgular. Sanatçı, dili, imgeyi ve malzemenin sembolik gücünü kullanarak Sulamith’i bir portre değil, bir mekân olarak kurgular. Eserdeki mimari düzen, Nazi mimarı Wilhelm Kreis’in 1939’da Berlin’de tasarladığı “Büyük Alman Askerleri İçin Cenaze Salonu”nun fotoğrafından esinlenmiştir. Kiefer bu yapıyı olduğu gibi kopyalamak yerine, kararmış ve kömürleşmiş tuğlalarla inşa edilmiş, çürümekte olan bir iç mekân olarak yeniden yorumlar. Üç boyutlu bir sahne etkisi yaratan bu karanlık mekânın köşesinde sanatçı, Sulamith adını sönük bir fısıltı gibi yazıya döker. Böylece resim, faşist anıtsallık ile kişisel anma arasında asılı kalır ve izleyiciyi hem Celan’ın şiirine hem de soykırımın silinmez belleğine yönlendirir.

Resim, koyu tonların hâkim olduğu, yoğun ve katmanlı bir yüzeye sahiptir. Yüzeydeki kül, kurşun ve yanık materyaller hem fiziksel hem de metaforik olarak geçmişin ağırlığını taşır. Kiefer, yanmış saman ve parçalanmış dokularla, Holokost’un tahrip edici etkilerini görselleştirir ve izleyicide hem sessiz bir tanıklık hem de tarihsel hesaplaşma duygusu uyandırır. Bu malzeme kullanımı, sanatçının belleğe yüklediği katmanlı ve dönüşen anlamın tipik bir örneğidir; materyallerin bozulabilir, yanabilir ve değişebilir özellikleri, geçmişin canlı ve kırılğan doğasını somutlaştırır.

Sanat eleştirmeni Andreas Huyssen (2003), Sulamith’i değerlendirirken Kiefer’in bu eseri için “Alman belleğinin hem suçun hem de kaybın yankısını taşıyan ikili bir aynası” ifadesini kullanır. Eserdeki karanlık tonlar ve yoğun malzeme dokusu, izleyiciyi Holokost’un yarattığı sessiz yıkım ve travmayla yüzleştirir. Kiefer, Sulamith’te tarihsel acıyı soyutlamadan, malzemenin kendi fiziği ve estetiği aracılığıyla görünür hâle getirir; böylece savaşın kolektif hafızada bıraktığı izler kalıcı ve dokunsal bir biçimde algılanabilir.

Bu yönüyle Sulamith, Margarete ile birlikte, Kiefer’in II. Dünya Savaşı sonrası Almanya’da yaşanan travmaları hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yorumladığı, simgesel bir ikiliyi oluşturur. Margarete yaşam ve travmayı, Sulamith ise ölüm ve yıkımı temsil eder; bu eserler,

Kiefer'in malzeme estetiği ile tarihsel bilinç arasındaki sıkı bağı en güçlü görsel örneklerini sunar.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Anselm Kiefer'in seçilen eserleri, insan imgesinin çağdaş resim sanatındaki dönüşümünü tarih, mitoloji ve ruhsal deneyimler ekseninde kapsamlı biçimde ortaya koyar. Nürnberg'de toplumsal ve tarihsel suçun mekânsal hafızasını, Lilith'in Kızları'nda dışlanmış dişil enerjiyi, Seraphim'de ruhsal arınmayı ve yükselişi, Osiris ve Isis'te ise ölüm ve yeniden doğuş döngüsünü ele alan Kiefer, insan figürünü artık yalnızca anatomik bir varlık olarak değil, tarihsel, kültürel ve mitolojik hafızanın taşıyıcısı olarak konumlandırır.

Sanatçı, malzeme kullanımında sağladığı çeşitlilikle bu dönüşümü hem biçimsel hem de kavramsal düzeyde destekler. Kurşun, kil, porselen, saman, bakır teller, televizyon devre kartları, yağlı boya ve akrilik gibi farklı malzemelerin bir arada kullanılması hem yüzeyin fiziksel ağırlığını hem de insan imgesinin taşıdığı tarihsel ve ruhsal yükü görünür kılar. Bu malzeme katmanları, figürü doğrudan temsil etmek yerine, yokluk, iz ve kalıntı biçiminde ortaya koyarak çağdaş resimde temsilin sınırlarını genişletir. Böylece Kiefer, modern sonrası dönemde insan imgesini, bireysel ve kolektif hafızanın, travmanın ve mitolojik kodların kaydına dönüşen bir alan olarak yeniden tanımlar.

Sonuç olarak, Kiefer'in bu eserleri, insanın tarih karşısındaki sorumluluğunu, kültürel ve mitolojik kimliğini, bedensel ve ruhsal varlığını sorgulayan bir görsel dilin örneklerini sunar. Eserlerdeki malzeme kullanımı ve figürün dönüşümü, izleyiciyi yalnızca geçmişin izleriyle yüzleştirmekle kalmaz; aynı zamanda insan varlığının kırılganlığı, yeniden doğuş ve arınma temaları üzerinden çağdaş resimdeki insan imgesi anlayışını yeniden düşünmeye zorlar.

KAYNAKÇA

Arasse, D., *Anselm Kiefer*, Harry N. Abrams, Paris, 2001.

Celan, P., *Todesfuge*. In *Mohn und Gedächtnis*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1945.

Huyssen, A., *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford University Press, USA, 2003.

Huyssen, A., *Anselm Kiefer: The Terror of History, the Temptation of Myth*, October, cilt 48, 1989, ss. 25-45. Erişim: <https://www.neugraphic.com/kiefer/kiefer-text18.html>

Saltzman, L., *Anselm Kiefer and Art after Auschwitz*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Rosenthal, M., *Anselm Kiefer: Heaven and Earth*, Guggenheim Museum Publications, New York, 2009

Rosenthal, M., *Anselm Kiefer*. Philadelphia Museum of Art & Art Institute of Chicago, 1987.

URL 1. Kuspit, D., *The Sprit of Gray*, 2002

<http://www.artnet.com/magazine/features/kuspit/kuspit12-19-02.asp> , (Erişim tarihi:

29.09.2025)

URL 2. Tate, *Anselm Kiefer: Seraphim* (1983). <https://www.artsy.net/artwork/anselm-kiefer-seraphim> , (Erişim tarihi: 15.10.2025)

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂNIN SERAMİK TASARIM OLANAKLARI: TASARIM VE TEKNİK ÇİZİM YETERLİLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Doçent Sanver ÖZGÜVEN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, sanveroz@gmail.com - 0000-0001-8566-8672

ÖZET

Günümüzde yapay zekâ (YZ), makine öğrenmesi ve derin öğrenme gibi alt bileşenlerdeki ilerlemeler sayesinde tasarım süreçlerini dönüştüren kritik bir araç haline gelmiştir. Seramik sanatının geleneksel ve dokunsal özünü teknolojiyle birleştiren bu dönüşüm, YZ'nın malzemelerin optimizasyonundan yeni tasarımların otomatik oluşturulmasına kadar geniş bir yelpazede kullanılabilirliğini gündeme getirmiştir. Bu çalışmada, YZ'nın seramik tasarım olanaklarını somut örneklerle ortaya koymak amacıyla deneysel bir uygulama gerçekleştirilmiştir. İki farklı üretken YZ uygulaması olan Gemini ve ChatGPT, aynı komutlarla hem seramik ürünlerin (fincan) gerçekçi görsellemelerini hem de teknik resim çizimlerini üretme yetenekleri açısından karşılaştırılmıştır. Deneysel bulgular, her iki YZ modelinin de karmaşık sır efektleri ve sır ayağı detayları gibi unsurları içeren gerçekçi ve etkileyici görüntüler oluşturmada oldukça başarılı olduğunu göstermiştir. Buna karşın, aynı ürünlerin teknik resim çizimi istendiğinde, YZ uygulamalarının geleneksel endüstriyel tasarım standartlarına uyan, ölçülendirme doğru ve projeksiyon sıralamasını takip eden çizimler oluşturmada yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, YZ'nın seramik tasarımında bir görselleştirme aracı olarak yüksek potansiyele sahip olduğunu, ancak endüstriyel üretim için önem taşıyan teknik resim alanında gelişim ihtiyacı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler : Yapay Zeka, seramik, tasarım

CERAMIC DESIGN POTENTIALS OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF DESIGN AND TECHNICAL DRAWING COMPETENCIES

Associate Professor Sanver ÖZGÜVEN

Necmettin Erbakan University, sanveroz@gmail.com - 0000-0001-8566-8672

ABSTRACT

Today, artificial intelligence (AI) has become a critical tool transforming design processes through advancements in its subfields such as machine learning and deep learning. This transformation, which merges the traditional and tactile essence of ceramic art with technology, has introduced the broad applicability of AI—from material optimization to the automated generation of novel designs. In this study, an experimental approach was employed to demonstrate the design potentials of AI in ceramics through concrete examples. Two different generative AI applications, Gemini and ChatGPT, were compared in terms of their ability to generate both realistic visualizations and technical drawings of the same ceramic products (cups) using identical prompts. Experimental findings revealed that both AI models performed remarkably well in producing realistic and visually compelling images, including complex glaze effects and detailed foot structures. However, when tasked with generating technical drawings of the same products, the AI applications were found to be inadequate in producing drawings that adhere to conventional industrial design standards, such as accurate dimensioning and correct projection sequencing. These results indicate that AI holds significant potential as a visualization tool in ceramic design, while further development is needed in its capability to produce precise technical drawings essential for industrial production.

Keywords: Artificial Intelligence, ceramics, design

1. GİRİŞ

1.1. Yapay Zekânın Tanımı ve Tasarım Alanındaki Yeri

Günümüz teknolojilerinin en dönüştürücü unsurlarından biri olan yapay zekâ (YZ), yaşamın hemen her alanına hızla nüfuz etmektedir. YZ, insan benzeri zekâyâ sahip bilgisayar sistemlerinin geliştirilmesi ve kullanılmasıyla ilgilenir. YZ'nın tarihsel gelişimi, modern bilgisayarların temelini oluşturan, Alan Mathison Turing'in program tutma özelliğine sahip bilgisayarı icat etmesine dayanır. Kendisine beslenen veriler aracılığıyla öğrenen ve belirli bilişsel görevleri yerine getirebilen YZ, makine öğrenmesi ve derin öğrenme gibi alt bileşenlerindeki teknolojik ilerlemeler sayesinde günümüzde yaygınlaşmıştır. Özellikle 2022 yılı itibarıyla YZ destekli uygulamaların kullanıma açılması, bu teknolojinin birçok endüstriyel sektörde büyük bir değişimi tetiklemesine neden olmuştur (Coşkun ve Gülleroğlu, 2021).

Yapay zekâ ve tasarımın birlikteliği, yaratıcılığın ve insan hayal gücünün kalesi olarak görülen tasarım dünyasında yeni ufuklar açmaktadır. Tasarım, estetik ve işlevsellik arasında denge kurarak çözümler üretmeyi hedeflerken, YZ'nın bu süreçlere entegrasyonu; verimlilik, hız ve yaratıcılık gibi alanlarda önemli faydalar sunmaktadır. YZ, geleneksel problem çözme stratejilerinden farklı olarak analitik ve veri odaklı bir yaklaşım getirerek tasarım süreçlerini yeniden şekillendirmektedir.

1.2. Seramik Tasarımında Yapay Zekâ Uygulamaları ve Potansiyeli

Yapay zekânın etkisi, seramik sanat ve tasarım alanında da incelenmeye başlanmıştır. Seramik sanatının geleneksel ve dokunsal özünü teknolojiyle birleştiren bu dönüşüm, yabancı literatürde de önemli bir yer tutmaktadır. Howard, yapay zekânın seramik alanında geçici bir trendden ziyade, sanatın temelini yeniden şekillendirme potansiyeline sahip, gelişmekte olan bir hareket olduğunu belirtmektedir. YZ, algoritmik destekli karmaşık desenler oluşturarak tasarıma yardımcı olmakta ve fırın kontrolü gibi üretim tekniklerini kolaylaştırarak yaratıcı süreci optimize etmektedir (Howard, 2025).

YZ'nın seramik sektöründeki uygulamaları, malzemelerin optimize edilmesinden üretim süreçlerinin izlenmesine ve yeni tasarımların otomatik olarak oluşturulmasına kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır (Gu, 2023).

Özellikle seramik karo endüstrisi gibi endüstriyel seramik alanında, DALL-E ve Bing gibi metinsel tanımlamalardan görüntü oluşturan ileri düzey YZ sistemlerinin kullanımı analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, YZ'nın endüstriyel seramik karo sektöründe tasarım süreçlerini büyük ölçüde dönüştürebileceğini ve tasarımcı-YZ iş birliğinin önemli katkılar sağlayabileceğini göstermektedir (Tutgun vd., 2024).

Seramik alanında YZ ile üretim yapan sanatçıların sayısı resim alanına göre henüz çok etkin olmasa da YZ'nın seramik sanatında kullanılabilirliği ve teknoloji ile uyumu, sanatçıların çok yönlü düşünmeye ve üretime yönelmesini sağlamaktadır (Özdemir, 2022).

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE YAPISI

Bu çalışmada, yapay zekânın seramik tasarım olanaklarını somut örneklerle ortaya koymak amacıyla deneysel bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, iki farklı yapay zekâ

uygulaması olan Gemini ve ChatGPT, aynı komutlar ile seramik tasarım denemelerine tabi tutulmuştur.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, öncelikle seramik bir fincanın gerçekçi görselinin ve teknik resminin oluşturulması denenmiştir. Ardından, kulplu bir seramik fincan tasarımı üzerinde çalışılmış, bu tasarımın sır efektleri komutlarla değiştirilmiş ve son olarak kulplu fincanın alt görünüş detayları ile teknik resim çizimi test edilmiştir. Bu uygulamalarla, yapay zekânın bir seramik ürünün görsel detaylarını gerçekçi bir biçimde gösterip gösteremediği, tasarımsal sınırları ve özellikle teknik çizim gibi mühendislik ve tasarım detaylarını içeren konularda ne kadar başarılı olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, YZ uygulamalarının tasarım ve gerçekçi görüntü oluşturmadaki başarısı ile teknik resim oluşturmadaki yetersizliklerini karşılaştırmalı olarak sunmaktadır.

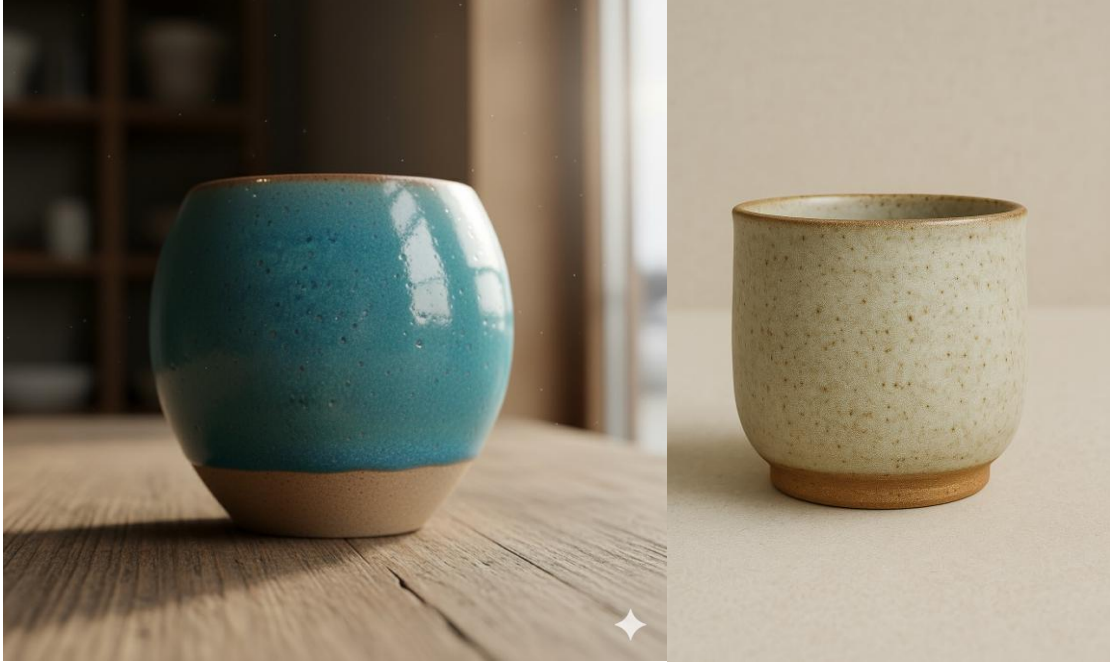
3. YAPAY ZEKA İLE YAPILAN SERAMİK TASARIM UYGULAMALARI

Yapay zekanın tasarım olanaklarını göstermek amacıyla bu bölümde bazı uygulamalar yapılmıştır. İki farklı yapay zeka olan Gemini ve ChatGPT, aynı komutlarla seramik tasarım denemelerine tabi tutulmuştur. Gemini ve ChatGPT'ye ilk olarak “Gerçekçi bir seramik fincan çiz. Fincanı alttan görmek istiyorum. Sır ayağını görmek istiyorum.” şeklinde bir komut verilmiştir. Sonuç olarak Görsel 1’deki görüntü elde edilmiştir. Bu görselde soldaki ürün Gemini’ye, sağdaki görüntü ise ChatGPT’ye aittir. Bu komutun yazılmasının ve özellikle 'sır ayağı' detayının istenmesinin sebebi, Gemini ve ChatGPT'nin seramik bir ürünün detaylarını yeterince gerçekçi bir biçimde gösterip gösteremediğini test etmektir.

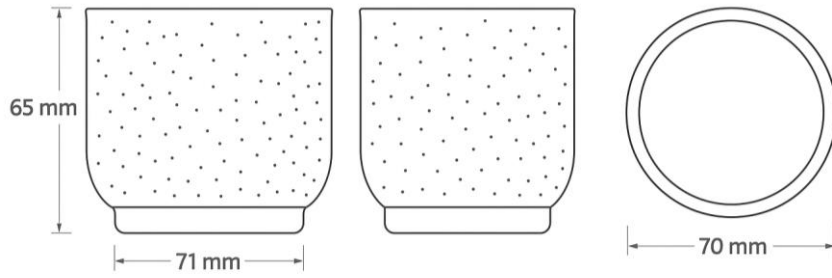
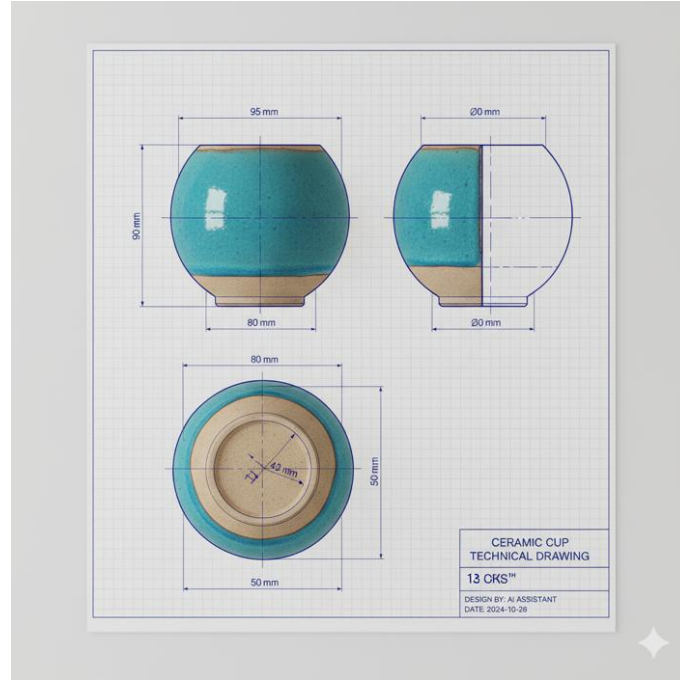
Görsel 1. Gemini (solda) ve ChatGBT’nin (sağda) üretmiş olduğu seramik fincan ve sır ayağı detayları.

Sonrasında, elde edilen bu görüntü her iki yapay zekâya da yeniden yüklenerek fincanın önden görünüşünü resmetmesi istenmiştir. Bunun için “Bu fincanı önden, normal görünüşte, gerçekçi bir biçimde göster.” komutu verilmiştir.

Görsel 2. Gemini (solda) ve ChatGBT'nin (sağda) üretmiş olduğu seramik fincan tasarımları

Gerçekçi görüntü oluşturma aşaması sonuçlandıktan sonra, aynı ürünün teknik resim çizimi istenmiştir. Bunun için, “Bu fincanın teknik resmini çiz. Önden, yandan ve üstten görünüşü tek bir sayfada ve ölçüleri ile birlikte görünsün.” komutu verilmiştir. Bu komutla elde edilen sonuç Görsel 3'te görülebilir. Komutta seramik fincanın ölçüleri belirtilmemiş olmasına rağmen, yapay zekâ standart kabul edilebilecek fincan ölçülerinde bir çizim gerçekleştirmiştir. Gemini'nin ürettiği teknik resim, gerçeğe daha yakın durmakla birlikte, ölçülendirme yerlerinde bazı hatalar içermektedir. Ayrıca, teknik resim istendiği halde fincana fotoğrafik detaylar eklenmiştir. ChatGPT'nin ürettiği teknik resim ise çok daha basit ve yalnızca temel ölçülerin verildiği bir görüntüdür. Bu çizimde ön, yan ve üst görünüş sıralaması takip edilmemiş; her bir görünüş hatalı bir biçimde yan yana üretilmiştir. Dahası, çizimin üstten görünüşü tam bir daire biçimindeyken, önden ve yandan görünüş çizimleri bu daire görüntüsüyle uyuşmamaktadır. Bunun nedeni, ön ve yan görünüşlerde farklı boyutlarda çizimlerin üretilmiş olmasıdır.

Görsel 3. Gemini (üstte) ve ChatGBT'nin (altta) üretmiş olduğu teknik resim görüntüleri

İkinci uygulama, yine bir seramik fincanın, bu sefer kulplu bir biçimde çizilmesi üzerinedir. “Kulplu bir seramik fincan tasarımı yap. Gerçekçi bir görüntü oluştur.” komutu Gemini’ye ve ChatGPT’ye verilmiş ve aşağıdaki görsel üretilmiştir. (Bkz. Görsel 4).

Görsel 4. Gemini (solda) ve ChatGBT'nin (sağda) üretmiş olduğu kulplu fincan tasarımları

Önceki çalışmadan farklı olarak, her iki görsel üzerinde yine komutlar verilerek bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle yapay zekanın tasarımsal sınırlarını göstermek amaçlanmıştır. Yapılacak değişiklik, fincanın üzerindeki sır değişikliğidir. Ancak sır efektinde değişiklik yapılırken fincan formunun birebir korunması istenmiştir. “Bu fincandaki sır renklerini değiştirmek istiyorum. Mavi-beyaz sır kullan ve alt tarafı beyaz olsun. Üst tarafından, yani ağız kısmından, mavi sırlar akışkan bir efektle aşağı doğru aksın.” şeklinde bir komut verilerek fincan üzerindeki sır efekti tanımlanmıştır. Sonuç, Görsel 5'deki gibi ortaya çıkmıştır.

Görsel 5. Gemini (solda) ve ChatGBT'nin (sağda) üretmiş olduğu kulplu fincan tasarımları ve sır efektleri

Bu görsel elde edildikten sonra, aynı fincanın formunu ve sır efektlerini bozmadan, alt kısımdan gerçekçi bir görüntü oluşturması istenmiştir. Böylece yapay zekanın; sır ayağı detayını, sır

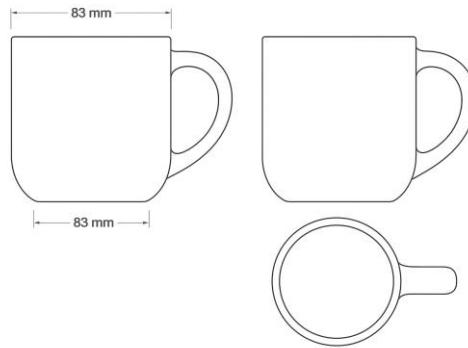
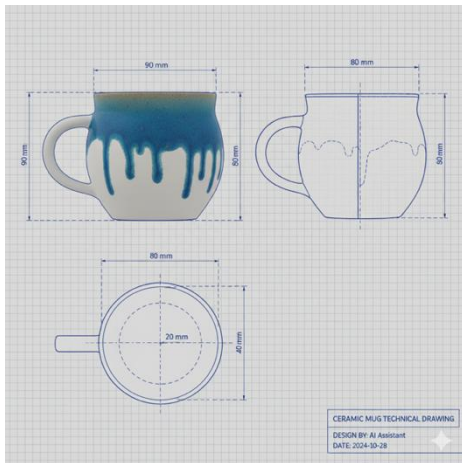
ayağının kalınlığını veya bu bölümü sırlı ya da sırsız bir şekilde gösterip gösteremeyeceği denenmek istenmiştir. “Bu fincanın tasarımını bozmadan alttan gerçekçi bir görüntüsünü oluşturur musun? Sır ayağı detayını görmek istiyorum.” şeklinde bir komut yazılmış ve ortaya Görsel 6’daki gibi bir sonuç çıkmıştır.

Görsel 6. Gemini (solda) ve ChatGBT’nin (sağda) üretmiş olduğu kulplu fincan tasarımlarının sır ayağı detayları

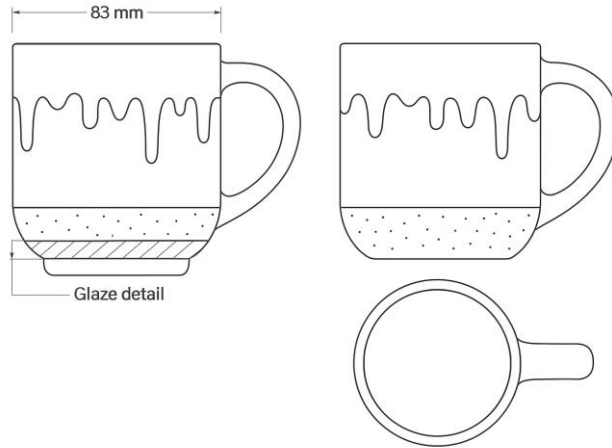
Görsel 6’da da görüldüğü gibi, hem Gemini hem de ChatGPT, fincanın alttan görünüşünde; sır ayağının detayları, bu bölümün sırsız oluşu ve derinliği gibi detayları gerçekçi bir biçimde göstermiştir. Ancak Gemini, fincanda bulunan kulbu alttan görünüşte göstermeyerek bir hata yapmıştır.

Son olarak, bu fincanların teknik resim çiziminin yapay zekâdan üretilmesi istenmiştir. Komut olarak, “Bu fincanın teknik resmini çiz. Önden, yandan ve üstten görünüşü tek bir sayfada ve ölçüleri ile birlikte görünsün.” şeklinde bir komut verilmiştir.

Görsel 7. Gemini (solda) ve ChatGBT’nin (sağda) üretmiş olduğu kulplu fincan tasarımlarının teknik resim görüntüleri

Teknik resim görselinin üretilmesinde ChatGPT yine oldukça basit bir çizim üretmiştir. Ölçüler yeteri kadar verilmemiş ve ayrıca çizim de fincan görüntüsünü tam olarak yansıtmamaktadır. Önceki teknik resim oluşturma komutuna benzer bir komut verilmesine rağmen Gemini de burada bazı teknik detayları göstermemiştir. Bu nedenle, farklı bir komut ile sır ayağı detaylarının bir kesit görüntüde yeniden gösterilmesi istenmiştir. “Teknik çizimde sır ayağı detaylarını belirt. Örneğin, yandan görünüşte kesit olarak gösterebilirsin veya üstten görünüşte sır ayağı detaylarını gösterebilirsin.” şeklinde yeni bir komut verilmiştir.

Görsel 8. Gemini (üstte) ve ChatGBT’nin (altta) üretmiş olduğu kulplu fincan tasarımlarının teknik resim görüntüleri

İkinci kez üretilen teknik resim görselleri de istenilen detayları tam olarak verememiştir. Gemini’nin ürettiği teknik resim görseli, “kesit görünüm” istenmesi sonucunda yan görünüşte kesit detayları vermiştir. Ancak bu kesit çizimi, gerçek bir seramik teknik çiziminden ve kesit görünüşünden uzaktır. Sadece taban kısımda kesik çizgilerle ifade edilen bir kesit görüntüsü vardır, fakat bu bölüm de doğru bir çizim değildir. ChatGPT’nin ürettiği teknik resim görseli ise fincandaki sır detaylarına odaklanmıştır. Hâlbuki komutta bu şekilde bir ifadeye yer verilmemiştir. Çizimde kesit detaylarının özellikle gösterilmesi istenmiş olmasına rağmen hiçbir görünüşte kesite yer verilmemiştir. Ayrıca “sır ayağı detayını belirt” ifadesini muhtemelen yanlış yorumlayarak çizimde bunu “sır detayı” olarak vermiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, her iki yapay zekâ uygulaması da tasarım ve gerçekçi görüntüler oluşturmada

oldukça başarılı bir performans sergilerken, aynı ürünün teknik resminin oluşturulmasında bu başarıyı gösterememişlerdir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada gerçekleştirilen deneysel uygulamalar, yapay zekâ (YZ) uygulamaları olan Gemini ve ChatGPT'nin seramik tasarım süreçlerindeki görsel üretme kabiliyetlerini ve teknik sınırlılıklarını ortaya koymuştur.

Yapay zekâ, seramik ürünlerin gerçekçi görsellemelerinin oluşturulması aşamasında oldukça başarılı bir performans sergilemiştir. Her iki uygulama da, ilk fincan denemesinde istenen "sır ayağı" detayını ve sonrasında tanımlanan "akışkan mavi-beyaz sır efekti" gibi karmaşık komutları fincan formunu bozmadan başarıyla yansıtmıştır. Bu başarı, YZ'nın tasarımcılar için hızlı fikir görselleştirme ve pazarlama materyali üretme konularında kritik bir araç olabileceğini göstermektedir. Bu yönüyle YZ, geleneksel problem çözme stratejilerinden farklı olarak analitik ve veri odaklı bir yaklaşım getirerek tasarım süreçlerini verimlilik ve hız açısından dönüştürme potansiyeli taşımaktadır.

Ancak YZ, aynı ürünlerin teknik resminin oluşturulması aşamasında ciddi yetersizlikler sergilemiştir. Teknik çizimler, standart projeksiyon sıralamasına (ön, yan, üst görünüş) uyum göstermemiş, ölçülendirme yerlerinde hatalar içermiş ve fotoğraflık detaylar eklenerek teknik çizimin özünden uzaklaşmıştır. "Kesit görünüm" veya "sır ayağı detayını belirt" gibi teknik komutlar istendiğinde dahi, üretilen çizimler doğru bir kesit görünümünden uzak kalmış veya komutu "sır detayı" olarak yanlış yorumlamıştır. Bu durum, YZ'nın, yaratıcı görselleme becerisine karşın, mühendislik ve endüstriyel üretim için gerekli olan kesinlik, tutarlılık ve teknik dil bilgisi konusunda mevcut durumda yetersiz olduğunu göstermektedir.

İki YZ uygulaması karşılaştırıldığında:

Gerçekçi Görselleme: Her iki uygulama da yüksek başarı göstermiş olsa da, Gemini'nin bazı alttan görünüşlerde fincanın kulbunu göstermeyerek tutarsız bir hata yaptığı gözlemlenmiştir.

Teknik Resim Çizimi: Gemini, ürettiği teknik resimlerde daha fazla ölçülendirme detayı sunarak ve görüntüleri nispeten daha gerçekçi teknik resme yakın tutarak ChatGPT'den daha iyi bir performans sergilemiştir. Ancak bu çizimler de hatalar içermektedir. ChatGPT ise daha basit çizimler üretmiş, teknik resimde ön, yan ve üst görünüş sıralamasını takip etmemiş ve farklı görünüşlerin boyutlarında uyumsuzluklar sergilemiştir. İkinci denemede ise sır ayağı detayını yanlış yorumlayarak hatalı bir çizime odaklanmıştır.

Yapay zekâ, seramik sanatının dönüşümünde önemli bir motivasyon kaynağı olarak görülmektedir. YZ'nın seramik tasarımındaki önemi, sadece estetik ve desen üretimiyle sınırlı değildir; aynı zamanda malzeme optimizasyonu, üretim sürecinin izlenmesi ve endüstriyel verimliliğin artırılması gibi alanlarda da etkilidir. Geleceğe dönük projeksiyonlar, YZ'nın seramik alanında "teknolojinin küratörü" rolündeki sanatçı için bir işbirlikçi olarak konumunu sağlamlaştıracağını işaret etmektedir. YZ'nın, CAD/CAM ve 3D baskı teknolojileriyle tam entegrasyonu, tasarım-üretim döngüsünü devrim niteliğinde hızlandıracaktır. Ancak bunun gerçekleşmesi için, bu çalışmada gözlemlenen, YZ'nın mühendislik ve endüstriyel tasarım standartlarını anlama ve uygulama konusundaki eksikliklerinin, özellikle de teknik çizimlerdeki hataların, hızlıca giderilmesi gerekmektedir. YZ, bu teknik sınırlılıkları aştığı takdirde, seramik

tasarımını manuel süreçlerden tam entegre, dijital bir yaratım sürecine taşıyarak sektörde kalıcı bir değişimi tetikleyeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Howard, E. (2025). Clay meets code. Ceramic Review, (335).
<https://www.ceramicreview.com/articles/clay-meets-code/>

Coşkun, F., & Gülleroğlu, H. D. (2021). Yapay Zekanın Tarih İçindeki Gelişimi ve Eğitimde Kullanılması. Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 54(3), 947-966. <https://doi.org/10.30964/auebfd.916220>

Tutgun, D., Öktem, E., & Bebek, O. (2024). Endüstriyel Karo Tasarımında Yeni Bir Asistan Olarak: Yapay Zekâ.Sanat Yazıları(51), 474-489.
<https://doi.org/10.61742/sanatyazilari.1533284>

Özdemir, A. (2022). Yapay Zeka'nın Grafik Tasarıma ve Tasarımcıya Etkisi. Hitit Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2), 628-637. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1205445>

Gu, Z. (2023). Research About the Influence of Artificial Intelligence Technology on the Development of Ceramic Industry. Art and Society, 2(1), 74-76.

KAHVE FİNCANLARININ TARİHSEL, COĞRAFİ VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

Doçent Sanver ÖZGÜVEN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, sanveroz@gmail.com - 0000-0001-8566-8672

ÖZET

Kahve, keşfedildiği Etiyopya'dan başlayarak Yemen, Arap Yarımadası, Osmanlı İmparatorluğu ve nihayetinde tüm dünyaya yayılarak küresel bir kültürel değer haline gelmiştir. Bu yayılım sürecinde, kahvenin hazırlanışı, sunumu ve tüketimi, içinde bulunduğu toplumların sosyal, ekonomik ve estetik anlayışlarına göre şekillenmiş, kahve fincanları da bu değişimin en önemli somut göstergelerinden biri olmuştur. Fincanlar, sadece bir içecek kabı olmanın ötesinde, sahiplerinin sosyal statüsünü, dönemin sanat anlayışını ve kültürel kimliğini yansıtan birer simge haline gelmiştir. Bu çalışma, seramik ve porselen kahve fincanlarının tarihsel gelişimini, farklı coğrafyalardaki kültürel etkileşimlerini, kullanılan malzemeleri, form çeşitliliklerini ve süsleme tekniklerini geçmişten incelemeyi amaçlamaktadır. Örnekler üzerinden yapılan bu analiz, kahve fincanlarının evrenselliğini ve kültürel çeşitliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler : Fincan, kahve, seramik, porselen

A COMPARATIVE STUDY ON THE HISTORICAL, GEOGRAPHICAL AND CULTURAL TRANSFORMATION OF COFFEE CUPS

Associate Professor Sanver ÖZGÜVEN

Necmettin Erbakan University, sanveroz@gmail.com - 0000-0001-8566-8672

ABSTRACT

Originating in Ethiopia, coffee spread through Yemen, the Arabian Peninsula, and the Ottoman Empire before becoming a global cultural phenomenon. Throughout this diffusion process, the preparation, presentation, and consumption of coffee evolved according to the social, economic, and aesthetic values of each society. Coffee cups have served as one of the most tangible indicators of these transformations. Beyond being mere drinking vessels, they became symbols reflecting their owners' social status, the artistic tendencies of their time, and their cultural identity. This study aims to examine the historical development of ceramic and porcelain coffee cups, their cultural interactions across different geographies, the materials used, the diversity of forms, and decorative techniques. Through the analysis of selected examples, the paper reveals both the universality and the cultural diversity embodied in coffee cups.

Keywords: Cup, coffee, ceramic, porcelain

1. GİRİŞ

Kahve, insanlık tarihi boyunca sadece bir içecek olmaktan öte, sosyal etkileşimlerin, ritüellerin ve kültürel pratiklerin merkezi olmuştur. Özellikle 16. yüzyılda Osmanlı toplum hayatına girmesiyle birlikte, kahve etrafında zengin bir kültür ağı oluşmuştur. Bu kültürün en belirgin öğelerinden biri de kahve fincanlarıdır. Kahve fincanları, işlevsel özelliklerinin yanı sıra, derin sembolik ve estetik anlamlar taşımakta, dönemlerinin sosyo-kültürel yapısını, estetik anlayışını ve sanatını yansıtmaktadır. Osmanlı sarayındaki ince işçilikle süslenmiş zarif porselen fincanlardan, halk kahvehanelerinde kullanılan daha mütevazı seramik fincanlara kadar bu objeler, kahve sunumunun ötesinde, birer kültürel miras niteliği taşımaktadır. Fincan, esasen kahve ve çay içmek için kullanılan, pişmiş topraktan yapılmış geniş ağızlı kaplardır. Kahve fincanları, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve günlük yaşamının vazgeçilmez bir parçası olmuş, saraydan kahvehanelere, evlerden misafir ağırlama geleneklerine kadar geniş bir yelpazede yer almıştır. Bu fincanlar, kullananların sosyal konumunu yansıtan önemli bir statü göstergesi olmuştur (Gudaoğlu, 2019; Şehitoğlu, 2019; Gür & Kaçar, 2024).

Kahve fincanlarının tarihsel gelişiminde Uzakdoğu, özellikle Çin porselenleri önemli bir yer tutar. Osmanlı sarayında kahve içmek için kullanılan ilk fincanlar, küçük çorba kâsesi şeklinde olan Çin porselenleriydi ve "çawan" olarak adlandırılıyordu. Bu kâseler, Çinli ve Japonların geleneksel yeşil çaylarını içerken kullandıkları çay fincanlarıydı. Topkapı Sarayı Müzesi'nde Ming Hanedanlığı'na (1573-1619) ait 950 ml hacimli mavi beyaz Çin porselenleri önemli örnekler arasındadır. Bu fincanlar genellikle kulpsuz ve kesik konik şekilli olup, silindirik, çokgen ve yarım küre formları da mevcuttur. Çin porselenleri, hem ince duvarlı ve narin yapılarıyla hem de üzerindeki ayrıntılı desenleriyle bir statü sembolü olarak görülmüş ve Osmanlı saraylarında büyük değer taşımıştır (Gudaoğlu, 2019; Şehitoğlu, 2019).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kahve içme kültürünün başlangıcında, genellikle Çin porselenlerinden yapılmış, "kallavi" adı verilen kulpsuz ve büyük fincanlar da kullanılmıştır. Bu fincanlar, ince duvarlı, narin yapılı ve çoğu zaman ayrıntılı desenlere sahip olup, saraylarda ve varlıklı ailelerin evlerinde bir statü sembolü olarak tercih edilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonu, 18. yüzyıla kadar Çin porseleni fincanların yoğun kullanımını göstermektedir. Hatta 16. yüzyıla ait bir minyatürlerde, müşterilerin elinde ve raflarda mavi beyaz Çin porseleni fincanlar resmedilmiştir ki bu, o dönemde kâselerin de kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir (Gudaoğlu, 2019; Şehitoğlu, 2019, Kugu, 2022).

Kahvenin Osmanlı topraklarında daha geniş kitlelere yayılmasıyla, yerel üretim fincanlar önem kazanmıştır. İznik ve Kütahya çinileri, bu dönemde kahve fincanı üretiminde öne çıkmıştır. Bu fincanlar, özellikle mavi-beyaz renklerdeki süslemeleriyle dikkat çekmiş, çiçek, rumi, nar ve yaprak motifleri gibi dönemin popüler süslemeleri kullanılmıştır. Kütahya fincanları, İznik atölyelerinin kapanmasıyla çini üretiminde tekel konumuna gelmiş ve İznik'te görülen tek tip tasarımların aksine, rengarenk ve çok çeşitli tasarımlarıyla döneminin ötesinde bir anlayışla üretilmiştir. (Gür & Kaçar, 2024; Gudaoğlu, 2019; Şehitoğlu, 2019).

Kütahya fincanlarında serbest fırça teknikleri, kırmızı benekler, stilize çiçek dalları ve motifler, madalyonlar ve kum saati motifleri sıkça görülmektedir. Ağız kenarlarında genellikle sarı, yeşil ve kobalt mavisi renklerinde bordürler kullanılmıştır (Gür & Kaçar, 2024).

Osmanlı İmparatorluğu'nda halk arasında yaygın olarak kullanılan kahve fincanlarında bakır, ağaç, kalay gibi malzemelerin yanında pişmiş topraktan yapılan fincanlar da kullanılmıştır. Uygun maliyeti ve üretim kolaylığı nedeniyle geniş bir kullanım alanı bulan bu fincanlar, basit tasarımları ve işlevselliği ile öne çıkmıştır. Tophane işi fincanlar, pişmiş topraktan yapılmış, siyah, kahverengi ve kırmızı renkli örnekleriyle 19. yüzyılda üretilmeye başlanmıştır. Bu fincanlarda kazıma tekniği, sır altı boyama ve kabartma gibi süslemeler kullanılmış; ay yıldızlar, tuğralar, lale, gül ve tütün yaprakları gibi motifler öne çıkmıştır. (Şehitoğlu, 2019; Gudaoglu, 2019).

19. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa etkisiyle kahve fincanlarının formlarında değişiklikler ortaya çıkmış, kulplu ve tabaklı fincanlar yaygınlaşmıştır. Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki 19. yüzyıla ait pek çok kulplu ve tabaklı porselen fincan bu değişimi göstermektedir. Sultan II. Abdülhamit döneminde kurulan Yıldız Çini Fabrikası'nda üretilen porselen fincanlar, padişah portreleri ve altın yaldızlı dekorlarla saray kullanımı için özel olarak tasarlanmıştır. Bu fabrikada, Avrupa'dan ithal edilen porselenlerin kalitesinde üretim yapılmıştır. (Gudaoglu, 2019; Şehitoğlu, 2019; Bağan, 2023).

Ankara Etnografya Müzesi'ndeki bazı Kütahya fincanlarının form özellikleri, 16. yüzyıl Çin porselenleriyle benzerlik göstermektedir. Japonya'da Meiji Dönemi'ne (1862-1912) ait fincan ve tabaklarda, gümüş kaplamalar ve II. Abdülhamit'in tuğrası gibi unsurlar kullanıldığı görülmektedir ki bu, bu eserlerin Osmanlı pazarı için özel üretildiğini düşündürmektedir (Şehitoğlu, 2019).

Avrupa'ya kahve çekirdekleri ilk olarak seyyahlar tarafından getirilmiş, ardından askeri, ticari ve diplomatik yollarla yayılmıştır. 17. yüzyıl ortalarında Avrupa'da kahve tanınmaya başlamış ve kahvehaneler açılmıştır. Avrupa'da Çin porseleni kalitesinde ilk üretim 1710'da yapılmıştır. Osmanlı, porselen imalatının olmamasından dolayı, Avrupa porselenleri için önemli bir pazar olmuştur. Avrupa'da üretilen kahve fincanları, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'ya girmiş ve sarayda tercih edilmeye başlanmıştır. Bu fincanlar başlangıçta geleneksel Osmanlı fincanlarına benzer şekilde küçük ve geniş ağızlı olsa da, zamanla kulplu ve tabaklı formlar yaygınlaşmıştır. Özellikle 18. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Meissen porselenleri sarayda en çok tercih edilen porselenler arasındadır. Bu fincanlarda Türk desenleri, Osmanlı yazıları ve hat sanatı kullanılmış, hatta bazılarında özel isimler yazdırılmıştır. Fransız Sévres ve Jacob Petit damgalı fincanlar da Osmanlı beğenisine uygun üretilmiştir (Gudaoglu, 2019; Şehitoğlu, 2019).

2. KAHVE FİNCANLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

2.1. Türk Kahve Fincanları

Görsel 1'deki fincan, 18. yüzyıla tarihlenen bir fincan takımıdır. "Stonepaste" (taş hamur) adı verilen ve genellikle Çin porselenlerine alternatif olarak Osmanlı döneminde kullanılan bir seramik türüyle üretilmiştir. Bu teknik, kireç, porselen çamuru ve diğer mineral katkılarla oluşturulan, dayanıklı ve işlenmesi nispeten kolay bir malzeme sağlamaktadır. Osmanlı döneminde Suriye'deki konaklama alanlarının dekoratif mimarisinde, özellikle üst sınıf konuk odasında, açık nişlerde sergilenmek üzere konumlandırılan nesneler arasında yer aldığı düşünülmektedir (The Metropolitan Art Museum, t.y.).

Görsel 1. Osmanlı Dönemi Türk Kahvesi fincanı ve zarf, seramik, metal ve gümüş, 19.yüzyıl.

Türk kahvesi fincanlarında en ayırt edici özelliğin gövde formu olduğu söylenebilir. Geleneksel Türk kahvesi fincanları başlangıçta kulpsuz olup zarflarla birlikte kullanılmıştır. Fincan zarfları, 17. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşmış ve sıcak kahvenin eli yakmasını engellemek amacıyla altın, gümüş, pirinç, bakır gibi madenlerden veya abanoz, kuka gibi hoş kokulu ağaçlardan, bağa, fildişi gibi değerli malzemelerden üretilmiştir. Bu zarflar, mine, kabartma, ajur, oyma ve telkâri gibi yöntemlerle süslenmiştir (Gudaoğlu, 2019; Şehitoğlu, 2019; Gür & Kaçar, 2024).

Görsel 2. Osmanlı Dönemi Türk Kahvesi fincanı ve zarf, seramik, metal ve gümüş, 19.yüzyıl.

2.2. Chelsea Porselen Kahve Fincanı

Bu kahve fincanı, İngiltere'deki Chelsea Porselen Atölyesi tarafından, atölyenin "Gold Anchor" (Altın Çapa) dönemi (1759-1769) içinde üretilmiştir. Yumuşak pişmiş porselenden (soft-paste porcelain) imal edilmiş olup, yüzeyinde özenle uygulanmış emaye dekorasyon ve zengin altın yıldız kullanılmıştır. Yaklaşık yükseklik ve çap aralığındaki ölçüleriyle, dönemin tipik küçük ölçekli kahve fincanlarından biridir.

Atölye, bu eserde özellikle "bal yaldızı" (honey gilding) olarak nitelenen yoğun altın uygulamasıyla dikkat çeker. Bu teknik, kalın bir altın tabakası üzerine mat ve parlak kısımlar içerecek şekilde işlenmiştir. Canlı ve hareketli figürler; örneğin sülün, tavus kuşu ve serçeler resmedilmiştir. Hayvan motiflerinin manzarasal bir düzenle seçilmesi, görsel dinamizmi ve sahnedeki narinliği dengeli bir şekilde birleştirir.

Görsel 3. Kahve fincanları, Chelsea Porselen Fabrikası, porselen ve emaye dekor, Gold Anchor Dönemi, 1758-1769.

Bu tür figüratif kompozisyonlar hem doğaya duyulan entelektüel ilgiye hem de dönemin estetik zevklerine işaret eder. Kuş figürleri, canlılık ve zarafet duygusunu yansıtırken, yıldızın yoğunluğu ve işçiliğin özeni, sosyal statü ve gösteriş açısından da güçlü bir mesaj taşır.

Chelsea Porselen Atölyesi, 18. yüzyıl İngiliz dekoratif sanatlarında öncü bir aktör olarak kabul edilir. "Gold Anchor" dönemi, atölyenin hem üretim kapasitesi hem de teknik ustalık açısından zirvede olduğu bir evredir. Bu fincan, hem fonksiyonel hem de görsel açıdan dönemin elit katmanlarına sunulan bir tüketim nesnesi olarak konumlanır. Altın işçiliğinin inceliği, hem porselenin hem de dekoratif sanatların endüstriyel dönüşümünün estetik yansımasını ifade etmektedir (The Metropolitan Art Museum, t.y.).

2.3. Union Porselen Kahve Fincanı

Bu eser, Union Porcelain Works tarafından 1885 yılında Brooklyn, New York, ABD'de üretilmiştir. Firma, 19. yüzyılın ikinci yarısında Amerikan porselen sanatında öncü bir konumdadır. Sanat yönetmeni Karl H. L. Müller'in özgün tasarımlarının yanı sıra, bu firma esas olarak otel servisi için kalın porselen tabaklar üretmiştir.

Kupa ve tabağın teknik nitelikleri arasında öne çıkan unsurlar şunlardır:

- Kullanılan sert porselen (hard-paste porcelain) malzeme
- Altın varak (gilt) ile süslenmiş neoklasik çan çiçeği (bellflower) ve sepet motifleri
- Turkuaz emaye ile yapılan zarif vurgu ve renklendirme

Bu dekoratif yaklaşım, dönemin vitrin sergilerinde yer alan daha gösterişli ve cesur tasarımlara kıyasla daha ölçülü ve klasik çizgide bir estetik tercih olduğunu gösterir.

Görsel 4. Kahve fincanı, Union Porselen Atölyesi, porselen, çap: 14.9cm, ABD, 1885.

Estetik açıdan, bu fincan ve tabağın sadelikle kurduğu ilk bakışta dikkati çekmektedir. Neoklasik süsleme dili, özellikle çan çiçeği motiflerinin simetrik tekrarı, estetik düzen, orantı ve berraklık ilkelerini benimser. Turkuaz emayenin altın detaylarla olan görsel diyalogu ise hem renk kontrastı hem de nazik süregelen zarafeti temsil eder. Bu bileşim, fazlalıktan arındırılmış bir görsel disiplin içinde zarafetin uyanışını sağlar. Sadelik ve lüksü bir araya getirerek, mekanik işçilikle sanatsal inceliğin dengeli bir sentezini sunar (The Metropolitan Art Museum, t.y.).

2.4. Qing Dönemi Kahve Fincanı

Bu kahve fincanı, yaklaşık 1784 tarihli, Çin üretimi bir porselen objedir. Eser, R. Thornton Wilson tarafından New York'ta elde edilmiş ve yılında Metropolitan Museum of Art'a hediye

edilmiştir. Malzeme ve boyutları, eserin hem portatif bir kullanım nesnesi olduğunu hem de Qing dönemi porselen sanatının teknik hassasiyetini yansıttığını gösterir. O dönemin Çin porselenleri, özellikle düşük ateşte işlenmiş, zarif form ve ince duvarlı yapılarıyla tanınır. Bu fincan da geleneksel Çin seramiklerinin genel biçimsel özelliklerini taşımaktadır (The Metropolitan Art Museum, t.y.).

Görsel 5. Kahve fincanı, Porselen, yükseklik: 6.4cm, Qing Dönemi, Çin, 1784.

Bu fincan, döneminin estetik anlayışını yansıtan bir zarafete sahiptir. Pürüzsüz yüzeyi ve sade formu, işlevselliğin ötesinde, simetrik form ve orantı gibi estetik idealleri de beraberinde getirir. Aynı zamanda, kahve tüketiminin küresel ölçekte yayılmaya başladığı bir döneme işaret eder. Bu bağlamda, Çin seramiklerinin Avrupa ve Amerika pazarına içecek sunumunda nasıl bir rol üstlendiğini düşünmek anlamlıdır. 18. yüzyılda Batılı elitler arasında hem nadir bulunan hem de statü gösteren nesnelerdi. Bu nedenle, söz konusu fincan sadece bir kahve aracı değil, aynı zamanda kültürel bir simge ve alışveriş objesidir. Teknik ve estetik nitelikleriyle bu eser, hem porselen üretiminin zirvesel örneklerinden biri hem de artan uluslararası etkileşimin küçük ama anlamlı bir yansımasıdır (The Metropolitan Art Museum, t.y.).

3. SONUÇ

Bu fincanlar, kahve tüketiminin evrenselleştiği bir dönemde, her coğrafyanın kendi kültürel ve estetik değerlerini nasıl yansıttığını gösteren örneklerdir. Türk kahve fincanları, işlevsellik ve zarf kullanımıyla bir ritüel etrafında şekillenirken, Chelsea fincanları aristokratik zevki ve sanatsal gösterişi vurgular. Amerikan fincanı neoklasik sadeliği ve lüksü dengelerken, Çin fincanı hem teknik ustalığı hem de küresel ticaretin bir sembolü olarak öne çıkar. Bu çeşitlilik,

kahve fincanlarının sadece birer içecek kabı olmaktan öte, kültürel alışverişin ve sosyal statünün önemli göstergeleri olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın sonucu olarak tasarım açısından bazı çıkarımlar ortaya konulmuştur. Öncelikle, tarihsel perspektif üzerinden kahve fincanlarının biçimsel ve dekoratif çeşitliliğini kavramak, güncel tasarım süreçlerinde yeni yorumlar geliştirmek için bir ilham kaynağıdır. Ayrıca, estetik ve işlevselliğin dengeli birlikteliği, çağdaş seramik tasarımlarında göz önünde bulundurulması gereken bir kriter olarak öne çıkmaktadır. Son olarak, kahve fincanlarının kültürel anlam katmanlarını bilmek, günümüz tasarımcılarının yalnızca ürün değil, aynı zamanda bir kültür taşıyıcısı yaratmalarına olanak sağlamaktadır.

Kahve fincanlarının kültürel anlam katmanlarını bilmek, tasarımcının yalnızca biçimsel bir nesne üretmesinden öte, tarihsel ve toplumsal bir belleği yeniden yorumlamasına imkân tanır. Bir fincanın formu, desenleri ya da dokusu; geçmişteki ritüellerin, sosyal ilişkilerin ve estetik anlayışların günümüze taşınmış izleridir. Bu arka planı kavrayan bir tasarımcı, her yeni üretimde sadece işlevsel bir kap değil, aynı zamanda kültürler arası bir köprü ve belleği canlı tutan bir simge ortaya koyar. Böylece tasarım, yalnızca gözle görülen bir estetik deneyim değil, aynı zamanda kültürel sürekliliğin ve anlam üretiminin de bir parçası haline gelmiş olur.

KAYNAKÇA

- Küçüköğlu, İ. (2018). *Reasons Behind Products- An Analysis on Two Cultural Products*. Anadolu University, Graduate School of Sciences.
- Kugu, İ. (2022). *The Consumption of Porcelain Coffee Cups in the Eighteenth-Century Ottoman Court*. Graduate School of Binghamton University State University of New York.
- Bağcı, Ö. (2023). *Kahve Kültürü ve Kahve Fincanının Gelişimi* (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.
- Gudaoğlu, K. (2019). *Türk Kahvesi Fincanının Formunun Kahvenin Tat – Aroma – Lezzet Özellikleri İle İlişkisinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Gür, F., Kaçar, V. (2024). *Osmanlı Döneminde Türk Kahvesi Kültürüyle Gelişen 18. yy Kütahya Çini Fincanlar*. (2024). The Journal of Academic Social Science, 12(157), 473-489.
- Şehitoğlu, N. (2019). *Ankara Etnografya Müzesi Kahve Kültürüne Ait Eserler* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

TARİHSEL BAĞLAMıyla MEHMET ALİ LAGA ESERLERİNDE MANZARA TEMASI

Doç. Muteber BURUNSUZ

Hitit Üniversitesi, muteberburunsuz@hitit.edu.tr- ORCID:0000-0002-8987-0058

ÖZET

Türk Resminde Asker Ressamlar Kuşağının önde gelen temsilcilerinden Mehmet Ali Laga, natüralist yaklaşımıyla yaşadığı savaşları ve dönemi eserlerine yansıtarak tarihsel ve kültürel bağlamda bir perspektif sunar. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin de temsilcileri arasında yer alan Laga eserlerinde manzara farklı mekânlara ev sahipliği yapar. Tarihsel belleğin taşıyıcısı olan eserlerinde, Haliç, Boğaziçi, İstanbul, Bursa ve Edirne ulusal kimliği belirleyen görünümle izleyici karşısında yer alır. Natüralist ve izlenimci duyarlılığa sahip olan Laga, ışık etkilerini nesne ve mekânlar üzerinde atmosferin değişen görünümüyle birlikte betimlemektedir. Laga'nın manzara eserlerinde tarihi ve doğal güzellikler, klasik anlayıştan uzak olarak betimlenmiştir. Yağlı boya, sulu boya ve karakalem tekniklerinin kullanıldığı eserler ışık kullanımı ve biçimlendirme diliyle zamanın ruhunu yansıtmaktadır. Bu araştırmada Laga'nın tarihsel perspektif içerisindeki yeri ve önemi, Türk Resmine katkılarının eserleri aracılığıyla incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Resmi, Mehmet Ali Laga, Asker Ressamlar, Manzara, Natüralizm.

THE THEME OF LANDSCAPE IN MEHMET ALI LAGA'S WORKS WITH ITS HISTORICAL CONTEXT

ABSTRACT

Mehmet Ali Laga, a leading representative of the Soldier Painters Generation in Turkish painting, reflects the wars and the period he experienced in his works with a naturalistic approach, offering a historical and cultural perspective. A representative of the Ottoman Painters' Society, Laga's works often feature landscapes depicting diverse locations. In his works, which embody historical memory, the Golden Horn, the Bosphorus, Istanbul, Bursa, and Edirne present themselves before the viewer with views that define national identity. Possessing a naturalist and impressionist sensibility, Laga depicts the effects of light on objects and spaces alongside the changing appearances of the atmosphere. In his landscapes, historical and natural beauties are depicted far from classical understanding. The works, in which oil painting, watercolor and charcoal techniques are used, reflect the spirit of the time with the use of light

and the language of shaping. This research aims to examine Laga's place and importance within a historical perspective and his contributions to Turkish painting through his work. Laga's military experience and knowledge of topographic landscapes are reflected in his canvases through his observations of the natural environment. Rather than an individual artistic approach, Laga's art was shaped by the framework of national identity, reflecting the transformations within the historical context. The artist combined modern and traditional elements with landscapes reflecting collective memory.

Keywords: Turkish Painting, Mehmet Ali Laga, Soldier Painters, Landscape, Naturalism.

1. GİRİŞ

Mehmet Ali Laga¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına uzanan bir süreçte yaşamış Asker Ressamlar Kuşağının önemli temsilcilerindendir. Laga savaşı yakından yaşayan ve gözlemleyen bir ressam olarak, yaşadıkları deneyimleri eserlerine yansıtmıştır.

Doğum tarihleri 1880'lere rastlayan 4. Asker ressam kuşağı, 1912-1922 tarihleri arasında dolduran Balkan Savaşı, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nı yaşamış, bu ateş ortamı içinde kişiliklerini pekiştirmişlerdir. 1914 kuşağının ressamları arasında bulunan Mehmet Ruhi, Hikmet Onat, Ali Cemal, Sami Yetik, Ali Sami Boyar, Mehmet Ali Laga, Cevat Üsküdarlı gibi sanatçılar askeri okul çıkışlıdır; ancak bazıları daha teğmen rütbesindeyken ordudan ayrılarak, Sanayi Nefise ve Avrupa'da resim eğitimini tercih etmişlerdir. Buna karşılık Sami Yetik ve diğer bazıları emekli olana değin orduda kalmışlar, savaş sonrasında askeri okullarda resim hocalığı da yapmışlardır (Tansuğ, 2003: 149).

Sanayi-i Nefise Mektebi'ni bitirdikten sonra Avrupa'da sanat eğitimi almayı tercih eden bazı ressamlar, Batı sanatı anlayışını yerinde gözlemlene fırsatı yakalamışlardır. Üslup

¹ Mehmed Ali Laga Trablusgarp'ta doğdu. Kuleli Askerî İdâdisi'nde okurken ilk resim derslerini Hüseyin Zekâî Paşa'nın kardeşi Hasan Rıza'dan aldı. Daha sonra ise Osman Nuri Paşa ve Hoca Ali Rıza'nın öğrencisi oldu. 1896'da Mekteb-i Harbiyye'ye giren Mehmed Ali Laga, 1898'de buradan teğmen rütbesiyle mezun oldu ve Trablusgarp'a gönderildi. 1906'da İstanbul'daki Birinci Ordu Erkân-ı Harbiyyesi'nin resimhanesine tayin edildi. 1909'dan itibaren Kuleli'den sınıf arkadaşı, ressam Sami Yetik ile Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin faaliyetlerinde yer aldı. 1911'de Kuleli Askerî İdâdisi'nde resim öğretmenliğine atandı. 1912'de çıkan Balkan Savaşı sebebiyle önce Edirne'de yüzbaşı olarak görev aldı, daha sonra Mevkî-i Müstâhکم Ressamı oldu. 1913'te Sami Yetik ile birlikte esir alınarak Sofya'ya götürüldü, bir sene sonra serbest bırakılarak Kuleli'de resim öğretmenliği görevine geri döndü. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla 1914-1918 arasında Çanakkale Mevkî-i Müstâhکم Ressamlığı görevini aldı. 1918'de, Şişli Atölyesi'nde yapılan resimlerin Viyana'ya gönderildiği Savaş Resimleri ve Diğerleri sergisine, atölyede yer almamış olmasına rağmen, dışarıdan katıldı. Bu senelerde Galatasaray Sergileri'ne de katılan sanatçı, 1924'te Bursa Askeri Lisesi'ne resim öğretmeni olarak atandı. 1930'da emekli oldu, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nden sonra Güzel Sanatlar Birliği ve 1944'te Ankara'da kurulan Emekli Ressam Subaylar Derneği'nin bir parçası oldu ve bu grupların sergilerine katıldı (<https://www.sakipsabancimuzesi.org/sanatci/294>) Erişim Tarihi: 20.10.2025

anlayışlarının oluşmasında Batı deneyimlerini teknik ve estetik açıdan geliştirerek yurda döndüklerinde ulusal kimlik çerçevesinde oluşturmuşlardır. Buna karşılık, Sami Yetik ve bazı asker ressamlar orduda faaliyetlerini sürdürerek asker ressam kimliklerini de devam ettirmişlerdir.

Mehmet Ali Laga'nın Türk tarihi açısından köklü değişikliklere tanıklık etmesi ve asker ressam olarak savaşı katılması önemini sanat tarihsel açıdan arttırmaktadır (Topallı, 2008: 46). Kurumsal olarak askeri disiplin içinde yetişen ve sergilere katılan ressamlar vatan ve savaş mücadelelerini betimleyen eserler üretmişlerdir. Ayrıca sergi faaliyetlerinin yanı sıra resim Hocalığına da devam eden asker ressamlar, görsel eğitim verme gibi önemli roller üstlenmişlerdir.

Asker ressamlar resim sanatı ile uğraşmışlar, Türk resim sanatına teknik, malzeme ve konu çeşitliliği açısından önemli yenilikler kazandırmışlardır. Doğa ve manzara temaları resim derslerinin ana konuları olduğu için asker ressamlar mimari konu ve manzaralara yönelmişlerdir. Bunun yanı sıra, savaş sahneleri, portreler ve gündelik yaşamdan kesitler sıklıkla işlenen temalar arasında yer almıştır (Bileydi Koç, 2022: 177).

1. Dünya Savaşı döneminde yaşanan deneyim ve mücadeleler ressamların tuvallerine konu olmuştur. Tarihsel deneyim sanata yansiyarak güçlü bir bağ oluşturmuştur. Balkan Savaşları'nın toplum üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etki ve moral çöküntüsü Çanakkale Zaferi ile yerini ulusal gurura bırakmıştır.

Balkan Savaşı'nın Doğu Cephesi'nde yaşanan yenilgilerinden sonra kazanılan Çanakkale Zaferi ile toplumun morali yükselirken bu zafer sanatçılara ilham kaynağı olmuştur. Harbiye Nezareti'ne bağlı Şişli Resim Atölyesi'nde görev yapan asker ressamlar arasında yer alan Sami Yetik ve Mehmet Ali Laga, savaşın yıkıcı etkilerini deneyimlemişler ve bu deneyimlerini eserlerinde ortaya koymuşlardır (Giray, 2020: 240).

Dönemin ressamları Sami Yetik ve Mehmet Ali Laga savaşın görsel olarak belgelenmesi ve kayda geçmesi için gözlemlerini bizzat yerinde maddi ve manevi yıkımı deneyimleyerek Şişli Resim Atölyesi içerisinde yer almışlardır. Özellikle bu dönemde Sami Yetik ve Mehmet Ali Laga'nın öne çıkmasının nedeni savaş sahnelerini askeri deneyimleriyle birleştirerek gerçekçiliği duygusal ifade gücüyle birleştirmeleridir. Aynı zamanda tarihsel bilincin ve ulusal kimliğin bireysel taşıyıcısı olarak önemli görev üstlenmişlerdir. Sanat yalnızca estetik ve teknik bir ifade aracı değil toplumsal belleğin de taşıyıcısı durumundadır.

Mehmet Ali Laga savaş deneyimlerinin aktarıldığı eserlerinin yanı sıra manzara temasına yönelmiştir. Manzara teması içinde dahi yaşadığı şehirlerdeki mimari yapılara ve kültürel sembollere yer vererek ulusal kimliğe katkıda bulunmuştur.

Manzara teması Türk resminde uzun yıllar boyunca temel bir konu olarak yer almış, özellikle İstanbul ve çevresi bu tür resme konu olabilecek ışık ve renk görüntüsüne sahip olup Cumhuriyet Dönemi resminde de bu etkinliğini sürdürmüştür. Resim sanatında bu tür resme duyulan ilgi konunun popülerliği ile de ilişkilidir. Günümüzde de resim denildiğinde birçok kişi için akla ilk gelen manzara kompozisyonlarıdır (Özsezgin,1999: 19).

Mehmet Ali Laga Türk resminde manzara konusunu tarihsel yapı ile inşa etmiştir. Kültürel belleğin görsel ve tarihsel aktarımları Laga'nın edindiği ulusal misyonu ifade ederken, manzaraya yönelmesi sakin ve dingin duygusal arayışın yansımasıdır. Özellikle İstanbul'un konumu, atmosferi tarihselliği birçok Türk ressamı görsel olarak ilham vermiştir. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin de üyesi olan Laga manzara eserlerini son dönemlerinde izlenimci bakış açısıyla oluşturmuş, renk ve ışık etkilerini serbest bir dil aracılığıyla dönüştürmüştür.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, kuruluşundan itibaren yoğun bir sanat faaliyet gücü göstererek bu kararlılığını ilerleyen yıllarda da sürdürmüştür. 1921 yılında adı Türk Ressamlar Cemiyeti olarak değişmiş ve grup içerisinde yurt dışına giden sanatçılar yurda dönüşte 1914 Kuşağı olarak anılmıştır. Bu sanatçılar, Türk resminde ilk sanat akımını ortaya koymaları bakımından da önem taşımaktadır (Başkan, 2014, s. 240).

Türk Resminde 1914 Kuşağı olarak adlandırılan Çallı Kuşağı sanatçıları yurt dışına gidip döndüklerinde izlenimciliği ışık, renk ve leke deneyimleriyle Türk Resmine kazandırmışlardır. Cemiyet izlenimci Türk Resminin oluşumuna da olanak sağlamıştır. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti olarak başlayıp Türk ressamı Cemiyeti'ne dönüşen birliktelik, ulusal sanat anlayışının gelişmesi ve ilk modern akım deneyimlerinin oluşmasında öncülük etmiştir.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti 20. yüzyılın sosyal ve kültürel ortamı içerisinde ortaya çıkmış olup günümüz akım ve üsluplarının aksine profesyonel olma yolunda atılan adımlarla kurulmuş olan bir birliktir. Ayrıca, Türk resminde usta-çırak ilişkisine dayanan geleneksel lonca sistemi ilk kez bu cemiyet ile ortaya çıkmıştır (Başkan, 2014, s. 242).

Bu araştırma ile Mehmet Ali Laga'nın sanatsal gelişimi tarihsel ve estetik bağlamda incelenerek, Laga'nın, asker ressam kimliğiyle manzara teması üzerinden ulusal kimliğe katkısı eser incelemeleri aracılığıyla gerçekleştirilecektir.

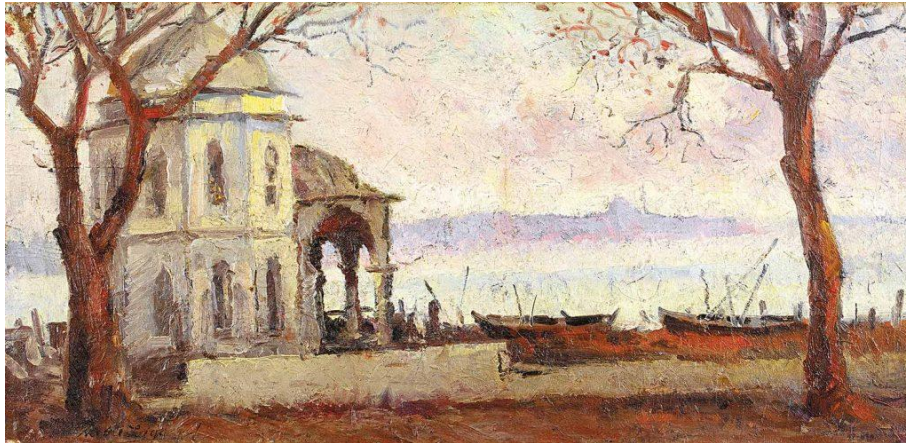
2. MEHMET ALİ LAGA'NIN ÜSLUP AŞAMALARI VE ESER İNCELEMELERİ

Mehmet Ali Laga'nın sanat anlayışı, başlangıçta daha gerçekçi ve natüralist bir aktarım içerirken, zamanla izlenimciliğe doğru yönelmiştir. Laga, yaşamı boyunca bulunduğu şehirlerin tarihî ve doğal güzelliklerini resmederek, Edirne, Sofya, Çanakkale, Bursa ve İstanbul gibi

kentlerde benzer mekânlara ve kompozisyonlara odaklanmıştır. Zor koşullar altında dahi resim yapmayı sürdüren Laga, bu üretim sürecinde hem içsel bir güç hem de yaşam sevinci bulmuştur. Doğaya yönelerek huzur ve dinginliği aradığı sanatını bu duygularla beslediği ve yapılandığı eserlerinde izlenmektedir.

Laga'nın erken dönem eserlerinde ressam Hasan Rıza'nın etkisi görülmektedir. Cepheelerde görev yaptığı yıllarda ise coğrafi bilgi ve deneyimini aktardığı savaş izlerine eserlerinde yer vermiştir. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte İstanbul'u resmettiği tarihi mekânlarını betimlemiştir. Sanatçının son dönem olgunluk eserleri ise izlenimciliği öne çıkaran serbest lekelerle atmosferik ışık ve renk incelemelerinden oluşmaktadır.

Mehmet Ali Laga, Boğaz sahillerini resmettiği eserlerinde Ortaköy'den Sarıyer'e, Üsküdar'dan Anadolu Kavağı'na kadar uzanan kıyı şeridini betimleyerek kentin sahil dokusunu belgelemektedir. Sanatçının Beşiktaş-Ortaköy civarındaki ailesine ait konakları bu bölgede bulunduğu ve resmettiğine ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Laga izlenimci bir duyarlığa sahip ve mimariyi dokuyu çözümlediği eserinde figüre yer vermeden kentin yaşamsal izlerine dokunarak renk ve ışık etkilerini incelemektedir (Giray, 80).

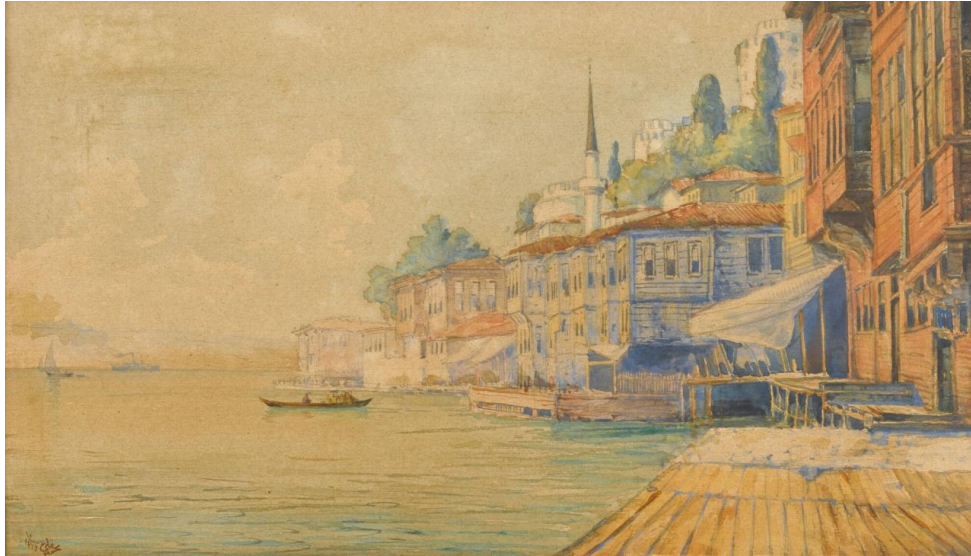

Görsel 1. Mehmet Ali Laga, “Boğaziçi’nden Görünüm”, Tuval Üzerine Yağlıboya, Özel Koleksiyon

Mehmet Ali Laga'nın “Boğaziçi’nden Görünüm” adlı eserinde Boğaziçi'nin iki yakası arasında dengeli bir kompozisyon kurulmuştur. Renklerde kahve tonlarıyla birlikte açık renkler bir arada kullanılmıştır. Eserde yatay bir kompozisyon düzeni içerisinde Boğaziçi'nden panoramik bir görünüme yer verilmiştir. Gökyüzü, su ve yer zemini doğal bir görünümde sıralanmıştır. Gökyüzü ve deniz üzerinde ton değerleri yumuşak bir biçimde kullanılmış, dingin ve huzurlu

bir atmosfer hakimdir. Gözlemlenen klasik manzara görünümü izlenimci renk ve ışık etkileriyle biçimlendirilmiştir. Parlak deniz ve açık gökyüzü sabah saatlerini doğal bir biçimde yansıtmaktadır. Eserde kullanılan serbest lekeler ve geniş fırça kullanımı açık-koyu renk ilişkisini de dengelemektedir. İzlenimci duyarlılıkla resmedilen eser, ritmik ve doğal bir görünüme sahiptir. Eserdeki yağlıboya kullanımı dokulu bir biçimde uygulanmış, dokulu ifade biçimi abartılı değildir. Laga'nın eseri yüzeylerde net sınırlar ve kesin bir algıma yerine yumuşak geçişlerle biçimlendirilmiştir. Laga doğadaki formları tonal geçişlerle belirtmiştir. Birebir tanımlanan gerçekçi formlar yerine betimleyici, gözlemlenmiş yorumlar hakimdir. Mekândaki mimari yapı ve ağaçlar belirgin ve renkli tonlarla biçimlendirilirken, su yüzeyi ve atmosfer sisli ve belirsiz bir biçimde aktarılmıştır. Eserde izlediğimiz bu durum belirgin derinlik anlayışının bir sonucudur. Laga'nın eserinde real olan doğada bulunan öğeler izlenimci bakış açısıyla aktarılmış ve Türk resminde manzara anlayışında duyarlarla sadeliği buluşturan bir eser olarak yerini almıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi Türk resminde gelenek ve modernlik arasında bir bağ kuran eser, Boğazı ışık ve renk etkileriyle yorumlayan bir eser olmuştur. Boğaziçi doğal ve kültürel bir simgedir. Bu simgede batı tarzı yaklaşımla ulusal öğeler bir arada kullanılmıştır. Erken Dönem Cumhuriyet resminde ressamlar doğayı, yaşadığımız coğrafyayı ve kültürel yapıları modern bir üslup anlayışıyla yorumlayarak, tanıdık coğrafyanın ve tarihi mekânların sanatsal temsiline yer vermişlerdir

Mehmet Ali Laga, manzara konularını ele alışında öznel bir anlatım biçimi geliştirerek, Hoca Ali Rıza'nın manzara anlayışını dönem ressamları gibi Empresyonist bir renk anlayışıyla ele almaktadır (Giray, 80).

Görsel 2. Mehmet Ali Laga, “Sahilde Yalılar”, 1900-1901, Kağıt Üzerine Sulu boya, 26.5 x 36 cm, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi

Mehmet Ali Laga'nın sahil görünümüne yer verdiği eser sulu boya ile betimlenmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet yıllarına geçiş döneminde betimlenen eser Batı resim geleneğini akademik gelenekle bütünleyen bir eserdir. Laga izlenimci yaklaşımı doğa, tarihi mekânlar ve gündelik yaşantıyla birlikte resmetmektedir. "Sahilde Yalılar" adlı eser Boğaziçi'nde yer alan yalıları konu almaktadır. Laga modernleşme sürecinde ulusal kimliğe ait olan öğeleri, yerli mekânları seçerek kültürel belleğe ait izleri aktarmıştır. Eserde yalıları ışıltı ve renk düzeni içerisinde ve perspektif etkileriyle biçimlendirmiştir. Yatay düzlemlerden oluşan kompozisyon dengeli bir biçimde dağılmıştır. Ritmik olarak art arda sıralanan yalılar doğal görünüm, renk ve dokularıyla resmedilmiştir. Durağan ve dengeli bir biçimde oluşturulmuş olan kompozisyonda pastel renkler tonal geçişlerle birlikte verilmiştir. Yalılar ve arka kısımda yer alan manzara giderek belirsizleşir. Gözden uzaklaştıkça renk etkilerinin sisli ve silik olarak resmedildiği eserde derinlik etkisi yoğun bir biçimde izlenmektedir. Su yüzeyi ve gökyüzü hemen hemen aynı renk tonlarıyla ve sıcak tonlarla betimlenmiştir. Deniz ve gökyüzünden gelen sıcak renk dağılımı yalıların yüzeyini de aydınlatmaktadır. Eserde mavi, yeşil ve kahve tonları duygusal bir derinlikle aktarılmıştır. Suyun üzerindeki renk tonları ve yansımaları lekese bir biçimde betimlenmiştir. Realizm ve Empresyonizm arasında köprü kuran bu eser estetik anlayış olarak Boğaziçi yalılarını görsel bir hafıza olarak kaydeder.

Görsel 3. Mehmet Ali Laga, "Köprülü Peyzaj", 1945, Tuval Üzerine Yağlı boya, 68.5 x 99.5 cm,
Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi

Mehmet Ali Laga'nın "Köprülü Peyzaj" adlı eseri izlenimci üslupla aktarılmıştır. Eserde su yüzeyi, köprü ve arkada yer alan evler görülmektedir. Açık ve parlak gökyüzü eseri bütünleyen renk tonlamaları ile tamamlanmıştır. Eserde yeşilin tonları, toprak kahve ve bej tonları sıklıkla kullanılmıştır. Batı sanatı tekniklerinin doğa ile bütünleştiği eserde taş köprü manzarayla birlikte betimlenmiştir. Buradaki köprü sadece mimari bir öge değil, tarihsel geçişin de bağlantısını simgelemektedir. Laga aynı dönemde ortak üsluba sahip Halil Paşa ve Nazmi Ziya Güran gibi İstanbul temasını kendisine konu edinmiştir. Eserde kompozisyon yatay ve dengeli bir biçimde dağılmıştır. Yerel manzara anlayışının en belirgin özelliklerini taşıyan "Köprülü Peyzaj" adlı eserde, izleyici ritmik biçimde lirik palet ve değişen ton değerleri üzerine odaklanmaktadır. Köprü ve su üzerindeki değişen ışık yansımaları lekesele olarak sınırlandırmalardan uzak bir biçimde resmedilmiştir. Laga'nın bu eserinde natüralizmden yola çıkılmış olup izlenimci duyarlılığı ön plandadır. Eserde ön planda izlenen üç ağaç resmi eşit parçalara ayırmıştır. Üç ağacın hizasında yer alan su üzerindeki yansımalar ise kompozisyondaki dengeyi sağlamaktadır.

Görsel 4. Mehmet Ali Laga, "Surlar", Tuval Üzerine Yağlı boya, Özel Koleksiyon

Laga'nın manzara ve tarihi mekânı birleştirdiği eseri şehir mimarisini yansıtan tarihin arşivsel kaydı olarak değerlendirilebilir. Laga asker ressam kimliği ile dönüştürdüğü eserinde şehir ve şehre ait yapıyı resmederek ulusal belleğe ait bir silüet sunmaktadır. Eserde sur duvarları denizin kıyısı ile ilişkili olarak resmedilmiştir. Su yüzeyiyle birlikte, kıyı şeridi ve sur duvarları yükselerek resmedilmiştir. Küçük ve büyük lekelerin fırça tuşlarıyla aktarıldığı eserde atmosfer

açık ve surların renk tonlarıyla paralel bir biçimde aktarılmıştır. Surların üzerindeki detaylar irili ufaklı leke ve çizgilerle ritmik bir dil kullanımıyla lirik bir biçimde aktarılmıştır. Arka planda yer alan manzara ise detaydan uzak lekelerle aktarılmıştır. Denizin yüzeyinde surların, yeşil ağaçların ve taşların yansımaları fırça tuşlarıyla betimlenmiştir. Mimari yapı ile doğanın bir arada betimlendiği eser izlenimci etkilerle resmedilmiştir. Eserde sur duvarlarında krem, bej ve kahve tonları tercih edilmiş, yansımalar ışık etkilerinin yakalanmasıyla elde edilmiştir. Surların su yüzeyindeki yansımalarına yer verilmiş, anlık deneyimler yakalanmaya çalışılmıştır. Sur duvarları, deniz yüzeyi detaylardan arındırılarak serbest bir biçimde dönüştürülmüş, kesin netliklerden uzak bir biçimde resmedilmiştir. Geçmiş görselleştirilerek şehrin kimliğine ait doku ışık ve renk etkileri doğal biçimde resmedilmiştir. Şehir ve manzara ilişkisi değişen zamanın algısıyla mekâna yansımasıdır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Mehmet Ali Laga'nın sanatı, Türk resim tarihinde belgesel nitelik taşıyan bir görsel hafıza oluşturur. Doğa karşısındaki duyarlılığını askeri bir disiplinle ortaya koyan Laga, Geç Osmanlı ve Cumhuriyetin kültürel inşasında önemli bir rol oynamıştır. Laga'nın sanatı Türk resminin görsel hafızasını belgelemesi açısından da önemlidir.

Laga'nın askeri deneyimi ve topografik manzara bilgileri doğal çevre gözlemleriyle tuvallerine yansımasıdır. Laga'nın sanatındaki tematik çeşitlilik, hem bireysel duyarlılığı hem de dönemin toplumsal hafızasını yansıtmaktadır. Özellikle savaş yıllarında Şişli Resim Atölyesi'nde görev alması, onun belgeleyici özelliğini öne çıkarmıştır.

Laga'nın sanatı bireysel bir sanat anlayışının aksine, tarihsel bağlamda dönüşümlerin yansıdığı ulusal kimlik çerçevesinde şekillenmiştir. Sanatçı, toplumsal hafızanın yansıdığı manzaralarıyla modern ve geleneksel unsurları da bir arada yansıtmıştır. Sanatı, Türk resim tarihinde belgesel nitelik taşıyan bir görsel hafıza oluşturur. Savaş sırasında yaşadığı deneyimler, yaşamış olduğu esir günleri Laga'nın üslubuna da yansımıştır. Laga Batılı teknik ve üslupları benimserken, bu üslubu kendi sanatı ile dönüştürmüştür. Aynı zamanda ulusal kimlikle bütünleştirdiği eserlerinde geleneksel ve modern izleri bir arada kullanmıştır.

Laga'nın “Boğaziçi'nden Görünüm”, “Sahilde Yalılar”, “Köprülü Peyzaj” ve “Surlar” gibi eserleri Türk resminde modernleşme sürecini özetleyen eserler arasında yer alır. Bu yapıtlarında Laga, izlenimci duyarlılıkla ışık, renk ve atmosfer etkilerini serbest bir biçimde dönüştürmüştür.

Sonuç olarak, Laga'nın sanatı bireysel gözlem, tarihsel ve kültürel öğeleri bir arada bulunduran izler taşımaktadır. Mehmet Ali Laga, Türk resminde geçmişle geleceği, gelenekle modernliği buluşturan özgün bir sanat anlayışının temsilcisi olmuştur. Laga'nın sanatı Türk resminde sosyolojik ve kültürel açıdan çok disiplinli bir süreç içermektedir, bu yönüyle de önemli bir yere sahiptir.

4. Kaynakça

- Başkan, S. (2014). Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Bileydi Koç, M. (2022). Türk Resim Tarihinde Askeri Ressamlar Dönemi ve Bahriyeli Ressam İsmail Hakkı Bey. MUTAD, 2022; IX (2): 169–201 (ISSN 2529-0045); DOI: 10.16985/mtad.1102283
- Giray, K. (t.y.). Ziraat Bankası Sanat Koleksiyonu, Cilt 1. T. C. Ziraat Bankası A. Ş. Genel Müdürlüğü.
- Giray, K. (2020). Ankara Resim ve Heykel Müzesi Başyapıtlar-I. Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Özsezgin, K. (1999). Cumhuriyet'in 75 Yılında Türk Resmi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tansuğ, S. (2003). Çağdaş Türk Sanatı. Remzi Kitabevi.
- Topallı, E. (2008). Yeni Bilgiler Işığında Ressam Mehmet Ali Laga. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(14), 45-70.
- <https://www.sakipsabancimuzesi.org/sanatci/294>) Erişim Tarihi: 20.10.2025

5. Görsel Kaynakçası

- Görsel 1.** <https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-l/laga-mehmet-ali/mehmet-ali-laga-bogazici-6388>/Erişim Tarihi: 21.10.2025
- Görsel 2.** <https://www.sakipsabancimuzesi.org/sanatci/294/897> Erişim Tarihi: 24.10.2025
- Görsel 3.** <https://www.sakipsabancimuzesi.org/sanatci/294/766> Erişim Tarihi: 24.10.2025
- Görsel 4.** <https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-l/laga-mehmet-ali/mehmet-ali-laga-surlar-8347>/Erişim Tarihi: 27.10.2025

ACININ ESTETİĞİ: JILL'İN GÖZLERİYLE *ONCE UPON A TIME IN THE WEST*

Dr. Öğr. Üyesi, SERHAT SOYŞEKERCİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

serhatsoysekerci@hotmail.com-ORCID: 0000-0002-8427-0184

ÖZET

Bu bildiri, Sergio Leone'nin yönettiği 1968 yapımı *Once Upon a Time in the West* (*Bir Zamanlar Batıda*) filminde Tunus kökenli İtalyan oyuncu Claudia Cardinale'in canlandığı Jill McBain karakterinin gözlerindeki acının estetik bir unsur olarak nasıl işlendiğini tartışmaktadır. Film, klasik spaghetti western kalıplarını aşarak hem zamanın akışını hem de karakterlerin içsel dönüşümünü ön plana çıkaran bir yapıya sahiptir. Araştırmada, bir kadın figürünün erkeklerin baskın olduğu bir türde nasıl merkezi tema hâline geldiği ve bunu destekleyen sinematografik yöntemler incelenmektedir. Özellikle istasyon sahnesi, filmin baskın teması olarak değerlendirilmektedir; burada Jill ile zaman göz göze gelir ve yönetmenin uzun planları, sessizlik vurgusu ve saat metaforu zamanın “maddeleşmesi”ni görsel olarak karşılar. Filmin başka sahnelerinde idam, intikam, düello ve ölüm temaları bu estetik çerçeve ile ilişkilendirilerek irdelenmektedir. Ayrıca, Leone'nin sahnelerinde Rönesans resim sanatının biçimsel öğelerinden ilham alan sembolik bağlar gözlemlenebilir; filmde zamanın bellekte eğilip bükülmesi, kırılıp yeniden canlanması Jill karakteri aracılığıyla somutlaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jill McBain, Acı, Rönesans Resim Sanatı, İstasyon Sahnesi

GİRİŞ

Sergio Leone'nin sineması, spaghetti western türünün en önemli örneklerinden sayılan “Dolar Üçlemesi” sonrası yaptığı *Bir Zamanlar Batıda* filmiyle farklı bir yola sapar. Yönetmenin önceki filmlerinde gördüğümüz ironik ve hızlı tempolu hikâyelerin yerine, burada mitik bir atmosfer ve ağır aksak ilerleyen bir anlatı vardır. Film, Amerikalı silahşor efsanelerinin bitişini temsil ettiği için çoğu eleştirmen tarafından “veda” olarak tanımlanır. Eser, hem Leone'nin kariyerindeki bir dönemin sonu hem de western türünün Hollywood'daki popülerliğinin yavaş yavaş azalmasının sinematik ifadesidir.

Jill McBain (Claudia Cardinale), New Orleans'ta fahişelik yaparak hayatını kazanmış bir kadındır; geçmişindeki acıları geride bırakıp çiftçi Brett McBain (Frank Wolff), ile yeni bir yaşam kurmak için Arizona'da Sweetwater çiftliğine gelir. Ancak çiftlikte onu bekleyen korkunç tablo, demiryolu inşaatı için toprak kapmaya çalışan iş adamı Morton'un (Gabriele Ferzetti) kiralık katili Frank'in (Henry Fonda) sebep olduğu katliamdır. Morton, okyanusa kadar uzanacak bir demiryolu hattı hayal eder; ölümcül hastalığı nedeniyle vakti kısıtlıdır, gücünü ise para ve entrika ile sürdürür. Frank, Morton adına cinayetler işleyen acımasız bir tetikçidir ve Leone, geleneksel olarak “iyi adam” rollerinde gördüğümüz Henry Fonda'ya bu rolü vererek izleyicinin beklentileriyle bilinçli şekilde oynar. Cheyenne (Jason Robards) karakteri ise ilk sahnelerde başına ödül konmuş bir kanun kaçağı olarak tanıtılır, ancak hikâye

ilerledikçe onun aslında onurlu ve adalet duygusuna sahip olduğu anlaşılır. Dördüncü ana karakter, geçmişten kalma bir kin güden “Armonika”dır (Charles Bronson). Armonika’nın gerçek amacı, çocukken kardeşinin ölümüne sebep olan Frank’tan intikam almaktır; film boyunca onun sessizliği ve mızıkası Jill için hem bir güven kaynağı hem de trajik bir hatırlatmadır. Jill’in Armonika’ya duyduğu ilgi, yüzeysel bir romantizme değil, onun taşıdığı adalet duygusuna ve içsel kuvvetine yöneliktir. İkilinin ilişkisi, aşkın ötesinde varoluş ve intikam üzerine derin bir karşılaşmadır. Belki de bundan dolayı Jill, Armonika’nın yanında kalmasından çok, tamamlanmasını ister. Armonika’ya insan olarak âşıktır çünkü onda kaybolmuş erkekliğin onurunu, dünyanın adaletini ve kendi içsel kurtuluşunu görür. Gerçekten de Sergio Leone’nin sinemasında her karakter bir arketiptir.¹ Bu yüzden Jill, Frank’ta yıkımı, Armonika’da kurtuluşu, kendisinde ise geleceği keşfeder.

Jill karakteri üzerinden filmde acı, şiddet ve direniş temaları işlenir. Jill, aile katliamının yasını tutarken bir yandan da geleceğini korumaya çalışır. Leone’nin kamerası Jill’in yüzünde uzun süre kalarak seyirciyi onun ruh hâline ortak eder. Jill’in acısına rağmen zarafetini ve onurunu koruması, onun çekiciliğini yüzeysel güzelliğin ötesine taşır ve filmde kadın bakışının önemini vurgular. Yönetmen, Jill’i sadece erkeklerle dolu bir dünyada ayakta kalmaya çalışan bir kadın olarak değil, aynı zamanda “Yeni Dünya”nın doğum sancılarını taşıyan bir figür olarak sunar; bu da ona mitik bir boyut kazandırır.

Film, modern seyircinin alışkın olduğu hızlı ve bol diyaloglu kurguya meydan okuyan uzun ve yavaş sahnelerle doludur. Leone, şiddetin kendisinden çok şiddetten önceki bekleyiş ritüelleriyle ilgilenir; dolayısıyla hikâye çok fazla sembol içerir. Filmdeki kurak yarı çöl ortamı, taşralı kasaba ve tren sesleri, Morricone’nin müziğiyle birleşerek gerçekçi ama aynı zamanda lirik bir atmosfer yaratır. Bu ritmin yavaşlığı, her sahnenin bir tablo gibi kurulduğunu ve karakterlerin duygularının seyirciye sindire sindire aktarıldığını gösterir.

RÖNESANS RESİM SANATINDAN SEMBOLLER

Leone, filmi sadece bir western değil, aynı zamanda görsel ve işitsel açıdan derin bir destan olarak kurar. Film, zamanı, ölümü ve insanın kaçınılmaz kaderini teatral bir hava ile sahneler. Bu yüzden birçok yazar ve araştırmacı eseri bir “batı mitolojisi” veya ağıt olarak yorumlar. Yönetmen, Dolar üçlemesinin ardından “her şeyi söylediğini” düşündüğü için bir daha western yapmamayı planlamış olsa da *Bir Zamanlar Batıda*² ile türün kalıplarını yeniden şekillendirir; hikâyeyi yavaşlatır, karakterleri arketiplere dönüştürür ve görselleri bir sanat eseri titizliğinde düzenler.

Bu film “ağıt” veya mitolojik dram olarak değerlendirilir; çünkü Leone burada western unsurlarını – atlar, trenler, tozlu kasabalar, silah düelloları – kullanarak eski düzenin ölümünü ve yeni düzenin doğuşunu anlatır. Jill, yaşam ve yeniden doğuşu; Armonika, adalet ve ölümü; Frank ise karanlık gücü ve yozlaşmış iktidarı temsil eder. Bu yönleriyle film, Yunan trajedilerindeki tanrısal figürleri andıran bir arketipler dizisi kurar. Film, bir yandan Leone’nin

¹ Bu arketipler daha sonra başka çalışmalarda geniş bir boylamda ele alınabilir.

² Bu film, *Batıda Kan Var* şeklinde Türkçeye çevrilmesine rağmen doğru bir anlam taşıyor çünkü “bir varmış bir yokmuş” diye başlayan masalların ve destansın formlarının dışındadır. Bu yüzden filmin *Bir Zamanlar Batıda* şeklinde çevirisi son derece uygundur. Umberto Eco, bu tür destansı anlatıları zamansal belirsizlik olarak gördüğü için rüya, acı ya da kâbus gibi anlatıları desteklediğini vurgular. Çünkü aynıısını masallar da anlatır; “once upon a time” (Eco, 2017: 26).

görsel dili, diğer yandan Ennio Morricone'nin³ müziğiyle birleşince, diyaloglardan çok imgelerin konuştuğu sinematik bir şiir hâlini almaktadır.

İSTASYONA İLK GELİŞ: RÖNESANS TABLOSU GİBİ BİR SAHNE

Jill trenle Sweetwater istasyonuna ilk kez geldiğinde, kamera yalnızca onun duruşunu değil, aynı zamanda etrafındaki figürlerin davranışlarını da gösterir. Jill'in ağır adımlarla inmesi ve şaşkınlık içindeki bakışları, filmin sert gerçekliğiyle karşı karşıya kalmasını sembolize eder. Bu sırada kamera, alandaki diğer insanları -tekerlekli sandalyede bir adam, zarif elbiseler içinde koşuşturan küçük bir kız ve çeşitli kasaba sakinleri- tek tek yakalar. Bu sahne, İspanyol ressam Velázquez'in *Las Meninas* tablosunu çağrıştıran bir kompozisyona sahiptir: merkezde bir figür ve çevresinde bakışlarımızı yönlendiren yardımcı karakterler. Hiç kimse kameraya bakmaz; herkes günlük yaşamına devam ederken Jill ve zaman birbiriyle karşılaşır.

Filmin bu sahnesinde tekerlekli sandalyedeki adam, Leone'nin bilinçli bir sembolizmine hizmet eder. Morton, modern Batı'nın paranın ve gücün yozlaştırdığı bir temsilci olarak çizilir; ölümcül hastalığı ve tekerlekli sandalyeye mahkûmiyeti onun hareket kabiliyetini kısıtlar. Aynı şekilde, istasyonda gördüğümüz yarı felçli figür de medeniyetin çöküşünün bir alegorisidir: fiziksel felç ile manevi felç birbirini tamamlar. Bu figürün, Hollandalı ressam Anthonis Mor'un 1560 tarihli Benavente Kontu Jester Pejeron portresine benzetilmesi, tarihsel bir çağrışımdır. Mor'un tablosunda bedenin sınırlarına hapsolmuş bir zekâ ve melankoli vardır; Leone'nin sahnesi, bu hissi sinematik bir dile aktarır. Ancak bu benzetme yönetmenin bilinçli bir referansı değil, araştırmacıların görsel bir benzerlik üzerinden yaptığı yorumdur.

Resim 1. Anthonis Mor- Benavente Kontu Jester Pejeron (1560) ⁴

Jill'in istasyona inişi sırasında görülen zarif elbiseli küçük kız, sinemada masumiyetin ve refahın simgesi gibi durur. Bu figür, Velázquez'in *Las Meninas* tablosundaki küçük infanta ve

³ Bir Ennio Morricone bestesi olan bu filmin müziğine, Mireille Mathieu'nün seslendirmesiyle sözler de eklenmiştir (Mathieu, 1974).

⁴ Anthonis Mor van Dashorst, *Portrait of Pejeron, Jester of the Count of Benavente*, 181x92 cm, canvas, Prado, Madrid.

onun çevresindeki hizmetliler arasındaki ilişkiyi hatırlatır.⁵ Velázquez'in resminde cüce Margarita ve hizmetliler hem mekânsal hem de varoluşsal anlamda bakışın "ötekisi"dir; onlar saray dünyasının içindedir ama onun parçası değildir. Leone'nin sahnesinde de küçük kız ve diğer figürler, Jill'in dramının içinde yer alan ama hikâyenin ana hattına dâhil olmayan "ötekiler" olarak durur. Kamera bakışını bu figürler arasında dolaştırarak sinema ile resim sanatı arasında bir köprü kurar.

Resim 2. Velázquez-*Las Meninas* (1656)

Filmde trenden inen kalabalık ve zarif elbiseler içinde koşuşturan küçük bir kız çocuğu, Velázquez'in *Las Meninas*'ındaki infanta gibi, bakışın "öteki" yüzünü temsil eder. Leone bu sayede, Batı sanatının hafızasıyla sinemanın hareketli gerçeği arasında bir köprü kurar: perdeye yansıyan güç, acı, masumiyet ve zaman, yüzyıllardır değişmeyen bir insanlık temsiliyle birleşir. Kamera bu figürleri Jill'in bakışıyla ilişkilendirir; izleyici, Jill'in yaşadığı travma ve direniş arasında bakışın nasıl dolandığını seyreder. Ancak bu sembolik örneklerin en görkemlisi, filmin merkezi olan istasyon sahnesidir.

İSTASYON SAHNESİ

Leone'nin filminin en çarpıcı bölümü istasyon sahnesidir; burada zaman neredeyse bir karakter gibi işlemektedir. Jill'in cep saati ile perondaki büyük saat farklı zamanları gösterir. Bu fark, sadece teknik bir ayrıntı değil, Eski Dünya ile Yeni Dünya arasındaki metafizik kopuşu simgeler. Leone, istasyon saatinde akrep ve yelkovanı neredeyse bir çarmıha gerilmiş kollar gibi resmeder; böylece saat, acının haça dönüşen simgesi hâline gelir. Jill'in saati kötü geçmişinin, ölen ailesinin ve yitirdiği masumiyetin ritminde atar; o saat artık kaybolmuş bir dünyanın kalbidir. İstasyondaki saat ise demiryolunun, endüstriyel modernleşmenin ve "ilerlemenin" zamanıdır. Jill'in ruhu eski dünyanın yasını tutarken modern dünya onun acısını geride bırakmıştır; filmdeki zaman çatışması bu iki saat arasındaki uyumsuzlukla somutlaştırılır.

⁵ Diego Velázquez, sarayın saygın hizmetlilerini çizdiği *Las Meninas* ya da *The Maids of Honor* (1656) adlı resminde, prens, prenses ve cücelerin birlikte zaman geçirip bir arada bulunduklarını tasvir eder. Elbette resmin çarpıcı tarafı, dönemin cücelik gibi patolojilerinin tıbbi olmaktan çok, sanatsal olarak resmedilmesidir (Soyşekerci, 2018: 933).

Resim 3. İstasyon Sahnesi⁶

Bu sahne, Jill'in filmdeki dönüşümünün dönüm noktasıdır. Armonika, Cheyenne, Frank ve Morton gibi erkek karakterler geçmişin kalıntılarıdır; Jill ise geleceğin, yaşamın ve yeniden doğuşun simgesi olur. Kadın figürü “arzu nesnesi” olmaktan çıkarak “medeniyetin taşıyıcısı”na dönüşür; film, bir bakıma Jill'in acı, kayıp ve kabulleniş yolculuğudur. Morton'un okyanusa kadar uzanan demiryolu hayali ölümle sonuçlanırken, Jill'in finalde su taşıması yaşamı çağırıştırır; Leone, su imgesiyle bilinçli bir zıtlık kurmaktadır. İstasyon sahnesinde Jill'in saatini çarmıha benzeten vurgu,⁷ her tik tak sesinin geçmişe çakılı bir çivi gibi işlediğini anlatır. Zaman akmaya devam ettikçe Jill, geçmişe daha çok bağlanır; Kurtuluş ancak zamanı ve belleği taşımayı öğrendiğinde mümkün olacaktır. Leone, burada zamanı bir acı aracına dönüştürür; istasyon saati ile Jill'in saati arasındaki fark, geleceğe giden dünya ile geçmişe asılı kalan ruh arasında bir uçurum yaratır.

ZAMAN, BELLEK VE MADDE

Filmin reklam afişinde (Resim 4) yer alan “Hayatında üç erkek vardı. Bir onu alacak, biri sevecek, biri de öldürecek” cümlesi, Jill'in karşılaştığı erkek figürleri özetlemesine rağmen gerçeği tam olarak yansıtmaz: Frank onu alamaz, Cheyenne öldüremez ve Armonika da sevmez.

⁶ Resim 3, *İstasyon Sahnesi*. Kaynak: Beyazperde.com, (t.y.). [<http://www.Beyazperde.com/>...]. Erişim Tarihi: 7 Kasım 2025.

⁷ Bu tema, Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (2024: 15) adlı romanıyla mukayese edilebilir. Saat, Doğu ile Batı arasında sıkışmış bir toplumu sembolize eder. Türkiye, kendi iç saatini Batı'nın saatine uydurmaya çalışır ama kimliği örselenir. Jill de kendi iç zamanıyla dış dünyanın zamanı arasına sıkışmıştır. İstasyondaki saat (Batı'nın ilerleyen saati) ile Jill'in saati (Doğu'nun, duyguların ve geçmişin saati) birbirine uymaz. Bu durum, Hayri İrdal'ın iç dünyasındaki zaman ile Enstitü'nün “uyumlu saatler” takıntısı arasındaki ilişkiyi yansıtır. Tanpınar, bu kopukluğu ironiyle anlatır ve zamanın ayarlanma çabasındaki saçmalığı gösterir. Sergio Leone ise bunu trajediyle işler. Zaman artık geri dönmeyecektir, sadece acıyı ölçecektir. Tanpınar, zamanı, ayarlanmaya çalışılan bir kimlik krizi olarak ele alırken, Leone ise geri dönülmez kayıp olarak tasvir eder. Ama gene de insanlık kadar eski olan şu evrensel soruyu hatırlamak gerekir: İnsan ruhu kendi zamanı dışında yaşayabilir mi? Her ikisi (İrdal ve Jill) için “ilerleme”, bedelini zamansal uyumsuzluk olarak gösterir. Tanpınar bunu ironinin tebessümüyle; Leone ise uzun bir sessizlik ve gözyaşıyla aktarır.

Resim 4. Filmin Afışı⁸

Bu metaforik söz, filmin beklenen western kalıplarını nasıl tersyüz ettiğini gösterir. Hikâyenin önemli anlarından biri, Frank'in bir çocukluk anısında bir adamı asmaya hazırlanırken Armonika'nın küçük kardeşini omuzlarında tutmaya zorladığı sahnedir. Çocuk yorulup düştüğünde kardeşi ölür; yetişkin Armonika'nın Frank'i düello sonunda öldürmesi ve mızıkasını Frank'in ağzına sokması, intikamın ve ölümün açık seçik gösterildiği bir andır. Bu yüzleşme, klasik bir düellodan öte, zamanın kendine kapanışdır: toz bulutu, güneş ışığı ve hafif rüzgâr eşliğinde doğa, bu eski borcun tanığıdır. Bu sahne, Heidegger'in "ölüme akan varlık" kavramını sinematografik olarak çağırıştırır; insan, ölümle yüzleştiği ölçüde gerçektir. Kurşun sesi sustuğunda zaman yeniden başlar, fakat artık başka bir Batı'da.

Resim 5. Düello Sahnesinden⁹

Henry Fonda'nın Frank karakteri, mavi gözleriyle¹⁰ iyiliğin suretine bürünmüş kötülük olarak sinema tarihinde çarpıcı bir örnektir. Leone'nin ışık kullanımı, Caravaggio'nun *chiaroscuro* tekniğini anımsatacak şekilde yüzünü yarı karanlıkta bırakır; her kırışıklık, vicdanın kaybolduğu bir dünya haritasını andırır. Frank'ın yüzünde, Tanrı'nın sessizliğinde kendi

⁸ Resim 4, *Filmin Afışı*. Kaynak: Beyazperde.com, (t.y.). [<http://www.Beyazperde.com/>...]. Erişim Tarihi: 7 Kasım 2025.

⁹ Resim 5, *Düello Sahnesi*. Kaynak: Beyazperde.com, (t.y.). [<http://www.Beyazperde.com/>...]. Erişim Tarihi: 7 Kasım 2025.

¹⁰ Anlatılanlara göre, Fonda, rolü kabul ettiğinde sete kahverengi kontakt lens ve gidon bıyığıyla gelmiş. Koyu renk gözlere ve sakallara sahip olmanın karakterinin kötülüğüyle uyum sağlayacağını ve izleyicinin bu "yeni" Fonda'yı kötü adam olarak kabul etmesine yardımcı olacağını hissetmiş. Ancak Leone, Fonda'nın klişe bir kötü adam gibi görünmesini istemediğini söyleyerek ona lenslerini çıkarmasını ve sakalları kesmesini söylemiş, ya da efsane böyle der.

adaletini kurmaya çalışan bir insanın trajedisi okunur. Armonika ise geçmişle lanetlenmiş bir ruhtur; mızıkasının melodisi, hatıraların zincirini kırmaz, aksine onları çağırır. Bu noktada Dostoyevski'nin kahramanlarına özgü bir iç hesaplaşma sezilir: Tanrı'nın yokluğunda intikam, adaletin tek biçimi hâline gelir. Leone'nin uzun açılış sahnesinde konuşma yoktur; yaklaşık on beş dakika boyunca rüzgâr, güneş, su damlası ve sinek sesleri duyulur. Yönetmen, burada klasik anlatıyı kırarak aksiyon yerine “bekleyiş”i¹¹ merkeze alır; zaman, bellek ve madde film boyunca iç içe geçer.

JILL VE DİŞİL KURTULUŞUN ALEGORİSİ

Jill'in evin yıkıntıları arasında yürüdüğü sahne, dişil varoluşun sinematik bir alegorisi olarak okunur. Kamera yukarıdan yavaşça inerken Jill, tozlu zeminden yükselir ve Rönesans resim sanatını anımsatan bir kompozisyona dönüşür. Bu sahne, Botticelli'nin *Venüs'ün Doğuşu* tablosunun yeniden yazımı olarak yorumlanabilir: denizköpüğünden doğan Venüs'ün yerine çöl tozundan doğan Jill vardır. Leone, erkek şiddetinin kurduğu dünyada dişil varoluşun yeniden toprağını talep edişini vurgular. Jill burada “Batı'nın fahişesi” değil, “medeniyetin anası”dır; cinsel obje yerine medeniyetin tohumu olur. Venüs'ün zarafeti yerini toprağa, emeğe ve dirence bırakır; Jill'in su taşıdığı sahne, Morton'un okyanus hayalinin aksine somut bir yaşam kaynağına işaret eder. Yönetmen böylece Batı mitinin temelindeki erkek egemen kurguyu tersine çevirir ve Batı'yı kadınların yeniden kuracağı fikrini öne çıkarır.

SONUÇ

Sergio Leone'nin *Bir Zamanlar Batıda* filmi, estetik deneyimle varoluşsal sorgulamanın buluştuğu bir nokta olarak okunabilir. Jill McBain'in gözlerindeki acı, yalnızca kişisel bir trajedi değildir; aynı zamanda zamanın, belleğin ve medeniyetin dönüşümünün görsel ifadesidir. Bildiride, final bölümü, filmdeki acının estetiğini Platon'un ve Spinoza'nın güzellik anlayışları ışığında ve farklı kültürlerden kadın figürleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

Platon'a göre estetik haz, sözün, müziğin ve biçimin ruhu yücelten armonisiyle ilişkilidir;¹² güzellik, duyuların ötesinde ruhun saflığına ulaşma çabasıdır. Şiirsel söz, ritmik müzik ve uyumlu şekiller insanı iyiliğe ve hakikate yönelten metafizik bir kudret taşır. Bu bakış açısı, Leone'nin filminde açıkça görülür: Morricone'nin temaları, doğal seslerle birleşerek ritmik bir dokuyu; Leone'nin kadrajları ise resimsel bir düzeni temsil eder. Böylece film, sadece duyusal haz vermekle kalmaz; seyircinin iç dünyasında bir dinginlik ve ahenk arayışını da tetikler. Platon'un idealar dünyasında güzellik, nesnel ve evrenseldir; Jill'in acısı, bu evrenselliğin sinemadaki tezahürü olarak okunabilir.

Öte yandan Spinoza, güzelliğin nesnenin kendisinden ziyade algılayanın zihninde ortaya çıkan bir etki olduğunu savunur. Ona göre güzellik bir nitelik değil, bir algı biçimidir; dolayısıyla her

¹¹ Bu bekleyiş, Heidegger'in “varlıkla zamana açılma” kavramını sinematik düzleme taşımaktadır. İnsan, varlık karşısında sessiz kaldığında onun ağırlığını hisseder. Sinek vızıltısı bile bu sessizlikte bir tür sonsuz yankı kazanır. Filmin açılışında, üç silahlı adam, bir tren istasyonunda beklerken sessizlik neredeyse bir karaktere dönüşür. Sinek vızıltısı, su damlası, rüzgârın paslı kapıya vuruşu... Her ses, zamanı uzatan tespih tanesi gibi sabrın ve ölümün ritmini sayar. Bu sahne, Samuel Beckett'in *Godot'yu Beklerken* oyunundaki varoluşsal boşluğu hatırlatmaktadır. İnsan, anlamın geleceğini umar ve bekler ama gelen her zaman “hiçlik” olacaktır. Trenin gecikmesi, insanın hakikate ulaşmadaki sonsuz ertelemesi... İki adam gibi, silahlı üç figür de “gelecek olanı” ya da kaderi beklemektedir. Leone'ye göre “Godot” trendir, ölümün demir tekerlekleri üzerinden yaklaşır. Sessizliğin kendisi metafizik gerilime dönüşür. Zaman, bekleyişin içinde ağırlaşır, maddeleşir ya da bedenleşir.

¹² Platon'un *Devlet* eserindeki sayfa numarası için (Platon, 2010: 93).

seyirci aynı sahneden farklı anlamlar çıkarabilir. Leone'nin filmi bu iki estetik anlayışı bir arada barındırır: İstasyon sahnesinde Jill'in saate bakışı evrensel bir acıyı ifade ederken, seyircinin bu sahnede hissettikleri kişisel bir deneyime dönüşür. Nitekim araştırmacılar, Jill'in filmdeki merkezi konumunun izleyiciye acı ve adalet arasındaki ilişkiyi yeniden düşünme fırsatı sunduğunu belirtirler.

Bu felsefi çerçeveyi desteklemek için, Desdemona (*Othello*), Nuran (*Huzur*), Botticelli'nin deniz köpüğünden doğan Venüs'ü, Leonardo'nun Mona Lisa'sı, Piero di Cosimo'nun Simonetta'sı ve sinemada Jill McBain, Juliette Hardy (*Et Dieu... créa la femme*) ve Holly Golightly (*Breakfast at Tiffany's*) gibi kadın figürlerini yan yana düşünmek öğretici olur. Bu karakterlerin her biri, güzellik ve acı arasındaki gerginliğin sembolüdür. Desdemona'nın sadakati nasıl kıskançlıkla sarsılıyorsa, Venüs'ün tanrısal zarafeti sanat tarihinde nasıl pek çok yorumla çoğalıyorsa Jill'in çektiği acı da aynı anda hem insanı sarsar hem de yüceltir. Bu figürler, yüzeysel güzelliğin ötesinde metafizik asalet taşırlar; biçim, ritim ve ahenk aracılığıyla varoluşun anlamını sorgularlar.

Leone'nin filmi bu geleneğin sinemadaki devamıdır. Jill, başlangıçta toplumun gözünde bir "fahişe" olarak görülse de hikâyenin sonunda medeniyetin annesi hâline gelir; bu dönüşüm, erkek egemen Batı mitosunda köklü bir kırılmanın işaretidir. Jill, aslında Claudia Cardinale'nin sözleriyle, "150'den fazla hayat"¹³ yaşayan bir kadının ruhunu taşır; her sahnede yeni bir kadının hikâyesine kapı aralar. Jill gibi karakterler, çirkinliğin, ritimsizliğin ve kaotik biçimsizliğin uzağında, insan doğasının güzelliğe ve adalete duyduğu özleme ses verir. Onlar yalnızca film karakteri değildir; aynı zamanda acı ile zevki aynı potada eritip ruhta titreşen bir saflığı temsil eder. Bu yüzden Leone'nin kahramanları zamanın akışına direnir; kendi içlerinde durgun kalırken tarihin içinde donmuş gibi görünürler.

Resim 6. Claudia Cardinale¹⁴

Sanatın hakikate ulaşamayan bir yansıma olduğunu söyleyen Platon'un aksine, Jill ve onun sinematik kardeşleri bize güzelliğin ve acının gölgeler değil, yaşanan gerçeklikler olduğunu hatırlatır. Her ne kadar sanat, ideaların tam karşılığı olmasa da bu figürlerin yansıttığı etki insan ruhunda derin izler bırakır. Spinoza'nın belirttiği gibi, güzellik algılayanın gözündedir; bu nedenle Jill'in hikâyesi bazı seyirciler için bir trajedi, bazıları içinse bir direniş destanı olabilir.

¹³ Claudia Cardinale'in sözü için (Simpson, 2025).

¹⁴ Resim 6, Claudia Cardinale. Kaynak: Shutterstock, (t.y.). [<http://www.Shutterstock.com/>...]. Erişim Tarihi: 5 Kasım 2025.

Güzellik ve acı, zamanla şekillenen ve seyrimizle anlam kazanan ikiz duygulardır; belki de bu yüzden bu ölümsüz karakterler zamanın akışını aşarak kalıcılık kazanırlar.

Bu bağlamda *Bir Zamanlar Batıda*, yalnızca bir western değil, geçmişle gelecek, evrensel ile kişisel arasında köprü kuran bir estetik denemedir. Leone, Jill'in hikâyesini anlatırken hem Platon'un evrensel güzellik idesini hem de Spinoza'nın öznel algı teorisini sinemasal bir şiir içinde buluşturur. Film, seyirciye acının ve güzelliğin birbiriyle çatışan ama ayrılmaz ikiz yüzlerini gösterir; onu yalnızca izlemekle kalmayıp, kendi içsel anlam arayışını sürdürmeye davet eder.

KAYNAKÇA

Filmler ve Görsel Kaynaklar

Leone, Sergio. (1968). *Once Upon a Time in the West* (Film ve senaryo).

Beyazperde.com. (t.y.). *Bir Zamanlar Batıda resimleri - Fotoğraf 6*. [<http://www.Beyazperde.com/>...]. Erişim Tarihi: 7 Kasım 2025.

Shutterstock. (t.y.). *Claudia Cardinale* [Görsel]. [<http://www.Shutterstock.com/>...]. Erişim Tarihi: 5 Kasım 2025.

Edebî, Felsefî ve İkincil Kaynaklar

Beckett, Samuel. (2006). *Godot'yu Beklerken*. Çev. Uğur Ün – Tarık Günersel. Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Britannica. (2025). “Once upon a Time in the West.” *Encyclopaedia Britannica*. Erişim Tarihi: 1 Kasım 2025

Eco, Umberto. (2017). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*. Çev. Kemal Atakay. Can Yayınları, İstanbul.

“From Whore to Hero: Reassessing Jill in Once Upon a Time in the West.” (2013). ResearchGate. Erişim Tarihi: 2 Kasım 2025

Heidegger, Martin. (2011). *Sanat Eserinin Kökeni*. Çev. Fatih Tepebaşı. De Ki Yayınları, Ankara.

Mathieu, Mireille. (1974). “Un jour tu reviendras.” *Mireille Mathieu chante Ennio Morricone* Albümü.

Newland, Christina. (2018). “In defence of Claudia Cardinale's role in Once upon a Time in the West.” *British Film Institute*. Erişim Tarihi: 2 Kasım 2025

Platon. (2010). *Devlet*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu – M. Ali Cımcöz. Kültür Yayınları, İstanbul.

Simpson, L. Victor. (2025, 24 Eylül). “Claudia Cardinale, star of ‘8½’ and ‘The Leopard,’ dies at 87.” *Associated Press*, Rome.

Smith, Jeremy. (2022, 19 Ağustos). “Once Upon a Time in the West Was A Twist On The Genre's Greatest Hits.” *SlashFilm*. Erişim Tarihi: [Erişim tarihini buraya ekleyin].

Soyşekerci, Serhat. (2018). “Barok Sanatında Tıbbi Patolojilerin Betimlenmesi.” *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 7(48): 931-937.

Spinoza, Baruch. (2020). *Mektuplar*. Çev. Emine Ayhan. Dost Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2024). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. Dergâh Yayınları, İstanbul.

“Why the opening sequence of Once Upon a Time in the West is so good.” (2021). No Film School. Erişim Tarihi: 2 Kasım2025

GENEL AÇIDAN MÜZİKAL TERAPİNİN KEMAN, BAĞLAMA, PİYANO VE GİTAR GİBİ ÇALGILARINDA GÖRÜLEN KAS RAHATSIZLIKLARINA MÜZİKOLOJİK BİR BAKIŞ

Doç. Dr. İlhami KAYA

Batman Üniversitesi, ilhami.kaya@batman.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1831-3828>.

ÖZET

Bilimsel çalışmalarda müzik hem fiziksel hem de fizyolojik bir araç olarak kullanılmıştır. Bu açıdan, çağlar öncesinden günümüze kadar müziğin, akustik alanla birlikte psikolojik etkisinin (terapi) de ayrıca gelişme gösterdiği görülmektedir. Akustik alan, aritmetik sayı kuramlarıyla gelişen ve duyumu temel alan, farklı bir fizyolojik bir süreçtir. Bu nedenle, günümüzde uyum, denge ve armoni ilmi, bilişsel süreçlere nüfuz etmektedir. Müzik, bir bilim alanı olduğu kadar performansa dayalı bir gelişim süreciyle birlikte dinleyicisini de temel almaktadır. Böylelikle bireyin hem beyinsel aktivitelerini hem de fiziksel gelişim süreçlerini bir arada inceleyebilmektedir. Bilişsel müzikolojinin de bir inceleme alanı olan bu fizyolojik gelişmeler, aynı zamanda sinir biliminin beyindeki bir karşılığıdır. Bu durumun çalgılara yansıyan kısmında yaşanan rahatsızlıklar, insan doğasına uymayan bedensel uzaklıklar dışında, sürekli tekrar eden performansa dayalı güç kullanımına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu bedensel rahatsızlıklar ruhsal olabildiği gibi müzik terapisi kapsamında da ayrıca irdelenmektedir. Müzikal icra, fiziksel yatkınlıkla birlikte zihinsel tüm aktiviteleri kapsar. Mesleki olarak görülen icra sanatının bedensel ya da ruhsal rahatsızlıkları, genel olarak insan vücudunun kemik, kas ve fiziksel ergonomisini temel almaktadır. İcra rahatsızlıkları, meslek hastalıkları kapsamında incelendiği gibi, tedavi amaçlı olarak da ayrıca ele alınabilmektedir. Çalışma, profesyonel olan ve olmayan müzikal icra rahatsızlıklarının sistematik literatürünü müzikoloji alanına göre ele almaktadır. Buradan hareketle ergonomik ve sürdürülebilir icra açısından örnek bir kontrol ölçeği oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Müzisyen Rahatsızlıkları, Terapi, Çalgı Toplulukları.

A Musicological View of Muscle Disorders in Musical Therapy Instruments Such as Violin, Baglama, Piano and Guitar in General

Doç. Dr. İlhami KAYA

Batman University, ilhami.kaya@batman.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1831-3828>.

Abstract

In scientific studies, music has been used as both a physical and physiological tool. In this respect, it can be seen that the psychological effect (therapy) of music has also developed along with the acoustic field from ancient times to the present day. The acoustic field is a distinct physiological process that develops with arithmetic number theories and is based on sensation. Therefore, today the science of harmony, balance and harmony penetrates into cognitive processes. Music is a field of science, and it is also based on its listener, with a development process based on performance. In this way, both the individual's brain activities and physical development processes can be examined together. These physiological developments, which are also a field of study in cognitive musicology, are also a counterpart of neuroscience in the brain. The discomfort experienced in the part of this situation that is reflected in the instruments arises due to the use of force based on constantly repetitive performance, apart from physical distances that do not comply with human nature. However, these physical illnesses can be psychological and are also examined within the scope of music therapy. Musical performance encompasses all mental activities along with physical aptitude. Physical or mental disorders of the performing art, which is considered a profession, are generally based on the bones, muscles and physical ergonomics of the human body. While enforcement disorders are examined within the scope of occupational diseases, they can also be considered separately for treatment purposes. The study reviews the systematic literature on professional and non-professional musical performance disorders within the field of musicology. Based on this, an exemplary control scale was created in terms of ergonomic and sustainable execution.

Key Words: Musician Disorders, Therapy, Instrument Ensembles

1. GİRİŞ

Genel olarak sürdürülebilir çalgı icraları, pratik eğitim aşamalarında kullanılan tekniklerin uygulanış biçimi, yoğun ve tekrara dayalı fiziksel aktiviteler sonucunda ortaya çıkan fizyolojik durumlarını ele alır. Bu nedenle icra açısından yanlış teknik kullanımları yalnızca müzikal açıdan değil, aynı zamanda fiziki olarak da müdahale gerektirebilmektedir. Tıbbi olarak gelişen müdahaleler, yaş, cinsiyet gibi benzeri niteliklere göre farklılık gösterse de genel anlamda insan bedeni üzerinden yürütülmektedir.

Müzik dünyasında icra yetileri çalgılara göre zihinsel olmanın dışında fiziksel güç gerektirmektedir. Bu nedenle bedene dayalı olan bu çalışmalar “süper atletler” (Hocberg-Lavin-Portney, 1988, s.9-14) olarak betimlenen müzisyenlerde bazı fizyolojik sorunlara yol açmaktadır. Bu problemler üzerine birçok ülkede 1980’den bugüne kadar yapılan inceleme ve araştırmaların (Zaza, 1997, s. 292-300), müzisyenlerin meslekî sağlık sorunlarını çözmede yetersiz kaldığını göstermektedir.

Meslek hastalığı olarak müzisyen rahatsızlıkları; fizik tedavi, medikal müdahale ve cerrahi operasyon gerektirecek kadar ciddi boyutlara ulaşabilmektedir (Bayraktarkatal, 2018: 50). Bu nedenle müzisyenlerin yaşadıkları fiziksel ve psikolojik sorunlarını çözmede deneme niteliğindeki ilk adım, İtalyan fizikçi Bernardino Ramazzini tarafından 1700’lerin başında atılmıştır. Daha sonra 1800’lü yıllarda İngiliz fizikçi George Vivian Poore, piyanistlerin krampları üzerine yoğun araştırmaları günümüze dek sürdürülmektedir (Harman,1991, 1-17). Tüm bunlarla birlikte müzisyen rahatsızlıkları ruhsal ve bedensel olarak iki temel aşamada incelenmektedir.

Bireysel yetilerle gerçekleşen beden ve icra aktiviteleri, yalnız çalgı tekniğinin öğrenilmesi ya da geliştirilmesinde değil, aynı zamanda beden ile çalgı ilişkisini bir bütün olarak ele almaktadır (Önder, 2021, s. 210). Bu nedenle müzisyenlerin neredeyse yarısının (Lockwood, 1989: s. 221) çalgı çalmaktan kaynaklanabilecek fiziksel sorunları bulunmaktadır (Çimen, 2003:176: s.180). Bununla birlikte birçok inanişta tıbbi tedavi olarak önemli bir tarihe sahip olan müziğin bugün alzheimer, inme, parkinson, multipl skleroz gibi (Turfan, 2019, s.1) bilişsel yönü ile nörolojik hastalıkların tedavi yöntemlerinde kullanıldığı görülmektedir.

Günümüzde hem müziksel işitme yeteneklerinin gelişimi hem de fiziksel koordinasyonlarla kazanılan beceriler, icra eğitimiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, farklı kas gruplarının alışkanlık kazanması için geliştirilen refleksler, fiziksel çaba gerektirir. Bu süreçlerde vücudun belirli bölgelerinde belirli hareket kalıplarının, istenen davranış değişikliklerini gerçekleştirmesi hedeflenir. Farklı kas gruplarıyla gösterilen bu çabalar, aşırı güç kullanımının zamanla kalıcı fizyolojik hasarlara yol açmasını engeller. Bu açıdan, uygulanacak yöntemler,

vücut sisteminde oluşabilecek fiziksel, ruhsal ya da sinir sistemi problemlerinin önlenmesinde kullanılabilecek yardımcı unsurlardır.

1.1.Çalışmanın Amacı

Müzik uygulamaları sonucunda; motor beceri, bilişsel düzey, ruhsal durum ve yaşam kalitesinin mesleki riskleri barındırdığı görülmektedir. Günümüzde tedavi yöntemlerin müzisyenler üzerindeki etkileri çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışma, çalgı çalan kişilerin vücut işlevinde olası sorunların önlenmesine yönelik farkındalık oluşturmaya hedeflemektedir.

1.2. Çalışmanın Önemi

Müzik terapi başlığında geçmişten günümüze kadar insanların ruhsal ve bedensel rahatsızlıkları için çeşitli tedavi yöntemleri kullanılmıştır. Bu nedenle hem tıp hem de müzik alanının konusu olan bu terapiler beyin, beden ve çalgı üçlemesinin ortak noktaları ile tespit edilen rahatsızlıklarına göre bir kontrol ölçeği sunmaktadır.

1.3.Çalışmanın Sınırlılıkları

Günümüze kadar yapılan müzikal terapi çalışmaları için yeteri kadar veri ya da kaynak bulunsa da bunlar dışında insanın bedeni, bilişsel düzeyi, çevresel faktörler ve çalgı seçimi gibi birçok değişkene sahiptir. Bu nedenle çalışma tüm bu değişkenlerin dışında olası sorunları genel olarak ele almaktadır.

1.4.Çalışmanın Modeli

Genel literatür taraması yapılan çalışmalarda yapılan deney sonuçları ve kullanılan yöntemler (anket, kişisel görüşme vb.) temel alınmıştır. Bu amaçla toplanan veriler tespit edilen problemlerle ilişkili olarak tablolar üzerinde sınıflandırılarak örneklemi kullanılmıştır.

1.5.Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

Müzik terapi hem beyinsel hem de bedensel hareketlerin birlikteliğini temel aldığından her iki aktivitenin örneklerinden yararlanılmıştır. Buna rağmen bazı rahatsızlıklar belli uygulamaları temel aldığından çalgı farklılıklarının kişisel yetilere bağlı olan değişkenleri kas rahatsızlıkları ile sınırlandırılmıştır.

1.6.Çalışmanın Veri Toplama Yöntemi

Müzikal rahatsızlıklar başlığı altında toplanan veriler kas gruplarına göre sınıflandırılmıştır. Bu amaçla temel bazı çalgılar ve etkilediği kas gruplarının, ergonomik rahatsızlıkları tespit edilmiştir.

1.7.Çalışmanın Veri Analiz Yöntemi

Toplanan veriler daha önceki rahatsızlıklarla kıyaslanarak analiz edilmiştir. Buradan hareketle elde edilen kaynakların ortak noktaları belirlenerek, genel bir bakış açısı sunulmuştur.

2. GENEL MÜZİSYEN RAHATSIZLIKLARI

Bireyin çalgı olan etkileşimi; kişisel zekâ, yeti, beceri gibi uygun sosyal şartlar altında gelişen bilişsel ve duyuşsal yapının devrinişsel davranışları ile bir bütünlük kazanır. Bu gelişmeler aynı zamanda bir beyinsel aktiviteler sürecidir. Bu nedenle hem bedensel yatkınlıkla hem de doğru bir eğitimle, beynin müzikal zekayı bütünleyen bir parçasını oluşturmaktadır. Böylelikle bilişsel müzikoloji açısından da beden, çalgı ve akıl yürütme gibi fiziksel aktivitelerin fizyolojik yapıları, ayrıca inceleyebilmektedir.

Çalgı icrası, bedenin dışında isteğe bağlı olarak gelişme gösterdiğinden bazı müzisyenlerin bunun üstesinden geldiği görülmektedir. Bu nedenle genel olarak yapılan çalışmalarda icranın, müzikal türler de ayrıca etkili olduğu bilinmektedir. Beden ile çalgı uyumunda duyuşsal gelişim zihnin, biyolojik temeli olan beynin ve ona bağlı olan sinir sistemine göre fiziksel olmanın yanı sıra biyolojik süreçleri ele almaktadır.

Günümüzde yapılan araştırmalara göre fiziksel özelliklerine uygun olmayan repertuar seçimleri ile bağımsız çalgı tekniklerinin çeşitli sağlık sorunlarına yol açtığı düşünülmektedir (Tosun-Özkeleş, 2025, s.115). Bu tür performans dayalı güç ve zorlamalar, postür bozuklukları ile birlikte kas-iskelet sistemi rahatsızlıklara neden olabilmektedir. Bu nedenle eğitim süreçleri, genel sağlık durumlarına bağlı olarak ilerleme kaydetmektedir.

2.1. Kas Sağlığı ve Bazı Çözüm Önerileri

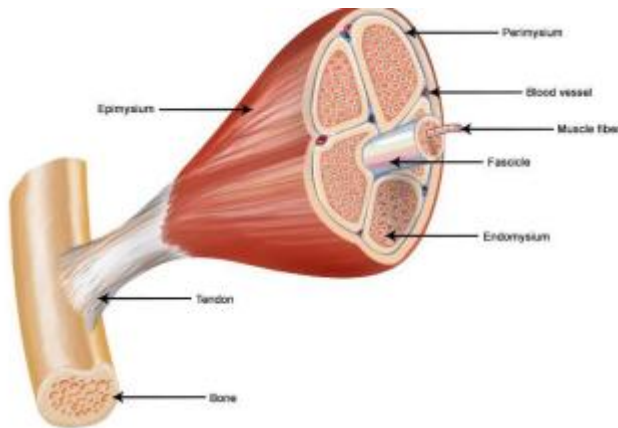
Müzisyenler, performans sırasında yalnızca sanatsal yaratıcılıklarını değil, aynı zamanda bedenlerinin dayanıklılığını, gücünü ve kontrollü koordinasyonunu kullanmak zorundadır. Bu nedenle çalgıların türüne bağlı olarak farklı kas gruplarında yoğun ve tekrarlayıcı yüklenmeler meydana gelmektedir. Bu sorunlar yalnızca fiziksel ağrı ve rahatsızlık yaratmakla kalmayıp, icracının performans kalitesini azaltmakla birlikte ruhsal olarak etkilemektedir.

Müzik icrasında kullanılan çalgılar, icra esnasında farklı kas gruplarını aktif hale getirir. Bu açıdan vücudun belirli bölgelerde yüklenmelere ve kontrolsüz kullanımlarına neden olur. Bununla birlikte çalgının çeşidine göre vücudun doğal duruşuna aykırı bir pozisyonla fiziksel olarak etkilemektedir. Buradan hareketle günümüzde yapılan çalışmalar bağlama, piyano, keman ve gitar gibi çalgıların icrasında kullanılan kas gruplarını belirleyebilmemizi sağlamaktadır.

Çalgı	Yüklenen Kaslar	Neden Yük Oluşur?	Kaynak
Bağlama	Ön kol fleksörleri (parmak bükücü kaslar), omuz kasları (deltoid), sırt kasları (trapez), boyun kasları	Tellerin tezene hareketleri ve sol el parmaklarıyla perde basılması sırasında kas kuvvet uygulanır. Uzun süreli oturuşta omuz ve boyun kasları statik olarak gergin kalır, postür bozukluğu oluşabilir.	Avcı (1997); Duranoğlu (2015); Önder (2021)
Piyano	Parmak fleksörleri ve ekstansörleri, el bileği kasları, ön kol kasları, omuz ve sırt kasları, bel kasları	Her iki elin bağımsız ve sürekli hareketi parmak kaslarında aşırı yüklenmeye neden olur. Klavyedeki sabit yüksek pozisyon, omuz ve sırt kaslarında statik gerginlik yaratır. Oturuş pozisyonu bel kaslarını zorlar.	Akçay & Duzak (2021); Bayraktarkatal (2018); İzci (2019)
Keman	Boyun kasları (sternokleidomastoid, trapez), omuz kasları (deltoid, rotator cuff), ön kol kasları, parmak fleksörleri	Çalgının çene ve omuz arasında sabit tutulması, uzun süreli boyun ve omuz kası gerilimine neden olur. Yay çekme sırasında omuz ve ön kol kasları aktif çalışır. Sol elin perde basması parmak kaslarında tekrarlayıcı yüklenme oluşturur.	Yağışan (2002); Esen & Fırlı (2013); Tosun & Özkeleş (2025)
Gitar	Parmak fleksörleri ve ekstansörleri, el bileği kasları, ön kol kasları, omuz ve sırt kasları	Akor basma ve pena/mızrap hareketleri el ve ön kol kaslarının zorlanmasına neden olur. Uzun süreli oturuş, omuz ve sırt kaslarında statik yüklenme oluşturur. El bileği kasları sürekli açılı pozisyonda çalıştığından zorlanabilir.	Serbest & Eldoğan (2014); Duranoğlu (2015); Önder (2021)

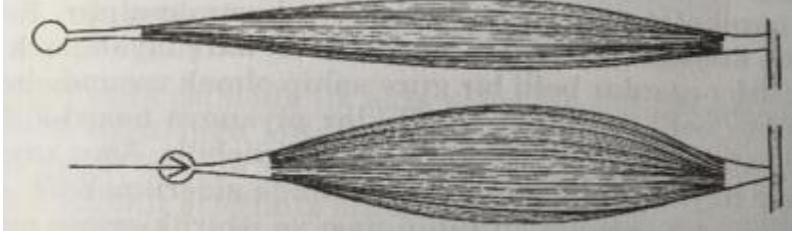
Tablo 1. Çalgı ve Etkilediği Kas Grupları.

Yukarıdaki Tablo 1 incelendiğinde her çalgıda farklı kas grupları öne çıksa da ortak noktasının sürekli ve yoğun biçimde kullanılan parmaklarla birlikte ön kol kaslarının olduğu görülmektedir. Bunun bir nedeni vücudumuzun oldukça çok kullanılan kaslarından olmasıdır. Müzikal açıdan ise çalgıların ses üretiminde parmaklar; tel, tuş ya da delikli perde yapılarına yapılan sağlıklı baskıların en önemli aracı olmasıdır. Böylelikle doğru bir ses ve tını elde edildiği gibi müzikal ifadeler de farklılaşmaktadır. Bu nedenle daha çok parmak fleksörleri ile birlikte ön kol kaslarında problemler yaşanmaktadır.

Şekil 1. Kas Yapısı (Akçay-Duzak, 2021, s.619).

Kaslar, uzun süre dinlenilmeden yapılan çalışmalar, yorgunluk dışında kas hassasiyeti ile birlikte zayıflığına neden olur (Avcı, 1997, s.7). İstemli ya da istemsiz olarak çalışan bu kaslar, sinir sistemine bağlıdır. Bu nedenle kasıldığı zaman kısa ve kalın olan kaslar (Şekil 2) gevşeyerek eski haline dönmeye ihtiyaç duyar. Aksi bir durumda sinir uyarıcıları tarafından uyarılır. Bu durumda kaslarda olan rahatsızlıklar, olası sakatlıklara sebebiyet verebilir.

Şekil 2. Kas Hareketleri (Akçay-Duzak, 2021, s.619).

Vücudumuzu saran kaslar, kasılıp gevşeyerek (Şekil 2) istemli ya da istemsiz işlev görür (Serbest-Eldoğan, 2014, s.42). Bu nedenle çalma tekniğindeki dayanıklılık kapasitesi, kaslar arasındaki farklılığın önemiyle doğrudan ilişkilidir (İzci, 2019, s.18). Bu açıdan yukarıdaki Tablo 1’de bağlama, piyano, keman ve gitar çalarken hangi kas gruplarının daha çok çalıştığı ve bu çalışmalarla aşırı yüklenmenin nedenlerini özetlemektedir.

Müzisyenler ve sporcuların hazırlık süreçleri büyük ölçüde benzerlik gösterdiğinden, her iki disiplinin rahatsızlıkları da güç ve teknik unsurların yanı sıra çalgılara göre farklılık göstermektedir (Yağışan, 2002, s. 184). Bunun dışında, çalgılara göre insan vücudunun fiziki yatkınlığı oldukça önemlidir. Bu nedenle bazı çalgılarda dudak ya da damak biçimiyle vücut yapısı temel alınırken, bazı çalgılarda yaş ve cinsiyet farklılıklarının etkili olduğu görülmektedir (Duranoğlu, 2015: s. 90).

Müzikal icra, çalgının tutuşundan başlayarak fiziksel uygunluk dışında aynı zamanda bireyin kendi yetisinin kazandığı tüm fiziksel aktiviteleri gerçekleştirebilecek psikolojik nitelikler sahip olmayı gerektirir (Ortega-Ruiz-Catillo, 2008, s.1). Bu nedenle kas kuvvetinin dayanıklılığı dışında esnek bir biçimde eklemlerinin genişliğine ihtiyaç duyar. Müzisyenlerde görülen fiziksel rahatsızlıklar vücut yapısına bağlı olmanın dışında genel olarak aşırı kullanım, teknik yanlışlıklar, hatalı pozisyonlarda yapılan sürekli tekrarlarla birlikte çalgının boyutu ve kalitesine göre de değişiklik gösterebilmektedir.

3. MÜZİKAL TERAPİ ÖNERİLERİ VE KONTROL ÖLÇEĞİ

Kas gücü gerektiren farklı müzik aletleri çerçevesinde icracılarda ortaya çıkan problemler, yaylı ya da telli çalgılarda çalgının boyun ve omuz arasında sabitlenmesi dışında tutma pozisyonlardır. İcracının risk faktörleri ise sürekli asimetrik postürün korunması ile yay ya da tezene tekniklerinin tekrar eden hareketleridir. Buna karşın piyanoda parmaklarla birlikte el, dirsek boyun ve bileklerin yoğun, hızlı veya kuvvetli kullanımına bağlı olarak risk faktörü, tendon zorlanmaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak “kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları” olarak tanımlanan bu tanılar tendon, kas, sinir ve diğer yumuşak dokularda görülen hasarlara sebep olan bükme, germe, kavrama, tutma, döndürme, sıkıştırma ve uzanma gibi tekrarlayıcı hareketler olarak bilinmektedir (Esen-Fırlıklı, 2013, s.42). İstemli olarak çalışan kaslarda bu tanılar, somatik sinir sistemi ile birlikte nöroloji alanını kapsamaktadır.

Müzikal icrada ağırların ne zaman olduğu ve ne kadar sürdüğü gibi sorular dışında icra yeteneğinin günlük aktiviteleri nasıl etkilediği (Robinson-Zander, 2002: 9) hakkında bilgiler elde edilebilmektedir. Bu belirtiler ve semptomların kaynakları belirlenerek sağlık üzerindeki etkilerinin şiddetini minimuma indirmede ve pratik çalışmalarla performansa olumlu katkı sağlayabilmektedir.

Keman ve bağlama icrasında çalgı, vücuda sabitlenecek bir biçimde omuz, çene ya da ön kol baskıları ile diğer çalgılardan ayrılmaktadır. Bu belirgin farktan dolayı boyun kaslarında ve trapez kasında uzun süreli statik gerginlik olduğu gibi bağlama icrasında omuz ya da sırt kasları ile birlikte boyun bölgesinde yorgunluk ve postür bozuklukları oluşmaktadır.

Piyano ya da gitar icrasında duruş postürü dışında oturuş postürü oldukça önemlidir. Özellikle piyanoda iki elin sürekli olan bağımsız hareketleri, parmak kasları ile birlikte omuz ve sırt kaslarının önemli olduğu görülmektedir. Bu nedenle uzun süreli oturuş ve duruş postürü ilk olarak bel bölgesini zorlamaktadır. Buna benzer olarak gitarda ise omuz ya da sırt kasları dışında akor baskılarında parmak ve el bilek kaslarında gerilimler olmaktadır. Bu doğrultuda Tablo 1’de gösterilen çalgı toplulukları için bazı kontrol soruları Tablo 2’de belirlenmiştir.

Çalgılar	Kas Grubu / Bölge	Kontrol Sorusu	Evet ☐ / Hayır ☐
Bağlama	Boyun & Omuz	Çaldıktan sonra boynunda veya omzunda ağrı hissediyor musun?	☐ / ☐
	Boyun & Sırt	Uzun süreli çalışmalarda kamburlaşma ya da öne eğilme fark ediyor musun?	☐ / ☐
	Ön Kol	Mızrap tutarken ön kolda yanma veya ağrı oluyor mu?	☐ / ☐
	Parmaklar	Perde basarken parmaklarda uyuşma ya da sertlik oluyor mu?	☐ / ☐
	Bel & Sırt	Saz çalarken uzun süreli oturuşta belinde veya sırtında ağrı hissediyor musun?	☐ / ☐
Piyano	Bel & Sırt	Çalışma sonrası belinde veya sırtında sertlik hissediyor musun?	☐ / ☐
	Omuz	Uzun süre çalınca omuzlarda yorgunluk hissi oluyor mu?	☐ / ☐
	El Bileği	Çalma sonrası el bileğinde ağrı veya şişlik oluyor mu?	☐ / ☐
	Parmaklar	Bazı tuşlara basarken parmaklarında güç kaybı fark ediyor musun?	☐ / ☐
	Göz / Baş	Uzun süreli çalışmalarda baş ağrısı veya göz yorgunluğu oluyor mu?	☐ / ☐
Keman	Boyun & Çene	Çalgıyı tuttuğunda çene ve boyun bölgesinde ağrı hissediyor musun?	☐ / ☐
	Omuz & Kol	Yay çekerken omuzda gerginlik ya da ağrı oluşuyor mu?	☐ / ☐
	Ön Kol	Sağ kolda yay hareketi sırasında kaslarda yanma oluyor mu?	☐ / ☐
	Sol El Parmakları	Sol elde uzun süre perde bastığında uyuşma veya karıncalanma oluyor mu?	☐ / ☐
	Sırt	Çalma sırasında omurganda yana eğilme fark ediyor musun?	☐ / ☐
Gitar	Omuz & Sırt	Uzun süreli oturuşta sırtında ya da omzunda ağrı hissediyor musun?	☐ / ☐
	El Bileği	Akor basarken el bileğinde zorlanma oluyor mu?	☐ / ☐
	Parmaklar	Uzun süre çaldıktan sonra parmak uçlarında aşırı ağrı hissediyor musun?	☐ / ☐
	Ön Kol	Penayla çalma sırasında ön kolda kasılma oluyor mu?	☐ / ☐
	Postür	Çaldığında omurganda öne eğilme ya da kamburluk fark ediyor musun?	☐ / ☐

Tablo 2. Kontrol Ölçeği¹.

¹ Tablo 2, “Genel Açından Müzikal Terapinin Yaylı, Telli ve Tuşlu Çalgılarda Görülen Kas Rahatsızlıklarına Müzikolojik Bir Bakış” başlıklı çalışmada yer alan değerlendirme yaklaşımından türetilmiştir. Ölçekteki sorular, Duranoğlu (2015) tarafından müzik performansına bağlı kas rahatsızlıkları üzerine yapılan ergonomik gözlemlerden, Yağışan (2002) ve Esen & Fırlı (2013)’nın keman icrasında kas gerginliği üzerine yaptığı biyomekanik değerlendirmelerden ve Bayraktarkatal (2018) ile Akçay & Duzak (2021)’ın piyano çalım postürü analizlerinden esinlenilerek hazırlanmıştır. Bununla birlikte çalgı çalımında tekrarlayıcı hareket sendromu, postüral yorgunluk ve lokal kas-iskelet ağrılarının öz değerlendirmesi konularında kullanılan ölçeklerden uyarlama özellikleri taşımaktadır (Serbest & Eldoğan, 2014; Önder, 2021).

Kontrol ölçeği müzik icrasına bağlı kas yorgunluğu, kas spazmı, nöromüsküler yüklenme ve postür bozukluklarını belirlemeye yöneliktir. Bu doğrultuda hazırlanan sorular² temel olarak dört anatomi bölgesi etrafında sınıflandırılabilir. Ölçek, doğrudan klinik bir tanı aracı olmaktan ziyade, müzisyenlerde kas yüklenmesini farkındalık düzeyini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle müzik terapisi ve ergonomi temelli gözlem çalışmalarına dayalı bir öz değerlendirme aracı olarak tasarlanmıştır.

Tablo 2’de yer alan ölçekte her bir çalgı için hazırlanan beş soruda müzisyenlerde oluşabilecek rahatsızlıkların erken teşhisine yardımcı olması hedeflenmektedir. Kontrol ölçeği, müzisyenlerin çalgı icrası sırasında en sık zorlanan kas ya da eklem bölgelerini düzenli olarak gözlemlemeleri ve vücutta oluşan hasarların tespiti amacıyla hazırlanmıştır. Müzisyenlerin her bir soru karşısında verdikleri yanıtlar değerlendirilerek, sonuçları çalgılara göre incelemektedir. Böylelikle müzisyenin icra esnasında zorlandığı pozisyonlar ve ağrıları teşhis edilebilecektir.

Müzik icra yalnızca teknik becerilerle değil, aynı zamanda bedenin doğru ve sağlıklı kullanımı ile öne çıkar. Bu nedenle yanlış oturuş, el pozisyonu veya uzun süreli tekrarlar, zamanla kas-iskelet sisteminde sorunlara yol açabilmektedir. Müzisyenlerin çalgılarına özgü ergonomik farkındalık geliştirmeleri hem performanslarının sürdürülebilirliği hem de uzun vadeli sağlıkları açısından kritik bir öneme sahiptir. Buradan hareketle Tablo 3’de belirlenen çalgı gruplarına özgü dikkat edilmesi gereken noktalar özetlenmiştir.

Çalgılar	Ergonomik Farkındalık Önerileri
Bağlama	Dik oturuş, öne eğilmekten kaçınma Mızrap tutarken bileği doğal açıda tutma 30 dakikada bir kısa molalar verme, Bel desteği olan sandalye kullanma
Keman	Kemanı boyun-omuz arasında dengeli tutma Çene pedi ve omuz desteğini kişiye uygun seçme Yay çekiminde ön kol ve bilekten hareket sağlama Omurga eğilimini önleyerek ağırlığı eşit dağıtma
Piyano	Sandalye yüksekliğini dirsek tuş hizasında ayarlama Bilekleri düz tutma, kırmamaya özen gösterme Omuzları rahat bırakma, sırtta gerginlikten kaçınma Nota sehpasını göz hizasında konumlandırma
Gitar	Gövdeyi kaydırmadan dik oturuş Klasik pozisyon için ayak altına sehpa kullanma Sol el bileğini nötr pozisyonda tutma Omuzları kasmadan rahat tutma Uzun çalışmalar sonrası kısa molalar ve esneme

Tablo 3. Çalgılara Göre Ergonomik Farkındalık Tablosu.

² (1) Boyun–omuz bölgesi (Bağlama: S1, Keman: S11; Piyano: S6; Gitar: S16), (2) Bel–sırt bölgesi (Bağlama: S5, Piyano: S6; Gitar: S16), (3) El, ön kol ve parmaklar (Bağlama: S3–S4; Piyano: S8–S9; Keman: S13–S14; Gitar: S17–S18) ve (4) Postür ve genel vücut dengesi (Bağlama: S2; Keman: S15; Gitar: S19–S20).

Tablodan görüldüğü gibi her çalgı farklı vücut bölgelerine yük bindirse de ergonomik farkındalık noktalarının temelinde doğru oturuş, bilek ve omuzların doğal pozisyonu ile düzenli mola verme alışkanlığı yer almaktadır. Bu nedenle farklı çalgılarda farklı ergonomik farkındalık öne çıkmaktadır. Genel olarak tablo, müzisyenlerin bedenlerini koruyarak çalmaları için temel ergonomik prensipleri ortaya koymaktadır. Çalgıya özgü farkındalıklarla birlikte düzenli egzersiz, uygun çevre düzenlemeleri (sandalye, sehpa, ışık vb.) ve bedenin verdiği sinyallere duyarlı olma hem kısa hem de uzun vadede kalıcı rahatsızlıkların önüne geçebilmektedir.

Tüm bu çalışmalardan hareketle literatürdeki çalışmalardan elde edilen bulgular temelinde oluşturulan Tablo 4, çalgı eğitiminde fizyolojik risklerin oluşum sırası ve müdahale noktalarını göstermektedir. Bu süreç, bireysel özelliklerden başlayan bir zincir hâlinde teknik, ergonomik ve psikolojik etmenler aracılığıyla fizyolojik sonuçlara ulaştırmaktadır. Böylelikle uygun koruyucu stratejiler geliştirilerek “sağlıklı icra ve sürdürülebilir performans” noktaları belirlenebilmektedir.

Süreç Aşaması	Açıklama	Olası Riskler / Sonuçlar	Koruyucu / Müdahale Stratejileri	İlgili Kaynaklar
1. Çalgıcı Özellikleri	Bireyin fiziksel özellikleri (boy, kol uzunluğu, kas gücü, esneklik) icra performansını doğrudan etkiler.	Yapısal asimetri, kas zayıflığı, eklem hipermobilitesi, erken yorgunluk.	Kişisel egzersiz planı, kas dengesi eğitimi, antropometrik uyum, düzenli fiziksel uygunluk değerlendirmesi.	İzci (2019); Akçay & Duzak (2021)
2. Eğitim ve Teknik Etkenler	Çalışma süresi, teknik alışkanlık, öğretim yöntemi ve ısınma rutini kas yükünü belirler.	Tekrarlayıcı zorlanma, hatalı teknik kaynaklı ağrı, kas dengesizlikleri.	Postür farkındalığı, ısınma-soğuma alışkanlıkları, pedagojik planlama, uygun repertuar seçimi.	Avcı (1997); Bayraktarkatal (2018); Duranoğlu (2015)
3. Ergonomik Etkenler	Çalgı, sandalye, nota sehpa gibi ekipmanların yüksekliği ve konumu duruşu etkiler.	Statik kasılma, omurga eğriliği, eklem zorlanmaları.	Ergonomik düzenleme, oturuş yüksekliği ayarı, aydınlatma ve ortam optimizasyonu, donanım uyarlaması.	Esen & Fıçlalı (2013); Serbest & Eldoğan (2014); Önder (2021)
4. Psikolojik ve Sosyal Etkenler	Performans kaygısı, stres, rekabet baskısı ve uykusuzluk gibi faktörler kas gerginliğini artırır.	Kas spazmları, anksiyete ilişkili ağrılar, dikkat dağınılığı.	Stres yönetimi, gevşeme teknikleri, nefes egzersizleri, psikolojik destek programları.	Kendal & Çıtaker (2021); Tosun & Özkeleş (2025)
5. Biyomekanik Sonuçlar	Uzun süreli kas yüklenmesi mikrotravmalara ve hareket kısıtlılıklarına yol açar.	Tendinit, tenosinovit, sinir sıkışması, omuz impingement sendromu, bel ağrısı.	Düzenli fizyoterapi kontrolleri, kas dengesini koruyucu egzersizler, aktif dinlenme periyotları.	Akçay & Duzak (2021); Avcı (1997); Bayraktarkatal (2018)
6. Performans Üzerine Etki	Ağrı ve kısıtlılık müzikal performans kalitesini ve psikolojik motivasyonu düşürür.	Performans düşüklüğü, konsantrasyon kaybı, özgüven azalması.	Çalışma sürelerinin yeniden düzenlenmesi, dinlenme aralıklarının planlanması,	Duranoğlu (2015); Tosun & Özkeleş (2025)

			destekleyici çevre oluşturulması.	
7. Koruyucu / Önleyici Yaklaşım	Fizyolojik ve psikolojik dayanıklılığın artırılması amaçlanır; sürdürülebilir icra hedeflenir.	—	Postür ve anatomi eğitimi, beden farkındalığı (Alexander, Feldenkrais), düzenli dinlenme, multidisipliner destek (fizyoterapi, psikolojik danışma).	Önder (2021); Yağışan (2002); Turfan (2019)

Tablo 4. Literatür Bulguları.

4. SONUÇ

Müzik, beyin bölgelerinde işitsel, bilişsel, psikomotor ya da duyuşsal işlevlerin uyarılmasına sahip olduğundan tıbbi müdahale dışında mesleki beceri ve farklılık gösteren teknikleri ile kendini açıkça gösterebilmektedir. Bu nedenle müzikal çalışmalar beynin bütününe etkilediği gibi beyin hücreleri arasındaki iletişim sinyallerini de arttırmaktadır. Böylelikle her eser için hazırlayıcı olan egzersizlerle (etüt) gönüllü olarak isteğe bağlı disiplinli ve özverili çalışmalar, uygun olarak istenilen icraların gerçekleşebilmesini sağlamaktadır.

Müzisyenlerde görülen bu tür sağlık problemleri, performansla ilişkili risk faktörlerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar bireysel performans özelliklerine bağlı olarak yapılan müzik türüne ve icra edilen çalgılarına göre ilerleme kaydetmektedir. Bu nedenle aynı tür çalgıların fiziksel kullanım farklılıkları ile birlikte çalgıya ait tekniklerini kullanmaktadır. Bu sayede her rahatsızlık her müzisyende görülmediği gibi çalgılara göre de ayrıca farklılık göstermektedir. Böylelikle bedensel yapılara göre çalgı seçimi ve eserlerin icrasında kasların hazır halde olması için beden egzersizleri ile birlikte hazırlayıcı parçalara (etüt ve tekniklere) ihtiyaç duyulmaktadır.

Yüksek düzeyde fiziksel güç ve dayanıklılık gerektiren müzikal icra, çalgı türüne bağlı olarak farklı kas gruplarını aktif hale getirir. Bu nedenle kas ve iskelet sistemine bağlı olarak boyun, omuz ve sırt gibi bölgeler dışında kas içerisinde yer alan tendon gibi vb. yapılarla sinir hücrelerini etkiler. Performans fizyolojisi perspektifinden ele alınan çalışmaların risk faktörleri ve çözüm yaklaşımlarında ilk olarak müzik eğitiminde icracıların beden sağlığı ve farkındalıklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada, yalnızca hangi kas gruplarının yüklendiğini bilmek değil, müzisyenlerin de kendi bedenlerini düzenli olarak kontrol etmeleri gerekmektedir. Erken dönemde fark edilen bu tür ağrı, uyuşma, yorgunluk veya postür bozuklukları, ileride gelişebilecek ciddi rahatsızlıkların önüne geçebilmektedir. Özel olarak hazırlanmış kontrol soruları, müzisyenlerin düzenli periyodlarla kendi vücutlarında oluşabilecek riskler için erken tespit ve önlemler içerebilmektedir.

Çalgılarda kas dayanıklılığı ve zorlamalar çalgının tutuş ya da çalma tekniğine bağlı olarak değişmektedir. Bu nedenle kasların tek yönlü ve uzun süre kullanımına bağlı zorlanmalar müzikal performansı etkilemektedir. Müzisyen rahatsızlıkları genellikle boyun, sırt ve omuz bölgesindeki kas hareketlerine bağlı olarak önkol ya da bileklerde görülen tendon intihaplarını içermektedir. Buna rağmen müzikal icralar hem önleyici hem de tedavi edici tekniklere sahiptir. Bu teknikler çalgı ve beden ilişkisi ile bireysel olabildiği gibi uygulanabilir yöntemlerle bir ekol haline gelebilmektedir.

Yapılan kontrol ölçeğinden elde edilen bulgular, müzisyenlerin çalışma süreleri ile dinlenme zamanları dışında vücudun ihtiyaç duyduğu fiziksel güçlendirmelerin tespitinde kullanılabilirliği ön görülmektedir. Böylelikle tıbbi müdahale halinde uzman sağlıkçılar arasında hem incelenmesi gereken bir vaka hem de müzikal performansın korunmasında önemli sağlık verilerini koruyacağı düşünülmektedir. Bu ölçek müzisyenler için yalnızca bir öz-değerlendirme aracı değil, aynı zamanda sağlıklı bir icranın sürdürebilmesi için erken uyarı sistemidir. Ölçeğin düzenli kullanımı hem müzikal performansın korunmasına hem de uzun vadede kas-iskelet sağlığının desteklenmesine olumlu katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- [1] Akçay, Ş. Ö.-Duzak, B. (2021). Piyanistlerde Olası Fiziksel Sorunlara/Sakatlanmalara Yol Açabilecek Durumlar ve Korunmaya Yönelik Öneriler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (2), 619-637.
- [2] Avcı, Ş., *Müzisyenlerde Görülen Kas İskelet Sistemi Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, (1997).
- [3] Bayraktarkatal, M., *Musculoskeletal Symptoms Among Musicians: Individual And Instrument Userelated Risk Factors And Interference With Musical Performance*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, (2018).
- [4] Çimen, G., *Çalgı Çalmaya Bağlı Fiziksel Rahatsızlıklar*, Cumhuriyetimizin 80. Yılında Müzik Sempozyumu, 30-31 Ekim. İnönü Üniversitesi, Malatya, 2003
- [5] Duranoğlu, N. E. (2015). Çalgı eğitiminde görülen kas ve iskelet rahatsızlıkları ve performansa etkileri üzerine öğretmen ve öğrenci görüşleri. Karaelmas Journal of Educational Sciences, 3(2), 87-97.
- [6] Esen, H.-Fırlalı, N. (2013). Çalışma Duruşu Analiz Yöntemleri ve Çalışma Duruşunun Kas-İskelet Sistemi Rahatsızlıklarına Etkileri, Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 17(1), 41-51.

- [7] Harman, E. S., *The Evolution Of Performing Arts Medicine As Seen Through The Literature*, Textbook of Performing Arts Medicine. R. T. Sataloff, A. G. Brandfonbrener, R. J. Lederman (Editors), New York: Raven Press, 1-24, 1987.
- [8] Hocberg, F.H., Lavin, P., Portney, R. et al., *Tropical Treapy of Localized Inflammation In Musicians: a Clinical Evaluation of Aspercreme Versus Placeba*, Med. Probl. Perf. Art., 9-14, Mainz, 1988.
- [9] İzci, M., *Düzenli Piyano Çalan Konservatuvar Öğrencilerinde Elin Antropometrik Özellikleri, Esneklik ve Kas Gücünün Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi, Ankara, (2019).
- [10] Kendal, K.-Çıtaker S. (2021). Müzisyenlerin Ağrı, Postür, Üst Ekstremitte Fonksiyonu ve Anksiyete Düzeylerinin İncelenmesi. Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi:6(3):69-77.
- [11] Lockwood, A.H. (1989). Medical Problems of Musicians, The New England Journal of Medicine, 320 (4), 221-227.
- [12] Ortega, F. B.-Ruiz, J. R.-Castillo, M. J.-Sjöström, M. (2008). Physical fitness in childhood and adolescence: A powerful marker of health. International Journal of Obesity, 32, 1-11.
- [13] Önder, G. C. (2021). Çalgı Performansını Etkileyen Bedensel Risk Faktörleri ve Koruyucu Stratejiler, İdil, 78, s. 209–219. doi: 10.7816/idil-10-78-04.
- [14] Robinson, D.-Zander, J., Preventing Musculoskeletal Injury (MSI) For Musicians And Dancers. Canada: SHAPE (Safety and Health in Arts Production and Entertainment), (2002).
- [15] Serbest, K.-Eldoğan, O. (2014). İskelet Kaslarının Yapısı ve Biyomekaniği. Akademik Platform Dergisi, 2(3), 41-51.
- [16] Yağışan, N. (2002). Farklı Bir Alanın Profesyonel Sporcuları: Müzisyenler. G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22(1), 183-194.
- [17] Tosun, T.-Özkeleş, S. (2025). Çalgı Eğitiminde Karşılaşılan Fizyolojik Rahatsızlıklar. Online Journal of Music Sciences, 10(1), 96-120.
<https://doi.org/10.31811/ojomus.1591420>.
- [18] Turfan, B. M., *Müzik Uygulamalarının Multiple Skleroz Hastaları Üzerindeki Etkisi*, Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon, (2019).
- [19] Zaza, C. (1997) “Musicians Playing–Related Musculoskeletal Disorders: an Examination of Risk Factors”, American Journal of Industrial Medicine, volume 32, issue 3: 292–300, Hamilton, USA.

BİR ETKİLEŞİMİN İZLERİ: ARAP MÜZİĞİNDEN ARABESK'E¹

Doç. Dr. Ünsal DENİZ

İnönü Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Müzik Bölümü Merkez Kampüsü

Malatya, Türkiye

unsaldeniz44@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2035-4829

Doktora Öğrencisi Nilay Karatoprak GÜVEN

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Müziği Ana Bilim Dalı,

Malatya, Türkiye

n-lay@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6339-7947

ÖZET

Bu çalışma, Arap müziğinin melodik, makamsal ve duygusal yapısının Türkiye’de gelişen arabesk müziğe etkisini tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamda incelemektedir. Cumhuriyet sonrası modernleşme politikalarıyla birlikte gelişen farklılaşmalar, kırsaldan kente yönelen göç hareketleriyle birleşerek arabesk müziğin ortaya çıkması için bir altyapı oluşturmuştur. Geçmişten gelen zenginliği olan Arap müziğiyle birlikte melismatik anlatımı ve “tarab” kavramına bağlı duygusal bir yapının olması arabesk müziğin oluşumuna yön vermiştir.

Araştırmada nitel yöntemle yürütülmüş olup literatür taraması ve doküman analizi yapılmıştır. Bulgular, arabesk müziğin yalnızca Arap müziğinden esinlenen bir tür olmadığını; aynı zamanda Türk halkının modernleşme sürecinde yaşadığı kimlik çatışmalarını, duygusal kırılmaları ve aidiyet arayışını müzikal biçimde oluştuğunu göstermektedir.

Arabesk müzik, melez bir form olmuş ve Arap ezgilerinin etkisiyle birlikte yerel duyguları ortaya çıkarmış ve Türkiye’nin sosyolojik yapısında derin bir iz bırakmıştır. İfade biçimi olarak da müzikal olarak da Türkiye’nin modernleşme sürecinde halkın duygusal yapısını yansıtan sosyolojik bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arabesk müzik, Arap müziği, kültürel etkileşim, modernleşme, toplumsal kimlik.

TRACES OF AN INTERACTION: FROM ARABIC MUSIC TO ARABESQUE

ABSTRACT

This study examines the performance and sociocultural aspects of Arabesque music, which has completed the melodic, modal, and emotional structure of Arab music in Türkiye. Following the Republic's proclamation, modernization policies, coupled with the profound changes and migration from the Gezi Park to the city, laid the groundwork for the emergence of the

¹ Bu bildiri, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 10/12/2021 tarihinde kabul edilen “Popüler Müzik Kültürünün Klasik Türk Müziği İcrasına Etkisi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Arabesque style. The richness of Arab music, combined with its melismatic narrative and the emotional transmission associated with the expression "tarab," shape the formation of the Arabesque style.

The research employed a qualitative approach, conducted a literature review, and conducted a supplementary analysis. The findings demonstrate that the Arabesque style was not merely a genre inspired by Arabic forms; it also illustrates the identity conflicts, emotional fractures, and search for mutual support experienced by Turks during the modernization process, manifesting itself in musical form.

Arabesque music, a hybrid form, emerged locally, incorporating Arabic melodies, leaving a profound impact on Türkiye's neighborhood structure. Both as a form of expression and musically, it remains a marker of the emotional transformation that occurred during Türkiye's modernization process.

Keywords: Arabesque music, Arabic music, cultural interaction, modernization, social identity.

1. GİRİŞ

Müzik, ulusların tarihsel dönüşümleriyle birlikte kültürel kimliğini ve duygusal birikimlerini yansıtan en etkili sanat dallarından biridir. Türkiye’de Cumhuriyet döneminin ortalarından itibaren gelişen arabesk müzik, sadece bir tür olarak ele alınmayıp Türkiye’deki duygusal ve sosyolojik bir değişimin toplumsal olarak yansıması olarak görülmelidir.

1950’li yıllardan sonra hız kazanan iç göç hareketleriyle birlikte, sanayi toplumunun bir yansıması olarak kırsaldan kentlere doğru yönelen nüfus yaşam biçimlerini değiştirmiş olmasına rağmen kentlere aidiyet sağlamakta zorlanmıştır. Bu durumda arabesk müzik, köyden kente gelen bireylerin hem geçmiş yaşamlarındaki yansımaları hem de kentlerde oluşan kimlik karmaşasını dile getirilen bir tür olarak ortaya çıkmıştır.

Arabesk müzik türünün oluşumu, sadece Türkiye’deki modernleşme durumuyla değil; bununla birlikte Arap müziğindeki melodik yapısı, makamlarından ve yoğun duygusal anlatımından da etkilenmiştir. Cumhuriyet dönemindeki politikalar, geleneksel müzik türleriyle olan bağ zayıflamış ve Arap müziği-Türk müziği melezliğinde yeni bir tür ortaya çıkmıştır.

Ortaya çıkan yeni tür olan arabesk müzik, Türk halk ve sanat müziği ile birlikte Arap melodilerinin bir araya geldiği, toplumsal dönüşümün ruhunu yansıtan melez bir müzikal yapı olarak değerlendirilmelidir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel bir araştırmayla hazırlanmış olup betimsel yöntem temelinde yürütülmüştür. Araştırmada, arabesk müziğin ortaya çıkışı ve Arap müziğiyle etkileşimi, tarihi olarak ve kültürel olarak ele alınmıştır. Veriler; konuya ilişkin kitapların, makalelerin ve tezlerin incelenmesiyle elde edilmiştir.

Bu kaynaklar doküman analizi yöntemiyle değerlendirilmiş, arabesk müziğin yapısal, tematik ve sosyolojik özellikleri betimsel bir çerçevede yorumlanmıştır. Çalışmada özellikle 1950–

1980 yılları arasındaki toplumsal değişimler, sentez süreci ve Arap müziğinden kaynaklanan etkiler odak noktası olarak belirlenmiştir.

Bu yönüyle araştırma, arabesk müziğinin yalnızca müzik türü değil, aynı zamanda sosyolojik tabanlı olarak kültürel bir olgu olarak incelenmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Arabesk Müziğin Sosyo-Kültürel Oluşumu ve Kentleşme Süreciyle İlişkisi

Türkiye’de arabesk müziğin doğuşu, yalnızca müzikal bir değişim ya da yenilik olarak değil; aynı zamanda toplumsal olarak gerçekleşen bir dönüşümün sanat açısından bir yansıma olarak değerlendirilmelidir. Cumhuriyet döneminin ilk yarısında başlayan modernleşme ile birlikte sanayi toplumunun yansıması olarak kentleşme hareketleri, kır ve kentlerdeki kültür dengesini temelinden sarsmıştır. Bu süreçte özellikle 1950’li yıllardan itibaren artan iç göçler, insanların yeni yaşamlarına uyum sağlamak için ekonomik ve kültürel çevreye uyum sağlama çabaları beraberinde gelmiştir. Kentlere yerleşen kırsal alandan gelen bu halk, ne tamamen kente uyum sağlayabilmiş ne de köy kültüründen kopabilmişlerdir. Bu kimlik karmaşası müzikte de yeni ifade biçimi olarak arabeskin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır

Bu toplumsal koşullar içinde arabesk müzik, şehirlerde ortaya çıkan yabancılaşma, yalnızlık ve özlem duygularının sesine dönüşmüştür. Köyden kente yaşanan göçle birlikte ortaya çıkan aidiyet kaybı, arabesk şarkıların sözlerinde “kader”, “aşk acısı”, “isyan” ve “teslimiyet” gibi işlenen derin temalarla farklı anlamlar bulmuştur. Bu şekilde ortaya çıkan arabesk müzik, sadece duygusal olarak anlatım değil, aynı zamanda kentte yaşayan yoksul halkın da psikolojik ve sosyolojik gerçekliğini ifade eden bir tür haline gelmiştir.

Bu noktada Ayas (2019, s. 2105), arabeskin şehirlerin kenar taraflarında yaşayan bireylerin duygusal ve kimliksel temsili olarak ortaya çıktığını belirtir. Arabesk müzikte yer alan “içtenlik” ve “yakınlık” duygusu, dinleyiciye kendi hikayesini dinliyormuş gibi bir hissiyat vermektedir. Bu sebeplerle Türkiye’nin modernleşme sürecinde yaşanan kültürel kırılmaların en güçlü müzikal yansımalarından biri olarak arabesk müzik görülebilir.

Arabesk müziğin ilk ortaya çıktığı dönemlerde, toplumda yaşayan alt tabakaların şehirlerdeki yaşam mücadeleleri anlatılırken, aynı zamanda “duygu sosyolojisi” kavramını da ortaya çıkarır. (Stokes, 1998, s. 17). Halk, bu müzik türü aracılığıyla kendi hayatlarında çektikleri acıyı, özlemi ve umutsuzluğu dile getirme fırsatı bulmuştur. Bu şekilde arabesk müzik, toplumsal değişimin bir sonucu olmaktan daha fazla olarak toplumsal değişime karşı geliştirilen bir tepki biçimi olmuştur.

Bazı müzikologlar arabeski değerlendirirken bunu Osmanlı-Türk sanat müziğinin “yozlaşmış” bir biçimi olarak görse de Stokes (1998, s. 142–147) bu görüşe karşı çıkar. Stokes’a göre arabesk, kültürel bir yozlaşmadan fazlası olarak, ülkede yaşanan kentleşme süreciyle birlikte halk merkezli müzik türünün ortaya çıkmasıdır. Yani arabesk, halkın şehirlerdeki modern yapının kenarında kendi sesini bulma çabasıdır.

Öztuna (2000, s. 14) ise arabeski, “gecekondu yaşamını sürdüren halkın şehirdeki müziği” olarak tanımlar. Bu ifade, arabeskin köy kökenli toplumsal yapının etkisiyle ve şehir yaşamındaki yaşam tarzının melezleşen bir kültürel yapıya dönüştüğünü göstermektedir

Güngör (1993, s. 173) de arabeskin doğuşunu Doğu ezgileriyle Batı müzik enstrümanlarının birleşiminden ortaya çıkan hibrit bir tür olarak değerlendirir.

Bu sentezi en iyi şekilde arabeskteki kullanılan enstrümanlar anlatmaktadır. Piyano, basgitar ve viyolonsel gibi Batı kökenli çalgılar; ud, kanun ve keman gibi Doğu kökenli enstrümanlarla bir arada kullanılmıştır. Bu sentezle birlikte arabesk hem Arap müziğindeki melodik yapıların hem de Batı müziğindeki uyumun birleştiği özgün bir kimlik kazanmıştır (Güngör, 1993, s. 173).

1970’li yıllarla birlikte görmeye başladığımız Orhan Gencebay, Müslüm Gürses, Ferdi Tayfur ve Ümit Besen gibi sanatçılar bu yeni ortaya çıkan dili toplumun geniş kitlelerine ulaştırmayı başarmışlardır. Bu sanatçılar, gelenekselliği koruyarak batının enstrümanlarını en etkili bir biçimde kullandıkları için arabesk, halk müziği ve popüler müzikte çift yönlü bir bir geçişi oluşturmuştur.

Sonuç olarak bakıldığında arabesk müzik, Türkiye’deki toplumsal dönüşüm sürecindeki kültürel kırılımların ifadesi ve ürünüdür. Arap müziğinin ezgisel etkileri, Batı müziğinin enstrümanları ile birlikte Türk halk müziğindeki duygusal derinlik birleşmiş ve arabeskin kendine özgü kimliğini oluşturmuştur.

3. 2. Arap Müziği ile Arabesk Arasındaki Müzikal Etkileşim ve Benzeşim Unsurları

Arap müziği ile arabesk müzik arasındaki ilişki, sadece ezgisel olarak benzerliklerden ibaret değildir; bu iki müzik türü, yüzyıllar boyunca ortak bir duyguyu paylaşmıştır. Arap müziğinin makam geleneği ve anlatım biçimindeki duygusallık, Türkiye’de arabesk müziğin doğuşunu hem yapı olarak hem de estetik olarak etkilemiştir. Arabesk müzikteki bu etkileşim kopyalamaktan ziyade, kendi kültürel yapısına göre yeniden yorumlanmış; bu şekilde hem doğuya ait ezgisel duyarlılık hem de toplumun gerçeğini yansıtan kendine has bir müzik ortaya çıkarmıştır.

Bu ortaya çıkan yeni türdeki müzikte etkileşim makamda görülür. Arabeskin makam yapısı Arap müziğinde de olduğu gibi, duygunun yoğunluğunu belirleyen en etkili öğedir. Arap müziğindeki Hicaz, Nihavend, Rast, Bayati ve Saba gibi makamlar arabeskte de fazlaca kullanılmış; bu diziler, özellikle toplumdaki hüznü, hasreti ve içte yaşanan sıkıntıları yansıtan bir melodik yapısı bulunmaktadır. Bu benzerlik, iki müzik türünün aynı duygusal temeller üzerinde yükseldiğini gösterir (Ayas, 2019, s. 2110). Hicaz makamının derin içsel ifadesi her iki gelenekte de bulunmaktadır; Stokes (1998, s. 142) bu yapıyı “duygusal bir yakınma tınısı” olarak tanımlar.

İcrasal olarak görülen benzerlikler de bu ilişkiyi pekiştirir. Arap müziğindeki taksim (doğaçlama) geleneği, arabesk müzikte de geleneksel olarak devam ettirilmiştir. Arabesk icracıları, parçaların girişlerinde doğaçlama yaparak eserin duygusal atmosferini yansıtır. Bu durum, Arap müziğinde dinleyiciyi “tarab” haline, yani duygusal coşkuya taşıyan şekilde birbirine büyük ölçüde benzemektedir. (Racy, 2003, s. 88). Arabesk sanatçıları yapılan bu doğaçlamaları birebir taklit yerine Türk müziğindeki estetik anlayışına uyarak kendi ezgisel dünyalarını ortaya çıkarmışlardır. Özellikle Orhan Gencebay, Müslüm Gürses ve Ferdi Tayfur, bu yaklaşımı vokal ifadede “ağlayan ses” ya da “titreşimli tını” biçiminde yeniden yorumlamıştır (Shannon, 2006, s. 35).

Arap müziği ile arabesk arasındaki ortaklık yalnızca ezgisel olarak değil, enstrüman seçiminde de belirgindir. Her iki müzikte de ud, kanun, ney, keman ve darbuka gibi geleneksel enstrümanlar mevcuttur. Ancak arabesk, zamanla bu geleneksel çalgıların yanında piyano, basgitar ve yaylı orkestra gibi Batı kökenli enstrümanlarla birleştirmiş ve kendine özgü bir yapı oluşturmuştur (Güngör, 1993, s. 173). Bu durum, arabeski evrensel bir müzik biçimine dönüştürürken aynı zamanda da doğunun uzantısı olmaktan çıkarmaktadır

Biçimsel olarak ele alındığında da iki müzik arasında benzerlik vardır. Arap müziğindeki nağme formu, arabesk şarkılarda da sürdürülmüştür. Doğaçlama bir giriş, sonrasında ortaya çıkan sözlü bölümler ve dramatik bir sonlanma durumu, her iki türde de dinleyicide duygusal bir his yaratır (Marcus, 2007, s. 73).

Sözel olarak işlenen konular açısından da dikkat çekici bir ortaklık bulunur. Arap müziğindeki işlenen aşk, ayrılık, özlem ve ıstırap temalarına karşılık, arabesk müzikte sevdâ, kader, dert ve yalnızlık kavramları vardır. Arap şarkılarında yer alan “ya leyl”, “habibi” veya “qalbi” gibi ifadeler, Türkçe’de “aman”, “canım”, “ömrüm” gibi benzerliklerle tekrar yorumlanmıştır (Özyıldırım, 2013, s. 227). Bu benzerlikler, iki müziğin ortak bir duygusal yapıya sahip olduğunu gösterir.

Ayas (2019, s. 2110), Racy’nin değerlendirmesiyle “her iki müzikte de ortak çalgılar, benzer makam anlayışı, doğaçlama geleneği ve aşk teması” bulunduğunu belirtir. Dolayısıyla Arap müziği, arabeske yalnızca ezgi olarak bir yön vermemiş; aynı zamanda bir duygusal ifade biçimi kazandırmıştır. Bu etkileşim, Türk müziğindeki hem geleneksel duygusallığı hem de göçlerle birlikte ortaya çıkan modern kent yaşamındaki çelişkilerinin yansıması olarak yeni bir müzik türünün oluşmasına zemin hazırlamıştır.

3.3. Arabesk Müziğin Türkiye’deki Dönüşümü ve Toplumsal Yansımaları

Arabesk müzik, Türkiye’de iç göçlerle birlikte ortaya çıkan modernleşme süreciyle birlikte yaşanan kültürel kırılımlar ve değişimlerin en güçlü sanatsal yansımalarından biridir. Cumhuriyet’in ilanından sonraki yıllarda yürütülen batılılaşma politikalarıyla birlikte, toplumun müzik anlayışında değişim yaratmış, geleneksel müzik türleri toplumsal alandan yavaş yavaş çekilmiştir. Bu dönemde modernleşme, müzik alanında da bir “yenilenme” sürecini başlatmış; halk müziği ve sanat müziği arasındaki geçiş alanı giderek daralmıştır. Bu durum, geniş halk kesimlerinin duygusal olarak kendilerini ifade etmesini kısıtlamış, toplumun bir bölümü müzikte kendini bulamaz hale gelmiştir.

Yaşanılan bu boşluk ortamında, özellikle 1930’lu yıllarda Türk sanat müziği yayınlarının radyolardan yasaklanması, halkın müzikle olan iletişimini zayıflatmış ve Arap radyolarının etkisini artırmıştır (Işık Erol, 2002, s. 62). Mısır ve Lübnan radyolarında yayılan ezgiler, estetik olarak dinleyicisinin kulağında yeni bir biçim yaratmıştır. Bu etkileşim duygusal bir yakınlaşma olarak ortaya çıkmıştır. Arap müziğinin ezgisel yapısı, Türk halkındaki hüzn, özlem ve aşk gibi duygularını taşıyabilecek yeni bir ifade biçimi olmuştur (Özyıldırım, 2013, s. 189).

1950’li yıllardan itibaren Türkiye’nin sanayileşme ile birlikte yaşadığı hızlı kentleşme süreci, arabesk müziğin doğuşu için uygun temeller hazırlamıştır. Köyden kentlere yönelen göç hareketleri, ekonomik eşitsizlikler ve kültürel olarak toplumun birbirinden kopmalarını da beraberinde getirmiştir. Köyden kente gelen bireyler şehirlerde yeni bir yaşam kurmaya

çalışırken, aynı zamanda farklı bir hayata adapte olmanın getirdiği yalnızlık duygusunu da beraberinde yaşamışlardır. Arabesk müzik, işte bu yalnızlığın sesi olmuş; göçün ortaya çıkardığı kimlik karmaşasını, umut ile umutsuzluk arasındaki duygusal olarak yaşanan çöküntüyü müzikal bir dile dönüştürmüştür.

Bu dönemde arabesk, kentteki yoksulların sözcüsü olarak görev almıştır. Kenar semtlerde yükselen bu müzik türü, toplumun alt tabakalarının yaşadığı dışlanmışlık hissini, bastırılmış duygularla birlikte öfkeyi ve kaderle hesaplaşma isteğini ortaya çıkarmıştır. Ayas (2019, s. 2113), arabeskin modernleşmenin mağduru olan kesimlerin sesi haline geldiğini belirtir. Ancak arabeski “mağduriyetin sesi” olarak görmemek gerekir; bu müzik aynı zamanda direniş ve aidiyetin bir yansımasıdır. Dinleyici, arabesk şarkılar aracılığıyla acısını yönlendirerek, yaşadığı kimlik karmaşasını bir sembol haline getirir.

Arabesk müziğin biçimlenmesinde Orhan Gencebay’ın katkısı yadsınamaz bir gerçektir ve bu durum arabeskte dönüm noktası olmuştur. Gencebay, Türk halk müziği ve sanat müziğini Batı’nın melodik olarak uyumuyla birleştirmiş ve arabeski olumlu olarak yönlendirmiştir. Gencebay’ın müzik anlayışı, “yerli melodik yapıyı evrensel ses örgüsüne kavuşturmak” düşüncesine dayanır. Bu yaklaşımla arabeski sadece duygusal anlatım olarak görmemek gerek. Aynı zamanda da yenilikçi bir müzik formuna dönüştüren kişi olarak görmek gerekmektedir. (Güngör, 1993, s. 21).

1960’lı ve 1970’li yıllarda arabesk müzik, Türkiye’de güçlü bir ifade aracına olmuştur. Bu yıllarda, Arap filmlerindeki ezgilerin Türkçe sözlerle yeniden düzenlenmesi, arabeskin zaten zengin olan biçimsel özelliklerini daha da zenginleştirmiştir. Özellikle Mısır sinemasının dramatik şekilde anlatımı, arabesk müzikte sözlü olarak yer almıştır (Özyıldırım, 2013, s. 216). Bu sayede arabesk hem Arap müziğindeki ezgisel duyarlılığını hem de Batı müziğinin uyumsal çeşitliliğiyle birlikte melez bir yapıyı oluşturmuştur.

1970’lerin sonlarından itibaren Müslüm Gürses, Ferdi Tayfur ve İbrahim Tatlıses gibi sanatçılar arabesk müzikte geniş kitlelerin ortak dili olmuşlardır. Bu sanatçılar, yalnızca şarkı söyleyen icracılar değil, aynı zamanda halkın duygusal dünyasını seslendiren “halk anlatıcıları” olmuştur. Arabesk şarkılarda sıkça karşılaşılan “kader”, “yazgı”, “acı” ve “yalnızlık” temaları, dinleyiciye kendi yaşamından kesitler bulmaya ve kendi hikayelerini duyma imkânı sunmuştur (Stokes, 1998, s. 147).

Bu süreçte arabesk, toplumun üst kesimleri tarafından hem müzik türü olarak hem de toplumsal olarak dinleyen kitleleri küçümsemiş, “ağlamaklı” veya “yozlaşmış” bir müzik türü olarak değerlendirilmiştir (Stokes, 1998, s. 242). Bu eleştirilere rağmen arabesk halk arasında duygusal etkisini azaltmamıştır. Dahası bu müzik türü alt sınıflar arasında bir dayanışma olarak görülmüştür. Yaşanılan yalnızlık duyguları arabeskte ortak duygular olarak ortaya çıkmıştır.

1980 sonrası dönemde kaset kültürünün ve televizyon programlarının yaygınlaşması, arabeski kitle kültürünün merkezine taşımıştır. Bu döneme gelindiğinde arabesk müzik artık kültürel bir kimliğin konuşma biçimiyle, giyim tarzıyla toplumda yansıması haline gelmiştir. Arabesk müzik dinleyicisi, bu müzik aracılığıyla hem bireysel olarak kendini ifade etmiş hem de birbirleriyle ortak bir aidiyet duygusu oluşturmuştur (Ayas, 2019, s. 2113; Işık Erol, 2002, s. 70).

Sonuç olarak arabesk müzik, Türkiye’de doğu ile batı, gelenek ile modernlik, halk ile elit arasında yaşanan kültürel farklılıkların ve yaşanan gerilimlerin sesi haline gelmiştir. Bu müzik, toplumun bastırılmış duygularını anlatabilmeyi sağlamış; bireylerin ve toplumların kimliğini oluşturmada önemli rol oynamışlardır.

3.4 Arap Müziğinden Arabesk’e: Kültürel Etkileşim ve Müzikal Dönüşüm

Türk ve Arap toplumları, yüzyıllar boyunca coğrafi yakınlık ve kültürel etkileşim içinde yaşamışlardır. Bu tarihsel yakınlık ve birliktelik, kaçınılmaz biçimde müzik alanında da ortak bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Ortadoğuya özgü makamsal müzik geleneği hem Arap hem de Türk müzik kültürünün yapısında yer alır. Arap müziğindeki makam dizilerindeki zenginlik, ifade şeklindeki duygusallık, çeşitli ritimleriyle birlikte ortaya çıkan duygusal ifadeler Türk müziğindeki biçimlenmesine büyük etkiler bırakmıştır (Aksoy, 2003, s. 201).

Bu iki kültür arasındaki müzikal temaslar Osmanlı dönemine kadar uzanır. 19. Yüzyılda İstanbul ve Kahire arasındaki kültürel etkileşimler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde birçok Mısırlı müzisyen İstanbul’a gelmiş ve Türk sanatçılar da Kahire’de eğitim alarak Arap müziğini yakından tanımıştır (Özyıldırım, 2013, s. 189). Bu karşılıklı öğrenme süreci, ilerleyen yıllarda arabesk müziğin ortaya çıkışında temel olmuştur.

Cumhuriyet dönemindeki modernleşme politikaları sonucunda yeni yönelimler ortaya çıkmıştır. Batı müziği merkezindeki yapılmak istenilen reformlar sonucunda geleneksel müzik türleri bu dönemde kamusal alandan çekilmiş, halkın müzikle kurduğu bağın zayıfladığı görülmüştür. 1934 yılında Türk sanat müziği yayınlarının radyolardan kaldırılması, dinleyiciyi farklı ses arayışlarına yöneltmiş; bu dönemde Kahire Radyosu Türkiye’de geniş bir dinleyici kitlesi edinmiştir (Işık Erol, 2002, s. 62). Bunun sonucunda Arap müziği melodileri, Türk halkının gündelik yaşamında daha da etkin bir hale gelmiştir.

Mısır sineması Türkiye’de Arap müziğine duyulan ilginin temelini oluşturur. 1940’lı ve 1950’li yıllarda gösterime giren şarkılı Mısır filmleri hem görsel hem işitsel olarak halkın beğenisini almıştır. Filmlerdeki ezgiler, Türk besteciler tarafından Türkçe sözlerle yeniden düzenlenmiş ve “Arap tarzı” olarak adlandırılan yeni bir müzik dili ortaya çıkarmıştır (Özyıldırım, 2013, s. 216). Bu dönemde, Türk makam sistemine Arap ezgisel yapısı adapte edilmiş ve ilk olarak arabeskin temelleri atılmıştır.

Bu süreçte Sadettin Kaynak (1895–1961) öne çıkan isimlerden biridir. Klasik Türk müziği eğitimi almasına rağmen Arap müziğine büyük ilgi duyan Kaynak, özellikle Mısır filmleri için yaptığı bestelerde Arap ezgisel yapılarını Türk makamında birleştirmiştir. Özyıldırım (2013, s. 188), Kaynak’ın bu yaklaşımını, Türk müziğinde “popülerleşme sürecini başlatan yapısal bir dönüşüm” olarak tanımlar. Kaynak’ın çalışmaları, arabesk müziğin temellerini oluşturan ilk örnekleridir.

1950’li ve 1960’lı yıllarda Türkiye’de radyo, sinema ve plak endüstrisinin gelişmesiyle Arap müziği etkisi daha da güçlenmiştir. Arap eserleri Türk müzisyenler tarafından yeniden Türkçeleştirilmiştir. Bu dönemde “Arap tarzı müzik” olarak anılan bu tür, zamanla “arabesk” adını almıştır. Işık Erol (2002, s. 124), bu dönemi “Arap müziğinin melodik yapısının Türk toplumunun duygusal kodlarına yerleştiği dönem” olarak tanımlar.

Arap müziği, arabeske yalnızca melodik bir kaynak değil; aynı zamanda duygusal, kültürel ve estetik bir yön kazandırmıştır. Arap müziğinden alınan motifler, Türk toplumunun sosyo-kültürel koşulları içinde yeniden şekillenmiş ve arabesk, yerel bir kimliğe bürünmüştür. Bu nedenle arabesk müzik, Arap müziğinin etkilerini taşıyor olsa da özüne bakıldığında Türkiye'nin toplumsal dönüşümünü ve halkın duygu dünyasını temsil eden bağımsız bir müzikal ifade biçimi haline gelmiştir (Ayas, 2019, s. 2113; Özyıldırım, 2013, s. 216).

6. SONUÇ

Arabesk müzik türü Türkiye'deki toplumun kültürel ve duygusal olarak dönüşümünü yansıtan müzik türlerinden biridir. Bu türün ortaya çıkışı Cumhuriyet'in batılılaşma politikaları, iç göç hareketleri, kentleşme süreci ve sınıfsal değişimler gibi birçok sürecin ürünüdür. Bu sebeple arabesk, toplumda yaşanan sosyal ve kültürel olarak dönüşümün yansımasıdır ve bu dönüşüm yaşanırken duygusal olarak verilen tepkidir.

Arabesk müzik gelişirken Arap müziğinin biçim ve estetik olarak gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Arap müziğindeki makamsal yapı, duygusal yoğunlukla birlikte ezgisel süslemeler arabeskin temelinde karakterize olmasını sağlamıştır. Buna rağmen arabesk müzik türü Arap müziğindeki etkileri doğrudan kopyalamak yerine Türk müziğine uyarlanmış bir şekilde halkın günlük yaşamdaki deneyimleriyle yeniden harmanlanmış ve kendine özgü bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle arabesk hem Arap müziğinin ezgisini hem de Türk toplumunun günlük hayattaki duygusal olarak yaşadığı gerçeklikleri bir arada taşıyan melez bir yapı olarak değerlendirilebilir.

Toplumsal olarak arabesk, kentleşmenin getirdiği yabancılaşma hissiyle birlikte, ekonomik eşitsizliklerin yaşandığı ve aidiyetin olmadığı bir durumda halkın kendi ni ifade ettiği bir alan olmuştur. Bu müzik aracılığıyla bireyler, günlük hayatta yaşadıkları acıyı, isyanı ve umudu müzikal olarak ifade etme olanağı bulmuşlardır. Arabesk müziğin en güçlü yanı, “ağlayan ses” ya da “kader teması” gibi bireysel duyguları ortak bir paydada birleştirebilmesidir. Böylece arabesk, sadece müziğin dinlendiği bir durum olmaktan ziyade duygu sosyolojisini de oluşturmuştur.

Tarihsel süreç olarak bakıldığında ise, Türkiye'de doğu-batı, gelenek-modernlik, halk-elit gibi kültürel olarak yaşanan mücadelelerin yansımasıdır. Arap müziğinden alınan ezgisel yapılar, Türk halkının günlük yaşamındaki deneyimlerle birlikte hem yerel hem evrensel bir tür oluşturmuştur. Bu yönüyle arabesk, sadece müzikal bir tür değil; Türkiye'nin modernleşme sürecinde ortaya çıkan kimlik arayışının, toplumsal duyguların ve kültürel geçişlerin bir ifadesidir.

Sonuç olarak arabesk müzik, toplumsal olarak ele alındığında hala Türkiye'nin belleğinde duygusal bir hafıza alanı olarak var olmaktadır. Arap müziğindeki esintileri kendi kültürel bağlamında dönüştürerek hem geçmişteki seslerini hem de bugünün duygularını aynı müzikal ortamda birleştirmiştir. Toplumsal anlatım biçimi ve kültürel kimlik göstergesi olarak önemli bir yer edinmiştir. Kalıcı bir yer edinmesi ise bu özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, B. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Musiki Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayas, G. (2019). Arabesk müzikte kimlik, aidiyet ve modernleşme: Bir kültürel çözümleme. *Journal of Turkish Studies*, 14(3), 2105–2115.
- Güngör, B. (1993). *Arabesk Kültür ve Müzik*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Işık Erol, A. (2002). *Türkiye'de Müzik Politikaları ve Arabesk Kültürün Doğuşu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Marcus, S. (2007). *Music in Egypt: Experiencing Music, Expressing Culture*. New York: Oxford University Press.
- Öztuna, Y. (2000). *Türk Musikisi Ansiklopedik Sözlüğü* (Cilt 1). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özyıldırım, A. (2013). Arap müziği ve Türk müziği ilişkileri bağlamında arabeskin tarihsel gelişimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 188–227.
- Racy, A. J. (2003). *Making Music in the Arab World: The Culture and Artistry of Tarab*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shannon, J. H. (2006). *Among the Jasmine Trees: Music and Modernity in Contemporary Syria*. Middletown, CT: Wesleyan University Press.
- Stokes, M. (1998). *The Arabesk Debate: Music and Musicians in Modern Turkey*. Oxford: Clarendon Press.

HACI SADULLAH AĞA’NIN BAYATÎ-ARABÂN TAKIMINDAKİ İKİ ESERİNİN USÛL - VEZİN ANALİZİ

Doç. Dr. Ünsal DENİZ

İnönü Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Müzik Bölümü Merkez Kampüsü

Malatya, Türkiye

unsaldeniz44@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2035-4829

Öğr. Gör. Gülgün ÇOLAK

Gaziantep Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Türk Sanat Müziği Ana Sanat Dalı

Gaziantep, Türkiye

gulgunclk27@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0923-6445

ÖZET

Bu çalışma, Klasik Türk müziğinin önde gelen bestekârlarından Hacı Sadullah Ağa’nın Bayatî-Arabân Takımı içerisinde yer alan iki eserinin bir Ağır Semâî ve bir Yürük Semâî usûl ve vezin yönünden incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırmada, her iki formun güfte ve ritmik yapısı, usûl kalıplarıyla ilişkisi ve aruz vezni açısından değerlendirilmiştir. Bulgular, bestekârın klasik dönem üslûbuna bağlı olarak usûl-vezin uyumunu dengeli biçimde kullandığını göstermektedir. Ağır Semâî’de sözün anlamını destekleyen geniş zamanlı bir yapı tercih edilirken, Yürük Semâî’de aksak karakterli ölçüyle daha hareketli bir anlatım elde edilmiştir. Her iki eser de Hacı Sadullah Ağa’nın klasik form anlayışı ile söz-müzik bütünlüğünü sağlama konusundaki ustalığını yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Hacı Sadullah Ağa, Bayatî-Arabân, Usûl, Vezin, Türk Müziği.

THE USÛL - PROSODIC ANALYSIS OF TWO COMPOSITIONS FROM HACI SADULLAH AĞA’S BAYATÎ-ARABÂN SUITE

ABSTRACT

This study aims to examine the rhythmic and prosodic (usul-vezin) structure of two compositions an Ağır Semâî and a Yürük Semâî — from Hacı Sadullah Ağa’s Bayatî-Arabân Suite, one of the significant works of Classical Turkish music. The research evaluates the relationship between the poetic meter (aruz) and rhythmic cycles (usul) of both forms. Findings reveal that the composer masterfully maintained a balance between rhythm and prosody, in line with the aesthetic norms of the classical period. While the Ağır Semâî emphasizes lyrical depth through broad rhythmic units, the Yürük Semâî employs lively patterns reflecting the dynamic character of its usul. Both works demonstrate Hacı Sadullah Ağa’s refined ability to integrate text and melody within the classical tradition.

KEYWORDS: Hacı Sadullah Ağa, Bayatî-Arabân, Usul, Prosody, Turkish Classical Music

1. GİRİŞ

Klasik Türk mûsikîsi, biçimsel yapısı bakımından hem melodik hem de ritmik açıdan büyük bir dengeye dayanır. Bu dengenin en temel iki unsuru usûl ve vezindir. Usûl, eserin ritmik kalıbını

belirlerken; vezin, güftenin aruz ölçüsünü ifade eder. Sözlü eserlerde bu iki yapı birbiriyle uyum içinde olduğunda hem müzikal bütünlük hem de anlam derinliği sağlanır. Dolayısıyla usûl-vezin ilişkisi, klasik dönem bestekârlarının estetik anlayışlarını anlamak açısından önemli bir inceleme alanıdır.

XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başları, Osmanlı mûsikîsinde biçimsel çeşitliliğin ve yenilenmenin yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu süreçte Hacı Sadullah Ağa hem klasik formlara bağlılığı hem de yenilikçi melodik yaklaşımıyla dikkat çeken bir bestekâr olarak öne çıkmıştır. Sadullah Ağa'nın Bayatî-Arabân Takımı, bu dönemin form estetiğini yansıtan önemli örneklerden biridir. Takımda yer alan Ağır Semâî ve Yürük Semâî, gerek güfte-usûl ilişkisi gerekse ritmik yapı bakımından bestekârın ustalığını ortaya koymaktadır.

Bu makalenin giriş bölümünde Hacı Sadullah Ağa'nın yaşamı ve eserleri genel olarak ele alınmıştır. Sonraki bölümlerde, Bayatî-Arabân Takımı'ndaki Ağır Semâî ve Yürük Semâî formları ayrıntılı biçimde incelenecek; bu eserlerde kullanılan usûl ve vezin kalıplarının birbiriyle ilişkisi değerlendirilecektir. Ayrıca, güftenin aruz ölçüsünün usûl vuruşları üzerindeki etkisi ve ölçülerin söz-melodi bütünlüğüne nasıl katkı sağladığı analiz edilecektir.

Bu araştırma, nitel bir çözümleme yöntemi olan doküman analizi tekniğini esas almaktadır. Doküman analizi; inceleme konusu olan notaların, güftelerin ve yazılı kaynakların toplanması, çözümlemesi ve yorumlanması süreçlerini kapsamaktadır. Bu bağlamda, çalışma kapsamında Hacı Sadullah Ağa'nın Bayatî-Arabân Takımı'na ait notalar “veri dokümanı” olarak kabul edilmiştir. Eserlerin yapısal analizinde güfte-usûl ilişkisi temel alınmış, aruz vezni kalıplarının usûl üzerindeki etkisi ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

Araştırmanın amacı, Hacı Sadullah Ağa'nın bestecilik anlayışı bağlamında klasik Türk mûsikîsinde söz-müzik uyumunun nasıl kurulduğunu ortaya koymaktır. Bu yönüyle çalışma hem klasik dönem form anlayışının hem de usûl-vezin ilişkilerinin estetik değerini vurgulayan bir örnek teşkil etmektedir.

1.1 Hacı Sadullah Ağa'nın Sanat Yaşamı ve Eserleri¹

Hacı Sadullah Ağa hakkında tarihsel kaynaklarda oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır. Dönemine ilişkin belgelerin azlığı, onun hayatını ve sanatsal yönünü ayrıntılı biçimde aydınlatmayı güçleştirmektedir. Buna rağmen, mevcut kaynaklarda yer alan bilgiler, Sadullah Ağa'nın XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında yaşamış önemli bir klasik Türk mûsikîsi bestekârı olduğunu göstermektedir (Ekmen, 1996, s. 496-497; Öztuna, 2006, s. 246).

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1730 ile 1760 yılları arasında İstanbul'da doğduğu kabul edilmektedir. Küçük yaşta Galata Sarayı'na alınarak iç oğlu olarak eğitime başlamış, burada aldığı temel eğitimden sonra Enderûn'a geçmiştir. Seferli ve Kilerli

¹ Hacı Sadullah Ağa'nın hayatına dair bilgiler sınırlıdır. Araştırma sürecinde birincil kaynaklara ulaşamamış olup, mevcut biyografik veriler büyük ölçüde Ekmen (1996) tarafından hazırlanan *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* maddesinden derlenmiştir. Bu nedenle metin içinde aynı kaynağa yapılan tekrar eden atıflar metnin akışını bozabileceği düşünülerek burada toplu biçimde belirtilmiştir.

koşullarında dönemin önemli mûsikî hocalarından ders alarak saray mûsikîsinin inceliklerini öğrenmiştir.

III. Selim döneminde saray musâhibi olarak görev yapan Sadullah Ağa, padişah çevresinde itibarlı bir konuma yükselmiş ve özellikle saray kadınlarına mûsikî eğitimi vermesiyle tanınmıştır (Çırak, 2021, s. 107). Ancak 1808 yılında bu görevinden ayrılmış, kısa süre sonra aynı yılın 18 Eylül’ünde vefat etmiştir.

Sadullah Ağa, klasik dönem mûsikîsinde söz ve müzik arasındaki uyumu ön planda tutan, form bütünlüğüne önem veren bir bestekâr olarak değerlendirilir. Özellikle Bayâtî-Arabân makamına duyduğu ilgi ve bu makamda bestelediği eserlerle tanınmıştır. Günümüze ulaşan eserleri arasında beste, semâî ve kâr formları yer almakta olup, bu eserler ritmik düzeni, aruz-vezin uyumu ve melodik zarafetiyle klasik Türk mûsikîsinin seçkin örnekleri arasında gösterilmektedir.

Çizelge 2. Hacı Sadullah Ağa’nın Eserleri.

Makam	Eser	Form	Usul
Tarz-ı Cedid	Açıldım gönce-i bahtım gibi hem-reng-i bağ oldum	Şarkı	Devr-i Revân
Hüseyinî Aşîran	Azîmetin nereden böyle bî-nikab senin	Beste	Zincir
Sûz-i Dil	Beni ey gonce-fem bülbül-sıfat nâlân eden sensin	Ağır Semai	Aksak Semâî
Muhayyer	Bir elif çekti yine sîneme cânân bu gece	Yürük Semai	Yürük Semâî
Bayâtî-Arabân	Bülbül-i dil ey gül-i rânâ senindir sen benim	Beste	Hafif
Hicaz	Câm-ı aşkınla hemân şûride-ser bir ben miyim	Beste	Zincir
Hüseyinî Aşîran	Dilber olucak âşıkına eyleye çâre	Yürük Semai	Yürük Semâî
Hicazkâr	Dil bir güzelin vuslatına muntazır oldu	Yürük Semai	Yürük Semâî
Uşşak	Dil esîr-i kâkül-i nâmdâr heman âh geç gele	Kar	Hafif
Bayâtî-Arabân	Diller nice bir çâh-ı zenahdânına düşsün	Yürük Semai	Yürük Semâî
Arazbâr Bûselik	Düştüm düşeli aşk oduna rûz-i ezelden	Ağır Semai	Ağır Aksak Semâî
Hicazkâr	Ey şehenşâh-ı cihan-ârâ-yı nev tarz-ı usûl	Beste	Devr-i Kebir
Sabâ-Zemzeme	Gel şâh-ı cihânım gidelim gülşene biz de	Yürük Semai	Yürük Semâî
Muhayyer	Hâl-i siyehi gerden-i nâzik-terindedir	Ağır Semai	Aksak Semâî
Hicaz	İkbâlimi sâye-i hümâdan bilmem	Beste	Hafif
Arazbâr-Bûselik	Mevsim-i Nevruz erişti geldi eyyâm-ı bahar	Kar	Hafif(Ağır)
Hicaz	N’ideyim sahn-ı çemen seyrini cânânım yok	Yürük Semai	Yürük Semâî
Şedd-i Arabân	Ne dem ki sînesi o gül-ruhun küşâde olur	Beste	Zincir
Sabâ-Zemzeme	Nedir bu gonce-dehen sende ey gül-i ahmer	Beste	Zincir
Şedd-i Arabân	Nedir merâm-ı (murâd-ı) dil-i kûy-i yâri biz biliriz	Ağır Semai	Aksak Semâî
Hüseyinî Aşîran	Nev-bahar oldu yine azm-i gülistan görünür	Beste	Hafif
Bayâtî-Arabân	Nev-civânım lûtfedip Mesrûr-ı şâd eyle beni	Beste	Çenber(Ağır)
Arazbâr-Bûselik	Nice bir ey şûh-ı cihan aşk ile nâlân olayım	Beste	Darbeyn
Tahir-Bûselik	O gül-endam bir al şâle bürünsün yürüsün	Yürük Semai	Yürük Semâî
Hüseyinî Aşîran	O müşkîn turrarlar kim ol büt-i dil-cûde gördüm ben	Ağır Semai	Aksak Semai
Bayâtî-Arabân	Raks eyleyicek nâz ile ol âfet-i Mısıri	Ağır Semai	Sengin Semâî
Muhayyer-Sünbûle	Şâhım hemîşe lûtfun umar bu fûtâdecik	Yürük Semai	Yürük Semâî

1.2 Yürük Semâî Formu

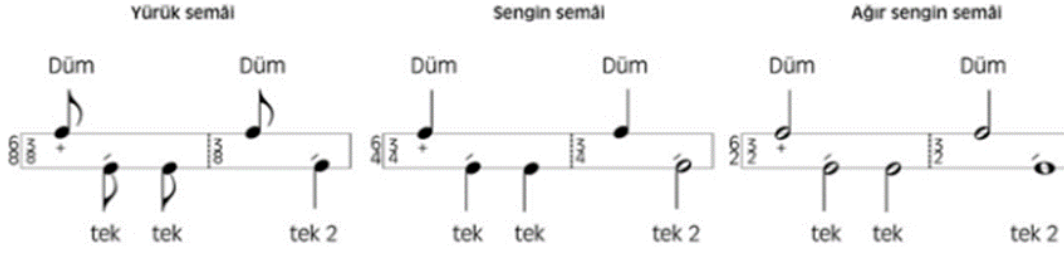
Yürük Semâî, klasik Türk mûsikîsinin en canlı ve hareketli beste formlarından biridir. Klasik fasıl düzeninde Saz Semâîsinden hemen önce icra edilen son güfteli eser olma özelliğini taşır. Eserlerin güftesi genellikle dört mısradan oluşur ve bu yapı, divan edebiyatındaki gazel biçimiyle benzerlik gösterir. Bu dört mısra, Yürük Semâî (6/4) usûlüyle ve terennümlü olarak bestelenir. Bu form yalnızca kendi adını taşıyan usûl ile icra edilir; başka bir usûl kalıbı kullanılmaz, ancak nadiren usûl geçkilerine rastlanabilir. Yürük Semâî, beste üretiminde en sık tercih edilen formlardan biri olup, yapısal çeşitlilik gösterse de genellikle şu biçimde düzenlenir: dört mısra, ikişer mısradan oluşan iki bend ya da hâneye ayrılır. Her mısradan sonra bir terennüm bölümü gelir; dolayısıyla birinci, ikinci ve dördüncü mısraların melodik yapısı genellikle aynıdır. Üçüncü mısra ise meyân bölümünü oluşturur ve bu kısımda makam geçkileri gerçekleştirilir. Gerektiğinde Yürük Semâîler, nakış biçiminde de icra edilebilir (Çıpan & Karaman, 2010, s. 504).

1.3 Ağır Semâî Formu

Türk mûsikîsinde Ağır Semâî, klasik fasıl takımında beste formundan sonra ve Yürük Semâî'den önce icra edilen önemli bir formdur. Bu eserlerde, genellikle 10/8'lik Aksak Semâî, 10/4'lük Ağır Aksak Semâî, 6/4'lük Ağır Sengin Semâî ve 6/2'lik Ağır-Ağır Sengin Semâî gibi usûller kullanılır. Bazı Ağır Semâîlerde birden fazla usûlün bir arada kullanıldığı ya da yer yer Curcuna veya Yürük Semâî gibi farklı usûllere geçişler yapıldığı da görülmektedir. Ağır Semâî formunda genellikle dört mısradan (murabba) oluşan güfteler tercih edilir. Bu formun iki temel türü bulunmaktadır: Murabba Ağır Semâî ve Nakış Ağır Semâî. Her iki türde de usûl vurguları, söz-müzik bütünlüğünü güçlendiren bir yapısal öge olarak öne çıkar (Yavaşca, 2002, s. 502).

1.4 Yürük Semâî Usûlü

Yürük Semâî, altı zamanlı ve beş vurgulu bir usûl olup, klasik Türk mûsikîsinin en yaygın kullanılan ritmik kalıplarından biridir. Bu usûl, hem dinî hem de din dışı formlarda yer almakla birlikte, özellikle Mevlevî Âyinleri'nin üçüncü selâmlarının ikinci bölümlerinde ve ilâhî formunda önemli bir yere sahiptir. Ayrıca klasik fasıl geleneğinde, genellikle Saz Semâîsinden hemen önce icra edilen son güfteli eserlerin tamamı, adından da anlaşılacağı üzere bu usûl ile bestelenmiştir. Yürük Semâî usûlü, yalnızca sözlü formlarda değil, şarkı formu içinde de yaygın biçimde kullanılmıştır. Ayrıca Saz Semâîlerinin dördüncü hânelerinde bu ölçünün tercih edilmesi, onun müzikteki ritmik çeşitliliği sağlama işlevini ortaya koyar. Bu usûlün ikinci ve üçüncü mertebeleri "Sengin Semâî" veya "Ağır Semâî" olarak adlandırılır. Yapısal bakımdan değerlendirildiğinde, Yürük Semâî usûlünün iki ayrı semâî kalıbının birleşiminden meydana geldiği kabul edilmektedir (Şehirkahyasıoğlu, 2006, s. 25).

Görsel 1. Usûl Şablonu.

2. BULGULAR VE YORUM

2.1 Bayatî-Arabân Ağır Semâî'de Güfthenin Usûle ve Vezne Göre Dağılımı

Vezin:

Raks eyle/yecek nâz i/le ol âfet/i mısırfı

— — • / • — — • / • — — • / • — —

Mef'ûlü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ûlün

AĞIR SEMÂİ											
6											
2											
	Mef	'û	lû	me	'fâ	î	lû	me	'fâ	î	lû
1	Rak	sey	le	ye	cek	nâ	zile	ol	â	â	letî
2	Gav	rî	dahi	ol	sa	unu	tur	de	dev	letî	mıs
3	Bir	hâ	line	ver	düm	habeş	ik	lî	lî	mini	am
4	Değ	mez	mi	gö	lrün	çeş	mi	si	yeh	mî	keti

Görsel 2. Ağır Semâî'nin Usûl-Vezin Dağılımı.

Bayatî-Arabân Ağır Semâî'de, güfthenin Sengin Semâî usulüne uygun biçimde beş ölçü boyunca dağıtıldığı görülmektedir. Eserin usulün ilk darbında başlaması, söz ve ritim ilişkisini klasik anlayışa bağlı olarak kuvvetlendirmiştir. Veznin usule yerleştirilme biçimi incelendiğinde, özellikle üçüncü ve beşinci ölçülerde tek bir hecenin genişletilerek usul boyunca sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Bu durum, ağır semâî formunun karakteristik yapısına uygun olarak hem sözdeki anlam vurgusunu hem de ritmik akışı desteklemiştir. Böylece, uzun hecelerin usulün geniş zamanlarında yer almasıyla vezin-usul uyumu başarılı biçimde sağlanmıştır.

2.2 Bayatî-arabân Yürük Semâîde Güftenin Vezne ve Usûle Göre Dağılımı

Vezin;

Diller ni/ce bir câh-ı/ zenehdânı/na düşsün

— — • / • — — • / • — — • / • — —

Mef'ûlü / Mefâ'îlü / Mefâ'îlü / Fe'ûlün

Yürüksemâî																				
6																				
8																				
	Mef'	û		lû	me	'dâ		î		lû	me	'dâ		î		lû	fe	'û	lûn	
1	Dil	ler		ni	ce	bir		câ		hu	ze	'nah		dâ			nu	na	düş	sün
2	Sâ	yen		gi	bi	zûl		fûn		de	ko	dâ		mâ			nu	na	düş	sün
3	Çöz	zûl		fû	nû	bâ		ri		bu	ba	'hâ		ney			le	dî	'lî	zâr
4	Gâh	ger		de	ni	'ne		gâh		gi	ri	'bâ		bâ			nu	na	düş	sün

Görsel 3. Yürük Semâî'nin Usûl-Vezin Dağılımı.

Bayatî-Arabân Yürük Semâî'de ise güfte, Yürük Semâî usulünün yapısına uygun biçimde altı ölçüye yayılmıştır. Bu eserde dikkat çeken nokta, usulün son darbesinden giriş yapılmasıdır; yani eser eksik ölçü ile başlamaktadır. Bu tercih, Yürük Semâî'nin doğal hareketliliğine katkı sağlamış, melodik akışa canlılık kazandırmıştır. Vezin–usul ilişkisinde, üçüncü ve dördüncü ölçülerde tek bir hecenin birden fazla zamana yayılarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım, sözün ritmik yapıya esnek biçimde oturmasını sağlamış ve eserin aksak karakterine uygun bir ritmik çeşitlilik yaratmıştır.

SONUÇLAR

Bu çalışma, Hacı Sadullah Ağa'nın Bayatî-Arabân Takımı içerisinde yer alan iki eseri Ağır Semâî ve Yürük Semâî üzerinden klasik Türk mûsikîsinde usûl ve vezin ilişkisinin nasıl kurulduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, bestekârın hem güfte hem de ritim anlayışında yüksek bir denge ve ölçülülük gözettiğini göstermektedir.

Ağır Semâî formunda usûl vuruşlarının geniş zaman aralıklarıyla güftenin anlamını desteklediği, Yürük Semâî'de ise daha hareketli ritmik yapı sayesinde müzikal akışın güçlendiği görülmüştür. Her iki formda da aruz kalıplarının, usûlün doğal vurgularıyla örtüşecek biçimde yerleştirildiği dikkat çekmektedir. Bu durum, Sadullah Ağa'nın bestecilik yaklaşımında söz ve müziğin birbirini tamamlayan iki unsur olarak düşünüldüğünü ortaya koymaktadır.

Ayrıca çalışmada, klasik dönem bestekârlarının yalnızca melodik yapı üzerinde değil, aynı zamanda ritmik düzenin şiirsel yapıya uyumu üzerinde de titizlikle durdukları sonucuna

ulaşılmıştır. Hacı Sadullah Ağa'nın eserleri, bu anlayışın olgun bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Bayatî-Arabân Takımı'nda yer alan bu iki formun analizi, klasik Türk mûsikisinde usûl ve vezin bütünlüğünün estetik bir unsur olmanın ötesinde, anlamı pekiştiren ve duygusal derinliği artıran bir işlev taşıdığını göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, hem dönem bestecilik üslûbunun anlaşılmasına hem de klasik mûsikî analizlerine yönelik yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Çıpan, M., Karaman, H. (2010). *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri: Kudüm Velveleleriyle*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Ekmen, G. (1996). *Hacı Sâdullah Ağa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 14, ss. 496–497). Ankara: TDV Yayınları.
- Özkan, İ.H. (2000). *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usulleri Kudüm Velveleleri*. (Altıncı Baskı). Türkiye: Ötüken Neşriyatı, 309-311.
- Öztuna, Y. (2006b). *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şehirkahyasıoğlu, S. (2006). *Türk Musikisinde Usûl Bilgisi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yavaşca, A. (2002). *Türk Mûsikîsi' nde Kompozisyon ve Beste Biçimleri*. (Cilt: 1). İstanbul: Mart Matbaacılık Sanatları.

KAMU GÖZETİMİ KURUMU (KGK) ÇALIŞMA USUL VE ESASLARI, FAALİYETLERİ VE KURUMDAN BEKLENTİLER

Dr. Öğr. Üyesi Serap ATEŞ

Harran Üniversitesi, Hilvan MYO,
sates@harran.edu.tr-0000-0002-9527-5183

ÖZET

13/01/2011 tarihli ve 6102 sayılı Türk Ticaret Türk Ticaret Kanunu çerçevesinde Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) kurulmuştur. KGK, düzenleyici ve denetleyici bir kurum niteliğinde olup, idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişiline haiz yeni bir kurumdur. Kurulun, amacı, teşkilat yapısı, oluşumu görev ve yetkileri 26/9/2011 tarihli ve 660 Sayılı Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile düzenlenmiştir. KHK'nin amacı; uluslararası standartlara uyumlu Türkiye Muhasebe Standartlarının oluşumunu sağlayıp yayınlamak, yapılan bağımsız denetimlerde uygulamada birlik oluşturmak, elzem olan güven ve kalitenin ortaya çıkarılması, denetim sürecinde geçerli standartların belirlenmesi, bağımsız denetçilerin ve bu anlamda faaliyette bulunacak bağımsız denetçi kuruluşların yetkilendirilerek, çalışmalarının denetlenmesi ve KGK'nin çalışma usul ve esaslarını düzenlemektir. KGK, yüksek kalite düzeyinde, güvenilir finansal raporlama ve bağımsız denetim ortamının oluşumunu sağlamaya yönelik vizyonla hareket eden ve aynı zamanda Hazine ve Maliye Bakanlığı ile de ilişkili kuruluş bağı olan bir kurumdur. Bu çalışmada, ilk olarak, KGK'nin kuruluşu, amacı, faaliyetleri ve önemi gibi alt başlıklarla genel bir tanıtımı yapılmış olup, ardından kurumun resmî web sitesinde kamuoyu ile paylaşılan performans verileri ve faaliyet raporları incelenerek, kurumun çalışma usul ve esasları irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız İdari Otoriteler, Muhasebe, Denetim

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kurumu anlayabilmek ve kurumun işlevlerine hakim olabilmek için birtakım kavramların açıklanması yerinde olacaktır. Çalışmanın bu başlığında söz konusu kavramlar açıklanmıştır.

1.1. Bağımsız İdari Otorite

Türk yönetim yapısına bakıldığında bağımsız idari otorite (BİO) kavramının 1990'lı yılların başından bu yana sıkça kullanılmaya başlandığı dikkati çekmektedir. Kitle iletişimi, piyasa ekonomisi ve kamu özgürlükleri gibi duyarlı sektörler olarak adlandırılan alanlarda

düzenleme ve denetim işlevleri olan bağımsız kamu kurumlarıdır. Söz konusu kurumlar, özellikleri gereği klasik idari şemada sahip oldukları özel bir kategorinin olduğu kabul edilmektedir. Daha geniş bir tanımlama ile; toplumsal hayat için özel duyarlılığı ve önemi olan, temel hak ve özgürlükler ile, ekonomik ve sosyal alanlarda, düzenleme, denetleme ve yönlendirme gibi faaliyetlerde bulunan, verdiği kararlarda, hiçbir makam ve merciin etkisinin söz konusu olmadığı, özel güvenceli karar organları, mali özerkliği olan ve özerk bütçeli kamu tüzel kişileri olarak ifade edilmektedir (Ulusoy, 2003: 2). Duran (1997), ABD ve Kara Avrupa’ında birçok örneği bulunan yapılanmaların, siyasi güç ile herhangi bir bağı olmaksızın, ekonomi alanında, temel hak ve özgürlüklerle ilgili konularla, kendine has yetkiler vasıtasıyla, düzenleme ve denetim yapabildiği dikkate alındığında yönetsel yapıda yer almasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bağımsız idari otoriteler, ilk önce Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmıştır. Independent regulatory agencies şeklinde adlandırılan kurumlar daha sonra Kıta Avrupası’na ve tüm dünyaya yayılmıştır. İdareye karşı bireyi koruyan ve bununla birlikte bireyleri birbirlerine karşı korumayı amaçlayan bağımsız idari otoriteler II. Dünya Savaşı’nın ardından dünya ülkelerine yayılmaya başladığı kabul edilmektedir (Babahanoğlu, 2021: 212-213).

1.2. Muhasebe

Muhasebe eski çağlarda hesap tutma tekniği şeklinde kullanılmış, dünyada uzun dönem mali işlemlerin kontrol edilip kayıtlanması işlevidir (Dursun, Ektik ve Tutçu, 2019: 266). Zamanla gelişen ve değişen kişisel gereksinimler muhasebeyi bir bilim alanı ve mesleki açıdan faaliyet türüne dönüştürmüştür. Ekonomik hayatın var olmasıyla oluştuğu kabul edilen muhasebe bilimi, yönetim teknikleri içerisinde en eskisi olduğu düşünülmektedir (Güvemli, 1994). Muhasebe kavram olarak para ile ifade edilen mali nitelikteki süreç, işlem ve olayları ifade etmektedir (Aslan ve Özerhan, 2017: 868). Buradan hareketle muhasebe; belli bir örgütün varlık ve kaynaklarında değişme oluşturan tamamen ya da kısmen mali nitelikli ve para ile ifade edilen işlemlerle ilgili veri toplamak, sınıflandırmak, raporlanmak, analiz etmek ve yorumlamak işlemlerini kapsayan bilim ve meslek koludur (Öztürk, 2009: 2).

1.3. Bağımsız Denetim

Denetim, örgütün, istenen ve beklenen başarıya dönük ölçütlere ne kadar varabildiğini saptamak üzere, söz konusu ölçütlerle yapılan işlerin karşılaştırılmasına ya da gerçekleşen işlemlerin, örgütsel amaç, yönetsel kural ve hukuka uygun olup olmadığının karşılaştırılmasına denir (Bozkurt ve Ergun, 2014: 62). Toplumsal ve ekonomik sektörlerde görülen değişim, işletmelerin giderek büyümesi, işletmeler arası ilişkilerin yoğunlaşması gibi nedenlerle finansal verilerde artış söz konusu olmuş ve bu veriler mali tablolarda karmaşıklığa neden olmuştur.

Bağımsız denetim, bu tür olayların mali bilgilerdeki etkisini inceleyerek, bunlara güvenilirlik derecesini artırmak için kurulan sistemlerden biridir (Kavut, 2001: 2). Bağımsız denetim, bir işletmenin faaliyetleri neticesi, bilançosu, kar dağıtım göstergeleri ve gelir tablosu vb. mali tablolarının daha önce belirlenmiş kriterler dikkate alınarak düzenlenip düzenlenmediği, tablolardaki bilgilerin doğru olup olmadığı, belgelerin defterlere ve defterlerdeki bilgilerin mali tablolara olması gerektiği gibi yansıtılıp yansıtılmadığı şeklindeki durumların tespit edilmesi amacıyla yapılan denetimdir (Duman, 2008: 13). Bu noktada bağımsız denetim sadece tek bir faaliyet ya da işlem değil, birbirini takip eden işlemler basamaklarından oluşmaktadır ve finansal tabloların daha güvenilir olmasını sağlamaktadır (Acar ve Şenal, 2011: 34).

2. BAĞIMSIZ İDARİ OTORİTELER

Çalışmanın bu başlığında bağımsız idari otoritelerin özellikleri, muhasebe ile olan ilişkisi açıklanmıştır.

2.1. Bağımsız İdari Otoritelerin Özellikleri

Günümüzde birçok ülkede bağımsız idari otorite tipi kurullara rastlanmakla birlikte bu kurumlar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bununla birlikte bağımsız idari otoritelerin ortak özellikleri genel olarak şu şekilde sıralanabilir (Akıncı, 1999: 118-119, Gözübüyük, 2001: 157, Günday, 2002: 491, Babahanoğlu, 2021: 216):

- Bağımsız idari otoriteler genel yönetim içinde bulunurlar,
- İşleyiş süreci yasalarla belirlenmiştir.
- Bağımsız idari kurullar merkezi yönetim tarafından vesayet ve hiyerarşi denetimine tabi değildirler.
- Hukuksal çerçevede belirgin ve etkin kurumlar şeklinde değerlendirilirler.
- Denetim, gözetim ve düzenleme şeklinde güçlü yetkilere sahiptirler.
- Özerk bağımsızdırlar.

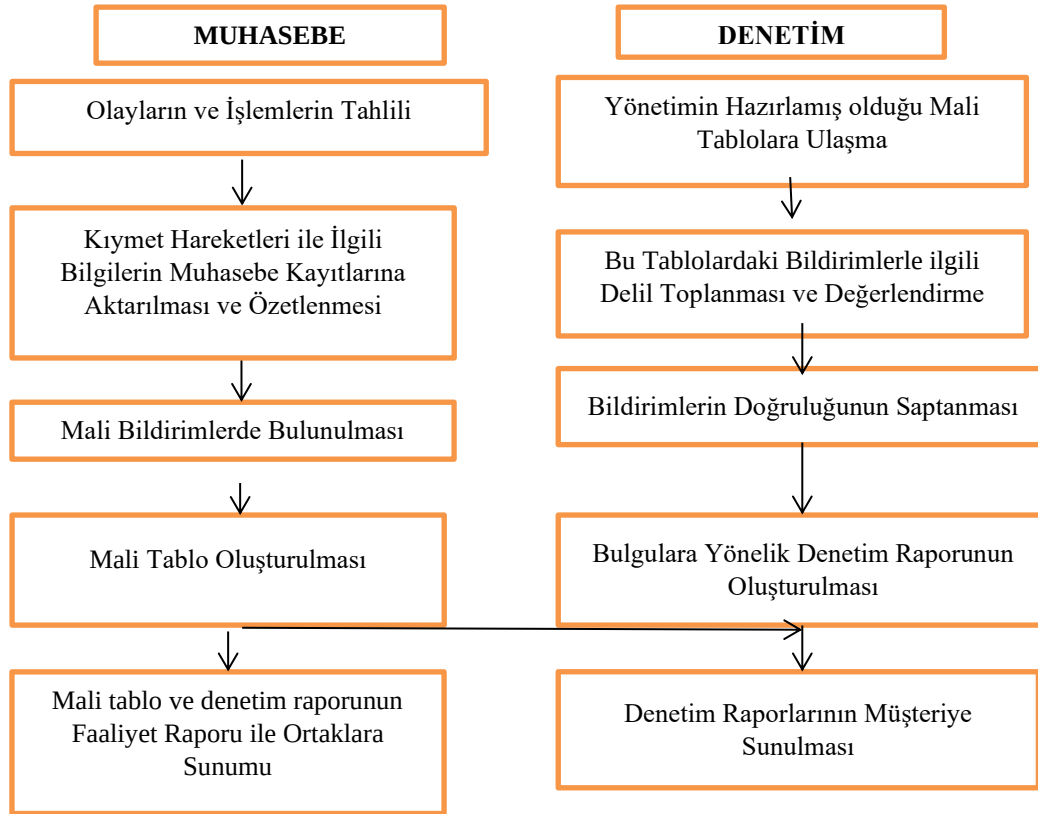
Bağımsız idari otoriteler, belirli sayıda kişilerden bir araya gelen, karar organları olan bulundukları alan ile ilgili düzenleme ve denetleme yapmak üzere görevlendirilmiş ve bu amaçla yetkilere sahip olan mali, idari özerkliği olan yasalarla belirlenmiş olan ilkeler çerçevesinde hesap veren ve özel kanunla oluşturulan tüzel kişiliğe olan kurumlardır (Karataş, 2008: 110).

1.5. Muhasebe ve Denetlemenin İlişkisi

Muhasebe, denetleme işlevinin esas dayanağı; denetleme de muhasebe iş ve işlemlerinin yasalara, ilkelere, kural ve yöntemlere uygunluğunun sağlanmasıdır. Yapılan muhasebe

denetimi, muhasebe işlemlerinin eksik ve aksayan taraflarını ortaya çıkarmaktadır. Yani, muhasebe olmadan yapılan denetleme dayanaksız iken; denetimsiz muhasebenin de sağlaması yoktur (Erdoğan, 2002: 54).

Şekil 1: Denetim-Muhasebe Arasındaki İlişki

Kaynak: Erdoğan,2002: 55

Hilenin olması veya kaçınılması ile ilgili güvenlik, verimli bir muhasebe sistemiyle, bağımsız bir denetimle iyi işleyen bir iç kontrolle sağlanabilir.

3. KAMU GÖZETİMİ VE DENETİMİ KURUMU

Çalışmanın bu başlığında KGK'nun oluşumu, teşkilat yapısı ve çalışma süreci açıklanmıştır.

3.1. Kurumun Oluşum Süreci

KGK, 02.11.2011 tarih ve 660 sayılı Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu Teşkilat ve Görevleri Hakkında düzenlenen KHK ile oluşturulmuştur. Kurumun amacı ilgili düzenlemede şu şekilde ifade edilmiştir: *“Uluslararası standartlara uyumlu Türkiye Muhasebe Standartlarının oluşumunu sağlamak ve yayımlamak, bağımsız denetim sürecinde uygulama birliğinin gerçekleşerek güven ve kalite oluşturmak, denetim standartlarını netleştirmek, bağımsız denetçi ve denetim kuruluşlarının yetkilendirilerek bunların faaliyetlerini denetlemek ve bu bağlamda kamu gözetimi yapmaktır.”* (KGK, 2025: md 1).

Tablo 1: Kamu Gözetimi Olan ve Olmayan Ülkeler

Kamu Gözetimi Olan Avrupa Ülkeleri	Kamu Gözetimi Olmayan Avrupa Ülkeleri
Avusturya	Bulgaristan
Hollanda	Polonya
Belçika	Kıbrıs
Norveç	Portekiz
Danimarka	Çek Cumhuriyeti
Finlandiya	Romanya
İspanya	Slovakya
Fransa	Estonya
İsveç	Slovenya
Almanya	İsviçre
Yunanistan	Macaristan
İngiltere	Litvanya
İrlanda	Lüksemburg
İtalya	Letonya
Malta	

Kaynak: Sağlar ve Yüce, 2015: 47

3.2. Hukuki Niteliği ve Teşkilat Yapısı

660 Sayılı Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 3. Maddesinde kurumun teşkilat yapısı ifade edilmiştir: İlgili KHK'de ifade edilen görevlerin yerine getirilmesi için kamu tüzel kişiliğini haiz, idari özerkliği olan, Bakanlıkla ilişkili KGK kurulmuştur. Kurul ve Başkanlıktan oluşan Kurum'un merkezi Ankara'dır. Kurumun merkezinin değiştirilmesinde Cumhurbaşkanı yetkilidir ve gerek görülen yerlerde temsilcilik açılabilir.

3.3. Çalışma Esasları

Dünyada ekonomik anlamda oluşan küreselleşmeyle birlikte Türkiye'nin de uluslararası standartlara uygunluk çalışmaları yoğunlaşmıştır. Muhasebenin belirli bir düzen dahilinde devam etmesi 19. Yüzyılın ilk yarısında başlamış olmakla birlikte sistemli çalışmalar tekdüzen hesap planının oluşturulmasıyla birlikte olmuştur.

İşletmeler de mali tabloların, ihtiyaçlara cevap verecek şekilde olması gerekmektedir. Bu sebeple mali tabloların güvenilir, mukayese edilebilir, gereksinimlere uygun ve anlaşılabilir olması önemlidir. Bu anlamda KGK'den beklenen amaç, görevler ve esaslar şu şekilde sıralanabilir (Bozkurt ve Yalçın, 2019: 272, Karasu, 2014: 89-90):

- Farklı otoritelerce aynı alanda değişik düzenlemeler yapılmasının sebep olduğu bağımsız denetimdeki karmaşanın önüne geçilmesi,
- Mali tabloların tek tipte düzenlenmesi ve denetim standartlarının yeknesaklığın sağlanması,
- Etkin kamu gözetim sisteminin oluşturulması ve bağımsız denetimde gereken kalite ve güvenilirliğin oluşturulması,
- Avrupa Birliği müktesebatına uyumun sağlanması,
- Mali tabloların, uluslararası gelişmeler ve uluslararası standartlarla uyarınca ulusal denetim standartları dikkate alınarak denetlenmesi,
- İşletmelerin mali gücünün, mukayese edilebilir ölçekler dikkate alınarak hesaplanabilmesini sağlayarak rekabet güçlerinin artırılması,
- İşletmelerin bağımsız denetim sürecinden geçen mali tablolarının uluslararası düzeyde kabul görmesi ile krediye ulaşmalarının kolaylaştırılması,
- Daha güçlü, şeffaf sermaye piyasasının oluşturulması,
- Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede katkı sağlaması,
- Türkiye’de finansal tablolarda uygulamada birliğin sağlanması,
- Finansal tabloların uluslararası alanda geçerlilik sağlayarak uluslararası sermayenin Türkiye’ye çekilmesi sürecine katkı sağlanması,
- Uluslararası standartlarla uyumlu Türkiye Muhasebe Standartları’nı oluşturmak ve piyasaları uluslararası gelişmeleri takip ederek, uygulamada görülen sorunlara çözüm üretmek için Kurulun etkin örgütlenmesi ve kurumsal bir yapıya dönüştürülmesi.
- Uluslararası standartlarla uyumlu Türkiye Denetim Standartlarını (TDS) oluşturup yayımlamak

SONUÇ

Günümüzde, işletmelerde muhasebe ve denetim ile ilgili görülen sorunlar, kamu gözetimini önemli bir ihtiyaç haline getirmiştir. Kamu Gözetimi Kurumu'nun en önemli amacı, yatırımcıların menfaatlerini ve oluşturulan denetim raporlarının bağımsız bir şekilde ve doğru olarak hazırlanması için kamu faydasını muhafaza ederek güvenilir, doğru ve karşılaştırılabilir nitelikte finansal bilginin sağlamaktır. Ülkemizde ise denetim alanında birden çok yetkili kurumun var olması farklı uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu duruma karşılık, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'nun kurularak uygulamada birliğin amaçlanması ve denetimde güven ve kalitenin sağlanmasına yönelik önemli bir adımı teşkil etmektedir. Bu noktada KGK, finansal piyasalarda güven oluşturmaya yönelik ihtiyaç

duyulan bağımsız denetim sisteminin işlerliği açısından birçok amaç ve beklenti oluşturan bir kurumdur. KGK her şeyden önce bağımsız denetçi ve denetim kuruluşlarını yetkilendirerek kamu gözetimi yaparak uygulamada birliğin, kalite ve güvenin oluşmasını sağlamalı.

KAYNAKÇA

Acar, D., & Senal, S. (2011). Bağımsız Denetim Kalitesinin Arttırılmasında Kamu Gözetim Kurulu'nun Rolü: Bağımsız Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe Ve Denetime Bakış* (35), 33-50.

Akıncı, M. (1999). *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, Beta Yay. İstanbul.

Aslan, Ü., & Özerhan, Y. (2017). Bıg Data, Muhasebe ve Muhasebe Mesleği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(4), 862-883.

Babahanoglu, N. (2021). Türk İdare Sisteminde Bağımsız İdari Otoriteler, Bağımsızlıkları ve Denetimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(Toplum & Siyaset), 211-226.

Bozkurt Yazar B., Yalçın Z. (2019). Bağımsız Denetimde Kamu Gözetim Kurumları: Gelişmiş Ülke Uygulamaları. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS), 8(1), 260-277

Bozkurt, Ö. & Ergun T. (2014). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Seriye Sezen (Ed), Ankara: TODAİE.

Duman, Ö. (2008). *Muhasebe Denetimi ve Raporlama*, Ankara: TESMER Yayınları.

Duran, L. (1997). Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler, *Amme İdaresi Dergisi*, (30) 13-10.

Dursun, G. D., Ektik, D., & Tutcu, B. (2019). Mesleğin Dijitalleşmesi: Muhasebe 4.0. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 263-271.

Erdoğan, M. (2002). Muhasebe, Denetim Ve Bağımsız Denetimin Gerekliliği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 3(1), 51-63.

Gözübüyük, A.Ş. (2001). *Yönetim Hukuku*. 16. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.

Günday, M. (2002). *İdare Hukuku*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Güvemli, O (1994). Kronolojik Akış İçerisinde Muhasebe Uygulamalarının Gözlenmesi *Muhasebenin 500.Yılı Sempozyumu Bildirisi*.

KGK, (2024).

https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/PDF%20linkleri/Tan%C4%B1t%C4%B1m/Kariyer_Uzman%C4%B1.pdf.

- Karasu, R. (2014, Mart). Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 79-105
- Karataş, M. (2008). Devletin Düzenleyici Rolü ve Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler. *Maliye Dergisi*. (154), 99-120.
- Kavut, L. (2001). Bağımsız Denetçiler ile Denetim Hizmeti Alan İşletmelerin Yöneticilerinin Denetim Kalitesine İlişkin Görüş ve Tutumları. *İMKB Dergisi*, 5 (20).
- Öztürk, D. (2009). Merkezi Yönetim Muhasebesi Mali Tablolar Analizi. (Yüksek Lisans Tezi). *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.
- Sağlar, J., & Yüce, D. (2015). Bağımsız Denetimde Kamu Gözetim Kurumunun Rolü ve Kurumdan Beklentilerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 45-57
- Ulusoy, A. (2003). *Bağımsız İdari Otoriteler*. Ankara: Turhan Kitabevi.

AKADEMİK TEŞVİK UYGULAMASININ AİT VERİLER HARRAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ (2022-2024)

Dr. Öğretim Üyesi

Harran Üniversitesi, Hilvan MYO,
sates@harran.edu.tr-0000-0002-9527-5183

ÖZET

Akademik Teşvik Ödeneği, 5 Kasım 2014'te kabul edilen ve 14 Kasım 2014'te Resmî Gazete 'de yayımlanan 6564 Kanun Numaralı "Yükseköğretim Personel Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" da düzenlenerek 2016 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Yükseköğretim kurumlarında, öğretim elemanlarının bilimsel performansına dayalı akademik teşvik ödeneği uygulaması öğretim elemanlarının ekonomik anlamda durumlarını iyileştirme ve bilimsel çalışmalarında motivasyonlarını destekleyerek verimliliklerini artırmak amaçlı oluşturulmuş bir planlamadır. Bu çalışmada Harran Üniversitesi Akademik Teşvik Komisyonu tarafından ilan edilen 2022 ve 2023 yıllarına ait akademik teşvik verileri SPSS 21 ortamında cinsiyet, unvan ve akademik birimler bağlamında analiz edilmiştir. Daha sonra, WOS (Web Of Science) ortamında 2022 ve 2023 yıllarına ait Harran Üniversitesi adresli yayınlar taranmıştır. Son olarak akademik teşvik verileri ve aynı yıllara ait olan WOS verileri karşılaştırılmış ve elde edilen sonuçlara göre akademik teşvik sisteminin Harran Üniversitesi öğretim elemanları performansına olan etkileri değerlendirilmiştir. Çıkan sonuçlara göre, Harran Üniversitesi'nde 2023 yılında akademik teşvikten yararlanma oranı ve akademik teşvik puan ortalaması 2022 yılına göre artış göstermiştir. Cinsiyetlerin akademik teşvikten yararlanma ve akademik teşvik puan ortalamalarına dikkat edildiğinde her iki yıl içinde erkek öğretim elemanlarında oranların yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Diğer taraftan Harran Üniversitesi WOS adresli çalışmalara dikkat edildiğinde, 2022 yılına göre 2023 yılında yayın sayılarının arttığı, diğer taraftan H-INDEX ve alıntı sayılarının azaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Teşvik, akademik teşvik, bilimsel yayın, performans.

ACADEMIC INCENTIVE ALLOWANCE
REFLECTION ON HARRAN UNIVERSITY PERFORMANCE:
COMPARATIVE ANALYSIS OF 2022 AND 2023

ABSTRACT

Academic Incentive Allowance has been implemented since 2016, as regulated in the "Law on Amendments to the Higher Education Personnel Law" numbered 6564, which was accepted on 5 November 2014 and published in the Official Gazette on 14 November 2014. In higher education institutions, the application of academic incentive allowance based on the scientific performance of faculty members is a plan created to improve the economic situation of faculty members and to increase their productivity by supporting their motivation in their scientific studies. In this study, academic incentive data for 2022 and 2023 announced by Harran University Academic Incentive Commission were analyzed in the SPSS 21 environment in the context of gender, title and academic units. Then, publications addressed to Harran University for the years 2022 and 2023 were scanned in the WOS (Web Of Science) environment. Finally, academic incentive data and WOS data from the same years were compared and, according to the results, the effects of the academic incentive system on the performance of Harran University faculty members were evaluated. According to the results, the academic incentive benefit rate and academic incentive score average at Harran University in 2023 increased compared to 2022. Considering the genders' academic incentive benefit and academic incentive score averages, it is noteworthy that the rates were higher for male faculty members in both years. On the other hand, when paying attention to the studies addressed to Harran University WOS, it was seen that the number of publications increased in 2023 compared to 2022, and on the other hand, the number of H-INDEX and citations decreased.

Key Words: Incentive, academic incentive, scientific publication, performance

GİRİŞ

Performans yönetimi birçok kurumda olduğu gibi yükseköğretim kurumlarında da önemlidir. Performans ve ölçümü yönünde birçok teknik ve uygulama geliştirilmiş olup bu noktada elde edilen veriler, örgütsel hayatta, insan kaynakları uygulamalarında önemli birer dayanak teşkil etmektedir. Akademik teşvik uygulaması hem akademisyenlerin ekonomik durumlarını iyileştirmek hem de bilimsel performanslarını destekleyerek verimlerini artırmak amacıyla oluşturulmuş 8 yıldır uygulanmakta olan bir yapıdır. Akademik Teşvik Ödeneği, Akademik Teşvik Yönetmeliği'ne dayanarak devlet yükseköğretim kurumları kadrolarında

görev yapan öğretim elemanların unvanları ve akademik faaliyetleri dikkate alınarak hesaplanır. İlgili yönetmelik, 11/10/1983 tarih ve 2914 sayılı olan Yükseköğretim Personel Kanununun ek 4'üncü maddesi esas alınarak hazırlanmıştır. Akademik teşvik yönetmeliğinde adı geçen faaliyet türleri şu şekildedir: proje, yayın, bildiri, atıf, tasarım, sergi, patent, ödül ve araştırmadır. İlgili üniversitelerin bünyesinde oluşturulan Akademik teşvik düzenleme, denetleme ve itiraz komisyonu, yapılan başvuruları değerlendirmek ve yönetmelik çerçevesince kendisine verilen görevleri yerine getirmek üzere kurulur. Bu araştırma ile Harran Üniversitesi öğretim elemanlarının 2022 ve 2023 yıllarına ait akademik teşvik verileri ve WOS'ta taranan Harran Üniversitesi adresli çalışmalar analiz edilerek, karşılaştırılmış ve akademik teşvik uygulamasının akademik performansa olan etkileri irdelenmiştir.

1. HARRAN ÜNİVERSİTESİ ÖĞRETİM ELEMANLARI AKADEMİK TEŞVİK PUAN ANALİZİ (2022-2023)

Harran Üniversitesi Akademik Teşvik Komisyonu tarafından Harran Üniversitesi resmî web sayfasında ilan edilen 2022 yılı ve 2023 yılı akademik teşvik puanları, çeşitli değişkenler bağlamında irdelenmiştir. Bu değişkenler, Harran Üniversitesi akademik teşvik alma oranları, akademik teşvik puan ortalamaları, cinsiyetler, unvanlar ve akademik birimler bağlamında akademik teşvikten yararlanma oranları ve akademik teşvik puan türleri şeklindedir.

1.1. Harran Üniversitesi Akademik Teşvik Sonuçları

Harran Üniversitesi öğretim elemanları hem 2022 hem de 2023 yıllarında akademik teşvik ödeneğinden yararlanmıştır. Tablo 1 Harran Üniversitesi öğretim elemanlarının akademik teşvikten yararlanma oranlarını ve akademik teşvik puan ortalamalarını ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Harran Üniversitesi 2022-2023 Yıllarına Ait Akademik Teşvik Ödeneğinden Yararlanan Öğretim Elemanı Sayısı ve Akademik Teşvik Puan Ortalamaları

YIL	TOPLAM SAYI*	AKADEMİK TEŞVİKTEN YARARLANAN SAYISI**	AKADEMİK TEŞVİKTEN YARARLANMA ORANI (%)	AKADEMİK TEŞVİK PUAN ORTALAMASI
2022	1196	329	27,50	43,63
2023	1159	404	34,85	44,56
2024	1172	446	38,05	45,98

Kaynak: *Harran Üniversitesi Akademik Teşvik Düzenleme Denetleme ve İtiraz Komisyonu

** Yükseköğretim Bilgi Yönetimi Sistemi, 2022-2023

Tablo 1'e göre Harran Üniversitesi'nde 2022 yılında toplam öğretim elemanı sayısı 1196 olup akademik teşvikten yararlanan sayısı 329'dur. Buradan hareketle 2022 yılında Harran Üniversitesi'nin akademik teşvikten yararlanma oranı %27,50'dir. Aynı yıl akademik teşvik puan ortalaması 43,63'tür. 2023 yılında ise Harran Üniversitesi'nde görev yapan toplam

öğretim elemanı sayısı 1159 iken akademik teşvikten yararlanan sayısı 404'tür. 2023 yılında Harran Üniversitesi akademik teşvik alma oranı %34,85' akademik teşvik puan ortalaması ise 44,56'ya yükselmiştir. 2024 yılında Harran Üniversitesi'nde akademik teşvikten yararlanma oranının %38,05'e akademik teşvik puan ortalamasının da 45,98'e yükseldiği görülmektedir.

1.1.2. Cinsiyetlerin Akademik Teşvik Puan Analizi

Harran Üniversite'nde 2022 yılında görev yapan toplam kadın öğretim elemanı sayısı 359 olup 68 kadın öğretim elemanı akademik teşvik kazanmıştır. Bu durumda 2022 yılında Harran Üniversitesi'nde kadınların akademik teşvikten yararlanma oranları %18,94, akademik teşvik puan ortalaması 41,57'dir. 2023 yılında toplam 357 kadın akademisyenden 103 kişi teşvik almıştır. 2023 yılında kadınların akademik teşvik alma oranları %28,85, akademik teşvik puan ortalaması 42,19'dur. 2024'te ise toplam 388 kadın akademisyenin %31,44 teşvikten yararlanmış ve kadınların teşvik puan ortalamalarının 43,88 olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Harran Üniversitesi Cinsiyet Bazlı Akademik Teşvik Alan Sayısı ve Puan Ortalamaları

HARRAN ÜNİVERSİTESİ CİNSİYET BAZLI AKADEMİK TEŞVİK PUAN ORTALAMALARI VE AKADEMİK TEŞVİK ALMA ORANLARI								
	KADIN				ERKEK			
YILLAR	Toplam Öğretim Elemanı Sayısı*	Akademik Teşvik Alan Sayısı**	Akademik Teşvik Alma Oranı	Akademik Teşvik Puan Ortalaması	Toplam Öğretim Elemanı Sayısı	Akademik Teşvik Alan Sayısı	Akademik Teşvik Alma Oranı	Akademik Teşvik Puan Ortalaması
2022	359	68	18,94	41,57	837	261	31,18	44,17
2023	357	103	28,85	42,19	802	301	37,53	45,13
2024	388	122	31,44	43,83	784	322	41,07	46,77

Kaynak: * Harran Üniversitesi Akademik Teşvik Düzenleme Denetleme ve İtiraz Komisyonu

** Yükseköğretim Bilgi Yönetimi Sistemi, 2022-2024

Harran Üniversitesi'nde 2022 yılında toplam erkek akademisyen sayısı 837 olup akademik teşvik alan sayısı 261'dir. Aynı yıl erkek akademisyenlerin sayısı %31,18, akademik teşvik puan ortalaması 44,17'dir. 2023 yılında toplam erkek öğretim elemanı sayısı 802, teşvik hak eden sayısı 2023 301'dir. Erkeklerin teşvikten yararlanma oranı %37,53, akademik teşvik puan ortalamaları 45,13'tür. 2024 yılında ise erkek akademisyenlerin teşvikten yararlanma oranları %41,07, akademik teşvik puan ortalamaları ise 46,77'dir.

1.1.3. Unvanların Akademik Teşvik Puan Analizi

Harran Üniversitesi 2022 ve 2023 yılları akademik teşvik puanları unvanlar bağlamında analiz edildiğinde elde edilen veriler Tablo 3'te ortaya konulmuştur.

Tablo 3: Harran Üniversitesi Unvanlar Bağlamında Akademik Teşvik Alma Oranları ve Akademik Teşvik Puan Ortalamalar

HARRAN ÜNİVERSİTESİ UNVAN ESASLI AKADEMİK TEŞVİK ALMA ORANI VE AKADEMİK TEŞVİK PUAN ORTALAMALARI (2022-2024)					
	YIL	TOPLAM*	AKADEMİK TEŞVİK ALAN SAYISI**	AKADEMİK TEŞVİK ALMA ORANI (%)	AKADEMİK TEŞVİK PUAN ORTALAMASI
PROF. DR	2022	160	102	63,75	43,57
	2023	175	129	73,71	46,72
	2024	213	159	74,64	48,16
DOÇENT DR.	2022	144	93	64,58	47,74
	2023	149	130	87,24	45,02
	2024	159	105	66,03	47,58
DR. ÖĞT. ÜYESİ	2022	298	87	33,72	64,50
	2023	320	88	27,5	43,39
	2024	333	127	38,13	43,55
ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ	2022	272	26	9,55	40,95
	2023	238	34	14,28	41,86
	2024	222	18	8,11	45,51
ÖĞRETİM GÖREVLİSİ	2022	280	16	5,71	40,57
	2023	261	23	8,81	38,36
	2024	245	34	13,87	40,12

Kaynak: * Harran Üniversitesi Akademik Teşvik Düzenleme Denetleme ve İtiraz Komisyonu

** Yükseköğretim Bilgi Yönetimi Sistemi, 2022-2024

Unvanların akademik teşvikten yararlanma durumlarına bakıldığında ilk sırada doçent, ikinci sırada profesör ve üçüncü sırada doktor öğretim üyesi yer almaktadır. 2022 ve 2023 yılında Doçentlerin, 2024 yılında ise Profesörlerin teşvikten yararlanma oranları yüksektir. Puan ortalamaları 2022 yılında Dr. Öğretim Üyesi unvanında, 2023 ve 2024 yıllarında ise profesörlerin puan ortalamaları yüksektir. Akademik teşvik puan ortalamalarının ve teşvikten yararlanma oranlarının en düşük olduğu unvanlar ise öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi unvanında olduğu dikkati çekmektedir. Fakat öğretim görevlilerinin akademik teşvikten yararlanma oranlarının yıllara göre düzenli bir artış içinde olduğu dikkati çekmektedir.

1.1.4. Akademik Birimlerin Akademik Teşvik Puan Analizi

Harran Üniversitesi 2022 ve 2023 yıllarında akademik teşvik alan akademik birimler, akademik teşvikten yararlanma oranları ve akademik teşvik puan ortalamaları Tablo 4' ile ifade edilmiştir. Tabloda devlet konservatuvarı ve Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi yüksekokullar başlığı altında değerlendirilmiştir.

Tablo 4'e bakıldığında 2022 yılında akademik teşvikten en fazla yararlanan akademik birimler sırasıyla ziraat fakültesi, iktisadi ve idari bilimler fakültesi ve fen edebiyat fakültesidir. 2023 yılında ise teşvik alma oranlarının en yüksek olduğu üç fakülte sırasıyla eczacılık fakültesi, mühendislik fakültesi ve veteriner fakültesidir. Akademik teşvik puan ortalamalarının en yüksek olduğu fakülteler ise iktisadi ve idari bilimler fakültesi, dış hekimliği fakültesi, mühendislik fakültesidir. Akademik teşvik alma oranlarının en yüksek olduğu birimler ise, 2022 yılında sağlık bilimleri fakültesi, 2023 yılında iktisadi idari bilimler fakültesi, 2024 yılında ise ziraat fakültesidir.

Tablo 4: Harran Üniversitesi Akademik Birimler Bazlı Akademik Teşvik Alma Oranları ve Akademik Teşvik Puan Ortalamaları

HARRANÜNİVERSİTESİ AKADEMİK BİRİMLER ESASLI AKADEMİK TEŞVİK ALMA ORANLARI VE AKADEMİK TEŞVİK PUAN ORTALAMALARI (2022-2023)					
AKADEMİK BİRİMLER	YIL	TOPLAM SAYI	AKADEMİK TEŞVİK ALAN SAYISI	AKADEMİK TEŞVİKTEN YARARLANMA ORANI (%)	AKADEMİK TEŞVİK PUAN ORTALAMASI
DİŞ HEKİMLİĞİ FAKÜLTESİ	2022	22	3	13,63	48,86
	2023	28	4	14,28	45,72
	2024	77	3	3,8	42,30
ECZACILIK FAKÜLTESİ	2022	4	-	-	-
	2023	7	4	57,14	46,53
	2024	12	6	50	54,24
EĞİTİM FAKÜLTESİ	2022	56	17	30,35	46,34
	2023	59	23	38,98	42,50
	2024	64	24	37,5	46,90
FEN EDEBİYAT F.	2022	116	52	44,82	44,55
	2023	117	59	50,42	46,36
	2024	120	62	51,66	49,02
GÜZEL SANATLAR F.	2022	21	-	-	-
	2023	21	2	9,52	46,33
	2024	24	5	20,83	43,04
İİBF	2022	49	26	53,06	42,28
	2023	48	30	62,5	43,65
	2024	45	19	42,22	43,42
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ	2022	55	17	30,90	46,07
	2023	51	22	43,13	36,09
	2024	45	17	37,77	42,91
MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ	2022	96	42	43,75	46,43
	2023	95	50	52,63	49,63
	2024	104	62	59,61	47,54
MYO	2022	236	25	10,59	46,46
	2023	224	39	17,41	46,21
	2024	216	56	25,92	44,84
SAĞLIK BİL. F.	2022	28	9	32,14	43,30
	2023	30	17	56,66	46,83
	2024	37	18	48,64	48,32
TIP FAKÜLTESİ	2022	313	62	19,80	38,97
	2023	262	68	25,95	39,05
	2024	214	68	31,77	40,11
TURİZM FAK.	2023	16	10	62,5	46,41
	2024	16	9	56,25	52,31
VETERİNER FAKÜLTESİ	2022	58	21	36,20	40,86
	2023	58	30	51,72	45,02
	2024	60	37	61,66	45,21
YO	2022	44	18	40,90	43,68
	2023	35	11	31,42	44,80
	2024	34	11	32,35	45,47
ZİRAAT FAKÜLTESİ	2022	66	37	56,06	44,83
	2023	70	36	51,42	47,94
	2024	71	46	64,78	49,55

Akademik teşvikten yararlanma oranların en az olduğu akademik birimler ise 2022 yılında sırasıyla meslek yüksekokulları, diş hekimliği fakültesi ve sağlık bilimleri fakültesidir. 2023 yılında teşvikten yararlanma oranlarının en düşük olduğu fakülteler güzel sanatlar fakültesi, diş hekimliği ve meslek yüksekokullarıdır. 2024 yılına bakıldığında ise akademik teşvik puan ortalamalarının en düşük olduğu akademik birimler tıp fakültesi ve ilahiyat fakültelerinin olduğu dikkati çekmektedir. Akademik teşvik puan ortalamalarının en düşük olduğu akademik birimler 2022 yılında tıp fakültesi, 2023 yılında ilahiyat fakültesi ve 2024 yılında ise tıp fakültesi olduğu ortadadır.

Tablo 5: WOS'ta Taranan Harran Üniversitesi Adresli Yayın Sayıları (2022-2024)

YAYIN VE ATIF SAYILARI VE ATIF ETKİSİ				
PUBLICATION YEARS	WEB OF SCIENCE DOCUMENTS	TIMES CITED	CITING ARTICLES	H-INDEX
2022	558	300,1	2,616	27
2023	641	1,757	1,459	19
2024	638	2,480	2,007	21

Kaynak: WOS, (2022-2024)

Tablo 5, WOS ortamında taranan 2022, 2023 ve 2024 yıllarına ait Harran Üniversitesi yayın sayılarını ortaya koymaktadır. Tabloya bakıldığında yayın sayısı 2022'de 558, 2023'te 641 ve 2024'te 638'dir. Atıf sayıları 2022'de en yüksek iken, 2023'te ise düştüğü görülmektedir. H-indek aynı şekilde en yüksek 2022, en düşük 2023 yılında olduğu ortadadır.

Tablo 6: WOS'ta Taranan Harran Üniversitesi Adresli Yayın Türleri

DOCUMENT TYPES	YEARS		
	2022	2023	2024
Article	524	597	594
Early Access	5	22	16
Meeting Abstract	3	16	8
Review Article	10	15	15
Editorial Material	3	7	3
Letter	11	5	8
Book Chapters	-	3	-
Proceeding Paper	9	2	8
Correction	1	1	3
Retracted Publication	2	-	-

WOS (2022-2024)

Tablo 6, 2022, 2023 ve 2024 yıllarında WOS ortamında taranan Harran Üniversitesi adresli yayı sayılarını ve yayın türlerini ifade etmektedir. Yayın türlerine bakıldığında tüm yıllarda makale yayın türünün en yüksek olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Çalışmada, Harran Üniversitesi Akademik Teşvik Düzenleme Denetleme ve İtiraz Komisyonu tarafından Harran Üniversitesi'nin resmî web sitesinde paylaşılan 2022, 2023 ve

2024 yılları akademik teşvik verileri SPSS ortamında farklı değişkenler bağlamında analiz edilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre 2022 yılından itibaren 2024 yılına kadar Harran Üniversitesi'nin akademik teşvikten yararlanma yüzdesi ve akademik teşvik puan ortalaması düzenli artış göstermiştir. Aynı zamanda akademik teşvik puanları cinsiyetler bağlamında incelendiğinde tüm yıllarda erkek akademisyenlerin kadınlara göre akademik teşvik alma oranlarının daha yüksek olduğu ve akademik teşvik puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Yine hem kadın hem de erkeklerde teşvikten yararlanma oranları ve teşvik puan ortalamalarında düzenli artış olduğu dikkati çekmektedir. Aynı veriler akademik unvanlar bağlamında incelendiğinde tüm unvan türlerinin akademik teşvik hak kazandığı görülmektedir. Fakat teşvik alan öğretim elemanlarının unvanlarına bakıldığında, puan ortalamalarının ve teşvik alma oranlarının en yüksek olduğu unvanlar sırasıyla doçentler, profesörler ve Dr. Öğretim Üyeleridir. Diğer taraftan araştırma görevlilerinin ve öğretim görevlilerinin akademik teşvik alma oranları ve puan ortalamaları daha düşüktür. Bu duruma öğretim görevlilerinin ders yüklerinin fazla olması bilimsel çalışmaya ayıracakları vaktin daha az olması neden olarak gösterilebilir. Veriler akademik birimler bağlamında analiz edildiğinde, fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokullarının akademik teşvik sonuçları şu şekildedir. Tüm birimlerin söz konusu üç yılda teşvik aldığı görülmekte iken, fakültelerin yüksekokul ve meslek yüksekokullarına göre teşvik alma oranlarının ve puan ortalamalarının daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Özellikle ziraat fakültesi, iktisadi ve idari bilimler fakültesi ve fen edebiyat fakültesinin teşvik yüzdesi ve puanları yüksektir. Çalışmada aynı zamanda WOS ortamında 2022- 2024 yıllarına ait Harran Üniversitesi adresli yayın sayılarına yer verilmiştir. Tablo 5'e göre 2023 yılı, yayın sayılarının en fazla, atıf ve H-index verisinin en düşük olduğu yıldır. Öte yandan yayın sayılarının en düşük olduğu 2022 yılında ise H-index verisinin ve atıf sayısının daha yüksek olduğu görülmektedir. 2022, 2023 ve 2024 yıllarında Harran Üniversitesi'nde akademik teşvik alma oranlarının ve akademik teşvik puan ortalamalarının düzenli bir artış gösterirken, aynı yıllarda WOS ortamında taranan yayın, atıf sayılarının ve H-index verilerinin aynı şekilde olmadığı dikkati çekmiştir.

KAYNAKÇA

- Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği, (2025),
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20158305.pdf>, Erişim Tarihi: 01.06.2025.
- Harran Üniversitesi Akademik Teşvik Düzenleme Denetleme ve İtiraz Komisyonu (2022), <https://www.harran.edu.tr>, Erişim Tarihi: 19.3.2022.
- Harran Üniversitesi Akademik Teşvik Düzenleme Denetleme ve İtiraz Komisyonu (2023), <https://www.harran.edu.tr>, 22.03. 2023.

Harran Üniversitesi Akademik Teşvik Düzenleme Denetleme ve İtiraz Komisyonu

(2024), <https://www.harran.edu.tr>, 11.03. 2024

Yükseköğretim Bilgi Yönetimi Sistemi, (2025), Üniversite Öğretim Elemanı Sayıları, <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: 11.12.2025.

Yükseköğretim Bilgi Yönetimi Sistemi, (2025), Üniversite Öğretim Elemanı Sayıları, <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12.11.2025.

Yükseköğretim Bilgi Yönetimi Sistemi, (2025), Üniversite Öğretim Elemanı Sayıları, <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12.11.2020.

WOS- Web of Science, (2022-2024), <https://login.webofknowledge.com/>, Erişim Tarihi: 10. 08. 2025

AVRUPA'DA OMBUDSMANLIK KURUMUNUN GELİŞİMİ: İSVEÇ, FRANSA ve İNGİLTERE ÖRNEKLERİ

Doç. Dr. Demokaan DEMİREL

Kocaeli Üniversitesi SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
demokaan.demirel@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5454-9507

ÖZET

Kamu yönetiminde denetim, faaliyetlerin mevzuata ve yerindeliğe uygun olup olmadığının değerlendirilmesidir. Denetim kamu kurumlarının gerçek amacından sapmamasını, hükümet programına uygun amaç ve hedefler doğrultusunda eylemlerde bulunulmasını sağlar. Yönetim süreçlerinin doğru biçimde işleyip işlemediğinin tespiti, gerekli tedbirlerin alınmasına yönelik değerlendirmeler yapılması, olası risk ve tehditlerin önüne geçilmesi sağlıklı bir denetimle mümkün hale gelir. Denetimde yeni kamu işletmeciliğiyle birlikte hizmet sunulan vatandaşlara karşı hesap verebilirlik ve sonuç odaklılık ön plana çıkmıştır. Hesap verebilirliği sağlamak için kullanılan araçlardan biri faaliyet raporları, diğeri tarihi köklere sahip ombudsmanlık kurumudur. Ombudsmanlık kamu yönetiminde şeffaflık arayışlarının ve temiz toplum özleminin bir teminatıdır. Günümüzde hemen hemen tüm demokratik ülkelerde ombudsmanlık kurumu mevcuttur. Çalışmada yönetsel farklılıklara sahip ülkeler incelenmektedir. İsveç, desantralize ve şeffaf İskandinav yönetim geleneğine sahiptir. Fransa, Bonapartist ve statükocu gelenekten gelen bir idari kültürle bürokratik uygulamalarını sürdürmektedir. İngiltere, çoğulculuğu benimseyen, ancak geleneksel merkezi devlet politikalarına da güçlü biçimde sahip çıkan bir ülkedir. İsveç'te ombudsmanlık 1809'da anayasal bir statüye sahip kılınarak kurulmuştur. Dünyanın en şeffaf ülkelerinden biri kabul edilen İsveç ombudsmanı geniş yetkilere sahiptir. Fransa'da ombudsmanlık 1973'te kurulmuştur. Fransa'da ombudsman bir tür arabulucu rolü oynamaktadır. Hak uyuşmazlıkları ile çıkar çatışmalarını demokratik usullerle çözümlemeye çalışmaktadır. İngiltere'de ombudsmanlık 1967'de kurulmuştur. Şikâyetçiler önceden bir parlamenter aracılığıyla ombudsmana yazılı olarak başvuru yapabiliyorken, bu uygulama Ocak 2025'te kaldırılarak ombudsmana doğrudan erişim hakkı sağlanmıştır. Ombudsmanlık kurumları birbiriyle karşılaştırıldığında İngiltere'de Parlamento Komiserinin res'en soruşturma yetkisi sınırlı olduğu görülmektedir. İsveç dışında, Fransa ve İngiltere'de ombudsmanın yargı mekanizması üzerinde herhangi bir yetkisi yoktur. İncelenen ülkelerin tümünde ombudsman yıllık faaliyetleri hakkında bir rapor hazırlamaktadır. Çalışmada öncelikle ombudsmanlık kurumunun özelliklerine değinilmekte, ardından ülke incelemelerine geçilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Ombudsman, İsveç, Fransa, İngiltere

1. GİRİŞ

Kamu yönetiminde niteliğe artan vurgu hizmet sunumunda doğruluk, dürüstlük ve adaletin gözetilmesini gerekli kılmaktadır. Yeni kamu işletmeciliğinin hesap verebilir ve şeffaf bir kamu yönetimi oluşturma arzusu denetim mekanizmalarının önemini arttırmıştır. Kamuda denetim harcama politikaları ve düzenlemelerine uyum sağlamak için geçmiş faaliyetleri

değerlendirmeyi içermektedir. Etkili bir iç denetim bağımsızlık, nesnellik ve yeterlilik gibi temel ilkeler için hayati bir önem taşımaktadır. Denetim, kamu yönetiminin faaliyetlerini ve kaynak kullanımını rasyonel bir temele oturtup oturtamadığının bir göstergesidir. Ombudsmanlık kurumunun yürütme organından bağımsız hareket edebilmesi ve karar alabilmesinin etkin denetim için faydalı olduğu düşünülmüştür. Ombudsman şikâyet çözüm mekanizması olarak kamu yönetiminde karar alma süreçlerinin gözden geçirilmesine ve yeniden değerlendirilmesine katkıda bulunmaktadır (Caruana ve Kowalczyk, 2020; Mattei vd. 2021; Creutzfeldt, 2020).

Ombudsmanlık kurumunun tarihsel kökleri Türk-İslam devletlerine kadar uzanmaktadır. Türk-İslam devletleri adalet dairesi ekseninde örgütlenmiştir. Devlet milliyet ve din farkı gözetmeksizin herkese eşit mesafede kendini konumlandırmıştır. Yapılan haksızlıkların önüne geçmeyi, keyfi uygulamaları cezalandırmayı kendisine düstur edinerek, bu tür uygulamalar karşısında vatandaşların şikâyetçi olabilecekleri, sorunlarını aktarabilecekleri divanlar (Divan-ı Mezalim) oluşturmuştur. İsveç'in de ombudsmanlığı oluştururken Osmanlı Devleti'ndeki kazaskerlik ve kadılık kurumunun adaleti tesis etme yönündeki hassasiyetinden etkilendiği düşünülmektedir.

İsveç, Fransa ve İngiltere'de ombudsmanlık kurumlarının kurulması ve gelişimi her ülkenin vatandaş denetimini arttırmak, kamu otoritelerine yönelik şikâyetleri ele almak için bu modeli nasıl uyarladıkların gösteren farklı tarihsel ve kültürel bağlamları yansıtmaktadır. İsveç ve Fransa'da devlet olgusu daha çok hukuki açıdan ele alınmaktadır. İngiltere'de siyasal ve toplumsal iletişim süreci çoğulcu iken, Fransa'da devletçi gelenek oldukça güçlüdür. İsveç, yerel yönetimlerin özerkliğine değer veren desantralize bir idari yapıya sahiptir. İsveç ve Fransa genel kamu hukuku kurallarına göre idari yapılarını organize etmiştir. İngiltere, siyaset ve yönetim bilimlerindeki gelişmelere ayak uydurmak için kamu yönetiminde yapılandırmaya gitmeyi tercih etmektedir (Güler, B., A., 2020).

Bu çalışma, İsveç, Fransa ve İngiltere'de ombudsmanlığın işlevini ele alarak yapısı, yetkileri ve kamu yönetimi üzerindeki etkisinin karşılaştırmalı bir analizini amaçlamaktadır. Literatür incelemesi yoluyla alan yazın taraması yapılarak ombudsmanlığın hesap verebilir ve şeffaf bir yönetime katkıları değerlendirilmiştir. Çalışmanın ilk kısmında ombudsmanlık kurumunun özellikleri sunulmaktadır. İkinci kısımda İsveç, Fransa ve İngiltere'de ombudsmanlık kurumunun yasal ve kurumsal çerçevesi incelenmektedir.

2. OMBUDSMANLIK KURUMUNUN ÖZELLİKLERİ

Ombudsman “ombuds” ve “man” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Temsilci veya vekil kişi anlamını taşımaktadır. Vatandaşlar adına şikâyetçi olan kişi veya vatandaşların hak ve menfaatlerini koruyan kişi anlamlarına da sahiptir. Ombudsman kamu personelinin ve kamu kurumlarının kendilerinden beklenen biçimde kamu yararına uygun davranış ve tercihlerde bulunup bulunmadıklarına ilişkin bir denetim mekanizmasıdır (Ciğeroğlu, 2021: 325). Hukuka aykırı idari işlemin geri alınması, iptali, bu eylem veya işlem nedeniyle zarara uğrayanların zararlarının tazmin edilmesi, kamu ahlakıyla bağdaşmayan davranışları düzeltmeye çalışmak ombudsmanın temel amaçları arasında yer almaktadır (Özer ve Iskandarov, 2016: 330). Yürütme organından bağımsız bir biçimde karar alabilme ve uygulama

özgürlüğü ombudsmanın tarafsız hareket edebilme yetisini arttırarak siyasal çekişmelerden uzak kalmasını sağlamaktadır. Kurumun tüzel kişiliğe sahip kılınması, kendine ait bir bütçeye sahip olmasını ve personel istihdam edebilmesini mümkün kılmıştır. Bu durum kurum üzerindeki yürütme organının muhtemel baskısını da büyük ölçüde azaltmaktadır (Küçükyılmaz, 2021: 369).

Ülkelerde uygulanan ombudsmanlık kurumlarının yapısı ortak özellikler göstermekle birlikte farklılaştıkları noktalar da mevcuttur. Ombudsman genelde parlamento tarafından seçilmekte ve parlamentoya karşı bağımsız olsa da idari bir sorumluluk taşımaktadır. Vatandaşların hak ve özgürlüklerine yönelik bir ihlal durumunda veya kendiliğinden harekete geçmektedir. Gerekli araştırmaları yürüterek kötü yönetim uygulamalarının önüne geçmeye çalışmaktadır. Ombudsmanın kötü yönetimi önleme çabası istikrarlı bir biçimde işleyen ve vatandaşların refahını temin eden meşru bir kamu yönetimi oluşturmayı hedeflemektedir. Ombudsmanın görev süresi genellikle 4 yıl olup ülkelere göre durum farklılaşabilmektedir. Ombudsmanın özelliklerindeki farklılaşmalar kurulduğu ülkenin yönetsel gelenekleri ve uygulamada karşılaşılan sorunlardan kaynaklanmaktadır (Ünver, 2008: 18-22; Efe ve Demirci, 2013: 54-56; Doğan, 2014: 66-79).

Tarihi açıdan ilk zamanlarda ombudsmanın kamu düzenini sağlamakla görevli, kraliyet tarafından atanan, yasal denetim yapabilen veya önemli meseleleri yargı organları önüne taşıyabilen bir başsavcı niteliğinde olduğu görülmektedir. Kurum, II. Dünya Savaşı sonrasında gelişme göstermiştir. Demokratik hukuk devleti anlayışının kabulüyle birlikte tüm dünyada yaygınlık kazanmıştır (Arklan, 2006: 82-86; Erhürman, 1998: 87-102). Bu yaygınlaşmanın en önemli sebeplerinden biri, felsefi olarak çok yönlü ve kompleks değerlere sahip ombudsmanlığın hermeneutik yöntemle daha uyumlu bir hareket tarzına sahip olmasıdır. Fransa’da sosyolojik gelenek deterministik ve olgulara dayalı iken, Almanya’da romantik ve ılımlıdır. Ombudsmanlık sosyal bilimlerdeki bu tartışmalar nezdinde siyasal davranışçılık akımıyla birlikte gelişim göstermiştir. ABD’de 1960’larda gelişmeye başlayan modern yönetim teorileri kapsamında yer alan sistem yaklaşımıyla yapısalılık tartışmaları ombudsmanın sistemsal değerlerini ve katılım olgusunu öne çıkarmıştır. 1980’li yıllardaki yeni kamu işletmeciliği reformları ve 1990’larda Dünya Bankası tarafından formüle edilen yönetim yaklaşımıyla ombudsmanlığın gelişimi arasında bir paralellik bulunmaktadır. 2000’li yıllardan sonra yeni kamu işletmeciliği yaklaşımına yönelik eleştirileriyle dikkatleri üzerine toplayan yeni yönetim yaklaşımı kurumun önemini daha da arttırmasına vesile olmuştur (Doğan, 2022: 50-55). Kurumun gelişimi mekanik örgüt yapılarından organik örgüt yapılarına geçişi savunan ve giderek demokratik uygulamaların yönetsel süreçlerde içselleştirilmesini sağlayan yönetim teorilerindeki birey odaklı gelişime paralel bir seyir izlemiştir.

Kurumun önem kazanmasında kamu yönetiminin denetimindeki yüzeysellik ve yaşanan aksaklıklar önemli bir yer tutmaktadır. Ombudsmanlık, kamu hizmetlerinin çeşitlilikle birlikte giderek daha da karmaşıklaşan idari yapıdaki sorunlara çözüm üretme anlayışından doğmuştur (Küçükyılmaz, 2021: 365). Kamu örgütleri yapısal olarak gitgide büyümektedir. Uzmanlaşmanın da önem kazanmasıyla hiyerarşik zincire yeni birimler ilave edilmektedir. Hiyerarşik kademeler arttıkça denetim alanı genişlemekte, örgüt içi iletişim ve koordinasyon zayıflamaktadır. Bu durum idarecilerin astlarını denetlemesini gitgide zorlaştırmıştır. İdareciler

çalışanların performanslarını değerlendirirken hatalı gördükleri eylem ve işlemleri görmezden gelerek duygusal davranmakta, mesleki profesyonellik anlayışına zıt bir tutum içine girmektedir. Bu sebeplerle hukukilik, yerindelik ve hakkaniyet denetimi yaparak kamuoyunun güvenini yeniden kazanmayı amaçlayan ombudsmanlık kurumu önem kazanmıştır (Doğan, 2014: 92-100).

Ombudsman denetiminin yerinde ve etkili olabilmesi için vatandaşların bilinçli olması önemlidir. Vatandaşlar kuruma başvuru usulü, idari hakları, denetim sürecinde toplanan veriler, alınan tavsiye kararları ve yıllık faaliyet raporları gibi hususlar hakkında önceden bilgi sahibi kılınmalıdır (Kuruüzüm, 2008: 112-116). Ombudsmanlık kurumu vatandaşların yönetime katılmalarının bir teminatıdır. Kamu hizmetlerinin çeşitlenmesi, yoğun iş ve işlem süreçleri dijital teknolojilere erişimle birlikte kolaylaşmıştır, ancak uygulamada bürokratik yozlaşma ve yolsuzluğun halen yaygın olduğuna dair kanaatler vardır. Bu kapsamda ombudsman vatandaşların haklarını savunan bir görevli olarak önemli bir rol ifa etmektedir. Ombudsmanlık kurumuyla birlikte idari yargının iş yükü hafiflemekte, idari etkinlik ve verimlilik sağlanabilmektedir. İdari yargıya başvuru sayısındaki azalma vatandaşların kuruma karşı duydukları memnuniyetin bir ifadesidir. Ombudsmanlık kurumunun tavsiyeleri idare için yönlendiricidir ve bürokrasinin aksayan yönlerinin düzeltilmesi için yasama organından talepte bulunulmasını sağlamaktadır. Çıkar çatışmalarını çözümleyen ombudsman bürokratik işleyişin rasyonel bir temele oturtulmasını sağlayan yapıcı bir eleştirmendir. Bu sebeple kamu yönetiminde şeffaflığı, hesap verebilirliği ve etik davranışı geliştirmede kritik bir mekanizma olarak ortaya çıkmıştır. Şikâyetleri araştırarak, hükümet politikalarını ve uygulamalarını inceleyerek, eleştirel yönde iyileştirme önerileri sunarak kamu görevlerinin adil ve tarafsız bir biçimde yerine getirilmesinde hayati bir rol ifa etmektedir (Doğan, 2014: 114-116; OECD, 2004). Kamu yönetiminin rasyonel bir temelde işlemesi mali ve örgütsel sorunları azaltmanın yanı sıra kurumsal yeniden yapılandırma girişimlerine yönelik reform gereksinimini de azaltacaktır. İdarenin hukuk kurallarına bağlılığı arttıkça sunulan kamu hizmetlerinin toplumsal beklentileri karşılama kapasitesinin de artacağına inanılmaktadır.

3. İSVEÇ, FRANSA ve İNGİLTERE'DE OMBUDSMANLIK KURUMU

Bu kısımda İsveç, Fransa ve İngiltere'de ombudsmanlık kurumunun temel özellikleri incelenecek ve karşılaştırmalı bir analizle değerlendirilecektir.

3.1. İsveç

İsveç Kralı 12. Şarl'ın Rusya ile 1709'da yaptığı savaşı kaybetmesi ve Osmanlı Devleti'ne sığınmasıyla ülkesinde bozulan kamu düzenini yeniden tesis etmek ve adaletsizliklerin önüne geçmek amacıyla bir görevli atadığı bilinmektedir. Kral ülkesine döndüğünde bu kuruma süreklilik kazandırmıştır. Ombudsmanlık 1809'da anayasal bir statüye kavuşturulmuştur. 1915'de ülkedeki askeri işlemleri denetlemek için askeri ombudsmanlık kurulmuştur. 1968'de iki farklı ombudsmanlık birimi birleştirilerek farklı görevlere sahip üç birimi olan tek bir kurum oluşturulmuştur. 1976'da birim sayısı dörde çıkarılmıştır. Dört yıllık bir süre için parlamentonun atadığı ombudsmanın başında bir baş yönetici bulunmaktadır. Baş ombudsman

genel idari uygulama, resmi belgelere erişim hakkı, kurumun denetimi, personel atamaları, kurum içi personelle ilgili kararların alınmasıyla doğrudan ilgilenmektedir. Diğer denetçilerin inceleme ve raporlarına müdahale hakkı olmayıp her ombudsmanlık biriminin faaliyetlerinden dolayı parlamentoya karşı sorumluluğu kayıt altına alınmıştır. Ombudsmanlıktaki ilk birim, vatandaşların resmi bilgi ve belgelere erişimiyle bilişim sistemlerinden kaynaklanan sorunlara bakmaktadır. İkinci birim, adli mahkeme, hâkim, savcı, kolluk kuvvetleriyle ilgili sorunlarla ilgilenmektedir. Üçüncü birim, silahlı kuvvetler ve idari işlerden sorumludur. Son birim, vergilendirme ve sosyal güvenlik hizmetleriyle ilgili sorunlarla ilgilenmektedir (Akıncı, 1999: 68; Şahin, 2020: 59-62). Kurumun yasal dayanaklarını Parlamento Kanunu, 1974 tarihli Hükümet Bildirgesi, 1975 tarihli Parlamento Ombusmanı Talimat Kanunu ile 1986 tarihli Parlamento Ombudsmanlarının Yapılanması İle İlgili Yasa oluşturmaktadır. Günümüz itibarıyla dört parlamento ombudsmanının yanı sıra Tüketici Ombudsmanlığı, Eşit Fırsatlar Ombudsmanlığı, Etnik Ayrımcılığa Karşı Ombudsmanlık, Çocuk Ombudsmanlığı ve Basın Ombudsmanlığı şeklinde farklı ombudsmanlık türleri de mevcuttur (Altuğ, 2002: 38-72).

Ombudsmanın görev süresi sınırlı olmakla birlikte görev süresi dolduktan sonra yeniden seçilmesi de mümkündür. Seçim için herhangi bir yaş sınırı da öngörülmemiştir. 1974'e kadar hukuk eğitimi almaları şart koşulmuşken, sonradan yapılan yasal bir değişiklikle bu şart da ortadan kaldırılmıştır. Genellikle ombudsmanların yüksek yargıdan veya bürokraside üst düzey kamu yöneticiliğinde bulunmuş kişiler arasından seçildiği görülmektedir (Gişi, 2017: 4).

İsveç Ombudsmanı, vatandaşlardan gelen şikâyetleri araştırmak, kamu kuruluşlarının teftişini yapmak, düzeltici eylem önerilerinde bulunmak için geniş yetkilerle donatılmıştır. Görevleriyle ilgili suç işleyen, yasaları çiğneyen kamu görevlilerine soruşturma ve dava açabilir. Görev ihmallerini eleştirebilir. Parlamento veya yürütme organından yasal değişiklik talebinde bulunabilir. Mahkeme ve diğer idari bilimler ombudsmanın bilgi ve belge taleplerini karşılamak durumundadır. Ombudsmanın kararları tavsiye niteliğindedir ve herhangi bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır (Şahin, 2018: 80-81; Chapman, 1960).

Ombudsman hâkimlerin görevlerini kötüye kullanmalarını engellemek, görev aksaklıklarının önüne geçmek amacıyla hâkimlerin özgür iradelerine müdahale etmeksizin vereceği kararlarla ilgili olarak yargı mercilerini de denetleyebilmektedir. Tutukluluk koşullarını veya bir hastanın revirde ya da hastanede gördüğü muameleleri inceleme ve eleştirme hakkı vardır. Şikâyetle bulunan kişinin şikâyetle taraf olması şart değildir, başvuru için herhangi bir zaman kısıtlaması getirilmemiştir, ancak şikâyet edilen vakanın üzerinden iki yıldan fazla bir süre geçmişse ombudsman soruşturma açmak zorunda değildir (Erdengi, 2009: 33-37; Tural, 2014: 118-122). Başvurularda yazılı ve imzalı belge şartı vardır. Aksi takdirde kamu güvenliğiyle ilgisi bulunmayan ve aciliyete sahip olmayan hususlar dışındaki dilekçeler işleme alınmamaktadır (Gişi, 2017: 16). Başvuru sahibinin İsveç'te yaşaması veya ülke vatandaşı olması da gerekli değildir. Şikâyetin asılsız olduğu kanaatine varılırsa ret kararına ilişkin bir ihbarname şikâyetçiye iletilmektedir (Doğan, 2014: 232-251).

Bakanlar, Başsavcı, Parlamenterler, İsveç Merkez Bankası Yönetim Kurulu Üyeleri, Milli Borç Ofisi Yönetim Kurulu Üyeleri, Kilise Çalışanları kurumun yetki alanı dışındadır (Ünver, 2008:

28). Kurumun hazırladığı yıllık raporlar yılda 100 ila 140 davayı içermektedir. İdari organlar, bölgesel ve yerel birimler yıllık raporlardaki kararları dikkate almakta, önerilere göre idari düzende değişikliğe gitmektedir (Tutal, 2014: 122).

Genel olarak uzlaşa ve işbirliğine vurgu yapan İsveç modeli, şeffaflık kültürünü teşvik etmektedir. İsveç ombudsmanı hukukun üstünlüğünü ve bireysel hakların korunmasını vurgulayan yasal bir çerçevede faaliyet göstermektedir. İsveç'in açık yönetim yaklaşımına bağlılığı vatandaşlara kamu yönetimini hesap verebilir tutma hususunda gerekli araçları sağlayarak ombudsmanın etkinliğini arttırmaktadır (Holm, 2022; Pollitt ve Summa, 1997; Sabet, 2020; Caruana ve Kowalceyk, 2020). Ülkede ombudsman idari şeffaflığın ve yönetsel etkinliğin bir sigortası olarak oldukça önemli bir pozisyonda yer almaktadır.

3.2. Fransa

II. Dünya Savaşı sonrası kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na üye olan Fransa, zamanla katı, merkeziyetçi ve güçlü devlet anlayışına dayalı yönetim geleneğini giderek esnetmeye başlamıştır. 1968 hareketleriyle devlet kurumlarının eleştiriye tabi tutulması ve idari yargının adaleti gereği gibi sağlayamadığına dair inanç ombudsmanlığın kurulma nedenlerindendir. 1973'te oluşturulan kurum 1992'den itibaren devlet yapılanması içindeki etkinliğini arttırmıştır (Doğan, 2014: 193-194).

Fransa'da ombudsman bakanlar kurulunun kararı ve Cumhurbaşkanının imzasıyla göreve atanmaktadır. Görev süresi altı yıldır. Aynı kişi ikinci kez ombudsman seçilemez. Genellikle üst düzey bürokratlar ve yüksek yargı organı üyeleri ombudsman olarak atanmaktadır. Ombudsmanlık kurumundaki yetkililer görevlerini yaparken yaptıkları eylemler ve yürüttükleri işlemler nedeniyle sorgulanamaz ve soruşturulamaz. Parlamento ve diğer devlet organları ombudsman kararlarına müdahale edemez. Ombudsman, Danıştay genelgesinde tanımlanan engellilik halleri veya görevi ihmalin bulunduğu hallerde Danıştay, Yargıtay, Sayıştay başkanlarından oluşan ve oybirliğiyle karar alan bir kurul tarafından görevden alınabilir, bu kurulu göreve çağırma yetkisi Cumhurbaşkanındadır (Avşar, 2012: 289-293; Güler, Y. 2020: 50; Ünver, 2008; Gişi, 2017: 19).

Merkezi idare, yerel idareler, kamu kurum ve kuruluşları kurumun inceleme alanındadır. Kurumun yargı organları ve askeri birimler üzerinde inceleme yetkisi yoktur. Kurum re'sen harekete geçme olanağına da sahip değildir. Kuruma yalnızca gerçek kişiler müracaat edebilir. Memur ve istihdam edildiği kamu kurumu arasındaki uyuşmazlıklar ombudsmanlığın görev alanına girmez. Ombudsmanlığa başvuru için herhangi bir süre sınırı bulunmamaktadır. Fransız vatandaşı veya başka bir ülkenin vatandaşı yabancı bir ülkede ikamet etse dahi kuruma başvurabilmektedir (Doğan, 2014: 198-251).

Kurum şikâyeti aldıktan sonra ilgili ofisi aracılığıyla konunun yetki alanına girip girmediğine bakar, şikâyet yetki alanı dışındaysa kabul edilmeme gerekçelerini parlamenterlere bildirmektedir. Kurumun geniş bir soruşturma yetkisi bulunmaktadır. Buna olay yeri incelemesi, kamu kurum ve kuruluşlarını ziyaret, gerekli durumlarda aksaklıklara karşı uyarı

ve önerilerde bulunma yetkisi dâhildir. Kurum uyarı ve önerileri dikkate alınmadığı takdirde ilgili memur hakkında dava açtırabilir ve hiyerarşik üstlere müracaat ederek disiplin soruşturması açılmasını talep edebilir. Kurumun kararlarının bağlayıcılığı yoktur, kararları tavsiye niteliğindedir (Güler, Y. 2020: 51-52; Ünver, 2008: 32-33; Gişi, 2017: 21).

2011 yılında gerçekleştirilen kamu yönetimi reformlarıyla ombudsmanlık kurumu kaldırılmış ve kurum “Hakların Savunucusu” adıyla yeniden düzenlenmiştir. 2008 Anayasa değişikliği bu konuda önceden bir düzenlemeye gitmiş, yasal mevzuat ise 2011’de yürürlüğe girmiştir. Kurumun Arabulucu, Çocuk Hakları Ombudsmanı, Eşitlik Ve Ayrımcılıkla Mücadele İdaresi ve Güvenlik Etiği Hakkında Ulusal Komisyonun yerini aldığı belirtilmektedir. Arabulucunun yetkilerinin İngiliz Parlamento Komiserine göre yetkileri daha fazladır, ancak İsveç ombudsmanına göre yetkileri dardır. Arabulucu çalışmalarını yürütürken çocuk haklarını savunma, ayrımcılıkla mücadele, eşitliğin desteklenmesi ve güvenlik alanlarında etik yönetimden sorumlu üç yardımcından yararlanmaktadır. Aynı zamanda bu alanlarda kurulan üç kurula da başkanlık etmektedir (Gişi, 2017: 22; Mutta, 2005: 85-88).

Görüldüğü üzere Fransa’da ombudsmanlık kurumunun görevi kötü yönetim uygulamaları veya vatandaşların hak ve çıkarlarını gözetmekten çok toplumdaki farklı aktörler arasındaki fikir müzakerelerini demokratik bir süreç içinde çözümlemektir. Kurum aldığı şikâyetlere ilişkin yıllık bir rapor hazırlamaktadır ve bunu parlamento ile Cumhurbaşkanının bilgisine sunmaktadır (Doğan, 2014: 192-203). Fransa’da Kıta Avrupası devlet anlayışının da etkisiyle ombudsmanın işlevselliği sınırlı kalmıştır, yine de AB politikaları doğrultusunda gerçekleştirilen idari reformlar kapsamında kurum önemini devam ettirecektir.

3.3. İngiltere

İngiltere’de ombudsmanlık kurumu II. Dünya Savaşı sonrasında gelişim göstermiştir. 1954’te Tarım Bakanlığı’na bağlı kamu personelinin savaş döneminde müsadere edilen köylülere ait arazi parçalarını savaş sonrasında teslim etmemeleri tepkilere yol açmıştır. Bunun üzerine Sir Whayt sorunların çözümlenebilmesi için ombudsmanlık kurumunun kurulmasını öneren kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Kurum, 1967’de yetki alanının merkezi idare ve vatandaşlar arası ilişkilerle sınırlı kalması, sadece merkezi hükümete bağlı idarelerin denetlenmesi, yargısal alana hiçbir şekilde müdahalede bulunulmaması şartıyla kurulmuştur (Altuğ, 2002: 16; Ünver, 2008: 30; Çeliksoy ve Bayan, 2020: 96).

Parlamento Komiseri adıyla anılan ombudsman, Avam ve Lordlar Kamarası’nın değerlendirmesi sonrasında Başbakanın tavsiyesi üzerine Kral tarafından atanmaktadır. Görevini layıkıyla yerine getirmesi durumunda 65 yaşına kadar görevde kalabilmektedir. Aksi takdirde her iki meclisin kararına istinaden Kral tarafından görevine son verilebilir. Ombudsman olabilmek için herhangi bir şart bulunmamaktadır. Sadece parlamenter olmamak yeterli sayılmaktadır. Günümüze kadar vatandaşların ombudsmana doğrudan erişimleri de engellenmiştir. Şikâyetçiler Avam Kamarasına üye bir milletvekili aracılığıyla yazılı başvuru hakkını kullanabilmiştir. Bu durum parlamenterlerin ombudsmana yönelttikleri şikâyet sayısında büyük farklılıklar yaratmıştır ve erişim hakkının adaletsiz bir biçimde önlenmesine yol açmıştır. Kamu Yönetimi Seçme Komitesi, vatandaşların şikâyet haklarını

kullanamadıklarını ve bu hakkın engellendiğini ileri sürmüştür. Bu nedenle Ocak 2025'te bu yöntem kaldırılarak vatandaşlara ombudsmana doğrudan erişim hakkı tanınmıştır. Şikâyette bulunan kişinin İngiliz vatandaşı olması, vakanın İngiltere'de gerçekleşmesi, ülke vatandaşlarına tanınan hak ve yükümlülüklerle ilgili olması başvuruda aranan diğer şartlardır (Kaya, 2020: 52-56; Zengin, 2017: 44; Çeliksoy ve Bayan, 2020: 97; Thomas, 2023). Görüldüğü üzere, İngiltere ombudsmanlık kurumuna başvuruların alanını oldukça sınırlandırmıştır. Kuruma başvuruların da önceden parlamenter aracılığıyla yapılması idari açıdan statükocu ve geleneksel bir yönetim tarzının hâkimiyetini ifade etmektedir.

Şikâyet, şikâyetle konu olan vaka ortaya çıktıktan itibaren bir yıl içinde incelenmektedir, gerek görülen hallerde ombudsmanın inceleme süresini uzatabilme yetkisi bulunmaktadır (Koçak, 2012: 136). Parlamento Komiseri şikâyetçinin olayı mahkeme önüne taşıma müdahalede bulunamaz, ancak mağdurun yargı yoluna başvurmasını beklemenin uygun olmayacağı kanaatinde ise şikâyeti inceler. Ülkenin dış ilişkileri, büyükelçilik işlemleri, sömürgelerle ilgili işlemler, mahkemelerdeki adli-cezai işlemler ve bunlarda görev alan devlet memurları, hastane hizmetleri, idari sözleşme ve ticari işlemler, atama ve azil kararları, Kraliyetin verdiği şeref payesi, mükâfat ve imtiyazlar kurumun görev alanı dışında bırakılmıştır (Kılavuz vd. 2003: 52-56). İstisnai alanların çokluğu kurumun faaliyet alanını daraltmıştır. Kurumun denetim yetkilerinin sınırlılığı kuruluş amacından uzaklaşmasına sebebiyet vermektedir.

Ombudsman haksızlıkların giderilmemesi halinde Lordlar ve Avam Kamarasına sunduğu raporlar haricinde üçer aylık dönemleri içeren raporlarla, yıl içindeki çalışmaları kapsayan yıllık raporlar sunabilir. Raporlardaki kararların izlenmesi ve denetlenmesi parlamento tarafından gerçekleştirilmektedir (Enes, 1996: 55-60). Kurum kendisine iletilen şikâyetler hakkında yetkisiz olduğunu tespit ederse durum yazılı olarak muhataba iletilmektedir. Kurumun kendiliğinden harekete geçme yetkisi yoktur ve kararları bağlayıcı değildir. Basın ve kamuoyunu yürüttüğü faaliyetler hakkında bilgilendirmesi mümkündür. Yıllık raporları aracılığıyla parlamentoda yasal değişiklikler yapılmasına vesile olabilmektedir (Doğan, 2014: 182-251).

İngiltere'de Sağlık Hizmetleri Komiseri, Adli Hizmetler Ombudsmanı ve Mahalli İdareler Ombudsmanı olmak üzere üç ombudsmanlık daha bulunmaktadır. Parlamento Komiserliği'nin yönetim kurulunda 6 üye vardır. Bunlar, Ombudsman Yönetim Kurulu Başkan Vekili, Operasyonlardan Sorumlu Yönetici, Dış İlişkiler Strateji Yöneticisi, İş Geliştirmeden Sorumlu Yönetici ve Kurumsal Kaynaklar Yöneticisidir. Bunların haricinde icra yetkisi olmayan beş üye daha bulunmaktadır (Fendoğlu, 2012: 80-86; Arı, 2017: 133-139). Kurumda ombudsmanın başkanlığını yaptığı ve kurum dışından dört şahsın bulunduğu, inceleme ve soruşturma faaliyetlerine müdahil olmayan bir de Danışmanlık Kurulu bulunmaktadır. Bu kurul iki alt komiteye sahiptir. Denetim Komitesi, icra kuruluna iç denetim ve risk yönetimi konularında yardımcı olmaktadır. Bu komite dört üyedir. Diğer komite, Ödeme Komitesidir. Ödeme komitesi parlamento ombudsmanı ile danışma kurulunun iki üyesinden oluşmaktadır ve kurum içi personele yapılacak ödemelerle ilgilenmektedir. Bunlara ilaveten kurum içi düzeni sağlamakla görevli icra kurulunda parlamento ombudsmanı ve üç yardımcısı görev yapmaktadır (Arslan, 1986: 156-173).

Parlamento ombudsmanı görevlerini yürütürken idarenin tüm faaliyetlerinin denetlenememesi, bakanlıkların siyasi kararları ve politikalarının sorgulanamaması gibi kısıtlamalarla da karşı karşıya kalmaktadır. Kurum temel hak ve hürriyetler yerine verimliliği önceliklendirmesi nedeniyle de eleştirilmektedir. Eleştirmenler bunun ombudsmanın toplum içinde adalet ve hakkaniyetin sadık bir savunucusu olarak tanımlanan geleneksel rolünü zayıflattığını düşünmektedir. Ombudsmanın rolünün bürokratik performans ölçütleriyle ilişkilendirilmesinin demokratik değerlere aykırı olduğu belirtilmektedir (Gill vd. 2020; Çolak, 2005: 325-330). Ombudsmanlığın idari adaleti teşvik etmede önemli bir rol oynadığı, yetkilerinin kamu personeli arasındaki uyuşmazlıkları çözme yönünde genişletilmesi gerektiğini düşünenler de bulunmaktadır (Conrick, 2000).

Çizelge 1. İsveç, Fransa ve İngiltere’de Ombudsmanlığın Karşılaştırılması

Ombudsmanlık Modelleri	İsveç	Fransa	İngiltere
Tarihsel Geçmişi	216 Yıl	52 Yıl	58 Yıl
Anayasal Koruma	Güçlü Anayasal Koruma	2011’den Beri Anayasal Koruma	Yasal Koruma
Atanma Süreci	Parlamento Atar	Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu Aracılığıyla Atar	Kral, Parlamento Denetimiyle Atar
Doğrudan Vatandaş Erişimi	Var	Var	Ocak 2025 Değişikliğiyle Mümkün Hale Geldi
Re’sen Soruşturma Yetkisi	Var ve Geniş Yetkilere Sahip	Var, Geniş Yetkilere Sahip	Sınırlı, Sadece Belirli Şikâyetlerde Geçerli
Raporlama Faaliyeti	Doğrudan Parlamente Rapor Sunar	Bağımsız Rapor Hazırlama Hakkı, Kamu Yöneticileri Raporları Dikkate Alır	Kamu Yönetimi ve Anayasal İşler Komitesine Raporu Sunar
Yargısal Denetim Yetkileri	Mahkeme Kararlarını İnceler	Yargısal Alandaki Yetkileri Sınırlı	Yargısal Denetim Yetkisi Yok
Bütçe Kontrolü	Parlamento Doğrudan Finanse Eder	Anayasal Korumaya Sahip, Yürütme Aracılığıyla Finansman	Parlamento Oylaması ancak Hazine Kontrolü Altında Finansman Kullanımı

İş Güvencesi	Görevden Alma Nadiren, En Güçlü Güvenceye Sahip	Altı Yıllık Yenilenemeyen Görev Süresi	Her İki Meclisin Onayıyla Görevden Alınabilir
Temel Amaç	İdari Adalet, İnsan Haklarını Koruma	Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk Ve Hakları Koruma	İdari Şikâyetler ve Sağlık Hizmeti Sorunları

Doğan, 2014: 232-252; Parliamentary and Health Service Ombudsman Finance Code 2021; Council of Europe, 2019.

Çizelge 1’de ombudsmanlık kurumunun incelenen ülkeler arasındaki karşılaştırmalı analizi yer almaktadır. Buna göre; İsveç ombudsmanlık kurumu diğer ülkelere göre daha köklü bir tarihi geçmişe sahiptir. Fransa ve İngiltere’de yürütme organının ombudsmanın atanma sürecinde İsveç’e göre daha etkili olduğu görülmektedir. İngiltere’de vatandaşlara ombudsmana doğrudan erişim hakkı henüz yeni tanınmıştır. İsveç ombudsmanı geniş bir soruşturma yetkisine ve re’sen harekete geçebilme olanağına sahipken, İngiltere ve Fransa’da ombudsmanın re’sen harekete geçme yetkisi yoktur (Doğan, 2014: 232-252). Yıllık faaliyetlerin rapor edilmesi üç modelde de mevcuttur. İsveç ombudsmanı yargısal kararları da incelemekte iken, diğer ombudsmanların böyle bir olanağı yoktur. İsveç ombudsmanı bütçe bağımsızlığına da sahiptir. Bu soruşturma altındaki kurumlardan gelen mali baskıya karşı bir koruma sağlamaktadır. İngiliz Parlamentosu ve Sağlık Hizmetleri Ombudsmanı parlamentonun onayladığı yıllık bir bütçeye sahiptir, ancak hazine yaptığı harcama kontrolleriyle tam mali özgürlüğü kısıtlayabilmektedir. Fransız sisteminde bütçe yürütme kanalından aktarılır ve rastgele kesintilere karşı anayasal bir güvence vardır (Parliamentary and Health Service Ombudsman Finance Code 2021; Council of Europe, 2019). İsveç ombudsmanı görev güvencesine de sahiptir. Fransa’da altı yıllık görev süresi yenilenmez. İngiltere’de görevden azil her iki meclisin onayına tabidir. Her üç modelde de ombudsmanların kuruluş gerekçeleri daha adil ve eşitlikçi, optimum hizmet sunumuyla kamu yönetimine niteliksel bir anlam katmaktadır.

4. SONUÇ

Ulusal ve yerel düzeyde vatandaşların devlete yeniden güven duymalarını sağlamak amacıyla etik bir yönetimin tesis edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Geleneksel ast-üst ilişkilerine dayalı denetim giderek işlevini kaybetmeye başlamıştır. Kamu personelinin görevlerini ifa ederken bürokratik süreçleri kamu yararı ve örgütsel normlara göre yönlendirmesiyle kamu hizmet sunumunun iyileştirilmesi birincil hedef haline gelmiştir. (Mattei vd. 2021; Hertog ve Kirkham, 2018; Griglio, 2019; Cameron, 2004).

Ombudsman kamu kurumları karşısında mağduriyet yaşadığını düşünen vatandaşların demokratik hukuk devletinin bir gereği olarak şikâyetlerini çözümlemek, kamu yönetimini yasal bir zemine oturtmak, memurların keyfi uygulamalarını ve haksız davranışlarını engellemek, kamu düzenini ve istikrarlı işleyiş biçimini muhafaza etmek maksadıyla oluşturulan bir kurumdur.

Her ülkedeki ombudsmanlık kurumu hükümetten ve diğer dış etkenlerden bağımsız biçimde gözetim ve soruşturma faaliyetlerini nesnel ve tarafsız olarak yürütmek üzere kurulmuştur. Bu

çok yönlü rolün yönetimde demokratikleşmeyi sağlayacağı, denetimin yönetimdeki aksaklıkların önüne geçeceği, mali ve idari sorumluluk bilincinin artacağı düşünülmektedir. Çalışmada incelenen ülkelerden İsveç en köklü ombudsmanlık kurumuna sahiptir. Parlamenter bir modelde faaliyet gösteren kurumun denetim yetkisi çok yönlüdür. Yargısal alanda da güçlü bir role sahiptir. Denetim mekanizmasına önem veren ülke dünyadaki en şeffaf kamu yönetimlerinden birine sahiptir. Fransa’da arabulucu hakların korunması amacıyla oluşturulmuştur. Yürütme organına yakınlığı kurumun bağımsızlık ve tarafsızlığına gölge düşürmektedir. Kurumun mali özerkliğe kavuşturulması, yargısal alanda da yetki sahibi kılınması daha fonksiyonel olmasına katkı yapacaktır. 2011’de anayasal güvence altına alınmasıyla kurum idari yapıda güçlü bir konuma ulaşmıştır. İngiltere’de ombudsmanlık anayasal bir koruma olmaksızın yasal bir temelde işlemektedir. İngiliz ombudsmanlığı sağlık alanında ve idarenin farklı alanlarında uzman denetim faaliyetlerini yürütmektedir. Ombudsmanlık kurumu denetim alanı haricinde kalan konular dikkate alındığında son derece kısıtlı bir hareket alanına sahiptir. Ombudsmana vatandaşların önceden doğrudan erişim olanağının da olmaması kurumsal işleyişi olumsuz etkilemiştir. Son değişikliklerle birlikte ombudsmanlığın vatandaş odaklı ve cevap verebilir kamu yönetimi anlayışının bir ürünü olarak algılandığı görülmektedir.

İncelenen her üç ülkede ombudsman kamu hizmetlerinden yararlanmada eşitliği sağlama, insan haklarını koruma, kamu görevlilerini etik davranmaya yönlendirme işlevlerini üstlenmiştir (Batalli, 2015; Sgueo, 2019; Stensöta, 2010).

Ombudsmanın kurumsal olarak sahip olduğu yetkiler ve kamu yönetimini denetlemedeki rolü ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Her ülkenin ombudsman kurumu kendine özgü idari geleneklerini ve çağdaş ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Ülkeler arası farklılıklar ombudsmanın vatandaş haklarının korunması ve idari hesap verebilirliği sağlama misyonunu sürdürürken farklı kamu yönetimi geleneklerine de uyum sağladığını göstermektedir. En iyi model her ülkenin yönetim yaklaşımına göre belirlenecektir, ancak etkili bir ombudsman kurumunun anayasal güvence, doğrudan vatandaşlarca erişim, kurumsal özerklik, kamu tüzel kişiliğine sahip kılınma ve bağımsız yetki kullanımı gibi özelliklere sahip olması gerektiği de açıktır. Bu unsurlar vatandaşları kötü yönetime karşı koruyacak ve demokratik hesap verebilirliğin güçlendirilmesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Arklan, Ü. (2006). Bir Kamu Denetim Sistemi Olarak Ombudsman ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 4 (3): 82-100.
- Arslan, S. (1986). İngiltere’de Ombudsmanlık Müessesesi. Amme İdaresi Dergisi, 19: 156-173.
- Altuğ, Y. (2002). *Kamu Denetçisi (Ombudsman)*, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, İstanbul.
- Akıncı, M. (1999). *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Avşar, B., Z. (2012). *Ombudsman: İyi Yönetilen Türkiye İçin Kamu Hakemi*, Hayat Yayın Grubu, İstanbul.

- Arı, S., (2017). İsveç, İngiltere, Fransa ve Türkiye Ombudsmanlık Kurumları: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 3(3): 135-151.
- Batalli, M. (2015). Role of Ombudsman Institution Over the Administration (November 9, 2015). *Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences*, 1 (3). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2699061>
- Caruana, J., Kowalczyk, M. (2020). The Quest for Audit Quality in the Public Sector. *Accounting in Europe*, 18(1): 1-25. <https://doi.org/10.1080/17449480.2020.1757731>
- Chapman, B. (1960). The Ombudsman. *Public Administration*, 38: 303-310. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1960.tb01272.x>
- Cameron, W. (2004). Public accountability: Effectiveness, Equity, Ethics. *Australian Journal of Public Administration*, 63: 59-67. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8500.2004.00402.x>
- Ciğeroğlu, Ö., M. (2021). Postmodern Kamu Yönetimi, Etik ve Ombudsman İlişkisi Çerçevesinde Teorik Bir Analiz. (Ed. Parlak, B., Doğan, C., K.). *Postmodern Kamu Yönetimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 309-328.
- Council of Europe (2019). Protection, Promotion and Development of the Ombudsman Institution, <https://rm.coe.int/protection-promotion-and-development-of-the-ombudsman-institution/1680a13325>
- Conrick, M. (2000). Problem-solving in a university setting: The role of the ombudsperson. *Perspectives: Policy & Practice in Higher Education*, 4(2): 50-54.
- Creutzfeldt, N. (2020). The role of ombuds- a comparative perspective. In *Comparative Dispute Resolution*. Edward Elgar Publishing, pp. 380-393.
- Çeliksoy, E., Bayan, B. (2020). “Genel ve Özel Amaçlı Ombudsmanlık Örnekleri: İngiltere ve Türkiye”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3 (1): 92-103.
- Çolak, N., İ. (2005). *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde İdari Reformlar İngiltere ve Türkiye*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Doğan, C., K. (2014). *Karşılaştırmalı Ülke İncelemeleri Bağlamında Türk Kamu Yönetiminde Ombudsmanın Uygulanabilirlik Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Doğan, C., K. (2022). Ombudsman Teorisi: İnterdisipliner Bir Analiz. (Edt. Parlak, B., Doğan, C. K.), *Ombudsman Teorisi ve Karşılaştırmalı Ülke Uygulamaları*, İstanbul: Kriter Yayınevi, 47-63.
- Efe, H., Demirci, M. (2013). Ombudsmanlık Kavramı ve Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler. *Sayıştay Dergisi*, 90: 49-72.
- Erdengi, T., B. (2009). *Ombudsman: Dünya Uygulamaları ve Türkiye*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Erhürman, T. (1998). Ombudsman, *Amme İdaresi Dergisi*, 31 (3): 87-102.

- Enes, P. (1996). *Kamu Yönetiminin Denetlenmesi ve Kamu Denetçisi Sistemi*. Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Fendoğlu, H., T. (2012). *Kamu Denetçiliği (Ombudsman) ve Türkiye*. (Der. Öktem, N., Katmer, N.) Uluslararası Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Sempozyumu Bildiriler Kitabı: 9 Mart 2011, İstanbul: Doğu Üniversitesi Yayınları, 80-86.
- Gişi, S. (2017). Ombudsmanlık Kurumu, İsveç ve Fransa Ülke Uygulamaları ile Avrupa Ombudsmanı Üzerine Bir İnceleme, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2: 1-42.
- Gill, C., Mullen, T. and Vivian, N. (2020). The Managerial Ombudsman. *Modern Law Review*, 83(4), pp. 797-830. [doi: 10.1111/1468-2230.12523](https://doi.org/10.1111/1468-2230.12523)
- Griglio, E. (2019). Post-Legislative Scrutiny as a Form of Executive Oversight: Tools and Practices in Europe. *European Journal of Law Reform*, 21(2): 118-136. <https://doi.org/10.5553/EJLR/138723702019021002004>
- Güler, Y. (2020). *İsveç, Fransa ve Rusya’da Ombudsmanlık: Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Güler, A., B. (2020). Giriş: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Nedir?. (Ed. Koray Karasu). *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*. Ankara: İmge Yayınevi, 13-39.
- Holm, F. (2022). Successful Human Rights Implementation? Victims of Crime and the Swedish Example. *Nordic Journal of Human Rights*, 40(4): 529–548. <https://doi.org/10.1080/18918131.2022.2147319>
- Hertogh, M., Kirkham, R. (2018). "Chapter 1 The ombudsman and administrative justice: from promise to performance". In *Research Handbook on the Ombudsman*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781786431257.00008>
- Kuruüzüm, İ. (2008). *Ombudsman Kurumu, Türkiye’de Uygulanabilirliği ve Kültür ve Turizm Sektörü İçin Bir Uygulama Model Önerisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Küçükyılmaz, O., Y. (2021). Kamusal Bir Denetim Aktörü Olarak Ombudsman: Türkiye Örneği. (Ed. Karabulut, Ş.), *Kamu Yönetimi Bakımından Yerel ve Küresel Ölçekte Düşünceler ve Kurumlar*, Gazi Kitabevi, Ankara, 361-379.
- Kılavuz, R., Yılmaz, A., İzci, F. (2003). Etkin Bir Denetim Aracı Olarak Ombudsmanlık ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4 (1): 49-68.
- Koçak, M. (2012). *Kamu Denetçiliği Kurumu: İngiltere Örneği*. Uluslararası Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Sempozyumu: Bildiriler Kitabı: 9 Mart 2011, (Ed. Öktem, N., Katmer, N.), Doğu Üniversitesi Yayınları. 131-141.
- Kaya, K. (2020). *İngiltere’de Ombudsmanın Yapısı, Faaliyetleri ve Etkinliği: Nitel Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.

- Mutta, S. (2005). *İdarenin Denetlenmesi ve Ombudsman Sistemi*, Kazancı Kitap Ticaret, İstanbul.
- Mattei, G., Grossi, G., Guthrie, A., M., J. (2021). Exploring Past, Present and future Trends in Public Sector Auditing Research: A Literature Review, *Meditari Accountancy Research*, 29 (7): 94-134. <https://doi.org/10.1108/MEDAR-09-2020-1008>
- OECD (2004). *Managing Conflict of Interest in the Public Service: OECD Guidelines and Country Experiences*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264104938-en>.
- Özer, A., M., Iskandarov, S. (2016). Kamu Yönetiminin Denetiminde Ombudsman Uygulaması- Kırgızistan Örneği, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (8): 324-344.
- Pollitt, C., Summa, H. (1997). Reflexive Watchdogs? How Supreme Audit Institutions Account for Themselves. *Public Administration*, 75: 313-336. <https://doi.org/10.1111/1467-9299.00063>
- Parliamentary and Health Service Ombudsman Finance Code (2021). https://www.ombudsman.org.uk/sites/default/files/2021_Finance_Code_revision.pdf
- Sabet, D., M. (2020). Auditing as a tool of government accountability? Exploring divergent causal mechanisms through three Honduran cases. *Public Admin Dev*, 40: 209-219. <https://doi.org/10.1002/pad.1895>
- Sgueo, G., Sgueo, G. (2019). Transparency in the EU Institutions-An Overview. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3393460>
- Stensöta, H., O. (2010). The Conditions of Care: Reframing the Debate about Public Sector Ethic. *Public Administration Review*, 70: 295-303. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2010.02137.x>
- Şahin, M. (2018). *Seçilmiş Ülke Uygulamaları Bağlamında İdarenin Denetlenmesinde Ombudsman Uygulaması ve Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Şahin, M., S. (2020). *Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) ve Uygulama Örnekleri*. Ankara: Astana Yayınları.
- Tutal, E. (2014). *Dünyada ve Türkiye’de Ombudsmanlık*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Thomas, R. (2023). The Operation of the MP Filter for Complaining to the Parliamentary and Health Service Ombudsman, <https://essexcaji.org/2023/02/16/the-operation-of-the-mp-filter-for-complaining-to-the-parliamentary-and-health-service-ombudsman/>
- Ünver, E. (2008). *Ombudsmanlık Sistemi ve Türk Kamu Yönetimi’nde Ombudsmanlık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Zengin, G. (2017). “Yerel Yönetimlerde Kamu Denetçiliği: İngiltere Yerel Yönetim Ombudsmanlığı”, *Strategic Public Management Journal* 3 (6): 35-56, <https://doi.org/10.25069/spmj.344342>.

YAPAY ZEKÂNIN KAMU YÖNETİMİNE FONKSİYONEL ve ÖRGÜTSEL ETKİLERİ: AB’NİN YAPAY ZEKÂ POLİTİKASI

Doç. Dr. Demokaan DEMİREL

Kocaeli Üniversitesi SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
demokaan.demirel@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5454-9507

ÖZET

Günlük yaşamın hemen hemen her alanını etkileyen yapay zekâ makine öğrenimi ve derin öğrenme gibi teknolojik tekniklerle, gelişmiş veri algoritmalarına dayanmaktadır. Dar yapay zeka spesifik sorunların çözümüne odaklanırken, genel yapay zeka karşılaşılan farklı sorunları çözme yeteneğine sahiptir. Süper yapay zekâ büyük veri yığınlarını anında analiz edebilmekte ve sonuçları hızlı biçimde raporlamaktadır. Kamu yönetimi yürüttüğü hizmetlerde, personelin donanımında, stratejik amaç ve hedeflerinde yaşanan değişime kendini uyarlamak durumundadır. Yapay zekânın kamu hizmetlerinde verimliliği artırması, kaynak kullanımında rasyonel tercihleri mümkün kılması, karar verme sürecini daha şeffaf hale getirmesi, insan kaynaklı hata ve maliyetleri azaltması beklenmektedir. Bunların yanı sıra yapay zekâ araçlarının statükocu ve değişime kapalı kamu kurumlarında dirençle karşılaşması muhtemeldir. Bu araçları kullanmaya yönelik güçlü mali destek de önemlidir. Yetersiz bir bütçe elde edilecek verilerin kalitesini düşürür ve teknik altyapıyı zayıflatır. Yapay zekânın aşırı kullanımı kişisel veri gizliliğini ihlal edebilir. Yapay zekânın kamu kurumlarında kullanımından doğacak idari sorumluluğun kime ait olacağı da önceden belirlenmelidir. AB yapay zekâ çalışmalarını istikrarlı olarak yaklaşık on yıldır sürdürmektedir. 2018-2020 arasında yapay zekâ ile ilgili birçok beyaz kitap yayınlanmıştır. 2018’de yayınlanan yapay zekâ kullanımına ilişkin etik şartname kalite, şeffaflık, eşitlik, temel hak ve hürriyetlere saygı gibi ilkeleri içermektedir. 2019’da yayınlanan AB Etik İlkeler Rehberi güvenilir yapay zekâyı erişim için gerekli ilkeleri açıklamaktadır. 2020’de başlatılan Ufuk Avrupa-Ufuk 2020 programı bilimsel mükemmeliyet, endüstriyel liderlik, toplumsal sorunlar üzerinde durmuştur. 2021’de başlatılan Dijital Pusula ve Dijital Avrupa programları başlatılmıştır. 2023’te dünyadaki ilk yapay zekâ yasası kabul edilmiştir. Bu çalışma yapay zekânın etkilerini fonksiyonel ve örgütsel boyutta inceleyerek AB’nin yapay zekâ politikalarını değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Kamu Yönetimi, AB, Dijital Pusula, Dijital Avrupa, Yapay Zekâ Yasası

1. GİRİŞ

Yapay zekânın kamu yönetimine entegrasyonu dünya genelinde hükümetlerin kamu hizmetlerinin verimliliğini, etkinliğini ve cevap verebilirliğini arttırmaya çalışmasıyla giderek ilgi çekici bir alan haline gelmektedir. Yapay zekâ çeşitli görevleri ve süreçleri otomatikleştirme ve optimize etme amacıyla öğrenme, muhakeme, karar alma gibi bilişsel işlevleri taklit etme yeteneğine sahip teknolojileri kapsamaktadır. Yapay zekâyı ilgili gelişmeler 1970’lerde çeşitli mali engellerle karşılaşmıştır. 1980 sonrasında yapay zekâ uzman

sistemler ve bilgiye dayalı sistemler temelinde gelişim göstermiştir. 1990’lardan 2000’lere kadar olan dönemde makine öğrenimi ve derin öğrenme sayesinde algoritmalar eşliğinde karar verme yetisindeki gelişmelerle beraber yapay zekâ araçları sanayi, ticaret ve mühendislik alanlarında yaygınlıkla kullanılmaya başlanmıştır (Yeğen, 2023: 147-152).

1980’lerin sonlarından itibaren yapay zekânın kamu yönetimiyle olan ilişkisini inceleyen akademik yazın oluşmaya başlamıştır. Bu alanındaki ilk çalışmaların yapay zekâ türleri hakkında yapıldığı görülmektedir. 2010’dan sonra kamu yönetiminde yapay zekânın kullanımından doğacak faydalarla, beraberinde getireceği riskler incelenmiştir. Ulusal ve uluslar üstü düzeyde yapay zekâ strateji belgelerinin hazırlanması gerektiğine dair inanç küresel düzeyde geniş bir yankı bulmuştur. Kanıta dayalı kamu politikası yapım süreciyle birlikte istatistiksel verileri anlamlandırma ve yorumlama yeteneği, geleceğe yönelik gerçekçi projeksiyonların sunulması önem kazanmıştır (Uzun vd. 2022: 428-430).

Verileri yönetmek, görevleri otomatikleştirmek ve etkileşimi kolaylaştırmak için yapay zekâ destekli sistemlerin kullanılması bürokratik yükleri azaltma, kamu sektörünün cevap verebilirliğe dair duyarlılığını artırma potansiyeline sahiptir. Bu yeni teknolojilerin benimsenmesi kamuda yapay zekâyla ilgili niteliklerin, mevcut potansiyelin ve karşılaşılabilecek zorlukların dikkatli bir biçimde değerlendirilmesini gerektirmektedir (Brown, 1982). Yapay zekâ destekli sistemlerin hızlı biçimde gelişim göstermesi kamu yönetiminin operasyonel yapısını ve günlük yönetsel uygulamaları doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Yapay zekâ destekli otomasyon, veri yoğun görevler için gereken zamanı ve kaynakları azaltabilir, kamuda istihdam profilinde ihtiyaç duyulan becerileri ve yetkinlikleri değiştirebilir. Yapay zekâ politika oluşturma ve program uygulamasını geliştiren gerçek zamanlı veri analizi ve tahmin yeteneklerini kullanarak kamu yönetiminde daha etkin bir karar alma sürecini destekler. Bu yetenekler, hükümetlerin bütçe imkânlarını daha doğru kullanmasını, vatandaşların değişen ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilmesini, kamu hizmetlerinin toplumsal önceliklerle daha uyumlu hale getirilmesini sağlayabilir. Kamu yönetiminde yapay zekânın etik, sosyal, politik, ekonomik etkilerinin kapsamlı bir değerlendirmesini yapmak, bu teknolojik değişimin demokratik ilkelerle uyumlu olmasını, eşitliğin ve katılımın teşvik edilmesini, kamu kurumlarına olan güven ve inancın sürdürülmesini sağlamak bakımından önemlidir. Bu yönde yapılan bilimsel araştırmalar kamu yönetiminde teknolojinin ilerlemesini ve yapay zekâ uygulamalarının mevcut durumunu anlama ihtiyacını vurgulamaktadır. Yapay zekânın baş döndürücü bir hızla gelişimi kamu yönetiminin işleyiş tarzını ve örgütsel yapısını dönüştürmeye devam ederken politika yapıcılar yapay zekâyı mevcut duruma entegre etme gibi zorlu bir görevle karşı karşıyadır. Avrupa ülkelerinde bu çabanın önemi küresel rekabetin gerisine düşmemek ve dış teknolojik bağımlılığı mümkün olduğunca azaltmak için daha da artmaktadır (Medaglia vd. 2021; Corr  a vd. 2023; Henman, 2020; Kulal et al. 2024; Balbaa ve Abdurashidova, 2024).

Literat  r incelemesine dayalı olarak hazırlanan bu   alışma yapay zek  nın fonksiyonel ve   rg  tsel anlamda kamu y  netimine etkilerini ortaya koymak amacındadır.   alışmada ilk olarak yapay zek  nın gelişim süreci   zerinde durulmaktadır. Bu kısımda yapay zek  nın kamu y  netimine sağlayacağı fırsatlar ve uygulamada karşılaşılabilecek olası engeller açıklanmıştır.   alışmanın ikinci kısmı, yapay zek   alanında 2018’den itibaren teknik ve yasal d  zeydeki

politikalarını şekillendiren AB'nin üye devletlerin kamu yönetimleri üzerinde doğrudan etki yapması muhtemel dijital politikaları ve yapay zekâ stratejisi incelenmektedir.

1. YAPAY ZEKÂNIN GELİŞİMİ ve KAMU YÖNETİMİNE ETKİLERİ

Yapay zekâ veri ve algoritmaların bir arada kullanımınıdır. Bütünsel olarak yapay zekâ sistemleri makine öğrenimi ve derin öğrenme aracılığıyla gelişimini tamamlamıştır. Makine öğrenimi, bilgisayar sistemlerinin verileri işlemek suretiyle bilişsel yeteneklerini geliştirmeyi amaçlar. Makine öğrenimi; denetimli, denetimsiz ve takviyeli öğrenme şeklinde üçe ayrılmaktadır. Denetimli öğrenme, etiketli veri kümelerini kullanmaktadır. Denetimsiz öğrenme, etiketsiz veri kategorileri oluşturmayı amaçlar. Takviyeli öğrenme sistemsel geri bildirimlere dayanır. Derin öğrenme, karmaşık yapay sinir ağları üzerinde büyük verileri anlamlandırma, doğal dil işleme gibi hedeflere sahip bir makine öğrenim tekniğidir. Doğal dil işleme (NLP), bilgisayarların çeşitli dilleri anlaması ve yorumlamasını sağlamaktadır. Uzman sistemler, belli bir alanda insan gibi rasyonel kararlar alan bilgisayar sistemleridir. Bilişsel hesaplama, insan beynine benzer bilişsel akıl yürütme fonksiyonuna sahip bir yapay zekâ alt alanıdır. Yapay zekâ üç kategoride sınıflandırılabilir: Dar yapay zekâ sadece belirli sorunları çözebilir ve insan becerisiyle donatılmıştır. Genel yapay zekâ çeşitli zihinsel problemleri çözebilir. Süper yapay zekâ insan zihnine kıyasla daha çok veriyi bir arada işleyerek sonuca varabilir (Küçük, 2004: 181-190; Can ve Sezgin, 2024: 106-107). Yapay zekâyla birlikte bazı kavramlarda gündeme gelmektedir. Bunlardan büyük veri oldukça geniş kapsamlı verileri işleyen ve sınıflandıran kategorilerden oluşmaktadır. Nesnelerin interneti, insanların ve nesnelerin karşılıklı etkileşimi arttıran nesneler arası analizin sanal platformlarda gerçekleştiği bir ortamdır. Bulut bilişim kapsamlı web sitelerinde kullanılmak üzere bilgi ve veri paylaşımı ile bunların depolanmasına imkân veren bir sistemdir. Blok zincir farklı ağlar üzerinden belli bir güvenlik kodu ve onayıyla verilerin sınıflandırılması, kaydedilmesi, kullanılması ve gerektiğinde paylaşımını sağlayan bir modeldir (Özer, 2023: 359-365).

Yapay zekâ, bilgisayar bilim ve fizyolojinin bir bileşkesi olarak 1980'li yıllardan günümüze algoritma tabanlı bir gelişim göstermiştir. Bilgiye dayalı yapay zekâ uygulamaları 1990'lı yıllardan itibaren yaygınlık kazanmıştır. Bu yaklaşımlar problem tanımla çözümü birbirinden tamamen ayırarak öğrenme süreçlerini daha sistematik kılmıştır (Kaya ve Bayram, 2023: 57). Yönetim alanında yapay zekâ, veri analizi ve modelleme, insan kaynakları yönetimi, stratejik planlama ve idari etkinlik alanlarında kullanılmaktadır. Veri analizi ve modellemede büyük veri setleriyle kurumların geçmiş performansları ve gelecekteki durumları hakkında kaynak kullanımıyla hizmet talebine ilişkin isabetli öngörüler sunulabilmektedir (Berberoğlu, 2023: 89-93).

Kamu yönetimleri süreçlerini, hizmetlerini ve politikalarını iyileştirmek için yapay zekâ destekli sistemleri ve teknolojiyi kullanmaya ilgi duymaktadır. Yapay zekânın kamu yönetiminde uygulanması e-devletin 1990'lardan bu yana idari hizmetleri iyileştirmede bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma çalışmalarıyla paralel bir gelişim göstermiştir (Brown, 1982; Sousa vd. 2019; Medaglia vd. 2021). Makine öğrenimi, büyük veri, bulut bilişim ve nesnelerin interneti dâhil olmak üzere yapay zekânın hızla ilerlemesi idari kurumların teknolojik kapasitelerini arttırmıştır. Bu teknolojilerin kamu hizmeti sunumunun doğasını kökten değiştirmesi ve toplumsal dönüşümü koordine etmesi beklenmektedir (Brown, 1982). Makine öğreniminin kamudaki en önemli uygulamalarından biri dolandırıcılık tespittir. Güçlü veri

işleme yeteneğiyle makine öğrenimi idarelerin tekrarlanan ve yoğun süreçleri otomatikleştirmesini sağlar. Makine öğrenimi araçları normal faaliyetlerden sapmaları belirler, çeşitli kaynak ve süreçlerden veri toplayarak idarecileri olağan dışı olaylar konusunda uyarır. Makine öğrenimi kamu politikalarını etkilemek ve bilgilendirmeye yönelik sosyal eğilimleri analiz etmek için de kullanılır. Doğal dil işleme yapay zekâ destekli sohbet robotları ve sanal asistanlarla vatandaşların sorunlarını ve endişelerin verimli bir şekilde ele alabilir, doğru bilgi ve rehberlik sağlayabilir (Wong, 2024; TechSur 2022). Aynı zamanda doktorlar tarafından bir hastanın elektronik sağlık kaydına bakmak, hastanın sağlığı, aile geçmişi ve geçmiş tıbbi kayıtlarına dayalı kişisel bakım planları oluşturmak için kullanılabilir (Cogent Infotech, NLP in the Public Sector, www.cogentinfo.com). Kamu yönetiminde yapay zekâ kullanımı bazı yönlerden avantajlı olmakla birlikte yapay zekâ uygulamalarının dezavantajları da bulunmaktadır.

Çizelge 1. Kamu Yönetiminde Yapay Zekânın Kullanımı

Avantajlar	Dezavantajlar
Hizmet sunumunda verimlilik	Kültürel ve kurumsal direnç
İnsan hatasında azalma	Mali kısıtlamalar
Yeteneklerde gelişme	Veri kalitesi ve kullanılabilirliği
Kaynak optimizasyonu	Teknik altyapı
Karar vermede iyileşme, şeffaflık ve hesap verebilirlik	Özel hayatın gizliliğini ihlal ve idari sorumluluğun belirsizliği

www.snowflake.com, Cogent Infotech, Computer Vision Use Cases in Government Sector, www.cogentinfo.com, Ingerman, 2024.

Çizelge 1’de de görüleceği üzere yapay zekâ destekli araçlar vatandaşların sorularına anında kişiselleştirilmiş yanıtlar vererek bekleme sürelerini azaltmakta, hizmetleri daha erişilebilir ve duyarlı hale getirmektedir (www.snowflake.com). Örneğin; 2015’teki Nepal depreminde yapay zekâ teknolojileri arazi ve kaynak ihtiyaçları hakkında kritik bilgiler sağlayarak afet müdahalesine yardımcı olmuştur. Ayrıca itfaiyeciler için yapay zekâ tabanlı bilişsel sağlık izleme platformları ve erken yangın algılama sistemleri gibi kamu güvenliğini iyileştirmek için çeşitli sistemler geliştirilmiştir. Yapay zekânın idari işlemlerde kullanımı insan kaynaklı hataları önemli ölçüde azaltmıştır. Yapay zekânın öngörücü analitiği, gelecekteki gereksinimleri tahmin etmede geçmiş verileri inceleyerek kamu yönetiminin basiretli biçimde bütçe tahmini ve kaynak tahsisi yapmasını mümkün kılmaktadır. Veri analitiği bilinçli karar almak isteyen politika yapımcılar için vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. Gelişmiş analitik araçları ve makine öğrenim tekniklerini kullanarak hükümetler karmaşık veri kümelerini ayrıntılı bir biçimde inceleyebilir, fark edilmeyecek gizli kalıpları ve ilişkileri ortaya çıkarabilir. Politika yapımcılar öngörücü analiz ve senaryo planlamasını kullanarak gelecekteki eğilimleri tahmin edebilir ve farklı politik kararlarının potansiyel etkisini değerlendirebilir. Bu değişen koşullara uyum sağlayabilen esnek politikaların tasarlanmasına olanak tanır ve uzun vadeli etkinliği garanti eder. Örneğin; ekonomik faaliyetlerin gerçek zamanlı ölçümünü sağlayan OECD Weekly Tracker ekonomik krizler sırasında hızla değişen verileri anlık olarak değerlendirmektedir (www.snowflake.com; www.crisis-response.com).

Yapay zekâ hükümetlerin kamu yönetiminin çeşitli yönlerini izleme ve raporlama biçimini dönüştürmüştür. Yapay zekâ tarafından desteklenen gerçek zamanlı izleme sistemleri verileri

sürekli analiz ederek politika uygulaması ve etkisi hakkında güncel öngörüler sağlayabilir. Örneğin; yapay zekâ destekli bakım programları kötü makineler, araçlar ve altyapıyla ilgili kaza riskini azaltabilir. Bu araçlar nesnelerin interneti cihazlarından ve uzak sensörlerden gelen verileri analiz ederek kamu binalarındaki ekipman arızalarını ve rutin bakım ihtiyacını belirleyerek genel bakım maliyetlerini azaltabilir. Ayrıca yapay zekâ belediyelerde çevre kalitesi ölçümlerinin izlenmesini sağlayabilir. Bu yetenek hükümetlerin hava kalitesindeki, su kirliliği seviyelerindeki ve diğer çevresel faktörlerdeki değişiklikleri gerçek zamanlı olarak denetlemesine ve bunlara yanıt vermesine olanak tanır. Bu da etkili çevre yönetimi politikalarına yol açar (www.snowflake.com). Yapay zekâ hükümetlerin kaynak optimizasyonu hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur. Enerji kullanımını optimize etme, toplu taşıma rotalarını iyileştirme ve kentsel gelişimi planlama gibi alanlarda yapay zekâ oldukça etkindir (Jun, 2023).

Elektronik sağlık kayıtlarından ve diğer kaynaklardan gelen büyük miktarda veriyi analiz ederek yapay zekâ algoritmaları çeşitli sağlık koşullarıyla ilgili kalıpları ve risk faktörlerini belirleyebilir. Çocuk istismarı, ihmal veya evsizlik gibi sosyal sorunlarla ilişkili kalıpları ve riskleri belirlemek için konut kayıtları, sağlık veri tabanları, sosyal hizmet kullanımı gibi birden fazla kaynaktan gelen veriler analiz edilir (Davenport ve Kalakota, 2019). Birleşik Krallıkta Maidstone Belediye Meclisi, evsiz kalma riski olan kişileri belirlemek için farklı hizmetlerden gelen bilgileri bir araya getiren yenilikçi bir veri ve analiz aracı olan OneView'i uygulamıştır. Platform, ödenmeyen kamu borçları veya konut yardımı gibi risk uyarıları oluşturarak kriz çıkmadan proaktif müdahaleye olanak tanımaktadır (Montero, 2024). Nesnelerin interneti (IoT), bulut bilişim ve büyük veri gibi teknolojilerden yararlanarak şehirler daha verimli ve sürdürülebilir hale gelmiştir. Akıllı şehirlerdeki yapay zekâ uygulamaları trafik yönetiminden kamu güvenliğine ve çevre izlemeye kadar uzanmaktadır ve şehirlerin vatandaşların ihtiyaçlarına daha etkili bir şekilde yanıt vermesine yardımcı olmaktadır. Hukuk sektöründe belge incelemesi ve yasal araştırma gibi rutin görevlerin otomatikleşmesiyle karar alma sürecine daha fazla odaklanılması sağlanmıştır. Yapay zekânın sürdürülebilir kalkınmayı destekleme potansiyeli çevre koruma ve karbon ayak izini azaltma açısından dikkat çekicidir. Yapay zekâ doğal kaynakları verimli biçimde yönetmede, binalarda enerji kullanımını optimize etmede, sürdürülebilir tarım uygulamalarını desteklemede etkilidir (Diaz, gemmo.ai/ai-in-smart-cities, Vinuesa, vd. 2020).

Yapay zekâ politika oluşturma ve program uygulamasını geliştiren gerçek zamanlı veri analizi ve tahmin yetenekleri sağlayarak karar verme sürecini rasyonelleştirir. Bu hükümetlerin değişen toplumsal ihtiyaçlara ve önceliklere uyum sağlayabilme kabiliyetini arttırmaktadır. Aynı zamanda personel yöneticilerine sunulan istatistiksel veri ve tahminler kurumsal planlar üzerinde etkili olmaktadır. Personel devir oranının tahmini, nitelikli çalışanların işten ayrılmalarının önlenmesi, açık pozisyonlar için başvuruların analizi ve en uygun adayların seçimi, çalışanların iş tatmini ve örgütsel bağlılığını arttıracak önlemlerde yapay zekâ araçları kullanılmaktadır. Bu durum kamu kurumlarında nepotizm ve takdir yetkisinin kötüye kullanımı gibi öznel sorunların önüne geçmektedir (Erkutlu vd. 2023: 1405-1410; Harrison ve Luna-Reyes, 2020; Yfantis vd. 2020; Mikhaylov vd. 2018; Zuider wijk vd. 2021; Wirtz vd. 2018, Yapay Zekâ Çalışma Grubu, 2023: 206-207).

Yapay zekâ teknolojilerinden yararlanarak kamu kuruluşları açık veri girişimlerini iyileştirirler. Kurumlar arası uyumluluğun izlenmesi sağlanır, dolandırıcılık girişimlerinin tespiti ve önlenmesi kolaylaşır. Amazon Web Services hükümet kuruluşlarının uyumluluk gereksinimlerini karşılamasına yardımcı olmaktadır. Örneğin; AWS denetim yöneticisi risk ve uyumluluk değerlendirmeleri için AWS kullanımını sürekli olarak denetlemektedir. Uyumluluk gereksinimlerini kullanım verilerine göre eşleştirmekte, birden fazla veri kaynağından kanıt toplamaktadır. Gelişmiş algoritmalar ve makine öğrenimi büyük veri kümelerindeki anormallikleri veya şüpheli işlemleri hızla tespit edebilir ve bunları ayrıntılı bir soruşturma için adli birimlere yönlendirir. ABD’de Hazine Bakanlığı’nın mali suçları tespit ağı finansal verileri incelemede ve kara para aklamayı ifşa etmeyi sağlayacak hareketliliklerde yapay zekâyı kullanmaktadır (Iribarren ve Verghote, 2023). Bu avantajlarına rağmen, yapay zekâ kamu yönetiminde kültürel veya kurumsal bir dirençle karşılaşabilir.

Kamu kurumları yenilikçi teknolojilerin benimsenmesini engelleyecek katı yapı ve süreçlere sahiptir. Devlet memurları rolleri gereği risk almaya teşvik edilmezler. Değişime karşı olan direnç yapay zekânın kamu yönetimine entegrasyonunu önemli ölçüde engeller. Mali kısıtlamalar kamu sektöründe yapay zekânın benimsenmesinin önünde önemli bir engeldir. Kamu bütçelerinin imkânları genellikle sınırlıdır ve birçok önceliği vardır. Bu nedenle hemen faydasını göstermeyecek yapay zekâ teknolojilerine yatırım yapmak riskli olarak görülmektedir. Veri kalitesi ve kullanılabilirliği kamudaki yapay zekâ girişimlerinde büyük zorluklar oluşturmaktadır. Çoğu kamu kuruluşu yapay zekâ sistemlerinin dağılımını zorlaştıran farklı departmanlar arasında bölünen ve güncelliğini yitiren verilerle uğraşmaktadır. Standartlaştırılmış ve birlikte çalışabilen teknik bir altyapının olmaması kamu yönetiminde yapay zekânın benimsenmesinin önündeki bir diğer engeldir. Yapay zekânın özel hayatın gizliliğini ihlal etme tehlikesi de mevcuttur. Büyük veri yoluyla oluşturulan kayıtlar hükümetlere vatandaşlar üzerinde bir gözetim yetkisi tanır (Akyol ve Özkan, 2023: 122). Yapay zekânın karar vermeye yönelik tercihlerde kullanımı idari açıdan bürokrasiyi mekanikleştirerek orta ve alt kademedeki memurların yönetsel kapasitelerini olumsuz yönde etkileyecektir (Kocaman, 2024: 183-184). Yapay zekânın aldığı kararlar dolayısıyla idarenin karşılaşacağı muhtemel zarardan yapay zekâ üreticisi sorumludur. Yapay zekânın kendi başına düzenleyici bir idari işlem tesis ederek idare yerine karar alması halinde de doğabilecek sorun veya zararlardan dolayı idarenin kusurlu veya kusursuz sorumluluk hali devam edecektir (Küçük, 2024: 208-209).

Yapay zekânın kamu yönetiminde etkinliğini sağlamak için etkin bir yapay zekâ politika çerçevesinin oluşturulması gerekmektedir. Bunun için yapay zekâ araçları, varlıkları, güvenlik açıklarını ve olası etkileri değerlendiren mevcut risk değerlendirme süreçlerinin bir parçası haline gelmelidir. Mevcut bilgi teknolojisi politikaları güncellenmelidir. Kurumlar sağlam güvenlik önlemlerini uygularken ilgili veri koruma düzenlemelerine uymalıdır. Başarılı bir uygulama yapay zekâyı ilgili bir komite kurulmasını gerekli kılmaktadır. Bu komite açıklanabilir ve denetlenebilir yapay zekâ sistemlerine ve kurumsal değerlerle uyumlu yönergelerle odaklanmalıdır. Bunun ardından paydaş rolleri ve sorumlulukları tespit edilmelidir. Hükümet organları, uluslararası örgütler, sanayi grupları, teknik profesyoneller, akademik kurumlar temel paydaşlardır. Hazırlanacak etik yönergelerin kolektif refahı teşvik etmesi, gizliliği koruması, kararlar üzerinde kontrol sağlaması, ayrımcılığı ortadan kaldırması

önemlidir. Hesap verebilirlik için algoritmaların kararları nasıl aldığına dair net kayıtların tutulması, yapay zekâ sistemi sonuçlarının ayrıntılı incelenmesi, anlaşılır bir formatta bilgilerin kamuoyuyla paylaşılması gereklidir (Jun, 2023; Floridi ve Cows, 2019; Stankovic vd. 2023).

Kamuoyuna danışmak vatandaşların yapay zekâ uygulamalarını benimsemelerini kolaylaştıracaktır. Bunun için oluşturulacak bir bilgi edinme birimi kamuoyu girdilerini kullanarak insanların endişe ve fikirlerini paylaşmalarını sağlar. Yapay zekâ uygulamalarının başarısını ölçmede veri kalitesi ölçümleri, güvenlik göstergeleri, maliyet-değer analizi gibi temel performans ölçütleri kullanılmaktadır. Veri kalitesi, veri kaynağının şeffaflığı, dokümantasyon netliği ve işlem geçmişine odaklanılarak ölçüm yapılmaktadır. Veri kalitesinin değerlendirilmesi doğruluk, eksiksizlik ve zamanında vuku bulma ölçütlerine dayanır. Güvenlik göstergeleri olarak yapay zekâ modelleriyle ilgili güvenlik olaylarının sayısı yetkisiz erişim girişimlerini ortaya çıkarır. Maliyet-değer analizi yapay zekâ yatırımlarından elde edilen veri-maliyet-değer oranı ve yatırım getirisinin değerlendirilmesidir (Parker, 2024).

Genel olarak yapay zekâ kamu hizmeti sunumunda verimliliği ve etkinliği önemli ölçüde artırma potansiyeline sahiptir, ancak aynı zamanda etik ve güvene ilişkin endişeleri de gündeme getirmektedir. Otomasyona dayalı robotik bürokrasi sistemleri zaman ve maliyet tasarrufu sağlayarak ihtiyaç duyulacak kamu personelinin sayısını azaltsa da her an halkı güven erozyonuna uğratabilecek krizlere de yol açma eğilimindedir (Özer, 2023: 352-354). Yapay zekânın hizmetlerinden yararlanma ve kamu hizmetlerinin sunumunda vatandaşların korunması arasındaki hassas denge hizmet sunumunun geleceğini etkileyecektir.

2. AB’NİN YAPAY ZEKÂ POLİTİKASI

AB dijital teknolojilere ve yapay zekânın aktif kullanımına dayalı bir Avrupa inşa etmek amacıyla 2017’den itibaren bu alandaki politikalarını ortaya koymaya başlamıştır. Avrupa Parlamentosu Yasal İşler Komitesi 2017’de hazırladığı bir raporda yapay zekâya sahip otonom robotların elektronik bir kişiliğe sahip olduğunun kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir (TBD, 2020).

AB yapay zekâya dayalı yeni ekonominin getirdiği rekabetçi fırsatlardan istifade etmek amacıyla 2018-2020 yıllarını kapsayan sürede Avrupa için Yapay Zekâ, Yapay Zekâ Eşgüdüm Planı, İnsan Merkezli Yapay Zekâda Güven İnşası, Yapay Zekâ Hakkında Beyaz Kitap adlı belgeleri yayınlamıştır. AB Komisyonu yapay zekânın güvenilirliğini sağlamak amacıyla katılım, gizliliği koruma, şeffaflık, eşitlik, hesap verebilirlik, interaktif iletişim gibi temel şartlar belirlemiştir (Okçu ve Düz, 2023: 224-235). Bu çerçevede üye ülkeler 2018’de yapay zekâ konusunda işbirliği belgesini imzalayarak yapay zekânın kullanımından doğacak sorunları ortaklaşa çözme kararı almıştır. Aynı yıl yapay zekâya ilişkin koordineli plan yayınlanarak Avrupa Komisyonu Yapay Zekâ Uzman Grubuna 52 uzman atanmıştır. Koordineli plan yapay zekânın inovatif gücünü keşfetme, eğitime katkı yapmasını sağlama, yapay zekâyla ilgili standartları belirleme gibi hedeflere sahiptir (Baybağ, 2024: 85). 2018’de Avrupa Konseyi Avrupa Adalet Verimliliği Komisyonu tarafından Avrupa Adalet Sistemlerinde ve Çevrelerinde Yapay Zekâ kullanımına İlişkin Etik Şartname yayınlanmış ve adalet alanında kalite, şeffaflık, kullanıcı kontrolü, eşitlik, temel hak ve hürriyetlerin korunması gibi etik ilkeler kabul edilmiştir. Bu etik şartname yapay zekâ teknolojilerinin en az risk ve maksimum fayda mantığına göre nasıl ve nelere riayet edilerek kullanılması gerektiğine dair bir rehber olma

niteliğini taşımaktadır (Birtane, 2024: 242-244; Görentaş ve Çiftçi, 2024: 189-191). 2019'da yayınlanan AB Etik İlkeler Rehberi güvenilir bir yapay zekâ için insan özerkliğine saygı, yapay zekâ sistemlerinin vereceği zararları proaktif biçimde önleme, sürece dâhil tüm paydaşların hakkaniyetli biçimde hareket etmesi, yapay zekânın eylem ve işlemlerinin sebep ve sonuçlarının açıklanabilir olması ilkeleri üzerinde durmuştur. Bu ilkelerin hayata geçirilebilmesi için temel gereklilikler denetlenebilir teknik kapasitenin yeterliliği, sağlıklı veri yönetimi, şeffaflık ve adalet, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirme, sorumlulukların gereği gibi yerine getirilip getirilmediği hususunda hesap verebilirlik mekanizmalarını işletme olarak tespit edilmiştir (Yapay Zekâ Çalışma Grubu, 2023: 21-24). Bu amaçla Komisyon, yapay zekâyla ilgili etik sorunların ve güvenlik açıklarının üstesinden gelmek için 2020'de Yapay Zekâyla İlgili Güvenlik ve Sorumluluk Esasları adlı raporunu yayınlamıştır. Aynı yıl yayınlanan Yapay Zekâ Üzerine Mükemmellik ve Güvene Dayalı Avrupa Yaklaşımı Raporu birlik üyelerinin ortaklaşa müzakere yoluyla yapay zekânın kişisel verilerin ve gizliliğin ihlali, önyargıların önüne geçme gibi potansiyel etik sorunlarının üstesinden gelmek için düzenleyici bir eylemde bulunmasını önermektedir. Güvenlik alanında algoritma ve veri setlerinin risk analizlerinin ve sertifikasyon süreçlerinin ön bir değerlendirmeden geçirilerek kontrolü önemsenmektedir (Yılmaz vd. 2021: 452-458).

AB 21. Yüzyılın başından itibaren dijital teknolojilerin ekonomi ve toplumun geleceğini şekillendirmedeki rolünün bilincindedir. Öncelikli olarak başlatılan Ufuk Avrupa-Ufuk 2020 programı bilimsel mükemmeliyet, endüstriyel liderlik ve toplumsal sorunlar gibi üç temel ilkeye sahiptir (Dışişleri Bakanlığı, 2024). Bilimsel mükemmeliyetle AB'nin bilimsel veri tabanının güçlendirilmesi, Avrupa araştırma alanında bütünselliği sağlamak hedeflenmektedir. Endüstriyel liderlik KOBİ'lerin gelişmesini arzulamaktadır. Toplumsal sorunlar kapsamında sürdürülebilirlik, sağlık, toplumsal refah, akıllı ulaşım, verimli enerji kullanımı, toplumdaki yenilikçi kapasite gibi konular ele alınmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2024). Bu sebeple Dijital Pusula ve Dijital Avrupa Programı gibi girişimler başlatılmıştır. Dijital dönüşüm örgüt ve hizmetlerde dijital teknolojilerin kullanımınıdır. Bulut bilişim, yapay zekâ, nesnelerin interneti gibi teknolojiler bu dönüşümün anahtarıdır (Kovács d. 2022; Obelovska vd. 2025; Stoumpos vd. 2023). Mart 2021'de başlatılan Dijital Pusula, AB'nin dijital alanda küresel lider olma ve dijital teknolojilerin vatandaşlara ve işletmelere fayda sağlaması hedefine sahiptir ve dört temel nokta üzerine yapılandırılmıştır. İlk nokta, nüfusun önemli bir bölümünün temel dijital becerilere sahip kılınması, inovasyonu teşvik edecek bilgi teknolojisi uzmanının istihdam edilmesine odaklanmaktadır. İkinci nokta, gigabit yüksek hızlı internet bağlantısının ve 5G teknolojilerinin benimsenmesine ilişkin dijital altyapıya yatırım yapılmasıdır. Üçüncü nokta, bulut bilişim, büyük veri ve yapay zekâ gibi teknolojilerin Avrupa'daki işletmeler arasında benimsenmesini sağlamaya odaklıdır. Dördüncü nokta, kamu hizmetlerinin erişilebilirliğini arttırmak ve dijital kimliklerin yaygın kullanımını sağlama hedefiyle kamu hizmetlerinin dijitalleştirilmesidir (EPRS, 2024). Bu temel noktalar birbirine bağlıdır. Bir alandaki başarının diğerleri üzerinde olumlu etki yaratması beklenmektedir. Örneğin, dijital becerilerin geliştirilmesi vatandaşların ve işletmelerin dijital teknolojileri benimsemesini kolaylaştırabilir. Bu dört temel nokta AB'nin dijital hedeflerine yönelik ilerlemenin izlenmesine ve değerlendirilmesine olanak tanıyan belli hedef ve göstergelerle desteklenmektedir. Dijital Pusula, AB'nin dijital alandaki egemenliğini güçlendirmeyi, dijital alanda özerk seçimler

yapma kapasitesini güvence altına almayı, AB dışında sunulan teknoloji ve hizmetlere karşı olan bağımlılığı azaltmayı amaçlamaktadır (Smuha, 2023). 2030 yılına kadar ulaşılması gereken bu stratejik öncelikler dijital dönüşümün sürdürülebilir kalkınma ve kapsayıcı büyüme gibi daha geniş toplumsal hedeflerle uyumlu hale getirilmesinin önemini vurgular. AB üye devletlerin dijital dönüşümünü her yıl dijital ekonomi ve toplum endeksi aracılığıyla izlemektedir. Bu endeks bağlantı, insan sermayesi, dijital teknolojinin entegrasyonu, dijital kamu hizmetleri gibi unsurları değerlendirmektedir. Bu değerlendirme birlik genelinde tutarlı ve hızlandırılmış bir dijital geçişi garantileyerek geniş stratejik hedefleri ölçülebilir sonuçlara dönüştürmek suretiyle dijital politikaya yönelik sonuç odaklı bir yaklaşımı teşvik etmektedir (Obelovska vd. 2025; Morganti, vd. 2014; Stankovic vd. 2021).

Dijital Avrupa Programı, Avrupa toplumu ve ekonomisinin dijital dönüşümünü sağlamayı amaçlayan finansal bir araçtır. Programın temelinde yer alan dijital tek pazar sınır ötesi çevrim içi faaliyetlerdeki engelleri ortadan kaldırarak bireylerin ve işletmelerin faaliyet göstereceği birleşik bir dijital ekonomiyi amaçlamaktadır (Krimmer, vd. 2021). Sosyo-ekonomik hedeflere sahip Ufuk Avrupa ve Dijital Avrupa programları yapay zekâ için yıllık 1 milyar avro bütçe tahsis edilmiştir. Özel sektör ve üye devletlerin yıllık katkılarıyla desteklenen yıllık yatırımlar 20 milyar avroya yaklaşmıştır. Yedinci çerçeve programı ile birlikte rekabet edebilirlik ve yenilik programlarının toplam bütçesi 71 milyar avro olarak tespit edilmiştir. Bu girişimler toplu olarak AB'nin teknik donanımlı bir nüfus ve güçlü bir dijital ekonomi yaratma hedefini vurgulayarak Avrupa vatandaşlarının ve endüstrilerinin donanımlı olmasını sağlamaktadır (Korac vd. 2023; Junius, 2020; Dışişleri Bakanlığı, 2024). Avrupa Komisyonu küresel zorlukların üstesinden gelmek için kalite kriterleriyle bağlantılı olarak dijital medyayı genişletme çabalarını eLearning girişimince finanse edilen DigEuLit projesiyle desteklemiş, dijital okuryazarlığın AB genelinde yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Bu bütünsel yaklaşım, dijital dönüşümün yalnızca teknolojik bir değişim değil, derin bir toplumsal dönüşüm olduğunu, vatandaşları gelişen dijital çağda gerekli yetkinliklerle donatmanın ortak koordinasyona dayalı çabalar gerektirdiğine vurgu yapmaktadır (Thomas vd. 2021; Malkowska vd. 2021).

Komisyonu bağlı olarak faaliyet yürüten Yapay Zekâ Etiği Danışma Konseyi, halkın çeşitli bakış açılarını ve çıkarlarını dikkate alan kapsayıcı bir yaklaşımı savunmaktadır. Aileyle ilgili politik alanlardan elde edilebilecek değerli girdileri kabul etmektedir. Konseyin çalışmalarının merkezinde Avrupa Komisyonu ve üye devletlerarasındaki işbirliği yer almaktadır. Konsey içerik boyutunu detaylıca ele alarak etik kaygıların ve tüm paydaşların çıkarlarının dikkate alınmasını sağlamaktadır. Konseyin çalışmaları yapay zekâ teknolojisindeki ilerlemelerin etik ilkeler ve bireysel refahla uyumlu olduğu bir topluma katkıda bulunmaktadır (Vesic-Alujevic vd. 2020; Niklas ve Dencik, 2020; Hoffmann-Riem, 2020).

Haziran 2022'de Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisinin Bilim ve Teknolojinin Geleceği Komisyonu "Veriyi ve Yapay Zekâyı Herkes İçin Yönetmek: Sürdürülebilir ve Adil Veri Yönetimi İçin Modeller" adlı bir belge yayınlamıştır. Bu belgede veri ve teknoloji altyapısının gelişiminde bireysel faydadan öte toplumsal faydanın risk azaltımı stratejisiyle gerçekleşeceğine vurgu yapılmaktadır (Eti, 2023: 242-245). Bu gelişmelerin ardından dünyadaki ilk yapay zekâ yasası Aralık 2023'te AB Konseyi ve Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. Yasada yapay zekânın sosyo-ekonomik sistemler üzerinde oluşturacağı riskler, bu

risklere ilişkin politik gündemin ve yasal mevzuatın güncellenmesi, bazı uygulamaların kullanımına sınırlandırmalar getirilmiştir. Biyometrik veri tabanının birtakım somut olaylarda kullanımı, yüksek riskli yapay zekâ teknolojilerinin kullanımında temel insan haklarının korunmasına özen gösterilmesi gibi hususlar da yasada yer almaktadır (Görentaş ve Çiftçi, 2024: 184-185).

AB Yapay Zekâ Yasası, yapay zekâyâ ilişkin uygulamaları kabul edilemez, yüksek ve düşük risk olarak üçe ayırmaktadır. Video oyunları ve spam gibi uygulamalar düşük risk olarak değerlendirilmiştir. Otonom araçlar, kredi notu uygulamaları, sınav değerlendirme sistemleri, hukuki uygulamalar yüksek risk taşımaktadır ve önemli standartlara tabidir. Sosyal puanlama, yüz ve parmak izi tanımlama uygulamaları kişisel haklara ve güvenliğe tehdit oluşturduğu gerekçesiyle kabul edilemez risk kategorisindedir ve bunların tamamen yasaklanması öngörülmüştür (Görentaş ve Çiftçi, 2024: 187; Birtane, 2024: 247-249). Yapay zekâ uygulamalarının yargı alanında kullanımında destekleyici, tahmin ve öngörü sunan yapay zekâ sistemleriyle hâkimin yerini alan yapay zekâ olmak üzere üç kategoriden söz edilmektedir. Destekleyici yapay zekâ hukuki sorunlar veya konular hakkında sistem dâhilindeki bireylere öneri ve destek sunan birimlerdir. Örneğin; Ross, mevzuat, mahkeme kararları, icra-iflas hukuku gibi alanlarda hizmet veren bir yapay zekâ yazılımıdır. Lex Machina geçmiş davalarda yer alan somut vakalardan hareket ederek çözümlenmesi gereken hukuki sorunlar hakkında önerilerde bulunmaktadır. Tahmin ve öngörü sunan yapay zekâ, yargı kararlarını yıllara göre analiz ederek tahmine dayalı analitik çıkarımlarda bulunmaktadır. Hâkimin yerini alan yapay zekâda taraflar uyuşmazlığı önce yapay zekâ sistemi üzerinden müzakere ederek çözümlemeye çalışmaktadır ve sonradan gerçek hâkim karşısında itiraz haklarını kullanabilmektedir. Bu sistemlerin AB’de uygulanma imkânı yasal mevzuat gereğince henüz sınırlıdır (Birtane, 2024: 250-252).

AB Nisan 2023’te Avrupa Algoritmik Şeffaflık Merkezi’ni açmıştır. Ticari çevrim içi hizmetlerde rekabet, kullanıcı güvenliği, toplumsal risklerin en aza indirgenmesini amaçlayan Dijital Hizmetler Yasası 2022’de yayımlanmış ve 2024’te yürürlüğe girmiştir. 2020 sonrası yapay zekâ politikalarında kamu ve özel sektör arasındaki inovasyon girişimlerini işbirliği halinde yürütme, birlik üyelerinin bilgi yoğun sektörlerde stratejik açıdan öncü bir rol üstlenmesi gibi hedeflerin yaygınlık kazandığı görülmektedir (Etike, 2023: 228-234). Aşağıdaki tabloda AB’nin yapay zekâ politikalarınca yürürlüğe konulan resmi girişimler yer almaktadır:

Çizelge 2. AB’nin Yapay Zekâ Yolculuğu

2018-2020 Arası Yayımlanan Yapay Zekâ Politika Belgeleri: Avrupa İçin Yapay Zekâ, Yapay Zekâ Eşgüdüm Planı İnsan Merkezli Yapay Zekâda Güven İnşası, Yapay Zekâ Hakkında Beyaz Kitap
2018: Yapay Zekâ Konusunda İşbirliği Belgesi, Avrupa Adalet Sistemlerinde Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Şartname
2019: Güvenilir Yapay Zekâ İçin Etik Kılavuz
2020: Yapay Zekâyla İlgili Güvenlik ve Sorumluluk Esasları, Yapay Zekâ Üzerine Mükemmellik ve Güvene Dayalı Avrupa Yaklaşımı Raporu
2021: Dijital Pusula ve Dijital Avrupa Programı
2022: Dijital Hizmetler Yasası
2023: Avrupa Algoritmik Şeffaflık Merkezi, AB Yapay Zekâ Yasası

EPRS, 2024; Okçu ve Düz, 2023; Baybağan, 2024; Görentaş ve Çiftçi, 2024, Smuha, 2023, Etike, 2023.

3. SONUÇ

Kamu yönetiminde yapay zekânın kullanımına dönük stratejiler ve politikalar modern idari reformların en son aşamasını simgelemektedir. Yapay zekânın kullanımı uzmanlaşmış bürokratik süreçlerin ve fonksiyonların hemen hemen tamamında mümkün hale gelmiştir. Yapay zekâ teknolojileri ve sistemleri, trafik akışının analizi, sağlık hizmetlerinin gelişimi, büyük miktardaki veri kümelerinin işlenmesi, sohbet robotlarına başvurularak görevlerin otomatikleştirilmesi, siber saldırıları önleme, politika yapımını alternatif seçenekleri hızlıca değerlendirerek kolaylaştırma, karar verme gibi pek çok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Gelişmiş bir yapay zekâ yönetim çerçevesine sahip kurumlar daha iyi çıktılara ulaşmaktadır ve teknolojik yeteneklerini arttırarak yönetsel etkinliği sağlamaktadır.

Kamu yönetiminde yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte mekanik, hantal bürokratik yapıların yerini esnek niteliğe sahip ve uzmanlaşmış takım çalışmalarına bırakması beklenmektedir (Hergüner, 2024: 1589). Belirli hedeflere ulaşma amacını taşıyan bu takımlarda veri analizi yapacak çok sayıda personelin istihdam edilmesi, uzmanlaşmanın önem kazanmasıyla yetkinliklere dayalı eğitim programlarına yer verilmesi, görev odaklı ve güncel iş tanımlarına sahip personel yönetiminin teknik kapasitesinin artması beklenmektedir.

Yapay zekâ teknolojilerinin kullanımına yönelik bürokratik direnç, güvenlik ve gizliliğin sağlanması hususundaki etik kaygıların artması, mali ve teknolojik olanakların yetersiz kalması, yapay zekânın kullanımına dair idari sorumluluğun nasıl olması gerektiğinin mevzuatta düzenlenmemesi gibi engellerle de karşılaşılması muhtemel gözükmektedir.

Yapay zekânın kamu yönetimine entegrasyonunda kurumlar düzenli denetim yapmak ve riskleri yönetmekle görevli üst düzey idarecilere bağlı olarak çalışacak yapay zekâ yönetim birimleri oluşturmalarıdır. Politika yapıcılar ve kamu yöneticileri dijital okuryazarlığı geliştirmeyi hem personel hem de vatandaşlar için temel bir öncelik haline getirmelidir. Kamu kurumları departmanlar ve paydaşlar arasında yapay zekâ araçlarına eşit erişim sağlanması için gayret göstermelidir. Etkili bir yapay zekâ yönetimi kurumlar ve sektörler arasında işbirliğini gerektirmektedir. Yapay zekâ modellerini değerlendirmek için paylaşılan ortak bir standart oluşturmak düşük kaliteli ve önyargıya sahip yapay zekâ araçlarının kamu yönetiminde uygulanmasını önlemeye yardımcı olur. Küresel bir standart ulus ötesi karşılaşılabilecek yapay zekâ sorunlarını çözmek için daha uygundur. Politika yapıcılar örnek yasalar ortaya koyan ve farklı alanlardan gelen uzmanların görüşlerini temel alan evrensel trendleri mutlaka takip etmelidir (Robert and McCormack, 2024; DiMatteo vd. 2022).

AB 2018'den itibaren yapay zekânın getireceği fırsatlar ve neden olacağı sorunlar hakkında hassasiyetle durmaktadır. Bu sebeple hazırlanan geniş kapsamlı politika belgelerinin yanında birtakım yasal düzenlemelere de gitmiştir. Politika belgelerinde ve yasal düzenlemelerde işlenen ana tema yapay zekâ teknolojilerinin güvenilir, adil ve insan haklarına saygılı olmasının temin edilmesi ve bunun için gerekli her türlü güvenlik tedbirine başvurulmasıdır. Buna göre, üye devletlerin yapay zekâ politikalarında şeffaf, hesap verebilir, paydaş katılımını mümkün kılan uygulamaları desteklemeleri, etik unsurları hesaba katarak kamuoyunun güvenini kazanmaları beklenmektedir. AB yapay zekâ politikalarıyla dijital teknolojilerin yasal ve

teknolojik altyapısını hazırlayarak küresel rekabette geri kalmamak adına kararlı adımlar atmıştır. Gelecekte birliğin yapay zekâ politikalarının geniş ölçekli bir biçimde rekabetçi avantajlardan yararlanmak ve güvenlik altyapısını daha da güçlendirmek amaçlarına odaklanacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akyol, T., İ., Özkan, S., A., N. (2023). Yapay Zekâ Uygulamalarının Yerel Hizmet Sunumuna Etkisi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 120-134.

AI in Government and Public Services: Benefits, Use Cases <https://www.snowflake.com/en/fundamentals/ai-us-government/> (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Brown, O. (1982). Impacts of Technology upon Organizational Design and Management. Proceedings of the Human Factors Society Annual Meeting, 26(10), 879. <https://doi.org/10.1177/154193128202601015>

Balbaa, M., Abdurashidova, M. (2024). The Impact of Artificial Intelligence in Decision Making: A Comprehensive Review. EPRA International Journal of Economics, Business and Management Studies. 11: 27-38. <https://doi.org/10.36713/epra15747>.

Baybağan, S. (2024). *Kamu Yönetiminde Yapay Zekâ Stratejileri ve Uygulamaları: Türkiye ve Singapur Karşılaştırması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Birtane, Ş. (2024). Hâkime Yardımcı Yapay Zekâ. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi. 59: 233-272. <https://doi.org/10.54049/tad.1515051>.

Berberoğlu, B. (2023). Yönetimde Yapay Zekâ. Scientific Journal of Innovation and Social Sciences Research, 3 (2): 81-96.

Cogent Infotech, NLP in the Public Sector (with examples in different industries), <https://www.cogentinfo.com/resources/nlp-examples-in-the-public-sector> (Erişim Tarihi: 25.08.2025).

Cogent Infotech, Computer Vision Use Cases in Government Sector, <https://www.cogentinfo.com/resources/computer-vision-use-cases-in-government-sector> (Erişim Tarihi: 25.08.2025).

Crisis Response, The role of AI and Machine Learning in Public Safety, https://www.crisis-response.com/Articles/608733/The_role_of.aspx 26 (Erişim Tarihi: 25.08.2025).

Corrêa N. K, Galvão, C., Santos, J. W, Del Pino C, Pinto E. P., Barbosa C, Massmann D, Mambrini R, Galvão L, Terem E, de Oliveira N. (2023). Worldwide AI ethics: A review of 200 guidelines and recommendations for AI governance. Patterns (NY). Oct 13; 4(10):100857. <https://doi.org/10.1016/j.patter.2023.100857>

Can, Ö., Sezgin, M. (2024). Yapay Zekâ Teknolojilerinin Kurumsal İletişimdeki Rolünün Değerlendirilmesi. 8 (15): 103-114. <https://doi.org/10.58201/utsobilder.1497333>

Davenport, T., Kalakota, R. (2019). The potential for artificial intelligence in healthcare. Future Health 6 (2):94-98. [doi: 10.7861/futurehosp.6-2-94](https://doi.org/10.7861/futurehosp.6-2-94).

Diaz, M., AI in Smart Cities: The benefits and challenges, <https://gemmo.ai/ai-in-smart-cities/>, (Erişim Tarihi: 25.08.2025).

DiMatteo, L. A., et al. (2022). *The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence: Global Perspectives on Law and Ethics*. Cambridge University Press.

Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı (2024). Ufuk 2020, https://www.ab.gov.tr/-ufuk-2020_49614.html (Erişim Tarihi: 25.08.2025).

Robert, J., McCormack, M. (2024). *2024 EDUCAUSE Action Plan: AI Policies and Guidelines*.

EPRS (2024). European Parliamentary Research Service, Authors: Maria Niestadt with Jasmin Reichert (for the section on the Digital Services Act) Members' Research Service, Briefing, PE 757.632.

Etike, Ş. (2023). Yapay Zekâyı İnsan ve Kamusal Yarar İçin Çalıştırmak: ABD ve AB Politika Belgelerinin Önerileri. *Memleket Siyaset Yönetim*, 18 (39): 220-249. <https://doi.10.56524/msydergi.1301819>.

Erkutlu, V., H., Ergün, E., E., Köseoğlu, İ., Vurgun, T. (2023). Yapay Zekâ ve Örgütsel Davranış, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13 (3): 1403-1417. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1246678>.

Floridi, L., & Cows, J. (2019). A Unified Framework of Five Principles for AI in Society. *Harvard Data Science Review*, 1(1). <https://doi.org/10.1162/99608f92.8cd550d1>

Görentaş, B. M., Çiftçi, H. (2024). Avrupa Birliği Yapay Zekâ Yasası Çerçevesinde Yargılamada Yapay Zekânın Değerlendirilmesi. *İzmir Barosu Dergisi*, ss.177-203.

Hoffmann-Riem, W. (2020). Artificial Intelligence as a Challenge for Law and Regulation. In: Wischmeyer, T., Rademacher, T. (eds) *Regulating Artificial Intelligence*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-32361-5_1

Henman, P. (2020). Improving public services using artificial intelligence: possibilities, pitfalls, governance. *Asia Pacific Journal of Public Administration*, 42(4), 209–221. <https://doi.org/10.1080/23276665.2020.1816188>

Hergüner, B. (2024). Kamu Yönetiminde Üçüncü İkileme Doğru: Bürokraside Yapay Zekâ Kullanımının Ontolojik Temellerinin Analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22: 1569-1584, <https://doi.org/10.35408/comuybd.1516742>.

Ingerman, S.(2024). 5 Benefits of Applying AI to Public Sector Processes: Lessons from Parks and Recreation's Pawnee, <https://appian.com/blog/acp/public-sector/public-sector-ai-benefits>.

Iribarren, R., C., Verghote, L (2023). Securing and automating compliance in the public sector with AWS, <https://aws.amazon.com/tr/blogs/publicsector/securing-and-automating-compliance-in-the-public-sector-with-aws/>

Jun, J. L. J., (2023). A Comprehensive Guide to Stakeholder Analysis in AI Governance (Part 1). *The AI Governance Journal*, <https://pub.towardsai.net/a-comprehensive-guide-to-stakeholder-analysis-in-ai-governance-part-1-b8a464755f9f>.

Jurius (2020). White Paper on Artificial Intelligence, in: Jusletter IT, 27 Mai 2020.

- Kovács, T., Bittner, B., & Nábrádi, A. (2022). The Integration of Digital Technologies in the European Union based on the DESI Index. *Entrenova - Enterprise Research Innovation*, 8(1), 337–349. <https://doi.org/10.54820/entrenova-2022-0029>
- Krimmer, R., Dedovic, S., Schmidt, C., Corici, A., A. (2021). Developing Cross-border E-Governance: Exploring Interoperability and Cross-border Integration. In: Edelmann, N., et al. *Electronic Participation. ePart 2021. Lecture Notes in Computer Science*, vol 12849. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-82824-0_9
- Korać V., Prlja, D., Gasmi, G. (2023). European Approach to Artificial Intelligence Arheologija i prirodne nauke. - Vol. 19, p. 209–216.
- Kaya, M., Ş., Bayram, V. (2023). *Yapay Zeka Destekli Stratejik Karar Verme* (Ed. Apaydın, N., Ekşi, G., G., Dinçer, E.), Nobel Yayıncılık, Ankara, ss.55-73.
- Küçük, M., Ç. (2024). Yapay Zekâ Tarafından Gerçekleştirilen İdari İşlemlerde Sorumluluk. *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (1): 169-215.
- Kocaman, O. (2024). Yapay Zekâ Uygulamalarının Kamu Yönetiminde Karar Almaya Etkisi. *Yasama Dergisi*. 49: 153-192.
- Montero, L., A. (2024). The Transformation Potential of AI on Social Services. <https://www.esn-eu.org/news/transformation-potential-ai-social-services>.
- Mikhaylov, S. J., Esteve, M., & Campion, A. (2018). Artificial intelligence for the public sector: Opportunities and challenges of cross-sector collaboration. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 376(2128), Article 20170357. <https://doi.org/10.1098/rsta.2017.0357>
- Medaglia, R., Gil-Garcia, J., R., & Pardo, T., A. (2023). Artificial Intelligence in Government: Taking Stock and Moving Forward. *Social Science Computer Review*, 41(1), 123-140. <https://doi.org/10.1177/08944393211034087>
- Mendelson, K. (2024). Artificial Intelligence Governance – First, Build On What You Have, <https://guidepostsolutions.com/insights/blog/artificial-intelligence-governance-first-build-on-what-you-have/>
- Morganti, L., Donders, K., Katz, R., Koutroumpis, P., Callorda, M., F. (2014). Using a digitization index to measure the economic and social impact of digital agendas. 16 (1): 32-44. <https://doi.org/10.1108/info-10-2013-0051>
- Małkowska, A., Urbaniec, M., & Kosała, M. (2021). The impact of digital transformation on European countries: insights from a comparative analysis. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 16(2), 325-355. <https://doi.org/10.24136/eq.2021.012>
- Niklas, J., Dencik, L. (2020). *European artificial intelligence policy: Mapping the institutional landscape*. Cardiff: Data Justice Lab, Cardiff University.
- Obelovska, K., Abziatov, A., Doroshenko, A., Dronyuk, I., Liskevych, O., & Liskevych, R. (2025). Analysis of Digital Skills and Infrastructure in EU Countries Based on DESI 2024 Data. *Future Internet*, 17(6), 228. <https://doi.org/10.3390/fi17060228>

Okçu, M., Düz, S. (2023). Dijital Çağ Başlarken: Avrupa Birliği'nin Dijitalleşme ve Yapay Zekâ Stratejileri. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 28 (2): 221-240.

Özer, M., A. (2023). Adalet Yönetiminde Etkinlik Arayışları: Robotik Bürokrasi ve Yapay Zekâ Yönetimi. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (55), 337-374.
<https://doi.org/10.54049/taad.1328456>

Parker, I. (2024). AI in the public sector: from black boxes to meaningful transparency, <https://www.globalgovernmentforum.com/ai-in-the-public-sector-from-black-boxes-to-meaningful-transparency/> (Erişim Tarihi: 25.08.2025).

Sousa, W. G. de, E., R., P. de Melo, Paulo, H., De S. B, Rafael, A., S., F., and Adalmir O. G.. (2019). “How and where is artificial intelligence in the public sector going? A literature review and research agenda.” Government Information Quarterly 36 (4): 101392.
<https://doi.org/10.1016/j.giq.2019.07.004>

Stankovich, M., Behrens, E., Burchell, J. (2023). Toward Meaningful Transparency and Accountability of AI Algorithms in Public Service Delivery, <https://www.dai.com/uploads/ai-in-public-service.pdf>

Schiff, D. S., Schiff, K. J., & Pierson P. (2022). Assessing public value failure in government adoption of artificial intelligence. Public Administration, 100(3), 653–673.
<https://doi.org/10.1111/padm.12742>

Stoumpos, A. I., Kitsios, F., & Talias, M., A. (2023). Digital Transformation in Healthcare: Technology Acceptance and Its Applications. International Journal of Environmental Research and Public Health, 20(4), 3407. <https://doi.org/10.3390/ijerph20043407>

Stankovic, J., J., Marjanovic, I., Drezgic, S., & Popovic, Z. (2021). The Digital Competitiveness of European Countries: A Multiple-Criteria Approach. Journal of Competitiveness, 13(2), 117–134. <https://doi.org/10.7441/joc.2021.02.07>

TBD (Türkiye Bilişim Derneği), (2020). Türkiye’de Yapay Zekânın Gelişimi İçin Görüş ve Öneriler, Kavramsal Rapor, Ankara.

TechSur (2022). 4 Top Machine Learning Use Cases in Government Operations. <https://techsur.solutions/4-top-machine-learning-use-cases-in-government-operations/> (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Thomas, A., Passaro, R., & Quinto, I. (2020). Developing Entrepreneurship in Digital Economy: The Ecosystem Strategy for Startups Growth. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.85423>

Uzun, M., Yıldız, M., Önder, M., (2022). Big Questions of Artificial Intelligence in Public Administration and Policy. Siyasal Journal of Policy Sciences, 3 (2): 423-442.
<https://doi.org/10.26650/siyasal.2022.31.1121900>

Vinuesa, R., Azizpour, H., Leite, I. et al. (2020). The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals. Nat Commun 11, 233. <https://doi.org/10.1038/s41467-019-14108-y> 10.

Wong, D. (2024). The Transformative Power of AI for Government, <https://www.veritone.com/blog/ai-for-governments/> (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Wirtz, B., W., Weyerer, J., C., & Geyer, C. (2018). Artificial Intelligence and the Public Sector—Applications and Challenges. *International Journal of Public Administration*, 42(7), 596–615. <https://doi.org/10.1080/01900692.2018.1498103>

Yapay Zekâ Çalışma Grubu (2023). *Kamuda Yapay Zekâ*, Yıllık Rapor, İstanbul Barosu Bilişim Hukuku Komisyonu, İstanbul.

Yılmaz, İ., Sözer, C., Elver, E. (2021). Yapay Zekâ ile İlgili Güncel Düzenlemeler: Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletlerinde Alınan Aksiyonlar Işığında Bir Değerlendirme. *Adalet Dergisi*, 66: 445-469.

Yeğen, B. (2023). Vergilemede Yeni bir Yaklaşım: Yapay Zekâ. *Politik Ekonomik Kuram*, 7 (2): 140-154. <https://doi.org/10.30586/pek.329264>

Zuiderwijk, A., Chen, Y., C. and Salem, F. (2021). Implications of the Use of Artificial Intelligence in Public Governance: A Systematic Literature Review and a Research Agenda *Government Information Quarterly*. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2021.101577>

KAMU KURUMLARINDA KRİZ YÖNETİMİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi, Nadide ÇAKIROĞLU¹

Trabzon Üniversitesi, nadidecakiroglu@trabzon.edu.tr-

<https://orcid.org/0000-0002-2624-6266>

ÖZET

Kamu kurumları bireylere hizmet etmek amacıyla kurulduğundan dolayı yönetim anlayışı bakımından kamu yönetimi ve özel yönetim yaklaşımı bazı konular açısından benzerlik gösterse bile kamu yönetimi anlayışı işletme yönetiminden farklılıklar göstermektedir. Kamu kurumundaki yöneticiler görevini yerine getirirken hizmet etme önceliği, meşruluk ve hesap verebilirlik gibi ilkeleri gözeterek devlet ile vatandaşlar arasında bir aracı rolünü üstlenmektedir. Kamu kurumlarında kriz yönetimi hususu hizmetlerin yürütülmesi esnasında ortaya çıkabilecek aksamaların önüne geçilmesi ve vatandaşların yönetime olan güven duygusunun zedelenmesini önlemek için üzerinde durulması gereken önemli bir konu haline gelmiştir. Bu bağlamda, kamu kurumlarında oluşabilecek krizi daha doğmadan fark ederek önüne geçmek ya da ortaya çıktığında kamu yararını gözeterek meydana gelebilecek zararı mümkün olduğunca en az seviyeye indirmek için kriz yönetimi konusunun çok boyutlu bir şekilde değerlendirilerek farklı yönlerden ele alınması gerekmektedir. Bu çalışma, kamu kurumlarında kriz yönetimi konusunu irdelemek ve kriz yönetim sürecinin başarılı bir şekilde yürütülmesi için yapılması gerekenler hakkında bilgi vermek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, kriz yönetiminin kavramsal çerçevesi çizilerek kriz yönetimin özellikleri ve kamu kurumlarında kriz yönetim sürecine ilişkin uygulamalar hakkında genel teorik bilgilere yer verilmiştir. Çalışma kapsamında, kamu kurumlarında kriz yönetiminin başarılı bir şekilde yürütülmesinde yönetimin uyguladığı politikalar çerçevesinde yöneticilerin önemli bir role sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kriz Yönetimi, Kriz Yönetiminin Özellikleri, Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon, <https://orcid.org/0000-0002-2624-6266>, nadidecakiroglu@trabzon.edu.tr

A GENERAL ASSESSMENT OF CRISIS MANAGEMENT IN PUBLIC INSTITUTIONS

ABSTRACT

Since public institutions are primarily established to serve individuals, although public administration and private management approaches may share similarities in terms of management philosophy, the concept of public administration differs from business management. Managers in public institutions act as intermediaries between the state and citizens, upholding principles such as service priority, legitimacy, and accountability while performing their duties. Crisis management in public institutions has become an important issue that must be addressed in order to prevent disruptions that may arise during the provision of services and to prevent damage to citizens' trust in the administration. In this context, crisis management must be evaluated in a multidimensional manner and approached from different angles in order to identify and prevent crises in public institutions before they arise, or to minimize the damage that may occur by protecting the public interest when they do arise. This study was conducted to examine crisis management in public institutions and to provide information on what needs to be done to successfully implement the crisis management process. To this end, the conceptual framework of crisis management was outlined, and general theoretical information on the characteristics of crisis management and practices related to the crisis management process in public institutions was provided. Within the scope of the study, it was observed that managers play an important role in the successful implementation of crisis management in public institutions within the framework of the policies applied by the administration.

Keywords: Crisis Management, Characteristics of Crisis Management, Crisis Management in Public Administration

1. GİRİŞ

Kamu yönetimi mevcut yapısı, misyonu, yönetim politikaları ve özellikleri itibarıyla işletme yönetiminden daha farklı yaklaşımları gerekli kılan devlet ve toplum üzerinde daha büyük etkiler oluşturabilme potansiyeline sahip yönetilmesi daha zor ve karmaşık bir süreçten oluşan bir yönetim anlayışı olarak ifade edilebilir. Yönetim anlayışı bakımından kamu yönetiminin sahip olduğu özelliklerden dolayı kriz yönetiminin kamu kurumları açısından daha farklı bir şekilde onun yapısına ve işleyişine özgü olarak ele alınması gerekmektedir. Kamu kurumlarında ortaya çıkabilecek krizi önceden fark ederek önüne geçmek veya meydana gelebilecek zararı en az seviyeye indirebilmek için kriz yönetimi hususunun farklı boyutlarla değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Kamu kurumlarının kamu yararı amacıyla değişik alanlarda faaliyet göstermek durumunda olması ve geniş kitlelere hitap etmesi kriz yönetimi konusunda çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalınmasına neden olmakta ve bu sorunların toplum tarafından önem derecesini diğer sektörlere göre daha da artırmaktadır. Kriz ortaya çıktığı andan itibaren kurum yönetimi başta olmak üzere tüm kamu yönetimi üzerinde etkili olmaktadır. Kriz yönetimi ile başarılı bir şekilde mücadele edilmesinde kamu kurumlarındaki yöneticilerin hızlı ve doğru bir biçimde karar vermeleri ve krize yönelik politikaların oluşturularak uygulanması gerekmektedir. Aynı zamanda, kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde kamu yararını sağlamak amacıyla görevini yerine getiren yöneticilerin devlet ile toplum arasında bir aracı rolünü üstlendiği ifade edilebilir.

Bu çalışma, kamu kurumlarında kriz yönetimi konusunu incelemek ve kriz sürecinin başarılı bir şekilde yönetilmesinde yapılması gereken faaliyetleri ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışma kapsamında, öncelikle kriz yönetimi kavramı, kriz yönetiminin özellikleri ve kriz yönetim sürecinin aşamaları hakkında teorik bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra, kamu kurumları açısından kriz yönetimi hususu incelenerek kriz sürecinde yöneticilerin rolüne değinilmiştir. Çalışma, kamu kurumlarında kriz yönetimi sürecinin değerlendirilmesi ve bu süreçte yapılması gereken faaliyetlerin ortaya çıkarılmasıyla literatüre katkı sağlayacaktır.

2. KRİZ YÖNETİMİ

Kriz; ani olarak ve beklenilmeyen bir zamanda ortaya çıkarak kaygı oluşturan, karar almak için zamanın kısıtlı olduğu, önlem alınmasıyla birlikte engellenmenin çok güç olduğu, iyi yönetildiği zaman fırsatlara dönüşebilecek biçimde herhangi bir ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel hayatını olumsuz bir şekilde etkileyerek kargaşa çıkmasına neden olan zorluklar süreci olarak ifade edilebilir (Filiz, 2007: 7). Literatürde kriz yönetimi alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde; bazı yazarların krizi beklenilmeyen bir durumun üstesinden gelme gerekliliği, bazı yazarların ise herhangi bir ülkenin, kurumun ya da kişilerin varlığını tehdit eden olaylara karşı müdahale etmekte yetersiz kalma durumu olarak tanımladıkları görülmüştür (Aksu, 2009: 2436).

Kriz süreci hazırlık yapılmadan ve beklenilmeyen bir zamanda ani olarak gelişen, hızlı hareket edilmesi gereken ve örgüt için iyi değerlendirilirse bir fırsat değerlendirilmez ise çöküş anlamına gelebilen bir durum olarak ifade edilebilir (Akdağ, 2005: 3). Krizler hem örgütün kendi içerisindeki yapıdan hem de çevresel faktörlerden ortaya çıkma potansiyeline sahip

olmakta ve örgütleri olumsuz yönde etkilemektedir. Örgütte meydana gelebilecek krizlere başarılı bir şekilde müdahale edebilmek için mevcut risklerin göz önüne alınarak bu duruma yönelik tedbirlerin uygulanması kurumsal itibarın gelişimi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca, örgütler açısından kriz anının bir tehdit unsuru olarak görülmesinin yanında bir gelişim ve değişim fırsatı olarak da algılanması gerekmektedir (Karaköse, 2007: 1).

Kriz yönetimi normal bir şekilde işleyen düzenin bozularak ani bir şekilde gelişen bunalım, gerilim, kaygı, çatışma ve risk gibi durumların fazla olduğu ve sürenin sınırlı olmasından dolayı yöneticilerin karar vermekte zorlandığı olağanüstü durumların iyi bir şekilde yönetilmesi için geliştirilen bir yönetim modeli olarak tanımlanabilir (Tekin, 2015: 123). Kriz durumunda organizasyonlar istenilmeyen olay ve sonuçlar ile karşı karşıya kalarak yüksek derecede zarar görebilmektedir. Örgütler için kriz durumunda meydana gelen gelişmelere cevap verebilecek tutum ve davranışların sergilenmesi ve bunun sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir (Çalışkan, 2020: 106). Bu bağlamda, kriz kavramının beklenilmeyen ve daha önceden planlanmamış olumsuz bir durumu ifade ettiği ve kriz sürecinin etkin olarak yönetilmesinde bağlama yönelik olan ve düşünsel bilginin önemli bir rolünün olduğu söylenebilir (Kouzman, 2008: 155). Kriz yönetimi sistematik olarak alınacak kararlar ile bu kararlara uygun bir şekilde faaliyet gösterebilecek ekibi oluşturmayı ve uygulama sonuçları doğrultusunda hızlı şekilde karar alınmasını sağlayacak bir süreci ifade etmektedir (Tüz, 2004: 85).

3. KRİZ YÖNETİM SÜRECİNİN ÖZELLİKLERİ VE AŞAMALARI

Kriz yönetim süreci kendine has bazı özelliklere sahiptir. Bu bağlamda, farklı kriz türleri ortaya çıksa bile bu kriz türlerinin özellikleri arasında birbirine benzeyen ortak yönler olduğu söylenebilir. Kriz ortaya çıkmadan başlama anında önlenmesi amacıyla hazırlıkların yapılması ve gerekli tedbirlerin alınması kriz yönetiminin amaçları arasında yer almaktadır. Krizler ani bir şekilde ve beklenilmeyen zamanlarda oluştukları için kontrol altında tutulması, kriz planlarının yürürlüğe konulması, hızlı hareket edilerek kararların verilmesi ve tedbirlerin alınmasını gerektiren süreçlerden oluşmaktadır. Krizler meydana geldiği andan itibaren kaygı seviyesinin artmasına ve yüksek oranda strese neden olan süreçler olarak görülmektedir. Ayrıca, kriz sürecinin etkin bir biçimde yönetilmesinde hızlı ve doğru karar alınmasını sağlayacak yöneticilere önemli görevler düşmektedir (Tutar, 2000: 17).

Kriz yönetiminin özünü kriz sürecinde ne yapılması ve nasıl davranılması gerektiğini bilerek krize karşı hazırlıklı olmak oluşturmaktadır. Aynı zamanda, kriz anı sona erdikten sonra normalleşme sürecinde durumun tekrar etmemesi adına gerekli önlemlerin alınarak erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesine önem verilmelidir. Kriz sürecinin etkin bir biçimde yönetilmesi için gerekli tedbirlerin uygulamaya konulması ve kriz sinyallerinin zamanında algılanabilmesi gerekmektedir. Kriz yönetim sürecini yöneten kişilerin kriz sinyallerini algılama düzeyleri ve yetenekleriyle birlikte doğru karar vermeleri arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Kurumlardaki yöneticilerin değişen çevre şartlarını takip ederek değerlendirmesi ve meydana gelen gelişmeleri gözlemlemesi krizden korunabilmek ve krizle mücadele için hazırlıklar yapabilmek adına gereklidir (Aksu ve Deveci, 2009: 449). Kriz belirtilerinin fark edilmesinin ardından kriz için hazırlıklar yapmak kurumun geleceği için oldukça önemli olduğundan dolayı büyük ölçüde hassasiyet gösterilmelidir (Narbay, 2006: 107).

Kriz sürecine karşı hazırlıklı olmak ve krizden korunmak amacıyla çevre koşullarında ortaya çıkan değişimleri sürekli olarak gözlemleyerek değerlendirmek gerekmektedir. Kurumların denge politikalarını istikrarlı bir biçimde sürdürmek ve çevre şartları ile uyumunu sağlamak krizden korunmanın en etkili yollarından birisi olarak görülmektedir. Yöneticinin ortaya çıkabilecek bir krizi önceden tahmin ederek gerekli tedbirleri alabilmesi ile kriz sürecini yönetmedeki başarısı birbiriyle yakından ilişkili olmaktadır. Kriz sürecinin kontrol altına alınmasında krize karşı hazırlık yapılması ve krizi önleme mekanizmalarının sağlıklı bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Organizasyonun güçlü ve eksik yönlerinin ortaya çıkmasını sağlayan krize yönelik hazırlık mekanizmaları sayesinde kriz yönetim ekibi eksikliği ortaya çıkararak bu olumsuz durumu ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetler gösterecektir (Tutar, 2000: 91-93). Günümüzde herhangi bir kurumda meydana gelen krizin ortaya çıktığı zaman, krize yönelik ne kadar hazırlık yapıldığı ve ne tür bir kriz olduğu hususu oldukça önemlidir (Murat ve Mısırlı, 2005: 1).

Organizasyonlarda genel olarak krizle mücadele üç süreç yönetimini kapsayacak şekilde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, kriz yönetim süreci kriz öncesi dönemi, kriz anı dönemi ve kriz sonrası dönemi olarak üç farklı aşamada incelenmektedir. Kriz öncesi dönemde, organizasyonlarda kriz koşulları oluşmadan krizin gelmekte olduğunu algılamak ve bu koşulları fırsat yönünde değerlendirmek gerekmektedir. Krizin ortaya çıktığı an olarak nitelendirilen dönem, kriz koşullarını önceden tahmin ederek bazı önlemleri alma ve krizden kurtulma yollarını tespit etme süreci olarak ifade edilebilir. Kriz sonrası dönem ise, kurumlarda kriz sonrası meydana gelen değişime uygun stratejiler oluşturarak ve sorunlara yönelik çözümler üreterek gerekli faaliyetlerin planlanmasına yönelik bir süreçtir (Bayazıt vd., 2003: 366).

Kriz yönetimi stratejisi olarak krizden kaçınmak en makul yol olmakla birlikte krizin kaçınılmaz olduğu durumlarda en kısa zamanda kontrol altına alınması, işin devamlılığını sağlayacak faaliyetlerinin koordine edilmesi ve gerekli olan kaynakların zamanında karşılanabilmesi için büyük emek verilmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda, krizle mücadelede iyi kurgulanmış bir kriz iletişim planının uygulamaya konulması etkin bir kriz yönetimine en güçlü desteği verecek olan iletişim altyapısının oluşmasını sağlayabilir. Aynı zamanda, iletişim eksikliklerinden kaynaklı krizin derinleşmesine ve yayılmasına neden olan durumları dikkate alarak ortaya çıkabilecek riskleri en az seviyeye indirmek amacıyla plan ve stratejilerin belirli aralıklarla gözden geçirilmesi ve iyileştirilmesi gerekmektedir (Karaağaç, 2013: 131).

4. KAMU KURUMLARI AÇISINDAN KRİZ YÖNETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kamu kurumlarının kamu yararı amacı doğrultusunda farklı alanlarda faaliyet göstermesi ve çeşitli hedef kitlelerine hitap etmesi onun hareket alanını azaltmakla birlikte karşı karşıya kalınan sorunların sayısını ve bunların toplum gözündeki önem derecesini diğer sektörlere göre daha fazla artırmaktadır. Kamu kurumlarında ortaya çıkan sorunlara gerekli zamanda müdahale edilmemesi halinde krizin ortaya çıkması kaçınılmaz olmakta ve krizin meydana geldiği kurum ve yönetim başta olmak üzere kamu yönetimini derinlemesine ve çok yönlü bir biçimde etkilemektedir (Akdağ ve Arklan, 2013: 35). Kriz yönetimi, kamu kurumlarında verimliliği

artırmak ve dış çevreyi kontrol edebilmek için önemli bir yönetim aracı olarak ifade edilebilir. Kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde günümüz şartlarında daha karmaşık hale gelen krizlerle mücadelede kamu kurumlarındaki performans sınırlı kalabilmektedir (Genç, 2009: 7).

Kriz yönetimi hem kamusal kurumların hem de özel işletmelerin çalışma alanları içinde önemli yere sahip olmaktadır. Kamu kurumları aracılığıyla sağlanan hizmetlerin kalitesine yönelik beklentilerin fazla olduğu ve her olayın medya tarafından kısa bir zaman içerisinde ülkenin her tarafına yayıldığı günümüz şartlarında devletin tüm organları ile birlikte meydana gelebilecek krizlere karşı hazırlıklı olması gerekmektedir. Kamu kurumları açısından kriz yönetimi özellikle son yıllarda bireyleri maddi ve manevi yönden etkileyen birçok vakanın ortaya çıkmasıyla birlikte kamu yönetimi disiplininin önemli çalışma konularından birisi olarak görülmektedir (Yılmaz vd., 2014: 59). Aynı zamanda, kamu kurumundaki yöneticilerin krizlere karşı uyguladıkları kriz yönetim tecrübeleri sayesinde kurumlar krizleri daha etkin bir şekilde yönetebilmektedir (Özarslan ve Diker, 2020: 655).

Farazmand (2007: 153) tarafından Amerikan Kriz Yönetimi bağlamında Katrina Kasırgasını incelemeye yönelik yapılan çalışmada büyük bir başarısızlık olarak nitelendirilen Katrina Krizi'nin kamu yönetiminin her kademesinde ve yönetişimin tüm boyutlarında görüldüğü ve küresel açıdan bu olayın ülkenin imajını olumsuz bir şekilde etkileyerek başarısız bir kriz yönetimi örneği olduğu ortaya konulmuştur. Kriz yönetimi zafiyeti nedeniyle kriz öncesinde, kriz anında ve sonrasında birçok çalışmaya aldığı eleştiriler ile konu olan Katrina Kasırgası yıkıcı etkisiyle birlikte tarihe geçmiş bir afet olarak kriz yönetimi açısından büyük değişikliklere sebep olmuştur (Yılmaz vd., 2014: 66). Demiröz ve Kapucu (2012: 95) tarafından Katrina Kasırgasına yönelik yapılan çalışmanın sonucunda, idari personelin kriz anında yaşadığı şaşkınlık durumunun afet sürecine müdahaleyi imkânsız hale getirerek kargaşa ortamının oluşmasına yol açtığı tespit edilmiştir.

Kamu kurumlarında kriz sürecinde ortaya çıkan fırsatları yakalamak için kriz sonrasında yapılacak faaliyetlere ilişkin gelecekteki hedefleri gösteren eylem planları geliştirmek ve yeniliğe açık bir vizyon oluşturmak gerekmektedir. Kriz süreciyle mücadele yöneticinin düşünceleri ve davranışları etkili olmaktadır. Krizin kontrol altına alınmasında yöneticiler ile çalışanların bireysel ve kurumsal düzeydeki davranışları benimseme ve uygulama konusunda iş birliği yapması önemlidir. Yöneticiler tarafından krizin kontrol altına alınmasında; kriz anında ortaya çıkan fırsatların değerlendirilmesi, belli bir düzenin sürdürülmesi, süre ve ekonomik açıdan meydana gelebilecek kayıpların göze alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, yöneticinin krizin sadece olumsuz yönlerini görmek yerine onun bir fırsat olabileceğini de düşünmesi ve iyi taraflarından da yararlanmayı bilmesi gerekmektedir. Nitekim, krizler yaşanan olumsuzlukların dışında yeni gelişmelerin ve fırsatların da yaşanmasını mümkün hale getirebilmektedir (Baltaş, 2002: 11).

Kamu yönetiminin temel ilkelerinden ve mevcut yapısından kaynaklı bazı hususlar kriz yönetim sürecine ilişkin zorlukların yaşanmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla, kamu kurumlarında başarılı ve etkili bir kriz yönetiminin gerçekleştirilmesi diğer sektörlere nazaran daha güç olmaktadır. Kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde kriz yönetimini zorlaştıran unsurlar arasında; şeffaflıktan ziyade gizliliğe yer verilmesi, yasal prosedürlerin ön planda tutulmasının neden olduğu mevzuatçılık, işe alım süreçlerinde liyakat ilkesine gerekli özenin

gösterilememesi, yönetim açısından geniş bir alanda çalışma sonucunda ortaya çıkan hantallık ile koordinasyon sorunları, değişime ve yeniliklere karşı direnç gösterilebilmesi gibi etkenler yer almaktadır. Bu bağlamda, kamu yönetimi açısından kriz yönetimini zorlaştıran bazı unsurların başarılı ve etkili bir kriz yönetiminin önünde engel oluşturduğu söylenebilir (Akdağ ve Arklan, 2013: 50).

5. SONUÇLAR VE DEĞERLERNDİRME

Çalışma, öncelikle kriz yönetimi konusunu incelemek ve kamu kurumlarında kriz yönetimi sürecinin nasıl ele alındığını ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Bu ana amaç çerçevesinde, kriz sürecinin etkin bir şekilde yönetilmesinde yapılması gereken faaliyetler ve kamu yönetimi perspektifinden kriz yönetimini zorlaştıran bazı unsurlar hakkında bilgilere yer verilmiştir. Kriz yönetimi tüm sektörlerde son derece titizlikle üzerinde durulması gereken bir konu olmakla birlikte kamu yönetiminin sahip olduğu misyon, amaç ve ilkeler bakımından kriz sürecinin yönetilmesi hususunun hayati bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir.

Kamu kurumları vatandaşlara hizmet etmek amacıyla kurulduğundan dolayı yönetim anlayışı açısından kamu yönetimi ile işletme yönetimi arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kamu kurumlarında ortaya çıkan bir kriz sürecinin yönetilmesinde kamu yararı, meşruluk, güven ve hizmet etme önceliği gibi ilkelerin gözetilmesine dikkat edilmesi gerekmektedir. Kriz yönetimi konusu kamu kurumlarında hizmetlerin yürütülmesi sırasında ortaya çıkabilecek olumsuzlukların önüne geçilmesi ve bireylerin yönetime olan güven duygusunun azalmasını önlemek için üzerinde önemle durulması gereken bir husus olarak görülmektedir.

Kamu yönetimi anlayışının temel ilkeleri doğrultusunda mevcut yapısı ve sahip olduğu işlevlerinden dolayı kriz yönetimi konusunun çok boyutlu bir şekilde farklı açılardan değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, kriz sürecinde kamu yönetimi anlayışından kaynaklanan bazı unsurlar başarılı bir kriz yönetim sürecinin gerçekleştirilmesinin önünde engel oluşturabilmektedir. Kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde; aşırı biçimsel kurallara bağlılık, hiyerarşiye öncelik verilen bürokratik yapılanma, gizlilik ilkesi, değişime ve dönüşüme karşı direnç gösterilmesi kriz yönetimini zorlaştıran bazı unsurlar arasında değerlendirilebilir (Saran, 2004: 254). Bu bağlamda, diğer sektörlerde olduğu gibi kamu yönetiminde de kriz yönetim sürecinin kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası olarak üç dönem içerisinde değerlendirilmesi ve her dönem için yapılması gereken faaliyetlerin planlanarak uygulanması gerekmektedir. Böylece, kamu kurumlarında başlayarak tüm kamu yönetimini etkileyebilecek krizlerde meydana gelebilecek zararları en az seviyeye indirmek ve kriz sürecini başarılı bir şekilde yönetmek mümkün olabilecektir.

Literatürde yapılan çalışmalarda, kriz zamanlarında yöneticilere duyulan ihtiyacın arttığı ve bu süreçlerde yöneticilerden daha gerçekçi açıklamalar yapmaları, söylediklerini yerine getirerek hızlı karar almaları ve çevrelerine güven vermeleri gerektiği ortaya konulmuştur (James ve Wooten, 2005: 142; Sarı ve Sarı, 2020: 58; Erol, 2022: 346). Çalışma kapsamında, kamu kurumlarında kriz sürecinin başarılı bir şekilde yönetilmesinde yöneticilerin önemli bir role sahip olduğu ve kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde uygulanan politikaların kriz yönetimi üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Kamu kurumlarında kriz yönetimi sürecinin başarılı bir şekilde yönetilmesinde tüm birimlerin koordinasyon ve iş birliği halinde faaliyetlerini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Kriz öncesi dönemlerde kurum personellerine kriz süreci ile

ilgili yapılması gerekenler hakkında hizmet içi eğitimler verilerek onların bilinçlendirilmesi ve farkındalık yaratılması önerilebilir. Kriz süreci ani başlayan bir durum olduğu için hızlı bir şekilde hareket edilerek doğru karar alınması krizin olumsuz etkilerinin azaltılmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Akdağ, M. (2005). Halkla ilişkiler ve kriz yönetimi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (14). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61791/924045> (Erişim tarihi: 24.10.2025)

Akdağ, M. ve Arklan, Ü. (2013). Kamu yönetiminde kriz yönetimi, The Journal of Academic Social Science Studies, 6(4). https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/92206068/1106319877_02Akda_C4_9FMustafa-vd-33-55-libre.pdf (Erişim tarihi: 14.10.2025)

Aksu, A. (2009). Kriz yönetimi ve vizyoner liderlik, Journal of Yasar University, 4(15). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/179242> (Erişim tarihi: 15.10.2025)

Aksu, A. ve Deveci, S. (2009). İlköğretim okulu müdürlerinin kriz yönetimi becerileri, EducationSciences, 4(2). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsaedu/issue/19828/212453> (Erişim tarihi: 21.10.2025)

Baltaş, Z., Krizde Fırsatları Görmek, Remzi Yayınları/İstanbul, 2002.

Bayazıt, Z., Çengel, Ö., Dizdarlar, H. ve Tepe, F., İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Bir Vaka Çalışması, 11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 362-379, Afyon, 2003.

Çalışkan, A. (2020). Kriz yönetimi: bir ölçek geliştirme çalışması, Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 5(2). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1318747> (Erişim tarihi: 31.10.2025)

Demiröz, F. ve Kapucu, N. (2012). The role of leadership in managing emergencies and disasters, European Journal of Economic and Political Studies- EJEPS, 5(1). <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/25821/makaleler/5/1/arastirmax-role-leadership-managing-emergencies-and-disasters.pdf> (Erişim tarihi: 18.10.2025)

Erol, V. (2022). Kamu yönetimi alanında kriz yönetiminde lider yöneticinin rolü, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (30). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2181545> (Erişim tarihi: 29.10.2025)

Farazmand, A. (2007). Learning from Katrina crisis: a global and international perspective with implications for future crisis management, Public Administration Review, 67(1). <https://www.researchgate.net/publication/229659757> (Erişim tarihi: 18.10.2025)

Filiz, E., Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi, Alfa Yayınları/İstanbul, 2009.

Genç, F. N. (2009). Kriz yönetimi ve kamu yönetiminde uygulanabilirliği, Verimlilik Dergisi, (4). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/875923> (Erişim tarihi: 01.11.2025)

James, E. H. ve Wooten L. P. (2005). Leadership as (un)usual, how to display competence in times of crisis, Organizational Dynamics, 34(2), <https://doi.org/10.1016/J.ORGADYN.2005.03.005> (Erişim tarihi: 29.10.2025).

Karaağaç, T. (2013). Kriz yönetimi ve iletişim, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (49). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/5717> (Erişim tarihi: 30.10.2025)

Karaköse, T. (2007). Örgütler ve kriz yönetimi, Akademik Bakış, 13(2). <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423868312.pdf> (Erişim tarihi: 30.10.2025)

Kouzmin, A. (2008). Crisis management in crisis?, Administrative Theory & Praxis, 30(2). <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10841806.2008.11029631> (Erişim tarihi: 15.10.2025).

Murat, G. ve Mısırlı, K. (2005). Küçük ve orta ölçekli işletmelerde kriz yönetimi: Çaycuma örneği, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 1(1). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1145346> (Erişim tarihi: 31.10.2025).

Narbay, M. Ş., Kriz İletişimi, Nobel Yayınları/Ankara, 2006.

Özarslan, C. ve Diker, E. (2020). Kamu kurumlarının kriz yönetimi becerileri: Samsun Büyükşehir Belediyesi çalışanlarına yönelik bir araştırma, Erciyes İletişim Dergisi, 7(1). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/939178> (Erişim tarihi: 01.11.2025).

Saran, U., Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma, Atlas Yayınları/Ankara, 2004

Sarı, E. ve Sarı, B. (2020). Kriz zamanlarında eğitim yönetimi: covid-19 örneği, Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, 3(2), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1208010> (Erişim tarihi: 30.10.2025)

Tekin, Ö. F. (2015). Kriz yönetimi ve kamu yönetimi için önemi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi, 18(2). <https://www.researchgate.net/profile/Oemer-Tekin/publication/313966939> (Erişim tarihi: 15.10.2025).

Tutar, H., Kriz ve Stres Ortamında Yönetim, Hayat Yayınları/İstanbul, 2000.

Tüz V. M., Kriz ve İşletme Yönetimi, Alfa Yayınları/İstanbul, 2004.

Yılmaz, A., Bozkurt, Y., Akdeniz, B. (2014). Kurumsal yapı ve işleyişiyle ABD’de kriz yönetimi, Anadolu University Journal of Social Sciences, 14(1). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/147591> (Erişim tarihi: 14.10.2025)

SİYASAL PARTİLERDE YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ SEÇMEN YÖNETİMİ

Dr. Yahya GENÇAY

yahyagencay@gmail.com – 0000-0003-1304-2245

ÖZET

Dijital dönüşüm süreci, siyasal partilerin örgütlenme biçimlerini, seçmenle iletişim stratejilerini ve kampanya yürütme yöntemlerini yeniden şekillendirmektedir. Geleneksel kitle iletişiminden veri temelli hedeflemeye geçiş, partilerin seçmeni tanıma, yönlendirme ve mobilize etme kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır. Bu kapsamda partiler, seçmen yönetimini artık yalnızca saha deneyimine değil, veri temelli stratejilere ve yapay zekâ destekli karar sistemlerine dayandırmaktadır. Dijital platformlar ve sosyal medya verileri sayesinde seçmen davranışları anlık olarak izlenebilmekte ve kampanya mesajları dinamik biçimde uyarlanabilmektedir. Partiler, seçmen segmentasyonu ve hedefleme algoritmaları aracılığıyla büyük veri setlerini analiz ederek seçmen gruplarını demografik, coğrafi ve davranışsal özelliklerine göre sınıflandırmaktadır. Özellikle kararsız seçmenlerin tespiti gibi uygulamalar, partilere kaynaklarını daha stratejik kullanma olanağı sunmaktadır. Yapay zekâ tabanlı stratejiler, bu sayede partilere iletişimde etkinlik, zaman tasarrufu ve seçmen bağlılığını güçlendirme gibi önemli avantajlar sağlamaktadır.

Bununla birlikte, yapay zekâ destekli seçmen yönetimi uygulamaları ciddi etik ve demokratik riskler barındırmaktadır. Algoritmik önyargılar, kişisel veri gizliliğinin ihlali, seçmen manipülasyonu ve siyasal eşitsizliğin derinleşmesi gibi hususlar, demokratik temsilin meşruiyetini zedeleme potansiyeline sahiptir. Bu teknolojilerin uygulanma düzeyleri farklı ülkelerde değişiklik göstermektedir. Bazı ülkelerde veri analitiği ve hedefleme teknikleri etik ve yasal çerçeveler içinde yürütülürken, denetim eksikliği bulunan bazı ülkelerde bu sistemlerin manipülatif biçimlerde kullanılmasına yol açılmaktadır. Bu durum, demokratik süreçlerde şeffaflık, hesap verebilirlik ve veri güvenliği açısından yeni tartışmaları beraberinde getirmektedir. Bu çalışma, siyasal partilerin yapay zekâ destekli seçmen yönetimi uygulamalarını kavramsal, kuramsal ve karşılaştırmalı bir perspektiften incelemektedir. Temel amaç, bu teknolojilerin sunduğu stratejik avantajları, taşıdığı etik riskleri ve demokratik süreçler üzerindeki çok boyutlu etkilerini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Partiler, Dijital Dönüşüm, Yapay Zekâ, Seçmen Yönetimi

1. Giriş

Dijital çağ, siyasal iletişim alanında köklü bir paradigma değişimi yaratmıştır (Castells, 2009). Geleneksel kampanya yöntemlerinde siyasal partiler seçmenlere kitlesel ve tek yönlü mesajlar iletirken, günümüzde iletişim stratejileri büyük veri analitiği ve yapay zekâ temelli dijital altyapılara dayanmaktadır. Bu dönüşümün merkezinde özellikle yapay zekâ sistemleri ve büyük veri analitiği yer almakta; bu teknolojiler seçmen davranışlarını anlık biçimde ölçme, tahmin etme ve yönlendirme potansiyeliyle siyasal süreçlerin yapısını derinden etkilemektedir.

Geleneksel siyasal kampanyalarda seçmenlere kitlesel ve homojen mesajlar iletilirken, günümüzde mikro hedeflemeye dayalı kişiselleştirilmiş iletişim anlayışı öne çıkmaktadır (Howard & Kreiss, 2010). Bu bağlamda yapay zekâ, yalnızca veriyi işleyen teknik bir araç olmaktan çıkarak siyasal stratejilerin belirlenmesinde aktif rol üstlenen bir karar alma bileşenine dönüşmüştür. Kreiss (2016), modern kampanyaların giderek teknoloji yoğun bir karakter kazandığını ve siyasal aktörlerin stratejik tercihlerini veri altyapıları üzerinden şekillendirdiğini belirtmektedir. Makine öğrenimi, doğal dil işleme ve tahmine dayalı analitik gibi yapay zekâ alt disiplinleri, partilerin seçmenleri daha önce mümkün olmayan düzeyde detaylı olarak segmentlere ayırmasına ve onlara kişisel düzeyde hitap eden iletişim modelleri geliştirmesine olanak tanımaktadır (Bennett, 2016). Bu geçiş, partilerin seçmeni tanıma, yönlendirme ve mobilize etme kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır.

Seçmen yönetimi, siyasal partilerin hedef kitleleriyle uzun vadeli, sürekli ve yapılandırılmış ilişki kurma süreçlerini ifade eder. Tarihsel olarak yüz yüze temas, telefon kampanyaları ve kitlesel medya araçlarına dayanan bu süreç, internet, sosyal medya platformları ve akıllı cihazlar sayesinde üretilen veri yoğunluğu nedeniyle köklü biçimde yeniden yapılanmıştır. Dijital platformlar, yalnızca bilgi iletimini sağlayan mecralar olmaktan çıkmış; siyasal duygu, kimlik ve kamusal alanın yeniden inşa edildiği etkileşim ortamlarına dönüşmüştür (Tufekci, 2014).

Yapay zekâ destekli seçmen yönetimi, partilere stratejik avantajlar sunarken, aynı zamanda ciddi etik ve demokratik riskler barındırmaktadır. Zuboff (2019), bireylerin dijital izlerinin ekonomik ve siyasal amaçlarla işlenmesini “gözetim kapitalizmi” olarak tanımlayarak bu sürecin demokratik özerkliği aşındırabileceğini vurgulamaktadır. O’Neil (2016) ve Noble (2018) ise veri temelli siyasal algoritmaların toplumsal önyargıları yeniden üretme ve eşitsiz temsil biçimlerini pekiştirme potansiyeline dikkat çekmektedir. Ayrıca mikro-hedefleme tekniklerinin seçmen duygularını manipüle edebilme olasılığı (Tufekci, 2014) ve algoritmik süreçlerin şeffaf biçimde açıklanamaması (Ananny & Crawford, 2018), demokratik hesap verebilirlik açısından temel sorun alanları oluşturmaktadır.

Bu çalışma, siyasal partilerde yapay zekâ destekli seçmen yönetimi uygulamalarını kavramsal, kuramsal ve karşılaştırmalı bir çerçevede incelemektedir. Çalışmanın temel problemi, bu uygulamaların demokratik süreçler üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin farklı siyasal bağlamlarda nasıl şekillendiğini anlamaktır. Amaç, yapay zekânın sağladığı stratejik avantajlar ile ortaya çıkardığı etik, hukuki ve demokratik riskler arasındaki dengenin nasıl kurulabileceğini tartışmaktır. Bu doğrultuda çalışma, literatür taraması ve örnek olay incelemeleri temelinde farklı ülke deneyimlerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele almaktadır.

2. Yapay Zekâ ve Seçmen Yönetiminin Dijital Dönüşümü

Yapay zekâ, öğrenme, tahmin, karar verme ve problem çözme gibi bilişsel süreçleri algoritmalar aracılığıyla gerçekleştiren sistemlerin genel adıdır (Russell & Norvig, 2021). Siyasal iletişim alanında yapay zekâ; makine öğrenimi, doğal dil işleme (NLP) ve büyük veri analitiği gibi alt alanlar üzerinden seçmen davranışlarını analiz etme, oy verme eğilimlerini tahmin etme ve kampanya stratejilerini dinamik biçimde optimize etme amacıyla kullanılmaktadır. Bu teknolojiler, siyasal iletişim süreçlerini hızlandırmanın yanında siyasal aktörlerin seçmen kitleleriyle kurduğu ilişkiyi de niteliksel olarak dönüştürmektedir.

Seçmen yönetimi, siyasal partilerin hedef kitesini tanıma, ikna etme ve mobilize etme süreçlerini kapsar. Geleneksel olarak kapı kapı ziyaretler, telefon görüşmeleri ve kitlesel medya kampanyalarına dayanan bu süreç, dijitalleşmeyle birlikte veri temelli bir yapıya evrilmiştir. Partiler, günümüzde seçmenlerle ilişkilerini sistematik biçimde yürüten seçmen yönetimi sistemleri sayesinde, seçmen bilgilerini depolama, güncelleme ve analiz etme kapasitesine sahiptir (Baldwin-Philippi, 2017). Böylece seçmen yönetimi, reaktif bir iletişim modelinden proaktif ve tahmine dayalı bir stratejik yapıya dönüşmüştür.

Yapay zekânın siyasal iletişim alanına dâhil olması, seçmen yönetiminin tüm aşamalarında etkili olmuştur. Makine öğrenimi algoritmaları geçmiş veriler üzerinden seçmen eğilimlerini öngörmekte, doğal dil işleme yöntemleri sosyal medya paylaşımlarından duygu analizi üretmekte, büyük veri analitiği ise farklı veri kaynaklarını bütünleştirerek kapsamlı seçmen profilleri oluşturmaktadır (Groshek & Koc-Michalska, 2017). Bu süreç, siyasal kampanyaların yalnızca mesaj içeriklerini değil, mesajın kime, ne zaman ve hangi kanal üzerinden iletileceğini de belirleyen bütünsel bir strateji kurgusunu gerekli kılmaktadır.

Bu dönüşümün temel yapı taşlarından biri, seçmen profillemesi ve mikro hedefleme stratejileridir. Profillemesi aşamasında seçmenlere ilişkin demografik, sosyolojik ve davranışsal veriler toplanarak dijital profiller oluşturulur; hedefleme aşamasında bu profillerden belirlenen seçmen segmentlerine özel mesajlar geliştirilir; kişiselleştirilmiş etkileşim aşamasında ise iletişim bireysel düzeye indirgenir (Baldwin-Philippi, 2017). Bu uygulamalar, kampanya sürecinde veri analistleri, dijital stratejistler ve iletişim uzmanlarının rolünü güçlendirmekte, böylece siyasal kampanya örgütlenmeleri teknoloji profesyonelleri etrafında yeniden şekillenmektedir (Kreiss & McGregor, 2019).

Ancak bu dijital dönüşüm, yalnızca iletişim tekniklerini değil, aynı zamanda siyasal temsil ve demokratik denetim mekanizmalarını da etkilemektedir. Algoritmaların bilgi akışını düzenleyen görünmez bir otorite hâline gelmesi, seçmenlerin hangi içeriklere maruz kaldığını ve kamusal tartışmanın sınırlarını belirleyebilmektedir (Beer, 2017). Pasquale (2015), bu durumu “kara kutu toplumu” olarak tanımlamakta ve algoritmaların şeffaf olmayan işleyişinin demokratik hesap verebilirliği zayıflattığını vurgulamaktadır. Ayrıca veri temelli kampanyalarda kullanılan algoritmalar, toplumsal önyargıları yeniden üretebilir ve eşitsiz siyasal temsil biçimlerini pekiştirebilir (O’Neil, 2016; Noble, 2018). Bu nedenle yapay zekâ destekli seçmen yönetimi, yalnızca stratejik bir araç değil, aynı zamanda demokrasi kuramı açısından tartışılması gereken normatif bir meseledir.

3. Siyasal Partilerde Yapay Zekâ Destekli Uygulama Alanları

Yapay zekânın siyasal alanda en yaygın kullanım biçimlerinden biri seçmen segmentasyonudur. Bu süreçte seçmenler, demografik, coğrafi, sosyoekonomik ve davranışsal özelliklerine göre gruplara ayrılmakta; kümeleme algoritmaları benzer seçmen kümelerini oluşturmakta, sınıflandırma algoritmaları ise seçmenlerin oy verme olasılıklarını tahmin etmektedir (Groshek & Koc-Michalska, 2017). Mikro hedefleme uygulamaları, bu segmentasyon sonuçlarına dayanarak seçmenlere kişiselleştirilmiş mesajlar sunar. Örneğin Obama'nın 2008 kampanyasında seçmenlerin 16 farklı kategoriye ayrılması ve her segment için farklı mesaj stratejilerinin geliştirilmesi, bu yaklaşımın etkili örneklerinden biridir (Kreiss, 2016). Trump kampanyasında ise Facebook üzerinden elde edilen davranışsal veriler, özellikle kararsız seçmenlere yönelik güçlü bir hedefleme mekanizması olarak kullanılmıştır (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018).

Sosyal medya platformları, seçmen tutumlarını ve duygu eğilimlerini analiz etmek için temel veri kaynaklarıdır. Duygu analizi uygulamalarında, doğal dil işleme teknolojileri kullanılarak sosyal medya paylaşımları, yorumlar ve etkileşimler analiz edilmekte, seçmenlerin siyasal konulara yönelik tutumları otomatik olarak tespit edilmektedir. Partiler, bu analizler sayesinde hangi konuların seçmenler arasında yankı uyandırdığını saptayarak siyasal mesajlarını dinamik biçimde uyarlayabilmektedir (Jungherr, 2016). Örneğin, Biden kampanyası 2020 seçimlerinde Twitter verilerini analiz ederek bölgesel temalarda hangi konuların öne çıktığını saptamıştır.

Yapay zekâ destekli tahminleyici modeller, kararsız seçmenleri ve oy verme ihtimali düşük seçmen gruplarını belirleyerek kampanya kaynaklarının stratejik biçimde yönlendirilmesine de yardımcı olur. Böylece partiler, sınırlı bütçelerini en yüksek geri dönüş potansiyeline sahip bölgelere ve gruplara yoğunlaştırabilir. Bu süreç aynı zamanda kampanya örgütlenmelerinde veri uzmanları, algoritma tasarımcıları ve dijital strateji danışmanlarının etkisini artırmış; kampanya ekiplerinin yapısı teknik uzmanlık merkezli bir karakter kazanmıştır (Kreiss & McGregor, 2019).

Partiler, seçmenlerle büyük ölçekli ve kişiselleştirilmiş etkileşim kurmak amacıyla otomatik mesajlaşma sistemleri ve chatbotlar kullanmaktadır. Bu yapay zekâ destekli sistemler, doğal dil işleme sayesinde seçmen sorularını yanıtlayarak, bilgi sağlayarak ve mobilizasyon çağrılarını yaparak insan kaynaklı hataları ve zaman kaybını minimize eder (Woolley & Howard, 2018). Örneğin Hindistan'da 2019 seçimlerinde kullanılan "ModiBot" uygulaması, milyonlarca kullanıcıyla mesajlaşarak kampanya geri bildirimleri toplamıştır.

Doğal Dil Üretimi (NLG) teknolojileri ise konuşma metinleri, sloganlar ve dijital içeriklerin otomatik olarak oluşturulmasını mümkün kılmaktadır. Bu uygulamalar, siyasal iletişimde hız ve verimlilik sağlarken, siyasal söylemin özgünlüğü ve siyasal temsilin otantiklik boyutu açısından tartışmalara yol açmaktadır. Bu kapsamda Floridi (2021), siyasal söylem üretiminin otomasyonunun siyasal liderlik ve sorumluluk kavrayışını dönüştürebileceğini vurgulamaktadır.

Genel olarak yapay zekâ tabanlı uygulamalar, siyasal partilere veri temelli karar alma, hedefli iletişim ve örgütsel verimlilik avantajları sunmaktadır. Bununla birlikte teknolojik kapasite eşitsizlikleri, algoritmik şeffaflık eksikliği ve etik denetim mekanizmalarının

yetersizliği, yapay zekâ destekli seçmen yönetiminin demokratik meşruiyet açısından dikkatle değerlendirilmesi gereken boyutlar olarak öne çıkmaktadır.

4. Uluslararası Karşılaştırmalı Değerlendirme

Yapay zekâ destekli seçmen yönetimi uygulamaları, dünya genelinde siyasal kampanyaların önemli bir bileşeni hâline gelmiştir. Ancak bu teknolojilerin kullanım biçimleri, ülkelerin dijital altyapı düzeyi, siyasal kültürü, hukuki düzenlemeleri ve etik denetim mekanizmaları doğrultusunda belirgin şekilde farklılık göstermektedir. Dolayısıyla yapay zekânın siyasal alandaki etkilerini değerlendirmek, yalnızca teknolojik kapasiteye değil, aynı zamanda düzenleme, şeffaflık ve demokratik denetim çerçevelerine odaklanmayı gerektirmektedir.

Veri temelli kampanya stratejilerinin öncü örnekleri ABD’de ortaya çıkmıştır. 2008 Obama kampanyası, seçmen verilerinin merkezi bir veri altyapısında toplanması ve hedefleme algoritmalarıyla analiz edilmesi bakımından dönüm noktası niteliği taşımıştır (Kreiss, 2016). Ancak 2016 seçimlerinde Cambridge Analytica’nın milyonlarca Facebook kullanıcısının verisini rıza dışı toplayarak mikro hedefleme amacıyla kullanmasının ortaya çıkması, veri gizliliği ve manipülatif kampanya stratejileri üzerine küresel düzeyde tartışma başlatmıştır (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018; Isaak & Hanna, 2018). 2020 seçimlerinde Biden kampanyası pandemi koşulları nedeniyle veri analitiği ve dijital saha araçlarına öncelik vermiş; 2024 seçim sürecinde ise deepfake içeriklerin yaygınlaşması, dezenformasyon ve siyasal iletişim güvenliği tartışmalarını daha da görünür kılmıştır (Ananny & Crawford, 2018; Chesney & Citron, 2019; Vaccari & Chadwick, 2020).

Avrupa’da yapay zekâ destekli seçmen yönetimi faaliyetleri daha sıkı bir hukuki çerçeve altında yürütülmektedir. Avrupa Birliği’nin Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR), siyasal partilerin veri toplama, işleme ve mikro hedefleme pratiklerine kapsamlı sınırlamalar getirmekte ve şeffaflık ile rıza ilkelerini zorunlu kılmaktadır (European Commission, 2016). İngiltere’de Brexit referandumu sürecinde mikro-hedefleme yoğun biçimde uygulanmış (Bennett & Oduro-Marfo, 2019), ancak Cambridge Analytica skandalı sonrasında denetim kurumları veri kullanımı üzerinde daha sıkı kontrol mekanizmaları geliştirmiştir. Almanya ise veri koruma konusundaki güçlü hukuki yapısı nedeniyle mikro hedeflemeyi oldukça sınırlı biçimde uygulamaktadır. Fransa’da seçimlerde veri analitiği stratejik olarak kullanılmış, ancak denetimler kampanyalarda kişisel veri kullanımını şeffaflaştırmıştır. Avrupa örneği genel olarak, yüksek düzeyde etik standartlara uyum, veri koruma bilinci ve şeffaflık ilkelerinin ön planda olduğu bir yapıya işaret etmektedir.

Asya’da ise yapay zekâ destekli seçmen yönetimi uygulamaları çok daha farklı siyasal ve kurumsal koşullar altında şekillenmektedir. Hindistan’da Bharatiya Janata Partisi (BJP), 2014’ten itibaren büyük veri analitiği ve sosyal medya tabanlı hedefleme stratejilerini yaygın biçimde kullanmış; duygusal mobilizasyon ve dijital milliyetçilik söylemleri kampanya süreçlerinin belirleyici unsuru hâline gelmiştir. Ancak veri koruma yasalarının zayıflığı ve dezenformasyon karşıtı mekanizmaların sınırlı olması, manipülasyon riskini artırmaktadır. Buna karşın Güney Kore, güçlü dijital altyapısı ve Kişisel Bilgi Koruma Yasası (PIPA) sayesinde yapay zekânın siyasal kampanyalarda görece daha denetimli kullanımına imkân

tanınmaktadır. 2017 Moon Jae-in kampanyasında sosyal medya davranış analitiği ve platform etkileşim ölçümleri, seçmen mobilizasyonunda stratejik olarak uygulanmıştır.

Türkiye’de ise yapay zekâ destekli seçmen yönetimi uygulamaları 2018 sonrasında belirginleşmiş, 2023 ve 2024 seçim süreçlerinde sosyal medya analitiği, hedefli reklamcılık ve dijital saha yönetimi araçları yaygın biçimde kullanılmıştır. Ancak Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK, 2016), siyasal kampanyalarda veri kullanımını doğrudan düzenleyen açık hükümler içermediğinden, uygulamada denetim açısından boşluklar bulunmaktadır. Son seçimlerde deepfake videoların kullanıcıları yanıltma amacıyla dolaşıma sokulması, Türkiye’de etik denetim ve düzenleme ihtiyacını daha görünür hâle getirmiştir. Türkiye Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi (2021–2025), gelecekte bu alanda kurumsal düzenleme ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesini hedeflemektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, yapay zekâ destekli seçmen yönetimi küresel ölçekte hızla yayılmakta; ancak ülkeler arasındaki farklılıklar daha çok etik denetim, veri koruma düzeyi, şeffaflık standartları ve siyasal kültür üzerinden şekillenmektedir. ABD ve Hindistan örnekleri yüksek inovasyon kapasitesiyle birlikte demokratik kırılma risklerini de barındırırken; Avrupa ülkeleri güçlü düzenleyici yapılarıyla dengeleyici bir model sunmaktadır. Güney Kore teknolojik kapasite ile hukuki denetimi bir arada uygulayan bir örnek olarak öne çıkarken, Türkiye henüz düzenleme ve uygulama çerçevesini kurumsallaştırma sürecindedir.

5. Etik ve Demokratik Boyutlar

Yapay zekâ destekli seçmen yönetimi, demokratik süreçlerde verimlilik ile bireysel özgür irade arasında kritik bir gerilimi ortaya çıkarmaktadır. Yapay zekâ tabanlı sistemlerin seçim kampanyalarında iletişimi optimize etmesi ve seçmen davranışlarını daha hassas biçimde analiz etmesi, karar verme süreçlerini hızlandırmakta ve siyasal örgütlenme açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Ancak bu teknolojilerin kullanımında ortaya çıkan etik ve hukuki sorunlar, demokratik meşruiyetin niteliğini doğrudan etkilemektedir.

Temel etik sorunlardan biri, kişisel verilerin korunması ve rıza mekanizmalarına ilişkin şeffaflık eksikliğidir. Seçmenlere ilişkin dijital izlerin, sosyal medya etkileşimlerinin ve demografik bilgilerin sistematik biçimde toplanması, bireysel mahremiyetin aşınmasına yol açmaktadır. Zuboff (2019), bu süreci “gözetim kapitalizmi” kavramı çerçevesinde, bireylerin davranışlarının sürekli izlenmesinin demokratik özerklik üzerinde baskı oluşturduğunu belirtir. Siyasal kampanyalarda veri işleme süreçlerinde bilgilendirilmiş rıza ilkesi çoğu zaman belirsiz veya yüzeysel kalmakta; seçmenler veri kullanımının kapsamına ve sonuçlarına dair yeterli bilgiye sahip olamamaktadır.

Algoritmik önyargı, yapay zekâ destekli siyasal süreçlerin bir diğer temel sorun alanıdır. Algoritmalar, beslendikleri veri setlerindeki tarihsel ve toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretebilmektedir. Noble (2018), dijital platformlardaki arama ve sınıflandırma sistemlerinin ırksal ve kültürel önyargıları yansıtabildiğini göstermekte; O’Neil (2016) ise bu algoritmaları “matematiksel yıkım silahları” olarak tanımlayarak, siyasal temsil açısından eşitsizliğin derinleşebileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, algoritmik hedefleme süreçlerinin belirli grupları sistematik olarak dışlayabileceği veya siyasal söylemin bazı kesimlere hiç ulaşmamasına sebep olabileceği görülmektedir.

Bununla birlikte, mikro hedefleme tekniklerinin seçmen duygularını manipüle etme potansiyeli demokratik özerkliğe yönelik önemli bir tehdittir. Tufekci (2014), kişiye özel içeriklerin seçmenlerin duygusal hassasiyetlerine hitap eden bir manipülasyon aracı hâline gelebileceğini ifade etmektedir. Bu tür içeriklerin kamuoyundan gizli biçimde dolaşıma sokulan “karanlık reklamlar” şeklinde yaygınlaşması (Chester & Montgomery, 2017; Gorton, 2016), ortak kamusal tartışma alanını daraltmakta ve demokratik müzakere niteliğini zayıflatmaktadır. Sunstein (2017) ise bu durumun, vatandaşların yalnızca kendi görüşlerini doğrulayan mesajlara maruz kalarak yankı odaları içinde siyasal kutuplaşmayı artırabileceğini vurgular.

Yapay zekâ tabanlı dezenformasyon ve özellikle deepfake teknolojileri, seçim süreçlerinde bilgi güvenliğini daha kırılgan hâle getirmektedir. Üretilen sahte ses ve görüntü içerikleri, seçmen algısının yönlendirilmesinde güçlü bir araç olabilmekte ve seçim sonuçlarına dair güveni zayıflatabilmektedir. Ayrıca yapay zekâ sistemlerinin çoğu, karar süreçlerinin iç işleyişinin dışarıdan anlaşılamadığı “kara kutu” mantığıyla çalışmaktadır (Ananny & Crawford, 2018; Pasquale, 2015). Bu durum, siyasal kampanyalarda hesap verebilirlik mekanizmalarının işlevini zayıflatmakta ve algoritmik süreçlerin demokratik denetimini güçleştirmektedir.

Yapay zekâ uygulamaları, demokratik meşruiyet açısından da yeni riskler ortaya çıkarmaktadır. Zuboff (2019), algoritmaların seçmen tercihlerini öngörme ve yönlendirme kapasitesinin demokrasinin kendiliğinden ve öngörülemezlik niteliğini zayıflattığını vurgular. Helbing (2020) ise bu durumu “veri temelli teknokrasi” olarak tanımlayarak siyasal karar süreçlerinin temsil, tartışma ve katılımdan uzaklaşıp hesaplamaya dayalı teknik bir mantığa indirgenmesi tehlikesine işaret etmektedir.

Yapay zekâ destekli mikro hedefleme, seçmenlerin yalnızca kendi ilgi ve inançlarıyla uyumlu mesajlara maruz kalmasına neden olmakta; böylece ortak bir kamusal tartışma zemini daralmaktadır (Sunstein, 2017; Pariser, 2011). Ortak kamusal alanın zayıflaması, siyasal kutuplaşmayı derinleştirerek çoğulculuğun temel değerlerini aşındırabilmektedir. Siyasal kamusal alanın parçalanması, demokratik karar alma süreçlerinin müzakere niteliğini zayıflatmakta ve toplumun ortak referans noktalarını kaybetmesine yol açmaktadır.

Bunun yanı sıra, yapay zekâ teknolojilerine erişim düzeyleri arasındaki eşitsizlikler, siyasal rekabeti doğrudan etkilemektedir. Geniş kaynaklara ve teknik kapasiteye sahip büyük partiler gelişmiş veri analitiği ve yapay zekâ altyapılarını rahatlıkla kullanabilirken, daha küçük partiler aynı olanaklara erişememekte ve rekabet dezavantajı yaşamaktadır. Bu durum, demokratik rekabetin adil ve eşit koşullarda gerçekleşmesi gerekliliğiyle çelişmekte ve mevcut güç asimetrisini daha da pekiştirebilmektedir (Bennett & Livingston, 2018).

6. Sonuç

Bu çalışma, siyasal partilerin seçmen yönetimi stratejilerinde yapay zekâ destekli teknolojilerin artan rolünü kavramsal, kuramsal ve karşılaştırmalı bir perspektiften ele almıştır. Yapay zekâ ve büyük veri analitiği teknolojileri; seçmen davranışlarının modellenmesi, mikro hedefleme tekniklerinin etkinleştirilmesi, iletişim süreçlerinin kişiselleştirilmesi ve kampanya kaynaklarının optimize edilmesi gibi pek çok alanda siyasal partilere önemli avantajlar sunmaktadır. Bu durum, siyasetin yalnızca söylem ve ideolojik yönüyle değil, aynı zamanda teknik kapasite, veri işleme becerisi ve dijital altyapı gücü ile de şekillenmeye başladığı yeni bir siyasal iletişim evresine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle, siyasal rekabet giderek

örgütsel farklılıklardan çok, bilgi işleme kapasitesi ve dijital strateji yetkinliği üzerinden yeniden tanımlanmaktadır.

Bununla birlikte, yapay zekâ tabanlı seçmen yönetiminin demokratik süreçlerle olan ilişkisi de sorgulamayı gerekli kılmaktadır. Kişisel verilerin şeffaf olmayan biçimde toplanması ve kullanılması, seçmenlerin duygusal ve bilişsel kırılganlıklarına yönelik manipülatif mesajların üretilmesi, algoritmik süreçlerdeki önyargıların toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretme potansiyeli ve deepfake gibi dezenformasyon araçlarının kamuoyunu yönlendirme gücü, demokratik katılım ve temsil ilkelerini tehdit eden unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle yapay zekâ destekli siyasal iletişim, yalnızca teknik bir dönüşüm değil; aynı zamanda demokratik denetim, kamusal şeffaflık ve etik sorumluluk gerektiren siyasal bir alandır.

Uluslararası karşılaştırmalar, düzenleyici çerçevenin bu süreçte kritik bir belirleyici olduğunu göstermektedir. ABD ve Hindistan gibi ülkelerde yenilikçilik ve uygulama ölçeği yüksek olsa da, denetim mekanizmalarının zayıflığı manipülasyon riskini artırmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinde ise GDPR gibi güçlü veri koruma düzenlemeleri, siyasal kampanyalarda veri kullanımını daha etik ve şeffaf bir çerçeveye oturtmaktadır. Türkiye’de ise siyasal partilerin dijital kampanya yetkinlikleri artmakla birlikte, KVKK’nın siyasal veri işleme pratiklerine dair ayrıntılı ve uygulanabilir bir çerçeve sunmaması, kurumsal uyumlaştırmayı hâlen sınırlamaktadır.

Bu bağlamda, yapay zekâ destekli seçmen yönetimi alanında normatif ve uygulamaya dönük politika önerileri şöyle sıralanabilir: Kişisel verilerin işlenmesi konusunda açık rıza ve şeffaflık ilkeleri güçlendirilmeli; seçmenler veri kullanımının kapsamı ve amaçlarına dair bilgilendirilmelidir. Algoritmik süreçlerde ortaya çıkabilecek önyargı ve eşitsizliklerin önüne geçebilmek için bağımsız algoritmik denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır. Deepfake ve otomatik dezenformasyon araçlarının etkisini sınırlamak amacıyla doğrulama altyapıları ve teknoloji okuryazarlığı programları teşvik edilmelidir. Siyasal partiler arasındaki teknoloji tabanlı kapasite farklarını azaltmak amacıyla, demokratik rekabetin adil koşullarda sürdürülmesini gözetken eşitlikçi dijital düzenleme politikaları geliştirilmelidir.

Sonuç olarak, yapay zekâ destekli seçmen yönetimi, siyasal iletişimde verimlilik ve hız gibi önemli kazanımlar sağlamasına rağmen, demokratik değerlerle uyumlu biçimde düzenlenmediği takdirde siyasal katılımın niteliğini zayıflatma ve temsil adaletini aşındırma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle siyasetteki geleceği, toplumların bu teknolojileri nasıl düzenleyeceği, denetleyeceği ve etik sınırlarını nasıl çezeceğiyle belirlenecektir. Demokratik dengeyi korumak, stratejik avantaj arayışının ötesinde etik sorumlulukları gözetmekle mümkündür.

Kaynakça

- Ananny, M., & Crawford, K. (2018). Seeing without knowing: Limitations of the transparency ideal and its application to algorithmic accountability. *New Media & Society*, 20(3), 973–989. <https://doi.org/10.1177/1461444816676645>
- Baldwin-Philippi, J. (2017). The myths of data-driven campaigning. *Political Communication*, 34(4), 627–633.

- Beer, D. (2017). *The social power of algorithms*. Information, Communication & Society, 20(1), 1–13.
- Bennett, C. J. (2016). The politics of privacy and the privacy of politics: Parties, campaigns, and voter surveillance in Western democracies. *First Monday*, 18(8). <https://doi.org/10.5210/fm.v18i8.4789>
- Bennett, C., & Oduro Marfo, S. (2019). Privacy, voter surveillance and democratic engagement: challenges for data protection authorities. In *International Conference of Data Protection and Privacy Commissioners (ICDPPC)*.
- Bennett, W. L., & Livingston, S. (2018). The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*, 33(2), 122–139.
- Cadwalladr, C., & Graham-Harrison, E. (2018, March 17). Revealed: 50 million Facebook profiles harvested for Cambridge Analytica in major data breach. *The Guardian*.
- Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford University Press.
- Chesney, R., & Citron, D. (2019). Deep fakes: A looming challenge. *California Law Review*, 107, 1753–1820.
- Chester, J., & Montgomery, K. C. (2017). The role of digital marketing. *Internet Policy Review*, 6(4), 1-20.
- European Commission. (2016). *General Data Protection Regulation (GDPR)* (EU).
- Floridi, L. (2023). *The ethics of artificial intelligence: Principles, challenges, and opportunities*. Oxford University Press.
- Groshek, J., & Koc-Michalska, K. (2017). Helping populism win? Social media use, filter bubbles, and support for populist presidential candidates in the 2016 US election campaign. *Information, Communication & Society*, 20(9), 1389–1407.
- Gorton, W. A. (2016). Manipulating citizens. *New Political Science*, 38(1), 61-80.
- Helbing, D. (2020). *Democracy in the digital age: Risks and opportunities*. Springer.
- Howard, P. N., & Kreiss, D. (2010). Political parties and voter privacy: Australia, Canada, the United Kingdom, and United States in comparative perspective. *First Monday*, 15(12). <https://doi.org/10.5210/fm.v15i12.2975>
- Isaak, J., & Hanna, M. (2018). User data privacy: Facebook, Cambridge Analytica, and privacy protection. *Computer*, 51(8), 56–59.
- Jungherr, A. (2016). Twitter use in election campaigns: A systematic literature review. *Journal of Information Technology & Politics*, 13(1), 72-91.
- Kreiss, D. (2016). *Prototype politics: Technology-intensive campaigning and the data of democracy*. Oxford University Press.

- Kreiss, D., & McGregor, S. C. (2019). The “Arbiters of What Our Voters See”: Facebook and Google’s Struggle with Policy, Process, and Enforcement around Political Advertising, *Political Communication*, DOI: 10.1080/10584609.2019.1619639
- KVKK. (2016). *6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu*.
- Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. New York University Press.
- O’Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown Publishing Group.
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the internet is hiding from you*. Penguin Press.
- Pasquale, F. (2015). *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Harvard University Press.
- Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial intelligence: A modern approach*. Pearson.
- Sunstein, C. R. (2017). *Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.
- Tufekci, Z. (2014). Engineering the public: Big data, surveillance and computational politics. *First Monday*, 19(7). <https://doi.org/10.5210/fm.v19i7.4901>
- Vaccari, C., & Chadwick, A. (2020). Deepfakes and disinformation: Exploring the impact of synthetic political video on deception, uncertainty, and trust in news. *Social media+ society*, <https://doi.org/10.1177/2056305120903408>
- Woolley, S. C., & Howard, P. N. (2018). *Computational Propaganda: Political parties, politicians, and political manipulation on social media*. Oxford University Press.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

MUHAMMED ESED'İN MELEK, CİN VE ŞEYTAN HAKKINDAKİ YORUMLARININ KRİTİĞİ

MAŞALLAH TURAN*

Özet

Dinî metinlerin literal bağlamıyla ilişkisinin gözardı edilerek yorumlandığı durumlar az değildir. Böyle durumlarda anlamın, olağan ve tabîî dünyadan uzaklaştırılarak, her şeyiyle soyut bir dünyanın takdim edildiğini söylemek abartı olmasa gerektir. Yakın bir tarihte Türkçe'ye kazandırılan Muhammed Esed'in "Kur'an Mesajı (The Message of The Qur'an)" isimli değerli meal-tefsir çalışmasında, bilhassa melekler, cinler ve şeytanlar hakkında bu tür yorumlar görmek mümkündür. Bu tür değerlendirmeler, kimi zaman konuyu anlatan ayetlerin lafızları ile yapılan yorumlar arasında sağlıklı bir ilişki kurmayı neredeyse imkânsız hale getirmektedir.

Malumdur ki Kur'an'da önemle üzerinde durulan melek, cin ve şeytan konusu, göremediğimiz varlıklarla ilgili bir alanı oluşturmaktadır. Başka bir tabirle bahsedilen varlıklar, bedensel duyularımızın kavrayış alanının dışında kalan ve somut olarak gösterilemeyen bir alana tekabül etmektedir. Ancak onların somut olarak gösterilememesi, olmadıkları anlamına gelmez. Zira varlık alanı, sadece somut şeyler üzerinden okunmaya kalkışılırsa eksik kalır. Sözgelimi somut bir varlık olan insanın, ruh, zihin, akıl, irade gibi melekeleri soyuttur, elle tutulup gösterilemezler, ancak var oldukları konusunda herhangi bir şüphe mevcut değildir.

Muhammed Esed'e ait olan "Kur'an Mesajı" isimli meal-tefsir çalışmasında, beş duyumuzun kapsama alanı dışında kalan melekler, cinler ve şeytanlar hakkındaki yorumlarda, nasıl bir bakış açısı geliştirildiği, bunun Kur'an'ın literal ifadeleriyle ne derece örtüştüğü hususu, bu bildirinin ana eksenini oluşturmaktadır. Zira böylesi hassas konularda, sessiz kalınması veya ilmî ve akademik cevapların yazılmaması, gerçeğin tümünü yansıtmadığı halde tek bir sesin egemen olmasına sebep teşkil edebilmektedir. Çok sesliliği göstermek ve daha doğru tercihler yapılmasını kolaylaştırmak üzere bu çalışmada, Kur'an Mesajı tefsirinde yer alan melek, cin ve şeytan hakkındaki yorumların kritiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Melek, Cin, Şeytan, Muhammed Esed.

* Prof. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, masallahturan@artuklu.edu.tr, ORCID:0000-0002-5555-6298

A CRITIQUE OF MUHAMMED ESED'S COMMENTS ON ANGELS, JINNS, AND DEVILS

MAŞALLAH TURAN*

Abstract

It is not uncommon for religious texts to be interpreted without regard to their literal context. In such cases, it is no exaggeration to say that meaning is removed from the ordinary and natural world, presenting instead a wholly abstract world. In Muhammad Esed's valuable translation and commentary work, "The Message of the Qur'an," recently translated into Turkish, it is possible to see such interpretations, especially regarding angels, jinn, and devils. Such assessments sometimes make it nearly impossible to establish a healthy relationship between the wording of the verses describing the subject and the interpretations made.

It is well known that the subject of angels, jinn, and devils, which is emphasized in the Qur'an, constitutes a realm of beings we cannot see. In other words, the beings mentioned correspond to a realm that lies beyond the grasp of our physical senses and cannot be demonstrated concretely. However, the fact that they cannot be tangibly demonstrated does not mean that they do not exist. For if the realm of existence is attempted to be understood only through tangible things, it remains incomplete. For example, the faculties of a tangible being such as a human being, such as the soul, mind, intellect, and will, are abstract; they cannot be grasped and demonstrated, but there is no doubt whatsoever that they exist.

The main focus of this paper is the perspective developed in the commentary and interpretation work titled "The Message of the Qur'an" by Muhammad Asad regarding angels, jinn, and devils, which lie beyond the scope of our five senses, and the extent to which this perspective aligns with the literal expressions of the Qur'an. Indeed, on such sensitive issues, remaining silent or failing to provide scholarly and academic responses can lead to the dominance of a single voice, even though it does not reflect the whole truth. To demonstrate diversity of opinion and facilitate more accurate choices, this study will focus on a critique of the interpretations of angels, jinn, and devils found in the book The Message of the Qur'an.

Keywords: Tafsir, Angel, Jinn, Devil, Muhammad Asad.

* Prof. Dr. Mardin Artuklu University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Section of Tafsir, masallahturan@artuklu.edu.tr, ORCID:0000-0002-5555-6298

Giriş

Varlık alanı somut pek çok varlığı içerdği gibi en az bir o kadar da soyut varlığı içermektedir.¹ Ancak melek, cin ve şeytan gibi varlıklar bize nisbetle soyut bir alanda varlıklarını devam ettirdiklerinden ve beş duyumuzla görülmediğinden, kimi zaman onların inkâr edilmesi durumu ortaya çıkabilmekte veya onların aslında görünen varlıklardan ibaret olabilecekleri savı ileri sürülmektedir.

Pozitivizmin hükmünü icra ettiği bir ortamda, tecrübe ve deneye dayanmayan olguların reddedilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Ancak bu noktada, sezgi, his ve soyut mantığın tamamen devre dışı bırakılmasına seyirci kalınmaması, büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda tecrübe ve deneye dayanan veya beş duyu ile var olduğu ispatlanabilen varlıkların tamamen somut bir gerçeklikten ibaret olduğunu, soyut hiçbir unsur taşımadığını iddia etmek pek de makul bir durum değildir. Örneğin somut bir varlık olan insanın akıl, hafıza, irade, ruh ve zihin gibi unsurları soyut bir alana tekabül etmektedirler, dolayısıyla bunların inkâr edilmesi, esas itibariyle insanın inkâr edilmesi gibi bir tenakuz durumunu ortaya çıkarmaktadır.

Melekler ve cinler yaratılış yönüyle birbirlerine benzemektedirler, yaratılış maddeleri farklı olsa da yakın bir ilişki kurma imkânları bulunmaktadır. Bilindiği üzere melekler nurdan, cinler ise ateşten yaratılmış olmalarına mukabil, her iki tür de çıplak gözle görülememektedirler. Cinlerin meleklerle kıyasla önemli bir farkları da erkek-kadın gibi iki ayrı cinsten bulunmalarıdır. Ancak her iki tür de temelde ruhani varlıklardır, soyut ve latif bir varlığa sahiptirler, bizleri görmelerine rağmen bizim tarafımızdan görülmemektedirler. Şeytanlara gelince İslamî literatürde onlar temelde cinlerin kâfir olan grubunu temsil etmektedirler. Yani şeytanlar cinlerden ayrı bir tür değil, aynı türün küfür ve azgınlık yolunu tercih eden ve bunda ısrar edip inad eden bireylerinin toplamıdır.

Biz de bu çalışmada temel nokta olarak cinler üzerinden meseleyi ele alacağız ve Esed'in doğrudan cinler hakkındaki görüşlerini analiz etme imkânı elde edeceğiz. Cinler ile ilgili bilgi, şeytanlar için aynen uyarlanabileceğinden onlar hakkında da dolaylı olarak bilgi sahibi olmuş olacağız. Melekler ile ilgili algı ise görünmeyen varlıklara yönelik geliştirilen bakış açısı üzerinden okununca ortaya çıkmış olacaktır.

Muhammed Esed'in Cinler Hakkındaki Görüşleri

Esed'in insanın duyularına kapalı olan ve çıplak gözle görme imkânına sahip olmadığı cinlerle ilgili yaptığı ilk yorumlar şu şekildedir:

¹ Bu çalışma, "Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı'na Eleştirel Bir Yaklaşım" isimli çalışmamızdan istifade edilerek hazırlanmıştır.

(1) “Cin” teriminin kök-fili, *cenne*’dir. ‘Gizledi’, yahut ‘karanlığa boğdu / karanlık ile örttü’ anlamına gelir. Bu fiil geçişsiz olarak kullanıldığı zaman ise ‘(o kişi veya şey) gizliydi veya gizlendi, karanlık ile örtüldü’ anlamında kullanılır. Bütün klasik dil bilimciler, ‘cinn’ teriminin ‘yoğun karanlığı’ ve daha genel anlamda ‘insanın duygularına kapalı olan şeyleri yani normal olarak insanın kavrayamayacağı, ama yine de kendilerine ait somut ya da soyut objektif bir gerçekliği bulunan şeyleri, varlıkları veya güçleri gösterdiğine işaret ederler. (Esed, 1999: III, 1335).

(2) “Kur’an’daki kullanımıyla cinn terimi, çok çeşitli anlamlara sahiptir. En çok karşılaşılan anlam, bedensel bir varlığı olmadığından bizim bedensel duyularımızın kavrayış alanının dışında kalan ruhsal güçler veya varlıklardır. Bu hem ‘şeytanları ve şeytani güçleri’ hem de “melekleri ve meleki güçleri” ihtiva eden bir anlamdır, çünkü onların tümü duyularımıza kapalı olan varlık veya güçlerdir. Bu görünmez tezahürlerin bedensel bir tabiata sahip olmadığını açıklığa kavuşturmak için Kur’an, temsili olarak cinn’in ‘yakıcı-kavurucu yellerin ateşinden (nari’s-semum)’ (Hicr, 15/27), yahut ‘ateşin şaşkınlık verici alevinden (maricin min nar)’ (Rahman, 55/15), yahut sadece ‘ateş’ten (A’raf ve Sad surelerinde geçtiği gibi ki bu iki yerde kovulan Melek İblis’e atıfta bulunmaktadır) (A’raf 7/12; Sad 38/76) yaratılmış olduğunu ifade eder. (Esed, 1999: III, 1335).

Dikkatli bir şekilde yapılan alıntıyı ele aldığımızda, 1. paragrafta yer alan “Bütün klasik dilbilimciler, cinn teriminin genel anlamda insanın duygularına kapalı olan şeyleri yani normal olarak insanın kavrayamayacağı ama yine de kendilerine ait somut ya da soyut objektif bir gerçekliği bulunan şeyleri, varlıkları veya güçleri gösterdiğine işaret ederler.” cümlesi ile 2. paragrafın ilk cümlesi olan “Kur’an’daki kullanımıyla cinn teriminin en çok karşılaşılan anlamı, bedensel bir varlığı olmadığından bizim bedensel duyularımızın kavrayış alanının dışında kalan ruhsal güçler veya varlıklardır” ifadesi doğrultusunda, Esed’in cinlerin varlığını kabul ettiğini söylemek mümkündür. Burada yapılan yorum olumludur, geliştirilen bakış açısı da pozitifdir.

Ancak ikinci paragrafın devamında, cin teriminin hem “şeytanları ve şeytani güçleri”, hem de “melekleri ve meleki güçleri” ihtiva eden bir anlama geldiğini iddia etmektedir. Şeytanların ve meleklerin tümünün duyularımıza kapalı olan varlıklar olmasını da buna gerekçe göstermektedir. Hâlbuki böyle bir iddia salt mantıksal veya linguistik açıdan muhtemel görülse bile pratikte ve Kur’an’ın dilsel kullanımında vaki olmamıştır. Eğer duyularımıza kapalı olan her varlık için ‘cin’ demeyi doğru bulursak, aynı terimi ‘Allah’ hakkında da kullanabilmemiz gerekecektir. İslam literatüründe ise böyle bir kullanım olmadığı gibi yakışık da almayacaktır.

Bilinmektedir ki bir kelimenin sözlük anlamı kadar, örfî ve şer’î anlamı da önemlidir. Hatta şer’î kullanım, hem örfî hem de lugavî kullanıma tercih edilir. Şer’î bağlamda yani Kur’an ve Hadis literatüründe, meleklerle cin denmesi tarzında bir kullanım mevcut değildir.

Kur’an’ın “*Orada bakışlarını yalnızca eşlerine çevirmiş kadınlar vardır ki, bunlardan önce kendilerine ne bir insan, ne bir cin dokunmuştur.*” (Rahman, 55/56) ayetinde, cinlerin insanlarla da benzeşen bir hayat tarzına sahip oldukları ve meleklerden birtakım yönlerden farklı oldukları anlaşılmaktadır (Kurtûbî, 1384/1964: XVII, 181). “*Böylece her peygambere, insan ve cin şeytanlarından bir düşman kıldık...*” (En’am, 6/112) ayetinde ise hem cinlerden, hem de insanlardan şeytanlar bulunduğu ifade edilmektedir. Hâlbuki melekler, hem şeytanlardan hem de şeytanî özelliklerden uzaktırlar: “*Üstlerinden Rablerinin korkusunu duyarlar ve her ne emredilirlerse yerine getirirler.*” (Nahl, 16/50), “*Ey iman edenler, kendinizi ve yakınlarınızı öyle bir ateşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır, üzerinde oldukça sert-güçlü melekler vardır. Allah kendilerine neyi emretmişse ona isyan etmezler ve emredildiklerini yerine getirirler.*” (Tahrim, 66/6). Ayrıca şu ayette de meleklerin mahiyet ve Allah’a itaat itibarıyla cinlerden farklı oldukları dolaylı olarak anlaşılmaktadır: “*Andolsun ki cehennem için cinlerden ve insanlardan çok sayıda kişi yarattık. Onların kalpleri vardır onunla kavrayıp anlamazlar, gözleri vardır onunla görmezler, kulakları vardır onunla işitmezler. Bunlar hayvanlar gibidir, hatta daha da aşağılıktırlar. İşte onlar gafıl olanlardır.*” (A’raf 7/179). Bu örneklerden anlaşıyor ki, Kur’an literatüründe ‘cin’ ve ‘melek’ kavramları temelde farklı varlıkları gösteriyorlar ve ‘cin’ terimi meleği de içine alacak bir genişlikte kullanılmamıştır.

Yukarıda Esed’den aktardığımız ikinci paragrafın son kısmında ise müellif, cinlerin ateşten yaratılmış olmaları temsildir demektedir, ayrıca İblisin/Şeytanın melek olduğunu iddia etmektedir. Hâlbuki Kur’an’ın “*(Allah) dedi ki, sana emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan neydi? (İblis şöyle) dedi: Ben ondan (Âdem’den) hayırlıyım, beni ateşten yarattın,² onu ise çamurdan yarattın.*” (A’raf, 7/12) ayetinde, Hz. Âdem’in çamurdan yaratılması nasıl ki temsili değil gerçek ise, bir cin olan İblisin -kendi itirafıyla- ateşten yaratılması da aynı şekilde gerçektir, temsilî değil hakikattir. İblisin melek olduğu iddiası konusunda ise şunlar söylenebilir: “*Ve o zaman meleklerle ‘Âdem’e secde edin’ dedik. İblis hariç hepsi secde ettiler (veya -derhal secde ettiler, ancak İblis dayattı). O ise diretti ve kibirlendi, böylece kâfirlerden oldu.*” (Bakara, 2/34) mealindeki ayetlerde böyle bir anlam akla gelebilmektedir. Eğer açık bir nass olmasaydı bu düşünce kabul edilebilir ve makul karşılanabilirdi. Oysa buradaki

² Bu ayette geçen ‘beni ateşten yarattın’ ifadesi, İblisin, köken olarak ateşten yaratılan cinlerden olduğuna da bir işarettir.

‘istisna’nın ‘muttasıl’ değil ‘munkatı’ olduğu³ ve İblisin kesin olarak meleklerden olmadığı hususu⁴ şu ayette açıkça dile getirilmektedir: *“Hani meleklerle Âdem’e secde edin demiştik. Hemen secde ettiler, ancak İblis -ki o cinlerdendi- Rabbinin emrinden çıktı. Bu durumda Beni bırakıp onu ve onun soyunu dostlar mı edineceksiniz? Oysa onlar sizin düşmanlarınızdır. Bu zalimler için çok kötü bir tercihtir.”* (Kehf, 18/50). Görüldüğü üzere İblis’in soy olarak cinlerden olduğu, “o cinlerdendi” ifadesiyle ayette yoruma kapı aralamayacak şekilde net olarak ifade edilmiştir. Çünkü meleklerde dişilik ve erkeklik olmadığı için soylarının olması tarzında bir çoğalma yoktur ve onlar için isyan ve küfür söz konusu edilemez (İzzuddin b. Abdisselam, 1416/1996: II, 252).

Esed, cin terimiyle ilgili yorumlarını daha da ileriye taşıyarak şu şekilde devam ettirmektedir:

“Cinn terimi, aynı zamanda, bazı klasik müfessirlere göre, belli duyarlı organizmaları kapsayan geniş bir olgular yelpazesi için de kullanılmaktadır. Bu organizmalar, öyle ince tabiatlı ve bizimkinden o kadar farklı bir fizyolojik yapıya sahiptirler ki, normal olarak duyularımızla kavranabilir durumda değildirler... Böyle olguları fark edememe ve gözleyemememiz, hiçbir şekilde onların varlığını inkâr etmemiz için yeterli bir mazeret olamaz. Kur’an, sık sık insan kavrayışının ötesindeki alana (gayba) atıfta bulunmakta ve Allah, çoğu zaman ‘bütün âlemlerin Rabbi (Rabbu’l-âlemin)’ olarak anılır, bu çoğul halin kullanılması, bizim gözlerimize açık olan dünyanın yanı sıra başka dünyaların da olduğunu ve dolayısıyla bizimkinden ve muhtemelen birbirlerinden farklı ve hatta çerçevemiz dışındaki bir şekilde birbirleriyle çok ince etkileşimde bulunan ve belki de birbirlerinin alanlarına geçen başka hayat tarzlarının var olduğunu açıkça gösterir. İşte, biyolojik unsurları bizimkilerden tamamen farklı olan başka canlı varlıkların bulunduğunu varsaydığımızda, bizim fiziksel duyularımızın onlarla ancak çok istisnai şartlarda bağlantı kurabileceğini düşünmemiz, mantıklı bir düşünce olacaktır, onları ‘görünmez varlıklar’ olarak tanımlamanın sebebi budur.” (Esed, 1999: III, 1335). Bu alıntıda yer alan izahlar ve akıl yürütmeler, tartışmaya açık olan “belli duyarlı organizmaları kapsayan geniş bir olgular yelpazesi” iddiası hariç, cinlerin varlığını kabul için iyi bir tahlil olarak ele alınabilir. Normal olarak duyularımızla kavranamayacak derecede ince

³ Muttasıl istisnada istisna edilen şeyle, istisna edildiği topluluk aynı cinstendir, “Ahmet hariç herkes ayağa kalktı” örneğinde olduğu gibi. Munkatı’ istisnada ise istisna edilen şeyle, istisna edildiği topluluk aynı cinsten değildir, “Deve hariç herkes ayağa kalktı” örneğinde olduğu gibi. Bu iki kullanım da Arapça’da mevcuttur. (Bk., İbn Hişam, ts.: s. 244-245).

⁴ Hasan-ı Basri şöyle demektedir: “İblis asla meleklerden değildir, nasıl ki Âdem (a.s.) insanlığın ilk atası ise İblis de cinlerin ilk atasıdır.” (İbn Kesir, 1419/1999: I, 52).

tabiatlı ve farklı bir fizyolojik yapıya sahip varlıkları fark edememe ve gözleyemememizin, onların varlığını inkâr için yererli bir mazeret teşkil edemeyeceği vurgulanmıştır.

Esed'in "belli duyarlı organizmaları kapsayan geniş bir olgular yelpazesi" savını biraz daha genişleterek, cin terimi için bazen insan tabiatı da dâhil olmak üzere temel tabiat güçlerini ifade ettiği iddiasını içeren bir değerlendirmesi ise şöyledir:

"Cin terimi, Kur'an'da bazen 'duyularımıza kapalı bulunan', çünkü kendilerini bize öz gerçeklikleri ile değil de tezahürleri ile duyuran temel tabiat güçlerini -insan tabiatı da dâhil- göstermek için kullanılmıştır. Bu kullanılışın örneklerine, mesela 37:158 vd. (aynı zamanda 6:100) ve bu kavramın ilk geçtiği yer olan 114:6'da rastlanır." (Esed, 1999: III, 1336).

Bu alıntıda, cin teriminin Kur'an'da bazen, insan tabiatı da dâhil olmak üzere duyularımıza kapalı bulunan temel tabiat güçlerini göstermek için kullanıldığı söylenmektedir. Örnek olarak şu ayetler gösterilmektedir: *"Bir de O'nunla (Allah'la) cinler arasında bir soy-bağı kurdular. Andolsun ki, cinler de bilirler ki onlar yakalanıp Hakkın huzuruna getirileceklerdir." Saffat, (37/158); "Bir de tutup cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları O yaratmıştır. Bir de hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar uydurdular. O ise nitelendiregeldikleri şeylerden yücedir, uzaktır." (En'am, 6/100); "Gerek cinlerden, gerekse insanlardan (olan her sinsi vesvesecinin şerrinden Allah'a sığınırım)." (Nas, 114/6). Hâlbuki bu ayetlerde, cin teriminin insan tabiatını ifade ettiği görülmemektedir. Özellikle son ayette cinlerin ve insanların ayrı ayrı zikredilmesi, böyle bir iddiayı anlamsız kılmaktadır. Zira insan tabiatı 'cin' terimiyle ifade edilmişse, 'insan' terimiyle ne ifade edilmiştir? Hâlbuki 'insan' terimi, bütün özellikleriyle insanı gösteren bir kavramdır.*

Yer yer cin terimi ile ilgili iddialar, bazı güçler ve onlarla kurulan ilişkinin sembolik ifadesi şeklinde kendini göstermektedir. Nitekim şu alıntıda böyle bir yorum mevcuttur:

"Bunun dışında, Kur'an'ın cinn'e, akıl sahibi organizmalar için kullanılan terimlerle atıfta bulunduğu birçok yerde bu ifade, ya insanın şeytani güçler (şeyatin) ile ilişkisinin sembolik olarak kişiselleştirilmesine işaret eder. Mesela 6:112, 7:38, 11:119, 32:13'de aşık olan bir işaret yahut alternatif olarak, bir kimsenin genel olarak 'esrarlı güçler' şeklinde tanımlanan gerçek ya da yanılsama ürünü güçlerin etkisi altına girmesinin ve bunun sonucunda Kur'an'ın her zaman suçlayıcı terimlerle andığı (karş. 2:102 ve ilgili not 84; ayrıca 6:128 ve 130, yahut 72:5-6) sihirbazlık, falcılık, astroloji vb. uygulamaların bir sembolü olarak kullanılır." (Esed, 1999: III, 1336).

Sözünü ettiğimiz bu alıntıda, cin teriminin, akıl sahibi organizmalar için kullanılan terimlerle atıfta bulunulduğu birçok yerde ya insanın şeytanî güçler ile olan ilişkisinin sembolik olarak kişiselleştirilmesine işaret ettiği, ya da sihirbazlık, falcılık, astroloji gibi uygulamaların

bir sembolü olarak kullanıldığı iddia edilmektedir. Örnek olarak verilen ayetler şunlardır: *“Böylece her peygambere, insan ve cin şeytanlarından bir düşman kıldık...” (En’am, 6/112)*. Hâlbuki bu ayette, peygamberlerin, insanlardan olan şeytanlarla ilişkileri ve insî şeytanların peygamberlere olan düşmanlıkları nasıl ki sembolik değilse, cinlerden olan şeytanlarla ilişkileri ve onların peygamberlere olan düşmanlıkları da aynı şekilde sembolik değildir, hakikattir. İkisi de aynı üslup içerisinde anlatılmıştır. Dolayısıyla mecaza gitmeye teşebbüs etmenin bir anlamı yoktur. *“Allah diyecek ki, cinlerden ve insanlardan sizden önce geçmiş ümmetlerle birlikte ateşe girin...” (A’raf, 7/38)*. Bu ayette, şeytanî güçler ile olan ilişkinin sembolik olarak kişiselleştirildiğini söylemek yakışık almaz. Çünkü cinlerden ve insanlardan ayrı birer ümmet olarak bahsedilmekte ve iki grubun da benzer olan akıbetleri gündeme getirilmektedir. İnsanların ahirette yaşayacakları şeyler nasıl sembolik değilse, cinlerin yaşayacakları şeyler de sembolik değildir. *“...Andolsun ki, cehennemi cinlerden ve insanlardan (kâfirlerin) tümüyle dolduracağım.” (Hud, 11/119)*. Bu ayetin içeriğinin de yazarın iddiasıyla örtüşmediği, mealinden açıkça anlaşılabilir.

Esed, şu ayet-i kerimeyi ise sihirbazlık, falcılık, astroloji gibi uygulamaların sembolik bir anlatımı olarak değerlendirmektedir: *“Ve onlar, Süleyman’ın mülkü hakkında şeytanların uydurup takip ettikleri şeylerin ardına düştüler. Hâlbuki Süleyman inkâr etmedi, ancak şeytanlar inkâr ettiler. Onlar, insanlara sihri ve Babil’de Harut ve Marut namındaki iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Hâlbuki o ikisi ‘Biz ancak bir imtihan için gönderildik, sakın inkârcı olma’ demedikçe hiç kimseye bir şey öğretmezlerdi. Fakat onlardan erkeklerle karısının arasını açan şeyi öğreniyorlardı. Oysa onunla Allah’ın izni olmadıkça hiç kimseye zarar veremezlerdi...” (Bakara, 2/102)*. Şimdi düşünelim, acaba bu ayette anlatılan Hz. Süleyman, onun mülkü, şeytanlar, Babil, Harut ve Marut ve bunların ilişkilerinden hangisi semboliktir? Bunların hepsi de gerçek olduğuna göre, buradaki anlatımı sembolik bir anlatım olarak değerlendirmek doğru değildir (Geniş izah için bk., İbn Kesir, 1419/1999: I, 96-102).

Sihirbazlık, falcılık ve astroloji türü uygulamaların sembolik anlatımına verilen örneklerden biri de şudur: *“Ey cin ve insan topluluğu, içinizden size ayetlerimi aktarıp-okuyan ve bu gününüzün gelip çatacağını haber veren peygamberler gelmedi mi? Onlar ‘kendi aleyhimize şahitlik yaparız’ diyecekler. Dünya hayatı onları aldattı ve gerçekten kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerinde şahitlik ettiler.” (En’am, 6/130)*. Bu ayette de nasıl ki insanların ‘size ayetlerimi okuyup bu gününüzün gelip çatacağını haber veren peygamberler gelmedi mi?’ sorusuna muhatap olmaları sembolik değilse, aynı şekilde cinlerin de bu soruya muhatap olmaları sanal değil gerçektir. Ayete ‘sihirbazlık türü şeylerin sembolik anlatımı’ süsü vermek bir zorlamadan başka bir şey değildir.

Sembolizm iddiasının bir adım ötesi, cinleri soyut varlıklar olmaktan çıkarıp tamamen insansı bir formda takdim etme çabasıdır ki aşağıdaki alıntı bunu kanıtlar niteliktedir:

“Birkaç örnekte de (mesela 46:29-32 ve 72:1-15’de) cinn terimi, bizatihi görünmez olmayan, ama o zamana kadar tanınmayan/bilinmeyen (görülmemiş) varlıkları gösterir.” (bk., 72:1, not 1 / Esed, 1999: III, 1336). Bu alıntıda, cin teriminin Kur’an’da birkaç örnekte bizatihi görünmez olmayan, ancak o zamana kadar tanınmayan/bilinmeyen varlıkları gösterdiği iddia edilmektedir. Örnek olarak şu ayet gösterilmektedir: “De ki: Bana gerçekten vahyedildi ki, cinlerden bir grup dinleyip de şöyle dediler: Doğrusu biz, derin hayranlık uyandıran bir Kur’an dinledik.” (Cin, 72/1). Cin suresinin kendisiyle başladığı bu ayet hakkında Esed’in dipnotta yaptığı tefsir şu şekildedir: Bu ayette ve Ahkaf Suresi’nin “Hani cinlerden birkaçını, Kur’an dinlemek üzere sana yöneltmiştik. Böylece onun huzuruna geldikleri zaman, dediler ki, ‘kulak verin,’ sonra bitirilince kendi kavimlerine uyarıcılar olarak döndüler. / Dediler ki, ‘Ey kavmimiz, gerçekten biz Musa’dan sonra indirilen, kendinden öncekileri doğrulayan bir kitap dinledik, hakka ve doğru olan yola erdirmektedir.” (Ahkaf, 46/29-30) ayetlerinde geçen cinn terimi, o ana kadar görülmemiş olan varlıkları, yani halkın ve Kur’an’ın nazil olduğu kimsenin daha önce hiç rastlamadığı yabancıları göstermektedir. Ahkaf Suresi’nde geçen cinn -ki Cin Suresi’ndeki olay ile bağlantılıdır-, Hz. Musa itikadının mensuplarıydı, çünkü onlar Kur’an’ı Musa’nınkinden sonra nazil olmuş bir vahiy olarak anarlar, böylece ikisinin arasında yer alan Peygamber İsa’dan söz etmeyi ihmal ederlerdi ve aynı şekilde Cin Suresi’nin “Ve doğrusu Rabbimizin şanı çok yüksektir. O ne bir arkadaş edinmiş, ne de bir çocuk.” (Cin, 72/3) (mealindeki) üçüncü ayetinde, Hristiyanlıktaki teslis kavramını reddettiklerini gösterirlerdi. Bütün bunlar bizi, o varlıkların, şimdi Arap toprakları olan uzak bölgelerdeki, muhtemelen Suriye ve hatta Mezopotamya’daki Yahudiler oldukları sonucuna götürür. Ancak, benim bu olay ile ilgili açıklamamın henüz kesinleşmemiş bir görüşten ibaret olduğunu vurgulamak isterim.” (Esed, 1999: III, 1195-1196 dpn. 1)

Cin Suresi’nin bu ayetini kendi siyakı/bağlamı içerisinde değerlendirelim. Peşisıra gelen ayetler şu şekildedir: “Doğrusu şu ki, bizim beyinsizlerimiz, Allah’a karşı bir sürü saçma şeyler söylemişler. / Oysa biz, insanların ve cinlerin Allah’a karşı asla yalan söylemeyeceklerini sanmıştık. / Bir de şu gerçek var ki, insanlardan bazı adamlar, cinlerden bazı adamlara sınırlıydı. Öyle ki onların azgınlıklarını arttırırlardı. / Ve onlar, sizin de sandığınız gibi Allah’ın hiç kimseyi kesin olarak diriltemeyeceğini sanmışlardı. / Doğrusu biz göğü yokladık, fakat onu güçlü koruyucular ve ateş mermileriyle doldurulmuş bulduk. / Ve doğrusu biz, dinlemek için onun bazı mevkilerine otururduk. Fakat şimdi her kim dinleyecek olursa kendisini izleyen bir ateş mermisi buluyor. / Ve doğrusu biz bilmiyoruz ki, yeryüzünde olanlara

bir kötülük mü istendi, yoksa Rableri onlar için bir hayır mı diledi? / Gerçek şu ki, bizden iyi olanlar da var, olmayanlar da. Biz türlü türlü yollara ayrılmışız.” (Cin, 72/4-11). Bu bağlamdaki apaçık ayetlere rağmen, söz konusu edilen cinleri, Suriye veya Mezopotamya Yahudileri diye yorumlamanın ne kadar isabetsiz olduğu ilk bakışta hemen anlaşılmaktadır. Cin Suresi’nin ilk ayetlerinde anlatılan “cinlerden bir grup” ifadesini Yahudiler olarak algılasak, tutarlılık açısından surenin sonuna kadar bu tezimizi değiştirmeden savunmak zorundayız. Çünkü ayetin anlatım üslubu bunu gerektirir. Buna göre de, göğü yoklayan, onu güçlü koruyucular ve ateş mermileriyle doldurulmuş bulan ve haber almak için göğün bazı mevkilerine oturan kimseler bizim bildiğimiz cinler değil, Suriye veya Mezopotamya Yahudileridir. Hâlbuki böyle bir anlayış akıldan ve mantıktan uzaktır.

Cin Suresi üçüncü ayette geçen “Allah ne bir eş edinmiştir, ne de bir çocuk.” ifadesinin Hristiyanlıktaki teslisi reddettiği, dolayısıyla burada anlatılan cinlerden maksadın Suriye veya Mezopotamya Yahudileri olduğu iddiasına gelelim. Bir kere eğer bu ayette anlatılan teslis ise ve de Hristiyanlıktaki teslis ise burada bahsedilen cinler iddia edildiği gibi Yahudiler değil, belki Hristiyanlarla daha çok belirginleşen bu inancı benimseyen Hristiyan cinlerdir. Çünkü bu iddiayı başka dinden ve milletten olanlar kabul ediyor da bu cinler onlara cephe alıyor değiller. Bu iddiayı bizzat kendilerinden olan sefih ve budala kimseler gündeme getiriyor, imana gelen cinler de bu saçma sapan şeylerden uzaklaşıp cephe alıyorlar. Bu Müslüman cinler, önceleri kendileri de bu saçmalıklara inanmaktalarmış. “Ve doğrusu *bizim beyinsizlerimiz*, Allah’a karşı saçma sapan şeyler söylüyorlarmış. / Oysa biz, *insanların ve cinlerin* Allah’a karşı asla yalan söylemeyeceklerini sanmışız.” (Cin, 72/4-5). Yani bizim beyinsizlerimiz Allah’a karşı, eş ve çocuk isnadında bulunma türünden saçma şeyler söylüyorlarmış, biz de onların yalan söylemeyeceklerini sanarak kanıvermişiz. Ne zaman ki Kur’an’ı dinledik, tüm bu saçmalıklardan sıyrıldık ve anladık ki onlar büyük yalanlar ve iftiralar uyduruyorlarmış (Bk., İbn Kesir, 1419/1999: III, 553). Görülüyor ki anlatılan cinler Suriye-Mezopotamya Yahudileri değil, Hristiyanlarla daha çok özdeşleşen bir inancı benimseyen cinlerdir.

Ahkaf Suresi’nde geçen “...*biz Musa’dan sonra indirilen, kendinden öncekileri doğrulayan bir kitap dinledik...*” (Ahkaf, 46/30) ifadesi hakkındaki Esed’in yorumunu hatırlayalım: “Bunlar, Hz. Musa itikadının mensuplarıdır, çünkü onlar, Kur’an’ı Musa’nınkinden sonra nazil olmuş bir vahiy olarak anarlar, böylece ikisinin arasında yer alan Peygamber İsa’dan söz etmeyi ihmal ederlerdi.” (Esed, 1999: III, 1195-1196 dnp. 1). Tefsirlerde, “Musa’dan sonra” deyip İsa’yı söylememelerine iki ihtimal gösterilmiştir. *Birincisi*, çünkü İsa (A.S.)’a indirilen İncil’de çoğunlukla ahlaki öğütler vardı, az sayıda helal ve haram hükmü mevcuttu. Gerçekte İncil, Tevrat’ın getirdiği şeriatın bir tamamlayıcısı, Tevrat

ise İncil'in getirdiği şeriatın aslı hükmündeydi (Bk., İbn Kesir, 1419/1999: III, 323). Yine Hz. Musa'ya indirilen Tevrat, Kur'an'dan önce en büyük kitaptı. İsa (A.S.) da onunla amel etmek üzere görevlendirilmişti (Bk., Elmalılı, a.g.e., VII, 119). *İkincisi*, çünkü bu cinler, Yahudiliği benimseyen cinlerdi. Bu cinlerin Hz. İsa'nın emrini işitmediği için "Musa'dan sonra" dedikleri de söylenmiştir (Bk., Zemahşeri, a.g.e., IV, 304; Elmalılı, a.g.e., VII, 119).

Biz birinci ihtimali daha kuvvetli görmekteyiz. Çünkü Ahkaf Suresi'nin aynı ayetinde "Musa'dan sonra indirilen" ifadesinin hemen akabinde "kendinden öncekileri doğrulayan bir kitap" ifadesi geçmektedir. Bu ifade hem Tevrat'ı, hem de İncil'i içine almaktadır. Dolayısıyla bu cinler, İncil'e inanmadıkları için onu zikretmemiş değiller, belki Tevrat asıl olduğu için özellikle onu zikretmişlerdir. Kaldı ki Yahudi dini üzere olduklarını kabul etsek bile, bu durum o cinlerin "Suriye veya Mezopotamya Yahudileri" olduklarını göstermez. Nitekim cinlerin hem müslüman olanları var, hem de kâfir olanları. Bu onların insan-müslüman veya insan-kâfir olmalarını gerektirmez, onlar müslüman veya kâfir cinlerdir. *"Ben, cinleri ve insanları yalnızca bana ibadet etsinler diye yarattım."* (Zariyat, 51/56), "...Böylece Rabbinin şu sözü tamamlanıp gerçekleşmiştir: Andolsun ki, cehennemi cinlerden ve insanlardan tamamen dolduracağım." (Hud, 11/119).

Nihaî olarak Esed'in cinlere yapılan atıfları, bazı efsaneleri hatırlatma amacı taşıyan pasajlar olarak okuması eleştiriyi hak eden sübjektif bir değerlendirmedir. O şöyle demektedir:

"Son olarak, cinn'e yapılan atıflar, bazen Kur'an'ın ilk olarak hitap ettiği halkın bilincine derin bir şekilde nüfuz etmiş bulunan bazı efsaneleri hatırlatmak amacı taşır, (Mesela, 34:12-14, ki 21:82 not 77 ile birlikte okunmalıdır) amaç, bütün örneklerde, ele alınan 'efsane' olmayıp, onunla amaçlanan manevi/ahlaki veya ruhi hakikatin tasviridir (Esed, 1999: III, 1336).

Esed'den aktardığımız bu son paragrafta ise "cinne yapılan atıflar, bazen Kur'an'ın ilk olarak hitap ettiği halkın bilincine derin bir şekilde nüfuz etmiş bulunan bazı efsaneleri hatırlatmak amacı taşır" demektedir. Örnek olarak verilen ayetler şunlardır: *"Süleyman'ın emrine de rüzgârı verdik. Sabah gidişi bir aylık, akşam dönüşü bir aylık yol idi. Erimiş bakır madenini de ona sel gibi akıttık. Hem Rabbinin izniyle eli altında çalışan bir kısım cinler de vardı. Onlardan her kim emrimizden dışarı çıkarsa, ona çılgın ateşin azabından tattırırdık. / Onlar (cinler), ona mihraplar, heykeller, havuzlar gibi çanaklar ve sabit kazanlardan her ne isterse yaparlardı. Çalışın ey Davud hanedanı, şükür için çalışın. Ama kullarım içinde şükreden azdır. / Ne zaman ki Süleyman'ın ölümüne hükmettik, cinlere onun ölümünü sezdiren olmadı. Yalnız bir ağaç kurdu (güve böceği), yere dayandığı asasını yiyordu. Bu sebeple Süleyman yere yıkılınca ortaya çıktı ki, cinler şayet gaybı bilselerdi o aşağılatıcı azap içinde bekleyip*

durmazlardı.” (Sebe’, 34/12-14). Örnek olarak gösterilen bu ayetlerde Hz. Süleyman’ın mucizeleri ve muhteşem saltanatı anlatılıyor. Ayrıca, cinlerin asla gaybı bilemeyeceklerine dair Süleyman Peygamber’in ibret-amiz ölümü somut bir örnek olarak veriliyor.⁵ Bunlara efsane demek, mucizenin hakikatini kabul etmemek ve anlatılanları gerçeklerden uzak veya saptırılmış-abartılmış bir tasvir ürünü olarak görmek demektir. Bu iddianın yanlışlığı hem Kur’an’ın ibaresiyle -çünkü ibarede asıl olan, delil veya karine olmadıkça manayı zahiri üzere anlamaktır-, hem de rivayetlerle ortadadır. Hz. Peygamber (A.S.V.)’in ifadesiyle, “Süleyman Peygamber, kendisinden sonra kimseye verilmeyecek bir saltanat talep etmiştir ve bu da ona verilmiştir.” (Nesai, Sünen, Mesacid 6; İbn Mace, Sünen, İkametu’s-Salat 196).

Buhari ve Müslim’in kaydettikleri bir rivayette de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Cinlerden bir ifrit, dün akşam, namazımı bozdurmak için üzerime atıldı. Allah onun hakkından gelmeme imkân verdi. Ben de onu boğazından yakaladım. Hatta onu, mescidin direklerinden birine bağlamayı arzu ettim, ta ki sabah olunca hepiniz onu göresiniz. Ancak, kardeşim Süleyman’ın şu sözünü hatırladım: *Allah’ım, benden sonra kimseye nasip olmayacak bir saltanatı bana ihsan et.* Allah da onu hor ve hakir olarak geri çevirdi, uzaklaştırdı.”⁶

Sonuç

Melekler, cinler ve şeytanlar duyularımıza kapalı olan bir varlık alanını temsil ettiklerinden, bu varlıklarla ilgili değerlendirmelerde tutarlı davranabilme adına güçlü delillerden yola çıkarak analizler yapılması son derece önemlidir. Aksi takdirde bir anlam ve anlama karmaşasına düşülmesi kaçınılmaz gibidir.

Muhammed Esed’in, şeytanların ve meleklerin tümünün duyularımıza kapalı olan varlıklar olmasını gerekçe göstererek, cin teriminin hem “*şeytanları ve şeytani güçleri*”, hem de “*melekleri ve meleki güçleri*” ihtiva eden bir anlama geldiğini iddia etmesi kanaatimizce hatalıdır. Çünkü böyle bir iddia salt dilsel/linguistik açıdan ve kimi zayıf rivayetler bağlamında mümkün görülse bile yaygın, genel-geçer pratikte ve Kur’an’ın kullanımında vaki olmamıştır. Eğer duyularımıza kapalı olan her varlık için “cin” demeye kalkışırsak, aynı terimi “Allah” hakkında da kullanabilmemiz gerekecektir. İslam literatüründe ise böyle bir kullanım olmadığı gibi yakışık da almayacaktır. Bilinmektedir ki bir kelimenin sözlük anlamı kadar, örfî ve şer’î anlamı da önemlidir. Hatta şer’î kullanım, hem örfî hem de lugavî kullanıma tercih edilir. Şer’î

⁵ Hz. Süleyman’ın ruhu kabzedildiği halde, Allah’ın iradesiyle esasına dayanmış bir vaziyette canlı gibi uzun bir süre ayakta kalmıştır. Cinler de onu yaşıyor zannetmişler ve önceden kendilerine verdiği zor emirleri harfiyyen yerine getirmişlerdir. Ne zaman ki Hz. Süleyman’ın asasını, ağaç kurdu denilen bir nevi güve kemirip yemiş, o zaman Süleyman Peygamber düşmüştür. Cinler ancak bu olaydan sonra onun öldüğünü anlayabilmişlerdir. Bu olay onların gaybı bilmediklerinin somut ve ibretli bir göstergesidir (Bk., İbn Kesir, 1419/1999: III, 123).

⁶ Buhari, el-Camiu’s-Sahih, Salat 75, Enbiya 40; Müslim, el-Camiu’s-Sahih, Mesacid 39

kullanımında yani Kur'an ve Hadis literatüründe, meleklerle cin denmesi tarzında bir kullanım mevcut değildir.

Esed'in cinlerin ateşten yaratılmış olmalarının temsili olduğunu söylemesi, İblisin/Şeytanın melek olduğunu iddia etmesi, “cin” teriminin Kur'an'da bazen, “*insan tabiatı*” da dâhil olmak üzere duyularımıza kapalı bulunan temel tabiat güçlerini göstermek için kullanıldığını, akıl sahibi organizmalar için kullanılan terimlerle atıfta bulunulduğu birçok yerde ya insanın şeytanî güçler ile olan ilişkisinin sembolik olarak kişiselleştirilmesine işaret ettiğini, ya da sihirbazlık, falcılık, astroloji gibi uygulamaların bir sembolü olarak kullanıldığını, bazen de Kur'an'ın ilk olarak hitap ettiği halkın bilincine derin bir şekilde nüfuz etmiş bulunan bazı efsaneleri hatırlatmak amacı taşıdığını ileri sürmesi ise, Kur'an'ın metniyle ve Sünnet'in verileriyle bağdaşması pek mümkün görünmeyen değerlendirmelerdir. “Cin” teriminin, Kur'an'da birkaç örnekte bizatihi görünmez olmayan, ancak o zamana kadar tanınmayan/bilinmeyen varlıkları gösterdiği iddia etmesi yani “Cin” suresinde anlatılan cinlerin Suriye veya Mezopotamya Yahudileri olduğunu söylemesi ise cinlerin varlığını somut olana indirgeyen ve onların soyut gerçekliklerini sorgulamaya kapı aralayan bir yanılgı gibi durmaktadır.

Kaynakça

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. (tsz.). *Hak Dini Kur'an Dili*. (I-X C., Sadeleştirme), Azim Dağıtım, İstanbul.

Esed, Muhammed. (1999). *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*. (I-III C.), Çev. Koytak, Cahit,-Ertürk, Ahmet, İşaret Yayınları.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdullah Cemaluddin el-Ensari. (tsz.) *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*. Neşr: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid.

İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail ed-Dimeşki. (1419/1999). *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*. İhtisar ve Tahkik: Sabuni, Muhammed Ali, (I-III C.), Dâru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan.

İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. (1981). *Sünen*. (I-II C.), Çağrı Yayınları, İstanbul.

İzzuddin b. Abdisselam. (1416/1996). *Tefsîru'l-Kur'ân*. Tahkik: Abdullah b. İbrahim Vehbî, Dâr-u İbn-i Hazm, Beyrut-Lübnan.

Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed Şemsuddin. (1384/1964). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire-Mısır.

Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. (tsz.). *Sünen*. (I-VIII C.), Beyrut-Lübnan.

Zemahşeri, Carullah Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer. (1415/1995). *el-Keşşâf*. (I-IV C.),
Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan.

ETİK VE ESTETİĞİN TAMAMLAYICILIĞI: MUSTAFA NAMIK ÇANKI PERSPEKTİFİ

Ethics and Aesthetics as Complementary: Mustafa Namık Çankı's Perspective

Rabia Zehra ÖZESKİ

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri

MAIL: rabiaozeski@gmail.com

ORCID ID: 0009-0000-3961-0234

Prof. Dr. Nejdett DURAK

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri

MAIL: nejdetturak@sdu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2271-590X.

ÖZET

Bu çalışma, Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesinin önemli isimlerinden Mustafa Namık Çankı'nın estetik ile ahlaki değerler arasındaki ilişkiyi, bireyin varlık amacının temellendirilmesi ile toplumsal bütünleşmenin güçlendirilmesi bağlamında nasıl kavramsallaştırdığını incelemektedir. Tebliğimizin ana tezi: Mustafa Namık Çankı, ahlaki bireyin toplumla ilişkileri içinde şekillenen insani ve sosyal bir olgu; estetiği ise bu ahlaki dengeyi destekleyip insanın iç dünyasını güzellik ve anlam arayışıyla derinleştiren tamamlayıcı bir alan olarak konumlandırır; iki alan ayrı olsa da karşılıklı etkileşim ve tamamlayıcılık içinde ele alınmalıdır.

Osmanlı'nın son evrelerinden Cumhuriyet'in ilk dönemlerine uzanan sürece tanıklık eden Mustafa Namık Çankı, geleneğiyle bağını koparmadan yeniyi kurma iddiasını felsefi bir programa dönüştüren seçkin bir düşünürdür. Bu çalışma, onun felsefesinde ahlak ile estetik arasındaki etkileşimi, insanın anlam dünyasını kurma sürecinde üstlendikleri işlevler bağlamında ele almakta ve bu iki alanın birbirini tamamlayan değer eksenleri olarak nasıl konumlandırıldığını ortaya koymaktadır. Modern felsefede sıklıkla ayrı disiplinler olarak kullanılan etik ve estetik, Çankı'nın düşüncesinde bireyin içsel bütünlüğü ile toplumsal uyumunu aynı anda mümkün kılan bir denge noktasında buluşur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Namık Çankı, Etik, Estetik, Ahlak Eğitimi, Türk Felsefesi

ETHICS AND AESTHETICS AS COMPLEMENTARY: MUSTAFA NAMIK ÇANKI'S PERSPECTIVE

Abstract

This study examines how Mustafa Namık Çankı—one of the prominent figures of Turkish thought in the Republican period—conceptualized the relationship between aesthetic and moral values within the context of grounding the individual's purpose of existence and reinforcing social cohesion. The main thesis of this paper is that Mustafa Namık Çankı regards morality as a human and social phenomenon shaped through the individual's relations with society, while he positions aesthetics as a complementary domain that supports this moral balance and deepens the human inner world through the pursuit of beauty and meaning. Although distinct, these two realms should be considered in mutual interaction and complementarity.

Witnessing the transition from the late Ottoman period to the early years of the Republic, Mustafa Namık Çankı stands out as an eminent thinker who transformed the aspiration to build the new without severing ties with tradition into a coherent philosophical program. This study explores the interaction between ethics and aesthetics in his philosophy, focusing on the roles they assume in the formation of human meaning, and reveals how these two domains are positioned as complementary axes of value. In Çankı's thought, ethics and aesthetics—often treated as separate disciplines in modern philosophy—converge at a point of balance that simultaneously enables both the individual's inner integrity and social harmony.

Keywords: Mustafa Namık Çankı, Ethics, Aesthetics, Moral Education, Turkish Philosophy

GİRİŞ

Mustafa Namık Çankı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ve Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarına tanıklık eden Mustafa Namık Çankı, düşünsel üretiminde “geleneğiyle bağını koparmadan yeniye kurma” çabasını benimseyen bir Türk münevveridir.

Çankı'ya göre ahlak, bireyin toplumla ilişkilerinde oluşan insani ve sosyal bir olgudur; kuralları yaşantı içinde şekillenir ve bireye yol gösterir. Estetik yargı ise ahlak yargısından ayrıdır; iyi ile güzel farklı alanlardır, ancak kimi durumlarda birbirini etkileyebilir; iki alan ne birbirine indirgenebilir ne de birbirinin yerine geçebilir. Güzellik, öznel ve nesnel öğelerin oranında belirir; sanat eseri sanatçının kişiliğinin bir yansımasıdır. Toplumsal kurumlar ve kültürel bağlam sanatsal üretimi yönlendirir. Çankı'nın yaklaşımı, etik ve estetiği karşılıklı tamamlayıcılık ve toplumsal sorumluluk ekseninde yeniden okumaya imkân verir. Bu çerçevede, bireysel etik ile toplumsal sorumluluk arasında bir uzlaşma zeminini tartışmaya açar. Çankı'ya göre estetik deneyim, duyarlılığı ve empati kapasitesini derinleştirerek ahlaki bilinci besler; ahlaki ilke ve sorumluluklar ise eylemi yönlendirerek estetik duyarlılığa toplumsal bir yön verir. Bu tamamlayıcılık, soyut bir kuramsal tasvirin ötesine geçerek gündelik yaşama yansıyan pratik bir çerçeve sunar. Nitekim Ahlâk (1928) ve Bediyyat (1918) başlıklı eserleri, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ahlak eğitimi ile estetik duyarlılığı birlikte düşünme çabasının erken ve sistematik örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Çankı'nın yaklaşımı, hem dönemin

hızlı kültürel dönüşümlerine yanıt üretir hem de birey merkezli ahlak anlayışını millî kültürle telif etmenin yollarını gösterir.

Sanat, Çankı'nın düşüncesinde ahlaki ve estetik değerlerin kesişim alanıdır: Sanatsal ifade, bireyin iç dünyasını görünür kılmamanın yanında toplumsal sorumluluk bilincini güçlendiren bir eğitim işlevi de taşır. Sonuç olarak, Çankı'nın felsefesi “iyi” ile “güzel”i aynı potada eriterek, çağdaş etik, estetik ve sanat eğitimi tartışmalarına özgün bir Türk düşünce mirası üzerinden ufuk açıcı bir katkı sunmaktadır.

1. HAYATI

Mustafa Namık Çankı, 1 Ağustos 1883 (Hicrî 1299) tarihinde, Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk sınırları içinde yer alan Yanya Vilayeti'nin Ergiri kasabasında dünyaya gelmiştir.¹Babası, kadı vekilliği görevinde bulunan Çânîzâde Salih Sırrî Efendi, annesi ise Safiye Hanım'dır.² Çankı'nın çocukluk dönemi, ailesinin ilmiyeye mensup kökleri sebebiyle entelektüel bir atmosferde geçmiştir. Arnavut kökenli bir aileye mensup olan Mustafa Namık Bey, ilerleyen yıllarda Trabzon doğumlu Rabia Hanım ile evlenmiştir. 1897 yılında doğan Rabia Hanım, 5 Mart 1941 tarihinde irtihal etmiştir. Bu evlilikten, Rezzan Nimet ve Yıldız Fazilet isimli iki kızı dünyaya gelmiştir.³

Mustafa Namık Çankı, öğrenim hayatına Arnavutluk'un Ergiri kasabasında bulunan Ergiri Mektebi İdâdisi'nde başlamış, ardından İzmir İdâdisi Rüştîye kısmında eğitimine devam etmiştir. Daha sonra İstanbul Vefa İdâdisi'ni bitirerek mezun olmuştur. Kaynaklarda, bir süre Mekteb-i Tıbbîye'de, yani askerî tıp okulunda eğitim aldığı, ancak iki yılın ardından bu okulu bıraktığı belirtilmektedir.⁴ Eğitim hayatına yön veren asıl dönüm noktası ise, İstanbul Dârü'l-Fünûn Hukuk Fakültesi'ne kaydolması olmuştur. Buradan 17 Eylül 1325 (30 Eylül 1909) tarihinde yüksek dereceyle mezun olan Çankı, hukuk alanındaki formasyonunu daha sonra felsefî birikimiyle birleştirerek düşünsel kimliğini oluşturmuştur. Çankı, çok yönlü bir entelektüel olarak Arapça, Farsça, Fransızca ve İtalyanca bilmekteydi.⁵

Bu dil yetkinliği ona, hem klasik İslam düşüncesini hem de Batı felsefesini doğrudan kaynaklarından okuyup değerlendirme imkânı sağlamıştır. Döneminin entelektüel iklimi içinde, doğu ve batı düşünce geleneklerini birleştiren bir anlayışla yazılar kaleme almıştır.

Meslek hayatına atıldıktan sonra, felsefe ve sosyoloji alanlarında çeşitli eserler vermiş, dönemin önemli gazete ve dergilerinde çok sayıda makale yayımlamıştır. Aynı zamanda farklı liselerde öğretmenlik ve okul müdürlüğü yaparak eğitim alanında da etkin rol üstlenmiştir. Milli Eğitim Müfettişliği görevinde bulunmuş, böylece yalnızca öğretmen değil, eğitim politikalarının uygulanmasında da aktif bir isim olmuştur. Kandilli Kız Lisesi'ndeki öğretmenlik görevini yürütürken 1 Ağustos 1948 tarihinde, yaş haddini doldurması nedeniyle emekliye ayrılmıştır.⁶ Emeklilik döneminde de entelektüel faaliyetlerini sürdürmüş, yazı ve

¹ Recep Alpyağılı, “Çankı, Mustafa Namık”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. EK-1, İstanbul 2020, 282-283, s. 282.

² Aişe Taban, Mustafa Namık Çankı'nın Büyük Felsefe Lügatî'nde Klasik İslâm Felsefesiyle İrtibat Tarzı, İbn Sînâ Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 9-10.

³ Taban, A.g.t., s. 10.

⁴ Ekrem Kadri Unat-Mustafa Samastı, Mekteb-i Tıbbîye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909, İstanbul: 1990, s.2

⁵ BOA, DH.SAİD.185.169, s.198.

⁶ Alpyağılı, a.g.mad., s. 9.

ders notları aracılığıyla çevresindeki genç öğretmen ve öğrenciler üzerinde etkili olmuştur. Çankı, 11 Mart 1965 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir.⁷

Hukukçuluğu, yazarlığı ve yayıncılığı bir yana, Mustafa Namık Çankı hayatının büyük bölümünü felsefe öğretmenliğine adanmış ve bu görevinden emekli olmuştur. Onun öğretmenlik anlayışı yalnızca bilgi aktarmaya değil, Cumhuriyet’in değerlerini genç kuşaklara benimsetmeye dayanmaktadır. Nitekim 1928 yılında kaleme aldığı Ahlâk adlı eserinin önsözünde yazar, Cumhuriyet fikrinin genç zihinlerde yerleşmesi için her fırsatta çaba gösterdiğini; Hakk’a halk yolundan giden, devlet işlerinde bireylerin daha bilinçli ve etkin katılımını son on yıldır amaç edinen bir öğretmen ve Türk vatandaşı olarak bu idealin kendisi için doğal olduğunu belirtmiştir.⁸

Cumhuriyet’in ilk yılları, yeni bir eğitim sisteminin inşa edilme sürecinde hem çeşitli güçlüklerin yaşandığı hem de yoğun bir idealist ruhun etkili olduğu bir dönemi yansıtmaktadır. Çankı ise bu süreçte kendisini yalnızca bir öğretmen olarak değil, aynı zamanda Cumhuriyet düşüncesinin entelektüel bir koruyucusu olarak belirtmiştir. Öğrencilerini her fırsatta bilgiye, ahlaka ve millî sorumluluğa dayalı bir yol izlemeye çağırmış, Türk gençliğini yüksek ideallerin takipçisi olmaya teşvik etmiştir. Bu tutumu, bireylerin kendi iradeleriyle seçtikleri, en yüksek açıklık ve bilinçle dengelenmiş bir ideali takip etmeleri gerektiğini; bu idealin bireye toplum içinde saygınlık, topluma ve millete ise insanlık içinde bağımsızlık kazandıracağını belirterek ortaya koymuştur. Ayrıca daima bu yolda ilerlenmesi ve rehberliğin, Türklüğün maddi ve manevi ilerlemesiyle insanlığın gelişimine hizmet etmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁹

Mustafa Namık Çankı için öğretmenlik, yalnızca bir meslek olarak değil, inanç ve sorumluluk temeline dayanan bir yaşam biçimi olarak görülmektedir. Cumhuriyet gençlerine “Hakk’a halk yolundan gitmeyi” öğütleyen bu yaklaşım, onun düşünce dünyasında ahlak, özgürlük ve insanlık idealiyle bütünleşmiştir. Çankı, felsefe ve felsefeyle ilişkili derslerin daha açık, anlaşılır ve verimli bir biçimde öğretilmesine yönelik olarak eserlerinde çeşitli ölçütler belirlemiştir. Bunlar:

- Dersler anlaşılır ve açık bir biçimde işlenmelidir,
- Konular, mantıksal bir çözümleme ve açıklama yöntemiyle sunulmalıdır.
- Eğitim terminolojisinin Türkçeleştirilmesi gerekmektedir.

Ayrıca Çankı’ya göre yapıtların dili Türkçe olmalı ve eğitimciler bu alanda yetişmiş kişiler olmalıdır.¹⁰ Eğitim, onun düşüncesinde yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda çok yönlü, doğal, içgüdüsel, tinsel ve toplumsal bir etkinliktir.¹¹ Bu nedenle Çankı, yeni eğitim sisteminin yorulmaz bir neferi olarak görülmelidir. Ancak o, bağlı olduğu sistemin eleştirisini yapmaktan da geri durmamıştır.

Bu eleştiriler, dönemin ders kitaplarında yer alan ve artık çağın gerisinde kalmış klasik eserlerin bir karikatüründen ibaret görünen seviyesizliğine yöneliktir. Bununla birlikte Çankı, klasik geleneğimizin büyük eserlerine duyduğu saygıyı her zaman muhafaza etmiştir. Bu tutum, özellikle Büyük Felsefe Lügatı adlı eserinde açıkça görülmektedir.

Bu yaklaşım, Ziya Gökalp’in “millî terbiye” anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Çankı da bu görüşe paralel biçimde, Türkçenin bilim ve felsefe dili olarak yerleşmesini, düşüncenin millî temeller üzerine kurulmasını savunmuştur.

⁷ “Vefat”, Milliyet Gazetesi, 12 Mart 1965

⁸ Mustafa Namık Çankı, *Ahlâk*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, s. 2.

⁹ Çankı, *Ahlâk*, s.232.

¹⁰ Çankı, *Ahlâk*, s.3.

¹¹ Mustafa Namık Çankı, *Eski Yunan Terbiyecileri*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi Sanayi-i Nefise Matbaası, 1931, s. 2.

Mustafa Namık Çankı'nın yayımlanmış on iki eseri bulunmaktadır. Çeşitli gazetelerde makaleler yazmış, ansiklopedi maddeleri kaleme almış; ayrıca Âşiyân Mecmuası'nın kurucusu ve yazı işleri müdürü olarak görev yapmıştır. Bunun yanı sıra İnanç Mecmuası'nda da yazı işleri müdürlüğü görevinde bulunmuştur.

2. ESERLERİ

2.1. Ahlâk

Ahlâk, Mustafa Namık Çankı'nın en önemli eserlerinden biridir. Eser ilk kez 1926 yılında İstanbul'da yayımlanmış olup, üç ayrı baskısı bulunmaktadır. İlk baskının ardından, yeniden gözden geçirilmiş ve kısmen genişletilmiş ikinci baskı, 1928'de İstanbul'da Devlet Matbaası tarafından basılmıştır. 1930 yılında yine Devlet Matbaası tarafından, bu kez Latin harfleriyle neşredilmiştir. Eser, iki ana bölümden oluşmaktadır: Umûmî Ahlâk ve Husûsî Ahlâk. “Umûmî Ahlâk” bölümünde beş bâb yer almakta olup bu kısımlarda ahlâk meselesi, hulkar, vicdan ve vazife, ahlâk nazariyeleri ve ahlâkî hayat meseleleri ele alınmaktadır. “Husûsî Ahlâk” bölümü ise yedi bâb hâlinde düzenlenmiştir. Bu kısımlarda aile ahlâkı, içtimâî ahlâk, hürriyet ve müsâvât, vatan ve insâniyet, adalet, insan ve şahsî ahlâk gibi konular işlenmiştir.¹²

Ziya Gökalp'in “millî terbiye” anlayışı ile benzer biçimde, Çankı da ahlâkın yalnız bireysel değil, toplumsal ve kültürel bir görev olduğuna inanır.¹³ Ayrıca, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun eğitimi bir “ahlak inşası” olarak görmesi de Çankı'nın yaklaşımıyla örtüşmektedir.¹⁴ Mustafa Namık Çankı, Batılı tarzda kaleme aldığı Ahlâk adlı eserinde, Türk-İslâm düşünce geleneğine ait klasik kaynaklardan da yararlanmıştır. Bu klasikler arasında Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Ma'rifetnâme'si, Ferid Kam'ın Ahlâk'ı, Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alâî'si, Taşköprülüzâde'nin Mevzû'âtü'l-'Ulûm'u, Salih Zeki'nin Alexis Bertrand'dan çevirdiği Felsefe-i Ahlâkiyye'si, Ali Haydar'ın Büyük Usûl-i Fıkıh'ı, Âsım Çelebizâde'nin Kâmus Tercümesi, Ziya Gökalp'in Türk Medeniyeti Tarihi ve İbrahim Halebi'nin Fıkıh Mültekası'nın Tercüme ve Şerhi yer almaktadır. Bu kaynakların birçoğu, Çankı'nın Büyük Felsefe Lügatı'nın kaynakçasında da bulunmaktadır. Bu durum, onun kaynaklar karşısındaki tutarlı ve sistemli tutumunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Çankı, Ahlâk adlı eserini kaleme alma amacını, liselerin son sınıf öğrencilerinin ahlak konusundaki bilgi düzeylerinin yetersiz olduğunu gözlemlemesiyle ilişkilendirir. Bu durumdan hareketle eserin, mümkün olduğunca öz ancak aynı zamanda ders programına ve çağdaş bilimin güncel eğilimlerine uygun biçimde hazırlanmasına özen gösterdiğini belirtir. Collège de France müderrislerinden Pierre Janet, Sorbonne Üniversitesi müderrislerinden Abel Rey ve Ren Lisesi felsefe öğretmeni L. Dugas'ın bakalorya düzeyine yönelik eserlerini temel almış; bu eserlerin eksik yönlerini birbirleriyle tamamlayarak kendi çalışmasını oluşturmuştur. Ayrıca, terimlerin seçimi ve açıklamalarında hem Türkçe hem de Fransızca çeşitli kaynaklardan yararlandığını, bu kaynakların adlarını içeren bir “Kitâbiyat Cetveli”ni de eserin sonuna eklediğini ifade etmiştir.¹⁵

Çankı, eserin yazım sürecinde belirli metodolojik ilkelere bağlı kalmıştır. Felsefenin konusunu ve bölümlerini psikoloji disiplininin giriş kısmından hareketle düzenlemiş, böylece çeviri yaptığı Batılı kaynaklara bu açıdan bilinçli bir biçimde muhalefet etmiştir.

¹² Çankı, *Eflâtun*, s. 2.

¹³ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.118.

¹⁴ Baltacıoğlu, *Pedagojide İhtilal*, s.42.

¹⁵ Çankı, Ahlâk, s. 2

Çankı'nın Ahlâk adlı eseri, genel çerçevesi itibarıyla döneminin ahlâk kitaplarının karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Nitekim Ahmed Hamdi Akseki'nin Ahlâk Dersleri adlı eseri, Çankı'nın Ahlâk'ından yaklaşık iki yıl önce yayımlanmıştır. Bu iki eserin içerikleri karşılaştırıldığında, Ahlâkî Sorumluluk, Ahlâk Kurumları, Ailevî Vazifeler, Hürriyet Hakkı, Medenî Vazifeler ve İhsan Vazifeleri gibi bölüm başlıklarının her ikisinde de yer aldığı görülmektedir. Her ne kadar Çankı, eserinde Akseki'yi açıkça kaynak olarak belirtmemişse de, içerik ve örnek kullanımı açısından ondan yararlandığı anlaşılmaktadır.

Çankı, öğrencilerin Türkçenin eski felsefe terimlerine aşina olmaları için, klasik metinlerden birebir ifadeler aktarmakta herhangi bir sakınca görmemiştir. Onun amacı, gençlerin karşılaştıkları ahlâkî ve düşünsel sorunlara çözüm ararken eski terimlerle yeni düşünce arasında bir köprü kurmalarını sağlamaktır. Nitekim kendisi, derslerde bu tür metinlerin tartışma ve rehberlik aracı olarak kullanılmasının, bir öğretmen için en büyük mutluluk kaynağı olacağını ifade etmiştir.

Ahlâk adlı eserin önemli bir bölümü, felsefî, ilmî ve sosyolojik ahlâk anlayışlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesine ayrılmıştır. Çankı, felsefî ahlâk sistemlerinin ideali tabiatın kopardığını, bu nedenle onu keyfî biçimde tanımlamak zorunda kaldıklarını; ilmî ahlâk yaklaşımlarının ise aynı ideali doğadan çıkarmaya çalışarak boş bir çabaya dönüştürdüklerini savunur. Buna karşılık, toplumsal (içtimaiyatçı) ahlâk anlayışı, ideali doğanın içine dâhil ederek bütüncül bir yapı kurar.¹⁶ Çankı, toplumsal ahlâkı anlatırken Levy-Bruhl ve Émile Durkheim'in görüşlerinden yararlanmıştır.

Onun ahlâk anlayışı, dönemin pozitivist etkilerinden izler taşısa da, yerli düşünce geleneğini dışlamayan bir sentez çabasını barındırır. Bu yönüyle Çankı'nın Ahlâk'ı, Durkheim'in *kolektif vicdan* kavramını Türk düşünce dünyasına aktaran erken örneklerden biridir. Aynı zamanda Ziya Gökalp'in *içtimai vicdan* anlayışıyla da paralellik göstermektedir.¹⁷ Mustafa Namık Çankı, Ahlâk'ta ilimle ahlâk arasındaki ilişkiyi tartışırken, ahlâkın bütünüyle bilimden bağımsız düşünülmemeyeceğini vurgular. Ona göre, ahlâkın sağlıklı gelişimi için ilimden beslenmesi zorunludur; çünkü bilgi, değerlerin temellendirilmesinde yol göstericidir. Ancak bu ilişki, tek yönlü bir bağımlılık anlamına gelmez. Çankı, ahlâkın ilimden aldığı verileri toplumsal ve insani bir perspektifle yeniden yoğurduğunu belirtir. Bu bakımdan ahlâk, yalnızca bilimsel bir disiplin değil, aynı zamanda insan ruhunun, toplumsal yaşamın ve vicdanın birleşim noktasıdır. Müellif, ahlâkın tamamen toplumsal bir olguya indirgenemeyeceğini; ahlâkî olgunluğun kimi zaman psikolojik temellere başvurmak zorunda olduğunu ifade eder. Ona göre, “mugâlataya düşmeden, yalnızca gerçeklik hükümlerinden değer yargılarını tümdengelim ya da tümevarımla çıkarmak mümkün değildir.” Dolayısıyla ahlâk, mantıkî anlamda bir bilim değildir; çünkü o, kıymet hükümlerinden oluşur. Bununla birlikte, felsefenin rehberliğinden uzaklaştığında yönünü kaybeder. Çankı, bu sebeple ahlâkın daima felsefenin tabiiyeti altında kalması gerektiğini savunur.¹⁸ Bu yaklaşım, onun düşünsel tavrını ve ahlâkı akılcı ama ruhsal yönüyle de temellendiren dengeli felsefesini açıkça ortaya koyar.

2.2. Ruhîyat; Felsefe Dersleri

Mustafa Namık Çankı'nın 1926–1927 yılları arasında kaleme aldığı Rûhiyât, felsefî ve psikolojik konuları birlikte ele alan kapsamlı bir ders kitabıdır. Rûhiyât, bir mukaddime ile birlikte yirmi bölümden oluşmaktadır.

¹⁶Çankı, *Ahlâk*, s. 26.

¹⁷ Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1959, s.24

¹⁸Çankı, *Ahlâk*, s. 19–21.

2.3. Bediiyat

Mustafa Namık Çankı'nın Bediiyat adlı eseri, Türkiye'de estetik alanında kaleme alınmış ilk özgün telif çalışmalar arasında yer almaktadır. 1931 yılında İstanbul'da Suhûlet ve Cihan Kütüphaneleri tarafından yayımlanan eser, 256 sayfadan oluşmakta ve sanat felsefesine dair bir lise ders kitabı niteliği taşımaktadır.

Eser, Giriş, üç ana bölüm, Netice ve eklerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde *Bediiyatın Mevzuları ve Tarikleri* ele alınır. Birinci Bölüm: Ruhîyatçı Bediiyat - *İbda ve Murakabe, Nazariyeler, Gayr-ı Müteemmil Şekiller ve Teemmülî Şekiller* konularına yer verilir. İkinci Bölüm: *İçtimaiyatçı Bediiyat - Fertçi Bediiyat ve İçtimaiyat, Sanatın Maşerî Teşkilatı ve Sanatın Maşerî Tekâmülü* başlıklarıyla, sanatın toplumsal yönü tartışılır. Üçüncü Bölüm: Güzel Sanatlar - *Musiki, Edebiyat ve Şairiyat* başlıklarında, sanat türleri arasındaki ortak estetik ilkeler değerlendirilir. Eserin sonunda 49 sayfalık bir *Lügatçe* ve 12 sayfalık *Istılahlar* bölümü yer almakta, *Fihrist* ile son bulmaktadır. Bu bölümler, kitabın yalnızca bir ders kitabı değil, aynı zamanda estetik terminoloji için bir başvuru kaynağı olduğunu göstermektedir.

Çankı, Bediiyat'ta akıcı bir üslup kullanmış; Türk-İslâm sanatkârlarına da doğal göndermelerde bulunmuştur. *Tabiî Güzellik – San'at Güzelliği* başlığında Fuzûlî, Bâkî, Nedim, Şeyh Gâlib, Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid gibi sanatçıların insan ve tabiat anlayışlarının birbirinden farklı olduğunu vurgular. Çankı'ya göre, mutlak tabiatçılık, yani güzelliği yalnızca doğada ya da toplumda aramak aşırıdır; çünkü her güzellik bir kıymet taşır ve her kıymet, doğası gereği izafi ve kıyâsîdir.¹⁹ Sanat tarihine ilişkin görüşünü, güzellik kavramının zaman içinde çeşitli değişim ve gelişimlere uğradığını; soyut bir “mutlak güzellik” düşüncesinin, sanatçının somut yaratımlarını ya da sanatseverin estetik yargılarını yönlendirmede yeterli olmayacağını belirterek özetlemiştir.²⁰

Bu ifadeyle Çankı, güzelliğin mutlak bir kavram olmadığını, her dönemin kendi estetik anlayışını oluşturduğunu savunur. Onun estetik anlayışı, hem bireysel yaratıcılığın hem de toplumsal gelişimin karşılıklı etkileşimine dayanır.

3. MUSTAFA NAMIK ÇANKI'YA GÖRE ETİK VE ESTETİĞİN İLİSKİSİ

Mustafa Namık Çankı'ya göre ahlak, yalnızca bireyin doğruyu yanlıştan ayırma kabiliyeti değil; aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk, bir vicdan meselesidir. O, ahlakı durağan ve değişmez bir kurallar bütünü olarak değil; zamanın ruhuyla şekillenen ama özünde insanlıkla yoğrulmuş bir bilinç hali olarak ele alır. Bu anlamda, ahlak onun için bir davranış biçimi olmaktan çok, bir düşünce ve duygu düzenidir. Ahlaki bir duruş, yalnızca yasaların ya da geleneklerin buyruğuyla değil; bireyin iç sesinden, yani vicdanından doğmalıdır.²¹

Çankı'nın ahlak anlayışı, kuru bir didaktizme düşmeden, estetik bir biçimle yoğrulur. Ona göre, ahlaki bir duruş, zarif bir anlatım ve incelikli bir düşünceyle sunulduğunda gerçek anlamını bulur. İşte bu noktada estetik devreye girer. Estetik, Çankı'nın dünyasında yalnızca sanatla ilgili bir kavram değil; aynı zamanda düşünmenin, yazmanın ve yaşamının da bir biçimidir. Güzellik duygusu, insanın içsel olgunluğuyla birleştiğinde, ortaya hem ahlaki hem de estetik değeri yüksek bir yaşam tasarımı çıkar. Bu yüzden onun yazılarında, en ciddi meseleler dahi estetik bir incelikle ele alınır; ahlaki sorgulamalar, kabalık ya da bağırان bir dil yerine, düşündüren ve duygulandıran bir üslupla aktarılır.

¹⁹Çankı, Bediiyat, s.11

²⁰Çankı, Bediiyat, s.36.

²¹Çankı, Lügat, s.1 1954.

Mustafa Namık Çankı, estetik olan ile ahlaki olan arasında keskin bir ayrım yapmaz. Ona göre sanat eseri, yalnızca duylara hitap eden bir güzellik unsuru değil, aynı zamanda insanı daha iyiye ve daha doğruya yönlendiren bir anlam derinliği taşımalıdır. Benzer biçimde, bir düşünürün kaleminden çıkan her ifade, biçimsel zarafetle birlikte okurun zihninde estetik bir etki bırakmalıdır. Bu nedenle  ankı'nın metinleri, sadece felsefi ya da sosyolojik nitelikteki çalışmalar olarak değil, aynı zamanda edebî birer eser olarak da değerlendirilmelidir. Onun dili, hem akla hem de kalbe seslenir; düşünmeyi teşvik ederken duygusal bir yankı da uyandırır.

Ahlak ve estetik arasındaki bu sıkı ilişki, onun toplum eleştirilerinde de açıkça görülür. Özellikle modernleşme sürecindeki ahlaki çözülmelere dikkat çekerken, bu   z lmenin aynı zamanda estetik bir yozlaşmaya da yol açtığını savunur. Ona göre, çirkinleşen bir toplum yalnızca fiziki ya da kültürel değil; aynı zamanda ahlaki anlamda da gerilemektedir. Bu yüzden estetik duyarlılık, yalnızca sanatı değil; insan ilişkilerini, şehirleri, dilleri ve hatta düşünce biçimlerini de kapsayan geniş bir yelpazede değerlendirilmelidir.²²

Düşünürümüzün kaleminde ahlak ve estetik, birbirini tamamlayan iki kardeş gibidir. Biri olmadan diğeri eksik kalır. Güzellik, yalnızca görsel bir nitelik değil; aynı zamanda ahlaki bir duruşun yansımasıdır. Aynı şekilde, gerçek ahlak da kaba, hoyrat ya da estetikten yoksun bir biçimde sunulduğunda etkisini yitirir. Bu yaklaşım doğrultusunda,  ankı'nın metinleri hem biçim hem de içerik açısından titizlikle işlenmiş, okuyucuyu hem zihinsel hem de duygusal olarak besleyen yapıtlar olarak karşımıza çıkmaktadır.²³

Bu bağlamda Mustafa Namık  ankı, yalnızca bir yazar ya da düşünür değil; aynı zamanda ahlakla estetiği buluşturan, insanı hem düşünmeye hem de güzelliğe çağıran bir bilgelik taşıyıcısıdır. Onun metinlerini okurken, yalnızca ne düşündüğümüzü değil; nasıl düşündüğümüzü de sorgularız. Çünkü  ankı'ya göre hakikatin kendisi kadar, o hakikatin sunululul biçimi de önemlidir. Ahlak ve estetik, onun dünyasında ayrı ayrı değil; i  içe geçmiş bir bütünün iki yüzü gibidir.

 ankı'nın felsefesinde ahlak ve estetik, insanın içsel dünyası ile toplumsal yaşamı arasındaki dengeyi kurmada önemli bir rol oynar. Ahlak, insanın doğru ve yanlış arasındaki ayrımı yapabilme yeteneği ve toplumsal değerlerle uyum içinde yaşama sorumluluğudur. Estetik ise, güzellik ve sanat anlayışını, bireyin duygusal ve zihinsel dünyasını şekillendiren bir etki alanı olarak tanımlanır.  ankı, bu iki kavramı birbirinden bağımsız değil, birbiriyle derin bir etkileşim içinde görür ve insanın varlık amacını anlamlandırmasında bu ilişkiyi merkezine alır.²⁴

Ahlak, bireylerin toplumla uyum içinde yaşamasını sağlayan bir anlayışa dayanır. İnsan, toplumsal bir varlık olarak ahlaki sorumluluklarını yerine getirirken aynı zamanda bireysel özgürlüğünü de bilerek hareket eder.²⁵  ankı'ya göre, ahlak, insanın hem kendisiyle hem de toplumla barış içinde bir yaşam sürmesini sağlar. Ahlaki değerler, bireyi doğru ile yanlışı ayırt etme noktasında yönlendirirken; estetik de duygusal ve zihinsel bir derinlik kazandırır. Estetik bir algı, bireyin dünyayı ve insanları daha derinlemesine anlamasına, onların güzelliklerini daha duyarlı bir biçimde fark etmesine olanak tanır.²⁶

²² ankı, *L gat*, s. 1940.

²³ ankı, *L gat*, s. 1940.

²⁴ Mustafa Namık Çankı, *Ahlâk*, s. 266–268.

²⁵ Mustafa Namık Çankı, *Ahlâk*, s. 267–269.

²⁶ Mustafa Namık Çankı, *Ahlâk*, s. 45–47.

SONUÇ

Mustafa Namık Çankı, estetikle ahlak arasındaki bağı yalnızca soyut bir düşünsel ilişki olmadığını, bunun aynı zamanda insanın yaşamına yansıyan bir pratiklik taşıdığını belirtir. Estetik değerler, insanın içsel varoluşuna yön verirken; ahlaki değerler bireyi dış dünyada doğru ve sorumlu bir biçimde yönlendiren bir rehber işlevi görür. Estetik, insanı daha duyarlı kılar ve empati kurma kapasitesini geliştirir. Bu duyarlılık, bireyin toplumsal sorumluluklarını daha bilinçli biçimde yerine getirmesine de olanak sağlar.²⁷

Çankı'ya göre sanat, ahlaki ve estetik değerlerin birleştiği bir alandır. Sanat, bireyin iç dünyasını dışa vurması, kendini ifade etmesi ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmesi için bir araçtır. Bu bağlamda sanat yalnızca güzellik yaratma çabası değil, aynı zamanda insanı daha iyi, daha duyarlı ve daha bilinçli bir varlık hâline getirme sürecidir. Sanatın bireyde oluşturduğu estetik deneyim, onun ahlaki bilincini besler; ahlaki duyarlılık da sanatın yönünü belirler.

Bu noktada Çankı'nın görüşleri, bazı klasik ve modern filozoflarla karşılaştırıldığında belirgin farklılıklar ve yakınlıklar taşır. Aristoteles için ahlak, insanın erdemli bir yaşam sürmesi ve “iyi”yi akıl yoluyla bulmasıdır. Estetik ise evrende var olan düzen ve ölçülülüğün sanattaki yansımasıdır. Çankı da benzer biçimde hem ahlakta hem estetikte ölçü, uyum ve iç dengeyi önemser; ancak onun yaklaşımı daha toplumsal ve eğitsel bir temele dayanır. Kant, ahlaki koşulsuz bir ödev bilincine, estetiği ise “çıkar gütmeyen haz” ilkesine dayandırırken, Çankı bu iki alanı birbirini tamamlayan bir bütün olarak değerlendirir.²⁸

Mustafa Namık Çankı'ya göre ahlak, bireyin toplumla ilişkilerinde oluşan insani ve sosyal bir olgudur; kuralları yaşantı içinde şekillenir ve bireye yol gösterir. Estetik yargı ise ahlak yargısından ayrıdır; iyi ile güzel farklı alanlardır, ancak kimi durumlarda birbirini etkileyebilir; iki alan ne birbirine indirgenebilir ne de birbirinin yerine geçebilir. Güzellik, öznel ve nesnel öğelerin oranında belirir; sanat eseri sanatçının kişiliğinin bir yansımasıdır. Toplumsal kurumlar ve kültürel bağlam sanatsal üretimi yönlendirir. Çankı'nın yaklaşımı, etik ve estetiği karşılıklı tamamlayıcılık ve toplumsal sorumluluk ekseninde yeniden okumaya imkân verir. Bu çerçevede, bireysel etik ile toplumsal sorumluluk arasında bir uzlaşma zeminini tartışmaya açar. Çankı'ya göre estetik deneyim, duyarlılığı ve empati kapasitesini derinleştirerek ahlaki bilinci besler; ahlaki ilke ve sorumluluklar ise eylemi yönlendirerek estetik duyarlılığa toplumsal bir yön verir. Bu tamamlayıcılık, soyut bir kuramsal tasvirin ötesine geçerek gündelik yaşama yansıyan pratik bir çerçeve sunar. Nitekim Ahlâk (1928) ve Bediyyat (1918) başlıklı eserleri, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ahlak eğitimi ile estetik duyarlılığı birlikte düşünme çabasının erken ve sistematik örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Çankı'nın yaklaşımı, hem dönemin hızlı kültürel dönüşümlerine yanıt üretir hem de birey merkezli ahlak anlayışını millî kültürle telif etmenin yollarını gösterir.

Sanat, Çankı'nın düşüncesinde ahlaki ve estetik değerlerin kesişim alanıdır: Sanatsal ifade, bireyin iç dünyasını görünür kılmak yanında toplumsal sorumluluk bilincini güçlendiren bir eğitim işlevi de taşır. Sonuç olarak, Çankı'nın felsefesi “iyi” ile “güzel”i aynı potada eriterek, çağdaş etik, estetik ve sanat eğitimi tartışmalarına özgün bir Türk düşünce mirası üzerinden ufuk açıcı bir katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak, Mustafa Namık Çankı'nın felsefesi ahlak ve estetiği birbirinden ayırmadan ele alan bütüncül bir insan anlayışına işaret eder. Ahlak, bireyin toplumsal yaşamla uyumunu; estetik ise onun içsel dünyasının zenginliğini sağlar. Bu iki alan, insanın hem kendine hem topluma karşı sorumluluğunu gerçekleştirmesinde birbirini tamamlar. Çankı'nın

²⁷ Mustafa Namık Çankı, *Ahlâk*, s. 268–270.

²⁸ Mustafa Namık Çankı, *Eski Yunan Terbiyecileri*, s. 78–81.

düşüncesi, hem geleneksel ahlak felsefesiyle hem de modern estetik anlayışla bir köprü kurarak, insanın “iyi” ve “güzel” arayışlarını aynı potada birleştiren özgün bir Türk düşünce mirası ortaya koyar. O, klasik geleneğin birikimini modern Cumhuriyet düşüncesiyle birleştirerek, Türk gençliğine millî bir felsefe ve ahlak temeli kazandırmayı amaçlamıştır.

KAYNAKÇA

Alpyağıl, Recep, “Çankı, Mustafa Namık”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. EK-1, İstanbul 2020, 282-283

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı. *Pedagojide İhtilal*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1964.

Çankı, Mustafa Namık, *Ahlâk*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

Çankı, Mustafa Namık. *Bediyyat*. İstanbul: Suhûlet ve Cihan Kütüphaneleri, 1931.

Çankı, Mustafa Namık. *Büyük Felsefe Lügati*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1954.

Çankı, Mustafa Namık. *Eflâtun*. İstanbul: Tefeyyüz Kütüphanesi, 1933.

Çankı, Mustafa Namık. *Eski Yunan Terbiyecileri*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi Sanayi-i Nefise Matbaası, 1931.

Emekli Sandığı Arşivi [ESA], MT078565, 14.04.1948 tarihli “Nüfus Sûreti”.

Emekli Sandığı Arşivi [ESA], MT078565, 02.07.1948 tarihli yazı; 01.08.1948 tarihli “T.C. Dahiliye Vekâleti Tekâüt Maaşı Hesap Müzekkeresi”; 31.08.1949 tarihli “MEB Tekâüt Maaşlarına Mahsus Bordro”.

Gökalp, Ziya. *Türk Tôresi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1959.

Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1976.

Kars, Murat. *Mustafa Namık Çankı'nın Eserlerindeki Felsefî Görüşlerin Tespit ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Kayseri, 2010.

“Mustafa Namık Çankı”, Adı belirtilmemiş yazar, *İslâm-Türk Ansiklopedisi; Muhitu'l-Maarif*, C.II, no.18, 1940, s.3.

Taban, Aişe, Mustafa Namık Çankı'nın Büyük Felsefe Lügati'nda Klasik İslâm Felsefesiyle İrtibat Tarzı, İbn Sînâ Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013

Unat, Ekrem Kadri – Samastı, Mustafa. *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867–1909*. İstanbul, 1990.

EXAMINATION of THE THESES on INTERDISCIPLINARY SCIENCE EDUCATION in TURKEY

Graduate Student Sedika BAYRAKÇI

Institute of Science/Science Education Department, Hatay Mustafa Kemal University, Hatay,
Turkey,

sedikabayrak6@gmail.com- ORCID ID: 0009-0006-8915-0620

Assoc. Prof. Dr. Serpil KALAYCI

Faculty of Education / Department of Mathematics and Science Education, Hatay Mustafa
Kemal University, Hatay, Turkey
skalayci@mku.edu.tr-ORCID ID: 0000-0001-9613-3390

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the theses on “interdisciplinary science education” between 2016-2023 and to conduct document analysis. For this purpose, 22 master’s and 3 doctoral theses in the Higher Education Institution National Thesis Center database were examined. Analyzes of the publications examined in the research were made; Their distribution by years, purposes, sample level and size, data collection tools and the analysis of the results reached in the theses were examined. As a result of the study, it was seen that science teachers mostly associated mathematics, social studies and Turkish lessons within the framework of the interdisciplinary approach.

Keywords: Interdisciplinary, higher education, document analysis

1. INTRODUCTION

Rapid developments in science and education, along with the manifestations of events and the process of interpretation, also lead to new products. Traditional teaching methods may not be sufficient to address this failure, as knowledge is typically conveyed directly to students in the classroom. Factors such as increased knowledge transfer, difficulties in presentation, and the limitation of the learning process to the classroom slow down learning [1]. Therefore, contemporary educational methods such as problem-based learning, systems approach, active learning, collaborative learning, critical thinking, project-based learning, individual cerebral learning, and multiple intelligence theory are increasingly being adopted.

Learning is a dynamic process, and active learning is one method that aims to enable students to experience this process in the most efficient way [2]. In recent years, the active learning approach has been adopted and implemented in various countries. Assessing student attitudes, identifying positive attitudes, and shaping educational programs accordingly are

crucial for effective teaching in Science and Technology courses. Multifaceted approaches influenced by students' experiences should be adopted to develop students' attitudes toward science [3].

Research shows that educational environments where students are active and knowledge is embodied support the development of positive attitudes toward science courses and contribute to the transformation of scientific thinking into a way of life [4, 5, 6]. In this context, out-of-class learning environments and game-based approaches, rather than traditional classroom settings, should be used to change negative attitudes in science courses [7]. Educational programs designed in this way can positively develop students' attitudes toward Science and Technology.

Science and Technology is inherently a practice-based, interdisciplinary field that appeals to a variety of interests and abilities. Courses designed based on an interdisciplinary teaching model enrich students' learning by utilizing themes tailored to their individual interests and abilities. Thematic teaching is an approach that encourages students to actively engage with course content and directly participate in the learning process. Therefore, it is possible to make science courses more effective with an interdisciplinary and thematic teaching model [8].

The Ministry of National Education's Science Curriculum [9] offers an educational model that embraces an interdisciplinary approach, supports metacognitive skills, encourages lasting learning, and integrates with other disciplines. The addition of the "Science, Engineering, and Entrepreneurship" heading to the program's content further emphasizes interdisciplinary learning. These developments aim to enhance students' scientific thinking skills by improving the quality of science education.

This study aims to shed light on future research by systematically analyzing master's and doctoral theses on interdisciplinary science education published between 2016 and 2022. The study examined theses based on their publication years, sample size and type, research methods, and data collection tools. The research process will address the following questions.

1. How are theses distributed across years?
2. What methods were used in theses?
3. Which sample groups were used and what were their sizes?
4. What were the data collection tools used?
5. What are the results obtained from theses?

2. METHOD

This research is a qualitative study, and the data was evaluated using document analysis. Document analysis enables the systematic examination of materials containing information about the topics and situations under investigation [10]. This method allows for accessing hard-to-find data, analyzing research conducted over a long period of time, and working with a large sample size. Furthermore, because the materials used have been edited and reviewed, they offer high standards of validity and reliability.

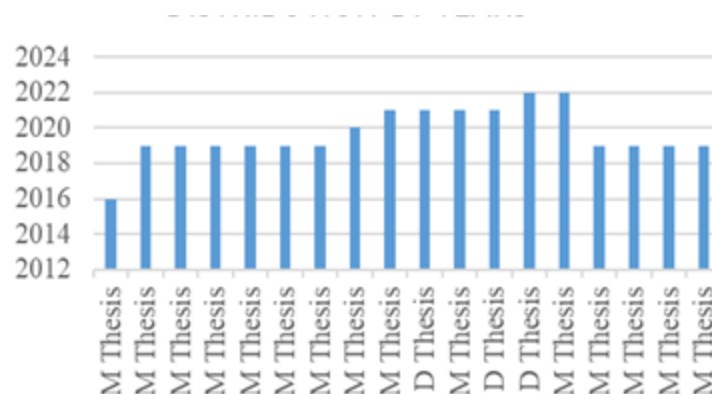
The research content consists of theses published between 2016 and 2022 in the field of interdisciplinary science education. In this context, master's and doctoral theses in the National Thesis Center database of the Council of Higher Education were examined in detail, and a systematic analysis process was conducted.

2.1. Coding Process

All studies included in the study were coded using the numbers 1, 2, 3, 4, and 25, and these codes were used throughout the analysis process. Each study was then examined in detail, and the resulting data was recorded in an Excel file. Furthermore, to enhance the reliability of the research, the data obtained from the numbered theses were double-checked to ensure accuracy. This coding and data recording process allowed for an organized analysis and increased the reliability of the findings.

3. FINDINGS

The document review process consists of the following stages: document access, originality check, content analysis, data evaluation, and data usage. The theses examined in the research were supported with tables and graphs to ensure a more understandable and systematic presentation of the findings.

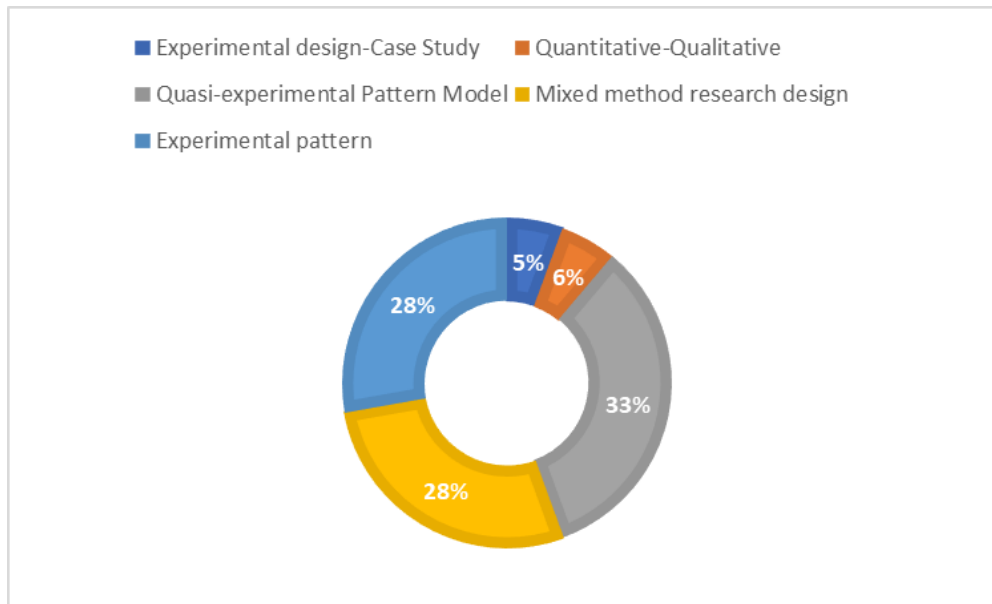

Visual 1. Distribution of Theses by Year

Of the 25 theses, 22 were master's theses and 3 were doctoral theses (Visual 1). As can be seen in the graph, theses were most common between 2022 and 2021 [11, 12, 13, 14, 15, 16]. Afterward, the trend continued at a certain level.

3.1. Purposes of the Examined Theses

These theses investigated many aspects of interdisciplinary science education methods, including their impact on students' achievement, attitudes, motivation, cognitive processes, self-efficacy perceptions, and creative thinking skills. The studies observed the greatest impact of student attitudes on science education (Visual 2).

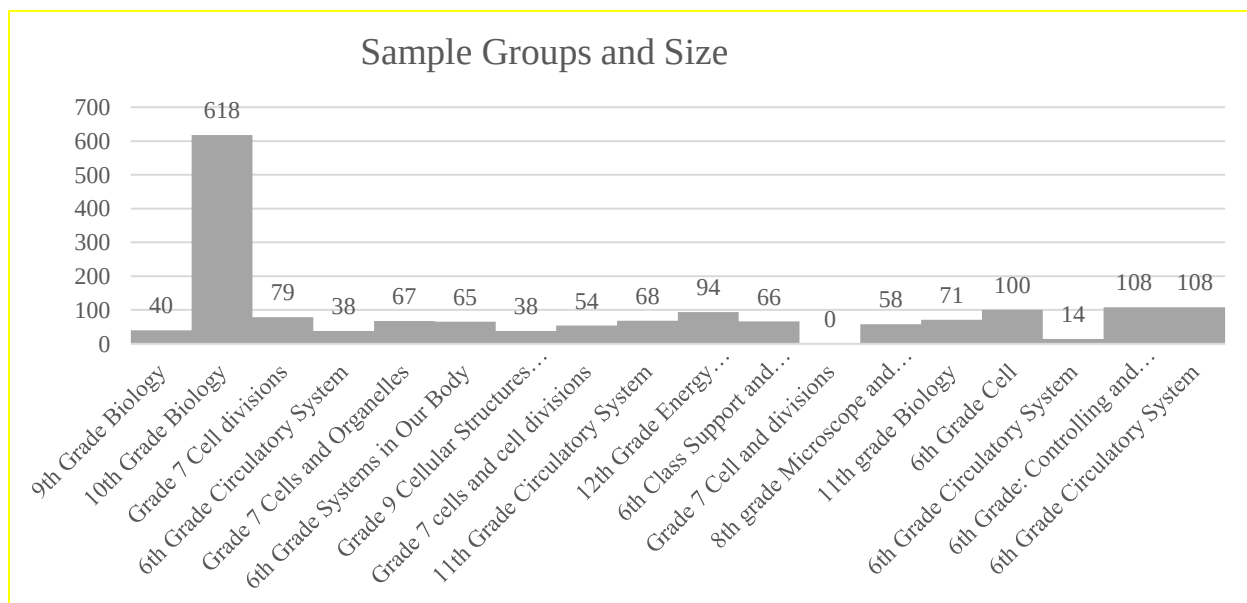

Visual 2. Methods Used in Theses

It was observed that among the methods used in the research, there were quasi-experimental design models, as well as experimental-case study and mixed method model research models.

3.2. Sample level and size studied in the theses examined

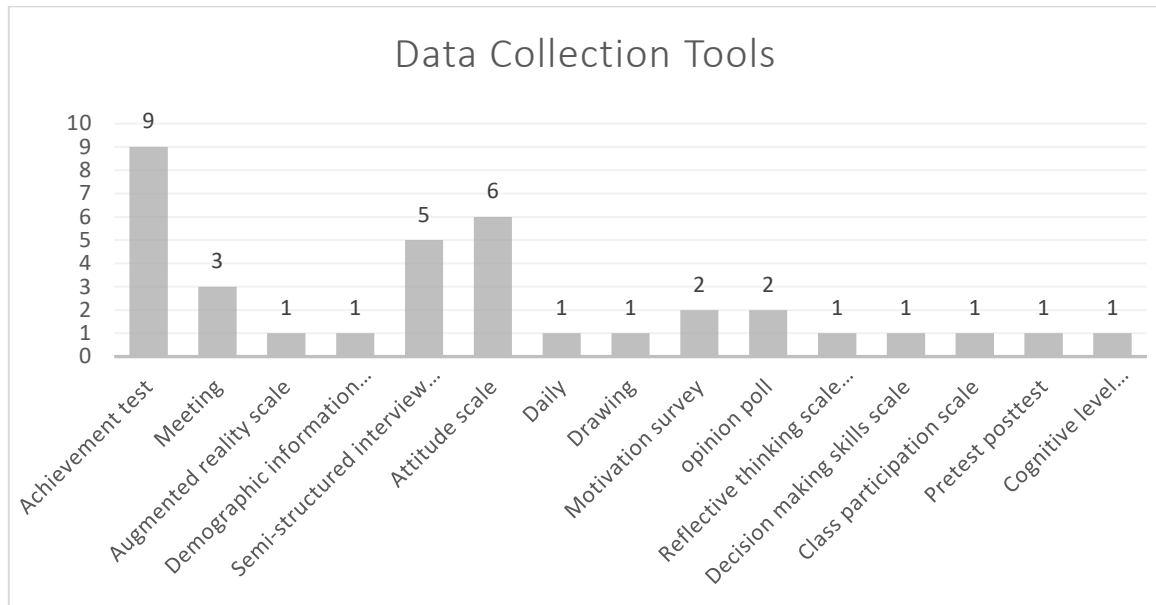
The maximum sample size in the examined theses was 618 students taking 10th-grade biology (Visual 3). The minimum sample size was 14 6th-grade students. Seven studies were conducted at the 6th-grade level, four studies at the 7th-grade level, one study at the 8th-grade level, two studies at the 9th-grade level, one study at the 10th-grade level, two studies at the 11th-grade level, and one study at the 12th-grade level.

Visual 3. Sample Groups and Size

3.3. Data Collection Tools Used in the Theses Examined

In the studies, achievement and attitude scales were the most commonly used data collection tools (Visual 4). In 9 theses, achievement test was used, in 6 theses, attitude scale was used, in 5 theses, semi-structured interview form was used, in 3 theses, interview, motivation survey, pre-test post-test, cognitive level determination scale, and in decision-making skills scales, one thesis data collection tool was used.

Visual 4. Data Collection Tools

3.4. Analysis of the Results Achieved in the Examined Theses

In the examined interdisciplinary science education theses results, it was observed that the effects on academic success (f:25), conceptual understanding (f:23), positive effect on attitudes (f:18), permanence of knowledge (f:20), motivation (f:18), cognitive process skills (f:15), critical thinking (f:19), self-efficacy perception (f:15), creative thinking (f:14), problem solving (f:16) improved positively. Students learned by doing and experiencing, provided knowledge more easily and quickly. By increasing success, its effect on attitude contributed to permanence. It was observed that creative thinking skills were not affected much when using interdisciplinary methods.

Table 1. Positive Findings of The Theses Examined

Positive Outcomes	f
Providing a positive effect on academic achievement/learning/understanding	25
Contributing positively to conceptual understanding	23
Creating a positive effect on attitudes	18

Enhancing the retention of knowledge	20
Positively affecting motivation	18
Contributing positively to scientific process skills	15
Enhancing critical thinking skills	19
Positively influencing self-efficacy perception	15
Developing creative thinking skills	14
Improving problem-solving skills	16

4. CONCLUSION and DISCUSSION

Science teachers appear to be unable to fully ensure the retention of knowledge through traditional teaching methods. Therefore, it is emphasized that new science curricula should support methods and techniques based on an investigative and inquiry-based approach. This situation further increases the importance of the constructivist approach. Constructivist teaching aims to enable students to construct new information using their prior knowledge and thus actively participate in the learning process [17, 18, 19].

Analysis of the interdisciplinary approach reveals that science teachers most frequently connect with mathematics, social studies, and Turkish. These connections develop students' ability to establish connections between different disciplines and make learning more meaningful. Mathematics teachers stated that they made connections with science, visual arts, social studies, technology, and design courses. This diversity demonstrates the flexibility and richness of the interdisciplinary approach in teaching [19].

When considering the advantages of the interdisciplinary approach, it is stated that it facilitates learning. Furthermore, positive effects such as connecting to real life, attracting attention, making the subject concrete, reinforcing, increasing retention, and enhancing academic achievement are also emphasized. These findings are consistent with the basic principles of constructivist philosophy [19, 20, 21].

However, the interdisciplinary approach also has some limitations. The most frequently cited disadvantages are that the course, subject matter, and classroom environment can distract students and waste time. Furthermore, associating disliked courses can diminish student interest, create difficulties transitioning to the main course, hinder program completion, and create problems in other courses due to interruptions in the learning process [19].

In this context, the results of theses on interdisciplinary science education offer significant contributions to improving scientific literacy, acquiring scientific process skills, and enhancing students' academic achievement. These studies, particularly at the graduate level, enhance the quality of science education and guide the professional development of teachers [22, 23].

REFERENCES

- [1] Öztürk, H. İ. ve Karakuş, M. Türkiye’de Uygulanan İşbirliğine Dayalı Öğrenme Yönteminin Fen Bilimleri Öğretiminde Akademik Başarı ve Derse Karşı Tutumlar Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Bir Meta-Analiz Çalışması. Uluslararası Aktif Öğrenme Dergisi, 1(1), 1-28, 2016.
- [2] Tandoğan, R. Ö. *Fen Eğitiminde Probleme Dayalı Aktif Öğrenmenin Öğrencilerin Başarılarına Ve Kavram Öğrenmelerine Etkisi*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- [3] Johnston, J. “Early explorations in science”. Buckingham: Open University Press, 1996.
- [4] Bozkurt, O. ve Olgun, Ö. S. Fen ve Teknoloji Eğitiminde Bilimsel Süreç Becerileri, *İlköğretimde Fen ve Teknoloji Öğretimi*, Ed.: M. Aydoğdu ve T. Kesercioğlu, Ankara: Anı Yayıncılık, 34, 2005.
- [5] Kıyıcı Balkan, F. ve Yiğit Atabek, E. Science Education Beyond The Classroom: A Field Trip To Wind Power Plant. International Online Journal of Educational Sciences, 2(1), 225-243, 2010.
- [6] Şimşek, C. L. *Bilimin Doğası ve Bilim Tarihi Dersinde Yapılan Çalışmaların Öğrencilerinin Bilim Tarihi ile İlgili Bilgi Düzeylerine Etkisi*. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 5.1, 116-138, 2011.
- [7] Kubinova, M., Novotna, J. and Littler, G.H. *Projects and Mathematical Puzzles: A Tool for Development of Mathematical Thinking*. European Research in Mathematics Education, 1998.
- [8] Baştürk, G. “Fen ve Teknoloji Dersinde Tematik Öğrenmenin Akademik Başarıya ve Derse Yönelik Tutuma Etkisi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Kocaeli, 2009.
- [9] MEB. *Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı*. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2018.
- [10] Yıldırım, A. ve Şimşek, H. *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara:SeçkinYayıncılık, 2013.
- [11] Alpaslan, B. *Disiplinlerarası Öğretim Yaklaşımına Göre Hazırlanmış Bilim Etkinliklerinin 5. Sınıf Öğrencilerinin Yaratıcı Problem Çözme Becerilerine Ve 21. Yüzyıl Becerilerine Etkisi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2021.
- [12] Aladağ, K. B. *Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programında Yer Alan Matematiksel Kavramları Kazanma Durumlarına Yönelik Disiplinlerarası Bir Çalışma*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 2018.

- [13] Bardakçı, E. K. *A Case Study on the Applicability of Interdisciplinary Approaches in High School Science and Mathematics Lessons from Perspective of Teachers*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2021.
- [14] Karapına, A. *Fen öğretiminde disiplinlerarası entegrasyonun ortaokul öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri, akıl yürütme becerileri ve kavramsal anlama düzeylerine etkisi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2023.
- [15] Akça, Z. *Disiplinlerarası fen eğitime yönelik bir karma yöntem araştırması*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Sakarya üniversitesi, Sakarya, 2023.
- [16] Alp, Z. B. *Fen bilgisi öğretmen adaylarının disiplinlerarası projelerle mentorluk becerilerinin geliştirilmesi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara üniversitesi, İstanbul, 2022.
- [17] Fosnot, C. T. *Constructivism: Theory, perspectives, and practice*. Teachers College Press, 2013.
- [18] Qarareh, A. O. The Effect of using the constructivist learning model in teaching science on the achievement and scientific thinking of 8th-grade students. *International Education Studies*, 9(7), 178-196, 2016.
- [19] Kaplan, E., Saraçoğlu, S. ve Bektaş, O. Fen eğitimi alanında Türkiye’de yürütülmüş doktora tezlerinin tematik analizi. *International Journal of Education and New Approaches*, 5(1), 22-48, 2022. <https://doi.org/10.52974/jena.1070415>
- [20] Duschl R. *Restructuring science education: The importance of theories and their development*. Teachers College Press, 1990.
- [21] Matthews, M. *Science teaching - The role of history and philosophy of science*. Routledge, 1994.
- [22] Sönmez, H., ve Hastürk, G. H. Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının bibliyografik analizi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 3174-3194, 2020.
- [23] Çalık, M. ve Sözbilir, M. İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38, 2014.

TOPICS THAT 7th GRADE MIDDLE SCHOOL STUDENTS HAVE DIFFICULTY in SCIENCE CLASSES

Teacher Taner OKTAY

Institute of Science/Science Education Department, Hatay Mustafa Kemal University, Hatay,
Turkey,

taneroktay@gmail.com- ORCID ID: 0000-0001-8788-3923

Assoc. Prof. Dr. Serpil KALAYCI

Faculty of Education / Department of Mathematics and Science Education, Hatay Mustafa
Kemal University, Hatay, Turkey
skalayci@mku.edu.tr-ORCID ID: 0000-0001-9613-3390

ABSTRACT

The aim of this research is to determine the subjects that 7th grade students have difficulty in science class. In the research conducted in the case study design, 24 students studied in the 2022-2023 academic year, and a questionnaire form was used as the data collection tool. The findings revealed that students had difficulty especially in abstract subjects and subjects with many steps. While subjects such as “Meiosis”, “Structure of the Atom”, “Plant and Animal Cells” were among the most difficult areas to understand by students, subjects such as “Celestial Bodies”, “Domestic Waste and Recycling”, “Methods for Separating Mixtures” that can be associated with daily life were learned more easily. As a result, it was understood that concretizing conceptually complex content and supporting it with experiments and visual materials facilitates learning. It is recommended that teachers develop differentiated teaching methods for difficult subjects and include active learning strategies in the teaching process.

Keywords: Meiosis, cells, atomic structure, domestic waste, recycling

1. INTRODUCTION

Science education is vital for individuals to develop scientific thinking skills, make sense of natural phenomena in their environment, and keep up with technological advancements. Particularly at the middle school level, the challenges students encounter in science classes directly impact both their academic achievement and their attitudes toward science. In this context, identifying the subjects’ students struggle with and understanding the reasons for these difficulties is a critical requirement for developing effective teaching strategies [1].

Rapid developments in science and technology in the 21st century have made it necessary for individuals to adapt to these fields. The key to raising individuals who can keep pace with these developments is to provide an effective and high-quality science education [2].

Science courses aim not only to provide students with knowledge but also to develop scientific process skills, analytical thinking, problem-solving skills, and the ability to interpret events from a scientific perspective [3, 4].

The science course aims to help students understand natural phenomena, develop problem-solving skills, and acquire scientific process skills. However, it has been observed that students face various obstacles in achieving these goals. Subjects that involve a high concentration of abstract concepts are among the areas that students struggle to understand. [5] indicates that middle school students struggle particularly with subjects related to physical phenomena, and that these difficulties stem from factors such as inadequate teaching methods, an abundance of abstract concepts, and a lack of experiments. It has also been reported that students also experience difficulties in subjects that require mathematical operations. Students struggle to understand and apply the mathematical operations they encounter in science classes. This can lead to students developing negative attitudes toward science and a decrease in motivation.

The 7th-grade science curriculum aims to reinforce the knowledge students have acquired in previous years and introduce them to more complex scientific concepts. At this grade level, topics such as “Force and Motion,” “Pure Substances and Mixtures,” and “Cells and Division” are among the new and complex content students encounter. Understanding these topics requires students to both structure their existing knowledge and internalize new concepts [6]. However, it has been observed that students experience various difficulties during this process and struggle to understand some topics.

Various studies in literature have attempted to identify the topics students struggle with in science classes. For example, Tekin [7] states that 7th-grade students struggle to understand the topic “Absorption of Light,” and that this difficulty stems from factors such as inadequate teaching strategies and an abundance of abstract concepts. Similarly, Morales and Tuzón [8] state that students often associate the topic “Radioactivity” with negative concepts such as danger and destruction, leading to misconceptions.

Science education aims to help individuals gain scientific literacy by understanding nature, living things, and the structure of matter. In this context, science courses, particularly at the middle school level, allow students to both learn scientific knowledge relevant to daily life and lay the groundwork for more complex concepts they will encounter in the future [9]. However, various studies indicate that students experience significant difficulties understanding certain topics in science courses [5, 10, 11].

Basic skills such as reading comprehension, reading graphs, and interpreting visuals and tables also play an important role in helping students overcome these difficulties [12, 13]. In science courses, especially in comprehending highly information-intensive topics, the ability to analyze in-text information, grasp relationships, and interpret information is required [14]. In this context, students with weak reading comprehension skills cannot fully evaluate explanations given on abstract topics and experience conceptual deficiencies [15]. The reasons for these difficulties in these subjects are based on many factors such as the content presented to the student not being directly observable, the concepts being too abstract, lack of prior knowledge, and inadequate teaching methods [16]. Students try to understand concepts such as

protons and neutrons in the nucleus of the atom or structures such as mitochondria and ribosomes in the cell only through textual explanations without seeing them, which makes learning difficult. The use of conceptual models, simulations, three-dimensional materials, and experimental activities is of great importance in understanding abstract structures [17]. Results from international assessment exams, such as PISA and TIMSS, also indicate that Turkish students are not performing sufficiently well in science subjects and are focusing on lower-level proficiency levels [18]. This situation highlights the need to increase scientific literacy levels and the necessity of revising curriculums in this context.

Literature reviews on topics students struggle with in science classes reveal that “Atomic Structure” and “Cell” are particularly prominent. A common characteristic of these topics is their relationship to abstract and microscopic structures. Students have difficulty mentally grasping the properties of subatomic particles, charged structures, and atomic models [1, 19]. Similarly, the topic of the cell, due to the abstract nature of structures occurring at the microscopic level, the functions of organelles, and systemic relationships, exposes students to concepts beyond their cognitive developmental level [20].

Harrison and Treagust [19] stated that students often have inaccurate or incomplete conceptual models of atoms, leading to misconceptions. Furthermore, Uskan and Bozkuş [21] found that using educational games in teaching the subject “Particulate Structure of Matter” was effective in increasing students’ awareness of the subject. This demonstrates how effective the teaching method is in determining the comprehensibility of the subject. Different historical approaches such as Rutherford, Bohr, and modern atomic theories burden students with abstract thinking. Therefore, learning the concept of an atom requires not only content knowledge but also visual and experimental support [22].

The topic of “Cell” frequently presents challenges for students in terms of understanding the functions of cells, the fundamental building blocks of biological systems, their structures, and the functions of components such as the cell membrane, nucleus, and organelles [6]. Yıldırım, Yalçın and Erişen [23] stated in their study that students’ misconceptions about the cell hinder learning during the teaching process.

This study aims to identify the topics that 7th-grade students face in science classes during the 2022-2023 academic year. The findings will contribute to teachers’ development of instructional strategies, curriculum modifications, and students’ development of positive attitudes toward science.

2. METHOD

This research was evaluated as a case study. We can define a situation as a phenomenon observed at a specific time or period [24]. The phenomenological design aims to deeply understand individuals’ experiences and perceptions of a particular phenomenon [25]. This study also sought to identify the situations (subjects) that 7th-grade students encountered most difficulty in science.

2.1. Study Group

The study sample was selected using a convenience sampling method. The researcher's school was chosen to both expedite the research and to facilitate immediate intervention if any problems arose [25]. The study sample consisted of 24 students, aged 13-14.

2.2. Data Collection Tool and Collection Process

A survey was prepared for 7th-grade students regarding topics covered in the Ministry of National Education's Science curriculum for the 2022-2023 academic year. In this phase, the opinions and suggestions of one science education faculty member and two science teachers were obtained. Participants were selected and participated in the study on a voluntary basis. Participants were asked questions online.

3. FINDINGS

Under this heading, findings regarding the responses obtained from the survey are presented. The distribution of the responses obtained from the survey is shown in Table 1.

Table 1. Difficult Topics in Science Classes

7 th grade science course topics	I understood very easily	It was hard but I finally understood	I barely understood	I don't understand
18 element names	25.00%	62.50%	12.50%	0.00%
Weight	62.50%	25.00%	12.50%	0.00%
Connection Methods of Light Bulbs	37.50%	50.00%	12.50%	0.00%
Structure of the Atom	62.50%	25.00%	0.00%	12.50%
Plant Cell	62.50%	0.00%	25.00%	12.50%
Reproduction, Growth, and Development in Plants	62.50%	25.00%	12.50%	0.00%
Dissolution Rate	75.00%	12.50%	12.50%	0.00%
Domestic Waste and Recycling	75.00%	25.00%	0.00%	0.00%
Distance to Celestial Bodies	87.50%	12.50%	0.00%	0.00%
Animal Cell	75.00%	0.00%	12.50%	12.50%
Reproduction, Growth, and Development in Animals	75.00%	12.50%	12.50%	0.00%
Refraction of Light	50.00%	50.00%	0.00%	0.00%
Absorption of Light	87.50%	12.50%	0.00%	0.00%

Reproduction, Growth, and Development in Humans	50.00%	25.00%	25.00%	0.00%
Mixtures	50.00%	25.00%	25.00%	0.00%
Methods for Separating Mixtures	87.50%	12.50%	0.00%	0.00%
Kinetic Energy	87.50%	0.00%	12.50%	0.00%
Mass	50.00%	37.50%	12.50%	0.00%
Meiosis	25.00%	62.50%	12.50%	0.00%
Mechanical Energy	75.00%	0.00%	25.00%	0.00%
Lenses	50.00%	50.00%	0.00%	0.00%
Mitosis	62.50%	0.00%	25.00%	12.50%
Molecular Formation	50.00%	37.50%	12.50%	0.00%
Potential Energy	87.50%	0.00%	12.50%	0.00%
Satellites	75.00%	12.50%	12.50%	0.00%
Space Pollution	75.00%	25.00%	0,00%	0,00%
Space Technologies	75.00%	12.50%	12,50%	0,00%
Star Formation	75.00%	12.50%	12,50%	0,00%

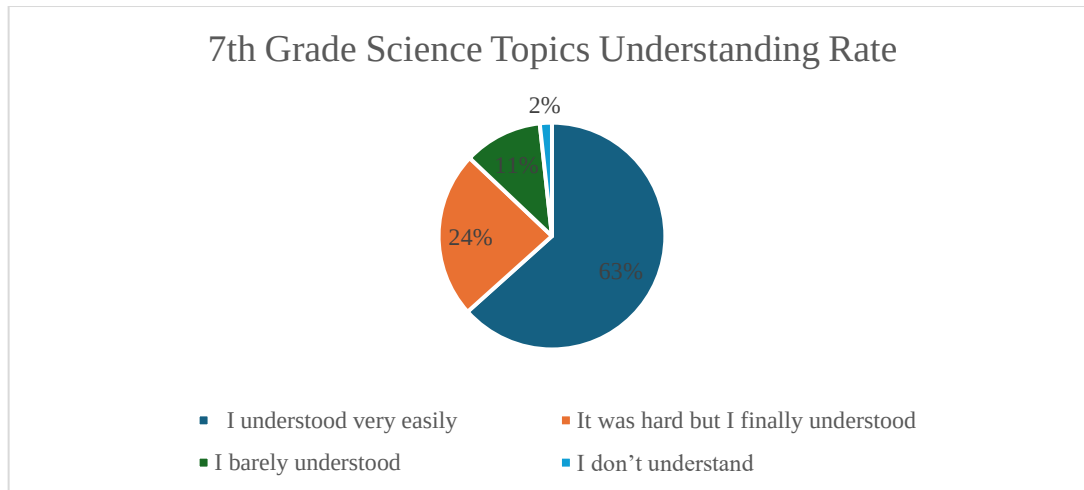
According to the survey in Table 1, significant differences were observed in students' understanding of the topics covered in 7th-grade science classes. The topics for which students responded, "very easily" (87.5%) included the distance to celestial bodies, the absorption of light, methods for separating mixtures, kinetic energy, and potential energy. This suggests that students can more easily relate these topics to concrete observations and experiments. These topics also had a 0% "did not understand" rate, demonstrating a very high level of comprehension.

On the other hand, topics such as household waste and recycling, animal cells, animal reproduction, growth, and development, mechanical energy, satellites, space pollution, space technologies, and stellar formation received 75% of the responses "very easy to understand," with no student responding, "didn't understand." These findings demonstrate that these topics are presented at an accessible level and successfully grasped by students.

However, some topics students struggled with were also noteworthy. For topics like atomic structure, plant cells, mitosis, and animal cells, 12.5% responded "I didn't understand." The plant cell and mitosis topics were difficult to understand, with 25% responding "I only understood a little." Meiosis, on the other hand, was rated "very easy to understand" by only 25%; 62.5% said "it was difficult, but I finally got it," and 12.5% said "I only understood a little." This demonstrates that meiosis is one of the most challenging topics for students.

Furthermore, only 25% of students responded, "I understood very easily," while 62.5% of students stated that they eventually grasped the topic, despite its difficulty. This rate demonstrates that memorization of such abstract concepts is challenging for students.

The 25% response “I understood little” for topics such as human reproduction, growth, and development, mixtures, molecular formation, mechanical energy, and mitosis also indicates that students are struggling to grasp these topics. Although the “I understood very easily” rate for some of these topics is high, the varying levels of understanding among students demonstrates that individuals with different learning speeds should be considered in the instructional process.

Visual 2. 7th Grade Science Topics Comprehension Rates

The data in visual 1 shows the students' levels of understanding as a percentage of the total assessment of all topics. The pie chart is divided into four categories:

I understood very easily (63.36%)

This section, represented in blue in the visual, shows that 63.36% of students easily understood the topics covered in science class. This high percentage indicates that a large portion of students grasped the course content without difficulty. This suggests that the teaching methods were effective for most students.

It was hard but I finally understood (23.71%)

This segment, highlighted in orange, indicates that 23.71% of students initially struggled but eventually grasped the material. This rate suggests that while some topics may initially be challenging, they can be grasped with teacher support, repetition, or hands-on learning.

I barely understood (11.21%)

The gray area indicates that 11.21% of students only partially understood some topics. This rate suggests that a small portion of the student group may not be able to grasp some abstract or complex topics sufficiently and may require additional support.

I don't understand (1.72%)

This segment, highlighted in yellow and representing the smallest portion, at 1.72%, reveals that a very small portion of students fail to fully grasp certain topics. While this rate is low, it does indicate that there are students who fail to fully grasp the topics due to the nature of the topics or individual learning differences.

Visual 1 show that overall student achievement in science is high. More than 87% (very easy + finally understood) understood the topics either easily or with effort. However, the fact that more than 11% of students partially understood the topics, and 1.72% did not understand the topics at all, suggests that alternative methods (visuals, models, animations, experiments) should be used more extensively in teaching abstract content, particularly challenging topics such as “atomic structure,” “cell,” and “division.”

4. CONCLUSION and DISCUSSION

Research findings reveal that 7th-grade students struggle with abstract topics and those involving numerous computational steps in science. Topics such as “Force and Motion,” “Pure Substances and Mixtures,” and “Cells and Division” stand out as areas students struggle to understand. This finding is consistent with the work of Tekin [7] and Çeltek [5].

The findings of this study indicate that the topics seventh-grade students find most challenging in science are generally those involving abstract concepts and memorized knowledge. This finding is consistent with similar studies in literature. For example, Özmen [26] states that students have difficulty understanding abstract concepts such as the structure of the atom, and that explaining such topics without concretizing them hinders the learning process. This study also supports this finding, as the topic “Atomic Structure” was considered one of the most difficult topics for students to grasp.

Similarly, a study by Bozkurt and Sarıkoç [27] indicated that students frequently experience conceptual misconceptions about cell division (mitosis and meiosis). In this study, the topic “Meiosis,” in particular, was mostly evaluated by students as “difficult, but I finally understood” or “I didn’t understand.” Because the meiosis process involves an intertwined and detailed biological mechanism, understanding this topic becomes difficult for students. Furthermore, the relatively high rates of “I understand little” and “I don’t understand” responses in the topics “Plant Cell” and “Animal Cell” indicate that students have difficulty mentally modeling structures at the microscopic level [28].

On the other hand, it has been found that students learn topics that they can relate to daily life and that are open to observational experiences more easily. For example, it is noteworthy that 75% or more of students selected the option “very easy to understand” for topics such as “Distances to Celestial Bodies,” “Methods for Separating Mixtures,” and “Domestic Waste and Recycling.” Yıldız and Ergin [29] indicate that students engage in more active learning in science subjects where they can directly connect with their environment, and this positively impacts their success. This finding suggests that students have an easier time learning topics such as environmental issues, recycling, and observable natural phenomena.

Kaptan and Korkmaz [30] emphasize the importance of developing students’ experimentation, discovery, and problem-solving skills for the success of science education. In this context, the fact that most of the subjects in which students achieved high success in our study were areas that could be supported by experimental activities or enriched with visual materials supports this view. On the other hand, the low success rates in subjects that involve more memorization-based content, such as “Element Names,” indicate that students’ understanding of the subject is superficial when meaningful learning is not achieved [31].

Another important finding of the study is that students' concentration, not only on specific topics but also on certain topics in general, is at a "it was difficult, but I finally got it" level. This suggests that students are generally interested in the subjects, but they struggle to learn when they encounter insufficiently structured information during the learning process. Çepni [32] states that students, especially in the 6th and 7th grades, are more receptive to constructivist learning environments and that active participation increases success. It is known that lessons taught using passive listening methods, lacking active student participation, negatively impact learning levels.

In conclusion, this study demonstrates that the methods used in the teaching process, the variety of materials, and the degree to which the subject matter relates to students' daily lives play a decisive role in learning success. Especially in conceptually challenging subjects, the use of visualization, experimentation, modeling, animation, and simulation-supported instructional methods will facilitate student understanding. Furthermore, teachers identifying the topics students struggle with and supporting the process with differentiated instructional methods will ensure lasting learning.

The study determined that 7th-grade students struggled with abstract concepts and multi-step operations in science classes. It is recommended that teachers use more visual, experimental, and technological materials for these topics and increase experiment-based activities that actively involve students. Furthermore, expanding student-centered teaching methods can be beneficial in reducing misconceptions. It is also suggested that curriculum should be simplified to suit student levels.

REFERENCES

- [1] Taşar, M. F. Öğrenci Kavram Yanılgılarının Giderilmesinde Bilgisayar Destekli Öğretim. *Milli Eğitim Dergisi*, 160, 144-156, 2003.
- [2] Çepni, S. *Kuramdan Uygulamaya Fen ve Teknoloji Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012.
- [3] Ayas, A. Fen Bilgisi Öğretim Programlarının Uygulanmasında Karşılaşılan Güçlükler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 19-28, 1995.
- [4] Karamustafaoğlu, O. Öğretmenlerin Fen Öğretiminde Karşılaştıkları Sorunlar. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 65-79, 2011.
- [5] Çeltek, M. *Fen Bilimleri Öğretim Programında Zor Olarak Algılanan Konular, Olası Nedenleri ve Öğretmen, Öğrenci Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2019. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/596130>
- [6] Tekkaya, C. Fen Bilgisi Öğretiminde Kavram Yanılgılarının Giderilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 27(123), 89-95, 2002.

- [7] Tekin, G. 7. Sınıf Fen Bilimleri Dersinde Araştırma Sorgulama Temelli Etkinliklerin Öğrencilerin Akademik Başarılarına, Tutumlarına Ve Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, 2019.
- [8] Morales, A. I., and Tuzón, P. Misconceptions, Knowledge, and Attitudes of Secondary School Students Towards the Phenomenon of Radioactivity”. arXiv preprint arXiv:2001.07746, 2020. <https://arxiv.org/abs/2001.07746>
- [9] Kamaraj, İ. Fen Öğretiminde Etkili Yöntemler. Milli Eğitim Dergisi, 181, 2009, ss. 24-30.
- [10] MEB. Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (Ortaokul 5-8. Sınıflar). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2018.
- [11] Özatl, N. S. Öğrencilerin Biyoloji Derslerinde Zor Olarak Algıladıkları Konuların Tespiti ve Boşaltım Sistemi Konusundaki Bilişsel Yapılarının Yeni Teknikler Ile Ortaya Konması. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2006.
- [12] Obalı, O. İlköğretim Öğrencilerinin Fen ve Teknoloji Ders Başarısında Etkili Olan Değişkenlerin Analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2009.
- [13] Polat, M. Öğrencilerin Grafik Okuma ve Yorumlama Becerilerinin Değerlendirilmesi. Eğitimde Kuram ve Uygulama, 12(3), 627-645, 2016.
- [14] Çiftçi, C. ve Temizyürek, F. İlköğretim Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıkları. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28(3), 17-29, 2008.
- [15] Yantır, M. İlköğretim Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerileri ile Fen ve Teknoloji Dersindeki Başarıları Arasındaki İlişki. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2011.
- [16] Ayas, A., Karamustafaoğlu, O., Sevim, S., ve Karamustafaoğlu, S. Fen Öğretimi Programları ve Uygulamaları. Ankara: Gazi Kitabevi, 2001.
- [17] Köse, S. Biyoloji Öğretiminde Görsel Materyal Kullanımının Öğrenci Başarısına Etkisi. Eğitim ve Bilim, 33(150), 34-47, 2008.
- [18] Taş, E., Arıcı, A. F., Ozarkan, H., ve Özgürlük, B. PISA Sonuçlarının Analizi Ve Türkiye'nin Durumu. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi, 6(12), 87-102, 2016.
- [19] Harrison, A. G., and Treagust, D. F. Secondary Students' Mental Models of Atoms and Molecules: Implications for Teaching Chemistry”. Science Education, 80(5), 509-534, 1996.

- [20] Tekkaya, C., Özkan, O., ve Sungur, S. Bilgilerin Kalıcılığında Kavramsal Değişim Yaklaşımının Etkisi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21, 145-150, 2001.
- [21] Uskan, B., ve Bozkuş, K. 7. Sınıf “Maddenin Tanecikli Yapısı” Konusunda Kullanılan Eğitsel Oyunların Öğrencilerin Farkındalıklarına Etkisi. Eğitimde Kuram ve Uygulama, 15(1), 1-20, 2019.
- [22] Ünal, S., ve Coştu, B. Öğrenci Kavram Yanılgılarının Tespiti ve Giderilmesi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 3(3), 289-302, 2005.
- [23] Yıldırım, N., Yalçın, N., ve Erişen, Y. Hücre Konusunda Kavram Yanılgıları. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 11(4), 1991-2010, 2011.
- [24] Gerring, J. *Case Study Research: Principles and Practices*. New York: Cambridge University Press, 2007.
- [25] Yıldırım, A., & Şimşek, H. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı). Seçkin Yayıncılık, 2018.
- [26] Özmen, H. Öğrencilerin Atom Kavramı ile İlgili Zihinsel Modelleri. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24(2), 77-84, 2004.
- [27] Bozkurt, E., ve Sarıkoç, A. Öğrencilerin Mitoz Ve Mayoz Bölünme Konusundaki Kavram Yanılgıları. Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(2), 45-58, 2008.
- [28] Türkmen, L. İlköğretim Öğrencilerinin Hücre Konusundaki Kavram Yanılgılarının Belirlenmesi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7(1), 1234-1249, 2010.
- [29] Yıldız, E., ve Ergin, Ö. İlköğretim Fen ve Teknoloji Öğretiminde Çevre Eğitiminin Öğrenci Başarısına Etkisi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12(3), 2111-2130, 2012.
- [30] Kaptan, F., ve Korkmaz, H. Fen Öğretiminde Problem Çözme Stratejileri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22(1), 128-133, 2002.
- [31] Ayas, A., ve Demirbaş, A. Fen Bilgisi Öğretiminde Yapılandırılmış Anlam Haritalarının Öğrencilerin Öğrenme Düzeyine Etkisi. Eğitim ve Bilim, 21(106), 29-34, 1997.
- [32] Çepni, S. *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık, 2007.

EĞİTİM ZİNCİRİNDE BİR HALKA: SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ LİSE KÖKENLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül YILMAZER

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, aysegul.yilmazer@erdogan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1331-9243

Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, kubilaygul@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9829-1819

Özet

Bu araştırmanın amacı, 2024 Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) yerleştirme sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarına yerleşen öğretmen adaylarının mezun oldukları lise türlerini analiz ederek, lisans öncesi eğitim profillerini ortaya koymaktır. Araştırma betimsel tarama modeli çerçevesinde gerçekleştirilmiş olup, veri kaynağı olarak Yükseköğretim Program Atlası kullanılmıştır. Sosyal bilgiler öğretmenliği programı bulunan üniversitelere yerleşen toplam 3178 öğrencinin lise mezuniyet bilgileri doküman incelemesi yöntemiyle toplanmış ve frekans ile yüzde dağılımları temelinde analiz edilmiştir. Araştırmada ulaşılan bulgulara göre sosyal bilgiler öğretmenliği programlarına yerleşen öğrencilerin %76,7'si genel liselerden, %23,3'ü ise meslek liselerinden mezun olmuştur. Sosyal bilgiler öğretmenliği programlarına en fazla öğrenci gönderen lise türü, genel liseler grubunda Anadolu Liseleri; meslek liseleri grubunda ise Anadolu İmam Hatip Liseleri olarak öne çıkmıştır. Meslek liseleri grubunun oldukça geniş ve farklı alanlara yönelik okul türlerinden oluştuğu belirlenmiştir. Genel ve meslek liseleri grupları içerisinde sosyal bilgiler öğretmenliği programlarına en az öğrenci gönderen okul türlerinin özel liseler olduğu görülmüştür. Bu bulgular, öğretmen adaylarının farklı lise türlerinden geldiğini ve eğitimsel geçmişlerinin çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, öğretmen yetiştirme programlarının bu çeşitliliği dikkate alarak yapılandırılması ve lise düzeyinde mesleki rehberlik hizmetlerine ağırlık verilmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Sosyal bilgiler, Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayı, Lise Türleri, Eğitim Profili

A Link In The Educational Chain: High School Backgrounds Of Pre-Service Social Studies Teachers

Abstract

The aim of this study is to analyze the types of high schools from which pre-service social studies teachers, who were placed in undergraduate programs through the 2024 Higher Education Institutions Exam (YKS), graduated, and to reveal their pre-university educational profiles. The research was conducted within the framework of the descriptive survey model, and the data source was the Higher Education Program Atlas. High school graduation data of a total of 3,178 students who were placed in universities offering social studies teacher education

programs were collected through document analysis and analyzed based on frequency and percentage distributions. According to the findings, 76.7% of the students admitted to social studies teacher education programs graduated from general high schools, while 23.3% graduated from vocational high schools. Among the general high schools, Anatolian High Schools emerged as the most represented, whereas Anatolian Imam Hatip High Schools stood out within the vocational high school group. It was also determined that the vocational high school category includes a broad and diverse range of school types. Furthermore, private high schools were found to contribute the smallest number of students to social studies teacher education programs within both general and vocational categories. These findings indicate that pre-service teachers come from diverse high school backgrounds, reflecting a wide range of educational experiences. Therefore, it is recommended that teacher education programs be structured to take this diversity into account, and that more emphasis be placed on effective career guidance services at the secondary education level.

Giriş

Eğitim süreci, birbirini tamamlayan aşamalardan oluşan bir süreç olup; her kademedede edinilen bilgi, beceri ve deneyimler, bir sonraki aşamanın temelini oluşturmaktadır. Bu süreci bir zincire benzettiğimizde bu zincirin önemli bir halkasını da liselerin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Liseler, öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimlerinde önemli bir aşamayı oluşturmakta olup, genç bireylerin kişisel ve sosyal kimliklerinin geliştiği, mesleki yönelimlerinin şekillendiği önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Bu dönemde öğrenciler, ilgi ve yeteneklerini keşfederken, gelecek eğitim ve kariyer planlarını da oluşturmaya başlarlar.

Türkiye’de farklı lise türleri, sundukları eğitim programları ve sosyal ortamlar bakımından çeşitlilik göstermekte, bu da öğrencilerin kişisel ve akademik gelişiminde farklı deneyimler yaşamalarına neden olmaktadır. Bu liseler, Ortaöğretim Genel Müdürlüğü’ne bağlı ortaöğretim kurumlarından oluşmaktadır. Ortaöğretim kurumları, “*Öğrencileri bedenî, zihnî, ahlaki, manevi, sosyal ve kültürel nitelikler yönünden geliştirmeyi, demokrasi ve insan haklarına saygılı olmayı, çağımızın gerektirdiği bilgi ve becerilerle donatarak geleceğe hazırlamayı, öğrencileri ortaöğretim düzeyinde ortak bir genel kültür vererek yükseköğretime, mesleğe, hayata ve iş alanlarına hazırlamayı*” amaçlayan eğitim kurumlarıdır (Ortaöğretim Genel Müdürlüğü, 2025). Bu bağlamda, bireylerin lise yıllarında kazandıkları bilgi, beceri ve deneyimler yalnızca akademik başarılarını değil, aynı zamanda mesleki yönelimlerini de doğrudan etkilemektedir. Özellikle öğretmenlik gibi toplumsal sorumluluğu yüksek bir mesleğe yönelen bireyler için, ortaöğretim sürecinde edinilen deneyimler ve alınan rehberlik desteği büyük önem taşımaktadır. Super (1990), bireylerin kariyer gelişiminde lise yıllarının kimlik gelişimi ve meslek seçimi açısından kritik bir dönem olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim öğretmenlik mesleğine yönelim, çoğu zaman bu dönemde gelişen mesleki farkındalık, ilgi alanları ve alınan yönlendirmeler doğrultusunda şekillenmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, bireylerin lise yıllarında edindiği deneyimlerin, yükseköğretim tercihlerine olduğu kadar öğretmenlik mesleğine yönelim süreçlerine de yansıdığı söylenebilir. Günümüzde, Türkiye’de öğretmenlik programları geniş bir başvuru kitlesine açık bir yapıya sahiptir (Hotaman, 2011). Sosyal bilgiler öğretmenliği programları da bu kapsamda, farklı geçmişlere ve lise deneyimlerine sahip öğrenciler için erişilebilir ve çeşitli aday profiline açık

yapısıyla dikkat çekmektedir. Ancak bireylerin hayatını şekillendiren en önemli dönüm noktalarından biri olan meslek seçiminde, doğru ve etkili bir rehberliğin sunulması büyük önem taşımaktadır (Lafçi, 2018). Çünkü meslek seçimi, bireyin yaşamı boyunca vereceği en önemli kararlardan biri olup, tüm hayatını doğrudan etkilemektedir (Deniz, 2001).

Öğretmen adaylarının meslek seçme nedenleri ve bu mesleğe yönelik tutumları üzerine yapılan araştırmalar, öğretmenliğe yönelim süreçlerinin çok boyutlu bir yapı arz ettiğini göstermektedir. Taş'ın (2012) sosyal bilgiler öğretmen adaylarıyla yürüttüğü çalışmada, adayların yalnızca %35'inin bu bölümü ilk beş tercihi arasında seçtiği, %65'inin ise alt sıralarda yer verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca adayların %55'inin öğretmenliği isteyerek tercih ettiği, %44'ünün ise zorunlu nedenlerle bu alana yöneldiği belirlenmiştir. Bu bulgular, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının mesleğe yönelme kararlarının her zaman bilinçli ya da gönüllü olmadığını; çeşitli dışsal etkenlerin etkili olabildiğini ortaya koymaktadır. Aynı çalışmada, adayların büyük bir çoğunluğunun (%75) gelecekte iş bulma konusunda kaygı duyduğu belirtilmiş, öğretmen adaylarının yalnızca %27'sinin öğretmenlik mesleğine yüksek düzeyde ilgi gösterdiği ifade edilmiştir. Bu veriler, adayların öğretmenliğe nasıl bir zemin üzerinden yöneldiklerini anlamada önemli ipuçları sunmaktadır. Başka bir araştırmada ise sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir (Dönmez ve Uslu, 2013). Araştırmanın en dikkat çekici bulgularından biri, öğretmenlik mesleğini isteyerek tercih eden adayların, mesleğe yönelik tutumlarının daha yüksek olmasıdır. Araştırma, bireylerin mesleki seçimlerini gönüllü biçimde yapmalarının, o mesleğe ilişkin olumlu tutum geliştirmelerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Ayrıca bu durumun uzun vadede mesleki başarıya da katkı sağlayabileceği vurgulanmıştır. Araştırmada, öğrencilerin öğretmenlik mesleğine dair tutumlarını erken yaşlarda olumlu yönde şekillendirebilmek amacıyla, özellikle liselerde etkili mesleki rehberlik hizmetlerinin sunulması gerektiği ifade edilmiştir. Bu bulgu, öğretmenlik gibi yüksek sorumluluk taşıyan bir mesleğe yönelen bireylerin, eğitim süreçlerinin yalnızca üniversite dönemine indirgenemeyeceğini; bireyin lise yıllarında kazandığı deneyimlerin, aldığı rehberliğin ve okul ortamının mesleğe ilişkin tutumlarını önemli ölçüde etkileyebileceğini göstermektedir. Bu noktada, sosyal bilgiler öğretmenliğine yönelen bireylerin lise kökenlerini incelemek, onların mesleğe ilişkin tutumlarının şekillendiği eğitimsel ve sosyal zemini daha iyi anlamaya olanak tanıyacaktır. Adayların mezun oldukları lise türlerinin ve bu liselerin kamu ya da özel statülerinin analiz edilmesi, öğretmenlik mesleğine yönelme sürecindeki farklılıkları ortaya koymak açısından önemlidir. Literatürde Türkiye'de bu kapsamda yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Mevcut araştırmalar genellikle öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumları, motivasyon kaynakları veya tercih nedenleri üzerinde yoğunlaşmaktadır (Taş, 2012; Dönme ve Uslu, 2013; Tünkler, 2021; Yaşar Ekici, 2014; Aydın ve Özer, 2021; Hüdavendigâr, 2018).

Bu doğrultuda, bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmenliği programlarına yerleşen öğrencilerin mezun oldukları lise türlerini ve bu liselerin kamu/özel statülerini analiz ederek, öğretmenliğe yönelen sosyal bilgiler öğretmen adaylarının lisans öncesi eğitim profillerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda bu çalışmada, *"Sosyal bilgiler öğretmenliği programlarına yerleşen öğrencilerin lise kökenleri nasıl bir dağılım göstermektedir?"* sorusuna cevap aranmıştır.

Yöntem

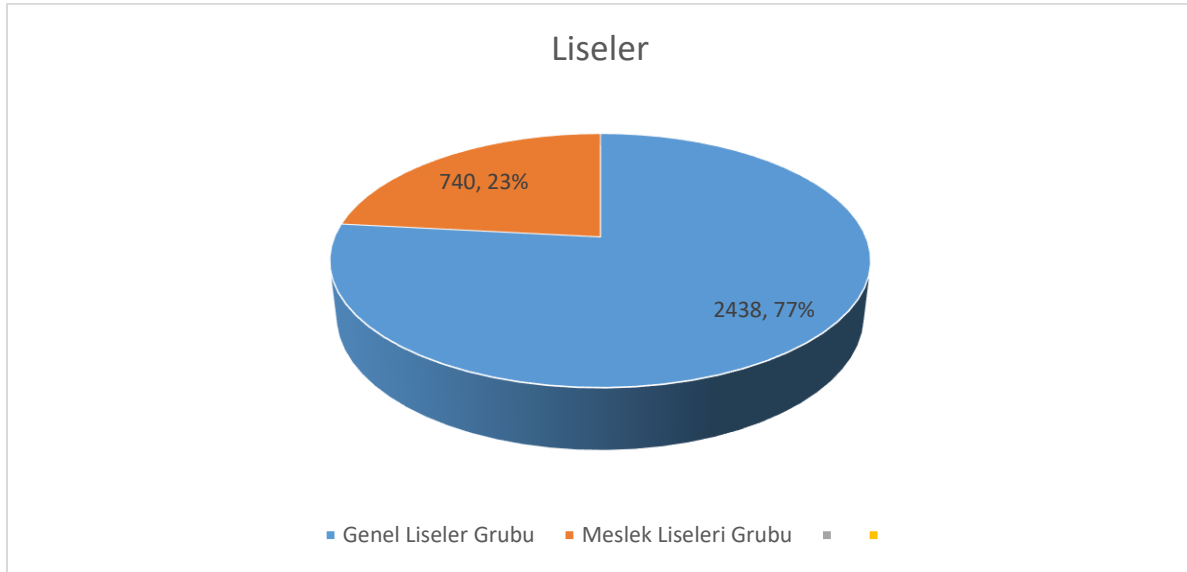
Bu araştırma, betimsel tarama modeli kapsamında yürütülmüştür (Karasar, 2009). Araştırmada, 2024 Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) yerleştirme sonuçlarına göre Türkiye’deki sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarına yerleşen öğrencilerin mezun oldukları lise türlerinin dağılımı incelenmiştir. Veri kaynağı olarak Yükseköğretim Program Atlası kullanılmış; “*Lisans Program Atlası*” sekmesi üzerinden sosyal bilgiler öğretmenliği programı bulunan üniversiteler belirlenmiş ve bu üniversitelere yerleşen öğrencilerin lise mezuniyet bilgileri toplanmıştır. Bu kapsamda elde edilen veriler, doküman incelemesi yöntemiyle derlenmiş; öğrencilerin mezun oldukları lise türleri ve gruplarına göre sınıflandırılmıştır. Toplanan veriler, frekans (f) ve yüzde (%) dağılımları doğrultusunda analiz edilmiş, bulgular nicel verilere dayalı olarak tematik kategorilere ayrılarak yorumlanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma sorusu kapsamında elde edilen bulgular sunulmuştur.

Grafik 1’de 2024 yılında üniversitelere yerleşen sosyal bilgiler öğretmen adaylarının mezun oldukları lise grupları verilmiştir.

Görsel 1.Üniversitelere Yerleşenlerin Mezun Oldukları Lise Grupları

Grafik 1’e göre 2024 YKS yerleştirme sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarına yerleşen toplam 3178 öğrencinin mezun olduğu lise türleri iki ana grup altında gösterilmiştir. Bu gruplandırmaya göre, öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun “Genel Liseler Grubu” içerisinde (f=2438/ % 76,7) yer alan okullardan mezun olduğu görülmektedir. Buna karşın, “Meslek Liseleri Grubu” mezunlarının sayısı 740 olup, bu öğrenciler toplam öğrenci sayısının %23,3’ünü oluşturmaktadır.

Çizelge 1. Yerleşenlerin Genel Liseler Grubu Dağılımı

Tema	Alt Tema	Kod	Öğrenci Sayısı	Genel Liseler İçerisindeki %	Tüm Liseler İçerisindeki %
Genel Liseler Grubu	Akademik Başarısı Daha Yüksek Olan Liseler	Anadolu Lisesi (Y.Dille Öğretim Yapan Resmi Liseler)	1655	%67,89	%52,07
		Anadolu Öğretmen Lisesi	34	%1,39	%1,06
		Sosyal Bilimler Lisesi	29	%1,19	%0,91
		Fen Lisesi	14	%0,57	%0,44
		Alt Toplam	1732	%71,05	%54,49
	Genel Eğitim Veren Liseler	Lise Programı	359	%14,73	%11,29
		Lise (Resmi ve Gündüz Öğretimi Yapan Liseler)	183	%7,51	%5,75
		Spor Lisesi	3	%0,12	%0,09
		Alt Toplam	545	%22,06	%17,14
	Özel Liseler	Yabancı Dille Öğretim Yapan Özel Lise / Özel Anadolu Lisesi	126	%5,16	%3,96
		Lise, Özel Lise (Y. Dil Ağırlıklı Program Uygulayan Liseler)	14	%0,57	%0,44
		Özel Temel Lise	13	%0,53	%0,40
		Özel Fen Lisesi	7	%0,29	%0,22
		Özel Akşam Lisesi	1	%0,04	%0,03
		Alt Toplam	161	%6,60	%5,06
		Genel Toplam	2438	%100	%76,71

Genel liseler grubu “akademik başarısı yüksek olan liseler”, “genel eğitim veren liseler” ve “özel liseler” olmak üzere üç kategori altında incelenmiştir. Genel liseler grubu kapsamında incelenen toplam 2438 öğrencinin lise türlerine göre dağılımı incelendiğinde, öğrencilerin büyük çoğunluğunun görece olarak akademik başarısı daha yüksek olan liselerden mezun oldukları görülmektedir. Bu grupta yer alan toplam 1732 öğrenci, genel toplamın %71,05’ini oluşturmaktadır. Özellikle Anadolu Liseleri (Yabancı Dille Öğretim Yapan Resmi Liseler) mezunu öğrenci sayısı 1655 olup, bu oran %67,89’a karşılık gelmektedir. Bu durum, sosyal bilgiler öğretmenliği programına yerleşen öğrencilerin büyük ölçüde akademik başarısı görece olarak daha yüksek lise türlerinden geldiğini göstermektedir.

Genel eğitim veren liseler alt grubunda toplam 545 öğrenci bulunmakta ve bu grup genel toplamın %22,06’sını oluşturmaktadır. Bu alt tema içinde en fazla öğrenciye sahip okul türleri sırasıyla Lise Programı (%14,73) ve Lise (Resmi ve Gündüz Öğretimi Yapan Liseler) (%7,51) olarak belirlenmiştir.

Özel liseler alt temasında ise toplam 161 öğrenci yer almakta olup bu grup, genel toplamın yalnızca %6,61’ine karşılık gelmektedir. Özel lise türleri içinde en fazla öğrenciye sahip olan okul türü Yabancı Dille Öğretim Yapan Özel Liseler/Özel Anadolu Liseleri’dir (%5,17). Diğer özel lise türlerinin oranları %1’in altındadır.

Çizelge 2. Yerleşenlerin Meslek Lisesi Grubu Dağılımı

Tema	Alt Tema	Kod	Öğrenci Sayısı	Meslek Liseleri İçerisindeki %	Tüm Liseler İçerisindeki %
Meslek Lisesi Grubu	İmam Hatip Liseleri	Anadolu İmam Hatip Lisesi	432	%58,38	%13,59
		İmam Hatip Lisesi	24	%3,24	%0,75
		İmam Hatip Lisesi Programı (Açıköğretim Lisesi)	12	%1,62	%0,37
		Alt Toplam	468	%63,24	%14,72
	Mesleki ve Teknik Liseler	Anadolu Meslek Programı	172	%23,24	%5,41
		Anadolu Teknik Programı	34	%4,59	%1,06
		Ticaret Meslek Lisesi	8	%1,08	%0,25
		Endüstri Meslek Lisesi	7	%0,95	%0,22
		Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	6	%0,81	%0,18
		Meslek Lisesi (Kız Teknik)	6	%0,81	%0,18
		Anadolu Meslek Lisesi (Kız Teknik)	4	%0,54	%0,12
		Sağlık Meslek Lisesi	3	%0,41	%0,09
		Anadolu Ticaret Meslek Lisesi	3	%0,41	%0,09
		Anadolu Teknik Lisesi (Erkek Teknik)	2	%0,27	%0,06
		Anadolu Meslek Lisesi	2	%0,27	%0,06
		Teknik Lise (Erkek Teknik)	2	%0,27	%0,06
		Meslek Lisesi Programı	2	%0,27	%0,06
		Endüstri Meslek Lisesi Programı	1	%0,14	%0,03
		Kız Meslek Lisesi Programı	1	%0,14	%0,03
		Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (Mesleki Eğitim Merkezi Programı)	1	%0,14	%0,03
		Alt Toplam	253	%34,19	%7,96
	Özel Meslek Liseleri	Özel Anadolu Meslek Programı	13	%1,76	%0,40
		Özel Anadolu Teknik Programı	4	%0,54	%0,12
		Özel Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	1	%0,14	%0,03
		Alt Toplam	18	%2,43	%0,56
	Genel Toplam		740	%100	%23,28

Meslek Lisesi Grubu kapsamında incelenen toplam 740 öğrencinin lise türlerine göre dağılımı incelendiğinde, öğrencilerin büyük kısmının İmam Hatip Liselerinden mezunu olduğu görülmektedir. Bu grupta yer alan 468 öğrenci, meslek liseleri toplamının %63,24'ünü oluşturmaktadır. Özellikle Anadolu İmam Hatip Liseleri mezunu öğrenci sayısı 432 olup, bu oran %58,38'e karşılık gelmektedir. Bu durum, Meslek Lisesi Grubu içerisindeki öğrenci profilinin ağırlıklı olarak dini temelli meslek liselerinden oluştuğunu göstermektedir.

Mesleki ve Teknik Liseler alt grubunda ise toplam 253 öğrenci yer almakta olup, bu oran %34,19'dur. Bu grup içerisinde en fazla öğrenciye sahip okul türü Anadolu Meslek Programı (%23,24) ve Anadolu Teknik Programı'dır (%4,59). Diğer mesleki teknik lise türlerinin her birinin oranı %5'in altında kalmaktadır.

Özel Meslek Liseleri alt temasında ise yalnızca 18 öğrenci yer almakta ve bu, toplamın %2,43'üne karşılık gelmektedir. Bu oran, özel meslek liselerinin meslek lisesi grubu içerisindeki ağırlığının oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada, 2024 yılında sosyal bilgiler öğretmenliği programlarına yerleşen öğrencilerin mezun oldukları lise türlerini ve bu liselerin kamu/özel statülerini analiz ederek lisans öncesi eğitim profillerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlara göre 2024 YKS yerleştirme sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarına yerleşen toplam 3178 öğrencinin lise bilgilerine ilişkin veriler, öğretmenliğe yönelen bireylerin büyük çoğunluğunun genel liselerden mezun olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin %76,7'si genel liseler grubu içerisinde yer alan okullardan gelirken, %23,3'ü ise meslek liseleri grubundan mezundur. Bu dağılım, öğretmen adaylarının eğitimsel geçmişlerinin çoğunlukla genel akademik liselere dayandığını göstermektedir. Genel liseler grubu içerisinde özellikle “*Anadolu Liseleri*” (%67,89) gibi akademik başarı düzeyi görece yüksek kurumların oranının fazla oluşu, bu öğrencilerin üniversite tercihlerinde öğretmenlik mesleğini bilinçli bir seçenek olarak değerlendirdiklerine işaret edebilir. Bu bulgu, Atli ve Gür'ün (2019) çalışmasıyla da örtüşmektedir. Söz konusu araştırmada, lise öğrencilerine gelecekte seçmek istedikleri meslekler sorulduğunda öğretmenliğin dördüncü sırada yer aldığı belirlenmiştir. Bu bağlamda, öğretmenlik mesleğinin gençler arasında en ilgi gören ve tercih edilen meslekler arasında olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, genel liselerden gelen öğrencilerin sosyal bilgiler öğretmenliğine yönelimi, gençlerin öğretmenliğe yönelik devam eden ilgisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Genel liseler grubu içerisinde yer alan “*Anadolu Öğretmen Lisesi (34)*” ve “*Sosyal Bilimler Lisesi (29)*” gibi, Anadolu Liselerine kıyasla daha yüksek akademik başarıya sahip öğrencilere yönelik okullardan mezun olan öğrencilerin Sosyal Bilimler Öğretmenliği programlarını sınırlı düzeyde tercih etmelerinin ise birden fazla nedeni olabilir. Bu durumun bir nedeni, bu öğrencilerin sahip oldukları akademik birikim ve başarı düzeyi doğrultusunda hukuk, psikoloji veya uluslararası ilişkiler gibi daha yüksek puanla öğrenci alan ve toplumsal statüsü daha yüksek görülen programlara yönelmeleridir. Bunun yanı sıra, öğretmenlik mesleğinin son yıllarda ekonomik ve sosyal açıdan cazibesini yitirmesi ve atama olanaklarındaki belirsizliklerin artması, bu öğrencilerin öğretmenlik programlarını tercih etme eğilimini azaltmıştır denilebilir.

Genel liseler grubu incelendiğinde özellikle dikkat çeken nokta sosyal bilgiler öğretmenliği programlarına çok az olmakla birlikte 14 “*Fen Lisesi*” mezunu öğrencinin yerleşmiş olmasıdır. Bu bulgu, fen liselerinin temel hedef kitlesinin sayısal alanlara yönelmesiyle tutarlıdır. Ancak bununla birlikte, sayısal başarı düzeyi yüksek ve genellikle mühendislik, tıp gibi alanlara yönelmesi beklenen fen lisesi mezunlarının sosyal bilgiler

öğretmenliğini tercih etmiş olmaları dikkat çekici bir durumdur. Bu tercihler, bireylerin zaman içerisinde ilgi ve yönelimlerinde yaşadıkları değişimlerin bir yansıması olabileceği gibi, merkezi yerleştirme sürecinde sınav başarısının beklentilerin altında kalması sonucunda, daha yüksek yerleşme olasılığı olan programların tercih edilmesinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Genel liseler grubu içerisinde yer alan ve genel eğitim veren lise mezunlarının oranı %22,06'dır. Bu grup içerisinde "*Lise Programı*" öne çıkmaktadır. Ayrıca, özel lise mezunlarının oranı %6,61 gibi düşük bir düzeydedir. Bu durum, sosyal bilgiler öğretmenliği programlarının yalnızca görece daha yüksek akademik başarıya sahip okullardan değil, daha geniş bir başarı yelpazesine sahip genel eğitim veren liselerden de öğrenci aldığını göstermektedir. Dolayısıyla, öğretmen adaylarının eğitimsel geçmişleri, yalnızca başarı odaklı değil, farklı akademik seviyeleri ve deneyimleri kapsayan daha çeşitli bir yapıya sahiptir. Öğretmen adaylarının mezun oldukları lise türü ile mesleğe yönelik tutumları arasında ilişki olup olmadığı konusu da literatürde tartışmalıdır. Aksoy (2010) ve Engin ve Koç'un (2014) araştırmasında, lise türünün öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirtilirken; Yaylak'ın (2019) araştırmasında ise farklı lise türlerinden gelen öğrenciler arasında mesleğe yönelik tutum açısından anlamlı farklar bulunduğu ifade edilmiştir. Bu farklı bulgular, lise türünün öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar üzerinde tek başına belirleyici bir faktör olmayabileceğini; ancak bireysel motivasyon ve mesleğe yönelme biçimi gibi çeşitli değişkenlerle birlikte ele alındığında daha anlamlı sonuçlar ortaya koyabileceğine işaret etmektedir.

Genel liseler arasında özel lise mezunlarının oranının oldukça düşük olması, özel öğretim kurumlarının sosyal bilgiler öğretmenliği aday havuzuna sınırlı katkı sağladığını ve sosyal bilgiler öğretmenliği programlarına yerleşen öğrencilerin büyük ölçüde devlet okulu kökenli olduğunu göstermektedir. Özel liselerde akademik yönlendirmelerin genellikle daha yüksek puanlı programlara yönelik olması, bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir.

Meslek liseleri grubu incelendiğinde, adayların büyük çoğunluğunun imam hatip lisesi kökenli olduğu dikkat çekmektedir (%63,24). Özellikle "*Anadolu İmam Hatip Liseleri*" mezunlarının oranı %58,38'dir. İmam Hatip Liselerinin tüm liseler içerisindeki oranı ise yaklaşık %15'tir. Bu bulgu, Cevherli ve Altındağ'ın (2024) imam hatip liselerinin zamanla farklı meslek alanlarına da öğrenci yetiştiren bir yapıya evrildiği yönündeki tespitiyle uyumludur. Bu doğrultuda, öğretmenlik gibi sosyal içerikli mesleklerin imam hatip lisesi mezunları tarafından tercih edilmesi, bu dönüşümün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde, Karateke'nin (2020) çalışmasında imam hatip lisesi mezunu kız öğrencilerin yalnızca %29,5'inin ilahiyat fakültesini ilk beş tercihi arasına yazdığı, geri kalan büyük çoğunluğun farklı bölümlere yöneldiği görülmektedir. Bu bulgu, imam hatip lisesi öğrencilerinin tercih yelpazesinin genişlediğini ve farklı öğretmenlik programları gibi farklı alanlara yönelimin yaşandığı görüşünü desteklemektedir.

Öte yandan, mesleki ve teknik liseler alt grubundan gelen öğrenci oranı meslek liseleri grubu içerisinde %34,19; tüm liseler içerisinde yaklaşık %8'dir. Bu liselerden yerleşen öğrencilerin çoğunluğu "*Anadolu Meslek Programı*" ve "*Anadolu Teknik Programı*" mezunlarıdır. Ancak bu okul türlerinden gelenlerin oranı, genel liselerle kıyaslandığında daha

düşüktür. Ayrıca, özel meslek liseleri kökenli öğrenciler yalnızca %2,43'lük bir oranla meslek lisesi grubu içerisinde en az orana sahiptir. Öte yandan, meslek lisesi grubu içerisinde toplam 22 farklı lise türünün yer alması, sosyal bilgiler öğretmenliği programlarına oldukça çeşitli mesleki geçmiş ve eğitim profillerinden öğrencilerin geldiğini göstermektedir. Bu çeşitlilik, öğretmen adaylarının yalnızca akademik değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve mesleki yönelimler açısından da farklı birikimlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, öğretmen yetiştirme programlarının çok yönlü öğrenci profillerini dikkate alarak daha esnek, kapsayıcı ve farklı öğrenme ihtiyaçlarına duyarlı biçimde yapılandırılması gerektiğini göstermektedir.

Özetle ifade etmek gerekirse, araştırma bulguları sosyal bilgiler öğretmenliği programlarına yerleşen öğrencilerin büyük çoğunluğunun genel liselerden geldiğini, bu durumun öğretmenlik mesleğinin hâlâ belirli bir çekiciliğe sahip olduğunu gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ancak, akademik başarı düzeyi yüksek olan “*Anadolu Öğretmen Lisesi*” ve “*Sosyal Bilimler Lisesi*” mezunlarının programa sınırlı düzeyde yönelmesi, bu öğrencilerin daha prestijli ve yüksek puanlı bölümlere yönelme eğiliminde olduklarını düşündürmektedir. Buna karşın, imam hatip ve mesleki teknik lise mezunlarının da dikkate değer bir oranda programa yerleşmiş olması, sosyal bilgiler öğretmenliğinin farklı eğitim geçmişlerinden gelen bireyler tarafından tercih edildiğini göstermektedir. Bu çeşitlilik, öğretmen adaylarının akademik, kültürel ve mesleki yönelimler bakımından heterojen bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, öğretmen yetiştirme programlarının bu çok yönlü öğrenci profillerini dikkate alarak, farklı öğrenme ihtiyaçlarına ve deneyimlere uygun biçimde esnek ve kapsayıcı bir yapıda tasarlanması önem taşımaktadır. Ayrıca, lise düzeyinde yürütülen mesleki yönlendirme ve rehberlik hizmetlerinin niteliğinin artırılması, öğrencilerin ilgi, yetenek ve kişisel eğilimleri doğrultusunda daha bilinçli tercihler yapmalarına katkı sağlayabilir. Özellikle fen liseleri veya teknik liseler gibi farklı akademik odaklara sahip liselerden gelen öğrencilerin sosyal bilgiler öğretmenliği gibi alanları tercih etmelerinin ardındaki nedenlerin daha derinlemesine incelenmesi, gelecekteki öğretmen profillerinin anlaşılması açısından önemli ipuçları sunacaktır.

Kaynakça

- Aksoy, M. E. (2010). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Örneği). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 197-212.
- Atli, A., ve Gür, S. H. (2019). Lise öğrencilerinin meslek tercihleri ve bu tercihlerine etki eden faktörler. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(1), 32-53.
- Aydın, M., ve Özer, N. (2021). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları ile mesleki coşku düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 1-15.
- Cevherli, K., ve Altındağ, K. (2024). Yönetici görüşlerine göre imam hatip lisesi öğrencilerinin meslekî yönelimlerine etki eden unsurlar. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(50), 705-748.

Deniz, S. (2001). Bireyin meslek seçimini etkileyen kaynaklar: Yeni teknolojilerden internet. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Güz-6, 1-9.

Dönmez, C., ve Uslu, S. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 42-63.

Engin, G., ve Koç, G. Ç. (2014). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları (Ege üniversitesi eğitim fakültesi örneği). *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182(182), 153-168.

Hotaman, D. (2011). Eğitim fakülteleri kendi öğrencilerini seçebilir mi? *Kuramsal Eğitimbilim*, 4(1), 126-136.

Hüdavendigar, M. N. (2018). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının mesleğe atanmaya ilişkin tutum ve kaygılarının farklı değişkenler açısından incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ulusal Tez Merkezi.

Karateke, T. (2020). İmam hatip lisesi son sınıf kız öğrencilerinin üniversite yönelimleri: Elazığ ili örneği. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(17), 221-239.

Lafçi, K. (2018). Gençlerin meslek seçiminde karşılaştıkları güçlükler üzerine bir değerlendirme. *USE Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Dergisi*, 1, 97-120.

Ortaöğretim Genel Müdürlüğü (2025). Ortaöğretim Kurumlarının Amaçları. https://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_10/16180203_amaclar.pdf adresinden 29.06.2025 tarihinde alınmıştır.

Super, D. E. (1990). A life-span, life-space approach to career development. In D. Brown & L. Brooks (Eds.), *Career choice and development: Applying contemporary theories to practice* (2nd ed., pp. 197–261). San Francisco: Jossey-Bass.

Taş, M. Y. (2012). Demirci eğitim fakültesi sosyal bilgiler öğretmenliği adaylarının profili ve sosyal bilgiler öğretmenliğini tercih etme nedenlerinin değerlendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(02), 64-76.

Yaşar Ekici, F. (2014). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (35), 658-665.

Yaylak, E. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi. *International Journal of New Approaches in Social Studies*, 3(1), 25-40.

ERKEN OKURYAZARLIK BECERİLERİNİN GELİŞİMİ

Prof. Dr. Güneş SALI¹

Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
gunes.sali@yobu.edu.tr - ORCID ID 0000-0001-5719-8618

ÖZET

Çocuğun dünyaya gelmesiyle birlikte kazanılmaya başlayan erken okuryazarlık becerileri, çocukların formal okuma yazma öğretimine başlamadan önce okuma ve yazmaya yönelik edinmeleri gereken bilgi, beceri, davranış ve tutumları kapsamaktadır. Erken okuryazarlık becerileri sözcük bilgisi, ses bilgisel farkındalık, yazı farkındalığı, harf bilgisi, dinlediğini anlama gibi becerilerden oluşmaktadır. Yapılan boylamsal çalışmalar çocukların erken okuryazarlık becerileri ile okuma ve akademik başarıları arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Nitelikli okuma yazmaya hazırlık çalışmaları okuma yazmaya ilişkin olumlu tutum geliştirilmesinde ve olumlu okuma alışkanlığının kazanılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu süreçte yetişkinlerin sorumluluğu giderek artmaktadır. Ebeveynlerin ve öğretmenlerin okuma yazmaya hazırlıkla ilgili sahip oldukları bilgi, tutum, davranış, görüş ve uygulamalar sayesinde çocukların bu becerilerinin gelişimi desteklenebilir. Bu nedenle yetişkinlerin bu becerileri yakından tanımaları ve nasıl destekleyecekleri konusunda bilgi sahibi olmaları oldukça önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada erken okuryazarlık becerilerinin gelişiminin açıklanıp, uygun destekleme yöntemlerinin sunulması amaçlanmıştır. Çalışma nitel araştırma paradigması temelinde doküman incelemesi esasına dayalı olarak yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sözcük bilgisi, ses bilgisel farkındalık, yazı farkındalığı, harf bilgisi.

DEVELOPMENT OF EARLY LITERACY SKILLS

SUMMARY

Early literacy skills, which begin to be acquired with the birth of the child, include the knowledge, skills, behaviors and attitudes that children need to acquire regarding reading and writing before starting formal literacy teaching. Early literacy skills consist of skills such as vocabulary, phonological awareness, print awareness, letter knowledge, and listening comprehension. Longitudinal studies show that there is a strong relationship between children's early literacy skills and their reading and academic achievement. Qualified literacy preparation activities play an important role in developing positive attitudes towards literacy and acquiring positive reading habits. In this process, the responsibility of adults gradually increases. The development of these skills of children can be supported thanks to the knowledge, attitudes, behaviors, opinions and practices that parents and teachers have regarding preparation for reading and writing. Therefore, it is very important for adults to know these skills closely and how to support them. Therefore, this study aims to explain the development of early literacy skills and present appropriate support methods. The study was conducted on the basis of document review based on the qualitative research paradigm.

Key Words: Vocabulary, phonological awareness, print awareness, letter knowledge.

¹ Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, gunes.sali@yobu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5719-8618

1. GİRİŞ

Çoğu kişi çocukların ilköğretim çağına gelene dek okuma yazmaya ilişkin herhangi bir farkındalıklarının veya hazırbulunuşluklarının olmadığını düşünür, bunun yanı sıra da okul öncesi dönemde okuma yazmanın öncülleri olan birtakım etkinliklerin anlamsızlığına inanır. Oysa gelişimin sürekliliği ve gelişimsel dönemlerin bir ahenk içinde birbirini takip ettiği hatırlanırsa, ilköğretim çağında kazanılan formel okuma yazma becerilerinin temellerinin okul öncesi dönemde atıldığı fark edilebilir (Dolunay Sarıca, 2016).

Çocukların daha sonraki yıllardaki okuma becerilerinin gelişimi için önemli olan erken beceriler alanyazında filizlenen okuryazarlık ya da son yıllarda sıkça kullanıldığı gibi erken okuryazarlık olarak adlandırılmaktadır. Erken okuryazarlık, çocukların formal okuma yazma öğretimine başlamadan önceki dönemde okuma yazmaya ilişkin kazanımları beklenen önkoşul bilgi, beceri, davranış ve tutumlarının tümü olarak ifade edilmektedir (Sulzby ve Teale, 1991; Uzuner, 1997; Whitehurst ve Lonigan, 1998; Dolunay Sarıca, 2016; Karaman, 2015). Bir başka ifadeyle erken okuryazarlık bilgi ve becerileri, sözel dil ve yazılı dil arasındaki ilişkiyi anlama, yazının işlevini ve şeklini anlama, okuma ve yazma becerilerine olan tutumlar, bilgiler ve davranışlardır.

Lerner (2000) erken okuryazarlığı çocukların; dilin, sözcüklerin, öykülerin, kitapların, şiirlerin dünyasına erken dönemde girmesi olarak ifade eder. Erken okuryazarlık, çocukların yazılı materyalin, sözcüklerin ve dile ait seslerin farkında olabilmelerini içerir ve bu düşünce çocukları erken dönemde öykülerle, kitaplarla ve erken yazma deneyimleri ile tanışmaları için cesaretlendirir. Whitehurst ve Lonigan'a göre (2001), erken okuryazarlık, çocuklara okuma yazma sürecinden önce birtakım becerilerin sunulduğu süreçtir. Jalongo (2013) erken okuryazarlığı, okuma-yazma eylemini andıran her türlü davranış olarak ele almıştır. Erken okuryazarlık becerileri, çocuğun dünyaya gelmesiyle birlikte kazanılmaya başlanmakta ve okul öncesi dönemde pekişmektedir. Bu bağlamda okul öncesi dönem, çocuğun sözlü ve yazılı dili öğrenmesi bakımından da kritik bir süreci temsil etmektedir (Kargın, Ergül, Büyüköztürk, Güldenoğlu, 2015; Rosenkoetter ve Barton, 2002). Yapılan boylamsal çalışmalar çocukların erken okuryazarlık becerileri ile okuma ve akademik başarıları arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Beck, McKeown ve Kucan, 2002; Hart ve Risley, 2003; Nelson, 2005; Pullen ve Justice, 2003; Spira, Bracken ve Fischel, 2005; Vellutino, Scanlon ve Lyon, 2003; Yopp ve Yopp, 2000). Okul öncesi dönemde erken okuryazarlık becerileri iyi düzeyde olan çocuklar okula başladıklarında daha sınırlı düzeyde becerileri olan akranlarına göre hem akademik açıdan hem de sosyal açıdan daha başarılı olmaktadır (Justice, Invernizzi, Geller, Sullivan ve Welsch, 2005; McCardle, Scarborough ve Catts, 2001). Erken okuryazarlık becerilerini yeterince kazanamamış çocuklar ise genellikle okumayı öğrenme sürecinde büyük zorluklar yaşamakta ve tüm okul yaşamı süresince akranlarının gerisinde kalmaktadırlar (Nelson, 2005).

Çocukların erken okuryazarlık becerileri ile okuma-yazmaya yönelik deneyimleri arasında paralellik olması (Işıtan, Saçkes ve Biber 2020; Speece, Ritchey, Cooper ve Roth, 2004) nedeniyle erken okuryazarlık becerilerinin geliştirilebilmesi için çocuklara uygun deneyimlerin, ortamların ve materyallerin sunulması gerekmektedir. Nitelikli okuma yazmaya

hazırlık çalışmaları okuma yazmaya ilişkin olumlu tutum geliştirilmesinde ve olumlu okuma alışkanlığının kazanılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu süreçte yetişkinlerin sorumluluğu giderek artmaktadır. Ebeveynler ve öğretmenlerin, okuma yazmaya hazırlıkla ilgili sahip oldukları tutum, davranış, görüş ve uygulamalar sayesinde çocukların bu becerilerinin gelişimi desteklenebilir. Bu bağlamda yetişkinlerin bu becerileri yakından tanımaları ve nasıl destekleyecekleri konusunda bilgi sahibi olmaları oldukça önemlidir. Bu nedenle bu çalışma okuryazarlık becerilerinin gelişiminin açıklanıp, uygun destekleme yöntemlerinin sunulması amacıyla planlanmıştır.

2. ERKEN OKURYAZARLIK BECERİLERİ

Erken okuryazarlık becerileri sözcük bilgisi, ses bilgisel farkındalık, yazı farkındalığı, harf/alfabe bilgisi ve dinlediğini anlama gibi birçok beceriyi kapsamaktadır (Aarnoutse, Leeuwe ve Verhoeven, 2005; Bean, Perez, Dynia, Kaderavek ve Justice 2020; Burns, Griffin ve Snow, 1999; Casey ve Howe, 2002; Dickinson ve McCabe, 2001; Elliott ve Olliff, 2008; Neuman ve Dickinson, 2001; Spira, Bracken ve Fischel, 2005; Whitehurst ve Lonigan, 1998, 2001). Bu beceriler aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

2.1. Sözcük Bilgisi (Sözel Dil Gelişimi ve Sözcük Dağarcığı)

Dil becerileri erken okuryazarlık becerilerinin temelini oluşturmaktadır ve okuma becerileri ile çok yakından ilişkilidir (Zhang ve Alex, 1995). Sözcük bilgisi ise dil becerilerinin temelini oluşturmaktadır (Hirsch, 2003). Sözcük bilgisi cümlelerin sözcüklerden oluştuğunun ve cümledeki her bir sözcüğün kendine ait bir anlamı olduğunun kavranmasıdır (Beauchet, 2020). Bir başka ifadeyle sözcük bilgisi küçük yaşlarda kazanılan, sözcükleri bir araya getirebilme becerisidir.

Görsel 2.1. Dolunay Sarıca, 2016'dan.

Okuyucuların sözcük bilgisinin yüksek olması, okuma sırasında gerekli olan sözcük çözümleme ve akıcı okuma (Fowler, 1991; Metsala, 1999) dolayısıyla da daha ileri düzey bir beceri olan okuduğunu anlama becerisinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle de erken okuryazarlık için temel bir beceri olan sözcük bilgisinin ileriki okuma performansı üzerindeki gücü önemlidir. Yani, çocuğun ileride okuduğunu anlamayı gerçekleştirebilmesi için

sözcüklere doğru anlamlar yükleyebilmesi gerekmektedir. Yapılan araştırmalarda da sözcük bilgisi ile okuduğunu anlama becerisi arasında anlamlı, doğrusal bir ilişki olduğu belirtilmektedir (Armbruster, Lehr ve Osborne, 2003; Beck, McKeown ve Kucan 2002; Greene ve Lynch-Brown, 2002; Robbins ve Ehri, 1994; Stahl, Richek ve Vandevier, 1991).

Sözel dil becerisi gelişmiş çocuklar, konuşma dilinin sözcüklerden, sözcüklerin seslerden meydana geldiğini ve taşıdığı anlamı anlarlar. Ayrıca kendisine anlatılan şeyleri dinleyebilir ve bunlar hakkında konuşabilirler. Bu beceriler okuma yazma becerisi için temel yapı taşı olarak görülürler. Okul öncesi dönemdeki sözel dil gelişimi çocukların okuma-yazma başarısında oldukça önemli bir rol oynar. Sözel dil becerileri zayıf olan çocuklar, dil ile ilgili diğer becerilere de yeter düzeyde hâkim olamazlar. Sözel dil becerilerinde problem yaşayan çocuklar, okuryazarlık için gerekli olan fonolojik farkındalık, ifade etme, sözlü dil ile yazılı dil arasında bağlantı kurmada problemler yaşamaktadırlar. Ayrıca sözel dil gelişiminde sorun yaşayan çocuklar, normal gelişim gösteren akranlarına göre daha az düzeyde gelişmiş metafonolojik (kafiyeleme, heceleme ve sesleri tanımlama) ve morfosentaktik (biçim -tümce) beceriler gösterirler (Constantine, 2004; Griffith, Beach, Ruan, Dunn, 2008; Honig, 2007; Soderman, Gregory, McCarty, 2005).

Sözel dil gelişimi ile okuma ve yazma arasındaki ilişkiyi anlamak, çocukların erken okuryazarlık sürecinde nasıl hazırlanmaları gerektiğini de ortaya koymaktadır. Çocuklar sözel dili, konuşarak ve yetişkinleri dinleyerek edinirler. 5 yaşlarında uzun ve karmaşık cümleleri kullanmaya başlayan çocuklar uzun sohbetler yapabilirler. Çocukların 5 yaşındaki sözel dil becerisi, 7 yaşındaki okuma başarılarının göstergesi olarak düşünülmelidir. Çocukların sözel dil becerilerini geliştirmek için, dinleme ve konuşma etkinlikleri ile desteklenecekleri, dili etkin şekilde kullanacakları ve düşünme becerilerini kullanacakları uygun ortamların sağlanması gerekir (Weigel, Lowman ve Martin, 2007; Murphy, 2007). Çocukların sözel dil becerilerinin geliştirilmesinde öğretmenlerin göz önünde bulundurması gerekenler şöyle ifade edilebilir (Sevinç, 2003). Kitap okuma, hikaye anlatma, günlük olaylar hakkında sohbet etme, etkin şekilde dinleme ve kendisini ifade etmesine fırsat tanıma, şarkı, şiir, tekerleme gibi etkinlikler çocukların sözel dil becerilerinin gelişimine katkı sağlayarak okuma yazmaya hazırlık sürecini zenginleştirir. Böylece erken yaşlarda okuryazarlığa karşı ilgi ve motivasyon artar (Altınkaynak, 2019).

2.2. Sesbilgisel Farkındalık (Fonolojik Farkındalık)

Konuşma seslerini ayırt etme ve bu sesleri manüpile etme becerisi olarak tanımlanan (Ehri, 1989) sesbilgisel farkındalık, sözcükleri oluşturan seslerdeki benzerlik ve farklılıkları ayırt edebilme becerisidir (Bennett- Armistead, Duke, ve Moses, 2005). Sesbilgisel farkındalık becerisi ve bu becerinin konuşmayı, okumayı ve yazmayı öğrenmedeki rolü, öğretmenler için oldukça önemli bir konudur. Okuma ve yazmada problem yaşayan çocukların çoğu dilin sesbilgisel farkındalık becerilerinde zayıf bir performans sergilemektedir (Moats, 2010).

Gelişimsel açıdan bakıldığında sesbilgisel farkındalık becerileri; sözcük, hece, ilk ve son ses farkındalığı, uyak ve sesbirim (fonem) farkındalığı olarak sıralanabilir (Philliphs, Clancy-Menchetti ve Lonigan, 2008). Sesbilgisel farkındalık içerisinde yer alan beceriler; cümlelerin sözcüklerden oluştuğunu, sözcüklerin uyaklı olabileceğini, sözcüklerin başlangıç ve ortadaki

seslerinin aynı olabileceğini, sözcüklerin son seslerinin aynı bitebileceğini, sözcüklerin sesbirimlerine ayrılabilceğini, sesbirimlerden sözcüklerin meydana gelebileceğini ve sözcüklerden bazı hece veya sesler çıkarıldığında yeni sözcükler oluşabileceğinin çocuğun fark edebilmesidir (Hempenstall, 2003).

Çocuklar iki yaşından itibaren dilin seslerine odaklanmaya başlarlar (Schuele, Skibbe ve Rao, 2007). Dört yaşında sözcükleri hecelerine ayırabilirler. Her altı ayda bir, küçük çocukların sesbilgisel farkındalık becerilerinde oldukça önemli değişimler gözlemlenebilir (Moats, 2010). Sesbilgisel farkındalık iki, üç yaşlarından çok üç ile beş yaşları arasında hızlı bir şekilde gelişir ve beş, altı yaşlarından sonra da durağan bir hal alır (Paris, 2011).

Sesbilgisel farkındalık becerileri tüm çocuklarda aynı sırada gelişmekle birlikte çocukların bu becerilerdeki düzeyleri aynı yaş gruplarında bile farklı olabilmektedir. Anthony, Lonigan, Driscoll, Phillips ve Burgess (2003), çocukların sesbilgisel farkındalığı, kesişen, üst üste örtüşen bir süreçte öğrendiklerini savunur. Çocuklar daha kolay bir beceride uzmanlaşmadan önce daha zor bir beceriyi öğrenmeye başlayabilirler. Araştırmacılar bu süreç için “yarı paralel ilerleme” terimini kullanmaktadırlar. Çoğu program sesbilgisel farkındalık becerilerini gelişimsel bir sıralamada kazandırmaya çalışmasına rağmen, Anthony vd., (2003) araştırma bulguları çocuklara sesbilgisel farkındalığı kazandırmaya çalışırken eşzamanlı küçük hedefler belirlemenin daha etkili olacağına işaret etmektedir.

2.3. Yazı Farkındalığı

Yazı toplumsal yaşamın bir parçasıdır. Toplumsal yaşamda çocuklar her gün farklı ortamlarda birçok yazıyla karşılaşır. Evde üzerinde yazı olan paket kağıtları, gazete, dergi telefon mesajları, tablet, bilgisayar, banka kartları, faturalar ve birçok şey çocuğun dikkatini çeker. Ev dışında da trafik işaretleri, posterler, dükkan levhaları, apartman isimleri, panolar, ilanlar, araba plakaları, durak isimleri gibi yine pek çok yazıyla karşılaşmaktadır. Çocuklar aynı zamanda yaşamlarında bu yazıların yetişkinler tarafından nasıl kullanıldığını görmektedirler. Bu farkındalık okuma yazmanın tüm aşamalarında önemli bir rol oynamaktadır (Jackson,1993; Sevinç ve Kuvvet, 2006; Soderman, Gregory ve McCarty,).

Yazı farkındalığı, çocukların yazının işlevini, şeklini ve sözel dille ilişkisini anlamlandırması (Justice ve Ezell, 2001); yazının bir anlam ifade ettiğini, konuşulan sözcüklerin yazılı bazı sembollerle ifade edildiğini ve yazılı bir metnin soldan sağa ve yukarıdan aşağıya doğru okunduğu gibi temel özelliklerini bilmesi (Lesiak, 1997; Pullen ve Justice, 2003); yazının resimlerden ve sözel dilden ayrı olarak bir mesaj taşıdığının, yazının bir iletişim dili olduğunun ve yazı ile konuşma arasında bir ilişki olduğunun farkına varmasıdır. Üç yaşındaki bir çocuğun çizdiği resmin yanına yaptığı karalamaları gösterip kendi adını yazdığını söylemesi, yazının resimden farklı bir yapı olduğunun anlaşılmasına başladığının bir göstergesidir (Jackson,1993; Sevinç ve Kuvvet, 2006; Soderman vd., 2005).

Yazı farkındalığı, okumayı öğrenme için bir temel oluşturmaktadır. Okul öncesi dönemde yazı farkındalığının artırılması, çocukların okula hazır oluş düzeylerini artırmakta ve böylece çocukların okula geçişlerinin daha kolay olmasını ve okul başarılarının daha yüksek olmasını sağlamaktadır (Lomax ve McGee, 1987; Riley, 1996). Farver, Nakomoto ve Lonigan (2007)

çocuklarla yaptıkları çalışmada, okul öncesi dönemdeki yazı farkındalığının, daha sonraki yıllardaki okuma becerilerini, diğer erken okuryazarlık becerilerine göre daha iyi yordadığını belirtmişlerdir.

Clay, küçük çocuklarda yazı farkındalığını inceleyen ilk araştırmacılardan biridir. Gelişen okuryazarlık anlayışı, yazı farkındalığını okul öncesi dönem okuryazarlık gelişiminde anahtar bir bilgi olarak tanımlar (Whitehurst ve Lonigan, 1998). Yazıyla ilgili yön, uyum ve sıralama olmak üzere üç hatırlatıcı bulunmaktadır. Bir yazılı dil kesin bir yönden okunuyor olmalıdır. Sembol ve harflerin özel bir uyumu vardır. Sözel dili yazılı dile aktarmada özel bir sıralama vardır (Clay, 2005).

Yazı farkındalığı, **kitaba uyum ve yazı kurallarını fark edebilme, alfabe bilgisi, sözcük bilgisi ve yazının bir anlam ifade etmesi** olarak dört alanı kapsar (Zucker, Ward ve Justice, 2009). Yazı farkındalığı gelişimi, resim gibi, diğer görsel örüntülerin gelişiminden daha farklıdır. Genel olarak bu bilginin gelişimindeki öğeler; çocuğun bir kitabı nasıl tutacağını bilmesi, kitap başlığını bulması, kitap sayfalarını doğru yönde çevirmesi, ayrıca yazının yukarıdan aşağı doğru okunduğunu fark etmesi gibi bilgileri içerir. Bu bilgiler sadece kitaplar aracılığıyla değil; çevredeki logo, işaretler, menüler, yazılı malzemeler aracılığıyla da gelişir (Cabell, McGinty ve Justice, 2007). Yazı farkındalığı dillere göre farklı özellikler taşıyabilir, ama çoğu kavram benzerdir. Çocukların anasınıfından üçüncü sınıfa kadar yazı kavramlarıyla ilgili olarak uzmanlaşmış olmaları beklenir (Paris, 2011). Yazı farkındalığı becerileri evreler halinde gelişir.

Yazı farkındalığı becerilerinin gelişiminde ilk basamak, çocuğun sembolleri fark etmesi ve anlamasıdır. Çocuklar, çevrelerinde gördükleri sembol ve işaretleri tanımaktadırlar (Örneğin; yaya geçidi işareti, vb.). Çocukların çevrelerinde karşılaştıkları yazı ve sembollerle ilgili sorular sormaya başlamaları çocuğun sembolleri fark ettiğinin ilk işaretidir. Çevrelerindeki yazı ve sembolleri anlama; ev içinde ve dışındaki görsel sembollerin artması ile hızlıca genişlemektedir (Justice, Invernizzi, Geller, Sullivan ve Welsch 2005; Wortham, 2009). İkinci basamak, çocuğun her sembolün şeklinin farkı olduğu ve anlamının da farklı olduğunu anlamasıdır. Örneğin; uyarı ikaz işaretleri, gazete ve dergilerde bulunan yazılar, logolar, yiyecek ambalajlarındaki işaret ve yazılar, lokanta ve market isimleri vb. sembollerin farklılıklarını anlayabilmektedirler. Üçüncü basamak, sözcükler arasındaki boşluğu fark etme, yazının yönünü yani soldan-sağa ve üstten-aşağıya doğru okunduğunu kavramaktadır. Son basamak ise, konuşma dili ile yazı dili arasındaki ilişkiyi fark etmesidir. Yani çocuğa okuma yapıldığında “nereyi okuyorum?” denildiğinde metindeki sözcükleri gösterebilmektedir. Edinilen, bu beceriler de çocukların okumanın şifresini kolayca çözebilmelerini sağlamaktadır (Bayraktar ve Temel, 2017; Ezell ve Justice, 2005; Justice vd., 2005; Wortham, 2009).

Öğretmenler çocukların yazı dilini görmesini ve kullanmasını sağlayan yazılı materyalleri, sınıflarında kullanarak çocukların dikkatini sözcükler ve harfler üzerine çekebilirler. Çok küçük yaşlarda bile yazıyı çeşitli yerlerde (işaret ve reklam panoları, alfabe ve hikaye kitapları, etiketler, dergi ve gazetelerde) görüp kullanacaklardır. Çocuklar okumayı bilmemelerine rağmen yazılı materyallerle sıkça karşılaşırlarsa, konuşma diliyle yazı dili arasında bağlantı kurmaya başlarlar. Üzerinde yazı olan resimler, afişler, kitaplar, mektuplar, yazılı semboller,

gazeteler ve diğer yazılı materyaller, çocukların yazı dili ile sözel dili ilişkilendirmelerini ve bunun okumayla ilişkisini keşfetmelerini sağlamaktadır (Eliason ve Jenkins, 2003). Çocukların okuma yazmayı öğrenmeden önce bu süreci tanımaları gerekir. Günlük hayattaki yazılı uyaranlar bu anlama sürecini kolaylaştırır. Çocuklar bu uyaranlar sayesinde yazının önemine, işlevine, özelliklerine ve kullanım alanlarına ilişkin farkındalık kazanarak okuma yazmaya hazırlık sürecine kolay bir başlangıç yapabilirler (Altınkaynak, 2019).

2.4. Harf/Alfabe Bilgisi

Alfabe bilgisi, yazı dilinin sembollerden meydana geldiğini; bu sembollerin harf veya harf gruplarını, bu harf ve harf gruplarının ise sözcükleri oluşturduğunu anlamayı içerir. Alfabe bilgisi okuma-yazmaya doğru atılan kritik bir adım olarak görülmektedir (Griffith, Beach, Ruan ve Dunn 2008). Erken okuryazarlık gelişiminde çocukların çevrelerindeki yazılı materyalleri algılamaları, gelişen okuryazarlık yaklaşımına göre önemli bir kazanımdır. Çocukların çevrelerinde yazılı bir şekilde bulunan birçok sözcük, harf, rakam ve sembollere, “çevresel yazılar” (environmental print) denilir (Neumann, Hood, Ford ve Neumann, 2011). Çocuklar okula başlamadan önce alfabenin harflerini fark etmeye başlar. Burada ifade edilen çocukların harfleri isimlendirmesi değil; çevrelerinde sıkça gördükleri logo ve çevresel yazılara ilgi göstermeleri ve isimlerini söylemeleridir. Çocuklar kendi isimlerini yazmayı öğrendiklerinde, kendileri için “kargacık burgacık” olan bu sembollere “harf” denildiğini fark ederler (McGee ve Morrow, 2005). Okuma gelişiminde çocukların görsel ipuçlarından farklı şekillerde yararlanırlar (Ehri ve Sandra (1998).

Alfabe bilgisini edinemeyen çocukların okumayı öğrenmede zorlandıkları görülmektedir. Bu nedenle erken çocukluk döneminde çocukların alfabeyle alışması sağlanmalı ve sınırlı sayıda da olsa harflerin ne işe yaradığını bilmesi gerekmektedir. Harflerin şekilleriyle oynamak ve onları süslemek küçük çocuklara keyif vermektedir. Bu bağlamda çocukların alfabenin harflerini tanımasına yardımcı olan materyallerle meşgul olmasını sağlamak önemlidir. Abc kitapları, manyetik tahta, plastik pürüzlü harfler, alfabe blokları, bilgisayar klavyesi, yapbozlar, alfabe kartları bu amaçla kullanılan materyallerdendir. Harflerin tanınmasındaki amaç, harflerin okunuşlarını öğretmek değil, bu harflerin ne anlatmak istediğine dikkat çekmektir. Yaratıcı etkinlikler, resim, müzik, alfabe şarkısını söyleme, kitap okuma, dans, hikâye anlatma, kuklalarla oyun, oyun hamuruyla harfler yapma, kum havuzunda harflerin şekillerini çizme, harfleri seslendirme gibi eğlendirici, dinlendirici ve geliştirici etkinlikler çocukların alfabe bilgisi edinmesini önemli ölçüde destekler (Palmer ve Bayley; 2008; Beaty ve Pratt 2007; Üstün, 2007; Sevinç, 2003). Evde aileleri tarafından sözcüklerdeki sesbirimleri duyma konusunda desteklenen çocuklar iyi derecede alfabe bilgisine sahip olabilir (McGee ve Morrow, 2005).

Okul öncesi dönemde harf bilgisinin kazanımı sürecinde çocuklardan beklenen beceriler ülkemizde ve yurt dışında farklılıklar göstermektedir. Türkiye’de 2013 yılında güncellenen Okul Öncesi Eğitim Programı’nda, MEB-UNICEF Güncellemesi’nde ve Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nde harf öğretimi uygun görülmemektedir (MEB, 2024a; MEB, 2024b; MEB, 2013). Yurt dışında ise okul öncesi dönem çocuklarının alfabe bulunan büyük ve küçük harfleri tanımaları, kendi isminin içindeki tüm küçük harfleri tanımaları, bildiği harfleri

çevredeki yazılı malzemeler içinde göstermeleri, harf seslerini ve şekillerini ilişkilendirmeye başlamaları, sözcüklerin ilk harf sesleri olmadan söylemeleri ve sık tekrarlanan sözcükleri görsel olarak tanımaları beklenmektedir (Morrow, 2007; Schickedanz, 2004).

2.5. Dinlediğini Anlama

Sözcük bilgisi, okunduğunda veya dinlenildiğinde (alıcı sözcük bilgisi) ya da yazılıp konuşulduğunda (ifade edici sözcük bilgisi) anlaşılan sözcüklerin toplamıdır. Dinlediğini veya okuduğunu anlama ise birisi tarafından okunan veya çocuğun kendi okuduğu metinden bir anlam çıkarması ya da anlam yapılandırmasıdır. Bu durum, dilbilgisi, sözcük bilgisi, anlama stratejileri ve metin hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir (Bennett- Armistead, Duke ve Moses, 2005). Okuduğunu anlamamanın önkoşul becerilerinden biri olan dinlediğini anlama becerisi, etkin okuma etkinliği öncesinde erken okuryazarlık becerileri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Dinlediğini anlama, çocukların var olan dil performansı ile yakından ilişkili olup; bu beceride başarılı olmak için çocukların dilin anlamsal ve sözdizimsel yapısını kazanmış olmaları beklenmektedir (Lonigan, Schatschneider ve Westberg, 2008).

Çocuklarda dinleme becerisi, onlara öykü kitapları okudukça dikkatlerinin gelişmesiyle birlikte artar. Çocuklar yaşa bağlı olarak farklı amaçlar için çevresindekileri dinlemeye başlarlar. Böylece basit ve günlük yaşamda temel sayılabilecek yönergeleri gerçekleştirebilir, bağlam içinde sohbete katılır, dinlediklerine de karşılık verebilirler (Schickedanz, 2004). Bu nedenle çocuklara erken dönemden itibaren öykü kitapları okunmaya başlanmalıdır.

Okuma, okuyanın ne okuduğunu anlamaya başlamadan önce kesinlikle başarılı bir süreç değildir; çünkü anlama okumanın en önemli amacıdır. Anlama, karmaşık bir süreçtir. Sözcük dağarcığı ve anlama karşılıklı bir şekilde gelişir; yüksek sesle kitap okuma sürecine dâhil olan çocuklar daha çok yeni sözcük öğrenir. Daha çok yeni sözcük öğrenen çocuk ise daha karmaşık yapıdaki öyküleri anlayabilir. Çocuklar öykü okunurken uyguladıkları stratejileri öğretmenlerini izleyerek ve sürece katılarak öğrenirler (McGee ve Morrow, 2005). Bu nedenle okul öncesi öğretmenleri sınıfta çocuklarla etkileşimli kitap okuma etkinliklerine yeterince yer vermelidir.

3. GENEL DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER

Erken okuryazarlık becerileri doğumdan itibaren edinilen ve çocukların yaşamları boyunca sosyal ve akademik başarılarını etkileyen son derece önemli becerilerdir. Bireyin yaşamında en önemli en hızlı gelişim dönemlerinden biri olan erken çocukluk döneminde sağlanan okuma yazmaya ilişkin nitelikli çalışmalar, çocukların okuryazarlığa ilgilerini artırarak ve erken okuryazarlık becerilerinin gelişimini destekleyerek iyi bir okuryazar olmalarına katkı sağlar. Erken okuryazarlık becerileri sayesinde ilkokula başladıklarında okuma yazma sürecini kolayca başarabilirler. Erken okuryazarlık becerileri konusunda deneyimleri olmayan çocuklar ise zorluklarla karşılaşabilirler. Nitelikli erken okuryazarlık çalışmaları çocukların okuma yazmaya ilişkin olumlu tutum geliştirmelerinde ve okuma alışkanlığı geliştirmelerinde önemli rol oynar. Bu süreçte yetişkinlerin sorumluluğu giderek artmaktadır. Ailelerin ve öğretmenlerin erken okuryazarlık konusunda sahip oldukları tutum, davranış, bakış açısı ve çocuklara sağladıkları fırsatlar sayesinde çocukların bu becerileri geliştirilebilir.

Bu bağlamda yetişkinlerin evde ve okulda yazılı materyaller açısından zengin bir çevre yaratmaları, çocukların okuma yazma materyalleri ile etkileşimini sağlamaları, etkileşime dayalı kitap okuma yöntemlerini kullanmaları önemlidir. Bu amaçla yetişkinler çocukların erken yaşlarda yazı dilinin farkına varmalarını sağlayacak yazılı materyallerin (kalem, kağıt, boya, kitap, gazete, dergi, mönü, telefon rehberi gibi) olduğu ortamlar düzenleyebilirler. Yazıyı kullanmaya teşvik edebilirler (alış veriş listesi hazırlama, mektup yazma, teşekkür kartı-kutlama kartı yazma). Günlük olaylar hakkında sohbet etme, kitaplar ve görseller hakkında sorular sorma, etkin dinleme, şarkı-şiir-parmak oyunu-tekerlemeler söyleme, çizdiği resimler hakkında konuşma, yeni sözcükler öğrenecekleri fırsatlar oluşturma sayesinde çocukların alıcı ve ifade edici dil becerilerinin gelişimine katkı sağlayabilirler. Ayrıca nesnelerin benzerlik ve farklılıkları hakkında konuşma, üç boyutlu nesneler kullanarak görseller oluşturma, örüntü kurma gibi etkinliklerle çocukların görsel algı becerilerinin gelişimini destekleyebilirler (Altınkaynak, 2019).

KAYNAKÇA

- [1] Aarnoutse, C., Van Leeuwe, J. and Verhoeven, L. (2005). Early literacy from a longitudinal perspective. *Educational Research and Evaluation*, 11, 253-275.
- [2] Altınkaynak, Ş.Ö. (2019). Okul öncesi dönemde erken okuryazarlık becerilerinin. *Gelişimi Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 37-49.
- [3] Anthony, J.L., Lonigan, C.J., Driscoll, K., Phillips, B.M. and Burgess, S.R. (2003). Phonological sensitivity: A quasi-parallel progression of word structure units and cognitive operations, *Reading Research Quarterly*, 38(4), 470-487.
- [4] Armbruster, B. B., Lehr, F. and Osborn, J. (2003). Put reading first: The research building blocks for teaching children to read: Kindergarten through grade 3. Jessup, MD: National Institute for Literacy.
- [5] Bayraktar, V. ve Temel, F. (2017). Yazı farkındalığı becerileri. F. Temel. (Yay. Haz.). *Dil ve erken okuryazarlık içinde* (s.63-88). Ankara: Hedef CS.
- [6] Bean, A. F., Perez, B. I., Dynia, J. M., Kaderavek, J. N. and Justice, L. M. (2020). Bookreading engagement in children with autism and language impairment: Associations with emergent-literacy skills. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50(3), 1018-1030. <https://doi.org/10.1007/s10803-019-04306-4>
- [7] Beaty J. J. and Pratt, L. (2007). *Early literacy in preschool and kindergarten a multicultural perspective* (2nd). Colombus, Ohio: Pearson Education.
- [8] Beauchat, K.A., Blamey, K.L. and Walpole, S. (2010). *The building blocks of preschool success*. New York: The Guilford Press.
- [9] Bean, A. F., Perez, B. I., Dynia, J. M., Kaderavek, J. N. and Justice, L. M. (2020). Bookreading engagement in children with autism and language impairment:

Associations with emergent-literacy skills. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50(3), 1018-1030. <https://doi.org/10.1007/s10803-019-04306-4>

- [10] Beck, I. L., McKeown, M. G. and Kucan, L. (2002). *Bringing words to life: Robust vocabulary instruction*. New York: Guilford Press.
- [11] Bennett-Armistead, V. S., Duke, N. K. and Moses, A. M. (2005). *Literacy and the youngest learner best practices for educators of children from birth to 5*. USA: Scholastic Inc.
- [12] Burns, M. S, Griffin, P. and Snow, C. E. (Eds.) (1999). *Starting out right: A guide to promoting children's reading success*. Washington, DC: National Academy Press.
- [13] Cabell, S. Q., McGinty, A. S. and Justice, L. M. (2007). Assessing print knowledge. In K. L. Pence (Eds.), *Assessment in emergent literacy* (pp. 327-377). San Diego. Oxford. Brisbane: Plural Publishing Inc.
- [14] Casey, A. and Howe, K. (2002). *Best practices in early literacy skills*. In A. Thomas and J. Grimes (Eds.), *Best practices in school psychology IV* (pp. 721-735). Bethesda, MD: NASP.
- [15] Clay, M. (2005). *An observation survey of early literacy achievement*. (2th edition), USA New Zealand: Heinemann.
- [16] Constantine, J.L. (2004). Relationships among early lexical and literacy skills and language-literacy environments at home and school. Doktora Tezi, A.B.D: South Florida Collage of Education.
- [17] Dickinson, D.K. and McCabe, A. (2001). Bringing it all together: The multiple origins, skills and environmental supports of early literacy. *Learning Disabilities Research and Practice*, 16, 4, 186-202.
- [18] Dolunay Sarıca, A. (2016). Etkileşimli kitap okuma programı (EKOP): Kuramsal temelleri, *Etkileşimli Kitap Okuma Programı (EKOP)* içinde, Ed. C. Ergül, 1-24. Eğitim Yayınevi. Ankara
- [19] Ehri, L. and Sandra, M. (1998). Phases of word learning: Implications for instruction with delayed and disabled readers. *Reading and Writing Quarterly*, 14(2), 135-163.
- [20] Ehri, L.C. (1989). The development of spelling knowledge and its role in reading acquisition and reading disability. *Journal Learn Disabil*, 22(6), 356-365.
- [21] Eliason, C. and Jenkins, L. (2003). *A practical guide to early childhood curriculum*. Ohio: Merrill Prentice Hall.

- [22] Elliott, E. and Olliff, C. (2008). Developmentally appropriate emergent literacy activities for young children: Adapting the Early Literacy and Learning Model (ELLM). *Early Childhood Education Journal*, 35, 551–556.
- [23] Ezell, H. K. and Justice, L. M. (2005). *Shared storybook reading: Building young children's language ve emergent literacy skills*. Baltimore, Maryland: Paul H. Brookes Publishing Co.
- [24] Farver, J. M., Nakamoto, J. and Lonigan, C. J. (2007). Assessing preschoolers' emergent literacy skills in English and Spanish with the Get Ready To Read Screening Tool. *Annals of Dyslexia*, 57(2), 161-178.
- [25] Fowler, A. E. (1991). How early phonological development might set the stage for phoneme awareness. In S. A. Brady and D. P. Shankweiler (Eds.). *Phonological processes in literacy: A tribute to Isabelle Y. Liberman* (pp. 97-117). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- [26] Greene, B. E., and Lynch-Brown, C. (2002). Effects of teachers' reading aloud styles on vocabulary acquisition and comprehension of students in the early elementary grades. *Journal of Educational Psychology*, 94, 465- 474.
- [27] Griffith, P.L., Beach, S.A., Ruan, J. and Dunn L. (2008). *Literacy for Young Children*. London: Corwn Press.
- [28] Hart, B. and Risley, T. (2003). The early catastrophe. *American Educator*, 27(4), 6-9.
- [29] Hempenstall, K. (2003). Phonemic awareness: What does it mean? Retrieved 10.10.2025 from http://www.educationoasis.com/resources/Articles/phonemic_awareness.htm
- [30] Hirsch, E. D. (2003). Reading comprehension requires knowledge of words and the world. *American Educator*, Spring, 10-14.
- [31] Honig, A. S. (2007). Oral language development. *Early Child Development and Care*, 177(6-7), 581-613.
- [32] Işıtan, S., Saçkes, M. and Biber, K. (2020). Supporting children's early literacy development at home. *Journal of Education for Life*, 34(2), 284-298. <https://doi.org/10.33308/26674874.2020342154>
- [33] Jackson, M. (1993). *How do children become readers?* Literacy London: David Fulton.
- [34] Jalongo, M. R. (2013). *Early childhood language arts*. (6. bs.). Boston: Pearson.
- [35] Justice, L., Invernizzi, M., Geller, K., Sullivan, A. and Welsch, J. (2005). Descriptive-developmental performance of at-risk preschoolers on early literacy tasks. *Reading Psychology*, 26(1), 1-25.

- [36] Justice, L.M. and Ezell, K.E. (2001). Word and print awareness in 4- year- old children. *Child Language Teaching and Therapy*, 13, 207- 225.
- [37] Karaman, G. (2015). Historical development, theoretical foundations and scope of early literacy skills. In Z. F. Temel (Ed.), *Language and early literacy* (pp. 10-31). Hedef CS.
- [38] Kargın, T., Ergül, C., Büyüköztürk, Ş. ve Güldenoğlu, B. (2015). 60-72 aylık çocuklara yönelik Erken Okuryazarlık Testi (EROT) geliştirme çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 16(3), 237-270.
- [39] Lerner, J. (2000). *Learning disabilities: Theories, diagnosis, and teaching strategies*. (8th ed.). Boston-New York: Houghton MifflinCompany.
- [40] Lesiak, J. L. (1997). Research-based answers to questions about emergent literacy in kindergarten. *Psychology in the Schools*, 34, 143-160.
- [41] Lomax, R. and McGee, L. (1987). Young children's concepts about print and reading: Toward a model of word reading acquisition. *Reading Research Quarterly*, 22, 237-256.
- [42] Lonigan, C.J. and Wilson, S.B. (2008). Report on the revised get ready to read! screening tool: psychometrics and normative information, *Final Technical Report Prepared for the National Center on Learning Disabilities*, Web:www.getreadytoread.org/screening-tools/ adresinden 03.10.2025 tarihinde indirilmiştir.
- [43] Lonigan C. J., Schatschneider C. and Westberg L. (2008). Developing early literacy: Report of the National Early Literacy Panel. In *Identification of children's skills and abilities linked to later outcomes in reading, writing, and spelling* (pp. 55-106). Washington, DC: National Institute for Literacy.
- [44] McCardle, P., Scarborough, H. S. and Catts. H. W. (2001). Predicting, explaining, and preventing reading difficulties. *Learning Disabilities Research and Practice*, 16(4), 230-239.
- [45] McGee, L.M. and Morrow, L.M. (2005). *Teaching literacy in kindergarten*. New York. London: The Guilford Press.
- [46] MEB, (2013). *MEB 2013 okul öncesi eğitim programı* https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/20195712275243-okuloncesi_egitimprogrami.pdf
- [47] MEB (2024a). *MEB-UNICEF Ortaklığı ile güncellenen okul öncesi eğitim programı* <https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/guncellenenokuloncesiegitimprogrami.pdf>

- [48] MEB (2024b). *Türkiye yüzyılı maarif modeli okul öncesi eğitim programı*, <https://tegm.meb.gov.tr/www/okul-oncesi-egitim-programi/icerik/952>
- [49] Metsala, J. (1999). Young children's phonological awareness and non-word repetition as a function of vocabulary development. *Journal of Educational Psychology*, 91(1), 3-19.
<https://doi.org/10.1037/0022-0663.91.1.3> DOI: [10.1037/0022-0663.91.1.3](https://doi.org/10.1037/0022-0663.91.1.3)
- [50] Moats, L.C. (2010). *Speech to print language essentials for teachers 2th edition*, Baltimore, London, Sydney: Paul H. Brookes Publishing.
- [51] Morrow, L.M. (2007). *Developing literacy in preschool*. New York: The Guilford Press.
- [52] Nelson, P. A. (2005). Could you and your students use a poetry get away? *The Reading Teacher*, 58(8), 771-773.
- [53] Neuman, S.B. and Dickinson, D. K. (Eds.), (2001). *Handbook of early literacy research*. New York: Guilford Publications.
- [54] Neumann, M.M., Hood, M., Ford, R.M. and Neumann, D.L. (2011). The role of environmental print in emergent literacy, *Journal of Early Childhood Literacy*, 12(3), 231–258.
- [55] Palmer, S. and Bayley, R. (2008). *Foundations of literacy*. London: Continuum International Publishing Grup.
- [56] Paris, S.G. (2011). Developmental differences in early reading skills. In S. B. Neuman and D. K. Dickinson (Eds.), *Handbook of early literacy research* (pp.228-241). New York. London: The Guilford Press.
- [57] Philliphs, B.M., Clancy-Menchetti, J. and Lonigan, C.J. (2008). Successful phonological awareness instruction with preschool children lessons from the classroom, *Topics in Early Childhood Special Education*, 28(1), 3-17.
- [58] Pullen, P. C. and Justice, L. M. (2003). Enhancing phonological awareness, print awareness, and oral language skills in preschool children. *Intervention in School and Clinic*, 39, 87-98.
- [59] Robbins, C. and Ehri, L. C. (1994). Reading storybooks to kindergartners helps them learn new vocabulary words. *Journal of Educational Psychology*, 86, 54-64.
- [60] Rosenkoetter, S. and Barton, L. (2002). Bridges to literacy: Early routines that promote later school success. *Zero to Three*, 22(4), 33-38.
- [61] Schickedanz, J. (2004). The role of literacy in early childhood education, *Reading Teacher*, 58(1), 86-100.

- [62] Schuele, C. M., Skibbe, L.E. and Rao, P.K.S. (2007). Assessing phonological awareness. In K. L. Pence (Eds.), *Assessment in emergent literacy* (pp. 275-327). San Diego. Oxford. Brisbane: Plural Publishing Inc.
- [63] Sevinç, M. (2003). *Gelişim ve eğitimde yeni yaklaşımlar*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- [64] Sevinç, M. ve Kuvvet, Z. (2006). *Erken çocuklukta okuma yazma kavramlarının gelişiminde annelerin rolü*. N. Aral ve B. Tuğrul (Editörler), Avrupa Birliği Sürecinde Okul Öncesi Eğitimi Geleceği Sempozyumu. II. Cilt (s. 350-360). İstanbul: Ya Pa.
- [65] Soderman, A. K., Gregory, K.M. and McCarty, L.T.(2005). *Scaffolding emergent literacy*. United States of America: Pearson Education.
- [66] Speece, D. L., Ritchey, K. D., Cooper, D. H., Roth, F. P. and Schatschneider, C. (2004). Growth in early reading skills from kindergarten to third grade. *Contemporary Educational Psychology*, 29(3), 312-332. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2003.07.001>
- [67] Spira, E. G., Bracken, S. S. and Fischel, E. J. (2005). Predicting improvement after first-grade reading difficulties: The effects of oral language, emergent literacy, and behavior skills. *Developmental Psychology*, 41, 225–234.
- [68] Stahl, S. A., Richek, M. A. and Vandevier, R. J. (1991). Learning meaning vocabulary through listening: A sixthgrade replication. In J. Zutell and S. McCormick (Eds.), *Learner factors/teacher factors: Issues in literacy research and instruction: Fortieth Yearbook of the National Reading Conference* (pp. 185-192) Chicago, IL: The National Reading Conference.
- [69] Sulzby, E. and Teale, W. (1991). Emergent literacy. In R. Barr, M. L. Kamil, P. B. Mosenthal, and P. D. Pearson (Eds.), *Handbook of reading research* (Vol. 2, pp. 727-757). New York: Longman.
- [70] Uzuner, Y. (1997). *Filizlenen okur-yazarlık*. Okul Öncesi Dönemde Özel Eğitim Semineri, 16-17 Ekim, Ankara.
- [71] Üstün, E. (2007). *Okul öncesi çocuklarının okuma yazma becerilerinin gelişimi*. İstanbul: Morpa Yayınevi.
- [72] Whitehurst, G.J. and Lonigan, C.J. (1998). Child development and emergent literacy, *Child Development*, 69(3), 848-872.
- [73] Weigel, D. J., Lowman, J. L. and Martin, S. S. (2007). Language development in the years before school: A comparison of developmental assets in home and child care settings. *Early Child Development and Care*, 177(6-7), 719-734.

- [74] Whitehurst, G.J. and Lonigan, C.J. (2001). Emergent literacy: Development from pre-readers to readers. In S. Neuman and D. Dickinson (Eds.). *Handbook of early literacy development* (pp. 11-29). New York: Guilford.
- [75] Wortham, S.C. (2009). *Early childhood curriculum: Developmental bases for learning and teaching*. (5. bs.). New Jersey, Columbus, Ohio: Pearson Merrill Prentice Hall.
- [76] Yopp, H. K., and Yopp, R. H. (2000). Supporting phonemic awareness development in the classroom. *The Reading Teacher*, 54(2), 130-143.
- [77] Zhang, H. and Alex, N. K. (1995). *Oral language development across the curriculum, K-12*. ERIC Digest: ED 389029.
- [78] Zucker, T.A. Ward, A.E. and Justice, L.M. (2009). Print referencing during read-alouds: A technique for increasing emergent readers' print knowledge, *The Reading Teacher*, 63(1), 62-72.

DÖRT ÇERÇEVE LİDERLİK KAPSAMINDA OKUL MÜDÜRLERİNDEN BEKLENEN LİDERLİK DAVRANIŞLARI

Doç. Dr., Berna YÜNER

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, bernayuner@gmail.com-0000-0001-7162-8397

ÖZET

Güncel araştırmalar okul liderliğinin çeşitli bireysel ve örgütsel çıktılarla anlamlı düzeyde ilişkili olan kritik bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle son çeyrek yüzyılda gerçekleştirilen ampirik çalışmalar, okul müdürlerinin sergilediği etkili liderlik becerilerinin, öğretmenler ve öğrenciler üzerinde doğrudan ya da dolaylı biçimde olumlu dönüşümlere katkı sağladığını göstermektedir. Güncel liderlik yaklaşımlarından biri de Bolman ve Deal'in yöneticilerin liderlik davranışlarını betimlemek için geliştirdiği dört çerçeve liderlik modelidir. Bu modelde yapısal, insan kaynakları, politik ve sembolik olmak üzere dört farklı çerçeve ile lider davranışlarını açıklamaktadır. Eğitim sisteminin dinamik, çok boyutlu ve sürekli değişim gösteren yapısı, okul müdürlerinin yalnızca tek bir liderlik davranış türüne bağlı kalmalarını güçleştirmektedir. Bu durum, onların farklı koşullara ve paydaşlara uygun biçimde birden fazla liderlik davranışını aynı anda sergilemelerini gerekli kılmaktadır. Okul müdürleri, eğitim sürecinde karşılaştıkları çeşitli örgütsel, pedagojik ve sosyal sorunlara etkili çözümler üretebilmek için farklı davranışlar sergilemelidir. Bu doğrultuda Bolman ve Deal'in geliştirdiği dört çerçeve liderlik modeli, okul müdüründen beklenen davranışların betimlenmesinde önemli bir katkı sunmaktadır. Bu araştırmanın amacı dört çerçeve liderlik kapsamında okul müdüründen beklenen davranışların incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: dört çerçeve liderlik, okul müdürleri, okul liderliği

LEADERSHIP BEHAVIORS EXPECTED FROM SCHOOL PRINCIPALS WITHIN THE SCOPE OF FOUR FRAMEWORK LEADERSHIP

ABSTRACT

Current research establishes school leadership as a critical variable that is significantly correlated with various individual and organizational outcomes. In particular, empirical studies conducted over the last quarter-century demonstrate that the effective leadership skills exhibited by school principals contribute directly and indirectly to positive transformations for both teachers and students. One of the contemporary leadership approaches is the four-frame leadership model, developed by Bolman and Deal to describe the leadership behaviors of administrators. This model explains leadership behaviors through four distinct frames: structural, human resource, political, and symbolic. The dynamic, multidimensional, and ever-changing nature of the education system makes it difficult for school principals to adhere to only a single type of leadership behavior. This situation necessitates that they demonstrate multiple leadership behaviors simultaneously, adapted to different conditions and stakeholders. To generate effective solutions for the various organizational, pedagogical, and social problems encountered in the educational process, school principals must exhibit diverse behaviors. In this regard, the four-frame leadership model developed by Bolman and Deal provides a significant contribution to describing the expected behaviors of school principals. The aim of this research is to examine the behaviors expected of school principals within the scope of the four-frame leadership model.

Keywords: Four-frame leadership, school principals, school leadership

1. GİRİŞ

Güncel araştırmalar, okul liderliğinin çeşitli bireysel ve örgütsel çıktılarla anlamlı düzeyde ilişkili olan kritik bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle son çeyrek yüzyılda gerçekleştirilen ampirik çalışmalar, okul müdürlerinin sergilediği etkili liderlik becerilerinin, öğretmenler ve öğrenciler üzerinde doğrudan ya da dolaylı biçimde olumlu dönüşümlere katkı sağladığını göstermektedir. Güncel liderlik yaklaşımlarından biri de Bolman ve Deal'in yöneticilerin liderlik davranışlarını betimlemek için geliştirdiği dört çerçeve liderlik modelidir. Bu modelde yapısal, insan kaynakları, politik ve sembolik olmak üzere dört farklı çerçeve ile lider davranışlarını açıklamaktadır.

Bolman ve Deal (2017), örgütlere bakışta dört temel farklı yaklaşımı örneklemek için makine, bir aile, bir orman (veya vahşi doğa) ve bir tapınak metaforalarını kullanmıştır. Bu metaforların yansıtıldığı yaklaşımlar içe “çerçeve” adını vermişlerdir. Bunun yanı sıra, çerçeveler için *pencereler, filtreler, bakış açıları, yönelimler, zihin biçimleri ve mercekler* gibi pek çok eş anlamlı terim kullanılır (Vuori, 2018). Bolman ve Deal’a göre, çerçeveler liderliği anlamaanın anahtarıdır; çünkü çerçeveler, liderlerin ne düşündüğünü ve nasıl davranacağını belirler. Bolman ve Deal dört farklı liderlik çerçevesi tanımlar, bunlar yapısal, insan kaynakları, politik ve sembolik çerçevelerdir.

Yapısal çerçeve, örgütü önceden belirlenmiş bir komuta zinciri, yerleşik kurallar, prosedürler ve süreçlerle işleyen hiyerarşik bir sistem olarak ele almaktadır. Bu çerçevenin temel kavramları arasında öncelik belirleme, kurallar, politikalar, hedefler, roller, teknoloji, çevre ve düzenli karar alma bulunur. Yapısal çerçeveye göre liderin temel görevleri; hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlamak, sonuçlara ulaşmak ve örgütsel yapının görevlerin yerine getirilmesine uygun olmasını temin etmektir. Bu çerçeveye sahip bir lider, verimlilik, planlama, kontrol ve karar alma süreçlerine odaklanır. Örgüte makine metaforuyla bakmak, bu liderlik çerçevesini simgeler.

İnsan kaynakları çerçevesi, insan ve örgütsel ihtiyaçların uyumlu hale getirilmesi gerektiğini savunan bir liderlik yönelimini yansıtır. Bu çerçevede değişim stratejisi, kolektif eylem yoluyla oluşturulur. Bu çerçeveyi kullanan liderler, çalışanların karar alma süreçlerine katılımını teşvik etmeye çalışır. Ayrıca, bu tür bir lider, çalışanların ihtiyaçlarına zaman ve emek harcamaya istekli olup, onları motive ederek hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur. Bu liderlik çerçevesinin temel kavramları arasında uzlaşma oluşturma, problem çözme, ekip çalışması, ihtiyaçlar, beceriler, ilişkiler, sadakat ve bağlılık yer alır. Örgüte aile metaforu ile bakmak, bu liderlik yönelimini simgeler.

Politik çerçeve yaklaşımda güç, çatışma, rekabet ve örgütsel politika kavramları ön plandadır. Bu çerçeveye göre örgütler, kıt kaynakların dağılımını kontrol etmek amacıyla güç kazanmaya çalışan rekabet halindeki gruplardan oluşur. Bu çerçevedeki bir lider, sürekli değişen koalisyonlar kurarak kendi gündemini ilerletmeye çalışır. Pazarlık, müzakere, etkileme ve rakip grupların stratejilerini ve paydaş hamlelerini analiz etme yoluyla kendi çıkarlarını geliştirmeye çalışır. Örgüte orman (veya vahşi doğa) metaforu ile bakmak, politik çerçeveye sahip bir liderin yönelimini temsil eder.

Sembolik çerçeveye sahip bir lider ise örgütü, paylaşılan anlamlardan oluşan kültürel bir sistem olarak görür. Bu tür bir liderin görevi, paylaşılan anlamlara dayalı bir kültürün inşa edilmesine ve sürdürülmesine öncülük etmek veya aracılık etmektir. Lider, örgüt kültürü aracılığıyla insanları bir araya getirir; hikâyeler, semboller, ritüeller ve törenler kullanarak örgütsel vizyona ulaşmayı hedefler. Bu çerçevenin temel kavramları anlam, kültür, ritüeller, hikâyeler ve kahramanlardır. Dolayısıyla, bu liderlik çerçevesiyle en uyumlu metafor tapınaktır.

Eğitim sisteminin dinamik, çok boyutlu ve sürekli değişim gösteren yapısı, okul müdürlerinin yalnızca tek bir liderlik davranış türüne bağlı kalmalarını güçleştirmektedir. Bu durum, onların farklı koşullara ve paydaşlara uygun biçimde birden fazla liderlik davranışını aynı anda sergilemelerini gerekli kılmaktadır. Okul müdürleri, eğitim sürecinde karşılaştıkları çeşitli örgütsel, pedagojik ve sosyal sorunlara etkili çözümler üretebilmek için farklı davranışlar sergilemelidir. Bu doğrultuda Bolman ve Deal'ın geliştirdiği dört çerçeve liderlik modeli, okul müdüründen beklenen davranışların betimlenmesinde önemli bir katkı sunmaktadır. Bu araştırmanın amacı dört çerçeve liderlik kapsamında okul müdüründen beklenen davranışların

2. YÖNTEM

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında okul müdürlerinin liderlik yaklaşımlarını Bolman ve Deal'ın geliştirmiş olduğu Dört Çerçeve Liderlik kapsamında ele alan lisansüstü tezler incelenmiştir.

3. BULGULAR

İnceleme sonucunda okul müdürlerinin liderlik yaklaşımlarını Bolman ve Deal'ın geliştirmiş olduğu Dört Çerçeve Liderlik kapsamında ele alan yedi yüksek lisans tezine ulaşılmıştır. İncelenen tezler tablo 1 de sunulmaktadır.

Tablo 1. Tezlerin Betimsel Analizi

Tezin Adı	Yazar	Yıl	Üniversite	Ana Değişkenler
Ortaöğretim Müdürlerinin Yöneticilik Tarzları ile Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik Davranışları Arasındaki İlişki	Arzu ALTIN	2017	Gazi Üniversitesi	Liderlik Tarzları, Örgütsel Sessizlik
Dört Çerçeve Liderlik Eğilimleri ile Okul Etkililiği Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi	Kevser ÇETİN	2024	Uşak Üniversitesi	Dört Çerçeve Liderlik, Okul Etkililiği
Lise Müdürlerinin Liderlik Tarzları (Erzurum İli Örneği)	Muzaffer ŞİMŞEK	2005	Kırıkkale Üniversitesi	Liderlik Tarzları
İlkokul Müdürlerinin Liderlik Stilleri	Veli Fırat ŞİMŞEK	2017	Gazi Üniversitesi	Liderlik Stilleri
Okul Yöneticilerinin Liderlik Düzeyleri ile Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki	İbrahim GÜNEŞ	2017	İstanbul Aydın Üniversitesi	Liderlik, Örgütsel Sinizm
Öğretmenlerin Liderlik Yönelim Algılarının İncelenmesi (Kars İli Örneği)	Kürşat SENER	2014	Kafkas Üniversitesi	Liderlik Yönelimi
Öğretmenlerin Öğrenen Örgüte İlişkin Algı Düzeyleri ile Yöneticilerinin Liderlik Stilleri Arasındaki İlişkinin Araştırılması	Burcu BİLİR	2014	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Liderlik Stilleri, Öğrenen Örgüt

İncelenen tezlere dayanarak Bolman ve Deal’ın oluşturduğu bu yapı çerçevesinde okul müdürlerinden beklenen davranışlar ise Tablo 2’ de özetlenmektedir.

Tablo 2. Dört Çerçeve Liderlik kuramına göre okul müdürlerinden beklenen davranışlar

Çerçeve	Metafor	Odak Noktası	Okul Müdürü Davranışı Örneği
Yapısal Çerçeve	Makine	Düzen, kurallar, görev tanımları, verimlilik	ders ve sınav programlarını planlama görev tanımlarını netleştirme performans ölçütleri belirleyip hedeflerin gerçekleşmesini izleme disiplin kurallarını istisnasız uygulama
İnsan Kaynakları Çerçevesi	Aile	İnsan ihtiyaçları, motivasyon, iletişim	öğretmenlerin fikirlerini alma mesleki gelişimlerini destekleme güçlü yanlarına uygun görevler verme başarılarını takdir etmek motivasyonu artırmak
Politik Çerçeve	Orman (veya Vahşi Doğa)	Güç, çıkar ilişkileri, müzakere, kaynak yönetimi	okulun farklı grupları (öğretmenler, veliler, idare, sendikalar) arasında denge kurma çıkar çatışmalarını yönetme etkili ilişkiler kurarak okulun bütçesini ve kaynaklarını artırma
Sembolik Çerçeve	Tapınak	Kültür, anlam, değerler, vizyon	paylaşılan bir vizyon belirleme törenler ve etkinliklerle okul kültürünü güçlendirme başarı hikâyelerini paylaşma okulun misyon ve değerlerini sürekli vurgulayarak aidiyet duygusu oluşturma

Araştırma sonuçlarında farklılıklar gözlemlense de örgüt etkililiği açısından okul müdürlerinin her bir çerçeveyi dikkatle kullanmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Özellikle örgüt kültürünün oluşturulması ve çalışan motivasyonunun artırılması bağlamında sembolik ve insan kaynakları çerçevelerinin daha yoğun şekilde uygulanması önerilmektedir. Etkili bir okul müdürü, bu dört

çerçeveyi birbirini tamamlayan bir set olarak görür ve duruma, ihtiyaca ve bağlama göre esnek bir biçimde tüm çerçevelerden yararlanır. Sadece yapısal bir planlamacı, yalnızca destekleyici bir koç veya sadece ilham veren bir vizyoner olmak tek başına başarıyı getiremez. Başarı, bu dört çerçevenin okulun gerçekliğine uygun şekilde dengeli olarak kullanılmasından doğmaktadır.

5. KAYNAKÇA

- [1] Altın, A. (2017). *Ortaöğretim müdürlerinin yöneticilik tarzları ile öğretmenlerin örgütsel sessizlik davranışları arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
- [2] Bilir, B. (2014). *Öğretmenlerin öğrenen örgüte ilişkin algı düzeyleri ile yöneticilerinin liderlik stilleri arasındaki ilişkinin araştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- [3] Bolman, L.G. & Deal, T.E. (2017). *Reframing organizations: artistry, choice, and leadership*. New Jersey: Jossey-Bass.
- [4] Çetin, K. (2024). *Dört çerçeve liderlik eğilimleri ile okul etkililiği arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi.
- [5] Güneş, İ. (2017). *Okul yöneticilerinin liderlik düzeyleri ile örgütsel sinizm arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi.
- [6] Senger, K. (2014). *Öğretmenlerin liderlik yönelim algılarının incelenmesi (Kars ili örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kafkas Üniversitesi.
- [7] Şimşek, M. (2005). *Lise müdürlerinin liderlik tarzları (Erzurum ili örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi.
- [8] Şimşek, V. F. (2017). *İlkokul müdürlerinin liderlik stilleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
- [9] Vuori, J. (2018) Understanding academic leadership using the four-frame model. In Pekkola, E., Kivistö, J., Kohtamäki, V., Cai, Y. & Lyytinen, A (eds.): *Theoretical and Methodological Perspectives on Higher Education Management and Transformation*. Tampere : Tampere University Press.

OKUL MÜDÜRLERİNİN KULLANDIKLARI GÜÇ KAYNAKLARINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr., Berna YÜNER

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, bernayuner@gmail.com-0000-0001-7162-8397

ÖZET

Güç, bireylerin hedeflerine ulaşmasının önündeki engelleri aşma ve bu hedefleri gerçekleştirme kapasitesi olarak tanımlanır. Bu kavram, çok sayıda insandan oluşan sosyal yapılar olan örgütler için de geçerlidir. Örgütsel güç, bir bireyin veya grubun, örgüt içindeki diğer kişileri etkileyerek arzu edilen sonuçlara ulaşabilme yeteneğidir. Yöneticilerin astlarına etki edebilmeleri ve örgütsel hedefler doğrultusunda yönlendirebilmeleri için güce sahip olmaları gerekmektedir. Astların harekete geçirilmesi ve hedeflere yönlendirilmesi, büyük ölçüde yöneticilerin sahip oldukları güç kaynaklarını ne derece etkili kullandıklarına bağlıdır. Bu nedenle, yöneticilerden hedef odaklı bir yönlendirme sağlayabilmek için güçlü olmaları beklenir. Yöneticiler, çalışanları üzerinde etki oluşturmak amacıyla sahip oldukları gücü kullanırlar. Güç kaynakları, yasal güç, uzmanlık gücü, ödül gücü, zorlayıcı güç ve referans (karizmatik) güç olarak sınıflandırmıştır. Okul müdürlerinin kullandıkları güç kaynakları hem örgütsel değişkenler hem de öğretmen ve öğrenci üzerinde anlamlı etkiye sahiptir. Bu nedenle öğretmen algıları üzerinden bu güç dinamiklerini incelemek, etkili liderlik uygulamalarını geliştirmek ve dolayısıyla eğitim-öğretim sürecinin kalitesini artırmak için kritik bir adımdır. Bu araştırmanın amacı, okul müdürlerinin liderlik sürecinde kullandıkları güç kaynaklarına ilişkin öğretmen görüşlerini incelemektir. Araştırma, nitel araştırma yönteminden fenomenoloji ile desenlemiştir. Çalışma grubunu, Yozgat ilinde görev yapan 10 ortaöğretim okulu öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda, öğretmen görüşlerine dayalı olarak okul müdürlerinin kullandıkları güç kaynakları belirlenecek ve bu bulgular alan yazın çerçevesinde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: güç kaynakları, okul müdürleri, karizmatik güç, yasal güç

TEACHERS' PERCEPTIONS OF THE POWER USED BY SCHOOL PRINCIPALS

ABSTRACT

Power is defined as the capacity of individuals to overcome obstacles and achieve their goals. This concept is also valid for organizations, which are social structures composed of numerous people. Organizational power is the ability of an individual or group to achieve desired outcomes by influencing others within the organization. Managers must possess power to influence their subordinates and guide them toward organizational objectives. Motivating and directing subordinates largely depends on how effectively managers utilize their power bases. Therefore, managers are expected to be powerful to provide goal-oriented guidance. Managers use the power they possess to create influence over their employees. Power bases have been classified as legitimate power, expert power, reward power, coercive power, and referent (charismatic) power. The power bases used by school principals have a significant impact on both organizational variables and on teachers and students. Therefore, examining these power dynamics through teacher perceptions is a critical step for developing effective leadership practices and, consequently, enhancing the quality of the educational process. The aim of this research is to examine teachers' opinions regarding the power sources used by school principals in their leadership processes. The research was designed using phenomenology, a qualitative research method. The study group consists of 10 secondary school teachers working in the province of Yozgat. Based on the research findings, the power bases used by school principals will be identified according to teacher opinions, and these findings will be discussed within the framework of the existing literature.

Keywords: Power Bases, School Principals, Teacher Perceptions

1. GİRİŞ

Güç, bireylerin hedeflerine ulaşmasının önündeki engelleri aşma ve bu hedefleri gerçekleştirme kapasitesi olarak tanımlanır (Pfeffer, 1987). Bu kavram, çok sayıda insandan oluşan sosyal yapılar olan örgütler için de geçerlidir. Örgütsel güç, bir bireyin veya grubun, örgüt içindeki diğer kişileri etkileyerek arzu edilen sonuçlara ulaşabilme yeteneğidir. Koşar (2012) ise bu kavramı, bir yöneticinin çalışanlardan kurum adına belirli bir davranışı talep edebilme ve onları bu doğrultuda harekete geçirebilme kabiliyeti olarak açıklar.

Yöneticilerin astlarına etki edebilmeleri ve örgütsel hedefler doğrultusunda yönlendirebilmeleri için güce sahip olmaları gerekmektedir. Astların harekete geçirilmesi ve hedeflere yönlendirilmesi, büyük ölçüde yöneticilerin sahip oldukları güç kaynaklarını ne derece etkili kullandıklarına bağlıdır. Bu nedenle, yöneticilerden hedef odaklı bir yönlendirme sağlayabilmek için güçlü olmaları beklenir. Yöneticilerin sahip olduğu tutum, davranış, yetenek ve beklentilerdeki farklılıklar, onların farklı yönetim tarzları geliştirmesine yol açar. Bu süreçte yöneticiler, çalışanları üzerinde etki oluşturmak amacıyla sahip oldukları gücü kullanırlar.

1959 yılında sosyal psikologlar John R. P. French ve Bertram Raven, “The Bases of Social Power” (Sosyal Gücün Temelleri) adlı çalışmalarında, bireylerin kişilerarası ilişkilerde ve örgütsel ortamlarda sahip oldukları beş temel güç kaynağını tanımlamışlardır. Bu kuramsal çerçeve, günümüz liderlik, yönetim ve örgütsel davranış araştırmalarının temel taşlarından biri hâline gelmiştir.

French ve Raven (1959) gücün kaynaklarını; yasal güç, uzmanlık gücü, ödül gücü, zorlayıcı güç ve referans (karizmatik) güç olarak sınıflandırmıştır. Yasal güç, bireyin bir örgüt ya da toplumsal hiyerarşi içinde sahip olduğu resmî konum veya otoriteden kaynaklanır. Bireyler, güç sahibinin kendilerini etkileme hakkına sahip olduğuna ve bu etkiye uymanın kendi yükümlülükleri olduğuna inandıkları için uyum gösterirler. Uzmanlık gücü, bireyin belirli bir alandaki bilgi, beceri, deneyim veya uzmanlığından kaynaklanır. Diğer bireyler, güç sahibinin üstün bilgiye sahip olduğuna inanır ve onun yargısına güvenir. Ödül gücü, zorlayıcı gücün karşıtıdır. Güç sahibi, bireylere ödül, teşvik veya avantaj sağlama yetkisine sahiptir. Bireyler, bu ödüllerden yararlanmak amacıyla güç sahibinin beklentilerine uygun davranırlar. Zorlayıcı güç, uyumsuzluk durumunda ceza verme veya olumsuz sonuçlar doğurma kapasitesine dayanır. Bireyler, olası cezaları önlemek için güç sahibinin taleplerine uyar. Referans (karizmatik) güç, liderin kişisel çekiciliği, karizması ve beğenilirliğine dayanır. Bireyler, lideri hayranlıkla takip eder, onunla özdeşleşir veya ona benzemek ister. Referans gücü, genellikle rol model olma kapasitesinden doğar. French ve Raven, 1965 yılında yaptıkları bir güncellemede “Bilgisel Güç” (Informational Power) kavramını da eklemişlerdir. Bu güç türü, bireyin bilgiye erişim, bilgi akışını kontrol etme ve mantıklı argümanlarla ikna etme yeteneğine dayanır. Güncel literatürde, özellikle ikna süreçleri ve iletişim stratejileri bağlamında bu güç türü de sıkça vurgulanmaktadır.

Okul müdürlerinin kullandıkları güç kaynakları hem örgütsel değişkenler hem de öğretmen ve öğrenci üzerinde anlamlı etkiye sahiptir. Bu nedenle öğretmen algıları üzerinden bu güç dinamiklerini incelemek, etkili liderlik uygulamalarını geliştirmek ve dolayısıyla eğitim-öğretim sürecinin kalitesini artırmak için kritik bir adımdır. Bu araştırmanın amacı, okul

müdürlerinin liderlik sürecinde kullandıkları güç kaynaklarına ilişkin öğretmen görüşlerini incelemektir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Öğretmen görüşlerine göre okul müdürlerinin kullandıkları güç kaynakları nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada, bir olguyu olduğu haliyle incelemeyi ve mevcut durumu betimlemeyi hedefleyen nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Bu yaklaşım, incelenen durumların derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmasına olanak tanımaktadır. Nitel araştırmacılar, belirli bir probleme odaklanmak, verileri doğal ortamlarında toplamak ve tümevarımsal bir analizle kod, kategori ve temaları belirlemek için bu modeli kullanılmaktadır. (Creswell, 2012). Nitel araştırma sürecinde, araştırma problemi merkezi bir role sahiptir ve araştırma modeli ve deseninin belirlenmesinde etkilidir. Mevcut çalışmanın amacı, okul müdürlerinin liderlik sürecinde kullandıkları güç kaynaklarının incelenmesidir. Araştırma problemi göz önüne alındığında, fenomenoloji (olgubilim) araştırma deseninin benimsenen modele uygun olduğu değerlendirilmiştir. Fenomenoloji deseni, günlük hayatta aşına olduğumuz ancak derinlemesine bir kavrayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmamızı sağlar (Hancock & Algozzine, 2006). Bu nedenle, tamamen yabancı olunmayan fakat anlamı net bir şekilde kavranamayan deneyimleri araştırmayı amaçlayan bu çalışma için fenomenolojik yaklaşım uygun bir zemin oluşturmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2005).

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu amaçlı örneklem ile belirlenmiştir. Okul müdürlerinin kullandıkları güç kaynaklarının belirlenebilmesi için en az 3 yıldır aynı okul müdürü ile görev yapmakta olan öğretmenler seçilmiştir. Ayrıca farklı düzeydeki okullardaki öğretmenler görüşülerek maksimum çeşitlilik sağlanması amaçlanmıştır. Bu kapsamda 3 ilkokul, 4 ortaokul, 3 lisede görev yapmakta olan öğretmen ile görüşülmüştür. Katılımcılara ilişkin veriler Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1 Katılımcı Öğretmenlerin Demografik Özellikleri (n=10)

Katılımcı Kodu	Görev Türü	Cinsiyet	Eğitim Düzeyi	Müdür ile Çalışma Süresi (Yıl)
K1	İlkokul	Kadın	Lisans	3
K2	İlkokul	Kadın	Yüksek Lisans	4
K3	İlkokul	Erkek	Lisans	5
K4	Ortaokul	Kadın	Yüksek Lisans	3
K5	Ortaokul	Kadın	Lisans	4
K6	Ortaokul	Kadın	Lisans	5
K7	Ortaokul	Erkek	Yüksek Lisans	6
K8	Lise	Kadın	Lisans	3
K9	Lise	Kadın	Yüksek Lisans	5
K10	Lise	Erkek	Lisans	3

Tablodan da izlenebileceği üzere çalışma grubu, görev türü, cinsiyet, eğitim düzeyi ve müdürle çalışma süresi açılarından çeşitlilik gösteren 10 öğretmenden oluşmaktadır. Katılımcıların 7'si kadın, 3'ü erkektir. Eğitim düzeyi bakımından 4 öğretmen yüksek lisans, 6 öğretmen ise lisans mezunudur. Görev türlerine göre dağılım 3 ilkokul, 4 ortaokul ve 3 lise şeklindedir. Öğretmenlerin müdürleriyle birlikte çalışma süreleri incelendiğinde ise 4 öğretmenin 3 yıl, 2 öğretmenin 4 yıl, 3 öğretmenin 5 yıl ve 1 öğretmenin ise 6 yıldır aynı müdürle çalıştığı görülmektedir.

2.3. Veri Toplama

Bu araştırmada görüşme yöntemi kullanılmıştır. Veri toplamak amacı ile araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, önceden belirlenmiş sorular çerçevesinde sondaj sorularla konunun farklı boyutları ortaya çıkarmaya çalışılır (Coşkun vd., 2017). Araştırmada katılımcılara okul yöneticilerin kullandıkları güç kaynaklarına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Görüşmeler gönüllülük esasına dayalı olarak on beş dakika sürmüştür.

2.4. Veri Analizi

Görüşmelerde kaydedilen veriler yazıya dönüştürülmüş ve betimsel analizi ile incelenmiştir. Betimsel analiz, belirlenmiş bir çerçeveye bağlı olarak nitel verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması adımlarını içeren analiz yaklaşımıdır. Mevcut araştırmada, okul müdürlerinin kullandıkları güç kaynakları French ve Raven (1959 tarafından oluşturulmuş kaynaklar çerçevesince analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Öğretmenlerin okul müdürlerinin kullandıkları güç kaynaklarına ilişkin yürütülen betimsel analiz sonuçları tablo 2 de sunulmuştur.

Tablo 2. Okul müdürlerinin güç kaynakları ve öğretmen görüşlerinden örnek ifadeler

Güç Türü	Frekans (f)	Öğretmen Görüşlerinden Örnek İfadeler
1. Uzmanlık Gücü	13	"Eğitim-öğretim konularında çok bilgili ve deneyimli." "Pedagojik anlamda bize rehberlik edebilecek birikime sahip." "Kararlarını her zaman eğitimci kimliğiyle ve isabetle alır." "Mesleki gelişimimize katkı sağlayacak önerilerde bulunur."
2. Ödül Gücü	11	"Başarılı çalışmalarımızı takdir eder ve ödüllendirir." "Olumlu performansı olan öğretmenlere ek imkanlar sağlar." "Güzel sözlerle motive eder, çabamızın görüldüğünü hissettirir." "Kariyer basamakları konusunda yol gösterici olur."

Güç Türü	Frekans (f)	Öğretmen Görüşlerinden Örnek İfadeler
3. Referans (Karizmatik) Gücü	10	"Onun gibi bir eğitimci olmayı hedefliyorum." "Samimi ve güvenilir kişiliği ile etrafında insan toplanır." "İletişim becerileri kuvvetli, kendisini sevdiren ve saydırır." "Problem çözme konusundaki sakin tavrı örnek alınası."
4. Yasal Gücü	9	"Müdür olması nedeniyle verdiği talimatları uygularız." "Resmi yazılı emirler ve mevzuat çerçevesinde hareket eder." "Okul yönetmeliklerini uygulama yetkisi vardır." "Toplantı kararlarını uygulamak zorunludur."
5. Zorlayıcı Gücü	3	"Yapılmayan işler için sözlü uyarı ve baskı yapabiliyor." "İstemediğim halde nöbet ve ek görevler verebiliyor." "Olumsuz sicil notu gibi yaptırımlardan çekiniyorum."

Tablo2’den de izlenebileceği üzere okul müdürlerinin en sık kullandığı güç kaynağı uzmanlık gücüdür. Öğretmenlerin okul müdürleriyle ilgili aldığı kararlarda eğitimle ilgili deneyimine vurgu yapan bu bulgu, müdürlerin liderlik etkisinin öncelikle pozisyondan ziyade kişisel bilgi, birikim ve yetkinlikten kaynaklandığını göstermektedir. Bu durum, öğretmenlerin otoriteye değil, işine hakim ve kendini geliştirmiş bir meslektaşına gönüllü olarak saygı duyduğu ve itaat ettiği anlamına gelmektedir. Okul müdürlerinin sırasıyla kullandıkları güç kaynakları ödül gücü, karizmatik güç, yasal güç ve zorlayıcı güçtür.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Öğretmen görüşlerine göre okul müdürlerinin kullandıkları güç kaynaklarını inceleyen bu araştırmada öğretmenlerin gözünde okul müdürlerinin etki oluşturmak için öncelikli olarak uzmanlık gücüne dayandığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, alanyazında vurgulanan "uzman gücünün en etkili güç kaynağı olduğu" yönündeki French ve Raven’in görüşüyle (1959) örtüşmektedir. Uzmanlık gücünü ödül gücü izlemiştir. Ödül gücünün ikinci sırada yer alması, öğretmen motivasyonunda maddi ve manevi takdirin önemini doğrulamaktadır. Üçüncü sırada karizmatik güç, dördüncü sırada ise yasal güç kaynağı gelmiştir. Bu güç kaynağı, müdürlerin kişilik, karakter ve iletişim becerilerinin de en az resmi yetkileri kadar etkili olduğunu kanıtlar

niteliktedir. Öğretmenler, kendilerine rol model olarak alabilecekleri, güven duydukları ve sevdikleri bir müdürle çalışmanın motivasyonunu vurgulamışlardır. En az kullanılan güç kaynağı ise zorlayıcı güç olarak belirlenmiştir. Zorlayıcı gücün en az başvurulan güç türü olması, araştırmanın en umut verici sonuçlarından biridir.

Bu araştırma sonuçlarına dayanarak okul müdürlerinin öncelikle uzmanlık gücünün önplanda tutması ve zorlayıcı gücün en az başvurulan güç türü olması istendik bir eğitim ortamına işaret etmektedir. Okul müdürlerinin korkuya dayalı, otoriter bir yönetim tarzının, öğretmenlerin yaratıcılığını, inisiyatif alma becerisini ve iş doyumunu olumsuz etkileyeceğinin farkında olduğunu göstermektedir. Zorlayıcı gücün minimize edilmesi, okulda güven ve iş birliğine dayalı, sağlıklı bir örgüt ikliminin varlığına işaret edebilir. Olumlu olan bu tabloyu daha ileriye taşımak adına müdürlerin uzmanlık ve referans gücü gibi pozitif güç kaynaklarını daha etkin kullanmaları için hizmet içi eğitimlerle desteklenmeleri, okullardaki liderlik etkinliğini artırmada kritik bir adım olacaktır.

5. KAYNAKÇA

- [1] Coşkun, R., Altunışık, R., ve Yıldırım, E. (2007). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı. Sakarya: Sakarya yayıncılık.
- [2] French, J. R. P., Jr., & Raven, B. (1959). The bases of social power. In D. Cartwright (Ed.), *Studies in social power* (pp. 150–167). Univer. Michigan.
- [3] Hancock, D.R. and Algozzine, B. (2006) *Doing Case Study Research: A Practical Guide for Beginning Researchers*. Teachers College, New York and London.
- [4] Koşar, S. (2012). *Okul yönetiminde dinamikler: Güç, politika ve etkileme*. Servet Özdemir (Edt.), *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi* içinde (s. 92-122). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- [5] Pfeffer, J. (1987). *Understanding the role of power in decision making*. In J.M. Shafritz and J.S. Ott (Eds.), *Classics of organisationtheory* (pp. 309-334). California: The Dorsey Press.
- [6] Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Güncelleştirilmiş geliştirilmiş 5. baskı). Seçkin Yayıncılık.

**YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ KİTAPLARINDA YER ALAN DİNLEME
ETKİNLİKLERİ İLE DİLLER İÇİN AVRUPA ORTAK BAŞVURU METNİ
DİNLEME KAZANIMLARININ UYUMU: VAN YÜZÜNCÜYIL ÜNİVERSİTESİ
TÖMER KİTAPLARI ÖRNEĞİ**

Uzm. Miray AKGÜL

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, mryakgul58@gmail.com, –ORCID ID: 0009-0007-0518-3925

Prof. Dr. Mehmet Nuri KARDAŞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, mnkardas@yyu.edu.tr, –ORCID ID: [0000-0001-6732-7815](https://orcid.org/0000-0001-6732-7815)

ÖZET

Bu araştırmada Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi yabancılar Türkçe öğretimi kitaplarında yer alan dinleme etkinlikleri ile Diller İçin Avrupa Ortak Çerçeve Metni dinleme kazanımlarının uygunluğunu tespit etmektir. Çalışmada nitel araştırma modellerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Çalışmada söz konusu kitaplardaki etkinlikler ile çerçeve metnindeki dinleme kazanımları karşılaştırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara bakıldığında A1 ve A2 seviyeleri dinleme etkinliklerinin Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni sözlü kavrama kazanımları ile uyduğu belirlenmiştir. B1 ve B2 seviyelerine bakıldığında Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni sözlü kavrama kazanımları ile kitapta yer alan dinleme etkinliklerinin uyumadığını hatta büyük ölçüde farklılaştığı belirlenmiştir. Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni sözlü kavrama kazanım düzeylerine bakıldığında, A1 öncesi, C1 ve C2 seviyeleri dinleme kazanımlarına yer verildiği ancak incelenen kitapta bu seviyelere yönelik etkinlik veya dinleme metnine yer verilmediği anlaşılmıştır. Sonuç olarak Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi TÖMER kitaplarında dinleme etkinlikleri ve metinlerinin A1 ve A2 seviyeleri hariç Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni sözlü kavrama kazanımları ile örtüşmediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yabancılar Türkçe Öğretimi, dinleme eğitimi, Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni

**THE ALIGNMENT OF LISTENING ACTIVITIES IN TURKISH LANGUAGE
TEACHING BOOKS FOR FOREIGNERS WITH THE LISTENING
COMPETENCIES OF THE COMMON EUROPEAN FRAMEWORK OF
REFERENCE: THE CASE OF VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY TÖMER BOOKS**

ABSTRACT

This study aims to determine the suitability of listening activities included in Turkish language teaching textbooks for foreigners at Van Yüzüncü Yıl University with the listening proficiency levels outlined in the Common European Framework of Reference for Languages. The document analysis technique, one of the qualitative research models, was used in this study. The activities in the textbooks were compared with the listening proficiency levels in the framework document. The findings reveal that the listening activities at the A1 and A2 levels are consistent with the oral comprehension learning outcomes of the Common European Framework of Reference for Languages. At the B1 and B2 levels, it was determined that the listening activities in the textbook are inconsistent with the oral comprehension learning outcomes of the Common European Framework of Reference for Languages and even differ significantly. Looking at the CEFR oral comprehension attainment levels, it was understood that listening attainment was included at the pre-A1, C1, and C2 levels, but no activities or listening texts for these levels were included in the book examined. As a result, it was observed that the listening activities and texts in the Van Yüzüncü Yıl University TÖMER textbooks do not correspond to the CEFR oral comprehension proficiency levels, except for levels A1 and A2.

Keywords: Teaching Turkish to Foreigners, listening education, Common European Framework of Reference for Languages

GİRİŞ

Dilin dört temel işlevinden biri olan dinleme ses ve konuşmaların anlamlandırılarak zihinde yapılandırıldığı karmaşık bir süreçtir. Dinleme, sunulan iletiyi işitip anlamlandırarak yorumlama ve değerlendirip tepki verme işidir. Bireyin ilk öğrendiği dil becerisi olarak bilinen dinleme becerisi anne karnında edinilmeye başlar ve eğitim yoluyla geliştirilebilir.

“İnsan bir gününün; %9’unu yazarak, %16’sını okuyarak, %30’unu konuşarak, %45’ini ise dinleyerek geçirmektedir” (Maxwell, Dornan, 2001 ve s. 106; Buzan, 2001, s. 97’den Akt.: Özbay, 2015, s. 66). Bu tespitten yola çıkarak dinleme becerisinin günlük hayatta pek çok

alandan karşımıza çıktığını ve diğer dil becerilerine oranla daha fazla önem arz ettiğini söyleyebiliriz.

“Dinleme etkinliği, dilin dört işlevinden en çok kullanılanıdır. Dinlemek aynı zamanda bir iletişim kurma yoludur. Dinlemek, işitmekten farklı bir etkinliktir. Dinleme; belli bir amaç doğrultusunda yapılan, öğrenilmesi gereken bir beceri olarak karşımıza çıkar. Dinleme bir yönüyle kişinin tercihiyle bağlı olarak seçerek ve isteyerek aldığı sesler bütünü olduğundan bunda seçicilik söz konusudur.” (Aktaş, Ş. Ve Gündüz, O. 2004)

Dinleme ilk edinilen beceri alanı olması nedeniyle diğer dil becerileri üzerinde etkiye sahiptir. Dinleme becerisine gereken önem verilmediği durumda diğer dil becerileri de olumsuz yönde etkilenecektir. Bireyin etkili konuşma becerisine sahip olabilmesi dinleme becerisini edinirken vurgu, tonlama, telaffuz gibi unsurları ne derece doğru algıladığı ile ilişkilendirilebilir.

Sözlü Kavrama

“Sözlü kavrama” ifadesi canlı, yüz yüze iletişim ve bu iletişimin uzaktan veya kayıtlı eş değerlerindeki kavramayı kapsamaktadır. Bu yüzden görsel-jestlere dayalı ve işitsel-sözlü iletişim biçimlerini içermektedir. Bu bölümde alımlama başlığı altına dâhil edilen sözlü kavrama boyutları -etkileşim başlığı altında sunulan “muhatapı anlama” (etkileşimdeki bir katılımcı olarak) hariç olmak üzere- tek yönlü anlamamanın farklı türleridir. Burada takip edilen yaklaşım, eş merkezli iç içe girmiş daireler [concentric] metaforundan oldukça etkilenir çünkü kişi bir etkileşimde katılımcı rolünden tek yönlü bir kulak misafiri veya kenardan olanları izleyen bir izleyici rolüne, canlı bir izleyici üyesi olmaya, medya yoluyla da uzaktan bir izleyici grubunun üyesi olmaya doğru ilerler. Ölçekler “Başka insanlar arasındaki karşılıklı konuşmayı anlama” (kulak misafiri olarak) ve “Canlı bir izleyici kitlesinin parçası olarak anlama” becerileri için sunulmuştur. Bu ölçeklere, “Duyuru ve yönergeleri anlama” ve “İşitsel (veya işaret dilinde) medya içeriği ve kayıtları anlama” becerilerine yönelik belirli iletişim araçları da eklenmiştir. Ayrıca işitsel-görsel kavrama başlığı altında sunulan “TV, film ve video izleme” için ayrı bir ölçek bulunmaktadır (AOBM, s.52).

Genel Sözlü Kavrama

C2: İster canlı ister yayın olsun, doğal hızında sunulan her türlü dili neredeyse kolayca anlayabilir.

C1: Ara sıra bazı ayrıntıları -özellikle ağız aşına değilse- doğrulamaya ihtiyaç duysa bile kendi alanı dışındaki soyut ve karmaşık konular hakkında uzayan söylemi takip edebilecek kadar

anlayabilir. Üslubundaki geçişleri fark edip takdir ederek çok çeşitli deyimsele ifadeleri ve gündelik anlatımı tanıyabilir. Anlaşılır biçimde yapılandırılmadığında ve ilişkiler açıkça belirtilmeyip yalnızca ima edildiğinde bile uzayan söylemitakip edebilir.

B2: Kişisel, sosyal, akademik veya mesleki yaşamda normal bir şekilde karşılaşılan hem aşına olan hem de aşına olmayan konularda ister canlı ister yayın olsun, standart dili veya aşına olduğu bir ağız anlayabilir. Sadece aşırı [işitsel/görsel] arka plan sesleri, yetersiz söylem yapısı ve/veya deyimsele kullanım anlama yeteneğini etkiler. Uzmanlık alanındaki teknik tartışmalar da dâhil olmak üzere standart bir dil veya aşına olduğu bir ağız ile sunulan hem somut hem de soyut konularda önermesel ve dilsel olarak karmaşık söylemin ana fikirlerini anlayabilir. Konunun kabul edilebilir ölçüde aşına olması ve savların açık belirticiler ile gösterilmesi koşuluyla uzayan söylem ve karmaşık tartışma dizisini takip edebilir.

B1: Genelde aşına olduğu bir ağızla ve açık bir şekilde sesletilmesi koşuluyla yaygın günlük veya işle ilgili konular hakkında hem genel mesajları hem de özel detayları tanımlayarak karmaşık olmayan olgusal bilgileri anlayabilir. Kısa anlatılar da dâhil olmak üzere işte, okulda, serbest zaman etkinliklerinde vs. düzenli olarak karşılaşılan aşına meseleler hakkında açık standart dil veya aşına olduğu bir ağızla anlatılan ana noktaları anlayabilir.

A2: Açık ve yavaş bir şekilde sesletilmesi koşuluyla somut türden ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar anlayabilir. Açık ve yavaş bir şekilde sesletilmesi koşuluyla en öncelikli alanlar (ör. çok temel kişisel ve ailevi bilgiler, alışveriş, yerel coğrafya, istihdam) ile ilgili öbekleri ve ifadeleri anlayabilir.

A1: Anlamı özümseyebilmesi için uzun duraklamalarla yapılan çok yavaş ve dikkatli sesletilmiş konuşmayı takip edebilir. Konuşmanın yavaş ve anlaşılır biçimde yapılması koşuluyla günlük hayatta karşılaşılan aşına olduğu konularla ilgili somut bilgileri (ör. yerler ve zamanlar) tanıyabilir.

A1 öncesi: Konuşmanın yavaş ve anlaşılır biçimde yapılması ve anlamayı desteklemek için görseller ve el hareketleri ile desteklenmesi ve gerekirse tekrarlar yapılması koşuluyla kısa, çok basit soru ve ifadeleri anlayabilir. Açık olarak tanımlanmış, aşına olduğu günlük bir bağlamda, anlaşılır ve yavaş bir biçimde sunulması koşuluyla gündelik, aşına olduğu kelimeleri/işaretleri tanıyabilir. Tanımlanmış, aşına olduğu günlük bir bağlamda, yavaş ve anlaşılır bir biçimde sunulması koşuluyla sayılar, fiyatlar, tarihler ve haftanın günlerini tanıyabilir (AOBM s.52).

Yabancılar için Türkçe öğretiminde geçmişten günümüze kadar pek çok araştırma yapılmış yabancılar için kullanılan dil öğretim kitapları incelenmiştir. Bu çalışmalara bakıldığında Van

Yüzüncü Yıl Üniversitesi TÖMER kitaplarına dair bir inceleme yapılmadığı görülmüştür. Yapılan çalışmanın amacı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi TÖMER kitaplarının dinleme eğitimi ve etkinlikleri bakımından AOBM’ de yer alan dinleme becerisi kazanımlarına uygunluğu ve yeterli olup olmadığını incelemektir.

YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. “ Nitel araştırma, ilişkilerin, etkinliklerin, durumların ya da materyallerin niteliğinin irdelendiği çalışmalarda tercih edilen bir araştırma deseni türüdür. Bu araştırma türünde konunun derinlemesine anlaşılmasını sağlayacak detaylı betimlemeler yer almaktadır (Büyüköztürk vd.,2022, s. 286).

Çalışmanın Modeli

Verilerin toplanmasında nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi modeli kullanılmıştır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.” (Yıldırım ve Şimşek 2021).

Çalışmanın Materyali

Çalışma materyalini Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi TÖMER kitapları oluşturmaktadır. Söz konusu kitaplar A1, A2, B1, B2 düzeylerinde hazırlanmıştır. Kitaplar Van YYÜ TÖMER yayınıdır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde nitel analiz tekniklerinden “betimsel analiz” kullanılmıştır. Betimsel analizde incelenen materyallerdeki ilgili elementler olduğu şekliyle betimlenerek mukayeseler yapılır.

BULGULAR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi TÖMER kitapları dinleme becerilerinin AOBM genel sözlü kavrama/dinleme kazanımlarına uygunluğu incelenmiş olup aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

A1: Bu seviyede 22 adet dinleme metnine yer verilmiştir. Metinler AOBM A1 seviyesi dinleme kazanımlarında belirtildiği gibi yavaş, kısa, basit ve anlaşılır biçimde sesletilmiştir. Metinler temel seviyede bulunması gereken tanışma, çevre gibi konulardan oluşmaktadır.

A2: Bu seviyede 12 adet dinleme metni yer almaktadır. Metinler ele alındığında AOBM A2 seviyesi dinleme kazanımlarında yer aldığı gibi ailevi bilgiler, temel ve kişisel bilgilerin yer

alması gerekmektedir ancak kitaplarda genellikle bu seviyede evrensel ve sosyal metin örneklerine yer verilmiştir.

B1: Bu seviyede 22 adet dinleme metni yer almaktadır. AOBM B1 seviyesi dinleme kazanımlarında belirtildiği gibi meslekler, aşına olunan günlük hayat olguları gibi konulara yer verilmeyip bunun yerine sanat dalları, önemli sanatçılar, gelenekler gibi daha farklı konular ele alınmıştır.

B2: Bu seviyede 32 adet dinleme metni yer almaktadır. AOBM’ de belirtildiği üzere bu seviyede dinleme metinlerinde özel yaşam, toplum ve iş yaşamı veya eğitim alanında kullanılan ölçünlü dil kullanılan metinlere yer verilmektedir. Kitapta yer alan B2 seviyesi dinleme metinleri toplum ve iş yaşamı gibi konulardan seçilmiştir. Bununla birlikte AOBM B2 seviyesi dinleme kazanımlarında yer verilmemesine rağmen tarihi ve turistik şehirler de kitapta B2 seviyesi dinleme metinleri arasında yer almaktadır.

AOBM’ de “Görsel ve önceki bilgilere dayanarak bir video belgesinin konusunu belirleyebilir.” şeklinde A1 öncesi kazanımına yer verilmiştir. Ancak incelenen kitapta bu düzeyde veya bu kazanıma ait herhangi bir dinleme becerisi etkinliğine yer verilmediği görülmektedir.

AOBM’ de “Ara sıra bazı ayrıntıları -özellikle ağız aşına değilse- doğrulamaya ihtiyaç duysa bile kendi alanı dışındaki soyut ve karmaşık konular hakkında uzayan söylemi takip edebilecek kadar anlayabilir. Üslubundaki geçişleri fark edip takdir ederek çok çeşitli deyimsele ifadeleri ve gündelik anlatımı tanıyabilir. Anlaşılır biçimde yapılandırılmadığında ve ilişkiler açıkça belirtilmeyip yalnızca ima edildiğinde bile uzayan söylemi takip edebilir.” şeklinde C1 seviyesi sözlü anlama kazanımı yer almaktadır. Yüzüncü Yıl TÖMER kitaplarına bakıldığında bu seviyeye ait bir dinleme becerisi etkinliğine yer verilmediği görülmektedir.

AOBM’ de “İster canlı ister yayın olsun, doğal hızında sunulan her türlü dili neredeyse kolayca anlayabilir.” şeklinde C2 seviyesi sözlü anlatım kazanımı yer almaktadır. Yüzüncü Yıl Üniversitesi TÖMER kitapları incelendiğinde C2 seviyesine ait dinleme becerisi etkinliği veya metnine yer verilmediği görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dinleme eğitimi bireyin doğuştan getirdiği bir beceri olarak varsayıldığı için diğer temel dil becerilerine nazaran geri plana atılmaktadır. Bu sebeple gerek ana dil ediniminde gerekse ikinci dil öğretiminde dinleme becerisi biraz daha üstünkörü ele alınmaktadır. Ancak alıcı dil becerilerinden olan dinleme becerisi diğer dil becerinin temelini oluşturmaktadır. “Diğer dil becerileri gibi dinleme becerisi de eğitim yoluyla geliştirilebilir. Dinleme becerisinin

geliştirilmesinde kullanılacak malzemenin niteliği ve çeşitliliği bu süreçte elde edilecek verimi doğrudan etkileyecektir.”(Doğan, 2010).

Yabancı dil olarak Türkçe'nin öğretilmesinde dil becerilerinin daha kolay öğretilmesi ve kalıcılığı açısından materyal kullanımına sıkça yer verilmektedir. En fazla kullanılan materyal ise genellikle dil öğretim kitapları olmaktadır. Yapılan bu çalışmada yabancılar Türkçe öğretiminde kullanılan materyallerden olan Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi TÖMER kitapları dinleme becerisi etkinlikleri AOBM sözlü kavrama kazanımları açısından uygunluğu incelenmiş olup aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

A1 ve A2 seviyeleri dışında genel olarak kazanımlar ile kitapta yer alan etkinliklerin uyuşmadığı görülmektedir. Özellikle AOBM' de sözlü anlama/kavrama başlığı altında A1 öncesi, C1 ve C2 seviyelerinde çeşitli açıklamalara ve kazanımlara yer verilmiştir. Yüzüncü Yıl Üniversitesi TÖMER kitapları incelendiğinde A1 öncesi, C1 ve C2 seviyelerinde hiçbir şekilde dinleme etkinliğine veya dinleme metnine yer verilmediği görülmektedir. Bu da kitapların hazırlanırken AOBM sözlü anlama/kavrama kazanımlarının göz ardı edildiğini göstermektedir. Dinleme becerisi sadece temel düzey etkinliklerde değil ileri düzey dil seviyelerinde de önem arz etmektedir. Bu nedenle AOBM sözlü kavrama kazanımları da dikkate alınarak diğer dil becerilerinde olduğu gibi dinleme becerisinde de ileri düzey dil seviyelerinde dinleme metinleri ve etkinliklerine yer verilmelidir.

KAYNAKLAR

- Aktaş, Ş., ve Gündüz, O. (2004). *Yazılı ve sözlü anlatım kompozisyon sanatı*(5. Baskı). Akçağ Yay.
- AOBM, (2021). *Diller için Avrupa ortak başvuru metni*. öğrenme - öğretme –değerlendirme, MEB Yayınları
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. Ve Demirel, F. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemleri*.(32.Baskı), Pegem Yayıncılık.
- Çiftçi, M. (2001). Dinleme Eğitimi ve Dinlemeyi Etkileyen Faktörler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 165.
- Doğan, Y. (2010). Dinleme becerisini geliştirmede etkinliklerden yararlanma. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, ss.263-274,
- Özbay, M. (2009). *Bir dil becerisi olarak dinleme eğitimi*, Öncü Kitap.
- Özbay, M. (2015). *Anlama teknikleri- II: dinleme eğitimi*. Öncü Kitap.

Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (12. Baskı),
Seçkin Yayıncılık.

DİJİTAL YETKİNLİK ÖZ-YETERLİLİĞİNİN BELİRLENMEİNDE SINIFLANDIRMA VE REGRESYON AĞACI (CRT) ANALİZİ: PISA VERİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç. Dr. Fulya BARIŞ PEKMEZCİ

Yozgat Bozok Üniversitesi, fulyabaris@gmail.com-

ORCID:0000-0001-6989-512X

ÖZET

Bu çalışma, öğrencilerin dijital yetkinlik öz-yeterliliklerini etkileyen faktörleri Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı (CRT) yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, PISA 2018 Türkiye veri setinden seçilen 6.848 öğrencinin verileri üzerinden yürütülmüştür. Analizlerde dijital kaynak kullanım sıklığı, matematik kaygısı, matematik öz-yeterlilik, sosyo-ekonomik statü (ESCS), sınıf disiplini iklimi ve okula aidiyet gibi değişkenler kullanılmıştır. CRT analizi sonucunda, dijital yetkinlik öz yeterliliğinin en güçlü yordayıcısının dijital kaynak kullanım sıklığı olduğu, bunu sırasıyla matematik kaygısı ve ESCS'nin izlediği belirlenmiştir. Model, 26 terminal düğümden oluşmakta olup, çapraz doğrulama risk tahmini 1,173 (SE = 0,022) olarak hesaplanmıştır. Bulgular, dijital öz-yeterlilik gelişiminde bireysel, akademik ve sosyo-ekonomik faktörlerin karmaşık etkileşim içinde olduğunu göstermiştir. Çalışma, dijital eşitsizliğin azaltılması ve dijital öz-yeterliliğin geliştirilmesi için politika ve uygulama önerileri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital öz-yeterlilik, CRT analizi, PISA, matematik kaygısı, dijital eşitsizlik, makine öğrenmesi

1. GİRİŞ

21.yüzyıl becerileri arasında öne çıkan dijital yetkinlik, bireylerin teknolojiyi etkin ve eleştirel bir biçimde kullanabilme kapasitesini ifade etmektedir (van Laar vd., 2017). Dijital öz-yeterlilik ise bireyin bu becerileri kullanma konusundaki inancı ve kendine güveni olarak tanımlanmaktadır (Hatlevik vd., 2018). Bu kavram, öğrencilerin akademik başarıları ve gelecekteki iş yaşamları için kritik bir rol oynamaktadır. Literatürde dijital öz-yeterliliği etkileyen çok sayıda faktör olduğu bilinmekle birlikte, bu faktörlerin hiyerarşik yapısı ve birbirleriyle olan etkileşimleri yeterince araştırılmamıştır. Geleneksel istatistiksel yöntemler, değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişkileri ve etkileşimleri modellemede sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda, makine öğrenmesi temelli bir yöntem olan Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı (CRT) analizi, değişkenler arasındaki karmaşık ilişkileri görsel ve yorumlanabilir bir şekilde ortaya koyabilmektedir (Breiman vd., 1984).

Bu çalışma, PISA verileri kullanılarak dijital öz-yeterliliği etkileyen faktörleri CRT yöntemiyle incelemeyi ve bu faktörlerin önem sırasını belirlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, değişkenler arasındaki etkileşimlerin dijital öz-yeterlilik üzerindeki birleşik etkileri de detaylı bir şekilde incelenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

Araştırmanın verileri, Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) 2018 uygulamasından alınmıştır. Toplam 6.848 öğrenciye ait veri seti kullanılmış olup, örneklem Türkiye'deki 15 yaş grubu öğrencileri temsil etmektedir.

2.2. Değişkenler

Araştırmanın bağımlı değişkeni dijital yetkinlik öz-yeterlilik puanıdır. Bağımsız değişkenleri ise Matematik kaygısı (ANXMAT), Matematik öz-yeterlilik (MATHEFF), Matematik favorisi olup olmaması (ST268Q01JA), Matematik kolay olup olmaması (ST268Q04JA), Sınıf disiplini iklimi (DISCLIM), Okula aidiyet (BELONG), Sosyo-ekonomik statü (ESCS), Dijital kaynak kullanım sıklığı

2.3. Analiz Yöntemi

CRT analizi, ağaç tabanlı bir makine öğrenmesi tekniği olup, veriyi homojen alt gruplara bölerek tahmin modelleri oluşturur. Analizler IBM SPSS 26 ile gerçekleştirilmiş olup, model performansı çapraz doğrulama ile test edilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Model Performansı

Oluşturulan karar ağacı modeli, öğrenci davranışlarını tanımlamak ve dijital öz-yeterliliklerini tahmin etmek amacıyla toplam 26 farklı profil (terminal düğüm) oluşturmuştur. Modelin gerçek yaşamda yeni veriler üzerinde ne kadar başarılı çalışacağını (genelleme becerisi) test etmek için Çapraz Doğrulama (Cross-Validation) adı verilen bir yöntem kullanılmıştır. Model performansı, Risk Tahmini (Risk Estimate) adı verilen ve modelin tahmin hatasını ölçen bir değerle ifade edilir. Daha düşük bir risk değeri, modelin daha doğru ve güvenilir olduğu anlamına gelir. Elde edilen sonuçlara göre Eğitim Hatası (Resubstitution Risk) 1,144 elde edilmiştir. Bu, modelin üzerinde eğitildiği aynı veri seti üzerinde yaptığı tahminlerin ortalama hatasıdır. Yani model, "geçmişte gördüğü" öğrencileri ne kadar iyi sınıflandırdığını gösterir. Çapraz Doğrulama Hatası (Cross-Validation Risk) 1,173 elde edilmiştir. Bu, modelin daha önce hiç görmediği yeni veriler üzerindeki tahmin performansının simülasyonudur. Bu değer, modelin gerçek dünyada ne kadar iyi çalışacağını daha gerçekçi bir göstergesidir. İki hata değeri arasında (1,144 ve 1,173) çok küçük bir fark olması, modelin aşırı öğrenme (overfitting) yapmadığının, yani sadece mevcut veri setine ezberlenmiş kurallardan oluşmadığının güçlü bir kanıtıdır. Model, eğitim verileri üzerinde olduğu kadar, yeni ve benzer öğrenci grupları üzerinde de tutarlı ve güvenilir bir tahmin performansı sergileyecek şekilde genelleme yapabilmektedir. Özetle oluşturulan karar ağacı modeli 26 terminal düğüm içermekte olup, modelin genelleme başarısı çapraz doğrulama ile doğrulanmıştır.

3.2. Değişken Önem Sıralaması

Tablo 1.

Değişken Önem Sıralaması

Sıra	Değişken	İyileşme (improvements)
1	Dijital kaynak kullanım sıklığı	0.037
2	Matematik kaygısı (ANXMAT)	0.006
3	ESCS	0.005
4	Matematik öz-yeterlilik (MATHEFF)	0.004
5	Sınıf disiplin iklimi (DISCLIM)	0.003
6	Okula aidiyet (BELONG)	0.002
7	Matematik ile ilgili tutumlar	0.001

Tablo 1 incelendiğinde dijital kaynak kullanım sıklığının diğer tüm değişkenlerden daha güçlü bir yordayıcı olduğu belirlenmiştir. Değişkene ilişkin 0.037'lik iyileşme değeri, ikinci sıradaki matematik kaygısının değerinin neredeyse altı katıdır. Bu durum, dijital öz-yeterlilik gelişiminde “yaparak öğrenme” ve “sürekli deneyim” faktörünün ne kadar kritik olduğunu net bir şekilde kanıtlamaktadır. Öğrencinin dijital araçlarla ne sıklıkta içli dışlı olduğu, onun bu konudaki özgüvenini şekillendirmede en belirleyici rolü oynamaktadır.

Matematik kaygısı ise 0.006'lık değeriyle ikinci sırada yer alarak, duygusal faktörlerin de dijital dünyaya nasıl yansıdığını göstermektedir. Matematikten korkan bir öğrenci, benzer şekilde analitik düşünme gerektiren dijital görevler karşısında da kendine daha az güvenmekte ve bu durum öz-yeterlilik inancını doğrudan düşürmektedir. Buna çok yakın bir değerle (0.005) sosyo-ekonomik statü (ESCS) takip etmektedir. Bu da dijital uçurumun sadece bir “erişim” sorunu olmadığını, aynı zamanda dijital becerileri kazanma ve bu becerilere güvenme konusunda da belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Daha avantajlı ailelerden gelen öğrenciler, sahip oldukları olanaklar ve destek sayesinde doğal bir özgüven avantajı elde etmektedir.

Dördüncü sıradaki matematik öz-yeterliliği (0.004), “matematikte kendime güvenirim” inancının dijital alana da olumlu yansıdığını göstermektedir. Beşinci ve altıncı sırada ise okul ortamına ilişkin faktörler gelmektedir. Sınıf disiplin iklimi (0.003), düzenli bir ortamın dijital öğrenmeyi ne kadar desteklediğini, okula aidiyet duygusu (0.002) ise öğrencinin kendini okulda güvende ve değerli hissetmesinin, okulun dijital kaynaklarını kullanma istekliliğini artırdığını işaret etmektedir. Son sırada ise matematiğe yönelik genel tutumlar (0.001) yer almaktadır. Bu, dijital öz-yeterlilik için soyut “sevme” durumundan ziyade, somut “yapabilirim” inancının ve çok daha kritik olduğunun altını çizmektedir.

Özetle, öğrencilerin dijital öz-yeterliliği arttırılmak isteniyorsa öncelik onlara anlamlı dijital deneyimler sunmak olmalıdır. Ancak bu temel koşul sağlandıktan sonra, öğrencilerin matematik kaygısı hafifletmeye, sosyo-ekonomik engelleri aşmaya yardım etmeye ve okulda kendini iyi hissedeceği bir ortam yaratmaya odaklanmak, çabaların verimliliğini arttıracaktır.

3.3. Terminal Düğüm Analizi

Tablo 2. Seçilmiş Terminal Düğümlerin Özellikleri ve Ortalama Dijital Öz-Yeterlilik Değerleri

Node	N	Yüzde	Ortalama Öz-Yeterlilik	Standart Sapma	Tanım
19	456	6.7%	0.705	1.254	Sık kullanım + Düşük kaygı + Yüksek ESCS
26	321	4.7%	0.540	1.130	Sık kullanım + Orta kaygı + Yüksek MATHEFF
15	529	7.7%	-0.671	1.137	Nadiren kullanım + Yüksek kaygı + Düşük ESCS
21	406	5.9%	0.088	1.023	Sık kullanım + Düşük ESCS (Telafi Edici)
13	162	2.4%	-0.561	1.044	Nadiren kullanım + Yüksek kaygı + Orta ESCS

Tablo 2 incelendiğinde en dikkat çekici nokta, 19 numaralı düğümde yer alan gruptur. Dijital kaynakları sık kullanan, matematik kaygısı düşük ve sosyo-ekonomik statüsü yüksek olan 456 öğrenci, 0.705'lik ortalama ile en yüksek dijital öz-yeterlilik seviyesine sahiptir. Bu profil, tüm olumlu koşulların bir araya gelerek pozitif etkilerin birleşerek öz-yeterliliği en üst düzeye ulaştığını göstermektedir.

Tam aksine, 15 numaralı düğümdeki profil ise en riskli grubu oluşturmaktadır. Dijital kaynakları nadiren kullanan, yüksek matematik kaygısına sahip ve düşük ESCS'li 529 öğrenci, -0.671'lik ortalama ile en düşük öz-yeterlilik seviyesine sahiptir. Bu durum, olumsuz faktörlerin bir araya geldiğinde öğrenci üzerinde nasıl dezavantaj yarattığının ve kısır bir döngüye sebep olduğunu göstermektedir.

Tablodaki dikkat çeken diğer bir bulgu 21 numaralı düğümdedir. Bu gruptaki 406 öğrenci, düşük sosyo-ekonomik statüye rağmen, dijital kaynakları sık kullanarak 0.088'lik bir öz-yeterlilik ortalamasına sahiptir. Bu değer, olumsuz bir faktörün (düşük ESCS), olumlu bir davranış (sık kullanım) ile nasıl telafi edilebileceğini göstermektedir. Okul temelli müdahalelerin ve düzenli dijital pratiğin, sosyo-ekonomik engelleri bir ölçüde aşmada önemli etkisi olabileceğine işaret etmektedir.

26 numaralı düğüm, matematik öz-yeterliliğinin gücünü vurgulamaktadır. Sık kullanım ve yüksek matematik öz-yeterliliği, kaygı seviyesi orta düzeyde olsa bile öğrencilerin 0.540'lık yüksek bir ortalama ulaşmasını sağlamıştır. 13 numaralı düğüm ise, orta düzey ESCS'ye rağmen, nadir kullanım ve yüksek kaygının bir araya gelmesinin (-0.561) öğrenciyi dezavantajlı konuma düşürdüğünü göstermektedir.

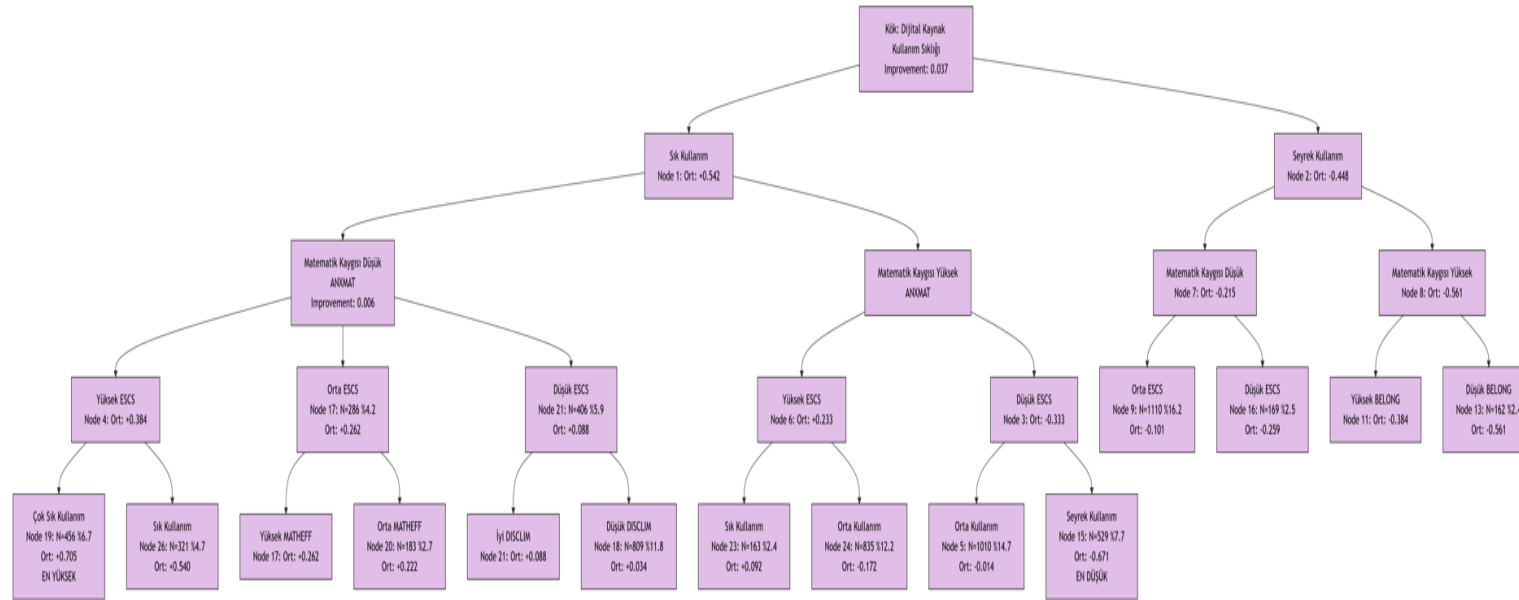
Özetle, tek bir olumlu faktör bile (örneğin sık kullanım) öğrenciyi bulunduğu noktadan daha iyi bir yere taşıyabilir. Ancak asıl başarı, olumlu faktörleri bir araya getirmekten ve olumsuz faktörlerin etkisini telafi edecek müdahaleler geliştirmekten geçmektedir.

3.4. Karar Ağacı Yapısının Görselleştirilmesi

Aşağıda, CRT analizi sonucunda oluşturulan karar ağacının şematik bir gösterimi Şekil 1’de yer almaktadır. Ağaç yapısı, değişkenlerin hiyerarşik ilişkisini ve önem sırasını görsel olarak yansıtmaktadır.

Şekil 1

Dijital Öz-Yeterlilik CRT Karar Ağacının Şematik Gösterimi

4. TARTIŞMA

Bu çalışma, dijital öz-yeterliliği etkileyen faktörlerin hiyerarşik yapısını ve aralarındaki karmaşık etkileşimleri ortaya koymak amacıyla Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı (CRT) analizi kullanmıştır. Elde edilen bulgular, dijital öz-yeterlilik gelişiminin çok boyutlu ve dinamik bir süreç olduğunu açıkça göstermektedir.

Araştırmanın en dikkat çekici bulgusu, dijital kaynak kullanım sıklığının, diğer tüm değişkenlerden çok daha güçlü bir yordayıcı olmasıdır. Bu sonuç, dijital yetkinliğin salt bir bilgi birikiminden ziyade, pratik ve tekrarlayan deneyimlerle inşa edilen bir dijital akıcılık (digital fluency) meselesi olduğu tezini desteklemektedir (Navarrete & Luján-Mora, 2018). Fraillon vd. (2020) tarafından vurgulandığı üzere, öğrencilerin dijital araçlarla yaratıcı üretim süreçlerine aktif katılımı, yalnızca teknik becerileri değil, aynı zamanda problem çözme ve eleştirel düşünme gibi üst düzey bilişsel becerileri de geliştirerek öz-yeterlilik inancını güçlendirmektedir. Bu çalışmada dijital kaynakları günlük veya haftada birkaç kez kullanan öğrencilerin öz-yeterlilik puanlarının, nadiren kullananlara kıyasla dramatik bir şekilde yüksek olması, elde edilen bu etkiyi desteklemektedir.

Bununla birlikte, dijital kullanımın etkisi diğer psikolojik ve sosyal faktörlerden bağımsız değildir. Bu çalışma, matematik kaygısının dijital öz-yeterlilik üzerinde ikinci en güçlü engelleyici faktör olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, Ashcraft ve Krause (2007) tarafından öne sürülen bilişsel modelle tutarlıdır. Bu modele göre, yüksek kaygı, bireyin kısıtlı olan işleyen bellek kaynaklarını tüketerek, asıl göreve ayrılan bilişsel kapasiteyi azaltmakta ve bu da performans düşüklüğüne ve dolayısıyla azalan öz-yeterlilik inancına yol açmaktadır. Özellikle programlama, veri analizi veya algoritmik düşünme gibi matematiksel muhakeme ile yakından ilişkili dijital görevlerde, matematik kaygısının bu olumsuz transfer etkisinin daha belirgin hale geldiği görülmektedir (Barroso vd., 2021). Nitekim karar ağacının yapısı, yüksek matematik kaygısına sahip öğrencilerin, dijital araçları ne sıklıkta kullanırlarsa kullansınlar, daha düşük öz-yeterlilik ortalamalarına sahip olduğunu göstermiştir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu ise, sosyo-ekonomik ve kültürel statünün (ESCS) dijital öz-yeterlilik üzerindeki derin ve çok katmanlı etkisidir. ESCS'nin üçüncü sıradaki güçlü yordayıcı olması, dijital eşitsizliğin sadece birinci düzeydeki erişim sorunun aşıldığını ancak ikinci düzeydeki kullanım kalitesi ve beceri kazanımı anlamındaki bölünmenin çok daha derinleşmiş olabileceğine işaret etmektedir. Scherer ve Siddiq (2019) tarafından yapılan bir meta-analiz de, sosyo-ekonomik statü ile bilgi iletişim teknolojileri okuryazarlığı arasında anlamlı ve güçlü bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır. Yüksek ESCS'li ailelerin, çocuklarına yalnızca daha iyi dijital altyapı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda daha nitelikli dijital rehberlik ve zenginleştirilmiş öğrenme fırsatları sunabildikleri görülmektedir.

Bununla birlikte bu çalışmada düşük ESCS'li ancak dijital kaynakları sık kullanan öğrencilerin (Node 21), ortalama düzeyde de olsa pozitif bir öz-yeterlilik geliştirebildikleri de belirlenmiştir. Bu bulgu, okul temelli sistematik müdahalelerin (örneğin, okul sonrası dijital kulüpler, hedeflenmiş dijital okuryazarlık müfredatı), sosyo-ekonomik dezavantajları telafi

edebileceğinin ve dijital uçurumu kapatmada önemli olabileceğinin güçlü bir göstergesidir (Scherer vd., 2019).

Son olarak, matematik öz-yeterliliği, sınıf disiplin iklimi ve okula aidiyet gibi değişkenlerin alt sıralarda yer alması, bu faktörlerin önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, bu durum, dijital öz-yeterliliğin ancak temel davranışsal (sık kullanım) ve yapısal (düşük kaygı, yüksek ESCS) koşullar sağlandıktan sonra, bu destekleyici faktörlerin etkisini gösterebileceğini düşündürmektedir. Örneğin, iyi düzenlenmiş bir sınıf ortamı (DISCLIM), öğrencinin dijital öğrenme sürecinde dikkatini sürdürmesine olanak tanıyarak, dijital kullanımın kalitesini ve dolayısıyla öz-yeterlik kazanımını artırabilir (Scherer vd., 2019). Benzer şekilde, okula güçlü bir aidiyet duygusu (BELONG), öğrencinin akran işbirliği ve öğretmen desteği arayışını teşvik ederek, dijital beceri gelişimini dolaylı yoldan besleyebilir (Allen vd., 2018).

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, dijital öz-yeterliliğin tek başına dijital araçlara erişimle değil, birbiriyle iç içe geçmiş bireysel, akademik ve sosyal faktörler ağı tarafından şekillendirildiğini göstermiştir. Bu bağlamda aşağıdaki öneriler sunulabilir:

1. Dijital eğitim politikaları, öğrencilerin salt tüketici değil, aynı zamanda içerik üreticisi (producer) olarak rol aldığı, düzenli ve anlamlı dijital deneyimlerle karşılaşacakları müfredat ve ortamlar tasarlamalıdır.
2. Dijital okuryazarlık programlarına, özellikle matematik kaygısını hedef alan ve hata yapmayı öğrenme sürecinin doğal bir parçası haline getiren psiko-eğitimsel müdahaleler (örneğin, oyunlaştırma, growth mindset geliştirme) entegre edilmelidir.
3. Düşük ESCS’li öğrencilere yönelik, okul temelli ve erişilebilir dijital destek programları (okul sonrası dijital atölyeler, ödünç cihaz programları) yaygınlaştırılmalıdır.
4. Öğrencilerin odaklanabileceği düzenli sınıf ortamları oluşturulmalı ve okula aidiyet duygusunu güçlendirecek sosyal etkinliklere ve akran dayanışması sistemlerine önem verilmelidir.

Gelecek çalışmalar, bu değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri incelemek için boylamsal desenler kullanabilir ve Random Forest veya XGBoost gibi daha gelişmiş makine öğrenmesi algoritmalarıyla model tahmin performansını daha da iyileştirebilir.

KAYNAKÇA

- Allen, K., Kern, M. L., Vella-Brodrick, D., Hattie, J., & Waters, L. (2018). What schools need to know about fostering school belonging: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 30(1), 1–34.
- Ashcraft, M. H., & Krause, J. A. (2007). Working memory, math performance, and math anxiety. *Psychonomic Bulletin & Review*, 14(2), 243–248.
- Barroso, C., Ganley, C. M., McGraw, A. L., Geer, E. A., Hart, S. A., & Daucourt, M. C. (2021). A meta-analysis of the relation between math anxiety and math achievement. *Psychological Bulletin*, 147(2), 134–168.
- Breiman, L., Friedman, J., Stone, C. J., & Olshen, R. A. (1984). *Classification and regression trees*. CRC press.
- Fraillon, J., Ainley, J., Schulz, W., Friedman, T., & Duckworth, D. (2020). *Preparing for life in a digital world: IEA International Computer and Information Literacy Study 2018 international report*. Springer Nature.
- Hatlevik, O. E., Throndsen, I., Loi, M., & Gudmundsdottir, G. B. (2018). Students' ICT self-efficacy and computer and information literacy: Determinants and relationships. *Computers & Education*, 118, 107–119.
- Navarrete, R., & Luján-Mora, S. (2018). Bridging the accessibility gap in Open Educational Resources. *Universal Access in the Information Society*, 17(4), 755–774.
- Román-González, M., Pérez-González, J. C., & Jiménez-Fernández, C. (2017). Which cognitive abilities underlie computational thinking? Criterion validity of the Computational Thinking Test. *Computers in Human Behavior*, 72, 678–691.
- Scherer, R., & Siddiq, F. (2019). The relation between students' socioeconomic status and ICT literacy: Findings from a meta-analysis. *Computers & Education*, 138, 13–32.
- Scherer, R., Siddiq, F., & Tondeur, J. (2019). The technology acceptance model (TAM): A meta-analytic structural equation modeling approach to explaining teachers' adoption of digital technology in education. *Computers & Education*, 128, 13–35.
- van Laar, E., van Deursen, A. J., van Dijk, J. A., & de Haan, J. (2017). The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review. *Computers in Human Behavior*, 72, 577–588.

ÖRTÜK PROFİL ANALİZİ: SOSYAL BİLİMLERDE BİR GRUPLAMA YÖNTEMİ

Doç. Dr. Fulya BARIŞ PEKMEZCİ

Yozgat Bozok Üniversitesi, fulyabaris@gmail.com-

ORCID:0000-0001-6989-512X

ÖZET

Örtük Profil Analizi (Latent Profil Analysis-LPA), sosyal bilimlerde popülasyonların heterojen yapısı içindeki homojen alt grupları (profilleri) istatistiksel olarak tanımlayan karma bir model türüdür. Geleneksel kümeleme analizlerinden farklı olarak, LPA ölçme hatalarını dikkate alır ve güçlü bir istatistiksel modelleme çerçevesi sunar. Bu yöntem, sürekli ölçülen gözlemlenebilir değişkenleri kullanarak gözlemlenemeyen kategorik örtük değişkenleri ortaya çıkarır. LPA, eğitim, psikoloji, pazarlama, sosyoloji ve sağlık bilimleri gibi çeşitli alanlarda uygulanmaktadır. Profil sayısının belirlenmesi, AIC, BIC, entropi gibi istatistiksel indekslerle teorik ve kavramsal değerlendirmeler bir arada yapılarak gerçekleştirilir. Sonuçların yorumlanması, profil dağılımı, karakteristikleri ve aralarındaki farklılıkların incelenmesini içerir. Araştırmacılar değişken seçimi, örneklem büyüklüğü, aşırı uyum ve modelin doğrulanması gibi önemli noktaları göz önüne almalıdır. LPA keşfedici bir yöntem olmasına rağmen, bulguların başka örneklemelerde test edilmesi önemlidir. Doğru uygulandığında, LPA sosyal davranışın karmaşık doğasına dair derinlemesine öngörüler sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: Örtük Profil Analizi, Karma Modeller, İstatistiksel modelleme

1. Giriş

Sosyal bilimlerde araştırmacılar, inceledikleri popülasyonların heterojen yapısını anlamak ve benzer özellikler taşıyan alt grupları (profilleri) ortaya çıkarmak isterler. Geleneksel kümeleme analizleri (K-Ortalamalar gibi) bu amaçla sıklıkla kullanılsa da, bu yöntemler gözlemlenemeyen ölçme hatlarını dikkate almaz ve istatistiksel bir modelleme çerçevesi sunamaz. Örtük Profil Analizi (Latent Profile Analysis-LPA), bu ihtiyaçlara cevap veren, istatistiksel olarak güçlü ve esnek bir karma model (mixture model) türüdür (McLachlan & Peel, 2000).

Temelde, LPA, gözlemlenemeyen kategorik bir örtük değişkenin (yani, grupların veya profillerin), sürekli ölçülen gözlemlenebilir değişkenler (örneğin, anket puanları, test puanları, davranışsal ölçümler) aracılığıyla nasıl tanımlanabileceğini modellediği bir ölçüm modelidir. LPA, gösterge değişkenleri kategorik olduğunda kullanılan Örtük Sınıf Analizi'nin (Latent

Class Analysis-LCA) sürekli değişkenler için olan bir uzantısıdır (Vermunt & Magidson, 2002).

Bu araştırmanın amacı, sosyal bilimlerdeki araştırmacılar için LPA'nın ne olduğu, hangi amaçlarla kullanıldığı, analiz sürecinde profil sayısının nasıl belirleneceği, bulguların nasıl yorumlanacağı gibi dikkat edilmesi gereken kritik noktalara değinmektir.

2. LPA Nedir ve Ne Amaçla Kullanılır?

2.1. Tanımı

LPA, araştırmacının bir dizi sürekli değişkene (örneğin, öz-yeterlik, tükenmişlik, akademik motivasyon, sosyal destek puanları) dayanarak, incelenen örneklem içindeki homojen alt grupları (profilleri) istatistiksel olarak tanımlayan ve her bir katılımcı için bu profillere üyelik olasılığının hesaplamasını sağlayan bir modeldir. Model, her bir profil için değişkenlerin ortalama (mean) ve varyans (variance) değerlerini tahmin eder (Muthén & Muthén, 2000).

2.2. Sosyal Bilimlerde Kullanım Amaçları

LPA, sosyal bilimlerde birçok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır (Spurk, Hirschi, Wang, Valero, & Kauffeld, 2020):

- Eğitim Bilimleri: Öğrenci öğrenme profilleri, motivasyon stilleri, öğretmen tükenmişlik düzeyleri.
- Psikoloji: Kişilik tipleri, psikopatoloji semptom kümeleri, başa çıkma stratejileri.
- Pazarlama: Tüketici segmentasyonu (ürün tercihleri, marka sadakati temelinde).
- Sosyoloji: Sosyo-ekonomik statü profilleri, sosyal sermaye desenleri.
- Sağlık Bilimleri: Hasta semptom profilleri, sağlık davranışı kalıpları.

LPA'da temel amaç, karmaşık görünen bir veri setindeki sistematik değişkenliği, anlamlı ve yorumlanabilir alt gruplara ayırmak ve ardından bu grupları başka değişkenlerle (örn., cinsiyet, akademik başarı, yaşam doyumu) ilişkilendirerek daha derinlemesine bir analiz yapmaktır.

3. Profil Sayısı Nasıl Belirlenir?

LPA analizi sonucunda en kritik karar, veriye en iyi uyum sağlayan profil sayısını seçmektir. Bu karar, tek bir istatistiğe dayandırılmamalı, birden fazla uyum indeksi ve teorik mantık bir arada değerlendirilmelidir (Nylund, Asparouhov, & Muthén, 2007).

3.1. İstatistiksel İndeksler (Fit Indices)

1. Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Bayesian Bilgi Kriteri (BIC): Daha düşük AIC ve BIC değerleri daha iyi modele işaret eder. Özellikle BIC, profil sayısını belirlemede en güvenilir göstergelerden biri olarak kabul edilir(Nylund et al., 2007).
2. Entropi (Entropy): 0 ile 1 arasında değer alır. 1'e yakın değerler (genellikle > .80), profillerin birbirinden net bir şekilde ayrıldığını ve sınıflandırmanın doğru olduğunu gösterir. Ancak, model seçiminde tek başına yeterli değildir.

3. Lo-Mendell-Rubin (LMR) ve Bootstrapped Likelihood Ratio Test (BLRT): Bu anlamlılık testleri, k-profil modelinin, k-1 profil modelinden istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha iyi olup olmadığını test eder. Anlamlı bir p-değeri ($< .05$), k profil modelinin tercih edilmesi gerektiği anlamına gelir (Nylund et al., 2007).

3.2. Teorik ve Kavramsal Değerlendirme

İstatistiksel sonuçlar anlamlı olsa bile, bulunan profillerin anlamlı ve yorumlanabilir olması ve teorik bir çerçeveye oturması gerekmektedir. Bununla birlikte örneklem büyüklüğü LPA analizi için yeterli olmalıdır. Her profil yeterli sayıda katılımcı içermelidir (genellikle toplam örneklemin en az %5'i). Profiller arası belirgin farklılıklar olmalıdır. En iyi uyumu veren model, istatistiksel göstergeleri en iyi olan, anlamlı, teorik olarak tutarlı ve mümkün olan en sade (parsimonious) modeldir (Masyn, 2013).

4. LPA Sonuçları Nasıl Yorumlanır?

LPA sonuçlarının yorumlanması birkaç aşamada gerçekleşir:

1. Profil Dağılımı: Öncelikle her bir profile düşen katılımcı yüzdesi ve sayısı rapor edilir.
2. Profil Karakteristikleri: Her bir profil, kullanılan gözlemlenebilir değişkenlerin ortalama değerleri üzerinden tanımlanır. Bir profil grafiği (örn., çizgi grafiği) profilleri görsel olarak karşılaştırmak için son derece faydalıdır. Örneğin, "Profil 1: Yüksek Öz-Yeterlik ve Düşük Kaygı" veya "Profil 2: Orta Düzey Motivasyon ve Yüksek Sosyal Destek" gibi isimler verilir.
3. Profiller Arası Karşılaştırma: ANOVA benzeri istatistiksel testlerle, profillerin her bir değişkende birbirinden anlamlı şekilde farklılaşıp farklılaşmadığı kontrol edilir.
4. İlişkisel ve Nedensel Analizler (İsteğe Bağlı): Üyelik olasılıkları çıkarıldıktan sonra, bu profil üyeliğinin başka sonuç değişkenleriyle (outcome variables) ilişkisi incelenebilir (örn., "Yüksek Kaygı profilindeki öğrencilerin akademik başarıları daha mı düşüktür?") (Muthén & Muthén, 2000).

5. Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar ve Sınırlılıklar

1. Başlangıç Değerleri ve Yerel Maksimumlar: LPA tahmini, farklı rastgele başlangıç değerleriyle (random starts) birden fazla kez çalıştırılmalıdır (Muthén & Muthén, 1998-2017).
2. Değişken Seçimi ve Ölçekleme: Modele dahil edilen değişkenler, ortaya çıkacak profilleri doğrudan belirler. Anlamsız veya ilgisiz değişkenler eklemek, profilleri bulmayı zorlaştırabilir. Değişkenlerin farklı ölçek düzeylerinde olması durumunda standardizasyon (z-puanına dönüştürme) düşünülebilir.
3. Örneklem Büyüklüğü: Küçük örneklemelerde LPA güvenilir sonuçlar vermeyebilir. Daha fazla profil, genellikle daha fazla katılımcı gerektirir (Nylund et al., 2007).
4. Aşırı Uyum (Overfitting): Çok fazla profil seçmek, mevcut veriye mükemmel uyan ancak başka örneklemelerde tekrarlanması mümkün olmayan (genellenemeyen) bir modelle sonuçlanabilir.

5. Doğrulayıcı vs. Keşfedici: Çoğu LPA çalışması keşfedici (exploratory) niteliktedir. Bulguların geçerliliğini test etmek için aynı modelin farklı bir örnekleme (veya örneklemin bir yarısında) Doğrulayıcı LPA ile sınanması önemle tavsiye edilir (Morin & Wang, 2016).

6. Sonuç

Latent Profil Analizi, sosyal bilimler araştırmacılarına popülasyonların içindeki heterojenliği keşfetmek ve anlamlı alt gruplar tanımlamak için güçlü bir istatistiksel araç sunar (Spurk et al., 2020). Ancak, bu gücün yanında büyük bir sorumluluk da getirir. Profil sayısına karar verme süreci, istatistiksel göstergelerin titizlikle incelenmesini ve bu bulguların teorik ve kavramsal bir çerçevede anlamlandırılmasını gerektirir (Nylund et al., 2007). LPA'nın keşfedici bir yöntem olduğu unutulmamalı, bulguların doğrulanabilir ve yorumlanabilir olmasına özen gösterilmelidir. Doğru uygulandığında, LPA, sosyal davranışın karmaşık doğasına dair derin ve önemli öngörüler sağlayabilir.

Kaynakça

- Masyn, K. E. (2013). Latent class analysis and finite mixture modeling. In T. D. Little (Ed.), *The Oxford handbook of quantitative methods in psychology* (Vol. 2, pp. 551–611). Oxford University Press.
- McLachlan, G., & Peel, D. (2000). *Finite mixture models*. John Wiley & Sons.
- Morin, A. J. S., & Wang, J. C. K. (2016). A gentle introduction to mixture modeling using physical fitness performance data. In N. Ntoumanis & N. D. Myers (Eds.), *An introduction to intermediate and advanced statistical analyses for sport and exercise scientists* (pp. 183–210). John Wiley & Sons.
- Muthén, B. O., & Muthén, L. K. (2000). Integrating person-centered and variable-centered analyses: Growth mixture modeling with latent trajectory classes. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 24(6), 882–891.
- Muthén, L. K., & Muthén, B. O. (1998-2017). *Mplus User's Guide*. Eighth Edition. Muthén & Muthén.
- Nylund, K. L., Asparouhov, T., & Muthén, B. O. (2007). Deciding on the number of classes in latent class analysis and growth mixture modeling: A Monte Carlo simulation study. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 14(4), 535–569.
- Spurk, D., Hirschi, A., Wang, M., Valero, D., & Kauffeld, S. (2020). Latent profile analysis: A review and "how to" guide of its application within vocational behavior research. *Journal of Vocational Behavior*, 120, 103445.

Vermunt, J. K., & Magidson, J. (2002). Latent class cluster analysis. In J. A. Hagenars & A. L. McCutcheon (Eds.), *Applied latent class analysis* (pp. 89–106). Cambridge University Press.

ANAYASAL BİR HAK OLAN SENDİKA HAKKI VE ÖZGÜRLÜĞÜ

Dr. Öğr. Üyesi Aysegül EKİN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,

aysegul.ekin@erdogan.edu.tr

ORCID No: 0000-0002-0659-6648

ÖZET

Sendika kurma, sendikaya üye olma, toplu pazarlık sürecine katılma, grev hakkı gibi sendikal haklar evrensel insan hakları kapsamında herkesin yararlanması gereken temel haklardır. Anayasanın 51/1. maddesinde çalışan ve işverenlerin, üyelerin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini koruma ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma hakkına sahip oldukları belirtilmiştir. Kişilerin serbestçe sendika kurabilecekleri, sendikaya üye olabilecekleri ve genel olarak sendikal faaliyette bulunabilecekleri olumlu sendika özgürlüğü kapsamındadır. Sendika ile bireyler arasında kurulan üyelik ilişkisi serbest bir iradeye dayanmakta olup, bu şekilde bir ilişki olumlu sendika özgürlüğünün temel amacıdır. Bireylerin sendikaya üye olmama, üyelikten özgürce ayrılabilme, üye olmaya zorlanmama hakları olumsuz sendika özgürlüğü kapsamında yer almaktadır. Ayrıca sendikaların özel hukuk tüzel kişiliğine sahip olup, kendisini oluşturan bireyler gibi yasal sınırlar çerçevesinde faaliyette bulunma, sendika varlığını koruma ve sürdürme gibi hakları bulunmaktadır. Bireylerin herhangi bir işyerinde çalışabilmesi için sendikaya üye olması gerektiği şeklinde hükümler içeren sözleşmeler geçersiz olacaktır. Anayasa ve Kanunlarda bir çok sendikal güvence olmasına rağmen, uygulamada sendika hakkı ve özgürlüklerinin oldukça kısıtlanmış olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki, işverenler işyerlerinde sendikalı işçi çalıştırmaktan kaçınmakta, sendikalı işçilerle iş sözleşmelerini devam ettirmeme eğiliminde oldukları bilinmektedir. İşçilerin yazılı hukukta yer alan sendika hak ve özgürlüklerinin uygulamada daha aktif şekilde uygulanmasının sağlanması gerektiği kanaatindeyiz. İşverenlere sendikalı işçileri çalıştırmaları halinde bir takım avantajların sağlanması gibi çözümler sunulabileceği düşüncesindeyiz.

Anahtar Kelimeler : Sendika, Hak, Sendika Özgürlüğü, Toplu Pazarlık

1. SENDİKA HAKKI VE YASAL DÜZENLEMELERİ

2.1. Kavram

Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nda¹ sendika ve konfederasyonlar kuruluş olarak tanımlanmıştır. Sendika, işçilerin veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için en az yedi işçi veya işverenin bir araya gelerek bir işkolunda faaliyette bulunmak üzere oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar olarak ifade edilmiştir (STİSK. 2/1-ğ). Öğretide ise sendika kavramı, kuruluşu, işleyişi ve faaliyetlerinde Cumhuriyetin nitelikleri ile demokratik esasların önem arz ettiği, işçilerin ve işverenlerin çalışma ilişkilerinde ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için serbestçe kurulan bağımsız bir özel hukuk tüzel kişisi olarak belirtilmektedir².

4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu'na³ göre ise kamu görevlilerinin ortak ekonomik, sosyal ve mesleki hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar olarak tanımlanmıştır (KGSTSK. 3/f).

2.2. Unsurlar

2.2.1. İşçi ve İşverenlerden Oluşma

Sendikaların işçi ve işverenlerden oluşması gerekmektedir (STİSK. 2/1-ğ). İşçi ve işveren tanımı İş Kanunu'nda⁴ düzenlendiği şekliyle kabul edilmiştir (STİSK. 2/3). İşçi kavramı İş Kanunu'na göre Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nda geniş ele alınarak, iş sözleşmesi ile çalışanlar ve iş sözleşmesi dışında da sözleşmelerle çalışanları da kapsamaktadır⁵. İş sözleşmesi haricinde ücret karşılığı iş görmeyi taşıma, eser, vekalet, yayın, komisyon ve adi şirket sözleşmesine göre bağımsız bir şekilde mesleki faaliyet yürüten gerçek kişiler de işçi olarak kabul edilmektedir (STİSK. 2/4)⁶.

İşverenler bakımından Sendika ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, İş Kanunu'na göre kapsamı dardır. İş Kanunu işveren adına hareket eden ve işin, işyerinin ve işletmenin yönetiminde görev alan kimseleri işveren vekili olarak kabul ederken, Sendika ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu işletmenin bütününe yönetenleri işveren vekili olarak kabul etmektedir.

¹ RG., 07.11.2012, 28460.

²Sümer H.H. (2020), İş Hukuku, 25. B., s.188; Narmanlıoğlu Ü. (2013), İş Hukuku II, Toplu İş İlişkileri, s.44; Aktay N./Arıcı K./Senyen Kaplan E., (2013), İş Hukuku, s.279; Akyiğit E. (2015), Toplu İş Hukuku, s.157; Aktay N. (2015), Toplu İş Hukuku, s.3; Çelik N./Caniklioğlu N./Canbolat T. (2018), İş Hukuku Dersleri, 31.B. s751; Sur M. (2019), İş Hukuku Toplu İlişkiler, 8 B., s.23; Şahlanan F. (1980), Sendikaların İşleyişinin Demokratik İlkelere Uygunluğu, s.119 vd.; Uşan F.(2006), İş Hukuku, C.1, s.173; Tuncay C./Savaş Kutsal B.(2015), Toplu İş Hukuku, s.3; Esener T./Bozkurt Gümrükçüoğlu Y.(2014), Sendika Hukuku, s.51; Demir F.(2007), Sendikalar Hukuku, s.9; Eyrenci Ö.(1984), Sendikalar Hukuku, s.19; Başbuğ A.(2012), Toplu İş İlişkileri ve Hukuk, s.66; Çöldemli A.(2016), Sendikaların Kuruluşu ve Organları, s.5;

³ RG., 25.06.2001, 24460.

⁴ RG., 10.06.2003, 25134.

⁵ Ekin A.(2019), Sendikal Kuruluşların İşleyişi ve Denetim, s.23.

⁶ Kendi nam ve hesabına çalışan üretici köylülerin oluşturduğu sendika yasal şartlara uygun kurulmadığından sendika olarak değerlendirilmediği yönünde Y.9HD. 10.10.2006, 27816/26827.

2.2.2. Ortak Amacının Varlığı

Sendikaların en temel amacı üyelerinin ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmektir. Sendikaların amaçları sendikaların tüzüklerinde belirtilmiş olup, bunların dışında faaliyette bulunmazlar⁷. Sendikaların ticari amaç izlemek ve ticari faaliyette bulunmak suretiyle kar dağıtmaları yasaklanmıştır (STİSK. 26/8). Dolayısıyla sendikalar ticari faaliyette bulunan diğer şirketlerden amacının farklı olması nedeni ile ayrılmaktadır⁸. Sendikaların amacına aykırı olarak tüzel kişilik kazanması mümkün olmayacaktır⁹. Sendika faaliyetlerine devam ederken sendikanın amacının değişerek üyelerinin ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumanın dışına çıkılırsa sendikanın tüzel kişiliğinin sona erdirilerek mahkeme kararı ile kapatılması gerekecektir¹⁰.

2.2.3. Serbest Kuruluşu

Sendikalar önceden izin almaksızın kurulabilirler (AY. 51/1 ve STİSK 2/1-ğ). Serbest kuruluş ilkesi olarak kabul edilen bu sistemde, sendikaların kurulmasında devletin hiçbir şekilde müdahale, katkı ve engellemede bulunmamasını ve sendikaların kurulurken herhangi bir yasal zorunluluk olmaksızın bireylerin bu yöndeki tamamen serbest iradelerinin birleşmesi ile kurulabilecektir¹¹. Sendika kurmak isteyen kurucular kuruluşun merkezinin bulunacağı ilin valiliğine dilekçelerine ekli olarak kuruluş tüzüğünü vermeleri ile tüzel kişilik kazanabileceklerdir (STİSK 7/1). Serbest kuruluş ilkesi gereğince hiç kimse sendika kurucu olmaya zorlanamayacaktır¹². Sendikalar kuruluşunda kazanmış olduğu bu tüzel kişilik kamu hukukuna ilişkin birtakım yükümlülükler gerektirse de özel hukuk tüzel kişiliği olacaktır¹³.

2.2.4. Bağımsızlık

Sendikalar amaçlarını yerine getirirken işçi ve işveren kuruluşları birbirlerine, devlete, siyasi partilere, dini kuruluşlara ve diğer kuruluşlara karşı bağımsız olmalıdır¹⁴. Sendikaların işleyişine belirtilen kurum veya kuruluşların karışmaları mümkün olmamakla birlikte, sendikalar çalışma hayatı ile ilgili bir takım işbirlikleri yapabilecektir¹⁵. Devlet, sendikaların yönetim ve faaliyetlerine müdahalede bulunamayacaktır. Nitekim sendikaların yargı kararı olmaksızın kapatılamayacağı da sendikalara doğrudan müdahale yapılamayacağından¹⁶. Ayrıca sendikaların serbestçe kurulabilmeleri de devlete karşı bağımsızlığının göstergesidir¹⁷.

⁷ Sümer (2020), s.188.

⁸ Akyiğit (2015), s. 178; Sümer (2020), s. 188; Narmanlıoğlu (2013), s.58; Sendikaların asıl amaçlarından uzaklaşmadan amacının genişletilmesi gerektiğine ilişkin Sur (2019), s.29.

⁹ Ekin (2019), s.24.

¹⁰ Esener/Bozkurt (2014), s.62.

¹¹ Sümer (2020), s.188; Çelik/Caniklioğlu/Canbolat (2018), s.760; Akyiğit (2015) s.179; Tuncay/Savaş Kutsal (2015) s.20.

¹² Sümer (2020), s.188.

¹³ Akyiğit (2015), s.185; Çelik/Caniklioğlu/Canbolat (2018), s.764; Tuncay/Savaş Kutsal (2015) s.25; Ekin, A. (2019). s.26

¹⁴ Sümer (2020), s.26; Akyiğit (2015), s.183; Çelik/Caniklioğlu/Canbolat (2018), s.760; Tuncay/Savaş Kutsal (2015) s.22; Ekin (2019), s.26.

¹⁵ Örneğin siyasi partilerle çalışma hayatı ile ilgili iş birlikleri yapılabileceğine ilişkin Sümer (2020), s. 26.

¹⁶ Sümer (2020), s.189.

¹⁷ Ekin (2019), s.31.

Bağımsızlığı ilişkin başka bir düzenleme sendikaların kamu kurum ve kuruluşlar, siyasi partiler, esnaf ve küçük sanatkar kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından yardım ve bağış alamayacağıdır (STİSK 28/2).

İşçi ve işveren sendikalarının, üyelerinin ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarının tam olarak korunması ve geliştirilebilmesi için birbirlerine karşı bağımsız olması gerekmektedir. İşçiler ve işçi kuruluşları işveren kuruluşlarına, işveren kuruluşları da işçi kuruluşlarına üye olamayıp¹⁸, gerek doğrudan doğruya, gerek temsilcileri veya mensupları veya araya koyacakları diğer kimseler aracılığıyla biri diğerinin kurulmasına, yönetim ve faaliyetine müdahalede bulunamayacaklardır (STİSK 26/6). Ayrıca işçi sendikaları işveren veya işveren sendikalarından, işveren sendikaları da işçi sendikalarından yardım ve bağış alamayacaklardır (STİSK 28/3).

2.2.5. Cumhuriyetin Niteliklerine ve Demokratik Esaslara Uygunluk

Sendikaların amacına uygun şekilde faaliyette bulunabilmeleri demokratik yapısının olması ile bağlantılıdır. Anayasa¹⁹,ya göre sendika ve üst kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri, Cumhuriyet temel niteliklerine ve demokrasi esaslarına aykırı olamaz (AY. 51/son). Anayasa’da Türkiye Cumhuriyeti’nin toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu belirtilmiştir (AY. 2). Sendikalar hem devletin demokratik düzenine uygun hem de iç işleyişinde demokratik ilkelere göre hareket etmesi gerekmektedir²⁰.

Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nda sendika içi demokrasi amaçlanmıştır. Keyfi olarak üyeliğe kabulün reddi (STİSK 17/5), üyelikten çıkarma yetkisinin sınırlandırılması (STİSK 19/4), delegelerin ve üyelerin genel kurulda oy kullanmalarının engellenememesi (STİSK 13/2), seçimlerin işleyişi ile ilgili olarak hakim güvencesinin getirilmesi (STİSK 13/2), çoğunluğun kararına uyma ve azınlığı koruyucu tedbirlere ilişkin hükümler (STİSK 12/4), sendikaların üyelerine eşit davranma yükümlülüğü (STİSK 26/3) gibi düzenlemeler demokratik unsurlar olarak gösterilebilecektir. Yargıtay bir kararında sendika tüzüğünde nispi temsil esasına göre delege seçiminin belirlenmesinin sendika içi demokrasiye uygun olduğu ve yasaya aykırı olmadığına hükmetmiştir²¹.

2.3. Ulusal Mevzuatta Sendikal Düzenlemeler

2.3.1. Anayasa

Sendika kurma, sendikaya üye olma, toplu pazarlık sürecine katılma, grev hakkı gibi sendikal haklar evrensel insan hakları kapsamında herkesin yararlanması gereken temel

¹⁸ İşçilerin ve işçi kuruluşlarının işveren kuruluşlarına, işveren kuruluşlarının da işçi kuruluşlarına üye olamamasına “sendikal saflık ilkesi” denilmektedir. Sümer (2020), s.189.

¹⁹ RG., 9.11.1982, 17863.

²⁰ Sendikaların demokratik ilkelere uygunluğu için detaylı bilgi için Şahlanan (1980), s. 119 vd.; Akyiğit (2015), s.184; Çelik/Caniklioğlu/Canbolat (2018), s.765; Tuncay/Savaş Kutsal (2015) s.24; Esener/Bozkurt (2014), s.73.

²¹ Y.22 HD. 24.01.2014, 2014/747 E.- 2014/832 K., Çalışma ve Toplum, 2014/2, s.428.

haklardır²². Sendika hakkı ve özgürlüğünü ifade ederken, özgürlüğü kapsamını geniş değerlendirilmesi gerektiğini, hak kavramının ise özgürlük kavramının somut hali olduğunu belirtmek gerekmektedir²³.

1982 Anayasasının 51. maddesinde sendika kurma hakkı düzenlenmiştir. Söz konusu maddede “Çalışanlar ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten serbestçe çekilme haklarına sahiptir. Hiç kimse bir sendikaya üye olmaya ya da üyelikten ayrılmaya zorlanamaz.” düzenlemesi ile bireysel ve kolektif anlamda sendikal özgürlüğe değinilmiştir. Sendika kurma hakkı Anayasada sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde yer almaktadır. Sendika hakkı, sosyal ve ekonomik haklar gibi devlete olumlu anlamda yükleyen Anayasa kurallarındandır²⁴.

Ayrıca Anayasa’da sendikal haklara ilişkin, işçilerin ve işverenlerin ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma koşullarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahip bulundukları, memurlar ve diğer kamu görevlilerinin toplu sözleşme yapabilecekleri, işçilerin toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde grev hakkına sahip bulundukları düzenlenmiştir. (AY 53-54).

2.3.2. 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu

1982 Anayasası’nın kabulünden sonra 2821 sayılı Sendika Kanunu²⁵ ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi²⁶, Grev ve Lokavt Kanunu kabul edilmiştir. 2821 sayılı Sendikalar Kanunu, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından eleştirilmiş, Avrupa Birliği müzakere sürecinde taahhüt edildiği şekilde 2821 ve 2822 sayılı Kanunların değiştirilerek yeni düzenlemelerin yapılmıştır²⁷. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile 2821 ve 2822 sayılı Kanunlar yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece ayrı kanunlarda düzenlenmiş olan sendikalara ilişkin hükümler ile toplu iş sözleşmeleri, grev ve lokavta ilişkin hükümler tek kanunda birleşmiştir²⁸.

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nun 3. maddesinde sendika kurma serbestliği, 19. ve 25. maddelerinde ise sendika özgürlüğü güvence altına alınmıştır.

²² Ekin (2019). s.31.

²³ Argun, F.N. (1995), “Sendikal Hak ve Özgürlüklerin Hukuki Niteliği”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S.1., s.10. (5-23)

²⁴ Aydın, M. (2016), “1982 Anayasasında Sendika Kurma Hakkı ve Sınırlaması”, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.3., S.2., s.67. (61-100)

²⁵ RG., 07.05.1983, 18040

²⁶ RG., 07.05.1983, 18040

²⁷ Canbolat T. (2012), 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun Getirdiği Yenilikler, Toprak İşveren, S.96, s.8; Kanun değişikliği ile taahhütlerin sağlanıp sağlanmadığına ilişkin Alpagut G. (2012), 6356 Sayılı Yasa’nın Toplu İş Sözleşmesi ve Toplu İş Uyuşmazlıklarına İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi- Uluslararası Normlara Uyum, Legal İHSGHD, S.35, s.26 vd.

²⁸ Sendikalar ve toplu pazarlık konularının tek bir çatı altında düzenlenmesinin isabetli olmadığı yönünde görüş için Esener/Bozkurt (2014), s.21.

2.3.3. 5237 Sayılı Türk Ceza Kanun

Türk Ceza Kanunu'nun 118. maddesinde sendikal örgütlenme özgürlüğü güvence altına alınmıştır. Söz konusu maddede, bir kimseye karşı bir sendikaya üye olmaya veya olmamaya, sendikanın faaliyetlerine katılmaya veya katılmamaya, sendikadan veya sendika yönetimindeki görevinden ayrılmaya zorlamak amacıyla, cebir veya tehdit kullanan kişinin altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağına belirtilmiştir. Ayrıca cebir veya tehdit kullanılarak ya da hukuka aykırı bir davranışla bir sendikanın faaliyetlerinin engellenmesi halinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına hükmolunacağı düzenlenmiştir.

2.4. Uluslararası Alanda Koruyucu Düzenlemeler

2.4.1. Avrupa Birliği Belgeleri

Avrupa Birliği belgelerinde sendikal hak ve özgürlükler Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, ILO Sözleşmeleri ve Avrupa Konseyi Sosyal Şartında yer almıştır. Genel olarak bu belgelerde sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev haklarına ilişkin düzenlemeler bulunmamakla birlikte, üye devletlere temel sendikal haklara uymayı şart koşmaktadır²⁹. Türkiye'de Avrupa Birliği müktesebatına uymayı taahhüt ettiği için sendikal mevzuatı uygun hale getirmekle yükümlüdür³⁰. Avrupa Birliği temel kaynakları olarak tüzük, yönerge, karar, tavsiye ve görüşleri saymak mümkündür. 2010 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile sendikal haklara ilişkin olumlu yönde değişiklikler içeren düzenlemeler Avrupa Birliği uyum süreci ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı uygulamaların sona erdirilmesinde önem arz etmektedir³¹.

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı temel hak ve özgürlükler kapsamında sosyal hakların ayrıntılı şekilde düzenlendiği önemli bir düzenlemedir³². Söz konusu Şart'ın 12. maddesinde herkesin barışçıl bir şekilde toplanma özgürlüğü ile her düzeyde, özellikle siyaset, sendika ve yurttaşlıkla ilgili konularda örgütlenme özgürlüğüne temel bir hak olarak sahip olduğu düzenlenmiştir³³.

2.4.2. Birleşmiş Milletler Belgeleri

Birleşmiş Milletler Uluslararası Örgütlenme Konferansı neticesinde imzalanan ve 24.10.1945 tarihinde yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Antlaşması insan haklarının korunmasında uluslararası anlamda önemli bir düzenlemedir³⁴. Türkiye Birleşmiş Milletler Antlaşmasını 15.08.1945 tarihinde onaylamıştır³⁵. Antlaşmada insan hakları kavram olarak

²⁹ Ekin (2019), s.32.

³⁰ Ekin (2019), s.32

³¹ Alpagut, G. (2013), "6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmeleri Kanunu'nun Değerlendirilmesi, Kanunun Avrupa Konseyi, AB ve ILO Normlarına Uyumu Açısından Değerlendirilmesi," İş Hukukunda Güncel Sorunlar (3), s.114.; Alpagut, G. (2010), "Çalışma Yaşamına İlişkin Anayasal Değişikliklere Genel Bir Bakış", Çimento İşveren Dergisi, s.8 vd.

³² İren, E. (2008), Avrupa Birliği İş Hukuku Yönergeleri Karşısında 4857 Sayılı İş Kanununun Durumu, s.25.; Bercusson, B. (2002), European Labour Law and EU Charter of Fundamental Rights, Brussels, ETUI, s.13.

³³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:303:FULL&from=EN> (Erişim Tarihi 22.10.2025)

³⁴ Bozkurt, E., (1999), Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı, Genişletilmiş 2.B., s.518.

³⁵ https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf (Erişim Tarihi 22.10.2025); Aktay N./Arıcı K./Senyen Kaplan E., (2013), s.56.

belirtilmişse de, insan haklarının neler olduğu belirtilmemiştir³⁶. Birleşmiş Milletler Antlaşmasında asli ve daimi organ olan Ekonomik ve Sosyal Konsey'e bağlı İnsan Hakları Komisyonu tarafından yapılan çalışmalar neticesinde oluşan tasarı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10.12.1948 tarihinde yaptığı toplantıda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi olarak kabul edilmiştir³⁷. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 23. maddesinde herkesin sendika kurma ve sendikaya üye olma hakkına sahip olarak çıkarlarını koruyabileceği düzenlenmiştir.

Sosyal adaletin sağlanması, buna bağlı olarak da hayat seviyesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, herkesin eşit haklara sahip olması bakımından uluslararası anlamda çalışma hayatının düzenlenmesi için ILO Versay Barış Antlaşmasıyla Milletler Cemiyetine bağlı olarak 1919'da kurulmuştur³⁸. ILO'nun temel ilkeleri ve amaçları Anayasasında³⁹ ve 1944 yılında kabul edilen Philadelphia Bildirgesinde⁴⁰ yer almıştır. Türkiye ILO'ya 09.07.1932 tarihinde üye olup, 27.05.1946 tarihinde onaylamıştır⁴¹. 1998 yılında kabul edilen "Çalışmada Temel Haklara İlişkin ILO İlkeleri Bildirimi" ile sendika hakkı tüm üye devletler bakımından bağlayıcı kabul edilerek, izleme mekanizması kurulmuştur⁴².

ILO tarafından 17.06.1948 tarihinde, 87 No'lu Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi Kapsamında sendikalara ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır⁴³. ILO tarafından 18.06.1949 tarihinde kabul edilen 98 No'lu Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi bireysel sendika özgürlüğü bakımından önemlidir⁴⁴. ILO tarafından 02.06.1971 tarihinde kabul edilen 135 No'lu İşçi Temsilcileri Sözleşmesinde işçi temsilcilerine çalışma esaslarına ilişkin koruyucu düzenlemeler yer almaktadır⁴⁵. ILO tarafından 07.06.1978 tarihinde kabul edilen 151 No'lu Çalışma İlişkileri (Kamu Hizmeti) Sözleşmesinin 4. maddesinde kamu görevlilerinin sendika özgürlüğüne aykırı olarak yaşanabilecek ayrımcılıklara karşı korumadan faydalanabilecekleri düzenlenmiştir⁴⁶. ILO tarafından 02.06.1982 tarihinde kabul edilen 158 No'lu Hizmet İlişkisine Son Verilmesi Sözleşmesinin 5. maddesinde sendika üyeliği veya çalışma saatleri dışında veya işverenin rızasıyla çalışma saatlerinde sendikal faaliyetlere katılma durumlarının iş sözleşmesinin feshinde geçerli neden olamayacağı belirtilmiştir⁴⁷.

³⁶ Tulukçu, B. (2012), İş Hukukunda Dinlenme Hakkı, s.37; Aktay/Arıcı/Senyen Kaplan (2013), s.56.

³⁷ Ekin (2019), s.39.

³⁸ https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372874/lang--tr/index.htm (Erişim Tarihi 20.10.2025); Detaylı bilgi için bkz. Gerry R./Lee S./Eddy L./Jasmien D. (2019), The International Labour Organization And The Quest For Social Justice, 1919-2009 March 16.

³⁹ https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412382/lang--tr/index.htm (Erişim Tarihi 20.10.2025)

⁴⁰ https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412361/lang--tr/index.htm (Erişim Tarihi 20.10.2025)

⁴¹ Güzel, A. (1997), ILO Normlarının İç Hukuka Etkisi ve Türk İş Hukukunun Gelişmesine Katkısı, ILO Normları ve Türk İş Hukuku, s.33.

⁴² Gülmez M., (2008), Uluslararası Sosyal Politika, 2. B., s.330; Sur M.(2009), Toplu İş İlişkileri Açısından Yargıtay'ın İş Hukukuna İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi 2006, s.201.

⁴³ Türkiye tarafından 25.11.1992 tarihli ve 3847 sayılı Kanunla onaylanıp Bakanlar Kurulunun 08.01.1993 tarihli ve 93-3967 sayılı kararı ile onanarak ve 25.02.1993 tarihli ve 21507 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak iç hukuk normu haline gelmiştir. Sözleşmeye ilişkin detaylı bilgi için Tuncay A.C., 87 Sayılı ILO Sözleşmesi ve Türkiye'nin Uyum, ILO Normları Kutlama Semineri, Ankara 1997, s.75 vd.

⁴⁴ Türkiye tarafından 23.01.1952 tarihinde kabul edilmiştir.

⁴⁵ Türkiye tarafından 08.01.1993 tarihinde kabul edilmiştir.

⁴⁶ Türkiye tarafından 08.01.1993 tarihinde kabul edilmiştir.

⁴⁷ Türkiye tarafından 10.08.1994 tarihinde kabul edilmiştir.

03.01.1976 tarihinde yürürlüğe giren Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Sendikal Haklar başlıklı 8. maddesinde ise, sözleşmeye taraf olan devletlerin sendikalara ilişkin yapması gereken düzenlemeleri yer almaktadır.

2.4.3. Avrupa Konseyi Belgeleri

Temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı kısaca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olarak bilinen “İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme” 04.10.1950 tarihinde üye devletler tarafından imzalanmış⁴⁸, uluslararası alanda 03.09.1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye’de ise TBMM tarafından 10.03.1954 tarihinde 6366 sayılı Kanun ile onaylanmıştır⁴⁹. Sözleşmede sendikal bakımdan sendikaya üye olma ve sendika kurma özgürlükleri yer almaktadır. Toplantı ve Dernek Kurma Özgürlüğü başlıklı 11. maddesinde herkesin barışçıl olarak toplanma ve dernek kurma hakkına sahip olduğu, bu hakkın çıkarlarını korumak amacıyla başkalarıyla birlikte sendikalar kurma ve sendikalara üye olma hakkını da içerdiği düzenlenmiştir. Bu hakların kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplum içinde ulusal güvenliğin, kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığının veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olanlar dışındaki sınırlamalara tabi tutulamayacağı, silahlı kuvvetler, kolluk kuvvetleri veya devlet idaresi mensuplarınca yukarıda anılan haklarını kullanılmasına meşru sınırlamalar getirmesine engel olmayacağı belirtilmiştir⁵⁰.

Avrupa Sosyal Şartı, Birleşmiş Milletler, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinden önce bölgesel çapta kabul edilen, sosyal hakların genelini tek metinde toplayan ilk bağlayıcı uluslararası belgedir⁵¹. 18.10.1961’de Torino’da imzalanmış ve 26.02.1965 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sosyal Şartı 16.06.1989 tarihinde antlaşmanın birçok maddesine çekince koyarak onaylamıştır⁵².

Avrupa Sosyal Şartı, 1996 yılında Gözden Geçirilmiş Avrupa Şartı olarak yeniden oluşturularak imzalanmış, 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Gözden Geçirilmiş Avrupa Şartı sendikal haklar bakımından örgütlenme (sendikalaşma) hakkı, toplu pazarlık hakkı (grev dahil) güvence altına alınmıştır⁵³. Avrupa Sosyal Şartının Gözden Geçirilmiş bazı maddeleri de 2007 yılında kabul ederek Türkiye’de yürürlüğe konulmuştur⁵⁴.

2. SENDİKA ÖZGÜRLÜĞÜ

2.1. Bireysel Sendika Özgürlüğü

2.1.1. Olumlu Sendika Özgürlüğü

⁴⁸ Üye devletler, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Fransa, Almanya, Hollanda, İrlanda, İtalya, İzlanda, Lüksemburg, Norveç ve Türkiye’dir.

⁴⁹ RG., 19.03.1954, 8662.

⁵⁰ Sözleşmenin tam metni için bkz. https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (Erişim Tarihi 20.10.2025)

⁵¹ Sur M.(1995), İş Hukukunun Uluslararası Kaynakları, s.70.

⁵² RG., 14.10.1989, 20312.

⁵³ Ekin (2019), s.48.

⁵⁴ RG., 09.04.2007, 26488.

Anayasanın 51/1. maddesinde çalışan ve işverenlerin, üyelerin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini koruma ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma hakkına sahip oldukları belirtilmiştir. Aynı yönde STSK. 3/1. maddesinde sendikaya üye olmanın serbest olduğu belirtilerek sendikaya üye olma özgürlüğü düzenlenmiştir. Kişilerin serbestçe sendika kurabilecekleri, sendikaya üye olabilecekleri ve genel olarak sendikal faaliyette bulunabilecekleri olumlu sendika özgürlüğü olarak belirtilebilecektir⁵⁵. Çalışanlar veya işverenler istedikleri sendikaya üye olma hakkını sahip olup, isterlerse sendikada kurabileceklerdir⁵⁶.

Sendika ile bireyler arasında kurulan üyelik ilişkisi serbest bir iradeye dayanmakta olup, bu şekilde bir ilişki olumlu sendika özgürlüğünün temel amacıdır⁵⁷. Aynı iş kolunda birden çok sendika kurulabilmesi sendika çokluğu ilkesi olarak kabul edilmektedir. Sendikaların sayıca çok olması ve sendika üyeliği için bireylerin seçim hakkının olması sendika özgürlüğün uygulanabilmesi bakımından oldukça önemli olduğu kanaatindeyiz. Nitekim çoğulcu sendikacılığın sınırlandırılması halinde sendika özgürlüğünün varlığından söz edilemeyecektir⁵⁸.

Sendikaya üye olmanın yanı sıra bireylerin sendika içi çalışmalar, seçimlere katılma, üye çekme çalışmaları gibi yasal olan sendikal faaliyetlerde bulunabilmeleri de olumlu sendika özgürlüğünün dahilindedir⁵⁹.

2.1.2. Olumsuz Sendika Özgürlüğü

Anayasanın 51/1 maddesi ile Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun 17/3 maddesine göre, hiç kimse bir sendikaya üye olmaya ya da olmamaya ve üyelikten çekilmeye zorlanamaz. Bireylerin sendikaya üye olmama, üyelikten özgürce ayrılabilme, üye olmaya zorlanmama hakları olumsuz sendika özgürlüğü kapsamında yer almaktadır.

Ayrıca Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun 25/1 maddesinde işçilerin işe alınmalarının, belli bir sendikaya girmeleri veya girmemeleri, belli bir sendikadaki üyeliği sürdürmeleri veya üyelikten çekilmeleri veya herhangi bir sendikaya üye olmaları veya olmamaları şartına bağlı tutulamayacağı belirtilmiştir. İşçilerin sendikalı olma veya olmama konusunda şarta bağlı olamayacaklarının yasal çerçevede güvence altına alınmış olması, işçilerin iradelerinin özgür olmasına olanak tanıyacağı kanaatindeyiz. Bireylerin herhangi bir işyerinde çalışabilmesi için sendikaya üye olması gerektiği şeklinde hükümler içeren sözleşmeler geçersiz olacaktır⁶⁰. Olumlu sendika özgürlüğü ile sağlanan hakların yanında sendika özgürlüğünün tam anlamıyla sağlanabilmesi için olumsuz sendika özgürlüğünün de düzenlenmesi ve korunması gerekmektedir⁶¹. Özellikle işçilerin sendikaya üye olma veya

⁵⁵ Ekin (2019), s. 49.

⁵⁶ Esener/Bozkurt Gümrükçüoğlu (2014), s.33; Yuvalı E./ Kayırgan H.,(2014) 6356 Sayılı Kanun Bakımından Sendikal Güvencelerin Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.9,S.1, s.103.

⁵⁷ Aktay/Arıcı/Senyen-Kaplan (2013), s.309.

⁵⁸ Sur(2019), Toplu İlişkiler s.48; Tuncay/Savaş Kutsal (2015) s.31.

⁵⁹ Esener/Bozkurt Gümrükçüoğlu (2014), s.34; Başbuğ (2012), Toplu İş İlişkileri s. 70; Narmanlıoğlu (2013), Toplu İş İlişkileri s. 11; Ekin (2019) s.51.

⁶⁰ Akyiğit (2015), s.170.

⁶¹ Ekin (2019) s.52.

olmama kararlarına karşı işverenin ve sendikanın müdahalelerine karşı korunması da olumsuz sendika özgürlüğü bakımından önemlidir⁶².

2.1.3. Kolektif Sendika Özgürlüğü

Sendikalar özel hukuk tüzel kişiliğine sahip olup, kendisini oluşturan bireyler gibi yasal sınırlar çerçevesinde faaliyette bulunma, sendika varlığını koruma ve sürdürme gibi hakları bulunmaktadır⁶³. Her ne kadar Anayasa’da kolektif sendika özgürlüğüne ilişkin açık bir düzenleme bulunmasa da, sendika özgürlüğünün tam anlamıyla sağlanabilmesi için bireysel sendika özgürlüğü ve kolektif sendika özgürlüğünün birlikte bulunması gerekmektedir⁶⁴. Dolayısıyla kolektif sendika özgürlüğünün anayasal güvence altında olduğu yorumlanabilecektir⁶⁵. Kolektif sendika özgürlüğünün sendikanın varlığını koruması, sendikaya üye kazandırma çalışmaları, sendikal faaliyetlerde bulunmaları olmak üzere temel hakları vardır⁶⁶.

Sendikaların önceden izin almaksızın serbestçe kurulabilmeleri ile kolektif sendika özgürlüğü kapsamındadır⁶⁷. Hukukumuzda sendikaların kuruluş merkezinin bulunacağı ilin valiliğine dilekçelerine ekli olarak kuruluş tüzüğü vermeleriyle tüzel kişilik kazanacağı düzenlenmiş ve valiliğe tüzüğü kabul edip etmeme noktasında takdir hakkı tanınmamıştır. Böylece sendikaların kuruluşu serbest kuruluş sistemi şeklindedir. Sendikaların serbestçe kurulabilmelerinin yanında aynı şekilde üst kuruluşlar kurabilme, birleşebilme ve bir sendikanın diğerine katılması aynı serbestlikte olması gerekmektedir⁶⁸.

2.1.3.1. İşçi ve İşveren Kuruluşlarının Karşılıklı Bağımsızlığı

Türkiye tarafından da kabul edilen 98 sayılı ILO Sözleşmesi⁶⁹’nin 2. maddesinde belirtilen sendika saflığı ilkesi doğrultusunda işçi ve işveren sendikalarının birbirlerine müdahale etmeleri yasaklanmıştır⁷⁰. Ulusal mevzuatta da, Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nun 26/6 maddesine göre işçiler ve işçi kuruluşları işveren kuruluşlarına, işveren kuruluşları da işçi kuruluşlarına üye olamaz, gerek doğrudan doğruya, gerek temsilcileri veya mensupları veya araya koyacakları diğer kimseler aracılığı ile diğerinin kurulmasına, yönetim ve faaliyetine müdahale de bulunamayacağı düzenlenmiştir. Aynı Kanunun 78/ç maddesi ile de belirtilen düzenlemeye aykırı hareket edenlerin idari para cezası yaptırımını ile karşı karşıya kalacakları öngörülmüştür. Mali yönden de kuruluşların etkide kalmaması için Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nun 28/3 maddesinde de işçi ve işveren kuruluşlarının birbirlerinden, işçilerden ve işverenlerden yardım ve bağış alamayacakları düzenlenmiştir⁷¹.

⁶² Tuncay/Savaş Kutsal (2015) s.32.

⁶³ Ekin (2019), s.53.

⁶⁴ Ekmekçi Ö.(2018), Toplu İş Hukuku Dersleri, s.26.

⁶⁵ Yuvalı/Kayırgan, (2014), s. 103.

⁶⁶ Esener T./Bozkurt Gümrükçüoğlu, Y.(2014), s.35; Tuncay/Savaş Kutsal,(2015), s.34-35.

⁶⁷ Esener T./Bozkurt Gümrükçüoğlu, Y.(2014), s.35;

⁶⁸ Esener T./Bozkurt Gümrükçüoğlu, Y.(2014), s.35;

⁶⁹ <https://www.ilo.org/tr/resource/98-nolu-orgutlenme-ve-toplu-pazarlik-hakki-sozlesmesi> (Erişim Tarihi 20.10.2025)

⁷⁰ Sur (2019), Toplu İlişkiler s.50; Tuncay/Savaş Kutsal, (2015), s.33.

⁷¹ Sur (2019), Toplu İlişkiler s.51.

Sendikaların üyelerini kabul ederken veya üye sayılarını artırabilme faaliyetlerinde özgürlerdir. Aynı şekilde tüzük ve organların oluşmasında da aynı serbestlik söz konusudur.

2.1.3.2. Sendikaların Devletin Müdahalesine Karşı Korunması

Sendikaların devlet otoritesi karşısında mutlak dokunulmazlığı olmamakla birlikte, idarenin bazı müdahalelerine karşı korunmaktadır⁷². Anayasada sendika hakkına ilişkin düzenlemenin varlığı, sendika kurma hakkının ancak kanunla düzenlenip sınırlandırılabilmesi, sendika kuruluşunun serbestisi, kuruluşun faaliyetinin ancak mahkeme kararı ile durdurulması ve kapatılması kolektif sendika özgürlüğünü kapsamında devlet müdahalesinden koruyucu düzenlemeler olarak değerlendirilebilecektir.

Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun 28/2 maddesine göre de sendikaların kamu kurum ve kuruluşları, siyasi partiler, esnaf ve küçük sanatkar kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından yardım ve bağış alamaması sendikaların devlete karşı bağımsızlığının korunması için getirilen önemli bir düzenleme olduğu kanaatindeyiz.

SONUÇ

Uluslararası düzenlemeler ILO sözleşmeleri başta olmak üzere Türkiye tarafından kabul edilmiştir. İç hukukta Anayasa'da temel hak ve özgürlükler kapsamında ve 6356 sayılı Yasa ile sendikal haklara ilişkin düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Ancak uygulama örneklerine bakıldığında işçilerin bu haklardan fiilen yararlanamadığı bilinmektedir. Özellikle işverenlerin sendikal örgütlenmelerin önüne geçecek davranışlarda bulunduğu, yasal boşluklardan faydalandığı görülmektedir. Mevzuat ile yapılan ve istenen düzenlemelerin uygulamada aynı sonuca ulaşmadığı söylenebilecektir.

Sendikalar bakımından ise işçilerin yaşadığı gerçeklerden yeteri kadar haberleri olmaksızın, mevzuat hükümlerinin tam olarak uygulanmasından uzak olduğu açıktır. İşçilerin örgütlenme hakkının sendikalar tarafından yeterince desteklenmediği kanaatindeyiz. Uygulamada özgürlükler oldukça kısıtlanmış durumda olduğu dikkate alındığında işverenlerinde işçilerin sendikal faaliyetlerine destek olabilmeleri için devlet desteği sağlanarak işverenlere avantajlar sunulabileceği düşüncesindeyiz.

⁷² Ekmekçi (2018), s.26.

KAYNAKÇA

- Aktay N., *Toplu İş Hukuku*, Gazi Kitabevi, 2015.
- Aktay N./Arıcı K./Senyen Kaplan E., *İş Hukuku*, Gazi Kitabevi, 2013.
- Akyiğit E., *Toplu İş Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, 2015.
- Alpagut G., 6356 Sayılı Yasa'nın Toplu İş Sözleşmesi ve Toplu İş Uyuşmazlıklarına İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi-Uluslararası Normlara Uyum, Legal İHSGHD, 9, 35, 2012.
- Alpagut, G., *6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmeleri Kanunu'nun Değerlendirilmesi, Kanunun Avrupa Konseyi, AB ve ILO Normlarına Uyumu Açısından Değerlendirilmesi*, İş Hukukunda Güncel Sorunlar (3),113-147, 2013.
- Alpagut, G., Çalışma Yaşamına İlişkin Anayasal Değişikliklere Genel Bir Bakış, Çimento İşveren Dergisi, 24, 4, 2020.
- Argun, F.N., Sendikal Hak ve Özgürlüklerin Hukuki Niteliği, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 7,1, 1995.
- Aydın, M., 1982 Anayasasında Sendika Kurma Hakkı ve Sınırlaması, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3,2, 2016.
- Başbuğ A., *Toplu İş İlişkileri ve Hukuk*, Şeker-İş Sendikası Yayınları, 2012.
- Bercusson, B., *European Labour Law and EU Charter of Fundamental Rights*, ETUI, 2002.
- Bozkurt, E., *Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, Nobel Akademik Yayıncılık, 1999.
- Canbolat T., 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun Getirdiği Yenilikler, Toprak İşveren, S.96, 2012.
- Çelik N./Caniklioğlu N./Canbolat T. *İş Hukuku Dersleri*, Beta Yayınları, 2018.
- Çöldemli A., *Sendikaların Kuruluşu ve Organları*, Adalet Yayınları, 2016.
- Demir F., *Sendikalar Hukuku*, Birleşik Matbaa, 2007.
- Ekin A., *Sendikal Kuruluşların İşleyişi ve Denetim*, Adalet Yayınevi, 2019.
- Esener T./Bozkurt Gümrükçüoğlu Y., *Sendika Hukuku*, Vedat Kitapçılık, 2014.
- Eyrenci Ö., *Sendikalar Hukuku*, Banksis Yayınları, 1984.
- Gerry R./Lee S./Eddy L./Jasmien D. The International Labour Organization And The Quest For Social Justice, 1919-2009 March 16, 2009.
- Gülmez M., *Uluslararası Sosyal Politika*, Hatiboğlu Yayınları, 2008.
- Güzel, A., ILO Normlarının İç Hukuka Etkisi ve Türk İş Hukukunun Gelişmesine Katkısı, ILO Normları ve Türk İş Hukuku, 1997.
- İren, E., *Avrupa Birliği İş Hukuku Yönergeleri Karşısında 4857 Sayılı İş Kanununun Durumu*, ÇEİS Yayınları, 2008.
- Narmanlıoğlu Ü., *İş Hukuku II*, Toplu İş İlişkileri, Beta Yayınları, 2013.
- Sur M. Toplu İş İlişkileri Açısından Yargıtay'ın İş Hukukuna İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi 2006, 2009.
- Sur M., *İş Hukuku Toplu İlişkiler*, Turhan Kitapevi, 2019.
- Sur M., *İş Hukukunun Uluslararası Kaynakları*, DEÜHF Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, 1995.
- Sümer H.H., *İş Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, 2020.
- Şahlanan F., *Sendikaların İşleyişinin Demokratik İlkelere Uygunluğu*, İÜHF Yayınları,1980.
- Tulukçu, B., *İş Hukukunda Dinlenme Hakkı*, Adalet Yayınevi, 2010.

Tuncay A.C., 87 Sayılı ILO Sözleşmesi ve Türkiye'nin Uyumu, ILO Normları Kutlama Semineri, 1997.

Tuncay C./Savaş Kutsal B., *Toplu İş Hukuku*, Beta Yayınları, 2015.

Uşan F. (2006), *İş Hukuku*, Gazi Kitabevi, 2006.

Yuvalı E./Kayırgan H., 6356 Sayılı Kanun Bakımından Sendikal Güvencelerin Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 9, 1, 2014.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:303:FULL&from=EN>
(Erişim Tarihi 22.10.2025)

https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372874/lang--tr/index.htm (Erişim Tarihi 20.10.2025)

https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf (Erişim Tarihi 22.10.2025);

https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412382/lang--tr/index.htm (Erişim Tarihi 20.10.2025)

https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412361/lang--tr/index.htm (Erişim Tarihi 20.10.2025)

https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (Erişim Tarihi 20.10.2025)

<https://www.ilo.org/tr/resource/98-nolu-orgutlenme-ve-toplu-pazarlik-hakki-sozlesmesi>
(Erişim Tarihi 20.10.2025)

MİRASTAN MAL KAÇIRMA AMACIYLA MARKA HAKKININ DEVRİ VE HUKUKİ SONUÇLARI

Dr. Öğretim Üyesi İlker KARAÖNDER

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
ilkerkaraonder@gmail.com - 0000-0003-3625-7273

ÖZET

Bu bildiri, mirasbırakanın mirasçılardan mal kaçırma amacıyla yaptığı marka hakkı devirlerinin hukuki niteliğini ve doğurduğu sonuçları incelemektedir. Günümüzde markalar, ekonomik değeri yüksek bir fikrî mülkiyet unsuru olarak miras hukukunda malvarlığı değerleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Ancak uygulamada, mirasbırakanların bu hakları görünürde devir veya lisans işlemleriyle belirli kişiler lehine devretmesi, diğer mirasçılardan miras paylarının fiilen azaltılmasına yol açmakta, bu durum mirasın adil paylaşımı ilkesini zedelemektedir. Çalışmada, bu tür işlemlerin mirasın korunması ilkesi, tenkis kurumu ve muvazaa hükümleri çerçevesinde doğurduğu hukuki sonuçlar ayrıntılı biçimde değerlendirilmekte; devrin Türk Sınai Mülkiyet Hukuku'ndaki şekli şartları, tescil sistemiyle ilişkisi ve mirasçılar açısından doğan ispat güçlükleri analiz edilmektedir. Marka hakkı devrinin, taşınmaz veya diğer maddi malvarlığı unsurlarından farklı olarak soyut bir ekonomik değer taşıması, klasik miras hukuku kavramlarının bu alana doğrudan uygulanabilirliğini tartışmalı hale getirmektedir. Bildiride ayrıca, bu işlemlerin muris muvazaası kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, muvazaanın sınırları ve ispatı bakımından ortaya çıkan problemler ele alınmaktadır. Sonuç olarak, marka hakkı devrinin miras hukukunda *sui generis* bir konumda bulunduğu, mirastan mal kaçırma aracı olarak kullanılabildiği ve bu durumda mirasçılardan korunması için mevcut hukuki yolların yetersiz kalabildiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marka Hakkı, Mirastan Mal Kaçırma, Muris Muvazaası,

TRANSFER OF TRADEMARK RIGHTS WITH THE INTENT TO DEPRIVE HEIRS OF THEIR INHERITANCE AND ITS LEGAL CONSEQUENCES

ABSTRACT

This paper examines the legal nature and consequences of transfers of trademark rights made by a decedent with the intent to deprive heirs of their inheritance. Today, trademarks, as intellectual property assets with high economic value, hold a significant place among the patrimonial elements of inheritance law. However, in practice, the transfer or licensing of such rights by a decedent in favor of certain individuals—under the guise of formal transactions—often results in the de facto reduction of the inheritance shares of other heirs, thereby undermining the principle of equitable distribution of the estate. The study evaluates in detail the legal consequences of such transactions within the framework of the principle of protection of inheritance, the institution of reduction (*tenkis*), and the provisions on simulation (*muvazaa*). It further analyzes the formal requirements of trademark assignment under Turkish Industrial Property Law, its relationship with the registration system, and the evidentiary challenges faced by heirs. Unlike tangible property or other material assets, the transfer of trademark rights involves an abstract economic value, rendering the direct application of classical inheritance law concepts problematic. The paper also discusses whether such transactions may be considered within the scope of *muris muvazaası* (fraudulent conveyance by the decedent), and

addresses the challenges arising from the boundaries and proof of simulation. In conclusion, it is argued that the assignment of trademark rights occupies a *sui generis* position in inheritance law, may be used as an instrument to conceal assets from heirs, and that the existing legal remedies available to heirs may prove insufficient in

Keywords: Trademark Right, Deprivation of Inheritance, *Muris Muvazaası* (Fraudulent Conveyance by the Decedent)

1. GİRİŞ

Bir kişinin ölümüyle birlikte, malvarlığına ilişkin hak ve borçlar, ölüm anı itibarıyla yürürlükte bulunan miras hukuku hükümleri çerçevesinde mirasçılara intikal eder. Bu intikal süreci, mirasbırakanın sağlığında gerçekleştirdiği hukuki tasarruflar sebebiyle çoğu zaman çeşitli uyuşmazlıkların doğmasına neden olur. Mirasbırakanın, ölümünden önce bazı malvarlığı unsurlarını belirli mirasçılar veya üçüncü kişiler lehine, diğer mirasçılar aleyhine olacak şekilde devretmesi bu uyuşmazlıkların başlıca sebeplerinden biridir. Bu tür işlemler arasında mirastan mal kaçırma amacıyla yapılan devirler, mirasın adil paylaşımını en fazla zedeleyen ve uygulamada en sık karşılaşılan durumların başında gelmektedir.

Hukuk düzenince kişinin mirasçılarının haklarının teminat altına alınması için çeşitli düzenlemelerin bulunduğu ifade edilebilir. Esasen miras hukuku disiplini, geride sağ kalan mirasçıların ölen kişinin mallarının kazanılması bakımından menfaate sahip olduğu kabulüne dayanmakta olup, terekedeki malların geleceğinin sosyal huzur ve sükûnun sağlanması amacıyla açık olarak düzenlenmesi gerekliliği düşüncesi üzerine bina edilmiştir (İmre ve Erman, 2006:3). Mirasbırakanın ölümünden sonra geride kalan mirasçılarının menfaatlerini koruyan düzenlemelerden biri, mirasbırakanın ölüme bağlı tasarruflarda bulunma özgürlüğünün sınırlandırılmasıdır. 22 Kasım 2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 506. maddesi uyarınca (*17 Şubat 1926 tarih ve 743 sayılı Kanun'da karş. Md.453*) mirasbırakana, ölüme bağlı tasarruflarda bulunma konusunda sınırsız bir özgürlük tanınmamış; mirasbırakana yakın olan belirli kanuni mirasçılarının menfaatlerini koruma amacıyla bu özgürlük alanı kanun koyucu tarafından sınırlandırılmıştır (Köprülü, 1985:263). Saklı pay sahibi mirasçı olarak isimlendirilen ve kanunda tahdidi olarak sayılan bu mirasçılarının paylarının korunması ve muhafazası amacıyla tenkis davası açma hakkı tanınmıştır (Berki, 1975: 172). Yenilik doğuran bir dava olan tenkis davasına konu olabilecek ölüme bağlı veya sağlararası tasarruflar, esasen yapıldıkları anda geçerli olan ve herhangi bir hukuki sakatlık içermeyen işlemlerdir (Özcan, 2010:105). Ancak mirasın açılmasıyla birlikte, bu tasarrufların saklı paylı mirasçılarının yasal paylarını ihlal ettiği ölçüde tenkise tabi tutulmaları mümkün hâle gelmektedir. Bu ihlal, tasarruf nisabını aşan kısım yönünden gerçekleşmektedir. Tereke ile saklı payların toplamı arasındaki farkı oluşturan tasarruf nisabı üzerinde ise mirasbırakan dilediği gibi tasarruflarda bulunabilir (Kocayusufpaşaoğlu, 1966:240).

Tenkise tabi tutulabilecek, esasen yapıldıkları anda hukuken geçerli olan tasarrufların dışında, mirasbırakanın gerçek niyetini gizleyerek mirasçılardan biri veya birkaçından mal kaçırma amacıyla yaptığı sağlararası hukuki işlemler de uygulamada sıkça karşılaşılan durumlardandır. Muvazaalı işlem adı verilen bu durumda, taraflar bilerek ve isteyerek gerçek iradeleriyle beyanları arasında bir çelişki yaratmakta; böylece, asıl iradelerini yansıtan sözleşmeyi görünüşte başka bir işlemle gizlemektedirler (Özügür, 2011:345). Bu yöntemle, taşınmazlar başta olmak üzere taşınırlar, ticari işletme unsurları, alacak hakları ve fikri ve sınai mülkiyet hakları gibi ekonomik değeri yüksek malvarlığı unsurları, görünürde farklı sözleşmeler aracılığıyla devredilmek suretiyle mirasçılardan mal kaçırma aracı hâline gelebilmektedir. Ancak Türk hukukunda, bu malvarlığı unsurları arasında yalnızca taşınmaz mallar miras hukuku ile doğrudan bağlantı kuran muris muvazaası doktrini kapsamında değerlendirilmiş;

Yargıtay Büyük Genel Kurulu'nun 1 Nisan 1974 tarih ve 1974/1 E. 1974/2 K. Sayılı içtihadı birleştirme kararıyla, mirasbırakanın mirasçılardan mal kaçırma amacıyla yaptığı muvazaalı taşınmaz devirlerinin geçersiz olduğu yönünde yerleşik bir içtihat oluşturulmuştur. Söz konusu İçtihadı Birleştirme Kararı'nda, mirasbırakanın mirasçısını miras hakkından yoksun bırakmak amacıyla gerçekte bağışlamak istediği taşınmazı tapuda satış olarak göstermesi hâlinde, bu işlemin danışıklı (muvazaalı) bir satış olarak değerlendirileceği kabul edilmiştir. Bu doğrultuda, saklı pay sahibi olsun ya da olmasın, miras hakkı ihlal edilen tüm mirasçıların, görünürdeki satışın muvazaalı olduğunu ve gizli bağışın da kanuni şekil şartlarından yoksun bulunduğunu ileri sürerek dava açabilecekleri belirtilmiştir. Ancak bu içtihadı birleştirme kararı yalnızca tapulu taşınmazlar bakımından uygulama alanı bulmakta; tapusuz taşınmazlar, taşınırılar, alacaklar ve haklar yönünden ise, zilyetliğin teslimi suretiyle bağışlama yapılabilmesi mümkün olduğundan, bu tür işlemler hakkında muvazaa iddiasının dinlenmesi mümkün görülmemektedir (Bkz. *Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 3 Aralık 2008 tarih ve 2008/1-711 E., 2008/725 K. Sayılı Kararı, Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi, 11 Kasım 2009 tarih ve 2009/9971 E., 2009/11727 K. Sayılı Kararı, Yargıtay On Birinci Hukuk Dairesi, 20 Nisan 2016 tarih ve 2015/9675 E., 2016/4394 K. Sayılı Kararı, Yargıtay On Birinci Hukuk Dairesi, 18 Eylül 2017 tarih ve 2017/2861 E., 2017/4477 K. Sayılı Kararı, Yargıtay On Altıncı Hukuk Dairesi, 7 Ekim 2020 tarih ve 2020/1365 K., 2020/4046 K. Sayılı Kararı*). Ancak tarafların kendi aralarında yapmış oldukları gizli işlemin şekle bağlı bir işlem olması durumunda, içtihadı birleştirme kararı uygulama alanı bulmasa dahi, genel hükümlere göre muvazaa iddiasında bulunulması mümkündür (Bkz. *Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi, 7 Haziran 2012 tarih ve 2012/1481 E., 2012/6779 K Sayılı Kararı., Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi, 23 Ekim 2024 tarih ve 2024/4663 E., 2024/5834 K Sayılı Kararı*).

22 Aralık 2016 tarih ve 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nun (SMK) 148'inci maddesinin birinci fıkrası uyarınca, coğrafi işaretler hariç olmak üzere sınai mülkiyet hakları, devredilme, miras yoluyla intikal etme, lisans konusu olma, rehin verilme, teminat olarak gösterilme, haczedilme veya diğer hukuki işlemlere konu olma gibi tasarruflara elverişlidir. Bu hüküm uyarınca, marka da sınai mülkiyet hakları arasında devredilebilir nitelikte olup, gerek miras yoluyla intikal edebilmekte gerekse taraflar arasında yapılan sözleşmelerle ekonomik bir değer olarak el değiştirebilmektedir. Markanın bu şekilde devredilebilir ve ekonomik değeri yüksek bir hak olması, mirasbırakanın tasarruf serbestisini kötüye kullanma ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Zira marka, günümüz ekonomik sisteminde çoğu kez taşınmazlardan daha yüksek bir ekonomik değere sahip olup, mirasbırakan tarafından mirasçılardan mal kaçırma amacıyla kullanılabilir. Bu bağlamda, görünürde satış, lisans veya devir sözleşmeleri aracılığıyla gerçekleştirilen işlemler, gerçekte mirasçıların saklı paylarını ihlal eden muvazaalı bağışlar niteliği kazanabilmektedir. Böylece, markanın devri işlemi, taşınmazlara ilişkin muris muvazaası örneklerinde olduğu gibi, şeklen geçerli bir sözleşme görünümünde olsa da, özünde miras hakkını ihlal eden gizli bir tasarruf halini almaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, mirasbırakanın marka hakkını, mirasçılardan mal kaçırma niyetiyle devretmesi hâlinde ortaya çıkan hukuki sorunları incelemektir. Özellikle görünürde satış, lisans veya devri ifade eden sözleşmelerin gerçekte farklı bir amaca hizmet edip etmediği; bu tür işlemlerin miras hukuku, borçlar hukuku ve sınai mülkiyet hukuku çerçevesinde hangi sonuçları doğurduğu ele alınacaktır.

Çalışmanın konusu, marka hakkının miras varlığı içindeki yeri ve markanın sağlığında veya sonrasında yapılan devirlerinin miras paylaşımına etkisidir. Bu bağlamda, marka devrine ilişkin mevcut düzenlemelerin, mirasçılar bakımından doğurabileceği sonuçlar ve olası hukuki sorunlar üzerinde durulacaktır. İnceleme kapsamında, markanın devri sırasında ortaya çıkan ispat sorunları, tescil sisteminin sağladığı hukuki etkiler ve genel muvazaa kurallarının marka

devrine uygulanabilirliği üzerinde durulacaktır. Ayrıca uygulamaya ilişkin örnek kararlar değerlendirilecek, doktrinde ve içtihatla görülen eğilimler ışığında çözüm önerileri tartışılacaktır.

Bu çerçevede çalışmanın temel sorunsalı, marka devrinin miras paylaşımını nasıl etkilediği ve mirasçıların bu etkiye karşı hangi hukuki çarelere başvurabileceğidir. Araştırma, mevzuat ve içtihatı nazarı itibare alarak, marka devrine ilişkin sınırların ve mirasçıların korunmasına yönelik mevcut araçların yeterliliğini değerlendirip, mümkün olan makul önerileri ortaya koymayı hedeflemektedir.

2. BULGULAR VE TARTIŞMA

2.1. Marka Hakkının Hukuki Niteliği ve Devri

6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nun 4'üncü maddesinin birinci fıkrası uyarınca, bir işletmenin mal veya hizmetlerini diğer işletmelerin mal veya hizmetlerinden ayırt etmeye yarayan markalar; sözcükler, şekiller, renkler, harfler, sayılar, sesler ile malların veya ambalajlarının biçimi gibi işaretlerden oluşabilir. Markalar, bu özellikleriyle diğer fikrî ve sınai mülkiyet haklarında olduğu gibi eşya niteliği taşımayan, dolayısıyla klasik anlamda zilyetliğin konusu olamayan ve zilyetliği koruyan davalarla korunamayan soyut haklardır (Tekinalp, 2004:5). Zira eşya hukukunda ele alınan eşya kavramı, maddi bir varlığı bulunan ve sınırlandırılabilen unsurları ifade etmektedir (Ertaş, 2006:54). Diğer fikrî ve sınai mülkiyet ürünlerinde olduğu gibi marka da, üzerinde somutlaştığı eşyadan farklı bir nitelik taşır (Tekinalp, 2004:6). Buna ilaveten, marka üzerindeki hak, herkese karşı ileri sürülebilen mutlak haklar arasında yer almaktadır (Arseven, 1950:835).

6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nun 148'inci maddesinin birinci fıkrası uyarınca, gayri maddi bir malvarlığı unsuru olan marka üzerindeki hak, sahibinin rızası ve Kanun'un öngördüğü şekil şartlarına uygun olarak üçüncü kişilere devredilebilmektedir. Aynı maddenin dördüncü fıkrası ise, marka hakkının devrine ilişkin sözleşmelerin geçerliliğini, noter tarafından onaylanmış yazılı şekil şartına bağlamaktadır. Dolayısıyla, marka hakkının devri bakımından, taşınmazlarda tescil ve taşınırlarda zilyetliğin devri esasına dayanan sistemlerden farklı olarak, özel bir şekil şartı öngörüldüğü görülmektedir. Bu şekil şartına uyulması hâlinde, marka üzerindeki hak geçerli bir şekilde devredilmiş sayılır. Bununla birlikte, devrin Türk Patent ve Marka Kurumu siciline tescili, devrin geçerliliği bakımından kurucu nitelik taşımamakta; tescil ve ilan işlemleri, yalnızca bildirici etki doğurmaktadır (*Yargıtay Sekizinci Hukuk Dairesi, 19 Haziran 2019 tarih ve 2017/14405 E., 2019/6204 K. Sayılı kararı*). Noter tarafından onaylanmış yazılı devir sözleşmesi; sözleşmenin taraflarından birinin talebi, gerekli ücretin ödenmesi ve 24 Nisan 2017 tarihli Sınai Mülkiyet Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelik'te öngörülen diğer şartların yerine getirilmesi hâlinde, bildirici nitelikte olmak üzere markalar siciline tescil edilmekte ve marka bülteninde yayımlanmaktadır. Bununla birlikte, devir işleminin tescil ve ilan edilmemesi, devirden doğan hakların iyiniyetli üçüncü kişilere karşı ileri sürülebilmesi sonucunu doğurmaktadır (6769 sayılı SMK, md. 148/5). Buna karşılık, ortak marka ve garanti markası bakımından, SMK m.148/8 hükmüyle ayrı bir durum öngörülmüş, bu tür markaların devrinin geçerliliği sicile tescil şartına bağlanarak kurucu nitelik kazanmıştır. Bunun yanı sıra, markanın birden fazla mal veya hizmet sınıfında tescilli olması halinde, bu sınıfların tamamı veya bir kısmı için devir de mümkündür (6769 sayılı SMK, md. 148/6).

Markalar, 13 Ocak 2011 tarihli ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK) 11'inci maddesinin üçüncü fıkrası uyarınca, ticari işletmenin bir bütün olarak devri hâlinde, işletmeye

dâhil malvarlığı unsurlarından biri olarak da devre konu edilebilmektedir. Bu durumda, ticari işletmenin içerdiği taşınır ve taşınmaz niteliğinde olan malvarlığı unsurlarında olduğu gibi, marka hakkının devri bakımından da ayrıca bir tasarruf işlemi yapılmasına gerek bulunmamaktadır (6102 sayılı TTK, md.11/3).

2.2. Marka Hakkının Devrinde Muvazaa İddasının Hukuksal Açıdan Değerlendirilmesi

Günümüzde markalar, gerek terekenin bir unsuru olarak miras hukukunda, gerekse ticari işletmelerin gayri maddi varlıkları arasında yer almak suretiyle, ekonomik ve hukuki bakımdan önemli bir konuma ulaşmıştır. Bu nedenle, marka hakkının devrine ilişkin işlemler, yalnızca sınai mülkiyet hukuku bakımından değil, miras ve borçlar hukuku bakımından da sonuç doğurabilmektedir. Özellikle mirasbırakanın sağlığında gerçekleştirdiği marka devirleri, işlemin gerçek mahiyetinin tespiti açısından önem arz etmekte; zira bu devirler kimi zaman mirasçılardan mal kaçırma amacıyla yapılmakta ve muvazaa iddialarına konu olabilmektedir.

Gerek tescilli bir markanın müstakil olarak gerekse de, ticari işletmenin devri kapsamında mirasçılardan mal kaçırma amacıyla devredilmesi durumunda, bu tasarrufun muris muvazaası kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu gündeme gelmektedir. Esasen muris muvazaası, 11 Ocak 2011 tarihli ve 6098 sayılı Borçlar Kanunu'nun 19'uncu maddesi dışında açık bir kanuni düzenlemeye sahip olmayıp, dayanağını Yargıtay İçtihadı Birleştirme Büyük Genel Kurulu'nun 1 Nisan 1974 tarih ve 1974/1 E., 1974/2 K. sayılı İçtihadı birleştirme kararından alan bir hukuksal olgudur (*Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 8 Haziran 2011 tarih ve 2011/4-359 E., 2011/405 K. Sayılı kararı*). Bu kapsamda, muris muvazaası hukuki nedenine dayalı olarak açılan davalar, mirasbırakanın iradesiyle mirasçılık hakkı zedelenen mirasçı veya mirasçılar tarafından açılabilmesi bakımından, genel muvazaa iddialarından ayrılmaktadır (*Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi, 9 Mayıs 2011 tarih ve 2011/4728 E., 2011/5580 K. Sayılı kararı*). Ancak, muris muvazaası olgusunun dayanağını oluşturan İçtihadı Birleştirme Kararı, yalnızca taşınmaz mallara ilişkin olarak tapu sicil müdürlüğünde yapılan temlik işlemlerine uygulanabilir; bunun dışında uygulanma olanağı bulunmamaktadır (*Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi, 26 Şubat 2020 tarih ve 2016/16425 E., 2020/1318 K. Sayılı kararı*). Bu nedenle taşınır mallar, alacak hakları, şirket payları ve benzeri malvarlığı unsurlarının muris muvazaası iddiasına konu edilme olanağı bulunmamaktadır. Ancak, mirastan mal kaçırma amacıyla gerçekleştirilen hukuki tasarrufların konusunu oluşturan taşınır mallar ile alacak ve hakların devrinin özel şekil koşuluna tabi tutulduğu hallerde, 6098 sayılı Borçlar Kanunu'nun 19'uncu maddesine dayanılarak genel muvazaa hükümlerinin uygulanabilmesi mümkündür (*Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi, 5 Ekim 2020 tarih ve 2018/420 E., 2020/4756 K. Sayılı kararı*). Bu durumda, muris muvazaasından farklı olarak iddia, mirasçılık hakkının ihlaline değil, işlemin gerçek irade ile bağdaşmamasından kaynaklanan genel muvazaa iddiasına dayandırılmakta ve bu fiili durum, konunun miras hukuku kapsamında tartışılmasını engelleyerek, değerlendirmeyi miras hukuku dışına taşımaktadır.

Ticari hayatın gelişimine paralel olarak önemi giderek artan ve ticari işletmelerin taşınır ve taşınmaz malvarlığı unsurlarından daha yüksek bir ekonomik değere ulaşabilen marka, muvazalı işlemlerle devredildiğinde taşınır ve taşınmazlara kıyasla daha ağır ve karmaşık hukuki sonuçlar doğurma potansiyeline sahiptir. Bir veya birden fazla marka hakkının, tescilli olduğu tüm sınıflar veya bu sınıfların bir kısmı bakımından devrinin yazılı olarak ve noterde onaylama şeklinde yapılmasına yönelik şekil şartının, yani ortak marka ve garanti markaları dışında devrin Türk Patent ve Marka Kurumuna yapılacak tescilin kurucu nitelikte olmamasının, satış adı altında gizlenmiş bağışlamanın uzun süre fark edilmemesi olasılığını barındırdığı söylenebilir. Marka hakkının 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK) 11'inci

maddesinin üçüncü fıkrası kapsamında devredilmesi hâlinde ise ticari işletmenin devrinin muvazaalı olup olmadığı tartışması gündeme gelecektir. Bu noktada, işletme malvarlığı unsurları arasında yer alan birden fazla markanın devrinin, ticari işletmenin önemli bir kısmının devrini ifade edebileceğini de belirtmek gerekmektedir (*Yargıtay Sekizinci Hukuk Dairesi, 19 Haziran 2019 tarih ve 2017/14405 E., 2019/6204 K. Sayılı kararı*). Her iki durumda da, usul hukuku açısından ispat sorunlarının ortaya çıkacağı ve miras hakkının güvenliğini olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir.

Netice olarak, marka hakkının çeşitli şekillerde ve gerçekte bağış iradesi mevcut olduğu hâlde, görünürde devir sözleşmeleriyle satış olarak gösterilmesi mümkündür. Böyle bir danışıklılık, üçüncü kişileri yanıltma amacını taşıyabileceği gibi mirasçılarının miras hukukundan doğan haklarını bertaraf etme veya azaltma maksadına da hizmet edebilir. Ancak bu ikinci durumda, mirasçılarının yalnızca taşınmaz mallar bakımından geçerli olan ve yargısal içtihatlarla şekillenmiş muris muvazaasına dayanarak iptal davası açma imkânı bulunmamaktadır. Bu durumda, marka devrinin muvazaalı olup olmadığı karşısında, tasarrufun iptalinde hukuki yararı bulunan üçüncü kişiler ile mirasçılarının yargılamadaki konumları arasında fark bulunmamakta ve muvazaa iddiası, genel hükümlere göre çözülmektedir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, mirasbırakanın marka hakkını mirasçılardan mal kaçırma amacıyla devretmesi hâlinde ortaya çıkan hukuki sorunlar incelenmiştir. Günümüzde marka hakkının, taşınmaz ve taşınır malvarlığı unsurlarına kıyasla yüksek ekonomik değere sahip bir malvarlığı unsuru olması, bu hak üzerinde gerçekleştirilen tasarrufların görünürde geçerli olsa da gerçekte mirasçılardan mal kaçırma amacı taşıyabilmesine imkân tanımaktadır. Taşınmazlar bakımından muris muvazaası kapsamında doğrudan iptal imkânı bulunurken, markalar ve diğer taşınır veya gayri maddi haklar bakımından muvazaa iddiası genel muvazaa hükümleri çerçevesinde değerlendirilmekte ve miras hukuku kapsamı dışında bir tartışma alanı yaratmaktadır. Bu durum, miras hukuku açısından bir boşluk oluşturarak marka devrinde işlemin gerçek niyetinin ve tarafların iradesinin tespitini güçleştirmektedir.

Marka devrinde yazılı şekil şartı, hukuki güvence sağlanması açısından büyük bir öneme sahiptir. Ancak ortak ve garanti markaları dışında, devrin geçerliliği için sicile tescil zorunluluğunun bulunmaması, mirasçılarının korunması ve miras paylaşımının adil bir şekilde sağlanması bakımından yeterli güvenliği sağlamamaktadır. Ayrıca, ticari işletmeye dahil markaların, işletme devri kapsamında başka bir şekil şartı aranmaksızın devredilmesi hâli, devrin kapsamını ve niteliğini karmaşık hâle getirerek, işlemin mirasçılar açısından denetlenmesini ve hakların korunmasını güçleştirmektedir.

Bu nedenle, marka hakkının miras paylaşımı üzerindeki etkisinin daha net bir şekilde belirlenebilmesi için mevzuatta ve uygulamada düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır. Marka devrinin muris muvazaası kapsamında değerlendirilebilmesine ilişkin açık düzenlemelerin yapılması veya Yargıtay içtihatlarının geliştirilmesi, mirasçılarının korunmasını taşınmazlar bakımından öngörülen düzeye yaklaştıracaktır. Ayrıca, marka devrinin geçerliliği için sicile tescil ve ilan zorunlu şekil şartı olarak öngörülmesi ve noter onaylı yazılı şekil şartının devrin vaadi niteliğinde değerlendirilmesi, marka devrinde muvazaalı tasarrufların ortaya çıkma ihtimalini azaltacak ve mirasçılarının hukuki güvenliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Arseven, H., *Alameti Farika Hakkının Mahiyeti Gayri Kanuni Rekabetle Münasebeti ve Doğumu*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 16(3-4), 822-893, 1950.
- Berki, Ş., *Miras Hukuku*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975. 2
- Ertaş, Ş., *Yeni Türk Medeni Kanunu Hükümlerine Göre Eşya Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.
- İmre, Z., Erman, H., *Miras Hukuku-Yasa Mirasçılık, Ölüme Bağlı Tasarruflar, Mirasın Geçmesi, Mirasın Taksimi, Gözden Geçirilmiş 6.Basım*, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kocayusufpaşaoğlu, N., *Miras Hukukuna Giriş, Genel Bilgiler ve Birinci Kısım*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966.
- Köprülü, B., *Miras Hukuku Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1985.
- Öztan, B., *Miras Hukuku-Dördüncü Baskı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.
- Özüğür, A.İ., *Tenkis, Mirasta Denkleştirme ve Muvazaa Davaları*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2011.
- Tekinalp, Ü., *Fikri Mülkiyet Hukuku*, Beta Yayın Dağıtım, İstanbul, 2004.
- Yargıtay Büyük Genel Kurulu, 1 Nisan 1974 tarih ve 1974/1 E. 1974//2 K. Sayılı Kararı.
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 3 Aralık 2008 tarih ve 2008/1-711 E., 2008/725 K. Sayılı Kararı.
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 8 Haziran 2011 tarih ve 2011/4-359 E., 2011/405 K. Sayılı kararı
- Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi, 11 Kasım 2009 tarih ve 2009/9971 E., 2009/11727 K. Sayılı Kararı.
- Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi, 9 Mayıs 2011 tarih ve 2011/4728 E., 2011/5580 K. Sayılı kararı.
- Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi, 7 Haziran 2012 tarih ve 2012/1481 E., 2012/6779 K Sayılı Kararı.
- Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi, 26 Şubat 2020 tarih ve 2016/16425 E., 2020/1318 K. Sayılı Kararı.
- Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi, 5 Ekim 2020 tarih ve 2018/420 E., 2020/4756 K. Sayılı Kararı.
- Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi, 23 Ekim 2024 tarih ve 2024/4663 E., 2024/5834 K Sayılı Kararı.

Yargıtay Sekizinci Hukuk Dairesi, 19 Haziran 2019 tarih ve 2017/14405 E. , 2019/6204 K. Sayılı kararı.

Yargıtay On Birinci Hukuk Dairesi, 20 Nisan 2016 tarih ve 2015/9675 E., 2016/4394 K. Sayılı Kararı.

Yargıtay On Birinci Hukuk Dairesi, 18 Eylül 2017 tarih ve 2017/2861 E., 2017/4477 K. Sayılı Kararı.

Yargıtay On Altıncı Hukuk Dairesi, 7 Ekim 2020 tarih ve 2020/1365 K., 2020/4046 K. Sayılı Kararı

İLİ ALATAU DAĞLARINDA (KAZAKİSTAN) GÜNÜMÜZ İKLİMİ İLE BUZULLAŞMA (WÜRM) DÖNEMİ İKLİMİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ¹

*COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CURRENT CLIMATE AND THE CLIMATE OF THE GLACIAL
PERIOD (WURM) IN THE ILI ALATAU MOUNTAINS (KAZAKHSTAN)*

Doç. Dr. İSMAİL EGE

Uşak Üniversitesi, ismail.ege@usak.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-5896-0440>

ELCHIN SHUKURLU

Uşak Üniversitesi, shukurluelcin1@gmail.com <https://orcid.org/0009-0009-0736-9867>

ÖZET

Bu çalışmada, Orta Asya'nın güneydoğusunda yer alan İli Alatau Dağları'nın günümüz iklim koşulları ile Würm (Son Buzullaşma) dönemi iklim özellikleri karşılaştırılmıştır. İli Alatau Dağları doğu-kuzeydoğu, batı-güneybatı istikametinde kuş uçuşu 185.5 km uzunluğa ve 30-35 km genişliği olan 6.492,5 km² alana sahiptir. Dağlık alan Almati civarında deniz seviyesinden 750 metrelerden başlayıp en yüksek noktası Talgar Zirvesi'nde (4979m) ulaşır. Böylece yaklaşık 4000 metrelik bir yükselti farkının bulunduğu iktışamlı alanda sıcaklık yükseklerle çıkıldıkça (her 100 metrede 0,5 °C) azalmaktadır. Bunun tersi olarak yükselti arttıkça (her 100 metrede 54 mm) yağış miktarı da belirli bir yükseltiye kadar artmaktadır. Paleoklimatolojik veriler, buzul morfolojisi ve güncel meteorolojik ölçümler temel alınarak yapılan bu çalışmada, bölgenin sıcaklık, yağış tipi ve hidrolojik döngü bakımından önemli farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Würm döneminde ortalama sıcaklıklar günümüz değerlerine göre yaklaşık 6–8 °C daha düşüktü. Bu değerler aktüel buzulların dağılışı ile uyum göstermektedir. Günümüz yağış koşulları ile buzullaşma dönemi yağış koşulları da farklılık göstermektedir. Buzullaşma döneminde yağışlar daha az ve büyük ölçüde kar şeklindeydi. Günümüzde ise sıcaklıkların artması, yağmur-kar oranının değişmesi ve buzulların %70–80 oranında küçülmesi bölgedeki hidrolojik ve ekolojik dengede önemli dönüşümlere yol açmıştır.

Anahtar kelimeler: İle Alatau, Würm buzullaşması, iklim değişikliği, paleoklimatoloji, yağış rejimi, buzul erimesi.

¹ Bu çalışma yüksek lisans öğrencisi Elchin Shukurlu'nun Doç. Dr. İsmail EGE danışmanlığında hazırladığı “İli Alatau Dağları'nın (Kazakistan) orta kesiminin jeomorfolojisi” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

This study compares the current climate conditions of the Ili Alatau Mountains, located in the southeast of Central Asia, with the climate characteristics of the Würm (Last Glaciation) period. The Ili Alatau Mountains extend 185.5 km in length and 30-35 km in width in an east-northeast, west-southwest direction, covering an area of 6,492.5 km². The mountainous area starts at 750 meters above sea level near Almaty and reaches its highest point at Talgar Peak (4979 m). Thus, in this magnificent area with an elevation difference of approximately 4000 meters, the temperature decreases with altitude (0.5 °C per 100 meters). Conversely, precipitation increases with altitude (54 mm per 100 meters) up to a certain elevation. Based on paleoclimatological data, glacial morphology, and current meteorological measurements, this study determined that the region exhibits significant differences in temperature, precipitation type, and hydrological cycle. Average temperatures during the Würm period were approximately 6–8 °C lower than today's values. These values are consistent with the distribution of current glaciers. Precipitation conditions today also differ from those during the glaciation period. During the glaciation period, precipitation was lower and largely in the form of snow. Today, rising temperatures, changes in the rain-snow ratio, and a 70–80% reduction in glaciers have led to significant transformations in the region's hydrological and ecological balance.

Keywords: Ili Alatau, Würm glaciation, climate change, paleoclimatology, precipitation regime, glacial melting

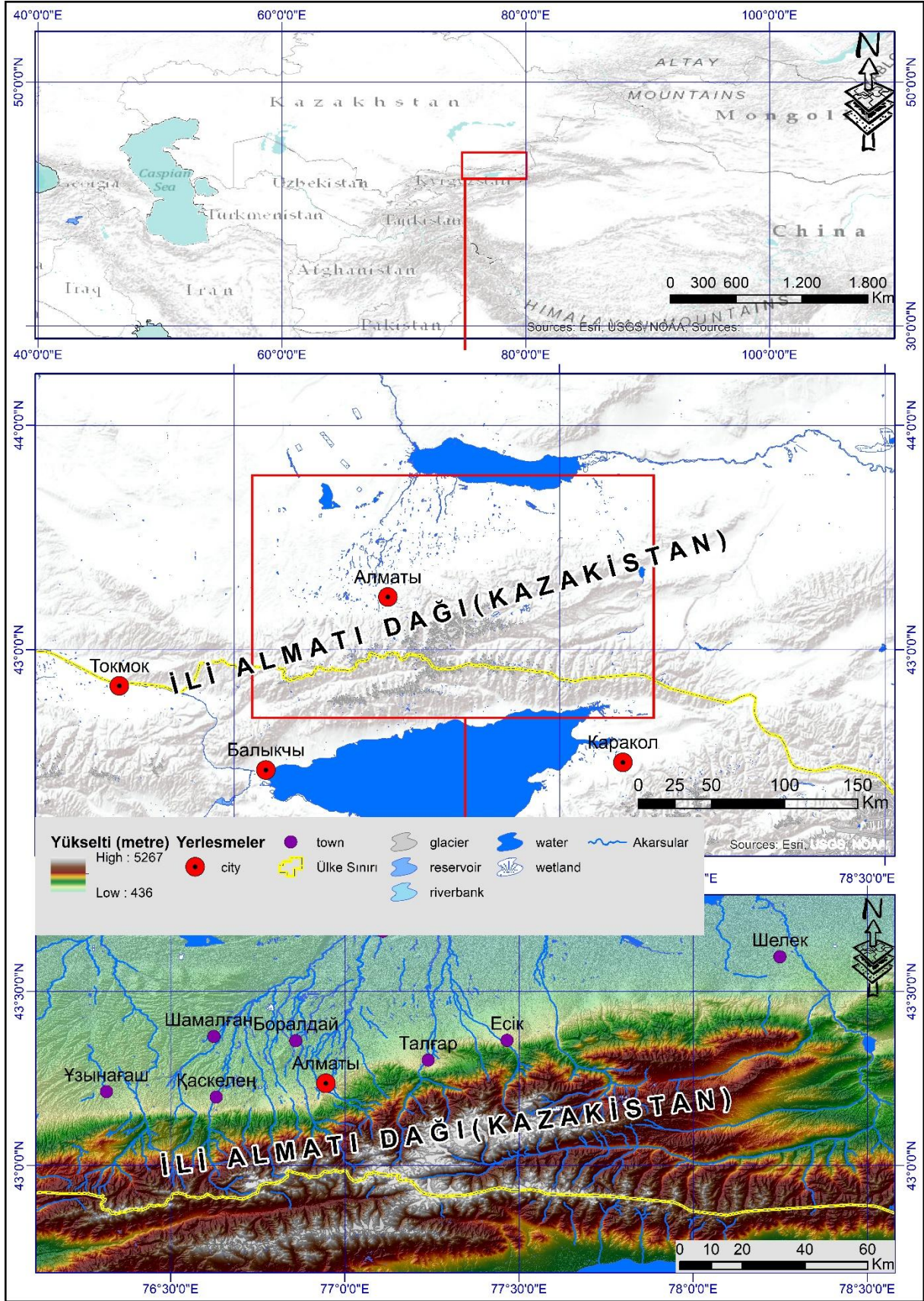
1.Giriş

İli Alatau Dağları, Tien Şan sisteminin kuzey kesiminde yer almakta olup Kazakistan'ın Almatı kenti çevresinde uzanır. Araştırma sahasının tam sınırlarını ifade etmek gerekirse doğuda Şilik Nehri tarafından son bulan, güney-güneydoğu kesimde yine Şilik nehrinin en büyük kolu olan Şilik Çayı ve Yankı Deresi kolları ile sınırlandırılmaktadır. Güney-güneybatı kesimde ise Çon Kemin Çayı ile Kırgızistan sınırlarında devam etmekte ve Aktyuz kasabasının batısında son bulmaktadır (Görsel 1). Almatı civarında 830 metreden başlayan yükselti Talgar Zirvesi'nde 4979 metreye ulaşır. Kazakistan Kırgızistan doğal sınırının da zirve kısımlarından geçtiği bu dağlık kütle bölgede yaklaşık 4000 metrelik yükselti farkı ile ihtişamlı bir şekilde uzanır (Görsel 2).

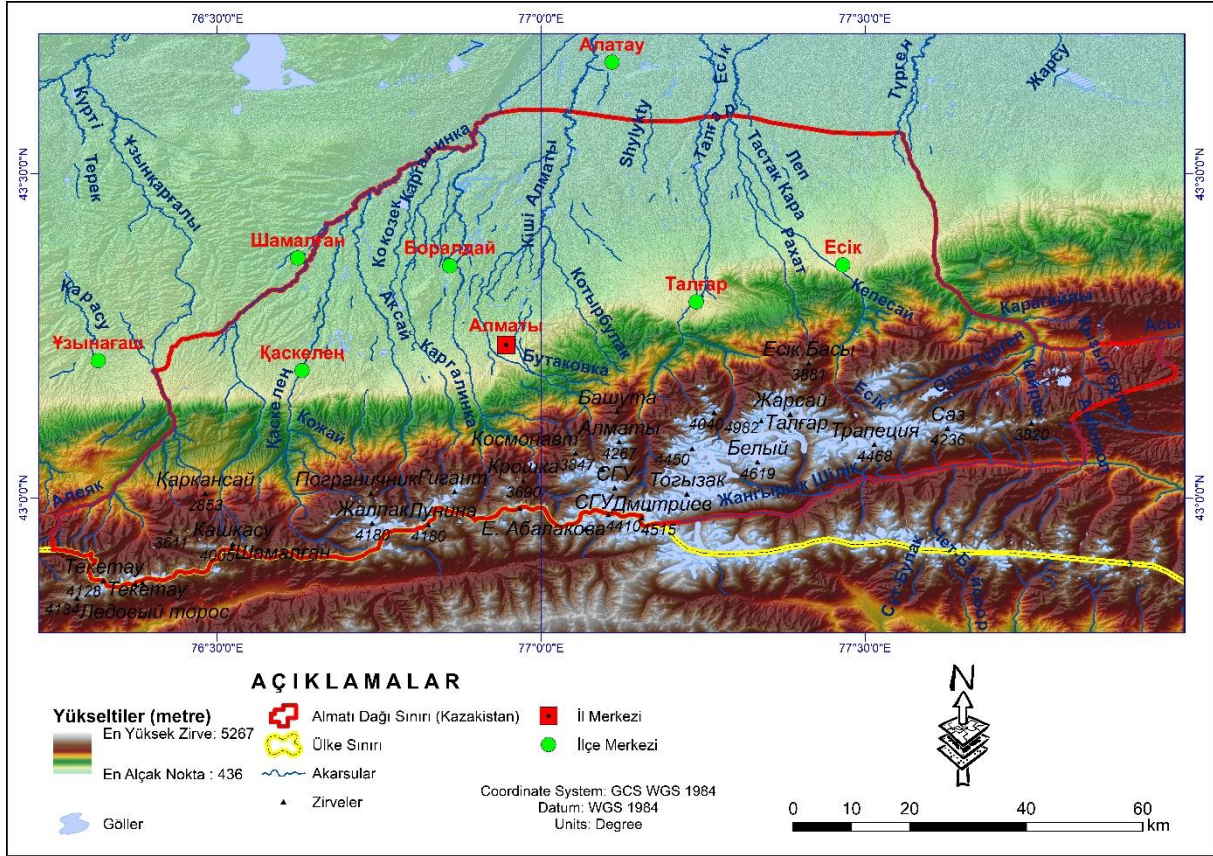
İli Alatau Dağları ve Çevresi ile coğrafi çalışmalar daha çok iklim değişikliği (Cherednichenko, vd., 2015; Shahgedanova, vd., 2020; Kyrzyzbay, vd.2023; Salnikov, vd., 2023), buzullaşma (Aizen, vd.2006; Severskiy, 2009; Takeuchi vd. 2014; Severskiy vd. 2016; Kapitsa vd. 2020; Kääb, vd. 2021; Medeu, vd. 2022; Zhang, vd.2022), turizm (Gürsoy ve Yegemberdiyeva, 2021) vb konular da yoğunlaşmaktadır. Alp Himalaya kıvrım dağlarının en kuzey sınırını oluşturan bu dağlık alan Kuvaterner jeomorfolojisi açısından da adeta bir laboratuvar özelliği gösterir.

2.Amaç

Bu bölge, tarih boyunca hem karasal iklimin hem de yüksek dağ koşullarının etkisinde kalmıştır. Würm buzullaşması (yaklaşık 70.000–10.000 yıl önce) sırasında Orta Asya genelinde sıcaklıklar düşmüş, yağış tipi kar ağırlıklı hale gelmiş ve geniş vadi buzulları oluşmuştur. Günümüzde ise Holosen'in son evresi olan Antroposen döneminde sıcaklık artışı ve buzulların geri çekilmesi dikkat çekmektedir. Bu çalışma, iki dönem arasındaki temel iklimsel farklılıkları ve bunların bölgesel etkilerini karşılaştırmalı olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Görsel 1. İli Alatau (Almaty) Dağı Lokasyon Haritası

Görsel 2. İli Alatau Dağı Fiziki Haritası

3.Yöntem ve Veri Kaynakları

Araştırma literatür taraması ile başlamıştır. Google Earth Pro üzerinden İli Almaty Dağları üzerindeki buzul havzaları ve çalışılabilecek alanlar sınırlandırılmıştır. İklim, ulaşım, konaklama ve saha koşulları dikkate alınarak arazi çalışmaları planlanmıştır. Buzul bölgelerinde en uygun çalışma ayı olarak belirlenen Ağustos ayının ilk haftasında saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Detaylı saha çalışması gözlemlerinde buzullaşma, iklim değişimi ve ekolojik özelliklere yönelik kanıtlar elde edilmiştir. Sahada ayrıntılı fotoğrafılama yapılmış saha gözlemleri not edilmiştir.

Arazi çalışmaları sonrasında masa başı çalışmalar aşamasına geçilmiş bir dizi analizler yapılmıştır. Bölgedeki paleoklimatik göstergeler (buzul morenleri, jeomorfolojik kalıntılar) ile modern meteorolojik verilerin (Kazhydromet ve Dünya Bankası İklim Veritabanı, 1925–2025) karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Würm dönemi sıcaklık ve yağış değerleri, izotop analizleri ve paleobuzul modellerinden türetilmiştir. Günümüz koşulları için Almaty istasyonunun uzun dönemli yağış ve sıcaklık ortalamaları (yaklaşık 590 mm yıllık yağış, ort. 6–8 °C sıcaklık) temel alınmıştır.

İli Alatau Dağları'nda günümüz iklim koşulları ile Würm buzul dönemi arasındaki nemlilik farklarını değerlendirmek amacıyla dağlık alanlarda mukayese istasyonuna göre yüksekliklere çıkıldıkça her yüz metrede 0,5 °C sıcaklık azalmasına bağlı olarak sıcaklığın dağlık alandaki dağılımını enterplasyon ile Lape Rate yöntemi (Görsel 4) ve Schreiber formülü uygulanmıştır.

Schreiber (1904) tarafından geliştirilen formül, yağış ve sıcaklık verilerini kullanarak nemlilik indisinin (I) hesaplanmasını sağlar:

$$I = P / T^{1.5} \text{ eşitliği ile nemlilik durumu hesaplanmaktadır.}$$

Almatı istasyonu için $P=660$ mm ve $T=10$ °C alınarak yapılan hesaplamada Schreiber nemlilik indisi $I=20.9$ bulunmuştur.

- Burada:
- P = yıllık ortalama yağış (mm)
 - T = yıllık ortalama sıcaklık (°C)

Formül, sıcaklık ve yağış arasındaki ilişkiyi dikkate alarak bir bölgenin nemlilik derecesini ve dolayısıyla buzullaşmaya uygunluk potansiyelini gösterir.

İli Alatau Dağları'nda bu formül kullanılarak yapılan değerlendirmede; Würm dönemi için düşük sıcaklık ve görece yüksek yağış değerleri, yüksek nemlilik indisi (I) ile sonuçlanmış; bu da geniş buzul gelişimini desteklemiştir. Günümüz iklimi ise artan sıcaklık ve azalan yağış nedeniyle daha düşük nemlilik indisine sahiptir; bu durum buzulların geri çekilmesi ve kar sınırının yükselmesi ile uyumludur. Schreiber formülü yardımıyla elde edilen bu değerler, İli Alatau Dağları'nda iklimsel değişimlerin buzullaşma süreçleri üzerindeki etkisini nicel olarak ortaya koymaktadır.

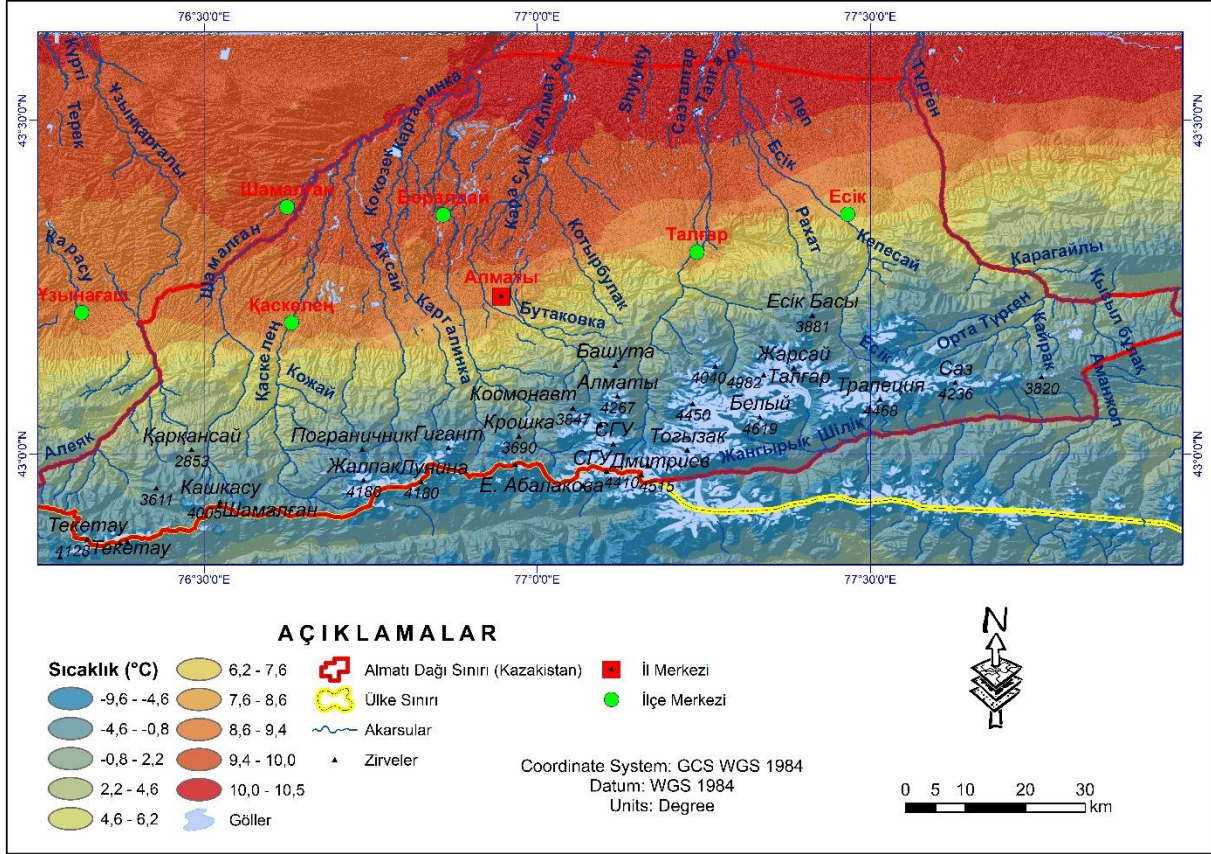
İli Alatau Dağları'nda ortalama lapse rate 4.2 °C/km, yaz aylarında $6-7$ °C/km'dir. Würm soğuması ($\sim -6/-8$ °C) dikkate alındığında daimi kar sınırı yaklaşık $0.9-1.4$ km düşmüştür. Buzul dilleri ise $1450/1500$ metrelere kadar inmiştir.

4.Bulgular ve Tartışma

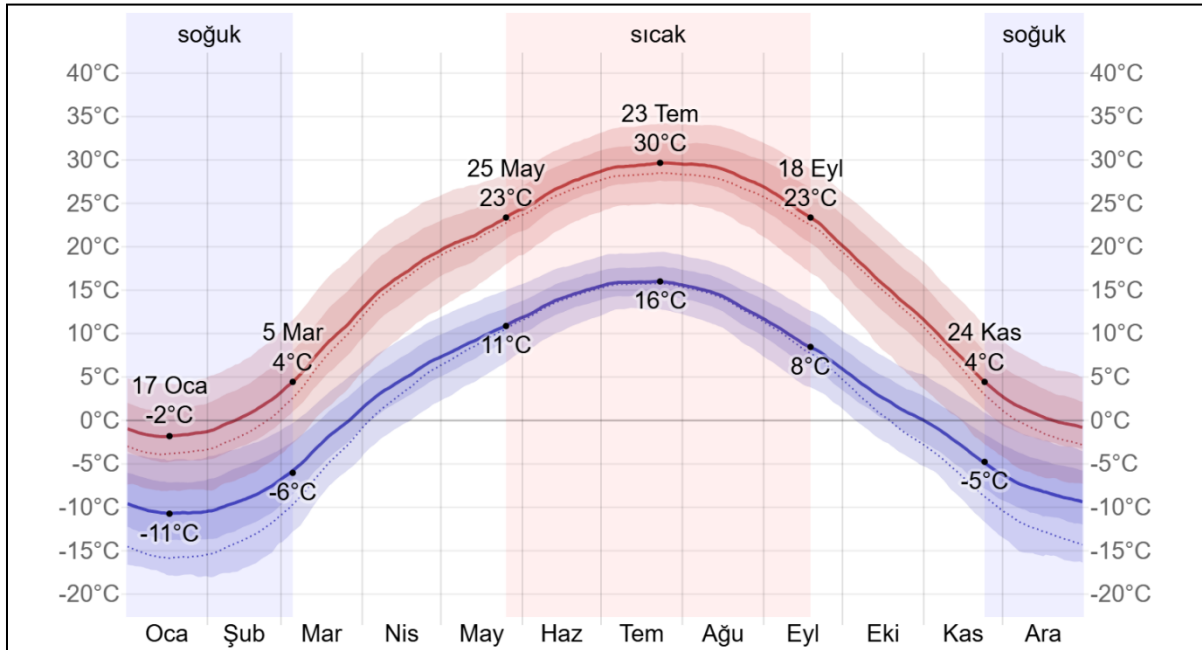
4.1. Sıcaklık ve Yağış Karakteristikleri

Günümüzde 850 metre yükseltide yer alan Almatı'nın yıllık ortalama sıcaklık değeri $9-10$ °C'dir. Enterpalasyon yöntemi ile bu değer her yüz metrede $0,5$ °C düşerek dağlık alana uygulandığında aktüel buzulların olduğu 3200 metrelerde yıllık ortalama sıcaklık $-1/-2$ °C'dir (Görsel 3). Bu değer daimi kar sınırı ile uyumluluk göstermektedir. Böylece bu alanlarda aktüel buzullar varlığını sürdürmektedir. Mukayese istasyonu olarak aldığımız Almatı şehrinde maksimum ve minimum sıcaklıklarda ekstremler yaşanmaktadır. Temmuz ayı maksimum ortalamaları 30 °C'yi bulurken, Ocak ayı minimumlar ortalaması -15 °C'ye düşmektedir. Bu durum yaklaşık Temmuz ile Ocak ayı arasında 45 °C'lik bir sıcaklık farkının olduğunu göstermektedir (Çizelge 1; Görsel 4). Bu durum aynı zamanda şiddetli karasallığı da ifade etmektedir.

Würm döneminde ortalama sıcaklıklar günümüzden $6-8$ °C daha düşüktü. Bu soğuma, kar hattının yaklaşık $1450-1500$ m'ye kadar inmesine neden olmuştur. Yağış miktarı ise bugünkü değerlere göre daha düşüktü (yaklaşık $300-400$ mm/yıl). Günümüzde yıllık ortalama yağış $580-900$ mm arasında değişmekte, kar yağışının mevsim içindeki payı azalmaktadır. Atmosferdeki su buharı kapasitesi artmış, ilkbahar yağışları yoğunlaşmıştır.

Görsel 3. İli Alatau Dağları ve Çevresinde yıllık ortalama sıcaklığın dağılışı

Görsel 4. Almatı Yıllık Maksimum, Minimum ve Ortalama Sıcaklıklar

(<https://tr.weatherspark.com/y/108859/Almat%C4%B1-Kazakistan-Ortalama-Hava-Durumu-Y%C4%B1l-Boyunca>) son erişim 05.11.2025

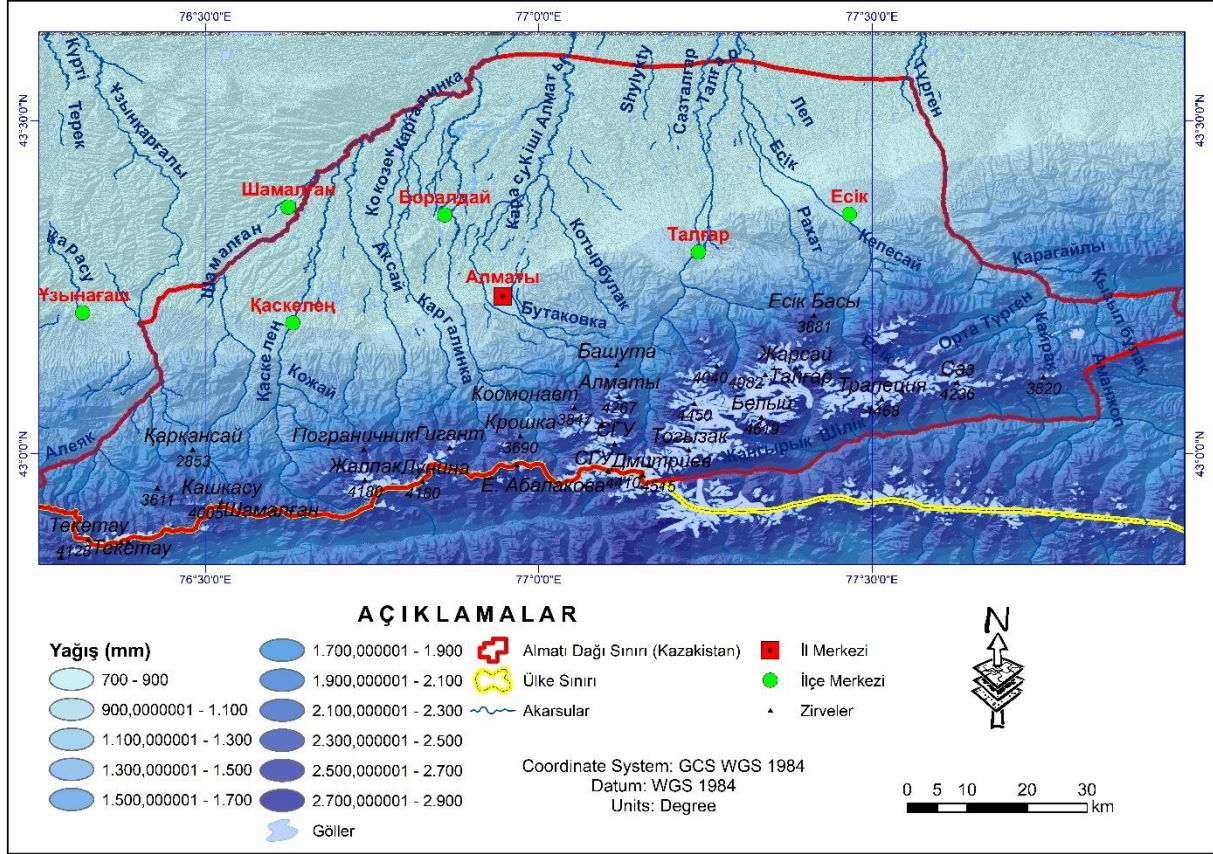
Çizelge 1. Almatı aylık maksimum, minimum ve ortalama sıcaklık dağılışı
(<https://tr.weatherspark.com/y/108859/Almat%C4%B1-Kazakistan-Ortalama-Hava-Durumu-Y%C4%B1l-Boyunca>) son erişim 05.11.2025

Ortalama	Oca	Şub	Mar	Nis	May	Haz	Tem	Ağu	Eyl	Eki	Kas	Ara
Yüksek	-2°C	1°C	8°C	17°C	22°C	27°C	29°C	29°C	24°C	15°C	7°C	0°C
Sıcaklık	-6°C	-4°C	3°C	11°C	16°C	21°C	23°C	22°C	16°C	9°C	2°C	-4°C
Düşük	-10°C	-9°C	-2°C	5°C	10°C	14°C	16°C	14°C	9°C	3°C	-3°C	-8°C

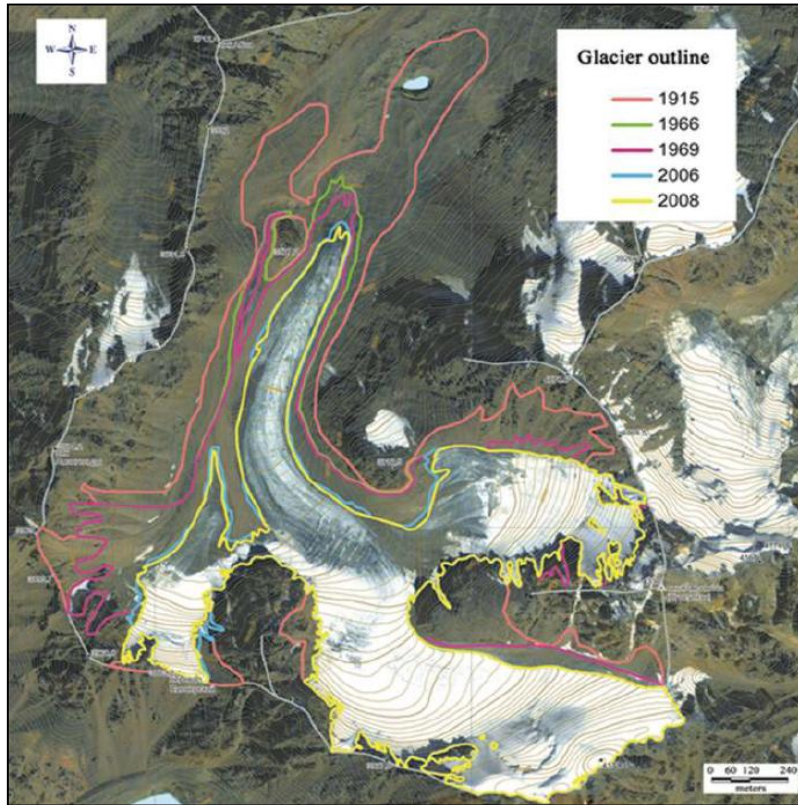
4.2. Yağış, Kar Örtüsü ve Buzullaşma

İli Alatau Dağları'nda günümüz yağış etkinliğinin belirlenmesi için Almatı yıllık ortalama yağış verisinden hareketle Schreiber yöntemine göre her 100 m'de 54 mm yağış artırılmıştır. Buna göre Almatı ve çevresinde 870 mm yağış düşerken 3000 m'ler de 2000 mm yağış düşmektedir (Görsel 5). Schreiber yöntemi her alanda tam doğru sonuç vermemektedir. Yağış dağılımının daha doğru verilmesi için bulundukları yükselti noktaları farklı olan iki mukayese istasyonuna göre yüksekliklere çıkıldıkça artan yağış miktarı bulunmalıdır. Yine belirli bir yükseltiye kadar (3000-3500 m) yağış düzenli artarken havadaki nem azalacağı için düşen yağış miktarı da azalacaktır.

Pleyistosen, Würm döneminde İli Alatau silsilesinde geniş vadi buzulları gelişmiş, buzullar kuzey yamaçlarda 1500–1800 m'ye kadar inmiştir. Günümüzde ise bu buzulların %70–80'i erimiş durumdadır. Daimi kar sınırı yaklaşık 3400 m'ye yükselmiştir. Tuyuksu buzulu gibi aktif buzullar son yüzyılda hızla küçülmemekte, buzul gölleri artmaktadır. Bu süreç, bölgesel su kaynaklarının mevsimsel dengesini etkilemektedir (Severskiy vd. 2016; Görsel, 6).

Görsel 5. İli Alatau Dağları ve Çevresinde yıllık ortalama sıcaklığın dağılışı

Görsel 6. Tuyuksu Buzul Vadisi'nde son 100 yılda meydana gelen değişim (Severskiy vd. 2016'dan)

4.3. Bitki Örtüsü ve Ekosistem

Würm döneminde düşük sıcaklık ve kuraklık koşulları altında tundra-step bitkileri hâkimdi. Orman kuşağı oldukça sınırlıydı. Günümüzde ise sıcaklık artışıyla birlikte orman-step kuşağı genişlemiş, alpin tundra daha yüksek kotlara çekilmiştir. Bu değişim, biyoçeşitliliğin artmasına ancak su stresi riskinin yükselmesine neden olmuştur. Büyük Almatı Gölü havzasında Avrupa-Sibirya bitki elemanlarından olan Ladin (*Picea Sp.*) ormanlarının varlığı günümüzde nemli iklim karakterinin gözüktüğünü göstermektedir (Görsel 7).

Görsel 7. Büyük Almatı Gölü Havzasında Sibirya Ladini (*Picea obovata*) Ormanı

4.4. Hidrolojik Döngü ve İklim Değişikliği Etkisi

Soğuk Würm koşullarında buharlaşma düşük, akış sürekliliği sabitti. Günümüzde artan sıcaklıklarla birlikte kar erimesi erken gerçekleşmekte, yaz sonu su seviyelerinde azalma gözlenmektedir. Yağış miktarı büyük oranda değişmemiş olsa da (uzun vadede yatay trend), yağışın tipi ve zamanlaması önemli ölçüde farklılaşmıştır. Bu durum İli Alatau'daki akarsu rejimlerini ve yer altı su beslenmesini doğrudan etkilemektedir.

İklim değişimindeki ısınma trendi buzulların hızla erimesine ve geri çekilmesine neden olmaktadır. Bugün Tuyuksu Buzul Vadisi'nde vadi buzulu çok zayıflamış son yüzyılda gözle görülür ölçüde geri çekilmiştir (Görsel 8). Tüm buzul havzalarında gözlenen bu durum iklimin ısınma trendinde hızla değiştiğini bunun buzullara yansımalarının, buzulları kaybetmek şeklinde sonuçlandığını görmekteyiz. İnsan yaşamı, tarımsal faaliyetler ekolojik dengenin değişmesi gibi hususlar bu değişimin sonuçlarındandır.

Görsel 8. İli Alatau dağları'nda Tuyuksu buzul vadisi ve Bogdanovich Buzulu (10.08.2025)

5.Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada İli Alatau Dağları'nda iklim değişikliğinin izleri çok net olarak gözükmemektedir. En temel fark sıcaklıkların 6/8 °C artmış olmasıdır.

Würm buzullaşma dönemi ile günümüz iklimi arasındaki temel fark, sıcaklık artışı ve buna bağlı hidrolojik döngünün yeniden düzenlenmesidir. Würm döneminde soğuk ve kuru koşullar altında geniş buzullar oluşmuştur.

Günümüzde flüvyal süreçlerle akarsuların hâkim olduğu bu vadilerde Würm döneminde buzullar maksimum 1450-1500 metrelerce kadar inmiştir. Würm maksimumundan sonra buzullar geriye doğru çekilmeye başlamış günümüzde aktüel buzul dilleri ancak 3400 metrelerce yer almaktadır. Günümüzde ısınma eğilimi bu buzulların hızla gerilemesine neden olmuştur.

Pleyistosen, Würm dönemi yağış miktarı günümüze göre daha az, karasallık daha şiddetli ve düşen yağışlar tamamen kar şeklinde iken, günümüzde kar yerine yağmur oranının artması su döngüsünün yapısını değiştirmiştir. Bu değişim, gelecekte bölgenin su kaynakları ve ekolojik dengesi açısından kritik önem taşımaktadır.

İli Alatau Dağları'nda buzulların eridiği alanlarda sirk çukurlukları içerisinde göller mevcuttur. Aktüel buzullar üzerinde derince yarıklar oluşturarak akan akarsular da buzulların hızlıca ortadan kalkmasına sebep olmaktadır.

Kaynakça

- Aizen, V. B., Aizen, E. M., & Kuzmichonok, V. A. (2006). Glacier changes in the central and northern Tien Shan during the last 140 years based on surface and remote-sensing data. *Annals of Glaciology*, 43, 202–213. <https://doi.org/10.3189/172756406781812465>
- Cherednichenko, A., Vilesov, E., & Cherednichenko, V. (2015). Climate change in the City of Almaty during the past 120 years. *Quaternary International*, 358, 101–105. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2014.12.035>
- Gürsoy, Y. ve Yegemberdiyeva, Z.(2021). Kazakistan’ın doğal turizm kaynakları, TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; June; Volume: 13/ 50
- Kääb, A., Strozzi, T., Bolch, T., Caduff, R., Trefall, H., Stoffel, M., & Kokarev, A. (2021). Inventory and changes of rock glacier creep speeds in Ile Alatau and Kungöy Ala-Too, northern Tien Shan, since the 1950s. *The Cryosphere*, 15(2), 927–949. <https://doi.org/10.5194/tc-15-927-2021>
- Kapitsa, V., Shahgedanova, M., Severskiy, I., Kasatkin, N., White, K., & Usmanova, Z. (2020). Assessment of changes in mass balance of the Tuyuksu group of glaciers, Northern Tien Shan, between 1958 and 2016 using ground-based observations and Pléiades satellite imagery. *Frontiers in Earth Science*, 8, 259. <https://doi.org/10.3389/feart.2020.00259>
- Kyrgyzbay, K., Kakimzhanov, Y., & Sagin, J. (2023). Climate data verification for assessing climate change in Almaty region of the Republic of Kazakhstan. *Climate Services*, 32, 100423. <https://doi.org/10.1016/j.cliser.2023.100423>
- Medeu, A. R., Popov, N. V., Blagovechshenskiy, V. P., Askarova, M. A., Medeu, A. A., Ranova, S. U., Kamalbekova, A., & Bolch, T. (2022). Moraine-dammed glacial lakes and threat of glacial debris flows in South-East Kazakhstan. *Earth-Science Reviews*, 229, 103999. <https://doi.org/10.1016/j.earscirev.2022.103999>
- Salnikov, V., Turulina, G., Polyakova, S., Petrova, Y., & Skakova, A. (2023). An assessment of the present trends in temperature and precipitation extremes in Kazakhstan. *Climate*, 11(2), 33. <https://doi.org/10.3390/cli11020033>
- Schreiber, P., (1904). Über die Beziehungen zwischen dem Niederschlag und der Wasserführung der Flüsse in Mitteleuropa, *Meteorologische Zeitschrift*, Cilt 21, sayfa 441-452.
- Severskiy, I., (2009). Current and projected changes of glaciation in Central Asia and their probable impact on water resources. In Braun L, Hagg W, Severskiy I and Young G eds *Assessment of snow, glacier and water resources of Asia*, vol. 8. International Hydrological Programme–Hydrology and Water Resources Programme, Koblenz, 99–111
- Severskiy, I., Vilesov, E., Armstrong, R., Kokarev, A., Kogutenko, L., Usmanova, Z., Morozova, V. ve Raup, B. (2016). Changes in glaciation of the Balkhash–Alakol basin, central Asia, over recent decades, *Annals of Glaciology* 57(71) doi: <https://doi.org/10.3189/2016AoG71A575>
- Shahgedanova, M., Afzal, M., Hagg, W., Kapitsa, V., Kasatkin, N., Mayr, E., Rybak, O., Saidaliyeva, Z., Severskiy, I., Usmanova, Z., Wade, A., Yaitskaya, N., & Zhumabayev, D. (2020). Emptying water towers? Impacts of future climate and glacier change on river discharge in

the Northern Tien Shan, Central Asia. *Water*, 12(3), 627.

<https://doi.org/10.3390/w12030627>

Takeuchi, N., Fujita, K., Aizen, V. B., Narama, C., Yokoyama, Y., Okamoto, S., Naoki, K., & Kubota, J. (2014). The disappearance of glaciers in the Tien Shan Mountains in Central Asia at the end of the Pleistocene. *Quaternary Science Reviews*, 103, 26–33.

<https://doi.org/10.1016/j.quascirev.2014.09.006>

Zhang, Q., Long, X., Yu, T., Yin, Y., Yang, J., & Zhan, M. (2022). Recent changes in glaciers in the Northern Tien Shan, Central Asia. *Remote Sensing*, 14(12), 2878.

<https://doi.org/10.3390/rs14122878>

MESLEK ETİĞİ İLE İLGİLİ EĞİTİMDE YAPILAN TEZ ÇALIŞMALARININ SİSTEMATİK ANALİZİ

Sedef ÖZDEMİR

Ege Üniversitesi, sedefozdemir080@gmail.com - <https://orcid.org/0009-0001-9646-4330>

Yaren GÜNDOĞDU

Ege Üniversitesi, yarengnd35@gmail.com - <https://orcid.org/0009-0000-1165-0525>

Prof. Dr. Pınar ÇAVAŞ

Ege Üniversitesi, pincarcavas@gmail.com - <https://orcid.org/0000-0001-9492-9002>

ÖZET

Bu araştırmada meslek etiği ile ilgili eğitim alanında yürütülen lisansüstü tezlerin belirlenen ölçütlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırmada 2015–2025 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde yayınlanan tezler “meslek etiği”, “mesleki etik” anahtar kelimesiyle taranmış ve eğitim alanında yapılan toplam 37 tez araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Belirlenen tezler belirlenen değişkenlere göre doküman analizi yöntemiyle incelenerek, alanın araştırma eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın bulguları, meslek etiğine yönelik eğitim alanında gerçekleşen çalışmaların daha çok yüksek lisans seviyesinde yürütüldüğünü, nicel araştırma yöntemlerinin daha çok tercih edildiğini, örneklem olarak sıklıkla öğretmenlerin belirlendiğini ve tarama yöntemlerinden betimsel taramanın genellikle kullanıldığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğretmenlik mesleği, Sistematik analiz, Meslek etiği.

1. GİRİŞ

Toplumların sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi, yalnızca yasalarla değil, bireylerin mesleklerini yerine getirirken benimsedikleri etik ilkelere bağlıdır. Etik kavramı kavramsal olarak çok geniş bir bakış açısıyla ele alınmakla birlikte, genel olarak bir dizi kural ve ilke ya da toplumca kabul edilmiş davranış ve ahlaki ilkeler kümesi olarak ifade edilebilir. Etik ilkeler ise, bu davranışlarda bulunması gereken ve bu davranışlara yön veren önermeler, nelerin yapılması ya da yapılmaması gerektiğini ortaya koyan ilkeler olarak tanımlanabilir. Meslek etiği, mesleki uygulamalarda sorumluluk, dürüstlük, adalet ve saygı gibi temel ahlaki ilkeleri esas alarak, meslek üyelerinin toplumsal güveni devam ettirmesini amaçlayan değerler sistemidir. Meslek etiği, özellikle insanla ilgili mesleklerde uyulması gereken davranış kuralları olarak da tanımlanmaktadır (Aydın, 2003; Aydın, 2014).

Geleceğin şekillenmesinde ve toplumların gelişmesinde en belirleyici unsurlardan biri öğretmenlik mesleğidir. Öğretmenlik, diğer tüm mesleklerin öğreticisi olması bakımından özgün bir konuma sahiptir. Bu nedenle, her öğretmenin alanı ne olursa olsun mesleğini etik ilkelere uygun biçimde yürütmesi ve bu ilkeler doğrultusunda taşıdığı sorumlulukların bilincinde olması gerekmektedir (Erdem & Şimşek, 2013). Öğretmenlik mesleği diğer tüm meslekler arasında özellikle etik ilke ve kuralların belirlenmesi ve hayata geçirilerek

uygulanması açısından önem arz etmektedir. Aydın (2003) öğretmenlik mesleğiyle ilgili etik ilkeleri şu şekilde ifade etmiştir: “profesyonellik, hizmette sorumluluk, adalet, eşitlik, sağlıklı ve güvenli bir ortamın sağlanması, yolsuzluk yapmamak, dürüstlük- doğruluk ve güven, tarafsızlık, mesleki bağlılık ve sürekli gelişme, saygı, kaynakların etkili kullanımı” (s.60). Öğretmenlik meslek etiği; öğretmenin meslektaşlarına, öğrencilerine, velilere ve topluma karşı olan sorumluluklarını ve görevlerini saygılı, adil, sorumluluk bilinciyle ve dürüst bir şekilde yerine getirmesini sağlayan ilke ve değerler bütünüdür.

Meslek etiği, öğretmenlerin yalnızca doğruyu yapma yükümlülüğü değil, aynı zamanda öğrencilerin gelişimini destekleme, adil davranma, gizliliği koruma ve mesleki yetkinliği sürdürme sorumluluğunu da içerir (Campbell, 2014). Eğitim ortamlarında etik davranışlar, öğretmen ile öğrenci arasında güven temelli bir ilişki kurulmasını sağlar; böylece öğretme-öğrenme süreci daha verimli ve insancıl bir temele oturur. Türkiye’de öğretmenlik mesleği, **Millî Eğitim Bakanlığı Öğretmenlik Meslek Etiği İlkeleri (2015)** ile yasal ve kurumsal bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Bu ilkeler, başta “adalet, dürüstlük, saygı, gizlilik ve sorumluluk” olmak üzere öğretmenlik mesleğinin etik dayanaklarını tanımlar. Bununla birlikte, günümüz eğitim sisteminde yaşanan hızlı teknolojik ve toplumsal dönüşümler, öğretmenlerin karşılaştıkları etik ikilemleri daha karmaşık hâle getirmiştir (Stutchbury & Fox, 2009). Dijital ortamda öğrencilerin verilerinin korunması, sosyal medya paylaşımlarının sınırları, veya fırsat eşitliği konularında ortaya çıkan yeni durumlar, meslek etiğinin dinamik ve sürekli yeniden tanımlanması gereken bir alan olduğunu göstermektedir.

Eğitimde meslek etiği ile ilgili yürütülen çalışmalar incelendiğinde, genellikle eğitimcilerin etik ilkelere ilişkin algı düzeylerini belirlemeye ve bunları farklı değişkenlerle ilişkilendirmeye odaklanan çalışmalar olduğu görülmektedir (Akhan ve Öztürk, 2022; Gelmez Burakgazi vd., 2020; Uysal ve Kısa, 2022). Yıkıncı ve Akbıyık (2022) Türkiye’deki öğretmen adaylarıyla mesleki etiği üzerine 2005-2022 yılları arasında yapılmış makaleleri incelemiştir. Bununla birlikte, eğitimde mesleki etiğine yönelik tüm eğitimcileri örneklem olarak ele alan ve lisansüstü tezlerin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada Türkiye’de YÖK Tez veri tabanında bulunan “meslek etiği” ile ilgili eğitim alanında yürütülmüş olan tüm lisansüstü tezlerin (yüksek lisans ve doktora) sistematik bir yaklaşımla analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda bu kavrama yönelik eğitim alanında yapılan lisansüstü tezleri incelemek hem akademik bilgiyi hem de pratik uygulamaları bir bütün olarak ele alınmasına, hem de mevcut durumu ortaya koyarak ilerideki araştırmalar için yol gösterici bir çerçeve çizilmesine imkan sağlayacaktır. Bu amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının;

1. Yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Tez türüne göre dağılımı nasıldır?
3. Üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
4. Yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
5. Kullanılan model türüne göre dağılımı nasıldır?
6. Örneklem türüne göre dağılımı nasıldır?
7. Örneklem yöntemiye göre dağılımı nasıldır?
8. Veri toplama araçlarına göre dağılımı nasıldır?
9. Kaynakça sayısına göre dağılımı nasıldır?

2. YÖNTEM

Bu araştırma, sistematik derleme yöntemi çerçevesinde tasarlanmıştır. Sistematik derleme, alanında uzman araştırmacılar tarafından belirli bir konuda yürütülmüş benzer yöntemlere sahip çok sayıda çalışmanın, en güvenilir bilimsel kanıtları ortaya koymak amacıyla yapılandırılmış ve kapsamlı biçimde sentezlenmesini içeren bir yöntemdir (Karaçam, 2013). Araştırmada sistematik derlemelerin en yaygın kullanılan yaklaşımlarından birisi olan betimsel içerik analizi kullanılmıştır.

Verilerin toplanmasında aşağıdaki adımlar izlenmiştir:

1. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden genel tarama kısmına ‘‘ mesleki etik ‘‘ kavramı yazılmış ve toplamda 70 teze ulaşılmıştır.
2. Bu tezler ‘‘ Eğitim ve Öğretim’’ filtresi yapılarak tekrar filtrelenmiş ve 39 tez araştırma kapsamına alınmıştır.
3. Tezler konu başlıklarına göre:
 - a. ‘‘ Öğretmen/Öğrenci/Öğretmen Adayı ile ilgili çalışmalar’’
 - b. ‘‘ Diğer (Okul Yöneticisi, vb.) ‘‘ şeklinde 2 kategoriye ayrılmış ve betimsel analiz yöntemi uygulanmıştır.
4. Tezlerin sınıflandırılmasında Çavaş, Ayar, Bula & Gürcan (2020) tarafından hazırlanan ‘‘Tez Sınıflandırma Formu’’ kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. ‘Öğretmen /Öğrenci /Öğretmen Adaylarıyla İlgili Çalışmalar’

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmaları alt problemlerde belirlenen değişkenlere göre analiz edilmiş ve her bir değişkene ait bulgular çizelgeler şeklinde sunulmuştur. Lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı Çizelge-1’de verilmiştir.

Çizelge 1. Mesleki Etiği ile İlgili Yürütülen Tezlerin Yayınlanma Yıllarına İlişkin Bulgular

Yayınlanma Yılları	Frekans	Yüzde (%)
2003	1	4,17
2004	2	8,34
2005	1	4,17
2007	3	12,51
2011	1	4,17
2012	2	8,34
2014	4	16,68
2017	1	4,17
2018	2	8,34
2019	3	12,51
2022	2	8,34
2023	1	4,17
2024	1	4,17

Çizelge 1’de görüldüğü üzere, 2003-2024 yılları arasında en fazla çalışmanın 2014 yılında yapıldığı ancak yıl bazında üretilen lisansüstü tez çalışmalarının sayıca oldukça az olduğu saptanmıştır.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmaları tez türüne incelenmiş, elde edilen betimsel analize ilişkin bulgular Çizelge 2’de ilişkin çizelge aşağıda verilmiştir.

Çizelge 2. Mesleki Etiği ile İlgili Yürütülen Tezlerin Türüne İlişkin Bulgular

Tez Türü	Frekans	Yüzde (%)
Yüksek Lisans	20	83
Doktora	4	17
Toplam	24	100

Çizelge 2’den görüleceği üzere meslek etiği üzerine yapılan lisansüstü tezlerin büyük bir çoğunluğu (%83) yüksek lisans düzeyinde üretilmiş olup doktora seviyesinde üretilen tez sayısı görece daha azdır.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının yöntemlerine göre dağılımına ilişkin bulgular Çizelge 3’te verilmiştir.

Çizelge 3. Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının yöntemlerine göre dağılımı

Yöntem Türü	Frekans	Yüzde (%)
Nicel	17	71
Karma	6	25
Nitel	1	4

Çizelge 3’te incelenen çalışmalarda kullanılan incelenen tez çalışmalarında kullanılan yöntem türü en fazla nicel yöntemdir. Karma ve nitel yöntemin kullanıldığı çalışmalar da yapılmıştır.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının kullanılan model türü dağılımına ilişkin çizelge aşağıda verilmiştir.

Çizelge 4. Meslek Etiği İle İlgili Yürütülen Tezlerin Model Türü Dağılımına İlişkin Bulgular

Model Türü		Frekans	Yüzde (%)
Tarama	Betimsel Tarama	17	63
	İlişkisel Tarama	5	18,5
	Karşılaştırılmalı	1	4
	Tarama		
Örnek Olay		1	4
Görüşme		2	7,5
Yarı Yapılandırılmış		1	4
Görüşme			

Çizelge 4’te incelenen çalışmaların araştırma modellerine yönelik frekansları ve yüzdelik değerleri verilmiştir. Tarama, örnek olay, görüşme ve yarı yapılandırılmış görüşme model türleri kullanılmış olup en yüksek frekansa sahip olan model, tarama modelinin betimsel tarama çalışmalarıdır.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının örneklem türlerine yönelik frekansları ve yüzdelik değerleri Çizelge 5’te verilmiştir. içizelge aşağıda verilmiştir.

Çizelge 5. Meslek Etiği İle İlgili Yürütülen Tezlerin Örneklem Türü Dağılımına İlişkin Bulgular

Örneklem Türü	Frekans	Yüzde (%)
Öğretmen	16	66
Öğretmen Adayı	4	17
Öğrenci	4	17

İncelenen tezlerde örneklem olarak çoğunlukla öğretmenlerin tercih edildiği, bu örnekleme aynı frekansa sahip öğretmen adayı ve öğrencilerin izlediği görülmüştür.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalar kullanılan örnekleme yöntemine göre analiz edilmiş ve elde edilen betimsel istatistik Çizelge 6’da verilmiştir.

Çizelge 6. Meslek Etiği İle İlgili Yürütülen Tezlerin Örneklem Yöntemine İlişkin Bulgular

Örneklem Yöntemi	Frekans	Yüzde (%)
Tabakalı Örneklem	5	21
Amaçlı Örneklem	6	25
Küme Örneklem	4	17
Kolay Ulaşılabilir Örneklem	3	12,5
Basit Seçkisiz Örneklem	2	8,3
Seçkisiz Küme Örneklem	1	4,17
Tam Sayım Örneklem	1	4,17
Çok Aşamalı Örneklem	1	4,17
Ölçüt Örneklem	1	4,17

Çizelge 6’dan görüleceği üzere tezlerde örneklem yöntemi olarak en fazla amaçlı örneklem yöntemi (%25) ve tabakalı örneklem yöntemi (%21) tercih edilmiştir.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan veri toplama araçlarının dağılımına ilişkin çizelge aşağıda verilmiştir.

Çizelge 7. Meslek etiği ile ilgili tez çalışmalarının veri toplama araçlarına göre dağılımına ilişkin Bulgular

Veri Toplama Araçları	Frekans	Yüzde (%)
Anket	14	32,5
Görüşme Formu	4	9,5
Kişisel Bilgi Formu	9	21
Ölçek	13	30
Form	1	2,4
Envanter	2	4,6

İncelenen lisansüstü tezlerde en fazla tercih edilen veri toplama araçları anket ve ölçek olup; diğer tür veri toplama araçlarının daha az tercih edildiği görülmüştür.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan kaynakça sayısı aralıklarının dağılımına ilişkin çizelge aşağıda verilmiştir.

Çizelge 8. Meslek etiği ile ilgili tez çalışmalarının Kaynakça sayısı aralıklarına göre dağılımına ilişkin Bulgular

Kaynakça Sayısı Aralıkları	Frekans	Yüzde (%)
0-49	2	8,3
50-99	12	50
100-149	2	8,3
150 ve üstü	8	33,4

Çizelge 8’ den incelenen çalışmalarda kullanılan kaynakça sayısı aralıklarına ilişkin veriler verilmiştir. Çizelgeden anlaşıldığı üzere kaynakça sayısı aralığına göre en fazla 50-99 aralığında 12 çalışma (%50) incelenmiştir.

3.2. ‘Diğer (Okul Yöneticisi vb.) ile ilgili Çalışmalar

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı Çizelge-9’da verilmiştir.

Çizelge 9. Mesleki Etiği ile İlgili Yürütülen Tezlerin Yayınlanma Yıllarına İlişkin Bulgular

Yayınlanma Yılları	Frekans	Yüzde (%)
2002	1	7
2003	1	7
2005	1	7
2007	1	7
2008	1	7
2009	2	13
2010	1	7
2011	1	7
2014	1	7
2015	1	7
2016	1	7
2018	1	7
2019	1	7
2025	1	7

Çizelge 9’da görüldüğü üzere 2002-2025 yılları arasında en fazla çalışmanın 2009 yılında yapıldığı görülmektedir. Ancak yıllara göre meslek etiği ile ilgili çok sayıda lisansüstü tezin üretilmediği saptanmıştır.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının tez türüne göre dağılımı Çizelge-10’de verilmiştir.

Çizelge 10. Mesleki Etiği ile İlgili Yürütülen Tezlerin Türlerine İlişkin Bulgular

Tez Türü	Frekans	Yüzde (%)
Yüksek Lisans	12	80
Doktora	3	20
Toplam	15	100

Çizelge 10’da incelenen tezlerin tez türlerine ilişkin veriler sunulmuştur. Çizelgeden anlaşıldığı üzere yayımlanan lisansüstü tezlerde yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerine oranla sayıca fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının örneklem türüne göre dağılımı Çizelge-11’de verilmiştir.

Çizelge 11. Meslek Etiği İle İlgili Yürütülen Tezlerin Örneklem Türü Dağılımına İlişkin Bulgular

Örneklem Türü	Frekans	Yüzde (%)
Okul Yöneticisi	5	23
Büro Çalışanları	1	4,5
Antrenör	1	4,5
Müfettiş	3	14
Eğitimci (İnformal Eğitim Kurumları)	2	9
Sosyal Hizmet Çalışanları	1	4,5
Öğretmen	7	32
Öğretim Üyesi	1	4,5

Çizelge 11’de incelenen tezlerde seçilen örneklem türüne ait frekans ve yüzdelik değerler verilmiştir. En yüksek orana sahip örneklem grubunu okul yöneticisi oluşturmaktadır; bu grup 5 çalışma (%23) ile en çok tercih edilen örneklem olmuştur.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının yöntemlerine göre dağılımına ilişkin çizelge aşağıda verilmiştir.

Çizelge 12. Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının yöntemlerine göre dağılımı

Yöntem Türü	Frekans	Yüzde (%)
Nicel	11	74
Karma	2	13
Nitel	2	13

Çizelge 12’de görüldüğü üzere yapılan çalışmalarda kullanılan yöntem türü 11 çalışma (%74) ile nicel yöntemdir. Karma ve nitel yöntemin kullanıldığı çalışmalar da 2 şer çalışma ile tabloda yer almaktadır.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının kullanılan model türü dağılımına ilişkin çizelge aşağıda verilmiştir.

Çizelge 13. Meslek Etiği İle İlgili Yürütülen Tezlerin Model Türü Dağılımına İlişkin Bulgular

Model Türü	Frekans	Yüzde (%)
Tarama	8	53
Betimsel Tarama	3	21
İlişkisel Tarama	1	6,5
Fenomenoloji	1	6,5
Olgubilim	1	6,5
İç İçe Karma	1	6,5
Keşfedici Karma	1	6,5

Çizelge 13'te incelenen çalışmaların araştırma modellerine yönelik frekansları ve yüzdelik değerleri verilmiştir. Tarama, fenomenoloji, olgubilim, iç içe karma, keşfedici karma model türleri kullanılmış olup en yüksek frekansa sahip olan model, tarama modelinin betimsel tarama çalışmalarıdır.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarının kullanılan örnekleme yöntemi dağılımına ilişkin çizelge aşağıda verilmiştir.

Çizelge 14. Meslek Etiği İle İlgili Yürütülen Tezlerin Örnekleme Yöntemine İlişkin Bulgular

Örnekleme Yöntemi	Frekans	Yüzde (%)
Tabakalı Örnekleme	5	21
Amaçlı Örnekleme	6	25
Küme Örnekleme	4	17
Kolay Ulaşılabilir Örnekleme	3	12,5
Basit Seçkisiz Örnekleme	2	8,3
Seçkisiz Küme Örnekleme	1	4,17
Geri Dönüşe Dayalı Örnekleme	1	4,17
Çok Aşamalı Örnekleme	1	4,17
Rastgele Örnekleme	1	4,17

Çizelge 14'te incelenen tez çalışmalarında kullanılan örnekleme yöntemine ilişkin veriler verilmiştir. En yaygın kullanılan örnekleme yöntemi 6 çalışma (%25) ile amaçlı örnekleme yöntemi olduğu görülmüştür.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan veri toplama araçlarının dağılımına ilişkin çizelge aşağıda verilmiştir.

Çizelge 15. Meslek etiği ile ilgili tez çalışmalarının veri toplama araçlarına göre dağılımına ilişkin Bulgular

Veri Toplama Araçları	Frekans	Yüzde (%)
Anket	6	32,5
Görüşme Formu	4	9,5
Kişisel Bilgi Formu	6	21
Ölçek	9	30
Form	3	2,4

Çizelge 15'te incelenen tez çalışmalarında kullanılan veri toplama araçlarına dair frekans ve yüzde değerleri verilmiştir. Çizelgeden anlaşıldığı üzere en fazla tercih edilen veri toplama aracı, ölçek olup, 9 çalışma (%32.5) ile bu yöntem öne çıkmaktadır. Ölçeklerin kullanımı, daha objektif veriler elde edilmesine yardımcı olur, bu da araştırmanın güvenilirliğini artırır.

Meslek etiği ile ilgili eğitimde yürütülen lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan kaynakça sayısı aralıklarının dağılımına ilişkin çizelge aşağıda verilmiştir.

Çizelge 16. Meslek etiği ile ilgili tez çalışmalarının Kaynakça sayısı aralıklarına göre dağılımına ilişkin Bulgular

Kaynakça Sayısı Aralıkları	Frekans	Yüzde (%)
0-49	1	7
50-99	8	54
100-149	4	26
150 ve üstü	2	13

Çizelge 16'da incelenen çalışmalarda kullanılan kaynakça sayısı aralıklarına ilişkin veriler verilmiştir. Çizelgeden anlaşıldığı üzere çalışmalarda kullanılan kaynakça sayısı aralığına göre en fazla 50-99 aralığında 8 çalışma (%54) incelenmiştir.

4.SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında Türkiye'deki eğitim alanında yapılan "meslek etiği" kavramına odaklanılmış ve meslek etiği ile ilgili yürütülmüş lisansüstü tezlerin detaylı bir şekilde incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, lisansüstü tezlerde kullanılan yöntemsel tercihlere, mevcut araştırma eğilimlerine ve örneklem gruplarına ilişkin önemli ve kapsamlı bir bakış sunmaktadır. Araştırma kapsamında "Öğretmen/Öğrenci/Öğretmen Adayları" ve "Diğer" kategorilerinde incelemeye tabi tutulan tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde meslek etiği ile ilgili çok fazla sayıda lisansüstü tezin üretilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, meslek etiği konusunda yürütülen lisansüstü tezlerin akademik üretim noktasında henüz yeterli potansiyeline ulaşmadığını göstermektedir. Çalışmaya dahil edilen tezler, yıllara göre dağılım açısından incelendiğinde "Öğretmen/Öğrenci/Öğretmen Adayları" ile ilgili çalışmalarda 2014 yılında üretilen tezlerin sayı bakımından diğer yıllara oranla daha fazla olduğu sonucu görülmüştür. "Diğer" kategorisindeki tezlerin ise 2009 yılında sayı bakımından daha fazla olduğu görülmektedir. Dönemsel açıdan belirli bir yoğunlaşma gözlemlense de genele bakıldığında yıllar içindeki meslek etiği üzerine yapılan çalışmaların sayı bakımından yetersiz kaldığı düşünülmektedir.

Meslek etiği; eğitim sisteminin niteliksel boyutunu ve toplumu doğrudan etkileme noktasında kritik bir konumdadır. Dolayısıyla meslek etiği üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların sayı bakımından azlığı literatürdeki boşluklara işaret etmektedir.

Her iki kategoride de analiz edilen tezler incelendiğinde yüksek lisans tezlerinin, doktora tezlerine oranla sayıca daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Tezlerde tercih edilen yöntem türü incelendiğinde ise her iki kategoride de nicel yöntemin en fazla kullanılan yöntem olduğu ortaya çıkmıştır. Kullanılan araştırma modeline göre incelendiğinde ise her iki kategoride en fazla kullanılan modelin; mevcut durumu ortaya koymaya, algısal düzey belirlemeye ve ilişkileri saptamaya odaklanan betimsel tarama modelinin olduğu görülmüştür. Araştırmaya dahil edilen tezlerde nicel yöntemlerin baskınlığı ve betimsel tarama modelinin oldukça fazla kullanımı, karmaşık bir yapıya sahip olan ve değer yüklü meslek etiği konusunda derinlemesine nitel analizlerin ve açıklayıcı karma yöntemlerin yeteri kadar tercih edilmediği düşünülmektedir. Meslek etiği açısından karar verme ve etik ikilemler gibi konularda eğitimcilerin deneyimlerini ortaya koyacak nitel yaklaşımlara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmaya dahil edilen tezler örneklem açısından incelendiğinde ‘‘Öğretmen/Öğrenci/Öğretmen Adayları’’ kategorisinde en fazla öğretmenlerin, ‘‘Diğer’’ kategorisinde ise en fazla okul yöneticilerinin örneklem olarak tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu öğretmenlerin toplumda etik ilkeleri uygulama ve yansıtma noktasında temel aktörlerden biri olarak görülmesi açısından örneklem noktasında tercih edilme sıklıklarını açıklamaktadır. Eğitim kurumlarında etik açıdan yönetimin oldukça önem arz etmesinden ve yöneticilerin eğitim kurumlarında etik bir ortamın oluşturulmasındaki rollerinden dolayı okul yöneticilerinin örneklem olarak tercih edilme sıklıkları etik yönetimin ve etik liderliğin araştırmacılar açısından önemli görüldüğünü düşündürmektedir. Veri toplama araçları açısından ele alınan çalışmalar incelendiğinde anket ve ölçek veri toplama araçlarının en fazla tercih edilen araçlar olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum araştırmalarda tercih edilen yöntem ağırlığı tutarlı bir sonuç vermektedir. Her iki kategoride de sonuca daha hızlı ulaşmayı hedefleyen bir yaklaşım olması nedeniyle amaçlı örnekleme yöntemi daha sık tercih edilmiştir. Kaynakça sayılarına bakıldığında ise çoğu çalışmanın 50–99 kaynak aralığında bulunması, literatür taraması bakımından yeterli bir düzeyi gösterse de daha detaylı ve bütüncül kuramsal çerçeveler ve disiplinlerarası referansların (etik felsefesi, hukuk, yönetim, bilişim etiği gibi) sınırlı kullanımı uzun vadede araştırmanın derinliğini kısıtlayabilmektedir.

4.2.ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgulardan yola çıkarak hem alana dair hem de genel uygulama önerileri oluşturulmuştur. Oluşturulan öneriler ele alındığında öncelikle lisans ve yüksek lisans düzeylerindeki öğretmen yetiştirme programlarına zorunlu olarak meslek etiği ile ilgili dersler koyulması gerekir. Derslerin içerikleri; vaka analizi, uygulamalı etik karar verme çalışmaları ve kuramsal bilgiler içerecek şekilde yapılandırılmalıdır. Üniversiteler ile bakanlıklar iş birliği sağlayarak hizmet içi eğitim noktasından meslek etiği modülleri geliştirerek yönetici ve öğretmenlere erişim kolaylığı sağlamalıdır. Doktora düzeyindeki araştırmacılar doktora bursları ve projelere teşvik edilerek meslek etiği konulu çalışmaların sayısı artırılmalıdır. Örnekleme ve çok aşamalı örnekleme gibi olasılıklı yöntemlerin daha çok kullanılması önerilmektedir. Bu elde edilen bulguların daha geniş popülasyonlara uygulanabilirliğini sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, meslek etiği eğitiminin eğitimcilerin değer,

tutum ve davranışlar bakımından etkisini değerlendiren deneysel ya da yarı deneysel çalışmaların yürütülmesi alana katkı sağlayabilir. Ayrıca farklı branşlarda görev yapan öğretmen grupları ile farklı eğitim düzeyleri ve coğrafi bölgeler üzerinde karşılaştırmalı araştırmalar yürütülmesi de meslek etiği algısının kültürel ve yapısal boyutlarını anlamada yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akhan, N. E., & Öztürk, A. (2022). Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının mesleki gelişimine bir katkı: öğretmenlik meslek etiği. *Turkish Journal of Educational Studies*, 9(1), 47-68.
- Aydın, İ. (2003). *Eğitim ve Öğretimde Etik*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Aydın, İ. (2014). *Yönetmel, Mesleki ve Örgütsel Etik*. (6. Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Burakgazi, S. G., Can, I., & Coskun, M. (2020). Exploring Pre-Service Teachers' Perceptions about Professional Ethics in Teaching: Do Gender, Major, and Academic Achievement Matter?. *International Journal of Progressive Education*, 16(4), 213-228.
- Erdem, A. R. & Şimşek, S. (2013). Öğretmenlik meslek etiğinin irdelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 185–203.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2015). *Öğretmenlik Meslek Etiği İlkeleri*. Ankara: MEB Yayınları.
- Strike, K. A., & Soltis, J. F. (2009). *The ethics of teaching* (5th ed.). New York, NY: Teachers College Press.
- Stutchbury, K., & Fox, A. (2009). Ethics in educational research: Introducing a methodological tool for effective ethical analysis. *Cambridge Journal of Education*, 39(4), 489–504.
- Stutchbury, K., & Fox, A. (2009). Ethics in educational research: Introducing a methodological tool for effective ethical analysis. *Cambridge Journal of Education*, 39(4), 489–504.
- Tirri, K. (2010). Teacher values underlying professional ethics. In T. Lovat, R. Toomey & N. Clement (Eds.), *International research handbook on values education and student wellbeing* (pp. 153–161). Dordrecht: Springer.
- Uysal, F., & Kisa, N. (2022). The relationship between prospective teachers' perceptions of ethics and the factors embodying the construction of ethical values. *FIRE: Futuristic Implementations of Research in Education*, 3(2), 68-87.
- Yikmiş, G., & Akbiyik, M. (2022). An investigation of studies on professional ethics conducted with the participation of pre-service teachers in Turkey. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 11 (9), 3303-3313.

SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEK ETİĞİ PROFİLLERİ

Yaren GÜNDOĞDU

Ege Üniversitesi, yarengnd35@gmail.com - <https://orcid.org/0009-0000-1165-0525>

Sedef ÖZDEMİR

Ege Üniversitesi, sedefozdemir080@gmail.com - <https://orcid.org/0009-0001-9646-4330>

Prof. Dr. Pınar ÇAVAŞ

Ege Üniversitesi, pincarcavas@gmail.com - <https://orcid.org/0000-0001-9492-9002>

ÖZET

Meslek etiği, meslek mensuplarının keyfi davranışlarını ve kişisel çıkarlarını sınırlandırarak, mesleki faaliyetlerinin doğru, adil ve topluma yararlı bir biçimde yürütülmesini sağlayan ilke ve kurallar olarak tanımlanabilir. Öğretmenlik mesleği diğer tüm meslekler arasında özellikle etik ilke ve kuralların belirlenmesi ve hayata geçirilerek uygulanması açısından önem arz etmektedir. Öğretmenlik meslek etiği; öğretmenin öğrencilerine, meslektaşlarına, velilere ve topluma karşı olan görev ve sorumluluklarını adil, saygılı, dürüst ve sorumluluk bilinciyle yerine getirmesini sağlayan ilke ve değerler bütünüdür. Ülkemizde öğretmenlik mesleğine ilişkin etik ilkeler MEB tarafından yayınlanan çerçevelendirilmiş ve (i) öğrenciler ile ilişkilerde etik ilkeler, (ii) veliler ile ilişkilerde etik ilkeler, (iii) mesleğe ilişkin etik ilkeler, (iv) meslektaşlarla ilişkilerde etik ilkeler, (v) toplumla ilişkilerde etik ilkeler şeklinde ana başlıklar halinde ayrıntılandırılmıştır. Bir toplumda insan yetiştirmede kritik göreve sahip olan sınıf öğretmenlerinin meslek etiği ilkelerine sahip olması önemli görülmektedir. Bu nedenle bu araştırmada sınıf öğretmeni adaylarının öğretmenlik meslek etiğine ilişkin etik tutum değer ve davranış profillerini belirlemek ve bu profilleri çeşitli demografik değişkenler açısından farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma nicel araştırma desenlerinden tarama deseni kullanılarak yürütülmüştür. Bu kapsamda 2024-2025 eğitim öğretim yılında Türkiye'nin batı bölgesinde bulunan bir devlet üniversitesinde Sınıf Öğretmenliği lisans programında okuyan 115 sınıf öğretmeni adayları araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgular, sınıf öğretmeni adaylarının öğretmenlik meslek etiği profillerinin cinsiyet, lise türü, sınıf düzeyi ve yaşantılarının büyük bölümünü

geçirdikleri bölge değişkenlerine göre farklılaşmadığını göstermektedir. Bu sonuç, öğretmenlik meslek etiği ilkelerinin öğretmen adayları arasında daha evrensel ve bireysel farklılıklardan bağımsız bir yapı sergilediğini düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: sınıf öğretmeni adayı, mesleki etiği, öğretmenlik mesleği

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE REKREASYON KAPSAMINDA AKDENİZ İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN DAVRAZ KAYAK SEZONUNA VE DOĞA SPORLARINA ETKİSİ: NİTEL BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Suzan EROL

Şehit Sezgin Erdoğan Anadolu Lisesi/ Isparta MEB

s.erol3332@gmail.com, 0000-0003-1997-8976

ÖZET

Bu araştırma, Akdeniz iklim kuşağında yer alan Davraz Dağı’nda iklim değişikliğinin kayak sezonu ve doğa sporları üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, iklim değişikliğinin yerel turizm ekonomisi, spor çeşitliliği ve çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki yansımalarını anlamak üzere nitel araştırma deseninde gerçekleştirilmiştir. Veriler, 2025 yılı kış dönemi boyunca Davraz bölgesinde faaliyet gösteren **tesis yöneticileri, turizmciler, sporcular ve yerel yönetim temsilcilerinden oluşan 15 katılımcı** ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Görüşme verileri, Braun ve Clarke’ın (2006) tematik analiz yaklaşımıyla çözümlenmiştir.

Analiz sonucunda altı ana tema belirlenmiştir: **(1)** İklim ve kar koşullarının algısı, **(2)** Talep ve ziyaretçi davranışı, **(3)** Ekonomik ve operasyonel etkiler, **(4)** Uyum ve adaptasyon stratejileri, **(5)** Çevresel ve sürdürülebilirlik perspektifi, ve **(6)** Politika ve işbirliği. Bulgular, katılımcıların son on yılda kar sezonunun ortalama **2–3 hafta kısaldığını**, kar kalitesinde belirgin düşüşler yaşandığını ve **yapay kar üretimi** ile sezonun sürdürülebilir kılınmaya çalışıldığını göstermektedir. Ziyaretçi profili bakımından, kış sezonundaki dalgalanmalar doğa sporlarına (örneğin trekking, bisiklet, kamp) yönelimi artırmıştır. Bölgedeki işletmeler mevsimsel gelir kaybını azaltmak için **dört mevsim turizm yaklaşımı** geliştirme çabası içindedir. Ayrıca, katılımcılar çevresel farkındalığın arttığını, ancak belediye, üniversite ve özel sektör arasındaki işbirliklerinin halen yetersiz olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç olarak, Davraz örneği, Akdeniz kuşağındaki dağ turizminin iklim değişikliğine karşı **uyarlanabilir yönetim, teknolojik yenilik ve çok paydaşlı işbirliği** ekseninde yeniden yapılandırılması gerektiğini göstermektedir. Bu araştırma, hem bölgesel turizm planlaması hem de doğa sporlarının sürdürülebilirliği açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler (Keywords)

İklim değişikliği – Dağ turizmi – Davraz – Kayak sezonu – Doğa sporları – Sürdürülebilir turizm – Tematik analiz

AŞKIN ZARARDA FAİZİN BAŞLANGIÇ TARİHİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ON THE COMMENCEMENT DATE OF INTEREST IN FURTHER DAMAGE

Doç. Dr. İbrahim GÜL

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Hukuk Fakültesi
doc.dr.gul@gmail.com, orcid: 0000-0002-0271-5048

ÖZET

Borcun ifa edileceği gün, taraflarca birlikte belirlenebileceği gibi yasa gereğince de belirlenebilir. Alacaklının para borcunu vadesinde ödemesi gerekir. Borcun vadesinde ödenmemesi halinde borçlu, kural olarak alacaklının ihtarıyla temerrüde düşer. Bununla birlikte borcun ifa edileceği gün, birlikte belirlenmiş veya sözleşmede saklı tutulan bir hakka dayanarak taraflardan biri usulüne uygun bir bildirimde bulunmak suretiyle belirlemişse, bugünün geçmesiyle; haksız fiilde fiilin işlendiği, sebepsiz zenginleşmede ise zenginleşmenin gerçekleştiği tarihte, ihtara gerek kalmaksızın borçlu temerrüde düşmüş olur. Para borcunu ödemekte temerrüde düşen borçlu, kusurdan bağımsız olarak, alacaklının zararını ayrıca ispat etmesine gerek olmaksızın temerrüt tarihinden itibaren kendiliğinden işleyen temerrüt faizini de ödemekle yükümlüdür. Buna ilaveten alacaklı temerrüt faizini aşan bir zarara uğrarsa, borçlu kendisinin hiçbir kusuru bulunmadığını ispat etmedikçe, bu zararı da tazmin etmekle yükümlüdür (TBK m. 122). Temerrüt faizini aşan bu zarar, “aşkın (munzam) zarar” olarak adlandırılır. Aşkın zarar, faiz değildir. Aşkın zararda faizin başlangıç tarihine ilişkin bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Bu kapsamda aşkın zararda faizin başlangıç tarihi, temerrüt tarihi dava tarihi ve zararın doğduğu tarih olarak üç şekilde belirlenebilir. Aşkın zararda faizin başlangıç tarihinin belirlenmesinde aşkın zararın nasıl hesaplandığı dikkate alınmalıdır. Aşkın zarar, borcun vade tarihi ile ödeme tarihi arasında meydana gelen temerrüt faizinin telafi edemediği zararlardan oluşur ve borçlunun muaccel borcunu ödediği tarih itibarıyla hesaplanır. Borçlu bu dönemde temerrüde düştüğünden ayrıca aşkın zarar için de temerrüde düşürülmesine gerek yoktur. Bundan hareketle aşkın zararın doğduğu, en geç borcun ödendiği tarihten itibaren aşkın zarar için temerrüt faizinin işletilmesi gerektiği belirtmek yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Para borcu, temerrüt, temerrüt faizi, aşkın zarar, başlangıç tarihi.

ABSTRACT

The date of performance of a debt may be determined either by agreement between the parties or by law. The debtor is obliged to pay a monetary obligation when it becomes due. If the debt is not paid on the due date, the debtor, as a rule, falls into default upon the creditor's notice. However, if the date of performance has been jointly determined, or has been fixed by one of the parties through a proper notification based on a right reserved in the contract, default occurs automatically when those dates passe; likewise, in torts, on the date the wrongful act is committed; and in unjust enrichment, on the date the enrichment occurs—unless the enriched party is in good faith, in which case a notice is required. A debtor who defaults on paying a monetary obligation is liable, regardless of fault, to pay default interest accruing automatically

from the date of default, without the need for the creditor to prove any loss. Furthermore, if the creditor suffers a loss exceeding the default interest, the debtor must also compensate for this loss unless he proves that he is entirely without fault (TCO Art. 122). This additional loss, which is not interest in nature, is referred to as “further damage” (*aşkın zarar* or *munzam zarar*). There is no explicit statutory regulation regarding the commencement date of interest on such further damage. Accordingly, the commencement date may be determined in three ways: the date of default, the date of further damage occurred, or the date of the lawsuit. This date should be determined regarding the method used to calculate further damage. Further damage consists of the loss arising between the due date and the payment date, which cannot be compensated by default interest, and is calculated as of the date of fulfillment of the obligation. Since the debtor is already in default during this period, additional notice for the excess damage is unnecessary. Therefore, it would be appropriate to state that default interest on the amount of further damage should commence from the date the damage arose, and at the latest, from the date on which the debt was paid.

Keywords: Monetary obligation, default, default interest, further damage, commencement date.

EDİNİLMİŞ MALLARA KATILMA REJİMİNİN TASFİYESİNDE TARIM İŞLETMESİ VE GELİRLERİ

Dr. Öğretim Üyesi İlker KARAÖNDER

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,

ilkerkaraonder@gmail.com - 0000-0003-3625-7273

ÖZET

Bu bildiri, edinilmiş mallara katılma rejiminin tasfiyesi sürecinde tarım işletmesinin unsurları ve bu işletmeye bağlı gelirlerin hukuki niteliğini incelemektedir. Evlilik birliği içinde kurulan veya genişletilen tarım işletmelerinin mülkiyet yapısı, eşlerin emek ve katkı oranları bakımından önemli uyumsuzluk alanlarından biridir. Tarımsal üretimden elde edilen gelirler, destekleme ödemeleri, primler ve hibeler çoğu zaman eşlerin ortak çabasıyla gerçekleşmekte; ancak bu unsurların edinilmiş mal mı yoksa kişisel mal mı sayılacağı tartışmalı olmaktadır. Çalışmada, katılma alacağı hesabına dahil edilmesi gereken gelir unsurları ayrıntılı biçimde değerlendirilmekte; özellikle tarımsal destekleme primlerinin niteliği, kamu politikası yönü ve çiftçinin kişisel emeğiyle olan ilişkisi bakımından analiz edilmektedir. Ayrıca, tarımsal üretimde kullanılan kredi borçlarının ve bu borçların geri ödemesinin tasfiye sürecine etkisi irdelenmektedir. Bildirinin bir diğer boyutu, 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ile 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun mal rejimi hükümleri arasındaki yapısal çelişkiye odaklanmaktadır. Tarım politikası, işletme bütünlüğünü korumayı amaçlarken; mal rejimi hükümleri paylaşımı esas almakta, bu da uygulamada tarım işletmelerinin parçalanması riskini doğurmaktadır. Sonuç olarak, çalışmada tarım politikası hedefleri ile aile hukuku düzenlemeleri arasındaki uyumsuzluk vurgulanmakta ve tarım işletmelerinin tasfiyesinde adalet ile sürdürülebilirlik arasında denge kurulması gereği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Edinilmiş Mallar, Tarımsal İşletme, Katılma Alacağı, 5403 Sayılı Kanun.

YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARININ EĞİTİME YANSIMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Naif KARDAŞ

Milli Eğitim Bakanlığı, naifkardas@hotmail.com-ORCID ID:0000-0002-4802-7478

Ağın BİÇEN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, axinbicen12@icloud.com-ORCID ID: 0009-0006-3881-292X

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, yapay zekâ uygulamalarının eğitim ve öğretim alanındaki yansımalarına ilişkin Türkçe öğretmen adaylarının görüşlerini belirlemektir. Araştırmanın çalışma grubunu Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde öğrenim gören Türkçe öğretmenliği bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Çalışmada araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile veriler toplanmıştır. Görüşme yoluyla toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda Yapay zekânın bilgiye hızlı erişim ve araştırma yapmayı kolaylaştırdığı, eleştirel düşünme becerilerini körelttiği tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının yapay zekâ uygulamalarıyla ulaştıkları bilgilere şüpheyle yaklaştığı görülmüştür. Ödev ve proje hazırlama süreçlerinde özgünlük bağlamında etik sorunlar yaşama kaygısı taşıdıkları, tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının teknolojik altyapı eksikliklerinin neden olduğu fırsat eşitsizliğinin ilerleyen süreçte derinleşeceği kaygısı taşıdıkları görülmüştür. Bununla birlikte adayların, yapay zekâ uygulamalarının eğitimde dönüşüm yaratma potansiyeline sahip olduğu, ancak bu dönüşümün etkili bir şekilde yönetilmesi gerektiği yönünde kanıya sahip oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler; Yapay zekâ, eğitim, öğretim, teknoloji,

A STUDY ON THE REFLECTIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATIONS IN EDUCATION

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the views of Turkish teacher candidates regarding the reflections of artificial intelligence applications in the field of education and training. The study group consists of students studying Turkish teacher training at Van Yüzüncü Yıl University. A qualitative research method was adopted in the study. Data were collected using a semi-structured interview technique prepared by the researchers. The data collected through interviews were analyzed using content analysis. The results of the study revealed that artificial intelligence facilitates quick access to information and research but dulls critical thinking skills. Prospective teachers were found to be skeptical about the information they obtain through artificial intelligence applications. It was determined that they were concerned about ethical issues in the context of originality during the assignment and project preparation processes. It was observed that teacher candidates were concerned that the inequality of opportunity caused by technological infrastructure deficiencies would deepen in the future. However, it was also observed that candidates believe artificial intelligence applications have the potential to transform education, but that this transformation must be managed effectively.

Keywords: Artificial intelligence, education, teaching, technology

TÜRKÇE DERSLERİNDE YAPILAN ORTAK SINAVLARDA AÇIK UÇLU SORULARIN KULLANILMASINA YÖNELİK ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Dr. Naif KARDAŞ

Milli Eğitim Bakanlığı, naifkardas@hotmail.com-ORCID ID:0000-0002-4802-7478

Ayfer CANBAZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi ayfercanbaz6565@gmail.com ORCID ID: 0009-0005-2749-

4463

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Türkçe dersinde yapılan ortak sınavlarda açık uçlu soruların kullanımına yönelik öğretmen ve öğrenci görüşlerini belirlemektir. Araştırmada açık uçlu soruların öğrencilerin dil becerileri üzerindeki etkileri, öğretmen ve öğrencilerin uygulamalara yönelik değerlendirmelerini belirlemektir. Çalışmada nitel araştırma yönteminde yoğun olarak tercih edilen durum çalışması deseni kullanılmıştır. Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından uzman görüşü alınarak geliştirilen görüşme formu kullanılmıştır. Çalışmanın katılımcılarını 8 öğretmen ve 5 öğrenci oluşturmaktadır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşmelerle toplanmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar şu şekildedir: Açık uçlu sorular, öğrencilerin yaratıcı düşünme, yazma ve okuma becerilerini geliştirmektedir. Değerlendirme süreçleri zaman alıcıdır ve sübjektiflik söz konusudur. Dinleme becerilerinde etkisi sınırlıdır. Açık uçlu sorular, öğrenci becerilerini derinlemesine ölçen bir araçtır, ancak uygulama ve değerlendirme süreçlerinde çeşitli zorluklar barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortak sınav, öğretmen ve öğrenci görüşleri, açık uçlu sorular

TEACHER AND STUDENT OPINIONS ON THE USE OF OPEN-ENDED QUESTIONS IN COMMON EXAMS IN TURKISH LANGUAGE CLASSES

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the opinions of teachers and students regarding the use of open-ended questions in common exams in Turkish language classes. The study aims to determine the effects of open-ended questions on students' language skills and the evaluations of teachers and students regarding the applications. The case study design, which is frequently preferred in qualitative research methods, was used in the study. An interview form developed by the researchers based on expert opinion was used to collect data. The participants in the study consisted of 8 teachers and 5 students. Data were collected through semi-structured interviews. The data obtained from the interviews were examined using content analysis. The results obtained in the study are as follows: Open-ended questions develop students' creative thinking, writing, and reading skills. Assessment processes are time-consuming and subjective. Their impact on listening skills is limited. Open-ended questions are a tool that measures student skills in depth, but they present various challenges in the application and assessment processes.

Keywords: Common exam, teacher and student opinions, open-ended questions

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖZÜNDEN ÇEVİRİMİÇİ İLETİŞİMDE SAYGI DEĞERİ

Dr. Öğr. Üyesi Aysegül YILMAZER

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi- aysegul.yilmazer@erdogan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1331-9243

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevrimiçi ilişkilerde “saygı” değerine ilişkin görüşlerini, karşılaştıkları saygısızlık durumlarını ve bu durumlarla baş etme biçimlerini ortaya koymaktır. Çalışma, nitel araştırma yaklaşımına göre tasarlanmış olup, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Karadeniz Bölgesi’ndeki bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 25 öğretmen adayıyla yürütülmüştür. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış; elde edilen bulgular betimsel ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda öğretmen adayları, çevrimiçi iletişimde genellikle saygılı davranmaya özen gösterdiklerini, ancak toplumun bu konuda yeterli duyarlılığa sahip olmadığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların sıklıkla dile getirdikleri saygılı davranış örnekleri; yargılamadan kaçınma, anlayış gösterme, nazik ve yapıcı bir üslup kullanma, izinsiz paylaşımlardan uzak durma, empati kurma ve karşı tarafa değer verme şeklinde sıralanmıştır. Saygısızlık örnekleri ise argo ve küfürlü ifadelerin kullanılması, izinsiz fotoğraf veya video paylaşılması, mesajlara geç yanıt verilmesi ya da hiç cevap verilmemesi olarak belirtilmiştir. Bu tür saygısız davranışlarla karşılaşan öğretmen adayları, genellikle doğrudan tepki gösterme, iletişimi sonlandırma veya arkadaşlığı bitirme gibi stratejilerle başa çıkmaya çalışmış; bu süreçte çoğunlukla üzüntü, kırgınlık ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duygular yaşadıklarını aktarmışlardır. Adaylar, çevrimiçi ortamlarda saygının güçlendirilmesi için bireysel farkındalık çalışmalarının artırılması, medya okuryazarlığı eğitiminin yaygınlaştırılması ve sosyal medya platformlarında denetim ile caydırıcı önlemlerin uygulanmasının gerekli olduğunu vurgulamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Değer, Saygı, Çevrimiçi İletişim, Sosyal Bilgiler.

TÜKETİCİLERİN ALDATICI REKLAMLARA KARŞI KORUNMASI

Ayşe Elif KARATUTLU

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

aelifkaratutlu@gmail.com - 0009-0007-8989-183X

ÖZET

Tüketicinin korunması, sanayileşen toplumlarda giderek önem kazanmaya başlayan bir durumdur. Gelişen toplumlarda ekonomik olarak rekabetin artması, üretilen ve tüketilen malların, hizmetlerin daha hızlı fazla ve kolay şekilde pazarlanması gerekliliğini doğurmuştur. Tüketiciler satın alma kararı alırlarken en önemli etkileyici faktör reklam faktörüdür. Reklamların pazarlama faktörü dışında tüketicileri bilgilendirme unsuru da bulunmaktadır. Bu süreçte malların ve hizmetlerin satışlarının artırılması ve alıcılara ulaşması doğrultusunda başvuru reklam unsuru rekabetçi bir yapıyı oluşturmaktadır. Ancak bazı durumlarda bu rekabet üstünlük kazanmak amacıyla haksız ve hukuka uygun olmayan şekilde söz konusu olmaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle reklamlar günümüzde kitle iletişim araçlarıyla beraber aynı anda birçok insan ulaşmaktadır. Kamu düzeninin zarar görmemesi ve tüketicilerin korunması için bu gücün doğru şekilde kullanılması gerekmekte ve yanlış şekilde kullanılmasının önüne geçilmelidir. Bu doğrultuda çeşitli hukuk sistemlerinde düzenlemeler getirilmiştir. Bu tür önlemlerin alınmadığı sistemlerde ise tüketicilerin her türlü aldatılması durumu kaçınılmaz olmaktadır. Haksızlığa uğramış veya uğradığını ifade eden tüketicinin bu durumu ispat etme yükümlülüğü tüketiciyi oldukça zorlayan bir durumdur. 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun doğrultusunda reklam veren, reklamda yer alan somut iddiaları ispatlamakla yükümlü tutulmuştur. Bu sayede de tüketicinin yükü hafiflemiştir. Bu çalışmamızda, Ticari Reklam, Aldatıcı Reklam ve Haksız Ticari Uygulamaları, reklam çeşitleri ve özellikleri anlatılacak olup mevcut reklamlar doğrultusunda tüketicinin nasıl korunduğunu, tüketicilerin bu hususta korunması yolları ve hukukumuzda buna yönelik düzenlemeler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Reklam, Aldatıcı Reklam, Tüketicinin Korunması, Ticari reklam, Haksız Ticari Uygulamalar

TÜRKİYE-İSRAİL ARASINDA TİCARİ ANLAŞMALAR: TARİHSEL GELİŞİM, EKONOMİK ETKİLERİ VE GELECEK PERSPEKTİFİ

Öğr.Gör. Kartal TÜRK

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi,

kturk@subu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9577-8231

Öğr.gör Cemal EROGLU

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

ceroglu@subu.edu.tr

ORCID:0000-0001-6462-7708

Öğr.Gör. Cihan ÖZYİLDİRİM

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

ÖZYİLDİRİM@subu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3797-0599

ÖZET

Türkiye, İsrail'i 1949'da tanıyan ilk Müslüman çoğunluklu ülke olarak, iki ülke ilişkilerini stratejik bir ittifakla pekiştirmiştir. Türkiye ve İsrail arasındaki ticari ilişkiler, diplomatik tanınmanın ardından hızla gelişim göstermiştir. Ticari anlaşmalar, bu ilişkinin ekonomik omurgasını oluşturmuş; savunma, turizm ve ticaret alanlarında iş birliğini teşvik etmiştir. Özellikle 1996'da imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (STA), sanayi ürünlerinde gümrük vergilerini sıfırlayarak ticareti canlandırmıştır.

Bu çalışma, iki ülke arasındaki başlıca ticari anlaşmaları tarihsel bağlamda inceleyerek, ekonomik hacimdeki artışı, sektörel etkileri ve siyasi gerilimlerin ticari dinamikler üzerindeki rolünü analiz etmektedir. Araştırma, ikili ticaretin Ortadoğu'da nadir görülen bir istikrar örneği sunduğunu, ancak 2023-2024 Gazze kriziyle kesintiye uğradığını ortaya koymaktadır.

Çalışmada yaşanan siyasi krizlerin dış ticareti sektörel ve ürün bazlı nasıl etkilediği ve ticaretimizin gelecek perspektifini ele alınmaktadır. 1994'de 304 milyon olan hacim 2000'de 1 milyar dolara 2022'de 8.91 milyar dolara ulaşmıştır. 2023 akso tufanı operasyonu siyasi gerilimle kesintiye uğramış. 2 Mayıs 2024'te tüm ithalat ve ihracat durdurulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Dış Ticaret, Ticari Anlaşmalar, İhracat, İthalat

MERİTOKRASİ POZİTİF AYRIMCILIĞA KARŞI: CHERYL HOPWOOD DAVASI

Dr. Öğretim Üyesi Seval YAMAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

seval.yaman@asbu.edu.tr

ORCID ID: ORCID:0000-0002-9451-3602

ÖZET

Meritokrasi ile pozitif ayrımcılık (ve bunun devamı olan olumlayıcı eylem), bir yandan modern toplumları şekillendiren iki önemli politik ve toplumsal ilke olurken, diğer yandan bu iki ilkenin teoride ve uygulamada birbirini dışlayıp dışlamadığı ya da bu ikisinin birlikte varolup olamayacağı sorusu, güncelliğini hiç yitirmeyen adalet tartışmalarının bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki ilke de insanın doğduğu koşulları temel alırken, meritokrasi insanlara çalışarak bu koşulları değiştirme ve toplumda daha iyi konumlara yükselme şansı verdiğini iddia etmekte, pozitif ayrımcılık ise insanın doğduğu koşulları sadece çalışarak değiştiremeyeceği, bu koşulların kişinin sınırlarını belirlediği bu sebeple olumlayıcı eylem politikaları ile insanların desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu makalede, meritokrasi ve pozitif ayrımcılık ilkeleri, üniversitelerin öğrenci kabul süreçlerinde pozitif ayrımcılık politikalarının yeniden tartışmaya açılması açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilen Cheryl Hopwood Davası üzerinden tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Meritokrasi, Pozitif Ayrımcılık, Olumlayıcı Eylem, Adalet,

MERITOCRACY VS. AFFIRMATIVE ACTION: THE CHERYL HOPWOOD CASE

ABSTRACT

While meritocracy and positive discrimination (and its continuation, affirmative action) have emerged as two pivotal political and social principles shaping modern societies, the question of whether these principles inherently contradict each other -or whether they can coexist- remains a central and enduring theme within contemporary debates on justice. Both approaches take the conditions of one's birth as their starting point. Meritocracy emphasizes that individuals can overcome these initial circumstances through effort and achievement, thereby attaining higher

positions within society. Conversely, positive discrimination argues that the inequalities rooted in birth conditions cannot be eliminated solely through individual effort; since such conditions set structural limits on opportunity, affirmative action policies are necessary to ensure fairness and inclusion. This paper discusses the principles of meritocracy and positive discrimination in the context of the Cheryl Hopwood case, which is widely considered a critical turning point in the reconsideration of affirmative action policies within university admission processes.

Keywords: Meritocracy, Positive Discrimination, Affirmative Actice, Justice

EMPERYALİZM, SYKES-PİCOT, WILSON İLKELERİ, MONDROS MÜTAREKESİ, SEVR ANLAŞMASI, LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE YENİ DÜNYA DÜZENİNDE TÜRKİYE'Yİ BEKLEYEN TEHLİKELER

Sözer AKYILDIRIM¹

Iğdır Üniversitesi, Iğdır Meslek Yüksekokulu, Iğdır, Türkiye

ORCID ID :0000-0002-6847-5913

sozerakyildirim@hotmail.com,+90 530 304 61 51

Bir devletin sınırlarını genişletme hırsına “Emperyalizm” denir. Emperyalist devletler, başka ülkeleri denetimleri altına alarak, hüküm sürdükleri sınırları genişletmek isterler. Devletler emperyalizme daha çok, ticaret yaptıkları alanları genişletmek için başvurmuşlardır. Birçok Avrupa devletleri, Afrika, Asya, Güney Amerika’da sömürgeler kurarak, birer imparatorluk meydana getirmişlerdir. Birinci ve ikinci Dünya savaşının nedenleri arasında belki de en önemlisi Avrupa devletlerinin emperyalist politikalar gütmesiydi. İkinci dünya savaşının sona ermesinin ardından 12 Mart 1947 Truman Doktrini ile başlayan soğuk savaş 26 Mart 1991 yılında 44 yıl 9 ay iki hafta sonra, sona erdi. Doğu ve Batı blokları arasındaki ideolojik, askeri, siyasi ve ekonomik çatışma sonucunda ABD ve NATO kesin Zafer kazanmış ve doğu Avrupa’daki sosyalist devletler, çözülmüş doğu ve batı olarak ayrılan Almanya; Berlin duvarının yıkılmasıyla birleşmiş ve Sovyetler birliği dağılmıştır.

Soğuk savaşın sona ermesi, iki kutuplu dünyanın yıkılması ile birlikte Emperyalizm hiçbir işini yarım bırakmamıştır. Ulus devletlerin ömrünü tamamladığı algısı yaratılarak Türk Milletinin birlik ve beraberliğine saldırılar yapılmaktadır. Neo liberal politikalarla devletlerin şirketler gibi yönetilmesi milli ruhun ortadan kaldırılması çağrıları her geçen gün çoğalmaktadır. Türk Milli Kimliğini savunmak adeta bölücülük ve ırkçılık sayılmıştır. Türkiyelilik, Türkiyeli bayrağı gibi ifadelerle ülkenin omurgası çökertilmek istenmektedir. Bu algı operasyonları ile Türk milleti ayırmaya, ötekileştirilmeye çalışılmıştır. Refah, Demokrasi, İnsan Hakları, gibi vaatlerle Türk kamuoyu bu yeni dünya düzenine entegre edilmek istenmektedir. Türkiye’nin Avrupa Birliğine üye olması ile başlayan süreçte, Kopenhag kriterleri, Siyasal dayatmalar Türk milletinin 60 yılını çalmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra başlatılan Kürt isyanları, sağ sol çatışmaları, ASALA Terör Örgütünün saldırıları, PKK’nın yaptığı terör eylemleri, Büyük Kürdistan kurma, Ermeni soy kırımı, Emperyalizmin Türkiye’ye dayatmaları olmuştur. Dünden bugüne nasıl geldiğini anlamak istiyorsak Sykes-Picot antlaşması, Wilson ilkelerini, Mondros Mütarekesini, Sevr Antlaşmasını iyi analiz etmemiz gerekecektir. Lozan Barış antlaşmasının gündeme getirilmek istenmesinin altında yatan sebepler nelerdir? sorusunun cevabını bulmak zorundayız. Bu çalışmada Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye’yi bekleyen tehlikeler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, Yeni Dünya Düzeni, Ortadoğu, Türk, Cumhuriyet Dönemi

¹ Iğdır Üniversitesi, Iğdır MYO Öğretim Görevlisi

Imperialism, Sykes-Picot, Wilson Principles, Mondros Armistice, Treaty of Sevres, Lausanne Peace Treaty and the Dangers Awaiting Turkey in the New World Order

Sözer AKYILDIRIM²

Iğdır University, Iğdır Vocational School, Iğdır, Türkiye

ORCID ID :0000-0002-6847-5913

sozerakyildirim@hotmail.com, +90 530 304 61 51

The ambition of a state to expand its borders is called “Imperialism”. Imperialist states want to expand the borders they rule by taking other countries under their control. States have mostly resorted to imperialism in order to expand the areas in which they trade. Many European states created empires by establishing colonies in Africa, Asia and South America. Perhaps the most important reason for the First and Second World Wars was the imperialist policies pursued by European states. After the end of the Second World War, the Cold War, which started with the Truman Doctrine on March 12, 1947, ended on March 26, 1991, 44 years, 9 months and two weeks later. As a result of the ideological, military, political and economic confrontation between the Eastern and Western blocs, the United States and NATO won a decisive victory and the socialist states in Eastern Europe, Germany, which was divided into East and West, united with the fall of the Berlin Wall and the Soviet Union disintegrated.

With the end of the Cold War and the collapse of the bipolar world, Imperialism has left no work unfinished. By creating the perception that nation states have completed their lifespan, attacks are being made on the unity and solidarity of the Turkish Nation. With neo-liberal policies, the calls for states to be managed like companies and the elimination of the national spirit are increasing day by day. Defending Turkish National Identity is almost considered separatism and racism. The backbone of the country is wanted to collapse with expressions such as Turkishness and the Turkish flag. With these perception operations, the Turkish nation has been tried to be separated and marginalized. With promises such as Prosperity, Democracy, Human Rights, the Turkish public opinion is wanted to be integrated into this new world order. In the process that started with Turkey's membership to the European Union, Copenhagen criteria and political impositions have stolen 60 years of the Turkish nation.

After the proclamation of the Republic, Kurdish rebellions, left-right conflicts, attacks by the ASALA terrorist organization, terrorist acts by the PKK, the establishment of a Greater Kurdistan, Armenian genocide, impositions of imperialism on Turkey. If we want to understand how we have come from yesterday to today, we need to analyze the Sykes-Picot Treaty, Wilson's principles, the Armistice of Mudros and the Treaty of Sevres. We have to find the answer to the question of what are the underlying reasons for wanting to bring the Lausanne Peace Treaty to the agenda. In this study, the New World Order and the dangers awaiting Turkey are discussed. Keywords: Imperialism, New World Order, Middle East, Turkish, Republic Period

² Iğdır Üniversitesi, Iğdır MYO Öğretim Görevlisi

YEŞİL SPOR TESİSLERİ VE ÇEVRE DOSTU YÖNETİM UYGULAMALARI

İsmet SEVAL¹, Doç. Dr. Şakir TÜFEKÇİ² Dr. Öğr. Üyesi Fatma Hilal YAĞIN³

1: İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim dalı, Malatya, Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0002-4294-2237> -ismetseval@hotmail.com

2: İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Malatya, Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0002-7815-571> - sakir.tufekci@inonu.edu.tr

3: İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Malatya, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-9848-7958> - hilal.yagin@gmail.com.tr

ÖZET

Bu çalışma, spor tesislerinin sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda çevreye duyarlı biçimde yönetilmesini ve bu bağlamda yeşil spor tesisleri kavramının önemini incelemektedir. Günümüzde spor endüstrisi yalnızca fiziksel aktivite ve rekreasyon alanı sunmakla kalmayıp, aynı zamanda enerji, su ve doğal kaynak tüketimi açısından önemli bir çevresel etkiye sahiptir. Bu durum, spor yönetiminde sürdürülebilirlik ilkesinin benimsenmesini zorunlu hale getirmiştir. Yeşil spor tesisleri; yenilenebilir enerji kullanımı, atık yönetimi, su tasarrufu, karbon ayak izinin azaltılması ve çevre dostu materyal kullanımı gibi uygulamalarla çevresel etkileri minimize etmeyi amaçlayan yapılardır.

Bu araştırmada nitel doküman analizi yöntemiyle ulusal ve uluslararası literatür incelenmiş, yeşil tesis yönetimine yönelik iyi uygulama örnekleri ve politika yaklaşımları değerlendirilmiştir. Bulgular, yeşil tesis uygulamalarının yalnızca çevresel değil, aynı zamanda ekonomik (maliyet tasarrufu, enerji verimliliği) ve sosyal (çevre bilinci, sürdürülebilir spor kültürü) boyutlarda da olumlu etkiler yarattığını göstermektedir.

Sonuç olarak, yeşil spor tesisleri sürdürülebilir spor yönetiminin temel bileşenlerinden biri olarak görülmeli; çevre dostu yönetim anlayışı kamu kurumları, yerel yönetimler ve spor organizasyonları düzeyinde bütüncül bir şekilde yaygınlaştırılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil spor tesisi, sürdürülebilirlik, çevre dostu yönetim, enerji verimliliği, karbon ayak izi

GREEN SPORTS FACILITIES AND ENVIRONMENTALLY FRIENDLY MANAGEMENT PRACTICES

ABSTRACT

This study examines the management of sports facilities in line with sustainable development goals and highlights the significance of the concept of green sports facilities. Today, the sports industry not only provides spaces for physical activity and recreation but also has a considerable environmental impact in terms of energy, water, and natural resource

consumption (Allen & Collins, 2022). This situation necessitates the adoption of sustainability principles in sports management. Green sports facilities are designed to minimize environmental impacts through practices such as the use of renewable energy, effective waste management, water conservation, reduction of carbon footprint, and the utilization of eco-friendly materials (Kaya, 2020; UNEP, 2022).

Using a qualitative document analysis method, this research reviews national and international literature to evaluate best practices and policy approaches related to the management of green sports facilities. The findings indicate that green facility practices generate positive outcomes not only environmentally but also economically—by reducing operational costs and increasing energy efficiency—and socially, by fostering environmental awareness and a culture of sustainable sports (GSB, 2023; IOC, 2021).

In conclusion, green sports facilities should be considered a fundamental component of sustainable sports management. Environmentally friendly management approaches should be systematically integrated and promoted at the levels of public institutions, local governments, and sports organizations.

Keywords: Green sports facility, sustainability, eco-friendly management, energy efficiency, carbon footprint

SPOR YÖNETİMİ EĞİTİMİNDE DİJİTAL ÖĞRENME ORTAMLARININ KULLANIMI

İsmet SEVAL¹, Doç. Dr. Şakir TÜFEKÇİ² Dr. Öğr. Üyesi Fatma Hilal YAĞIN³

1: İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim dalı, Malatya, Türkiye.
<https://orcid.org/0000-0002-4294-2237> -ismetseval@hotmail.com

2: İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Malatya, Türkiye.
<https://orcid.org/0000-0002-7815-571> - sakir.tufekci@inonu.edu.tr

3: İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Malatya, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0002-9848-7958> - hilal.yagin@gmail.com.tr

ÖZET

Bu derleme çalışmasının amacı, spor yönetimi eğitiminde dijital öğrenme ortamlarının kullanımına yönelik mevcut araştırmaları inceleyerek, alanın teorik, pedagojik ve teknolojik dönüşüm sürecine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme ortaya koymaktır. Günümüz yükseköğretiminde dijitalleşme, bilgiye erişim biçimlerini, öğretim yöntemlerini ve öğrenme kültürünü köklü biçimde dönüştürmektedir. Spor yönetimi gibi hem teoriye hem de uygulamaya dayalı disiplinlerde bu dönüşüm, öğretim programlarının yapısını, öğrenci etkileşimini ve mesleki yeterlik anlayışını doğrudan etkilemektedir. Araştırmada 2010–2024 yılları arasında yayımlanmış ulusal ve uluslararası çalışmalar taranmış, içerik analizi yöntemiyle ortak temalar belirlenmiştir. Bulgular; “erişim ve esneklik”, “etkileşim ve katılım”, “uygulamalı öğrenmede zorluklar” ve “geleceğe yönelik eğilimler” olmak üzere dört ana ekseninde toplanmıştır. Literatür, dijital ortamların erişilebilirlik, materyal çeşitliliği ve zamansal esneklik açısından önemli katkılar sunduğunu; ancak özellikle uygulamalı derslerde etkileşim eksikliği, teknik yetersizlik ve motivasyon düşüklüğü gibi sorunların devam ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, dijital öğrenme ortamları spor yönetimi eğitiminde tamamlayıcı bir işlev görmekte, öğrenme fırsatlarını genişletmekte ve öğrenci merkezli yaklaşımların gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte, etkili bir dijital dönüşümün gerçekleşebilmesi için pedagojik tasarımın güçlendirilmesi, öğretim elemanlarının dijital yetkinliklerinin artırılması ve altyapısal yatırımların desteklenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Spor yönetimi, dijital öğrenme, uzaktan eğitim, derleme çalışma, yükseköğretim

THE USE OF DİGİTAL LEARNING ENVİRONMENTS İN SPORTS MANAGEMENT EDUCATION

ABSTRACT

The purpose of this review study is to examine existing research on the use of digital learning environments in sports management education and to provide a comprehensive evaluation of the field's theoretical, pedagogical, and technological transformation. Digitalization in higher education has fundamentally reshaped how knowledge is accessed, delivered, and internalized. In disciplines such as sports management, which integrate both theoretical and practical components, this transformation has directly influenced the structure of curricula, patterns of student engagement, and conceptions of professional competence. The

study systematically reviewed national and international publications from 2010 to 2024, identifying common themes through content analysis. The findings were categorized under four major dimensions: “accessibility and flexibility,” “interaction and participation,” “challenges in practical learning,” and “future directions.” The literature indicates that digital environments significantly enhance accessibility, material diversity, and temporal flexibility; however, persistent challenges remain in maintaining student motivation, ensuring interaction in practical courses, and overcoming infrastructural limitations.

Overall, digital learning environments serve as a complementary component in sports management education by expanding learning opportunities and fostering student-centered pedagogies. Nevertheless, achieving sustainable and effective digital integration requires strengthening instructional design, enhancing educators’ digital competencies, and improving institutional technological infrastructure.

Keywords: Sports management, digital learning, distance education, review study, higher education

CHILDHOOD ADVERSITY AND SOCIAL WORK WITH REPATRIANT CHILDREN IN AZERBAIJAN

Ulviyya MIRZAYEVA

Ph.D. Student, Azerbaijan University

ORCID ID: 0000-0003-0560-8018

E-mail: ulviyya.mirzayeva@au.edu.az

Summary

Childhood years are the “building block” years that help lay the groundwork for an individual’s relationships, behavior, health and social life. When defining childhood, it is emphasized that it is the basic stage of life and its effect continues throughout the individual’s life. For this reason, childhood has great importance in shaping the individual’s life. Statistics show that in every country in the world, approximately 2 out of 3 children have at least one negative childhood experience, and 1 out of 5 children have 3 such experiences. Adverse childhood experiences (ACE) include both negative situations experienced directly by the child and negative experiences encountered in the environment surrounding the child. As a result of research, it has been concluded that ACE not only negatively affects the overall development of the child, but also increases the risk of health and social problems in the future. Looking at the example of Azerbaijan, the unpleasant childhood experiences of children who faced war in Syria and Iraq and are now being repatriated to Azerbaijan can be evaluated in this direction. Sleep problems, overthinking, aggressiveness, avoidance of questions, shyness, anxiety, fear, hyperactivity, flashbacks have been reported especially in teenagers and young children. It has been found that abused children and adolescents are more prone to dissociation than adults during psychological help.

Keywords: ACE, individual’s relationships, immigration, ferocity

MİLLİYETÇİ VE MUHAFAZAKÂR BİR AYDIN OLARAK PEYAMİ SAFA’NIN “DÜŞÜNEN ADAM” YAZILARI

Dr. Nagihan EREN

nagehaneren38@gmail.com- 0000-0003-2820-1288

ÖZET

Peyami Safa, Türk edebiyatının birçok alanında verdiği eserleriyle ünlü bir yazar olarak tanınmıştır. Bununla birlikte birçok dergi ve gazetede yazıları yayınlanan Peyami Safa, Türk fikir hayatının en üretken yazarlarından biri olarak dikkat çekmiştir. Zira Türkiye’nin meselelerine getirdiği çözümleyici yaklaşımıyla kitleler üzerinde etkili olmuştur. Onun fikir dünyasının en dikkat çekici yanı milliyetçilik ve muhafazakârlık tonunun belirgin olmasıdır. Bununla birlikte inkılapçılığı ve Batı’yı reddetmeyen yaklaşımıyla Türk sağında etkili olmayı başarmıştır. Vefat etmeden önce Düşünen Adam adlı dergide yazan Peyami Safa, kendini tanımlayan milliyetçi ve muhafazakâr aydın figürünü bu dergide devam ettirmiştir. Diğer yandan Düşünen Adam dergisinin 1961’de yayınlamaya başlaması Peyami Safa’nın 27 Mayıs askeri müdahalesine karşı düşüncelerinin yayınlanmasını mümkün hale getirmiştir. Bu çalışma Peyami Safa’nın Düşünen Adam dergisindeki yazılarına odaklanmaktadır. Türk siyasi ve fikri hayatını meşgul eden komünizm, devrim, inkılap, milliyetçilik, ırkçılık gibi konulara karşı yaklaşımını tahlil etmektedir. Bu bağlamda Safa’nın bir yönüyle analitik diğer yönüyle ise bütünleştirici yaklaşımının ana hatlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Peyami Safa, Düşünen Adam Dergisi, Türk Sağ, Milliyetçilik, Muhafazakârlık

Peyami Safa’s “Düşünen Adam” Writings as a Nationalist and Conservative Intellectual

Abstract

Peyami Safa is known as a famous writer with his works in many fields of Turkish literature. Moreover, Peyami Safa, whose articles were published in many magazines and newspapers, attracted attention as one of the most productive writers of Turkish intellectual life. Because he had an impact on the masses with his analytical approach to Turkey's problems. The most striking aspect of his world of ideas is the distinct tone of nationalism and conservatism. However, he succeeded to be influential on the Turkish right with his approach that did not reject the West and revolutionism. Peyami Safa, who wrote for the magazine called Düşünen Adam before his death, continued his self-defining nationalist and conservative intellectual figure in this magazine. On the other hand, the publication of the Düşünen Adam magazine in 1961 made it possible to publish Peyami Safa's thoughts against the 27 May military intervention. This study focuses on Peyami Safa's articles in the Düşünen Adam magazine. It analyses his approach to issues such as communism, revolution, reform, nationalism and racism that occupy Turkish political and intellectual life. In this context, it aims to identify the main lines of Safa's analytical and integrative approach.

Keywords: Peyami Safa, Düşünen Adam Magazine, Turkish Right, Nationalism, Conservatism

TOLSTOY'UN KRÖYÇER SONAT ESERİNDE ERİL AHLAK ve KADIN

Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI

Herhangi Bir Kuruma Bağlı Değil

ORCID: 000-0003-1052-6092

sevrafirinci@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada Tolstoy'un *Kröyçer Sonat* eseri analiz edilmiştir. Eser, kadın erkek ilişkilerine, evliliğe eril dünyanın penceresinden bakarak betimleyen ancak bu perspektifi eleştiren nitelikte bir eserdir. Cinsellik, kadın bedeni, evlilik, aşk ve kadın erkek ilişkilerine derinlikle bakarak eril anlayışı çözümleme olanağı veren eser, bir erkeğin (ana karakter) dilinden kadın erkek ilişkisi ve cinselliğe dair tanımlamaların yapılmasıyla başlar. Kendini eleştirerek eril anlayışa da eleştiri getiren ana karakterin diyalogu, kadına bakış açısını da betimlemektedir. Eleştiri içinde kadına bedeni ve cinsel kimliği üzerinden bakılması gerektiğine dair vurgu kendini hissettirir. Zira ana karakter kendisiyle aşkla birlikte olan kadının bedenine bakışını ve onunla yaşadığı cinselliğe dair alışverişi betimledikten sonra asıl ahlaksızlığın kadına yönelik bu bakış açısını olduğunu vurgular. Fuhuş veya bedenlen yaşanan cinselliğin toplum genelinde ahlaksızlık görüldüğünü belirtilirken, asıl ahlaksızlığın kadına sadece bir meta (cinsel obje) gibi bakarak bunu maddi karşılık düşüncesiyle gerçekleştiren zihniyete ait olduğu vurgulanır. Ataerkil anlayışın kadın bedenini aşağılayan ve metalaştıran tüm bilinçaltını bu satırlarda dile getirirken eleştiriye de tabi tutmaktadır. Eser, ataerkil sistemin çelişkilerini ortaya koyması itibarıyla analiz edilmeye değer görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Tolstoy, Kadın, Ataerkillik

TOLSTOY'S KRÖYÇER SONATA: MASCULINE MORALITY AND WOMEN

ABSTRACT

This study analyses Tolstoy's work *The Kreutzer Sonata*. The work depicts male-female relationships and marriage from the perspective of the male world, yet it is a work that critiques this perspective. By taking an in-depth look at sexuality, the female body, marriage, love, and male-female relationships, the work provides an opportunity to analyse the male understanding. It begins with the main character (a man) defining male-female relationships and sexuality. The

dialogue of the main character, who criticises himself and thus also criticises the male understanding, depicts the perspective on women. The critique emphasises the need to view women through their bodies and sexual identities. After describing his view of the body of the woman he is in love with and their sexual encounters, the main character stresses that the real immorality lies in this perspective towards women. While prostitution or physical sexuality is considered immoral in society at large, the critique emphasises that the real immorality lies in the mentality that views women merely as commodities (sexual objects) and engages in such acts for material gain. While articulating the entire subconscious of the patriarchal understanding that degrades and commodifies the female body in these lines, it also subjects it to criticism. The work is considered worthy of analysis for its exposure of the contradictions of the patriarchal system.

KeyWords: Tolstoy, Women, Patriarchy

INNOVATIVE TEACHING STRATEGIES IN HIGHER EDUCATION

Dr. Ahmed Al-Mutairi

Dr. Sara Al-Fahad

Department of Educational Sciences, King Saud University, Riyadh, Saudi Arabia

Abstract

The rapid transformation of global education has necessitated the adoption of innovative teaching strategies in higher education. This study explores a range of instructional methodologies that promote active learning, creativity, and critical thinking among university students. It emphasizes the integration of technology-enhanced learning environments, collaborative projects, and problem-based learning approaches to enhance student engagement and learning outcomes. The research also investigates how adaptive teaching models can accommodate diverse learning styles and cultural backgrounds in globalized classrooms. Furthermore, the study highlights the role of digital literacy and artificial intelligence tools in personalizing education and providing real-time feedback. Through qualitative analysis and interviews with experienced educators, the paper identifies the challenges faced in implementing innovation-driven pedagogies, such as resistance to change, limited resources, and institutional constraints. The results underscore that a student-centered approach supported by interactive learning tools significantly improves academic achievement and motivation. Ultimately, this research advocates for the continuous professional development of educators and the creation of flexible curricula to ensure that higher education remains relevant, inclusive, and transformative in an ever-evolving knowledge society.

Keywords: Innovative Pedagogy, Higher Education, Active Learning, Digital Literacy

DIGITAL LEARNING PLATFORMS AND STUDENT ENGAGEMENT

Dr. Leila Mansouri
Prof. Dr. Reza Khatami
Neda Farhadi

Department of Educational Technology, University of Tehran, Tehran, Iran

Abstract

Digital learning platforms have become integral to modern education systems, offering diverse opportunities for student engagement, collaboration, and personalized learning. This study examines how online learning management systems (LMS) and digital platforms enhance students' motivation, participation, and performance in higher education. It explores both synchronous and asynchronous learning environments, focusing on how digital tools facilitate peer interaction, feedback, and self-paced learning. The research employs a mixed-methods approach, combining surveys and case studies from Iranian universities to assess student attitudes toward virtual learning. Findings reveal that effective platform design, instructor responsiveness, and multimedia content are critical to maintaining engagement and improving academic performance. The study also identifies major challenges, including digital fatigue, unequal access to technology, and insufficient training for instructors. Recommendations include integrating gamification elements, real-time communication tools, and adaptive learning algorithms to foster deeper interaction and inclusivity. As education continues to evolve in the digital age, these findings underscore the need for universities to adopt a learner-centered framework that bridges technology and pedagogy for optimal educational outcomes.

Keywords: Digital Learning, Student Engagement, Online Education, Learning Platforms

CURRICULUM DEVELOPMENT FOR MULTILINGUAL CLASSROOMS

Dr. Rasha Al-Haddad

Omar Al-Masri

Faculty of Education, University of Jordan, Amman, Jordan

Abstract

In increasingly multicultural and multilingual educational environments, curriculum development plays a pivotal role in ensuring equitable learning opportunities for all students. This study investigates the principles and practices of designing curricula for multilingual classrooms in higher education. It examines how language diversity impacts learning experiences, academic performance, and classroom participation. The research emphasizes the importance of culturally responsive pedagogy and inclusive assessment strategies that accommodate learners from various linguistic backgrounds. By analyzing case studies from Jordanian universities, the study highlights successful models that integrate bilingual instruction, language scaffolding, and cross-cultural collaboration. Moreover, it explores how technology and digital tools can support multilingual education through translation software, online glossaries, and interactive platforms. Findings suggest that teacher preparedness and institutional support are key factors in implementing effective multilingual curricula. The study concludes with policy recommendations to promote inclusive education and strengthen linguistic diversity as a valuable asset in globalized academic contexts.

Keywords: Multilingual Education, Curriculum Design, Inclusive Pedagogy, Higher Education

THE ROLE OF TEACHER TRAINING IN IMPROVING EDUCATIONAL OUTCOMES

Dr. Fadi Khalil

Dr. Lina Youssef

Dr. Samir Nassar

Faculty of Education, Damascus University, Damascus, Syria

Abstract

Teacher training serves as a cornerstone for achieving quality education and improving student outcomes across all levels of instruction. This study explores how professional development programs contribute to enhancing teaching effectiveness and educational performance. It investigates both pre-service and in-service training models, focusing on pedagogical innovation, classroom management, and the integration of digital tools in instruction. The research utilizes qualitative interviews with educators and education policymakers in Syria to identify gaps between theoretical knowledge and practical classroom application. Results reveal that sustained mentorship, reflective teaching practices, and continuous assessment of training programs significantly impact teachers' instructional quality. Moreover, the study underscores the importance of culturally contextualized training that aligns with national education standards and local classroom realities. Recommendations include implementing evidence-based professional development programs, investing in teacher leadership initiatives, and establishing peer-learning networks. Ultimately, this research demonstrates that empowering teachers through structured and adaptive training directly translates into improved student learning outcomes and long-term educational reform.

Keywords: Teacher Training, Educational Outcomes, Professional Development, Pedagogy

EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Dr. Fatemeh Rahimi

Dr. Ali Karimi

Department of Environmental Education, Shiraz University, Shiraz, Iran

Abstract

Education for Sustainable Development (ESD) has emerged as a critical framework for addressing global environmental, social, and economic challenges. This study explores how ESD principles can be effectively integrated into higher education curricula to promote sustainability-oriented mindsets among students. Through a review of existing models and case studies from Iranian universities, the research analyzes key barriers to implementation, including limited institutional support, insufficient teacher training, and lack of interdisciplinary collaboration. It further examines how experiential learning, community-based projects, and interdisciplinary teaching approaches foster sustainable values and critical thinking. Findings indicate that successful ESD programs rely on holistic frameworks that connect environmental literacy with ethical, cultural, and technological perspectives. Moreover, the study highlights the need for policy reforms and collaborative partnerships between academia, government, and civil society to achieve long-term sustainability goals. The paper concludes that ESD not only enriches learning experiences but also empowers future leaders to act responsibly toward the planet and society.

Keywords: Sustainable Development, Environmental Education, Higher Education, Interdisciplinary Learning

BLENDED LEARNING APPROACHES IN UNIVERSITY SETTINGS

Amal Hassan

Dr. Yasser Ibrahim

Prof. Dr. Huda Mahmoud

Department of Educational Technology, Cairo University, Cairo, Egypt

Abstract

Blended learning, which combines face-to-face and online instruction, has become an essential approach in modern university education. This study explores how blended learning enhances flexibility, engagement, and performance among university students. It examines different instructional models, including flipped classrooms, hybrid courses, and modular e-learning, implemented across Egyptian universities. Using both qualitative and quantitative data, the study assesses the impact of blended learning on student satisfaction, knowledge retention, and academic achievement. Findings indicate that when effectively designed, blended learning fosters active participation, self-directed learning, and collaboration. However, challenges such as digital infrastructure limitations, lack of teacher readiness, and student adaptation issues remain significant obstacles. The paper proposes strategies for improving blended course design, emphasizing continuous feedback, instructor-student communication, and the use of interactive digital resources. Ultimately, this research underscores the need for institutional policies that promote blended learning as a sustainable educational model in higher education.

Keywords: Blended Learning, Higher Education, E-Learning, Student Engagement

STUDENT-CENTERED LEARNING AND ACADEMIC ACHIEVEMENT

Dr. Mohammed Al-Rashid

Dr. Aisha Al-Salem

College of Education, Kuwait University, Kuwait City, Kuwait

Abstract

Student-centered learning (SCL) represents a paradigm shift from traditional, teacher-led instruction to an active, participatory learning environment. This study investigates the relationship between SCL approaches and academic achievement among university students. Drawing upon empirical data from higher education institutions in Kuwait, it examines various instructional methods such as collaborative learning, peer assessment, and project-based learning. The research emphasizes how SCL promotes autonomy, critical thinking, and problem-solving abilities. Results reveal that students exposed to SCL frameworks demonstrate higher levels of engagement, self-efficacy, and overall performance. However, the transition to SCL requires institutional support, professional development for instructors, and the reformation of assessment strategies. The study concludes that adopting student-centered pedagogies can significantly enhance learning outcomes and create a more dynamic and inclusive academic environment, aligning with global trends in higher education reform.

Keywords: Student-Centered Learning, Academic Achievement, Higher Education, Collaborative Learning

TECHNOLOGY INTEGRATION IN MODERN CLASSROOMS

Dr. Hassan Jafar

Dr. Mariam Abbas

Dr. Ali Hussein

Prof. Dr. Zainab Karim

Department of Educational Innovation, University of Baghdad, Baghdad, Iraq

Abstract

The integration of technology into modern classrooms has transformed teaching and learning processes, enabling more interactive, efficient, and accessible education. This research examines the impact of digital tools, smart devices, and online resources on student engagement and instructional effectiveness in Iraqi universities. It discusses how technology enhances differentiated instruction, real-time assessment, and collaborative learning environments. The study also explores the role of teachers as facilitators in technology-enriched classrooms and identifies the challenges related to infrastructure, training, and digital equity. Using a combination of surveys and classroom observations, findings reveal that technology integration significantly improves student motivation and learning efficiency when coupled with appropriate pedagogical strategies. The paper recommends targeted teacher training, continuous digital literacy programs, and policy initiatives to ensure effective and ethical technology use in education. Ultimately, the research highlights that technology, when integrated thoughtfully, acts as a catalyst for innovation, inclusivity, and lifelong learning.

Keywords: Educational Technology, Digital Learning, Smart Classrooms, Pedagogical Innovation

LANGUAGE AND IDENTITY IN CONTEMPORARY ARABIC NOVELS

Ahmed Al-Farouqi, Layla Hassan

Department of Arabic Language and Literature, University of Cairo, Cairo, Egypt

Abstract

This study explores the intricate relationship between language and identity in contemporary Arabic novels, emphasizing how linguistic expression functions as both a cultural marker and a political instrument. In modern Arabic fiction, authors navigate a complex linguistic landscape shaped by classical Arabic, regional dialects, and the growing influence of globalized linguistic practices. Through a comparative analysis of selected works by contemporary Arab novelists, the research highlights how language choices reveal the tensions between tradition and modernity, nationalism and cosmopolitanism, as well as individual and collective identities. The study also examines how writers employ diglossia, code-switching, and vernacular speech to construct authentic voices that resonate with the realities of modern Arab societies. Furthermore, it explores the symbolic power of language as a site of resistance and self-definition, particularly in postcolonial contexts where linguistic hegemony continues to shape identity formation. By situating language within the socio-political dynamics of the Arab world, the paper demonstrates how modern novelists use linguistic hybridity not only as an aesthetic device but also as a means of cultural negotiation. The findings underscore the significance of linguistic creativity in shaping Arab identity in the 21st century and its capacity to challenge dominant narratives through literary expression.

Keywords: Arabic novels, identity, language, postcolonialism, diglossia

POETIC TRADITIONS AND SYMBOLISM IN PERSIAN LITERATURE

Dr. Reza Mahdavi, Niloofar Azimi, Farhad Ghanbari

Department of Persian Literature, University of Tehran, Tehran, Iran

Abstract

Persian literature stands as one of the most enduring and symbolically rich traditions in world literary history. This paper investigates the continuity and transformation of poetic traditions and symbolism in Persian poetry from classical to modern times. It focuses on how Persian poets, from Rumi and Hafez to Forugh Farrokhzad and Sohrab Sepehri, have used symbolic imagery to express mystical thought, emotional depth, and socio-political reflection. The study reveals how motifs such as the rose, the nightingale, the wine, and the journey retain their allegorical significance while acquiring new interpretations in modern poetic discourse. The analysis further highlights the interplay between Sufi metaphysics and the evolving aesthetics of Persian poetics, where symbolism bridges the spiritual and the material, the divine and the human. By tracing the adaptation of classical symbols within contemporary cultural frameworks, the paper underscores the resilience of Persian literary identity and its dialogic engagement with modern sensibilities. Ultimately, the study demonstrates that Persian poetic symbolism continues to serve as a universal language of transcendence and introspection, reflecting the timeless quest for meaning and beauty that defines Persian literary heritage.

Keywords: Persian poetry, symbolism, mysticism, literary tradition, Sufism

THE INFLUENCE OF CLASSICAL TURKISH POETRY ON MODERN PROSE

Prof. Dr. Mehmet Erdem, Zeynep Kaya

Department of Turkish Language and Literature, Istanbul University, Istanbul, Turkey

Abstract

The evolution of Turkish literature reveals a deep and ongoing dialogue between classical poetry and modern prose. This paper examines the aesthetic, thematic, and linguistic influences of classical Ottoman poetry on contemporary Turkish prose, analyzing how elements such as metaphorical imagery, rhythm, and spiritual reflection have been adapted to modern narrative forms. By focusing on prominent modern Turkish authors who engage with Divan literature, the study traces how the classical poetic sensibility continues to shape the emotional and philosophical dimensions of modern storytelling. The integration of poetic symbolism, particularly through metaphors of love, nature, and divine union, is shown to enrich prose with layers of cultural continuity and introspection. Moreover, the paper discusses how the legacy of Ottoman literary language informs contemporary linguistic creativity, offering a bridge between historical consciousness and modern identity. Through this synthesis, modern Turkish prose not only preserves the echoes of its poetic ancestry but also redefines them to express the complexities of urbanization, identity, and globalization.

Keywords: Turkish literature, classical poetry, modern prose, Divan tradition, literary influence

ORAL STORYTELLING AND CULTURAL MEMORY IN IRAQI LITERATURE

Samira Al-Khalidi, Ali Hussein, Dr. Fadwa Salman

Department of Arabic Literature, University of Baghdad, Baghdad, Iraq

Abstract

This study investigates the enduring influence of oral storytelling on the construction of cultural memory in Iraqi literature. Rooted in ancient Mesopotamian traditions and the vibrant oral culture of the Arab world, Iraqi narrative art embodies the continuity of collective experience through storytelling. The paper explores how contemporary Iraqi authors incorporate oral narrative forms—such as folktales, myths, and epic motifs—into modern fiction to preserve historical memory and express social resilience. It argues that storytelling serves as both an aesthetic technique and a cultural archive, reflecting the trauma of war, displacement, and identity fragmentation while reaffirming communal solidarity. The analysis of selected Iraqi novels and short stories reveals how oral traditions evolve within modern literary frameworks, functioning as vehicles of remembrance and resistance. By examining narrative voice, rhythm, and repetition, the research highlights the transformation of oral aesthetics into written expression. Ultimately, the paper demonstrates that the revival of oral storytelling in Iraqi literature acts as a cultural bridge connecting the past with the present, ensuring the survival of Iraq's narrative heritage amidst political and social upheaval.

Keywords: Iraqi literature, oral tradition, cultural memory, storytelling, identity

THEMES OF EXILE AND BELONGING IN PALESTINIAN POETRY

Dr. Rami Barakat, Aisha Khalil

Department of Arabic Studies, Birzeit University, Ramallah, Palestine

Abstract

Palestinian poetry occupies a unique position in modern Arabic literature, serving as both a testimony of displacement and an assertion of identity. This paper explores the intertwined themes of exile and belonging in the works of major Palestinian poets such as Mahmoud Darwish, Fadwa Tuqan, and Samih al-Qasim. It analyzes how poetic language becomes a space of resistance and remembrance, embodying the tension between loss and hope. Through metaphor, symbolism, and rhythm, Palestinian poets articulate the psychological and cultural impact of exile while reclaiming a sense of rootedness through memory and collective identity. The study emphasizes how the landscape, the homeland, and the act of return function as recurring motifs that bind the exiled self to a shared national consciousness. By situating these works within postcolonial and diasporic literary frameworks, the research highlights the capacity of poetry to transform displacement into a creative act of survival. Ultimately, the paper reveals how Palestinian poetry not only mourns exile but also reconstructs belonging through the power of the poetic word.

Keywords: Palestinian poetry, exile, belonging, identity, resistance

WOMEN’S VOICES IN CONTEMPORARY SYRIAN FICTION

Nour Haddad, Rana Al-Shami, Prof. Dr. Bassam Darwish

Department of Arabic Literature, Damascus University, Damascus, Syria

Abstract

This paper examines the emergence and evolution of women’s voices in contemporary Syrian fiction, focusing on how female authors challenge patriarchal structures and reconstruct social narratives through literature. By analyzing the works of writers such as Samar Yazbek, Dima Wannous, and Rosa Yassin Hassan, the study highlights the role of fiction as a space for gendered self-expression and political commentary. The research explores themes of identity, war, displacement, and resistance, demonstrating how Syrian women’s narratives intertwine personal trauma with collective experience. Through innovative narrative techniques and psychological realism, these authors portray the inner worlds of women navigating oppression and conflict. The study also discusses how female literary voices redefine national discourse by offering perspectives often marginalized in mainstream narratives. In doing so, contemporary Syrian fiction contributes to the reimagining of women’s roles in both literary and societal contexts, asserting the power of narrative as a form of empowerment and testimony.

Keywords: Syrian fiction, women’s literature, gender, resistance, identity

LINGUISTIC HERITAGE AND IDENTITY FORMATION IN LEBANESE DRAMA

Karim Mansour, Dr. Leila Choueiri

Department of Theatre and Performing Arts, Lebanese University, Beirut, Lebanon

Abstract

This study explores the relationship between linguistic heritage and identity formation in modern Lebanese drama. It investigates how playwrights use language—ranging from classical Arabic to Lebanese colloquial dialects—to express the multiplicity of Lebanese cultural identity. Through the analysis of contemporary theatrical works, the paper highlights how language operates as both a unifying and divisive element within Lebanon’s multilingual and multi-sectarian society. It argues that linguistic diversity in Lebanese drama reflects the country’s complex historical and political landscape, where identity is constantly negotiated between tradition, modernity, and global influence. The research also explores how playwrights employ code-switching and linguistic hybridity to mirror social realities and challenge established cultural hierarchies. By examining language as a performative act, the paper underscores how drama becomes a medium for redefining collective identity and articulating national consciousness. Ultimately, it concludes that the linguistic texture of Lebanese drama serves not only as an artistic expression but also as a cultural dialogue on belonging and authenticity.

Keywords: Lebanese drama, linguistic heritage, identity, multilingualism, culture

THE IMPACT OF CULTURAL BELIEFS AND TRADITIONAL NORMS ON FAMILY THERAPY OUTCOMES IN MIDDLE EASTERN SOCIETIES

Dr. Kourosh Fattahi, Samira Daryaei

Department of Psychology and Social Work, Tehran University, Iran

Abstract

Cultural beliefs and traditional norms play a pivotal role in shaping family dynamics and significantly influence the outcomes of family therapy in Middle Eastern societies. This study explores how deeply ingrained cultural values, including collectivism, honor, and gender roles, contribute to both facilitative and obstructive aspects of therapeutic interventions. The research highlights the challenges faced by therapists in navigating these cultural frameworks while attempting to address mental health concerns within families. Emphasis is placed on the collectivist nature of Middle Eastern families, where decisions, including help-seeking behaviors, are often controlled by male family members, and mental illness is stigmatized due to fears of social shame. The study also examines the preference for alternative healing methods such as religious counseling and traditional healing, which impact the acceptability and success of formal family therapy. Strategies for culturally competent therapy that respects religious and social norms without compromising therapeutic goals are proposed to enhance engagement and improve outcomes. Ultimately, the research advocates for integrating cultural awareness into therapeutic practices to address the unique needs of Middle Eastern families effectively and to reduce stigma related to mental health care.

Keywords: Cultural beliefs, Family therapy, Middle Eastern societies, Mental health stigma

INTERGENERATIONAL CONFLICTS, PARENTAL EXPECTATIONS, AND STRATEGIES FOR RESOLUTION IN MARRIAGE AND FAMILY THERAPY

Prof. Dr. Elena Kuznetsova, Igor Volkov, Anastasia Morozova

Faculty of Psychology, Moscow State University, Russia

Abstract

This study investigates the prevalence and impact of intergenerational conflicts and parental expectations on marital relationships within Russian families. It explores how differing worldviews and family values between generations create emotional and psychological tensions that affect marital satisfaction and family stability. The research identifies typical sources of conflict such as expectations regarding child-rearing, financial management, and roles within the family. Furthermore, it evaluates therapeutic strategies deployed in marriage and family therapy to mediate these disputes, focusing on communication enhancement, empathy building, and cognitive reframing. The findings underscore the necessity of understanding cultural and generational contexts to tailor interventions that bridge gaps between traditional values held by parents and the contemporary outlooks of younger couples. The study contributes to the development of family therapy frameworks that facilitate constructive dialogue and conflict resolution within multi-generational family systems in Russia.

Keywords: Intergenerational conflict, Parental expectations, Marriage therapy, Family dynamics

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE, SELF-AWARENESS, AND COPING SKILLS IN IMPROVING MARITAL SATISFACTION AND STABILITY

Asst. Prof. Dr. Aisuluu Tulegenova, Yerzhan Akhmetov, Bibigul Saparova

Department of Psychology, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

Abstract

This research explores how emotional intelligence, self-awareness, and coping skills contribute to enhanced marital satisfaction and long-term relationship stability. Utilizing quantitative and qualitative methods among Kazakh couples, the study assesses emotional competencies as mediators of effective communication and conflict management within marriages. High emotional intelligence is correlated with increased understanding and empathy between partners, while self-awareness fosters honest self-reflection and interpersonal growth. Effective coping skills facilitate constructive responses to stress and disagreements, reducing the prevalence of destructive patterns such as avoidance or aggression. The findings suggest that interventions aimed at strengthening these emotional and psychological capacities significantly improve marital quality and resilience. The study offers recommendations for marriage counselors and therapists to incorporate emotional intelligence training and self-awareness practices into therapeutic sessions to support couple well-being in the Kazakh cultural context.

Keywords: Emotional intelligence, Marital satisfaction, Coping skills, Self-awareness

PARENTAL STRESS, WORK-LIFE BALANCE, AND THEIR IMPACT ON CHILD DEVELOPMENT AND FAMILY RELATIONSHIPS

Rania Al-Masri, Omar Khalaf

University of Ahmad Dahlan - Indonesia

Abstract

This study examines the interconnected effects of parental stress and work-life balance challenges on child developmental outcomes and overall family relationships within Jordanian households. Using mixed-methods research with working parents, it investigates how the pressures of managing employment responsibilities alongside childcare create emotional strain that permeates family interactions. High levels of parental stress are linked to reduced parental responsiveness and increased conflict, contributing to adverse developmental consequences for children including behavioral problems and emotional difficulties. Conversely, effective work-life balance strategies, such as flexible work arrangements and social support, correlate with healthier parent-child interactions and improved family cohesion. The research emphasizes the need for workplace policies and social services that support parents in balancing work and family demands to foster positive developmental environments for children. Recommendations are made for social workers and counselors to develop family-centered interventions targeting stress reduction and enhancing coping resources within Jordanian socio-cultural settings.

Keywords: Parental stress, Work-life balance, Child development, Family relationships

ANALYZING COUPLE COMMUNICATION PATTERNS, CONFLICT RESOLUTION TECHNIQUES, AND THERAPEUTIC INTERVENTIONS FOR HEALTHIER RELATIONSHIPS

Huda Nasser

Department of Counseling Psychology, University of Mohamed Boudiaf of M'sila - Algeria

Abstract

This research delves into communication patterns and conflict resolution techniques among couples in Lebanon, examining their influence on relationship health and stability. The study categorizes common communication behaviors, including active listening, assertiveness, and avoidance, and links their presence to marital satisfaction levels. Additionally, it evaluates the efficacy of various therapeutic interventions, such as cognitive-behavioral therapy, solution-focused therapy, and narrative approaches, in enhancing communication skills and reducing conflict frequency. Findings reveal that couples who practice open and empathetic communication demonstrate higher resilience against conflicts, leading to more satisfying relationships. The study also underscores the importance of culturally-sensitive therapy that acknowledges Lebanese cultural values, social expectations, and family influences. Practical guidelines for therapists to tailor interventions that foster healthier communication and conflict management among Lebanese couples are provided.

Keywords: Couple communication, Conflict resolution, Therapeutic interventions, Marital satisfaction

THE INFLUENCE OF RELIGIOUS BELIEFS, SPIRITUALITY, AND PRACTICES ON MARITAL RELATIONSHIPS AND FAMILY DYNAMICS

Dr. Ahmed Salah, Dr. Laila Mostafa, Nourhan Youssef

Department of Family Studies, Cairo University, Egypt

Abstract

This study explores the intricate relationship between religious beliefs, spiritual practices, and family dynamics within Egyptian marital relationships. Religion is shown to serve as both a source of guidance and support, fostering values such as forgiveness, patience, and commitment that strengthen marital bonds. The research investigates how spiritual practices such as prayer, communal worship, and religious rituals influence emotional intimacy and conflict resolution strategies between spouses. Additionally, varying interpretations and adherence to religious teachings are found to impact gender roles and authority within the family, sometimes posing challenges to egalitarian partnerships. The study highlights the role of faith-based counseling in addressing marital conflicts and promoting family cohesion in culturally-religious contexts. By integrating spirituality into therapeutic frameworks, the research suggests enhanced relevance and effectiveness of family interventions in Egypt.

Keywords: Religious beliefs, Spirituality, Marital relationships, Family dynamics

MANAGING FINANCIAL STRESS, ECONOMIC PRESSURES, AND RESOURCE ALLOCATION IN FAMILY SYSTEMS THROUGH MARRIAGE AND FAMILY THERAPY

Dr. Hanan Al-Harbi, Lec. Dana Al-Mutairi

Department of Social Work, King Saud University, Saudi Arabia

Abstract

Financial stress and economic pressures significantly disrupt family systems, affecting interpersonal relationships and marital satisfaction. This study investigates how marriage and family therapy can effectively address financial conflicts by promoting constructive conversations and collaborative resource management strategies. It identifies common stressors related to job insecurity, debt, and inequitable spending as contributors to heightened family tension. Therapeutic interventions focusing on communication skills, financial planning education, and emotional regulation are analyzed for their capacity to alleviate economic distress impacts. The research underscores the need for culturally sensitive approaches that respect societal attitudes towards money and gender roles within Saudi families. Results indicate that therapy helps couples and families restructure financial decision-making processes, reducing discord and promoting stability. This study provides therapists with practical tools for integrating economic considerations into their therapeutic practice to support healthier family functioning.

Keywords: Financial stress, Family therapy, Economic pressures, Resource allocation

SPATIAL ANALYSIS OF FOOTBALL PERFORMANCE USING DIGITAL TRACKING TECHNOLOGIES

Prof. Dr. Kamran Mammadov

Assoc. Prof. Dr. Leyla Aliyeva

Rashad Huseynli

Department of Physical Education and Sports Science, Azerbaijan State Academy of Physical Culture and Sport, Baku, Azerbaijan

Abstract

This study explores the use of spatial analysis through advanced digital tracking technologies to evaluate football performance at both individual and team levels. By employing GPS and motion capture systems, data from 25 professional football matches were analyzed to assess player positioning, movement patterns, and space utilization efficiency. The research focuses on identifying key spatial metrics—such as inter-player distance, team compactness, and heat map distribution—to measure tactical discipline and game control. The study highlights how digital tracking enables coaches and analysts to evaluate off-the-ball movements that are often overlooked in traditional performance analysis. Results indicate that successful teams maintain optimal spacing between defensive and offensive lines, allowing effective transition play and reducing opponent penetration. Furthermore, individual player heat maps showed significant variations based on positional roles and tactical strategies. This research demonstrates the importance of integrating spatial analytics with coaching practices, emphasizing the role of technology in optimizing team coordination and performance outcomes. The findings suggest that future performance enhancement programs should focus on real-time data interpretation and adaptive spatial decision-making during gameplay.

Keywords: Spatial Analysis, Football Performance, GPS Tracking, Tactical Efficiency

THE ROLE OF SPORTS NUTRITION IN ENHANCING ATHLETIC ENDURANCE: A CASE STUDY IN YOUTH TEAMS

Assoc. Prof. Dr. Aygun Taghizada

Nijat Safarov

Department of Sports Nutrition and Health Science, Azerbaijan Medical University, Baku,
Azerbaijan

Abstract

The study investigates the role of sports nutrition in improving endurance and overall athletic performance among youth sports teams. A total of 120 young athletes from football, basketball, and athletics programs participated in a 12-week dietary intervention designed to evaluate the impact of macronutrient balance, hydration strategies, and supplement intake on endurance capacity. Using standardized endurance tests and biochemical markers, the research demonstrates a significant correlation between optimized nutritional planning and improved recovery times, aerobic efficiency, and mental focus. Participants receiving personalized nutrition plans exhibited a 14% improvement in endurance metrics compared to the control group. The study also highlights the importance of education in sports nutrition, emphasizing how athlete awareness influences adherence and long-term health outcomes. Recommendations include the integration of sports dietitians into training programs and the development of evidence-based guidelines tailored for youth athletes. These findings provide a comprehensive framework for understanding how nutritional optimization directly supports endurance enhancement and athletic longevity.

Keywords: Sports Nutrition, Athletic Endurance, Youth Athletes, Dietary Optimization

PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING THE SUCCESS OF ELITE WRESTLERS

Prof. Dr. Elchin Abbasov

Samira Karimova

Assis. Prof. Dr. Rauf Mehdiyev

Department of Psychology and Sports Performance, Azerbaijan State Pedagogical University,
Baku, Azerbaijan

Abstract

This study examines the influence of psychological factors on the success of elite wrestlers, with a focus on motivation, self-efficacy, emotional regulation, and coping mechanisms under competitive stress. Data were collected from 60 professional wrestlers through structured interviews, psychometric evaluations, and performance records across national competitions. The analysis revealed that wrestlers with higher intrinsic motivation and stronger self-regulatory skills demonstrated superior consistency and adaptability during matches. Emotional control, particularly under high-pressure situations, emerged as a crucial determinant of success, often outweighing technical superiority. The research emphasizes the necessity of incorporating sports psychology programs within training regimens to enhance mental resilience and focus. Furthermore, gender-based differences were observed, with female athletes exhibiting greater emotional awareness and male athletes demonstrating higher aggression management levels. The findings underscore that psychological preparation is not supplementary but central to achieving elite-level success in wrestling. The study concludes with recommendations for coaches and sports psychologists to employ individualized mental training strategies alongside physical conditioning.

Keywords: Sports Psychology, Wrestling, Motivation, Emotional Regulation

KINEMATIC APPROACHES TO OPTIMIZE GYMNASTIC TRAINING ROUTINES

Prof. Dr. Andrei Popescu

Maria Ionescu

Assoc. Prof. Dr. Elena Dobre

Department of Physical Education and Kinesiology, University of Bucharest, Bucharest,
Romania

Abstract

This research investigates how kinematic analysis can be utilized to optimize gymnastics training routines by examining biomechanical efficiency, body alignment, and motion coordination. Using 3D motion capture and high-speed video analysis, the study monitored 20 competitive gymnasts during floor, vault, and balance beam exercises. The collected kinematic data—joint angles, velocity, and force application—were evaluated to determine performance efficiency and injury risk factors. Results showed that micro-adjustments in angular velocity during landings significantly reduce impact forces by up to 22%, thus enhancing performance stability. Moreover, the study identifies critical movement phases where kinetic energy transfer efficiency directly influences routine execution scores. The findings advocate for integrating biomechanical feedback into training sessions, allowing gymnasts and coaches to refine motor patterns and reduce injury incidence. The research concludes that adopting data-driven kinematic models can substantially elevate training outcomes and promote long-term athlete development through precise movement optimization.

Keywords: Kinematics, Gymnastics, Biomechanics, Motion Analysis

EFFECTIVENESS OF RECOVERY STRATEGIES IN PROFESSIONAL HANDBALL TEAMS

Assoc. Prof. Dr. Cristian Petrescu
Ioana Marinescu

Department of Sports Science, National University of Physical Education and Sport,
Bucharest, Romania

Abstract

This research investigates the effectiveness of various recovery strategies employed by professional handball teams during competitive seasons. The study involved 10 elite handball teams from Romania's national league, analyzing recovery methods such as cryotherapy, contrast baths, massage, active recovery, and nutritional supplementation. Through physiological monitoring, biochemical tests, and self-reported fatigue assessments, data were collected over a three-month competition period. Findings indicate that teams implementing individualized recovery protocols experienced a 28% reduction in post-match fatigue and a 17% improvement in muscular performance during subsequent games. Among the tested methods, active recovery combined with cryotherapy showed the highest efficacy in maintaining player endurance and reducing injury incidence. The study also highlights the significance of sleep quality and hydration as integral elements of holistic recovery planning. The results underscore that recovery is not a passive phase but a dynamic component of training optimization. Coaches and sports medical staff are encouraged to apply evidence-based, data-driven recovery systems tailored to each athlete's physiological profile.

Keywords: Handball, Recovery Strategies, Athletic Performance, Sports Medicine

MOTIVATIONAL DYNAMICS IN YOUTH SPORTS DEVELOPMENT PROGRAMS

Prof. Dr. Sorin Vasilescu

Anca Radu

Dr. Mihai Florescu

Faculty of Physical Education and Sport, Alexandru Ioan Cuza University, Iasi, Romania

Abstract

This study explores motivational dynamics among youth athletes participating in structured sports development programs. Drawing on Self-Determination Theory, the research investigates the balance between intrinsic and extrinsic motivators and how they shape long-term athletic engagement and performance. Data were collected from 250 participants aged 12–18 involved in football, basketball, and swimming academies. The study used mixed-method approaches, including surveys, interviews, and performance tracking. Findings reveal that intrinsic motivation—linked to enjoyment, mastery, and self-growth—plays a more sustainable role in athletic persistence than external rewards or parental pressure. Furthermore, coach–athlete relationships and supportive peer environments were identified as critical mediators that foster psychological well-being and reduce dropout rates. Results also demonstrate that motivation levels fluctuate during adolescence due to academic and social influences, requiring adaptive coaching methods. The paper concludes that effective youth programs must integrate psychological mentoring and motivational education alongside technical training to ensure balanced and sustainable athletic development.

Keywords: Youth Sports, Motivation, Athletic Development, Self-Determination Theory

THE IMPACT OF CLIMATE CONDITIONS ON MARATHON PERFORMANCE IN EAST AFRICA

Assoc. Prof. Dr. John Mwangi

Peter Otieno

Samuel Njoroge

Department of Exercise Science, University of Nairobi, Nairobi, Kenya

Abstract

This study examines the relationship between climatic variables and marathon performance in East Africa, a region globally recognized for its dominance in distance running. The research analyzed meteorological data and race results from 15 international marathons held across Kenya, Ethiopia, and Tanzania between 2010 and 2024. Variables such as ambient temperature, humidity, altitude, and wind speed were evaluated against finishing times and split pace data. Results revealed a strong inverse correlation between temperature above 22°C and performance, with an average 3.8% increase in completion time per additional degree. High-altitude training and natural acclimatization, however, were found to mitigate the negative effects of heat and low oxygen levels. The study also highlights how East African runners employ adaptive strategies—such as pacing modulation and hydration management—to sustain endurance under varying environmental stressors. These findings emphasize the necessity of integrating climate analytics into race planning and training periodization for competitive long-distance runners, particularly under changing global climate conditions.

Keywords: Marathon, Climate Impact, Endurance, East Africa

ANALYSIS OF INJURY PATTERNS IN PROFESSIONAL FOOTBALL LEAGUES OF WEST AFRICA

Dr. Kofi Mensah

Assoc. Prof. Dr. Ama Boateng

Department of Sports Medicine and Rehabilitation, University of Ghana, Accra, Ghana

Abstract

This paper investigates the prevalence, types, and causes of injuries among professional football players in the major leagues of West Africa. Data were collected from 480 players across Ghana, Nigeria, and Côte d'Ivoire over two competitive seasons. Injuries were classified based on anatomical location, severity, and occurrence context (training vs. match). The study identified hamstring strains (22%), ankle sprains (18%), and knee ligament injuries (15%) as the most frequent. Notably, non-contact injuries accounted for 61% of all cases, suggesting deficiencies in warm-up routines and muscle conditioning. Moreover, inadequate medical supervision and congested match schedules were identified as contributing factors. Statistical analysis revealed a significant reduction in injury rates when clubs implemented structured preventive programs including dynamic stretching, neuromuscular training, and workload monitoring. The paper emphasizes the urgent need for medical standardization across football federations in West Africa to ensure consistent injury surveillance and player welfare protection.

Keywords: Football Injuries, West Africa, Sports Medicine, Injury Prevention

PHYSIOLOGICAL RESPONSES TO HIGH-ALTITUDE TRAINING IN ELITE RUNNERS

Prof. Dr. Tesfaye Bekele

Dr. Meron Alemu

Hanna Kidane

Department of Sport Science, Addis Ababa University, Addis Ababa, Ethiopia

Abstract

The present study evaluates the physiological responses and performance adaptations resulting from high-altitude training among elite Ethiopian runners. Conducted at an altitude of 2,700 meters above sea level, the 8-week training program included 40 professional athletes specializing in long-distance running. Blood oxygen saturation, red blood cell count, VO_2 max, and lactate threshold were measured before, during, and after the training cycle. Results demonstrated significant improvements in oxygen-carrying capacity (12%) and aerobic efficiency (9%), confirming the positive impact of altitude exposure on endurance development. Additionally, participants showed improved recovery dynamics and reduced fatigue indices upon return to sea-level competition. However, inter-individual variability was observed, highlighting genetic and nutritional influences on adaptation. The study concludes that structured altitude training enhances physiological resilience and performance potential in elite endurance athletes when coupled with proper acclimatization and monitoring protocols. Recommendations are made for integrating periodic altitude exposure into annual training cycles to sustain competitive advantages.

Keywords: Altitude Training, Endurance, Physiology, Elite Runners

THE IMPACT OF URBANIZATION ON SOCIAL BEHAVIOR AND COMMUNITY INTERACTIONS

Nijat Mammadov, Leyla Aliyeva, Togrul Rustamov

Department of Sociology, Baku State University, Baku, Azerbaijan

Abstract

Urbanization has rapidly transformed social structures, behavioral norms, and patterns of community interaction across the globe. This study explores the multifaceted effects of urban growth on social behavior, particularly focusing on changes in interpersonal relationships, community engagement, and collective identity within Azerbaijani urban centers. Drawing upon sociological surveys, interviews, and observational studies, the research investigates how urban life reshapes traditional forms of social cohesion and interpersonal trust. Findings indicate that while urbanization promotes economic opportunity and access to resources, it simultaneously generates social fragmentation, increased anonymity, and a decline in community solidarity. The research further highlights the role of technology and urban planning in redefining social interactions. In cities like Baku, the migration from rural areas has created hybrid cultural spaces where traditional values coexist with modern lifestyles. However, this coexistence often leads to identity conflicts and generational gaps in social participation. The study concludes by emphasizing the need for community-centered urban policies that promote inclusive development and reinforce social bonds. By addressing spatial inequality and enhancing neighborhood networks, cities can foster environments where both individual freedom and collective identity thrive.

Keywords: Urbanization, Social Behavior, Community Interaction, Social Cohesion

SOCIAL MEDIA INFLUENCE ON YOUTH CULTURE AND IDENTITY FORMATION

Assoc. Prof. Dr. Farid Huseynov, Aynur Guliyeva

Faculty of Communication and Media Studies, Khazar University, Baku, Azerbaijan

Abstract

The rise of social media platforms has significantly reshaped youth culture and identity formation in the digital era. This research examines how online interactions influence the construction of personal and collective identities among Azerbaijani youth. By analyzing social media usage patterns, online communication styles, and virtual self-presentation, the study explores how platforms like Instagram, TikTok, and Twitter contribute to cultural hybridization and shifting value systems. Results demonstrate that while social media enhances self-expression and global connectivity, it also fosters performative behavior, peer comparison, and the erosion of traditional cultural markers. The study adopts a mixed-methods approach, combining digital ethnography and focus group discussions to capture the nuanced experiences of young users. It reveals that identity construction online is fluid and highly influenced by algorithms, social trends, and audience feedback. Moreover, the study discusses the sociological implications of this digital transformation for education, family relationships, and civic awareness. The findings call for increased media literacy education to help youth critically navigate online spaces and preserve cultural authenticity while embracing digital innovation.

Keywords: Social Media, Youth Culture, Identity Formation, Digital Society

GENDER ROLES AND FAMILY DYNAMICS IN MODERN SOCIETY

Prof. Dr. Elchin Safarov, Nigar Hasanli

Department of Sociology and Gender Studies, Azerbaijan University of Languages, Baku,
Azerbaijan

Abstract

Contemporary societies are witnessing profound transformations in gender roles and family structures. This paper investigates how modernization, globalization, and digitalization have reshaped traditional family dynamics within Azerbaijan's socio-cultural framework. Using a combination of qualitative interviews and demographic analysis, the research identifies emerging trends such as dual-income households, shared domestic responsibilities, and shifting perceptions of masculinity and femininity. While modern gender relations reflect increasing equality, they also reveal tensions between traditional expectations and contemporary aspirations. The study highlights how media representations, workplace dynamics, and education contribute to redefining gender identities and intergenerational communication. Additionally, it examines how women's empowerment influences marital satisfaction, parenting styles, and work-life balance. The research concludes that policy reforms promoting gender equity in education, employment, and social support systems are essential for sustaining harmonious family relations in modern societies. By recognizing both the persistence of cultural norms and the impact of global change, the study provides a nuanced understanding of evolving gender roles.

Keywords: Gender Roles, Family Dynamics, Modern Society, Gender Equality

THE EFFECTS OF MIGRATION ON CULTURAL INTEGRATION AND SOCIAL COHESION

Dr. Ioana Popescu, Alina Ionescu, Mihai Dumitrescu

Department of Sociology, University of Bucharest, Bucharest, Romania

Abstract

Migration remains one of the most powerful forces reshaping contemporary societies, influencing both cultural integration and social cohesion. This research explores the experiences of migrants in Romania, focusing on how intercultural encounters transform collective identities and community relationships. Through in-depth interviews with migrants and host communities, the study reveals the complexities of integration processes, including language adaptation, social participation, and cultural negotiation. Findings suggest that successful integration depends not only on economic inclusion but also on mutual understanding and acceptance. The study identifies several key barriers, such as discrimination, limited access to education, and weak social networks, which hinder migrants' sense of belonging. However, cultural exchange also enriches local traditions and fosters innovation. The paper argues that social cohesion can be strengthened through inclusive cultural policies, intercultural education, and community-based initiatives that encourage dialogue between migrants and locals. Ultimately, migration serves as both a challenge and an opportunity for societies seeking to balance diversity and unity.

Keywords: Migration, Cultural Integration, Social Cohesion, Intercultural Communication

EDUCATIONAL INEQUALITIES AND THEIR IMPACT ON SOCIAL MOBILITY

Assoc. Prof. Dr. Sorin Marinescu, Elena Georgescu

Faculty of Education and Social Sciences, University of Bucharest, Bucharest, Romania

Abstract

Educational inequality continues to be a critical barrier to social mobility and equitable development. This study examines how disparities in educational access, quality, and outcomes influence individuals' life trajectories within the Romanian context. Using national statistics, policy analysis, and interviews with educators, the research explores how socioeconomic status, geographic location, and institutional resources shape educational opportunities. The findings reveal that students from low-income and rural backgrounds face systemic disadvantages that perpetuate intergenerational poverty. Moreover, unequal access to digital tools and extracurricular learning exacerbates achievement gaps. The study emphasizes that improving social mobility requires structural reforms, including equitable funding, inclusive curricula, and targeted scholarship programs. By integrating education policy with social welfare initiatives, governments can enhance both individual potential and national development. The paper concludes that education must be recognized not only as a means of knowledge acquisition but also as a social equalizer that strengthens democracy and social cohesion.

Keywords: Educational Inequality, Social Mobility, Equity, Educational Policy

SOCIAL PERCEPTIONS OF HEALTHCARE IN AFRICAN URBAN COMMUNITIES

Prof. Dr. Kwame Mensah, Amina Okafor

Department of Public Health and Sociology, University of Ghana, Accra, Ghana

Abstract

The perception of healthcare systems plays a crucial role in determining public trust, access, and utilization within African urban environments. This research investigates social attitudes toward healthcare services across major cities in Ghana, focusing on the interaction between socioeconomic status, cultural beliefs, and institutional credibility. Utilizing surveys and interviews from urban populations, the study explores how citizens evaluate healthcare accessibility, quality, and affordability. Findings indicate that while urban residents generally have greater access to medical facilities, perceptions of inequality and mistrust persist due to systemic inefficiencies and cost barriers. Additionally, traditional medicine continues to influence health-seeking behavior, often operating alongside modern practices. The study underscores the importance of culturally sensitive healthcare communication and policy reforms aimed at improving transparency and community participation. Strengthening public trust in healthcare requires both infrastructural development and social engagement strategies that address perceptions, not just service delivery.

Keywords: Healthcare Perception, Urban Communities, Public Health, Social Trust

THE ROLE OF TRADITIONAL BELIEFS IN SHAPING MODERN SOCIAL NORMS

Dr. Thabo Nkosi, Fatoumata Diallo, Assoc. Prof. Dr. Chike Obi

Department of Anthropology and Sociology, University of Johannesburg, Johannesburg,
South Africa

Abstract

Traditional beliefs remain a significant force in shaping contemporary social norms, even within rapidly modernizing African societies. This paper explores how ancestral customs, spiritual practices, and communal values continue to influence moral behavior and social expectations in South Africa. Drawing on ethnographic fieldwork and historical analysis, the study examines the persistence of traditional authority structures and their adaptation to urban and digital contexts. Findings reveal that traditional beliefs often coexist with modern ideologies, creating a dynamic moral landscape where heritage and innovation intersect. The research highlights the role of elders, community rituals, and storytelling in maintaining social order and transmitting cultural identity. At the same time, the study recognizes tensions between traditional practices and modern values such as gender equality, individualism, and secularism. The authors argue that acknowledging the coexistence of these systems is essential for building culturally resilient and ethically coherent societies.

Keywords: Traditional Beliefs, Social Norms, Cultural Heritage, Modernization

YOUTH ENGAGEMENT IN POLITICAL PROCESSES AND CIVIC PARTICIPATION

Prof. Dr. Adebayo Adekunle, Nia Kambale, Dr. Zuri Mwangi
Department of Political Science, University of Lagos, Lagos, Nigeria

Abstract

Youth engagement is increasingly recognized as a cornerstone of sustainable democratic development in Africa. This research investigates the patterns, motivations, and barriers influencing young people's participation in political processes in Nigeria. Through surveys, interviews, and focus group discussions, the study identifies how social media, education, and civic organizations shape political awareness and activism. Results show that while Nigerian youth express strong interest in governance and social justice, institutional corruption and limited political inclusion hinder their active involvement. The study highlights the transformative potential of digital platforms as tools for mobilization, political education, and advocacy. Moreover, it emphasizes the importance of integrating civic education into school curricula and promoting youth representation in decision-making bodies. Encouraging meaningful youth participation strengthens democratic accountability and fosters social innovation. The research concludes that empowering youth is essential not only for political stability but also for nurturing future leaders committed to equitable progress.

Keywords: Youth Engagement, Political Participation, Civic Education, Democracy

THE IMPACT OF URBANIZATION ON SOCIAL RELATIONSHIPS AND COMMUNITY STRUCTURE

Prof. Dr. Ali Rezaei, Dr. Mahsa Karimi, Hamed Fathi

Department of Sociology, University of Tehran, Tehran, Iran

Abstract

Urbanization has transformed social relationships and community structures in profound ways. This study examines how rapid urban growth influences interpersonal ties, community engagement, and the sense of belonging among urban dwellers. Using a combination of qualitative interviews and quantitative surveys conducted in major Iranian cities, the research reveals that increasing urban density and economic pressures have led to the fragmentation of traditional social networks. Family structures have become smaller, and neighborhood-based interactions have weakened as individuals prioritize professional life and personal ambitions over communal bonds. Furthermore, the rise of digital communication has altered how individuals form and maintain relationships, often replacing face-to-face interactions with virtual ones. The study also highlights the dual impact of urbanization: while it fosters diversity and economic opportunity, it simultaneously contributes to social isolation and alienation. Policy implications emphasize the need for inclusive urban planning that encourages community participation, the creation of public spaces for social interaction, and programs promoting social cohesion. The findings underscore that sustainable urban development requires not only infrastructure but also attention to the preservation of social capital and cultural values within the rapidly evolving urban environment.

Keywords: Urbanization, Social Relationships, Community Structure, Social Change

SOCIAL MEDIA AND ITS EFFECTS ON YOUTH IDENTITY FORMATION

Dr. Leila Mohammadi, Saeid Tavakoli

Department of Communication Studies, Shiraz University, Shiraz, Iran

Abstract

This study explores how social media platforms shape the identity formation processes of Iranian youth. With the widespread adoption of platforms like Instagram, Telegram, and TikTok, young people increasingly rely on virtual environments to express themselves and construct their social identities. Through interviews and surveys involving 400 university students, the research reveals that social media fosters both empowerment and confusion. On one hand, it provides a space for self-expression, creativity, and social connection; on the other, it exposes youth to conflicting cultural narratives and unrealistic standards that may lead to anxiety and identity crisis. The study identifies three primary effects: (1) the rise of performative identity shaped by peer approval and digital validation; (2) the conflict between traditional cultural values and globalized media influences; and (3) the emergence of hybrid identities blending local and global elements. Findings indicate that social media plays a crucial role in redefining social norms and personal values, demanding new educational strategies to enhance media literacy and psychological resilience among youth.

Keywords: Social Media, Youth Identity, Cultural Transformation, Media Psychology

GENDER ROLES AND FAMILY DYNAMICS IN MODERN IRANIAN SOCIETY

Assoc. Prof. Dr. Narges Ahmadi, Fatemeh Hosseini

Department of Social Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Abstract

This paper investigates the evolution of gender roles and family dynamics within contemporary Iranian society. The research focuses on the intersection of cultural tradition, economic change, and modern education in shaping family structures. Based on interviews with 150 households across different socioeconomic backgrounds, the study reveals that women's increasing educational attainment and participation in the workforce have redefined traditional gender expectations. However, while modernization has encouraged gender equality in theory, societal norms and institutional constraints continue to reinforce patriarchal structures. Dual-income families are becoming more common, yet domestic responsibilities remain unequally distributed. The paper argues that these tensions represent a transitional stage in Iran's social development, where traditional values coexist with modern aspirations. The findings contribute to understanding how Iranian families navigate shifting social norms while preserving cultural identity.

Keywords: Gender Roles, Family Dynamics, Social Change, Iranian Society

THE ROLE OF EDUCATION IN SOCIAL MOBILITY AND INEQUALITY

Dr. Amir Hossein Zarei

Faculty of Education, University of Isfahan, Isfahan, Iran

Abstract

Education has long been considered the primary driver of social mobility, yet its potential to reduce inequality remains contested. This study analyzes how access to quality education influences social and economic advancement in Iran. Using national data and interviews with educators and students, the research identifies disparities in educational opportunities between urban and rural areas as a critical barrier to mobility. Wealthier families often benefit from private schooling and supplementary education, while low-income students face structural disadvantages. The findings reveal that while higher education can improve individual prospects, systemic inequalities in educational access and labor market outcomes perpetuate class divisions. The paper argues that for education to function as a true equalizer, policy reforms must focus on equitable resource distribution, teacher training, and curriculum modernization. It concludes that education is both a pathway to progress and a mirror reflecting broader social inequalities.

Keywords: Education, Social Mobility, Inequality, Educational Reform

CULTURAL HERITAGE AND COLLECTIVE MEMORY IN CONTEMPORARY EGYPT

Prof. Dr. Ahmed El-Sayed, Sara Hassan, Mona Khalil

Department of Cultural Studies, Cairo University, Cairo, Egypt

Abstract

Cultural heritage serves as a vital link between the past and present, shaping collective memory and national identity. This research explores how modern Egyptian society engages with its historical and cultural legacy amid rapid modernization and globalization. Through ethnographic fieldwork and archival analysis, the study reveals that Egypt's cultural heritage—ranging from Pharaonic monuments to Islamic traditions—plays a central role in collective identity construction. However, urban development, mass tourism, and media commercialization have altered public perceptions of heritage. Younger generations often experience cultural disconnection, viewing heritage as static or commodified rather than as a living tradition. The paper argues for the integration of cultural education and community-based heritage programs to sustain collective memory. By promoting participatory heritage preservation, Egypt can balance modernization with the safeguarding of its diverse cultural narratives.

Keywords: Cultural Heritage, Collective Memory, Identity, Modernization

SOCIAL INEQUALITY AND ACCESS TO HEALTHCARE SERVICES IN URBAN EGYPT

Dr. Tamer Fahmy, Assoc. Prof. Dr. Dina Adel

Department of Public Health, Ain Shams University, Cairo, Egypt

Abstract

This study investigates the relationship between social inequality and access to healthcare services in urban Egypt. Drawing on data from public hospitals and private clinics, the research highlights deep disparities in healthcare accessibility, affordability, and quality. Urbanization has led to both the expansion of medical infrastructure and the stratification of healthcare services based on income. While wealthier citizens benefit from private facilities, lower-income groups face overcrowded public hospitals and limited access to specialized care. The findings underscore how socioeconomic status, education, and gender influence healthcare outcomes. The paper also discusses the role of government policies and insurance systems in mitigating or reinforcing these inequalities. The study concludes that achieving equitable healthcare requires comprehensive reforms focusing on resource allocation, preventive health education, and inclusive policy frameworks.

Keywords: Healthcare Inequality, Social Stratification, Public Health, Urban Egypt

YOUTH UNEMPLOYMENT AND ITS SOCIOECONOMIC IMPACT IN KAZAKHSTAN

Zhanar Mukhamedova, Dr. Timur Sadykov, Prof. Dr. Aigul Bektayeva

Faculty of Economics and Social Sciences, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty,
Kazakhstan

Abstract

Youth unemployment remains one of the most pressing challenges in Kazakhstan's socioeconomic development. This paper examines its root causes and broader implications for national growth and social stability. The study combines statistical analysis with qualitative interviews among unemployed graduates to uncover patterns of skill mismatch, educational inefficiency, and limited private sector demand. The results reveal that while Kazakhstan has achieved significant progress in higher education, the transition from academic training to employment remains inefficient. Prolonged unemployment among youth contributes to social disillusionment, delayed family formation, and reduced civic participation. The paper emphasizes the importance of government and industry collaboration in developing targeted vocational programs, entrepreneurship initiatives, and labor market reforms. By addressing structural unemployment, Kazakhstan can harness its young population as a driver of innovation and sustainable development.

Keywords: Youth Unemployment, Socioeconomic Development, Labor Market, Kazakhstan

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON SOCIAL INTERACTIONS AND COMMUNITY DYNAMICS

Amine Bensalem, Prof. Dr. Laila Cherifi, Nourredine Haddad

University of Algiers, Faculty of Social Sciences, Algiers, Algeria

Abstract:

Artificial Intelligence (AI) is increasingly influencing the fabric of human social life, reshaping interpersonal communication, social interactions, and community dynamics. The integration of AI-powered tools—such as social robots, recommendation systems, and conversational agents—has fundamentally altered how people engage, build trust, and form communities in both physical and digital spaces. This paper explores the dual nature of AI's social impact: its potential to enhance human connectivity and its unintended consequences that may lead to isolation, bias reinforcement, and loss of empathy. Through a multidisciplinary lens combining sociology, psychology, and data science, this study investigates how AI mediates social interactions across cultures and age groups. We also discuss the emergence of “AI-mediated communities,” where relationships are increasingly shaped by algorithmic influence. Furthermore, we analyze the ethical and psychological implications of delegating social decisions to machines, highlighting how algorithmic personalization can both empower and fragment social cohesion. Ultimately, this research emphasizes the need for human-centered AI design to ensure that technology enhances, rather than replaces, meaningful social engagement. The study concludes that the future of AI-driven social interaction depends on balancing technological innovation with ethical considerations and inclusive policies.

Keywords: Artificial Intelligence, Social Interaction, Community Dynamics, Human Communication

ETHICAL IMPLICATIONS OF AI-DRIVEN DECISION MAKING IN MODERN SOCIETY

Sofia Khelifi, Assoc. Prof. Dr. Karim Toumi

University of Constantine 1, Department of Philosophy and Ethics, Constantine, Algeria

Abstract:

The proliferation of Artificial Intelligence (AI) in decision-making processes—from healthcare and finance to criminal justice and employment—raises complex ethical questions about accountability, transparency, and fairness. This study examines the moral dimensions of AI-driven decision systems and their societal impact. While algorithmic models promise greater efficiency and data-based precision, they often lack moral intuition and contextual understanding. The paper explores key ethical frameworks, including utilitarianism, deontology, and virtue ethics, as applied to AI governance. It also highlights the risks of algorithmic bias, which can perpetuate social inequalities and discriminatory outcomes. Furthermore, we analyze the challenge of assigning responsibility in cases of AI error or harm, questioning whether ethical agency can ever be attributed to machines. The research emphasizes the necessity of incorporating ethical oversight, diverse datasets, and human-in-the-loop systems to maintain fairness and public trust. We argue that the ethical use of AI requires a balance between innovation and regulation, ensuring that human values remain central in algorithmic decision-making. The findings suggest that a multidisciplinary ethical framework is crucial for guiding the responsible deployment of AI technologies in modern society.

Keywords: AI Ethics, Decision-Making, Algorithmic Bias, Moral Responsibility

SOCIAL MEDIA ANALYTICS AND AI: UNDERSTANDING HUMAN BEHAVIOR IN DIGITAL SPACES

Rania Mansour, Dr. Hossam El-Sayed, Mohamed Fathi

Cairo University, Faculty of Information and Communication Technology, Cairo, Egypt

Abstract:

Social media platforms have become vital arenas for understanding human behavior, where Artificial Intelligence (AI) plays an essential role in analyzing user activities, preferences, and emotions. This paper explores how AI-based social media analytics enable researchers and organizations to decode complex behavioral patterns and societal trends. Using advanced machine learning models, sentiment analysis, and natural language processing, AI uncovers insights into public opinion, consumer habits, and collective emotional states. The study highlights how digital footprints can be transformed into predictive behavioral data, revealing the interplay between technology and human psychology. However, the paper also addresses ethical and privacy concerns, particularly regarding data collection and user consent. Moreover, AI's influence in shaping user engagement and information exposure—through content personalization and recommendation systems—is critically examined. The findings demonstrate both the power and peril of AI-driven analytics in influencing digital socialization and identity formation. In conclusion, while AI offers valuable tools for understanding online behavior, it necessitates robust ethical frameworks to prevent manipulation and ensure responsible data use.

Keywords: Social Media, Artificial Intelligence, Behavioral Analytics, Digital Ethics

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SHAPING PUBLIC OPINION AND POLITICAL ENGAGEMENT

Aya Mostafa, Assoc. Prof. Dr. Omar Khalil

Alexandria University, Faculty of Political Science, Alexandria, Egypt

Abstract:

Artificial Intelligence (AI) has transformed the landscape of political communication, public opinion formation, and civic engagement. This study investigates how AI-driven algorithms, predictive models, and targeted advertising shape political discourse in the digital age. Social media platforms, powered by AI analytics, increasingly act as mediators of political content, influencing how citizens perceive issues, candidates, and ideologies. The research examines the role of algorithmic personalization in reinforcing echo chambers and polarizing public debate. Moreover, it explores AI's role in voter prediction, opinion polling, and campaign management. Through case studies and data analysis, the paper illustrates how AI technologies can enhance participatory democracy when used ethically, but also how they can be exploited for disinformation and manipulation. The findings emphasize the importance of algorithmic transparency and digital literacy in sustaining democratic integrity. Ultimately, the study argues that understanding AI's political influence is essential for fostering informed, responsible, and equitable civic participation in modern societies.

Keywords: Political Communication, Public Opinion, AI Algorithms, Digital Democracy

AI-POWERED URBAN PLANNING: TRANSFORMING SOCIETAL INFRASTRUCTURES

Priya Sharma, Dr. Anil Gupta, Assis. Prof. Dr. Rohit Mehra

Indian Institute of Technology Delhi, Department of Urban Systems Engineering, New Delhi,
India

Abstract:

Urbanization challenges such as congestion, pollution, and resource management are prompting cities to adopt AI-powered planning solutions. This paper explores how Artificial Intelligence is reshaping urban development through predictive modeling, smart infrastructure, and real-time data analytics. The study presents case analyses of AI applications in traffic management, waste optimization, and energy-efficient building design. By integrating data from IoT devices, GIS mapping, and environmental sensors, AI systems facilitate adaptive and sustainable city planning. Furthermore, the research discusses the socio-economic implications of AI-driven urban transformation, including improved accessibility, enhanced citizen participation, and potential risks of digital exclusion. The study advocates for a human-centric approach to AI-based urban management, ensuring inclusivity and transparency. In conclusion, AI technologies present a revolutionary tool for creating intelligent cities that are not only efficient but also equitable and environmentally resilient.

Keywords: Urban Planning, Smart Cities, Artificial Intelligence, Sustainable Development

SOCIAL INEQUALITY AND MACHINE LEARNING: CHALLENGES AND SOLUTIONS

Dr. Karan Singh

University of Delhi, Department of Sociology, New Delhi, India

Abstract:

Machine learning, as a cornerstone of Artificial Intelligence, reflects the data it learns from—and when that data is biased, societal inequalities are amplified. This paper investigates the intersection between AI systems and social inequality, examining how algorithmic bias affects marginalized groups in areas such as employment, healthcare, and criminal justice. It also explores strategies to mitigate these issues through equitable data collection, transparent model design, and fairness-aware algorithms. The study integrates perspectives from social science and computational ethics, proposing policy recommendations for ethical AI governance. Empirical evidence from global AI deployment shows that unregulated machine learning can perpetuate systemic discrimination, while inclusive AI design has the potential to reduce disparities. The research concludes that addressing social inequality through AI requires a paradigm shift from technical optimization to ethical accountability, ensuring that technology serves justice and inclusivity for all.

Keywords: Machine Learning, Social Inequality, Algorithmic Fairness, Ethical AI

THE INTERSECTION OF AI, CULTURE, AND SOCIAL NORMS IN DEVELOPING SOCIETIES

Deepa Reddy, Prof. Dr. Sandeep Verma

Jawaharlal Nehru University, Department of Cultural Studies, New Delhi, India

Abstract:

Artificial Intelligence (AI) systems are not culturally neutral; they embody the values, assumptions, and social norms of their creators. This paper explores the dynamic relationship between AI technologies and cultural frameworks within developing societies. It investigates how localized social norms influence AI adoption, perception, and ethical governance. By analyzing cultural adaptation in AI systems—from language models to facial recognition—the study reveals that algorithmic biases often arise from underrepresentation of non-Western contexts. Moreover, the research examines how AI is reshaping traditional social hierarchies and collective values in developing nations. The authors argue for culturally responsive AI development, emphasizing participatory design and local context integration. The study concludes that the intersection of AI and culture represents a key frontier for equitable global technological progress, where inclusivity and respect for diversity must guide innovation.

Keywords: Artificial Intelligence, Culture, Social Norms, Developing Societies

AI AND COLLECTIVE HUMAN BEHAVIOR: PREDICTIVE MODELS AND SOCIAL TRENDS

Ananya Joshi, Assis. Prof. Dr. Vikram Choudhary

Banaras Hindu University, Department of Data Science and Sociology, Varanasi, India

Abstract:

This paper explores how Artificial Intelligence (AI) models are increasingly used to understand, simulate, and predict collective human behavior. By analyzing massive datasets from social media, mobility records, and public databases, AI enables the identification of emerging social trends, opinion shifts, and behavioral patterns. The research discusses how predictive modeling supports decision-making in areas such as public health, economics, and crisis management. It also evaluates ethical concerns related to data privacy, autonomy, and surveillance. The study proposes a framework for responsible predictive modeling that balances analytical accuracy with respect for human rights. By merging computational sociology and behavioral science, the paper demonstrates how AI can be used to foster social resilience and informed governance. Ultimately, the study suggests that predictive AI should function as a tool for understanding humanity—not controlling it—emphasizing the importance of transparency, empathy, and collaboration in AI design.

Keywords: Predictive Modeling, Collective Behavior, Social Trends, Data Ethics

THE IMPACT OF DIGITAL LEARNING TOOLS ON STUDENT ENGAGEMENT IN HIGHER EDUCATION

Prof. Dr. Samir Belkacem, Amina Rahmani, Karim Boudiaf

Department of Educational Technology, University of Algiers, Algiers, Algeria

Abstract

This study explores the transformative role of digital learning tools in enhancing student engagement within higher education institutions. As technology becomes increasingly integrated into academic environments, universities are seeking innovative strategies to sustain attention, motivation, and active participation among students. The research examines how platforms such as Learning Management Systems (LMS), virtual classrooms, and collaborative applications influence cognitive engagement and academic performance. Through a mixed-method approach involving surveys and interviews with 300 undergraduate students, the study identifies that interactive and multimedia tools foster deeper learning experiences and collaborative problem-solving. Findings reveal that digital tools improve not only engagement but also promote self-directed learning and flexibility, which are critical in modern education. However, the study also highlights challenges such as digital fatigue, inequitable access to technology, and the need for continuous faculty training. Overall, the paper concludes that when effectively integrated, digital learning tools serve as catalysts for active learning and improved academic outcomes in higher education.

Keywords: Digital learning, student engagement, higher education, e-learning, educational technology

THE EFFECTIVENESS OF INCLUSIVE EDUCATION STRATEGIES IN PRIMARY SCHOOLS

Assoc. Prof. Dr. Leila Khelifi, Nadia Benali

Faculty of Education, University of Oran 2, Oran, Algeria

Abstract

Inclusive education aims to ensure equal learning opportunities for all students, regardless of physical, cognitive, or socio-economic differences. This research investigates the effectiveness of inclusive education strategies applied in Algerian primary schools. The study focuses on teacher preparedness, school infrastructure, and classroom adaptability to diverse learning needs. A qualitative analysis of 15 inclusive classrooms reveals that the success of inclusion largely depends on the teacher's ability to differentiate instruction, employ adaptive technologies, and foster empathy among peers. Despite policy advancements supporting inclusion, many schools lack sufficient resources and specialized training. The results emphasize the need for continuous professional development and collaboration among teachers, parents, and specialists to create supportive learning environments. Inclusive education, when properly implemented, not only enhances academic performance of students with disabilities but also cultivates social and emotional growth in all learners.

Keywords: Inclusive education, primary schools, teacher training, diversity, equity

TEACHER PERCEPTIONS AND CHALLENGES IN IMPLEMENTING PROJECT-BASED LEARNING

Dr. Mohamed Amr, Fatma Hassan, Sara Adel

Department of Curriculum and Instruction, Cairo University, Cairo, Egypt

Abstract

Project-Based Learning (PBL) has emerged as an innovative pedagogical approach aimed at improving critical thinking, creativity, and collaboration skills. This study investigates Egyptian teachers' perceptions and challenges in implementing PBL in middle and secondary schools. Data were collected from 120 teachers through structured interviews and classroom observations. The findings suggest that teachers recognize PBL's potential to enhance student engagement and real-world application of knowledge. However, major challenges include limited classroom time, insufficient materials, and rigid assessment standards that prioritize memorization over skill development. Teachers also expressed a need for professional training and institutional support to design meaningful projects that align with curriculum goals. The study concludes that while PBL is effective in promoting deeper understanding, its successful implementation requires systemic changes in curriculum design, teacher preparation, and evaluation methods.

Keywords: Project-Based Learning, teacher perceptions, educational reform, classroom innovation

THE ROLE OF PARENTAL INVOLVEMENT IN EARLY CHILDHOOD EDUCATION SUCCESS

Ahmed Khaled, Prof. Dr. Mona El-Sayed

Department of Early Childhood Education, Alexandria University, Alexandria, Egypt

Abstract

This study explores the critical role that parental involvement plays in ensuring the academic and social success of children in early childhood education. Drawing on a sample of 200 parents and 50 educators across preschools in Alexandria, the research investigates various dimensions of parental participation, including home learning activities, communication with teachers, and engagement in school events. Results indicate that children with actively involved parents demonstrate higher cognitive development, better emotional regulation, and stronger literacy and numeracy skills. The findings also show that socio-economic factors influence the level and type of parental engagement. Teachers emphasize that consistent collaboration with parents leads to improved classroom behavior and stronger motivation among students. The study concludes that fostering meaningful partnerships between educators and families is essential for optimizing learning outcomes in early childhood.

Keywords: Parental involvement, early childhood education, child development, family engagement

ASSESSING THE INFLUENCE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGY ON STUDENT ACHIEVEMENT

Assis. Prof. Dr. Raghda Mahfouz, Omar Saad

Faculty of Educational Sciences, Ain Shams University, Cairo, Egypt

Abstract

The integration of educational technology in classrooms has reshaped teaching and learning processes globally. This study examines the influence of various technological tools on student achievement in Egyptian secondary schools. Using a quasi-experimental design, two groups of students were compared—one receiving technology-enhanced instruction and the other following traditional methods. Statistical analysis revealed a significant improvement in learning outcomes, problem-solving abilities, and student motivation in the experimental group. The use of multimedia presentations, simulation software, and interactive quizzes fostered active learning and deeper comprehension of complex concepts. Nevertheless, challenges such as insufficient training, technical issues, and resistance to change among educators were observed. The study concludes that while technology substantially enhances academic performance, its success depends on pedagogically sound integration and institutional readiness.

Keywords: Educational technology, student achievement, digital pedagogy, innovation in education

INNOVATIVE APPROACHES TO LANGUAGE LEARNING IN RURAL AREAS

Yasmine Farouk, Tamer Hussein, Hala Abdelrahman

Department of Linguistics and Language Education, South Valley University, Qena, Egypt

Abstract

This paper investigates innovative methods designed to improve language learning outcomes in rural educational settings. Due to limited resources and exposure to native speakers, rural students often face significant barriers in language acquisition. The research evaluates blended learning techniques, mobile-assisted language learning (MALL), and community-based immersion programs implemented in Upper Egypt. Data collected from 250 students and 40 teachers highlight that the integration of digital resources and local cultural content enhances language comprehension and motivation. The findings underscore that combining technology with community involvement creates more meaningful and contextual learning experiences. However, infrastructural limitations and teacher training gaps remain key obstacles. The study advocates for policy initiatives that support rural schools in accessing affordable technology and developing locally relevant curricula to bridge the educational divide.

Keywords: Language learning, rural education, mobile learning, blended learning

EVALUATING THE IMPACT OF TEACHER TRAINING PROGRAMS ON CLASSROOM PERFORMANCE

Prof. Dr. Rajesh Kumar, Anita Singh

Faculty of Education, University of Delhi, New Delhi, India

Abstract

This study evaluates how teacher training programs influence classroom performance and instructional quality in Indian secondary schools. By comparing trained and untrained teachers across 30 schools, the research investigates the relationship between professional development and pedagogical effectiveness. Results demonstrate that well-structured training programs enhance lesson planning, classroom management, and student engagement. Teachers with formal training exhibited improved adaptability in using learner-centered methods and assessment strategies. However, the study notes disparities in program accessibility between urban and rural regions. Teachers expressed that ongoing mentorship and peer collaboration are critical for sustaining professional growth. The research concludes that investment in continuous, context-sensitive training is vital for enhancing educational standards and improving overall classroom outcomes.

Keywords: Teacher training, classroom performance, professional development, pedagogy

THE USE OF INTERACTIVE LEARNING PLATFORMS TO IMPROVE STEM EDUCATION OUTCOMES

Vikram Joshi, Sunita Patel

Department of Science and Technology Education, Indian Institute of Education, Mumbai,
India

Abstract

The integration of interactive learning platforms has revolutionized the delivery of Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) education. This paper explores how gamified and interactive systems, such as virtual labs and simulation tools, enhance student learning outcomes and conceptual understanding. Data collected from 400 high school students across five Indian cities reveal that the use of interactive platforms increases motivation, collaboration, and problem-solving abilities. Students demonstrated a marked improvement in scientific inquiry skills and confidence when using real-time feedback systems. Teachers reported that such platforms also allowed for personalized learning and adaptive assessment. Despite positive results, challenges such as inconsistent internet connectivity and lack of training remain persistent barriers. The study concludes that integrating interactive technologies with traditional teaching methods creates a balanced and effective STEM education model for the 21st century.

Keywords: STEM education, interactive learning, virtual labs, gamification, digital pedagogy

ADVANCING TRANSLATION PRACTICES IN THE ERA OF DIGITAL INTEGRATION

Maria Ivanova

Department of Translation Studies, Saint Petersburg State University, Saint Petersburg,
Russia

Olga Petrenko

Department of Linguistics, Saint Petersburg State University, Saint Petersburg, Russia

Abstract

The translation industry has experienced a fundamental transformation in recent years due to the rapid integration of digital technologies. This study explores how digital tools, artificial intelligence (AI), and machine learning are reshaping translation practices, enhancing accuracy, efficiency, and accessibility. The research investigates the role of computer-assisted translation (CAT) tools, neural machine translation (NMT), and cloud-based collaboration platforms in redefining the translator's role from linguistic mediator to digital content manager. Drawing from empirical evidence and case studies within academic and professional translation environments, the paper highlights the growing importance of data management, quality assurance algorithms, and digital literacy among translators. The findings suggest that digital integration fosters productivity and cross-border communication but also introduces challenges related to data privacy, overreliance on automated systems, and the erosion of cultural nuance. Furthermore, the study argues for a balanced approach where human expertise remains central, supported by digital systems rather than replaced by them. It concludes that the future of translation lies in the synergy between human creativity and technological precision, calling for educational reforms that integrate digital competencies into translation curricula.

Keywords: Digital translation, Artificial intelligence, CAT tools, Machine translation, Linguistic innovation

INNOVATIVE SUSTAINABILITY APPROACHES IN MODERN CORPORATE MANAGEMENT: A CASE STUDY OF ENVIRONMENTAL, SOCIAL, AND GOVERNANCE (ESG) PRINCIPLES AT NNPC, ABUJA, NIGERIA

Dr. Amina Bello

Department of Business Administration, University of Abuja, Abuja, Nigeria

Abstract

This paper examines the innovative sustainability strategies implemented by the Nigerian National Petroleum Corporation (NNPC) in line with Environmental, Social, and Governance (ESG) principles. The study employs a qualitative case study approach to assess how corporate management practices are evolving to address climate responsibility, community engagement, and governance transparency. Findings reveal that NNPC has introduced structured sustainability frameworks, including carbon footprint reduction programs, ethical supply chain management, and workforce diversity initiatives. However, the research also identifies key challenges such as limited policy enforcement, inadequate funding for renewable energy projects, and gaps in sustainability reporting. The analysis situates NNPC's experience within global sustainability trends, emphasizing how African corporations are gradually aligning with international ESG standards. The paper argues that integrating sustainability into the core business strategy is not only ethically necessary but also economically advantageous, enhancing corporate reputation and long-term profitability. Recommendations include strengthening environmental data governance, improving employee training in ESG compliance, and fostering partnerships with local communities to achieve inclusive growth.

Keywords: Sustainability, ESG principles, Corporate management, Nigeria, Governance

THE INFLUENCE OF SOCIAL SECURITY, PENSIONS, AND INSURANCE ON ECONOMIC DEVELOPMENT: INSIGHTS FROM NIGERIA

Ibrahim Musa

Department of Economics, Ahmadu Bello University, Zaria, Nigeria

Abstract

This study investigates the interrelationship between social security systems, pension schemes, and insurance structures and their cumulative impact on Nigeria's economic development. Using both macroeconomic data and policy analysis, the research explores how effective social protection programs enhance household stability, encourage investment, and promote inclusive growth. Results indicate that robust pension systems contribute to long-term savings, while efficient insurance markets reduce financial vulnerability, fostering resilience against economic shocks. Despite these benefits, challenges such as corruption, administrative inefficiency, and limited rural penetration hinder optimal performance. The paper also highlights how demographic trends and informal employment sectors create additional pressure on existing frameworks. Policy recommendations focus on institutional reforms that ensure transparency, improve public trust, and integrate informal workers into contributory systems. The research concludes that strengthening Nigeria's social protection mechanisms is vital for sustainable economic transformation, providing a foundation for human capital development and macroeconomic stability.

Keywords: Social security, Pension systems, Economic growth, Nigeria, Insurance

POLITICAL PARTIES AND THEIR ROLE IN KNOWLEDGE DECOLONIZATION

Assoc. Prof. Dr. Anna Kowalska

Department of Political Science, University of Warsaw, Warsaw, Poland

Abstract

The study investigates the crucial role political parties play in advancing knowledge decolonization, particularly within postcolonial societies seeking intellectual and cultural sovereignty. Drawing from critical theory and postcolonial studies, the paper analyzes how political ideologies influence educational policies, research funding, and public discourse. It argues that political parties are not merely vehicles of governance but also key agents in shaping epistemic independence by promoting indigenous knowledge systems and challenging Eurocentric narratives. Using case studies from Central and Eastern Europe, the research demonstrates how emerging democratic movements have leveraged cultural identity and linguistic revitalization as tools of political resistance. However, the paper also acknowledges the risk of politicizing academia, which can compromise objectivity and inclusivity. Ultimately, the work calls for a balanced approach where political advocacy supports rather than dominates academic freedom, leading to genuine intellectual pluralism.

Keywords: Knowledge decolonization, Political theory, Postcolonialism, Intellectual sovereignty

COMMUNITY ENGAGEMENT IN ELDERLY SOCIAL SERVICE PROVISION: A STUDY FROM ROMANIA

Andrei Popescu

Department of Sociology, University of Bucharest, Bucharest, Romania

Elena Ionescu

Department of Social Work, University of Bucharest, Bucharest, Romania

Abstract

This paper explores the significance of community engagement in delivering effective social services for the elderly population in Romania. Through qualitative interviews and participatory observation, the study assesses how local communities, NGOs, and municipal institutions collaborate to enhance the well-being of older adults. Findings reveal that community participation not only improves service accessibility but also fosters a sense of belonging and dignity among the elderly. However, barriers such as limited funding, bureaucratic inefficiencies, and insufficient volunteer training persist. The research further highlights the importance of intergenerational solidarity and social innovation in addressing demographic challenges. By examining successful models of community-based elderly care, the paper argues that sustainable aging policies must integrate grassroots participation, public-private partnerships, and digital solutions to improve coordination and transparency. The conclusion emphasizes that fostering civic responsibility and inclusive policymaking is essential for a resilient and compassionate social support system.

Keywords: Elderly care, Community engagement, Social services, Romania, Aging policy

EXPLORING LOCAL GOVERNMENT ADMINISTRATION CHALLENGES IN NIGERIA: A THEORETICAL ANALYSIS

Dr. Fatima Abdullahi

Department of Public Administration, University of Lagos, Lagos, Nigeria

Dr. Samuel Okoro

Department of Political Science, University of Lagos, Lagos, Nigeria

Abstract

This paper provides a theoretical exploration of the persistent challenges facing local government administration in Nigeria. The analysis identifies structural inefficiencies, political interference, and inadequate fiscal autonomy as major constraints undermining grassroots governance. By reviewing existing literature and governance models, the study reveals that despite constitutional provisions for decentralization, local councils often operate under significant state control, limiting their effectiveness in service delivery. The research further discusses how corruption, weak institutional capacity, and poor human resource management contribute to administrative failures. Recommendations include constitutional reform to enhance autonomy, capacity-building programs for local officials, and the adoption of digital governance tools to improve transparency. The paper concludes that strengthening local governance structures is fundamental to achieving sustainable national development and democratic accountability.

Keywords: Local government, Public administration, Nigeria, Governance challenges

SPATIAL BETA CONVERGENCE AMONG NEW EU MEMBER STATES BASED ON SOCIO-ECONOMIC INDICATORS

László Kovács

Department of Economics, Corvinus University of Budapest, Budapest, Hungary

Abstract

This paper examines spatial beta convergence among new European Union (EU) member states, focusing on socio-economic indicators such as GDP per capita, employment rates, education, and innovation capacity. Using econometric modeling and spatial analysis, the study evaluates whether economic disparities among these countries are narrowing over time. Results reveal partial convergence trends, with Central European economies like Poland, Hungary, and the Czech Republic demonstrating faster growth relative to the EU average, while southeastern states lag behind due to institutional inefficiencies and limited innovation ecosystems. The research underscores the importance of regional policy coordination and EU structural funds in promoting cohesion. Furthermore, it highlights the spatial dependence of growth patterns, showing that proximity to developed regions accelerates convergence. The findings suggest that sustained investment in education, infrastructure, and research is essential for achieving balanced development across the EU.

Keywords: Economic convergence, Spatial analysis, EU member states, Socio-economic development

CHALLENGES AND SATISFACTION LEVELS IN USING DIGITAL PAYMENT PLATFORMS

Neha Kulkarni, Rohit Deshmukh

Department of Business Administration, Savitribai Phule Pune University, Pune, India

Abstract

The rapid adoption of digital payment platforms in India has transformed the financial landscape by promoting convenience, transparency, and financial inclusion. However, the effectiveness of these platforms largely depends on user satisfaction and the challenges encountered during usage. This study investigates the key challenges and satisfaction levels among users of popular digital payment systems such as Paytm, Google Pay, and PhonePe. Using a mixed-method approach that combines survey data from 400 respondents and in-depth interviews, the study identifies primary challenges including network failures, cybersecurity concerns, transaction errors, and limited digital literacy among older populations. The findings reveal that while users appreciate the convenience and speed of digital transactions, persistent issues related to security and trust remain a major deterrent to wider adoption. Moreover, user satisfaction is found to be influenced by ease of use, perceived safety, customer service quality, and transaction success rate. The study concludes that enhancing user experience through improved security protocols, simplified interfaces, and increased awareness programs can significantly boost satisfaction levels. These insights are vital for policymakers, fintech developers, and financial institutions aiming to strengthen India's digital financial ecosystem.

Keywords: Digital payments, user satisfaction, fintech, cybersecurity, India

EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ITS IMPACT ON LEADERSHIP PERFORMANCE: A STUDY AMONG MBA STUDENTS IN SANGLI DISTRICT

Sneha Patil, Rajat More

Department of Management Studies, Shivaji University, Kolhapur, India

Abstract

Emotional intelligence (EI) has emerged as a critical determinant of effective leadership, particularly in academic and professional settings. This study explores the relationship between emotional intelligence and leadership performance among MBA students in Sangli District, Maharashtra. A total of 250 MBA students from various business schools participated in this quantitative study. Emotional intelligence was measured using the Goleman framework, focusing on self-awareness, self-regulation, motivation, empathy, and social skills. Leadership performance was assessed through peer evaluations, teamwork outcomes, and project leadership scores. The results indicate a strong positive correlation between high emotional intelligence and effective leadership capabilities. Students with higher EI demonstrated superior conflict resolution, better decision-making, and enhanced team management skills. The study also highlights gender differences in emotional awareness and management abilities. Findings suggest that integrating emotional intelligence training into MBA curricula can significantly enhance students' leadership readiness for corporate environments. By fostering empathy and interpersonal communication, management institutions can cultivate emotionally intelligent leaders equipped to navigate complex business dynamics.

Keywords: Emotional intelligence, leadership performance, MBA students, management education, India

SOCIO-ECONOMIC INFLUENCES ON DIETARY PATTERNS: A COMPARISON BETWEEN SOUTH ASIA AND G7 COUNTRIES

Ayesha Khan, Imran Siddiqui

Department of Sociology, University of Karachi, Karachi, Pakistan

Abstract

Dietary patterns across the globe are deeply influenced by socio-economic factors, cultural norms, and accessibility to food resources. This study compares dietary behaviors between South Asian nations and G7 countries to understand how income, education, and urbanization shape nutritional choices. Using secondary data from FAO and WHO databases and primary surveys conducted in urban centers of Pakistan and India, the research identifies substantial disparities in food consumption patterns. South Asian diets are dominated by cereals and plant-based foods, while G7 countries exhibit higher consumption of processed foods, animal proteins, and saturated fats. Economic prosperity, higher education levels, and urban lifestyles contribute to dietary diversity in G7 nations but also increase lifestyle-related diseases. Conversely, food insecurity and limited access to nutritious foods remain challenges in South Asia. The findings underscore the need for targeted nutrition policies that promote affordable healthy diets and public health awareness. Comparative insights from this study can guide cross-regional strategies for sustainable food systems and nutrition equity.

Keywords: Dietary patterns, socio-economic factors, South Asia, nutrition, G7 countries

INNOVATIVE GREEN SUPPLY CHAIN MANAGEMENT THROUGH TECHNOLOGY IN MALAYSIA'S MANUFACTURING SECTOR

Nurul Huda, Ahmad Faizal

Faculty of Industrial Management, Universiti Malaysia Pahang, Kuantan, Malaysia

Abstract

Sustainability has become a cornerstone of industrial development, and Malaysia's manufacturing sector is no exception. This study investigates how technological innovation drives green supply chain management (GSCM) practices across Malaysian manufacturing firms. By integrating concepts from sustainability and information technology, the research examines how automation, IoT systems, and data analytics enhance environmental performance. Data collected from 120 manufacturing firms through structured questionnaires and interviews reveal that technology adoption significantly reduces waste, energy consumption, and carbon footprint. The study identifies key enablers such as government incentives, digital infrastructure, and top management commitment. However, barriers such as high implementation costs and lack of skilled labor still hinder widespread adoption. The findings demonstrate that integrating technology into supply chain operations not only enhances environmental outcomes but also improves competitiveness and brand reputation. The research concludes that strategic investment in green technology can position Malaysia as a leader in sustainable manufacturing within Southeast Asia.

Keywords: Green supply chain, sustainability, technology, manufacturing, Malaysia

THE EFFECTIVENESS OF TAX UTILIZATION IN PROMOTING NATIONAL DEVELOPMENT

Dewi Lestari, Fajar Nugroho

Faculty of Economics and Business, Universitas Gadjah Mada, Yogyakarta, Indonesia

Abstract

Taxation serves as a crucial mechanism for mobilizing public revenue to support national development goals. This study evaluates the effectiveness of tax utilization in Indonesia and its impact on economic growth, infrastructure development, and social welfare. Using data from 2010 to 2023 obtained from the Ministry of Finance and the World Bank, the study applies econometric models to measure the efficiency of tax allocation across sectors. Results reveal that while tax revenue collection has improved significantly, inefficiencies in utilization persist due to bureaucratic delays and uneven regional distribution. The analysis highlights the importance of transparent fiscal governance and the alignment of tax expenditures with development priorities such as education, healthcare, and digital infrastructure. The study recommends enhancing accountability mechanisms, leveraging technology for tax monitoring, and strengthening public participation in fiscal planning. Effective tax utilization can transform taxation from a mere revenue tool into a catalyst for sustainable development and poverty reduction in Indonesia.

Keywords: Tax utilization, national development, fiscal policy, Indonesia, governance

DIGITAL TAX ADMINISTRATION IN INDONESIA: ANALYSIS OF EFAKTUR AND E-BUPOT IMPLEMENTATION

Rina Sari, Budi Santoso

School of Accounting, Universitas Indonesia, Depok, Indonesia

Abstract

The digital transformation of tax administration in Indonesia has revolutionized compliance and efficiency within the fiscal system. This study analyzes the implementation of two major digital tax tools—eFaktur (electronic invoicing) and eBupot (electronic withholding tax)—to evaluate their effectiveness in enhancing tax administration processes. Using a descriptive-analytical approach supported by survey data from 300 tax professionals and SMEs, the research finds that eFaktur has significantly reduced manual errors and processing time, while eBupot has streamlined tax documentation and compliance tracking. However, challenges remain in terms of system integration, data accuracy, and user training. The study highlights that successful digital tax implementation depends on continuous system upgrades, robust cybersecurity, and comprehensive stakeholder education. Findings indicate that digital tax tools contribute positively to transparency, compliance, and taxpayer satisfaction, reinforcing Indonesia's vision for a modern, technology-driven fiscal ecosystem.

Keywords: Digital tax, eFaktur, eBupot, tax administration, Indonesia

RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND FIRM FINANCING IN THE MENA REGION

Hassan El-Masri, Layla Haddad

Faculty of Economics and Management, American University of Beirut, Beirut, Lebanon

Abstract

Financial development plays a pivotal role in facilitating business growth and investment across emerging economies. This study investigates the relationship between financial sector development and firm-level financing in the Middle East and North Africa (MENA) region. Using panel data from 2000 to 2022 covering 15 MENA countries, the research employs econometric modeling to assess how banking depth, capital market size, and financial inclusion influence firms' access to credit. Results indicate that countries with more developed financial systems exhibit greater private sector financing and improved business performance. However, political instability and regulatory inefficiencies often hinder consistent capital flow across the region. The study further explores the differential impact of Islamic and conventional banking systems on firm financing. Findings suggest that fostering diversified financial markets, ensuring legal transparency, and promoting fintech integration can strengthen corporate financing mechanisms in MENA economies.

Keywords: Financial development, firm financing, MENA, capital markets, banking systems

THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON SME PERFORMANCE AND INNOVATION STRATEGIES

Khamla Phommasone

National University of Laos, Faculty of Business, Vientiane, Laos

Assoc. Prof. Dr. Bounmy Vongxay

National University of Laos, Faculty of Business, Vientiane, Laos

Somchit Thammavong

National University of Laos, Faculty of Business, Vientiane, Laos

Abstract

Digital transformation (DT) has emerged as a critical factor influencing the performance and innovation capabilities of small and medium-sized enterprises (SMEs) globally. In the context of Laos, SMEs face unique challenges, including limited technological infrastructure, scarce financial resources, and a relatively low adoption rate of advanced digital tools. This study investigates the impact of DT on SME performance and how it shapes innovation strategies. By conducting a mixed-methods approach involving both quantitative surveys of 250 SMEs and qualitative interviews with 30 managers across key sectors, we examined the relationship between digital adoption and business outcomes. Findings indicate that SMEs embracing digital solutions such as cloud computing, enterprise resource planning (ERP), and digital marketing platforms demonstrate significant improvements in operational efficiency, customer engagement, and product innovation. Moreover, firms with a strategic vision for digital transformation exhibit enhanced agility in responding to market changes, allowing them to outperform competitors and sustain long-term growth. The study also highlights the importance of leadership commitment, employee digital literacy, and government support programs as enablers of effective digital transformation. Our findings contribute to a better understanding of how DT can serve as a lever for both performance enhancement and strategic innovation in SMEs within emerging markets. Recommendations for policymakers include targeted incentives, infrastructure development, and training programs to support SMEs in leveraging digital technologies for sustainable growth.

Keywords

Digital Transformation, SME Performance, Innovation Strategies, Emerging Markets

SUSTAINABLE SUPPLY CHAIN MANAGEMENT PRACTICES IN EMERGING MARKETS

Dr. Anong Souvannaphone

Lao University of Commerce, Department of Supply Chain Management, Vientiane, Laos

Visanai Khamla

Lao University of Commerce, Department of Supply Chain Management, Vientiane, Laos

Abstract

Sustainable supply chain management (SSCM) is increasingly recognized as a strategic imperative for businesses in emerging markets, including Laos. This research explores how SSCM practices contribute to operational efficiency, environmental performance, and competitive advantage. By examining 150 manufacturing and service firms, the study identifies the drivers, barriers, and outcomes associated with implementing sustainable supply chain initiatives. Empirical evidence suggests that firms adopting green logistics, supplier collaboration, waste minimization, and energy-efficient operations experience measurable benefits in cost reduction, brand reputation, and regulatory compliance. Furthermore, the integration of sustainability principles in procurement, production, and distribution fosters long-term resilience, particularly in volatile market conditions. Key challenges identified include limited technological infrastructure, high implementation costs, and low awareness of sustainability standards among supply chain partners. Leadership engagement, stakeholder collaboration, and government policy support emerge as critical enablers of SSCM. The study provides actionable insights for managers and policymakers to enhance supply chain sustainability while maintaining economic competitiveness. Overall, the research emphasizes that sustainable supply chain practices are not merely ethical imperatives but strategic tools for achieving organizational excellence in emerging markets.

Keywords

Sustainable Supply Chain, Emerging Markets, Environmental Performance, Operational Efficiency

STRATEGIC LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL AGILITY IN THE LAO BUSINESS ENVIRONMENT

Prof. Dr. Somphone Khammanivong

National University of Laos, Faculty of Management, Vientiane, Laos

Assis. Prof. Dr. Noy Ketsana

National University of Laos, Faculty of Management, Vientiane, Laos

Sithong Chanthavong

National University of Laos, Faculty of Management, Vientiane, Laos

Abstract

Organizational agility and strategic leadership are crucial determinants of business success, particularly in rapidly evolving markets such as Laos. This study examines the interplay between strategic leadership behaviors and organizational agility, focusing on how they affect decision-making, innovation, and competitive performance. Using a combination of survey data from 200 executives and case studies of 25 leading firms, the research highlights that leaders who adopt transformational and participative styles significantly enhance the organization's capacity to adapt to environmental changes. Agile organizations, in turn, demonstrate superior responsiveness to customer needs, market fluctuations, and technological advancements. The research identifies key mechanisms through which leadership drives agility, including fostering a culture of continuous learning, encouraging cross-functional collaboration, and integrating flexible operational practices. Challenges faced by Lao firms include limited managerial expertise, hierarchical organizational structures, and resource constraints, which can hinder agility. The study provides practical recommendations for executives to strengthen leadership capabilities and embed agile principles into strategic planning and operational routines, thereby enabling firms to sustain growth and innovation in a dynamic business landscape.

Keywords

Strategic Leadership, Organizational Agility, Business Performance, Lao Market

THE ROLE OF FINANCIAL TECHNOLOGY IN ENHANCING ENTREPRENEURIAL GROWTH

Mohamed Abdelrahman

Cairo University, Faculty of Business Administration, Cairo, Egypt

Assoc. Prof. Dr. Salma Mostafa

Cairo University, Faculty of Business Administration, Cairo, Egypt

Dr. Hossam El-Sayed

Cairo University, Faculty of Business Administration, Cairo, Egypt

Abstract

Financial technology (FinTech) has emerged as a transformative force in promoting entrepreneurial growth, particularly in developing economies such as Egypt. This study investigates the extent to which FinTech solutions, including digital payments, crowdfunding, peer-to-peer lending, and blockchain applications, facilitate the establishment, expansion, and sustainability of entrepreneurial ventures. A survey of 200 entrepreneurs and interviews with 20 FinTech experts reveals that access to FinTech platforms significantly reduces financial barriers, increases funding opportunities, and enhances operational efficiency. Entrepreneurs leveraging FinTech tools report improved cash flow management, lower transaction costs, and faster scaling potential. The research also identifies challenges, including cybersecurity risks, regulatory uncertainties, and limited digital literacy, which can impede the effective use of financial technologies. Policy implications include the need for robust regulatory frameworks, educational initiatives, and collaboration between traditional financial institutions and FinTech startups. Overall, FinTech adoption appears to be a vital driver of entrepreneurial development, fostering innovation, economic inclusion, and sustainable business growth in emerging markets.

Keywords

Financial Technology, Entrepreneurial Growth, Digital Finance, Egypt

MARKETING INNOVATION AND CUSTOMER ENGAGEMENT IN THE EGYPTIAN RETAIL SECTOR

Rania El-Masry

American University in Cairo, School of Business, Cairo, Egypt

Tamer Fathy

American University in Cairo, School of Business, Cairo, Egypt

Abstract

Marketing innovation plays a central role in enhancing customer engagement, particularly within the dynamic retail sector of Egypt. This research explores the strategies employed by retail firms to innovate marketing practices, focusing on digital marketing, personalized promotions, experiential campaigns, and customer relationship management. A mixed-methods approach involving 180 retail managers and 400 customer surveys highlights that innovative marketing strategies significantly improve brand loyalty, customer satisfaction, and sales performance. Additionally, the integration of technology, such as AI-driven recommendation systems and mobile applications, facilitates personalized and interactive customer experiences. Challenges in the Egyptian retail context include technological adoption gaps, cost constraints, and rapidly shifting consumer expectations. Findings underscore the importance of aligning marketing innovation with organizational capabilities and market trends to sustain competitive advantage. Managers are encouraged to foster a culture of creativity, invest in digital tools, and continuously monitor consumer behavior to maximize engagement and long-term profitability.

Keywords

Marketing Innovation, Customer Engagement, Retail Sector, Egypt

CORPORATE GOVERNANCE AND ITS EFFECT ON BUSINESS SUSTAINABILITY IN EGYPT

Prof. Dr. Amr Soliman

Helwan University, Faculty of Commerce, Cairo, Egypt

Heba Fawzy

Helwan University, Faculty of Commerce, Cairo, Egypt

Assis. Prof. Dr. Youssef Hafez

Helwan University, Faculty of Commerce, Cairo, Egypt

Abstract

Corporate governance (CG) is a pivotal factor influencing the sustainability and ethical performance of businesses. In the Egyptian context, effective CG practices are essential for ensuring transparency, accountability, and long-term organizational success. This study evaluates the impact of CG mechanisms, including board structure, ownership concentration, auditing practices, and regulatory compliance, on business sustainability. Data were collected from 150 listed companies and analyzed using regression and structural equation modeling. Results indicate that firms with robust CG frameworks demonstrate higher financial stability, environmental responsibility, and social commitment. Strong boards and active auditing committees significantly enhance decision-making quality, reduce operational risks, and build stakeholder trust. Challenges identified include inadequate enforcement of regulations, resistance to transparency, and limited managerial expertise. The study provides recommendations for policymakers, emphasizing the establishment of stricter regulatory standards, enhanced board training, and stakeholder engagement to foster sustainable business practices. Overall, CG emerges as a crucial determinant of corporate resilience and long-term value creation in Egypt.

Keywords

Corporate Governance, Business Sustainability, Transparency, Egypt

DIGITAL MARKETING STRATEGIES AND CONSUMER BEHAVIOR IN INDONESIA

Dr. Indah Kurniawati

University of Indonesia, Faculty of Economics and Business, Jakarta, Indonesia

Rizki Pratama

University of Indonesia, Faculty of Economics and Business, Jakarta, Indonesia

Abstract

Digital marketing strategies have transformed consumer behavior across emerging economies, particularly in Indonesia. This study investigates how digital tools, social media platforms, and e-commerce initiatives influence consumer decision-making, purchasing patterns, and brand loyalty. Employing a survey of 300 Indonesian consumers and interviews with 25 marketing managers, the research highlights the effectiveness of targeted advertising, influencer collaborations, content marketing, and mobile apps in shaping consumer perceptions and purchase intentions. Results indicate that digitally savvy consumers respond positively to personalized marketing messages, interactive campaigns, and seamless online shopping experiences. Moreover, businesses employing integrated digital marketing strategies observe increased engagement rates, higher conversion rates, and stronger brand equity. Barriers include technological disparities, limited digital literacy among certain demographics, and challenges in measuring campaign effectiveness. The study provides actionable insights for marketers to enhance strategy design, optimize consumer engagement, and drive competitive advantage in the Indonesian market.

Keywords

Digital Marketing, Consumer Behavior, E-commerce, Indonesia

THE INFLUENCE OF ENTREPRENEURIAL ECOSYSTEMS ON STARTUP SUCCESS IN INDONESIA

Assoc. Prof. Dr. Dedi Susanto

Bandung Institute of Technology, School of Business, Bandung, Indonesia

Fitriani Dewi

Bandung Institute of Technology, School of Business, Bandung, Indonesia

Budi Santoso

Bandung Institute of Technology, School of Business, Bandung, Indonesia

Abstract

Entrepreneurial ecosystems play a critical role in fostering startup growth, innovation, and sustainability in Indonesia. This study examines the key components of entrepreneurial ecosystems, including access to capital, mentorship networks, regulatory support, educational programs, and technological infrastructure. By analyzing data from 200 startups and conducting in-depth interviews with 30 ecosystem stakeholders, the research highlights the interplay between ecosystem resources and startup performance. Findings reveal that startups embedded in well-connected, resource-rich ecosystems exhibit higher survival rates, accelerated growth, and improved innovation outputs. Entrepreneurial networks, incubators, and accelerators facilitate knowledge exchange, skill development, and strategic partnerships, enabling startups to navigate market uncertainties effectively. Challenges include bureaucratic hurdles, inconsistent funding availability, and uneven regional development. The study emphasizes the importance of government policies, educational institutions, and private sector collaboration in strengthening the entrepreneurial ecosystem. Ultimately, fostering robust ecosystems contributes to economic growth, job creation, and technological advancement in Indonesia.

Keywords

Entrepreneurial Ecosystems, Startup Success, Innovation, Indonesia

THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON LAO ECONOMIC GROWTH

Prof. Dr. Khamla Phommasak

Faculty of Economics, National University of Laos, Vientiane, Laos

Somphone Vongsa

Faculty of Economics, National University of Laos, Vientiane, Laos

Anousone Phouthasone

Faculty of Economics, National University of Laos, Vientiane, Laos

Abstract

Foreign direct investment (FDI) plays a crucial role in the economic growth of developing countries, including the Lao People's Democratic Republic (Lao PDR). This study investigates the impact of FDI inflows on Laos' economic performance over the past two decades, focusing on key sectors such as manufacturing, services, and agriculture. Using econometric models and time-series analysis, the research identifies a positive correlation between FDI and GDP growth, highlighting that investments in infrastructure and resource-based industries significantly contribute to long-term economic stability. Moreover, the study explores the role of government policies, regulatory frameworks, and the ease of doing business in attracting foreign investors. While FDI has brought technological advancements, improved employment rates, and increased export capacity, challenges such as regional disparities, environmental concerns, and dependency on a limited number of investors remain. Policy recommendations include strengthening legal frameworks, promoting sustainable investment, and diversifying investment sources to ensure inclusive growth. The findings suggest that strategic FDI targeting, combined with domestic capacity building, can enhance Laos' economic resilience and sustainable development.

Keywords

Foreign Direct Investment, Economic Growth, Lao PDR, Sustainable Development, Policy Framework

E-COMMERCE AND CONSUMER BEHAVIOR IN EMERGING MARKETS: A CASE STUDY OF LAOS

Assoc. Prof. Dr. Bounthavy Sisavath

Faculty of Business, National University of Laos, Vientiane, Laos

Sengdao Phengsavanh

Faculty of Business, National University of Laos, Vientiane, Laos

Abstract

The rapid expansion of e-commerce has transformed consumer behavior globally, and emerging markets like Laos are experiencing unique challenges and opportunities in this sector. This study examines the factors influencing online shopping habits, including accessibility, digital literacy, payment security, and cultural preferences. Surveys conducted across urban and semi-urban populations reveal that trust in digital platforms, convenience, and product variety significantly impact consumer purchasing decisions. While younger generations show a higher adoption rate, traditional offline shopping still dominates in rural areas due to limited internet penetration and infrastructural constraints. The study highlights the role of mobile commerce, social media marketing, and localized strategies in shaping consumer behavior. Additionally, the research emphasizes the need for policy interventions to protect consumer rights, improve logistics, and enhance digital infrastructure. Understanding these patterns enables businesses and policymakers to develop targeted strategies that foster e-commerce growth while addressing socio-economic disparities. The findings underscore that consumer trust, education, and inclusive technology access are critical to sustaining e-commerce development in Laos.

Keywords

E-Commerce, Consumer Behavior, Emerging Markets, Digital Economy, Laos

MONETARY POLICY EFFECTIVENESS IN LAO PDR: AN EMPIRICAL ANALYSIS

Dr. Ketsana Vannaphone

Bank of the Lao PDR, Vientiane, Laos

Phoutthasone Souvanlasy

Bank of the Lao PDR, Vientiane, Laos

Abstract

Monetary policy is a critical tool for maintaining economic stability and controlling inflation in developing economies. This study provides an empirical analysis of the effectiveness of monetary policy in the Lao PDR, examining its impact on inflation, interest rates, and economic growth. Using data from the past fifteen years, the research employs econometric models to assess the responsiveness of key macroeconomic variables to policy instruments such as reserve requirements, interest rate adjustments, and credit supply management. The analysis reveals that while monetary policy has been partially effective in stabilizing prices, structural issues such as limited financial market depth, informal credit systems, and external shocks reduce overall efficacy. The study also highlights the importance of coordination between fiscal and monetary authorities to achieve sustainable economic outcomes. Recommendations include improving financial sector regulation, enhancing data collection for evidence-based policymaking, and adopting targeted measures to stimulate productive investment. The findings contribute to a deeper understanding of monetary policy mechanisms in small, open economies and provide guidance for optimizing policy tools in the Lao context.

Keywords

Monetary Policy, Lao PDR, Economic Stability, Inflation, Macroeconomic Analysis

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ECONOMIC DIVERSIFICATION IN LAOS

Viengkham Pholsena

National Institute for Economic Research, Vientiane, Laos

Abstract

Sustainable development and economic diversification are pivotal for reducing dependency on a limited set of industries and ensuring long-term growth. This study explores Laos' efforts in diversifying its economy beyond natural resources, focusing on sectors such as tourism, agriculture, and manufacturing. Through qualitative and quantitative analyses, the research identifies policies promoting investment, technology adoption, and human capital development as key drivers of diversification. Challenges include limited infrastructure, regulatory hurdles, and environmental sustainability concerns. The study emphasizes the importance of balancing economic growth with social and environmental objectives, advocating for green technologies and inclusive policy frameworks. Findings suggest that targeted investments, skill development, and international collaboration can enhance Laos' resilience against external shocks and contribute to a sustainable development trajectory.

Keywords

Sustainable Development, Economic Diversification, Laos, Policy, Inclusive Growth

THE ROLE OF MICROFINANCE IN PROMOTING ENTREPRENEURSHIP IN KYRGYZSTAN

Prof. Dr. Aibek Tursunov

Department of Economics, Kyrgyz National University, Bishkek, Kyrgyzstan

Elmira Sadykova

Department of Economics, Kyrgyz National University, Bishkek, Kyrgyzstan

Abstract

Microfinance has emerged as a critical tool for fostering entrepreneurship and inclusive economic development in emerging economies. This study examines the role of microfinance institutions (MFIs) in promoting small and medium-sized enterprises (SMEs) in Kyrgyzstan. By analyzing loan disbursement data, entrepreneur surveys, and case studies, the research demonstrates that access to microloans enhances business start-ups, expands existing enterprises, and improves household income. MFIs not only provide financial resources but also offer training, mentorship, and networking opportunities essential for business sustainability. The study also identifies barriers such as high-interest rates, limited financial literacy, and regulatory constraints, which may hinder the effectiveness of microfinance. Recommendations include strengthening institutional frameworks, improving credit access for women and rural entrepreneurs, and integrating digital finance solutions. Overall, the findings highlight that microfinance is instrumental in stimulating entrepreneurship, reducing poverty, and fostering economic growth in Kyrgyzstan.

Keywords

Microfinance, Entrepreneurship, Kyrgyzstan, SMEs, Inclusive Growth

TRADE LIBERALIZATION AND ITS EFFECTS ON KYRGYZSTAN'S AGRICULTURAL SECTOR

Assis. Prof. Dr. Nurgul Amanbekova

Faculty of Agricultural Economics, Kyrgyz National University, Bishkek, Kyrgyzstan

Kanat Toktomamatov

Faculty of Agricultural Economics, Kyrgyz National University, Bishkek, Kyrgyzstan

Abstract

Trade liberalization has transformed the agricultural landscape in Kyrgyzstan, impacting market access, pricing, and production patterns. This study investigates the effects of trade policy reforms on key agricultural sectors, including grain, livestock, and horticulture. Using a combination of statistical analysis, field surveys, and policy evaluation, the research highlights that liberalization has led to increased exports, adoption of modern farming techniques, and enhanced market competition. However, smallholder farmers face challenges such as price volatility, lack of infrastructure, and limited access to financing. The study recommends targeted support measures, including capacity-building programs, cooperative development, and improved logistics, to ensure that trade liberalization benefits all stakeholders equitably. The findings contribute to understanding the complex interplay between policy reform and agricultural development in transitional economies.

Keywords

Trade Liberalization, Agriculture, Kyrgyzstan, Policy Impact, Market Access

DIGITAL ECONOMY TRANSFORMATION IN KYRGYZSTAN: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Dr. Aijan Ismailova

Faculty of Information Technology, Kyrgyz National University, Bishkek, Kyrgyzstan

Abstract

The digital economy is reshaping business operations, governance, and social interactions in Kyrgyzstan. This study examines the ongoing digital transformation, analyzing both opportunities and challenges in implementing digital infrastructure, e-commerce platforms, and fintech solutions. The research employs surveys, industry reports, and policy reviews to identify key drivers, including internet penetration, mobile technology adoption, and government digital initiatives. While digitalization enhances efficiency, transparency, and market access, challenges such as cybersecurity threats, digital inequality, and regulatory gaps persist. Policy recommendations include developing comprehensive digital strategies, investing in digital literacy, and fostering public-private partnerships to maximize the benefits of digital transformation. The study underscores that a robust digital economy is essential for sustainable growth and global competitiveness in Kyrgyzstan.

Keywords

Digital Economy, Kyrgyzstan, E-Governance, Fintech, Digital Transformation

INVESTMENT TRENDS AND ECONOMIC GROWTH IN INDONESIA

Prof. Dr. Putra Santoso

Faculty of Economics, University of Indonesia, Jakarta, Indonesia

Rina Wijayanti

Faculty of Economics, University of Indonesia, Jakarta, Indonesia

Aditya Pranata

Faculty of Economics, University of Indonesia, Jakarta, Indonesia

Abstract

Investment is a key driver of economic growth in emerging markets. This study investigates recent trends in domestic and foreign investment in Indonesia, analyzing their impact on GDP growth, employment, and industrial development. Using econometric analysis of macroeconomic data, the research reveals that sectors such as infrastructure, manufacturing, and digital services attract significant investment inflows, contributing to sustainable economic expansion. Policy frameworks, regulatory reforms, and investment incentives play a crucial role in shaping investor confidence. The study also examines challenges such as regional investment disparities, bureaucratic hurdles, and environmental considerations. Recommendations include enhancing investment facilitation, promoting innovation-driven industries, and ensuring inclusive economic benefits across regions. The findings highlight that strategic investment policies are pivotal for Indonesia's continued economic growth and resilience in the global market.

Keywords

Investment Trends, Economic Growth, Indonesia, Industrial Development, Policy Framework

ANCIENT TRADE ROUTES AND CULTURAL EXCHANGE IN ASIA

Assoc. Prof. Dr. Hiroshi Tanaka, Prof. Dr. Priya Raghavan, Lec. Nguyen Van Long
Tokyo University of Foreign Studies, Japan

Abstract

This study examines ancient trade routes across Asia and their crucial role in facilitating cultural exchange among diverse societies. Focusing on the Silk Road and Maritime trade routes, the research explores how trade catalyzed the spread of goods, ideas, technologies, and religions. Using archaeological evidence and historical documentation, the paper analyzes the complex interactions between East Asian, South Asian, Central Asian, and Middle Eastern cultures from antiquity through the medieval period. Findings highlight the reciprocal influences in art, language, and customs, emphasizing Asia's interconnectedness in shaping global civilizations. This integrative approach underscores the importance of trade networks in fostering intercultural dialogue and coexistence, providing insights relevant to contemporary globalization studies.

Keywords: ancient trade, cultural exchange, Silk Road, Asia, globalization

IMPACT OF COLONIALISM ON SOUTHEAST ASIAN POLITICAL STRUCTURES

Assoc. Prof. Dr. Aisha Rahman, Prof. Dr. Somchai Chaiyaporn, Dr. David Chen
National University of Singapore, Singapore

Abstract

This research investigates the long-term effects of colonialism on the political frameworks of Southeast Asian countries. Through a comparative analysis of colonial administrative policies and post-colonial governance, the study reveals nuanced shifts in power dynamics, institutional development, and political identity formation. Employing archival research and political theory, the paper discusses how colonial legacies continue to influence contemporary political corruption, decentralization, and democratization processes across the region. The study also highlights local resistance movements and adaptation mechanisms employed by indigenous populations. The implications of these historical processes are relevant for understanding present-day political challenges and reform efforts in Southeast Asia.

Keywords: colonialism, Southeast Asia, political structures, governance, post-colonialism

RELIGIOUS TRANSFORMATIONS IN THE MIDDLE EAST FROM 7TH TO 15TH CENTURY

Prof. Dr. Leila Al-Mansouri, Assoc. Prof. Dr. Farhad Rezai, Lec. Omar Khalid
American University of Beirut, Lebanon

Abstract

This study explores the major religious transformations in the Middle East during the formative period from the 7th to the 15th century CE. Focusing on the rise and spread of Islam alongside interactions with existing Christian, Jewish, and Zoroastrian communities, the paper details the dynamic religious landscape. Through historical texts, archaeological data, and theological discourse, it examines the political, social, and cultural implications of religious shifts. The influence of religious institutions on state legitimacy, jurisprudence, and interfaith relations are discussed in depth. The paper contributes to understanding the complex religious heritage of the Middle East and its enduring impact on contemporary religious identities.

Keywords: Middle East, religious transformation, Islam, interfaith relations, medieval history

HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY IN EAST ASIA

Prof. Dr. Min-Joon Park, Assoc. Prof. Dr. Ananya Gupta, Dr. Chen Wei
Seoul National University, South Korea

Abstract

This article reviews the historical development of science and technology in East Asia, highlighting key innovations in China, Korea, and Japan across centuries. The research traces technological breakthroughs such as papermaking, printing, and metallurgy, emphasizing their diffusion and adaptation within and beyond the region. Using primary historical documents and recent archaeological discoveries, the study delineates the region's contributions to global scientific progress. Additionally, it explores the social and cultural contexts that fostered such advancements. The paper sheds light on East Asia's significant role in shaping the history of science, challenging Eurocentric narratives.

Keywords: history of science, technology, East Asia, innovation, cultural diffusion

REVOLUTIONARY MOVEMENTS IN MODERN CENTRAL ASIA

Assoc. Prof. Dr. Marat Akhmetov, Prof. Dr. Dilshod Rasulov, Lec. Gulnara Abdiyeva
Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

Abstract

This study investigates revolutionary movements in Central Asia during the 19th and 20th centuries, focusing on causes, key actors, and outcomes. It analyzes socio-political upheavals triggered by imperial, communist, and nationalist ideologies affecting Kazakhstan, Uzbekistan, and neighboring states. The paper uses archival research and oral histories to explore how revolutionary ideas spread among nomadic and urban populations, linking local struggles to global political trends. Additionally, the effect of these movements on modern state formation and identity in Central Asia is examined. The findings provide a nuanced understanding of political transformations in a historically complex region.

Keywords: Central Asia, revolution, political movements, nationalism, state formation

ART AND ARCHITECTURE IN THE OTTOMAN EMPIRE

Prof. Dr. Leyla Hassan, Dr. Samir Al-Khalifa

American University of Beirut, Lebanon

Abstract

Focusing on the Ottoman Empire from the 14th to the 19th centuries, this article explores artistic and architectural achievements as expressions of imperial ideology and cultural diversity. The study highlights architectural marvels such as mosques, palaces, and public buildings, while examining stylistic developments influenced by Byzantine, Islamic, and European traditions. Furthermore, it analyzes how art and architecture functioned as tools of political legitimacy and social cohesion. Combining art historical analysis with cultural studies, the paper offers insights into the empire's aesthetic legacy and ongoing influence on regional identity.

Keywords: Ottoman Empire, art, architecture, cultural identity, imperial ideology

ENVIRONMENTAL HISTORY AND AGRICULTURAL PRACTICES IN ANCIENT CHINA

Prof. Dr. Li Na, Assoc. Prof. Dr. Takeshi Sato, Lec. Tran Thi Hoa
Peking University, China

Abstract

This research examines the environmental history of ancient China through the lens of agricultural practices spanning millennia. Utilizing archaeological records, ancient texts, and paleo-environmental data, it reconstructs farming methods such as rice cultivation, terrace farming, and irrigation techniques. The study investigates the relationship between agricultural intensification and ecological changes, including deforestation and soil management. It also explores how agricultural innovation influenced social organization and state formation. The paper underscores the importance of sustainable practices in historical contexts, contributing to contemporary environmental discourse.

Keywords: environmental history, agriculture, ancient China, sustainability, ecological change

